ШЕСТА ЦРНОГОРСКА НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКА УДАРНА БРИГАДА

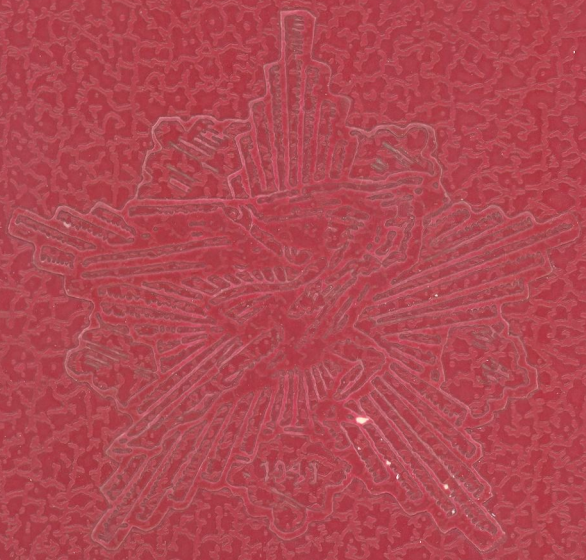

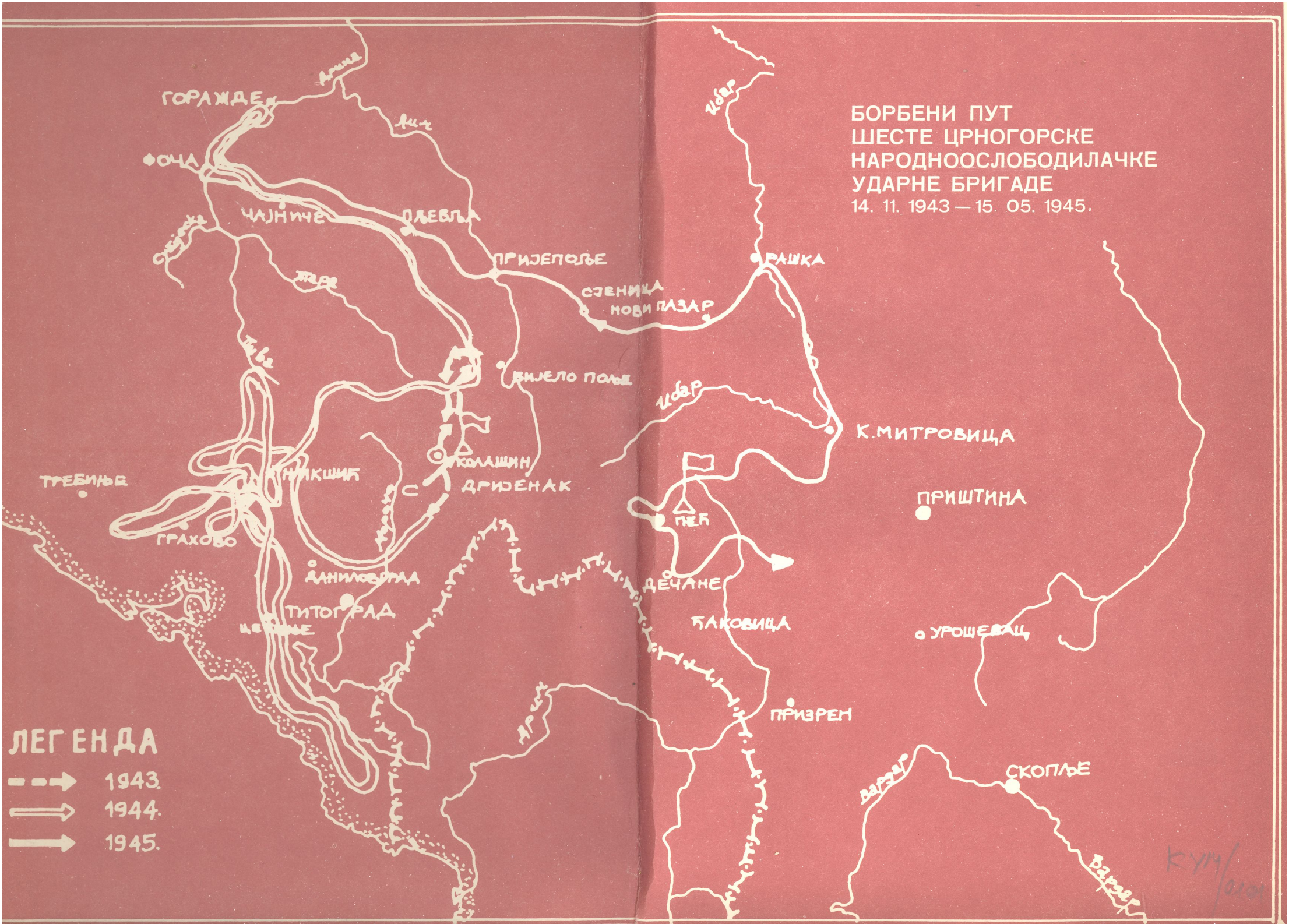
БОРБЕНИ ПУТ
ШЕСТЕ ЦРНОГОРСКЕ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ
УДАРНЕ БРИГАДЕ
14. 11. 1943 — 15. 05. 1945.
ГОРАЖДЕ
ФОЧА
ЧАЈНИЧЕ
ПЉЕВЉА
ПРИЈЕПОЉЕ
РАШКА
СЈЕНИЦА
НОВИ ПАЗАР
БИЈЕЛО ПОЉЕ
ИБАР
К.МИТРОВИЦА
ПРИШТИНА
ТРЕБИЊЕ
НИКШИЋ
КОЛАШИН
ДРИЈЕНАК
ПЕЋ
ГРАХОВО
ДАНИЛОВГРАД
ДЕЧАНЕ
ТИТОГРАД
ЂАКОВИЦА
УРОШЕВАЦ
ПРИЗРЕН
СКОПЉЕ
ЛЕГЕНДА
1943.
1944.
1945.

БИБЛИОТЕКА

ЦРНА ГОРА 1941 — 1945.

Редакција

РАТКО ВУЈОШЕВИЋ
БРАНКО ЛАЗОВИЋ
Др ЗОРАН ЛАКИЋ
Др РАДОЈЕ ПАЈОВИЋ
МИХАИЛО ТИОДОРОВИЋ

БРИГАДНАРЕДАКЦИЈА

ВУЈАЧИЋ ВИДАК, ДУБЉЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, КОВАЧЕВИЋ СТЕВО, МАРКОВИЋ БЛАЖО (предсједник), МИЋКОВИЋ РАДУН, МИХАЉЕВИЋ ЈОВО, ПЕЈОВИЋ ДАВИД, ПОПОВИЋ МИЛОШ, РАКОЧЕВИЋ НОВИЦА

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

АБРАМОВИЋ ЈОВАН, БАНОВИЋ ЂОКО, ВУЈАЧИЋ ВИДАК, ВУЈОШЕВИЋ СТЕВАН, ВУЧЕВИЋ ПЕРО, ДРАГОВИЋ-КРИВАЋЕВИЋ МИЛИЦА, ДУБЉЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, ЂОКИЋ РАДОМИР-РАЈО, ЂУРОВИЋ ЈОВАН, ЗАРУБИЦА МИЛОРАД, ИВАНОВИЋ РАДОВАН, ЈОВИЋЕВИЋ ДУШАН, КОВАЧЕВИЋ СТЕВО, КРУНИЋ ВУЧКО, МАРКОВИЋ БЛАГОЈЕ, МАРКОВИЋ БЛАЖО (предсједник), МАРКОВИЋ ДУШАН, МАТИЈАШЕВИЋ ПЕЈО, МИРАНОВИЋ ЛАЗО, МИЋКОВИЋ РАДУН„ МИХАЉЕВИЋ ЈОВО (замјеник предсједника), НИКОЛИЋ МОМО, ПЕЈОВИЋ ДАВИД, ПЕТРОВИЋ АНАНИЈЕ, ПОЛЕКСИЋ МИЛОСАВ, ПОПОВИЋ МИЛОШ, РАДОВИЋ САВО, РАДОЊИЋ РАТКО, РАИЧЕВИЋ БРАНКО, РАКОЧЕВИЋ ИОВИЦА, ФИЛИПОВИЋ ДРАГУТИН, ШЕКУЛАРАЦ НИКОЛА

НИО „ПОБЈЕДА"
ООУр ИЗДАВАЧКО-ПУБЛИЦИСТИЧКА ДЈЕЛАТНОСТ
ТИТОГРАД 1983.

ШЕСТА ЦРНОГОРСКА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА УДАРНА БРИГАДА

ЗБОРНИК СЈЕЋАЊА

ТИТОГРАД, 1983,

и честе полемике ниског нивоа око описивања ратних збивања у разним срединама више су обесхрабривале него подстицале на гшсање.

Чекало се посебно на људе од пера, нарочито оне који су прошли са Бригадом њен пут од почетка до краја, да испуне ову празнину својим прилозима у периодичним публикацијама или еећим радовима студијско-аналитичког, публицистичког и умјетничког карактера. Резултата на том плану је било, али не толико и таквих да би зборник сјећања Бригаде могао да буде отписан. Здравствене невоље појединаца, посебно другова из ратног Штаба Бригаде, помањкање иницијативе која би се заснивала на конкретним предлозима и доста касно формирање секција бораца Бригаде у мјестима гдје живи већи број припадника ове ратне јединице, такође су допринјели да се са великим закашњењем започне организовани рад на писању и прикупљању прилога за Зборник сјећања.

Но, без обзира на изнијете разлоге који су условили ***да*** *Шеста бригада буде једна међу посљедњим црногорским ратним јединицама које су припремиле и објавиле Зборник сјећања, непобитно је да је код бораца ове јединице стално било присутно осјећање и увјерење да нијесу испунили један свој велики морални дуг, првенстено према својим погинулим ратним друговима. Као по неком неписаном правилу при сваком сусрету двојице ратних другова, а поготову ако би се нашло више њих на једном* ***МЈесту,*** *започео би разговор о овој теми. Зато су борци Шесте* ***тако*** *једнодушно и рекло би се с примијетним душевним олакшањем прихватили иницијативу Секције Шесте бригаде из Београда, покренуту у прољеће 1982. године, да се поводом четрдесетогодишњице формирања Бригаде предузме све што је могуће* ***да*** *се изда Зборник сјећања у јубиларној 1983. години.*

На конкретној реализацији ове иницијатпве ангажовале су се све сада постојеће секције бораца Шесте бригаде у Београду, Врбасу, Ивангграду, Никшићу, Нишу, Сплиту и Титограду. Интензиван рад на прикупљању прилога започео је, фактички, у другој половини 1982. године и настављен с појачаним темпом крајем 1982. и нарочито у првом тромјесечју 1983. године. Коначно је на сајединичком састанку делегата свих секција, 26. фебруара 1983. године у Београду, прихваћен заједнички Предлог програма прославе четрдесетогодишњице формирања Бригаде, у коме је као главни задатак означено издавање Зборника сјећања у јубиларној години.

Секције бораца Бригаде у Београду и Титограду изабрале су у 1982. редакционе одборе батаљона који су радили на прикупљању и прегледању рукописа за Зборник, а од делегираних представника свих секција конституисан је Редакциони одбор Збор-

гшка сјвћања Бригадв, у преој половини маја 1983. годинв. Осталв секције су прилогв својих чланака директно достављале редакционим одборима батаљона Свкцијв бораца Швств у Београду или Редакционом одбору Бригаде.

Редакциони одбори су настојали да сваки борац и старјешина напишу бар по један чланак, обвћавајући унапријвд помоћ у коначном обликовању текстова. И м.ада је изражено једнодугино расположењв чланова свих секција за припрему и издавање Зборника, већина св ипак није одлучила да своја сјећања стави на папир, није превазишла од рашце присутне дилемв око тога да ли то могу успјешно да ураде. Тако се поновило искуство других ратних бригада које су радиле на истом послу да св у Зборник увршћујв по вигие чланака од истог аутора, првенствено зато што Редакција није располагала ширим избором текстова. И поред тога за неуобичајено кратак период од годину дана прикупљено је око триста текстова од преко стотину аутора. То је било могуће постићи само великом упорношћу организатора овог посла и спрвмношћу аутора који су написали чланке да то ураде уз знатна лична одрицања.

Резултат на прикупљању текстова би био, без сумње, повољнији да се један број другова, и то нарочито активних и у прикупљању матврijала, није на почетку погрешно оријентисао рачунајући да књига треба да буде нека комбинација монографије и зборника сјећања.

Од самог старта на припреми Зборника чињено је све да се обезбиједи што више разноврсних прилога да би што равномјерније били приказани сви видова живота Бригаде — борбена дејства, све врсте других активности у јединицама и животни пут погинулих другова, како по карактеристичним временским периодима и подручјима. кретања, тако и по батаљонима. У томе се само дјелимично успјело. Основни разлог за то је што људи пишу првенствено о ономе гито су најдубље доживјели и што им је најупечатљивије остало у сјећању, а то су, прије свега, драматичне ситуације из борби са нвпријатељем. Отуда је неупоредиво највише текстова о борбеним дјејствгша магших или већих јединица. Но у тим прилозима има и свједочанстава о партијско-политичком раду у другим видовима активности, па се тиме, бар дијелом, надокнађује недостатак специјализованих прилога.

Чини се да је најмање штета у томе гито није постигнута жељена сразмјера у броју прилога и њиховом обиму по батаљонима, јер је битан квалитет текстова у којима се описују догађаји и личности и дочарава атмосфера из тих давних дана. Не сматрамо нарочитим недостатком што неки батаљони немају или имају врло мало текстова о појединим активностима, јвр само један успио текст, нпр., о партијско-политичком раду или културно-

-просвјетном у једном батаљону, посредно говори и о том раду у другим јединицама. Често су и литерарни текстови драгоцјено, понекад и најуспјешније свједочанство о неким активностима о којима има мало посебних прилога.

Ова књига није прављена са амбицијама да. се утврђују коначне историјске истине, иако су редакциони одбори батаљона и Бригаде, наравно и сами аутори, водили рачуна да се не изневјере битне чињенице. Због тога је максимално могуће очувана аутентичност сваког појединачног прилога. Полазили смо од заједнички прихваћеног става да су многе догађаје и личности о којима се пише различито доживјели или видјели појединци, и тада када су се збили а поготову данас са дистанце од готово пуних четрдесет година.

У складу са таквим опредјељењем већи захвати на ауторским текстовима су вршени само у оним случајевима кад се аутор удаљава од основне теме, кад се подудара са другим који пишу о истом догађају или личности а описи су му, по оцјени Редакције, мање успјешни или кад се у појединим написшш нетачно наводе или приказују већ познате утврђене чињенице. Надамо се да ће овакве интервенције бити с разумијевањем прихваћене од стране аутора оваквих написа. Такво разумијевање очекујемо и од *оних аутора чији текстови нијесу могли бити уврштени у Зборник због тога што њихови написи нијесу били прилагођени карактеру публикације или су у конкуренцији са неким другим због мањег квалитета морали да у овој прилици изостану.*

Међу прилозима који су за ову прилику изостављени има дио оних који би, због начина обраде, добро дошли неким публикацијама другог карактера, било посебним издањима монографског типа или периодици, нарочито војно-стручног карактера.

О квалитету Зборника као цјелине, па и посебним прилозима рећи ће своју ријеч читаоци и јавна критика, тако да нама остаје да у овом тренутку поменемо само то да се брзина у којој је припремана књига морала одразити на њен квалитет. Но и за журбу постојао је веома крупан разлог — чињеница да се наши редови сваким даном проријеђују и да би одлагањем издавања Зборника повриједили осјећања многих наших другова, а неминовно би, због дјеловања природних фактора, изостала драгоцјена сарадња на овом послу не малог броја бораца и старјешина Шесте бригаде.

Редакција жели посебно да нагласи да су секције бораца Шесте црногорске, редакциони одбори батаљона и Бригаде са нарочитом пажњом прикупљал.и податке о погинулим друговима за публиковање у Зборнику. Но, могуће је да неко буде изостављен или да има нетачности у подацима, јер се до њих заиста те-

шко долцзи, прввнствено због недостатка одговарајуће ратне документације и честе неподударности сјећања њихових ратних другова. Очекујемо да породице нагиих погинулих другова покажу пуно разумијевање за разлоге који условљавају овакве пропусте, које, на жалост, до сада нико није успио сасвим да избјегне.

На крају, јавност треба да зна да нико ко је радио на припреми Зборника, од аутора текстова до редакционих одбора батаљона и Бригаде није рачунао на било какав хонорар за уложвни труд и да су се борци и старјешине Бригаде, по властитој жељи, изјаснили да својим средствима обезбиједе примјерак књиге за себе и породице погинулих другова.

Редакција топло захваљује свима који су на било који начин допринијели да се ова књига објави.

Редакција

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕНЕ ПРВЕ БОРБЕ

ииje сакупљао, а неке није ни имао ко, пошто су читаве породице биле уништене. У села се није имало куд, јер су куће биле попаљене, а имовина опљачкана и уништена. Дим са згаришта, тако рећи, није се још ни подигао, а нешто се морало радити. Од људи је требало тражити да слушају ваше приче, о тамо некзквој политичкој ситуацији, а њему није било нидочега. О тој ситуацији др Обрен Благојевић је, између осталог, написао и ово: „Иако се већина народа још налазила у збјеговима, и тек се обазриво враћала у села и катуне нешто се морало радити. Нас неколико чланова Партије обилазили смо поједине групе народа у збјеговима и понешто разговарали. Никад у току рата политички рад у Пиви није био нелријат-нији. Како ћеш ма шта радити са сељаком који је јуче изгубио пола фамилије, пола стоке, кућу и све друго, што је имао? Зар од њега можеш тражити још материјалних жртава, још живота? Па ипак тешко уцвијељени људи примали су нас и тих првих дана, барем у већини, некако тужно пријатељски, припитали би понешто и о стању на руском фронту, од кога су очекивали једини спас, онога што је још остало, и невољно слушали наше разговоре. Но, било је, истини за вољу и мрких погледа и оптужби да су партизани свему злу криви, јер су навукли у Пиву толике њемачке дивизије. Нарочито су овакве идеје ширили прочетнички елементи, који су се постепено враћали из Иикшића, испод скута Италијана и Немаца, гдје су се априлских и мајских дана били склонили испред партизана."[1])

Ето у таквој ситуацији одржан је и први партијски састанак чланова КПЈ из Жупе Пивске, 19. или 20. јуна) коме је присуствовао и Радоје Дакић. Саетанак је одржан у Цртову Долу, између Леденице и Голије, око кога се налазио велики број збјегова. Поред осталих задатака том цриликом чланство је упознато и еа задацима које је поставио ПК и Главни штаб. У главним цртама они су се састојали у сл^едећем:

— Продужити даљи рад на прихватању повратника са Сутјеске и њихово збрињавање и отпремање у жељеном правцу.

— Помоћ сељацима око прикупљања и сахрањивања мртвих.

— Даље политичко дјеловање у народу, а затим постепено прићи организацији НОО по селима, а потом и за општину.

— Прикупљање добровољаца и повратника са Сутјеске за формирање једне војне јединице будућег Дурмиторског одреда.[3])

Поред напријед наведених општих и дугорочнијих задатака, тада су дати и појединачни задаци, за готово све чланове партије. Свако је знао шта, с ким и до када треба да уради. Сви ти задаци

') Др Обрен Благојевић: „Пива", страна 590.

[2]) Обрад Цицмил: „Дурмиторски НОП одред", страна 234.

[3]) Обрад Цицмил: „Дурмиторски ИОП одред", страна 235.

предетављали су једну цјелину моменталних потреба рада на терену. Радећи тако по збјеговима, једног дана нам дође до руку писмо, којим се Пивљани позивају на јавни збор који ће се одржати на Горанску, под паролом „Није нам потребна ничија власт! Хоћемо да будемо сами!" Потписници збора, на челу са професором Василијем Аџићем, нијесу сви били загрижени четници, али су били њихови симпатизери. Одмах смо оцијенили да се ради о вјешто замаскираном потезу прочетничких елемената, који на тај начин покушавају да одвоје народ од Партије и партизана, да би касније лакше, кад се ситуација среди, и кад се народ мало опорави, преузели власт. Чим смо добили ово писмо, одлучили смо да онемогућимо одржавање збора, макар и по цијену борбе. Зато смо се спремили нас седам-осам, јер више моментално и нијесмо имали уза се, да идемо на збор. Одређеног дана дошли смо на Горанско и пред кућом Муја Сочице, бившег бана Зетске бановине, нашли педесетак људи, а међу њима и неколицину сазивача збора. Чим смо дошли, одмах смо међусобно подијели задатке. Ја сам са још једним другом запосио најповољније мјесто поред улаза у авлију са пушкомитраљезом, а Јанко Тадић са неколицином другова кренуо је међу сељаке да са њима разговарају и покушају да им објасне намјере сазивача збора и да их наговоре да напуште збор. Одмах су почели разговор са појединцима, а онда су им прилазили и други, тако да се разговор водио по групама. Пристизали су и нови сељаци, који су цри пролазу на капију најприје се загледали у мене, а онда се поздрављали и продуживали даље. Било је и попријеких гледања, али ми смо се држали мирно и самоувјерено. Кад се већина присутних све више окупљала око Ланка и наших другова, сазивачи збора су покушали да га спасу, па су одлучили да промијене мјесто збора и позвали људе да им се придруже и пријеђу пред основну школу. Ми смо одмах пошли за њима у истом распореду и запосјели погодна мјеста пред школом. На путу од Мујове куће до школског дворишта неколицина сељака напустило је збор. Треба рећи да већина ових људи није ни била наклоњена четницима, него су из чисте сељачке радозналости дошли на збор. Зато их и није било тешко наговорити да сами нападају сазиваче збора и да гласно почну позивати своје познанике да напусте збор, говорећи: „Ајте људи да идемо кућама да овдје не дангубимо". Истина, било је и погрдних ријечи на рачун четника, али се све одвијало у границама мира. Многи еу се томе позиву одазвали и почели по групама да напуштају збор. Сазивачи су се онда ускомешали ,скупили се у једну групу и нешто жучно почели расправљати. Дошло је и до међусобне свађе, а онда су појединци љутито почели и сами да напуштају збор. Мало послије тога збор је напустио и главни потписник позива. Тако је наша мала група успјела да, уз помоћ извјесног броја сељака, разбије први покушај четничког организовања. Уједно, то

је била прва борбена акција којом је спријечена четничка активност за релативно дужи период у Жупи Пивској. Тако је овај четнички сабор доживио потпуни неуспјех, иако је на њега дошло 120 до 150 људи.

Након дан два, послије ове акције, стигло је обавјештење да ће се 28. јуна[4]) одржати среска партијска конференција Шавничког среза на Бољу, крај Доброг Дола, на коју треба да дође и неколико чланова партије и бораца из Жупе Пивске. Тамо је кренуо Јшко Тадић са још неколико чланова КПЈ. На збору се окупило око 150 чланова партије и бораца из свих општина среза. Састанку је приеуствовао и Радоје Дакић, члан ПК за Црну Гору. На састанку су постављени задаци, готово истовјетни са онима који су дати на састанку у Цртову Долу. Новина је била само у томе што је овдје стављено у задатак свим општинским комитетима да раде на прикупљању података о побијеним људима, спаљеним зградама и опљачканој имовини у току V непријатељске офанзиве. Поред тога, овдје је и практично спроведен онај задатак о формирању војне јединице. Истина, тога дана у њу је ступило свега 27 бораца, заједно са руководством, пошто је њих неколико закаснило из разних разлога да дођу предвиђеног дана. Зато ће они стићи неколико дана касније. Општински комитети су дали обавезу да ће постепено у њу слати нове добровољце са терена.

Задатак ове јединице био је, у првом реду, да спријечи организацију и преузимање власти од стране четника и омогући несметан политички рад на терену Партије и СКОЈ-а, да штити народ од њиховог насртаја. Борба против Италијана, који су тада били у Шавнику и Жабљаку, била је предвиђена само у случају потребе да се заштити народ или због личне одбране. Оваква политика односа са Италијанима предвиђено је да се води све док ми не ојачамо и оспособимо се за веће војне операције. Поступак са четницима такође је постављен на нешто другачијим основама од оних из 1942. године, јер нам је то налагала постојећа ситуација. С обзиром на велика страдања л3уди и народа у цјелини на подручју Шавничког среза, као и на нека ранија лоша искуства из 1942. године у односу са четницима, вођена је више политика убјеђивања. Тамо гдје су нам ометали рад, а нијесу правили злочине, прогонили смо их, а убијања су вршена само познатих злочинаца или када би нам пружали отпор. Оваква политика ће нам много помоћи у политичком придобијању маса. Овога пута није

[4]) Као дан одржавања среске партијске конференције и дан формирања овог батаљона узео сам 28. јун, како стоји у књизи Обрада Цицмила. „Дурмиторски НОП одред", који многи дурмиторци узимају као тачан. Зато сам се и ја приклонио томе, јер немам писменог доказа за други датум. Међутим, моје је чврсто увјерење, као учесника те конференције, да је то Оило 5. или 6. јула.

нам се догађало да народ тумачи убијање неког четника другачије од нас. Народ је такву политику потпуно прихватио и одобравао наше поступке. Зато су наши политички радници на терену могли успјешно да дјелују, уз пуну подршку народа. Просто је невјероватно како је наш дурмиторски горштак знао да оцијени ко је заслужио да буде стријељен, а ко није. Знали су они веома добро и да опраштају својим заблудјелим противницима, па и онда када су им наноеили мнош зла само ако нијесу убијали или зршили шпијунажу послије које је долазило до злочина окупатора. Праву одмазду сем у наведеним случајевима нико није тражио.

За командира ове јединице постављен је Јанко Тадић, а за његова замјеника Вељко Крстајић, док је за комесара постављен Данило Јауковић, а за његова замјеника Спасоје Шарац. Ово руководство касније ће прерасти у штаб 1. дурмиторског батаљона. Оно ће се, ипак, у току љета појединачно мијењати. Најприје је Спасоја Шарца замијенио Вељко Крстајић, Вељка на дужности замјеника команданта Јован Јоцо Ђерковић. Данила Јауковића замијенио је Миљан Гаговић, а онда Вељка Крстајића Милорад Зарубица. Једино се није мијењао командант Јанко Тадић, па ни онда када је поставл^ен за замјеника команданта Дурмиторског одреда, већ је и даље остао командант 1. батаљона.

Два-три дана послије формирања, ова јединица се заједно са Среским комитетом пребацила за Малу Орујицу, гдје је створена нека врста базе, одакле су ишле и гдје су долазиле све везе са нама и са среским комитетом. Одавде се одлазило на терен Шаранаца и Ускока за извођење мањих акција или просто ради разговора са људима и јавног појављивања на терену. Тако смо у једној од тих акција убили окорјелог четника Муша Кекера. Требало је народу показати да ми заиста поетојимо, јер су четници ширили пропаганду да смо нестали и да смо потпуно уништени. Јачину јединице смо веома вјешто прикривали. Никада се сви на једном мјесту нијесмо прикупљали да се не би видјело колико нас има. Ворци су у разговору са сељацима говорили како су из прве чете, други да су из друге, а трећи из треће. Тако смо се, у слободно вријеме, на рачун тога међусобно шалили, питајући једни друге гдје им је та чета. Команду чете смо називали штаб батаљона, па је и на рачун „штаблија" било шале. Покрете смо изводили углавном ноћу, тако да прочетнички елементи и звихови шпијуни никада нијесу знали колика је наша стварна јачина.

По доласку у Орујицу почели су пристизати нови другови који су били закаснили да дођу на дан формирања чете. Тако је крајем прве седмице јула наша јединица нарасла на око 35 бораца. Ево њиховог списка: Јанко Тадић, Вељко Крстајић, Данило Јауковић, Спасоје Шарац, Милорад Зарубица, Јован Јоцо Ђерко-

вић, Милорад Јововић, Обрад Тасовац, Момчило Шоловић, Војо Дубљевић, Радован Никитовић, Милован Шљиванчанин, Милован Недић, Радомир Грбовић, Данило Шушић, Тодор Недић, Крсто Шћепановић, Радомир Томић, Миљо Ковачевић, Радосав Раонић, Викторија Вита Раонић, Душан Булмћ, Перо Јововић, Рашо Ђурђић, Божидар Бојовић, Вељко Баранин, Милица Жугић, Милић Караџић, Миљо Новосел, Видоје Крстајић, Радош Радојевић, Лакић Јелић, Божо Томић, Саватије Томић, Ђурко Благојевић, Радоман Обрадовић, Раде Милашиновић, Милева Крстајић, Милијана Радуловић.

Наведени списак бораца је језгро будућег првог, а дјелимично и другог батаљона — готово ће сви они постати убрзо руководиоци батаљона, чета или партијских и војно-територијалних органа.

У почетку, са нама су на терен одлазили и чланови Среског комитета, јер нијесу имали другог обезбјеђења, а у близини Орујице се налазио италијански гарнизон. Одлазак са нама користили су за разговоре са људима по селима и одржавање састанака на терену. Сарадња са њима била је изванредна. За све акције са њима смо се консултовали, јер су то били у већини случајева веома образовани људи и искусни борци. Пошто би прокрстарили тереном, враћали би се поново у Орујицу. Ово и ради тога што је постојала опасност да Италијани крену у села ради хватања наших сарадника, паљења села и пљачке, нашта су их стално подстицали четници.

Са исхраном је било веома тешко, јер су наши сарадници били веома осиромашили, прочетнички елементи су их стално оптуживали за сарадњу са нама. Зато смо се одлучили да храну готово искључиво узимамо од италијанских доушника и сарадника. На тај начин смо им избили могућност да наше људе оптужују за јатаковање са партизанима. Њаши су се тада просто осилили, па су њих почели оптуживати за тобожњу дволичност и шуровање са нама.

Десетак дана послије формирања наше јединице, почели су нам пристизати нови добровољци из свих општина. Тако је јединица релативно брзо расла. Већ у другој половини јула нарасла је на око 100 људи, па ранија шала на рачун наше команде коју смо проглашавали штабом више није била шала. То је била стварност. Ради тога се пришло формирању чета. С обзиром на честе промјене, тешко је данас реконструисати ко је све био на каквој функцији у четама. Међутим, уз помоћ Јована Ђерковића, Војa Дубљевића, Јанка Тадића и још неких другова, дошли смо, чини ми се, до тачних података. Ево првог састава тих команди и штаба батаљона:

ШТАБ БАТАЉОНА:
Јанко Тадић — командант
Јован Јоцо Ђерковић — зам.
Миљан Гаговић — комесар
Вељко Крстајић — пом. ком.

1. ЧЕТА
Момчило Шоловић — коман.
Крсто Шћепановић — зам.
Тодор Недић — комесар
Војо Дубљевић — пом. ком.

2. ЧЕТА
Мијо Недић — командир
Мирко Богдановић — зам.
Милорад Јововић — комесар
Обрен Ровић — пом. комесара

3. ЧЕТА:
Милић Караџић — командир
Миладин Перовић — замјеник
Радован Никитовић — ком.
Раде Милашиновић — п. ком.

Добар дио ових кадрова пријешао је касније у Други батаљон на више дужности, кад је овај био формиран.

Не треба заборавити да је људство 1. а добрим дијелом и 2. дурмиторског батаљона било веома поуздано. То су били већином искусни борци из борби 1941. и 1942. године који су ратовали по Херцеговини, Источној Босни, Пљевлзима и Синзавини и око Никшића. Поред тога, међу њима је било и бораца из наших славних бригада 4. и 5. пролетерске, који су се вратили са Сутјеске. Такође је било доста и оних који су за вријеме четничке власти 1942. године били по затворима или на други начин малтретирани од четника. Већина међу њима били су скојевци или чланови Партије. Ради тога ове људе није требало много убјеђивати у потребу напора и пожртвовања за извршење одређених задатака. Сви су они били спремни на највеће напоре и одрицања у интересу извршења задатака. Зато смо и могли да тако свакодневно крстаримо са једног краја пространог Дурмиторског среза на други.

Крстарећи по селима на обронцима Синьавине једног дана се сретнемо са четничком групом Бошка Бојовића и Миљана Мандића, која се са Синьавине била спуштила у Пашино Поље. Пошто је непримјетно опколимо, наше руководство поведе са њима доста оштар дијалог. Они се у почетку понашаху дрско, али кад видјеше да су готово опкољени, попустише. Ми им припријетисмо да у будуће не ометају рад наших позадинских радника и да не малтретирају присталице партизана. Они то и ако некако невољно прихватише и ми их пустисмо да се удаље према Синьавини. Касније ћемо се још сретати са овом групом четника, али ће се разговори водити само преко нишана.

Пошто је наша јединица доста ојачала и добила облик стварног батаљона, средином јула почела је вршити дуже маршруте. Тако смо тих дана из Орујице пријешли у Баре, а затим у Тимар у Ускоцима. Одатле смо кренули преко Доње Буковице и низ Ивицу се спустили у села Комарницу и Грабовицу. На том путу

растјерали смо групу четника Радивоја Јанковића, која се туда врзмала, помагана од Италијана из Шавника. Из села Комарнице продужили смо уз Драгишиицу, а онда смо се испели уз стрме стране кањона ријеке Комарнице и избили у Студену (к. 1635), а одатле продужили између Лојаника (к. 1879) и В. Буручковца (к. 2093) да би преко Тавана стигли у Николин До, повише Борковића. Одатле смо кренули дуж цијеле Пивске Планине и спустили се на Шћепан Поље. Ту смо пријешли ријеку Тару и полако се спустили низ Дрину до испод Бастаса. Тамо смо се повезали са општинским комитетом за Фочу, на чијем се челу надазио Рајко Гаговић. Нашем доласку су се веома обрадовали, јер тада на њихово.ј територији није било ни једне партизанске јединице, па им је рад на терену био веома отежан, Посебно су их ометали четнички елементи, који су тамо послије V непријатељске офанзиве поетали доста агресивни. Међутим, од нашег доласка су ее веома уплашили и побјегли безглаво, а да ни једне пушке на нас нијееу опалили.

У међувремену док смо се ми налазили у Пиви и Босни, то су искористили четници из Липова и Мораче да упадну у наш срез, одноено на Сињавину и Ускоке. Четници Ивана Ружића и попа Митра Лопушине упали су преко Јаворја у нека ускочка села, а четници Бошка Бојовића на сињавинске катуне.

Пошто смо демонстративно извршили овај задатак ,вратили смо се опет преко Пивске Планине и дошли у Језера. Чим смо стигли, добили смо обавјештење да су четници Бошка Бојовића и Миљана Мандића на превару убили три наша друга, позадинска радника из Језера. Убиство су извршили тако што су им поручили по једном сељаку да желе да разговарају са њима, што су наши повјеровали и пошли ка њима. Међутим, четници су, чим су се наши другови примакли, на њих отворили ватру и убили их. Тада су убили Душана М. Обрадовића, организационог секретара Среског комитета, Богдана Војиновића и Павла Никитовића. Чим смо дошли, ми смо се одмах упутили у том правцу да их нападнемо. Међутим, они су били обавијештени од својих доушника о нашем покрету, па су одмах побјегли за Липово. Одмах послије тога кренули смо према Ускоцима и у селу Стругу напали четнике Ивана Ружића и Митра Лопушине, који су у нашем одсуству упали у Ускоке и Горњу Морачу и у селу Сгруга почели стварати некакву своју базу. Доушници су и њих обавијестили, па нијесмо стигли да их опколимо и они су поново побјегли у Горњу Морачу, да бише се опет у погодном тренутку вратили на овај терен.

Захваљујући иепрекидном крстарењу Батаљона у августу и септембру, онемогућена је готово свака организована активност четника у Шавничком срезу. Ниједна се четничка група није усудила да нам да било какав организован отпор, свРх су бјежали

чим би чули за наш долазак. Због тога, уништење четничких група могли смо остварити само потајним ноћним приближавањем мјесту њиховог боравка и онда опкољавањем. Свако друго дневно долажење није могло дати позитивне резултате, јер би нам они побјегли прије него им се и приближимо. *Наше такво кретање стварало је услове за веома плодан рад на терену. Радило се цуном паром. Формиране су нове партијске ћелије. Свакодневно су стварани нови НОО, ницале нове команде мјеста, формирани општински НОО, друштвено-политичке организације и вршене друге активности.

И баш у јеку те највеће активности, крајем августа, ми смо се пребацили на Пивску Планину. Некако у исто вријеме у Пиву је стигла група бораца из Никшићског одреда, коју је предводио Саво Бурић. То су већином били борци V бригаде, који су се вратили са Сутјеске, па су сада кренули да иду у своју стару јединицу. Било их је око 45 до 50 бораца и руководилаца. Са собом су носили и пошту, од Главног штаба Црне Горе за Врховни штаб, која ће се уручити преко 2. корпуса, чије су се јединице тих дана налазиле у Источној Босни. Са њима је до Пиве дошао и Радоје Дакић, који нам је саопштио да у састав тог Одреда и ми дамо неколико другова, на челу са нашим командантом Јанком Тадићем. Тако је сјутрадан нас дванаест, са једним пушкомитраљезом. кренуло са овом групом, а главнина Батаљона се вратила према Језерима. Вођа јединице био је Саво Бурић, а његов замјеник Јанко Тадић. При полаеку из Пиве, два друга из групе Никшићана пожалише се да су болесни, па Саво Бурић одлучи да их остави ту док се опораве. То бијаху Перо Котарац и Војо Вучуровић. Послије три четири дана они ријеше да се врате за Никшић и крену преко Пишча ка Боричју. Тамо се сретну са једном јачом италијанском патролом од око 30 војника, која је сада по први пут дошла у Пиву из Шавника. Они побјегну, а Италијани отворе за њима ватру. Том приликом су убили Пера Котарца, док је Вучуровић успио да побјегне. Тако се завршио овај, ваљда, први и посљедњи долазак Италијана у Пиву послије V непријатељске офанзиве. Чим се овај кратки сукоб зазршио, Италијани, као да су се и сами уплашили изненадног сусрета са двојицом партизана, побјегли су натраг у Шавник.

Са Пивске Планине до ријеке Пиве ишли смо трагом Централне болнице и на мјеету званом Уласци спустили се низ стрме стране Кањона и пријешли ријеку код Горњег Крушева. Ту смо заноћили и ујутру се упутили преко Доњег Крушева, а затим уз Ћурево и пријешли Сутјеску код Попова моста, да бисмо око подне стигли у село Врбницу. Сељаци су нас пријатељски дочекали л причали нам како су четници из њихова села одвели и убили Горана Ковачића и Сима Милошевића. Такође су нам причали о

мјесту пошбије Саве Ковачевића и како су, поред осталог, његов леш препознали по чизмама и капуту, јер су га они добро познавали из ранијег његовог боравка у овом селу.

Пролазећи тако путем којим су се кретале наше јединице у V непријатељској офанзиви, наилазили смо на тешке призоре. Побидене гомиле рањеника побацане и бачене са стазе. Појединачни љешеви расути почев са Пивске Планине па до Миљевине. Неки дјелови тијела распаднути, а друш осушени. Иако је планина, а шумски вјетар свјеж, још се осјећа задах трулежи.

Пошто су тада у овом крају боравиле доста јаке четничке снаге, то смо ми жељели да избјегнемо сукоб са њима, па смо ту данили и поелије мрака кренули према сјеверу. Четници су држали све висове источно од села Јелеч и западно од села Љубино, а ми смо кренули шумском стазом између ова два села у правцу Миљевине. Ту смо још за ноћни пријешли ријеку Требичну код оближњег млина и упутили се на сјевероисток према Јабуци, у т:ијој близини смо нашли Штаб 2. корпуса. Пошто смо се ту одморили два дана, саопште нам да се нас шесторица враћамо са Јанком Тадићем да носимо пошту за Главни штаб Црне Горе, а да остали остају за попуну 5. бригаде. Ево списка тих другова: Јанко Тадић, Милован Недић, Милорад Јововић, Обрад Тасовац, Војо Дубљевић и Рашо Ђурђић. Одатле смо кренули нас шеесторица, пробијајући се према Пиви више по ноћи него по дану, јер смо ишли преко још неослобођене територије. Код Устиколине нас је пребацио један сељак преко Дрине, а сами смо савладали Ђеотину и преко Моста на Шћепан Пољу пријешли Тару. Кад смо стигли на Пишче код Команде мјеста, ту нам се опет придружио Радоје Дакић и са нама допутовао у Горње Поље на сам дан капитулације Италије.

На терену је тада завладало велико веееље. Још прије саме капитулације Италије готово цио срез био је слободан. Већина општина имала је формиране команде мјеста са 15 до 30 људи; функциовисали су сеоски и општински НОО, а народ се одазивао сваком позиву. Капитулација је ту енергију и ентузијазам још више подстакла, без обзира на долазак Њемаца у Црну Гору.

Међутим, за четнике је било обратно, умјесто да дође до деморализације, они су некако постали миого агресивнији, па су почели да пријете командама мјеста, ометају рад на терену, а понегдје и да убијају наше одборнике. Они су изгледа вјеровали да ће Њемци употријебити велике снаге против партизана, сличне онима у Петој офанзиви када су опустошили овај крај, па је требало да иза себе имају неке резултате којима би се похвалили својим савезницима. Тада су почеле оживљавати и неке мање четничке групе, које до тада иијееу биле активне. Таква је била група Трипка и Јанка Шљиванчанина у Шаренцима, коју смо ми

намјеравали да разбијемо и протјерамо одатле. Међутим, они су на нас отворили ватру и убили нам 18-годишњег младића Љуба Јововића, из Бајова Поља, а тешко ранили Чеда Мемедовића. Ми смо успјели само да убијемо Мушана Бојовића, док су остали успјели да побјегну преко оближње шуме.

Одатле смо кренули према Жабљаку кога су тих дана напустили Италијани. Успут смо претресли неколико оближњих села, која су била на домак Жабљака, и тако у селу Зарудиновача пронашли у стогу стијена око 20 џакова хране код неког Рада Остојића, италијанеког миљеника, коме су ту храну оставили када су напуштали Жабљак. Ту је било риже, соли, макарона и шећера, све лијепо затрпано сијеном.

Док смо ми изводили ове акције у слободну Жупу Пивску дошла је преморена 10. херцеговачка бригада да ту мало предахне на миру. Задржали су се на одмору недјељу дана, а онда кренули нреко Мратиња и Вучева поново у Херцеговину. Њен командант Владо Шегрт кренуо је преко Пивеке Планине према Фочи да се повеже са Штабом 2. корпуса који се тих дана налазио негдје у близини Фоче. У исто вријеме, на путу за Врховни штаб, стигао је у Пиву и Иван Милутиновић и свратио у Команду мјеста на Пишчу, код Обрада Цицмила. Пошто се упознао са ситуацијом, наредио је да се одмах формира Штаб Дурмиторског одреда. Његово стварно формирање извршено је 16. или 17. септембра. За команданта је поетављен Обрад Цицмил, а за његова замјеника Јанко Тадић, који је уједно остао и даље командант 1. батаљона. За комесара је постављен Мићун Јауковић, а за његова замјеника Спасоје Шарац.

Одмах по доласку у Жабљак, наш Батаљон се Јшутио према Шавнику и у исти ушао 23. септембра, рано ујутро, пошто је нротјерао остатак четиика који су заостали у повлачењу за својим господарима. До сјутрадан, 24. септембра, сви су били протјерани преко Крнова.[5]) Тако је тога дана свака стопа земље на подручју Дурмиторског одреда била слободна. Ослободиле су га саме његове јединице, у првом реду његов 1. батаљон, без ичије помоћи са стране. То је уједно и први слободан срез у Црној Гори у то вријеме. Тих дана наши борци весели и расположени пјевали су, између осталих, и једну овакву пјесму:

Ми смо момци Дурмиторци
у одреду добровољци.
Не жалимо своје крви
да будемо увијек први.

[5]) Зборник **НОР, Том III, к. 5, до.кумент 14.**

Сама пјесма јасно казује поноситост ове омладине и њихову спремност на свако жртвовање за слободу свога народа и своје домовине. Са овом пјесмом дошли су у Шесту бригаду.

На дан 23. септембра преко Тепаца у слободни Жабљак је стигла 4. црногорска пролетерска бригада са штабом 2. корпуса. Ту су се задржали три, четири дана, а онда кренули за Колашин, кога су заузели 27. септембра. Тада је штаб Дурмиторског одреда дао 22 борца за попуну Пратеће чете Штаба Корпуса.

Одмах по одласку штаба 2. корпуеа са Жабљака на Пивеку Планину, стигла је група партизана Јахоринског партизанског одреда, на челу са командантом Миладином Ристићевићем и начелником штаба Радом Стефановићем. Они су нас обавијестили да су четници одмах по одласку јединица 2. корпуса из Босне извршили општу мобилизацију људетва. Пошто су они били нејаки да им се супротставе, а да би сачували оно мало људства да им не дезертира, јер је почела код њега деморализација, одлучили су да га извуку на слободну територију. Једиу групу послали су према Штабу Романијског одреда, другу према Херцеговини у правцу 10. бригаде, а трећа је дошла код нас. Они су нам добро послужили за прикупљање информација о стању у Источној Босни. Послије извјесног времена они су се вратили назад.

Са Крнова смо се вратили у Уекоке, гдје нае је стигло наређење Штаба Одреда, којим се тражи да хитно кренемо за Жупу Пивску ради хватања и уништења групе четника у села Заборју и Пољима Пејовића окупљене око Машана Благојевића[6]). Одмах смо кренули тамо и у Драгаљеву остали цио дан, како би у Жупу стигли неопажени. Рано увече смо кренули и стигли код Пивског манастира 9. октобра увече. Ту су нас дочекали другови из Команде мјеста и Општинског комитета, који су .нас уиознали са мјестом боравка ове групе, која се осилила да пријети и нападом на Команду. Нешто прије поноћи, кренули смо заједно са четом Команде мјеста и до јутра стигли да опколимо Поља Пејовића и Заборје, гдје се налазила ова група. Све смо успјели да похватамо сем Благоте Пејовића који је случајно претходни дан отишао за Голију. Одатле смо их одвели до Команде мјеста и предали. Ту им је судио војни суд Дурмиторског одреда и четворицу је осудио на смрт стријељањем, на челу са Машаном, пошто су учествовали у убиству Милеве Лајовић, члана ОК Никшић, док су остали пуштени.

Интерееантно је да је за исти дан 10. октобра, када је ухваћен Машан Благојевић био заказан четнички збор на Горанску.[7]) На тај збор дошло је педесетак старијих сељака, не знајући ни сами зашто. Сазивачи збора углавиом нијесу ни дошли, јер су

[6]) Зборник НОР, Том Ш, к. 5, документ 73.
[7]) Др Обрен Благојевић: „Пива", страна 592.

били похапшени или растјерани. Тамо су отишли и др Обрен Благојевић и Мићун Јауковић, комесар Дурмитороког одреда, са десетак бораца и умјесто четничких говорника говорили су они. Тако се овај четнички збор претворио у наш, јер се нико други није ни усудио да говори. Ту смо добили обавјештење да се на Равном према Гацку појавило око 200 четника Милорада Поповића и да их треба протјерати са наше територије.

Батаљон је од Пивског манастира кренуо према селу Забрђу, гдје се врзмала четничка група Јова Јововића, која се одмах разбјех-шла прије него што смо стигли у села. Она је до тада малтретрЈрала поједине партизанске породице и онемогућавала редовну реквизицију, коју је вршио општински НОО. Послије нашег доласка, они су побјегли са овог терена и на њега се враћали само заједно са окупаторским трупама.

Са Забрђа смо кренули према Равном, гдје су у погранична села упали гатачки четници Милорада Поповића, заједно са домаћим издајницима. Били су заузели све доминантне положаје на Равном, па чак и високи Орловац, са надморском висином од 1985 метара. Ми смо извршили енергичан напад на њих и сатјерали их у Гацко. Одатле смо кренули низ Пивску Жупу и на Крсцу пријешли ријеку Пиву, а одатле преко Пивске Планине стигли у Ускоке.

Док је батаљон изводио акције у Жупи Штској то су искористили четници Ивана Ружића, Милоша Башовића и попа Лопушине и Станише Јанковића и поново из Мораче упали у Ускоке са око 90 четника.[8]) Команда мјеста на Боану нашла се веома угрсжена, јер је располагала са свега 25 бораца. Зато јој је Штаб Одреда хитно послао у помоћ 14 бораца са Жабљака и 18 из Шавника. Са тим појачањима некако су их сузбили према Јаворју. Али чим су чули да се Батаљон враћа на тај терен, одмах су побјегли у Морачу. Када смо дошли у село Струг, почеле су да стижу веће групе бораца које су упутиле све комаиде мјеста. Ту у селу Стругу, од новоприкупљених бораца, а дјелимично и оних из нашег Батаљона формиран је 2. батаљон Дурмиторског одреда. Један дио кадра из нашег Батаљона пријешао је у Други. Тако је дотадашњи замјеник команданта нашег Батаљона Јоцо Ђерковић постављен за команданта 2. батаљона.

Одатле су оба батаљона кренула према Жабљаку. Ту смо добили наређење од Штаба Одреда да се ноћу пребацимо у село Мала Црна Гора, гдје се налазила група четника Спасоја Дакића, која је тих дана убила наша два неустрашива одборника, чланове КПЈ, Крста Шарца и Луку Дакића.[9]) Око поноћи батаљони су стигли до изнад села. Ту смо се распоредили и до јутра опколили

[8]) Зборник НОР, Том Ш, к. 5, документ 73 и 90.
[9]) Обрад ТДицмил: „Дурмиторски НОП одред", страна 242.

цијело село. У саму зору, кад је опкољавање већ привођено кра-1У, Спасоје нас је осјетио, скочио из сламе са гувна, гдје је спавао и побјегао без капута и без пиштоља који су му остали у слами. Тако је искористио мрак и још само за стотинак метара незатворен обруч и побјегао у кањон Сушице. Све остале, њих дванаест смо похватали и спровели за Жабљак, гдје им је судио војни суд Дурмиторског подручја. Од њих је десеторица осуђена ка смрт стријељањем, док су остали пуштени. Све су то били убице и пљачкаши. Један од њих, Владо Шипчић побјегао је са стријељања и наставио разбојништва и пљачке по Санџаку, и тек је 1957. године ликвидиран. Вјероватно је то посљедњи ликвидирани ратни злочинац који се за цијело вријеме послије рата крио на тлу Југославије.

Из Мале Црне Горе кренули смо на Пивску Планину у село Никовиће, гдје је харала четничка група Душана Никовића и Драга Бојовића. До села смо стигли ноћу и у саму зору опколили село. И таман кад смо почели да стежемо обруч око села, иза наших леђа, из кањона Таре појавила се четничка група, која је у бријегу званом Борје спавала, и кад је свануло пошла кући. Као што се види, она је ,поучена искуством наше дотадашње тактике да ноћу опкољавамо села, била опрезна и спавала даље од села, а дању се враћала. Тако је успјела да нам умакне у кањон Таре, а затим пријеђе у Санџак. На овај терен се касније враћала само у ријетким приликама, као водичи окупационих трупа. Истина, једном је упала у село Подбријег код Узлупа и убила одборника Пера Бојата. Овим су практично ликвидиране или протјеране све четничке групе са територије Шавничког среза.

Батаљон се ту задржао неколико дана, а онда прокрстарио кроз неколико села на Пивској Планини и на Трси присуствовао великој прослави 7. новембра, дана октобареке револуције, на коме се окупила омладина из цијеле Пивске Планине. Са Трсе батаљон је кренуо за Жабљак, гдје се припремио за одлазак у Колашин, у састав VI црногорске бригаде. Приликом доласка у Колашин у батаљону се налазило 127 бораца и руководилаца који су ушли у састав VI бригаде као њен Први батаљон. Са собом је довео и 93 борца за попуну 4. пролетерске бригаде. Само неколико даЈ-га касније стигао је и наш секретар Среског комитета друг ^ојо Ђерковић, који је постављен за замјеника комесара наше Бригаде.

Милорад ЈОВОВИЋ

БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА ТЕРЕНУ НИКШИЋКОГ ОДРЕДА УОЧИ ФОРМИРАЊА ШЕСТЕ БРИГАДЕ

Није прошло ии мјесец дана од битке на Сутјесци, а Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак је формирао један батаљон са око 70 бораца с циљем да се пребаци преко пруге Никшић — Трубјела у Бјелопавлиће. Са Покрајинским комитетом налазили су се и Иван Милутиновић, Блажо Јовановић, Радомир Бабић и Андро Мугоша. Батаљон је из Голије преко планине Његоша стигао у Трепча, гдје се задржао неколико дана и одржао састаиак са позадинеким радницима на терену Рудинско--трепачке општине, међу којима су били: Шпиро Мићуновић, Владо Видовић, Миљан Балетић, Душан Чолаковић и други. На том састанку је одлучено да се одмах формира Рејонски комитет за Грахово, Бањане, Вучји До и Рудине. За секретара је именован Шпиро Мићуновић. Уз помоћ рудинских позадинаца, 5. јула је извршен напад на воз код Трубјеле. У тој акцији под командом Сава Бурића (команданта Пете Бригаде на Сутјесци) воз је потпуно уништен, два италијанска војника су погинула а један заробљен. Послије акције на Трубјели, Италијани су опљачкали и попалили села Широку Улицу и Пониквице и одвели неколико сељака као таоце у Никшић.

Акција на воз на Трубјели била је једна од првих већих акција у Црној Гори и Боки изведених послије Сутјеске. Она је имала велики морално-политички значај за организацију војних јединица. На плочи коју је послије рата на Трубјели подигао Савез бораца из Никшића поводом ове акције се каже да је акцију извршио један батаљон бораца са Сутјеске, у којој су учествовали и чланови Покрајинског комитета КГ1Ј за Црну Гору. Окружни комитет КПЈ за Никшић је послије акције на Трубјели формирао двије партизанске теренске чете од бораца повратника са Сутјеске и позадинских радника, једну на терену Жупе и Лукова и другу на терену Горњег Поља, са којима је обезбјеђивао и организовао војне и политичке активности на слободној територији. Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку се није могао одржати у срезу Даниловградском и Подгоричком, па се половином августа под притиском четника морао поново пребацити у Срез никшићки, у Злу гору код колиба Милића.

У даљој политичкој активности на терену Никшићког среза послије догађаја на Сутјесци ,велики значај је имало одржавање проширеног савјетовања Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку (17. августа) у селу Ивању код Никшића. На савјетовању је констатовано да је одсуство партизанских снага послије Сутјеске покидало партијско-политичке везе на подручју Окруж-

ног комитета, иа је одлучено да се најхитније приступи обнављању партијских веза, комитета, народноослободилачких и општинских одбора и скојевских актива, тамо гдје се до сада није успјело, поновном формирању Штаба Никшићког НОП одреда, који ће одмах прићи формирању теренских гшртизанских чета и батаљона. Окрухши комитет КПЈ за Никшић брзо је иза тога ооновио своје политичке везе на нодручју Грахова и Вилуеа, гдје је утицај окупатора и четника још био веома јак. Убрзо иза тога, Блажо Јовановић је упутио 28. августа директивно писмо свим окружним комитетима КПЈ у Црној Гори и Боки у којем тражи да окружни комитети уложе све снаге за организационо јачање политичких организација, подизарве борбене готовости народних маса и вршење непрекидне мобилизације бораца за формирање нових партизанских чета и батаљона. У том циљу, каже се „треба свестрано прорадити закључке са проширеног партијског савјетовања од 17. августа у Ивању, упознајући се са широким народним масама на слободној територији преко добро организованих народних зборова и конференција. Проглас који смо издали народу Црне Горе и Боке окружни комитети треба да умноже у што више прршјерака и убаце у градове како би проглас продро до оних појединаца који се још колебају а исто тако до непријатеља — до војске Баја Станишића и Крста Поповића." Услова за партијеко-политички рад било је у Срезу свуда осим у Граховекој општини.

Прије капитулације Италије никшићки гарнизон (блок) су држале снаге италијаноке алпијске дивизије „Тауринензе", јачине до једног батаљона, са једном четом фашиста Црне легије. Унутрашњи ред и поредак у граду држао је Јеврем Шаулић, предсједник Среза са својом јаком жандармеријом, док су спољну одбрану Града посиједали четници. Никшићки четници под командом Сима Мијушковића, капетана авијације, настојали су свим силама да уз помоћ италијанских снага из блока што јаче учерсте своје позиције. Због тога су у току августа вршили сталне испаде против партизанеких снага, с циљем да их што даље одбаце од Града. И њемачке снаге 118. ловачке дивизије су будно иратиле разво.ј догађаја у вези с капитулацијом Италије. Једно одјељење те дивизије се 2. септембра појавило у рејону Крнова и дошло у сукоб с батаљоном Вујадина Поповића код Капланова језера.

Чим је Радио Лондон објавио безусловну капитулацију Италије према савезницима 8. септембра у 10,15 часова, Иван Милутиновић је, као члан Врховног штаба народноослободилачке војске и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југоелавије, истог дана, у име Главног штаба за Црну Гору и Боку, упутио писмени позив команданту свих оружаних снага италијанеке

окупационе фашистичке армије у Црној Гори и Боки да се прикључе ослободилачкој војсци Југославије, као и да хитно ослободе све интерниране заробљенике из фашистичких логора у Црној Гори и Боки да не бише пали у њемачко ропство. Два дана касније, 10. септембра, Врховни штаб је формирао Штаб 2. ударног црногорског корпуса НОВЈ (командант Пеко Дапчевић, комесар Митар Бакић) са задатком дејства на правцима према Црној Гори, Санџаку и Херцеговини. Пеко Дапчевић је у вези с тим 10. септембра 1943. године издао наређење свим штабовима партизанских одреда у Црној Гори, Санџаку и Херцеговини за спровођење опште мобилизације, док је Блахсо Јовановић истог дана поводом капитулације Италије, у име Главног штаба за Црну Гору и Боку, издао проглас иароду Црне Горе и Боке, позивајући га на општу мобилизацију у борби за коначно ослобођење земље. Истог дана Блажо Јовановић је такође у име Главног штаба за Цриу Гору и Боку упутио позив италијанској команди у Никшић да изађе из Града и преда оружје партизанима у Горњем Пол>у. Капитулација фашистичке Италије, против које је иарод Црне Горе и Боке водио оелободилачку борбу више од 2 године, уз огромне губитке и жртве, и позив КПЈ на општу мобилизацију иаишли су у народу на опште одушевљ>ење. Из града Никшића и ближих му села изашла је на слободну територију сва здрава и револуционарна омладина Никшића и ступила у партизанске редове. Учињен је врло значајан напредак. Формиране су нове партизанеке чете и батаљони. У међувремену су партизани једног никшићког батаљона у Кусидима разоружали италијански батаљон, Дивизије „Тауринезе" који је поелије капитулације бјежао из Никшића испред ГБемаца, а затим их је, по њиховој жељи, упутио преко Грахова у састав њихове Дивизије, која се налазила на правцу Кривошија. Разоружавајући Италијане, дошло је до једног инцидента између италијанеких официра и партизана у којем је погинуо Рајко Антуновић, један од најбољих курира Саве Ковачевића.

Блажо Јовановић је 13. септембра упутио директиву Окружном комитету Никшић, у којем се у вези са мобилизацијом чланства Партије у партизанске јединице каже да сви партијци који су одређени на рад у позадини треба да ступају у партизанске јединице које се формирају на терену у појединим општинама. Ове теренске јединице (чете) изводиће акције против Њемаца и четника на свом терену. У директиви се, поред оеталог, каже да се сви борци IV и V црногорске бригаде, који су се послије њемачке офанзиве вратили на терен Среза никшићког, имају одмах јавити у најблихте партизанске јединице и команде, осим оних који су одређени на позадииски рад. „Одмах мобилиште" — каже се у писму Окружном комитету — „партизанске чете у Лукову,

Жупи. Озринићима и Драговољићима и тим парт-изанским четама одредите добре командире и политичке комесаре".

Истог дана Покрајинеки комитет издао је директиву Окружном комитету КПЈ за Никшић да од људства Жупеке и Луковачке партизанске чете формира жупско-луковачки партизански батаљон који је убрзс и формиран (командант Иовак Кнежевић, политички комесар Григорије Мирјачић). Батаљон је према Никшићу држао положаје који су затварали правце према Шавнику и Жупи Никшићкој. Истовремено је формиран и партизански батаљон (Трећи батал^он), од л^удства са Кочанске и Страшевинске општине (командант Иовак Ђукановић, политички комесар Стево Ковачевић), затварајући правце према Горњем Пољу и Трубјели. Два дана касније формиран је Штаб Никшићког НОП одреда (Војо Ђурашевић, командант, Нећо Мартиновић политички комесар, Јеврем Бјелица, замјеник команданта ,Илија Мартиновић, замјеник политичког комесара).

У том односу снага Главни штаб за Црну Гору и Боку, односно Покра.јински комитет, није покушао да у самој капитулацији италијанске фашистичке армије упадне у град Никшић и дочепа се непријатељског оружја и ратне спреме. Објективно то није било ни могуће у недостатку јачих партизанских јединица, с обзиром на чињеницу да је капитулација Италије затекла неспремне партизанске снаге у Црној Гори и Боки, па према томе и у Срезу никшићком гдје се налазио Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку, који је у том моменту био и војно и политичко-партијско руководство. Још није функционисао Главни штаб за Црну Гору и Боку, нити штабови партизанских одреда, а у тренутку капитулације фашистичке Италије на територији Никшића су се налазиле малобројне партизанске чете. Тек послије капитулације Други ударни корпус је одмах, дијелом својих снага 3. ударне дивизије (командант Радован Вукановић, комесар Јово Капичић), из реона Фоче био усмјерен према Херцеговини, Црној Гори и Санџаку. Том приликом према Црној Гори је уемјерена само преполовљена Пета црногорска бригада (командант Бошко Јанковић, политички комесар Драгиша Ивановић, замјеник команданта Нико Јовићевић и замјеник политичког комесара Андро Мугоша) са своја 2 батаљона (првим и трећим), свега око 300 бораца. Малобројност партизанских снага су искористиле снаге њемачке ловачке 118. дивизије и преко Жабљака и Шавника моторизованом колоном упали у Никшић без иједног опаљеног метка. Засједа која им је била добро постављена на Крнову у посљедњем часу је, из непознатих разлога, добила наређење да одустане од акције. Упадом њемачке моторизоване колоне у Никшић, отпала је свака могућност и помисао за ослобођење Града.

По упаду у Никшић, Њемци (дјелови 378. пука, 118. њемачке ловачке дивизије) су одмах покушали да овладају узвишењем Уздомир (к. 852) који су држали партизани, јер је Уздомир вах-сна топографска тачка за сваког који држи Никшић.

У извјештају Блажа Јовановића 14. септембра Окружном комитету КПЈ за Подгорицу, о развоју догађаја на сектору Никшићког НОП одреда се каже да Одред располах-:е са четири батаљона ,да је његов Први батаљон јуче водио борбу против Њемаца и да им је нанио извјесне губитке, а да данас Први и Други батаљон Никшићког одреда воде борбу против Њемаца, и четника, који покушавају да овладају Уздомиром, да се четници све чешће иовезују са Њемцима у Никшићу, што је дошло до изражаја у заједничким борбама против партизанских јединица, да то четници настоје прикрити у очима народа али да им то не успијева, јер у Никшићу х-шндармерија Јеврема Шаулића заједнички патролира градом са њемачким војницима. У погледу мобилизације каже се у писму „уложите све да мобилишете што више омладине".

У таквој новонасталној војно-политичкој ситуацији Блажо Јовановић је пред више војно-политичко руководство поставио као хитно питање формирање Главног штаба за Црну Гору и Боку. Он 29. септембра шаље опширан извјештај Штабу Другог ударног корпуса, у коме га детаљно изв.јештава о стању у одредима и могућностима за мобилизацију новог људства, за формирање нових црногорских бригада и припремама које врше за нагхад на Никшић.

Преполовљена V Црногорска пролетерска бригада са 1. и 3. батаљоиом, маршујући из Источне Босне према Црној Гори, избила је 20. септембра у Бањане на територији Среза никшићког. Она је, хсуређи се према Никшићу, наилазила на свом путу на хсесток отпор херцеговачких четника, а посебно на отпор четника попа Перишића у Казанцима. Њееа појава у области Никшића имала је огроман морални ефекат у народу. Борци V бригаде су у Вучјем Долу и Бањанима дочекани као хероји са Сутјеске.

Наступајући даље према Вилусима, гдје еу били сконцентрисани бројни граховски и бањански четници, 1. батаљон V бригаде је у покрету заузео Вилусе и заплијенио један магацин муниције. Блажо Јовановић са Покрајинским комитетом у Милочанима нестрпљиво очекује да се Бригада што прије појави у непосредној близини Никшића, зато у име Главног штаба тражи преко курира да Бригада убрза марш према Никшићу. У међувремену док је Бригада наетупала ка Никшићу, два батаљона Никшићког одреда водили су борбу против једне њемачке колоне у селу Глибавцу иепод Уздомира и према Милочанима. У тој борби погинула су два Њемца и заплијењено је 300 метака.

Пета пролетерека бригада је 27. септембра, доласком у рејон Милочана и Горњег Поља, гдје је прије два дана стигао био и Штаб ЈП дивизије с командантом Вукановићем, попуњена са Првим батљоном Никшићког одреда Воја Ћурашевића и батаљоном Вујадина Поповића — Зетског одреда. Никшићки батаљон ушао је у Бригаду као њен Други батаљон, а батаљон Зетског одреда као њен Четврти батаљон, јер су ова два батаљона V бригаде били разбијени на Сутјесци. Пета пролетерска је сада била у њеном пуном саставу као прије Сутјеске. То је био најсвечанији тренутак у животу њених преживјелих бораца.

Како су граховски и рудински четници послије Вилуса овладали рудинском, бањанском, вучедолском и граховском општином, то је у Штабу у Милочану одлучено да V бригада у пуном њеном саетаву изврши покрет из реона Милочана у правцу Грахова и разбије четнике на простору Трепча, Вилуси и Грахово, и то са два батаљона правцем преко Зле горе и Његоша, а са два преко Мале и Велике Ките у правцу Трубјеле и Подбожура, док су батаљони Никшићког одреда обезбјеђивали правце од Никшића према Горњем Пољу и Жупи. При наступању Бригаде према Грахову, четници су дали нешто јачи отпор у Трепчама, а онда је настало гоњење четника све до Вилуса и Осјеченице, гдје су се прикупили и организовали за одбрану. Батаљони Бригаде прихватили су борбу на тој линији. У жеетокој борби 3. октобра, од јутра до мрака, четници су разбијени и дијелом одступили према планини Бијелој гори, дијелом према Грахову. Сјутрадан, 4. октобра 1943. године, Грахово су заузели батаљони прослављене Савине бригаде, што је имало позитиван утицај на мобилизацију људи са овог терена.

У међувремену, батаљони Никшићког одреда водили су борбу око Никшића. Извјештавајући Штаб II ударног корпуса 12. октобра 1943. године Ђоко Мирашевић, замјеник команданта главног штаба за Црну Гору и Боку и Мило Јовићевић, политички комесар, јављају, између осталог, да су 2 батаљона Никшићког НОП одреда водили борбу против њемачких дјелова на правцу Никшић — Горње Поље и на правцу Никшић — Риђанске рупе, да су Њемци тога дана имали 11 мртвих и више рањених и да су запаљена два камиона, заплијењена два коња, један „шарац" и 800 метака. На страни партизана погинуо је један борац, а два су рањена. Тога дана, у борбама изнад жељезничке пруге Стуба погинуо је омладинац Обрен Кадовић. Највећа борба водила се око Уздомира који су Њемци у току дана заузели. Што се тиче мобилизације новог људства у Одред, одзив није најбољи, каже се у писму Штаба за Црну Гору и Боку.

У то вријеме, Зетски четнички одред ,је извршио мобилизацију Бјелопавлића и у недостатку партизанских снага на том

простору преузео власт у Срезу даниловградском, концентришући своје главне снаге на линији Манастир Острог — Винићи. У вези с тим, Штаб III дивизије је одмах у повратку V црногореке бригаде из Грахова 13. октобра издао наређење Штабу V бригаде, а такође и Штабу Никшићког одреда да у току ноћи 14—15. октобра нападну четиике пуковника Баја Станишића на простору Манастир Острог — Вражегрмци — Винићи, разбију их и успоставе власт у Бјелопавлићима, а Штабу 10. херцеговачке бригаде да са дјеловима који се налазе на територији Рудинско-трепачке општине одмах интервенише преко Будоша на Комуникацију Никшић — Дагшловград, повезујући се са 3. батаљоном Никшићког НОП одреда који се налази на положајима Царев Мост — Стубица, са задатком да онемогући непријатељу продор од Даниловграда према Острогу и угрози полохшје батаљона V бригаде који се налази у рејоиу Острог.

Прије напада на четнике у Бјелопавлићима, V бригада је одмах послије Грахова знатно ојачана са једним комплетним батаљоном Зетског НОП одреда (5. батаљон) и са 50 Орјенаца који су преко Ловћенског одреда стигли на распоред Штабу III дивизије у Горњем Пољу. Никшићки НОП одред је у међувремену такође формирао свој 4. батаљон од људства са територије Бањанско-вучедолског батаљона. Тако ојачана V црногорска бригада и Никшићки одред могли су да подузму једну изузетно значајну акцију против најбројнијих снага четничког Зетског одреда у Бјелопавлићима. У поменутом наређењу се кахсе да распоред Бригаде буде сљедећи: са четири батаљона у првој линији, са једним батаљоном у резерви, с тим да јој Никшићки одред садејствује са два батаљона, десно и лијево од пута Никшић — Богетићи — Даниловград. Послије краће и оштре борбе четничке снаге на простору Острог — Крстац су пресјечене и потпуно разбијене. Том приликом је један већи дио четника у нереду одступио према долини Зете, а други мањи, по заузимању Доњег манастира од нас, повукао се са генералом Блажом Ђукановићем и пуковником Бајом Станишићем у Горњи манастир, затворио се у тој тврђави и наставио да пружа снажан отпор.

У току три дана борбе партизански обруч око Манастира се све више стезао. Сви покушаји четника Сима Мијушковића и жандармерије Јеврема Шаулића из Никшића, као и Јакова Јовозића из Даниловграда, заједно са њемачким моторизованим колоиама, наилазили су на све снажнији отпор партизанеких батаљона V бригаде и Никшићког одреда. Није помогла ни бројна њемачка артиљерија која је са цесте од Даниловграда непрекидно тукла партизанске положаје око Горњег манастира и десно и лијево око пута Острог — Крстац. Посљедњег дана употријебљена је авијација и тенкови, али су и њима партизани око Горњег манастира одолијевали.

Пошто су упорном одбраном партизанских бораца сви покушаји непријатеља да овладају Комуникацијом и ослободи групу четника у Горњем манастиру пропали, Њемци и четници су се повукли са Комуникације у своје гарнизоне, уз доста велике губитке. Рачуна се да је у тим покушајима деблокаде било 40 мртзих и рањених, а заробљено је 18 Њемаца и четника. Таква упорност V црногорске бригаде и Никшићког одреда у сламању њемачких и четничких напада сломила је и даљи отпор четника у Горњем манастиру. Генерал бивше Југословенске војске Блажо Ђукановић, предсједник четничког Националног одбора, се предао са још 49 четника. У Манастиру је још пружао отпор само пуковник Станишић са својом пратњом. Борци су били у заклонима, држећи на нишан Манастир. Понављали су неколико пута позив четничком команданту да се преда, није било одговора, али ни наде за команданта са пратњом. Манастир у стијени су држали на оку борци Првог батаљона, а најбуднији је међу њима био пушкомитраљезац Марко Тодоровић. Од једног његовог рафала пао је на самом прозору Манастира и Бајо Станишић, чувени четнички командант који је са четничким корпусом ишао у сретање иартизанима на Неретви. Послије његове погибије одузела је сама себи живот његова тјелесна пратња да не би пала жива у руке комуниста. Иронија је хтјела да баш ту, у том светом историјском мјесту, симболу борбе за слободу и отпор сваком агресору, оконча своју ненародну работу један од првака четничког покрета у Црној Гори.

У борбама које су водили борци V црногорске бригаде и Никшићког одреда од 14. до 18. октобра 1943. године, противу Њемаца и четника око Манастира Острога, партизани су такође имали осјетне губитке — 8 мртвих и 20 рањених, међу којима је погинуо и Бошко Јанковић, командант V црногорске пролетерске бригаде.

Одмах послије Острога, командант III дивизије Радован Вукановић је наредио Штабу V црногорске пролетерске бригаде да се са 3 своја батаљона пребаци на Комуникацију Подгорица — Колашин и као ударна група отвори борбу на простору Пелев Бријег — Вјетарник — Лијева Ријека и олакша ситуацију IV црногорској бригади у нападу на Колашин, док ће са 2 батаљона (1. и 2. батаљон) и Зетским одредом затворити и контролисати Бјелопавлиће и Пипере, угрожавајући истовремено Комуникацију Подгорица — Никшић на десној обали Зете.

Никшићки одред је у том времену задржао своје раније позиције, једним батаљоном (Другим) према Лукову и Жупи, а Трећим према Пјешивцима десно на Комуникацији Никшић — Даниловград, са тежиштем дејства на Комуникацији Крстац — Царев мост. С обзиром на то да су снаге V бригаде послије успјешне

акције против четника у Острогу напустиле терен Никшићког одреда, дејствујући оперативно према Пиперима и долини Доње и Горње Мораче, то је Штаб III дивизије, 23. октобра, наредио Штабу Никшићког одреда да свој 3. батаљон из Пјешиваца са десне стране Комуникације Никшић — Богетићи пребаци на терен свог 2. батаљона који се налазио у Жупи и појача одбрану на правцу Никшић — Жупа, гдје је смјештена Болница Никшићког одреда. Послије пребацивања 3. баталзона Никшићког одреда на правац Никшић — Жупа, Њемци и четници су поново успоставили саобраћај на путу Никшић — Даниловград. Никшићки и Зетски партизански одред су ликвидацију четничког руководства у Острогу свестрано искористили за разбијање четничких снага и за мобилизацију нових бораца у одреде.

Већ крајем октобра 1943. године Штаб Другог ударног корпуса је размишљао и најавио могућност формирања треће по реду црногорске бригаде, односно VI црногорске бригаде, најављујући Главном штабу за Црну Гору и Боку да за њу припрема одговарајуће људство. У одговору Главног штаба за Црну Гору и Боку Другом ударном корпусу од 28. октобра се напомиње да на подручју свих партизаиских одреда има само 430 бораца, с обзиром да су партизански одреди дали знатан број људства за попуну IV и V црногорске бригаде. У том писму Главног штаба Штабу Другог ударног корпуса се, поред осталог, наглашава да Никшићки одред располаже са само два партизанска батаљона, један са 90 а други са свега 56 бораца, те да то имају у виду, јер заиста услова за мобилизацију људетва за сада нема, с обзиром да је слободна територија Никшићког среза исцрпљена, а територија Бањана, Голије и Грахова је још и сада под контролом четника.

Доласком црногорских бригада из Источне Босне у Црну Гору послије копитулације Италије, пред Главни штаб за Црну Гору и Боку се постављало као првенствено питање њихове што бројније попуне људством са подручја Пикшића. Све своје мобилизационе онаге Главни штаб је, каже се, подредио томе питању. Тај задатак се конкретно поставио неколико пута пред све партизанске одреде и команде мјеета. Зато треба имати у виду да су само у току октобра 1943. године НОП одреди упутили за попуну пролетерских бригада више од 1.000 нових бораца. Тих дана је само Ловћенски одред упутио Четвртој црногорској за попуну 300 Ловћенаца, а Никшићки одред, отприлике, исто толико Никшићана. Сав терет око мобилизације новог људства падао је, каже се, углавном, на команде мјеста, а тамо гдје их није било на органе народне власти или на политичке форуме. Војно-позадинске команде мјеста су постојале само на подручју Никшићког и Дурмиторског одреда, а у Никшићком одреду само на територији Жупе и Горњег Поља.

Тих дана, и Врховни штаб је наредио Штабу Другог ударног корпуса да, с обзиром на општу војно-политичку ситуацију, убрзано ради на формирању нових регуларних јединица.

Поступајући по наређењу Штаба Другог ударног корпуса од 29. октобра, Главни штаб за Црну Гору и Боку је 1. новембра 1943. године извијестио Штаб Другог ударног корцуса да је одмах упутио наређење свим НОП одредима да приступе формирању батаљона за нову црногорску бригаду, с тим што је назначено да у сваком батаљону буде најмање по 120 бораца, без обзира колико ће борачког људства остати на терену. Такође је наређено да ново људство као и командни састав за бригаду буде одабрано. „Наотојимо, каже се даље у наређењу, „да мобилишемо што је могуће више људства, да учврстимо партизанске одреде и створимо услове за формирање још једне бригаде". Истовремено са активношћу око формирања поменуте Шесте црногорске бригаде, Главни штаб за Црну Гору и Боку издао је наређење и штабу Никшићког НОП одреда, у коме се, поред осталог, каже: „Штаб Никшићког одреда формираће од људства из своја два батаљона један батаљон од најмање 120 бораца. Командант батаљона нека буде Новак Кнежевић а један од командира Миљан Балетић. Људство за Шесту бригаду мора бити из редова прекаљених бораца. Нека политички комееар и његов замјеник припреме што детаљније спискове оа свим потребним подацима о борцима који •улазе у састав батаљона".

Никшићки одред је тада имао у свом саставу три мања батаљона са свега око 300 бораца, што је било мало за одбрану своје доста простране слободне територије са тежиштем на правцу Никшић — Даниловград. Осим тога, одласком Пете црногорске бригаде са терена Среза никшићког код народа се осјетио страх да ће Њемци заједно са четницима вршити терор, због тога је мобилизација новог људства у Одред била отежана. У писму Блах<а Јовановића Ивану Милутиновићу од 30. октобра се у вези с тим каже да мобилизација у Срезу никшићком иде доста споро, јер се народ још држи по страни. У Луковској и Жупекој општини мобилизација се врши уручивањем позива од стране команде мјеста, док у Пјешивцима има око 60 мобилисаних бораца, али се они тешко могу покренути са њиховог терена. У Голији такође Одред има једну партизанску чету која дејствује ван Голије, док у Бањанима један партизански батаљон има 70 бораца. Ипак, и поред потешкоћа, одговорни другови упорно раде на мобилизацији новога људства. Само у Граховској и Рудинско-трепачкој општини партизанима је онемогућена ма каква активност присуством јаких четничких снага предвођеких Иваном Јаничићем, Ђорђијом Драганићем и Раком Лалићем.

Одазивајући се наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку, Штаб Никшићког НОП одреда је, и поред потешкоћа о којима је било напријед ријечи, одмах приступио одабирању људства из Одреда за формирање једног батаљона за Шесту бригаду. Људство је узето, углавном, из састава 2. и 3. батаљона Никшићког одреда. Његов борачки и командни састав чинили су, претехшо, борци Пете црногорске бригаде, повратници са Сутјеске и позадинци са територије Луковске, Жупеке, Кочанске и Требјешке општине. Остали новопридошли борци омладинци из града Никшића и околине били су провјерени у борбама око Никшића прије и послије капитулације Италије. Одређено људство за батаљон прикупило се на Пољице у Драговољићима, код Штаба Никшићког одреда који је био смјештен у кући Милије Кнежевића. Ту је формиран Штаб батаљона (Новак Кнежевић, командант, Стево Ковачевић, политички комесар, Милан Павловић, замјеник команданта и Раде Ш. Кнежевић, замјеник политичког комесара).

Новоформирани батаљон је у свом саставу имао двије чете (Милан Вукотић, команидр 1. чете, а политички комесар Ђорђије Вановић, замјеник командира Јота Драшковић, а ЛСарко Мићуновић, замјеник политичког комесара, Новица Миковић, командир 2. чете, Мито Зајовић, политички комесар, Шпиро Ивановић замјеник политичког комесара). Бројно стање Батаљона било је тачно онолико колико је трахшо Главни штаб за Црну Гору и Боку — 120 бораца. Батаљон је био располагао најбољим пјешадијским наоружањем. Окружни комитет КПЈ за Никшић је у Батаљону поставио политичку и скојевску организацију.

У покрету из Драговољића за Колашин Батаљону су се придружили делегати за Прво засиједање Земаљског антифашистичног вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке, њих око 80 из Среза никшићког, које је било заказано за 15. новембар у Колашину. Маршујући према Колашину, Никшићани су прво вече заноћили у Горњој Морачи и сјутрадан стигли на зборно мјесто у село Дријенак код Колашина, гдје су се имали прикупити и остали батаљони НОП одреда. Истога дана стигли су Дурмиторци, Батаљон Зетског одреда, Васојевићи и нешто касније Ловћенци. У формирању батаљона у Шестој бригади људство је дјелимично измијешано, с тим што су матични батаљони одреда, углавном, задржали већи број свога људства, а такође и командни састав. Од прикупљеног људства у Дријенку, Штаб Другог ударног корпуса формирао је Шесту црногорску народноослободилачку ударну бригаду.

Како је напријед већ речено, Пета непријатељска офанзива и разбијање III ударне дивизије на Сутјесци нанијели су Црној Гори и Боки велике људске и материјалне губитке од којих се Црна Гора и Бока војнички нијесу могле брзо опоравити. Требало

је да прође 16 пуних мјееееци непрекидне борбе против окупатора и домаћег класног непријатеља па да се створе услове и учини корак даље у јачању њених регуларних оружаних снага. Иницијатива у том погледу припада, првенствено, Блажу Јовановићу (Зетину) који у остваривању тога задатка има огромне заслуге. Он је у Покрајинском комитету, поред рада на попуни Четврте и Пете пролетерске, стално указивао на потребу стварања нових бригада. Тако у свом писму Ивану Милутиновићу, од 23. октобра 1943. године, поставља као хитно питање формирање треће црногорске бригаде. У том циљу Блажо Јовановић даје директиву свим окружним комитетима КГ1Ј да одмах раде на прицреми и мобилазицији људства за нову бригаду. Међутим, требало је прије тога новим људством са терена попунити црногорске пролетерске бригаде, преполовљене у Петој нецријатељској офанзиви, у чему се огромно успјело.

Формирање Бригаде је било везано за један врло значајан политички догађај у историји НОП-а и социјалистичке револуције у Црној Гори и Боки — за Прво засиједање Антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке Которске. То је формирању бригаде дало још већи значај. Град на Тари је тим чином још више обогатио своју славну слободарску историју, Град је био у свечаном руху, веселило се ,играло и пјевало два дана и двије ноћи.

Шеснаестог новембра штаб Другог ударног корпуса је издао наредбу новоформираној ударној бригади да улази у састав Треће ударне дивизије Народноослободилачке војске Југославије, да се повеже и стави одмах под њену команду.

Стево КОВАЧЕВИЋ

СА ТРЕЋИМ БАТАЉОНОМ ЗЕТСКОГ НОП ОДРЕДА

Послије капитулације Италије, створена је још повољнија ситуација за јачање и нагло ширење НОП-а, а нарочито су били све повољнији услови за прилив нових бораца и формирање од раније планиране јединице. У то вријеме на Биоче је била окупљена група од око 10 бораца под оружјем (плус 6 сарадника старијих годишта) упркос четницима који су се још држали у Брijегу Вуксановића, са командантом четника Зарijом Вуксановићем, бившим иуковником.

Почетком септембра 1943. године дата је директива за формирање 3. батаљона Зетског НОП одреда. У то вријеме ужурбано

је рађено на прикупљању и пребацивању партизанских група са терена Куча на одређени простор у Дољане, а што су четници спрјечавали и изненада их из засједа нападали.

Једна груиа коју су сачињавали Михаило Ивановић, Васиљка Вујотић и Миладин Петровић (која је била задужена 'да обавјештава све друге групе на терену Горњих Куча о мјесту и времену формирања батаљона), при свом повратку из Куча преко Биоча нападнута је од стране четника са Бријега Вуксановића. Кад се чула пуцњава, Биочка другш, са којом сам био и ја, одмах је појурила и заузела положај према четницима. Чим смо дошли у стрел>ачки строј недалеко. од њих, пресгали су четници да отварају ватру на претходно нападнуту групу, по наређењу њиховог команданта, тако да је нападнута група успјела да се непоЕријеђена склони у кањон Мораче, и даље продухш на извршење свог задатка. Послије тога четници су одступили у правцу Косора.

Са овом акцијом, *у* стЕари, обезбијеђен је слободан пролаз преко Биоча и осталим партизанским групама које су се пребацивале из других села са терена Куча на заказано зборно мјесто.

У току истог дана, средином септембра 1943, Биочка група (око 10 бораца под оружјем), са којом сам ношао и ја, стигла је са првим мраком на зборно мјесто у Дољане, гдје је заказано формирање 3. батаљоиа Зетског НОП одреда. На одређено мјесто, већином су стигле на вријеме све групе са терена Куча, сем једна из Загреде, која се послије два дана прикључила Батаљону. Ноћ је била тамна, топла и сува; није се смјело пушити нити разговарати гласно, јер смо били близу непријатељског блока и гарнизона у Подгорици. Посао у вези са формирањем Батаљона морао се брзо обавити у највећој тишини. Формирању Батаљона је присуствовао командант Зетског НОП одреда Војо Тодоровић. Усмено је саопштен састав руководства Батаљона и команди чета, као и одређен формацијски састав чета и водова и њихови командири. Батаљон је био наоружан, поред пушака и бомби, и са једним италијанским пушкомитраљезом и једним лаким минобацачем. На приједлог партијског рукогодетва Куча одређено је руководство Батаљона: Ананије Петровић, за команданта Батаљона, Грујо Спахић за комесара Батаљона, а Михаило Жарић за помоћника комесара Батаљона. За командира 2. чете горњокучке Ђорђије-Ђоно Поповић, а за комесара ове чете Радомир-Љаља Вујошевић; за командира 3. чете доњокучке одређен је Новак Вујошевић, а за комесара ове чете Илија Ивановић. Исто тако познато ми је да су ушли у састав овог Батаљона, на дан његовог формирања, познати и заслужни илегални политички и партијски борци са терена Куча, и то: Ратко Радоњић, Радомир Никезић, Стеван-Ћеле Вујошевић, Сретен Вујадиновић, Сретен Божовић, Радун Мићковић, Божидар Бошков Ивановић, Радомир

Мирашевић, Божидар Петровић, Радош Радулов Ивановић и Радош Благотин Ивановић, који еу том нриликом распоређени на одговорне руководеће дужности и функције у саставу команди чета и команди водова.

Батаљон је са зборног мјеста, одмах послије формцрања, извршио покрет колоном по један, преко Златице, пријешао ријеку Морачу на Мосту Смоковац и избио у току ноћи у рејону Горњих Мрка у Пипере. Ту смо слушали вијести на радио станици, коју смо носили са собом. Овдје емо се задржали два до три дана и очистили терен од неких сарадника окупатора.

Крајем септембра 1943. године добили смо обавјештење да се четници у Кучима налазе у расулу и да многи напуштају њихове редове, отказујући послушност својим командантима. У циљу успостављања партизанске власти у Кучима, на предлог партијског руководства, 3. батаљон се пребацује преко Биоча на Косор и Куче и заузима положај на брду Косорац у близини Косор у Куче и заузима положај на брду Косорац у близини ром Зетског одреда и са пратиоцима ушло је у село Косор и код наших сарадника добили обавјештења о ситуацији у Кучима. Међутим, један активни четник са Церја (Доњи Косор), којег смо затекли у његовој кући и са њим разговарали (могли смо га лако убити, али избјегавали смо да компликујемо ситуацију), када се удаљио од нас у правцу Горњег Косора, почео је да пуца у вис и да виче: „Ко је Куч да ћерамо Мошову копилад"". Његову пуцњаву и вику прихватили су четници са Горњег Косора и почели да пуцају и позивају Куче на узбуну. Пуцањ се брзо преносио са главице на главицу по терену Куча.

Трећи батаљон Зетског НОП одреда прикупио се и припремио положаје за одбрану на брду Косорац, кориетећи неке старе зидине, доста подесне за заклоне и одбрану. Убрзо послије тога, негдје послије подне, видјели смо веће колоне четника како се крећу са свих праваца са терена Куча у правцу наших положаја. РЗећа групација четника прикупила. се јушзападно од Горњег Косора, подишла наптим положајима и извршила напад на наш положај на брду Косорац. Развила се жестока борба која је трајала од 15 часова па до пада првог мрака, када је Штаб Батаљона донио одлуку, уз присуство Спасоја Ивановића, да Батаљои одступи преко Биоча у Горње Мрке на слободну територију Пипера.

У овој борби четници су имали једног погинулог, као и неколико рањених.

Са наше стране тешко је рањен храбри и активни омладинац Милован Белојевић из Дољана.

Почетком октобра 1943. године Батаљон је држао положај у реону села Радећа у Пиперима, гдје нас је непријатељ уочио и

наш положај тукао јаком артиљеријском ватром са правца Рогама. Убрзо затим једна чета Њемаца покушала је да се пробије са правца Рогама у правцу Биоча. Међутим, борци 3. батаљона сударили су се са њом изнад села Завале. Том приликом развила сг борба прса у прса, тако да се борац Лука Лаковић, иако тешко рањен, ухватио у коштац и хрвање са Њемцом (официром). Луки је пријетила опасност да га Њемац савлада. У том моменту прискочио му је у помоћ храбри борац Перо Вучевић из Куча, убио Њемца и одузео њемачки шарац. Због тог случаја он добија надимак „Перо Шарац", те га и сада тако зовемо. У току даље борбе борци 3. батаљона усгшјевају да чету Њемаца потпуно разбију и натјерају на одступање у правцу Рогама. На наше десно крило у овој борби је учествовала и једна пиперска теренска чета (у којој се налазио Радован Ивановић), а чији је командир био Јоле Марковић, која је такође ударом у лијеви бок непријатеља допринијела разбијању њемачке чете.

Послије ове борбе 3. батаљо« се пребацио на терен Копиља и Гостиља, гдје је од Штаба Зетског НОП одреда непосредно добијао задатке у вези обрачунавања са домаћим издајницима и сарадницима окупатора. Са Батаљоном се највише кретао Душан Филиповић, начелник Штаба овог Одреда.

Средином октобра 1943. године Батаљон ее пребацш> на терен Бјелопавлића, у реону: Мартиинћи — Слатина — Долови. На овом простору у састав 3. батал>она ушла је једна бјелопавлићка теренска чета (као 1. чета 3. батаљона Зетског одреда), под командом храброг и искусног командира чете Мијајла Шкеровића. Сви припадници ове чете познати су ми као храбри и неустрашиви борци, који су смјело и пожртвовано јуришали у свим борбама на непријатеља. Нарочито се добро сјећам неустрашивог борца Вељка Чобелића, као и Радисава Брајовића, смјелог борца и човјека најљепших људских особина, а такође и омиљених, веселих и сналажљивих бораца Милоша Пејурића и Вељка Вуковића-Ћиба.

У вријеме када је 13. октобра 1943. године уништено четничко руководство у Острогу, 3. батаљон Зетског НОП одреда водио је борбу у близини брда Тараша, надомак Даниловграда, са батаљоном четника Јакова Јововића, који је покушавао да се пробије у правцу Острога, ради спасавања четничког штаба у Острогу. Међутим, Батаљон је успио са својим енергичним нападом и јуришом да батаљ.он четника потпуно разбије, нанесе им знатне губитке и натјера у бјегство у правцу Даниловграда. Посебно се сјећам да се у овој борби нарочито истакао нишанџија на пушкомитраљезу Вељко Чобелић, који је непрекидно рафалима тукао стрељачки строј четника и нанио им тешке губитке.

Пошто је V црногорска пролетерска бригада ликвидирала четнички штаб у Острогу, пребацила се на терен Пипера, гдје 3. батаљон Зетског НОП одреда улази у њен састав, као 5. батаљон те Бригаде и учествује у свим борбама које она води све до формирања VI црногорске ударне бригаде, када улази у њен састав. У борбама када је V црногорска пролетерска бригада крајем октобра 1943. године водила борбу на терену Братоножића, у реону Лутова и планине Зури, 3 батаљон је водио борбу у Братоножићима, у реону Вјетарника и на Каменој глави, гдје је четнике потпуно разбио, нанио им осјетне губитке и натјерао на бјекство. У овој борби погинуо је наш борац храбри пушкомитраљезац Божо Божовић, на Каменој глави. Међутим, V црногорска пролетерска бригада у реону планине Зури претрпјела је тешке губитке и била је принуђена да одступи и промијени правац покрета, тј. да се пребаци преко ријеке Мораче — Трмања — Вељег Дубоког и избије у реон Морачког манастира и у том реону успијева да ликвидира и протјера издајнике и сараднике окупатора. Са наведеном Бригадом и наш 3. батаљон се пребацио на терен Мораче у Баре Радовића, гдје је извршио неколико важних акција у вези чишћења терена од четника.

У том времену велике групације четника из Васојевића и других крајева биле су се сконцентрисале на терену Куча. У циљу њиховог уништавања V црногорска пролетерска бригада пребацила се на тереи Горњих Куча, почетком новембра 1943. године и напала четнике на правцу Косора — Убала и Личника. У тој борби четнике потпуно разбија, наноси им тешке губитке и присиљава их на панично бјегство и повлачење у правцу Фундине — Медуна и Сјеница.

И у овој борби са V црногорском пролетерском бригадом наш 3. батаљон Зетског НОП одреда извршио је значјну акцију, тако што се у току ноћи 7/8. новембра 1943. године пребацио преко Биоча и ријеке Мораче на терен Доњих Куча у позадину четника, гдје су борци Батаљона неопажено заузели полохсаје и поставили засједе на правцу Купусци — Сјенице — Фундина. Наиме, када су четници били разбијени и дали се у бјегство испред V црногорске пролетерске бригаде наишли су на борце 3. батаљона, који су из засједа засули четнике јаком ватром и нанијели им тешке губитке. Том приликом је погинуло неколико озлоглашених четника. У овој борби наш Батаљон имао је тешке губитке. Погинуо је командир вода 3. чете Милорад Милошев Ивановић из Маслина, који је храбро и неустрашиво јуришао на издајнике и сараднике окупатора. Такође је погинуо нишанџија лаког минобацача Блажо Раичковић из Подгорице, стари кому-т ниста, револуционар и велики јунак.

Послије наведене борбе 3. батаљон Зетског НОП одреда одмарао се у реону Биоча, а затим се пребацио преко Братоножића на Бабљак и Дријенак у близини Колашина, гдје је формирана VI црногорска ударна бригада, на дан 14. новембра 1943. године и у чији састав је ушао. Људство је подијељено на четцри Батаљона, али је велика већина остала у 3. батаљону 6. бригаде. За команданта Батаљона постављен је Драгутин Филиповић, а за његовог замјеника Ананије Петровић, за политичког комесара Ђоко Краљевић, а за замјеника комесара Михаило Жарић.

Ананије ПЕТРОВИЋ

ОД ДОЉАНА ДО ДРИЈЕНКА КОД КОЛАШИНА

Доласком Ђуришићевих и Лашићевих четника у Куче марта 1942. године, за партизанске батаљоне „Марко Миљанов I" и „Марко Миљанов П" настала је врло тешка ситуација. Ови батаљони престали су да постоје, јер су изгубили везу са Штабом Зетског одреда и Главним штабом НОВ и партизанских одреда Црне Горе. Тражити и утврђивати узроке који су довели до ове ситуације захтијева дубљу анализу, а није ни циљ да се овом приликом о томе пише.

У ова два батаљона било је око 350 до 400 бораца, међу којима око 70 чланова Партије и кандидата и не мањи број чланова СКОЈ-а. То је била организована и значајна ударна снага, не само за Куче већ и од ширег значаја. У кратком временском периоду, изгубили смо из ова два батаљона највећи дио драгоцјених кадрова. У руке четника пали су, поред бораца, многи чланови Партије и СКОЈ-а, руководиоци батаљона, чета, чланови Мјесног комитета Партије и СКОЈ-а и представници тек младе народне власти и били предати окупатору. Већина њих је стријељана на стратиштима Црне Горе. Мали број црипадника ових двају батаљона пријешло је у илегалство и наставили борбу под врло тешким условима.

Губитак овако великог броја кадрова имао је вишеструке политичке посљедице по народноослободилачки покрет и морал народа. Ио, без обзира на изузетно тешку ситуацију, захваљујући упорном раду илегалаца и активиста НОП-а који су легално живјели, уз подршку симпатизера и партизанских породица у Кучима, није се посустало. У периоду од 1942, а нарочито 1943. го-

дине у ирвој половини у скоро свим селима у Кучима, поред чланова Партије, постојали су активи СКОЈ-а, чији чланови нијесу изостајали у спремноети да се одазову на позив Партије и да пођу у борбу за слободу. Ту своју спремност доказивали су у изузетно тешком илегалном раду, када су четници, уз свестрану помоћ окупатора, убијали наше илегалце, масовно стријељали по црногорским градовима истакнуте револуционаре, хапсили породице партизана и појединце, пљачкали и палили читава села. У тој неравноправној борби наши људи су издржали надчовјечанске муке и спремали се да првом приликом која им се укаже ступе у партизанске јединице.

Почетком септембра 1943. године окупили смо се на локалитету Скоче изнад Дољана у правцу Врбице, тако рећи пред капијом окупатора, удаљеном око 4 км од Подгорице. Тај организовани збор, поред дотадашњег активног рада и спремности сваког појединца да пође у новоформиране јединице, условило је приближавање наших бригада из Босне и капитулација фашистичке Италије. До тог дана ми смо се претежно знали само по имену и презимену, по броју бораца из сваког села и породицама из којих су потицали. Састајали смо се и оджавали везу само ноћу, ријетко преко дана, и то појединачно или у мањим групицама. Тако рећи нијесмо познавали ликове једни другима. Изашли смо из дугог боравка илегалног живота и живљења по пећинама, земуницама, траповима, а било је случајева да се кријемо и у цистијернама и гробницама. Тих дана изашли смо на слободу у правом смислу. Послије марта 1942. године први пут смо формирали јаку јединицу, не само по бројности него првенствено по моралној снази, спремности сваког појединца на највеће жртве, сигурни у себе и друге до себе. У тој нашој јединици коју су чиниле двије чете, није било нити једног борца који није био члан Партије, кандидат или скојевац, и то са дужим стажом. То је била кадровска јединица, све младићи до 25 година. Због таквог састава било је врло тешко одабрати руководство, команданта, командира, комесара, секретара Нартије и СКОЈ-а. Сваки од нас у том строју могао је да буде на руководећој дужности, што се показало цри формирању VI црногорске бригаде и каеније.

Горњокучка чета у саставу 3. батаљона Зетског одреда крајем септембра 1943. ступила је у борбу против домаћих издајника четника на Косору у Кучима. То је било њено прво ватрено крштење. У том времену јединице V црногорске бригаде продрле су под борбом на територију Црне Горе из правца Херцеговине и Дурмитора, па је наш Батаљон (чиниле су га двије чете Куча и једна Бјелопавлића) придодат као 5. батаљон V пролетерској.

У еаставу Бригаде имали смс велике борбе, и у тим борбама значајне успјехе. Садејствовали смо при ликвидацији четника у

Острогу, на челу са генералом Ђукановићем и пуковником Бајом Станишићем и учествовали у борби са четницима и Њемцима на комуникацији Никшић — Даниловград, у разбијању четника у Бјелопавлићима послије ликвидације Бајовог штаба, у борби са четницима у Кучима и на сектору Лијеве Ријеке против васојевићких четника, у ликвидацији четника у Горњој и Доњој Морачи и у другом ослобођењу Колашина. У тим борбама ми смо у садејству са V бригадом сатјерали окупатора и њихове слуге четника у гарнизоне Иикшића, Даниловграда, Спужа и Подгорице. Све те борбе и постигнути успјеси допринијели су стварању услова за формирање VI црногорске народноослободилачке ударне бригаде 1943. године. У тим борбама из наших редова погинули су: Блажо Раичковић, познати револуционар, члан Партије од 1929. године из Подгорице, Милорад Милошев Ивановић, водник првог вода Доњокучке чете, Божо Ћирков Божовић, пушкомитраљезац и тешко рањени: Милован Бјелојевић, Лука Лаковић и Раде Живковић. није се остварила њихова велика жеља да буду скупа са нама у строју при формирању бригаде на Дријенку — Бабљак код Колашина, да запјевамо заједно пјесму о крвавом Колашину, коју смо пјевали послије сваке борбе, и прије тога дана и касније.

Та пјесма је у свакој прилици била подстрек, надахнуће, увећавала је борбену онагу за слсбоду и освету над домаћим издајницима који су уз помоћ окупатора у току 1942. и 1943. године у Колашину и около њега убили и повјешали најљепши цвијет црногорске омладине, познате револуционаре, као: Буда Томовића, Баја Секулића, Вукмана Крушчића, Милића Кељановића, Радула Јеврића, Луку Симоновића, Влада-Бајицу Мартиновића, Бранка Делетића и многе друге. Остало ми је посебно у сјећању када смо сузних очију, послије формирања Бригаде, одавали пошту свијетлим жртвама на Брези, гдје су стријељани и повјешани на стотине наших познатих бораца из свих крајева Црне Горе.

Уочи формирања бригаде помислио сам хоће ли у том строју бити бољих, млађих, одагшјих борби и револуцији од нас из 3. батаљоиа Зетског одреда, који је комплетан ушао у састав Бригаде. Брзо смо се освједочили да су нам у свему били дорасли другови и другарице илегалци и њихови саборци, чланови Партије и СКОЈ-а из Дурмиторског, Никшићког, Ловћенског и Комског одреда. У строју са нама били су и они који су побјегли из затворских ћелија — мучилишта Никшића, Подшрице, Цетиња и Колашина, са стрелишта и других стратишта. Са нама су били борци из прослављене IV и V пролетерске бригаде који су одређени за руководиоце у VI бригади. Све су то били млађи од млађега, љепши од љепшега, а висином су предњачили Дурмиторци.

У строју Бригаде било је милина гледати борце и старјешине како су окићени бомбама, различитим пушкама, реденицима, пушкомитраљезима и шарцима отетим од непријатеља, а био је и понеки лаки минобапач, као онајштогаје носио Блажо Пепин Раичковић и тако успјешно са њим руковао у борби против Њемаца и четника. То шаренило у наоружању потенцирала је разноликост одјеће и обуће, од ципеле и оианака па до титовке и сељачке капе. Највеће богатство у том дивном строју младости било је другарство, изузетно међуссбно повјерење, храброст и пожртвовање, велика жеља да се избори слобода па ма како скупо стајала. Строј Бригаде обасјала је велика радост када су се појавили Иван Милутиновић, Пеко Дапчевић, Митар Бакић, познати црногорски и југословенски револуционари. Пажња на њих била је тим већа што су многи били у прилици да их виде по први пут и да чују њихову живу ријеч коју су упутили борцима и руководиоцима послије свечаног чина формирања Бригаде и заклетве. Поред истицања задатака који предстоје на путу борбе Бригаде, није изостала њихова ријеч да Бригада треба да слиједи славу и пут Прве пролетерске бригаде, у којој је било два батаљона Црногораца на дан њеног формирања и херојска дјела IV и V црногорске бригаде.

Ове ријечи дубоко су се урезале у срца и мисли бораца и старјешина Бригаде, инспиришући их на појединачне и колективне подвиге којима је Шеста обезбиједила часно мјесто међу јединицама НОР-а Југославије.

Радомир НИКЕЗИЋ

НА СПЕЦИЈАЛНОМ ЗАДАТКУ У ПОЗАДИНИ НЕПРИЈАТЕЉА

Уочи продора V црногорске пролетерске ударне бригаде на терен Куча из правца Веруше, преко Доњих кучких планина, почетком новембра 1943. године, двије кучке чете 3. батаљона Зетског партизанског одреда (на дан формирања VI црногорске ударне бригаде комплетне ушле у њен састав) добиле су задатак да се пребаце са десне обале Мораче у Куче и борбеним дејствима из позадине помогну Петој бригади да разбије њемачко-четничке снаге и ослободи што је више могуће кучких села од кетничке страховладе.

У склопу овог задатка једна десетина 2. чете (Горњокучке) у саставу: Милутин Божовић, Сретен Вујадиновић, Војислав Дедић, Гавро Живковић, Радун Мићковић, Петар Павићевић, Дра-

гутин Петровић и Алекса Радевић одређена је да на погодном мјесту испод Фундине, уз колски пут од Подгорице (сада Титограда), постави засједу ради наношења губитака непријатељу и изазивања панике у његовим редовима кад осјети дејство наших снага у својој позадини. Са овом десетином на специјални задатак пошли смо: Радомир-Љаља Вујошевић, политички комесар Чете и ја, као замјеник командира Чете.

Обје поменуте чете су усиљеним маршем из Доње Мораче стигле испред ноћи 6. новембра до Биоча — на пиперском дијелу. Издвојена десетина је са водичем Радошем Радуловим Ивановићем, борцем 3. чете (Доњокучке) нашег Батаљона, иначе родом са Златице, коме је околни терен био одлично познат, одмах продужила према Мосту на Смоковцу. Првобитно је било замишљенс да у сумрак неопажено пријеђемо преко Моста и продужимо даље на извршење задатка. Рачунали смо да нам и доста ружно вријеме — прашио је ситни снијег са сјеверним вјетром и било је веома хладно, иде на руку. Ио кад смо се приближили Мосту на око педесет метара, чули смо познати глас једног четника са Златице, са лијеве обале Мораче, на самом прилазу Мосту, који је позивао дружину да иду кући, јер се ваљда „партизани нијесу помамили да по оваквом времену прелазе у Куче".

Ово оглашавање непријатеља спасило нас је од могућих тежих посљедица. Хитро смо скренули низ десну обалу Мораче нрема Рогамима. На удаљености од Моста од око 1.000 — 1.500 метара (нашем водичу су били познати сви газови на Морачи) припремили смо се за пријелаз преко Ријеке. Увезали смо ципеле и горњи дио одјеће у импровизоване пакете и окачили их о врат. Држали смо се један другоме за лијеве руке да нас вода не занесе. Оружје смо пренијели држећи га десном руком високо изнад главе да бисмо га сачували од воде.

Тај пријелаз је био доста драматичан, јер нам је вода допирала, на дијелу тока, готово до рамена. Срећом, на другој обали није било непргја-ења да нас омета. Хладна вода нам је ледила крв у жилама, а брзина и дубина тока на неким мјестима успоравали су наш ход коритом Мораче. Ипак, доста брзо смо се домогли друге обале. Одредио сам одмах два борца да се са водичем попну на ивицу рјечног корита гдје гшчиње Златичко поље ради обезбјеђења. Остали су се на велику брзину обукли и обули, а затим смо сви за водичем хитро продужили Пољем у правцу Дољана, у непосредној близини њемачких стража и између двије бројне групе четника •— Команде четничке жандармерије за Црну Гору на Златици и братоножићких четника у Загоричу.

Под заштитом мрака, уз кратка застајкивања да бисмо слухом провјерили да ли има непријатељских засједа на линији нашег кретања, прошли смо релативно брзо Дољанском равницом.

Наш водич иас је ировео најсигурнијим правцем, тако да наше присуство није примијећено. Он се потом вратио истим правцем, поново газећи Морачу, пријешао Мост непосредно прије но што је непријатељ активирао мине за његово рушење, и прикључио се својој Чети у селу Видијењу.

До ране зоре задржали смо се у једној појати на југоисточном крају Дољана, на мјесту одакле почиње успон према Доњој Врбици, а затим смо се нашли у шумарку поред Врбичког потока све до око један сат 7. новембра прије мрака. Тада се мала колона упутила унапријед одабраном мјесту за засједу, близу Моста на Фундинском потоку, чије се повремене воде сливају великом стрмином, и кроз дубоко корито, према Врбици.

Око двадесет метара удаљени од пута остали смо притајени у засједи читаву ноћ. Убрзо по заузимању положаја, почела је да пада јака киша и није престајала до зоре. Наша оскудна одјећа и похабана шаторска крила нијесу нас могла заштитити од јаких пљускова које је читаву ноћ пратило сијевање муња, па смо за неколико сати били покисли до коже и трпјели од велике хладноће. Негдје у зору Љаља је отишао до његових (били смо близу засеока Премићи) и донио нам велики кукурузни хљеб са сиром. То нас је веома окријепило.

Те ноћи нико се није појавио цестом, нити од Подгордице нити од Горњих Куча, а није се чула ни пуцњава. Ујутро смо оцијенили да би мјесто за засједу било много погодније на Потоку од Драчевца, па смо се помјерили за око километар и по у правцу Подгорице и нашли се иа удаљењу од Града на шест километара. То је била смјела одлука, јер су се њемачки полохсаји налазили на Бојчину у Какарицкој гори, на растојању од нас од свега два километра.

Око девет сати распоредио сам људство у засједу тако да смо са удаљења од око 10 — 20 метара могли успјешно покрити ватром читаву дужину пута на окуци са једне и друге стране Потока. Југоисточно од засједе, на једној доста уздигнутој и добро очуваној илирској могили поставио сам осматрача да пази на појаву непријатеља из правца Медуна. Ради веће ефикасности наше ватре, упозорио сам људство да не пуцају прије но што ја опалим из свог карабина, а онда да се огласе сложно ватром из пушака и једног пушкомитраљеза, којим је у овој акцији руковао одвахши борац Војислав Дедић.

Нешто иза 10 часова наишла су из правца Медуна путничка кола са њемачким официрима. Чим су стигли на око 5 метара до моетића, тачније речено пропуста за воду, пуцао сам, а одмах иза мог пуцња, тако рећи истовремено запуцали су и сви из засједе. Козач је усмрћен од првог плотуна, а три официра су успјели да искоче из аутомобила. Најстарији по чину, пуковник,

се бацио у јарак ирема пама, потегао парабелум и пуцао на нас. Више нас је осјетило како метци звижде поред наших глава, па смо то касније коментарисали. Но убрзо је био изрешетан нашим мецима. Преостала два су скочила испод цесте и нашавши се у мртвом углу избјегла нашу ватру. Једног од њих смо послије неколико тренутака убили бомбама, а други је покушао да побјегне низ Поток. Чинио је то веома спретно. Нагло би устао, направио неколико хитрих корака, па се бацио на земљу. Поновио је то још неколико пута, а за то вријеме сви смо ми пуцали на њега. Било је право чудо како још успијева да се покрене. Остало нам је непознато да ли смо због брзог нишањења промашивали или су наши погоци релативно дуго мимоилазили његове виталне органе. И кад је изузетно вјештим пребацивањем и готово непојмљивом брзином успио да стигне до саме ивице одакле почиње мртви угао, пао је смртно погођен у локву воде и Еише се није помјерио.

У моменту кад смо се упутили гхрема цести да покупимо плијен, наш оематрач је завикао да су близу окуке изнад нас два камиона четника у покрету према Подгорици. Наредио сам да се сво људство одмах повуче према Фундинском засеоку Премићи, а са пушкомитраљесцем Дедићем једно вријеме штитили смо им одступницу. Кад је наишао први камион, осули смо рафалом у групу четника. Иастала је велика пометња, а чули су се и јауци. Кад је наишао други камион, у коме је, по свој прилици, било и Њемаца, возач је у страху изгубио контролу над воланом и возило се преврнуло на десну страиу иснод цесте. Том приликом погинуо је нама непознат број непријатељских војника. Искористили смо тренутак и брзо потрчали за главнином.

Била је срећна околност што се готово у непосредној близини Потока гдје смо извршили акцију налазило доста дубоко суво корито другог потока, које нам је омогућило да се повучемо неугрожавани од непријатељске пјешадрцске ватре. Неколико активиста НОП-а са терена Куча номогли су да се успјешно извучемо из ове за нас врло неповол>не ситуације, а Никола Мемин Вујошевић узео је и непосредног учешћа с нама у ликвидацији њемачких официра.

Збуњени непријатељи нијесу се усудили да нас гоне на правцу извлачња већ су нас само пратили пјешадијском и минобацачком, нешто касније и артиљеријском ватром, од које нијесмо имали никаквих губитака.

У овој акцији сво људство десетине се одлично показало, а нарочито, по обичају, Сретен Вујадиновић, чија је храброст слухшла за примјар и касније у Трећем батаљону VI црногорске ударне бригаде, све до његове јуначке погибије новембра 1944. на Обадовом бријегу.

О значају ове акције говори и сам податак да су о њој, сзега неколико дана пошто је изведена, информисале радио станице ЈЈондои и Слободна Југоелавија.

Акција је изведена 8. новембра, а након шест дана (претходно смо извршили још неке задатке по наређењу Штаба V црногорске пролетерске на терену Куча), '14. новембра 1944. године били смо у комплетном саставу у строју VI црногорске ударне бригаде на дан њеног формирања, на Дријенку код Колашина.

Стеван ВУЈОШЕВИЋ

ПОДВИГ Ј1УКЕ ЛАКОВИЋА

Двије партизанске чете, доњокучка и горњокучка, око 120 војника, ушле су почетком септембра 1943. у састав Зетског партизанског одреда и са једном четом Бјелопавлића чиниле његов 3. батљон, који је комплетан ушао у састав VI црногорске бригаде на дан њеног формирања, 14. новембра 1943. године.

Овај Батаљон је у току два мјесеца веома успјешно садејствовао са V црногорском пролетерском у низу борби — у Бјелопавлићима за вријеме ликвидације четничког штаба у Острогу, штитећи лијеви бок Пете, на простору од Долова Ковачевића до иза Тараша, у реону Вјетарника у Братаножићима, у Ровцима, Горњој и Доњој Морачи и у Кучима. Мени је посебно остала у сјећању наша побједа над једном њемачком. јединицом у Пиперима у октобру, на простору од Завале према Радећи. У овој борби учествовале су: пиперска теренска чета и двије кучке чете III батаљона Зетског одреда.

Енергичним ударом и великом одважношћу сваког појединца брзо смо разбили, поломили и растјерали ГЂемце кроз оне густе смреке и јурећи за њима измијешали смо се. У тој јурњави покојни Лука Лаковић, десетар у Доњокучкој чети, срио се са њемачким официром очи у очи. Њемачки официр је ранио Луку из револвера у бутину од ноге. Ухватили су се у коштац и како је Лука рањен, овај официр — људескара, није више имао метака у свом револверу, па је, од ране изнемоглог, Луку почео да удара дршком од револвера по челу. Храбри, неустрашиви Лука није се дао, већ је зубима зграбио прсте од руке овог џина и натјерао га да заурла као рањена звијер. У тој борби на смрт и хшвот дотрчао је са заробљеним „шарцем" борац Перо Вучевић и убио

овог Њемца. Тада сам лично ја Пера Вучевића назвао „Перо Шарац", па га по том имену и данас памте другови из VI бригаде.

Задобијене ране изнад Завале у Пиперима спријечиле су Луку Лаковића да са нама буде на формирању VI бригаде на Дријенку код Колашина. Остао је на терену Пипера и Куча и јуначки погинуо у марту 1944. као комесар Посадне чете Комаиде мјеста у Кучима, у јуришу на четничке положаје изнад Дољана.

Ђорђије-Ђоно ПОПОВИЋ

У СУСРЕТ ШЕСТОЈ ЦРНОГОРСКОЈ УДАРНОЈ БРИГАДИ

Послије капитулацпје фашистичке Италије, 8. септембра 1943. године, створени су врло повољни услови за формирање већег броја нових, регуларних војних јединица, а нарочито на територији коју је до своје пропасти држао италијански окупатор. У том циљу Брховни штаб НОВ и ПОЈ доноси одлуку о стварању што већег броја таквих јединица, које ће у новонасталим условима допринијети што успјешнијеми бржем слому окупатора и његових помагача — домаћих издајника.

На основу такве одлуке штаб Другог ударног корпуса НОВ издаје 29. окгобра. 1943. године наредбу о формирању Шесте црногорске ударне бригаде, коју доставља Главном штабу за Црну Гору и Боку. Поред осталог, у наредби је наглашено да у састав Бригаде треба одабрати по један батаљон од око 120 бораца из састава: Дурмиторског. Никшићког, Зетског, Комског и Ловћенског НОП одреда и да батаљони морају бити у Колашину — гдје ће се Бригада формирати — најкасније на дан 12. новембра 1943. године. Посебно је наглашено ,.да у батаљоне могу да уђу само млади и здрави људи, а жена да буде минимум или по могућству да их не буде, већ исте искористити за рад на терену. Смотра и преглед бригаде биће извршена 14. новембра у 15. часова."

Главни штаб за Црну Гору и Боку у својој наредби број 81 од 1. новембра 1943. године, коју упућује штабу Никшићког НОП одреда, поред осталог прецизира и ово: „Штаб Никшићког одреда формираће од људства из своја два батаљона — један батаљон јачине од најмање 120 бораца. Командант тог батаљона нека буде Новак Кнежевић, а један од командира Миљан Балетић. Људство за бригаду мора бити одабрано. Иека политички комесар и његов замјеник припреме што детаљније спискове са свим потребним подацима о друговима који улазе у састав батаљоиа."

Штаб Никшићког НОП одреда, који се тада налазио у Горњем Пољу код Никшића, ириступа хитним и свестраним ирипремама у циљу што успјешнијег извршења постављеног задатка. Одржава више састанака са потчињеним старјешинама, на којима се, у првом реду, врши избор људства. Строго се води рачуна да се, према добијено.ј наредби, одаберу најбољи и најхрабрији борци, који поред ових особина имају још и позитивне морално-политичке квалитете. С друге стране, такође се води рачуна, да се овим избором не ослаби борбена способност Одреда у толикој мјери, да не би и убудуће био кадар да успјешно извршава борбене задатке који су га очекивали. Тим прије, што је утврђени и бодљикавом жицом опасани град Оногошт претставл^ао врло јако упориште, са великим бројем непријатељских војника и домаћих издајника. Ово важно стратегијско утврђење и комуникацијско раскршће, непријатељ је упорно бранио, у циљу обезбјеђења својих бројних снага које су већ биле почеле да се постепено повлаче са јужног ратишта на сјевер у правцу Никшића и даље према Херцеговини.

Што се тиче храбрости и борбеног искуства, те особине су красиле, скоро без изузетка — све припаднике Никшићког одреда. То су били искусни и провјерени ратници из наших прослављених пролетерских јединица, који су се, послије битке на Сутјесци пробили на терен Црне Горе и у ондашњим условима радили као илегалци на оживљавању и јачању Народноослободилачке борбе. Одмах послије капитулације фашистичке Италије, поново се обнавља — односно формира нови — Никшићки НОП одред јачине два батаљона. Командни кадар углавном сачињавају борци из наших пролетерских бригада, док се највећи дио састоји од позадинских ралника и омладинаца — добровољаца, који су се до ступања у Одред налазили, као политички кривци или таоци, у фашистичким затворима и логорима. Скоро сви су били чланови СКОЈ-а, а добрим дијелом и кандидати КПЈ.

Ето, од таквог командног и борачког кадра формиран је нови Никшићки ИОП одред у Горњем Пољу код Никшића — 13. септембра 1943. године.

С обзиром на овако квалитетан састав бораца Одреда, није било неких тешкоћа при одабирању људства ко;је ће ући у састав Шесте црногорске ударне бригаде. Без обзира на то што је већина бораца имала неког од чланова породице у окупираном Никшићу или на слободној територији, скоро су се сви — без изузетка јављали као добровољци за одлазак у Шесту црногорску ударну бригаду. Тиме су, на неки начин, хсељели да испоље своју храброст, пожртвовање и стечено борбено искуство, које ће им омогућити да све те свсје позитиЕне особине још више докажу и

испоље у новим. још н?.ешћим окршајима, када постану пригшдници Шесте бригаде.

Послије свих неопходних припрема (смотра и преглед оружја, одјеће, обуће и др.) батаљон је био формиран и потпуно спреман и способан да изврши ирилично дуг и с обзиром на конфигурацију земљишта напоран — 70-то километарски марш правац Никшић — Колашин.

Освануо је 11. новембар 1943. године. Почиње опраштање и поздрављање између припадника Одреда који га напуштају и оних који у њему и дал>е остају. Сви изражавамо јединствену жељу да будуће борбе наставимо са још већим самопријегором и жестином. Поред тога, заједничка нам је тежња да се Шеста бригада што прије врати за Никшић, па да се удруженим снагама са осталим јединицама боримо за коначно ослобођење.

Дан је ведар и прохладан, али ипак погодан за марш. Батаљон се постројава и командант издаје потребна упутства и наређења. У колони по један крећемо лаганим маршевским кораком. У души осјећамо неку прикривену тугу због растанка са друговима и Одредом, а с друге стране обузима нас радост и понос што идемо у сусрет новим биткама и догађајима.

Након краћег марша зачу се громка пјесма, која је својим мелодичним звуцима надалеко одјекивала:

„Оj, Никгиићко равно поље,
ми смо војс7са добре воље. . ."

Убрзавамо кораке и приближавамо се селу Лукову. Радосни смо када га угледасмо, а још више када под својим ногама осјетисмо његово доста равно и пространо поље. У њему смо доста често боравили приликом опсаде утврђеног града Никшића. Сјетисмо се пријатно проведених часова у њему за вријеме затишја и одмора. Почеше да навиру многа сјећања на поједине битке и догађаје. Напуштајући га, не без туге, полако се пењемо према Гвозду. Марш је доста успорен због приличног успона. Зато користимо макар и најмању згодну прилику да се на моменте окренемо и ,,бацимо око" на наш драги Никшић, на његово пространо поље и красну околину.

Стих-семо на Гвозд и у близини некадашњег хана застајемо ради краћег одмора. Пред нама се пружа величанствен поглед. Панорама Никшића и његоЕе простране околине види се као на длану. Ово је крајња Еисинска тачка са које се јасно види, зато и користимо ту могућност да га се што више нагледамо. Многи борци нагађају када ћемо се отприлике поново вратити и жестоким јуришима напасти и ослободити наш напаћени и крвљу обливени Никшић.

Послије десетоминутног предаха зачу се команда: „Спрема за покрет!" Формира се колона и марш настављамо преко Крнова — травнате и таласасто-брежуљкасте висоравни, мјестимично обрасле четинарском и буковом шумом. Између ње су, као ћилим меки, зеленкасти пропланци обрасли густом планиском травом. Одједном се сјетих оне наше дивне јуначке пјесме о чувеном Вуку Лопушини, када је по овим пространствима „сагонио Турке у буљуке", па запјевах из свег, гласа:

„Крново је планинама лука,
Оно памти Лопушину Вука."

Код свих нас наступи неко посебно расположење и веселост, па нам се учини као да ови стихови отклонише прилично велики замор изазван досадашњим, доста напорним маршом. Почеше приче и дискусија о Вуку и његовој хајдучкој дружини, о јуначким подвизима и крвавим бојевима који су се по овој пространој висоравни водили са Турцима. Поче нрича о минулим бојевима и хајдуковању. Неко од бораца рече да је у доба Турака било далеко лакше ратовати са јатаганима* и пушкама — кремењачама него данас. са „шарцима" митраљезима и тешким хаубицама. „Напуниш торбицу прахом и оловом, набијеш кремењачу и чекаш да се Туре на нишан појави." Наста шала и смијех који се зачас претвори у снажну пјесму која је одјекивала на све стране простране Крновске висоравни.

Марш настављамо према брежуљкастој висоравни Лукавици. Појавише се два горостасна планинска дива — Велики и Мали Журим. Оба су без скоро икакве вегетације. Штрче гордо „небу под облаке" и као на мртвој стражи, осматрају на све стране и очекују да ли ће се изненада појавити неки орканси вихор коме се треба енергично супротставити.

У подножју Великог Журима (званог „Међед") назиру се Пиперски катуни. Мале, од камена зидане и буковом даском покривене колибе, изгледају као неко минијатурно дјечје село. У непосредној близини катуна извире јако врело, чија хладна и бистра вода незадрживо хита Шкаљиним потоком.

Испод окомитих и сурових литица Малог („тророгог") Журима су Загарачки катуни — Горњи и Доњи. Виде се такође мале колибице, буковим грађем или бусенима травнате земље покривене, а само понека шиндром, изгледају као неке напуштене сиротице. Шћућурене једна уз другу, изгледа као да хоће да се што успјешније супротставе злоћудном невремену, које има обичај да на овој висоравни изненада прохуји као неки оркан и за вријеме љетњих мјесеци. Предање каже да је Лукавица и добила своје име по тим честим и изненадним промјенама времена, које зна

да буде „лухсаво" и усред љета, како народ каже — и на Светога Илију.

Радо се сјетих незаборавних младалачких дана које сам овдје проводио прије рата за вријеме љетњег периода. Тада смо, по некој традицији „издизали" на планину ради одмора и промјене „арије", као и због сакупљања „бијелог мрса" — сира и скорупа, којег су планинке најчешће сабијале у козје или овчије мјешине. То мало скупљеног мрса смо „арчили" за вријеме зимских дана, у првом реду са кукурузним хљебом или качамаком, а изузетно и са пшеничном погачом, и то само за вријеме празничних дана (крсна слава, Божић и сл.).

Десно се уздиже стјеновита громада — брдо Боровник. У подножју је обрастао високим боровима, а даље према врху ситним, закржљалим борићима, који пркосно штрче из љутих, пепељастобијелих стијена. Изгледа нам као да брдо Боровник пркоси својим блиским комшијама — Великом и Малом Журимy који су у односу на њега далеко већи али без икакве вегетације и сиромашнији.

Пролазимо кроз Жупске катуне. За разлику од пиперских и загарачких, овдје су колибе — зване „саврдаци" купастог облика и већином су покривене буковим грађем или бусенима травнате земље. Само понека је зидана од камена и покривена буковом даском. Нијесу груписане већ су разбацане на све стране у подножју малих, таласастих брежуљака. Катуни пусти — нигдје живе душе. Некада су, — прије рата, по овим дивним и травнатим пашњацима чобаии напасали своја стада до касне јесени, све док не падне први снијег. Сада се очито види да је ратни вихор и овуда прохујао. Уз помоћ домаћих издајника, окупатор је спалио већи број колиба, како их партизани не би могли користити, макар и за нужду, приликом наиласка преко овог терена.

Сусрећемо се са доста брзим и од јесењих киша набујалим Шкаљиним потоком. Прегазисмо га преко најплићег газа и лаганим корацима наступамо у правцу равних и травнатих Бара Бојовића. Када их угледасмо поче да одјекује пјесма:

„Бојовића ево Бара,
Бригада се Шеста ствара". ..

Баре Бојовића обилују мноштвом малих, као суза бистрих извора (кажу да их на Лукавици има равно 365 — таман толико колико и година дана). Мали, као змијице вијугави поточићи тихо теку преко травнате равнице скоро у истом правцу, да би се на одређеној удаљености слили у један већи и бучнији — Шкаљин поток.

Застајемо ради предаха. Једемо оно мало суве хране што смо је добили као „следовање'" приликом поласка на овај дуги марш. Истовремено посматрамо, са посебним задовољством, природне љепоте које нас окружују са свих страна, али нам се поглед најдуже задржава на гордом и усправно уздигнутом „тророгом диву" — Малом Журим у. Такође нам и равне Баре Бојовића — обрасле густом травом и барским растињем, изукрштане малим вијугавим поточићима — привлаче посебну пах<њу. Посматрамо их скоро са истим задовољством као и стрме, попут гранита чврсте литице које се на њих сиуштају. Посматрајући мале поточиће како мирно и без неке журбе теку овом травнатом равницом, падоше ми на ум они Његошеви стихови из „Горског Вијенца", па их -— што сам гласније могао — изрецитовах:

„Мањи поток у већи увире,
Код увора своје име губи."

Већи број бораца схвати значај и смисао ових стихова великог пјесника, па се на ову тему разви и врло жива дискусија. Један борац, мислим да је то био Милутин-Миго Пешаљ, поче да рецитује и оне друге — по смислу и садржини сличне Његошеве стихове:

„Јсдиа сламка међу вихорове,
Сирак тужни без игђе икога."

На крају дискусије дођосмо до закључка да се заједничким и удруженим снагама много брх^е и лакше долази до коначне побједе и слободе, наравно уз пуно пожртвовања, смјелости, храбрости и самоодрицања. Другим ријечима — и ми борци Никшићког батаљона, када се будемо удружили са борцима осталих одреда који ће сачињавати Шесту црногорску ударну бригаду, бићемо многобројнији и снажнији и за непријатеља далеко убојитији. Тако се заврши овај кратки — али плодоносни „политички час", којег смо ми партизани упраховавали, чак и за вријеме краћих предаха.

„П о к р е т!"

Корачамо даље и приближавамо се Малој Лукавици — катуну Пиперског племена. Читав низ малих, од љутог камена зиданих колиба, искључиво покривених буковом даском, које се простиру испод стрмих, као зид окомитих литица. Катун пуст као и сви остали које смо прошли,

Послије једночасовног марша појави се као кристал чисто Капетаново језеро. Стрме литице које га наткриљују са сјеверне стране и мале колибе нанизане уз саму јужну обалу, јасно се огледају у његовој зеленкасто-плавој води. Имамо осјећај као да идемо на неки излет — а не у сусрет новим, тешким бојевима.

Даље настављамо према Мртвом Дубоком гдје стижемо предвече. Опкољено високим и стрмим брдима, изгледа нам као неки огроман казан. Размијештамо се по кућама ради одмора и конака. Вечера није тако лоша, али нам је одмор послије дугог и напорног марша још пријатнији. Сјутрадан, прилично свјежи и одморни, настављамо покрет уз стрме Морачке стране, у правцу Колашина. С обзиром на велики успон (скоро 45°) пењање је доста успорено и напорно, али и поред тога улажемо крајње напоре да што прије изађемо на површ Сињавине. Лијево се уздижу високе Морачке капе (к. 2.227), даље је Бабин зуб (к. 2.263), иза њега Јабланов врх (к. 2.203), а у његовом подножју назире се пространа висораван — Сињавина.

Најзад смо се попели и на помолу смо Колашина. Видимо брзу и валовиту Тару која незадрживо хита ка свом увору, да би се што прије удружила са својом посестримом Пивом. Као по некој команди, и наша колона поче да убрзава кораке са тежњом да што брже стигнемо на одредиште и да се и ми удружимо са борцима осталих одреда који ће сачињавати Шесту црногорску ударну бригаду.

Стижемо у Бабљак код Колашина. Распоређујемо се по кућама ради починка. Вечера је — за овдашње прилике богата. Прилегнемо ради одмора, али сан мало кога хвата. Препричавамо утиске и сјећања са дугог и напорног дводневног марша од Никшића до Колашина. Чујемо потмулу хуку брзе Таре и тихо пјевушимо: ,,Тече Тара — тече Тара. . ."

Још није ни свануло а скоро сви смо будни. Са нестрпљењем очекујемо команду за постројавање, Тачно у 8. часова били смо у строју и почиње распоред бораца по батаљонима Бригаде. Раздвајамо се — али смо опет заједно. Бригада је, иако не још званично — формирана.

Сјутрадан — 14. новембра 1943. године Бригада присуствује прије подне помену стријељаним родољубима на крвавом стратишту — Брези и одаје им дужно поштовање. Послије подне се постројава на Дријенку у пуном саставу и у присуству члана Врховног штаба НОВ и ПОЈ Ивана Милутиновића, команданта и политкомесара Другог ударног корпуса — Пека Дапчевића и Митра Бакића и др., послије полагања заклетве — званично се проглашава као Шеста црногорска ударна бригада.

Испуњени неописиЕОм радошћу и поносом, сви борци Бригаде спонтано и слохшо запјеваше популарну партизанску пјесму:

„Преко брда и планина
До крвавог Колашина,
Са корпусом Пеко лети
Иде Брезу да освети.". . .

Хармонични звуци и одјек пјесме чују се на све стране. Одбијају се од стрмих Тариних кањона и околних, крвљу орошених брда и планина, ширећи се све даље и даље — долином и кањонима плаховите Таре. Рекло би се као да борци Бригаде желе да се њихова громогласна пјесма упути као порука и пријатељима, а још прије непријатељима:

„Нек, се чује — нек' се зна, да је рођена још једиа млада — Шеста црногорска ударна бригада!"

Перо М. ГРУЈИЧИЋ

ВАСОЈЕВИЋИ У СТРОЈУ ШЕСТЕ БРИГАДЕ

Штаб Другог ударног корпуса НОВЈ упознао је 30. октобра 1943. године Штаб Комског партизанског одреда са општом војно-политичком ситуацијом и формирањем Шесте црногорске бригаде. Обавијештени смо да ће Шесту бригаду сачињавати борци и руководиоци из састава Никшићког, Зетског и Дурмиторског партизанског одреда. Тим поводом, наређено је Комском партизанском одреду да у састав бригаде упути 100 бораца. Борци Комског одреда стигли су у Колашин 12. новембра.

Не сјећам се да ли је у Шесту бригаду дошло стотину или више.

Знам да сам из Андријевице пошао са групом од око 70 бораца. Претпостављам да их је из Берана дошло још толико, ако не и више.

У мојим сјећањима хтио бих да кажем како смо се опредјељивали за улазак у састав Шесте бригаде. Наиме, послије капитулације Италије и ослобођења Васојевића од њемачких окупатора и њихових слугу четника, створене су веома повољне могућности да се масовно активира и покрене све оно што је било посредно и непосредно везано за НОП и револуцију. Присуство пролетерских бригада Друге далматинске у Васојевићима и Четврте црногорске око Бијелог Поља охрабрило је све оне који су симпатисали НОП или су се до тада држали пасивно. Настао је један велики полет народних маса, особито омладине која је масовно ступала у редове НОВЈ и масовно се одазивала позиву КПЈ и друга Тита.

Крајем 1941. и почетком 1942. године ио директиви Партије у Васојевићима се морао напустити дотадашх-ви начин борбених

дејстава (водови *и чете),* прилагодити се новим условима живота и активности одласком својим кућама с циљем дјеловања против четничке пропаганде.

У илегалу су пријешли оии комунисти који су још из предратног периода били познати полицији, а тиме и окупатору. Тако те највећи број бораца и даље остао на вези са илегалним руководствима, од којих је добијао задатке који су се такође извршавали илегално. Таква одлука је тешко пала, али је прихваћена као једино могућа и једино реална. Активност у тим условима била је веома тешка и сложена, јер смо у прво вријеме били препуштени сами себи.

Омладинци који су се својом активношћу истицали у устанку 1941. године и касније у акцијама били су под посебном контролом. Стога је највећи број тих омладинаца добровољно ушао у састав Шесте црногорске бригаде на дан њеног формирања. Ту су били омладинци који су од првог дана устанка испољавали своја опредјељења и симпатије за НОП, јер су и у највећем броју остали доследни у привржености НОБ-и и револуцији. Они су то показали при одласку и у друге бригаде НОВЈ.

Сећам се састанка омладине у мом селу Трешњеву крај Андријевице. На том састанку постављено је питање добровољног јављања омладинаца за улазак у састав Шесте црногорске бригаде. Сви дижу руке, хоће сви у бригаду. Међутим, трах-ш се само 10 другова. Предсједавајући указа да ће бити још новоформираних бригада и предложи да се одреди комисија која ће предложити омладинце за Шеету бригаду. Том приликом заузет је став да би требало узети у обзир све околности (број чланова породице, здравствено стање родитеља, животни услови и друго). Неко предложи „комисију" која брзо заврши тај посао. Предлоге комисије усвојисмо и одмах почеше честитке са жељом за срећан пут. Већ нам завиде, а и ми се почесмо „кочоперити" као да смо нешто изнад њих. Један примијети то, па ће рећи „ала се брзо покондирише, а тек што би било да се врате са каквим одликовањима и звјездицама а ми да и даље останемо гдје смо били". Друштво се слатко насмија и свак оде за својим послом.

Такви су били омладинци који су из Васојевића упућени у састав Шесте бригаде. Они су се веома добро показали у свим борбама које је Бригада водила против окупатора и домаћих издајника. Из мог села Трешњева, од омладинаца који су били у строју на дан формирања Бригаде погинуло је до краја 1944. године 27%, у КГ1Ј примљено их је 50%, а постављено на дужност руководилаца вода и чете преко половина.

На вријеме смо стигли у Колашин. Сутра на дан 14. новембра 1943. године упутише нас на Дријенак. Прибосмо већ прикупљеним групама Пивљана и Дурмитораца. Они на нас учињеше

снажан утисак. У очекивању наређења за постројавање запјевасмо. Ваљда још увијек по мало оптерећени племенским „величинама" и кроз пјесму почесмо да се „надгорњавамо". Али ту нас Дурмиторци и Пивљани, судећи бар по „торокању" и висини гласа „надјачаше". Ми ипак пронађосмо да су наше пјесме и мелодије из долине Лима љепше, те се тако задовољисмо.

Неко од старјешина се појави. Наредише да се постројимо. Пронесе се шапатом глас да долази друг Пеко. Након тога отпоче церемонија формирања Вригаде, која се релативно брзо заврши. Услиједише и први задаци. Послије 2 — 3 дана наш батаљон изврши покрет за Лијеву Ријеку. Ту смо остали мјесец и више дана. Примјећујемо да се на застанцима и одморима некако групишемо и издвајамо по племенима, па и социјалним групама. Да ли је то насљедство племенских схватања или нешто друго? Из Лијеве Ријеке правимо позремене „излете" у правцу Куча и Братоножића, у ходњу чишћења терена од четничких банди. Односи према нама Васојевићима су прилично хладни. По годинама сам нешто старији од већине мојих другова у батаљону. Жале ми се на поједине поступке и кажу: „Владо, буразере, овдје нас гледају као да смо дошли из четника." Покушавам да их смирим, да ублажим и објасним неке, иако и за мене нејасне и неоправдане поступке. Не могу себи да објаоним зашто то мора бити тако. Један друг ми у строгом повјерењу рече да су задужени да мотре на нас да не дезертирамо. Веома тешко нам пада такво неповјерење. Изгледа да ми треба да испаштамо за недјела што су васојевићхш четници чинили широм Црне Горе. Са тим „аргументима" се углавном служим да бих бар донекле оправдао лоше поступке према нама. На то ме један друг иронично запита „Бато, зар у другим крајевима Црне Горе није било четника или су они били можда мирољубивиј 14 од наших". У једној расправи са помоћником комесара чете, један борац огорчен на поступке и гледање на нас Васојевиће рече „добро би било да причекате мало до првих борби и окршаја, па онда пришивати етикету вјерности и невјерности". Послије тога услиједише неке интервенције комесара батаљона и стање се знатно измијени. Услиједише и борбе око Никшића и Грахова. Младићи из Васојевића, рекао бих и више него што би то чинили у другој прилици, просто се утркују какс би на дјелу показали своје вриједности и опредјељења. Сјећам се једног детаља када смо нападали Грахово. Траже се бомбаши — добровољци. Многи дигоше руку. Од Васојевића у батаљону не изостаде ниједан.

Тако смо се у почетку морали доказивати ко смо и шта смо у Шестој црногорској бригади. Зашто је то тако било? Мислим да постоје два основна разлога: Први, што су многи били недовољно упућени у услове под којима се одвијао устанак у Васоје-

Еиђима, као: географски положај, велики број чиновника бивше Југославије, маса избјеглица из Метохије и друго. Стога, сваки онај који је на било који начин осјетио четничко насиље и пљачку гледао је на сваког Васојевића са неповјерегвем. Други, добар дио кривице за таква гледања сноси тадашње руководство мјеста из кога су ови омладинци потицали, јер о нама приликом одласка или касније нико није послао оцјену којом би се доказала наша опредјељења и привржености НОБ-у и социјалистичкој револуцији.

Еладо СТОЈАНОВИЋ

ПУТ БОРАЦА ЛОВЋЕИСКОГ ОДРЕДА НА ФОРМИРАЊЕ VI БРИГАДЕ

Штаб II ударног корпуса издао је наређење 29. октобра 1943. године Главном штабу за Црну Гору и Боку за формирање VI бригаде и упућивање л>удства за бригаду из Зетског, Никшићког, Дурмиторског, Ловћенског и Комског одреда.

Главни штаб за Црну Гору и Боку 1. XI 1943. године регулисао је својим наређењем упућивање бораца из одреда за формирање нове бригаде. Најбитнији ставови тог наређења гласе: „Од Штаба П ударног корпуса добили смо наређење о оснивању нове црногорске бригаде. У састав бригаде ући ће: један батаљон Зетског одреда, један батаљон Никшићког одреда, један батаљон Дурмиторског одреда, један батаљон Комског одреда и 70 бораца са подручја Ловћенског одреда. Јачина поменутих батаљона мора бити најмање 120 бораца. Зато ће штабови одреда одмах по пријему овог наређења приступити формирању батаљона који ће ићи за нову бригаду. Уколико поједини батаљони у одреду имају мањи број бораца од 120, Штаб одреда ће тај батаљон допунити људством из свог другог батаљона или теренских чета. Коикретио, Штаб Никшићког одреда формираће од људства из својадва батаљона, батаљон назначене јачине. Командант тог батаљона нека буде друг Новак Кнежевић, а један од командира друг Миљан Балетић. Лзудство за бригаду има бити одабрано. Нека политички комееар и његов замјеник припреме што детаљније спискове са свим потребним подацима о друговима који улазе у састав батаљона. Штаб Зетског одреда допуниће људством овај батаљон који се сада налази код V црношрске бригаде. Штаб Дурмиторског одреда такође ће спремити батаљон назначене јачине са одабраним људством и одабраним командним кадром.

Штаб Ловћеиског одреда сакупиће назначени број људства, без обзира да ли ће на терену остати извјестан бро.j бораца или не. Сви штабови одреда имају се понашати по горњем иарећењу, без обзира колико људства остаје на терену. Новоформирани батаљони имају бити 12. XI т. г. у Колашину. Ово важи и за Ловћенску чету. Батаљони не морају еврађати у Главни штаб, већ најкраћим путем, опрмељени и снабдјевени храном и потребним подацима, отићи за назначено мјесто, гдје ће се формирати нова бригада." *

Ловћенски одред се у то вријеме налазио у Катунокој нахији са оеновним задапима: одржавање и проширивање слободне територије, учвршћење народне власти и мобилизација нових бораца. У извршењу ових задатака јединице Одреда вршиле су свакодневне покрете са једног терена на други, чистили и контролисали територију већег дијела старе Црне Горе, сем јако утврђених гарнизона у којима су били заједно Њемци, остаци Италијана — фашиста и четници. Одред је представљао значајну војно-политичку снагу која је позитивно утицала на морал и опредјељења људи за НОП, тако да је сваки долазак јединица Одреда на нову територију доводио до добровољног прилива бораца. Присуство Одреда позитивно је утицало и на Боку котореку, па су и из Боке стално иристизале нове групе добровољаца, тако да није било никавих тешкоћа да се упути 70 бораца из Одреда за нову бригаду, а Одред и даље остане са довољним бројем људи за извршење својих задатака.

Парећење о формирању VI бригаде и одласку одређеног броја бораца из Одреда за бригаду саопштио нам је командант Одреда друг Никола Поповић, као и одлуку Штаба Одреда да за бригаду иду првенствено Бокељи, Цетињани и Бајице, а у Одред, због познавања терена, да претехшо остају борци из Катунске нахије.

Штаб одреда извршио је избор људства за бригаду. За старјешиіу одредио је команданта батаљона друга Милутина Милића, што је код свих нас са задовољством примљено, јер су друга Милутина сви борци изузетно цијенили. За сзаког борца који одлази срећени су генералије и други подаци. Карактерситично је да је већина одређеног људства за бригаду из града; сељака је веома мало. Највише бораца је из Боке (Котора и Рисна), Цетиња и Бајица. Све су то млађи људи, омладинци између.16 и 20 година. Само је незнатан број старијих који су служили војску. Највише је радника (шегрта и тек свршених занатлија) и ђака од трећег до седмог разреда гимназије. Због младости мало је чланова Партије, али је знатан број скојеваца који су и прије доласка

*** Зборник докумената и података о НОР-у народа Југославије, стр. 497—500, том III, књига 9.**

у Одред активно радили као омладинци на терену. Један број је прошао кроз италијанске затворе, или су били као политички активисти интернирани у злогласни концентрациони логор „Мамула". Због таквог састава свијест и омладински полет код ових бораца били су на висини, сви су били спремни на највећа одрицања и напоре.

Наоружани смо били пушкама и бомбама, а нашој колони придата су и два пушкомитраљеза за пут за бригаду.

Непознаница за један број бораца из Боке био је снијег којег још није било, али је било хладно. О томе се међу Бокељима доста говорило, јер још нијесу навикнути на хладноће какве су у ово вријеме у планинским предјелима Црне Горе. Зато су се Бокељи посебно спремили са одјећом и обућом.

Другови из Штаба Одреда саопштили су нам да је наш пут доста тежак и сложен, јер морамо ићи преко дијела територије која је под непријатељском контролом и истакли да се од сваког борца захтијева издржљивост, јер треба прићи око 200 км. пута на коме мохсе бити и непредвиђених ситуација и пробијања кроз непријатељске полохсаје. Међутим, и поред неизвјесности и могућих тешкоћа били смо задовољни што одлазимо за бригаду.

Правац марша био је: Катунска нахија, Пјешивци, Острог, Пипери, Биоче, Пелев Бријег, Братоножићи, Лијева Ријека, Матешево, Колашин. На том путу били су у близини њемачки гарнизон, као и комуникација која повезује Никшић, Даниловград и Подгорицу (Титоград), коју је ненријатељ посебно обезбјеђивао бункерима и другом фортификацијом, бочним обезбјеђењима и патролама, а ко.ју смо ми морали прићи, јер нам сијече правац марша.

Двадесетог новембра кренуло је на пут 74 борца за бригаду. Позива нас Милутин Милић и саопштава нам подробније наш задатак. Около стоје и посматрају другови који остају у Одреду. Многима је жао што не иду са нама, али и нама није лако што се опраштамо од Одреда. Везују нас другарство, заједнички напори и дејства по родном крају. Одред нам је много значио. То је наша прва јединица у којој .смо се обучавали и калили као борци.

Крећемо у правцу Пјешиваца, а пут нас води преко Катунског камењара. Саме вртаче, сламене кућице и каменита брда. Путељци вијугају час узбрдицом, час низбрдицом. Удаљеност која изгледа на домет пушкомета по оваквом путу многоструко је већа, нарочито ако је на узбрдици.

Предвече стижемо изнад Пјешиваца. У једној ували чекамо да се претходно извиди Комуникација Никшић — Даниловград. То је једна од критичних, добро брањених тачака на нашем путу. Дуго чекамо извјештај претходнице, па тек падом мрака спу-

штамо се низ неке стијене. Ту је стрма козја стаза, са које се често обурвава камење и ремети тишину која је неопходна ако мислимо да без борбе прије ђемо цесту. ГТовише цесте наш пушкомитраљезац спреман је за дејство, а ми у већем растојању и трком прелазимо цесту. Добро је што сви имамо гумене опанке или опанке од говеђе коже, па то смањује чујност нашег пролаза. Послије цесте још се дуго убрзано крећемо да би се што више удаљили, јер се чују пуцњи са сусједних брда. Не знамо да ли су нас примијетили или је нешто друго по сриједи. Ми смо се, углавном, удаљили подалеко од цесте и кренули ка Острогу. То нас радује, јер желимо да видимо мјесто гдје је скоро V црногорска имала битку са Њемцима и четницима и уништила четнички штаб, на челу са Бајом Станишићем, о чему се тих дана пуно причало у нашој колони, али и широм Црне Горе.

У Острогу се смјештамо у просторије код Манастира. Јако смо уморни и гладни. Са собом нијесмо понијели никаве хране, јер Одред нема своје коморе из које би нам дали храну за пут. Овдје налазимо кукурузно брашно и лој. Док се кува качамак, у чему и калуђери помажу, ми смо ио патосу поспали. Буде нас и дијеле свакоме по двије кутлаче качамака. Пристојна порција, али би сваки од нас појео бар још толико. Разданило се и посматрамо Острошке греде. Знатижељни смо куда је Пета црногорска нападала. Објашњавају нам теренци ток битке и дивимо се пролетерима. Обилазимо и Манастир, гледамо мошти Василије Острошког, али је све то ух<урбано и на брзину, јер одмах крећемо даље.

Командант колоне нам објашњава да је наш сљедећи циљ Пипери, гдје непријатељ од Подгорице често врши испаде, и зато морамо бити опрезни.

Углавном дању маршујемо преко слободне територије, а ноћу преко територије коју контролише непријатељ или је недовољно контролисана од наших снага. Јер, иоред гарнизона и главних комуникација, у појединим мјестима у селима има и мањих четничких снага. Кроз таква мјеста наша колона шаље претходницу и друге обезбјеђујуће дјелове. Наш циљ није да се упуштамо у борбу већ, придрхсавајући се наредбе Штаба Одреда, најкраћим путем и што прије стигнемо у Колашин.

Пролазећи кроз Пипере непријатељ отвара на нас ватру из митроњеза и артиљерије. Четници гађају са сусједних брда митраљезима, а Њемци из равнице са топовима. Пада команда за веће растојање и убрзани прелазак брисаних простора. Залазимо испод Пиперских стијена. Сви смо здрави, али ноге подрхтавају од умора.

Послије преласка тученог простора и краћег одмора продужујемо за Биоче. Овдје имамо незабораван сусрет са борцима

V црногорске бригаде, чији су се дјелови налазили на простору Биоче — Пелев Бријег. Ту смо и ноћили. Распоређују нас по четама V бригаде. Они са нама дијеле вечеру — скроб и по парче проје. У мојој групи су и двојица најмлађих из наше колоне. Они су се посебно свидјели пролетерима и предлажу им да остану са њима, али и поред тога што је било примамљиво бити борац већ прослављене Пете, нијесу хтјели остати. Сви су само жељели да што прије стигнемо у строј на формирање Шесте.

Када смо стигли до Биоча и V бригаде, рачунали смо да смо већ прошли опасност непријатељске територије, али није било тако. Мајор Лашић са својим четничким Штабом и главнином својих јединица налазио се у Доњим Кучима. Са њим се налазио и четнички „јуришни" батаљон Милоша Павићевића. Њихови четници упадали су у љеворечки крај, вршили пљачку по селима и терор над партизанским породицама и нашим симпатизерима. То је захтијевало даљи појачан опрез и обезбјеђење у току марша, што је успоравало брзину нашег покрета. Вријеме је постало значајан фактор, јер сви рачунамо са тим да стигнемо на формирање бригаде. Командант колоне захтијева да што више убрзамо кретање. Сваки наш борац је х<елио да стигнемо на вријеме и није на томе требало пуно инсистирати. Иако је било доета хладно, сви смо били у зноју, улагали смо крајњи напор да се што брже крећемо. Уз пут смо добијали разна' обавјештења — да се Лашић враћа у Лијеву Ријеку и да ће је упорно бранити, што није изгледало немогуће, јер је то његово родно мјесто, а и породица му се налази тамо. Ми морамо туда проћи за Колашин. Хоће ли то омести нашу сталну техсњу да стигнемо на формирање бригаде, јер ми тада још нијесмо знали да је она већ формирана.

Управо дејством јединица новоформиране VI бригаде намјере Лашића нијесу се остариле. Он се морао повући из љеворечког краја, а затим са најоданијим дијелом људства побјећи код Њемаца у Подгорицу. Тако смо ми стигли без борбе у Лијеву Ријеку, гдје нас је ипак очекивало оно о чему смо цијелим путем размишљали. Ту смо иаишли на јединице VI бригаде. Тада су нас радост и сјета наизмјенично обузимали. Радосни смо што смо стигли до Бригаде, али та радост је умањена што се није остварила наша хсеља да будемо у строју приликом њеног формирања.

Тада и касније било је и нагађања око тога да ли 74 борца из Ловћенског одреда треба узимати као људство које је предвиђено за формирање VI бригаде или као накнадно добивено људство за њену попуну. Таква нагађања су, међутим, сувишна јер је то људство одређено наређењем Штаба II ударног корпуса и Главног штаба за Црну Гору и Боку за формирање бригаде, а што оно

није етигло на вријеме, то је „виша сила": удаљеност Ловћенског одреда, удаљеност и дислокација самих јединица Одреда, дужина марша, као и прелаз преко дијела територије која је била под контролом непријатеља.

У Лијевој Ријеци, у школи, извршена је подјела људства по јединицама VI бригаде. Неки борци су тражили да буду заједно, јер су се били зближили у току боравка у Ловћенском одреду, али распоред је био извршен и свако је морао ићи у своју чету и батаљон. Борци су се на растанку поздрављали, уз другарски загрљај и жељу да се ускоро поново сретнемо. На жалост, са многима се нијесмо више никад видјели, изгинули су у току борби које је водила VI бригада.

Ми који смо распређени у 2. батаљон остали смо у Лијевој Ријеци, а остали су продужили пут за своје јединице. Њихова колона отегла се према Лопатама изнад Лијеве Ријеке. Машемо им у знак поздрава, они нама такође. Иа зачељу колоне видимо Винка Дубрету, Ђура Милошевића и Томицу Петровића. Скинули капе и машу нам. Тада нијесмо ни слутили да ће Винко и Ђуро ускоро погинути, Ђуро код Грахова, а Винко код Даниловграда. Погинули су као прави јунаци, чију је храброст и смрт забиљежила ратна литература, која описује борбе VI бригаде. Томица је изгубио здравље и остао доживотни тешки инвалид. Многа друга имена бораца Ловћенаца у VI бригади остала су у сјећању по својој храбрости. Иаставили су традицију по којој из крајева из којих потичу, у току вјековне борбе, генерације људи у већини нијесу умирали природном смрћу, већ гинули за слободу у натранијој младости.

Пвтар ШЕВАЉЕВИЋ

НАРЕДБА Пов. бр. 206

Штаба 11 Ударног корпуса НОБ Југославије за 10. новембар 1943. год. На основи наређења Врховног штаба НОВ и ПОЈ, а у вези решења овога Штаба, за руководство новоформиране VI Црногорске Ударне бригаде

ИМЕНУЈЕМО:

1. ШТАБ БРИГАДЕ:

а) за команданта бригаде мајор ВЕЉКО ЖИЖИЋ
б) за политичког комесара бригаде друг ЈОВАН ЂУРОВИЋ

в) за замјеника команданта бригаде мајор ВОЈИН ТОДОРОВИЋ
г) за интенданта бригаде п. поручник Ј1АЗАР МИРАНОВИЋ
д) за референта санитета бригаде друг др НИКО Ј1АВОВИЋ
Остали чланови Штаба биће именовани накнадно.

2. ШТАБ 1. БАТАЉОНА:

а) за команданта батаљона друг ЈАНКО ТАДИЋ
б) за политичког комесара друг ДУШАН ВЛАХОВИЋ
в) за замјеника команданта батаљона друг поручник БАЈ1ЕТИЋ МИЉАН
г) за замјеника политичког комесара батаљона друг ДРАГО МИЈАТОВИЋ
д) за интенданта батаљона друг ВАСИЈ1ИЈЕ ЖИЖИЋ
Референт санитета биће одређен накнадно.

3. ШТАБ 2. БАТАЉОНА:

а) за команданта батаљона друг НОВАК КНЕЖЕВИЋ
б) за политичког комесара друг СТЕВО КОВАЧЕВИЋ
в) за замјеника команданта батаљона друг МИЈ1АН ПАВЛОВИЋ
г) за замјеника политичког комесара друг ВАСИЛИЈЕ АСАНОВИЋ
д) за интенданта батаљона друг МИРО МИКОВИЋ
Референт санитета биће накнадно одређен.

4. ШТАБ 3. БАТАЉОНА:

а) за команданта батаљона поручник ДРАГУТИН ФИЛИПОВИЋ
б) за политичког комесара батаљона друг ЂОКО КРАЉЕВИЋ
в) за замјеника команданта батаљона друг АНАНИЈА ПЕТРОВИЋ
г) за замјеника политичког комесара друг МИХАИЛО ЖАРИЋ
д) за интенданта батаљона друг ОБРАД ЂУРЂИЋ
Референт санитета биће накнадно одређен.

5. ШТАБ 4. БАТАЉОНА:

а) за команданта батаљона поручник НИКОЛА ЖИВКОВИЋ
б) за политичког комесара батаљона друг ЈОВО МИХАЉЕВИЋ

в) за замјеника команданта батаљона ВЈ1АДИМИР ДРАГОВИЋ
г) за замјеника политичког комесара батаљона ИЈ1ИЈА ИВАНОВИЋ
д) за интенданта батаљона друг ВУКО ШОЋ
Референт санитета биће накнадно одређен.
6. Руководство команди чета одредиће штаб бригаде својом наредбом.
7. Смјештај и исхрана бригаде биће према усменим упутствима добијеним од овог штаба.
8. Смотра и преглед бригаде биће извршен на дан 14. новембра у 15. час.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ

Политички комесар,
Митар Бакић, с. р.

Командант,
Генерал-мајор
Пеко Дапчевић, с. р.

ИЗ РАТНОГ ПУТА БРИГАДЕ

Двадесет трећег септембра 1943. друг Иван Милутиновић пише са Жабљака Главном штабу за Црну Гору и Боку и даје директиву за формирање још једне црногорске бригаде. Ово је први документ који говори о формирању Шесте црногорске бригаде. То је вријеме када је на територији Цр-не Горе било у разним одредима око 2.500 наоружаних бораца и када је постојала велика слободна територија.

Долазак II ударног корпуса у Херцеговину, Црну Гору и Санџак посебно је придонио јачању постојећих и стварању нових јединица народноослободилачке војске и проширењу већ ослобођене територије у Црној Гори.

Таква ситуација је наводила руководство Црне Горе на размишљање о нападу на Никшић. Но, како је у томе требало, у извјесној мјери, ризиковати да ли ће се Никшић заузети или не, Штаб II корпуса се одлучује на сигурнију варијанту — напада на Колашин, Беране и Андријевицу, и тако 26. септембра 1943. IV пролетерска заузима Колашин.

Ослобођењем Колашина, а ускоро и Берана и Андријевице, створени су повољнији услови за формирање нове бригаде. Командант и комесар II ударног корпуса пишу Главном штабу

за Црну Гору да у Колашин упуте по један батаљон Зетскаг одреда. један батаљон Никшићког одреда, један батаљон Дурмигорског одреда, 70 бораца из Ловћенског и 100 из Комског одреда. Батаљони би требало, по њиховом, да броје најмање по 120 бораца.

Послије V офанзиве, па до 14. новембра, дана формирања VI црногорске бригаде, ситуација се у Црној Гори развијала у корист НОП-а. За свега неколико мјесеци, од јуна до новембра, поред новостворене слободне територије и формирања нових јединица, успоставља се народна власт. Доласком II ударног корпуса у Црну Гору, стварају се услови да се састану родољуби и комунисти-представници територијалне власти и политичких организација са ослобођених и неослобођених територија у Колашину, сада слободном граду, и 15. новембра 1943. оснивају Антифашистичко вијеће иародног ослобођења Црне Горе и Боке. То је била веома значајна манифестација снаге покрета и онога што је до тада било учињено на територији Црне Горе и Боке. Убрзо послије тога, већ 30. децембра 1943. године, у Колашин се слило стотине младића и дјевојака на I конгрес Антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, од којих је формирана и VII омладинска бригада. Обезбјеђење у војничком смислу ових значајних скупова за даљи ток историје црногорског народа пало је у дио Шестој црногорској бригади. Ово је само за себе потврда да послије сваке тешке ситуације, наше јединице постају јаче и масовније. То није лако стварано. Партијска организација на територији Црне Горе, поред дејства и утицаја јединица II корпуса, имала је да изврши огроман задатак, да одржи на стотине састанака илегално и легално, да политички и организационо припреми масе, да створи нове јединице и формира народну власт.

У ово вријеме, четници, као главна снага контрареволуције, доживљавају крах. Они чине посљедње напоре да би задржали свој утицај на терену, али им то не успијева. Били су одвојени од народа и никада више нијесу могли извршити ни присилну ни добровољну мобилизацију на знатном подручју Црне Горе, нити су могли обиовити своје јединице, већ су своју судбину све до коначне пропасти везали са судбином њемачког окупатора у неослобођеним градовима.

У овом времену на територији Црне Горе Њемци и четници су сабијени у гарнизоне по сљедећем раепореду: у Подгорици око 1.500, у Даниловграду 300, у Никшићу 1.500, у Ријеци Црнојевића и Цетињу 2.000 и у Бару, Будви и Улцињу преко 2.000 војника.

Првог новембра 1943. Главни штаб за Црну Гору извјештава Штаб II корпуса, да су послата наређења свим одредима о формирању батаљона за VI бригаду. А већ 4. новембра Штаб II корпуса обавјештава Главни штаб за Црну Гору да је Врховни штаб

именовао штаб VI бригаде. Штаб Другог ударног корпуса је затим својом наредбом од 10. новембра 1943. године именовао још и штабове батљона и у наредби прецизирао: да ће штаб Бригаде својом наредбом именовати команде чета, да ће се смјештај и исхрана људства обезбиједити према усменим упутствима штаба корпуеа и да ће се смотра и преглед Бригаде извршити 14. новембра у 15 чаеова.

Батаљони су по добијеним наређењима из дотадашњих реона кренули према Колашину.

Штаб корпуса 9. 11. 1943. пише прво наређење Штабу VI бригаде и поставља му задатак у вези припрема за прихват јединица за Бригаду. Између осталог, истиче да се јединице размјесте на подручје Бабљак — Плана — Бојковићи, при чему треба водити рачуна да батаљони буду смјештени засебно. Скреће пажњу на подјелу људства и каже да ће у Колашин доћи комесар Корпуса и замјеник команданта ради помоћи и припреме за формирање Бригаде.

Марш батаљона није лак, требало је проћи између и поред гарнизона које је непријатељ држао. Требало је да се маршује ноћу и преко планина. Имајући у виду да је то јесен и да су ноћи хладне, а многи борци нијесу научили на такво маршовање, требало је извршити добре припреме за опремање батаљона. Обућа и одјећа била је претежно сељачка — од коже и сукна. Но, за наше услове у то вријеме било је добро, борци су имали топло одијело, а свако и по један пар веша и пушку са нешто муниције.

Дан формирања Бригаде био је дан радоети за све нас. Били су ту окупљени борци и руководиоци из свих крајева Црне Горе. Многи од њих били су борци од 1941. и 1942. године, који су се борили у батаљонима, одредима и бригадама на Сињавини, у Санџаку, у Босни и Херцеговини на Неретви и Сутјесци и другим бојиштима.

Тако се формира VI црногорска ударна бригада 14. новембра 1943. године на Дријеаку код Колашина, уз присуство члана Врховног штаба Ивана Милутиновића, команданта Другог ударног корпуса Пека Дапчевића и комесара Митра Бакића и чланова Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и других гостију који су дошли да својим присуством увеличају формирање Бригаде.

Бригада је била постројена по батаљонима како су дошли из одреда. Разноврсност одијела и пушака била је упадљива, а и годишта су била различита — било је младих од 16 и старијих од 40 година. То је био по одијелу и годинама хетероген састав, али по идејности и спремности за борбу био је то хомоген, јединствен саетав са претежно јасним погледима на борбу, на будућ-

ност, на нову заједницу. Нијесу то били борци који су били присилно мобилисани. Они су добровољно дошли у наше јединице, у батаљоне и одреде. У том саставу био је мањи број и оних који су у периоду кризе устанка у Црној Гори 1942. и 1943. године били напустили НОБ и присилно или добровољно били против нас. Они су тамо на дјелу видјели што су четници и увјерили се да су то издајници. Са њима нијесу остали већ су дошли да својом борбеношћу и пожртвованошћу докажу да и онда када су били тамо, по свом убјеђењу никада нијесу били на страни окупатора.

О квалитету људства које је било у строју Бригаде на дан њеног формирања свједочи, на одређен начин, и податак да је од око 560 бораца и руководилаца било: 84 члана Партије, 13 кандидата за пријем у Партију и око 100 чланова СКОЈ-а, што износи 35 одсто од укупног састава. Након непуна два мјесеца (11. јануара 1944) тај однос је миого повољнији. Чланови Партије, кандидати и скојевци чине већ 80,7 одсто људства Бригаде (према подацима из извјештаја партијског руководиоца Бригаде).

Руководство батаљона и Бригаде било је од прекаљених бораца у борбама још од 1941. године, из пролетерских бригада и оних који су се годину дана непоколебљиво, у најтежим ситуацијама илегалног рада и борбе, одржали и издржали надчовјечанске патње и искушења.

На челу постројене Бригаде налазио се Штаб. Кад су дошли командант и комесар Корпуса, предат је рапорт, извршена је смотра, прочитана је наредба *о* формирању и именовању руководства Бригаде. Потом је требало распоредити људство по батаљонима да не би остали у оном саставу у каквом су дошли. Није ово лако ишло, јер је свако желио да остане тамо гдје је и био.

Пошто се извршило преформирање, а то је учињено врло брзо, почело је весеље. Ухватило се црногорско коло, пјевале се партизанске пјесме, а за то вријеме комесар Корпуеа Митар Бакић позвао је комунисте да са њима одржи састанак. Тај састанак је одржан у једној кући у Дријенку. Комуниста није било много, (свега 84) јер је тада био врло оштар критеријум за пријем У Партију. Требало је много шта позитивног испољити 'да би се ушло у Партију. Без сумње, требала је таква провјера, али се често и секташило. Борци су гинули, рањавали се, све то није било довољно да постану чланови КПЈ. Требало је идејно сваког припремити да зна основне принципе организације у коју се улази добровољно, циљеве за које се бори, дисциплине без које се не може остати у Партији. А за све то требало је времена, требало је одстранити многе рђаве навике.

Комунисти су одржали свој први састанак и примили директнву о формирању партијских организација, о политичком раду у јединицама и на терену, итд.

Пала је наредба — збор! Ту је у поподневним часовима 14. новембра први пут поетројена новоформирана Бригада у саетаву у каквом ће ући у прве борбе. Послије постројавања извршен је покрет у правцу одређених мјеста за смјештај, гдје је требало наставити са радом на учвршћивању јединица, како организационом тако и политичком.

Најтеже је било одредити интенданте и економе. Свако је осјећао да није лако бити домаћин у празној кући, а поред тога, тај позив се донекле неправилно схватао. Ко год би се на ту дужност одредио — примао ју је нерадо. Доста њих се плашило и одговорности, јер је од народа требало узимати храну а да се при том не направи грешка због које би могло да ее одшвара.

Одмах се приступило формирању партијских, скојевских, одиосно омладинских организација по четама. Направљен је план политичког и културно-просвјетног рада. Али не као данае — сјели би комунисти обично са комесаром или замјеником комесара, договорили се и послије договора пошли на извршење задатка. Брзо се то радило. Састанци су били врло експедитивни и није се мнош мудровало. Паметан предлог би се усвојио већином гласова, и то би послије била светиња за све.

На првом састанку одлучено је да оне јединице које су у Колашину базиране припреме приредбу. То је требало урадити поред потреба за војнике и грађанство, још и за вијећнике и за омладинце ц омладинке који ће кроз неки дан доћи на Омладински конгрес у Колашин. За организацију приредбе су били ангахсовани и неки чланови Покрајиискоr комитета, са секретаром Радојем Дакићем. Важно је било како ће приредба успјети и колико ће се омладинци, који је буду гледали, њоме одушевити, те кад оду на терен причати какав је живот у новоформираној Бригади. Свак зна да ће по повратку омладинаца на терен доћи код њих мајке и сестре — оне су увијек најосјетљивије да питају за своје, јесу ли кога видјели и што раде, па кад им буду казали како још спремају и приредбе, биће им лакше. То ће позитивно утицати и на оНе који се још увијек, из било којих разлога, нијесу одлучили да пођу у партизане.

Команде су приступиле организованом извођењу обуке, а нешто више пажње је поклоњено онима који нијесу служили војску. Опис пушке и правила гађања је свако мање-више знао, па било колико да је млад, но заклон наћи и искористити га, то није ишло лако. Било је схватања да заклон траже само кукавице, али касније, када су видјели да се такво схватање плаћа

скупо, пије било срамота погледати гдје има заклон, па се онда пребацити.

Бригада је првих дана била размјештена у зони Лијева Ријека — Колашин — Дријенак. Двадесетог новембра у Бригаду долази још 74 борца из Ловћенског одреда, који су придодати једиииицама.

Два дана послије формирања VI бригада се ставља под команду III ударне дивизије. Она је држала положаје према Подгорици. Из наређења Штаба дивизије упућеном Штабу V бригаде непосредно иза формирања Шесте, види се да дјелови VI бригаде требају смијенити батаљоне V бригаде у реону Биоче — Братоножићи, да би се V бригада оријентисала према Бјелопавлићима. Двадесетог новембра распоређује се VI бригада на линији Колашин — Лијева Ријека — Братоножићи, и то један батаљон Лијева Ријека, два батаљона Стравче — Кржања, а један батаљои у Колашину.

У овом времену на територији Куча и Прекобрђа налазили су се четници. Под непосредном командом Њемаца врше испаде из Подгорице и угрожавају слободну територију. Ради такве ситуације Бригада се оријентише на тај терен. Водило се рачуна да новоформиране јединице воде прве борбе са слабијим непријатељем, како би прво ватрено крштење било што успјешније. Са четницима који су били у Кучима, непосредно је руководио Ђорђије Лашић, који је приликом извођења акције великом случајношћу успио избјећи нашим јединицама.

Двадесет другог новембра Штаб II ударног корпуеа упутио је радиограм III дивизији. Због квара у радио-вези, радиограм је стигао у Колашин тек 24. новембра. Донијела га је другарица Селић. Управо у вријеме извршења покрета, по наређењу Штаба Дивизије, Штаб Првог батаљона је одмах обавијестио Штаб III дивизије и Штаб VI бригаде са садрхсином радиограма. Видјело се из њега да наетупа нова ситуација и да Њемци упрожавају слободну територију. Штаб VI бригаде самоиницијативно мијења одлуку Штаба III дивизије. Оставља Први батаљон у Колашину, оријентишући га према новонасталој ситуацији и Санџаку. Трећи батаљон на Бабљаку, са задатком да смијени батаљон IV бригаде, који је, по радиограму Корпуса, требао да иде на нови задатак. Четврти батаљон у Лијевој Ријеци, а Други батаљон у реону Пелев Бријег — Киселица. Измјену одлуке од стране потчињене команде оправдаће каснрца ситуација. Но, истовремено и забринути Штаб Дивизије у вези датих задатака потчињеним јединицама. Бригада од Дивизије тражи минобацаче и уз минобацаче послугу, јер их до тада није имала.

Тих дана стављеиа је под команду Штаба III дивизије и IV пролетерска бригада, тако да су сада у њеном саставу биле IV,

V и VI бригада. Иако још ииje било борби, требало је доста радити и састав јединица Бригаде оспособити за извршење борбених задатака.

Тридесетог новембра, Бригада је по наређењу Штаба III дивизије добила задатак да нападне четнике у Кучима и Прекобрђу. Други и Четврти батаљон се тада налазе у Лијевој Ријеци и Братоножићима, нападају четнике у Кучима са задатком да их, у садејству са једним батаљоном V бригаде који се налазио у реону Биоча, ликвидирају.

Четници, њих око 200, претходних дана су изашли из Подгорице и повезали се са онима који су се налазили на терену. Овим су угрожавали лијеви бок наших јединица, које су дрхсале положај према Подгорици, у тежњи да се повежу са четницима на територији Васојевића. Први и Трећи батаљон, који су се налазили у Матешеву, оетављајући по једну чету у мјестима размјештаја, нападају четнике у Прекобрђу у циљу њиховог разбијања. Овај задатак требало је брзо извршити, изненада упасти, ликвидирати непријатеља, а потом се вратити на старе положаје. Напад је требало извршити ноћу ради постизања бољег успјеха. И заиста, напад је ванредно успио. Појава наших јединица ноћу на приличној удаљености од мјеста гдје су се налазиле претходног дана, код непријатеља је изазвала панику. Пресијецањем и обухватима мањих јединица, уз помоћ добрих водича, непријатељ је био прво раздвојен, чиме је изгубио сваку могућност организоване одбране. А када се то постигло, извршење задатка је било обезбијеђено. Резултати ове борбе били су: 125 заробљених и 25 убијених четника. Тиме је на овој територији ликвидирано четничко упориште, што ће утицати да многи, до тада на супротној страни или пасивни, приђу нашим јединицама, које ће се касније формирати у Црној Гори. Акцију је требало извести 1, 2. и 3, а 4. децембра све јединице су се по извршеном задатку вратиле на положаје са којих су и пошле у акцију. На нашој страни није било жртава, и то је позитивно утицало на подизање морала у Бригади и стварање међусобног повјерења код бораца који се до овога пута нијесу познавали, посебно код оних који до тада нијесу учествовали у борби.

Послије успјешног задатка на разбијању четника у Кучима и Прекобрђу, остало је још чишћење од мањих група, што ће успјешно обавити 2. и 4. батаљон.

Услиједила је нова непријатељска офанзива, због чега Врховни штаб 11. децембра 1943. године шаље радиограм Штабу II корпуса, гдје између осталог, каже:

„. . . њемачка војска започела је највећу офанзиву у току овог рата. Она је почела од Карловца, Сјенице, Тузле, Сарајева,

Зворника и Дрињаче, од ИмотскОг, Книна и Грахова. Најх<ешћа је сада у Пстоčној Босни, гдје наше јединице дају жесток отпор. у Фочи и Калиновику су све онаге дивизије „Принц Еуген". Не стварајте фронт већ примјењујте мобилну тактику. Забацујте ваше снаге опет у позадину непријатеља. Држите онаге деконцентрисане".

Муњевити продор Њемаца 5. децембра у Пљевља, избијање на Ђурђевића Тару 9. децембра, и у Бијело Поље 10. децембра чиме ее изненађује Штаб II корпуса који се налазио у Пљевљима, није наговјештавао нимало повољну ситуацију за наше снаге у Црној Гори, а посебно за 1. и 3. батаљои VI бригаде.

Јединице III дивизије дале су отпор непријатељским снагама. У таквој ситуацији извршени напад батаљонима III, IV и VI бригаде морао је Њемце да стави у ситуацију ишчекивања даљих наших намјера, јер су непријатељске снаге оријентисане према Црној Гори биле периферне у односу на њихове главне снаге, које су се налазиле у сјеверном дијелу Санџака и даље на сјевер. Први и Трећи батаљон наше Бригаде водили су жилаве борбе на положајима Бијов гроб, Црни врх, Коврен и успјеле да зауставе даљи продор њемачких снага ка Колашину.

Наређењем Штаба III дивизије од 17. децембра 1943. године врши се хитно прегруписавање снага, које се налазе под њиховом командом, у циљу спречавања продора Њемаца на слободну територију Санџака и Црне Горе. Ово је услиједило два дана послије заузимања Пријепоља и Пљеваља од стране Њемаца. Штабу VI бригаде поставио је задатак да са два батаљона, Првим и Трећим, и једним батаљоном Комског одреда, који је стављен под команду VI бригаде, затвори правац од Санџака на положајима Слијепач мост — Мојковац, да батаљон из Братоножића повуче у Лијеву Ријеку, а онај из Лијеве Ријеке у Матешево, и да се једна чета остави у Колашин као посадна јединица.

Из ове ситуације види се да је одлука Штаба VI бригаде о измјени наређења претпоетављене команде и узимања одговорности на себе било правилно, и добро је било што ее 1. и 3. батаљон задржавају у околини Колашина, неовисно од тога што су се њихови дјелови употријебили у ликвидацији четника у Прекобрђу.

По документима са којима се располаже, не види се да је Штаб III дивизије у овом времену наредио да батаљони VI бригаде нападју Њемце. Вјероватно, ово је ради тога што је Штаб дивизије шире сагледавао ситуацију и озбиљније оцијенио непријатељска дејства. То је било потпуно оправдано. Но, и поред тога, они нападају Њемце и 11. децембра Штаб корпуса обавјештава Штаб Дурмитореког одреда, а Штаб III дивизије V

бригаду да су батаљоии VI бригаде напали Њемце на линији Лековина — Драшковина и да је погинуло 10 Њемаца, 4 заробљено и 20 рањено, један тенк угшштен, једна радио-станица заплијењена, итд. Ово значи да је одобрена иницијатива за напад. Посебно је био драг успјех због тога што се Бригада сукобљава са далеко надмоћнијим сиагама које располажу тенковима, насупрот нашим јединицама које су наоружане претежно лаким пјешадијским наоружањем, без икаквих противтенковских средстава.

Овдје, у првим борбама, посебно је дошла до изражаја храброст бораца батаљона, који су се нашли прса у прса са њемачким тенковима и оклопу гвожђа супротставили јуначке животе. Овдје је из 1. и 3. батаљона VI бригаде погинуло и рањено око 19 бораца. То је велики број жртава за тако малу јединицу.

Сви погинули и рањени у овој борби могли би се једнако именовати по испољеном јунаштву. Ова борба од неколико дана са Њемцима остала је забиљежена у срцима сваког преживјелог борца, највише по јунаштву другова који су ту положили своје животе. На примјерима ових јунака у Бригади се даље развија борбеност и јунаштво, који ће доћи до изражаја у наредним борбама.

Десно од батаљона VI бригаде нападали су батаљони IV бригаде и дјелови Бјелопољског одреда, правцем Бијело Поље — Пријепоље, а лијево дјелови III санџачке бригаде. Ова акција је поучан примјер како се непријатељ и мањим и слабије наоружаним снагама храбрим држањем може натјерати да одустане од даљих напада, плашећи се тежих посљедица. Да није ова акција успјешно изведена, Њемци би, највјероватније, избили на Тару и избацили нас из Санџака, чиме би наше снаге и слободна територија били доведени у критичну ситуацију.

У времену од 10. до 13. децембра 1943. године 1. и 3. батаљон VI бригаде, водећи борбу са Њемцима и квислинзима на положајима Павино Поље — Лековина — Међедово брдо — Граб Црни врх — Коврен, убили су 62 Њемаца, 12 их заробили, затим заробили 13 припадника Муслиманске милиције из Бродарева и 8 четника, док је било преко 100 рањених непријатељских војника. Ту је заплијењена једна радио-станица, 26 коња, 45 пушака, 3.000 метака, 4 сандука бомби од минобацача, 600 кг брашна, 200 кг сувог меса, 52 шаторска крила, уништен један тенк и др.

У овим борбама испољиле су се слабости у нејединовременим нападима III саиџачке и дјелова IV и VI бригаде и слаба веза и садјејство јединица на разним правцима. Везу су оджавали курири, јер других средстава није било.

Непријатељска авијација није била изразито активна на овом правцу. Вјероватно је била везана за главне снаге у Босни,

а само је извиђањем била оријентисана ирема нашим положајима.

До краја децембра и почетком јануара 1944. VI бригада оетаје на територији Санџака и Колашина и у заједници са дјеловима IV и III санџачке бригаде чисти територију у области Бијелог Поља, Пљеваља и Бродарева од остатака непријатељских група, да би се 1. јануара 1944. године нашла на подручју Шаховићи — Слијепач мост — Колашин, са задатком чишћења терена од четника и припреме за предстојећи покрет у правцу Никшића.

Седмог јануара 1944. године Шеста бригада добија од Штаба Ш дивизије, а по наређењу Штаба II корпуса, нови задатак да се прикупи и концентрише на подручју Биоче — Лијева Ријека — Матешево, одакле ће кренути на територију Никшића — Вилуса — Грахова, са задатком да разбије четнике на том терену, да изврши мобилизацију и попуни Бригаду, да учврсти Никшићки и Ловћенски одред, да се повех^е са 29. херцеговачком дивизијом у реону Билећа и да се ангажује у учвршћивању НОО као органа нове народне власти.

У времену прикупљања Бригаде и припрема за покрет према Никшићу, Њемци су још увијек држали гариизоне и комуникације Сјеница — Пријепоље, Пљевља — Чајниче — Горажде. Они су и ових дана вршили повремено испаде према Шаховићима и Бијелом Пољу, али су редовно били одбијани и тиме је њима спријечен сваки покушај дубљег продора у слободну територију.

Двадесет другог јануара 1944. године Бригада је у духу добијених наређења од Штаба III дивизије, кренула на марш ка Никшићу, Вилусима и Грахову.

У овом и ширем реону Цетиња, Бара и Титограда, Бригада је у саставу Приморске оперативне групе, у бројним и оштрим сукобима са Њемцима и четницима и свеетраним политичким утицајем кога је остварила на терену гдје је боравила, испољила високе борбене и моралие квалитете. Заједно са Другом далматинском она је водила честе и жестоке борбе противу Њемаца и четника у реону Грахова и Чева, све до ослобођења ових мјеста. Дул< комуникација Никшић — Даниловград, Никшић — Грахово, Цетиње — Титоград и Ријека Црнојевића — Бар и нарочито око Никшића и Грахова батаљони Шесте су нападали њемачке транспорте, ометали им нормалан саобраћај и наносили тешке губитке окупаторским и квислиншким снагама које су њима пролазиле или су их обезбјеђивале. У Дурмиторској операцији, августа 1944. године, Шеста је успјешно спречавала продор њемачких снага од Никшића ка Шавнику све док са импровизованог аеродрома

Брезне није евакуисано за Италију 1.059 рањеника из Другог ударног корпуеа и Шесге пролетероке дивизије. У Горњем Пољу и другим мјестима око Иикшића наносила је тешке губитке непријатељу све док овај град није коначно ослободила.

Борбени квалитети Шесте црногорске ударне бригаде дошли су до пуног изражаја при вођењу одбрамбеног боја новембра 1944. године на правцу Даниловград — Никшић. У садјејству са другим јединицама Другог ударног корпуса, Шеста бригада је током дванаестодневних данонођних и надчовјечанских борби успјела да одбије жестоке нападе знатно надмоћнијих њемачких снага које су хтјеле да се по оваку цијену пробију из реона Подгорице ка Никшићу, и тиме омогуће повлачење дијела њемачких онага Групе армија „Е" из Грчке према Требињу, Мостару, Сарајеву и даље на сјевер. Примјењујући изразити вид активних противдејстава и клаеичне позиционе одбране, уз не мале еопетвене губитке, Шеста је том приликом избацила из строја неколико хиљада непријатељских војника из састава 181. њемачке дивизије и натјерала њемачке команданте да мијењају правац повлачења својих снага узаним и кривудавим колским путем ка Колашину и Санџаку. Под ударцима наших снага и савезничке авијације то је знатно увећало њешве губитке у људству и нарочито у ратној техници.За примјерно јунаштво и издржљивост бораца у овим борбама, Бригада је 1. XII 1944. године добила похвалу Врховног команданта Иародноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

У другој половини децембра Шеста бригада је на сектору Колашин — Мојковац успјешно нападала дјелове 21. њемачког корпуеа који су одступали преко Црне Горе и Санџака, разбила четничке остатке на правцу Мојковца и Пљеваља, да би затим била оријентисана ка Фочи, коју је ослободила 6. јануара 1945. године и наставила са борбама према Гораждu.

Због појаве контрареволуционарних балистичких снага на Косову почетком 1945. године, Шеста бригада добила је задатак да се хитно, без обзира на неповољне временске прилике, пребаци правцем: Чајниче — Пљевља — Пријепоље — Сјеница — "Нови Пазар — Рашка за Косовску Митровицу. У оквиру Војне управе она је тамо извршавала одговорне задатке који су јој били повјерени. Енергичном војничком акцијом против остатака балистичких снага и систематсх-сим и упорним политичким радом на терену, Бригада је све до краја рата, па и послије рата, дала свој значајни допринос у консолидацији прилика и учвршћењу органа нове народне власти у овој нашој Покрајини.

На свом славном борбеном путу 1сроз Црну Гору, Босну, Србију и Косово, дугом преко 2.000 км. она је, уз не мале соп-

ствене жртве, избацила из строја хиљаде непријатељских војника, уништила доста његове ратне технике и дала свој частан удио у борби за ослобођење земље и побједу револуције. Због свега тога њену рат-ну заставу достојно красе два висока одликовања: Орден заслуга за народ са златним вијенцем и Орден братства и јединетва са златним вијенцем.

Јанко ТАДИЋ

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У ШЕСТОЈ БРИГАДИ

Од самог формирања 6. црногорске ударне бригаде развијао се интеизиван рад партијске организације. На челу партијске организације био је партијски руководилац Бригаде кога је именовао ЦК КПЈ. Он је у оио вријеме био замјеник политичког комесара Бригаде и члан ужег руководства Штаба Бригаде. Први замјеник политичког комесара је био друг Војин Ђерковић, предратни члан КПЈ, истакнути активиета напредног студентског покрета на Београдском универзитету. Први политички комесар Бригаде био је Јован Ђуровић, који је имао велико ратно и политичко искуство из IV пролетерске бригаде. У батаљонима су постојали замјеници комесара батаљона: у Првом Драго Мијатовић, у Другом Васо Асановић, у Трећем Михаило Жарић, а у Четвртом батаљону Драгиша Перовић.*) Сви су они били искусни партијско-политички радници, углавном из 4. и 5. пролетерске брлгаде. У батаљонски комитет су улазили још и политички комесари батаљона и замјеници политичких комесара чета. Први комесари батаљона су били: Душан Влаховић у Првом, Стево Ковачевић у Другом, Ђоко Краљевић у Трећем и Јово Михаљевић у Четвртом батаљону. И то су били прекаљени борци и искуени политички радници. По четама и самосталним водовима, те у Итендатури и Болници Бригаде и у штабовима су формиране партијске ћелије. Приликом формирања Бригаде, Партијска организација бројила је 84 члана КПЈ и 13 кандидата и 96 чланова СКОЈ-а. Највећи број чланова Партије били су руководиоци.

Бригада је формирана у релативно повољним условима, послије испадања фашистичке Италије из савеза са Хитлером.

***) Наредбом** је био постављон друг Илија Ивановић, али **он на ту дужност није** ступао.

Четници су се као слуге окупатора компромитовали у народу до крајње мјере. Успјеси Савезника како на Источном фронту тако и искрцавањем у Италији наговјештавали су да је побједа над фашизмом сигурна. НОВ и ПОЈ су постизали све веће успјехе. Продирање истине у свијет о партизанској борби и издаји четника је имало великог утицаја на народ. Све је то допринијело да се за 6. бригаду пријавио велики број бораца који су били позадински радиици, затим људи из затвора и окупаторских логора и омладинци који су нарасли за војску у времену од одступања партизана из Црне Горе у прољеће 1942. године. Оргомна већина борачког састава је уједно била идејнб опредијељена за НОБ, те је то олакшавало политичко-идеолошки рад и стварало повољне услове за брзи развој нових кадрова.

Приликом формирања 6. бригаде, Партијска организација бројила је 84 члана Партије и 13 кандидата, а укупно бројно стање Бригаде било је око 560. Послије непуна два мјесеца од формирања, 11. јануара 1944. године, одржано је партијско са~вјетовање у Јабуци код Колашина. У извјештају партијског руководиоца Бригаде, друга Војина Ђерковића, се наводи да је тада било 149 чланова Партије и 51 кандидат, од којих су били 17 радници, 78 сељаци, 49 интелектуалци и ђаци и 5 остали. Другарица је било 14 чланова Партије. Већ 20 марта 1944. године број чланова Партије је знатно нарастао. Партијеких ћелија је било 25 и 4 батаљонска комитета. Партијска организација је бројила 196 чланова КПЈ и 45 кандидата. Радника је било 23, сељака 98, интелектуалаца и ђака 65, осталих 10, а број другарица је остао и даље 14. Томе треба додати да је до тада из Бригаде прекомандовано 13 чланова Партије, док је у истом периоду погинуло 14 чланова Партије.

Почетком јула 1944. године Бригада је према извјештају друга Ђерковића ЦК КПЈ бројила око 750 бораца и руководилаца. Чланова Партије било је 209, организованих у 25 ћелија и 4 батаљонска комитета. Канидата је било 25, а другарица 15. Социјални састав је био: радника 17, сељака 117, интелектуалаца и ђака 69 и осталих 12. Број до тада прекомандованих чланова Партије из Бригаде износио је 30, а 18 комуниста је до тада погинуло.

Према извјештају руководиоца Политодјела Приморске оперативне групе друга Николе Гахсевића Централном комитету КПЈ од 10. септембра 1944. године бројно стање партијске организације 6. бригаде било је око 260 чланова и 35 кандидата.

На основу извјештаја помоћника политичког комесара Бригаде Блажа Марковића, од 27. октобра 1944. године, Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору и Боку види се да је бројно стање Бригаде било око 1.300. У Бригади је било 26 ћелија и 4

батаљонска комитета у којима је било обухваћено 251 члан и 39 кандидата Партије. Радника је било 19, сељака 151, интелектуалаца и ђака 58, осталих 24. Знатно је повећан број жена чланова КП, било их је 29. У извјештају се наводи да је у задњих два мјесеца Бригада дала око 60 руководилаца за више духсности у друге јединице, који су били скоро сви чланови Партије. Према извјештају руководиоца Политодјела Приморске оперативне групе од 24. новембра 1944. године ЦК КПЈ бројно стање чланова било је око 270 а кандидата 35.

У биљежници секретара Дивизијског комитета Приморске оперативне групе, забиљежено је на састанку Дивизијског комитета да је број чланова Партије 27. децембра 1944. године био 225, кандидата 35, партијских ћелија је било 27 а комитета 5 (четири батаљонска и један за пиштабске јединице). Овако смањено бројно стање је, вјероватно, посљедица што је у борбама око Даниловграда 12—25. новембра изгинуо један број чланова Партије, а било је и нових прекоманди. Новим подацима о бројном стању Партијске организације нијесмо располагали.

Овај преглед бројног стања на одређени начин говори довољно документовано како је био интензиван рад унутар Партијске организације на организационом учвршћењу, идеолошком уздизању и кадровском јачању.

Партијски састанци су се одржавали релативно често. На радним састанцима су се претресала сва питања из живота и рада јединице, односно партијске организације, а на теоретским састанцима су се прорађивале разне теме из области марксизма-лењинизма и говори и чланци највиших партијских руководилаца.

Сваки комуниста је имао конкретна задужења. Радни састанци су били кратки и експедитивни, а по садржају врло конкретни. Одржавали су се према потреби, али обично је одржавано по два до три састанка недјељно. За редовно одржавање састанака старао се секретар ћћлије, односно батаљонског комитета. Секретар је руководио састанцима и старао се да се по сваком питању које се претреса заузму ставови и да сви добију задужења. Он се између састанака бринуо о активности чланова на извршењу задатака. Највећу помоћ секретар је добијао од комесара. Политички рад је организовао и за њега одговарао политички комесар, али су сви чланови Партије морали да политички раде са људством. За рад са појединцима у слободним часовима, задухсивани су чланови Партије и СКОЈ-а.

Партијско чланство је било неискусно и младо, па је била од великог значаја помоћ партијског руководиоца Бригаде. Нарочито је друг Војин Ђерковић често обилазио батаљонске ко-

митете и иартијске ћелије и пружао им велику помоћ. Исто то је наставио послије њетовог одлаока Благоје Марковић. Мора се истаћи и огромна помоћ првог политичког комесара Бригаде Јована Ђуровића коју је пружао партијској организацији. Био је врло динамичан, стално је обилазио батаљоне, помагао им у политичком и културно-просвјетном раду, а није пропустио да пружи сваку помоћ и батаљонским комитетима и партијским ћелијама. Осим тога, он је врло често учествовао и у извођењу борбених акција у првим борбеним редовима.

Носилац културно-просвјетног рада био је политички комесар, а помагали су му чланови културно-просвјетног одбора, чланови Партије. Нарочито су за тај рад задуживани они чланови Партије који су за то имали смисла.

За војни сектор су пред партијском организацијом били задужени команданти и командири и њихови замјеници, чланови Партије. Али сви су чланови Партије били дужни да се што више јединица оспособи у војно-стручном погледу и да се подигне борбени дух и морал, да се овлада у руковању оружјем и војном вјештином. Доста се на састанцима претресало и питање војне дисциплине, нарочито спољашње. Мохсе се рећи да је Партија унијела своје методе — анализе борбених дејстава, здраве критике и самокритике, и учења на добрим примјерима, али и на грешкама. Највећи број војних руководилаца су били чланови Партије, и уживали су огроман ауторитет. У партијском раду се водило рачуна о односу између командовања и партијске организације. Командовање је било самостално у доношењу одлука, али су се војни руководиоци партијно и одговорно односили према својим задужењима. Било је и случајева „прејахавања", како смо то звали, било са стране појединих командних руководилаца у односу на партијеку организацију, или обрнуто, да се неки партијски секретар сувише наметне команди. Такви случајеви су брзо исправл^ани, било у самој јединици или од вишег руководства.

Рад са омладином је организован преко СКОЈ-а. Секретари СКОЈ-а су били већином чланови Партије, и то им је био сектор задужења. Али, нарочито у почетку нијесу сви руководиоци СКОЈ-а, нарочито у четама, били чланови КПЈ. У таквом елучају је обавезно одређиван иеки члан Партије који је у Партијској организацији одговарао за рад са СКОЈ-ем и омладином.

За рад на економском сектору одговорни су били интенданти батаљона и економи чета. Када иеко од њих није био члан Партије, задужење је било обично на комесару да одговара пред Партијском организацијом. Слично је било и јса санитетском службом.

Партијска организација Бригаде је на свим нивоима одржавала активну сарадњу са партијским организацијама на терену. Било је и случајева привремених иеразумијевања између „војске" и терена, нарочито између партијског руководиоца Бригаде и Окружног комитета КПЈ за Никшић, па је било и натегнуте преписке, али су те спорне ствари комунистички превазиђене. Сарадња са општинским комитетима и основним партијским организацијама била је обострано врло добра и корисна.

Рад на теоретском уздизању био је отежан младошћу партијског чланства и њиховим скромним знањем. Литературе скоро није ни било. На теоретским партијским састанцима обрађиване су разне теме из „Историје СКП (б)," из „Основа лењинизма," из „Развитка друштва," затим разни говори и чланци друга Тита и осталих чланова Политбироа ЦК КПЈ. На машини су прекуцавани поменути материјали, али су се често и ручно преписивали. Било је случајева преписивања руком цијеле „Историје СКП (б)". Комунисти су са огромном вољом учили. Нарочито су били корисни курсеви при Корпусу и Приморској оперативној групи, кроз које су прошли многи партијско-политички руководиоци чета и батаљона.

Рад са кандидатима за пријем у КПЈ био је интензиван. Комунисти су пратили држање у борби, политичку активност и понашање свих бораца и руководилаца и најбоље су предлагали за кандидатуру. За сваког кандидата одређивани су чланови Партије који ће подстицати њихово идеолошко и политичко уздизање и припремати их за пријем. Из прегледа бројног стања од формирања Бригаде види се колико је то био плодан рад. Али, било је и пропуета. Другови .Милосав Перовић и Радивоје Цицмил погинули су јуначки у борби са Њемцима на Комуникацији — Ријека Црнојевића — Цетиње, а да им се не испуни жеља да постану чланови Партије. Посмртно су примљени.

Исто тако, драгоцјена је помоћ коју је Бригади пружао Политодјел Приморске оперативне групе. Његови чланови су

имали богато искуство и стално су обилазили јединице Приморске оперативне групе. Руководилац Политодјела Никола Гажевић, предратни комуниста, са завидним теоретским знањем, систематичан и тактичан, знао је да нађе прави начин да добро организује рад Политодјела. Њихова помоћ је била веома осјетна, како у организационом, тако и у политичком и културно-просвјетном раду.

Дивизијски комитет Приморске оперативне групе је својим радом, као и искуством комесара Групе, прво друга Јагоша Ускоковића, а касније Бошка Ђуричковића, пружао велику помоћ Партијској организацији наше Бригаде.

Велику улогу у учвршћењу и развоју Партијске организације имало је Савјетовање партијских руководилаца 6. бригаде, одржано 11. јануара 1944. године у еелу Јабуци код Колашина. Савјетовање је одржано кроз два мјесеца након формирања Бригаде. Извршена је анализа дотадашњих успјеха и слабости и донесени закључци који су сачувани у документацији Војно-историјоког института у Београду.

Политички рад одвијао се унутар Бригаде и на терену, међу народом. Тај рад је био плански и добро организован од самог почетка. Рад унутар Вригаде одвијао се, углавном, на четним и батаљонским конференцијама. По батаљонима су разрађивани петнаестодневни планови који су са пуно упорности спровођени. Политички комесари батаљона морали еу подносити редовно извјештаје о свом раду политичком комесару Бригаде. На политичким часовима обрађивана су актуелна политичка питања, објашњавани су сви политички моменти из спољне и унутрашње војне и политичке ситуације, из проблематике народноослободилачке борбе, затим питања развитка друштва, постанка и улоге Совјетског Савеза. У плану политичког и културно-просвјетног рада који је политички комесар Бригаде Јован Ђуровић упутио комесарима батаљона, 13. јануара 1944. године, набраја се:

I — Проблематика народноослободилачке борбе у Југославији:

1. Постанак и политичка историја Југославије,

2. Капитулација Југославије и почетак народноослободилачког покрета у Југославији,

3. Политика окупатора и домаћих изрода (издајничка улога Лондонске избјегличке владе, на челу са краљем Петром II),

4. Улога КПЈ у народноослободилачкој борби,

5. Народноослободилачки одбори као нова народна власт,
6. Народноослободилачка војска остварује братство и јединство народа Југославије,
7. Улога омладине народа Југославије у ослободилачкој борби својих народа, прије и за вријеме рата,
8. Развој народноослободилачке борбе у Југославији (значај 13. јула у Црној Гори),
9. АВНОЈ (постанак, развитак, значај и улога у народноослободилачкој борби),
10. Национални комитет народног ослобођења Југославије (састав, значај и улога),
11. Национално нитање у свјетлости народноослободилачке борбе.

II — Из развитка друштва:

1. Пракомунизам и ропство,
2. Феудализам и капитализам.

III — Из питања лењинизма:

1. Сељачко питање и народноослободилачки покрет у Југославији,
2. Фашизам и борба слободољубивих народа против њега,
3. Империјализам и империјалистички ратови (праведни и неправедни ратови, узроци имнеријалистичких ратова, итд.).

IV — Из постанка СССР-а:

1. Октобарска револуција и постанак СССР-а,
2. Постанак и развитак Црвене армије,
3. О стаљинском Уставу,
4. Улога СССР-а у данашњем ослободилачком рату.

V — Научне теме:

1. О држави,
2. О демократији,

О социјализму.

Достављајући овај План, комесар Вригаде упозорава комесаре батаљона да је Бригада млада, да је зато потребан поја-

чан политичкоидеолошки и културно-просвјетни рад да би се људство Бригаде што више војнички и политички учврстило и наглашава да се да приоритет темама у вези са нашом народноослободилачком борбом, и са борбом слободољубивих народа. У разради батаљонских планова учествовали еу комесари чета и батаљонски партијски комитети. На састанцима комесара батаљона са комесарима чета, анализирано је извршење претходног Плана и утврђиван наредни план. Оцјењивало се како су поједине теме обрађене, а како план у цјелини, те какве мјере треба предузети за отклањање уочених слабости. Ако је оцијењено да борци неку тему нијесу добро разумјели, она је поново уношена у план. На партијским састанцима је дискутовано о квалитету предавања, те о учешћу бораца у дискусији по појединим темама. Комунисти су задуживани да у контакту са борцима и даље тумаче она питања која су разрађивана у теми.

Посебно велику улогу имале су четне и батаљонске конференције о проблемима унутар јединица. На њима је анализиран унутрашњи живот и рад чете, односно батаљона. То су били проблеми учвршћења дисциплине, обука у руковању оружјем. другарски односи, однос према народу и народној имовини, одржавање и чување оружја, будност, држање појединаца и јединице у цјелини у борбеним акцијама, брига о рањеним и болеоним друговима. Ту је било доста другарске критике, али још више и самокритике. Људи су смјело критиковали, не само своје другове, него и руководиоце, ако су испољили неке слабости, а скоро да није било случајева одбранаштва. Наравно да су се у томе највише истицали чланови Партије и СКОЈ-а, а нарочито руководиоци. Нарочито је била оштра критика ако би неко покушао да напусти положај или се скрива у борби, затим ако би на своју руку тражили храну од народа или за случајеве крађе. Такви лоши примјери су понекад нашли мјесто и у џепним и зидним новинама чета и батаљона.

Политички рад на терену је био од великог значаја. Батаљонски, а понекад и четни руководиоци окупљали су народ на ослобођеној територији. Једа« од најизграђенијих руководилаца говорио је народу о војно-политичкој ситуацији код нас и код наших савезника. Објашњавана је народноослободилачка борба и раскринкавана издаја четника, крилаша и других домаћих издајника. Објашњавана је улога народноослободилачких одбора. Било је случајева да су на таквим скуповима бирани народноослободилачки одбори. Тај рад са народом је био повезан са културно-просвјетним радом. Често су послије политичког збора даване приредбе за народ, популарни скечеви из народноослободилачке борбе, рецитације и пјесме. Но, било је и промашаја у односу на народ. Крајем зиме 1944. године приликом протјери-

вања четника са територије Рудина и Бањана између Никшића и Грахова, било је случајева да се од неких сарадника окупатора узима стока, намирнице и мед, без посредовања народних одбора. Неки руководиоци су за то иозвани иа политичко-партијску одговорност. Нарочито много је требало стрпљења и политичког рада да би се обезбиједила исхрана војске са подручја која нијесу имала ни минимум хране за народ. Најчешће је морао да се одузима дио хране од оних који су одбјегли од својих домова под окриљем окупатора, али одређени дио су давали и сви остали.

Културно-просвјетни рад је био нераздвојно повезан са политичким радом. За културно-просвјетни рад су били задужени политички комесари, од Бригаде до чета и самосталних водова. Културно-просвјетним радом обухваћено је било цјелокупно људство. Непосредни носиоци културно-просвјетног рада били су културно-просвјетни одбори батаљона и чета. Културно-просвјетним одборима су руководили у Батаљону политички комесари батаљона, а у четама четни комесари. Тај рад се одвијао плански у свим једиииицама. Пошто је образовни и културни ниво бораца, који су у огромној већини били са села и чеето без основне школе, био доста низак, културно-просвјетни рад је био од великог значаја. Колико је тај рад био плански, може се видјети из садржаја Плана који је политички комесар Бригаде упутио 13. јануара 1944. године потчињеним јединицама. Комесар Бригаде екреће пажњу комесарима чета и батаљона на дотадашње слабости у раду, наглашавајући да је тих слабости било и у старијим бригадама. Он даје директиву да ее културно-просвјетни рад подијели на три сектора: Просвјетни — за организовање предавања из области природних и друштвених наука, за организовање читалачких група и за аналфабетске течајеве, Умјетничко-приређивачки — за организовање приредби и забавних вечери, и слично, за војску и народ (дилетанска група, хорске групе по четама и батаљонима) и Дописништво — за организовање дописа за зидне и џепне новине чета и батаљона. Политички комесар даје директиву да се у културно-просвјетним одборима за сваку од ових дјелатности задуже поједини чланови тих одбора, али да су комесари батаљона и чета одговорни за цјелокупни рад по културно-просвјетном сектору, да су они организатори, да га морају стално подстицати, развијати својом контролом. Ево неколико примјера из плана од 13. јануара 1944. године:

А — из географије:

1. Облик земље и њен опис (полови, полутар, кретање, годишња доба, океани, копно, итд.),

2. Ооновни географски појмови и упознавање географских карата (планине, равнице, мора, мореузи, језера, ријеке, итд.),

3. Континенти и њихов опис (организација, хидрографија, клима, флора и фауна итд.),

4. О људским расама,

5. Политичка подјела свијета (важније државе и облик управе у њима),

6. Насељеност, саобраћај, индустрија, природна богатства (метрополе и колоније, итд.),

7. Географски положај Југославије (границе, орографија, хидрографија, клима, флора и фауна, итд.).

Б — Из историје:

1. Стари, средњи и нови вијек у вези са економским развитком друштва,

2. Кратак преглед иеторије Словена,

3. О Јужним Словенима,

4. Сељачки устанак у Хрватској (Матија Губец),

5. О ослободилачким устанцима у Србији 1804. и 1815. године,

6. Историја појединих народа Југославије (Црне Горе, Хрватоке, итд.),

Ц — Из књижевности:

1. О књижевности и умјетности уопште (проза, поезија, романи, приповијетке, комедије, трагикомедије, драма, опера, музика, итд.).

Д — Из југословенске књижевности:

1. Његош, 2. Прешерн, 3. Шантић, 4. Људевит Гај, 5. Мажуранић, 6. Цанкар, 7. Петар Кочић и други.

Е — Из физике:

1. Основни појмови из механике, акустике, науке о топлоти, оптике и науке о електрицитету, магнетизму, итд.

ф — *Из хемије:*

1. Осиовни појмови из хемије (елементи, једињења, метали, легуре, минерали, кисеоник, азот, водоник итд.).

Г — Из математике:

1. Основне рачунске радње.

Х — Из друштвених наука:

1. О држави,
2. О демократији,
3. О социјализму.

За сваку тему припремили су се предавачи. То су већином били школовани људи, укључујући и ђаке виших разреда гимназије и других школа. За неке научне теме коришћени су и школски уџбеници, а у неким случајевима и марксистичка литература. Настојало се да се предавања држе што популарније, како би их могли сви разумејти, јер је био велики број бораца без школе и неписмених. Било је милина гледати младе људе како гутају сваку ријеч кад су предавачи били добро припремљени и успјешни. Пошто се састав бораца брзо мијењао, и често су пристизале групе нових бораца, предавања су се понављала за нове борце. Већина борачког саетава је учила да пјева борбене пјесме. Посебно су били омиљени борци који су знали добро да запјевају и поведу пјесму. Пјесма је била свуда приеутна и орила се, изузимајући кад су то захтјеви тајности и будности налагали. Чак и кад су гинули најмилији другови, чула се пјесма: „Наша борба захтијева, кад се гине да се пјева". Наравно, било је случајева да су уз пјесму потекле и сузе које су људи сакривали.

Велико интересовање показивали су борци, а и народ за разне приредбе. Иако њихов умјетнички и културни ниво није био на некој висини, оне су својом актуелношћу и идејним опреДјељењем на линији народноослободилачке борбе плијениле људе, а нарочито омладину. Било је случајева да се са приредбе крене и у акцију. Тако у Ратном дневнику комесара 4. батаљона Друга Јова Михаљевића, 28. децембра 1943. године је уписано: „На састанку културно-просвјетног одбора батаљона дискутовали смо по извјештају и одредили план рада за наредних 15 дана. Сложили смо се да за дочек Нове (1944) године припремимо слиједећи програм: хорску пјесму „Хеј Словени", одломке из

„Горског вијенца" као хорску рецитацију, затим скеч „Сас у жици" и „Аналфабету" од Нушића, а да хор увјех-сба „Краонић флот" и „Руковет пјесама". Гуслар да отпјева народну пјесму о Сави Ковачевићу, а једна група другова из батаљона да припреми козерију о животу у логору."

29. децембар 1943. године

„. . . Читав дан припремали смо се за предстојећу приредбу .. ."

31. децембар 1943. године

„. . . Увече смо дали у логору приредбу која је успјела и дочекали Нову годину. Код нас је био и учествовао у весељу читав Штаб Бригаде. Легли смо негдје око поноћи, али двије чете су убрзо послије тога пошле у акцију, јер смо добили податке да се у мјесту Петској крије једна група четника. Чете су се ујутро вратиле без икаквог резултата."

3. јануар 1944. године

„. . . Задржали смо се у рејону Прекобрђа и увече дали у селу приредбу, која је била врло посјећена, а програм успјешно изведен. Као резултат нашег политичког дјеловања сами су нам се јавили 15 четника које смо разоружали и пустили да иду својим кућама ..."

Од самог формирања батаљони и чете су почели са издавањем џепних и зидних новина. Те новине су обрађивале теме из живота и борби чета и батаљона, имале су доста и хумора на рачун слабости појединаца, а нарочито на рачун окупатора и његових слугу. Листови су излазили петнаестодневно и недјељно, а касније чак и чешће. Имале су знатног утицаја у васпитању борачког састава. У новембру 1944. године изашао је и први број бригадног листа „Црногорски ударник". Његов уредник је био друг Алекса Ивановић — Чика, чији допринос је био велики и цјелокупном културно-просвјетном раду у Бригади. Ликовне прилоге обрађивао је друг Војо Станић који је касније израстао у нашег познатог сликара.

Раду са омладином, који је спроводила преко организације СКОЈ-а, Партија је поклањала посебну пажњу. Већину борачког састава сачињавали су омладинци. Скојевци су предњачили у војно-стручној обуци, у извршавању борбених задатака, у културно-просвјетном раду, у описмењавању и спремању приредби. Они су развијали такмичарски дух у четама и водовима ко ће боље овладати руковођењем аутоматским оружјима, чије ће оружје бити најчистије, ко ће више убити непријатеља, ко ће брже ликвидирати непismеност, ко ће више написати чланака.

Према извјештају Партијског руководиоца Бригаде, ЦК КПЈ од јула 1944. године, бројно стање СКОЈ-а на дан формирања Бригаде износило је 96. Захваљујући свестраној бризи и помоћи коју је Партија указивала скојевској организацији, она

се брзо организациоио и идејно учвршћивала, и бројно јачала. Бројно стање 11. 1. 1944. године износило је 242, 20. марта 1944. године око 260, да би почетком септембра нарасло на око 300 чланова, а у децембру 1944. године чак на 320 чланова. Први руководилац СКОЈ-а у Бригади био је друг Љубо Бадњар, потом Будислав Шошкић, затим Војислав Дубљевић и на крају рата Сретен Божовић.

У Бригади је постојао Бригадни комитет СКОЈ-а. У батаљонима су постојали батал^онски комитети СКОЈ-а, на челу са секретаром. Секретар СКОЈ-а у Батаљону је обично био и члан батаљонског комитета Партије. У четама и самосталним водовима формирали су се активи на челу са секретарима.

Активи СКОЈ-а су редовно одржавали своје састанке најмање недјељно, и на њима су претресана разна питања живота и рада, а посебно су одржавали и теоретске састанке гдје су обрађиване теме из теорије марксизма, и о покрету напредне омладине.

СКОЈ Бригаде је развио врло плодну сарадњу са омладином на терену, нарочито у културно-просвјетном раду, одржавању заједничких састанака и политичких конференција.

Скојевци су одиграли огромну улогу у прихватању нових бораца приликом попуна Бригаде. Они су их другарски сријетали, упознавали их са животом у јединици, помагали им у војно--стручној обуци и у политичком уздизању. Они су били носиоци будности против дјеловања непријатељских елемената, којих је и у рату долазило у саетав Бригаде. Скојевци су их најчешће откривали кроз своју политичку активност.

Приликом народних празника Првог маја, Тринаестог јула, Дана Октобарске револуције, СКОЈ је био организатор и носилац такмичења омладине. Таква такмичења су организована и поводом Другог конгреса Народне омладине Црне Горе крајем 1944. године.

Бригада је почетком фебруара 1945. године по одлуци Врховног команданта стигла на Косово. Њен задатак је био не само војнички него још више политички. Успјешним политичким и културно-просвјетним радом, добром сарадњом са органима народне власти, са партијском организацијом и омладином на терену Косова, Бригада је више заведених вратила из одметништва него што је постигла борбеним дејствима. Народ на Косову је осјетио да је то народна војска и свуда је јединицама Бригаде излазио У суерет и радо их дочекивао.

Партијска организација Бригаде је од самог формирања била здрава, чврсто организована и врло активна. Углед Партије био је огроман не само међу борачким саставом Бригаде, него и у

народу куда се Бригада кретала. Неуморна активност чланова Партије по свим секторима створила је од Шесте бригаде добру борбену јединицу, која се по својој борбености брзо приближавала старијим пролетерским бригадама. Бригадна партијска организација је развијала дух борбености, дисциплине другарства, искрености, критике и самокритике и личне одговорности. Партија је била иницијатор и организатор свих активности, идејни вођа у правом смислу. Активност и метод рада Комунистичке партије су помогле да се многе слабости у Бригади успјешније савладају. Недостатак војно-стручног знања руководилаца обилато је надокнађивао партијски рад. Јасно познавање линије народноослободилачке борбе и њених циљева постигнуто је упорним и систематским радом Партијске организације.

Блажо МАРКОВИЋ

НА ПОЉАНП ИСПРЕД СЕЛА ДРИЈЕНАК
(14. новембра 1943. г.)

Послије два дана марша стигли су Никшићани на одредиште, не слутећи да ће у саставу будуће бригаде бити распоређени по свим батаљонима. Исто изненађење чекало је и борце осталих одреда.

Дан уочи свечане смотре и формирања бригаде, батаљони су већ били формацијски и организационо опредијељени. Наш батаљон биће други по реду у саставу бригаде. Обавијестише нас да ће штаб батаљона и команде чета са незнатним измјенама остати у истом саставу каквог су и биле при пола-ску из Никшићког одреда. Борачки састав биће, међутим, из пет одреда. Неки од њих још пристихсу, а команде чета их ирихватају и распоређују по водовима. То траје до касно у ноћ.

Освануо је 14. новембар 1943. године. Дан је ведар, и сунчан, а ваздух чист и прозиран. Лако се дише. Неко рече да нема изгледа за кишу. Ипак је претопло за ово доба године на овом простору. На пољани испред села Дријенак пристижу батаљони и заузимају већ унапријед одређена мјеста. Наш батаљон је већ постројен по четама у смакнутом строју.

Пуковник Обрадовић из штаба Корпуса врши поељедњу контролу да ли су јединице свака на свом мјеету и припремљене за свечану смотру. Штабови батаљона и команде чета стоје

на челу својих Јединица и нестрпљиво очекуЈу почетак свечаности.

Скоро ће два сата одкад смо на збориштУ. Борци се међусобно загледају, контролишу један другоме опрему и општи изглед. Многи се још и не познају, али разговарају и један другога ословљавају као да су стари познаници и другари. Као што рекох, пристигли су са разних страна из пет партизанеких одреда. Приближ" но су истих година, али неједнаког борбеног иокуства. Има међу њима искусних ратиика, а и оних који први пут стоје у строју борбене јединице. Они су понајвише узбуђени и нестрпљиви. Стално загледају оружје своје и својих другова и у мислима га упоређују, контајући да је ипак њихово новије и боље и да се не би мијењали. Са скривеном завишћу, испод ока погледују оне који о опасачу имају понеку „крагујевку". Они најмлађи међу њима, по правилу су и најмањи, али кочоперно стављају свима -на знање и равнање да се у рату „не избацују мали него неваљали". Криво им је ипак помало што се због симетрије строја њихова маленкост нашла на зачељу.

Пушкомитраљезци са својим „бриима", а нарочито они са „шарцима", одувијек су у јединицама били израз пажње и дивљења, поготово у оваквим свечаним приликама. Они и јутрос, са својим миљеницима заузимају посебна, обично челна мјеста, у свечаном строју. Неки од њих, који у борбеном комплету имају реденике, намјерно су их омотали око цијеви својих пушкомитЈзаљеза, а њихови помоћници, такве исте бијаху просули унакрст преко рамена и груди као какво, дотад невиђено знамење. Млади и снахши пушкомитраљезци јутрос су у овом свечаном тренутку, ваистину, дивно изгледали. Многи им завиде, али кад се у мислима сјете ових делија са пушкомитраљезима на маршу, по мрклој ноћи и беспуђу, по киши и хладноћи, намах се ослободе ових својих немуштих и неуприличених мисли.

Дубоко позади, на крајњем зачељу строја, заузео је своје мјесто најнеугледнији дио батаљона. Мали брдски коњи, натоварени гаравим казанима, бурадима и некаквим врећама неодрђених боја, стоје мирно уз своје водиће. Одмах, ту до њих су и кувари. Очигледно, јутрос не изгледају репрезентативно, али истини за вољу, без њих се не може и борци их увијек са одушевљењем и надом дочекују.

Изненада, цестом од Колашина, појави се група коњаника. Брзо се приближавају. По журби која се нагло повећа, негдје тамо на челу постројене Бригаде, закључисмо да долазе другови из Штаба Корпуса. Борци и старјешине батаљона заузеше своја мјеста у строју и још једном бацише на брзину поглед на своју опрему и оружје. Убрзо затим, чу се команда „мирно" и „поз-

драв на десно". Помоћник начелника Штаба Другог ударног корпуса пуковник Обрадовић парадним кораком се упути и преда рапорт генералу Пеку Дапчевићу.

Послије извршеие смотре, Иван Милутиновић, у пратњи другова из Штаба Корпуса, попе се на малу импровизовану трибину. Прочита се наредба о формирању Бригаде а затим положисмо заклету. На крају нас поздрави и одржа говор друг Милутин. На лицима бораца примјетно је узбуђење, које се по завршетку говора претвори у спонтано одушевљење. А како и не би, већина од њих по први пут имају прилику да изблиза виде и упознају другове Милутина, Пека и Митра о којима су толико пута слушали и пјесме пјевали.

Заврши се свечани дио. Батаљон поче да хшви свој живот борбене јединице. Наста међусобно поздрављање и честитање. У очима многих присутна је сјета, има и помало туге што се дојучерашњи другови раздвојише. Неки су пожељели да буду у саставу оне јединице гдје имају највише познаника и другова. Свијеет и убјеђење да је тако најбоље и да тако мора бити, брзо надвлада личне жеље и емоције.

Поче пјесма и опште весеље. Иа једном крају запјеваше Никшићани:

*„**Јвдно** Јутро приЈе зоре.*
*ударише **на** логоре."*

Одмах од њих грму пјесма:

„У логору бољшевика,
налази се моја дика."

Високи и снажни Дурмиторци пјесмом:

„Дапчевићу друже Пеко,
чуо си се на далеко."

као да хселе да натпјевају групу бораца, очигледно Васојевића, који веома мелодично пјеваху своју стару омиљену пјесму „Ком планина пуна брава међу њима чобан спава". Пјеема захвати спонтано цио простор гдје до малочас батаљон стајаше у свечаном строју. Заче се и старо Црногорско-Зетоко коло. Ухватише •се у њега сви без изузетка, а пјесма „Ој свијетла мајска зоро, мајко наша Црна Горо", као да помири пјевачке групе и натјера их да сви сложно прихвате ову стару Црногорску химну слободе.

Мало затим, отпоче и надигравање омладинки и омладинаца, ко ће боље, ко ће љепше, ко ће више скочити, ко ће кога надиграти. Смјењују се парови, сусрећу се погледи, подврискују момци. Тако је увијек било и биће кад се по први пут на једном мјесту сакупи тако бројна младост.

Ето, од данас око 140 бораца и старјешина 2. батаљона Шесте потрудиће се да што прије стасају у један жив, чврст и хомоген борбеии колектив који је од овога дана кренуо на пут борбе и славе. Многи из првога строја са пољане испред села Дријенка ће пасти, али ће на њихова мјеста стати нови, такође одушевљени борци. Такав је живот, тако мора бити.

Ђоко БАНОВИЋ

ПРВИ ПУТ НА СТРАЖИ

Било је то 14. новембра 1943. године, послије формирања VI црногорске ударне бригаде на Дријенку код Колашина, кад сам распоређен у трећу чету 2. батаљона. Наш командир Милан Вукотић и комесар Ђорђије Бановић повели су чету на одређено мјесто логоровања. Као прво, одржали смо четну конференцију, дали одређене податке и добили распоред по водовима. Наш Први вод одређен је у једној кући на логоровање. Када је пао први мрак, требало је поставити стражу. Командир Милан Вукотић рече: „Другови, прибите мало да се саслушамо. Морамо поставити страх<у. Нека се јаве добровољци". Већина повикаше „ја, ја, ја". Међу њима био сам и ја. Командир се насмија и рече: „Много је то, не треба толико" и одреди потребан број. Мене изостави. Ја му због тога прибох мало љут и рекох: „Па и ја сам се јавио, а ти ми не даш." Он се насмија, мало ме пригрли и рече: „Нека вечерас буду сви, они су старији, има времена и за тебе." „Добро, командире, ја ћу сјутра вече" — додадох.

Наредни дан Батаљон је присуствовао одавању поште стријељаним друговима од стране окупатора у Колашину. Вратили емо се у логор и наставили рад по плану. Дан се блихсио крају, а ја сам се опет спремао да се јавим на страхсу. Кад је почео да пада мрак, замјеник командира чете Јован Драшковић нам се обрати да се јаве добровољци на стражу. Већина се јавише и опет ја међу њима. Јован ме заобиђе као и Милан прве ноћи. На мој притисак да хоћу на стражу, одобрише ми, али да будем прва смјена. Ја се мало .нађутих што сам у првој емјени и рекох: „Иећу ја у прву смјену, она је најлакша." Јота се насмија и рече: „Добро, Бохта, буди у другој смјени", и ја пристадох. Вријеме је одмицало и на кухињском сату одбројавани су минути; почео сам да се спремам да замијеним свога друга који је био у првој смјени. Са мном је пошао и Јота. Кад смо изашли напоље, дао ми је знаке распо-

знавања. Знаци распознавања су били „бакут-барања", никад их нећу заборавити до.к сам жив. На стражи сам ее осјећао одговорним, јер сам знао да је ратно стање, и да сам ја тај који сад почињем да учествујем у том рату.

На стражи су ме обилазили Јота и Мило Ђукић, мој водник. Није ми било мрзно што ме обилазе, право да кажем, само ми бјеше криво што ме питаше да нијесам заборавио знаке распознавања. То је била ноћ дубоке новембарске јесени. Дувао је умјерен јужни вјетар и гонио тмурне и кишовите облаке с југа на сјевер. Слушам кад вјетар мало више дуне и обара жуто увенуло лишће са неке ситне букове шумице што се налазила изнад мене. Слушам како дише хладна јесења ноћ, у којој тек што није пао онијег, размишљам да сам ратник, да сам на стражи још недорастао, тек ми је било 15 година. Посматрам на све стране да ме не би нешто изненадило, јер ако би ми се то десило, тешко бих то могао да поднеем. Ослушкујући на све стране, осјетих неки шум. Срамота ме бјеше викати „стој", а можда нема ништа, и пођем у сусрет одакле допире шум. Заклоних се за један мали жбун, кад из оне шумице појави се неки велики бијели пас, и иде право к мени, дође до мене и лех<е. То ми бјеше мило, јер сам рачунао на његову помоћ и сматрао га у овом часу великим пријатељем. Пас је остао све док сам остао на стражи, док ми је до!шла смјена. Тако се завршио мој први ратни задатак. Кад сам се вратио са страхсе, питају ме како је било. Уз смијех испричао сам све, а они су се такође сви смијали мојој причи. Кад сам завршио причу, помоћник комесара моје чете Вукале Ђукановић и секретар СКОЈ-а у Чети Војин Томановић рекоше: „Божо, да напишеш један чланак за зидне новине." Учинио сам то 17. новембра и дао му наслов „Први пут на стражи." Осамиаестог новембра добили смо покрет за Лијеву Ријеку, а сјутрадан смо одржали четну конференцију на којој је било ријечи о писању чланака за прве зидне новине. Био сам поносан што сам био на стражи, и што сам први написао чланак, па се и похвалих вадећи чланак из џепа: „Ево, ја сам један чланак написао прекјуче."

Божидар МАШОВИЋ

ПРВИ ДАНИ У ЈЕДИНИЦИ

У Колашин сам дошао у саставу Комске групе. Распоређен сам у 1. вод 2. чете 1. батаљона, чији је командир био Мијо Не-

дић. Од познатих из мог краја био је са мном у јединици само Мило Радевић.

Био је то суерет еа људима — борцима које нијесам познавао, претежно Дурмиторцима, који су на мене оставили врло импресиван утисак. Непосредност, другарство, л>удски однос и пажња којом сам био окружен, фасцинирало ме је, као и све „новајлије" са другог краја Црне Горе. Није било тешко запазити да су то претежно били искусни и прекаљени борци дотадашњег Дурмиторског батаљона.

Истовремено, након формирања Бригаде, то су били моји први дани организованог и колективног живота. Први састанци, четни, бодни и скојевски, прве ријечи командира, комесара и секретара, неупоредиво јасније објашњавају војно-политичку ситуацију и перспективу наше борбе од оних које сам био у прилици до тада да чујем. Људски однос и начин нашег политичког и војничког организовања будило је у иама младима осјећај самопоуздања, међусобног повјерења, спремности и високог борбеног морала. Орила се пјесма у сваком одјељењу, воду, чети. Сви смо постали једно, као да смо у једном селу расли.

Били смо поносни и срећни што смо постали борци ударне бригаде. Много тога сам чуо о напгој народноослободилачкој борби, о будућем друштву за које се боримо, али и сам сам желио да допринесем, да будем судионик, да будем дио револуције и само доласком у бригаду та ми се жеља у правој мјери и остварила.

Са оптимизмом и вјером у коначну побједу, наша Чета се сврстала у колону 1. батаљона и осталих јединица Бритаде и, након усиљеног марша, стигла на положаје у рејону Шаховића у првој седмици децембра 1944. године.

Ступили смо у борбу са Њемцима, нападајући их на брдима сјеверно од Лековине. То је било моје прво „ватрено крштење" у саетаву организоване јединице — чете и батаљона против њемачке јединице чија је ватрена моћ митраљеза и минобацача, као и осталог наоружања, била далеко надмоћнија.

Био је то децембарски дан 1943. године, праћен снијежном вијавицом. Остао ми је у сјећању одлучан гЛас замјеника команданта батаљона Миљана Балетића, који је први кренуо на јуриш преко долине са узвиком „Другови, јуриш за мном!". Команда је од такође храброг Мија Недића, командира наше Чете, поновљена. Јуриш је извршен и борба је настављена неколико наредних ноћи и дана према Бијовом гробу и Бродареву.

Била је то борба са неупоредиво надмоћнијим непријатељем — посебно у техници и наоружању. Али, морална надмоћ је била на нашој страни. Први успјеси нијесу изостали. Отпор Њемаца

је сломљен, али уз губитке који су се, вјерујем, уз смишљенију организацију напада могли избјећи.

Међутим, ово моје прво „ватрено крштење" у саставу једне организоване јединице, са добро организованим и технички надмоћнијим њемачким јединицама, богатије је још за једно искуство: прије свега, нестала је трема и страх, јер сам се освједочио да сваки јуриш кроз кишу куршума и граната не значи и погибију; самопоуздање и вјера у себе је присутнија; извлачење погинулих и збрињавање рањених је примјер правих међуљудских и хуманих односа, што је на мене и остале другове оставило посебан утисак; ове прве борбе су ојачале међусобно повјерење и другарство које се почиње ковати у најтехсим тренуцима, осјетио сам једнакост и родитељски однос командира и комесара према борцима, не само у борби већ и у часовима предаха; овом приликом Чету сам доживио не само у строју приликом формирања Бригаде, већ чету, вод, одјељење и друга до себе у борби; доживио сам је као замјену за запаљени родитељски дом, породицу које више није било на свом огњишту.

ЈБубав и привржености друговима у Чети била је у једном тренутку јача од љубави првма најрођенијима. Дакле, парадоксално али истинито. И, ево једне кратке приче која то и потврђУЈе.

Након ових борби у рејону Шаховића и Бијовог гроба, Бригада је добила наређење да изврши марш према Никшићу. У то вријеме добио сам високу температуру и, уз помоћсестара Мирјановић из Мојковца (иначе борац наше Чете), пребачен у Мојковац. То је био растанак са Четом, јер је био у питању тифус. Након 12 дана дошао сам к' себи и видио да се налазим у једној од сламом застртих ћелија Манастира Морачкот, „болници" за лијечење тифусара. Физички слаб и без много ко-се на глави упућен сам на „опоравак" у Колашин, у Пратећу јединицу Команде II ударног корпуса. Једног дана, итендант јединице при команди II корпуса повео ме је са собом у Бијело Поље, ради набавке меда. Сасвим ненадано, на улазу у Бијело Поље сустигли смо колону IV црногорске пролетерске бригаде и, мимоилазећи је, препознао сам глас моје млађе сестре Милијане. Мало касније нашао сам и старијег брата Бранка. Ниједног тренутка нијесам помислио да останем са њима. Моје мисли су биле везане за моје другове и моју 2. чету. По повратку у Колашин неколико пута сам молио Радована Вукановића да ме пусти да идем у моју Бригаду, што је и учинио, упркос упозорења да је пут далек и опасан, да сам ја млад и неискусан, да сам физички слаб и да ми је потребан опоравак.

Колашин је био крајња географска тачка до које сам у свом животу дошао. Сада је требало стићи негдје у рејон Никшића или Грахова, путем који мени није био познат, који је био опасан, па због тога и беспућем. Ипак, најгоре се није десило. Од везе до везе, од једне до друге команде, од једног до другог одборника и нашег човјека, дању а негдје и ноћу, након неколико дана нашао сам моју 2. чету у селу Стуби надомак Никшића. Задовољству није било краја. Поново сам тамо гдје сам и био, међу својим друговима, окружен њиховом пажњом и љубављу, а посебно пажњом и родитељским односом командира чете Мија Недића и партијског секретара Јолете Абрамовића.

Чедомир ДАШИЋ

ДОЖИВЉАЈИ ПРВИХ ДАНА У БРИГАДИ

Дио Комског одреда упућен је из Андријевице за Колашин на формирање 6. црногорске ударне бригаде. У Андријевици је био свечани испраћај. Сјећам се да је на Мосту Баидовића Војо Нововић испалио цијели оквир из парабелума. По доласку у Колашин, у Дријенку били смо у строју на дан формирања Бригаде, 14. новембра 1943. Ту сам распоређен у 2. чету 4. батаљона. Положили смо заклетву пред Пеком. Новембар, кишовито, хладно; спавамо на слами у неким појатама. Доста ми је тешко, јер сам се први пут удаљио од своје куће. Тих дана одржавао се помен стријељаним и погинулим на Колашинском гробљу. Наша чета присуствовала је том помену. Цијело вријеме падала је киша, тако да смо покисли до голе коже. По повратку са гробља, нијесмо се имали гдје оеушити, већ онако мокри опет на ону сламу у појати. Том приликом сам се прехладио и добио високу температуру. Одвели су ме у Колашинску болницу. Тамо су констатовали да сам добио запаљење плућа, температура је прелазила 41 степен. Лијечен сам око двадесет дана. Вјероватно бих прије изашао из болнице, али ја у Болници стално жедан, а не даду ми да се напијем колико хоћу. Једне ноћи ја сањам оне наше лијепе изворе испод Комова. Пробудим се, изађем у ходник, тамо су биле чесме, отворим чеему, сагнем се, па тапа, тапа оног леденика и вратим се у кревет, кад ујутру температура близу 42 степена. Дошао доктор и пита мене ,,Што сам ја ноћас рздио, да ли сам ноћас пио ВО ДУ". Ја се мало устезах да признам, а онда му рекох истину, и

тако продужих поново уБолници. Ту сам био много ослабио, па ме након завршеног лијечења због тога пошаљу у Батаљонску интендантуру на Матешево.

У интендантури на Маташеву највише сам радио са коњима и око остале стоке. Ишли смо у Баре Краљске по сијено са коњима. Већина другова Зећана, а и других, нијесу знали нити коња иатоварити са сијеном, а ја дошао од оваца, па ми то иде лако, тако да су били врло задовољни мојим радом и ту ме приме у СКОЈ. Ишли смо са коњима у Колашин по хљеб за Батаљон. Хљеб смо дотјеривали у џакове. Пошто се испразне џакови, истресали смо мрве на сто, чистили и јели. Најтеже је било очистити мрве од длака. То нам је био додатак преко следовања. То ми је помогло да се опоравим и да добијем оно руменило у лицу које сам имао прије болести.

Са Матешева крајем 1943. године извршили смо марш према Даниловграду и Интендантура се смјестила у Команима. Ту сам први пут пробао вино. Интендант Батаљона пронашао већи подрум пун буради са вином. Припадало је четницима који су побјегли за Даниловград. Позвао је све нас који желимо вина. Били смо уморни и жедни од силног марша. Ја нијесам знао шта је вино; пробао сам га само на „причеет" за вријеме старе Југославије. Оставио сам ствари изнад куће, узео порцију и стао у ред за вино. Славина је била отворена и кад сам дошао на ред,подметнуо сам порцију и напунио је (била је југословенске војске и запремала један литар), и стао са стране (морала је једна порција за другом да се подмеће, како се вино не би просипало). Попио сам вино до краја. Било је добро, црњак, за уета се лијепило, а затим сам поново стао у ред да напуним порцију за послије (за „потоље", како смо ми у моје Коњухе говорили, па су ме другови због тога звали „Потоље"). Отишао сам изнад зграде код ствари, ставио порцију са вином на камен поред мене и легао на леђа, подметнувши ранац под главу. Посматрао сам Острошке греде. Припере и мени одједном поче да се врти. Ја питам друга поред мене може ли се од вина опјанити (опити), а он одговара да може. Изврнем ја порцију са вином, а онај црњак потече низ плочу на коју је била порција. Мени све теже и теже, те ја трчи позади у шибље, добро се исповраћам, и од тога ми је лакнуло.

Одатле смо извршили марш за Грахово. Интендантура се смјестила у Бијелом Пољу. Једнога дана дође у Интендантуру комесар Батаљона Јово Михаљевић. Построји све нас младиће и распореди по четама, а у Интендантуру доведе старије другове. Тако се ја поново вратих у 2. чету, гдје сам остао до краја рата.

Мирко БАБОВИЋ

НА ОБАВЕШТАЈНОМ КУРСУ

Неколико дана након формирања бригаде, 2. батаљон упућен је на простор с. Лијева Ријека, у коме се размјестио. Трећа чета, на челу са командиром Миланом Вукотићем и комесаром Ђорђијем Бановићем, добила је задатак да у садејству са оеталим четама разбије и уништи четиике овог краја које је предводио чувени издајник Ђорђије Лашић. У покрету од Колашина до Лијеве Ријеке сукобисмо се са четницима и при томе један број убисмо, а један број заробисмо и распоредисмо у наше јединице. Доласком у с. Лијева Ријека 21. новембра 1943. године примљен сам у КПЈ. Истог дана позваше ме у штаб 2. батаљона и саопштише ми да се са другом Савом Живковићем упућујем на обавештајни курс у Колашин. Као млад члан КПЈ пристадох, али рекох да по евојој природи нијесам за такав посао, па бих више волио да останем у чети. Другови у Штабу Батаљона ее иаемијаше и почеше са мном збијати шалу. Међутим, ипак остадаше при својој одлуци. На курсу смо остали 20 дана. Руководилац курса и главни предавач био је друг Бранко Обрадовић. Поред друга Бранка Обрадовића, предавања су нам дрхсали другови Митар Бакић и Радоје Дакић „Брко". Курсисте је неколико пута обишао командант Другог ударног корпуса друг Пеко Дапчевић. Сви полазници завршисмо курс са успјехом, након чега нам саопштише распоред. Мене поново вратише у 2. батаљон Шесте црногорске бригаде, кога нађох у рејону планине Пусти Лисац — југозападно од Никшића. Од тада постадох обавештајни официр 2. батаљона.

Мило ЂУКИЋ

ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА

22. новембра 1943. године

Комесар Другог ударног корпуса саопштио ми је, кад сам се јавио у штаб Корпуса, да сам постављен за комесара батаљона у Шестој црногорској бригади. У краћем разговору, друг Бакић ми је указао на одговорност те дужности и изразио жељу за успјех у раду. Опростио сам се са друговима у Штабу Корпуса и камионом послије подне пошао за Колахпин. Тамо сам стигао још у

току дана и јавио се друговима у Штабу Шесте црногорске бригаде.

Саопштили су ми да идем за комееара Четвртог батаљона.

Комесар Шесте бригаде, друг Јован Ђуровић, упознао ме исте вечери еа неким задацима и темама које су предвиђене политичким програмом да се проради у јединицама:

1. „Развој, циљеви и карактер народноослободилачке борбе",

2. „Улога КПЈ у народноослободилачкој борби од капитулације Југославије и данас",

3. „Политика окупатора и домаћих издајника",

4. „Народноослободилачки одбори као зачеци народне власти".

5. „Народноослободилачка војска остварује братство и јединство народа Југославије",

6. „Значај савеза између СССР-а, Енглеске и Америке и

7. О Непријатељским офанзивама."

У оквиру културно-просвјетних тема, предвиђене су следеће: "

1. „Постанак земље", 2. „Распоред копна и мора" и 3. „Атмосферске појаве,

4. „О Словенима", 5. „О јужним Словенима посебно" и 6. „Из новије историје Црне Горе."

Другови у Штабу Бригаде указали су ми да морамо да предузмемо све потребне мјере како би што прије учврстили војничку дисциплину и морално-политичко стање у новоформираним јединицама Бригаде. У том циљу, како су они истакли, нухоно је да поред редовних састанака партијских руководилаца батаљона, одржавамо повремено састанке са војно-чполитичким кадром читавог батаљона. Комесар батаљона, рекао ми је друг Ђуровић, дужан је да подноси сваких десет дана писмени извјештај политичком комесару Бригаде о стању у батаљону.

23. новембра 1943. године

Са нашим Четвртим батаљоном, пошли су из Колашина комесар Бришде и замјеник команданта Бригаде. Читав дан путова-

Пребацили смо се са јединицама Батаљона у Лијеву Ријеку, гдје смо преноћили.

24. новембра 1943. године

Пребацили смо се са једниницама Батаљона у Лијеву Ријеку, а једну чету оставили смо у Лопатама. Други батаљон наше Бригаде продужио је у правцу Биоча, према Подгорици.

Мјесто Лијева Ријека било је центар четничке реакције у овом крају и легло чувених зликоваца. Већи број људи одавде је

у блоку код Њемаца, а један број њих налази се у шуми. Ови из шуме до сада нијесу били актиБни према нама.

Састав новоформиране Шесте црногорске бригаде доста је добар и борци су већином млађих годишта. Полетни су иако немају много искуства за борбу. Морађемо са њима много да радимо у сваком погледу.

Одржали смо савјетовање са командама чета и Штабом Батаљона, на коме смо размотрили како да извршимо размјештај јединица на овом терену и критички се осврнули на недоетатке које смо имали у протеклом маршу. Упозорили смо командни кадар на потребу још веће будности у логору и указали на наше политичке задатке које имамо на овом терену. Командант Батаљона је упознао командире чета да дежурни у четама редовно морају да предају рапорт Штабу Батаљона, којим треба да обавијесте свакодневно о бројном стању своје јединице, да детаљно образложе какав имају расход људи и реферишу о другим проблемима.

Присуствовао сам састанку санитетских органа из чета, на коме смо подвукли задатке које имају у јединицама и истакли потребу да воде рачуна о чистоћи у логору.

На еаетанку Батаљонског бироа Партије, секретари ћелија поднијели еу извјештај о бројном стању партијске организације и кандидата, према укупном бројном стању бораца у четама. Тако, наша Прва чета, која броји четрдесет бораца, има свега пет чланова Партије. Друга чета, са четрдесет два борца, има шест чланова Партије и једног кандидата, а Трећа чета, са четрдесет бораца, има пет чланова Партије. Са онима у Штабу Батаљона и приштапским јединицама, Партијска организација нашег Батаљона броји двадесетједног члана партије и два кандидата.

На предлог комесара Бригаде који је присуствовао овом састанку, нијесмо дискутовали о разради плана за наредни период, јер нам предстоји савјетовање партијско-1политичких руководилаца у Бригади, на коме ћемо детаљније анализирати теме политичког и културног рада.

Поред извјештаја које су чланови Бироа поднијели о раду у четама и одржаним партијеким састанцима и политичким конференцијама, било је ријечи о организацији обавештајне службе на терену, о часовима војне обуке и нашем политичком задатку кога смо добили од Штаба Другог ударног корпуеа.

25. новембра 1943. године

Задрхсали смо се у Лијевој Ријеци. Двије чете ишле су у село Брскут и дотјерале отуд нешто стоке за Батаљон. Читав дан пада киша.

26. новембра 1943. године

Извршили омо претрес стана једног четничког главара. Ишао сам код Друге чете, која се налази у Лопатама, и стакао утисак да је стаље у Чети добро.

Увече смо у присуству другова из Штаба Бригаде одржали савјетовање војно-чгалитичких руководилаца нашег Батаљона.

Батаљон броји сто педесет два борца, од којих су двадесет и три чланови Партије а тридесет један скојевац. \

У задацима, послије извјештаја о раду по секторима, истакли смо да новим друговима треба путем наставе да објаснимо основне појмове о карактеру и задацима наше борбе и да чешће одрховамо конференције по четама и у оквиру Батаљона.

За политички рад на терену, како је истакао комесар Бригаде, одговорни су у првом реду комесари јединица.

Главни задатак Партијске организације је да што прије учврсти јединицу и у војничком и у политичком потледу. Партија је дужна да прухси пуну ггомоћ командама чета и осталим руководиоцима у спровођењу тих задатака. Што се тиче плана војничке обуке, он треба да се спроводи на освову наређења Штаба Бригаде, у тежњи да што прије оспособимо команде чета за успјешно руковођење њиховим јединицама. И партијско руководство Батаљона, како је истакао комесар Бригаде, треба да се заложи како би пог.Јогло командама чега да стекну одговарајући ауторитет и што прије заведу чврсту дисциплину у јединицама. Комесар је истакао да Партија треба да помогне и рад санитетских органа и да им омогући преко командног кадра да санитетски органи спроведу у живот наређење у погледу хигијене и чистоће у јединицама и у логору гдје јединице бораве. Комесар Бригаде је истакао осјетљивост сељака на реквизицију коју преко мјесних органа власти морамо да спроводимо, како би исхранили људе. Због тога комесари јединица и интендантски органи треба да воде рачуиа о рационалном коришћењу добивених намирница и о поступцима приликом реквизације коју ћемо понегдје морати и сами да спроводимо на терену. Говорећи о односу у Штабу Батаљона, комесар Бригаде је истакао да између другова мора да влада пуна другарска атмосфера, а став другова из Штаба Батаљона према борцима и нижим руководиоцима мора да буде одмјерен и правилан. Штаб Батаљона мора да се консултује међусобно приликом издавања сваког наређења јединицама.

На крају смо истакли да руководиоци морају да воде рачуна о нездравим појавама и да преко Партијске организације и пу~ тем конференција реагује на сваки проблем који се појави у четама. У јединицама треба да разрадимо недјељни план рада, а дневни распоред часова и наставе, одредиће Штаб Батаљона.

27. новембра 1943. године

На састанку батаљонског бироа Партије, који је у ствари наставак већ започетог састанка Бироа, дискутовали смо о плану рада за наредних десет дана. Биро се једногласно еложио да предложи Штабу Бригаде да умјесто друга Бољевића, за замјеника комесара Треће чете Штаб Бригаде постави друга Ивана Кековића.

Дискутујући о распореду рада у току дана, сложили смо се да се изради овакав дневни распоред:

У шест и тридесет часова устајање.

Од шест и тридесет до .осам — спремање просторија и умивање.

Од осам до девет — војничка обука.

Од девет до једанаест — чаеови по плану политичке наставе.

Од једанаест до један послије подне — ручак и одмор.

Од један до три — по програму културно-просвјетног рада.

Од три до четири — теоретски часови из војне наетаве.

Од четири до оеам — слободно вријеме и вечера и

У осам — спавање.

Закључили емо да у читавом систему наставе мора да се уведе метод испитивања, тј. дискусија кроз коју би се провјерио успјех у настави. Затим омо прецизирали колико треба за наредних десет дана да одржимо политичких тема у оквиру чета, а колико у оквиру Батаљона и које теме. Исто тако одредили смо и теме за културно-проевјетни рад, програм кога ће дилетантска група и хор да припремају за једну приредбу и како да се ради са неписменим, да се у четама издају по једне џепне новине, а једне батаљонске новине и рад читалачких група да организујемо по водовима.

Осврнули смо се и на задатке обавјештајне службе, санитетских органа и органа за снабдијевање, рад актива СКОЈ-а и које теме да проучимо на теоретским партијским сасатнцима. На крају смо истакли да комунисти треба да воде и дневник рада у оквиру својих јединица.

У правцу Подгорице прошао је преко Лијеве Реке Штаб Треће ударне дивизије.

28. новембра 1943. године

На састанку Штаба Батаљона, конкретизовали смо наше за-Датке као Штаба и прецизирали неке теме за рад са војницима. Командант БаталЈОна и његов замјеник одговорни су за извођење војничке наставе и духши су да пруже пуну помоћ командирима чета и осталим руководиоцима у Батаљону. Ријешили смо да сва-

ког дана предвече позову командире чета и дају им конкретна упутства за извођење наставе сљедећег дана.

Састанку Партијске јединице Штаба Батаљона, присуствовало је пет комуниста. Послије извјештаја о раду, који су комунисти поднијели према свом задужењу, направили смо план нашег рада за наредних петнаест дана и истакли задатке интенданта Батаљона.

Лрисуствовао сам Политичкој конференцији у Првој чети на којој су изабрали Културно-просвјетни одбор од три друга, а за секретара Одбора именовали су Илију Радоњића. Послије тога одржао сам састанак са новоизабраним Одбором и извршили смо подјелу рада између самих чланова Одбора.

Истог дана присуствовао сам и састанку Партијске ћелије у Првој чети, и упознао другове са закључцима које смо донијели на прошлом састаику Батаљонског бироа Партије. Упознао сам их и са одлуком Штаба Бригаде да на предлог Батаљонског бироа постављају Ивана Кековића за члана Бироа и замјеника комесара Треће чете, а на крају смо истакли потребу пуне одговорности чланова Партије у спровођењу плана рада за наредних десет дана.

Јово МИХАЉЕВИЋ

У СУСРЕТ ШЕСТОЈ ОФАНЗИВИ

Прохладни децембарски дани 1943. године. Налазимо се у рејону Матешево, 11 километара на домак Колашина. Ту је у селу Лази размјештена 1. чета 3. батаљона послије успјешно изведене акције 2. децембра против четника на простору Прекобрђа — село Селиште и Улица. Та прва наша акција улила нам је повјерење и храброст за даља напрезања и борбе. Ту у селу Лази остали смо 5 дана размјаштени у двије сеоске куће. Овдје је отпочела и настава из наоружања и наставе гађања. Стицани су основни појмови о пјешадијском наоружању, јер су борци Чете били претежно младићи без војничког знања. Није изостао ни политички рад у Чети и у селу. Тих дана пристигли су нам и нови борци из позадине и околине Матешева. Стичу се нова познанства и у Чети се осјећа права другарска атмосфера.

Седмог децембра дан је био кишовит. Тога дана ручак је био нешто раније. Међу борцима почео је жагор да Чета током ноћи иде на извршење задатка. Влада радозналост, очекујемо

покрет сваки час. Тек послије подне Команда Чете сазива састанак. По уобичајеном тече прозивка, а затим командир Чете саопшти наређење о припремама за покрет Чете. Нијесмо имали неку ратну опрему, али командир Чете нареди да сви прегледамо обућу и одјећу, те да се спремимо за дужи марш. Зимски дан је кратак и преостало вријеме до ноћи искористимо колико је то било могуће да се што боље припремимо. Борци, како то бива у оваквим приликама, разговарају о правцу нашег покрета. Наша нагађања у први мрак прекиде наредба Команде Батаљона да се Чета прикупи у центру Матешева. За вечеру примисмо суву храну, а затим брзо изађосмо на зборно мјесто. Постројисмо се по четама и кренусмо према Колашину. Маршујући у колони сазнасмо да је отпочела Шеста непријатељска офанзива. Међусобни коментари су се сводили на то да јој идемо у сусрет.

Маршујемо без умора. Оштар и свјеж ваздух, који продире са околне Бјеласице и Сињавине, освјежава нас и помаже да се лакше крећемо. Младићи су то, многи се још нијесу почели бријати. Но, пуни су снаге и елана, истина без војничког знања и не мали број без ратног искуства. Уз пјесму и жагор брзо савладасмо пут до Колашина. Што се више одмицало и што се поноћ приближавала, то се хладноћа са околних планина Бјеласице и Сињавине све више осјећала. Улазимо у корито Таре, у подножје Биоградоке горе. Ту је на Тари мост који изводи према Биоградском језеру. Некада сам ту изнад језера, у Лалевића Доловима, прије рата косио ливаде са својим родитељима. Намах ми дође мисао, кад смо се приближавали Мосту, нећемо ли кренути према Језеру ка Бјеласици, у потјеру за четницима као што смо били прије неки дан у Морачи. Док сам о томе размишљао, прођосмо Мост и настависмо према Мојковцу. Ноћ се примицала крају. Тада се несаница лако хвата на очи. Остало је још .мало па да умаршујемо у ту малу варошицу, опјевану и чувену по Мојковачкој бици 1916. године у борби против аустро-угарске војске.

Испред Мојковца застали смо. Мали одмор, притегосмо обућу и командири чета обиђоше чете. Мали одмор од десетак минута брзо је прошао и колона нзстави са покретом. Заори се пјесма „Нема боја да се бије ђе бригада Шеста није". Са том пјесмом предња колона Батаљона свија се преко Моста на Тари У улози у Мојковац у рано јутро. Остали смо у варошици до послије ручка, опијени од сна, али и прозебли до кости.

Команда мјвста у Мојковцу спремила нам је ручак. То су истовремено сва три оброка, јер је ово мало сиромашно мјесто испратило и нахранило многе наше јединице, па је велика оскудица у храни. Добисмо чорбу са скробом, по једно мање парче

кукурузнице и повеће парче меса. Чорбу и скроб поједосмо а хљеб и месо стависмо у торбаке, јер смо знали да наставл>амо са маршем пошто нам је већ Команда Чете то саопштила.

За дана кренусмо према Лепенцу и селу Бојишту. Ту, у том реону Батаљон се размјестио по четама. Провели смо у селу ноћ 8. децембра и дан 9. децембра. Ту смо се мало одморили и побољшали и поправили обућу и одјећу. Мјештани нам добровољним прилозима прикупише нвшто чарапа и џемпера и нешто говеђе и овчје коже, од које смо, преко организације жена, израдили опанке. Неки, који су били вичнији том послу, сами су себи направили обућу.

Деветог децембра послије подне добили смо наређење од Команде 3. Батаљона да се Чета припреми за извршење задатка, те да у први сумрак извршимо брз и тајан марш. Вријеме нам није било наклоњено. Мали снијег са покорицом и ниска температура са мразом уопоравали су наше кретање. Чета се креће у тишини у батаљонској колони. До сада смо маршевали цестом, а сада од Бојишта преко Јабучине — Градине — Гранчарева до Кичаве пењемо се и спуштамо испресијецаним и шумовитим предјелима сеоског беспућа. Са првим мраком почела је и киша праћена са снијегом, хладним вјетром и ниском температуром. Нијесмо били обучени за зимско ратовање.

Већина од нас није имала шињела ни ципела, већ кратке капуте, џемпере и сељачке опанке од говеђе коже, на које смо од малена навикли. Марш је био све тежи. Сан је почео да притиска борце. Команда чете преноси наређење и упозорава на будност, тишину и „чување везе". Они који су били лакосањиви склони су били да прилегну при малим застанцима, иако је било блато помијешано са снијегом и влагом. Предио кроз који пролазимо није био насељен. Ту и тамо по неки засеок и раштркана кућа по оближњим брдима. Негдје испред зоре стигосмо пред село Кичаву. Ту је наша Чета из маршевског пријешла у рашчлањени поредак. Наши извиђачи открили су непријатеља на правцу наступања 1. чете од Кичаве према Мједовом брду.

Чета је добила задатак да на правцу наступања еела Кичаве и Мједово брдо к. 1225 изврши напад, разбије одбрану непријатеља и заузме Мједово брдо. Негдје око 9 часова Чета се развила у стрељачки строј. Крећући се у стрељачком строју према Мједовом брду, сукобили смо се са истуреним дјеловима њемачких јединица. Са наше стране зачу се оно наше уобичајено ,,ура, напријед". Ношени младошћу и жељом за побједом, брзо упадосмо кроз шумовити предио у непријатељске одбрамбене положаје. Њемци се из шуме, под нашим налетом, повлаче ииз шумовити предио према Бијовом гробу. Чета је појачала

притисак, извршили смо обухват и већ су се Њемци нашли пред нама на ивици брисаног простора који изводи према сеоском гробљу.

Занијети првим успјехом, а без довољно искуства, продужисмо са нападом преко огол>еле ливаде која се пружа ка сеоском гробљу. Нашу неопрезност Њемци су иокористили и користећи гробље као природни заклон осули су митраљеском ватром по нашој Чети. Чета је за моменат застала. Један дио Чете нашао се на огољелој ливади. Отворена је обострана митраљеска и пушчана ватра. У том налету смртно је погођен млади и стасити студент Миро Тодоровић. Био је то за нас велики шок. Нијесмо могли да га извучемо, јер је непријатељ стално држао брисани простор под митраљеском ватром. Захваљујући вјештини и хробрости нашег пушкомитраљесца Вељка Вуковића-Ћиба, који је искористио природни заклон на ивици шуме и засуо ватром по непријатељском положају, створена је могућност да се повучемо према ивици шуме. У том повлачењу ка десном крилу наше Чете појавише се танкете, које осуше митраљеском ватром по сусједној 2. чети и дјеловима наше Чете.

Након појаве танкета, Чета се повукла у одбрану на достигнутој линији и задржала се до пада првог мрака, када је по наређењу Команде Батаљона добила нови задатак за напад. Заузимањем Мједовог брда Чета је извршила планирани дневни задатак. У овој првој борби са Њемцима Чета је постигла велики уснјех, утолико значајнији што је напад извршен из покрета, без неких већих припрема, са доста слабим наоружањем, под зеома негшгодним временским приликама — великој хладноћи и снијегу и ниским температурама.

Бранко РАИЧЕВИЋ

ИЗ ПРВИХ БОРБИ У САН1ЈАКУ 1943. ГОДИНЕ

Прве борбе 1. и 3. батаљона биле су око Бијов гроба. Једне ноћи наш III батаљон, идући кроз шуму једним путељком, био је у оваквом саставу: прво је ишла Прва чета, за Првом четом Трећа чета и за Трећом четом Друга чета — на зачељу Треће чете, а испод Друге чете ишао је Штаб Батаљона.

Идући тако ноћу том путљагом, прилично душ времена, наша Прва чета прошла је непримијећено њемачку засједу, заштитницу. Исто тако и Трећа чета. Тачно када смо ми наишли,

Друга чета и Штаб Батаљона на њеном челу. Њемци су отворили ватру на нас и бацили бомбе из непосредне близине, од око 20—30 метара.

Нећу погријешити, и сматрам да дијелим исто мишљење свих мојих другова, да се у овом стварно врло изненадном моменту најбоље снашао командир III чете Вукајло Костић, узвикавши — „Напријед другови, не плашите се, напријед, само напријед — ово су балисти!"

Тако је стварно и било. Обадвије чете, 2. и 3., командант батаљона Драго Филиповић, комесар Ђоко Краљевић и замјеник комесара Михаило Жарић, — све је то јурнуло на ово мало узвишење и растјерало Њемце са овог брдашца.

Овдје се као врло храбра показала Мика Милић — Петровић. Одмах када је међу првим борцима искочила на ово брдашце, ухватила је јахаћег коња са седлом. Ухватио сам и ја некакву коњурину, утоварену са сукном, бијелим и црним. Када су Њемци извршили контранапад бомбама, коњи су заскакали, помамили се и ја драге воље оћах пустити ону коњурину, али не могах јер сам био обмотао ланац око руке, због тога што онај ланац није имао при крају ону пречку — држак, и повуче ме те ударих потрбушке у један пањ и изгубих ваздух.

Мика узвикну: „Куку мени, погибе ли?" Ја рекох да не, већ ме спрца ова коњурина. Мика задржа овог коња.

Убрзо иза тога 2. чета добила је задатак да заузме Црни врх који доминира Бијов гробом и селом Брвина, у којем је тада живио искључиво муслиманеки живаљ. Десио се том приликом један чудноват, недозвољен, невојнички случај, због кога је прво партијски требало казнити Радомира Никезића и онда мене као командира чете и Радомира-Љаљу Вујошевића, као комесара чете.

Наиме, Команда Чете је, преко дана, тачно утврдила гдје се налази главни њемачки бункер. Када смо дошли ноћу у близини бункера, одредили смо бомбаше. У бомбаше смо за ђавола одредили и једног Рома из Иванграда. Али ево муке. Неће он жив да иде у бомбаше. „Нећу, командире, нећу комесаре, да идем да погинем". Не знам ко је први од два комесара узвикнуо „Држи га!" Ухватили смо га сва тројица испод руке и просто вукући га ишли усправно право на бункер. Нека сада ми, већ читава чета иде за нама. Али срећа, Њемци су били напустили овај бункер, иначе би сви ту изгинули.

Идући несметано испод Црног врха када смо дошли више села Брвина, отворила се борба између нас и Њемаца. Ми смо те Њемце потиснули са двије коте. Но у селу Брвине водила се

страшна борба. Ту је била опкољена једна чета IV црногорске пролетерске ударне бригаде и када смо ми потиснули ове Њемце, чета се извукла и сјутрадан, преко курира, добили смо усмену похвалу од команданта Ника Стругара.

Ђорђије-Ђоно ПОПОВИЋ

БОРБА НА БИЈОВ ГРОБУ

Први батаљон VI црногорске бригаде, послије формирања Бригаде 14.XI 1943. године, био је распоређен у реон Колашина — село Дријенак — Бабљак.

Батаљон је имао у свом саставу три чете. Бројно стање Батаљона са приштабским дјеловима и интендатуром могло је бити око 120 бораца и старјешина. Моја Трећа чета имала је укупно око 40 бораца са Командом Чете. Послије краћег боравка у реону Колашина, који је трајао нешто око 15 дана, Батаљон је извршио покрет за Мојковац и наставио пут за Шаховиће, тј. Павино Поље. Њемци су били отпочели са VI офанзивом; заузели Пљевља, одакле је евакуисан Штаб II ударног корпуса за Колашин и већ смо између Шаховића и Павина Поља сретали приштабске дјелове који иду за Колашин, па било је јасно да ће и наш Батаљон ускоро ступити у борбу са Њемцима и четницима. Било је то у првој половини децембра.

По брдима око Павина Поља било је доста смрзнутог снијега. Наша чета добила је задатак и правац кретања, лијево од нас биле су 1. и 2. чета, а десно у правцу Бродарева кретао се III батал^он наше Бригаде, који је истовремено стигао на територију Санџака, а до наше љевокрилне чете била је нека јединица из Одреда. Кретали смо се брдовитим, дјелимично чистим тереном, изузез наше чете која је више користила пошумљени терен. Био је ведар дан; дувао је јак сјеверни вјетар, па је било веома хладно.

Прво је ступила у борбу 1. чета, и то у сусрету са Њемцима. Борба је почела на чистом брегoвитом и брдовитом терену, па се лако уочавало како борци 1. чете јуришају да први освоје једно доминантно брдо. Њемци су из покрета пријешли у одбрану, али су хтјели и они да први освоје оно доминантно брдо. Почела је огорчена борба и јуриш са обје стране. Први су на голо доминантно брдо избили борци 1. чете са аутоматоким оружјем.

Њемци су употријебили и мали тенк гусјеничар, али су га борци 1. чете зауставили бомбама и аутоматском ватром из свих оружја. Чула се команда са наше стране: „Напријед, другови!". Њемци су такође јуришали. Било је жртава на једној и на другој страни.

Наша 3. чета је наступала пажљиво, дјелимично пошумљеним тереном. Са нама је био замјеник команданта Батаљона Миљан Балетић, и кретао се у стрељачком строју. Ми смо први примијетили Њемце, застали у заклоне и отворили ватру на њихове прве дјелове. Пред нашим стрељачким стројем лежала су 3 њемачка мртва војника, који су покошени нашим првим рафалима. Њемци су били изненађени, па су одмах пријешли у одбрану. Нијесу за њу били припремљени, па су почели одступати. Иаша чета их је гонила у правцу једног брда за које смо касније дознали да се зове Бијов гроб, преко чијег превоја иде колски пут од Пљеваља за Шаховиће и Колашин. Њемци су овдје имали припремљене положаје за одбрану. По наређењу друга Балетића, командир чете Момчило Шоловић командовао је „јуриш", али смо били задржани јаком ватром непријатеља из аутоматских оружја. Чула се команда командира Чете и водова „лези". Дали смо већ и прве жртве. Одређени бомбаши су пошли напријед пузећи и убацили бомбе у њемачке ровове. Чета је поново извршила јуриш, али смо опет заустављени и приковани за земљу. Изгледало је да смо већ на домет бомбе испред непријатељских ровова. Њемци не дају напријед, отварају паклену аутоматску ватру из свих оружја. Наши борци се храбро држе, али приљубљена тијела за земљу, јер је терен брисан и чист. Само нас дјелимично заклањају брегчићи и скоро сагорјела букова и храстова стабла која користимо као заклоне. До мене је на десној страни комесар чете, првоборац Коста Перућица, а десно од нас једно одјељење мога 1. вода, на једном доминантном бријегу који се види према зраку ноћи. Комесар Перућица је одпузао на десно крило; тамо је био и замјеник комесара чете, првоборац Радоња Ђукић. На њих су Њемци извршили притисак, јер су били изнад самог колског пута. Командир чете Шоловић је са другим водом на лијевом крилу и преко везе питао гдје су комесар и замјеник. Добио је одговор да је комесар Перућица теже рањен. Пружена му је прва помоћ и евакуисан је под тешким условима до Батаљонског превијалишта.

Њемци поново врше притисак на наше десно крило. Шоловић и Балетић питају гдје је замјеник комесара Ђукић. Дат је одговор да је са њим изгубљена веза. Наш Први вод је ојачао своје десно крило да Њемци не би овладали оним доминантним бријегом изнад колског пута. Чује се жагор и кретање непријa-

тења; вјероватно и они евакуишу њихове мртве и рањене. То нас је окуражило, па смо почели прикупљати бомбе за поновни јуриш, али до њега није дошло. Десно од нас чује се борба и вика у правцу Бродарева. То јединице нашет Трећег батаљона гоне непријатеља, посебно, како су нам касније рекли, муслиманску милицију. Наш стрељачки строј је проријеђен, јер смо имали мртвих и рањених бораца. Командир чете је добио наређење, негдје око 3 сата послије пола ноћи, да се повлачимо, али пажљиво и у највећој тишини и пузећи уназад док дођемо до природних заклона. Наш положај ће посјести нека од чета 3. батаљона.

На Бијовом гробу и околним брдима је те ноћи вођена тешка и огорчена борба између нашег Батаљона, Њемаца, четника и муслиманске милиције. Њемци су заустављени и наше јединице су им задале тешке губитке. Како смо обавијештени послије ове борбе на четној конференцији, непријатељ је имао око 60 погинулих, 12 заробљених, а заробљено је и 20 четника и припадника муслиманске милиције.

И ми смо ову борбу скупо платили. Погинуло нам је из Батаљона 10—12 бораца, и толико рањено. Но и поред губитака које смо имали, побједа је била на нашој страни, јер смо непријатељу нанијели четвороструко више губитке; одвратили га од даљег надирања у правцу Шаховића, — Мојковца и Колашина. Мада је био бројно јачи и технички опремљенији, узмакли су пред нашим јединицама, у којима су били само добровољци, борци пуни мржње према непријатељу и са значајним борбеним искуством које су стекли од дана устанка народа Црне Горе и у борбама партизанских одреда на свом терену и широм Црне Горе. Један дио, махом руководиоци, били су из IV и V Црногорске пролетерске бригаде и илегалци са терена, а мањи број оних којима је ово било прво ватрено крштење.

Наш замјеиик комесара чете вратио се други дан из позадине непријатеља, јер је био одсјечен од строја на Бијовом гробу, па смо направили право весеље када је дошао у јединицу.

Послије ове борбе наш Батаљон је остао у реону Павина Поља, тј. његових околних села све до 6. јануара 1944. године. Моја Чета је била у селу Барице, одакле смо вршили извиђање према непријатељским положајима. Мени је ово село остало у нарочито пријатном сјећању, јер сам у њему примљен у КПЈ.

То је био за мене дан са највише радоети у животу. На састанку приликом мог пријема се задесио у нашој чети и замјеник комесара бригаде Војо Ђерковић са комесаром нашег Батаљона Душаном Влаховићем. На том састанку, поред пријема у КПЈ, говорило се о важним моментима из борбе на Бијовом гробу, жртгама које смо дали, а можда нијесмо морали да је била боља тактика и опрезност приликом нашег напада, те о будућим задацима који су предстојали.

Михаило ЂУРИЧКОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ КОРАЧАЈИ ЖАРКА И МИЛИВОЈА

У освит десетог децембра 1943. године бијаше магловито и хладно. Кроз промаглицу се укрштају путање ракета небоплаве боје, па јаркоцрвене или некакве што се расипају у прави спектар. Негдје у дубини закукуриче пијетао и по томе се може закључити да су у близини села која су посјели Њемци. Кад је већ обданило, магла се приземљи, час пројури и прилегне горе уз оштре голети опустошелих висова. Тек нешто касније сунце би повремено грануло таман да подсјети да сваки дан у животу човјека није овако тмуран. Можда је хтјело подсјетити на страхоте почињене у овом крају у прошлом рату, на гробове ратника посијане по околним брдима у не тако давној и незаборавној бици на Мојковцу, хладног и сњеговитог јануара 1916. године.

Није се ни навршило тридесетак љета а туђин је поново потргао ханџар и пошао трагом минулих пораза. Шеста је непријатељска офанзива. Ову офанзиву Њемци називаше „Кугелблиц" или Лимско-дринска операција и почела је већ има неколико дана. Од Мојковца се креће колона Првог батаљона Шесте црногорске бригаде. Иде колона уморних бораца, можда оним истим путељцима куда су ишле колоне њихових очева и дједова. Прије него што се ноћ почела повлачити, заузели су положај изнад Лековине, па према Драшковини и Грабу. Лагано, корак по корак прилазили су њемачким рововима. Отпочела је борба. Пламте пушке и митраљези. Зрна бацача и топова одјекују кроз изломљене продоли Лековине и Драшковине. Поред ровова брекћу снажне тенковске машине. Напад бораца је одбијен. Јуриш је поновљен. У том јуришу су Жарко Дубљевић, пушкомитраљезац из Дубљевића и Миливоје Ђукановић, помоћник пушко-

митраљесца из Кочана. Они се са „Брном" пребацују што ближе њемачким рововима. Пуцају на тенкове из којих шикља ватра. Од тенковских грдосија се одбијају зрна.

Жарко и Миливоје, пушкомитраљезац и помоћник мијењали су положаје са „Брном", заваравали траг, пребацивали се брзином бљеска. Покаткад би мало застали, у предаху посматрали „крагујевке" привезане за појас и загледали подеоке ове убојите бомбе. Читали су један другоме мисли. У њима је горјела жеља да са „крагујевкама" јурну на тенкове и ровове. Једнако мислећи да имају своје мјесто у ватреном поретку и то мјесто се не смије реметити.

Брзо и увјерљиво за ту своју неодољиву жељу нађоше оправдање. Пушкомитраљез ће, промислише, преузети исто тако искусни и храбри другови из десетине, а они ће убацити бомбе у бункере и тенкове и поново се вратити свом омиљеном „Брну". И тако, два друга, Жарко Дубљевић из Пиве и Миливоје Тзукановић од Никшића, уступише пушкомитраљез друговима из десетине, накупише џепове бомбама и кренуше према тенку и бункерима из којих је сиктала ватра. Кретали су се упоредо, договарајући се погледима и покретима да у једном трену, у једном замаху баце бомбе. Пузили су вјешто и брзо, а за то вријеме из њиховог „Брна" фијукали су меци повише њихових глава, чувајући их и помажући им да сигурније напредују. Ослушкивали су како њихов пушкомитраљез „преде", како му се складно мијешају звукови. То их још више понесе, даде им некакву снагу да што прије униште тенк и ускоче у прве ровове. И као муње, Жарко и Миливоје убацише бомбе у прве ровове. Најприје груну а потом се све утиша не чујући се више писка „шараца". Парчад убокорене земље и искидане гране дрвећа ковитлала су се ваздухом. Жарко и Миливоје омамљени успјехом појурише напријед да из њемачког „шарца", што бијаше на дохвату руке, отисну који рафал уз оно појединачно па онда убрзано пршташе и фијукање. Та жеља и младалачки занос још више надође у њима кад видјеше како остављају иза себе уништени тенк и како се испред њих повлаче њемачки војници. У тренутку кад пожурише да се дохвате „шарца", док пружаху снажне и изгребене руке — падоше у ходу, у корачајима што су незадрживо вукли напријед. Два друга, Жарко и Миливоје, падоше прорешетани један крај другога, приљубљени уз земљу као да се спремају у нови јуриш и окршај.

Прохладни дан је журио да што прије утоне у мрак. Њемци су се повлачили према Грабу и Бијову гробу. Само су тричетири заробљена њемачка војника забринуто посматрала што се около дешава. Кад је дан био већ на измаку, сахрањивани су

Жарко и Миливоје. Покрај њихових гробова пролазила је у гишини колона бораца Првог батаљона. Корачали су доста брзо не би ли што прије превалили пут до положаја на Грабу. У колони пролазе са наборима на челу и Тодор Недић, из Борковића, политички комесар Прве чете, пролази Обрад Вуковић из Пишча, благи и тихи матурант Никшићке реалке, краче дугачким корацима Ђоко Маловић из Дужи, међу последњима наилази и застајкује крај мртвих другова Јован Пековић из Штедима, покрај Никшића, борац Треће чете који се међу првима нађе близу бункера пред којима погинуше Жарко и Миливоје. Пролазе њих четворица у ратном мимоходу не слутећи да ће и они положити живот кроз два дана, у ноћи која ускоро наилази, у борби на Бијову гробу, дванаестог децембра 1943. године Напуштајући свјеже хумке својих другова сваким кораком су се приближавали својим гробовима. Само је изнад мртвих бомбаша стајала Жаркова и Миливојева десетина са пушкомитраљезом ослоњеним на ногаре. Цијев пушкомитраљеза је пријетећи окренута према Бијову гробу, према њемачким положајима. Из Жаркова и Миливојева „Брна" другови из десетине опалили су опроштајне рафале. То је био поздрав ратника својим мртвим друговима.

Светозар ГАГОВИЋ

МЕЂУ ПРВИМА ПАО ЈЕ ЖАРКО

Дана 9. XII 1943. године, наш батаљон је добио задатак да хитно крене у правцу Шаховића, и заустави продор Њемаца, долином Санџака и даље ка ослобођеној територији. Усиљеним маршем који је трајао дан и ноћ, по врло хладном времену, правцем Мојковац — Мојковачка коса — Лепеначка коса, преко рјечице Љубовиђе, села Гранчарева и стигли у подножје планине Лисе испод самог села Кичаве. Кроз густу храстову шуму смо се стрељачким стројем спустили у правцу Шаховића. На ивици шуме смо заузели положај за напад и нестрпљиво чекали знак за напад. У саму зору је дат знак за напад, тако што је са свих страна почела жестока митраљеска ватра. Бацили смо бомбе, ишли смо корак по корак напријед, јер су Њемци давали жестоки отпор. Прилазили смо све ближе непријатељу, бомбаши су ишли напријед, а са бомбашима је био и пушкомитраљезац Дубљевић Жарко, са помоћником Ђукановићем Душаном. Бочно од нае, преко једне увале, на ивици једне шуме, налазили еу се Њемци на једном мањем узвишењу одакле нас је тукао њихов

митраљез шарац, који нам је успоравао кретање напријед. Пушкомитраљезац Дубљевић Жарко и његов помоћник Ђукановић Душан брзо су се пребацили једним поточићем и зашли са супротне стране њемачког шарца, бацили су бомбе на исти и то упориште је било уништено.

Том приликом је погинуо пушкомитраљезац Дубљевић Жарко, а у међувремену чуо се поклик „напријед! Јуриш Шеста црногорска" и за кратко вријеме у жестокој борби Шаховићи су били ослобођени. У овој борби је тешко рањен Ђукановић Миливоје, који је касније на путу према Бригадном превијалишту подлегао ранама. По заузимању Шаховића, Њемци су се повукли на Бијов гроб и ту држали положаје, а наш Батаљон је продужио напад на њемачке положаје на Бијовом гробу, гдје су Њемци давали жестоки отпор, али под борбеним притиоком нашег Батаљона, Њемци су се повукли у правцу Бродарева, остављајући мртве и рањене. У тој борби је погинуо Пековић Јован, десетар у 3. чети нашег Батаљона.

Док смо држали положај на Бијовом гробу, у току ноћи, добили смо задатак да Батаљон крене у правцу Бродарева. Пошла је Прва пета и за њом и остале чете. Било је ноћ и јако лоше вријеме. Кретали смо се кроз шуму и преко једног потока, Прва чета је изишла на чистину, на крају које је била њемачка засједа и утврђења за које нијесмо знали. Прва чета је била изненада обасута снажном митраљеском ватром и од тих првих рафала погинуо је комесар прве чете Тодор Недић. Такође су погинули Вуковић Обрад и Маловић Ђоко, десетари у Првој чети. Развила се огорчена борба, пристигле су и остале чете и пошле у напад, али су Њемци били добро утврђени, морали смо се повући на Бијов гроб, на раније положаје. Колико се сјећам било је још рањених другова у овим борбама, али сам заборавио њихова имена. То су моја сјећања на прву борбу нашег Батаљона у којој смо изгубили храбре и незаборавне другове: Жарка Дубљевића, Миливоја Ђукановића, из Друге, Тодора Недића, комесара Прве и Вуковић Обрад и Маловић Ђока, деоетара Прве и Пековић Јована, дееетара из Треће чете.

Иако сам ја био у саставу Друге чете, све ове другове сам одлично познавао, јер смо били заједно у Дурмиторском одреду из кога смо дошли на формирање VI црногорске бригаде, изузев друга Ђукановића који је дошао из Никшићког одреда, а којег сам такође добро познавао. Све су то били одлични и храбри борци, који су у првој борби нашег Батаљона јуначки дали своје животе, а којих ћу се сјећати увијек са дужним поштовањем.

Милош ЧУРОВИЋ

ПРВО ВАТРЕНО КРШТЕЊЕ

Први и Трећи батаљон VI бригаде, двадвсет дана по формирању Бригаде, кренули су усиљеним маршем правцем Колашин — Мојковац и даље до сусрета са непријатељем — Њемцима, који су од Пљеваља надирали према Шаховићима (данас Томашево). Тај продор непријатеља је извршен у оквиру тзв. Шесте офанзиве. Неке јединице Другог ударног корпуса, са Штабом Корпуса, су том приликом потиснуте из Пљеваља на исток и југ. Код Мојковца емо срели неке јединице и обезбјеђење са Болницом. Имали смо предах од један дан у селу Лепенац, али увече је колона кренула у правцу гдје се непријатељ очекивао.

Наша маршрута је била Шаховићи — Павино Поље — Лековина. Кретали смо се десном страном долине, обронцима планине Лисе, до Медова брда, тереном са око 1000 м и више надморске висине. Крећући се колоном у тишини, у великом размаку, прошли смо дубоко са сјеверо-источне стране Лековину, у којој су заноћили Њемци. Са лијеве стране Долине кретао се 3. батаљон, који је први ступио у борбу. То се могло констатовати по пуцњави и рафалима свјетлећих метака.

Пред само свитање 1. и 3. чета Првог батаљона добиле су задатак да нападају Лековину уз помоћ пушкомитраљесца из наше Друге чете. Остали дио 2. чете штитио је главнину Батаљона, да је не би непријатељ напао еа леђа. Прије но што је наша главнина ступила у борбу, напала нас је четничка јединица. Пошто смо били припремљени за борбу, напад нас није изненадио, тако да смо брзо дали отпор и разбили непријатеља, потјеравши га плаиинским масивом далеко. Први пуцњи нијесу нас помели, тако да смо фијукање метака кроз смрзнуту буковину лако поднијели. То је било прво ватрено крштење за мене, јер , до тада нијесам учествовао непосредно у окршају.

Наша главнина се дуго борила да освоји Лековину, тако да је у касним поодневним сатима освојила то упориште Њемаца и том приликом заробила двије танкете, са доста оружја и муниције. У овој борби погинуо је пушкомитраљезац Жарко Дубљевић, а каенније један дан подлегао је ранама и Ђукановић, његов помоћник. Ова два друга, мислим, били су прве жртве Бри-

гаде. Жа-рко је био добар, храбар и одважан друг, а и Ђукановић није заостајао за њим. Поред радости због наше побједе, ова погибија у првој борби је мене, а мислим и све друге борце растужила и огорчила према непријатељу. За то је доказ што смо се, иакон два дана, на Бијов гробу, још жешће тукли са Њемцима и тако дали видан доприно-с у спрјечавању даљег њемачког продора.

Петар ВАСОВИЋ

ОСТАВИО ОПОРУКУ МАЈЦИ

Ево података за личну карту о човјеку који је јуришао у смрт ради живота. Миро Тодоровић, рођен је у Пиперима, одмах по окупацији Црне Горе од стране Аустроугарске 1916. године. У тим тешким данима хљеб је био мислена именица, јер га у већини домова овог краја није било, па се народ хранио зељем и капљом варенике. Од самог рођења живот га није мазио. Одмах по његову рођењу, умире му отац, а кроз пар година преудаје му се мајка. Једина срећна околност била му је што га је стриц Милош прихватио као најрођенијег и док је поодрастао, није га одвајао од своје дјеце. Но Миро је ипак био сироче без оба родитеља. Није имао срећног дјетињства ни младости. Основну школу завршио је на Биочу, а нижу гимназију и два разреда Трговачке академије у Подгорици.

Као ђак Трговачке академије у Подгорици укључио се у напредни средњошколски покрет, који је организовала КПЈ и септембра 1935. године постао је члан прве скојевске групе која је организована у овој Школи. Исте године послије демонстрација у Подгорици, у којима Миро активно учествује, због чега је по налогу полиције прогоњен од режимских професора, искључен из школе и постао ђак путник, похађајући школе: Ниш, Битољ, Земун. У Земуну га искључују из школе и он матуру завршава У Дубровиику. По завршеној матури уписује се на Економски факултет у Београду, гдје завршава двије године, али усљед тешког материјалног стања напушта студије и запошљава се у Београду.

Миро је био широке душе и топла срца. Преудату мајку узима код себе. По оку-пацији Југославије 1941. године, пошто је полиција знала да је револуционарно настројен, напушта Бео-

град и долази у родне Пипере. У устанку 1941. године узима видног учешћа при формирању првих герилских одреда, међу првим ступа у Мрцки герилски одред.

Како је окупатор цијенио сваку црногорску главу да вриједи колико један окупаторски фишек, Миро оставља опоруку — тестамент мајци, да у случају његове смрти његова имовина припада њој.

Миро је био свестрано образован и веома карактеран, па га Партија 1943. године одређу^е за позадинског радника на терену Пипера. У сеитембру 1943. године одржава конференцију са становницима села Ријеке Пиперске, објашњава им ситуацију и говори да је дошло вријеме да окају гријехове и они који су до тада служили непријатеља. На то му је једна жена, чија је породица била на нашој страни, рекла: „Овдје више немаТе што долазити, јер сте послали у војску све, и више није остао нико сем жене, старци и ви који знате лијепо да причате".

Мира је то увриједило и то није могао никако да поднесе. Предаје дужност, одлази у Зетски партизански одред, а затим на формирање VI црногорске ударне бригаде. Шесте офанзиве у Санџаку, на Бијов гробу, у првој акцији би покошен од непријатељског митраљеза. До тада био је и у борби и у свакој другој прилици примјеран. Она народна кал<е „смрт не бира", а мене се чиии да је овог рата пробрала најбоље међу најбољима који су јој се ради живота највише одупирали, па је тако и Миро Тодоровић јуришао у смрт ради живота.

Радован ИВАНОВИЋ

ЉУБОМИР Р. ИИКОЛИЋ

Љубомир је рођен 1923. шдине у селу Стијена Пиперска. Потиче из сиромашне сељачке породице, која је била на страни НОР-а.

Ллубомир је био напредан и покрету одан омладинац. Активно је учествовао у устанку 1941. године. Октобра 1943. године добровољно ступа у Зетски одред. У одреду је запажен као храбар и поуздан борац, те је био цијењен и омиљен код другова. Учествовао је у свим акцијама које је Одред изводио на Комуникацији Подгорица — Матешево: рушење пута, моетова, прекид телефонских линија и у низ других акција.

Приликом формирања 6. црногорске бригаде са осталим друговима из Зетског одреда долази на формирање Бригаде у Колашин. Учествовао је у првим борбама које је водила Шеста црногорска бригада против Њемаца и четника до Санџака и по Санџаку, показао се неустрашив, издржљив и дисциплинован борац. Нарочито се истакао у борби за Бијов гроб 11. децембра 1943. године, када је покошен од њемачког митраљеза. Послије завршеве борбе којом смо ослободили Бијов гроб и Лековину, 12. децембра смо сахранили Љубомира уз војне почасти и у присуству грађана, испред Основне школе у Лековини. Том приликом дали смо завјет свом мртвом. другу да ћемо га осветити. Завјет смо испунили. У првој наредној борби убили смо 27 њемачких војника и два четника. И тако из борбе у борбу, све до коначног ослобођења, испуњавали смо дати завјет и сјећали се својих псгинулих другова, који су дали своје младе животе за слободу.

Јеврем РАДОВАНОВИЋ

ИЗ ПРВИХ БОРБИ

Ушанчене Њемце на Бијовом гробу наша Шеста бригада је силовитим налетом средином децембра 1943. године сатјерала у подножје Бијовог гроба, на периферији дотичиих села. Њемци су овдје имали велике губитке у људству и ратном материјалу.

Овдје ћу поменути неке јуначке подвиге које су показали борци ове Бригаде у појединим борбама. Омладинац и скојевац Жарко Дубљевић са осмјехом је прихватио повјерени му задатак да убаци бомбу у њемачки бункер. Митраљеско гнијездо се налазило на неком брежуљку крај Лековине. Из бункера је њемачки шарац сипао смртоносну ватру. Млади Дубљевић се привукао вјешто бункеру и у моменту када је требало да убаци бомбу у бункер, покосио га је њемачки шарац и угасио његов млади живот. Вјерујем да ће другови из његове јединице моћи више да кажу о овом неустрашивом јунаку.

Након неколико дана послије ове борбе, у Штаб Бригаде стигло је обавјештење да су Њемци поново посјели Бијов гроб. Замјеник команданта бригаде Војо Тодоровић одредио је нас десетак из Бригаде да их отјерамо са ових положаја, тј. да отпочнемо борбу са њима, и саопштио нам да ће ускоро стићи читава Бригада у помоћ. Вријеме је било кжновито. Магла је пала на

зелљу да се није ништа видјело на даљину већу од 4—5 метара около. Разбојишту смо прилазили опрезно. Усљед раније борбе, иако је било зимско вријеме, терен је имао слику, не само по изгледу већ и по задаху, првог разбојишта. Косе Бијовог гроба претражили смо опрезно и детаљно у пречнику од једног километра. Њемаца није било. Изгледа да је излазила нека њихова патрола, али се одмах вратила на своје положаје у подножју Бијовог гроба на територији дотичних села. Ми смо заузели положај на коти Бијов гроб и били веома опрезни да нас Њемци не изненаде због густе магле која је и даље обавијала овај терен.

Ускоро су стигле и друге јединице Бригаде. Том приликом десио се немио случај да је један друг рањен од наших бомби због неспоразумијевања.

Штаб Бригаде је донио одлуку да се нападну њемачки положаји у подножју Бијовог гроба. У напад се пошло сљедеће поћи. Ноћ је била тамна. Напад је почео, али на очекиваним утврђеним положајима Њемаца није било. Они су се повукли у куће дотичног села. Осули су брзом паљбом ватру свјетлећим мецима из пушака и свих аутоматских оружја. У том окршају рањен је комесар чете Тодор Недић. Њему је рафал шарца отворио трбушну дупљу, тако да су његова цријева расута по разбојишту. Иако смртно рањен стално је позивао „Напријед, напријед, другови", све док му глас у помрчини није утихнуо и тако означио крај његовог живота.

Никола ВУКАШИНОВИЋ

ДА ЛИ ЈЕ ЈАЧИ САН ИЛИ ГЛАД?

Првом половином децембра 1943. године, 3. батаљон маршује за Санџак. Маршрута: Колашин — Мојковац — Слијепач Мост — Бијов гроб. Усиљени марш. Борци између себе говоре: VI офанзива. Снијег се у току ноћи смрзава. Понеки борац склизне и падне, одмах га остали дижу. Колона се не смије прекинути. Тако пролазе ноћ и цио сјутрашњи дан. У први сумрак Батаљон је стигао до близу Бродарева. Претходница са коначарима већ је преко народних одбора припремила вечеру и смјештај. Борци су гладни, јер су имали само мало суве хране коју су појели у колони. Они су неиспавани и уморни. Чете су распоређене по кућама. У загријаним собама прострта је слама, а испред куће одборник дијели по велики комад хљеба и добар комад куваног

овчјег меса. Борци узимају храну и улазе у топлу собу. Заузимају мјесто за спавање. Командант батаљона зове курира. Наређује му да обиђе све команде чета које ће поднијети извјештај о емјештају, напомињући да запамти сваку кућу у којој је смјештена команда чете. Ноћ је, али се бијели снијег, па се дооро види и по пртини лакше оријентише.

Курир долази до прве куће гдје је смјештена 3. чета. Стражар га зауставља. Курир улази у собу. Дежурни држи лампу, меће дрва у фуруну. Тишина, сви борци заспали. Како то спавају? Погледа курир првога. Перо „шарац". Замотао ноге око шарца, у једној руци лабаво држи комад меса а из друге руке повијене испао му комад хљеба, а како лежи испружио главу. Курир му погледа и главу, а оно као да су му с' обје стране вилице отекле. Курир погледа, кад оно пуна уста хране. Погледа и остале борце. Сви они мање-више само што су почели жвакати. У тој топлој соби оборио их је сан. Тако, дежурни и курир закључише да је сан јачи од глади.

Милош ПОПОВИЋ

ЧИШЋЕЊЕ ТЕРЕНА ОД ЧЕТНИКА 1943. ГОДИНЕ

Након формирања VI црногорске ударне бригаде у селу Дријенак код Колашина, батаљони су упућени у разним правцима, ради извршења постављених задатака. Послије краћег задржавања у селу Дријенку, Четврти батаљон добио је задатак да се пребаци у реон Матешева. Марш од Дријенка до Матешева вршен је у току дана. Батаљон је имао задатак да очисти терен од четничких банди, у реону Матешева, Краљских Бара, Прекобрђа. Доласком у Матешево, Батаљон је извршио распоред јединица по селима. Прва чета и Штаб Батаљона остали су у Матешеву. Јединице су радиле но војном и политичком плану. Организоване су посјете селима, гдје се контактирало са сеоском омладином. Извођене су разне приредбе и сијела. Успостављена је народна власт. Сељаци су на својим конференцијама сами бирали своје представнике. Интендант Батаљона се старао о набавци хране за јединице. То је рађено посредством Народноослободилачког одбора. Поред рада на културно-просвјетном и политичком уздизању, радило се Доста и на војном практичном и теоријском обучавању. Војно--стручном обуком обухваћени су: чишћење оружја, обављање стражарске и патролне службе, поступци у постављању засједе

и прикупљању података на терену, одржавање везе при ноћним маршевима и при дејствима ноћу и како се међусобно распознавати. Све су то била актуелна питања која су се обрађивала у том времену. Развијајући такву дјелатност на терену, дошли смо до драгоцјених података. Открили смо једну групу четника, која је, на мучки начин, напала дио коморе и рањене другове из 4. пролетерске и побила их. Та група зликоваца је пресретала и курире и уносила несигурност код сељака и омладине.

Да би се ликвидирала четничка банда, Батаљон је вршио неколико ноћних маршева и акција. Једна од тих акција је била: ноћни марш на планину Комови. На планини су се налазили катуни, које је требало извидјети, да ли се банда тамо крије или не. Покрет смо извршили ноћу из реона Матешево. Маршевали смо уз планину Ком. Ноћ је веома хладна. Ми се пењемо, често врло стрмим нагибима. У току ноћи смо опколили катуне. Кад се разданило, извршили смо детаљан претрес. Није се примјећивао никакав траг кретања по планини, пошто је био снијег. У претресу колиба смо се задржали доста времена. Након претреса, Батаљон се враћао у рејон свога размјештаја. Маршујући у колони, по смрзнутом снијегу, лако смо се кретали, док је било равнице. Сада треба да се спуштамо низ планину. Снијег је смрзнут и велика стрмина. Понегдје има и великих јелових стабала. Крећемо се опрезно по тврдом снијету. Низ стрмину се спуштамо полагано. Многи нијесу ни навикнути да се крећу по таквом терену. Падали су. Придржавали су се за јелове гране и тако се спуштали.

Прва чета се кретала на челу колоне. Био сам на челу колоне у Првој десетини 1. вода. Питам командира Вода Рајка Булатовића да се ја са помоћницима спустим на јеловој грани по снијегу. Он ми је то и одобрио. Ту је била и Команда Чете. Ја и моји псмоћници Шћепан Јововић и Михаило Пејовић убрали смо јелове гране и спуштамо се ка подножју. Ја и Шћепан смо се спустили, а Пејовић је остао. Јурили смо врло брзо. Нијесу другима то дозволили да се не би повриједили. Нас двојица брзо смо сашли. Дошли смо код једне љетње колибе у којој није било никога. Колиба је била на једној пољаници у страни. Изнад ње је путан.а која је водила у шуму. Шума је од колибе била удаљена око 30—40 метара. Поред колибе је била једна јела прилично дебела, као и неколико мањих жбунова. Поставио сам пушкомитраљез у правцу шуме. Залегао иза јеле. Шћепо се заклонио за мањи жбун. Гледали смо како се другови спуштају према нама. Ми ћемо се добро одморити, док они дођу до нас.

Прошло је скоро пола сата од како ми посматрамо и одмарамо се. Чело колоне је већ близу нас. Погледао сам случајно у

правцу шуме, како сам и био поставио пушкомитраљез. Видим: брадоња са два реденика преко рамена, бомбама о појасу и пушком у руци иде у правцу мене. Ћутим. Пустио сам га на 10—15 метара. Викнуо сам да стане. Наредио му да баци оружје, да се распаше и одбаци бомбе, да крене неколико корака према нама, што је он и извршавао. Шћепо се изненадио исто као и ја. Четник је пред собом видио пушкомитраљез. Иије могао никуд да се помакне. Био би покошен. Шћепо је покупио одложену пушку, бомбе и муницију. Ја сам га стално држао на нишану. У том моменту су пристизали и наши другови. Командир чете Радоје Никчевић и комесар Мирко Костић. Пристизала је колона Батаљона са Штабом. Другови су били изненађени. Ето ми идемо да их тражимо, а они нам сами долазе. „Одакле је дошао", питају другови. „Из правца шуме. Ми смо њега изненадили, могао је и он нас". Ко је могао да претпостави да ће имати плијен, онда када се не нада. И такве се ствари дешавају у рату. Ухваћени четник се звао Раде Кривокапић. Поведен је са нама у Матешево.

Послије неколико дана, наређен је покрет Батаљона. Био је то ноћни марш, опет у правцу Комова. Ноћ је била као дан. Мраз је сгезао, тако да су се гране на дрвећу ломиле од хладноће. Долазимо у једну густу јелову шуму. Ишли смо опрезно и полако. Од мраза је оружје залеђено. Руке се лијепе за оружје. Пушкомитраљезе подмазујемо са машћу из овчјих чукљева. То је добар подмаз — који се не мрзне на ниоким температурама. Другог подмаза и немамо. Много пута застајемо. Скоро ће и да сване. Терен је опкољен и све су јединице заузеле положај. Шума је густа, права мрчава је у њој. Прва чета је заузела заклон. Одједном, са положаја Друге чете се чује пушка. Једна, друга. Кратак рафал из пушкомитраљеза. Откривени су они, или су четници нас примијетили. Сви смо на опрезу да нам не би случајно који умакао. Сазнајемо да су напустили земуницу у којој су се крили.

Почело је и да свиће. Десетар Томаш Миличић и командир вода Рајко Булатовић одредили су ми положај и правац који требам да контролишем. Помоћници осматрају лијево и деено. Мало од нас је Команда Чете и Штаб Батаљона. Другови из Команде пођоше испред нас. Застали су под једном јелом и пуше. Мени се пуши. Идем код њих да припалим цигарету. Попушио сам. Они разговарају. Баш када сам се враћао, неко од њих рече „Сад кад се боље мало раздани, поћи ћемо у претрес шуме. Треба пазити да неки не би остао на дрвету". Кад сам дошао код пушкомитраљеза, погледао сам по јелама. На јели под којом смо пушили био је један четник, скоро се попео у врх јеле. Јела је густа. „Ето га на јели изнад вас". Четник се притајио. Мислио је

да се то не односи на њега. Рафал из пушкомитраљеза га је спустио са јеле на земљу. Отпочела је борба са четницима. Покушали су да се пробију из обруча, али им није успјело. Сви су тог јутра били ликвидирани у шуми која се звала Срња. Овом акцијом, очишћен је терен од зликоваца, који су били до тада огрезли у крви, не само немоћних рањеника већ и својих комшија, које су ликвидирали појавом четника 1942. године у Краљским Барама, као и стријељањем комуниста и родољуба на Брези за вријеме четничке владавине 1942. године.

Послије ове акције, ситуација у овом крају је била много повољнија. Кретање на терену било је безбједно, јер су до тада зликозци уносили несигурност код сељака и омладине. Нико није био сигуран да неће у току ноћи бити ликвидиран. Од тада рад омладине на терену био је знатно активнији. Одборници су се комотније кретали. Више се контактирало са нашим јединицама. Омладина је приређивала сијела, на која су позивани иаши другови. Ми смо позивали омладину на наше приредбе које смо спремали за омладину и борце.

Момчило ЂИКАНОВИЋ

КРАЉСКЕ БАРЕ

Године 1943/44. зима је била изузетно хладна. Снијег је био дубок. Ми смо били лако обучени. Дошла је наредба да кренемо из Матешева у правцу Краљевеких Бара, јер се преко обавјештајаца дознало да је једна већа група четника базирана у колиби поред потока.

Извршен је распоред бораца. Друг Батрић Вујисић, који је на неколико дана прије овог догађаја дошао у нашу чету, тако да га готово нијесам ни познавала, и ја, одређени смо да обезбјеђујемо да нико из села не би могао да оде у шуму или неко од четника у село.

Због великих сметова, у село се могло ући, односно изаћи . само кроз двије-три пртине.

Борба је брзо почела. Чули су се повици, чуло се штектање пушкомитраљеза Росе и Момчила.

Одједном смо зачули кршење грана и шкрипу снијега кроз ноћ, што је говорило да нам се неко приближава. Батрић је стајао поред једне јеле, с једне стране пртине, а ја поред друге, с друге стране пртине. Наша два глаеа су се слила у једно: „Стој!"

Међутим, прилика је наставила да бјежи. Успјели смо да га стигнемо и разоружамо. Нијесмо имали чиме да га вежемо. Скинула сам свој опасач и њиме га привезала за јелу. Наишла је главнина групе са заробљеницима, и ми смо нашег заробљеника прикључили осталим, не знајући кога смо заробили.

Касније смо дознали да је овом заробљенику судио Народни суд у Колашину, као ратном злочинцу.

Васиљка РАДОЊИЋ-КАЛИЧАНИИ

У СПОМЕН ТОДОРУ НЕДИЋУ

С љубављу, поштовањем и дубоком сјет-ом сјећам се великог броја ратних другова који су изгинули у борбама Бригаде, поготову оних са дурмиторског подручја које сам ближе познавао. •Један од првих, кога моје сјећање посебно издваја, је Тодор Недић. Познавао сам га још од прије рата, јер смо из два сусједна села. Наше предратно познанство прерасло је у данима рата у искрено пријатељство и другарство. Поједине периоде рата провели смо заједно и из тог времена сјећам га се само по добру.

Тодор је рођен 1914. године у селу Борковићима, на Пивској планини, у сељачкој породици средњег имовног стања, која је током цијелог рата била на страни Народноослободилачког покрета. До рата је живио као земљорадник у свом родном селу гдје је уживао глас поштеног човјека и доброг друга. Бившу Југословенску војску служио је у гардијеким јединицама, у које је регрутован првенствено због свог физичког изгледа који је одговарао репрезентативним јединицама. Бунтован по природи и осјетљив на неправду, Тодор се све више, у предратним годинама, истицао у раду напредне сеоске омладине која је на разне начине изражавала незадовољство према ондашњем режиму и приликама које су владале на селу. Волио је и цијенио напредне и образоване људе свога краја којима је доста помогао да се у његовом родном селу оформи читаоница чији је био активни члан. Због својих родољубивих осјећања и привржености напредним идејама, одмах се у Тринаестојулском устанку опредијелио за народноослободилачку борбу и револуцију. Као свјестан и искусан борац учествовао је у свим акцијама које су биле организоване у првим устаничким данима. За вријеме Пљеваљске битке, децеамбра 1941 године, налазио се у јединици која је на положају Крнова шти-

тила правац Никшић — Пљевља. Зиму и прољеће 1942. године цровео је на Сињавинском сектору, гдје је издржао све борбе иротив четника до одступања наших главних снага за Боону, половином јуна 1942. године.

Они који памте то вријеме добро знају под каквим су исцрпљујућим условима вођене те борбе у оштрој зими и суровој планини, по великом снијегу, без довољно хране и одјеће, са оскудном муницијом и другим неприликама којих је било и сувише. У свим тим борбама, Тодор је показао изузетну храброст и примјерну издржљивост. Био је један од поузданијих и запаженијих бораца своје јединице. Због болести и изнемоглости није одступао за Босну, јер је дуже времена био везан за постељу, али је зато часно сачекао повратак партизана и учествовао у разоружању четника половином априла 1943. године, када је и примљен у КПЈ од стране партијске организације на терену. До почетка Пете непријатељске офанзиве налазио се при Команди мјеста на Трси као партијски рад-ник.

За вријеме Пете офанзиве, као провјерен и поуздан борац, остављен је за рад у позадини, за које задатке су ангажовани најоданији и најсигурнији кадрови. То је било уједно и најтеже и најкритичније вријеме нашег Народноослободилачког рата у коме је посебно страдао дурмиторски крај, нарочито Пива, у којој је Пета офанзива нацравила праву пустош. Окупатор је тих дана на подручју Пиве, гдје су се биле стекле све болнице Главне оперативне групе пред битку на Сутјесци и након ње, извршио незапамћене злочине над невиним становништвом овога краја и дијелом рањеника. Том приликом је поубијано, бачено низ греде поклано и живо спаљено близу хиљаду и четири стотине становника дурмиторског подручја, претежно стараца, жена и нејаке дјеце. Спаљена су сва села и опљачкана скоро цјелокупна имовина. Све је личило као да је престао живот и да је наступио смак свијета. Тих тешких дана, пуних страве и ужаса, нашао сам се са Тодором у родном крају по повратку из Централне болнице у којој сам лијечен као рањеник. Остатак офанзиве провели смо заједно, доживљавајући и такве тренутке у којима човјек остане жив, а ни сам не зна како. Многе појединости из тих дана не биљежим, тако да остају да живе само у мојим сјећањима. Из тог мучног времена, остао ми је дубоко у сјећању његов драг и мио лик, заувијек свјеж и јасан. Видим га онако висока, стасита и снажна, изоштрених и огрубјелих црта лица за своје године, мало повијених рамена, са пушкомитраљезом на рамену, од кога се ни за тренутак није одвајао тих дана увијек спреман и одлучан за борбу. Не памтим га никад малодушног, па ни онда када смо сазнавали најпотресније вијести о покољу и уништењу читавих села и породица нашег родног краја. Саосјећао је, али није падао у

очајање, чак ни о-нда када је сазнао да му је отац убијен, кућа спаљена и имовина опљачкана од талијанских окупатора. Напротив, бивао је све одлучнији и борбенији. Тодор је био човјек јаке воље, чврстог карактера, сгрогих моралних назора, пун поштења, искрен, правичан, тачан и дружељубив. По природи је био темпераментан и на моменте експлозиван, али зато строго принципијелан, врло упоран, енергичан и крајње одговоран у извршавању задатака.

Тодор је био један од учесника Среске конференције позадинских радника и бораца Среза шавничког, који су се по било ком основу затекли на овом подручју послије битке на Сутјесци, одржане 28. јуна 1943. године, у Добром Долу под Дурмитором. Конференцији је присуствовао и делегат Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку Радоје Дакић-Брко. Конференција је била посвећена даљем развијању оружане борбе, обнављању народне власти и сређивању црилика на пострадалом подручју Среза након Пете непријатељске офанзиве. У вези закључака ове Конференције пошао је у јединицу која је формирана у духу њених одлука.

Било је то вријеме у коме су још окупаторске јединице харале и пустошиле пивска, дробњачка и дурмиторска села у свом повратку са Сутјеске. Прерастањем поменуте јединице у Први батаљон Дурмиторског одреда, Тодор је постављен за политичког комесара чете у овом Батаљону. Са овим Батаљоном учествовао је у свим борбама против остатака четника на подручју Среза као и оних који су у групама упадали са сусједних подручја да би искористили неприлике које је изазвала Пета непријатељска офанзива. У свим тим борбама Тодор је показао већ ранију освједочену личну храброст и одлучност. Са истим еланом и упорношћу залагао се на подизању борбеног морала јединице и становништва ко,је је Пета офанзива била толико унесрећила. Неоспорна је заслуга Првог батаљона Дурмиторског одреда што је у септембру мјесецу 1943. године обновљена народна власт на подРУЧЈУ Среза шавничког, која је од тада нормално функционисала све до краја рата. У тим заслугама дио је и заслуга политичког комесара чете Тодора Недића. Лично сам му захвалан за ратно другарство, посебно оно проведено у Петој непријатељској офанзиви и након ње у Дурмиторском одреду.

Са Првим батаљоном Дурмиторског одреда Тодор је ушао у састав Шесте црногорске народноослободилачке ударне бригаде. Приликом формирања Бригаде постављен је за политичког комесара Прве чете њеног Првог батаљона, на којој дужности је храбро погинуо у борби против Њемаца, 12. децембра 1943. године, на положајима Граб — Лековина у Санџаку. У току борбе био је смртно рањен њемачком тромбло-нском бомбом, која му је разни-

јела скоро сва леђа. Умро је у тешким мукама на путу за болницу, али је, према ријечима оних који су га евакуисали са положаја, те муке јуначки подносио. Био је јачи и од смртних болова. И у задњим тренуцима свога живота интересовао се за судбину Чете која му је била повјерена. Умро је како само храбри умиру: без драме, без потреса, без јаука — поноono, одважно, мушки. У смртном ропцу клицао је Партији и слободи. Имао је несрећу да погине у једној од првих борби Шесте бригаде, иначе би његов удио у њеним борбама био несумњиво значајнији. Остајем му доживотни дужник за све оно што му нијесам рекао или сам рекао оскудно у овим кратким сјећањима.

Војислав-Војо ДУБЉЕВИЋ

РАЊЕН САМ

И данас, послије толико година живе у мени многи доживљаји, имена, детаљи једног живота и времена које је било изузетно и снажно по својој садржини и узвишености правих људских вриједности. Рат је исплео бескрајно коло судбина, па ћу неке покушати да оживим кроз своју причу. Почећу од оних увелико ратних дана, од борбе моје бригаде, Првог батаљона, Прве чете, са дјеловима СС дивизије „Скендербег".

Њемачка офанзива је у јеку. Вријеме хладно, децембарско, 1943. године. Пада сусњежица. Послије Конгреса у Колашину, партизани воде борбе на све стране. Земља се пролама. Болница је принуђена на повлачење за Колашин.

Добио сам задатак од замјеника команданта првог батаљона Миљана Балетића да се сви бункери на чуки испред непријатељских положаја ликвидирају. Пошао сам са десеторицом другова на Бијов гроб.

Широк положај, испресијецан брдима и јаругама, доста шумовит, терен који је изузетно приступачан за подилажење. Одјељење у коме сам био састављено је од одважних и храбрих момака. Двојица су од нас наоружани пушкомитраљезом, то су: Милош Голубовић и Драгољуб Михајловић. Ноћ је. Крећемо се тихо, без гласа. Послије развијања у стријелце прршазимо близу чуке полако и опрезно као дивље мачке. Видимо како се у дубини бункера назире ватра. Чујемо њемачки говор, ћутимо и слушамо. Хладно је вече. Њемци се вјероватно на смјену гријају и не помишљајући да смо им ми у близини, ту пред носом. Допузим до сваког војника и говорим шапатом како да отворе ватру.

Крећемо у напад. Загрмјеше оба пушкомитраљеза. Отвори се ватра. Хитро бацамо бомбе, чује се: „Ура, пролетериР' Изненађени, Њемци се дају у бјекство. Ми за њима као гладни вуци. Сви поноони на побједу настављамо да их гонимо, све до наредних положаја њихове одбране.

Наше наступање од полазног положаја у црвомрачје одвијало се прикривено до густе шуме кроз коју се и даље крећемо нечујно. А онда смо извршили један муњевит напад ручним бомбама. Освајамо чуку и бункере. Најхрабрији пушкомитраљесци Милош Голубовић и Драгољуб Михајловић засипају смртоносном ватром изненађеног непријатеља. Наши минобацачи и тешки митраљези штите нас и омогућавају нам да наступамо и освајамо нове чуке и бункере. Шарци пиште као љуте гује.

Првог дана борбе у Санџаку из Друге чете нашег Батаљона погинуло је и рањено доста бораца. У Лековини, на брду званом Лисац, 10. децембра 1943. године погинуо је као пушкомитраљезац и мој сељанин и рођак Жарко Мирков Дубљевић. Био је по~нос и дика наше Чете и Батаљона и сви смо га много жалили.

У даљем наступању нашег батаљона и на положаје Бијовог гроба, отпочела је током ноћи крвава борба прса у прса. У освајању сљедеће чуке, тешко сам рањен. Прије тога био је тешко рањен пушкомитраљезац Драгољуб Михајловић, и то у главу. Пешкиром из ранца и кошуљом коју сам поцијепао, превио сам му главу и зауставио крварење. Два борца су га повукла у превијалиште ,а његов пушкомитраљез је остао у мојим рукама. Послије одбијања неколико јуриша, непријатељ наступа још жешће. Његова артиљерија нас стално туче. Извлачимо се на један плато, што нам омогућава добар преглед за дејство. На кратком растојању угледасмо стрељачки строј и чусмо команду њемачког официра: „Форверц, форверцГ" Снажном ватром засипамо тај строј, а другови бацају бомбе. Настаје прави кркљанац. Читав наш Батаљон јуриша.

Одједном осјетих како ми руку, коју сам држао на обарачу пушкомитраљеза, нешто покоси. Као да је неко одсјече. Помислих да ми је руку однио гелер од минобацача. Осјећам бол. Грч на лицу и тихо, шапатом другу до себе Душану Смоловићу кажем да сам рањен. Поново се пипам. Видим, рука ми је сломљена. Више рана на глави. Од једне која највише крвари не могу добро да видим. Читаво ми тијело дрхти.

Бункер још није заузет. И даље држим пушкомитраљез и гађам нецријатеља који поново јуриша. Наши се не дају. „Бредом'" нас штити нишанџија Шћепан Недић. Наши пушкомитраљези у ноћи бљеште као двије ватрене бакље. Непријатељ се просто окомио на нас.

Ране се хладе, а бол се појачава. Болничарке још нема. Чујем како ли.јево од мене на чуки, у снијегу, један друг тражи да

га превију. Не може му се прићи од високе стијене и јаке ватре непријатеља. Још му се чује глас, а онда мук. Однекуд наиђе замјеник команданта Батаљона Миљан Балетић и каже ми да останем ту док не дође болничарка. Чује се јаук рањених и на једној и на другој страни.

Бијов гроб кога смо освојили као да је заније мио. Њемци су се повукли. И наши такође.

Командир одјељења Коста Обрадовић дошао је да ме прихвати и са осталим рањеним друговима однијели су нас у Батаљонеко превијалиште.

Позади положаја, у шуми стогодних букава, чека нас другарица Машица Никић, референт Санитета Батаљона, са једном болничарком из чете и помоћницам комесара Драгом Мијатовићем. Одмах нас превијају, цијепају одјећу и ране чисте ,заустављају крварење, храбре нас. То нам олакшава болове, а топле ријечи су мелем за свјеже ране. На мени том приликом налазе шест рана.

Послије превијања хитно нас шаљу у село Граб, у сабирни центар. Сви рањеници Батаљона су још у току ноћи размјештени у једној овећој кући. Лежимо на патосу, на слами и сијену, које су ту донијели војска и сељаци.

Пристижу нови другови и кућа се пуни рањеницима. Јауци, ужурбаност љекара, болничарки, страх и брига оних који нам пружају помоћ, то је, укратко, атмосфера овог мјеста на коме се налазимо. Бидим и свог командира Ђура Марковића, рука му је сломљена, храбро подноси бол. На средрши собе угледах, на носилима, тешко рањеног политичког комесара наше прве чете Тодора Недића, мог комшију из села Борковића. Мучи се, понекад само јаукне, држи се храбро. Не могу да му помогнем, тешко ми је, онаква момчина, па сломљена. Ране му крваре, долазе болничарке, нуде га водом и млијеком. Једва се придиже. Сада смо сви здружени, сви као једна огромна рана. Напољу киша и снијег, хладно, ране боле, кидају. Младост се наша готово без јаука бори.

За сјутра се организује наш премјештај у Централну болницу у Колашину. Офанзива још бијесни. Пљевља су заузели Њемци, балисти, муслиманска милиција и четници. Борба се на на све стране разбуктава, као пожар. Нас ране још пеку.

Свануло је јутро, хладно и магловито. Изводе рањенике, прво лакше, који могу да ходају, па онда теже, на носилима, неке на коњима, неке на воловским колима и саоницама.

Почиње евакуација по дјеловима, уз пратњу и обезбјеђење другова до Централне болнице у Колашину. Ране ме боле, нарочито прелом руке. Приђе ми једна болничарка, не сјећам се имена, знам да се презивала Капетановић. Мислим да је била нека рођака Јевросиме Капетановић, коју сам знао и која је такође била у то вријеме болничарка.

Скида са себе црну мараму, сигурно је некога жалила, наирави од ње троугао и свеза ми руку пажљиво и њежно. Дирнула ме је брига и топлина ове непознате дјевојке.

Крећемо преко Шаховића према Колашину. Полако мили колона рањеника. Чује се пјесма, колона као да се брже креће.

Преко засеока и села, послије неколико дана преко Колашинских поља, стижемо у Колашин. Уз пут нам сељаци износе понуде, колона застане, спусте се носила и стану запреге кола, честитају нам ране, дају млијеко, воду и друго.

У Колашину остајемо неко вријеме, а затим нас даље евакуишу за Манастир Морачу. Ту нас лијече партизански љекари.

До моје собе је импровизована операциона сала. Чују се јауци. Мношма сијеку руке или ноге, јер гангрена брзо напредује. Једини спас је нож. Неки се више не враћају у своје собе. Мјесто посуто сијеном и сламом, означено као кревет, остаје празно. Простирач, од шаторског крила, или ћебета, са траговима крви, остаје као нијеми свједок живота, који није побиједио. Опијум се даје само тежим рањеницима. Као да тај опијум убитачно дјелује, јер за неке значи вјечни сага. Неки би жељели да га не добију, него да им се операција врши на живо.

Мене прво оперише докторка Лаура и два италијанска љекара — капетана.

Послије тога у Болницу долази екипа енглеских љекара. И они су задивљени држањем мојих другова. Млади, ведри и насмијани лавовски подносе и највеће болове, исти су и кад их превијају, или им на операционом столу сијеку дио тијела. Многима је то био услов да опстану.

Сјећам се једног друга, свог комшије и земљака из села Борича, неког Кецојевића, који је био рањен на Уздомиру. Гангрена му је захватила ногу, трипут је сијеку — нема му спаса, у мукама умире. И другу Церовићу из Тушине сјекли су ногу, али се не буди, умире. Мој сељанин Бошко Дубљевић, иако рањен у главу, држи се храбро. Оперишу га, ни он се не буди, умире истог дана кад и Церовић.

У тим изузетним и тешким тренуцима, дирнуо ме је сусрет са мајком. Успјела је да послије неколико дана пјешачења дође до Манастира, јер је у мјесном одбору сазнала да сам рањен. Дошла да ми честита ране. Поче да плаче и да ме љуби. Тешко ми је, али сам сретан што је она ту крај мене. Осјећам се као дјечачић, коме је потребна топлина мајчиног крила и благост у погледу, која кријепи.

Радош ДУБЉЕВИЋ

САНИТЕТ ПРВОГ БАТАЉОНА

У дане формирања VI црношрске ударне бригаде затекла сам се у Колашину, као рањеник и припадник IV пролетерске бригаде. Саопштено ми је да сам прекомандована. Пут ме водио у село Дријенак. Кад сам стигла, наишла сам на групу бораца, који су се окупили око диобе хране, без војничког казана и неког војничког реда. Ту ми је саопштено да ћу бити распоређена у њихов Први батаљон.

Искрено речено, са жаљењем сам напустила моју матичну јединицу. На први поглед била је опромна разлика међу ове двије иартизанске јединице. Озбиљно сам се замислила и питала себе да ли ће се моћи и како од овакве скупине људи оспособити дисциплинована, војнички јака и борбена партизанска војска. Мислила сам да неће бити лако све то постићи. За ову бригаду додијељено је сво или окоро сво руководство из пролетерских бригада или одабрано руководство са терена, тако да је то огромно искуство из дотадашњег рада увелико помогло и олакшало да се што брже и боље бригада припреми за извођења предстојећих задатака, који нијесу били ни лаки ни неважни.

Међу окупљеним бррцима била је група другарица. Упознајући се са њима, сазнала сам да су многе већ прекаљени борци са терена. Да су миоге прошле кроз борбу и навикле на тежак партизански живот. Ту је било и оних младих дјевојака — сељанки које су бјежале од терора окупатора и домаћих злочинаца. Оне су гледале како им четници и окупатцр одводе, муче и стријељају њихову браћу, родитеље или рођаке. Свјесне су биле да им је мјесто у партизанским редовима.

Од Штаба Бригаде и Бригадног санитета стигло је наређење да се у Батаљону формира санитет. Одмах се пришло томе послу. Уз помоћ комесара батаљона друга Душана Влаховића одржан је састанак са свим другарицама у Батаљону. Дало се одмах уочити да има доста услова за састав санитета.

Прво је било објаснити значај санитета, као и обавеза водних и четних болничара. Све другарице, одређене за овај задатак дисциплиновано су се прихватиле одређених дужности, али је свака хтјела да поред тога буде и борац у ирвим борбеним редовима.

Сваки вод је добио своју водну болничарку, чета четну а Батаљон референта санитета. Мени је све ово било познато, јер сам ту дужност имала и у Првом батаљону IV пролетерске бригаде.

Првих дана послије формирања Бригаде Санитет ПрЕог Батаљона организовао је шишање, прање и парење веша. Парење је

вршено у пари, у тзв. партизанским брадима, коју смо добили од Болнице IV бригаде која се још налазила у Колашину.

Пошто је то људство било са терена, па ненавикнуто на такав начин живота, комеса,р Батаљона, са референтом санитета, одржао је један састанак са борцима, објаснио потребу за хигијеном, што је омогућило санитету да несметано обави ове прве своје задатке и хигијенски опреми Батаљон за предстојеће акције.

Остале другарице, које нијесу имале директну дужност у санитету, распоређене су по водовима и четама као борци. Током времена, кад се деси да је болничарка рањена, болесна или да је одсутна са положаја ради евакуације рањеника, одмах се то уцражњено мјесто попуњава од ових другарица — бораца. Све су оне дисциплиновано прихватале све обавезе, које им се додјељују.

Извјесну количину санитетског материјала добили смо од санитета IV пролетерске бригаде, која нам је послужила као прва помоћ, а касније смо се сами сналазили, плијеном од непријатеља и из савезничке помоћи.

Потом су услиједили састанци у виду стручних предавања, као: како се указује прва помоћ, како се ставља први завој, како се рањанику уставља крварење, како се праве носила, ублаге, како се рање-ник извлачи са положаја и послије превијања пребацује до батаљонског превијалишта. Прво такво предавање одржао је др Жарко Микић, а послије је то морао обављати референт санитета Батаљона и преносити своје искуство из дотадашњег рада. Све су то болничарке са задовољством слушале и памтиле и већ у првим акцијама показале своју умјешност и изузетну храброст. Потврда тога је, кад рањенику притрчи болничарка, он се осјећа сигурним да неће остати непревијен и неће бити у опаености да му рана искрвари, јер је добро урађено. Што је Батаљон више ишао из акције у акцију, то су и бол-ничарке биле све стручвије и храбрије.

Но, санитету није била обавеза само да превија рањенике зеђ смо у маршу водили бригу да не изостане изнемогли, болесни и лакше рањени борац, да на одмору са дотичним руководиоцем обилази и прегледа кухињу, квалитет хране, одржава хигијену и сл. Прање и дезинфекција одјеће морала се обављати по могућности сваких 10—15 дана. У противном пријетила нам је опасност од разних зараза и гамади — вашака, који су били стални пратиоци наших бораца, За одржавање здравља бораца најпозвније су биле болничарке. Зато су оне ту дужност обављале врло савјесно и до краја одговорно, наравно у границама њихове моћи и знања. У томе су имале пуну подршку и помоћ од њихових претностављених страјешина, нарочито комесара.

За кратко вријеме болничарке Првог батаљона, као и све болничарке у VI бригади, биле су поуздане у свом напорном послу. Не треба заборавити да су то биле младе жене, са нижим

или никаквим школеким образовањем, па су многе училе да пишу и читају на анафалбетским часовима који су се организовали по четама и водовима и у предаху између борби. Тако су се оне убрзо све описмениле, па су током времена израсле од водне до четне болничарке и референта санитета батаљона, за политичког делегата вода, а касније и комесара неке јединице.

Да би санитет постигао више у стручности, Приморска оперативна група бригада формирала је санитетски курс. То је омогућило да и Први батаљон пошаље свој дио другарица на курс. Међу овим другарицама упућене су неколике другарице које ће посјећивати курс за хигијеничаре. Поелије завршеног курса, који је трајао око мјесец дана, враћале су се у своје матичне јединице и наставиле рад са више знања и самопријегора.

Референт санитета Батаљона редовно је одржавао састанке на којима су водне и четне болничарке извјештавале о свом раду, проблемима или сметњама. То је референт Батаљона преносио својој команди, како би се отклониле тешкоће ако их има или ако треба нека интервенција. Може се слободно рећи да је у том погледу била свестрана помоћ читавог руководећег кадра Батаљона. У томе се истицао први комесар овога Батаљона Душан Влаховић. Душан је био иницијатор за одржавање састанака са свим другарицама у Батаљону. Састанке смо одржавали тако рећи редовно, сваких седам-осам дана. Ту се разговарало о војничком моралу, о дисциплини и о свему ономе што краси жену, борца револуције, борца санитета.

Све ове другарице су биле идејно опредијељене, ријешене да се неће враћати кући док се рат не заврши, односно до побједе. Нијесу биле све чланови Партије или СКОЈ-а. Са онима које нијесу биле ускоро се почело више радити и припремати их путем разговора, пратећи њихов рад и понашање у јединици. За кратко вријеме то су повјерење добиле многе од њих и постале чланови КПЈ или СКОЈ-а. То им је дало још више полета и иеустрашиво водило у све акције које је водила њихова јединица. ЈМноге су заслужиле да им се опишу поједини подвизи у обављању њиховог посла, али посебно не може да се заборави подвиг болничарке Прве чете у току борби ове јединице у Загарачу и Загреди, кад је страдала скоро читава Чета. Болничарка ове Чете била је теже рањена у ногу. Пузећи са положаја наишла је на тешко рањеног пушкомитраљесца Патића. Ова храбра болничарка узела је пушкомитраљез преко рамена, а Патића испод руке и тако вукући и себе допузала до села Загреде и нашла заклон испод неке шпиље. На тој шпиљи цијелу ноћ се шећкао непријатељски војник и тек кад се непријатељ удаљио сјутрадна, болничарка је узела пушкомитраљез и Патића, оријентисала се у правцу Батаљона и стигла у село Меоце. Тако је та храбра бол-

ничарка спасила не само себе, већ и борца, рањеника и оружје да не падну у руке непријатеља.

Ту у тој борби погинула је храбра четна болничарка члан КПЈ Јелена Дрљевић, затим комесар чете, помоћник комесара и још око двадесет другова бораца.

Не смију пасти у заборав ни они моменти кад се траже добровољци за нову озбиљну акцију, па се међу њима нађу и по неколико другарица окићене бомбама од којих се нијесу одвајале. Ишле су на бункере смјело и храбро, раме уз раме са осталим борцима бомбашима. На састанцима својих јединица, гдје се разматрала војна или политичка ситуација код нас и у свијету, или гдје се расправљало о стању у јединици — другарице су увијек биле присутне и једнако узеле учешће у рашрави као и остали борци и руководиоци.

То је многим омогућило да се политички и војнички уздижу и оспособљавају. Добар војнополитички рад у јединицама омогућио је да је поелије извјесног времена Батаљон био у стању да и сам даје способне кадрове новим јединицама, међу којима је било и другарица. Неке су пошле за референте санитета других батаљона, неке за референта санитета бригаде, а било их је политичких комесара дивизиона, комесара болница и др. Оне су свуда оставиле лијеп примјер борца и руководиоца наше социјалистичке револуције, идући за одабраним идеалом, за боље сјутра.

У дане ослобођења земље и побједе над непријатељем многе другарице су се демобилисале и отишле из војске. Већина од њих је нашла своје мјесто у новој средини, на новим пословима. Запослиле су се у друштвено-политичким органима. Многе су стекле иородицу и посветиле се кући и домаћинству, гаје и васпитавају своје потомство за добро данас и боље сјутра.

Марија-Машица ТАДИЋ

УСПЈЕШАН „ИАПАД" ИА СУВО МЕСО, МЕД И ОРАХЕ

— Једна епизода —

Децембра 1943. и јануара 1944. године, Друга чета 3. батаљона држала је један дио положаја на Црном врху (кота 1490) који се високо уздиже изнад Бродарева у Санџаку. Водимо скоро свакодневне борбе са Њемцима и муслиманском милИцијом, и то под врло тешким и неповољним зимским условима. Снијег дубок

скоро до појаса, а температура ниска, често и преко — 15°. Због јаког мраза, ноћу се чује мелодично крцкање стогодишњих букава, које производи такве звуке који нам личе на клапарање затварача од пушака и аутоматског оружја.

Храна врло слаба и оскудна — боље рећи никаква. Сваког другог-трећег дана добијемо по мало парче мршавог козјег меса, мало чорбе са понеким кромпиријем или комадићем јечменог хљеба, у којем има више мекиња и сламе него брашна — и то све без и зрна соли. Поред свих ових недаћа и тешкоћа, на нас се беспоштедно окомио још један ситан али врло досадан непријатељ. Одјећа нам је пуна гњида и вашију, које нас стално грицкају и узнемиравају, а нарочито ноћу, па нам се чини да нам попише и оно мало крви што нам је још остало.

Освануо је 6. јануар 1944. године, по црквеном календару Бадњи-дан. Јутро је ведро и толико хладно да студен продире до самих костију. Одјећа и обућа нам је доста слаба и дотрајала, тако да све остале недаће и тешкоће још теже подносимо. Са великом надом очекујемо нешто хране из интендантуре Батаљона — бар толико да заварамо колико-толико наше изгладњеле стомаке.

Испред трошне кућерине у којој бивакујемо, командир наше чете Ђорђије-Ђоно Поповић стално шетка тамо-овамо са рукама на леђима. Очито се види да га мори нека мука и да „кује"" неке значајне планове. Повремено застане и баци поглед на групицу кућа које се налазе у дубокој јарузи испод нашег положаја.

Ускоро му се придружише и остали чланови Команде Чете: његов замјеник Милутин Војиновић, комесар Радомир-Љаља Вујошевић и помоћник му Радомир Иикезић. Иешто врло жучно расправљају, али не знамо о чему. Изгледа нам као да немају јединствено мишљење и да не могу да постигну сагласност. На крају завршише разговор па ме позваше да дођем код њих. Одмах ми сину кроз главу да ми предстоји извршење неког задатка. Хитро прићем и по војнички се обратим: „Изволте, друже командире![1,1] Наш добри командир Ђоно смјешка се и психолошки ме посматра — као да хоће да испита моје расположење и психо-физичке способности. Затим каже: „Перо, позвали смо те да те питамо да ли си вољан да се прихватиш извршења једног сложеног, опасног и помало деликатног задатка. С обзиром да си прије пар дана примљен у Партију, то смо те и одабрали, јер сматрамо да ћеш постављени задатак успјешно обавити.'"

Без много размишљања одговорим: „Друхсе командире, спреман сам да прихватим било какав, па и најтежи задатак!'" Мало ми је чудно и необично што ме сада пита да ли сам вољан и спреман, када то до сада није практиковао — него једноставно изда наређење.

Командир Ђоно затим настави: „Задатак се састоји у сљецећем: одабери још три борца које сам хоћеш па се спустите у

онај засеок који се налази у оној дубодолини испод нашег положаја. Настојте да прикупите нешто хране за чету и то првенствено и по могућности на добровољној оонови и преко одборника села уколико истог има. Ако на овај начин не можете прикупити нешто хране, онда у крајњем случају извршите реквизицију. Уколико наиђете на неки артикал ко.ји има већу „калоричну вриједност'", можете и такав донијети. Треба да будете посебно обазриви, јер је становништво села у већини непријатељски расположено према партизанима. Скоро сви његови одрасли мушкарци налазе се у редовима муслиманско-усташке милиције и у непосредној су околини села ради обезбјеђења својих породица и спречавања наших упада."

Пошто сам добијени задатак схватио и са вољом прихватио, предузимам потребне мјере у циљу његовог што успјешнијег извршења. Одмах ми паде око на најмлађег и растом најнижег борца наше чете Хама Малезића. Мали човјек, али ватра хсива! Узмувао се и стално гледа у мене, дајући ми неке сигнале покретима руку и мимиком. Знам шта хоће, жели добровољно да иде у „акцију". Без много размишљања повиках: „Хамо, спрема за покрет!" Сав трепери од радости и онако мален поче да поскакује с ноге на ногу као неки петлић, хитро отрча и донесе пушку, коју кад стиже, чврсто приљуби уз бутину и десни бок. Наоружан је оном дугачком италијанском „фућилом", која је бар за три прста већа од њега. И да се није добровољно јавио, имао сам намјеру да га обавезно одаберем за члаиа „експедиције". Знам да је Муслиман (родом је из Берана — садашњи Иванград), а с обзиром да идемо у муслиманско село, то у случају потребе мохсе да буде од велике користи. Поред тога, онако сићушан, моћи ће у случају потребе да се завуче и у мишју рупу. Која сам два остала борца одабрао не сјећам се, једино знам да су храбри и за овакве „работе" способни. Ипак ми је најважније што мала, али вјешта и храбра јуначина Хамо иде са нама на извршење „борбеног задатка".

Ускоро крећемо на извршење задатка у колони по један и на прописном одстојању. Удаљеност од нашег полохшја до засеока је од 2,5 до 3 километра. Терен се стрмо спушта под углом од скоро 45°. Снијег дубок скоро до појаса, нигдје заклона — све брисани простор. Повремено застанемо да осмотримо засеок са околином. Не видимо живе душе. У близини смо кућа, зато се крећемо са највећом опрезношћу. Прелазимо поточић и дубоку јаругу и пењемо се кратким али стрмим успоном према најближој кући. Када стишсмо испред ње, два борца распоредих на најпогоднија мјеста ради осматрања и обезбјеђења, а мој добри Хамо и ја, опрезно се упутисмо према улазу куће. Врата су отворена па сматрамо да унутра има неко од укућана. Хамо повика: „Газда, има пи ко дома!?" Нема одговора. Опрезно се прикрадамо улазу поред

кућног зида и мућевито упадамо унутра — прво Хамо па ја за њим. Прво спазисмо велико огњиште изнад којег су висиле масивне — црне вериге. За њих окачен велики гарави котао-боље рећи казан, испод којег су лизали јаки, као крв црвени пламенови. Видимо да се кува козетина са кромпиром. С обзиром на количину меса која се налазила у котлу, (Хамо рече да је то читав јарац од најмање 60 кила) одмах закључисмо да се то не кува за једну фамилију — него за војнике-ратнике. Одмах донесосмо закључак да је ова кућа непријатељски дом и да је треба казнити — по најблажим партизанским законима — само реквизицијом.

Док смо још били исцред куће, оејетили смо да се унутра кува козетина, чији се мирис ширио и надраживао нам ноздрве, а нарочито Хамове. Пажљиво претражР1смо велику и једину просторију у приземљу куће, али у истој нема никог од укућана. Такође ни друге хране сем козетине у котлу на огњишту. Козетина се крчка, ноздрве нам се шире а зуби пљуцкају. Радо бих и са слашћу појео, макар и недокувано парче козетине и поред тога што ме овај јаки мирис подсјећа на „прчевину". За Хама и да не зборим — стално се врти око котла као мачак око вреле каше. Таман се спремамо да напустимо ову и да идемо у неку другу кућу, кад Хамо спази један мали, скоро непримијетан —• четвртасти отвор на таваници просторије — у самом углу, прекривен гаравом даском. Ка' сиви соко отрча и из другог ћошка велике камаре донесе стубе ((мердевине) и прислони их на зид у правцу отвора. Поче да се пење као неки пантер. Италијанску „фућилу" неће никако да скине с рамена — него се са њом пење на таван. У себи помислих да сам добро урадио шта сам Хама узео, иначе ниједан од нас тројице не би могао да се цровуче кроз овако узан отвор. По тавану се чује потмуло тапкање Хамових корака и замало што не запјевах из свега гласа: „Хамо шпарта на све четир' стране!"

Изађем испред куће да на брзину извидим ситуацију. Видим два наша друга како ревноно обављају своју повјерену дужност. Поново уђем у кућу, погледам према отвору на тавану и само видим Хамове ноге како висе и лагано се клате, као да желе да се што прије приљубе уз мајку земљу. Кажем му: „Хамо, што не силазиш?"', а он ће: „Пењи се, чекам тебе да црихватим ово што сам нашао!" Појави се повећи земљани ћуп (од неких 7—8 кила) којег чврсто држи између ногу. Ништа не збори, али претпостављам да је у њему мед. Затим се зачу неко чагртање и одједном се појави џакчић изаткан од кострети (козје длаке). Мада није било тешко погодити шта је у њему, Хамо повика: „О р а с и . . .!'" Таман што сам спустио ћуп и џакчић, Хамо поново виче: „Пењи се, има још нешто!" Кроз отвор се појавише два повећа кошета (задња бута) сувог меса. Када их угледах, кажем: „Е, мој Хамо.

мора да су од неког маторог јарца! Ако је било мањих, од неке младе јарице — што њих не узе?" Хамо се доста гласно насмија, па каже: „Ала си ти неки велики шсподин ,много пробирујеш, буразеру мој! Још би хтио да су од младунице!? Зар не знаш, јадо мој, да је највећа гре'ота заклати младуницу? Она служи за друге работе: музе се, прца и рађа јариће. Све се бојим да од ове маторе јарчетине нећеш моћи омастити те твоје велике брчине!" Овај Хамов одговор засмија ме до суза, а још више ме задиви његово брзо и паметно реаговање и оштроумност, тим прије што знам да није завршио неке високе школе.

Овај дијалог смо водили на „високом нивоу", то јест док је Хамо био још на тавану. Пожурујем га да сађе. Поче да се копрца и дахће, просто ми га је жао. Знам да му смета она дугачка италијанска пушчерина те не може тако лако да се провуче кроз узани отвор. Најзад је успио да се провуче и сађе. Посматрам га, не личи ми на оног Хама одранније. Иако је по природи црнпураст, сада изгледа као прави оџачар. Сав се изгаравио, нарочито по лицу. Кажем му, смијући се: „Црни Хамо, само да знаш како изгледаш! Толико ти се измијенио „лични опис" да те не би ни рођена мајка препознала када би те сада случајно видјела. Он се смјешка и поче да брише лице рукавом, па још више размаза ону гареж и тамо гдје је није било. Развезли ми причу и шалу као да не знамо у каквој се опасности налазимо. Сваког тренутка могу да нас опколе припадници муслиманске милиције, па да нас побију или што је још горе — живе спале као мишеве на овом огњишту. Зато повичем: „Хамо, излазимо из овог осињака, сто ти богова!" Он и даље наставља причу, па каже: „Нешто се мислим како да однесемо и овај котао с месом. Када би и то урадили, онда би била права гозба и Бадњи-дан бисмо још боље прославили.'" Још једном га оштро опоменух и на крају изађосмо из куће. Он пребаци преко рамена она два кошета меса, ја у десној руци носим ћуп а у лијевој орахе .Дадосмо знак двојици другова да крену и убрзо нам се придружише. Траже да од нас преузму ову богату „ловину'", а Хамо каже: „Не дам ни за живу главу!" — а и мени се не испуштају из руку ова два драгоцјена и калорична артикла. Пошто је терен од куће до дна јаруге врло стрм а снијег дубок, спустим џакчић, опкорачим га и чврсто држећи ћуп испред себе — зачас се спустих до дна јаруге. Видјевши мене и они то исто ураде, само с том разликом — што њихове задњице нијесу имале тако сигурну заштиту као моја. Према пипању рукама и гримасама на лицима могло се закључити да су им стражњице поцрлично надрљале, док за поцијепане гаће на туру није толика штета — окрпиће се, само нек' је жива глава.

Кратко се договарамо куда да се вратимо — да ли истим путем којим смо и дошли или другим заобилазним кроз јаругу, па иза гребена. С обзиром да је Овај много даљи, а поред тога и

тешко проходан, доносимо једногласну одлуку да се вратимо истим којим смо и дошли — па куд пукло да пукло. Распоређујемо се у стрељачки строј и на већем растојању крећемо уз брдо. Успон велики па из снијега једва ноге извлачимо. Нијесмо далеко одмакли, кад изненада поче плотун из пушака са високих коса иза нас. Фијучу зрна око ушију, а право рећи и око гузица. Сада увиђамо какву смо грешку направили при избору пута за повратак, али је све касно. Упозоравам другове да изводе цик-цак маневар и да уложе све могуће напоре како би се што прије извукли са брисаног простора и дочепали се врха косе. Ускоро се зачуше пушкомитраљески рафали, који су се све више приближавали непријатељском положају. Знамо да су то наши другови из чете, па нам одмах би лакше. Сада смо имали много више наде да ћемо се некако извући из ове опасне ситуације. Уз пуно физичких напора најзад изађосмо до врха косе, здрави и неоштећени. Опасност је прошла, па сједоомо да мало предахнемо. Мало у шали — мало у збиљи, поче прича, из које изведосмо закључак: „Операција потпуно успјела — и то без жртава." Уто Хамо повика: „Богами није без жртава, зар не видите да је џак рањен!?" Погледасмо и заиста се види улазна и још већа излазна „рана". Колико је ораха рањено не знамо, то ћемо установити када их изручимо из џака приликом диобе. Неко од другова рече: „Све о њиховој глави, била би већа штета да је ћуп рањен, онда меду не би било спаса!'"

На домаку смо чете. Другови нам машу рукама и почеше да се групишу, боље рећи постројавају. Изгледа нам као да припремају неки свечани дочек у част нашег рређног повратка.

Идем на челу „колоне'". Позади мене наступа Хамо, малтене парадним кораком. Иза њега два друга којима смо од безопасие зоне дали улогу „коморџија". У чети влада неописиво весеље и расположење, чак се чују и бурни аплаузи.

Прилазим нашем командиру чете Ђону и по свим војничким прописима рапортирам: „Друже командире, постављени задатак смо успјешно извршили. Враћамо се у базу живи, здрави и неоштећени!" А Хамо одмах придодаје: „Осим ораха који су рањени — али без већих посљедица!'" Зачу се громогласан смијех и неозначно расположење свих бораца и руководилаца чете. Уз снажан аплауз поче скандирање: „Хамо. . . Хамо!" Њему мило, сав се топи од среће. Стоји гордо и у ставу „мирно", па ми сада изгледа много већи, као да је прерастао ону његову дугачку италијанску „Фућилу".

Долази четни економ Лазо Ћуковић — Бокељ. Преузима драгоцјене артикле „по списку" — али без реверса. Оштри један повећи нож, сличан војничком бајонету. У помоћ му прискачу још два борца који су вични интендантским пословима. Исјекоше јечменицу и козетну на што је могуће приближније дјелове. Борци

се сврсташе у колону по један и лагаиим ходом почеше да примају своје „следовање", великом муком и највише Хамовом заслугом набављено. Јечменица се толико скаменила да би са њом могао коња убити, али и она добро дође уз ову суву јарчевину.

Међу првима у реду и Хамо заузе своје мјесто. Стално поцупкује и облизује се као неки мачак. К'о вели: „Приступи Хамо, имаш и ти право да нешто поједеш од ове твоје муке!" Када дође на ред — глаоно повиках: „Лазо, дај Хаму дуплу порцију, пошто има највише заслуга за данашњи ручак!" Економ Лазо то заиста и уради, а Хамо сав срећан и поносан — можда не толико због дупле порције колико због похвале коју је од мене добио, удаљи се десетак корака и одмах крену на посао. Путем ми је причао да је за њега сува козетина најбољи и најслађи специјалитет. И да смрди на „прчевину", како сам му рекао, јео би је са још већим апетитом, па макар послије тога и црк'о. У то сам се сада увјерио посматрајући га како са неодољивом слашћу једе козетину — просто је мераклијски густира. У себи каже: „Хамо, нека ти је на здравље!"

На крају примам и своју порцију. Настојим да будем што је могуће даље од Хама, пошто знам да ће одмах да почне да ме задиркује и да препричава дијалог којег смо водили у току извођења наше „операције". Налазио сам се у непосредној близини команде чете и као и сви остали борци ух-сивао у слатким залогајима, са тешком муком набављене козетине. Можда због велике глади која ме је морила, одмах сам дошао до закључка, да сам био у великој заблуди када сам Хаму зборио да козетина смрди на „прчевину".

Махинално бацим поглед удесно и видим Хама како нам се црикрада као неки мачак, Стиже и сједе поред нас, али још увијек једе своју омиљену козетину. Пошто је добио „мојом заслугом" дуплу порцију, ваљда не може тако брзо да је ликвидира, а можда има и мерак да је што је могуће дуже густира. Још једем, нијесам дошао ни до половине. Испод ока видим Хама како ме крадимице посматра и враголасто се смјешка. Не обраћам пажњу на њега, како не бих изазвао причу везану са нашом акцијом. Не лези враже, али Хамо поче причу и без мог изазова. Што је гласније могао и са пуно сарказма повика: „Маетиш ли те твоје брчине овом матором јарчетином што смрди на „прчевину[1]"? Велика је штета и много ми је жао што за тебе нема једна буткица од неке младунице која није прчевита — тада би ти било много слађе и бркове би још боље омастио'".

Командир Ђоно и остали чланови Команде Чете углавном схватише у чему је ствар, па рекоше да им поднесем подробнији извјештај о свим збивањима у току акције. Почех причу — сасвим истиниту и онако како се радња одвијала. Дијалог између Хама и мене репродуковах што сам боље знао и умио, наравно са

његовим допунама и упадицама. Посебно истакох његове заслуге у нашем муњевитом и успјешном „лову". Сада је Команда Чете, углавном, имала јасан увид у читав ток нашег дејства, па нам у знак признања изрече усмену похвалу пред свим борцима Чете. За своје изузетне заслуге Хамо доби посебну похвалу. Лице му се озарило од среће, смјешка се и каже: „Овакве и сличне акције мнош волим, па и у будуће можете рачунати на мене — одмах се унапријед јављам за добровољца."

Пошто смо козетину „ликвидирали", долази на ред посластица — мед и ораси. Сваки борац доби по 30—40 ораха и по неколико добрих кашика меда. Поче крцкање које нас подсјећа на брзометну паљбу. Неко једе орахе, па се затим слади медом, а већина бораца то ради истовремено, умачући орахе у мед, како би се на тај начин осјетила два различита — али врло пријатна укуса. Сјетих се оних Његошевих стихова из „Горског вијенца": па их гласно изрецитовах.

„Тврд је орах воћка чудновата,
не сломи га ал' зубе поломи![1]"

и оних других:

„Чашу меда још никоие попи,
што је чашом жучи не загрчи;
чаша жучи иште чашу меда,
смијешане најлакше се пију.'"

Међу борцима наста смијех и веселост. Комесар Љаља устаде и пред читавом четом каже: „Мени преста комесарство пошто ми Перо узе хљеб и умјесто мене одржа политички час. Послије ових Његошевих стихова које је изрецитовао, немам шта да кажем, само могу да отворим дискусију.'" И заиста, дискусије је било, и то доста корисне, али се ипак понајвише водила око меда и ораха. Посебно је била жива и интересантна о Хаму и његовом врло значајном доприносу којег је уложио за добробит своје драге Друге чете. И он се јави за ријеч, па на свој начин прокоментариса Његошеве стихове, отприлике овако: „Сви знамо да је мед сладак, али за нас четири „акцијаша" могао је бити и горак, и то са пуно чемера. Лако вам је сада диванити о сласти меда када вам је пао к'о с неба. Истина је и то да је орах тврда воћка, али се и он може сломити — ако не зубима а оно зрнима из пушака. Нико се од вас не пожали да је сломио зубе, а наши су богами могли бити поломљени од пушчаних плотуна који су нас обилато обасипали.'" Наста смијех и аплауз и више нико ништа не збори, тако да Хамо закључи ову дискусију.

Настављамо и даље са препричавањем згода и незгода које су нас пратиле, а највише о Хаму и његовој улози коју је сјајно одиграо. Причам друговима како је хтио да носи и ону велику котлину са козетином, од које намјере сам га на стотину грднијех јада одвратио. Зачу се глас десетара Милете-Шака Живковића, који каже, да смо много погријешили што и котао нијесмо донијели. Не схватајући одмах да ли то говори у шали или озбиљно, кроз главу ми пролетјеше све тешкоће и опасности које смо преживјели, па почех љутито да реагујем и кажем: „Предлажем да Шако изведе једну сличну акцију, и то одмах сјутра — на сам Божић. Да сам случајно командир чете, поставио бих му овакав задатак: да са својом десетином пође у неко село испод Црног врха, па да као горски вук ускочи у торину и из буљука коза одабере најбољег јарца, да га ухвати за браду и доведе у Чету. Пожељно би било када би заплијенио јарца — предводника са чактаром, како би његова газдарина чула на коју страну јој је јарац пошао. Када га послије повратка набије на ражањ, да му поново стави чактар око врата, како би се чуо приликом окретања, а чији звуци би можда привукли јарчеву газдарицу — хајку булу да дође по свог предводника. Када би случајно дошла, сигуран сам да би јој Шако великодушно вратио чактар, а што се тиче меса, убијеђен сам да јој не би ни један кварат дао. Можда би јој вратио и чапру, па да му од оне косгрети исплете фине гете и чарапе, које би му биле спае на овој јакој санџачкој зими."

Поче громогласан смијех и раздраганост код бораца, који снажним аплаузом поздравише и подржаше овај мој предлог. Шаку би мало непријатно, па стално глади своје велике брчине, и рече: „Ја сам ово рекао у шали, а да сам знао какав ћу задатак добити — не бих ништа зборио!"

Са овим завршисмо час „политичке наставе" пошто су нам предстојали нови задаци и дужности у наступајућим биткама. Поелије овако пријатно проведеног поподнева, уз приче и шалу, чини нам се да ћемо будуће борбе, тешкоће и недаће много лакше иоднијети.

Перо М. ГРУЈИЧИЋ

ДЕВЕТ ДОБРОВОЉАЦА

Приликом формирања Петог дурмитореког батаљона у новембру 1943. године, ушао сам у састав тога батаљона као борац Треће чете. Тај батаљон водио је борбе против Њемаца на Ђур-

ђевић Тари и спречавао њихов продор према Жабљаку. Након тога, Батаљон се налазио у ширим рејонима Његовођа, Шаранаца и Бијеле, а затим на ширем простору Никшићког среза. На наведеним теренима Батаљон је водио борбе с остацима четничких група и дрхсао положаје према Никшићу у с. Глибавцу. Тих дана, код бораца нашег Батаљона пронијела се вијест да на простору Никшића — Грахова долази Шеста црногорска ударна бригада и да ће нас смијенити на тим положајима. Међу борцима се причало да је то добро наоружана бригада, да води сталне борбе на разним теренима и да је стално у покрету. Причало се, такође, да борци те Бригаде имају енглеско наоружање и униформе. Због тога су многи борци, нашег Батаљона, изразили жељу да ступе у састав Шесте црногорске ударне бригаде. Међутим, старјешине Батаљона су, из мени непознатих разлога, ограничавали одлазак у наведену Бригаду, и то нарочито руководиоцима и члановима Партије. Ипак, дозвољено је да нас девет бораца-скојеваца пођемо у Бригаду.

Концем јануара 1944. г. Први батаљон Шесте бригаде нашао се у Горњем Пољу код Никшића. То је послужило као повољан момент за наш одлазак у ту Бригаду, односно у њен Први батаљон. Једног дана, средином фебруара 1944. г., били смо свечано испраћени од другова-бораца из Петог дурмиторског батаљона којом приликом је комесар Батаљона Крстајић Видоје одржао нригодни говор. У саставу ове групе били су: Чуровић Миливоје, Добриловић Радивоје, Бајовић Данило, Стјеповић Марко, Бојичић. .., ја, а имена осталих се не сјећам. Пред вечер истог дана стигли смо у штаб Првог батаљона и јавили се команданту Јанку Тадићу.

Тадић нас је срдачно примио, а затим нас представио борцима Батаљона који су већ били постројени и спремни за покрет. У кратком излагању рекао је борцима одакле смо дошли, те да долазимо као добровољци из разлога што желимо да се боримо у саставу једне од наших ударних бригада. Наш сусрет с друговима из Батаљона био је јако срдачан. Пријатно смо се изненадили када смо међу њима нашли доста познатих другова и другарица. Посебно ми је остао у сјећању сусрет два брата Ђуровић Миливоја и Милоша. Распоређени смо, затим, по четама. У свакој чети била су по три борца. Ђуровић Миливоје, Добриловић Радивоје и ја били смо у Трећој чети. Командир нам је био Шоловић Момчило. Исте ноћи Батаљон је пошао на извршење добијеног борбеног задатка, и то је за нас „новајлије"" био први борбени марш, а убрзо је услиједила и прва борба коју смо водили с четницима, као борци Првог батаљона.

Одмах након нашег доласка у састав Првог батаљона услиједио је покрет из Горњег Поља према Трубјели и Каменском,

гдје се налазила већа група четника. Имали смо задатак да ликвидирамо те четнике. Маршовали смс те ноћи пољем до села Стуба, а затим жељезничком пругом Никшић — Билећа све до села Трубјела. Скренули смо, потом, десно и неким козјим стазама стигли у рејон села Каменско. Тај марш остао ми је посебно у сјећању због физичког напора који сам имао те ноћи. Ненавикнут, до тада, на дуге ноћне маршеве спавао сам у ходу док сам ишао по жељезничким праговима. Ногама сам ударао по шинама десно и лијево, а приликом пролаза кроз тунеле ударао сам и главом о стијене тунела. Но захваљујући тунелима и жељезничким шинама нисам „искочио из колосјека"". Напад сна пратио ме у току читаве ноћи и присилио ме да успоредим маршеве које сам имао док сам био у саставу Петог дурмиторског батаљона и овога те ноћи. Већ на почетку осјетио сам да није исто бити у саставу теренеких јединица и ударних бригада. Непосредно након доласка у рејон села Каменско, сударили смо се с четницима који су већ били запосјели своје положаје и очекивали наш напад. Било је то у зору, непосредно након напорног марша.

Наш је Батаљон извршио напад из покрета. Четници су били с подручја бивше Рудинско-Трепчке опћине, добро су познавали терен, били су добро наоружани и бројчано надмоћнији. То су били претежно окорјели издајници које је предводио бивши југославенски официр Рако Лалић. Распоред за борбу наших чета није ми познат и зато ћу се ограничити на догађаје у мојој Трећој чети, онолико колико ми је остало у сјећању. Одмах се повела оштра борба из непосредне близине уз обострану упорност. То је за мене било изненађење, јер све до тада био сам навикнут да у ранијим борбама с четницима они напуштају своје положаје без озбиљнијег отпора. Борба је вођена читав дан уз обоетране губитке. У сумрак тога дана заузели смо четничке положаје и ту смо остали неколико дана. У току ове борбе погинули су другови: Батрић Вујисић — пушкомитраљезац и Милован Васовић, борац, а теже је рањен Мирко Бајагић.

Овдје морам нагласити да је од нас девет добровољаца, који смо дошли из Петог дурмиторског батаљона у Први батаљон Шесте бригаде, преживјело само три друга. У рату нас тројица иримљени смо у КПЈ и ускоро постали десетари, водници и делегати водова, а из рата смо сви изашли као официри ЈА.

Јакша ТАДИЋ.

ОПАНКЕ ЗА ЦИПЕЛЕ

Предност је у партизанима била имати малу ногу, јер се лакше могло доћи до обуће. Ту шансу сам и ја искористио. Маршујући од Колашина према Никшићу, негдје у Лијевој Ријеци, додијељено је нашој чети два-три пара ципела које су савезници падобранима спустили. Подјела је извршена тако што су ципеле дате старијим борцима и пушкомитраљесцима. Такве једне ципеле добио је и Мишо Косовић. Међутим, након два-три дана цинеле су га јако нажуљале, па је тражио да се ја и он „ћорнемо" — замијенимо, да му ја дам опанке од коже са опутом начињене. Одвраћао сам га ,али је он наваљивао да се за стално промијенимо. Тако ја дођох до добрих ципела. Опанци су служили до првих киша, а онда зна се.

Петар ВАСОВИЋ

НА ПОДРУЧЈУ ДАНИЛОВГРАДА, НИКШИЋА И ЦЕТИЊА

ПРВА БОРБА 3. БАТАЉОНА ЗА УТВРЂЕНО ГРАХОВО (1. II 1944)

Батаљон је отпочео напоран марш из Санџака за стару Црну Гору 8. јануара 1944, изводећи свакодневно мање акције на маршу, стигли смо у Трешњево крајем јануара. Марш и борбе које је тог мјесеца водио ојачале су борбену способност Батаљона, јер је поред стицања ратне вјештине извршена знатна попуна јединица добровољацима из мјеста куда смо пролазили. Чете су уочи напада на Грахово бројиле преко 50 бораца. Осјећала се велика непопуњеност у муницији, као и преморе ност људства.

Одмах по доласку у Трешњево, у раним јутарњим часовима, 1. II 1944. извршен је напад на мање четничке предстраже, које су се налазиле непосредно око варошице. Испред 3. чете пронађено је 6 убијених четника.

Батаљон је успио да око 12 часова ступи у ватрену везу са утврђеним Граховом.

На једном узвишењу, одакле је осматрање најпогодније, Штаб Батаљона је окупио све командире чета и водова и заједнички је договарано о начину напада. Изучени су сви цравци. Уочено је да је Грахово јако утврђено и да је постављена бодљикава жица, коју штите аутоматска оружја из бункера, који су се лако уочавали. Грахово, као утврђено насеље, налази се у равници и браниоцу омогућује лаку одбрану. Снијег је и постоји мјестимично копно, што отежава осматрање.

Након извиђања и договарања, Штаб Батаљона је издао наређење да се изврши напад у 19 часова са по једним водом из сваке чете, с тим што ће један вод 3. чете комплетно ићи у бомбаше и извршити напад уз комуникацију која улази у Грахово од Рисна. Након савладавања жичане препреке требало је напасти утврђене бункере који су контролисали прилазе непријатељским положајима. По један вод 1. и 2. чете извршиће напад, али тек када претходно вод 3. чете савлада жичане препреке и нападне на бункере. Тешки митраљези и преостала аутоматска оружја других водова, чије људство није непосредно ангажовано у нападу, имали су задатак да туку одређене тачке у Грахову преко јединица које су пошле у напад. Након овладавања истуреним бункерима, сви водови одређени за напад требало је да ступе у дејство.

Припрему напада подржавао је један наш минобацач 81 мм са око 20 граната. Непријатељ није одговарао на њешво дејство.

Вод 3. чете успио је да се, користећи дубоки канал поред цесте од Рисна, привуче неопажено до саме жице прије иапада 20

минута и постави шарац и 1 пушкомитраљез у подесном заклону исцред жице на 10 м који ће штитити бомбаше, а остатак вода успио је да савлада неопажено жичану препреку и без отварања ватре и повика „јуриш!" да се докопа једне зграде која је била запосједнута од стране четнмка, након убацивања бомби у зграду. Овај напад је изведен тачно у 19 часова. С обзиром да је вод 3. чете извршио први дио задатка, остали водови су требали да се у том часу нађу непосредно код жичане ограде. Међутим, они су били удаљени стотинак метара. Осмотрени свјетлећим ракетама, почели су да трпе јаку ватру из аутоматских оружја, па и губитке.

Без узмицања сви су водови јуришали да изврше своје задатке. Вод 3. чете успио је да овлзда првом кућом и зароби једиог четника и нападне одређене објекте у Граду. Водови 1. и 2. чете нашли су се на домак жичаних препрека.

Непријатељ је имао јаке снаге тада у Грахову и из мноштва бункера зауставио је напад водова. Артиљеријска ватра од Леденица тукла је иепосредно испред жичане ограде, тако да су водови 1. и 2. чете одмах имали два мртва и много рањених, које је требало извући, а тиме и ослабити јединице за извршење задатка. Иакон борбе од два часа, било је очито да је непријатељска ватра не само јача него и добро организована, тако да је Штаб Батаљона доиио одлуку да се јединице повуку.

Водови 1. и 2. чете су пришли организацији извлачивања мртвих и рањених, као и повлачењу, како је наређено. Међутим, вод 3. чете тражио је да се задрхси још извјесно вријеме на до~стигнутим тачкама, јер се налази у утврђењима и не трпи ватру као остали водови, па кад оцијени да су се остали водови извукли, урадиће то и он неопажено. Тако је и урађено. Вод 3. чете је стално ватром привлачио пажњу непријатеља на себе док су се водови 1. и 2. чете извукли, а затим и сам је престао да отвара ватру. Када је и нецријателт прекинуо ватру, тада се неопахтено, без губита!са, повукао на полазне положаје.

Прва неуспјела борба на јако утврђено насеље била је Батаљону драшцјена школа за наредне а1ш;ије, јер је свестрано анализирана ради извлачења одговарајућих искустава.

Вјероватно би овај напад дао много веће резултате, а можда се чак и завршио оевајањем свих упоришта непријатеља у Варошици и његовој непосредној околини да су, како је било наређено, у њему учествовали 4. батаљон наше Бригаде и 4. батаљон V пролетереке. Разлози зашто ова два батаљона нијесу стигли да са нама у одређено вријеме нападну Варошицу, мени нијесу познати.

У овој борби погинули су два друга: Пешић Милисава Максим из 1. чете и Бајовић М. Милош из 2. чете, а рањено их је седам: Вујошевић П. Љаља, комесар 2. чете, Ивановић Р. Радош, замјеник командира 1. чете, Жугић Вељко, командир вода 1. че-

те, Радовић Душан, из 1. чете, Мартиновић Бранко из 1. чете, Радоњић Коса-Јелисава из 2. чете и Поповић В. Милош, курир Батаљона.

Ова сложена акција била је прилргано дуго тема бројних расправа на саетанцима команди чета и Батаљона, партијских и скојевских органа и организација и четних конференција. Поред тога и зидне новине су актуелизиране овим догађајем. Опиеивале су поједине моменте, а нарочито оне кроз које се истицало јунаштво, оналажљивост, хладнокрвност и сл. Два чланка су изазивала нарочиту пажњу: „ПЕРО ШАРАЦ У ПРЕКИДУ ВАТРЕ И БОРБЕ КОРИСТИ СЛОБОДНО ВРИЈЕМЕ" и „ЂОКО ПАЉЕВИЋ И МАЛОЉЕТНИК." Навешћу текстове по сјећању.

Када је вод 3. чете омогућио извлачење водова 1. и 2. чете, ирекинуо је напад и изнудио прекид ватре и код непријатеља. Потрајало је то тако око 30 минута. Перо са шарцем је такође мировао, а пошто је испред себе имао бомбаше, није сумњао да може доћи до одступања а да га наши борци „не нагазе". Рачунао је да ће чути ако се поново запуца, па лијепо заспи да намири претходне 2—3 ноћи што није ока склопио.

Уговорени знак за одступање „ситни каменчићи бачени на положај бораца" помоћник Перов је уочио и одступио је, не сумњајући да то Перо није чуо. Но када се вод нашао на полазном положају, нема Пера, ни његова шарца. Иастала је узбуна, истрага, препирка, кратак састанак комуниста и нагађање. Говорило се да је нестао или залутао. „Није, каже командир вода, „он не може залутати." „Рањен", „Није ни рањен, он би знао како би се повезао са нама." „Онда је погинуо." „Није ни погинуо, њега зрно неће". „Па шта је онда када га нема." „Не знам", рече командир вода, „само нам пута натраг нема без њега и његовог шарца па да ћемо еви изгинути, но натраг сви поново истим правцем". И тако, вратимо се неколицина, пузајући до Пера, остављајући за нама засједе које нам могу дати подршку ако затреба. Када смо стигли до Пера, бојажљиво пипајући командир вода тражи му крв или рану, поче да га окреће престрављен. Одједанпут повика „Жив је, дише." Перо лежи на снијегу, али јака зима и мраз нијесу му сметали да учврсти сан. Трже се и сам поче да се преврће, изговарајући гласније у сну неке јауке. Пробудио се тек на учестале псовке командира вода. Кад се коначно установило да]е Перо здраво и да је његов шарац исправан, умало да та мала групица није од радости поново изазвала борбу са Њемцима. Спријечила им је гласно весеље енергична интервенција комаидира вода.

Један од иајхрабријих бораца Батаљона и искусни ратник, уз то члан Партије, предао се повјерењу свог помоћника, који није поступио војнички, а то је доказао и тиме што када смо се

ионово окупили, њега нигдје гшје било. Нестао је, јер је знао да је направио грешку, будући да му је Перо наредио ,,Пази, задријемаћу, нијесам спавао неколико дана. Ако устреба, дрмни ме".

Зидне новине су овај моменат обрадиле као коришћење сваког слободиог времена, не избјегавајући да признају Перу „Шарци" и хладнокрвиост да је могао заспати пред неколико непријатељских бункера, удаљених од њега свега 30—50 метара.

Након што је вод 3. чете ушао у Грахово, убацио бомбе у собу једне куће, из друге собе јавио се женски глас, запомажући да не пуцамо и да нема у другој соби код ње нико. Неколико мртвих четника затекли смо у првој соби по поду, док смо при уласку у другу собу примијетили само једну старицу. Због опрезности не смијемо да упалимо шибице, а баба понавља да у кући нема нико осим ње и неки „малољетник." Почели смо да тражимо тог малољетника. Пронађе га Ђоко Паљевић под сто. Иапипао га и дохватио руком за браду, која је била изузетно густа и дуга. Држи њега Ђоко за браду под сто и вуче говорећи: „Оди ти благо мени, мој мали дечко малољетни, немој се плашити војника. Ови војници воле малу дјецу." Ми сви мислимо да Ђоко озбиљно прича, али када чусмо да му подвикну „Гдје ти је пушка, мајку ти четничку!", нађе се и пушка, и ранац, и остала богата опрема.

Мило ПЕТРОВИЋ

ПРЕД БУНКЕРИМА ГРАХОВА

На домак мале варошице Грахово, у подножју Великог Дервиша и Кличевца смјештено је у тим каменитим гудурама село Бара. Ту, по великој хладноћи и голомразици 1. фебруара 1944. године око подне наша 1. чета 3. батаљона сукобила се са истуреним њемачким и четничким јединицама које смо још из покрета најтерали у бјегство према Грахову. Пут нас је овдје, у овом забитом мјесту довео послије 24 дана сталног маршевања из Санџака, по веома тешко проходном и дивљем беспућу, правцем с. Драшковина, Мојковац, Колашин, Морача, Пипери, Богмиловићи, Меоца и село Трешњево. Овдје у Грахову дошли смо да помрсимо рачуне и намјере озлоглашеним фашистичким хордама и њиховим четничким слугама, који су палили и жарили по овим слободарским црногорским селима. Иако смо били неиспавани. уморни, па и гладни, били смо расположени за борбу, занијети успјехом који смо постигли у Санџаку за вријеме Шесте непри-

јатељске офанзиве. Тог поподнева у с. Бара провели смо у међусобном чаркању, ми тежећи да овладамо доминантним положајима за наредни напад, а Њемци са четницима да деблокирају Грахово.

Крајем дана непријатељ се повукао у Грахово, а наша Чета запосјела је доминирајуће положаје са којим смо могли да осмаграмо путеве и прилазе који изводе од села Бара према Грахову. Видјели смо и бункере са лијеве и десне стране пута, на улазу у Грахово којим наша Чета треба да изведе напад. Њемци су брижно утврдили Грахово, мало мјесто али важан саобраћајни центар из кога се рачвају путеви према Цетињу, Рисну, Требињу и Никшићу. Због такве важности, око њега су никле бодљикаве жице, бетонски бункери, а многи објекти претворени у тврђаве. Ми борци нијесмо имали јасну слику о тој тврђави, па смо међусобно говорили да ћемо лако заузети Грахово. Истина, били смо доета напрегнути како то обично бива пред борбу. Међу нама је и Команда Чете која стално прати ситуацију, провјерава способност и готовост Чете за наредни задатак.

Први сумрак дочекали смо на положајима села Баре, а онда је командир Чете наредио да се на путу који изводи из Бара према Грахову прикупи Чета. Брзо смо се нашли на одређено мјесто, добили смо нешто суве хране за вечеру, а потом је командир Чете саопштио задатак Чете, борцима подијелио муницију и бомбе. На крају је позвао добровољце за бомбаше. Међу првима се јавио Максим Пешић, најмлађи борац, шеснаестогодишњак, родом из Лубница код Иванграда. О неком упознавању о непријатељској јачини и утврђењима није било ријечи.

Чета је већ била спремна за извршење задатка. Ноћ је била хладна и сасвим мрачна, на метар се није ништа видјело. У тишини Чета крену у напад, а након стотинак метара развисмо се у стрељачки строј. Владала је мртва тишина, коју је с времена на вријеме реметио бат наших корака, под којима се ломила снијежна површица. Брзо смо савладали одстојање од полазног положаја до јуриша на бункере. По устаљеној пракси очекујемо одјек бомби наших бомбаша. Чим се огласише наше бомбе, на нас се сручи заглушујућа митраљеска ватра. Обострана паљба парала је ноћну тишину. Од силне ватре и праска бомби, ноћ се претворила у дан. Чета је намах застала и залегла на мјеету гдје емо се иашли. Заклона нема, брисани проетор освијетљен ракетама успорава наше кретање.

Наш бомбаш Максим Пешић пао је покошен, испред бункера, митраљеском ватром. Прибрано и организовано покушавамо да се домошемо првих кућа, али непријатељ жестином ватре проPJ^eђyje наше редове. Рањен је Радомир Петровић, изрешетан митраљеским рафалом у обје ноге и непокретан. Рањени су још и замјеник командира чете Радош Ивановић и командир вода

Вељко Жугић. Мало нас растојање дијели па да упаднемо у непријатељске ровове. Испријечиле су се жичане препреке, за које раније нијесмо знали, нити имали средствава, ни вјештине за рбихово савлађивање. Развила се жестока борба, наизмјенично се размјењују митраљески рафали и прасак бомби.

У том паклу неко је повикао ,,Наши су у граду." Јурнусмо, али се напријед није могло, бљесак ватре нас је зауставио. Ту међу нама су и рањени. Њих морамо извући, то је наш другарски завјет. Погинути друг за друга, то је била наша парола на којој смо изграђивали међусобно повјерење и другарске односе. Тихо дозивамо рањене, покушавамо да их извлачимо, али ватра не престаје. Они се држе достојанствено, не чују се. Запали смо у тешку ситуацију. Курир Чете Радевић, храбар борац, преноси наређење Команде Чете да се поступно повлачимо према полазном положају. Пузимо натрашке и вучемо Радомира, а остали рањени, уз помоћ другова, се пребацују са нама. У повлачењу скренусмо у лијево са одређеног правца и наиђосмо на неке жичане препреке, које некако савладасмо стварајући једни другима пролаз. Зашли смо у један воћњак, већ смо ван непосредне митраљеске ватре, која и даље креше гране над нашим главама. Ту на крају воћњака, у једној сеоској кући нађосмо Четио превијалиште. Другарица Зора Михајиловић указује помоћ Радомиру и осталим друговима. Радомир, тај гшвски горштак са десетак рана у обје ноге, тражи хљеба. Гладан је. Какво људско чудо! сав крвав са десетак рана и тражи да једе. И такав сав у крви јео је хладан кукурузни хљеб и сланину.

Испред бункера оста мртав Максим Пешић. Остао је на домаку те мале варошице, један храбри бомбаш са порукама младим покољењима како се треба несебично и неустрашиво борити за идеале Комунистичке партије и слободу свог народа.

Бранко РАИЧЕВИЋ

ОСТАО ЈЕ НЕСАХРАЊЕН

Срели смо се у Баковићима код Колашина једног новембарског поподнева 1943. године. Висок и витак стрчао је изнад нас, као какав сребрни бор, израстао на неком погодном простору планинског ћувика. Рече да је дошао са Никшићанима на формирање Шесте црногорске ударне бригаде и да је одређен за нашег командира одјељења. Њежним гласом, повезаним мислима, течним

ријечима, које је допуњавао складним покретима руку, као какав школовани оратор, причао је о задацима одјељења и сваког појединца у њему. За себе рече да је био 18. мјесеци редов у оној бившој југословенској војсци.

Наредног дана борци будуће Шесте црногорске ударне бригаде обишли су Брезовачко стратиште. На том црногорском Јасеновцу мученици су били из свих крајева Црне Горе: жене, дјеца, старци, младићи, чак и труднице. Над потресним подацима присутни су се згражавали. У тужан скуп и вријеме се уклопило. Са истока, изнад високих огранака Бјеласице и Сињавине са запада, као двије силне војске вратоломном брзином јурили су црни облаци једни другима у сусрет. Негдје изнад Колашина сударали су се. Од збијања и трења као густа пара нагло су пропадали, а нешто касније претварали су се у јаку и хладну кишу која је запљускивала незаштићене борце. Седамнаестогодишњи Чедо, најмлађи борац наше чете тресао се од потресних података, кише и хладноће. Командир Милија притекао му је у помоћ. Са себе је скинуо шаторско крило и огрнуо га.

Хладноћа децембарске ноћи грчила је и штипала лица бораца. Ваздух из уста и носа смрзавао се при издисању и код бркајлија правио гуке ињa. Поред корита ријеке Таре колона Трећег батаљона је грабила према Мојковцу. Командир Милија још од Матешева је носио тежак пушкомитраљез. Када смо тражили да га замијенимо, говораше: „Нека још мало, није сам уморан!" Цијелу ноћ био му је на раменима.

У Санџаку код села Кичаве, брисани простор од стотинак метара, изложен јакој ватри непријатеља савлађивало је наше одјељење. Милија је био на челу борбеног строја и личним примјером показивао својим борцима како да дјејствују. Та његова људска пажња, пожртвовање, самопријегор и оно надасве карактеристично за старјешину НОВ и тада члана КПЈ да у свим напорима прво себе изложи, понекада ми је сметала. Можда је то био неки потајни револт створен моментом што су ме на формирању раздвојили од ранијег командира одјељења Ђока Палевића. Вјероватно је то био повод да на партијском састанку у селу Драшковини његово истицање оцијеним као сувишно и непотребно, јер смо сви били храбри борци. Другови ми нијесу дали за право. Његову благу нарав и лични примјер истакли су као узор реском војном руковођењу у чети. Тако очиту грешку морао сам му признати, само нијесам знао како, да ли на партијском састанку или у личном разговору. Моју неизвјесност и оптерећење опет је он, на њему својствен начин, ријешио. Позвао ме је да заједно очистимо и подмажемо пушкомитраљез, реденике са муницијом и остали прибор. Иницијатор односа и рада био је он. Када сам хтио

да му се извинем, пољубио ме и рекао: „Знам да ти мене волиш и то заборави!"

Крајем децембра Милија је постављен за командира вода. Тај еу догађај његови борци пјесмом поздравили. Истовремено су му замијерали што у борбама неустрашиво јуриша и не придржава се принципа обазривости које ,је својим борцима препоручивао. Тада нам је у шали говорио: ,,За мене другови не етрахујте. Мажем се топовском машћу и када ме зрно погоди рикошетира!"

Двадесет првог фебруара 1944. године јаке четничке снаге, предвођене Њемцима, цио дан су нападале трећу чету на Пјешивцу и коси према Божуровом Брду. Вод Милије Томића био је на најистуренијем дијелу одбране, на којем су четници у току дана неколико пута узалудно јуришали. Командир Милија, завијен у бијелом платну које се уклапало у снијегом покривену површину, ватром пушкомитраљеза из стојећег става, одбијао је све јурише. И тих дана, али уз пуну подршку свих чланова КПЈ, поново сам критиковао свога драгог етарјешину Милију. Тада је измислио ову причу: „Да бих остао танак и мршав, мало једем, а такве зрна ријетко погађају!"

Освануло је облачно и тмурно јутро 11. марта. Црни, ниски облаци, потискивани лаганим вјетром, споро су прелијетали разштркане куће села Богетића, на путу Даниловград — Никшић и паговјештавали скоро невријеме. Трећа чета, раепоређена у погодним кућама по одјељењима, послије напорних маршева се одмарала и очекивала мираи предаиак.

Тога преподнева из Никшића се непријатељ упутио јаким снагама према Богетићима, а пар сати касније, на сјеверној страни села, Трећа чета је ступила у неравноправну борбу. Доста успјешно је одолијевала јуришима Њемаца и италијанских црнокошуљаша. Око 14 часова нападнута је и са.цравца Даниловграда. Кратко вријеме послије тога нашла се у полуокружењу. У тим тешким окршајима погинуо је Вукајло Костић, командир Треће чете, Миро Радоњић, командир вода Прве чете и још неколико бораца.

За то вријеме је вод Милије Томића, на сјеверном правцу села грчевитим отпором задржавао јурише непријатеља и постепено се повлачио. На тај начин је омогућавао да се повлаче остали дјелови Чете. Лазар Мугоша, замјеник политичког комеСара Чете,

док је бомбама задржавао јурише непријатеља, смртно је рањен. Иепријатељ је покушавао да га живога ухвати. Милија је брзо реаговао. Ватром из пушкомитраљеза спречавао је приступ рањеном другу, а групи бораца је наредио да га извуку. У моменту када се окренуо да види је ли партијски руководилац изнесен, непријатељски митраљез са ватрених положаја код Цркве дугим рафалом изрешетао је његово тијело. Тако се борио и свој млади лшвот положио узорни друг, храбри борац и омиљени старјешина Милија Радоја Томић, из села Кути код Никшићке Жупе, чије тијело, на велику жалост његових другова, остаде да непријатељ масакрира.

н. н.

МАКСИМ ИЕШИЋ

Након успјешних борби у Санџаку вођених на Бијовом гробу, Лековини, Драшковини и Бродареву, враћамо се, идемо за Средњу Црну Гору: Даниловград, Никшић, Вилусе и Грахово. Наш циљ маневра је разбити четнике и зеленаше у том крају, учврстити народну влает, као и попуна јединице новим борцима.

Прва чета је извршила покрет 8-ог јануара 1944. из села Драшковине према Шаховићу. Стижемо у Мојковац, варошицу на десној обали Таре, чувену по многим биткама из блиске и даље прошлости. У првом Балканском рату (1912) црногорска војска однијела је побједу над Турцима. Чувена Мојковачка битка (1916). Нобједом над Аустроугарском војском, Црногорци су омогућили несметано повлачење српским трупама кроз Црну Гору и Албанију. Дивимо се и напајамо тим биткама из славне прошлости.

Пролазимо поред Дријенка на домаку Колашина, мјеста гдје је формирана наша Бригада и поред Брезе гдје смо прошле године у новембру мјесецу, приликом помена стријељаним родољубима, дали завјет да ћемо их осветити. За ова два мјееца водећи борбу ми смо тај завјет и испуњавали. Вријеме које је пред нама трах-си да тај завјет наставимо. Очи овог кра.ја упрте су у нас.

Смјештени смо у село Бабл.ак крај Колашина и сретам се са Максимом Пешићем, куриром Штаба Другог ударног корпуса. Познајемо се још из основне школе. Прилазимо један другом поздрављајући се срдачно и топло. Пита ме о борбама у Санџаку, а ја му причам, он слуша и не трепће.

„Хоћу да идем у бригаду, у борбену јединицу'', каже Макеим. Одвраћам га и говорим му да је часно бити курир. То му исто говори и Бранко Раичевић, али он је упоран у својој замисли и хоће по сваку цијену у борбену јединицу.

Налазимо се у Лијевој Ријеци. Јутрос је стигао Максим Пешић и на свој лични захтјев распоређен у Прву чету. Крећемо даље. Чује се пјесма, кораци војнички и оштри. Стаза пута дуга и без краја, вијуга кроз црногорски камењар. Пролазимо поред Подгорице, преко Пипера, Бјелопавлића и Цуца и стижемо у село Трешњево, близу варошице Грахово.

Идемо за Грахово. Предстоји напад на ову варошицу. Ноћу од села Трешњева крећемо се у безпријекорном реду. Само се с времена на вријеме преносе наредбе Штаба батаљона „пожури" или „не кидај везу", „Одмор десет минута." Максим је у тој колони. Млад, бујан, желећи да се покаже и докаже у борби, зато је и напуштио дужност курира Корпуса. Бистар и окретан, за кратко вријеме све нас је упознао и уклопио се, као да је са нама био од првих дана. По природи весео и насмијан, изванредно дисциплинован и одан. Сваки задатак већ у првим данима обавља беспријекорно.

Ноћу нападамо висове око Грахова, који су били посједнути четницима. Са тих коса и гребена успијевамо да четнике протјерамо и они бјеже у Грахово код Њемаца. Прва чета је заузела чуку Велики Дервиш, која је веома близу варошици Грахову — нема ни 400 метара ваздушне линије. Четници се псују, а ми им само довикујемо „Лај штене германско, лај, лај". Препуцавамо се цијели дан.

Првог фебруара 1944. у 19 часова, Прва чета пошла је у напад на Грахово, на челу са командиром чете Михајилом Шкеровићем. Максим Пешић се јавља добровољно у бомбаше. Прикрадамо се Граховском пољу и долазимо близу бункера. Њемци су нас примијетили и отворили ватру, Засвијетље хиљаду мужа, праћених пуцњевима. И ако је ноћ Граховско Поље постаде свијетло као да је дан. Наша тешка оруђа гађају Грахово, а гранате експлодирају испред нас. Њемачки топови са Црквица туку наше положаје и гранате експлодирају иза нас. Пуцњава заглушује уши. Пламени језици из бункера испред нас, где је непријатељ с-кривен, не престаје да сипа рафалима по нама. Чује се реска њемачка команда. Ми их дочекујемо и засипамо ватром из пуш-

комитраљеза, пушака и бомби. У једном тренутку Максим Пешић подиже се да убаци бомбу кроз отвор бункера, бива покошен рафалом шарца, сруши се и паде покрај бункера. Тако је погинуо јуначком смрћу омладинац Максим Пешић, у својој осамнаестој години, недочекавши да још једном у слободи види своје родне Лубнице.

Сви јуриши и разни покушаји да се сломи отпор непријатеља остали су узалудни. Морали смо да се повучемо. За нама остаје Грахово и Граховско поље, а на снијегу велика црвена мрља од Максимове крви.

Према неким подацима непријатељ је имао око 20 погинулих и више рањеиих.

Ратко РАИЧЕВИЋ

ПРЕД БУНКЕРИМА У ГРАХОВСКОМ ПОЉУ

Приликом првог напада 3. и 4. батаљона Шесте бригаде на Грахово, 2. фебруара 1944, моја 1. чета 4. батаљона нападала је са правца Граховског поља на тада добро утврђеиу варошицу ограђену бодљикавом жицом. Уговорено вријеме за напад је било у 21 час. Ноћ је била веома ружна, снијежило је са сјеверним вјетром, а јаки мраз је штипао за лице и руке. По заузимању полазног положаја на мокро.ј земљи замрзла су нам се одијела за земљу.

Продужио се час напада усљед каснијег прикупљања јединица на полазне положаје. Непријатељ није примијетио нашу Чету приликом заузимања полазног положаја, али након извјесног времена, како су се приближавале друге јединице, Њемци су примијетили њихово приближавање и посиједање полазних лоложаја, почеле су ракете да освјетљавају, па су тако откривени и наши положаји.

Мој 1. вод био је на главном правцу удара Чете и пред нама се налазио утврђени велики бункер, из њега је почео да засипа „шарац", а и бомбе су бацане на нас. Ми смо се били приближили до саме жице, која је била на 20—30 метара од бункера, па су нас пребацивале бомбе. У почетку нијесмо одговарали на ватру, већ смо, очекујући знак за напад, савлађивали жичане препреке.

Ја као пушкомитраљезац налазио сам се са својим помоћником испред самог бункера. Нашли смо неку увалицу коју смо иско-

ристили за заклон, са малим дотјеривањем. Њемачки „шарац" је косио својим смртоносним рафалима по Граховском пољу, заеипајући стрељачки строј. У једном моменту сам осјетио да је добио застој. Мој помоћник Михаило Пејовић из Жупе Пивске, из села Миљковца био је у том тренутку удаљен од мене деено 2—3 м, и док сам ја нешто чачкао око пушкомитраљеза, он је такође примијетио да је непријатељски „шарац" у застоју, чувши о-ню јако клапарање затварача „шарца". Пошто је цијев „шарца" вирила из пушкарнице, вјероватно је помислио да сада може лако доћи до бункера и злрабити цијев непријатељског пушкомитраљеза. Није ме обавијестио о својој намјери. Кад сам погледао пут њега, видјех како се Михаило приближава бункеру. И таман кад сам ја помислио да ће успјети да зграби „шарац", огласи се непријатељска машинка и усмрти га на самом домаку пушкарнице.

Био је то мој незабораван друг и саборац у кога сам имао пуно повјерење у свим тешким окршајима. Пошто је био висок, етасит момак, много снажнији од мене, често је на маршу узимао пушкомитраљез из мојих руку и носио га заједно са комплетом муниције. Његова несебичност је била дирљива.

Тада напад није успио, и ми нијесмо могли да изнесемо његове посмртне остатке, већ смо га поематрали са положаја читавих недјељу дана како лежи у црном одијелу испред бункера. То је увећавало нашу бол за овим одважним, дивним човјеком.

Благојв РАДОВИЋ

ДРУГОВИ ЈА ПОГИБОХ, НОСИТЕ МЕ!"

Фебруар 1944. године у селу Брестицама остао је у сјећању већине бораца 3. чете као тежак мјесец, пун разних искушења. Скоро свакодневно борци су били изложени изузетним напорима. Одиста, није било лако, држати данонођно положаје на Гошцу према четницима у снијегу до појаса, слабо обучени и обувени и уз то више гладни него сити. Тих дана четници бијаху веома активни, нападаху нас свакодневно са мањим или већим групама, покушавајући да нас изненаде и збаце са положаја.

Тако нас једног прохладног фебруарског јутра, по јакој вијавици, нападоше јачим снагама. Борба на Гошцу, повише кућа гдје се главнина Чете одмараше, из минута у минут попримаше све оштрији карактер. Курир, који у међувремену стиже, обавијести нас да су четници кренули у напад широким фронтом, на-

стојећи да обухвате Чету ирекo преседлине између Гошца и Пустог Лисца и упадну у село Брестице са те стране. За тили час, Чета крену на положај. Са једним водом крену командир Чете према Гошцу у помоћ воду који се већ тамо налазаше. Један вод са комесаром Чете пожури да посједне положаје западно од села Плитки До и спријечи четнике да са правца с. Јабуке обухвате Чету и избију у засеок Дубоки До. Лијево од нас према Пустом Лисцу немаше наших снага.

Снијег већ бијаше добро нападао, а вијавица све јача и гушћа. Изван пута, то јест пртине, се не могаше кретати, без опасности да се у камењару, покривеном дубоким снијегом, не упадне у какав шкрип до појаса. Са напором је вод избио на предвиђене положаје за одбрану, али је због ширине четничког маневра био принуђен да се и сам развије за борбу на широком фронту. Сваку узвишицу или мању чукицу морао је посјести групом од 2—3 борца.

Једна таква група од 4 борца у којој бјеше и Јово Михаиловић, познати борац 3. чете, креташе се на крајњем десном крилу вода са задатком да посједне и затвори пут који од с. Јабука извођаше преко једног омањег седла у село Плитки До. Група се по страховитом невремену и правом кијамету креташе у колону по један. На челу групе, као најискуснији, иђаше Јово. Истина, он бијаше најкрупнији и најснажнији, па онако кракат нрављаше пм пртину. Десно од правца кретања групе, на падинама Гошца већ се вођаше борба прса у прса. Подврискивање четника и експлозије ручних бомби бијаху све учесталије.

На правцу кретања Јовове групе још бијаше мирно, али сваког тренутка могао се очекивати близак и изненадан судар. Од силне вијавице видљивост бијаше могућа на свега 10—15 метара удаљености. Пропадајући у дубоке сметове и не знајући гдје се тачно налази, група се упорно креташе напријед. На самом излазу на преседлину, у једном ждријелу, између двије литице, срете се са омањом четничком колоном од десетак бораца. Иа растојању од 5—6 метара, чело у чело, застадоше једни према другима. Распамећени, и од изненадног сусрета шокирани, нико за оружје да потегне или макар да викне. Први се снађе четник који се креташе на челу своје групе и потегну ручном бомбом на Јова. Са блиског одстојања погоди га „крагујевком" посред прси. Паде Јово у снијег без гласа, а остали по пртини лијево и десно, очекујући експлозију и тешке ране. Четници наждише низ ждријело назад, срећни што скапулаше.

Потраја неко вријеме, а из пртине нико главу да подигне. У неки вакат устаде Пуниша, млад, омален али храбар и окретан борац. Притрча прво Јову да помогне. Јово пао на узнак у дубок и мекан снијег, на пртину му само ноге остале, преврнуо очи и

не дише. Дотрчаше и остала двојица бораца. Од силна вјетра и вијавице нијесу чули и не знаду да ли је бомба експлодирала. Сташе Јова да раскопчавају, рану да му траже. А он само колута очима и са напором хоће нешто да каже. Прва ријеч коју изговори бјеше „ја погибо браћо, носите ме". Пуниша дорани „а да виђу, јуначе, да си погинуо, само не могу рану да ти пронађем, а да те носимо, не вјерујем да ћемо, јер нема ко". Нико се не насмија, и ако је повод постојао. Још нијесу начисто шта је било с бомбом, почеше да претражују и нађоше је у смету, недалеко од Јова. Стоји „крагујевка" у снијегу без поклопца, одшарафљена, са црвенкастом рјежном капислом окренутом на горе, као да каже „узмите ме, небојте се, могу вам устребати." Сави се један од бораца, богобојажљиво јој приђе и њежно је подиже као мајка новорођенче,згражавајући се при помисли, шта је могла малочас од њих да учини. Јово, никако да устане, нема ваздуха и осјећа бол у ожичицу. Добро га је онај четник опалио, са 5—6 метара одстојања, али на срећу његову и осталих другова, у магновању, заборавио је да је активира. Наш добри друг и борац Јован имао је и додатну срећу да га бомба не удари капислом и сама се активира, већ задњим дијелом и одлети у дубок, мекан сњежни намет.

Све се, дакле, по Јова и његову групу срећно и добро завршило. Четни шерети и шаљивџије, међутим, нијесу мировали. Исте ноћи пошто су се повукли са положаја, написали су чланак за зидне новине под насловом „Другови ја погибох, носите ме!" Колико се сјећам, Јово се у почетку мало љутио. Сигурно, не без разлога, јер су другари у нагшсу били мало претјерали али у суштини догађа^ је био истинит.

Ђоко БАНОВИЋ

ДРУГ БЕЋО И ЊЕГОВ ЈАРАЦ

Друг Бећо прича:

— Бијах ја јесенас помоћник интенданта 1. батаљона. Са Мојковца таман добили покрет за Санџак, а Батаљон без залогаја меса. Пођох у једно село прије него ће се извршити покрет да „дрпнем" бар штогод. И нигдје ништа не нађох сем једног јарца, ама добра јарца. С њим ја полако за Батаљоном, ријешен да га не кољем, кад већ нема ништа друго уз њега. Па и касније моја одлука остаде на снази, јер се сасвим спријатељисмо. Давао сам му по Санџаку оног руњатог, овсеног хљеба, питао га ко дијете и питомио. И он се научио па свуд за мном. При покрету накупимо

каткад по 20—30 брава и он пред њима, они за њим и без муке. Мислите да је спавао код стоке? Не брате, него са мном! Лијепо међу вреће у интендантури. Понекад је ишао са мном у село да ми помогне прикупити реквизицију. Покупимо реквизирану стоку, а он пред њом и правац за Батаљон. У посљедње вријеме научио па са мном посред Штаба Батаљона. Али времена се мијењају. .. Остао сам без њега. Знате како ми се било растати с њиме? Постао ти он већ стари партизан — војну обуку превалио по Санџаку, кроз Васојевиће, и то са успјехом. Стигао најзад до Никшића, гдје је требало прећи на ратну службу — кад оно наиђосмо кроз село Куеиде, гдје се допаде једној невјести као зоран момак. Она имађаше једне ципеле, а за ђавола, комесар скоро бос. Те дај, нагађи се. Неће жена за ципеле ништа осим јарца. Дајем ја три друга брава, али она ни да чује. И не би друге него оде јарац за ципеле. ..

— Ама људи хшо ми се било с њим растати као с најбољим другом. Нећете ми вјеровати, није ме још заборавио. И сад кад наиђем кроз Кусиде, ако ме види, у сав трк за мном — хоћаше завршити Бећо. Али економу запело нешто за онај санџачки хљеб.

— Ма добро, човјече, ја разумјех све, али не разумијем какав му је то руњати хљеб?

— Зар не знаш? Нијеси био по Санџаку?

— Е богме не још! ...

— То ти је, болан — објашњава друг Бећо — хљеб од овсеног брашна. А то брашно је од овса, ако си чуо да и то жито постоји. А тај овас по Санџаку, који смо ми добијали, просто је испретуцан а не самљевен. Просијати га не мох<еш, јер кроз сито не цролази. Уосталом, за нас је била важна количина а не квоћа и љепота. И кад направиш хљеб од тог брашна, а он руњат. Преломиш ли га, а оно вире из њега оне трице, оне бодље, као да си јежеву кожу унутар замијесио. Но што ти ја о томе развлачим, кад ти вјероватно нећеш ни видјети таквог хљеба. За тебе се Руси брину. Јеси ли чуо о оним вагонима жита који стижу с њиховим трупама?

— Јест, чули смо — упаде један Катуњанин — али бих ја да им се то врати.

— А зашто, по богу брате? . .

— Зато, брате, да га овију, самељу и просију. Кад ми је дјед мога' тражити да му га окруне, могу и ја да ми га самељу.

— Сметено ли си, ђа'оле, а ја бих — умијеша се један Куч, чија је политика мало дубља — да то замијене ситом. Бооого право би било.

— Море питао бих те да ли си га хтио у Петој- мијењати. Али имате право и обојица. Ми се боримо да нам је боље. И ви мијењајте слободно, а ја идем нећу ли покупити макар које шиљеже. На јарчеве не мислим од кад сам Санџак оставио — додаде друг Бећо и оде.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944).

Ч. И.

УСПЈЕЛИ ПРЕПАД

Дубоко урезана у мом памћењу остала је .једиа изведена акција групе бораца Првог батаљона у којој је била једна десетина људи. Добили смо лично задатак од команданта Батаљоиа, друга Јанка Тадића, да ноћу нападнемо четнички логор испод Уздомира код Никшића. На челу ове десетине био је друг Божидар Звицер. Кренули смо из села Штедима, пријешли мост, а затим прко поља прекривеног залеђеним снијегом, полако прилазили кући у којој су логоровали четници. Иза једног стога сијена командир је извршио распоред наше групе. На лијево крило одређен је друг Михаило Ђуричковић са још тројицом бораца, а као пушкомитраљезац са својим помоћником био сам одређен на десио крило нашег наступања. Задагак нам је био да по отварању ватре што прије истрчимо на стијену која се налазила изнад саме куће у којој су били четници. На стијени се налазио њихов стражар, који је обезбјеђивао ноћу логор.

Звицер је са осталима ишао директно на кућу. На дати знак. „ура, напријед пролетери" сви смо отворили паљбу. Изненађени, четници су као без главе, а вјероватно многи и без гаћа, побјегли из куће. Истрчао сам са помоћником на одређену стијену и поставио пушкомитраљез да дејствује уз повике „Напријед Шеста црногорска!"

Пошто четнички страх-сар није имао времена да се повуче са стражарског мјеста, он је залегао иза једног камена, а ми смо дејствовали у правцу одступања осталих. Ова борба је трајала наизмјенично око један сат. Када су четници примијетили да нас је мало, што су могли да закључе по броју ватрених оружја која су дејствовала, извршили су контранапад, уз повике „Напријед вод за клање!" У том моменту иза заклона подигао се и њихов стражар и уперио пушку у правцу мојих груди, уз позив да бацим пушкомитраљез. Нијесам имао могућности да употријебим своје

оружје, већ сам се нагло повукао са пушкомитраљезом у десној, а сандуком муниције у лијевој руци и успио да се извучем низ стрму падину. Стигао сам своје другове у пољу и задовољни вратили смо се у састав јединице. Успјешно смо обавили добивени задатак, и то без губитака. На моју срећу, онај четнички стражар био је Лука Сукновић, из Јасена, који ме је препознао и није хтио да ме у датом моменту убије, иако је могао. Мој помоћник био је раније пошао у кућу да помогне око извлачења плијеиа и није у критичном моменту био са мном, али се ипак све сретно завршило.

Милош ГОЛУБОВИЋ

„ПУЦАЛА САМ ДРУЖЕ КОМЕСАРЕ"

Зима у селу Бреетицама код Никшића била би досадна да не бјеше честих судара и свакодневног прегањања, са четницима. У иначе ријетким данима, кад не бијаше борбе, одржавасмо конференције и разне састанке. Понешто учасмо, а више и чешће се критиковасмо. На културно-просвјетном плану најчешће се бављасмо зидним новинама и прирећивасмо сједељке са мањим, па брзину импровизованим програмом. Поред рецитација, највише се препричаваху доживљаји из минулих борби, разне шале и доскочице на рачун појединаца и неких група бораца. Углавном, никад није допуштено да се у душу борца увуче учмалост и досада. Увијек се нешто догађало. Послије сваке мало веће акције, са нестрпљењем се ишчекиваше шта ће нам ново приредити или у зидним новинама објавити наши познати шерети.

Тако се догодило и послије једне веће борбе са четницима на Гошцу и на чукама западно од села Плитки и Дубоки До. Бијаше то опет један од већих четничких напада на полохсаје Треће чете. Користећи временеке непогоде, јаку хладноћу и дубок снијег, четници су покушали да нас, по ко зна који пут, изненаде. Чета, по већ устаљеном плану, брзо изиђе и посједну предвиђене полохсаје. Полох<аји за одбрану, дакле, бијаху на омањим чукама расутим у низу, између Гошца и Пустог Лисца. На свакој од њих изиђе, прије четника, по једна група од три-четири борца.

На једну такву безимену чуку, камениту и покривену дубоким снијегом, упути се политички комесар Чете са још два борца. Бијаху то Мишко и Сеика, два најмлађа борца у Чети. Онако ситни и физички тањушни упорно су трчали за комесаром да што прије посједну одређени положај. Интимно су вјеровали,

мада то јавно не испољаваху, кад су са њим и опасност по њих је мања. Комесар их намјерно поведе са собом баш због тога што бијаху сувише млади и неискусни. Но, никако, није имао намјеру да их заштити и од борбе поштеди, јер да је то и хтио није могао, пошто су четници тога дана бар три пута од њих били бројно надмоћнији, па је свака пушка била драгоцјена. Желио је да их има у близини, ради контроле и подучавања како да се понашају у борби. Знао је из искуства да млади воле да истрчавају и често намјерно показују како би на себе скренули пажњу старијих бораца и старјешина. А то се најчешће плаћало тешким ранама или губитком живота.

Комесар и Мишко брзо изиђоше на положај. Чим су стигли залегоше и одмах отворише ватру по четничким групама, које се од села Јабука у скоковима пребацаху ка положајима Чете. У хитању ка положају Сенка је мало заостала. Тешко се креташе по дубоком и неугаженом снијегу. На самом циљу, ту непосредно до комесара упала је у некакав шкрип скоро до појаса. Сама никако не успијеваше да се ослободи и из невоље извуче. Да зове у помоћ не могаше, јер се од велике пуцњаве и детонација ништа не чујаше. Одлучи да тако остане и у погодном тренутку затражи помоћ.

Политички комесар и Мишко, усљед напетости и узбуђења, одмах не примијетише одсуство другарице Сенке, чак су помислили да се у оној трци ка положају негдје одвојила и прикључила некој другој групи бораца.

Ситуација на полох-сају из минута у минут постајаше све неизвјеснија. Многе четничке групе, користећи мртав угао, опасно се приближаваху положају Чете. Сваког тренутка очекиваше се њихова појава на гребену чуке. Комесар довикну Мишку да припреми бомбе, али да их без команде и његова наређења не смије употријебити. Нареди му да брзом паљбом дејствује по четничким групицама које се приближаваху, не би ли код њих створили лажни утисак да нас на положају има много више него иначе. И сам поче да дејствује брзом паљбом по непријатељу.

На једном, оштар пуцањ од позади, из непосредне близине, скоро га ошамути. Уши му процикнуше. Окрену се и угледа Сенку, наводно у сједећем положају, тик уз њега, како припуњава пушку.

„Шта то уради Сенка?", упита је на брзину комесар.

„Ето, пукла сам и ја друже комесаре", одговори Сенка као да се ништа није догодило и настави да пуца.

„Добро кад си већ пукла, не пуцај више одатле, молим те, оглувјећу од те твоје пуцњаве", нареди јој комесар.

У ствари, кад је комесар довикнуо Мишку да брзом паљбом дејствује по четницима, Сенка је то схватила као наређење, те

се и оиа ватром из пушке огласила и ставила им до знања да се налази ту, и да на њу треба да рачунају. Није било времена за помоћ, нити им је рекла у какву је невољу запала. Након што су четници, са сређеном и добро организованом ватром Чете, били одбијени и натјерани да се повуку, Сенка је тек тада ослобођена невоље, која ју је могла живота коштати.

Но, невоље за њу тиме нијесу престале. Мишко, иначе познат као велики немирко и ђаво, у вријеме највећег зорта и пуцњаве, чуо је Сенкин и комесаров разговор, па је сјутрадан у зидним новинама написао чланак од свега пет-шест реченица, са помало двосмисленим насловом „Пукла сам друже комесаре". Ја га само у проширеном облику преносим и желим тиме да укажем да су борци и у најтежим тренуцима знали да, од обичних безазлених фраза или лапсуса, направе добар виц или шалу.

Ђоко БАНОВИЋ

„ОВСЕНЕ ПАХУЉИЦЕ НА ПАРТИЗАНСКИ НАЧИН"

У једној већој београдској бакалници, или како је данас зову самоуслузи, сретоше се непланирано два ратна другара, некад два добра и нераздвојна јарана. Дуго, скоро од рата се не бијаху видјели и чули. Изљубише се и искрено обрадоваше овом изненадном сусрету. И као што обично бива у таквим приликама, у оближњем ресторану пронађоше миран и удобан кутак и сједоше да се испричају.

Већ су у годинама кад здравље почиње да попушта, кад се све мање посјећују кафане, а чешће амбуланте, кад сваки разговор почиње и завршава се о тегобама и разним болештинама. Тако и они почеше свој разговор.

Један од њих се пожали да му је љекар препоручио некакву чудну исхрану у којој нема више добра и маена залогаја, чак ни бијелог хљеба. Ово о хљебу посебно нагласи, јер се присјети младости и оскудица свих врста. Никада не може да заборави, како је, у малој варошици, пазарним даном знао сатима да вода улицама коња натоварена дрвима и нико да упита за цијену, а камоли да купи. На крају, кад би изгубио сваку наду, прода их буди зашто, приватиом пекару за шест динара. Али, то не бјеше оно због чега је упамтио те тужне и мучне тренутке из свога живота. Испред пекаре гдје би обично истоварио дрва, гледао би, забезекнуто, у излогу пекаре, онако уморан и гладан, тек испечене златно

жућкасте векне, како се још вруће пуше и шире онај познати мирис топлог хљеба. Вода би му сама потекла из уста. Паре за хљеб немаш, јер за оних шест динара мораше да купи мајци гаса и соли. Тако се увијек, помало тужан и жељан бијелога хљеба, враћао из вароши.

„Ето, дошло вријеме, мој друшкане, кад се и од хљеба мораш одрећи. Истина, не од свакога, настави он. Љекари ми препоручују само ржани и некакву кашу од овсених пахуљица."

„Дакле, ти си почео са савременом — хигијенском исхраном, да не кажем дијетом, хоћеш да постанеш „феш", без стомака и маених наслага на куковима, мора да је у изгледу нека екскурзија у сладак живот, па сада вршиш физичке припреме као фудбалери, држећи се оне најновије „све се враћа, све се плаћа". Усталом, то за мене, кад си ти у питању, није никаква новост, јер од кад те знам од те бољке патиш. Ни онда, кад смо јели праве овсене пахуљице, само на партизански начин, нијеси престајао да се интересујеш за женску чељад", покуша да се са њим нашали његов ратни јаран.

Само помињање овсених пахуљица, у ствари, потсјети старе другаре на једну ратну епизоду, доживљену 1944. године на прелазу из зиме у прољеће. Бијаше то тешко и у сваком погледу зло прољеће. Обојица бијаху борци 3. чете 2. батаљона 6. црногорске народноослободилачке бригаде, која дрх<аше положаје према четницима негдје у близини Грахова.

„Сјећаш ли се", опет ће онај први, „оне ситуације, кад од снијега и хладноће дрво и камен пуцаше, а ми на положају у снијегу до грла, без ватре и топле одјеће. Нигдје куће да главу склониш и да се мало загријеш. Према нама ушанчили се Рудинско-Трепачки и Граховски четници. Стално нас ватром узнемиравају, псовком дозивају и са Нијемцима пријете. Али се ипак не усуђиваху да крену у напад, јер су у претходним борбама са нама извукли дебљи крај. Истина и ми бијасмо на крају снаге, исцрпљени хладноћом и напорним борбама. Иемасмо потребну свјежину и снагу да продужимо даље ка Грахову. Бијаше то, шаховским језиком речено, пат позиција, која нама никако не одговараше. Напротив, четницима иђаше на руку, јер их Нијемци редовно и добро снабдијеваху храном и џебаном. Не знам да ли је и теби остала ова ситуација у сличном сјећању."

„Како да не, одлично се сјећам, само настави!"

„Наша чета, тих злосрећних мартовских дана, нађе се на оном дијелу положаја гдје осим једне куће немаше другога насеља. И та једна кућа, у односу на положај Чете, налазаше се некако укосо, више на ничијој земљи. До ње ее дању, због близине четничких положаја, не могаше доћи. Ноћу да, али ако те којим случајем у њој затекне дан, мораш остати гдје си, до слиједеће

иоћи. Команда Чете, да би заштитила борце од већег промрзавања и даљег пропадања, доиесе одлуку да на положај остави само један вод, а главнину да смјести у кућу, на ничијој земљи".

„Молим те, да ли се сјећаш некога од чланова породице и чија бијаше кућа?"

„Како да се не сјећам. Знам, као да је јуче било. У кући живијаше једна старија жена од својих 60—65 година, сама. Она бијаше и влаоница куће. Грубе и чворновате главе. Црномањаста. Забрађена црним вацулетом са ресама. Мршава и повисока, са мало повијеним леђима. Обучена у некакву стару, умашћену јакету и плетену џупу од вуне, омашћену, не баш најбоље у јасен и у карабоју. На ноге имаше некакве старе црне чарапчине, са приглавцима од кострети и испријечане опанке, са доста обојака. Крај врата јој стајаху крпље за снијег и уривак за ношење листа и грања за ложење."

„Пази! Пази! Како јој описа изглед и одору, као народни пјесник Атлагића Хајку. Нијеси, чак, заборавио ни какву је џупу имала и шта је на ногама носила. Без љутње, морам примијетити да је и овога пута из тебе проговорио урођени таленат да код хшнске чељади уочиш битне ствари, нарочито изглед и обим њихових доњих екстремитета и смисао да их идеализујеш без обзира на њихов узраст и године старости."

„Не прекидај ме, и не зезај се! Заборавио сам како јој име и презиме бијаше, ваљда због тога што је никад именом не ословљавасмо него вазда са баба. Знам, добро сам упамтио, како причаше да јој је стари, негдје пред сам рат умро; да јој један оин, ваљда најстарији, бијаше настањен негдје у близини Грахова, а други млађи негдје у заробљеништву. За обојицу одавно ништа не знаваше. Имаше и двије шћери удате. Говораше да је слабо посјећују, јер имају ситну дјецу па не могу да оставе. Иначе, она сматраше да у оно зло вријеме и по онаквом кијамету човјек није нигдје приспио. Иајбоље је пазити своја посла и држати се своје куће. То бијаше њена порука и девиза живљења".

„Све ми се чини да је баба имала некога у четнике, јер нас је намргођено и зловољно примила оне ноћи, кад јој дођосмо у госте!'".

„Ја се тога не сјећам, знам да јој комесар и његов замјеник у почетку миого не вјероваху, али је касније држаху за добру и честиту старицу, од поштене куће. Мало послије испричаћу ти и због чега".

Добро си упамтио наш први сусрет са њом. Сада кад о томе размишљам, изгледа ми сасвим нормално што се онако, у први моменат, осорно понијела. Замисли само како су пролазиле оне породице и куће кад се, стица.јем околности, у борби Нађу у саставу положаја једне или друге стране. Није важно које. Још је

горе ако се нађу на ничијој земљи, као што је био случај са бабином кућом.

Како се може осјећати једна старија немоћна жена, када јој ноћу по страховитом невремену изненада бане у кућу скоро тридесет наоружаних људи? Ево како сам тај сусрет са бабом и њеном кућом лично доживио.

Врата на кући ниска, снијегом скоро до пола затрпана и закључана. Баба неће да отвори, уплашила се јер не зна ко смо. Узалуд јој објашњавамо да смо партизани и да не треба да се плаши. Она и даље оклијева и неће да отвори. Није ни чудо, јер тако исто могу и четници да се на врата појаве и лажно представе. Тек кад командир припријети да ће на силу ући, зачу се кључ у брави и врата се широм отворише. Баба нас не сачека на улазу, нити одговори на наш поздрав, већ се упути огњишту да ватру старне. Баци двије три суве лиснике на скоро угаслу ватру, које прво запуцкеташе, а онда нагло плануше као луч. Црвенкасти пламенови са огњишта обасјаше кућу и лица бораца. Неко рече да се затворе врата због хладиоће и оних који нае вребају са супротних положаја. Они што уђоше први, опколише огњиште и бабу. Остали се помјерише с врата, жмиркајући у невидјелици и нестрпљиво ишчекујући шта ће даље бити.'"

„Ко са бабом вођаше преговоре, командир или комесар?"

„Сигурно комесар, пошто командир, због бабиног оклијевања да отвори врата, бијаше љут. Он поче, мирно и озбиљно, да се распитује о здрављу и фамилији домаћице. Настојаше да је одобровољи и увјери да нијеемо исто што и четници, те да нас је нухеда натјерала да потражимо конак код ње. И сад ми је та слика пред очима. Кад одједном, онако намргођена и спечена лица, без увијања одбруси комесару:

„Побогу људи, гдје да вае примим, и сами видите у каквој тијескоби живим. Колико вас је, огњишту не можете сви ни да приђете, немате нашто ни гдје да сједнете, а камали да лешете. Ја сам стара и онемоћала. Навукла сам поодавно раматиз и једва се крећем. Морам стално да сам уз ватру, дању и ноћу," покуша баба да објаони своју ситуацију.

Кућица изнутра изгледаше много скромније него споља. Осим једне ниске округле трпезе, прислоњене уза зид, два осредња котлића и два три мања бакрена суда, једне исцрвоточене и невелике сандучине, неколико грубо отесаних троножаца, ту и немаше другог намјештаја. Зидови запуштени и зачађавили из којих вири крезубо камење и понеки дрвени клин, на којима без реда висаше најнужнији алат и остале кућне потребштине. У једном крају куће — доњем, како га називаше домаћица, на импровизованим јаслама бијаше привезана коза са двоје јаради и једна козја двизица тамно смеђе длаке, невелика али претила, У

горњем крају станишта иодигнути на каманом постољу назираше се један кашуи са око 100 кг овса и жрвањ за мљевење жита. Све у свему, кућа бијаше по мјери и величини домаћинства, неугледна и убога, али, с обзиром да је подигнута у присоју и на скровитом мјесту, бијаше зачудо топла и удобна.

Комесар поче да подсјећа домаћицу на старе добре обичаје да се намјерник никад не одбија са конака, поготово не у оваквој ноћи. Сматра да не постоји такав човјек и домаћин који би на овакав газап човјеку затворио врата и оставио га напоље да скапа од хладноће. Извињавао се и покушавао да је ехвати. Али, како рече, у рату нема нормалне еитуације, лагодна и безбрижна живота. Сви су људи, мање-више, осуђени да трпе, а многи и животе да губе. Тако и ови младићи које он води немају по два живота већ само један, па су и тај један спремни да жртвују за ствар народа и његову слободу. И ко зна докле би комесар убјеђивао бабу да попусти и прими Чету на коначиште, да се не умијеша командир, коме сва та прича изгледа глупа и непотребиа. Он једноставно затражи од бабе да горњи крај куће одмах оелободи за борце. Њен лежај украј ватре остаће гдје је и досад био.

Домаћица, на опште изненађење свих присутних, без отпора прихвати командиров захтијев. И од тада она поче да се понаша и осјећа као дио колектива. То ни у ком случају није значило да повремено, по неким питањима, није пружала и отпор, али далеко мање него што очекиваше руководство Чете.

Чета оста на квартиру код бабе више него што се у почетку мислило. Три дана прођоше, а из куће нико не изађе. Ноћу би вршили смјену водова на положају, а дању излазаху само они који мораху ради иужде."

„Сјећаш ли се на који смо начин то радили?"

„Ево сад ћу о томе. Онај који мораше да изиђе, обично би преко главе пребацио неку бабину џоку, узео штап, повио се у леђа и ситним старачким корацима кренуо иза куће. Неки од нас показаше завидан таленат и смисао за прерушавање. Смијали смо се један другоме, а нарочито онима који бијаху принуђени, због пролива, чешће да излазе. Предлагаху им да од бабе позајме какву стару рашу. Наводно, биће им лакше да чучну и неће морати да губе у времену при спуштању и дизању гаћа.

У кући бијаше топло, јер се ватра никад није гасила. Дрва и лисника имаше доста, али чини ми се да у лохсењу претјерасмо. Једном се баба побуни и отворено нам приговори да јој дрвљаник преполовисмо.

„Једако је вама дјецо, данас се код мене гријете, сјутра ће то код другога, а ја ћу, ако овако наставите, убрзо остати без ђавоље палице."

Увјериемо бабу да ћемо јој дрва намирити само да нам сјекиру обезбиједи. Она то прихвати ,али не са задовољством. Не сумњаше да ће партизани испунити обећање, али се уплаши да ће потаманити комшијску шуму, што за њу не бијаше прихватљиво.

Сва ова искушења за Чету бијаху лук и вода, при глади коју трпијасмо. Прођоше пуна два дана без хране. Економа чете нигдје ни од корова. Отишао је у Штаб Батаљона да од интенданта потражи нешто хране. Изгладњели борци тешко подносаху хладноћу и теже се и безвољно кретаху. Озбиљно бијаше угрожена борбена способност јединице.

Руководство Чете одржа састанак и одлучи да поразговара са домаћицом. Намјераваху да јој затраже мало овеа да на хрвањ самељу и ону козју двизицу да закољу. Овај неугодан и озбиљан задатак повјерише Вукалу, замјенику политичког комесара Чете. У оваквим задацима, друг Вукало посједоваше значајно искуство и невјероватно етрпљење.

Није било тако једноставно увјерити бабу да се одрекне једне од двије козе колико их имаше у корист Чете, а да то истовремено не схвати као притисак и отимачину. Стога партијски руководилац Чете, из далека и најлакше заметну с бабом причу око жрвња, млина и воденице, око овса и осталих хситарица да би јој на крају, послије духсе приче, предложио да ее са Четом удружи у колектив.

„Како то, о каквом колективу збориш не био таван", зачуђено га приупита баба.

Вукале јој то објаони прво политички, а послије, како би то у пракси требало да изгледа. Обећа јој да ће је Чета са дрвима намирити и да ће за козу са јарадима мало сијена набавити.

Баба га мирно саслуша и мало саркастично додаде:

„То значи, мој сине, ако сам те добро разумјела да ја, у тај твој колектив треба да унесем овас и те двије козурине што су ми од цијеле моје сиротиње остале. А ви? . . . Ништа, осим 30-так гладних гузица. Лијепо си богме то замислио. Било би правичније и поштеније од тебе да си ми тражио мало овса и оно козије двизе на зајам. Колико видим из твоје приче да си из поштене и домаћинске куће, па би ми то на љето могао и вратити."

Вукале се у почетку изненади, а затим и мало постиђе што га је баба брзо прочитала и веома умјесно и отворено одговорила на његов предлог. Прић јој и загрли је као рођену мајку и обећа да ће о овоме обавијестити Штаб и остале политичке органе са са терена.

Знала је баба да од враћања зајма нема ништа, поготово не у ово зло и нееигурно вријеме, кад су и људски животи постали тако јефтиии и несигурни. Она је за ова три дана пажљиво мотрила и запазила да ови млади људи ништа не поједоше. Због

тога и она сама избјегаваше да спрема и узима храну. Обично би у касним вечерњим часовима, кад већина Чете заспе, скувала за себе мало овсена скроба и у дрвеној здјели козијим млијеком прелила и на брзину појела. Нудила би навече, кад козу помузе, неке најмлађе борце са помало топле варенике. Осјећала је да их глад не само физички изнурава већ да им и душу разара, зато је онако брзо и одлучно одговорила на Вукалову околишну и за њу помало сумњиву причу о колективу.

Убрзо након тога, изведоше двизицу, коју баба из мрака доведе вабећи је и тепајући јој „Шуша." Она као пашче за њом дође и поче умиљато да мекеће и руке да јој лиже. Било је одиста дирљиво како се наша добра бака без оклијевања и двоумљења одрекла своје миљенице „Шуше" да би прекратила даље гладовање и физичко пропадање бораца.

Док се „Шуша" припремаше и куваше, група најснажнијих са Вукалом уз помоћ х^рвња мељаше овас. То не личијаше на брашно, чак ни на прекрупу. Бијаше то једна чудна, неодређена мјешавина испребијаног зрневља, овсене пл>еве и бодљикавих трица. Чим га у котао ставише на површину поплива пљева са трицама. Направи се прави мутљаг, којега иовопечени кувари покушаше да кашиком одстране, али убрзо увиђеше да је то узалудан посао. „Не дирајте више у то, биће гушће! Пазите да са пљевом не избаците и то што ваља", опомену их неко од присутних.

Негдје, баш у вријеме кад се кување ручка приводило крају, стиже и Вукота са пуним ранцем. Јави се командиру и сједе поред ватре. Страшно изгледаше. Руке му озебле. Не може прсте да савије. Ухватило му се иње по лицу, а о обрвама и прамењу косе окачиле се леденице, тако да му се очи једва виде. Због умора и промрзлости једва ријечи састављаше. Он, иначе, шушкаше кад говораше. Кад мало предахну и дође себе, стаде да откопчава од мраза укочене каишеве на ранцу. Борци као мала дјеца знатижељно прате сваки његов покрет, ишчекујући са нестрпљењем да виде шта им је овај чудни дједа мраз донио. Богами, Вукота иззади двије омање умертинице, један повећи ријез сланине, око пола кила херцеговачког котробанта и још неке ситнице. Док на пријеклад огњишта вађаше из ранца ове бохсанске дарове, у кући завлада тајац. Само се чујаше повремено пуцкетање ватре и преживање козе у доњем крају куће. И они што до тада спаваху пробудише се, и са својих тврдих земљаних лежаја, мало налакћени и збуњени, још сањиви, посматраху из мрака Вукоту и хљеб, дуван и сланину. Тек кад овај, обраћајући се командиру са извињењем што није могао раније да дође и имао више да донесе, прињоше му сви и са дивљењем и захвалношћу му честиташе.

Вукоту је командир Чете прије два три дана, тешка срца, пустио да оде до куће и донесе мало дувана. Он бијаше из једног

села из Никшићких Рудина. У Чети бијаше тек нешто више од мјесец дана. Имаше око 3п-так година, остављаше утисак зрела, одмјерена и сналахсљива човјека. Лаган и покретљив, ништа му не бијаше тешко да учини. Али немаше довољно борачког искуства. Још не бијаше довољно срастао са јединицом, па се због тога командир колебаше да ли да га пусти. Бојао се да се због глади и других тешкоћа код куће, кад дође, не поколеба и остане. Али, ето, Вукота изненада стиже и обрадова забринутог командира.

Послије тродневног гладовања, борци се примакоше казану са „овсеним пахуљицама на партизански начин" и у сласти их појеДоше. Како је то само изгледало. У полумраку, посједали борци на голу земљу и наднесени над пуним порцијама халапљиво гутају ову овсену папајзанију. Нико ништа не говори, само се повремено чујаше звекет кашика и учестало пљуцкање овсених трица које им сметаху при гутању.

„Сјећаш ли се какви смо послије јела, ујутру изгледали?"

„Како да не. Сви по прсима бијасмо искићени трицама од овсене пљеве, које при јелу у оној невиђелици избацивасмо. Изгледасмо као да смо у гувно врли." „Ваљда ово што си данас купио, зарад здравља — ками да се храниш — неће такве бити."

„Неће, неће... ко зна"? ... Насмијаше се носталгично обојица.

На растанку изразише жаљење што су заборавили име и презиме оне изузетне жене, која се иако у годинама, у неизвјесном и тешком времену, нашла тако рећи као спасиоц од глади и зиме, цијеле једне чете Другог батаљона. Обећаше један другоме да ће покушати да дознају њено име, како би се, као и њено дјело, наставило да помиње и послије нас.

Ђоко БАНОВИЋ

БОРБА НА БОГЕТИЋИМА
(11. март 1944. године)*

Штаб Приморске оперативне групе у својој директиви пов. бр. 9 од 9. марта 1944. године дао је миШљење и оцјену да се недовољно спроводи борбена активност јединица на ширем подручју

* Овај текст сам написао на основу свог ратног дневника, личних сјећања и борбеног наређења Штаба VI црногорске ударне бригаде, пов. бр. 13 од 11. Ш 1944. године, као и на основу разговора и консултација са ратним друговима инепосредним учесницима у овој борби.

Никшића и Даниловграда, а нарочито по питању маневрисања и ликвидације појединих непријатељских упоришта, као и по питању организације обавјештајне службе и њеном дубљем продору у циљу откривања непријатељских намјера и покрета на правцу наше слободне територије.

У том времену и у духу те оцјене, Штаб VI црногороке бригаде својим Наређењем пов. бр. 13 од 11. марта 1944. године указао је на наведене пропусте (такође, то је учинио и Штаб Никшићког НОП одреда), те су на основу тога својим јединицама издали неколико борбених задатака за извршење акција на овом простору, тј. јединицама Никшићког НОП одреда постављен је задатак да ликвидира њемачко упориште на јако утврђеном Уздомиру, у близини Ниншића. Исто тако, Први батаљон VI црногорске бригаде добија задатак да дејетвује, са дијелом снага, са Никшићким одредом, а за другим дијелом да изврши напад на четнике у селу Кочане и ликвидира х-шндармеријеку станицу у истом мјесту.

У склопу ових акција, Штаб Трећег батаљона добио је задатак од Штаба VI црногорске бригаде, дана 10 марта 1944. године, да нападне Њемце на комуникацији Никшић — Даниловград, у рејону Богетића.

Штаб 4. батаљона добио је задатак да затвори правац Даниловград — Богетићи, и обезбиједи десни бок 3. батаљона са тог правца. Истовремено један батаљон II далматинске пролетерске бригаде добио је задатак да затвори правац Никшић — Богетићи, у рејону Стубице. Са комадантом далматинског батаљона учествовао сам на састанку у својству замјеника команданта 3. батаљона (командавт батаљона Драгутин Филиповић налазио се на војно-политичком курсу у Ивангграду). Састанак је одржан на једном гребену изнад села Папрати, гдје смо упознали један другог са задацима и начином садејства. Овога се сјећам врло добро и по томе што ме је познао овај командант — Далматинац, и у разговору рекао да је слухшо војни рок у мојој чети у Подгорици, и да сам му ја био старјешина чете.

Ради извршења овог задатка, наш 3. батаљон пребацио се 10.111 1944. године из Бијелих Пољана преко Леокови Доли на поменуту комуникацију и у току ноћи 10/11 .III 1944. године порушио цесту у рејону Богетића, с тим што је Батаљон заноћио на простору села Папрати — Поткупић — Церово — Богетићи, са сљедећим борбеним распоредом и држањем положаја: 1. чета на брду Вардиште, које доминира ближом околином Богетића, 2. чета у селу Церово, поред саме цесте, на правцу Даниловград, 3. чета У селу Богетиће на правцу Иикшића и са Штабом Батаљона и приштабским дјеловима у селу Поткупић.

Дана 11.III 1944. године у 9.30 часова, са правца Даниловграда, изненада се појавила једна њемачка колона са комором и топовима, које су вукле мазге. Колона се кретала цвстом, поред самог села Церова гдје се налазила наша 2. чета (чији је командир био Ђоко Поповић, искусни и храбри руководилац ове Чете). Њемци уопште нису примијетили нашу Чету и слободно су се кретали цестом, поред самог положаја и логора 2. чете, без икаквог обезбјеђења.

Када су борци примијетили њемачку колону на цести испред њих самих, 2. чета, иако сама изненађена наиласком Њемаца, брзо је реаговала, мућевито и изненада извршила је снажни организовани јуриш на Њемце из непосредне близине, тако да је колону Њемаца, у покрету на цести, за кратко вријеме потпуно разбила и дијелом потукла, а остали дјелови су се дали у бјегство у правцу Дреноаштице и Даниловграда. Дуж цесте су остали мртви и рањени фашисти, мазге, оружје, муниција, гранате и други ратни материјал и опрема, као и један брдски топ.

У том моменту Штаб Батаљона се налазио у селу Поткупић, који је хитно предузео мјере за правилну употребу јединица у борби. У близини Штаба се налазила 1. чета, која је одмах ангажована да заузме и држи брдо Вардиште, као главни чвор нашег положаја. Помоћник комесара батаљона Михаило Жарић и ја као замјеник команданта Батаљона брзо смо стигли до положаја 2. чете, заједно са куририма, с тим што је Михаило Жарић отишао на њено десно крило, и исто рокирао у правцу заееока Ђуровићи, на подесније положаје, одакле су могли да испоље јачу ватру у правцу Цеете и Дреновштице, одакле се очекивао поновни напад Њемаца. Ја сам са куриром Радивојем Петровићем пошао лијево од 2. чете и изашао на неке чуке и гребене изнад Чете, и одмах пребацио један дио 3.чете близу положаја 2. чете, гдје су заузели доста повољне полОжаје за одбрану и напад. Тек што смо се средили и уопјели на брзину да заузмемо нове положаје, и према њима подесимо борбени поредак, пошто су се прикупили, Њемци су покушали да изврше противнапад под заштитом јаке ватре, која је сипала по нашем положају. Међутим, борци 2. чете, снажном ватром, и уз садејство са борцима 3. чете, успијевају да Њемце разбију и одбаце назад, и коначно их присиле да одступе за Даниловград. Тиме је постигнута потпуна побједа над Њемцима на овом правцу. Послије ове побједе, неколико часова предаха, јединице Батаљона су искористиле за одмор и евакуацију заплијењеног оружја и ратног материјала. Материјал је требало што прије пребацити са цесте до села Поткупић, што је и учињено, али нам је велика количина овог материјала пропала, јер се послије подне развила још жешћа борба са Њемцима, који

су надирали из иравца Ииншића. Исто тако, овај иредах је искоришћен и за организацију и утврђивање ватрених полох^аја у рејону Богетићи — Вардиште, за одбрану у случају очекиваног њемачког продора у правцу Никшића. Извршење овог задатка добиле су 1. и 3. чета, заједно са дјеловима Пратећег вода.

У исто вријеме, док је наш 3. батаљон водио тешку борбу код села Церова, чуле су се јаке експлозије и детонације са правца Никшића, гдје је водио борбу један батаљон II далматинске бригаде. Овај батаљон Далматинаца је храбро и пожртвовано јуришао на Нземце у рејону Стубице, и у тешким борбама са јаким њемачким снагама уопио да им нанесе знатне губитке и задржи њихов продор од 10 часова прије подне до 15 часова послије подне, када су Њемци продрли до наших положаја, тј. до групе кућа у село Богетићи, и ту се припремили за напад на брдо Вардиште, које је држала и бранила наша 1. чета, као важни тактички ослонац наше одбране, који доминира ближом околином Богетића. Послије заузимања групе кућа у Богетићима, Њемци су покушавали неколико пута да изврше напад и јуриш на положаје 1. и 3. чете, под заштитом јаке минобацачке и артиљеријске ватре, а нарочито су најјаче јурише усмјерили да заузму вахши тактички положај Вардиште, који су непрекидно тукли артиљеријском и минобацачком ватром. У први мах покушали су да са обухватним нападом са сјеверне стране заузму Вардиште, али борци 1. чете успијевају да их разбију и одбаце назад, под командом искусног и храброг командира чете Радована Ивановића (Мијајло Шкеровић је био одсутан). На овом положају из 1. чете погинули су: командир 2. вода Марко-Бађо Павићевић, а тешко су рањени Буто Марковић, нишанџија минобацача из Пратећег вода, и борац Ратко Раичевић. У току дана Њемци су неколико пута покушавали да изврше напад и јуриш на правцу Вардишта, али су сваки пут били одбијени са жестоком ватром и храбрим противнападима бораца 1. и 3. чете.

Најжешћа борба и окршаји у непосредним сударима са њемачким врло дрским јуришима и муњевитим противнападима бораца 3. чете услиједила је послије пада првог мрака у рејону Богетића, у подножју Вардишта. У овој борби, прса у прса, нарочито се истакао један вод 3. чете, са својим храбрим командиром зода Томићем, на челу са командиром 3. чете, искусним и неустрашивим борцем Вукајлом Костићем, који су са овим водом у противнападу муњевито продрли кроз непријатељски борбени поредак, све до групе кућа у Богетићима, наноеећи Њемцима тешке губитке, са бомбама и рафалима из аутомата и шараца. Међутим у овом крвавом окршају жртвоали су обојица своје животе за слободу домовине и уништење крволочног окупатора. Са њима у јуришу

погинуо је Јеврић Мирко и тешко рањен Сукновић Чедо, обојица млади и храбри борци 3. чете. Исто тако смртно је рањен и помоћник комесара 3. чете Лазо Мугоша, храбри и омиљени партијски руководилац, који је убрзо подлегао ранама. У овом јуришу тешко је рањен и Ђоко Палевић, искрени друг и смјели борац са најљепшим људоким особинама, који је остао без десне ноге и био тешки ратни инвалид до своје смрти. У току превијања и лијечења његове изломљене ноге, као и одсијецања исте испод кука, издржао је надчовјечанске муке, без да је и једном јекнуо од страшних болова, те је истицано за примјер његово херојско држање у тим мукама. На положајима Треће чете рањен је тешко и Божидар-Буто Марковић, вођа Одјељења лаког минобацача из Пратећег вода Батаљона, који је неустрашиво подржавао Чету у овој борби. Посебно ми је у сјећању остао страшни призор погибија младог, образованог и храброг борца 2. чете Драгутина Ђуровића, ђака са Цетиња, којега је рафал из њемачког шарца просто преклао преко грла. Овај случај баш је хтио да се деси код степеништа куће његовог оца у засеоку Ђуровићи — Церово, гдје је он први пут тај дан био у свом животу, те је још теже дјеловала његова погибија. У страшним мукама он је покушавао да говори са нама, иако је крв штрцала из његовог грла, али нијесмо могли разазнати ни једну ријеч. Умро је око 4 сата ујутро, 12. новембра.

Њемци су и даље дрско насртали и вршили јуриш за јуришем на положаје 1. и 3. чете, али су оне успијевале да их одбацују назад, све до 21 час увече. Међутим, пошто је Батаљон претрпио тешке губитке, а Њемци све дрскије вршили насртаје на наше положаје, Батаљон је био принуђен да се повуче на сигурније прихватне положаје, на чуке и гребене изнад Поткупића, одакле је једна чета ангажована за евакуацију тешких рањеника до Бијелих Пољана, гдје су предати на даљи транспорт (на дан 12. марта 1944. године). Уз пут смо наишли на групу бораца Никшићког НОП одреда, који су се свесрдно ангажовали и помогли нашим борцима при ношењу тешких рањеника до Бијелих Пољана, Брођанца и Бањана. Остали дио Батаљона са прихватног положаја одступио је 12. марта 1944. године у 8 часова на положај Добруш — Милојевићи.

Напомињем и то да са правца Никшића нијесмо били изненађени од стране непријатеља, јер смо на вријеме уочили продор Њемаца са тог правца и организовано их дочекали на подесним ватреним положајима код Богетића и на главном чвору наше одбране, Вардишту. Иначе, са правца Даниловграда стварно смо били изненађени, јер смо рачунали да је тај правац затворио наш 4. батаљон и тиме обезбиједио наше десно крило, како му је то било

и постављено у задатак. Сматрамо да је ово једна од значајних акција и побједа нашег 3. батаљона, и да није било неких већих тактичких грешака, иако правац од Даниловграда није био обезбијеђен, што је био, углавном, пропуст 4. батаљона, а у извјесном смислу и пропуст нашег 3. батаљона, зато што нијесмо благовремено ухватили везу са 4. батаљоном на правцу Даниловграда, односно на терену Богмиловића. Наиме, и поред тог пропуста, за постигнути велики успјех 2. чете, иако и сама изненађена од Њемаца, морам истаћи важну улогу Одјељења за обезбјеђење њеног десног крила, истуреног на коси изнад засеока Ђуровићи — Церово, одакле су јаком бочном ватром били угрожени Њемци и трпјели знатне губитке, што је осталим дјеловима Чете олакшало брзо разбијање и уништење Њемаца. Драгоцјен допринос успјеху ове Чете дало је Одјељење тешких митраљеза „Бреда" Пратећег вода, на челу са одважним и неустрашивим вођом Одјељења Радованом Павићевићем.

Извјештај о резултатима ове борбе достављен је 12. марта 1944. године Штабу VI црногорске ударне бригаде, а 13. марта 1944. поново се Батаљон вратио на првобитне положаје у рејону Богетића, јер су Њемци брзо одступили за Никшић.

Ананије ПЕТРОВИЋ

АКЦИЈА ДРУГЕ ЧЕТЕ НА БОГЕТИЋИМА

Десетог марта 1944. године позвао ме друг Михаило Жарић, помоћник комесара 3. батаљона VI црногорске ударне бригаде и саопштио ми је:

„Друга чета добила је задатак да пође за Богетиће и, негдје у близини пута Даниловград — Богетићи — Никшић, да направи тамо засједу, на мјесту за које командно особље Чете нађе да је најпогодније и најпрегледније. У засједи ћете остати све до даљег нашег наређења. Безу са нама редовно ћете одржавати преко курира. Треба на неки начин да дознате која је ово јединица њемачке војске која се креће од Грчке према Црној Гори, колико је има, како је наоружана, а то се може дознати хватањем живог њемачког војника."

Кренули смо на извршење задатка послије подне истог дана. Добро смо били наоружани. Штаб батаљона нас је ојачао једним митраљезом, марке „Бреда" Пратећег вода Батаљона.

На Богетиће смо стигли сат и по прије мрака. Са десне стране од Богетића, према Даниловграду и са десне стране од главног пута, нашли смо једну празну кућу која је била доста пространа и врло уредна. Разумије се, потпуно војнички, поставили смо осигурање. Упутили смо једну петорку са два пушкомитраљеза височије од куће Перуновића, а у правцу Даниловграда. Одредили смо ноћне стражаре, који ће држати стражу поред куће. Од Никшића — Богетића није нам било потребно никакво осигурање, јер се у Стубици налазио један батаљон 2. далматиноке бригаде, који је имао задатак да садејетвује са нашим и IV батаљоном 6. бригаде у борби на Комуникацији Даниловград — Никшић.

Овдје је сада врло важно напоменути да смо овој петорки коју емо упутили у правцу Даниловграда, а која је од нас била удаљена око 2 км, можда и мало више, ставили у задатак, и то стриктно подвукли: „Направићете засједу према вашој увиђавности од 600 до 700 метара далеко од пута. Али ако то буде голометина, да нема шуме, онда засједа нека буде удаљена од пута и 800 м. Ви треба да будете закамуфлирани, да вае са пута не може нико примијетити. Добро пазите ако наиђе непријатељски војник, један, два или више, ваша је дужност да не пуцате, али да одмах упутите Драгутина Ђуровића да непримијећен кроз шуму дође и да нам јави све што сте примијетили". Овај Ђуровић је био врло бистар, дисциплинован, храбар и тог истог дана у овој борби је рањен и исту ноћ у великим мукама издахнуо, јер га је метак био преклао испод грла.

Ако се зна да је 4. батаљон VI црногорске ударне бригаде био на логоровању у Богмиловићима, ако је наша засједа постављена на најпрегледнијем мјесту, онда се нико од нае није могао надати да може њемачка колона стићи до нас сјутра непримијећена.

Да је 4- батаљон на вријеме примијетио Њемце, да је полако ишао за њима и да ова наша петорка није уморна заспала, већ да нас је благовремено обавијестила, ми бисмо одмах упутили курира Штабу Батаљона, а Штаб Батаљона послао курира у Стубицу да се направи засједа на раскрсници путева Острог — Никшић, а ми бисмо одмах, што је потпуно нормално, упутили курира на Богмиловиће да пристигне 4. батаљон и непријатељ би се нашао у мишоловци. Са двије наше чете у засједи — дуж пута на Церову и југоисточно од цркве на Богетићима, са 4. батаљоном иза леђа непријатељске колоне, Нијемци не би могли да се извуку. Ока њемачкога живога одатле не би утијецало, макар да каже како је било.

Ето то је ратна срећа која је у овој прилици била на страни Њемаца. Но та срећа је послужила и нашу Другу чету, што ће се видјети из наредних редова текста.

Ми, Друга чета смо у помеиутој кући преноћили. Сјутрадан, око 10 сати, тек је био почео да држи једно предавање из географије Радомир-Љаља Вујошевић. Ми смо, иначе, свако слободно вријеме користили за идеолошко-политичко и војничко образовање људства и због тога је стварно ова Чета и по партијској и по војничкој линији једним духом дисала.

Одједанпут, улетио је стражар иопред куће као луд, узбуђен и високим гласом узвикнуо: ,,К оружју! Ево Њемци!" „Какви Њемци, будало, откуда сада Њемци ту?" ,,Од Даниловграда." Када смо изилшли испред куће, примијетио сам њемачку патролу од три војника — вођа, помоћник и савезник. Када сам за патролом видио вод људи, одмах ми је било јасно да се ради о некој већој јединици. Командовао сам: „Окрените капе и за мном". Од куће гдје смо ноћили па у правцу Даниловграда био је подигнут један зид висок око 1 м, а дугачак око 300 м. Идући иза зида, Њемци су нас већ видјели, али нијесу отварали ватру, можда су мислили да смо четници. Успут упозоравамо један другога да наставимо мирно и да се не окрећемо. И сада када смо дошли на средину њемачке колоне, а тачно визави њемачког топа, на удаљености 300 — 350 м, нема се куда даље. И сада када је требало да издам команду — „пуцај", Њемци први отворише ватру. Она њемачка претходница примијетила је да су се наши другови око „Бреде" ускомешали и на њих су прво отворили ватру. Ми смо одмах иза зида повикали једногласно: „Удрите особље иза топа!" Тако је и било. Читава посада иза топа је поубијана. Када сам се окренуо око себе и видио ко је за мном пошао, кап ме је имала убити. Са мном је читаво командно особље Чете и пушкомитраљезац Вучета Зарубица, неустрашиви јунак. Узвикнуо сам: „А, Радомире Никезиђу, „Вреду" ће нам уништити." Радомир Никезић ми је оДговорио: „Идем ја да се повежем са „Бредом", одноно са осталим дијелом Чете. Био је брисани простор и ја сам рекао: „Остани ту, идем ја." Тако је и било. Када сам дошао и видио да је „Бреда" -изнесена на једно мало узвишење изнад куће, да је добро закамуфлирана и да, захваљујући првенствеио неустрашивости нишанџије и вође одјељења Радована Павићевића, не да Њемцима очи да отворе, ја сам се поново вратио иза зида на исто мјесто. И даље командно особље Чете не да никоме од Њемаца да прође топу. Срећа, јер би нам топ уништио „Бреду". Сада долази оно у што ја ВЈЕРУЈем — војничка срећа са сваке стране. Умјесто да се ми само замијенимо, убијајући што више Њемаца, наша акција уепијева како се нико од нас није надао.

Она наша петорка која је била цослата у засједу према Дреновштици, отворила је ватру ртпозади на Њемце. Одмах се примијетило да се један дио њемачке војске окреће назад, према Да-

ниловграду. Наше 1. и 3. чета воде огорчену борбу са Њемцима и четницима који жестоко притискају на њихове положаје на Вардиште, чуки изнад Богетића и око цркве у Богетићима, с очитом намјером да се споје са њемачком колоном од Даниловграда.

И сада долази најрадоснији моменат у мојем животу. Угледао сам гдје иза зида, потпуно војнички, иде к нама Михаило Жарић, батаљонски партијски руководилац. Претходно је био обавијештен од Радуна Мићковића, политичког делегата Пратећег вода да се примјећује како Њемци у групицама напуштају положај и бјеже ка Глави Зете и Дреновштици. Са њим су стигли: Новак Зујошевић, тада обавјештајни официр у Батаљону, Радомир Мирашевић, секретар скојевске организације у Батаљону, Блажо Марковић, тада при Штабу Батаљона, Радун Мићковић и Радивоје Петровић курир у Штабу Батаљона. То значи, ми смо се сада појачали војнички а и духовно.

Када је Жарић стигао код нас, команде Чете, пошао је уза зид још даље од нас десно, и заузео једно прегледно мјесто са којег је могао тачно да пооматра сваки покрет Њемаца. Сада долази један врло важан моменат који нам даје подстрек да мало касније извршимо јуриш на Њемце.

Наиме, у нашој Чети је био један Италијан, брица, кога смо звали Мингуђ. Био је врло храбар. Знао је њемачки да говори. Долази Мингуђ код мене и каже ми: „Командире, нема Њемцо муниције." „Ћути, будало, нема један или два Њемца муниције, а остали имају." „Командире, туто Њемцо нема муниције." Тада сам одредио пет добро наоружаних бораца да прећу преко цесте непримијећени од Њемаца и да пођу да бомбама заузму једну доминантну коту, која је била право у правцу гдје је на путу био топ и двоје кола са читавом комором, чија смо четири коња убили ми из руководства чете и „Бреда" у моменту кад је кочијаш почео да коње окреће уназад. Добровољно их је предводио Радомир Мирашевић, руководилац омладине у Батаљону.

Наша петорка са Радомиром Мирашевићем невјероватно је брзо дошла Њемцима отпозади, убацила бомбе и чим се проломио глае „Напријед, пролетери!", Њемци су поломљени са ове коте и почели да бјеже у правцу Даниловграда.

Чим су Њемци поломљени са ове коте, услиједила је команда „Јуриш!". Ишли смо право на топ. Тако емо се измијешали са Њемцима. Један њемачки официр пуцао је на Радомира Никезића, револвером из непосредне близине. Није га погодио. Срећа што овај официр није имао више метака у револверу, јер их је, како изгледа, утрошио пуцајући на њемачке војнике који су одступали без команде.

Овдје смо ухватили два жива њемачка подофицира. Остао је на мјесту и топ 75 мм, као и читава комора са пуно лијепих ствари.

Командно особље Друге чете сложило се да се овај парабелум којег смо скинули са оног Њемца који је пуцао на Никезића додијели мени. Тако је и било.

Ја сам се обрадовао овоме дару, једно због тога што еу ми га додијелили моји храбри другови из Команде 2. чете, а друго што сам био увијек љубитељ лијепог оружја. Али је овој мојој радости брзо дошао крај. Мало послије тога времена саопштава ми Радомир Никезић да по наређењу Штаба Бригаде морам да им упутим овај парабелум. Први пут од како смо заједно били у Зетском одреду и VI црногорској бригади, ја одбијам наређење партијског руководиоца. Резоновао сам, ако је то мени дато од првог мог партијског руководиоца, онда нема право нико други да ми тај дар одузме.

Наврх неколико дана саопштава ми Радомир Никезић да послије подне имамо партијски састанак. Кад сам видио да састанку присуствује и Јован Ђуровић, комесар Бригаде, све ми је било јаено. Кажњен сам опоменом и парабелум ми је одузет. За ову акцију и успјех у борби са Њемцима на Богетићима ја сам добио слику од Блажа Јовановића са посветом: „Ђону Поповићу, командиру чете VI црногорске ударне бригаде, за уопомену од Блажа".

Њемци су претрпјели велике губитке. На цести и око цесте, у близини предратне Жандармеријске касарне, избројали смо 22 мртва. По траговима крви у правцу Дреновштице, лако је било закључити да су одвлачили мртве и рањене. Од три заробљена њемачка подофицира, двојица су била лакше рањена. Заробљено је и 9 Италијана који су били у њемачкој Комори. На цести је било и више убијених коња и мазги из Коморе. Било је језиво посматрати измијешане људске и коњске љешеве и просуте мозгове чији су се трагови видјели по униформама, на шљунку по цести и по камењу десно од цесте, посматрано из правца Даниловграда. Заробљени топ је за нас представљао посебну драгоцјеноет.

Ми смо имали једног мртвог, борца Мирка Јеврића, из околине Берана и два рањена, теже Драгутина Ђуровића, пушкомитраљесца, иначе ђака VII разреда Цетињске гимназије, који је први пут био у завичају свог оца, а како је раније речено, издахнуо је исте вечери у великим мукама у непосредној близини села његових предака, и лакше Италијана Мингуђа.

Ђорђије-Ђоно ПОПОВИЋ

НАПАД НА ЊЕМАЧКУ КОЛОНУ У СЕЛУ ЦЕРОВО
(код Богетића, 11. марта 1944)

Тога јутра око осам сати, добро се сјећам, пробудио нас је стражар који се налазио на обезбјеђењу испред куће, у којој су спавали борци 2. чете 3. батаљона.

Ова кућа се налазила у селу Церову са десне стране пута Никшић — Даниловград, ниже од Богетића. Протекле ноћи смо порушили цесту, на мјесту између Богетића и Никшића, на раскрснИци гдје се скреће за манастир Острог, уељед чега смо били уморни и спавали смо дубоким сном.

На глае стражара, један од руководилаца Чете командовао је „к Оружју!". Сви смо одмах истрчали спремни са оружјем. Кад сам погледао према селу Дреновштици, цестом се кретала колона њемачких војника у правцу Богетића. Споро су се кретали, те су више Личили на неку њихову комору с обзиром што су имали неколико запрежних кола на коњску вучу, а отприлике толико и товарних грла. Цзмеђу запрежних кола и товарних грла, кретала се невелика група војника. Имали смо добар преглед, тако да смо их гледали као на длану како се лагано крећу.

Наша Чета се врло брзо развила у стријелце, окренута наравно према непријатељској колони, која се приближавала. И кад се растојање смањило на свега око 250—300 метара, непријатељ нае још није примијетио, јер смо били добро замаскирани иза позида и жбуња. Њемачка колона се још увијек споро креће и прави краће застоје. Немају ни побочнице, ни са лијеве ни са десне стране цесте којом се крећу напријед. У предњем дијелу колоне могло се видјети да вуку и један топ.

Њемци су у висини нашег лијевог крила, оставивши иза себе двије куће Вукићевића, које су се налазиле уза саму цесту са доње стране. Наша Друга чета је располагала са два пушкомитраљеза. На првом је нишанција био Вучета Зарубица, а ја његов помоћник и налазили смо се на лијевом крилу чете. НИшанџија на другом био је друг Драгутин Ђуровић, родом из Цетиња, и он се налазио на десном крилу Чете према Дреновштици. Наша Чета је на око 15 минута прије наиласка Њемаца у висини нашег лијевог крила заузела положај, тако да смо их гледали са оружјем на готовс.

Пала је команда „Пали". Сви наши борци отворили су ватру једновремено и из свих расположивих оружја по њемачкој колони. Изненадни напад и јака ватра нашег оружја збунила је за моменат непријатеља, али су се убрзо прибрали и одговорили јаком ватром из „Шарца", па затим активирали топ и испалили на

наше лијево крило (колико се сјећам) око десет граната, али непрецизно, тако да су све пале далеко иза наших леђа на око 100—150 метара. Три су ипак пале у непосредној близини; сјећам се добро како нас је засуло камење и земља, што га је подигла експлозија граната.

Тешка „Бреда" Пратећег вода Батаљона, којом је руковао и тукао Њемце изузетно храбри друг Ђуро Николић-Шкаљар, налазила се у позадини нашег четног положаја, а њемачке гранате падале су баш у тој висини.

Овако стање врло јаке ватре са наше и са њемачке стране трајало је око 20 минута или највише пола сата. Тада су наши борци извршили јуриш на остатак непријатељских војника, који су још давали отпор са горње стране цесте. Прије јуриша, одноено кад је борба тек почела, Њемачка колона се предвојила и задњи дио колоне се окренуо у супротном смјеру према Даниловграду. То је било панично бјегство, чега се добро сјећам као да је то недавно било.

Након јуриша и изласка на цесту, налазимо око 20 погинулих Њемаца, укључујући и њихове кочијаше, а истог тренутка заробљавамо и онај топ, што нас је прије пола еата тукао. Осим заробљеног топа, овог пута нашим борцима је пало у руке доста осталог ратног материјала, као: одјеће, обуће, оружја и осталог материјала. Још смо ту заробили и два жива Њемца. Један је био рањен и избезумљено је говорио: „Пољак, Пољак" — ваљда се надао у некакав опае, ако би му повјеровали. Могуће и да је био поријеклом Пољак, ко зна?

Други Њемац није био рањен и био се сакрио између камења крај цесте и док смо ми пребројавали мртве Њемце и разгледали заробљени топ, овај је покушао да побјегне. Неко од другова је повикао: „Побјеже Њемац!", и стварно цестом према Дреновштици бјежао је један њемачки војник. Наш борац Вељко Ћировић налазио се тог момента у близини када је овај Њемац бјежао. На наше повике: држи га, Ћиро, он је одмах потрчао за њим и ухватио Њемца. Сви смо гледали како заробљеник послушно иде натраг према нама.

Одмах затим, опрезно су наша два друга пришли једном пропусту за воду испод цесте и од тамо су на позив изашли 9 Италијана оа подигнутим рукама у вис.

Поелије сат времена док смо се ми борци одмарали, наиђе неколико жена и мушкараца, њих око двадесет, вјероватно да су били мјештани села Церова и још неких села из околине. Понудили смо им да од заробљеног материјала узму за себе шта хоће и колико хоће. Људи су радо примили понуђено, а ту је било доста тога и све ново, као:- ципеле, ћебад, шаторска крила, веш и

остало. Ми смо наставили да се одмарамо. Био је ведар дан и доста топло, с обзиром на годишње доба. Због рушења цесте протекле ноћи и борбе коју смо након тога прихватили и успјешно завршили, овај одмор, на топлом мартовском сунцу, добро нам је дошао.

Послије ове наше побједе, владало је дивно расположење у нашој 2. чети. Били смо поносни и срећни, љубили смо и грлили једни друге, пјевали смо јер смо били срећни. А како и не би били срећни кад смо тако чаено као цјелина извршили задатак тога јутра. Разбити јаку њемачку колону, нанијети јој тешке губитке, натјерати је у панично бјегство, заробити топ и неколико непријатељских војника, па другог ратног материјала, то је за нас било величанствено.

У нашој чети, иначе, владало је искрено другарство и слога, што је дјеловало као додатна снага у свим борбама.

На овом положају остали смо до касно послије подне, и за то вријеме није било напада од непријатеља из правца Даниловграда. Чули смо борбу наших чета (Прве и Треће) које су се сукобиле са непријатељем који је надирао од Никшића према Богетићима. Нарочито се борба распламсавала, како се сјећам, иза подне.

Прије покрета наше Чете и напуштања овог положаја, а то је било предвече истога дана, наређено је да се заробљени топ онеспособи за дејство. Извадили смо затварач, а топ преврнули испод цесте. Лично сам у[x]1ествовао у превртању топа и вађењу затварача, па је зато и моје сјећање на овај тренутак тако свјеже.

У овој борби изгубили смо храброг и омиљеног друга Драгутина Ђуровића, који је тог дана први пут био у завичају својих предака.

Момир ЈАЊИЋ

ПРВА ЧЕТА НА КУРЉАЈУ

Половином марта 1944. године 1. чета 2. батаљона посјела је положај на узвишењу Курља (тт 962), сјеверозападно од с. Грахова. Освануо је ведар и сунчан дан. Претходна ноћ била је веома хладна. Стога смо са нестрпљењем очекивали топле сунчеве зраке. Командир вода Михаило Миличић одредио ме је за осматрача. Потребна је била појачана будност, јер је у раним јутарњим часовима примијећена у покрету јача непријатељска колона (четници из

граховског блока) Граховским пољем. Са осматрачнице опазих да се непријатељ приближава нашим положајима, о чему одмах извијестих командира вода, који ми нареди да се повучем у састав јединице, што и учиних.

Јача непријатељска колона из Граховског поља разви се у више колона од којих једна усмјери свој стрељачки етрој и наступање према нашем положају. С обзиром да је претходних дана нападао доста велики снијег, а узвишење Курљај завршава се пространом заравни, ми смо посјели положај на његовој задњој падини. Међутим, захваљујући испресијецаности и конфигурацији земљишта у ширем склопу објекта Курљај, непријатељеки стрељачки строј успио је да се неопажено приближи нашем положају, у чему га је подржавала јака минобацачка и артиљерска ватра са ватрених положаја из Грахова. Сем тога, група непријатељоких митраљеза дејствовала је на површ Курљаја. Избијањем непријатеља на површ Курљаја, дође до жестоке борбе из цјелокупног наоружања, са блиског одстојања, при чему не изостадоше ни ручне бомбе. Обострана употреба ручних бомби са блиских одстојања у више наврата узроковала је да једни другима враћамо бомбе и прелазимо из заклона у заклон. Борба потраја доста дуго док нам у помоћ не стиже један вод наше Чете. Ипак, наш вод је успио да задржи положај и да непријатељу нанесе осјетне губитке. У борби на Курљају тешко је рањен командир вода Михаило Миличић, коме је тек након завршене борбе указана санитетска помоћ, иако су га парчад минобацачке гранате ранила у обје ноге и нанијела му теже повреде по читавом тијелу.

Лијево од мене у заклону је Томаш Драговић. Не обазирући се на близину неиријатеља изађе из заклона, активира бомбу, баци је на групу непријатељских војника и довикну: „видите брадоње како се партизани туку". У том моменту друг Томаш је смртно погођен у грудни кош. Десно од мене ранише друга Радивоја Симоновића, а даље од њега и друга Драгутина Меденицу. У исто вријеме опалише један на другог четник и Меденица. Четник погибе, а Меденица би тешко рањен. На лијевом крилу смртно су рањени другови Вељко Обрадовић и Александар Ђекић. Иако претрпјесмо осјетне губитке, наша Чета успје да одбије напад непријатеља и да одржимо положај на Курљају.

Непријатељски војници повукоше се око 09,00 часова за Грахово, носећи собом своје мртве и рањене. У борби на Курљају 1. чета испољила је велику храброст, присебност и неустрашивост, јер је вишеструко јачег непријатеља успјела одбити са положаја Курљај и вратити га у гарнизон Грахово. Послије завршене борбе, извукосмо своје мртве и рањене другове. Лично сам носио друга Томаша Драговића. Крећући се по дубоком снијегу и

ноћу, скоро смо остали без снаге. У путу за с. Граховац питамо један другога: колико је још до с. Граховца, бојећи се да нећемо моћи издржати. Падали смо и посртали, а Томаш је јечао. Ипак нову снагу давала нам је помисао да нашег друга носимо у спасоносне руке љекара.

Управо, кад смо с посљедњим дјелићем снаге хитали према болници у Граховцу, Томаш је на носилима издахнуо. Био је то момак 19 — 20 година. Иако тешко рањен, понешто је шапутао. Иама се чинило да шаље друговима поздраве, а родитељима и родбини поруке. Но, то што смо ми, отприлике, чули, били су само самртнички ропци храброг Липовљанина. С тугом смо се опростили од мртвог Томаша и сахранили га на сеоском гробљу у с. Граховцу. Обузе нас голема туга за добрим и храбрим другом Томашом Драговићем. Наше наде о болници и спасиоцима остависмо на гробљу у Граховцу, а ми се вратисмо у своју јединицу са неизмјерном тугом и болом за изгубљеним другом.

Радуле ДРАШКОВИЋ

ИЗНИО МЕ ТЕШКО РАЊЕНОГ

Освануло је тмурно јутро 11. марта 1944. шдине. Црни облаци, пуни влаге, споро су се кретали према истоку и наговјештавали брзо невријеме. Са правца Даниловграда допирао је глас старога, сеоског пса. Испрекиданим завијањем остављао је утисак да из даљине допире звук неког дувачког инструмента, на којем се свира тужна арија.

То јутро, из засједе сам се враћао у село Подкупић у свој Пратећи вод, у коме сам био нишанџија на ручном бацачу 45 мм. Ти облаци и завијање те џукеле, те неки непредвиђени и непријатни предосјећај у мени су изазивали спонтани немир. Ипак сам мислио да је у питању замор и непреспавана ноћ, па сам са својим друговима журио да што прије дођем на одмор.

Око 11 часова пробудила нас је јака пуцњава. То је, у ствари, био окршај њемачких снага из Никшића са нашом 3. четом, која је до тада била распоређена у село Богетиће. Борба се разбуктавала на сјеверној ивици села. Нешто касније, друге њемачке снаге, пристигле из Даниловграда, угрожавалее су Чету са јужне стране села и зато је брзо послије тога дошла у тешку ситуацију. Дијелови Пратећег вода хитно су упућени да ју поја-

чају и подрже. Брзо смо се активирали и са источних падиииа Градине подржавали њену борбу. Тада сам за, око 3 часа борбе испалио више од 40 мина и истрошио сву резерву нашег Одјељења. У даљем току борбе са пушком сам тукао непријатеља. Наносили смо му велике губитке, али све хсешће је нападао.

У једном од тих тешко задрживих јуриша непријатеља, не-: колико зрна из рафала неког аутоматског оружја простријелио ми је доњи дио стомака. Тако тешко рањен, лежао сам немоћан и непомичан. Ситуација на бојишту је била толико тешка да на помоћ својих другова нијесам рачунао. Непревијене ране су крвариле. Постепено сам малаксавао и очекивао да Њемци наиђу и да ме дотуку. Иако сам био млад смрти се нијесам плашио, јер сам био комуниста. На мајку сам највише мислио. Пуно ме вољела и твшко ми је падала помисао колико ће за мене патити. Тада су ми очи засузиле. У том магновању чуо сам да неко прилази. Рачунао сам да су Њемци. То је, у ствари, био мој друг Милош Вукашина Поповић, из 3. чете. Ставио ме на леђа и изнио ме на врх брда.

Божидар-Буто МАРКОВИЋ

ДРАГУТИНОВЕРАТНЕ НОВИНЕ

Постоји једна анегдота како је дјечак, народни херој Бошко Буха, на Конгресу омладине у Бихаћу молио присутне да устану, јер их он није добро видио, заправо, само један дио главе његове видио се иза говорнице. То није била шала. То је говорио ратник, бомбаш, скојевац — дјечак. Било је много таквих ратника који су били нижи од пушака које су носили. То су била дјеца, велика дјеца, која су мушки гинула над тајнама курирске пошиљке.

Данас неминовно морам да се сјећам наемијаног плећатог младића, чији подвизи нијесу толико велики као Бошка Бухе или Савиног курира, али чија је судбина и вјера у живот запливала мојим сјећањем.

Био је храбар борац. Ратник. Момак који је имао обично име — Драгутин Ђуровић.

Рат га је затекао у ђачкој клупи учионице шестог разреда Цетињске гимназије.

Толико ми је рекао о свом дјетињству, дјечаштву и почетку младости, која је имала своје немире — пренбсећи их кроз

живот као развијену заставу иза које су кренуле чете у одлучујућу битку за домовину.

Срели смо се као борци Шесте црногорске бригаде. Он је тада имао 18 а ја 16 година. Како године у рату мало значе! Оне су обични бројеви. Борци се осјећају као да су једног дана рођени. Призори ужаса, згаришта, лешеви које је за собом остављала свака битка и велика људска вјера у правцу и побједу, и освету — чинили су дивно јединство свих ратника који су се борили за слободу и комунизам.

О храбрости појединаца обично се говорило онда кад би битка била завршена. О Драгутиновој храбрости говорили су сви. Но, он није био само храбар ратник. У предаху између борбе и других маршева Драгутин је уређивао наше Мале зидне новине и организовао културно-забавни програм. Он није имао довољно времена за све што је хтио да уради, а што год је радио, чинио је то савјесно са крајњом озбиљношћу.

Његове новине доносиле су вијести о побједама наше Бригаде, о успјесима на еусједним фронтовима, о злочинима непријатеља. У тим новинама појављивала су се сјећања на прве дане рата, тако да емо ми могли да читамо: о сусрету пролетера у Рудом, о мученичкој смрти крагујевачких ђака, о Радничком батаљону на Кадињачи. Била је понека анегдота, озбиљних и шаљивих пјееама и других појединоети о борцима. Сјећам се у једном чланку било је написано да се у Другој чети бријују срмо девет бораца, а остали су били голобради. Командир се као у шали љутио, говорећи да такве ствари не треба износити, јер оне одају војну тајну о саставу његове јединице.

Појављивале су се редовно на страницама ових новина бројне ратне драме о дјеци великих битака. Једнога јутра док су се магле вукле по камењару и сунце се уморно појављивало изнад планинских висова, речено је да чета убрза марш према Богетићима.

— Богетићи — Церово — прошапутао је Драгутин. — То је мој завичај, знаш ли, пријатељу?! Ту је рођен мој отац. .. Богетићи . . . ослободићемо Богетиће, — говорио је као за себе, увијајући отврдла и широка стопала крпама.

У краткој, жестокој борби, у снажном налету, наша јединица је ослободила Драгутиново родно село.

О току ове акције сачињен је извјештај:

„Убијено 37 непријатељских војника, заробљен један топ са комором, заробљена два непријатељска официра.

Погинуло је наших бораца 4 а рањених 6.

Из друге чете погинуо је само један борац, Драгутин Ђуровић.

Тешко ми је било да схватим како је тога јутра смрт одабрала баш њега.

Драгутин Ђуровић се вратио и погинуо за завичај који је толико волио.

Радисав Б. ИВАНОВИЋ

ИЗВЛАЧЕЊЕ ЗАТВАРАЧА ИЗ ЊЕМАЧКОГ ТОПА

Поелије успјешног напада 3. батаљона VI црногорске ударне бригаде на њемачку колону у рејону Богетића 11. марта 1944. године, гдје је њемачка колона разбијена и уништена, на бојишту, дуж цесте на линији село Богетићи — село Дреновштица остало је 37 мртвих Њемаца. Заробљена су 3 Њемца и 9 италијана. Од оруxсја и опреме заплијењено је: 1 брдски топ 75 мм, 1 пушкомитраљез (шарац), неколико пушака, аутомата, 3 пиштоља — парабела, већа количина муниције , 12 коња, четворо кола и разне друге опреме.

Трећи батаљон имао је 6 мртвих, (двојица подлегли ранама исти и сјутрадан) међу којима командир 3. чете Вукајло Костић, помоћник комесара 3. чете Лазо Мугоша, Томић Милија, водник у 3. чети, борци Павићевић Марко, Ђуровић Драгутин и Јеврић Мирко, а рањено је 9 бораца.

Пошто су непријатељу (Њемцима) дошла појачања од Никшића и Даниловграда и послије борби скоро читавог дана, а нарочито је 3. чета водила тешку борбу на Богетићима, падом мрака, чете 3. батаљона су напустиле положаје на Богетићима и повлачиле су се уза стрму страну западно од села Церова, чете су изнијеле своје мртве и рањене борце.

По наређењу замјеника команданта батаљона Ананије Петровића и замјеника политичког комесара Батаљона Михаила Жарића, већи број бораца сакупљен је у једној вртачи.

Сви смо сједјели тужно, јер смо имали много мртвих и рањених наших другова. Иза нас неколико метара у једној кући која је била покривена сламом, борци 2. чете донесоше тешко рањеног борца Драгутина Ђуровића, кога је метак био погодио у грло.

Испред 3. батаљона стајао је комесар бригаде Јован Ђуровић, тужан за погинулим друговима, као и ми сви. Обратио се, по мом сјећању, борцима 3. батаљона сљедећим ријечима: „Другови борци 3. батаљона, јуначки сте потукли њемачку колону. Заробљен је један њемачки топ, борци га нијесу могли изнијети због јачег напада Њемаца, већ су га спустили испод цеете и маскирали грањем и драчама. Срамота је, другови, да топ остане неоштећен, а изгубили смо у овој борби 6 бораца, а рањено их је 9. Потребно је да се јаве 3 (три) добровољца да изваде затварач из топа и да га овдје донесу."

Комесар бригаде Ђуровић показао је руком гдје се топ налази. Била је помрчина, али се по мало могло видјети са мјеста гдје смо се налазили. Чули смо бат ципела и покрет Њемаца дуж цесте (од села Дреновштица до села Богетићи).

Питао је комесар бригаде Јован Ђуровић сљедећим ријечима: „Има ли 3 (три) добровољца да се јаве, да из топа изваде затварач и да га овдје донесу?" Наетала је тишина, ћутање; нико се од бораца није јавио на захтјев комесара Ђуровића.

Други пут је оштрим гласом комесар бригаде Ђуровић рекао „Другови, срамота је да топ остане неоштећвн. Ко се од бораца јавља добровољно?" Настало је ћутање неколико секунди. Устао је борац 1. чете Обрен Вујадиновић — „Ево ја ћу, друхсе комесаре", а затим су борац 3. чете Вуле Вукославовић и курир Бригаде Живковић поновили: „Ево и ја ћу."

Викнуо је замјеник комесара 3. батаљона Михаило Жарић: „Гдје је руководилац омладине Батаљона?" Уетао је Радомир Мирашевић и рекао: „Ево и ја се јављам."

На позив комесара Бригаде, сва четворица смо се окупили око њега, Михаила Жарића и Ананије Петровића. Тачно су нам објаонили гдје је топ, којим правцем да идемо и упозорили нас да се морамо кретати у највећој тишини. Радомир Мирашевић је одређен за вођу групе.

Скинули смо ципеле ко их је имао, а обули смо опанке (позајмили смо од другова). Сва четворица добили смо аутомате, по два оквира муниције и по двије до три бомбе „крагујевке". Договорили смо се да идемо у колону по један. На челу колоне ишао је Радомир Мирашевић. Оставили смо ранце и војничке торбице, ко је имао, да нам не сметају.

Борци 3. батаљоиа остали су на истом мјесту са старјешинама Батаљона и Бригаде.

Кретали смо се низ стрму, камениту и беспутну страну до близу цесте која пролази кроз Церово. Њемци су стално освјетљавали страну куда смо силазили свјетлећим ракетама, а ми бисмо залегли на свако освјетљење. Ио и поред највеће пажње у току кретања откотрљао се камен низ страну. Њемци су одмах отворили ватру из шарца у правцу нас. Срећом, зрна су фијукала изнад нас и нико није погођен. Ишли смо смјело и одлучно да извршимо задатак. Кад смо се спустили у дно стране, морали смо да идемо погнуто, од грмена до грмена, јер смо се приближавали цести испод које је био топ на одстојању 10 до 15 метара. Стали смо иза једног грмена и договорили смо се: да Обрен и Вуле прију пузећи топу и да изваде затварач, а Мирашевић и Живковић да остану на обезбјеђењу са страие, и да отворе ватру ако нас Њемци уоче.

Испред нас на 30 до 40 метара прође неколико њемачких војника (вјероватно њемачка патрола); чујемо их како разговарају. Вуле и Обрен пузећи су пришли топу, али није било лако да затварач одмах извадимо из топа, а послије пола сата упорног рада успјели смо да извадимо затварач, донијели смо га до Л<ивковића и Мирашевића. Срећом, нико од Њемаца нас није примијетио. Кренули смо полако уз брдо, затварач смо носили по реду сви. Често смо морали да одмарамо, јер је затварач био тежак 15 — 20 килограма, а по форми ово челично гвожђе било је незгодно за ношење.

Послије два до два и по часа група бораца успјела је да уз страну (којом смо сашли) изнесемо затварач на исто мјесто одакле смо и пошли на задатак. Борци 3. батаљона нијесу били на окупу кад смо се ми вратили, већ су размјештени по кућама у селу. Наиђемо на стражара, питамо га гдје се налази комесар Бригаде. Стражар нам је показао кућу у којој се налази комесар. Ушли смо у кућу у којој нађосмо комесара Бригаде Јована Ђуровића. Сва четворица бораца са затварачем дошла је до комесара. Обрен Вујадиновић је предао затварач од топа Јовану Ђуровићу. Комесар бригаде Ђуровић био је одушевљен подвигом наше групе, питао је: ,,Ко је од вас члан Партије?" — одговорио је Радомир Мирашевић: ,,Ја сам члан Партије", а ми тројица (Живковић, Вукославовић и Вујадиновић) одговорили смо да смо скојевци.

По наређењу комесара Бригаде Ђуровића, донесена је вечера за сву четворицу (осмочани качамак).

Били смо много уморни, поцијепани, изгребени од драча, ноге крваве, јер нам се обућа (опанци) поцијепала, и много гла-

дни. Скоро смо били појели своје порције, дотрча неко и извијести комесара Бригаде друга Ђуровића да је умро борац Драгутин Ђуровић (који је био тешко рањен у грло). Било нам је свима тешко који смо били у кући кад смо чули да је умро овај храбри борац 2. чете. Нико више није ставио кашику у уста те вечери.

Обрен ВУЈАДИНОВИЋ

ХЕРОЈСКО ДРЖАЊЕ ЂОКА ПАЉЕВИЋА

Друг Ђоко Паљевић, из Куча, био је на формирању Бригаде у 3. чети 3. батаљона, на дужности десетара. Истицао се као добар друг и храбар војник. Године 1944, 11. марта, водили смо борбу на Богетићима са Њемцима и четницима, а било је и нешто талијанских фашиста у редовима непријатеља. Паљевић се истицао храбрим држањем у току читаве борбе, и, пред крај, у јуришу му је покошена десна нога од митраљеза. Прихватили смо рањеног Ђока. Крв је пљуштала, кости сломљене, кошчице су испадале из рана. Превијала сам га као санитет вода. Тај није трепнуо. Рђавим пинцетама смо вадили коске, чистили ракијом рану, стезали омотачима. Ђоко је био миран и тих, ни да јенне, ни да каже: „лакше, другарице!" Био је невјероватно прибран, па нас је запањивало то његово храбро држање. Нијесам могла схватити да се муке могу подносити на такав начин. Због ситуације, није било могуће све то полако радити. Хитало нам се, јер је непријатељ био веома близу, чега је био и Ђоко свјеетан. Као и увијек што је био скроман, ненаметљив, а храбар више од скромности, управо јунак који никад не истиче себе. Но други су и тада, а и касније гласно истицали његове врлине: „Гдје је он ту је шанац сигуран. То је човјек челичне воље."

Поелије рањавања Ђоко је на носилима пребачен до Брођанца. Ту је предат батаљону Никшићког одреда, који га је евакуисао у село Смрдушу, Бањани, гдје се налазила Болница Бригаде. Тамо му је нога прекидена испод кука. Ђоко је мирно гледао како сахрањују његово тијело, десну ногу, и све то поднио без јаука. Тај животни оптимизам није га напуштао до смрти. Послије рата живио је као тешки инвалид у селу Биочу — Кучи, од сваког вољен и поштован до своје смрти 1976. године. Заслужио је међу ратним друговима као ико трајни спомен.

Стојанка БОЖОВИЋ

СВЕТОЗАР ТОШКОВИЋ

Пушкомитраљезац Светозар Тошковић био је љубимац Прве чете Трећег батаљоиа. Није било задатка, акције и борбе гдје није учествовао. Увијек скромаи, једноставан, искрен и правичан. Ненаметљив и хуман, очију пуних топлине и људскости. Усправан и висок, снажан и издржљив. Није се раздвајао од његовог пушкомитраљеза, ни дању ни ноћу. Није било задатка који није могао извршити. Говорило се што Светозар може ријетко ко други мохсе. У борбама хладнокрван, миран и бескрајно храбар. Једном ријечју, био је у стању свугдје стићи „и на страшном мјесту постојати". За њега је све то било само часна обавеза и дуг према окупираној земљи, коју треба што прије ослободити од непријатеља и домаћих издајника.

У Санџаку 1943. показао се веома храбар. У борбама за Грахово, такође. У борбама са четницима у селу Јабуке, Ржани До, Божурово Брдо, Рудине, Подбожур и Опила, свугдје је његов пушкомитраљез био страх и трепет за непријатеља.

У борби на Богетићима, која је вођена једанаестог марта 1944, Светозар је показао сву своју издржљивост и храброст. Претходне ноћи наша чета имала је задатак срушити пут између Богетића и Никшића. Светозар је показао и овдје своју упорност и издржљивост. Требало је ноћу, која је била хладна, голим рукама, штрангама и крампом рушити зид пута. Светозар је то све са лакоћом радио. Колико снаге, издржљивости код тог човјека, као да тог дана нијеемо маршовали цијели дан док смо стигли у село Подкупић.

Праокозорје. Из села Подкопић пошли смо на положај. Командир чете Михаило Шкеровић распоредио је чету по коси изнад Богетића. Лијево од чете, на чуку Вардиште, пошао је водник Павићевић Марко са својим водом. У 1. воду је Светозар са својим пушкомитраљезом на рамену. Запосјели смо чуку Вардиште, која доминира над селом Богетићи и која има веома повољан преглед према Даниловграду, а поготово према Никшићу, што је и наш задатак осматрања. Деоно од нас су на положају Друга и Трећа чета. Њихов задатак је осматрање непријатеља од правца Даниловграда и напасти га.

Непријатељ је највјероватније био обавијештен о рушењу пута код села Богетића. Још у рано јутро угледасмо двије колоне, од Даниловграда и Никшића, које се приближавају селу Богетићима. Сачекали смо их да прију сасвим близу и засули ватром, из свих расположивих оруђа. То исто урадише Друга и Трећа

чета. Митраљези су отегнуто запјевали своју дугу пјесму. Чује се тутањ пушака и бомби, борба се распламсава на читавом положају. Бацачи су прецизно гађали непријатеља. Светозар је из свог пушкомитраљеза, са чуке Вардиште, сијао смрт у редовима непријатеља. Од грмљавине ваздух око нас трепери. Непријатељ врши јуриш на чуку Вардиште, јер ако њом овлада, овладао је цијелим положајем. Први јуриш је одбијен, али непријатељ спрема други, још јачи. И тај је јуриш одбијен. Непријатељ се повлачи, оставља мртве и рањене. Скидамо са њих оружје и муницију. Дошли смо до оружја и муниције и борба се наставља. Њемци врше и трећи јуриш на чуку Вардиште. Борба се распламсава и траје цијели дан. У смирају дана погинуо је Павићевић Марко, водник, а ја сам рањен.

Ту борбу једанаестог марта 1944. Светозар је преживио, али након три недјеље (ноћу 2/3 априла 1944) на том истом мјесту погиниуо је јуначком смрћу. Угасио се његов млади живот, свијетао и чист у двадесетој години.

Ратко РАИЧЕВИЋ

СВЕТО ПОПОВИЋ

Свето Поповић је рођен 1922. године. Потиче из чиновничке породице. У раној младости приступа напредном омладинском покрету у Приједорској гимназији, гдје је и матурирао.

Због своје активности у раду гимназијских литерарних дружина, међу радничком омладином Приједора и у културно-умјетничким друштвима, Свето је већ 1939/40. године примљен у СКОЈ и био један од његових најомиљенијих чланова, па је као такав био делегат Окружне конференције СКОЈ-а у Бањој Луци 1940. године. Он учествује као један од организатора у извођењу уличних демонстрација и у другим бројним акцијама Приједорске омладине, а посебно Приједорске гимназије.

Априлски слом Југославије 1941. године дочекао је у Приједору, када се са породицом пребацио у Црну Гору, у завичајно мјеето Дољане код Подгорице, гдје се организационо повезује са СКОЈ-ем и Партијом, наставља своју активност и учествује у 13-то јулском устанку, ступа у герилски одред, а касније у Први маслински вод Прве маслинско-врбичке чете Доњокучког партизанког батаљона „Марко Миљанов". У герилском одреду имао је функцију борца, а у Батаљону „Марко Миљанов" радио је и

задужен био по разним заДацима и акцијама са омладином у Батаљону. Учествовао је у борбама које је водио Батаљон од његовог формирања па до повлачења партизанских снага априла 1942. године и истицао се својом храброшћу.

Породица му је сва активно и организовано учествовала у НОБ-у. Била је то једна од најбогатијих породица у Кучима. Четници су били огорчени због њеног свестраног ангажовања у НОП-у, па су им запалили кућу, и то је била једина запаљена кућа на периферији Подгорице од стране непријатеља.

У својој ужој породици између четири сестре, Свето је јединац, али то не утиче на њега и његову породицу да се идејно и војнички укључи у борбу против окупатора и да буде један од најхрабријих и најоданијих бораца ИОБ.

Априла 1942. године при повлачењу партизанских снага из Црне Горе, Свето је по директиви остао на територији Куча, али убрзо као скојевац бива ухапшен заједно са сестрама Радмилом и Босиљком (обје носиоци „Споменице 1941"), а након пет мјесеци, усљед нарушеног здравља и ранијег рањавања у руку, бива пуштен и одмах се активно укључује у позадински илегални рад све до маја 1943. године када се прикључује 4. батаљону 5. пролетерске бригаде приликом продора ове јединице до на Комуникацију Подгорица — Колашин.

Свето учествује у херојској епопеји Сутјеске. Пробио се са једном групом бораца из Херцеговине до Калиновика, када упада у четиичку засједу која их послије мучења баца у Једну јаму села Врбица. Свето се у паду случајно задржао на једном испусту јаме и након три дана успијева да ослободи везане руке и да изађе из јаме и пребаци се до првих кућа, гдје га мјештани прихваћају и крију. Послије опоравка и илегалног живота у овим крајевима, пребацује се на територију Пипера и Куча и повезује са илегалцима и другим активистима у овим крајевима. Приступа новоформираним ударним герупама-ударној групи бораца--омладинаца малог засеока мјеста Скоче, гдје са групом извршава задатке постављене од илегалаца: Воја Тодоровића, Сласоја Ивановића, Радомира Иикезића, Драгутина Радовића и са том групом бораца улази у састав 3. батаљона Зетског партизанског одреда, почетком септембра 1943. године, који је формиран у засеоку Скоче-Дољани и истог дана пријешао у Пипере.

Као борац Зетског одреда учествује у борбама око Вежешника. На брду изнад села Биоча, у препуцавању са Њемцима који су надирали од Братоножића, једна граната је пала мало даље од заклона и парчад од ње су га ранила у главу. Крв је точила низ образе и низ браду. Смијао се и дирао прстима рану говорећи да је то само мала огреботина. Борци су му одмах поцијепали кошуљу и направили завој, а он је остао и даље да се

бори са завијеном главом. Командант одреда Војо Тодоровић, против Саетове воље, одводи га рањеног у Штаб Одреда. Са борцима при Штабу Одреда учествује у борбама и опкољавању четника Баја Станишића у Манастиру Острогу и у каснијим борбама Одреда.

Тринаестог новембра 1943. године стао је у строј за формирање 6. црногорске бригаде у селу Дријенак код Колашина. Учествује у првим борбама 6. црногорске бригаде децембра мјесеца 1943. године на Бијов гробу и осталим борцима у Санцаку. Такође по преласку Бригаде у средишни дио Црне Горе, истиче се у борбама у околини Никшића, Грахова, Чева, гдје показује изузетну храброст.

„Наша 1. чета 1. батаљона 6. црногорске бригаде априла 1944. године", сјећа се борац те чете Радован Живковић, „водила је тешку борбу са четницима и Њемцима на територији источни дио Загреде, Великог брда и Доњег Загарча. Наш комесар и партијски секретар Свето Поповић, један неустрашив борац, хтио је, и поред борбе прса у прса са четницима, да стигне до сваког борца, храбрећи га у овом тешком окршају. Према источној страни постоји црква а даље пропланак па брежуљак са неколико кућа и даље брда као важан положај за одступање. Непријателч је журио да нам затвори тај излаз. Сви борци су одступили у правцу овог брежуљка са пар кућа. Свето обучен у шињел, ви~сок, витак момак са комесарском торбом, неустрашиви борац, хтио је да изврши пребацивање од цркве преко пропланка ка борцима и одмах при првом покушају био је рањен." Сјећају се мјештани и борци да је Свето рањен поново покушао и успио да се пребаци преко овог пропланка, крећући се опирањем на пушку. Четници су га гађали на простору изнад сеоског гробља и цркве, али га нијесу погодили. Онда су се упутила три четника у потјеру за њим и пристигли га тешко рањеног испод куће Милована Николића. Утркивали су се ко ће га прије убити. Свето, исцрпљен и немоћан, дао је посљедњи отпор, бацајући бомбу на њих, али они успијевају да га, пуцајући са сваке стране, погоде са неколико метака и убију.

Сахранио га је Јован Николић са три жене — партизански симпатизери, ван гробља, а туга је дуго послије тога притискала наша срца за овим неустрашивим јунаком и изванредним човје-

ком,

Милош ПОПОВИЋ
Велиша ПОПОВИЋ

ОЧИГДЕДАН ЧАС ИЗ ГАЂАЊА

У праскозорје једног априлског дана 1944. заметнусмо борбу са Нијемцима у село Крусе. Бијаше то борба оштра и немилосрдна, каква само може бити са њима. Трећа чета 2. батаљона прва удари и задоби иницијативу. У малим и тијесним сеоским сокацима Нијемци се у нрви мах не снађоше. Уплаши их тјескоба и наш изненадни удар. Узмутише се и покушаше да запосједну западну ивицу села. У почетку им не иђаше како желијаху, али ипак, уз велике напоре, успоставише некакву равнотежу. Но, не за дуго. Остале чете нашег батаљона, својим дејством и маневром, измијенише ситуацију и озбиљно им запријетише окружењем. Нијемци покушаше да рокадом дијела својих снага предухитре маневар наших чета и извуку се без губитака.

На западној ивици села, на сред самог пута, бјеше залегао њемачки пушкомитраљезац и убитачном ватром спречаваше покрет нашим борцима ка селу. На мањем узвишењу испред села, на правцу дејства пушкомитраљесца, иза једне камене громаде, налазаше се политички комесар Треће чете са групом бораца. Удаљеност између њих и овог опасног њемачког гренадира не бијаше већа од 100 метара. Вис је доминирао непосредном околином, и са њега се одлично осматраше ток борбе, али је зато био изложен жестокој митраљеској и минобацачкој ватри непријатеља.

Јутро бјеше бистро и свеже, а на небу ниједног облачка. На истоку поче да се помаља сунце. Његови топли зраци загријаваху мокре и озебле руке бораца, али им и отежаваху осматрање непријатеља. Напротив, Нијемцима знатно помагаше, јер им сунце долазаше иза леђа и као на длану освјетљаваше сваки и најмањи покрет иа нашем положају. Тако и нишанџија на њемачком пушкомитраљезу имаше изванредие услове за уочавање циљева и прецизцо гађање.

Због свега тога, комесар не дозвољаваше борцима да се непотребно мувају по. положају и излажу опасности, јер се и онако Нијемцима убрзо иазираше крај. У једиом тренутку, међутим, присјети се посљедње четие конференције у селу Доњи Загарач. На њој су оштро критиковани многи борци, да се у борби недисциплиновано понашају и не поштују ватру непријатеља, затим, да не користе довољно правилно природне заклоне, нити се маскирају, гађају насумице и непотребно троше муницију. Како би било, помисли у тренутку, да им сада у правој борби практично покаже како се користи заклон и правилно гађа непријатељ.

Устаде и позва их да обрате пахсњу на ово што ће сада да учини. Објасии им о чему се ради. Узе пушку и прође стијени.

Заклон је био такав да је нудио изванредне услове за гађање из стојећег става. Извири мало иза стијене колико да утврди да ли се још тамо налази њемачки пушкомитраљезац. Чим га осмотри, брзо се повуче, затим подиже пушку у висини очију, наслони је уз ивицу стијене и стаде да објашњава борцима како треба нодесити нишан, накосити горњи дио тијела, затим, показати само онај дио главе који се, због нишањења, не може заклонити итд. На крају нагласи да је све ово потребно ради тога да се покаже што мања мета и непријатељу не пружи права шанса.

Пошто заврши са објашњењем, принесе главу уз кундак нушке, мирно нанишани пушкомитраљесца у чело и повуче окидач. У истом трену осјети како га нешто ошину по лицу и очима, испусти пушку, покри рукама лице и сједе уз камену громаду. Прво што му сину кроз главу бјеше помисао да му је експлодирала цијев од пушке и уплаши се за очи. Не могаше себи да опрости зашто прије пуцња не загледа цијев пушке и провјери да ли није зачепљена, јер је минуле ноћи у току марша, неколико пута пао и постојала је могућност да се је земљом запушила. Тако у том тренутку резоноваше. Знао је за сличне случајеве од раније и борцима је о њима, не једном причао. Како на све то да заборави, не бијаше му јасно.

Борци му прићоше и провјерише да ли није теже озлијеђен. Осим огреботина по лицу од камена, све остало бијаше у реду. Ни сами не могаху себи да објасне што се у магновању догодило. Комесар им исприча оио што он претпостављаше да се је десило. Узе пушку и повуче затварач, чаура празна искочи, а цијев бјеше чиста и читава. Пушка, међутим, не бијаше. Дрвена облога цијеви на десној страни бјеше поломљена и одваљена. Комесарова титовка, такође њена десна половина, бијаше од метака поцијепана и три до четири метра одбачена од стијене. На темел.у тога за час реконструисаше догађај и утврдише шта се у ствари збило.

Дакле, док је комесар нишанио њемачког пушкомитраљесца у чело, овај је њега у главу. Случај је тако хтио да су једновремено повукли окидач. Комесар је имао срећу, па је први метак добио испод предње гајке ременика пушке, који је клизећи дуж цијеви ка његовој глави наишао на ојачани дио и одбио се у страну. Тај метак је управо и одвалио дрвену облогу са цијеви пушке. Остали меци из рафала њемачког пушкомитраљесца, усљед растурања, ударили су по каменој громади и комесаровој капи, коју, узгред речено, комесар носаше помало кицошки, накривљену на десној половини главе.

Њемачки пушкомитраљезац није имао среће. Он је један једини метак испаљен из комесарове пушке добио у сред чела.

Мало касније, нашли Су га мртвог наслоњеног главом на пушкО-митрал>ез, и са мало веће удаљености изгледаше као да још увијек на некога нишани.

Ето, тако је политички комесар 3. чете 2. батаљона одржао очигледни час из наставе гађања групи бораца из исте чете, једног априлског јутра при изласку сунца 1944. у селу Крусима.

Ђоко БАНОВИЋ

МИЛОВАН РАИЧЕВИЋ

Милован је као седамнаестогодишњи младић учествовао у јулском устанку 1941. за ослобођење Берана. Касније се вратио кући и наставио активну сарадњу са НОП-ом. Оног дана када је формирана Шеста бригада, распоређен је у Прву чету Трећег батаљона. По природи ведар, насмијан и енергичан, пун заноса и борбеног жара да истраје у тешко.ј борби за слободу. Био је оиакав каква само може да буде младост која је правилно васпитавана и усмјеравана. У то вријеме било је храброст узети пушку и отићи у партизане, а самим тим одлучио си се да добровољно погинеш, бранећи слободу и људско достојанство. Па ипак, било је људи који су ту своју доброту и храброст изричито носили. Такав је био Милован, смирен, ненаметљив и ријетко мио човјек. Својим држањем, доказивањем у раду и борби, освојио је симпатије старјешина и бораца Чете. Храброст је показао' у борбама с четницима у Прекобрђу, другим селима Мораче и Штитарици.

Због врлина, оданости и борбеног расположења, обећавао је да ће се развити у примјерног борца. Међутим, непосредно уочи нашег поласка за Санџак, Милован се разболио од тифуса, болести која је 1943. десетковала наше редове и донијела нам многе невоље, харала нарочито за вријеме Пете офанзиве и била наш непријатељ број два. Милован је лежао у једној кући у селу Еабљаку крај Колашина. Зарумењо се, обузела га зима и ;језа, а поглед устаклио. Значи тифус. Данима није отварао очи, нити примао храну, ни воду.

Лијечио се у болници Другог ударног корпуса у Морачком Манастиру и умро априла 1944. године. Угасио се живот омладинца Милована у двадесетој години. Остала су сјећања на једно изузетно другарство, храбар лик и веома кристално свијетли животни пут.

Ратко РАИЧЕВИЋ

ПРЕНОС РАЊЕНИКА ОД СЕЛА ТИСЕ ДО МАНАСТИРА МОРАЧЕ

На формирање VI црногорске бригаде дошао сам као комесар 2. чете 1. дурмиторског батаљона, ко.ји је ушао у састав Бригаде као њен 1. батаљон. Међутим, дефинитивним распоредом кадрова у Бригади мене су распоредили за комесара Бригадне болнице, са моменталним сједиштем у Колашину.

Болница је била смјештена у неким монтажним објектима чија је удобност, с обзиром на ратне уолове, била релативно добра. Одмах је за управника болнице била постављена и др Лаура Шпрунг, која је нешто раније приступила партизанима негдје у Санџаку. Прве болеснике примили смо одмах по формирању Бригаде, а први рањеник који је дошао у Болницу био је један дјечак, колико се сјећам из Липова, коме је ручна бомба однијела шаку. Ту му је извршена ампутација руке од стране Петра Јовановића, хирурга 3. црногорске дивизије, чија је екипа радила у истој згради са нама.

Прве рањенике са фронта Болница је примила средином децембра 1943. године, који су стигли из Санџака гдје су батаљони VI бригаде водили борбе са њемачким јединицама. Извјестан број погинулих и рањених имали су Први и Трећи батаљон у борбама око Бијова гроба. У оваквој ситуацији присуство хируршке екипе 3. дивизије било је драгоцјено. Сви рањеници били су добро обрађени и лијечени у релативно добрим условима. Све потребне хируршке интервенције извршио је др Петар Јовановић са својом екипом, а онда су предавани нама на даље лијечење. Све особље, сем др Лауре, било је приучено, али се веома трудило да створи што боље услове за оздрављење рањеника. Ту је често навраћао и референт санитета Бригаде др Чедо Иличковић и давао нам савјет како шта да урадимо и створимо што боље услове за рад и опоравак рањеника.

У Колашину смо остали све до поласка Бригаде на положаје око Никшића, Даниловграда и Грахова у другој половини јануара 1944. године. Тада је донешена одлука да се тешки рањеници предају Болници 3. дивизије, а Болница са нешто лакших рањеника кренула је заједно са Бригадом и смјестила се у село Тису сјеверно од Никшића. Још приликом поласка из Колашина мене су позвали у Штаб Бригаде и саопштили ми да сам распоређен иа нову дужност официра безбједно«сти Бригаде, која је тада по први пут увођена. Ја ту дужност нијесам волио, па сам тражио да идем у неку борбену јединицу, али то није прихваћено, па сам ту остао још неко вријеме. Међутим, јануара мјесеца 1944. године стигло је обавјештење из Бригадне болнице да су се тамо појавили неки проблеми око снабдијевања и међусобних односа унутар Болнице. која од мог одласка није имала комесара. Због потребе да се то мјесто попуни, а вјероватно и због мога упорног трахсења да напустим нежељену дужност, Штаб Бригаде је ријешио да ме поново пошаље за комесара Болнице. Тамо сам дошао и затекао управницу болнице др Лауру Шпрунг, веома доброг радника и друга, али и сувише мирног човјека да би могла да заведе дисциплину у раду особља и осталог људства, које се налази око Болнице. Тако је та.j задатак у ствари припао мени. Тада сам формирао партијску оргаиизацију од особља и лакших рањеника и покренуо њихов рад, па смо убрзо успјели да средимо стање у Болници, о чему смо обавијестили и Штаб Бригаде. У том извјештају обавијестили смо Штаб и о стању тешких рањеника и болесника, којима би била неопходна већа њега ,а у неким случајевима и хируршка интервенција, за шта у нашој Болници није било услова, како због недостатка љекова тако и недостатка стручног и хируршког кадра.

Убрзо послије сређивања стања и нашег извјештаја о проблемима лијечења рањеника, Штаб Бригаде је одлучио да се ти рањеници и болесници што је могуће прије пребаце у дивизијску болницу 3. црногореке дивизије, која се тада налазила у конацима Манастира Морача. У наређењу је стајало да будем организатор и спроводник тог транспорта. Одмах по пријему наређења почели смо припреме за транспорт. Најприје смо одредили болеснике и рањенике које треба транспортовати, а затим прикупили нешто резерви хране, која би нам служила као допуна оној храни коју будемо обезбјеђивали на путу, за исхрану рањеника. Те резерве састојале су се од нешто кајмака, меда и ракије, као и мање количине брашна.

За транспорт смо одредили четири тешка рањеника на носилима и девет на коњима. За њихову његу повео сам четири најбоље болничарке, и то: Љепосаву Бобичић, Јелу Булатовић, Јевросиму Капетановић и Јелу Радовић. Одредио сам и 10 вој-

ника као оружану пратњу за обезбјеђење транспорта, пошто је постојала могућност да будемо нападнути од скривених четничких група. Маршрута кретања била је веома дуга и тешка, поготову што је био зимски период. На том дугом путу требало је заобићи Никшић са сјеверне стране и преко Лукова, Никшићке Жупе савладати планину Буавицу и изнад Острошких греда спустити се у село Шобајиће у Бјелопавлићима, а одатле преко села Слатине и Пипера савладати уску и тешко проходну стазу кроз Платије. Окупљање носилаца рањеника предвиђали смо да ће наилазити на велике потешкоће, што се и обистинило. Ту је било и објективних разлога, јер су ово све брдска села веома мала и разбацана, а све млађе и способније људство налазило се у партизанима или четницима. На терену су остали махом старији људи, жене и нешто дјевојака. Значи, претехшо људство које је тешко могло поднијети тако тешке физичке иапоре какво је ношење рањеника. Све то стварало нам је веома велике тешкоће и тражило велику одговорност, енергичност и сналажљивост да би се транспорт успјешно обавио.

Прије него што смо кренули, обратио сам се Штабу Никшићког НОП одреда да нам бар на дијелу територије њиховог Одреда помогну у обезбјеђењу ноеилаца рањеника и мобилизацији коња, што су они прихватили, али на жалост нијесу баш најуспјешније и обавили, што ће се показати у моменту када смо требали кренути на пут. Истина, они су подручним народиоослободилачким одборима наредили што и када треба да учине, али одбори у томе нијесу били довољно активни, па се све морало рјешавати на лицу мјеста, тек онда када смо ми стизали.

На дан поласка, дошло је до наглог погоршања времена. На постојећи, доста велики снијег, почела је да пада киша. Тако су пртине постале готово иепроходне и пуне воде. Само послије двадесетак метара пређеног пута обућа је била мокра. Међутим, послије неколико сати кишу је замијенио снијег. Све у свему, вријеме је било такво да горе није могло бити. У таквим условима није ни чудо што су се сељаци позвани за ношење рањеника слабо одазвали. Још кад се томе дода и непријател>ска пропаганда да их нећемо вратити из Горњег Поља, како смо обећали, већ да ће морати продужити са нама ко зна докле. Овакву дезинформацију, по свој прилици, лансирали су четнички елементи да бише нам отехсали рад. Зато смо морали послати неколико патрола да доведу људе које су нашли у селу. Ради тога је дошло до закашњења у покрету. Но, негдје послије десет часова, ипак смо некако кренули. По таквом невремену стигли смо у Горње Поље код Команде Одреда, гдје смо очекивали ново људство за покрет према Лукову. Међутим, од тога иије било ништа. Код Одреда није било ни једног човјека, а са малим бројем људи

који су носили рањенике од села Тисе није се могло даље, поготово што је снијег непрекидно падао, а вјетар дувао. У договору са друговима из Одреда и Команде мјеста, одлучили смо да ту преноћимо и отпустимо сељаке из Тисе, а да до ујутро Команда мјеста обезбиједи нове носиоце рањеника.

Сјутрадан ујутру снијег је већ био нападао до пола метра и још је стално падао. Постепено сељаци су почели долазити, али не и у довољном броју. На крају, ипак се скупило толико да се може кренути, али не и стићи до Команде мјеста у Жупи Никшићкој, гдје смо планирали преноћиште. Зато сам још прије поласка послао патролу у село Луково да мобилише извјестан бро.ј носилаца рањеника који бише помогли овима које већ имамо. Коначно смо и одавде кренули по великом снијегу и вијавици. Иа Лукову су нас дочекали другови које смо послали за десетак сељака које смо придодали онима који су кренули из Горњег Поља. Продужили смо без одмора не би ли у Жупу стигли прије мрака, што смо уз велике напоре људи некако и успјели. У Команди мјеста су нам помогли да се смјестимо за преноћиште и обезбиједили нам нешто хране. Договорили смо се да они у току ноћи мобилишу потребан број сељака за пренос рањеника до села Шобајића испод Острога.

Сјутрашње јутро освануло је са снијегом висине и до један метар, а вјетар .је дувао и дизао га тако да се готово ништа није видјело од снијега. Али прикупљено људство није се смјело расгсуштати, а рањенике је требало што прије пренијети. Зато смо одлучили да кренемо и по таквом невремену не бисмо ли тај ПУТ што прије савладали. Ова журба је била нужна и ради тога што у Приперима и Бјелопавлићима на лијевој обали Зете није било никаквих наших јачих снага сем малих јединица команди мјеста, па је испад непријатеља био увијек могућ, што би нам спријечило даље кретање. Зато је требало журити да до тога не би дошло.

Послије свестране припреме кренули смо негдје око десет часова. Нијесмо одмакли ни сто метара од Команде, коњи су почели да се заглављују у снијегу, па су их људи морали дизати. Рањеници су такве потресе тешко додшвљавали. Зато смо одлучили да на.јприје направимо пртину у дужини 200 до 300 метара и тек тада кренемо. Тако смо стално наизмјенично пртили, а затим се кретали. Поиегдје смо морали да расчишћавамо сметове и лопатама, које смо понијели из Команде мјеста. Тај тежак пут трајао је до мрака, када је и снијег престао да пада. Небо се нагло изведрило, а онда је мраз почео да стеже. И умјесто да тога дана стигнемо у село Шобајићи, ми смо стигли до Жупских катуна на Буавицама. Чим је мрак почео, неколико сељака је то искористило и поб.јегло. Тада сам одлучио да преноћимо у планин-

ским колибама. У двије колибе сам смјестио рањеиике *и* особље, а у једну повећу сељаке. Коње смо такође смјестили у једну колибу. Саопштио сам сељацима да се не смију удаљавати, јер ћемо на свакога пуцати ако покуша бјегство. Они су се почели бунити, правдајући се да немају хране и слично, што ја нијесам прихватио. Показало се да сам био у праву, јер су послије тога почели вадити храну из торби и јести. За коње смо обезбиједили нешто сијена са оближњег сењака. Пред колибом сам поставио стражу са посебним задатком да онемогуће бјегство сељака. За рањенике и особље храну смо дали из резерве коју смо носили. Рањеницима смо тога дана више пута давали по чашу ракије, као и увече, што се показало веома корисним, бар у психичком погледу.

Наредни дан је освануо ведар и мразовит. Ујутро се појавило и зубато зимско сунце. Снијег је заравнио, што се каже. брда и долине. Одмах смо почели припреме за покрет. Најприје сам послао већину сељака са патролом да направе пртину у дуишни један до два километра док ми спремимо рах-венике и дамо им доручак. Чим су се вратили, покрет је почео. Кретање је било много лакше него претходног дана, али ипак напорно. До иза подне стигли смо на врх планине, одакле се простире поглед на Бјелопавлиће. Са брда нам више није било потребно да правимо пртину. Што смо се више спуштали, снијег је био све мањи, да би га у Шобајићима нестало. Још прије стизања у Шобајиће, ноћ је почела да хвата. Сељацима сам рекао да ћу их ту ослободити и да ћу им обезбиједити вечеру и преноћиште. Међутим, како су која носила пристизала, сељаци су нестајали, не чекајући ни вечеру ни преноћиште. Очигледно су се бојали да их и даље ие задржимо, па су користили мрак да што прије умакну, макар и гладни и уморни.

У Шобајићима смо преноћили у више сељачких кућа. Од Одбора смо одмах увече затражили да мобилише људство за преношење рањеника до Слатине, гдје се налазила Команда мјеста. Када је ујутру свануло, од људства нигд.је иикога. Предсједник Одбора се хсалио да га нико не слуша иако је он наредио да дођу. Готово ево људство морали смо обезбјеђивати сопственом „мобилизацијом". У села смо слали наше патроле и све што је нађено, а способно за ношење рањеника, узимано је без великог убјеђивања. Са мобилизацијом коња била је иста ситуација. Коње смо[1] морали да проналазимо сами сакривене по долинама, шталама и шумарцима. И тек када их поведемо онда се јавља власник и прихвата да буде коњоводац. Због тих тешкоћа дневне маршруте су морале бити краће, јер се доста времена губило док се прикупи довољно носилаца рањеника.

Но, вратимо се иокрету из села Шобајића. Када смо прикупили само једну смјену људства, морали смо креиути, јер је било прошло 10 часова. За остало људство послао сам унапријед патроле да га покупе по селима куда ћемо наиђи. Зато смо касно увече стигли у село Слатину. Ту се налазила Команда мјеста са свега неколико људи. Од главних руководилаца није било никога. Посао око прикупљања људства за сјутрадан није никако ишао. Зато се морало слати патроле на све стране ради прикупљања људи и коња. Ишло се далеко и по два сата од села. Тако смо опет веома касно кренули и до вечери једва стигли у село Пиперску Стијену. Ту се налазила Пиперска команда мјеста. Од њих смо добили храну, али са људством за ношење и за коње опет је био проблем. Ујутру је дошло само пет-шест сељака, који нијесу могли покренути ни једна носила. Сво људство сиособно било је већ у партизанима, па се морало ићи у даља села. Опет сам послао патроле да пронађу бар толико људи да можемо да кренемо. Пошто је њихов долазак био веома спор, одлучио сам да чим се скупи довољно људства за једна иосила да она крену. Са њима сам одређивао по једног борца и једну болничарку, запријетивши носиоцима, ако и један буде покушао побјећи да ћемо на њега пуцати. Тако су кренула двоја носила са по двије смјене. Међутим, за остала двоја носила једва је прикупљена по једна смјена. Пошто нијееам имао куд, морао сам и са тим људством кренути. Да би некако ријешио пренос те посљедње етапе, послао сам двије патроле унапријед у село Пиперска Ријека да мобилише што могне људства да бисмо тога дана стигли у Морачу. Захваљујући енергичности бораца, успјели су да мобилишу нешто људства у Ријеци. Тада смо тек могли сигурно рачунати да ћемо до увече стићи до Манастира. Али за разлику од ранијих дана када се кретало врло споро и када се сваки час одмарало, сада се ишло врло брзо. Сељаци су знали да је Болиица у Морачи, да до ње морају донијети рањенике и да ће се онда засигурно вратити. Зато су хсурили да што прије стигну, да бише се прије и Ератили. Ради тога је колона била доста развучена. И поред увјеравања да их више нећемо задржати, чим бише која носила стигла код Манастира, неки од сељана су се брже боље враћали не чекајући да се одморе или да добију храну. Жељели су да се што прије врате својим кућама.

Пролаз кроз Платије био је веома ризичан. Уска просјечена коњска стаза а уз то понегдје и замрзнута била је стална опасност да се коњи и људи, само због једног обичног спотицања, суноврате у провалију. У неким увалама могло је доћи и до покретања снијежне лавине. Све је то чинило овај пут, ионако тежак, још тежим и сложенијим. Зато сам при уласку у клиеуру

Мораче свима скренуо посебну пажњу да воде о овоме рачуна како не би дошло до несреће.

Ако је пут преко територије никшићког подручја нарочито отежавао снијег, а мање мобилизација људства, дотле је преко Бјелопавлића и Пипера било обратно. Снијега није било, али је зато обезбјеђење носилаца рањеника и мобилизација коња била знатно тежа. Да нијесам са собом имао тако одважне и храбре борце, тешко је вјеровати да бих преко команди мјеста и народноослободилачких одбора то успио благовремено обезбиједити. Иако бих успио, то би трајало бар неколико дана дуже, што би се неповољно одразило на психичко и уопште здравствено стање рањеника. Преноћишта смо морали увијек обезбјеђивати сами, као и дио исхране. Све је то био велики терет на малобројно људство које се бринуло око превијања, исхране, преношења и см.јештаја тешких рањеника. Није чудо што је код свих нас настало готово весеље када смо стигли у Морачу са тако успјешно извршеним задатком. Свима је тада пао велики психички и физички терет кога су данима носили на својим плећима.

Иако преморени, сјутрадан смо радосни кренули назад, али овог пута преко Роваца и снијежних планинских висова који се изнад Роваца спуштају ка Никшићкој Жупи. Тај пут смо сада превалили за само три дана, а по доласку у Тису одмах обавијестили Штаб Бригаде о успјешно извршеном задатку.

Ово ми је био један од најтежих задатака у Шестој бригади по физичком, а посебно психичком оптерећењу, јер је сва одговорност у случају ма какве несреће или неуспјеха искључиво падала на мене.

Милорад ЈОВОВИЋ

КОМАНДИР ЈЕ РАЊЕН

Након постигнутог успјеха у борби против четника у рејону с. Буроње, у којој је 2. батаљон заробио 59 четника, толико пушака, два пушкомитраљеза и нешто муниције и бомби, јединице Батаљона су се добро одморише и припремиле за предстојећи задатак. По паду мрака 30. марта извршен је покрет у правцу с. Круси, са задатком да се околина с. Круси и с.. Бери ослободи од четника и обнови народна власт. По заузимању с. Круса задржати се у њему до даљег наређења. Вријеме за покрет је погодно. Колона Батаљона предвођена водичима полако се приближавала. У току покрета команде чета добиле су детаљније

задатке. За вријеме одмора на неколико километара од с. Круса са добијеним задатком упознате су ниже јединице и сваки борац.

У свитање, стигосмо изнад села. Тишина је, једино се чује понеки кукуријек пјетлова. Веза између чета и водова је добра. Пратећи вод са једном десетином 3. чете остаје на положају изнад села. Остале јединице у стрељачком строју нечујно се приближавају селу. Прва чета је на десном крилу Батаљона. На домаку првих кућа смо откривени. Настаје паклена ватра, посебно са наше стране. Свјетлећа зрна нестају дијелом иза, а дијелом у самом селу. Непријатељ је изненађен, његов отпор јењава и већ је у паничном бјегству ка с. Бери. Понеки рефал „Бреде" изнад села чисти терен испред наших јединица. Убрзо се нађосмо изнад с. Бери. Четници се повлаче преко поља према Подгорици. Један заостали четник сам бјежи преко поља кога неколико стријелаца прати ватром, али иако рањен успијева побјећи у један шумарак позади поља.

Чете се повлаче на одмор у с. Крусе. Свака оставља по једну десетину на положају. Све је на изглед мирно и не очекује се напад непријатеља. И баш у таквој опуштености, у поподневним часовима гранате њемачке артиљерије почеше тући по селу. Наста крекет кокошака, м.јештани се склањају у подруме, а понеко и иза ограда од камена. Сви смо на положају. Преко поља испред с. Бери Њемци и четници наступају у стрељачком строју подржани артиљеријском ватром. Да не би непријатељу дозволили поновни упад у с. Бери, наше јединице у стрељачком строју на челу са старјешинама убрзано се спуштају низ стрму страну пошумљену жбуњем зановети. Са 1. водом је командир Лакић Јелић, а са другим комесар Жарко Мићуновић. Десетина Јагоша Цаковића је сасвим десно према Ријеци Црнојевића, која обезбјеђује десни бок Батаљона и 1. чете. У предности смо у односу на непријатеља, јер имамо добре заклоне иза надгробних плоча древних римских гробница. Већ смо у контакту са непри-.јатељем и наносимо му осјетне губитке. Артиљерија и даље дјелује, али без успјеха. Потискујемо предње дјелове нападача. Један нам је борац рањен. Командир Лакић увидјевши да ће ускоро наступити ноћ, издаје наређење да се јуришем потисне непријатељ преко поља. Под заштитом аутоматског оружја, извршисмо јуриш. Јуриш извршише и друге чете. Непријатељ при повлачењу даје јак отпор. У јуришу бива рањен и командир Чете Лакић, који иако рањен са борцима јуриша и руководи нападом Чете недозволивши да се превије. Брзо се пронијело кроз Чету „командир је рањен", што је још више подстрекло борце да интензивнијом ватром гоне разбијене њемачке и четничке једи-

нице према Подгорици. У том нападу рањени су и борци Божидар Бојић и Гојко Поповић.

На интервенцију комесара, командир Лакић са Гојком Поповићем и Божидаром Бојићем напуштају положај и упућују се у Батаљонско превијалиште, уз претохдно указану љекарску помоћ.

Пада ноћ и борба се приводи крају, а Њемци и четници су се повукли у великом нереду према гарнизону Подгорица. Накои тога јединице 2. батаљона се кроз тамну помрчину и тежак крашки терен враћају на полазне положаје. Било је у Чети појединаца који су се слабије оријентисали, због чега нам је требало више времена за прикупљање у рејону из кога смо кренули у напад.

По извршеном прикупљању и краћем одмору, а по наређењу Штаба Ловћенског одреда, наша Чета у саставу 2. батал.она кренула је на нови задатак у правцу Даниловграда, овог иута без свог омиљеног командира чете Лакића Јелића.

Крсто ЈАКИЋ

ПОГИБИЈА ДАНИЛА И ВУЛА

По својој физичкој грађи, спољњем изгледу, па и по много чему другом, Данило и Вуле су доста личили један на другога, као да их је једна мајка родила. Само, Вуле је био мало старији и са више животног искуства дјеловао је зрелије. Својим хладнокрвним и смиреним ставом и изгледом лица увијек је, и у најтежим борбеним ситуацијама као и другим приликама, дјеловао сталожено и охрабрујуће. Данило Богдановић, познати пушкомитраљезац 3. чете прави тип дурмиторског горштака, увијек је био спреман да се насмије, нашали и запјева. Није било ситуације да је њега неко могао видјети заморног, невеселог, забринутог. Када је у питању да се заигра у колу или у „танцовању" био је први, мада му баш није ишло од руке. Својим невјештим покретима и великим „незграпним" ножурдама, како су га задиркивали другови и другарице, све би око себе растјерао, по некога и „повриједио". Али, зато је у борби био веома спретан и вјешт. Мнош је он Њемаца и четника послао „богу на исповијест". Тамо гдје је он са својим пушкомитраљезом био за непријатеља није било пролаза.

Вуле и Даиило скоро се нијесу раздвајали, никада. Најчешће су и спавали један поред другога. И у смрт су заједно — један уз другога пали. Погинули су код Чева, 6. априла 1944. године.

Бригада са два батаљона је 3/4. маја 1944, уз садејство Ловћенског одреда, напала гарнизон Чево у коме се тада налазило око 800 Њемаца и четника. Те ноћи Трећа чета је добила од Штаба Батаљона изузетно важан задатак: источно од Чева посјести положај за одбрану на коси Дас — тт 883 — Гуњичка коса, и ни у ком случају не дозволити продор Њемцима комуникацијом на правцу: Цетиње — Чево. Сваки борац чете схватио је озбиљност и значај задатка. Послије дужег дневног марша, уз доста велике напоре и замор људства, ноћу 5/6. априла пријешли смо још око десетак километара камењара — беспућа и негдје око пола ноћи посјели положај за одбрану. То се све поклопило са нападом Шесте бригаде на Чево. Од поноћи до свануђа слушали смо рафале митраљеза и експлозије ручних бомби. Нестрпљиво смо очекивали зору и исход борбе. Полако је свитало, а напад на Чево је јењавао. Брзо смо дознали, а касније и били обавијештени да Чево није заузето, али ће Бригада остати на већ заузетим полазним положајем цио дан, с циљем да се напад понови наредне ноћи. Самим тим задатак 3. чете још више је добио на значају, јер, ако непријатељ успије да убаци појачање из гарнизона Цетиње, опсада Чева била би доведена у веома тежак положај.

Наредног дана Њемци из гарнизона Цетиње шаљу појачање гарнизону у Чеву. Са наших положаја прво смо спазили колону камиона која се кретала комуникацијом од села Малошин Дока с. Љешев Ступ. Ту су сишли са камиона и по групама, а касније стрељачким стројем, подилазили положају 3. чете. Дочекали смо их на блиско одстојање када смо их бомбама и ватром цјелокупног наоружања Чете успјешно дочекали и нанијели им прве губитке. Збунили смо их снажном ватром, због чега су се мало повукли назад, а послије извјесног времена поновише напад више пута. Пред мрак се помирише са неуспјехом и, видимо, почеше се утврђивати и припремати за одбрану. За 3. чету а и за Њемце ноћ је била дуга и исцрпљујућа. Њемци, вјероватно, очекујући наш напад, цијеле ноћи су се врпољили по положају — праве своје заклоие и утврђују положај. Трећа чета исцрпљеиа од марша претходне ноћи, борбе у току дана, глади и несанице, и ове ноћи је слушала борбу и јуриш на гарнизон Чево и тако у неизвјесности остала на истим положајима и сјутрадан до 9 часова.

У зору борба око Чева је све више јењавала. Пошто је сунце грануло, чуо се само још по неки пуцањ пушке или рафал

митраљеза. Чета није имала непосредну везу са Штабом Батаљона. Наша дејства пуних 40 и више часова одвијала су се у духу добијене заповијести за одбрану правца Цетиње — Чево: „ниуком случају Њемцима не дозволити продор у рејон Чева све док се снаге Бригаде налазе на полазним положајима око гарнизона Чево." Полазећи од важности тако добијеног задатка. Команда Чете није могла испољити било какву иницијативу у смислу извлачења Чете без наређења Штаба Батаљона. Како се касније показало, курир је из Батаљона у зору пошао ка нама да нам пренесе наређење за благовремено повлачење, али је успут погинуо. Мислим да се звао Савовић . . .

Око осам часова Њемци оживјеше. Почеше отварати ватру и по неким знацима „ликовати". Наједном, негдје из рејона с. Малошин До, чусмо топовске пуцње, а брзо затим и експлозије граната на нашим положајима. Коса тт 883 гори од мноштва граната које се за неколико минута сручише на њу. Кречњачки површински камен знатно увећа ефекат и онако опасног дејства граната. Ми беспомоћни од оваквог начина непријатељског дејства, свјесни свога задатка и држања ових положаја, а рачунајући да се батаљони наше Бригаде још увијек налазе на полазним положајима око Чева, остајемо непомични. Командир 3. вода изненади својим наређењем да 50 — 60 м. претрчимо и препузимо низ падине косе ближе Њемцима. Схватамо замисао: напустити „војничку ивицу" и прићи Њемцима што ближе — једина је шанса да се избјегне ефикасна и убитачна ватра артил.>еријских граната. Њемци са закашњењем уочише наше помијерање и тада отворише ватру из овог наоружања. И Први вод покуша да слиједи маневар 3. вода, али би ометен јаком непријатељском ватром.

Услиједише наредни плотуни артиљерије. Уз мале прекиде и коректуру, ватру поновише неколико пута. Коса тт 883 сва је у диму и пламену. Гледамо како високо, негдје изнад нас лете облаци дима, чује се „шарац" Данилов. У највећој ватри експлозија чусмо и пјесму у дуету: „на Карпате падају гранате, пази драги да не падву на те." Ту се пјеома прекиде. Тресну још неколико експлозија по тт 883 и умуче пјесма. Не чује се ни „шарац" кога на пола прекиде њемачка граната, а са њим заједно разнесе и кршно тијело врсног друга и незамјењивог пушкомитраљесца Данила Богдановића. Поред њега погибе и Вуле Вулевић, узорни друг и истакнути командир вода. Чим смо чули да пјесма престаде, знали смо да их више никада нећемо видјети. Били су то дивни другови, другови у правом смислу. Нама, који смо их познавали, остаће у сталном сјећању успомена на њих. Нека им је слава и вјечна хвала.

Послије тог кобиог плотуна Њемци пођоше у напад. Одбили смо их, али наш осматрач саопшти да Њемци са правца Чева подилазе иза леђа и развијају се за напад. Ситуација је изгледала безизлазна. Без панике почесмо се по групама извлачити. Покривеност земљишта и недовољна енергичност и активност Њемаца, омогући нам, чим посљедњи напад успјешно одбисмо, да се неопажено извучемо између два њемачка борбена поретка који нијесу били на већем удаљењу од 150 — 200 метара. То је искључило сваку могућност изношења погинулих другова те нам њихов губитак још теже паде.

Владо СТОЈАНОВИЋ

НАПАД НА КОЊСКУ ГЛАВУ

Јединице 6. бригаде су још од свог оснивања, а нарочито од преласка на терен старе Црне Горе, досљедно примјењивале опробану партизанску тактитку брзих покрета и изненадног угрожавања положаја непријатеља тамо гдје он то, по устаљеним војничким правилима, не би могао да очекује. Само неколико дана је било прошло откако је наш Батаљон водио борбу са Нијемцима и четницима у реону Богетића, а већ 7. априла 1944. године заноћио је у Штитарима. Стигао је за три дана близу Комуникације Цетиње — Ријека Црнојевића, уз два дана одмора у засеоцима Комана — Доловима и Милатима и без икаквог притиска од стране непријатеља, а већ 8. априла око подне спремали смо се за нови покрет. Предстојао нам је, по заповијести Штаба Бригаде издатој ујутро у Штитарима, ноћни напад 8. априла на добро утврђене непријатељске положаје у реону Добрског Села, на локалитету Коњска глава, гдје се налазила њемачка јединица од око 40 војника и старјешина и непознат број италијанских фашиста, а претпостављало се да су са њима и четници. У заповијести је прецизирано да 2. батаљон напада десно од нас на брдо Мекавац, а лијево 1. батаљои на узвишење Кокошницу, јужно од села Метериза. Одређено је да напад почне истовремено у 21 час.

Замјеник команданта Батаљона Ананија Петровић, у одсуству команданта Батаљона Драгутина Филиповића, извео је прије покрета Батаљона извиђање у правцу Коњске главе, у коме су учествовали: комесар Батаљона Милорад Зарубица, командири и комесари чета, командир и политички делегат Пратећег вода. У реону засеока Липово Корито утврђен је распоред чета за напад

и укратко прецизирани задаци свакој јединици. Посебно је инсистирано на пуном међусобном садејству и договарању у случају да дође до непредвиђених околности.

Одређено је да у средини борбеног распореда Батаљона буде 2. чета, ојачана са тешким минобацачем и једном тешком „Бредом" Пратећег вода, десно 3. чета, лијево и десно од сеоског пута који излази на Комуникацију Цетиње — Ријека Црнојевића, ојачана са другом тешком „Бредом" и лаким минобацачем Пратећег вода, а лијево и без непосредног контакта са 2. четом, без једног вода који је задржан у резерви Батаљона, 1. чета, са основним задатком да контролише дио Комуникације од Кошћела према Добрској плочи. Одмах се приликом извиђања и издалека запажало да ће прилаз на блиско одстојање непријатељским шанчевима бити компликован и због тешко проходног каменитог терена обраслог шибљем, који даје мало изгледа за изненађење.

Нешто послије 17 часова Батаљон је стигао у Марков До, крећући се опрезно да не би био уочен од непријатеља, а већ под заштитом мрака ушао у Горње Улиће и убрзо наставио покрет, уз борбено обезбјеђење ка непријатељском положају. Друга и Трећа кретале су се скупа до од прилике на два километра од Коњске главе, а Прва се одвојила нешто раније, јер је на путу до заузимања борбеног положаја имала нешто дуже одстојање и још неприступачнији терен.

Друга и Трећа чета су већ биле на својим борбеним положајима прије 21 час, спремне да отпочну напад у одређено вријеме. По договору са командиром Пратећег вода, нашао сам се у борбеном распореду 2. чете. То је била и моја лична жеља не само у овој прилици већ и у свакој другој борбеној акцији кад јој је Пратећи вод давао подршку. Тамо су били моји стари другови још из дана илегалног рада и посебно моји другови скојевци којима сам, прије преласка у Пратећи вод, био секретар Актива. Са командиром Чете другом Поповићем заједно смо одредили мјесто одакле ће дејствовати тешки бацач и тешки митраљез „Бреда", уколико чете буду откривене прије прилаза бомбаша шанчевима.

Трећа чета је покушала да се, користећи сеоски пут, приближи што више објекту напада. Откривена је и непријатељ се огласио јаком митраљеском ватром. Његов лијеви сусјед са Мекавца га је подржавао рафалима тешке „Бреде", чије смо карактеристично клокотање одавно добро распознавали. Ватра са Мекавца је била врло опасна не само за Трећу чету која јој је била најближе већ и за дјелове борбеног строја Друге чете и нарочито за посаду тешких оруђа Пратећег вода. Са Коњске главе почела је и минобацачка ватра. Тукли су висове на споју Друге и Прве чете и нарочито по читавој ширини фронта Друге чете.

Лако се уочавало да имају добро оргаиизован систем ватре, али је било интересатно да по устаљеном обичају нијесу палили ракете ради освјетљавања терена. Чували су очигледно тајну прилаза својим шанчевима.

Наша велика шанса да изненађењем противника успијемо у нападу је пропала. Није било разлога да наша тешка оруђа више ћуте и почела су да дејствују. Наш тешки бацач привукао је пажњу свог сабрата са Коњске главе, па су многе мине биле упућене њему. Нијемци нијесу жалили мине и зато смо доста дуго били опсједнути ишчекивањем посљедица интензивних експлозија. Често нам се чинило да мине одлазе далеко иза наших леђа, а онда се чуо језиви шум при спуштању мине са кулминационе тачке пењања, од кога нам се коса дизала на глави. Чинило се као да лети право на нас. Требало је имати јаке нерве да се то издржи. Срећом, миоге мине нијесу експлодирале, ваљда првенствено због тога што смо се налазили на равнини гдје је било и дебљих слојева растресите земље.

Нијемци су одржавали сталан интензитет митраљеске ватре, а повремено га и појачавали. Срећна је околност да је између непријатељских и наших положаја било доста дрвећа, што је смањивало ефикасност непријатељских митраљеских рафала. И даље нам је највише муке задавала „Бреда" са Мекавца, јер је сва њена ватра сипана на нас, пошто још није било притиска 2. батаљона иа ово Брдо. Питали смо се што се то дешава са нашим десним сусједом. Било је и гласног дозивања, али одзив се није чуо.

Вријеме је неумитно одмицало, а Батаљон дејствује само даљинском ватром, чекајући да нас десни сусјед својим притиском на Мекавац заштити од опасне бочне ватре. Најзад, око 23 часа чули су се повици наших у правцу Мекавца и дејство ватре на непријатеља. Видјели смо и црвене нити свјетлећих рафала, које су нам давале могућност да установимо са ког се растојања дејствује. Ватра на наш десни бок је ослабила, и то је искоришћено да се приђе ближе непријатељу. Већ смо имали три рањена од минобацача, па је прилаз ближе Коњској глави и због тога био нужан. Пошли су напријед бомбаши Друге и Треће чете. Дочекани су жестоком ватром и непријатељским ручним гранатама. На њиховом путу испријечиле су се: жичана ограда, о коју су биле окачене празне конзерве да би огласиле наше присуство и нагазне мине. Нијесу успјели да својим бомбама домаше њемачке бункере, па је први наш иапад одбијен.

По ватри на Мекавцу видјело се да ни Другом батаљону иије пошло за руком да га заузме. Опет је „Бреда" са овог виса тукла у наш бок, истина нешто рјеђе него раније.

Г

Наше невоље увећавала је прохладна ноћ. Осјећало се да зебу ноге и руке, а хладноћа да се увлачи по читавом тијелу, јер се лежи или сједи иза сигурнијег заклона на влажно.ј земљи. Врше се честе консултације између команди чета, посредством по једног од старјешина, који иде до сусједа и враћа се у своју команду. У томе је нарочито активан Радомир Никезић, замјеник комесара 2. чете. Веза са Штабом Батаљона је такође добра, а командант Ананија Петровић и комесар Милорад Зарубица су готово непрекидно у борбеном распореду, Зарубица најчешће са 2. четом.

Око 3 сата 9. априла поново је покушано с бомбашима, уз претходан жесток ватрени притисак са наше стране из свих раеположивих оруђа. То исто се догађа на Мекавцу, али непријатељ се ђаволски упорно брани. Свјетлећи рафали, заглушне експлозије мина и ручних бомби, сад већ и ракете, повици на јуриш стварају паклену атмосферу. Међу бомбашима је по други пут добровољно борац 2. чете, студент Милосав Перовић. Чује се његов мало промукли глас: „Напријед пролетери, напријед б^ црногор--ска!" Осјећало се како крај посљедње ријечи бива неразговјетан. То је био његов посљедњи јуриш и посљедње изговорене ријечи. Непријатељско тане га је погодило усред чела. Издахнуо је прије него што је могао да заврши јуришни поклик. Поред њега погинуо ,је и други јунак ове вечери, Радивоје Цицмил, борап, бомбаш из исте Чете, док је Перо Грујичић вођа бомбаша рањен. Послије тога и други пут се устукнуло испред шанчева на Коњско.**1** глави назад, а видјело се да је и Мекавац још у рукама непријатеља.

Тада је изгледало да ће се наша акција окончати неуспјехом осим ако Мекавац прије падне и ако ризикујемо да у новим покушајима претрпимо најтеже губитке од оснивања Батаљона. То је био разлог што ми је Штаб Батаљона, посредством командира 2. чете Ђона Поповића, наредио да повучем тешки бацач и „Бреду" са људством за Горње Улиће. Извршио сам наређење, али и остао са Другом четом на положају.

Лоше слутње се ипак нијесу остварile. Команде обију чета су испољиле велику одлучност да се задатак изврши. Подстицала их је и ситуација код нашег десног сусједа који је снажно навалио на Мекавац. Из тог правца су се чули повици на јуриш наших другова и позив домаћим издајницима да се предају. Бомбе су при експлозији свиткале у врх Мекавца, „Бреда" је престала да клокоће, а око 4,30 чаеова зачула се наша пјесма на вису и гласно довикивање нама да је Мекавац заузет.

Сада више није било опасности од бочне митраљеске ватре, која нас је ометала да се свим снагама сручимо на непријатеља, а указала се и прилика да 3. чета полукружно изнад саме цесте

за Цетиње ирић миого лакше бункерима. Послије још једног међусобног договора команди чета извршен је сложан притисак најжешћом ватром са блиског одстојања. Бомбаши су у праскозорје лакше избјегавали замку мина и успјешније се провлачили кроз жицу, штићени снажном и знатно ефикаснијом ватром. Успјели су да се домогну одстојања одакле су ручне бомбе непогрешиво убачене иза камених грудобрана непријатеља.

То је био крај отпора на Коњској глави. На малом простору лежало је 16 искомаданих тјелеса њемачких војника. Дјелови униформи су били умазани крвљу и попрскани просутим мозговима Нијемаца. Неколицина. су давали знаке живота, али у безнадежном стању. Маколико смо их мрзјели, било је код нас неке сјете што се људска бића налазе у тако жалосном стању. Други су успјели у задњи час да умакну. То се видјело и по радио станици која је још радила. Њихова команда на Ријеци Црнојевића није још била свјесна да је Коњска глава заузета од нас. Издавали су посади команде све док им је Ђоно Поповић, уз сочну псовку, довикнуо да њихови војници леже у бункерима смрсканих глава и да ће и њих ускоро задесити иста судбина. Швабо је и даље са другог краја нешто мрмљао. На жалост, у том тренутку међу нама није било никога ко би, и поред инсистирања комесара Бригаде Јована Ђуровића, на њемачком прихватио разговор и покушао да ту шансу искористимо за уништавање остатка њемачких војника који су се, вјероватно, упутили према Ријеци.

На заузетом њемачком положају нашли смо и: један тешки минобацач, два пушкомитраљеза, двије стројнице њемачке производње, три парабелума, два двогледа, једну радиостаницу, један пољски телефон, извјесну количину муниције, пушака, ћебади, шаторских крила и друге ратне опреме (забиљежено у ратном дневнику Ананија Петровића, команданта батаљона у овој борби, непосредно послије окончања акције). Међу 16 погинулих припадника Њемачког Вермахта, установили смо, по ознакама чинова, да су погинула и 2 официра. Погинулима су се 9. априла око 10 часова придружила и 2 италијанека фашиста, које је сам заробио Драгутин-Цуко Вуксановић, нишанџија на противтенковској пушци, на око 200 метара од Коњске главе у правцу Цетиња. У жељи да остану непримијећени и спасу своју кожу, кукавички су дозволили нашем борцу да их, иако су били наоружани, енергичним позивом и покретом натјера на предају.

Наш успјех на Коњској глави је био веома значајан, не само по материјалним ефектима, губицима непријатеља у људству, оружју и опреми, већ и по доприносу борбеном моралу Батаљона, али је скупо плаћен. Изгубили смо два врсна друга, Милосава Перовића и Радивоја Цицмила и имали седам рање-

них: десетара Илију Куча и борца Давида Кнежевића из 3. чете, теже, а лакше: Радомира Никезића, замјеника комесара 2. чете, Милорада Петровића, замјеника командира 3. чете, и борце Пера Грујичића из 2. чете, Драшка Крунића из 3 чете (погинуо је као десетар 22. новембра 1944. на Обадовом бријегу), Радивоја Петровића, курира у Штабу Батаљона. Само су двојица техсе рањени болнички лијечени, а остали су послије указане помоћи наставили своје дужности у Батаљону.

Радун МИЋКОВИЋ

БОРБА ЗА ДОБРСКУ ПЛОЧУ

Задатак да заузму Добрску плочу 8. априла 1944. године добиле су 2. и 3. чета 3. батаљона VI црногорске ударне бригаде. Тада су команду 2. чете сачињавали: Ђорђије-Ђоно Поповић, командир, Милутин Војиновић, замјеник командира, Сретен Вујадиновић, комесар и Радомир Никезић, замјеник комесара.

Поред задатка којег ми је дало руководство Батаљона, са мном је о предстојећем нападу разговарао и комесар Бригаде друг Јован Ђуровић.

Из разговора са њим установио сам да је Добрска плоча добро утврђена. Схватио сам тај задатак као да његовим извршењем обезбјеђујемо наш главни прелаз за срез барски и повратак, стално и искључиво преко Добрске плоче. Тако је у ствари и било.

Ја сам се лично, као и читава Команда Чете, преко наше обавјештајне службе, а и испитујући позадинске раднике, особито хсене и дјецу, у детаљима упознао како је Добрска плоча утврђена.

На врх чуке зване Коњска глава налази се импровизована барака. Испред бараке, са сјеверне стране, на врло прегледним мјестима подигнута су три високо уздигнута од камена изграђена бункера, а испред њих оплетена је бодљикава жица. О тој огхлетеној бодљикавој жици објешене су празне конзерве.

Имали смо податак да се на Добрској плочи налази од 30 до 40 Њемаца, а претпостављало се да има са њима и четника.

Кад је дошло вријеме да се иде за напад, нашој Чети је додијељен позадински радник. Речено ми је било да је био члан Партије. Можда се ја варам, али учинило ми се да овај друг није био храбар. Некако ме неким заобилазним путем водио у правцу Добрске плоче. Иде преда мном и стално ми понавља како је

Добрска плоча добро утврђена. Може да буде да је Добрска плоча била далеко, па се мени то тако претворило.

Није нам све ишло како треба од почетка. Кад смо дошли близу бункера, у трећем покушају пао је један друг са кашетом муниције и Њемци су одмах отворили ватру. Бомбаши су били већ тамо испред жице, али је требало да. се непримијећено провуку испод жице и да дођу пред сам бункер. Ту више није било чекања, већ читава Чета иде на жицу. Чујем како неко каже: „Ранио се Радомир Никезић." Викнуо сам: „Повуците га доље." Ја сам се у том моменту препао. Ево зора дође, а Њемци су још у бункерима; испогибаћемо, нећемо задатак извршити. Али није тако било како сам ја у том тренутку помислио. ЈТиквидирана су у овом налету два бункера, а одмах затим и трећи у само праскозорје, уз учешће бораца из 3. чете, који су пришли са југозападне стране, тако да смо истовремено убацили бомбе, па је тако отпор непријатеља дефинитивно сломљен.

На Добрској плочи заплијенили смо радио станицу, доста оружја и муниције, али је чета изгубила два храбра борца — Милосава Перовића и Радивоја Цицмила, које смо у сузама испратили до њихове вјечне куће. Имали смо и два лакше рањена — Радомира Никезића и Пера Грујичића.

Од три заплијењена парабелума у овој борби Штаб Батал.она и Штаб Бригаде додијелили су један мени, што ме веома обрадовало.

Ђорђије Ђоно ПОПОВИЋ

ИЗ БОРБЕ ЗА ШАРЕНУ ПЛОЧУ

Колико се сјећам, то је било марта или почетком априла 1944. године, када је био општи напад на Даниловград. Са пиперске стране нападала је Ш дивизија на Спух^, Тараш, Кујаву, а са пјешивачке, десном обалом Зете, нападале су II далматинска и наша, VI бригада.

Наш 4. батаљон налазио се у Загарачу и нападали смо, како се сјећам, на Шарену плочу. Прије шли смо Мост на Сушици, која је била страшно надошла, а затим смо се упутили голим пољем. Ноћ је била без падавина и доста видљива. Напад је био заказан око пола ноћи.

Мој 1. вод]. чете био је добио задатак да одреди бомбашко одјељење, а ја као пушкомитраљезац у пратњи бомбаша. Кре-

тали смо се у иретходници Чете. Иепријатељ је, по прилици, био обавијештен, и рано је открио наше наступање помоћу ракета, тако да нас је дочекала снажна митраљеска и минобацачка ватра. Наши бомбаши су добро извршили свој задатак. Заузели су бункере и положаје непријатеља, али лијево од нас II далматинска није успјела да савлада непријатеља на Курилу, Орјој Луци и Обадовом брijегу. У моменту неуспјелог напада Далматинаца на поменуте положаје загарачка четничка чета, по злу позната, која се налазила у Косовом лугу, зашла нам је иза леђа и осула страшну ватру по нашим положајима. Због тога смо морали напустити заузете полохшје и навалити на четнике.

На нашу срећу, наш 1. батаљон, који се враћао из Црмнице, закаснио је за напад и појавио се на Загарачки мост у моменту кад су четници осули ватру по нама. Извршио је притисак на јединицу чувеног зликовца Ћупића и омогућио нам повлачење.

Прилком повлачења био је тешко рањен наш друг Винко Дубрета. Код њега сам затекао неколико бораца и командира Чете Радоја Иикчевића. Винко је био рањен у стомак и видио сам да су му враћали црijева у трбушну дупљу, јер су била изашла напоље и да га полахсу на шаторско крило. Све се то ради под убитачном митраљеском ватром непријатеља, а Винко виче „Пустите ме, другови, мени нема лијека. Немојте око мене да гинете". Изговара он то без јаука и кукњаве, као да му се није ништа догодило.

Ја сам са пушкомитраљезом штитио одступницу и уђуткивао непријатељски митраљез. Иаједанпут чујем пуцањ из пиштоља; њиме је Винко храбро скратио себи муке, а и нас поштедио патње да не гледамо његову узалудну борбу за живот.

Он је дошао у нашу Бригаду нешто касније, након њеног формирања, из Боке. Био је тих и веома скроман, искрен друг и у свако] прилици поуздан.

Благоје РАДОВИЋ

ПОГИБИЈА КОМАНДИРА МАШИЋА

Први батљон је 11. и 12. априла 1944. године водио борбу на Комуникацији Подгорица — Даниловград, тј. на положајима: Ново Село — Веље брдо — Ирвена стијена. Трећа чета по изласку на положај у реону Новог Села, издвојила је свој Други вод, чији командир је био Марко Машић. Вод је ојачан са једном противтенковском пушком. Задатак вода је био да заштити леђа Батаљона од евентуалног продора тенкова са правца Толоша и Маре-

зе. Пошто смо упознати са задатком, Вод се упутио према Марези. Зора је била када смо се примицали положају који је требало да **посједнемо**. Ишли смо доста опрезио и уз прислушкивање. Још се посве није било разданило. Када смо били непосредио близу **положаја** на којем је требало да се поставимо у засједу, на малом узвишењу испред нас чуо се неки жагор. Отворили смо ватру у том правцу, на коју нам нико није одговорио, али смо чули да неко у паници бјежи. Опалили смо још пар метака, а затим пришли предвиђеном положају и посјели исти. Примијетили смо у пољу према Лужници групу четнике који су бјежали.

На овом положају било је мирно и ништа нијесмо примјећивали негдје до испред подне. Онда је један од бораца, који је био на осматрању рекао: „Друже командире, према нама се креће један цивил, који носи пушку преко оба рамена." На обавијест осматрача, командир Машић и ја смо одмах искочили на положај. У том моменту био је од нас удаљен неких 150—200 м. Тада су се на положају налазили 3 пушкомитраљеза и једна противтенковска пушка са посадом (8 бораца), командир Машић и ја. Машић је рекао „Идем да га ухватим." На то сам примијетио: „Куда да идеш, видиш да иде право на нас и да нас уопште није примијетио, па кад стигне непосредно пред нас, лако ћемо га ухватити. Ако не буде хтио да баци оружје, будући да је испред нас чистина, лако га је бити."

Машић је и даље остао при своме. Тјерала га је на то урођена храброст. Устао је, спустио се низ малу низбрдицу.и ливадом са пушком на готовс ишао му у сусрет. Са удаљења око 70 метара Машић је усмјеравајући пушку у правцу четника, рекао: ,,Баци орухсје." Умјесто тога, четник се као звијер бацио у десно и нашао се у заклон иза неке засјечене врбе која је ипак била дјелимични заклон и тако ређи у истој секунди опалио један метак. Марко се мало повио као да узима клечећи став, а ми смо отворили ватру на четника који је одмах искочио иза врбе и дао се у бјегство назад, истим путем. Ватром из 2 пушкометраљеза и неколико пушака праћено је бјегство овог четника. У овом моменту од правца Црвене етијене и Вељег брда низ падину према нама кретао се командант Батаљона Јанко Тадић и комесар Батаљона Душан Влаховић, са групом курира и сви они су отворили ватру на овог бјегунца, који више није бјежао као раније већ посртао лијево и десно. Пушка му је још одмах пала из руку и по њиховом млатарању, видјело се да су му поломљене. Ко зна још колико рана је било на њему.

Заузети око пуцњаве на четника који је бјежао, ми нијесмо одмах обратили пажњу на командира Марка. Све се ово одиграло у једном трену, вјерујем прије иего је истекла једиа минута. Кад смо пришли командиру, ои је већ био мртав. J1ех<ао је пред

нама горостасни храбри, а изнад свега, због својих племенитих врлина, вољени командир. Пренијели смо га позади положаја и дубоко потресени, заједно са командантом и комесаром Батаљона, одали му уобичајену пошту.

Није прошло ни пола сата са истог правца од Марезе према нама дошле су три жене које су у рукама носиле двије корпе напуњене храном. Кад су видјеле да смо партизани, двије од њих биле су јако уплашене, а трећа врло примјетно расположена, рекла је: „Није коме је речено него коме је суђено." На моје питање за кога су понијеле ову храну, одговориле су да су оне за данас задужене од четничкога командира да донесу храну страхш која се овдје налази и стално дрхш положај.

Рекао сам десетару Милији Чуровићу да узме храну и да је подијели борцима. Чуровић је храну издијелио на једнаке дјелове. Присутни борци су пришли и узели свако свој дио, а остатак однесен друговима који су били на положају изнад нас. Жена која се за сво ово вријеме разборитије и присније понашала у разговору са нама потпуно расположена што је храна нама припала а не онима којима је била намијењена рекла је: „А што не дате и оном другу тамо што спава". Није знала да је он мртав, а ми им то нијесмо рекли. Вратили смо им суђе и корпе и рекли да не дају више храну четницима, јер су они непријатељи исто као и Њемци. Оне су се вратиле у правцу села. Марко је убрзо сахрањен — остао је на вјечној стражи у близини бистрих извора Марезе.

Владо ВУЈОШЕВИЋ

МИЛОШ И ВОЈИН У ВЈЕЧНОЈ ЗАШТИТНИЦИ

Вријеме не брише слике ратних другова. Њихови ликови су ми увијек пред очима. Ја сам остарио, а они су остали вјечито млади. На Вељем брду, на вратима Подгорице једног априлског дана 1944. остаде Милош Одаловић са Војином Марковићем.

Дошли су обојица у Бригаду у часу када је Бригада стигла из Санџака на терен Никшића. Милош је био прекаљени ратник, јер је од јулских дана друговао са пушком и калио се у акцијама. Не само он него и његова бројна породица је пришла устанку, јер је то традиција куће налагала. Отац Марко и мајка Видосава били су сиромашни у СЕему што се тиче материјалнсг богатства, само су били богати у броју дјеце, која су расла и школовала се као и сва сељачка дјеца тога времена. Дневници основ-

не школе и данас чувају оцјене Маркових синова и кћери. Петар, Милош, Јован и Милан рано су стасали и прескочили своје дјечје игре и младалачке љубави и сањарије. Књигу је по традицији села, убрзо замјењивала мотика, ашов, крамп и друге алатке са којима се морао стварати услов заживот. Кроз тешки рад учили су се поштењу а на свијетлим традицијама својих предака учили су се храбрости која ће им ускоро затребати.

Милош је знао напамет велики број јуначких пјесама. Често је цитирао разговор Никца од Ровина и Бабића Јакшара: „Ево Никца турска буљубашо! Гдје је био он се није крио!" Није се ни Милош скривао у борбама, чак ни околико колико је било нужно да не гине без потребе. Знао је Милош запјевати из гласа, а глас му је био кристално чист као и Еаздух роднога села. Знао је и сам испјевати по који стих, кратку пошалицу која развесли и насмије. Знао је лијепо да исприча причу, па било да је прочитао или од некога чуо. Увијек би томе додао свој коментар како би развеселио друштво. Био је духовит и знао се слатко насмијати.

Милошева пјесма се чула око Каменска, Брођанца, по Катунској и ЈБешанској нахији, па и овог априлског дана 1944. на-Вељем брду. Само понекад би се замислио, а онда су његово насмијано лице и као небо плаве очи постали другчији. О чему ли је тада размишљао? Можда се чудио одкуда наиђе ово зло вријеме, које прекиде младићке снове, дјечје игре и наметну бриге и младоме и староме. Можда је бринуе како ће у попаљеном дому и опљачканом селу родитељи опстати и прехранити породицу. Мохсда је страховао негдје дубоко у души за скривену љубав према некој сеоској дјевојци, којој је такође рат прекинуо снове дјевојачке. Само на часак је такав био Милош, а онда би се поново разведрио и постао онај весељак са својим шалама и доекочицама.

Сву топлу априлску ноћ Батаљон маршује из Љешанске нахије, нреко Бандића и Комана спушта се у питому Бјелопавлићку равницу, БатаЈвон хсури да у овој пролетној ноћи посједе полохшј Вељег брда, како би осигурали акцију јединицама које те ноћи нападаху окупаторске јединице и утврђене положаје од Даниловграда до Подгорице.

Батаљон је освануо на Вељем брду и посио положаје од централне тврђаве па до воде Марезе и Лужнице. Блага ноћ и још свјежије јутро разбило је умор бораца. Птичја пјесма уз остале многобројне звуке дјеловали су као освјежење, али најљепше освјехсење је било непосредна близина Подгорице која се са Вељег брда видјела као на длану, као и дивна Зетска равница која се прух^ала у недоглед и губила у магле Скадарског језера.

Друга чета је на центру Брда, неколико стотина корака удаљена од негдашњег утврђења, а сада у рушевинама. Милошева дестина је у првој линији одбране. Идући овом полохсају, Милош

је гласно размишљао. Једног момента је довикнуо: „Ej Милоше, Милоше, још ни војску нијеси одслужио, а десетар си постао". Командир Мијо Недић му је у шали одвратио: „Па ти ћеш док дорастеш за војску постати и официр."

Са првим зрацима сунца кренуше њемачке јединице ка положајима Првог батаљона. Наравно они то урадише уз јаку артиљеријску и минобацачку ватру. Рачунали су Њемци да ће наше снаге лако потиснут и заузети доминирајући положај у Бјелопавлићкој равници. Са наше стране огласи се тешки минобацач са којим спретно рукује нишанџија Вуко Михаиловић. Мало затим два тешка митраљеза преко глава наших бораца зауставише и покосише прве швапске редове. Отпоче неравна борба. На блиском одстојању и на дохват ручних бомби, чују се јауци непријатељских војника, а прецизна пушчана и пушкомитраљеска ватра им не да ни главе подићи. Галами Милош. Сваку експлозију ручне бомбе попрати својим коментаром. Храбри борце да издрхш. Швабама довикује „Ja браним своју земљу, а шта ти тражиш овдје?" Тако из сата у сат борба не јењава. Поред Милоша је и Командир Мијо Нецић, он у својој капи носи неколико бомби са којима је спреман да помогне онима које непријатељ највише угрожава. Ту је комесар и остали другови из Команде Чете. Нико не помишља на умор. Свако жели да допринесе успјеху јединице.

Њемачки јуриши се завршавају гтоед стрељачким стројем бораца Батаљона. Ни корака назад нијесу потиснули стрељачки строј, а дуги пролетни дан је већ давно превалио своју половину. Командант Јаико по жестини стрељачке ватре цијени гдје је најтеже и тамо усмјерава скромну помоћ. Топло сунце прхш и изазива несносну хсеђ, а воде нема. Замјеник комесара батаљона Ђоко Краљевић гласом дозива Милоша и соколи га да издржи, иако зна да ће Милош издржати. Сунце се клони западу, а крвава утакмица се наставља несмањеном жестином. Већ Гарач својим вр~хом сакрива сунчеве зраке, али се са њиховим гашењем гаси још један млади живот. Милош погођен непријатељским куршумом, погледом тражи планинске врхове Будоша и Планинице, јер тамо иза њих је његова родна кућа, његово топло огњиште и благи осмјех мајке Видосаве која му дјелује као мелем на смртоносне ране. Поглед му је стао уперен ка небу над Бјелопавлићима које је вјечито плаво као што су плаве и Милошеве очи.

На другом крају Брда гаси се још један млади живот у строју Треће чете. За увијек је заклопио очи Војин Марковић. Он се одужио и роду и племену. Нијемци нијесу прошли положај његове Чете, него су трпјели губитке и заустављени храброшћу Војиновом и његових другова.

Ноћ је раздвојила ове љуте противнике. И једнима и дру~гима је требао предах. Покупљени су мртви и рањени. Трећа чета

донијела је Војина код Милоша. Другови су оскудним алатом у тврдом камењару искоиали плитке гробове. Једва су могли да приме тијела ових јунака. Хумке су покривене више камењем него земљом. Толико да им нешто кости не разнесе. Хумке у ноћи су личиле на борце у лежећем полохгају који окренути ка непријатељу и даље бране положај. Остаде једна младост на Вељем Врду, док Батаљон мора кренути даље иа нове задатке и у нове окршаје.

У име опроштаја командант Јанко више шапатом похвали преживјеле и захвали погинулим Милошу и Војину. Па ипак су се могле разабрати Командантове ријечи: „Ви, пали другови, остадосте као заштитница Батаљона овдје на вратима Подгорице. Ви сте своју ријеч рекли за сва времена. Хвала вам у име Бата-л.она, Бригаде и домовине."

Њима вјечито младим, пјесник се одужио стиховима:

„Ми падосмо за оно, што сте ви за навијек стекли,
Да буктињу носг: счака нова смјена,
Но ми не ћутимо, ми смо своју ријеч рекли,
Рекли за сва времена."

Јован АБРАМОВИЋ

ИЗ БОРБЕ НА МАЛОМ ГАРЧУ

Четрнаестог априла 1944. године, Први батаљон се налазио у Љешанској нахији и у току ноћи кренуо у правцу села Загарач. Дошли смо у село Комане са цијелим Батаљоном и ту су остале Прва и Трећа чета, док је Друта чета добила задатак да продужи кретање у правцу села Загарач, и у току ноћи смијени Теренски батаљон који је дрхгао полох<:аj према Даниловграду иа ријеци Сушици, брду Коравац и цести Даниловград — Чево, на оамом Мосту ријеке Сушице. Чета је стигла у току ноћи у село Загарач, и како је био мрак, никако нијесмо успијевали да дођемо у везу са Теренским батаљоном, јер је исти прије него смо ми стигли напустио те положаје.

Њемци и четници то користе, прелазе у току ноћи у Мали Гарач, на брдо Коравац. Загарачко поље и контролишу цесту испод Бешиног убла. У међувремену ми смо поставили обезбјеђење, а у саму зору послали смо и двије патроле, у првој се у правцу Коравца налазио Ђуро Полексић са још једним другом, а у другој у правцу Моста на ријеци Сушици Марко Бошњак, такође

са једним другом. Када су натроле стигле на одређена мјеста, дочекане су из засједа бомбама и митраљеском ватром. Од те изненадне ватре на Коравцу је погинуо Ђуро Полексић, док се у другој патроли од експлозије бомбе тешко ранио Марко Бошњак у оба ока, па су Њемци успјели да га заробе.

У међувремену почела се отварати ватра од стране Њемаца и четника из Малог Гарча, Поља Загарачког и са свих страна изузев из правца Комана. Видјело се одмах да смо опкољени. Чета је заузела полохсај у подножју Малог Гарча и пружала снахшн отпор непријатељу. Нијемци и четници су се све више примицали нашим положајима, и када смо видјели да се обруч све више стеже, Команда Чете (Ристо Дурутовић, вршилац дужности командира, Васо Мијуошковић, комесар и Свето Поповић, замјеник комесара чете) донијела одлуку о повлачењу Чете преко Загарачког поља у правцу Комана. Пушкомитраљезац Вучина Ђуровић, ја и Спасоје Стевовић, са још једним младим борцем чијег се имена не сјећам, остали смо на полох<ају штитећи одетупницу Чете. У самом повлачењу и пробијању Чете, у Пољу Загарачком погинуо је замјеник комесара Чете Свето Поповић, а колико се сјећам рањена су два до три друга.

Када се Чета пробила у правцу Комана, ми који смо остали да дајемо одступницу пошли смо да се пробијемо испод цесте у правцу Бешиног убла и даље — Чевоких убала. То нам није успјело, јер су ти положаји били посједнути од стране Њемаца и четника.

Морали смо се затим пробијати кроз само село Загарач, у правцу кућа Ђуричковића. У току повлачења се ранио пушкомитраљезац Вучина Ђуровић, док је млади борац, који је био са нама, ушао у једну кућу Ђуричковића, и ту су га укућани сакрили, па је тек сјутрадан дошао у јединицу. Нас тројица смо били лијево од куће Ђуричковића, у једном хсбуну, и ту смо се ушанчили чекајући ноћ, јер нијесмо могли одступити по дану. Непријатељ нас је цио дан гађао из ватрених оружја, али нијесу смјели поћи на нас, и кад се спустио мрак, напустили смо полохшј и стигли у село Комане у састав Чете. Другови су нас били већ ожалили, као и све погинуле у тој борби, а када су нас видјели хшве њиховој радости није било краја.

Замјеник комесара Чете Свето Поповић и Ђуро Полексић, који су погинули у овој борби, били су изванредни другови и борци, па је њихова смрт тешко погодила не само Чету, већ и цијели Батаљон. Марко Бошњак је након тешког рањавања заробљен и интерниран у Њемачку. Прехшвио је рат и данас хшви слијеп као ратни војни инвалид у Новом Београду.

Милош ЧУРОВИЋ

ТРАГЕДИЈА 1. ЧЕТЕ 1. БАТАЉОНА У ЗАГАРАЧУ

Двадесет деветог априла 1944. године 1. чета 1. батаљона VI црногорске ударне бригаде добила је наређење од команде 1. батаљона да заузме положај испод Малог Гарча, мјесто звано Липе, да би у саставу двије теренске чете зауставили напредовање непријатеља на правцу Мали Гарач — Липе — Вучић — Сиљевица. Тиме би се омогућило извршење задатка осталом дијелу нашег Батаљона.

Негдје између Чева и Велестова наша Чета се одвојила због посебног задатка и кренула у правцу села Марковине, док су остале чете Батаљона отишле у правцу Љешанске нахије.

У Марковину смо стигли у првомрачје и послије краћег одмора кренули у правцу Липе. Миљан Балетић, замјеник команданта Батаљона, који је у саетаву Команде Чете био са нама, са Блажом Марковићем, командиром Чете и Илијом Ивановићем, комееаром Чете, упознали еу нас о вахсности задатка који је добила наша Чета.

Миљаи Балетић је остао у Марковини, са једним дијелом скојеваца, да узме водича, јер борци у Чети нијесу познавали овај терен, па смо, предвођени водичем, кренули на одређени положај.

Теренске чете имале су задатак да дрхсе положај — једна на Малом Гарчу, а друга Вучић — Сиљевица.

Око 22 часа стигли смо на положај Липе. Заузимањем положаја Липе, примијетили смо кретање непријатељских војника цестом изнад Загарача, а нешто касније кретање моторних возила. У саму зору случајно су наишла два четника које смо заробили и од њих добили обавјештење да смо опсадирани од стране четника и Њемаца. За нас је четнички исказ био сумњив, па је Команда Чете послала патролу у правцу Малог Гарча да провјери јесмо ли стварно опкољени. Послије повратка патроле, сазнали смо да полох<aj Малог Гарча дрхсе четници. Тај положај је био доминирајући на овоме правцу. Команда Чете се одмах увјерила да теренске чете нијесу излазиле на положај, јер борби у току ноћи није било, да би их непријатељ потиснуо са поменутог положаја. Тако су четници без борбе огхколили нашу Чету.

Четници су нас напали из правца Малог Гарча са леђа, а цестом испред нас кретале су се моторизоване њемачке јединице. Команда Чете је одлучила да се одмах пробијемо, да бисмо искористити вријеме, јер је тек почело да свиће.

Одређен је правац пробоја испод села Загарач у правцу Комана. Свјесни смо били тешке ситуације у којој смо се налазили. Били смо одлучни да непријатељу не паднемо живи у руке,

него да се по сваку цијену боримо и пробијамо до посљедњег борца. Убрзо смо кренули стрељачким стројем у пробој.

Прва десетина у којој сам се налазио била је на лијевом крилу Чете. Десетину је предводио Божидар Звицер, водник 1. вода и замјеник командира Чете. У готово безизлазној ситуацији, са бомбама у рукама кренули смо у јуриш, у одсудну борбу, пскушавајући да претрчимо цесту између њемачких возила. Један дио наше десетине успио је да се пребаци преко цесте прије него се колона њемачких возила зауставила.

Сјећам се и данас тадашњих борбених знакова распознавања „Јанко — Миљан" помоћу којих су нам из пробоја долазили неки другови, на примјер, Жарко Крстајић, водник 2. вода, са још једним другом чијег се имена не сјећам.

Остали дјелови Чете нијесу успјели да се пребаце преко цесте због њемачких заустављених тенкова на цести, четника и Њемаца испред и иза нас, већ су морали прихватити неравноправну барбу. Од жестоке непријатељске ватре погинули су многи другови, неки су извршили самоубиство а неки заробљени. Данас се сјећам само неких имена и презимена: Обрен Ровић, замјеник комесара Чете, Јела Дрљевић, омладински руководилац, са посљедњом бомбом извршили су самоубиство да не би пали живи непријатељу у руке, а Илија Ивановић, комесар Чете, погинуо је у пробоју, као и многи други борци наше Чете.

Од читаве Чете, у којој је тада било 39 бораца, из обруча успјело је да се пробије свега 7 бораца и водич, и то: Божидар Звицер, водник 1. вода и замјеник командира Чете, Жарко Крстајић, водник 2. вода, Данило Патић, десетар и пушкомитраљезац, Мцрко Ивановић, Војо Мићановић и Владо Војиновић. Осталих имена се више не сјећам, јер је од тада ирошло више од 39 година.

Нас седморица са водичем који смо се пробили, нијесмо могли наставити даљу борбу са много јачим непријатељем. Једини излаз је био да се пребацимо у позадину непријатеља. Скренули смолијево у оближњу шуму, изнад саме ријеке Сушице.

Из предострожности, сви осим Жарка Крстајића, а на предлог Божидара Звицера, скинули смо ознаке и петокраке. Поред нас су нецрекидно пролазиле четничке патроле, а такође и чобани који су чували козе. Замаскирали смо се у шуми и преданили.

Кренули смо са тог мјеета око 21 час, заобилазећи путеве и села, боси, користећи свако дрво и жбун да нас непријатељ не би открио. Прошли смо неопажени кроз села: Загреда, Ржиште, Пјешивачки До и Ћурчићи. Ова села била су пуна четника. Ми смо били преморени и гладни, јер за 48 сати ништа нијесмо јели и пили, а нијесмо смјели свратити ни у једну кућу.

Пошто је то било ноћу између 30. априла и 1. маја, по околним брдима видјели смо ватре које су у част 1. маја, по околним брдима палиле партизанске јединице. Те ватре су нам служиле као оријентација кретања.

Када смо стигли у Пјешивачки До, одлучили смо да свратимо у једну кућу која се налазила на крају села, тражили смо од домаћина да нам да нешто за јело. Пошто је он одбио и почео да нам пријети са четницима, набрајајући њихова имена, у кућу је тада ушао Жарко Крстајић који је имао чин водника са петокраком на капи. Домаћин се уплашио, изненадио откуд партизани у селу у којем се налази толико чегника. Дао нам је мало хљеба, који смо издијелили и наставили путовање. Запријетили смо домаћину да нас не смије одати четницима.

У саму зору 1. маја стигли смо на Орани До, гдје су нам се другог дана прикључила још два борца Милош Церовић, десетар и још један борац чијег се имена сада не сјећам. Они су такође успјели да се нробију у правцу Марковине.

Иако је остао веома мали број бораца у нашој Чети, наредни дан смо поново кренули у борбу на Марксвину са осталим дијелом нашег Батаљона, гдје се од нас 9 тешко ранио Војо Мићановић.

Владо ВОЈИНОВИЋ

ИЛИЈА ИВАНОВИЋ

Илија је рођен 1918. у Дољанима код Подгорице, као најстарије дијете у еељачкој породици Милоша и Саве Ивановић. Као ђак Подгоричке гимназије, припадао је напредном омладинском покрету, у коме је запажен као један од најагилнијих активиста омладинаца. Због испољене активности, посебно учешћа у демонстрацијама у Подгорици 18. фебруара 1935. истјеран је из гимназије, без права на редовно школовање у земљи. Убрзо иза тога се запошљава у Фабрици дувана (Монополу) у Подгорици као радник. У сарадњи са Ђоком Вујошевићем и другим активистима радничког покрета учествује у свим акцијама које је КПЈ организовала и изводила. Вођен од радника, као бивши гимназијалац успјешно је тумачио и популарисао борбу радничке класе против буржоазије, и већ 1938. примљен је у КПЈ.

Године 1939. био је изабран за секретара Партијске ћелије за Доње Куче, а у исто вријеме био је секретар Мјеоног комитета

СКОЈ-а за Куче, што је било посебно признање од стране много старијих по стажу чланова Партије из Доњих Куча.

Године 1940. учествује у демонстрацијама у Подгорици, и у тучи са жандармима бајонетом му је прободена лијева рука. У вријеме слома бивше Југославије, априла 1941. године, као војник бивше војске пјешке долази са свом војничком опремом из Пожаревца у евоје родно мјесто Дољане, гдје ее повезује са Партијом и наставља рад. Нешто касније му Партија повјерава и одговорне функције на терену. Године 1941, прије и поелије дизања устанка, у његовој кући, као и у колиби у катуну на Комовима, окупљали су се и одржавали састанке чланови и руководиоци Партије из Куча и других реона Среза подгоричког.

Негдје у октобру 1941. године изненадним упадом Италијана у његово село, бива ухапшен са једним бројем мјештана и интерниран за Скадар. Приликом епровођења од стране окупатора, на путу од Бурума до Подгорице, негдје код Убла Јокановића (Маслине) Илија предлаже да се бјежи. Он је говорио да је то сада једини излаз за њега, а и за остале да се тако извуку из руку непријатеља. Један број омладине око њега прихватио је његов предлог. Међутим, у тој колони таоца био је већи број етаријих угледних и изнемоглих људи. Чим су чули да се организује бјежање, одмах су извршили притисак на Илију, говорећи му да ако он побјегне са групом омладинаца, све ће њих као таоце побити. Чим је чуо такву претпоставку, Илија је одуетао од бјежања, жртвујући себе због живота својих земљака.

Послије неколико мјесеци пуштен је из затвора на интервинцију његових блиских утицајних рођака. По повратку у своје мјесто, наставља живу активност све до повлачења наших снага за Босну, када по директиви остаје на терену Куча, ступа у везу са илегалцима и другим активиетима НОП-а, тако да његова кућа постаје уточиште илегалаца, а он један од најактивнијих позадинаца. Његова мајка Сава, чврста и одана партизанском покрету, са својим синовима и кћерима, увијек је пружала сваку помоћ илегалцима и другим активистима и партизанским породицама. Домаћин куће Милош је у првим хапшењима 1941. године затворен и био у затвору све до бомбардовања Подгорице 1944. године, када је искористио ту прилику и побјегао. У његовој кући, код његове породице, у прољеће 1942. године илегалци: Рашко Божовић, Раде Прелевић, Милован Ивановић, Гојко Радоњић и други налазили су уточиште, па је и поељедње вече, пред погибију 2. децембра 1942, група илегалаца — њих тројица (Милован Ивановић, Гојко Радоњић и Раде Прелевић), вечерала У њој.

За овакву активност и привржености НОБ-у читаве фамилије током рата, посебна заслуга припада Илији.

Маја 1943. године Илија се потлуно повлачи у илегалу, дјелујући на разним задацима на терену Куча и Пипера еве до ступања у 3. батаљон НОП одреда, почетком септембра 1943. У овом Батаљону био је комесар Доњокучке чете.

При формирању 6. црногорске народноослободилачке ударне бригаде одређен је, Наредбом Штаба Другог ударног корпуса (Пов. број 206. од 10. новембра 1943), за замјеника комесара 4. батаљона. Није ми познато зашто није остао на овој дужности већ је послије неколико мјесеци распоређен за комесара 1. чете, 1. батаљона 6. бригаде, на којој дужности је и погинуо.

Двадесет деветог априла 1944, године, замјеник команданта. 1. батаљона 6. црногорске ударне бригаде Миљан Балетић пошао је са 1. четом тога Батаљона да изврши специјални задатак. Непотпуна 1. чета са Командом Чете извршила је покрет око пола ноћи на правцу Мали Гарач, Липе, Вучић.. . Заузимањем тих положаја омогућило би се извршење задатка Батаљона. Теренска чета је дала водича, младог скојевца Пешића. Већ кад је Чета, предвођена водичем, ушла на одређени правац, изнад Загарча, примијећено је кретање непријатељских војника и возила. Чета је заузела положај Липе и у сусрету наишла на два четника који су се предали. Они су обавијестили Команду Чете да је Чета опкољена и том приликом објаснили гдје се налазе Њемци а гдје четници. Команда Чете није повјеровала. Тек у зору Команда Чете је констатовала да се на Малом Гарчу, позади, налазе четници, а испод цестом крећу се Њемци. Тада им је тек било јасно да је Чета опкољена.

Четници са Малог Гарча у свитање отварају ватру. Команда Чете није била јединствена у доношењу одлуке. Командир Чете Блажо Марковић и комесар Чете Илија Иваноеић су за варијанту да се остане ту на овом положају са свим борцима и да се боре до краја, рачунајући на Теренску чету код које се налазио замјеник команданта Батаљона и остале дјелове Батаљона, који ће им, очекивали су притећи у помоћ. Водник Звицер предлаже да се Чета пробија сјеверном падином Малог Гарча и, најзад, дат је предлог од стране замјеника комесара Обрена Ровића да се изврши пробој ка Бешином ублу.

У тим драматичним тренуцима, када се борба распламеавала, замјеник комесара Ровић кренуо је одмах својом варијантом на пробој ка Бешином ублу, обраћајући се скојевцима ријечима: „Напријед скојевци, напријед друшви, за моном!" За Ровићем су кренули, углавном, сви борци. Одмах у тим првим окршајима тешкб је рањен комесар Чете Илија Ивановић, а у истом моменту гине и еодич Драгутин Пешић. Командир Марковић је такође рањен.

По причању преживјелих из ове борбе, двије су верзије о смрти Илије Ивановића. Једна да су га тешко рањеног у стомак убили четници чим су наишли на њега и друга да је тешко рањен, без шанси да се извуче са полохсаја, извршио самоубиство. На основу приче Милована Пешића, који је, на глас о погибији свог сина Драгутина пошао да га тралш, наишао на мтрвог сина поред комесара Илије и полжаја друге ране на слепоочници, за мене је, као и за друге који су га дуже времена ближе познавали, прихватљивија друга верзија. Он је као стари комуниста, са запаженим револуционарним угледом и искуетвом, пуцајући у слепоочницу, извршио самоубиство да не би пао жив у руке непријатељу. Његов примјер слиједила је и Јела Дрљевић, референт санитета Чете, активирајући испод себе бомбу.

Загарачки четници нијесу успјели да се иживљавају и да праве оовету над комесаром Чете и референтом санитета Чете, као што су то учинили са осталим заробљеним борцима ове Чете, из које се вратило у јединицу само 7-8 другова, са водником Звицером.

Стари члан Партије, комесар Чете Илија Ивановић борио се сво вријеме до своје погибије храбро и служио за примјер укупном својом дјелатношћу и понашањем — одлучношћу, револуционарним искуством, дружељубљем, смислом за комуницирање са људима и бригом за судбину јединице у којој је био руководилац. Зато су и данас тако драге успомене на овог врсносг друга и комесара.

Милош ПОПОВИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА ОБРЕНА РОВИЋА

Са посебним осјећањем и пијететом биљехсим сјећања на храброг борца, племенитог човјека и цијењеног политичког комесара Обрена Иванова РоЕића. Рођен је 1922. године у селу Црквичком Пољу, на Пивској планини, у сиромашној сељачкој породици, која је у рату сва била на страни Народноослободилачког гхокрета. Два сина и кћерка Ивана Ровића били су борци Шесте бригаде. Најстарији син Обрен учесник је наше револуције још од устаничких дана 1941.

Своје дјетињство и рану младост Обрен је провео у свом родном селу, гдје је завршио основну школу и стекао родитељско васпитање. Ту је као дјечак слушао приче ш учио пјесме о наро-

дним бунама, бојевима и јунацима и напајао се свим оним што је племинито, људско и патриотско.

Прије рата Обрен је завршио трогодишњу Војно-техничку школу у Крагујевцу. Још као ученик у Крагујевцу прикључио се **напредном** омладинском покоету чији је рад, у овом граду богате слободарске традиције, био веома развијен. Ту је као напредан омладинац прихватио комунистичку идеологију и при крају школовања постао члан СКОЈ-а. Као скојевац активно је учествовао у Тринаестојуском устанку у свом родном крају. Иако није био служио војску био је вичан шешадијском наоружању којега је упознао у току школовања. Из тих устаничких дана за Обрена је везаи и један детал^ вриједан помена. Послије разоружања Талијана на Трси преузео је, са групом напредних омладинаца из Црквичког Поља, бригу о заплијењеном тешком митраљезу, који је, након устанка, са Трсе пребачен на терен Црквичког Поља ради заштите слободне територије од непријатеље са правца Дриие. Један је од учесника Пљеваљске битке децембра 1941. По повратку са Пљеваља, активно је радио на организовању народне омладине у свом родном крају све до одступања наших јединица за Босну, половином јуна 1942. Као омладинац био је врло популаран и утицајан.

Приликом формирања Четврте пролетерске црногорске бригаде, 17. јуна 1942. године, добровољно је ступио у њен састав, гдје је као пушкомитраљезац прошао многе борбе које је ова прослављена једиииица водила на територији Босне: око Бугојна, на Купресу, по Книнској крајини, Ливну, Вилића гумну, Неретви и све тако редом до повратка јединица у Црну Гору. У њеном саставу постао је члан КПЈ 1942. Послије Пете непријатељске офанзиве вршио је једно вријеме дужност секретара Општинског комитета СКОЈ-а за Планиио-пивску општину. Са те дужности је, у јесен 1943. године, отишао за замјеника политичког комесара чете у Првом батаљоиу Дурмиторског одреда. Формирањем Шесте бригаде, постављен је за замјеника политичког комесара Прве чете Првог батаљона, на којој дужности је остао све до своје трагичне смрти. Са својом Четом учествовао је у свим борбама које је Први батаљон водио на подручју Лековине у Санџаку, око Никшића и Даниловграда, све до борбе на Малом Гарчу, 29. априла 1944. године, када га је напЈ^стила ратна срећа.

Ноћу 28/29. априла његова Чета била је опкољена, на положају Малог Гарча, далеко бројнијим четничким снагама, које су подржавали Њемци артиљеријском ватром са Комуникације Даниловград — Чево. У тој тешкој и неравној борби Чета је изгубила више од половине својих бораца, док се други дио успио да пробије из окружења у разним правцима. На хсалост, ни данас се поуздано не зна начин његове погибије, нити пак што се све

дешавало на уском простору Малог Гарча док је Чета била онкољена. О Обреновој смрти остале су само верзије. Према једној, Обрен је извршио самоубиство да не би жив пао у руке непријатељу, према другој, пошнуо је у покушају пробоја, а према трећој је био заробљен са седамнаест бораца, од којих су дванаест четници стријељали идућег дана. Дакле, остало је неизвјесно што је од свега тога права истина, али је неспорно да је друг Обрен Ровић подијелио трагичну судбину својих сабораца и до краја остао доељедан себи и идеалима за које се опредијелио.

Кратак је био живот Обрена Ровића, али га је проживио часно и поштено, управо онако како доликује живјети. Остао је у трајној уепомени својих другова, који га се и након толико времена сјећају с л>убављу и великим поштовањем.

Војислав-Војо ДУБЉЕВИЋ

ОЧИ ЗГАСЛЕ НА БОЈИШТУ

Тог априлског јутра 1944. Први батаљон Шесте црногорске бригаде се пребацио из Круса за Горњи Загарач. По доласку у Горњи Загарач Марко је добио задатак да са својом дестином посједне положај на Лазаревом крсту и да оиемогући изненадни напад Њемаца од Даниловграда. Одмах је кренуо на челу десетине и посјео истурени положај према Њемцима. Познавао је овај терен из ранијих борби које су овуда водиле јединице Првог батаљона. Није ни слутио да су се Њемци преко ноћи увукли у хсбуње и вјешто маскиране заклоне одмах поред Лазарева Крста. Распоредио је десетину по свим правилима војничког знања које је стекао и у регуларним јединицама бивше ЈугослоЕенске војске и током партизанског ратовања. Кад је извршио распоред бацио је поглед плаветнилу неба и преко тек заодјенуте зелене пролеђне ливаде бјелопавлићке. Маркове очи су горштачком чистотом проницале у мирноћу априлског преподнева које му је некако било дугачије него у минулим ратним данима осунчаног прољећа. Гледале су у ситне облаке испод околних брда и кумулусе који се ваљају и премотавају без међа и мртвих стража. Загледале су ливаде, путеве и људе што се несигурно и са страхсм крећу око својих домова. Очи Маркове су упијале све што се нашло у РБИховом видном ползУ. Трепавице су се покретале брзо и само би каткад заетале високо подигнуте не би ли зеницама направиле

шири видокруг у који би смјестиле изненадне опасности које вребају његову десетину.

Доље, испод Тараша и Курила безбрижно ледсаше Даниловград поред кога се модријаху букови ријеке Зете. Њемци скривени иза заклона држали су на нишану Маркову десетину чекајући да се што боље раскомоти и да што дубље отисне своје погледе према Даниловграду и равници долине бјелопавлићке. Кад им понеста стрпљења да обуздају своју убилачку нагонску суровост, посегоше прстима за обараче. Зациктале су пушке и заштектали аутомати. Меци су немилосрдно парали земљу. Мархсо је брзо схватио да се н>егова десетина нашла у тешком положају. Наредио је повлачење према Горњем Загарчу. Док: су се једни пребацивали на прх<ххватне положаје други су бацали бомбе према Њемцима. То је посљедња слшса која је остала дубоко урезана у његовом сјећању. Посљедхва коју су упиле његове очи прије него што су исцурјеле по храпавој кречхвачкој стијени покрај Лазарева крста. Пушчано зрно је ушло кроз слепоочницу, покидало очне нервне сплетоЕе и изашло она1^о влаж1-10 и крваво на другу страну.

Паклено зрно изливено негдје у ужареној Европи усмртило је Марков очињи вид, али није Марка Од тог дана Марко Бошњак није видио свјетлост дана ни тмину ноћи. Потпуни губитак вида оба ока усхсрати му да види слободу и сунце у хвој, преживјеле другове и своје родно Безује. Није видио ни мајхсу 1шја га по завршетку рата обневидјелог дочехш и загрли на сагорјелом и порушеном огњишту, ни гроб брата Мијајла у који Маргшва браћа похранише похсупљене братске 1шсти са ратишта. Не упозна ни лик х-сене на вјенчах-ву са 1сојом изроди два сина за два ока згасла на бојишту. Сви су они гледали за хвега, а све што је Марко видио потиче из давне прошлости. Данас се само присјећа како је што изгледало и ноеи у œбх-х лшшве и облике које је давно урезао у своја сјећанш. Али, већ четрдесет годх-ша у Марковом сјећању полагано блиједе слике што их је нехсада понио са земље или испод плаветнила горштачког неба.

Схшро свако вече Марко прошета обалом Саве ослушкујући како шуми и тече према старом Београду и увору дунавоком. А тај сваки шум изазива у њему неописиву жељу да види таласе који запљускују савсхсе обале, а то га подсјећа на лагани повјетарац и облаке изнад ријеке Зете, од оног агхрилског јутра с хшјим утону *у* вјечну тмину за свјетлост слободе.

Светозар ГАГОВИЋ

У СВЕМУ ЈЕ СЛУЖИО ЗА ПРИМЈЕР

Милош Бабовић је рођен у селу Петњику код Ивангрaда. Као омладинац бавио се земљорадњом. Завршио је само четири разреда основне школе, јер су се због тешких материјалних при~лика у бившој Југославији сељачка дјеца ријетко школовала.

Други свјетски рат Милоша је затекао код своје куће. Својим понашањем доказивао је да му је мјесто у редовима напредне омладине. Резултат такве оријентације је његово добровољно ступање у Шесту црногорску народноослободилачку ударну бригаду, на дан њеног формирања, 14. новембра 1943. године. Ступио је Милош у јединицу, у којој се нашао цвијет омладине из Полимља (Берана, сада Ивангрaда и Андријевице).

Још од првих дана учешћа у борбеним акцијама у саставу своје 2. чете 4. батаљона, Милош се показао спреман, одан и храбар у извршавању свих задатака. Овакво његово истицање и гхонашање брзо је запахсено и од стране претпостављених старјешина у Чети и Партијске организације, која је предложила, још крајем децембра 1943, да организапија СКОЈ-а прими Милоша у своје редове. Ово је за њега значио велики подстрек за још успјешније извршавање свакодневних борбених и других зад„атака.

Шеста бригада је на подручју Никшића, Даниловграда и Грахова имала више борбених судара са непријатељем и водила на овом терену жестоке борбе. У свим акцијама Милош се истицао. Он је презирао непријатељске куршуме и ријетко се заклањао да би се заштитио. Оружје из његових руку увијек је ирецизно дејствовало, и због тога је често био мета непријатељу.

Априла мјесеца "1944. годиие 2. чета је дрхсала полохсај на Курилу изнад Орје Луке — Даниловград. На борбеном полохсају се налазио 1. вод, а остали дјелови Чете налазили су се на одмору у Пјешивачком Долу. Једног дана, негдје око 15 часова непријатељ је осуо хсестоку ватру из тешког орухсја — минобацача на наш Вод. Тог момента МилОш је задобио тешку и смртоносну рану. Пребачен је у Болницу 11 ударног корпуса у Доњој Морачи. али је након краћег времеиа подлегао ранама.

Милоша нијесу красиле само борбене особине. Истицао се он људским понашањем, истинитошћу, чврстином карактера, изиад свега другарством и добротом, због чега је био изузетно и ци-

јењен и омиљен од стране својих другова и сви су жељели да се са њим друже. А Милош, колико је био поштен и добар, никада за себе није тражио никакву погодност. Вазда је хтио другом да помогне: да свог друга замијени од тежег задатка, да му у маршу узме пушкомитраљез са рамена и да га носи по неколико сати а да никада не каже да му је тешко и да се уморио. Милош је био, и у најтежим моментима, наемијан и служио за примјер осталим својим друговима. Јуначки је поднио и смртоносно рањавање, без јаука, па је и тим чином потврдио прим.јерне врлине човјека и ратника за национално и социјално ослобођење свога народа.

Радомир-Рајо ЂОКИЋ

ДРУГ „ЕВЕНТУАЛИЈА"

Са свитањем приспјесмо у село Прогоиовиће. Први пут смо ту. Не знамо колико је, какве су му куће и људи. На изглед нијесу лоше, а унутар видјећемо. Вријеме је доста влахшо и прохладно. Борци уморни, посједали уз међу дух* сеоског пута и једва чекају да огрије сунце. Дако их мало стопли, мада је у ово доба године, и у овим крајевима, оно доста зубато. Неки почеше да кућају.

Командант хсустар и немиран, прође уз колону, позва једног од командира и нареди му да пошаље патролу према селу Градац. Тамо су јутрое испред њега требали да стигну Далматинци. Вал>ало би успоставити везу са њима.

Командир, пошто саслуша наређење, отпоздрави и пође да отпреми патролу. Узгред размишља кога да пошаље. Присјети се Мићана. Пошто смо у непознатом крају, он ће то најбоље да уради. Не иде се далеко и не треба му водич. Мићан је стари вук, вичан и лукав. Умије да осјети опасност и да се на вријеме извуче, што је у извиђачком послу важан и неопходан квалитет.

Погледом пређе преко уонулих бораца и опази једнога са новом титовком набијеном на очи, како на узнак лехш са ранцем испод главе и спава. Приђе му, препозна га и викну „Мићане, устај, имам задатак за тебе!" „Ма о каквом задатку говориш, командире побогу брате, јутрос на овој влаги", подшкући титовку са очију промрмља сањиви Мићан.

„Ајде, ајде, спреми се, чућеш!"

„Никад мира иемам, вазда ме некуда шаљеш, док се други излежавају", настави Мићан да гуњђа.

„Мора се Мићане, валшо је, ти ћеш то најбоље. Уосталом, зато те и одређујем."

Прилазећи командиру тетурајући се и трљајући очи, Мићан приупита:

„Друже командире, ако је далеко и опасно, молим те, допушти ми да ја изаберем сапутнике."

„Нити је далеко ни превише опасно, треба само бити будан и опрезан", дода командир и поче да му издаје задатак.

„Узми двојицу другова и пођи према селу Градац. Тамо потражи Далматинце, повежи се са њима и реци им да је иаш батаљон стигао, ту гдје .је и да ћемо оздје остатр! до ноћи. А кад ноћ падне, зна се, крећемо у напад на село Буроље. Ако буде нешто новије ,испред и око њих, нека ти кажу."

„Ништа више друже командире?"

„То је све, мораш кренути! Ej! замало да заборавим, припази се, умјесто Далматинаца можеш да сретнеш и четнике, зато опрезно и пажљиво. . . и још нешго, не СЕрађајте по кућама, са народом само лијепо и немој случајно Мијајла да поведеш са собом. Не умије он са народом, нарочито кад је гладан, па нам може непотребно створити политички проблем."

Врати се Мићан међу другове, озбиљан и важан и нешто као замишљен. То заголица неке борце и иочеше да га запиткују, зашто га је звао командир, није ли нешто ново открио у вези оие пчеле што је неко опали код Грахова. Још се не зна ко то уради, да ли газда четнички симпатизер да би компромитовао наше борце, или неко од Мићанових акбаба у тренуцима кризе.

На запиткивање другова Мићан оста хладан и затворен. Није му сада до тих наклапања о пчели и другим којештаријама. Његову пажњу заокупља добијени задатак ,и кога од другова да узме са собом. Одлучи се одједном и погледом означи Јована и Радоја.

„Вас ДЕојица спремите се, идемо у патролу!"

„Шта је теби јутрос, куда идемо, мени се вала не иде, уморан сам, а и обућа ме је издала, морам је поправити", побуни се Јован, али се ипак подиже и поче да се спрема.

„Брзо, спреми се не баљузгај, немамо времена на одмет!"

„Море, што се правиш важан, уосталом, ко си ти да ми наређујеш", не да му Јован опепелити.

,,Ко сам, што сам, није важно. Главно је да сам од овога тренутка командир извиђачке патроле одређен усменом заповиješћу командира чете Другог ударног батаљона 6. црногорске ударне бригаде. Патрола у саставу: Мићан, Јован и Радоје — командир Мићан, добила је задатак да у току дана у рејону села

Градац успостави везу са Далматинцима и прикупи податке о непријатељу на том правцу. Полазак одмах. Повратак по завршетку задатка, а најкасније до краја дана", озбиљно и самоувјерено заврши новопечени командир.

„Види, види, ти као прави командир изда борбену заповијест, али си заборавио нека важна питања", рече Радоје и настави. ,,Ако будемо, рецимо, је ли, нападнути и рањени ко ће нас и гдје, рецимо, је ли, санитетски збринути, тј. превити. Затим, рецимо је ли, у погледу интендантског обезбјеђења, на кога се, рецимо, је ли, ослонити, то јест, гдје ћемо нешто презалогајити."

Види Мићан да је Радоје поставио права питања, али он намјерно није хтио о томе. Незгодно му је да пред свима кахсе, да ће бити рањених и за храну по старом неписаном правилу „снађите се." Ово „снађите се" могло би да се рђаво протумачи, поготову јер га је командир изричито опоменуо да не залази у куће. „Може човјек, што знаш, кад је у питању храна да погријеши према народу. И ето ги белаја, одмах политички проблем. Ко је погријешио није важно, Мићана ће за врат. Нека, нека, боље је што сам прескочио ова важна питања у борбеној заповијести", закључи Мићан и наби титовку од ћебета још више на чело и одбруси:

„Ништа те нијесам питао и немаш право да ме допуњујеш. Није ово четни састанак. Кад извршимо' постављени задатак, иако не буде све како треба, имаш право да на четној конференцији, под тачком „евентуалије" изнесеш своје примједбе."

„Овај друг „евентуалија" се богами не шали, припазите се вас двојица", добаци неко из групе бораца која ослушкиваше препирку између Мићана и Радоја.

Крену патрола на задатак. Мићан на челу, а за њим на прописном одстојању Радоје, посљедњи је Јован. Прођоше ирве куће, не питају за пут, и да и хоће немају кога. Сељаци се затарабили и још не излазе напоље, али патрола осјећа на себи њихове погледе што их помно слиједе иза затворених шкура. Само понеко пашче звирне из своје кућице и одмах се увлачи назад. Ни једно, ни да лане. Уплашила се војске. По њима се види да нијесу добро дошли гости.

Мићанова дружина зато не хаје. Она се брзо из села удаљи. На првом брехсуљку застадоше да осмотре терен испред себе. Обухватише погледом што се даље могло, ништа сумњиво не примијетише. Наставише да се крећу, сада са повећаним растојањем и опрезније.

Изненада преко једне удољице појавише се двојица наоружхших људи. Нијесу тако близу да би их препознали. Судећи по одјећи могу бити само четници или партизани. Мићан даде знак својима да се притаје и да их пуште што ближе да прићу. Не потраја дуго, ево их наилазе, само што на Мићана не нагазише.

Он се склонио иза висока зида и ослушкује разговор.

„Стипане, асти Ису.са Бога, ту нема нигдје куће."

„А шта би тија, триба још пуно ићи до села."

Па то су наши Далматинци, закључи командир патроле и искочи на камену ограду.

„Здраво, другови, баш вас тражимо", додаде Мићан и крену им у сусрет. Ови, очигледно изненађени неочекиваном појавом Мићанове патроле, застадоше, али се брзо прибраше и повикаше, „да ли је то Други батаљон Шесте!" Пошто добише потврдан одговор, Стипан ће Мићану „ми пошли к вама, имаш ли што за пушити госпе ти".

Извади Мићан дуванкесу и понуди другаре Далматинце. Са задовољством попушише по једну. Уз разговор о свему и свачему, двије патроле са истим задатком, зачас се споразумјеше да се одмах не враћају својима, него да заједнички крену према селу Градац да потраже непријатеља.

Путом се договорише да у првој кући коју сретну, сврате и распитају се о четницима, гдје су и колико их има.

„Ако случајно буде наш човјек, можда ћемо добити нешто и за маренду", рече Јере очигледно гладан.

„Ма ђава ти га изија, ми смо ту да извидимо непријатеља и да га заробимо ако можемо, а ти о маренди. Асти бога јарца, ти само сањаш да ти је бокун меса и чашу беванде", изгрди Стипан Јерета ни крива ни духша. Имаше Стипан чин водника, а и неки извиђачки курс од мјесец дана бијаше са успјехом завршио. С обзиром на то, као и на његово веће искуство и сналажљивост, убрзо се наметну за командира заједничке патроле.

Прихвати га и Мићан за претпостављенога, мада тешка срца, али то јавно не показа. Радоје и Јован у почетку мање, а касније све више и више спрдаху се са Мићаном, на рачун тога.

„Нико као наш Мићан, из чиста мира и без зрна барута не изгуби командирство." Искрено, бијаше им и мило, због онога јутрашњега Мићановог вељања и надгорњавах-ва.

„Нека, тако му и треба, није за њега командирство кад не зна да га цијени и носи. Нико му у кући никад није ни десечар био. Људи су командирство на памет и јунаштво стхчцали, па су знали да га и сачувају. А не хсао наш Мићан, изгуби га иза једне међе, колико си длаком у длан ударио", разговарају тихо полугласно Јован и Радоје, али тахсо да их и Мићан чује.

Самозвани командир Стипан одиста је знао са друговима 1сако треба. Није се никад постављао, и кад је требао и могао, као наредбодавац. Просто није желио да истиче своју моћ над другима, поготово не јавно да сви виде. Био је говорљив и предузимлжв, ријечју, динамичан и окретан друг, који воли да помахсе

другима и да ради све послове, чак и оне које други избјегавају. Посједовао је нека својства која су га зачас стављали у центар пажње и везивала људе за њега. Ето тако се он и овдје у првом контакту са патролом Другог батаљона, без намјере нашао у први план. Његови предлози о извиђању непријатеља и начин како то спровести веома се допао друговима.

Успут до прве куће Стипан је Мићану испричао, малтене, све што је на курсу научио. Мићан је био изненађен и искрено одушевљен знањем друга Стипана. Без сујете извршавао је сва Стипанова наређења, све до тренутка док на Радојевом и Јовановом лицу не осјети подсмјешљиве погледе и иронична пребацивања на рачун губљења командирства. Хтио је нешто да промијени, али је већ било касно.

Убрзо стигоше испред једне усамљене куће. Стипан даде руком знак да залегну, онда приђе Мићану и нареди му да се пребаци до куће, извиди има ли неког у њој и ако не буде да дизањем капе десном руком увис о томе обавијести.

Није га могао одбити, да не помисли како се овај Црногорац уплашио. Осврну се на Радоја као да му хтједе рећи „морам ићи да не каже да сам кукавица".

Брзим скоковима заобиђе једну ограђену рупу и нађе се иза куће. Кућа од камена, озидана на избу и покривена сламом, по Стипановој процјени не обећаваше много. Пошто пажљиво осмотри околину, упути се Мићан према улазу. Врата, међутим, бијаху закључана и шкури на прозорима спуштени. Крену према избу, на степеништу застаде, јер опази да су врата и на њој затворена, боље рећи, једном совом запријечена. Поврати се назад и договореним знаком обавијести Стипана да дође.

Стипан, пошто стиже, прво на узвишици иза куће одреди Јована да осматра према селу. Послије сам похита да провјери има ли некога у кући. Прати га Мићан иа корак два позади као какав ађутант, спреман да реагује на сваки Стипанов упит или захтјев.

Обиграше око врата и прозора и кад се увјерише да од домаћих нема никога, навратише до избе. Овдје Стипан застане, као да се преслишава, што би требало урадити прије уласка у затворену просторију у којој се, евентуално, може и непријатељ срести. У помоћ дозива знање стечено на извиђачком курсу. Стаде да процјењује и анализира, да ли је предузео све мјере борбеног обезбјеђења. Одмах уочи да изба, осим врата, има и мањи прозрр кроз који се мох<е увући слабији човјек или дијете. Мохзда је изнутра повезана неким пролазом или стубама са горњим просторијама куће. На крају закључи да кућа има три прозора и двоја врата, а хвих су четворица, јер на Јована не може да рачуна. Напреже се Стипан како да разријеши ироблем. По ономе што је

учио, сваки отвор иа објекту, који треба провјерити и испитати мора бити покривен једним борцем. Узмува се и поче да се чеше иза ува, никако да се одлучи што да.ље и како у избу да продре, а да истовремено блокира све отворе на кући, јер, недај боже, свашта се може догодити.

Мићан стоји на пристојном одстојању од водника и чека на њега. Он и не сања са каквим се дилемама Стипан бори. Једино примјећује да се нешто узнемирио, изненада зацрвенио и зној га почео пробијати. Помисли да му није добро, да није прехладио или стомак покварио. Па ће у зло доба „друже Стипане, сједи мало, одмори се, видим да те је ухватила нека мука. Имамо довољно времена, продужићемо касније према селу, ваљда ћемо срести некога да нам исприча нешто о четницима, толико да нијесмо бадава долазили."

Погледа га Стипан некако зловољно и расијано, па ће напокон „одлучија сам, на силу се пробити у избу, уз истодобно блокирање свих шуба на кући, са задатком, испитати унутрашњост избе и непозната лица ухватити ако их буде било. У избу треба да продре Мићан, а за блокирање горњих шуба Јере и Радоје, а шубу на изби блокира. . ." мало застаде. . . „нико, асти бога јарца. . . Моје мисто биће испод скалина. О свему ме обавијештавати гласом."

„Госпе ти, а како би друкчије", огласи се Јере.

„На извршење задатка одмах!" заврши Стипан и као да се ослободи неке велике море која га страшно притискаше. Испрси се и задовољно закључи: „Ја моје урадих, а ви како хоћете, само да знате да одсада искључиво од вас зависи, да ли ће задатак бити успјешно извршен."

Гледају га остали из патроле, иомало зачуђени и не могу да повјерују својим очима и ушима. И Мићан коначно закључи да је овај Стипан помијешао ред ствари или, како би се рекло, фали му нека даска у глави. То би он некако и схватио, али како сјутра остати жив од Радојевих задиркивања, како му је овај звекан издао заповијест да се пробије и овлада са избом. Не, он то више неће дозволити. Доста је било зајебанције и зевзечења. Још једном, одмјери погледом Стипана и сједе на степениште, извади дуванкесу и запали. Таман помисли да и њега понуди и да то искористи као повод за разговор и преокрене ствар на шалу, кад се одједном самозвани командир опрухш украј степеница и са пушком на готовс нареди Мићану да креие према вратима избе. Види Мићан да је враг однио шалу. Уста, и без орухсја дође до врата, одпријечи их и уђе у избу. За њим одмах дође и Стипан сав узбуђен, али без зле намјере, поче да га грди што је неозбиљно и крајње неопрезно ушао у непознату кућу у којој су се могли затећи и ненријатељски елементи. Да би био убједљивији, изнесе му низ сли-

чних примјера из рата које је на курсу чуо, а и сам доживио, у којима су многи наши другови, због наивности и небудности, хшвотом платили. И одмах потом, значајно добаци: „Ја ову машкараду нисам чинија због мене горика, него због вас младих бораца да знате како триба поступити кад се нађете на извиђачком задатку у непознатом мисту. Је ли тако госпе ти!?"

Мићан, мало зачуђен али и постиђеи, како је могао онако на пречац да донесе лош суд о неурачунљивости друга Стипана, приђе му и загрли га топло и снажно, стављајући му тиме до знања да је потпуно у праву и да прима срцу његову другарску критику.

Изба бијаше невелика и прилично ниска просторија, једва да се у њој може исправити мало вишљи човјек. Зидана од клака и камена, вјероватно никад окречена, дјеловаше невољно и неугледно. Уз ону њену страну, супротну од врата бијаше озидан пиџун. На зиду према југу остављен је омањи незастакљен прозор са шкуром, запријеченим штапом изнутра. На пиџуну се налазаше један овећи бадањ празан, до њега каца за кисели купус скоро испражњена. Ту је и буре са вином величине око 150 литара, једна димиџана од 20 литара за ракију и она при крају. Поред бадња, с друге стране, такође на пиџуну, бијаше прислоњена уза зид вреће са око 50 кг урметина и котарина од пруће са исто толико кртоле. У ћошку до прозора растурена стајаше стара натра (разбој), а одмах до ње испод прозорчића полох^ен на земљу алат за камен. На средини избе бијаху бачене на гомилу, без некога реда, мотике, лопате, виле, грабуље и други прибор. Бијаше ту и један раоник за рало, јарам без тељига, поломљена срчаница и забад од воловских кола. О греди на клину висаху двије косе са прибором. До њих, само на другом јачем клину, бијаше за алку окачен кантар, а на зиду насирам њега боланџа.

Ако је судити по алату и затеченом прибору, ради се о домаћинској кући. Према броју коса, у кући вјероватно раде и живе двије мушке главе. Растурена натра, бачена у ћошку избе, по свему није одавно у употреби. Мора да домаћица није жива или је породица остала без вуне и оваца. Остављено жито и поврће наводи на закључак да је домаћин са породицом на брзину напустио кућу. Овако резоноваше Стипан поводом затечених ствари у избу, гласно и јасно да га чује и Мићаи.

„Што ти о свему овоме мислиш, друже Мићане, да ли сан у праву?"

Мићан још једном импресиониран логичким закључивањем друга Стипана, климну главом у знак одобравања.

Радоје и Јере залегли испред камене оГраде и на нишан држаху вра-та и најближи прозор горњег боја куће. Јере се узврпољи, чим двојица командира уђоше у избу. Хтио би да се тамо и

он нађе, а незгодно му да остави Радоја самог и да незван иде. Боље ипак да крене, што знаш, можда ће се наћи тамо нешто и за јело. Није сигуран, ако би се нешто затекло, да би га Стипан позвао. Не би му то био први пут. Тако зимус, свратише у једну кућу код Грахова да се огрију. Ватра се распламсала на огњишту, а у котлићу на веригама вари се качамак. Истина, мало га имаше, а чељади много. Домаћин, неки гостољубив и пријатан човјек, стално пожурује домаћицу да пожури са качамаком, хоће и њих да угости. Стипану непријатно што се баш у вријеме ручка нађоше у кући, и пошто се мало стоплише, нареди да се крене. Домаћин не да да иду, навалио да остану на ручку. Стипан ни да чује, жао му дјеце, јер ни за њих нема довољно. Никад му то Јере не може да заборави. Како је могао[1] да одбије позив домаћина, кад је добро знао да за последњих 24 часа ништа на уста не бијаху ставили. Да се и данас не би слично догодило, одлучи да одмах крене за њима. Дође до Радоја и рече му да иде начас до избе да види што има тамо.

Нађе Стипана и Црногорца Мићана насред избе како нешто разговарају. Он мимо њих прође и поче да претражује по кацама наоколо. Прво завири у ону за купус и кад примијети да га још има, сав устрептао, окрену се Стипану па ће: „Госпе ти, да узмен мало, не могу више да подносим глад."

Стипан се нагло окрену и оштро га уиозори да моментално има важнијих послова од киселог купуса. Узгред му још пребаци зашто је без питања и одобрења напустио своје мјесто напољу. Јере као да не слушаше, настави да пребира по кацама и стварима на пиџуну.

„Видите ли људи овдје имамо право вино", показујући на буре са вином. Ех, да ми је сада мало рибе да их бацим на граделе, оли мало кастрадине што би било весело. Али има купуса, па ћемо мало са вином замезити."

Стипан га опет, доста оштро упозори да у туђој кући не смију ништа да узму, поготово не у одсуству домаћина. То би, по њему, била пљачка, отимачина, а такве наше поступке четници би обилато искористили да нас код народа политички компромитују.

„Ако је којим случајем овај домаћин четник и чека нас ту долика иза Градца на положајима, зар да и у таквој кући не попијемо бокал Еина. Госпе ми, грехота је из пуне куће отићи хседан и гладан."

„Претпоставимо да домаћин није четник већ наш симпатизер или неутралац, што на то кажеш", обрати му се мало[1] зачуђено Мићан.

„Још боље, ако је наш човик, тај сигурно не би жалија, сам би нас понудија. А неутралац, био би пресритан што смо узели само мало. Уосталом, да је ово кућа нашег симпатизера он је не би

ни напуштија. Чека би нас ту. Бија би пресрећан што смо дошли. А за остало ме није ни брига."

„Треба да нас је брига за све. Ми морамо примјерним понашањем према народу и његовој имовини показати да се разликујемо од четника", успротиви се Мићан.

„Слажен се да тако триба. Али питан ја вас да су се којим случајем умјесто нас овди нашли четници што би урадили? Сигуран сан, они би напуштену кућу опљачкали и можда спалили. Ми то не чинимо, ми чак нећемо ни да завиримо што има на горњи кат. У изби ништа не дирамо, ни покућство, ни храну, ни. . . Ако узмемо бокун овога смрдљивог купуса и попијемо бокал вина, нијесмо госпе ти, ваљ>да, издали НОБ и АВНОЈ", не да се Јере.

Убрзо иза Јерета и Радоје дође у избу. Расправа о купусу и вину доприје и до њега, па нетнто због изгладњелости, а нешто и из радозналости, натјера га да и он без питања напусти борбени положај испред куће. Због повишене температуре, коју изазва дискусија о деликатним питањима, остала тројица не примијетише у први мах да им се и Радоје прикључио.

Стипан се у почетку супротстави, тврдо и доста оштро Јеретовом предлогу. Касније се повуче и само слушаше његово све упорније доказивање и убјеђивање оеталих да је у праву. И кад овај поче да објашњава Радоју око чега се споре и што он предлаже, Стипан ће онако, као за себе, „ма шта си навалија са тим твојим предлогом ка ждрибац на кобилу. Збориш о купусу, а он смрди ка твор. Причаш о вину, а ни чаше нима чиме би га проба".

Ову Стипанову опаску Јере једва дочека, па навали са новим аргументима, што се вина тиче, ја јимам идеју и зато. Нисан ја зато да просипамо и лочемо вино прико мјере. Грехота је и кап пролити, а то је госпе ти ,,крв исусова", како би река наш велечасни. Ми смо народна војска и ако нешто триба да узмемо да би се прехранили, то триба да радимо организирано и јавно. Ево ако се сложимо да узмемо по бокун купуса и бокал вина, оставићемо домаћину написмено тачно колико смо појели и попили и потписаћемо се сви петорица. Нека човик иаплати, сјутра кад се ослободимо од наше народне власти."

„Стално збориш о бокалу вина, а бокала нима нигдје. Видиш ли да нигдје нима никаква суда, а да обијамо врата на кући то ни за живу главу н|ћу допустити. То би се већ могло протумачити као пљачка и џасиље своје врсте", оштро се супротстави Стипан.

„Стипане, смири се и послушај ме до краја што ћу ти казати. Нисан ни ја за обијање врата за ради бокала, али јесан за попити мало вина. Предлахсем да вино пијемо из капа."

Наста смијех и сви помислише да се Јере измотава. Али он иастави озбиљно да износи своју тезу како да се напију вина и о томе оставе домаћину уредну потврду колико су га попили.

„Већ сам река да пијемо из капа, али не свак из своје, већ да изаберемо најбољу капу која најмање пропушта течност. Госпе ти, не триба ,,крв исусову" без потребе проливати. Да би утврдили колико је који попија, прво ћемо се измјерити на кантар, наравно без оружја и торбака, па ћемо се по завршеном пићу поново измјерити и добијена разлика је количина попијеног вина, Али, пазите, мулци да за вријеме пијења нема пишања."

Опет наста смијех и зезање. Још нико не вјерује у ове Јеретове приједлоге али он оста досљедан CEOJOJ идеји и зачас покупи све четири титовке и стави их испред себе. Одмах узе Мићанову, велика је и нова, направљена од ћебета али и постављена платном од шаторског крила. Зграби је и поскочи од среће. „Па ова је идеална, није матере ми, гора од бокала. Ни кап неће пропустити."

Мићан намргођено шути, х<ао му нове капе, заудараће му 10 дана на вино, а богоми неће бити лијено за њега ако се сјутра у Батаљону дозна да су пили вино из његове капе. Побуни се, на ће другови ма: „Немојте из моје, немам је ђе опрати, доносиће ми глава данима на вино, а уз то сам осјетљив и подложан главобољи, забољеће ме и нећу се за мјесец дана курталисати болова", покуша Мићан да се извуче.

Ништа ни.је помогло. Навали Јере на њега са молбама и обећањима, да ће му капу опрати и на сунце просушити, а за то вријеме, даће му његову да не иде гологлав. Повуче се Мићан и преста даље да се опире. Стипан, ништа не говори, одиста га је Јеретова идеја о вину, капи и начину како то све извести, разоружала. Њега су још од раније знали другови као великог љубитеља вина. И данас, иако је гладан, кад би бирао између хљеба и вина, прво би се за вино ухватио. Јере, као да знаваше за ову његову слабост, зато је онако упорно инсистирао на свом предлогу. Можда се због тога Стипан и повукао и наводно незаинтересовано пратио што ће даље бити, а у ствари, једва је чекао да проба мало вина.

Јере приђе кантару и позва Радоја да га измјери. Овај без ријечидође и погледом га упита што сад? Јере му показа на куку од кантара и нареди: „Ухвати се за њих и подигни ноге, ждрибац један." У Радоја нађоше 68 кг у Мићана 72, Стипан испаде најлакши свега 66 и у Јерета 70 кг За Јована се договорише да га један послије од њих замијени на осматрачници како би и он пробао „крв исусову" из ЈБешанске нахије.

Након мјерења отпоче ритуал. Јере, са Мићановом капом, приђе пипи на бурету. клекну и пољуби је, а затим је наточи пуну.

Брзо устаде, окрену се истоку и прекрсти, а онда поче полугласно, побожно да изговара мало изврнуте Исусове ријечи по Библији ,,господе, ако може ова чаша да ме не мимоиђе", показујући на Мићанову капу коју принесе и на душак испије.

Обредише се сви другари, а кад дође ред на Мићана, он се прво тужно загледа у своју титовку, деформисану и мокру од Љешанског вина. Хтједе нешто да каже, али га брзо упозорише да капа већ пропушта и да вино цури. Пошто га испи и брке обриса поче: „браћо и другови, ако се којим случајем опијем, немојте ме оставити да ме она четничка жгадија жива ухвати и да се на мене ихшвљава. Ја сам муанат на пиће. Ријетко пијем, понекад чашицу ракије, а вино скоро да не памтим. Можда чашу — двије само на св. Ђура, моју крсну славу. Иијесам сигуран да ће ми ноте издржати."

„Небој се, нећемо те оставити! А што се нога тиче, оне ће за сигурно издржати, ако глава издрхси и остане бистра", утјеши га Стипан.

Пошто се лијепо почастише, измјерише се поново како доликује. Убиљежише на некакЕОм парчету хартије, истргнутом из Стипановог нотеса, да су Стипан и Јере били скоро по килограм, а Мићан и Радоје по пола кила тежи. Јере се на крају присјети те на боланџу измјери Мићанову капу и нађе да је и она отежала скоро пола кг. Дакле, записаше имена свих четворице и поред свакога ставише колико је ко попио. Капу Мићанову посебно уписаше и на њен рачун ставише пола литре вина.

Док су ови Еесели другари освајали избу по Стипановом и Јеретовом плану, Јован на осматрачници савјесно вршаше дужност осматрача. Осматраше лијево и десно, почев од куће па све докле му поглед досезаше. Сам је одредио зону осматрања и репере у њој, све по правилу и пропису, онако како га је још у Лијевој Ријеци учио командир вода. Ништа сумњиво не примијети. Да би одагнао досаду, поче да осматра најближу околину. Прво крену од куће. Као добром старом чобанину, не промаче му тор позади куће, ограђен сувомеђим зидом са трњем поврх да стока не искаче. На лијевом ћошку задњих ребара куће, гдје почињаше тор, остављена је струга, запријечена љесом од проштаца. Тор је мало издигнут у страну, невеликог изгледа, прекривен свјежом прпошком, овчијом или козјом, са осматрачнице не могаше да одгонетне. Али је сигуран да ту обитаваше мање стадо ситне стоке. У саставу тора, на његовој горњој — вишљој страни бијаше подигнута мања појата озидана на једну воду. И она је празгга, Преко осматрачнице вођаху многе утабане стазе, што их је годинама стока, при одласку и повратку са испаше, туда направила.

Недалеко испред њега, запази удубљење у камепу, налик на осредњи шкрип, покривено обраслим или донешеним трњем. Није у стању да са ове удаљености тачно одреди. Таман помисли да устане и провјери, кад путељком од села према кући, примијети човјека на коњу да долази. Уста, непримијећено се спусти до избе и о томе обавијести Стипана и другове.

Уз вино, другови се бијаху недозвољено опустили и раскомотили. Прислонили оружје уза зид, од којега се, иначе, никада не раздвајаху, просули причу о свему и свачему. Зачас заборавише на рат и задатак због којега су ту. Ужагрених очију препричаваху догодовштине и личне доживљаје из минулих предратних дана. Неки се присјетише неостварених планова и младићких маштарија. И ко зна шта би још све било и докле би трајале ове небулозне приче да се не појави човјек на коњу. Његова изненадна појава прекиде филм празних и опасних илузија и врати их у реалан свијет, груб и суров какав до малочас бијаше.

Стиже незнанац на гладном и изнемоглом кљусету. Усађен на самару, са ногама у праћама, посматраше с великом пахсњом прилазе и околину куће. Бијаше то човјек 50-тих година, средњег стаса, крхког и мршавог тијела, испијена лица и необријане браде. Обучен у изанђало црногорско одијело од бијелог сукна, са обавезном црногорском капом и лошом обућом. Све у свему личијаше на слабашна и неодлучна човјека.

Чим сјаха и привеза кљусе за стару полутрулу цању, упути се ка вратима куће. У пролазу спази да су врата на избу широм отворена. Не слутећи ништа, пође да их притвори. Кад угледа људе под оружјем како унутра сједе, неста му бијелога свијета. Нијем и збуњен стаде као окамењен. У иолутами не може тачно да разазна ко су и чији су ово оружници. Прекиде га нешто по појасу и није у стању ријеч да изговори. Мозак му је блокиран, језик се завезао, а уста и кољена сташе да подрхтавјау. Поче изба да му се љуља. Од страха и голема узбуђења, повјерова да ће пасти. Као из дубине и велике удаљености зачу глас „друхге сједи! Ево ми незвани дошли ти у госте, а тебе као домаћина нигдје ни од корова. Нема ии друге чељади, да нијесте на катун издигли. Ако јесте, да нијесте мало подранили, тек је марач прошао," огласи се Мићан, толико да би прекратио неизвјееност и очигледну збуњеност домаћина.

Сељак се спусти на праг од врата и пошто се мало прибра рече: „Откуд овдје браћо, какво вас је добро донијело?"

„Да смо браћа по крви и поријеклу у то не треба сумњати, а да ли смо браћа и по оружју, видјет ћемо. Који нас је враг ту донија, за добро или зло, то је војна тајна. Но, реци ти нама од којих си, како се зовеш и ди су твоји? Зашто си напустија кућу", оштро ће њему Стипан.

„Браћо и другови, прибра се сељак, и као да је коначно схватио с ким има посла, ја сам Станић одавде, старосједелац из невелика братства. Нијесам од кољеновића. Моји су вазда сиротиња и по најму били. Ја сам такође служио другог и неку црквицу зарадио. Имах срећу да се оженим миразушом и тако уз мој рад и њено имање нијесам досад лоше пролазио. Изродисмо шесторо дјеце, пет дјевојака и једно мушко. Четверо је, хвала богу, живо, а двоје ми још у колијевку пијенуше. Најстаријему је 26 година. Имам нешто хшвога, нестаде ми овдје пиће за њега, па смо јуче прешли у неку рујину од куће, с ону страну села. Имам тамо мало сијена што укосих љетос на очевину, у неке окрајке. Ово прољеће задоцнило, а неко мало оваца се омладило, оће да сатишу од глади и оне и јагњад, па. вељу, боље је да се тамо преселимо, док то сијено не изметнемо, јербо га немам нашто овђе пређерати. Ја дођох да на кључусе оћерам још то мало кртоле и фурментина што ми је остало," заврши Станић своју причу.

У даљем разговору Стипан се трудио да надмудри овога сеоског препредењака, који се био добро избирикао да остави увјерљив дојам о својој наклоности према НОБ. Није искључено да се и међу четницима није слично понашао. Вјероватно је и за њих имао сличну причу, вјешто и добро срочену.

Трудећи се стално да остави утисак добра и поштена домаћина, исприча да је двије најстарије шћери удао, једну у Бокову, а другу у Кокотима и да живе доста танко, нарочито ова у Бокову. „Кад најбољ.е година понесе, ова из Љешкопоља може некако да састави до Ђурђева дана, а ова што је удата у Бокову, богами, не може ни до Божића." Рече да су му зетови добри људи. Од поштенијех су, и да су вазда били за народну ствар. Овај из Бокова је Ломпар, а они су познати као велики партизани. За онога из Кокота исприча да је у роду са другом Спасом. Нема им, чоче, по коме дођи да су против овога зашто се ви борите."

,,Ваљда си и ти пријател>у за ово наше". дочека га Стипан.

„Да, да, како да не," пожури Станић да се исправи. „Ја сам вазда био ваш. У прољеће 1942. године, кад оступисте за Босну, ја остадох. Бијасмо нешто болешљиви и ја и жена, дјеца ситна и нејака, немах их гдје, ни коме оставити. Иначе, вјере ми, оћах и ја са вама."

„Добро, стално причаш о ситиој дијеци, а двије си најстарије удомија. Ништа не збориш о сину, колико има година?"

„О сину, мој друже, могу да ти кажем, да је то једна макања, слабо и злорано вазда било. Знаш како ти је, јединац, па смо стално у њега пиљкали, и поред свега, оста хшћеласт и танак ка глиста. Љут је и некако усукан, не можемо му брате ништа. Ето, на Јовањдан, овај што долази по Божићу, напунио је 19, а изгледа ка да му је '15 година."

„Е, мој пријатељу, та твоја макања, може пушКу да носи. Можда је иегдје и носи са четницима. Није искључено да нијеси и ти један од њих, па си доша да извидиш ди смо и колико нас има. Ни једие ријечи досад ниси река о четницима, иако си доша са њихове територије. Тамо си и породицу преселија и стоку склонија, да би био у њиховој заштити. Слушам те цило вриме како нас фарбаш. Али да знаш, госпу ти курву, да ми имамо и других средстава и начина да те присилимо да говориш истину", нарогуши се Стипан и крену ка њему.

Сељак као да је очекивао овакву Стипанову реакцију, умјесто да ушути, пређе у напад, упозори присутне да није очекивао и замишљао такав сусрет са партизанима, послије дужег времена. Изрази чуђења и жалбу на невјерицу и псовку упућену му ни криву ни дужну. Пожеље да га воде у виши штаб са надом да ће тамо срести друга Андрију, за кога је чуо да је један од великих партизанских команданата. „Надам се да ће вас друг Андрија убиједити у моје поштење и честитост моје породице", без устезања и са већом чврстином у гласу заврши своје овај Љешњанин.

Чим је опсовао и кренуо према њему, Стипан је одмах увидио да је погријешио и да агресивним ставом и пријетњом са овим жилавим и домишљатим сељаком неће изићи на крај. Још кад му Мићан дошапну да је друг Андрија, на кога се овај позива, у ствари, командант Ловћенског партизанског одреда, помисли да можда није ово неки наш илегалац, остављен по задатку међу четницима. Ако је истина оно што је за породицу и зетове испричао, као и његова изражена жеља да га воде у виши штаб и другу Андрији, могло би се, уистину, радити о нашем човјеку. Имао право или не, став према овоме човјеку треба промијенити, закључи Стипан на брзину. И да није наш човјек, није добро ни правилно псовком и притиском, изнуђавати признања од људи. Није то наш стил рада. С-амо аргументима и тврдим доказима може се навести човјек да увиди своју заблуду и призна грешку. Не би било за Стипана добро ако се овај одиста буде жалио, тим више, ако његови у јединици сазнају и за вино које је попијено без знања и пристанка домаћина. Као мућа ошину га помисао на посљедице које би могле услиједити, ако се све ово искомпликује и прерасте у политички проблем. Присјети се и 1942. године, када у његовој јединици, за далеко мању и безазленију грешку стријељаше његовог друга и комшију. Ваљда га, послије свега што је издржао и претурио преко главе, не би тако сурово казнили, али би сигурно услиједила деградација чина и искључење из партије. Већ себе види како му пред стројем читају наредбу о ражаловању и како утучен и несрећан, опет почиње све испочетка. Не, не, то не може нити смије дозволити, треба одмах ретерирати и ако

треба и извинути се овом незнанцу, или га навести да то схвати као могућ и случајан неспоразум.

Спусти глас, омекша у ставу и изразу и таман изокола поче да поново успоставља један сасвим другачији контакт са осумњиченим, кад у избу грубо и ненадно упаде Јован, носећи једну врећу пуну нечега завезану и поред своје, још једну пушку. Приђе Стипану и рече му да је ове двије „ситнице" нашао у шкрипу изнад куће, у непосредној близини иза осматрачнице. У врећи коју отворише и насред избе истресоше, бијаху неке кућне драгоцјености и нешто дјевојачког руха.

Станић ублијеђе и као да га пушка погоди, не помјери се лијево ни десно, правећи се невјешт.

Да ли је ово његова роба приупита га Стипан, у потпуно другом издању од малопријe. Овај енергично одмахну главом. ,,Боже сачувај, ја такво нешто никад нијесам имао."

„А чија је ова пушка," са подсмијехом ће Стипан.

„Откуд бих ја знао. Моја је кућа на путу, свакакав белај туда пролази, можда је неко у пролазу из страха или нечега другога бацио у тај шкрип."

„А какав би то други разлог био, кад већ није страх," умијеша се Мићан.

„Какав, и ја се питам? Знам сигурно да није поштен, можда је хтио да ми се освети, да ме компромитује, па потурио ту пушчетину. И да се „власи не досјете", уз њу оставио и ове кућне потрепштине," не да се Станић, покушавајући да одговори логично и једноставно како то њему одговараше.

Јован приђе Мићану и показа му нешто на кундаку пушке. „Опрости што те прекидам и не заборави гдје си, како ти оно бјеше име", полако ће њему Мићан.

„Машан, чоче."

„Дакле, Машане Станићу видим да си и стихоклепац постао. Ево ,овдје на кундаку пише: „Ни ћу Титу, ни ћу Дражи, него у шкрип па ме тражи". А испод тога су урезана почетна слова твога имена и презимена М. С. или Машан Станић."

Стипан поскочи, узе пушку из Мићанове руке и поче да се шегачи са Машановим алибијем и малопређашњим наглашеним патриотизмом. Ни ријечи га више не упита, већ му само одбруси да је такав његов дефетистички став, у ствари, непријатељски став према НОБ и да му ништа више не вјерује.

„Боље би било и за тебе и ону твоју макању да сте поштено сачекали нашу војску и пружили јој помоћ у границама ваших материјалних могућности. ОвакаЕ став води и тебе и твоју макању у сигурну пропаст." Пошто га приупита о четницима, гдје су и шта раде, стави испред њега оно парче хартије о попијеном вину и објасни му да то може, кад вријеме дође, показати и нап-

латити од иародие власти. И то обавезно да уради, како се међу својим саплеменицима не би могао ничим похвалити, да је нешто урадио или материјалко помогао нашу борбу. Предложи Мићану да крену иазад, а сељаку Машану да и он пође са њима до њиховог штаба, увјеравајући га да ће се брзо вратити.

Машан уплашен, више иоражен и посрамљен покушаваше да пронађе стотине разлога и изговора да објасни и оправда свој став. Најјачи му бјеше да је његова кућа и породица, живјећи у крај пута, вазда била изложена разним притисцима и неугодностима свакаквих војски и оружаних група и да би преживјела, морала је да изабере и усвоји овакав иачин живљења и понашања. Зна да то није у духу најбољих традиција овога краја, али он се морао дрх<ати принципа „нужда закон мијења" или „циљ оправдава средство".

Мићан поново задоби командирство којега се бијаше добровољно одрекао. Али са далеко мање амбиција и жеља да ову своју привремену духшост у опхођењу са друговима стално истиче.

Јован и Радо.је престаше да га задиркују. Но, без сумње, неће заборавити да се сјећа.ју оних веселих и смијешних тренутака из патроле са другом „евентуалијом". Дакле, сви се вратише одакле су и кренули, богатији за једно дохшвљено другарство и искуснији за један релативно миран ратни дан.

Само титовка друга „Евентуалије" не бијаше онако нова и испеглана као раније. Не треба јој се, међутим, чудити; имала]е сирота напоран и узбудљив дан.

Ђоко БАНОВИЋ

ЈЕДНО СЈЕЋАЊЕ НА ТОМАША МИЛИЧИЋА

Априла и марта 1944. при формирању официрске школе Приморске оперативне групе, одржан је курс за старјешине јединица Групе. Као слушаоци курса наведене Школе били су командири водова, чета, те команданти батаљона и замјеници у овим звањима. Међу слушаоцима било их је са средњом, нижом спремом, а и само са основном школом. Углавном бистри, окретни, искусни и млади старјешине наше војске. Један од њих, Томаш Миличић се издвајао својим изгледом: маркантан, лијеп и допадљив. Посебно се истицао својом интелигенцијом и преданим радом. На курсу су предавани, у цужном обиму: стратегија, борбена вјештина, ратна слух^ба, служба везе, топографија са чи-

тањем карата, егзерцир, стражарска служба, фортификација, иаоружање са наставом и теоријом гађања и нешто војне администрације. Скоро из свих ових предмета Томаш је имао најбољу оцјену — пет. Изузетно разумијевање је имао за ратну службу и читање карата, па су ми остали у сјећању његови одговори баш из ових предмета, и то ради тога што, кад сам ја, као испитивач, хтио да га прекинем, видећи да дивно и зналачки одговара, потпуковник Димитрије Новићевић замолио је да настави. Кад сам му касније рекао — што га гњавиш, Димитрије је одговорио: „Слушај, Војо! Толико уживам да га слушам, јер тако паметно и разложно излаже, логично и дивним језиком, да би сатима слушао. Гарантујем ти", наставио је, „да би сад полохшо пријемни испит за вишу војну академију". Међу 450 кандидата положило их је само 55.

Због дубоког утиска који је остављао излагањем, а будући да је био без неке школске спреме, и сам сам га добро упамтио, и више пута причао о Томашевој изузетној интелигенцији. Чуо сам касније да је погинуо као командир чете у борби са Нијемцима за Горажде.

Војислав Н. НОВОВИЋ

БОМБЕ НИЈЕСУ УИОТРИЈЕБЉЕНЕ

Крај је априла 1944. године. Налазимо се на положајима на територији с. Граховца. Иеколико дана раније, на тим положајима смијенили смо дјелове херцеговачке бригаде. Одмах послије смјене, имали смо жесток сукоб са четницима. Борба је трајала цио дан, али смо успјели да их разбијемо и да их натјерамо у панично бјекство. Тако смо заузели најповољније положаје на простору с. Граховац, с. Загора, с. Калопер, с. Орао — с. Омутић и ту остали два дана. На дан 1. маја добили смо наређење за покрет. Наш план за прославу 1. маја, међународног празника радних људи, био је тиме поремећен. Истина, празник радних људи партизани прослављају већ двије године на положајима и у борби са непријатељем. Одмах по добијању наређења, брзо се спремисмо за покрет и кренусмо правцем с. Граховац, с. Загора, с. Размуће, с. Рокоче. У с. Рокоче преноћисмо, релативно се добро одморисмо и упознасмо циљ нашег даљег кретања. Напад на Чево, то је наш нови задатак. Посебно нам је скренута пажња да је Чево добро утврђено четничко упориште, из кога су чет-

ници свакодневно вршљали по околним селима и чинили разна недјела над недужним становништвом. Поред тога, вршили су честе препаде на наше положаје у околини Грахова и с. Броћанца. Посматрано у ширем смислу, четничко упориште Чево нам је много сметало у нашим даљим борбама. Положај Чева је такав да га је тешко освојити, јер веома брзо може добити помоћ из гарнизона Цетиње. Код таквог стања скренута нам је пажња да крајње храбро, одговорно и дисциплиновано извршавамо постављене задатке. У том циљу чете добише распоред: 3. чета да заузме полазни положај јужно од Чева и да спријечи евентуални долазак Њемаца и четника из гарнизона Цетиње. Поред тога, спријечиће евентуално одступање четника на правцу: Чево — Цетиње. Прва и 2. чета да кружно посједну полазне положаје у непосредној близини објекта напада, да непосредно изврше напад на четнике у Чеву, али да се и обезбиједе од евентуалних изненађења на боковима и из позадине. Организовање напада било је крајње одговорно извршено тако, да је сваки борац знао свој садатак у току планираног и изведеног напада. Добро је проучена јачина и састав непријатеља. Послије упознавања са задатком, 2. маја извршисмо покрет око 12 часова из с. Рокоче правцем: Кобиљ До — с. Г. Извори — с. Трњине. У рејон Чева стигосмо у први мрак истог дана и посједосмо полазни положај. Са полазних положаја организовасмо осматрање Чева и његове околине. У првом осматрању не примијетисмо ништа конкретно, јер није било ни свјетла, нити било каквих знакова о присуетву непријатеља. Стекоемо утисак да у Чеву нико жив нема. Стога закључисмо да се непријатељ, вјероватно, притајио. На полазном положају извршили смо извјесне корекције раније постављеног задатка и плана напада. Због тога, повукли смо један митраљез „Бреду" са положаја у подножју брда и попеемо је на један брежуљак са западне стране Чева, одакле може туђи скоро све положаје и један дио саобраћајница непријатеља. Поред тога, извршене су и корекције наступања водова и десетина. Одређена је јача група бомбаша у чији састав су ушли: Вукота Головић, Милош Савовић, Радуле Драшковић, Јово Жугић и други. Вукота Головић је одређен за командира бомбашке групе. Он је до тог момента био пушкомитраљезац, који је предао Гојку Бојовићу. Са тим пушкомитраљезом Гојко је добио задатак да штити наступање бомбаша. Тако нам је вријеме од изласка на положај до почетка напада прошло у ангажованој припреми напада.

Напад на Чево извршили смо 3. маја у 03,00 часова. Изласком на јуришни положај извршили смо жесток јуриш. Бомбе су грмјеле на све стране, од чијег бљеска се освјетљавала цијела околина, што нам је истовремено омогућавало да јасно видимо отпорне тачке и распоред непријатеља. Непријатељ је изградио

два бункера, на брисаном простору испред главне одбрамбене линије. Прилази бункерима били су веома отежани и скоро немогући. Због тога, дејство бомбаша у првом налету није било успјешно. Међутим, то нае није обесхрабрило. Када је свануло даљи напад је обустављен, али смо повремено отварали ватру на непријатеља, стављајући му до знања да не одустајемо од његове ликвидације. У томе је протекао цио дан 4. мај чекајући ноћ да поново извршимо напад. Међутим, падом мрака непријатељ је извршио прегруписавање снага, при чему је своје снаге са периферије села повукао у четири куће у центру села, што нам је омогућило да га на веома малом простору опколимо и да га тучемо из непосредне близине. Наши бомбаши су, штићени снажном ватром из аутоматског оружја, освајали корак по корак и примицали се бункерима. Одједном наета паклена ватра као да се небо проломи. Бомбе су из њихових руку иепогрешиво падале у унутрашњост бункера. Уласком у бункер бомбаши су угледали стравичан призор који је пружала слика раекомаданих љешева четника. У бункерима су нађена два тешка митраљеза и веће количине бомби и муниције. Истовремено је утврђено да од бункера до најближих кућа у селу постоји саобраћајница коју су четници ископали и којом су они који су остали живи побјегли.

По заузимању бункера, извршили смо напад на куће у којима су се четници забарикадирали. Претпостављали смо да ћемо много лакше ликвидирати четнике у Чеву послије овлађивања бункерима, јер је прилаз кућама, у центру села, био повољнији, него што је то био прилаз бункерима.

Новонастала ситуација захтијевала је брзо прегруписавање снага за поновни напад на главно упориште. Бомбаши еу се енабдјели бомбама и под заштитом аутоматског оружја кренули у правцу кућа. Сви смо били сигурни да ће, за кратко вријеме пасти четничко упориште. Сматрали емо да ћемо убацивањем у куће првих бомби брзо натјерати непријатеља на предају. Међутим, десило се нешто што нијесмо могли предвидјети. Четници су из околних кућа, тј. из цијелог села довели жене и дјецу и смјестили их у приземне просторије у које су требале бити убачене бомбе. Плач дјеце и кукање жена довео је бомбаше у ситуацију да бомбе задрже у својим рукама иако су били у таквој позицији да су могли веома мирно кроз прозоре зграда убацити бомбе међу четнике. Са тиме би непријатељ био ликвидиран и ми бисмо славили још једну побједу. Истина, од четника се није ништа друго ни могло очекивати, јер су и раније жене и дјеца били њихове жртве.

Сазнавши за новонасталу ситуацију, Штаб Батаљона је наредио да се бомбе у куће не убацују, већ да се бомбаши повуку на полазне положаје. При извлачењу четници су ранили Вукоту

Головића и Радула Драшковића. Остали бомбаши су, уз велике напоре, изнијели рањене другове: Крста Јакића, Радоњу Чејовића, Бранка Андеселића, Радована Грбовића, којима је указана помоћ од стране референта санитета Батаљона другарице Даре Шуковић. Обострана пуцњава је и даље потрајала, али даљи напади су обустављени. Обустављени су због чињенице да не угрозимо животе жена и дјеце, јер ћемо ликвидацију четника и онако извршити другом приликом на овом или другом мјесту, што се касније у даљим борбама и догодило.

У исто вријеме, док су Прва и Друга чета јуришале на четничко упориште Чева, 3. чета се сударила са једном њемачком јединицом, која је из Цетиња покушала да пружи помоћ опкољеним четницима. Њемачка јединица била је подржана тенковима и артиљеријом. Међутим, није им то помогло, јер су њихово напредовање зауставили борци 3. чете. Пожртвованост 3. чете омогућила је 1. и 2. чети да два дана узастопно нападају четничко упориште Чево. Трећа чета зауставила је напредовање њемачке пјешадије, али није могла спријечити њемачке топове и минобацаче да заеипају положаје и борбени поредак 1. и 2. чете. Од експлозије једне топовске гранате на брежуљку западо од Чева, погинуо је Добрашин Стојановић, политички делегат вода 2. чете. Експлозија гранате стигла га је на голом камењару преко кога се је кретао ка положају на коме се налазио митраљез „Бреда". Ту на домаку митраљеза, на удаљењу око 50 метара угаеио се млади живот друга Добрашина, примјерног друга, храброг борца и цијењеног члана КПЈ.

Добрашин Стојановић је дошао у нашу Бригаду на дан њеног формирања и одмах био запажен као врло екроман, поштен, храбар и крајње дисциплинован. Због испољених склоности задужен је за културно-просвјетгш рад у 2. чети. Добрашин је био свестрано образован. Убрзо је запажен по организовању разних културно-просвјетних активности у 2. чети и по дневнику који је редовно и уредно водио. Сваки дан је бјележио збивања, која су се догађала. За поједине детаље често се консултовао еа другови ма из Чете. Као човјек био је јако омиљен, не само у Чети већ и у Батаљону, због чега је његова смрт веома болно одјекнула међу свим борцима нашег Батаљона. Парчад гранате угасила су његов живот, а дјелови његовог тијела распршили су се заједно са страницама његовог дневника. Нас је оставио да за њим тугујемо, али да чвршће стегнемо оружје и да кренемо у нове борбе. То је рат, а рат не штеди нити бира х^ртве. Да је то тако, говори и чињеница да смо тога дана 4. маја, поред Добрашина Стојановића, изгубили из 3. чете Данила Богдановића, вођу митраљеског одјељења и Вула Вулевића, командира вода, а из 1. чете друга Милоша Савовића. Данило Богдановић је погинуо на једној гла-

вици са које је гађао Њемце из свога „шарца" и у моменту када је са ијесмом пркосио непријатељу, његов живот је угасила експлозија гранате.

У току 4. маја, цио дан борба није престала. То је заправо био трећи дан наших настојања за ликвидацију четничког упоришта на Чеву. Била је то хсестока борба, коју из напријед наведених разлога нијесмо до краја могли успјешно завршити. Тога дана пред смркавање послато је 3. чети појачање из 1. и 2. чете, с циљем да се извуче из фронталних дејствава са Њемцима и да се прикупи у рејону Чева. Тако се 2. батаљон тога дана прикупио око 20,00 часова и кренуо у нове окршаје и на нове положаје. У овом жестоком окршају имали смо 4 мртва и 6 рањених, а четници 11 мртвих и 23 рањена. И Њемци су претрпјели губитке, али ми нијесмо дознали колики су они били.

Вукота **ЋИПРАНИЋ**

БОРБА У МАРКОВИИИ

Другог маја 1944. године Први батаљон се сконцентрисао на реону Ластва — Чевска, а 2/3. маја извршен је покрет Батаљона правцем Горња Ластва, Доња Ластва — село Г. Марковина.

У селу Горња и Доња Марковина, укључујући и брдо Вучић, налазио се један четнички батаљон и одржавао положаје на брду Вучић и сјеверозападно од села Горња Марковина са патролирањем до Доње Ластве, а у подножју брда Вучића, закључно до колског пута и гробља у селу, положај је држала једна ојачана њемачка чета. Наш батаљон је 3. маја у зору напао четнике на положајима према Доњој Ластви и муњевитим нападом их утјерао у село Горња Марковина. На центру је нападала Друга чета са којом је био и Штаб Батаљона, који је близу свог коман-Дног мјеста имао Пратећи вод. Трећа чета је нападала деено, а лијево Прва чета. Заузете су и прве куће сјеверозападног дијела села. По одлуци Штаба Батаљона, око 10 сати дјелови Прве чете упућени су на десни бок непријатеља, а 3. чета је оријентисана према врху брда Вучића. Са 3. четом је био замјеник команданта Батаљона Миљан Балетић, а са Другом је остао и даље командант Батаљона Јанко Тадић, са дијелом Штаба и куририма. Ја сам тог дана био командир курира Батаљона, јер сам 2. маја

дошао са обавјештајно-извиђачког курса из Колашина, па сам био у прилици да знам и видим распоред Батаљона по четама.

Десно од нашег Батаљона, подножјем брда Копитника, налазила се једна чета из Ловћенског одреда. Све три чете Батаљона су наносиле четницима тешке губитке, а по наређењу команданта Батаљона, минобацач је гађао најосјетљивије циљеве непријатеља. Запаљен је четнички магазин оружја, хране и опреме, који је привремено био смјештен у помоћним објектима сељака у центру села. Гранате су падале пред саму зграду гдје се налазила четничка команда.

Њемци су помагали борбу четника минобацачком ватром и ватром из шараца.

Око 16 часова четници су почели масовно да одступају у правцу Загарача, остављајући евоје савезнике да се еами боре. Дјелови 1. чете избили су на границу Марковине и Загарача, а 3. чета је заузела брдо Вучић, штаб Батаљона и 2. чета, у еадејству са 1. и 3. четом, ушли су у центар села и око 19 часова почела је борба са њемачком јединицом. Њемци еу били јако утврђени у природним камењарима подножја брда Вучића, обухватајући сеоско гробље све до колског пута Даниловград — Чево. Борба је вођена до 2 сата 4. маја ујутро, када је добијен извјештај од нашег 3. батаљона, који је нападао Чево, да су Њемци и четници у Чеву добили помоћ са правца Цетиња, а наш Батаљон је информисан да је њемачка команда из Даниловграда упутила помоћ њиховој јединици у Марковину и у свом саставу поново покренула четнике који су напустили полохсаје 3. маја.

У овој борби четници и Њемци су претрпјели осјетне губитке у људству и материјалу, а посебно су поражени четници, који су пред очима својих симпатизера масовно одступали, вукући са собом мртве и рањене, и у таквој ситуацији 4. маја ујутро су морали поново испред њемачких господара да се врате у правцу села Марковине. Њихов слом и морални пораз је охрабрио еве припаднике НОБ-а са терена Доњег и Горњег Загарача, Доње и Горње Марковине, Велестова, Загреде и других села која гравитирају овом терену.

Наш батаљон је 4. маја поново био на терену Доње Ластве, гдје је остао 10 дана. За то вријеме је редовно вршио демонетративне нападе на непријатељске положаје на правцу Чева, Марковине и колског пута Даниловград — Иикшић.

Михаило ЂУРИЧКОВИЋ

ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА СА ЧЕВА

Крајем априла и почетком маја 1944. годиие, батаљони 6. бригаде груписали су се према Чеву и Марковини, ради напада и разбијања непријатеља дуж Комуникације: Чекање — Чево — Марковина. Ноћу између 2. и 3. маја 1, 2, и 3. батаљон, из полазних рејона, пошли су у подилажење Чеву и Марковини са задатком да 3. маја пријеђу у напад. Санитет је извршио потребне припреме за евакуацију и збрињавање рањеника, са тежиштем да се енабдију и за, рад што боље припреме батаљонска превијалишта, гдје би се пружала прва помоћ, општа помоћ и вршила класификација рањеника, на теже и лакше.

Пред зору трећег маја са групом болничара и неким нашим јединицама пошла сам из села Прентин Дола у правцу Чева. Око 9. часова дошли смо у село Ожеговиће, у којем се налазило превијалиште 3. батаљона, Батаљона из којег сам са дужности референта санитета премјештена за замјеника референта санитета 6-те црногорске ударне бригаде, тако да сам познавала готово сво болничко особље и велики број бораца Батаљона.

Сјећам се, ту је била и моја добра другарица Милица — Мика Милић, сада Петровић. При уласку у трошну и запуштену кућу, у којој су били смјештени рањеници, Мика ми је рекла да има доста тешких рањеника и да су неколицину тешких рањепика сада донијели. Када сам се нашла међу њима, погледом сам хтјела да оцијеним који су најтежи. Очито, сви су били блиједи и исцрпљени. Брзо сам се увјерила да су већина тешко рањени и исцрпљени. Почела сам да размишљам што и како да се даље ради. Болница је била далеко, а само у њој се могла пружити квалификована помоћ. У том размишљању чула сам тих и измученим гласом позив „Здравко" — тако су ме из милоште звали у Трећем батаљону. Брзо сам се окренула и видјела рањеника полуотворених очију, са благим осмјехом на лицу. Нијесам могла да повјерујем да тако непомичан, исцрпљен, блиједи немоћан лежи Перо Вучевић — „Шарац". Још теже сам се осјећала када ми је тужним гласом рекао да се за увијек раздвојио са евојим омиљеним „шаруном" (тако је звао свој пушкомитраљез), којег је из Зетског одреда донио у Трећи батдљон. Радиеав Ивновић — „Нано" курир Штаба Трећег батаљона, исто тако доста техшк рањеник, рече ми: „Здравко, молим те, прво пружи помоћ ,Шарцу'. Он је тежак рањеник, сада је доиесен. Дуго је лежао непревијен, много је искрварио". Тако сам и урадила, прво сам превила Пера па остале рањенике, редом, како су ми они говорили. Никада нећу заборавити ту њихову бригу за својим другом, ту несебичност, то њихово залагање којим редом

да им пружим помоћ. И у тим за њих можда најтел<им моментима били су спремни да због свог друга себе заНемаре. Такав однос и другарство владали су међу нама.

Рањеници су поред тешких борби, непроспаваних ноћи, искрвављених рана, поломљених ногу и руку, били исцрпљени и од глади. И поред велике немаштиие, сељани су ипак нешто хране донијели, те смо колико толико рањенике окријепили и унеколико оспособили за дугачак и напоран пут до болнице.

У једном моменту чула сам болан јаук. Окренула сам се у правцу одакле је глас допирао и примијетила да је то био Перо--Шарац. Хтјела сам да му шалом олакшам болове, па сам рекла: „Доста си непријатељских ногу поломио, па су ти се сада бар мало осветили". Осмјехнуо се, шала му је пријала. У поподневним часовима колона рањеника се упутила у правцу села Меоца. Била сам задовољна што одлазе на мјесто гдје ће се о њима бринути љекари и остало стручно особље, а у исто вријеме забринута како ће стићи до болнице.

Љепосава Бобичић — ПЕЈОВИЋ

ЛОГОРОВАЊЕ ДРУГЕ ЧЕТЕ ИА ХАНУ ЗМАЈЕВИЋА

Када је Штаб 3. батаљона VI црногорске ударне бригаде одредио 2. чету као претходницу да логорује на Хану Змајевића, удаљеном од Никшића свега 5-6 км, Команда Чете је самоиницијативно донијела одлуку да се нападне једна четничка посада која се налазила у самом предграђу Иикшића, нешто мало више удаљеном од Хана Змајевића него од Озринића.

У нашој Чети био је водник једног вода Вељко Раичевић. који је био врло храбар, а поред тога и рођен и живио између Хана Змајевића и Озринића, па му је овај терен био добро познат.

Одређена је половина Чете да изврши овај задатак. Када су дошли испред саме зграде гдје су четници били смјештени, прво је ликвидиран стражар и послије тога убачене су бомбе у собу у којој су четници спавали. Задатак је извршен без икаквих наших жртава.

Сјутрадан смо упутили патроле и наше обавјештајце да пођу у правцу Озринића и да нам поднесу прецизан извјештај како је ова акција успјела. Велика кукњава и лелек у Озринићима доказ је да је акција стварно успјела. Тухсбарице су нарицале говорећи:

,Што уради, куме Вељко, гдје доведе друштво твоје, те ископа куће наше, куме Вељко".

Свакога дана, некад више, а некад мање, тукла је њемачка артиљерија сам Хан Змајевића. Највише су употребљавали бацаче. Једнога дана минобацачка мина је погодила кућу Хан Змајевића. Нробила је кров од куће и пала између двије колијевке, у којима су било двоје мушко дјеце Олге Змајевић, и на велику срећу ове породице мина није експлодирала. Није било краја нашем вееељу — радости нашој. Док будем жив овај моменат ће ми остати у сјећању. Одмах иза овог случаја, Команда Чете је иселила ову породицу на сигурно мјесто, разумије се уз еагласност старјешине породице.

Ђорђије-Ђоно ПОПОВИЋ

СИТАН ТАНАЦ У БРОЋАНАЦ

Село Броћанац смјештено је на тешко приступачном земљишту између планина тврдог Будоша и Пустога Лисца, затварајући важан пролаз између Никшићког поља и Катунске нахије. Стога с. Броћанац има врло добре положаје за одбрану. Преко Сланог (дио Никшићког поља) било је везано за врло јак италијански (а касније њемачки) гарнизон у Никшићу, на који се ослањало примајући оруксје и требовање у храни а било је и у домету непријатељске артиљерије.

Занимљиво је да су Броћанчани водили неку своју самосталну, на изглед изоловану политику, дрхсећи се строго по страни од сваке акције против окупатора, а уствари, показивали еу од првог дана народног устанка дубоко неповјерење према партизанском покрету и скоро до ослобођења Никшића остали на страни непријатеља. То је за партизане била непожељна и неприступачна територија. Своју оријентацију могу да захвале групици официра бивше југословенске војске на челу са капетаном Рогановићем. Народ их је школовао у нади да ће бранити земљу од фашистичке агресије, а — ето, у шта су се они изродили. Уз помоћ окупатора, с обзиром да су били у близини Никшића, официри су организовали сељаке против народноослободилачке борбе, тако, да преко Броћанца за читаво вријеме рата није могла проћи ниједна партизанска група, курир или партијско-политички радник на терену. Иста ситуа-Ција је била у Броћанцу када је Шеста црногорска бригада, у

прољеће 1944. гбдине, дошла на простор Никшића. Једном приликом причао нам је друг Миљан Балетић, тада командант 2. батаљона Шесте бригаде, како је једва преживио као позадински радник на том терену током зиме 1942. и 1943. године за вријеме четничке власти. „То је била права", каже он, „страховлада и мало је ко од нас партизана позадинаца преживио. Четнички батаљон и шпијуни свакодневно су нас прогонили, вршећи претрес терена, тако да ни сестра брата није могла спасити а ни брат брату се није смио повјерити. Најбољи другови комунисти похватани су те зиме или били уништени. Ја сам се те зиме крио око села Трубјеле. Једнога дана нашао сам се у кршу код куће моје ближе родице која ми је дотурила нешто хране и обавијестила о четничким покретима. Она ми тога дана најави, како је чула, да ће четници сјутра вршити претрее терена у рудинско-трепач1аој општини. Била је сва уплашена због мене а и због себе. Шта да радим, мислим ја у тој тешкој ситуацији, како да се спасавам? Шума није била озелењела, тек је гладио прољеће било на помолу. Ја одлучих да се ноћу уочи потјере пребацим до православне цркве у с. Трубјела и скријем у гробници сердара Милоша Кривокапића. Тако и учиних. Ту ће ми бити најсигурније код сердара. И заиста, изјутра рано почела је рација. Пролазили су четници поред саме цркве, пуцали и дозивали се као да су у хајци на вукове. Тако се за мене еве добро сврши.

Била је тога дана недјеља. Ујутро дошле жене код цркве. Падале су на гробове и тухсјеле и четнике и партизане који су пали у међусобној борби прољећа 1942. године. Једна од њих тужјела је и спомињала једног од својих који је погинуо од „крвника Миљана Балетића". Ја сам био ту поред ње и све слушао. Кад је пао први мрак, изашао сам, гладан из гробнице и појео оно што су жене оставиле на гробу за душу погинулих", заврши Миљан.

Ми смо му се емијали и неке ствари му нијесмо вјеровали. Но то је тачно одговарало ондашњој стварности, а било је и тежих доживљаја наших позадинаца. Међутим, Миљан је био огорчен на Броћанчане, што још увијек воде неку своју неутралну политику, а, у ствари, су велики противници народноослободилачке борбе. Крајем маја 1944. године, Шеета црногорска ударна бригада налазила се у околини Никшића. Њен 2. батаљон којим је командовао Миљан Балетић добио је наређење да разоружа с. Броћанац и мобилише сељаке у Бригаду. Приступајући томе задатку, Штаб Батаљона је претходно ступио у преговоре са Броћанчанима, како би их уразумио да с. Броћанац не може даље остати ван партизанеке слободне територије. Па

лпак, ни тада нијесу наишли на њихово разумијевање да прије̂ју на страну партизана.

И што ее могло очекивати кад је дошао крај сваком даљем стрпљењу?

Ићи, наступати према четничким упориштима у рудинско--трепачкој општини, а оставити четнике с. Броћанац себи иза леђа није се смјело дозволити, па је Штаб Батаљона одлучио да нападне с. Броћанац. У ноћном јуришу партизанске чете су ушле у Броћанац. Један дио сељака је заробљен, а један с четничким вођом Рогановићем спаеавао се отступивши ка планини Будош. У тој ноћи горјеле су и неке четничке куће, а било је и доста плијена.

Пошто су се партизанске чете прикупиле код Основне школе, борци су по црногореком обичају повели коло, задовољни успјешном акцијом. Они су знали да испјевају и по неки стих или пјесму поводом сваке акције, па се и овога пута могло чути:

Еј, ситст танац у Броћанац,
Еј, мучиа игра . . . Еј.

Сада је 2. батаљон, ојачан Броћанчанима, могао кренути у даље гоњење четника према Рудинама, Вилуеима и Грахову, повезујући се на том простору с јединицама које су дејетвовале ближе Јадранској обали.

Гладно проље̂е, у овим иначе пасивним крајевима, било је тешко и мучно. Године рата и противничке војске појеле су биле еве што су код сељака на том простору нашле — посљедњу овцу и козу.

У вези с тим, Штаб Приморске оперативне групе издао је наређење да ниједна војна јединица не смије самовољно одузимати или реквирирати од сељака па они били и у четничким редовима, мада је војска нередовно и недовољно примала следовање. Месо и остало што је Батаљон следовао преко НОО долазило је са великим закашњењем. Борци су били исцрпљени, а свакодневно су вршени покрети на тешко пролазном кршу. У наступању ка Вилусима снаге Шесте бригаде биле су задржане код с. Каменска. Четничке формације Вучедолске четничке бригаде, под командом Ивана Јаничића, дале су јак отпор. У борби за овлађивање с. Каменском погинуло је и неколико бораца из 2. батаљона.

Интенданту батаљона другу Жижићу било је најтеже тих Дана. Његов Батаљон је био доста бројан и све је то висило о његовом врату. Он се морао снаћи па како било да обезбиједи Батаљону бар један оброк хране дневно.

Не сачекавши да му НО одбор ирикупи и достави следовање, ои је на свој ризик, самоиницијативно и на своју одговорност упао у ослобођено с. Каменско и прикупио нешто хране, натоварио на седам коња своје коморе и потјерао неколико јунади. Баш кад је излазио из еела, ерио се у једној страни са Штабом Батаљона.

Били смо изненађени изгледом коморе која је била застала пред нама на сеоском путу. Интендант Батаљона је очигледно био прекршио директиву о правилном односу партизана према народу у оном крају и његовој имовини.

„Што то гониш, друже Жижићу", упитао је зачуђено комесар батаљона.

„Друже комесару, гоним храну за хероје", одговори Жижић који се није дао збунити.

„Па добро, је ли теби позната директива Штаба Бригаде?"

„Јесте, друже комесару, али ми смо отели од оних који пуцају на нас са сваке чуке, а борци еу од синоћ на положајима без ручка и вечере".

„Знам, знам", оштро га погледа политички комесар, „само не можеш ти тако, о томе ћемо ми разговарати на саетанку у Штабу Батаљона".

Жижић, очито задовољан што је набавио храну за Батаљон, пожури да стигне у Комору не мислећи тренутно на састанак у Штабу који му најави комесар.

Стево КОВАЧЕВИЋ

ПРВЕ ВЈЕЖБЕ 3. БАТАЉОНА И ОБУЧАВАЊЕ БОРАЦА У ГАЂАЊУ

Батаљон се од средине маја до краја јула 1944. године одмарао на Лукову и одрхсавао полохсај сјеверно и сјевероисточно од Никшића на брду Товићу, у Рубежама и Грацу и на брду Жировници, контролишући непријатељске положаје и њихов евентуални покрет.

Да би се што боље искористио овај предах, у Батаљону су организована војничка предавања и вјежбања са оружјем. Сваки борац је научио да расклапа и склапа све врсте лаког оружја. У том смислу су била и организована такмичења, по четама.

Маја мјесеца у засеоку Кунову код села Лукова почело је прво батаљонско гађање на даљини од око 300 метара. Гађало се

по редоеђеду, по четама. Сви су борци мОрали извршити гађање из пушака са по пет метака, а са пушкомитраљезом са по десет метака. Гађање је било успјешно и показало велике резултате. То је било прво гађање ове јединице од њеног формирања, а друго је извршено на исти начин, али не на територији Црне Горе, већ на Коемету, у Звечану 1945. године.

Марта мјесеца Батаљон се послије тешких и крвавих борби за Горажде у источној Босни пребацио на Космет. У Звечану код Косовске (сада Титове) Митровице, поелије дугог и тешког марша, имао је краћи одмор од десетак дана. Да би се овај одмор искористио, Штаб Батаљона је наредио командама чета да се изврши гађање из пушака, пушкомитраљеза и тешких митраљеза „бреда". Спровођењу ове наредбе приступило се плански, тако да су извршене све неопходне припреме — одређено мјесто за стрелиште и обезбјеђење његово и дата посљедња упутетва борцима. Гађање је почело по четама, и то из евих оружја. Ово друго гађање дало је још боље резултате. То је била права провјера стрељачке вјештине млађих бораца, који су дошли у допуну Бригаде.

Иако су борбе биле, тако рећи, свакодневне, коришћена је свака прилика да се путем критике и самокритике анализирају резултати борбених и других активности, не само колектива већ и појединаца и путем војничких и политичких часова уздигне војностручни и морално-политички ниво људства.

Милован БАКРАЧ

„ИРЕГОВОРИ" И ПОТРАГА ЗА ХРАНОМ

Било је то концем маја или почетком јуна 1944. Преко радио вијести које су повремено стизале и прорађиване у нашим јединицама, сазнали смо да је краљ Петар изјавио, преко радио Лондона, да признаје НОВ Југославије и позвао четнике да заједно са партизанима поведу борбу против окупатора. Вијести су наговјештавале и могућност долаека Шубашића ради обједињавања те борбе. Сјутрадан по добијању и проради тих вијести, наша 3. чета Првог батал^она дрхсала је положај према четницима између Меоца и Марковиие. Већ у јутарњим чаеовима почеле су уобичајене препирке између четника и бораца наше Чете, које су били попраћени псовкама и понеким пуцњем с четничке

стране. Четници су тек били нешто начули о говору краља Петра, али је било очито да о томе нијесу били информисани. Кад смо их ми о томе шире информисали, настао је неки облик затишја у којем су вођени смиренији и пристојнији разговори. Очекивало се, наиме, да ћемо сада бити савезници у борби против окупатора. Са четничке стране дошла је иницијатива да се прекине ватра и да се поведу преговори. Договорено је да свака страна пошаље по три преговарача који ће се састати на половини пута, у једној удолини, која је дијелила наше положаје. То је и учињено. С наше стране — колико се сјећам — на преговоре је пошао комесар наше чете Коста Перућица, командир чете Момчило Шоловић и помоћник комесара чете Радоња Ђукић. Не знам колико су дуго трајали ови преговори и о чему је еве било ријечи, али они нијееу имали, нити су могли имати никаквог ефекта, изузев то да је тога дана било мирно на нашим положајима, али не задуго. Прије залаза сунца истог дана наша чета извршила је напад на четнике, а ови су безглаво побјегли не пружајући никакав отпор. За собом су оставили већ спремну вечеру у казанима пуним макарона и вреће са печеним хљебом. То је добро дошло нашим борцима, јер смо тих дана били изузетно гладни. На ионако сиромашном терену наш дневни оброк хране сводио се на то да на положају добијемо по два кувана кромпира и парче мршавог меса за ручак или вечеру. Познато је да је глад била највећи непријатељ наше војске, а то је на овом терену долазило до пуног израхсаја. Каква је глад владала тих дана, нека посвједочи и ова моја истинита прича.

* *

Нека ми се опрости ако ова моја прича буде дуга, јер је ради илуетрације морам испричати до краја, онако како се она и родила, али без претензија да она уђе у записима као неки поеебни подвиг њених јунака. Главни актери ове приче биће Јакша Тадић, као иницијатор и ја. Као млади људи, у доба када је сваки наш мишић тражио храну, а ње није било; у доба наше најљепше младости о којој нијесмо размишљали, били смо гладни, боси и голи. Ношени младеначким заносом и ентузијазмом као и сви наши другови вршњаци и саборци, презирали смо сваку опасност која би се испријечила на нашем путу. Ако се све то има у виду, онда је лакше схватити што нао је одвело у једну малу авантуру. За ту авантуру, сем нас двојице и помоћника командира наше 3. чете Мирка Богдановића, нико није знао, а можда и данас не зна.

Још док се водио разговор са четницима о припреми за преговоре, Тадић ми је предложио да се провучемо кроз четнички положај и да, негдје у позадину тих положаја, потражимо храну. Приједлог ми се није нарочито допао, јер сам претпостављао опасности које нас чекају на том путу. Као бољи познавалац прилика на терену, предочио сам Тадићу те опасности. Наиме, поред ризика да неопажено прођемо између четника на положају, примамо и ризик да у путу наиђемо на неку од групица четника или зеленаша који су се у то доба крили по Катунској нахији. Но све то није помогло. Тадић је био упоран, а поготово због тога што је, на неки свој начин, изнудио одобрење од помоћника командира чете Богдановића. Да не испаднем кукавица, као и ради другарске солидарности пристао сам на крају да пођем е Тадићем.

У вријеме припреме за преговоре провукли смо се кроз густу и зелену шуму и неопажено прошли кроз четнички положај, а затим, онако насумице, пошли некуд у правцу Чева. Након нешто више од једног сата брзог хода, наишли смо на једну малу кућу, која је била прекривена сламом. У кући су биле двије постарије жене, које се нијесу баш обрадовале новим гостима. Ипак, послушно су прихватиле нашу молбу да нам спреме иешто за јело. Скувале су 4-5 кг кромпира, с тим да на дијелу тога скувају качамак. Кад је кромпир био скуван, ове жене су нам извадиле 2-3 кг кромпира да, као прву помоћ, поједемо. Но како нијесмо могли одољети глади, то смо, за ту прву помоћ, појели и остатак кромпира. Жене су сад поново припремиле кромпир и на њему скувале качамак којег смо, колико се сјећам, онако суво појели. Испред одласка поново смо замолили оне хсене да нам скувају 4-5 кг. кромпира како би однијели нашим друговима на положај. Оне су, еада већ нерадо, то и учиниле. Тако скувани кромпир замотали смо у шаторско крило и кренули назад уз неизвјесност да ли ћемо успјети да се и овај пут неопах^ено пробијемо кроз четнички полохшј, а поготово због тога што смо овај пут имали и наш завежљај на леђима. Нијесмо далеко одмакли, а кромпир се претворио у саму кашу, тако да је личио на пире. Због тога и већ наведених разлога, ријешили смо да и то поједемо. Ослобођени тако терета, журили смо натраг, али тиме није била завршена наша турнеја.

При повратку морали смо пресјећи стазицу која води преко Марковине у правцу села Меоца и даље према Катунској нахији. Већ из далека, чули смо да се том стазицом нешто креће. Чуо се топот коња и људских гласова. Све то нијеемо могли видјети због испресијецаног терена и густе шуме. Када смо се приближили, установили смо да се ради о натовареним коњима с људ-

ском пратњом и закључили да је то четничка комора, која је ишла према њиховом положају. У неком косом кретању, пошли смо према комори и брзо се нашли на око 50-60 метара позади ње, али не у намјери да је нападнемо, већ из чисте радозналости. Са те даљине сада смо лијепо могли видјети пет натоварених коња и исто толики број људи са пушкама, у сељачким одијелима. Док смо ми то бројили и осматрали, неко је, иза наших леђа, почео пјевати: „Од Бијелог нашег Павла, дукаћинског војеводе" Брзо смо се сакрили иза неког грмља уз сами пут. Пар секунди иза тога стазом је наишао неки младић од својих двадесетак година. Безбрижно се кретао и пјевао, а пушку немарно објесио преко рамена. Када је стигао на 2-5 метара од нас, искочили смо пред њим и тихим, али оштрим гласом рекли „Стој". Овај младић, не само да је стао,већ се од страха и изненађења напроето укочио, а пушка му је сама склизнула с рамена. Питали смо га затим: ко је он, куда је пошао, ко су људи са коњима, куда иду итд. Пошто се мало сабрао, младић је одговарао сасвим искрено. Казао је своје име и одакле је, а затим имена осталих, казујући их по оцу као нпр. Марко Јанков, Петар Драгов и сл. Казао је и то да су их четници мобилисали да им тјерају храну и друго на положаје. Из свега се видјело да се ради о наивном младом човјеку. Иакон тога разговора, наредили смо му да се врати тамо одакле је и дошао, да бјежи брзо „што га ноге носе", да се не окреће и да никад више не иде са четницима, те да одмах иде у партизане. Обећао је да ће тако и урадити, а затим је добро потпрашио назад.

Узели смо његову пушку, а затим се дали у потјеру за четничком комором, али сада у чврстој намјери да је нападнемо. Преко неких вртача, као два ђавола, заобишли емо комору и нашли се у једном уздигнутом кланцу на путу испред ње. Када је комора стигла у једну вртачу на око 20-30 метара, гласно и оштро смо подвикнули „Стој" и „Оружје доље". Истовремено смо опалили по један метак изнад њихових глава. Преетрављени и изненађени овим, сви четници из пратње, сем једнога — вјероватно вођа ове групе — су положили пушке на земљу. Ономе који се колебао, требало је још једно упозорење, па смо му још једном подвикнули: „Оружје доље!" и опалили још један метак према њему, који се зарио у земљу између његових ногу. Када је и овај положио пушку, иаредили смо им да се удаље од оружја и посједају на средини вртаче тако да сви буду у једној групи. Видјећи да с нама нема шале, четници (у ствари то су били обични сељаци из околине Загарача и Загреде) су послушно извршили наше наређење.

Сада смо се тек нашли у неизвјесности о којој раније нијесмо размишљали. Што даље урадити са људима и коњима? О

њиховом спровођењу према нашем положају није могло бити ни говора, с обзиром на већ приказану ситуацију, а оставити тако драгоцјен плијен, такође није долазило у обзир. О тим проблемима тихо смо разговарали, али нијесмо пуно разбијали главу. у неко доба наши заробљеници су некако прозрели нашу ситуацију, као и то да су их разоружала само два партизана. Због тога су, у неком помирљивом тону, покушали да разговарају с нама. Почели су најприје са питањем: „Што ћете с нама сада људи?" „Стријељат ћемо вас" — гласио је наш одговор, уз упозорење да буду мирни.

„Нећете дати чоче" — одговорили су они и наставили причу. Распитивали су се ко смо ми и одакле смо, а и сами су се легитимисали. Сви су заиста искрено казали ко су они и одакле су, као и то да су били присиљени да са својим сопственим или реквизираним коњима тјерају храну четницима на полохсај. Наши одговори били су јако шкрти, уз честа упозорења да са њима не желимо дискутовати, али су они и даље били упорни. Говорили су нам да се никада нијесу борили против партизана, почели се распитивати о неким својим блиским рођацима који се налазе у партизанима. Помињали су Сава Бурића познатог команданта и народног хероја итд. Било је ријечи и о говору краља Петра, а највише су инсистирали на то да сазнају ко смо ми. Сувишно би било описивати читави ток нашег, скоро двосатног разговора у којему је било и смијешних сцена, али морам рећи да сам у једном моменту, сасвим искрено, казао ко сам, чији и одакле сам. Испоставило се да двојица из ове групе, неки Бурић и Калуђеровић, познају моје родитеље и да су чак у неким родбинским везама (мајка ми је од Бурића). Један од ове двојице рекао ми је отприлике ово: „Е мој синовче, мој Цуца (моји су стари из Цуца — Катунска нахија), богами си од доброга, знам да си и јунак, и кућа ти га доноси, али си млад и зелен. Но вјерујем да нас ти, чоче, нећеш убити, нећеш ваљда убити своје ујаке и пријатеље ваше куће, која је увијек била поштена и честита. Ако ме данас пуштиш жива, казат ћу Саву (моме оцу) што си данас учинио од нас. Ако нас убијеш, а ево ту смо ти на биљег па удри, казаће му неко други".

Мој одговор на све ово сводио се, углавном, на то да је мој отац, захваљујући четницима и таквим као што је он негдје у италијанским казаматима и да је велико питање хоће ли се икада вратити, те да ми не би било тешко да их свих поубијам, ако било што покушају. Да више не дужим, и онако дугу причу о томе, наш дијалог завршен је тиме што смо и ову групу људи пустили да се врате својим кућама на сличан начин као и оног младића о којему је било говора. Покупили смо њихове пушке, сакрили их у грмље и пошли према положају наше Чете, остав-

љајући оиако натовареие коње да и даље пасу по вртачи. При томе нијесмо заборавили да узмемо нешто хљеба и сланине, чиме смо попунили свој јеловник за тај дан. Дио те хране однијели смо собом да би подијелили нашим друговима на положају. У непосредној близини четничког положаја стигли смо у моменту када је наша 3. чета извршила напад на четнике и када су они побјегли с положаја, остављајући за собом готову вечеру и неку другу опрему незнатне вриједности. Тако је завршила наша турнеја тога дана након које смо се прикључили својој Чети, на начин као да нигдје нијесмо ни били. Ово из разлога што о нашем „излету" нијесмо смјели никоме говорити изузев Мирку Богдановићу који је једини знао за то. Не знам да ли је Богдановић имао неугодности због нашег одсуства, као ни то што је овај учинио да би се дотјерали они коњи са храном, јер сам те исте ноћи морао (требао сам то већ око подне) однијети један пушкомитраљез на оправку код Миља Биговића у селу Широка Улица код Никшића, који је као самоуки мајстор оправљао наше оружје. Касније сам сазнао да је ипак неколико другова пошло да дотјера коње, али коње са храном нијесу нашли у оној вртачи гдје смо их ми оставили.

Душан МАРКОВИЋ

БОРБА НА СТУДЕНЦИМА

Наша обавјештајна служба покрила је Никшић и добро функционише. Непријатељ је деморалисан, а углед НОБ-а расте у народу и код савезника. Код четника је раеуло, а наше јединице добијају све бројнију допуну у новом младом кадру.

У таквим условима изведена је акција од стране Првог батаљона против ојачаног четничког батаљона у селу Студенце код Никшића 13. јуна 1944. године, око поноћи. Село са сјевера опасано зидом и утврђењима блока Никшић, а са јужне стране ријеком Зетом. Ову акцију добро је замислио Штаб Батаљона, тактички је правилно припремио, тако да је напад био неочекиван за четнике.

Послије прелаека Зете, Студенце је требало с десне стране нечујно да опколи Трећа чета, чији је командир Момчило Шоловић, а са лијеве стране Друга чета са командиром Мијом Недићем. За то вријеме наша Прва чета такође прелази Зету на скакалима, приближава се тихо непријатељским положајима на око

50 метара. Захваљујући одраслој ишеници скрила је свој стрељачки строј и чекала. Потпуно опкољавање требало је према плану означити свјетлећим метком из сигналног пиштоља и тада би наша чета извела фронтални мушевити напад на непријатеља у селу, прво бомбама, а послије свим борбеним средствима, да би се овладало селом, непријатељ уништио и заробио. Сличне борбене задатке имале су и друге двије чете. Ноћ је била видна и то је омогућило скоро неопажено опкољавање непријатеља.

Док смо чекали знак за огхкољавање, могли смо из засједе да посматрамо стражарско мјесто, истурена митраљеска шијезда и кретање непријатељских патрола. Ноћ је тиха, али набијена опасностима као да се барут осјећа у ваздуху. Сви смо се претворили у ухо и око, јер гдје се креће људи, ту има мало нежељеног звука, удара, шума.

Сваки од нас имао је 1-3 припремљене бомбе, јор прћина у Чети биће бомбаши, а остали аутоматичари, док је једно одјељење остало за потребе сталних положаја и прихвата. Тако су поступиле све чете. Испред мене је четничко митраљеско пдијездо. „Бреда", нишанџија, вјероватно млад, шеће, нервозан је и пјевуши, разбија сопствени страх и слутње, пјесмицом „Ружићева нова бреда примаћи се ником неда". А у ствари он се осјећао као миш у мишоловци. Био је у трагичном положају, истурен, немаскиран, неутврђен, и ми смо га узели на нишан за прво ватрено дејство.

Приближавала се поноћ и већ је у опкољавању дошло до нежељеног судара и ватра је почела. Тада сам као командир чете одлучио, савјетујући се са комесаром чете Јолетом Абрамовићем, да не чекамо сигнални метак, јер би се непријатељ могао груписати и посјести свој ватрени положај, користећи сва борбена средства, што би умањило изненађење као важан фактор у таквим борбама. Грунули смо бомбама и ту ватру одржавали продирући напријед. Заузели смо непријатељев први ватрени положај, а његова ватра је била слаба, расута без циља. Друге двије чете су такође сложно притисле. Не жалимо муницију, а из аутоматских оружја пуца се на сеоске сокаке, и све што мрда или се креће. Непријатељ је изненађен и тумара као мува без главе, колеба се, па онда подлијеже паници и групише се за бјехсање у блок, настојећи да одржи пролаз у блоку до којег су се пробили. Њемци отварају ватру са блока, бјесомучно пуцају у ваздух, јер не могу да одреде ватрене циљеве и тако помажу бјехсање четника. У бјежању један је налетио на нашег четног санитета Милицу Кривачевић, ухватио је за косу, потегао нож, али се она отела и предухитрила га пиштољем. Из овога двобоја изашла је само са посјекотинама на руци и бради.

Ваздух је већ постао чистији, већ осјећамо прве радости побједе, претресамо околии простор, прикупљамо заробљене и плијен. Послије толико година ратовања, срећемо се са приградским конфором, лијепим кућама и собама, удобном постељином, на што смо сви већ били заборавили.

Према евиденцији наш Први батаљон имао је у овој борби 4 мртва и 12 рањених бораца. Прва чета није имала губитака.

Овом акцијом нанијети су непријатељу велики губици: Убијено је 17 четника и 3 Њемца, заробљено 37 четника, а 47 се предало. Од непријатеља смо заплијенили 3 „Бреде", 4 пушкомитраљеза, 9 сандука муниције, 1 бацач, 2 сандука бомби и много другог ратног материјала и војничке опреме.

Нешо ЈОКСИМОВИЋ

ИЗНЕНАДИЛИ СМО НЕПРИЈАТЕЉА

Јуна 1944. године наш Први батаљон је држао положај западно од Никшића, према Уздомиру — село Кочане, затим Штедим — Капино поље, држећи Њемце и дамаће издајтшке у блоку. Стално активно дејствујући на њихове положаје и спречавајући их, у њиховим испадима и покушајима, да се ослободе блокаде. Непријатељски гарнизон у Никшићу тада је једино имао везу са Даниловградом и Подгорицом, и то повремено, јер су наше јединице ту Комуникацију често прекидале. Њемци су на овој комуникацији били принуђени да на одређеним мјестима држе своје посаде (Богетићи — Богмиловићи и др) како би исту, колико толико могли да користе и врше снабдијевање гарнизона у Никшићу. У ову сврху су им обично користили домаћи издајници — четници. Тих дана Њемци су са ове Комуникације повукли четничку групу — Батаљон капетана Ружића. Ови издајници били су смјештени на Студеначке главице, непосредно испред Њемаца према нашем Батаљону.

Наш Батаљон је одмах сазнао за долазак и распоред ове групе и није хтио да пропусти прилику а да им не осујети тај њихов заслужени одмор, добијен од својих господара. Они су овдје били само коју стотину метара непосредно испред Њемаца и у односу док су чували Комуникацију, овдје су се далеко безбједније осјећали, бар они су тако мислили.

Командант Првог батаљона Јанко Тадић је планирао напад на Студеначке главице, а првенствено баш на ову четни-

чку групу. Напад је могао да се успјешно изведе ноћу уз потпуно изненађење непријатеља и што мање сопствене губитке. У току дана визуелно посматрајући непријатељске положаје, одређени су правци напада чета, њихови задаци и међусобно садејство.

Изричито наређење Штаба Батаљона било је да, уколико чете буду откривене од непријатеља у подилажењу и прије преласка ријека, одустану од напада. Послије преласка ријека од стране Друге и Треће чете, иако буду откривене, напад ће се извести, наравно тада не би било потпуно изненађење, али, с обзиром на положај.у коме би се нашла Друга и Трећа чета, то се наметало.

Била је тиха љетња ноћ. Чете су извршиле припреме и свака је својом маршрутом пошла на задатак. Српасти мјесец је брзо зашао, а доста ведра ноћ и сјај звијезда омогућивали су слабију видљивост.

Наша Друга чета, на челу са командиром Мијом Недићем, тихо је дошла до ријеке на лијевом крилу Батаљона. На његов знак руком, ланчано је преношено да се стане до посљедњег у колони. Био сам пушкомитраљезац и десетар, трећи или четврти иза командира и могао сам да га видим. Командир Недић је само за моменат застао, ослушнуо, окренуо се лијево и десно и као да је хтио, на њему својствен начин, да вучки омирише ваздух и осјети да ли ту негдје у близини има непријатеља. Дао је знак да се крене напријед и почео је први да гази воду. Ништа није смјело да се скида са себе. Вода није била велика, али ноге су тихо помјеране и није се могао чути никакав шум воде. Прешли смо у Студеначке главице и почели мачјим корацима да прилазимо свом циљу. Дошли смо до коте на којој је био непријатељски митраљез. Овдје смо морали да чекамо Трећу чету да се огласи, а ово чекање је доста дуго потрајало.

На коти код непријатељског митраљеза видно је стојао стражар; он је чак и пушио, није слутио да смо ту на домак бомбе. Командир Недић је примијетио да је ова кота доста бочно од куће гдје су смјештене главне снаге непријатеља. Тихо пита борце, ко познаје овај терен и јављају се двојица мјештана бораца из чете: Ђуровић и Суботић. Командир каже и мени да пођем са њима двојицом. Нас четворица заобилазимо ову коту и долазимо изнад самих кућа гдје је главнина четника. То је био добар положај и кад почне напад, Прва чета ће да их набаци баш овамо одоздо. Командир је рекао да нас тројица останемо ту, а он иде одмах да овдје пошаље Други вод. Он је био на пола пута од Чете када је Трећа чета отворила ватру. Одмах затим отворио је ватру цио Батаљон.

Наша Друга чета одмах је заузела коту и непријатељски митраљез. Тек тада су видјели да је ту у бункеру спавала и посада митраљеза . Нијесу успјели да употријебе митраљез већ су покушали да га носе, али су ликвидирани, а митраљез заробљен. Из кућа испред нас тројице излијетали су четници по којима су тукли борци Прве чете. Они су искакали полуодјевени, покушавајући да што прије стигну ка свом тешком митраљезу, али их тамо дочекује цијела Друга чета и они немају куд осим на нас тројицу. Слаба је била наша ватра да их задржи и они су морали, ако хоће да се спасу, да прођу ка Њемцима назад. Њемци доста осветљавају терен ракетама и отварају ватру. Видим да поред мене лијево и десно пролазе групе четника. Погледам, моја два друга нема на мјестима гдје су били. Брзо се повучем назад куда и четници иду ка Њемцима. Сада излази њих већа група и иде право на мјесто гдје сам ја прилегао. Туче нас сада све ватра Друге чете, јер смо се Првој чети склонили иза брijега, а Трећа чета је дошла десно. Чујем их да стално вичу „ко је" и „наши смо".

Једна група иде право на мене, видим двојицу међу собом вуку једнога. Да ме не би нагазили, на неколико корака од њих устајем и као и они окрећем им леђа да се повлачим. Један од њих пита: „ко си?" Одговарам „наши смо" у полуокрету ка њима, симулирам рањеника у ногу. У томе рука једнога паде на моје раме. „Који си по имену?" Не знам, одглумио сам и одбрусио љутито: „Наши смо, видиш да сам рањен". Он је на то рекао „добро добро, повлачи се". Био сам као запета струна и ријешио, ако ме о.ткрију да се само добро замијеним. Скоро сам био постао члан КПЈ, а ми нијесмо смјели живи непријатељу у руке. Почео сам сада са њима одступање ка Њемцима; користим сваки заклон и сјенку да одстојим, да њих што више прође, како бих ја могао назад ка својима. Није ово моје повлачење са њима временски много трајало, али је за мене то била вјечност. Повлачим се и склањам да се било са ким не сучелим. Стално настојим да се нађем у сјенци, у заклоњеном мјесту, и тако добијем у времену. При самом врху једне коте, они се искупљаху, ту заузимаху положаје и видим не иду даље. Мени ту није било пута, ријетко још понеки дотрчава иза мене, а када сам примијетио да их више нема позади, опалио сам на најближег и као срна полетио тамо одакле сам почео са њима да се повлачим. Тамо је

већ била моја Друга чета. Они су мислили да сам погинуо, и ту су ме тражили.

Мени је ова борба због тога остала у посебном сјећању. Једно краће вријеме био сам заробљеник непријатеља, иако то стварно нијесам био.

Први батаљон у овој борби постигао је успјех под доста тешким условима. Потпуно је изненадио непријатеља и нанио му осјетне губитке у људству и материјалу, а посебно домаћим издајницима.

Душан-Дука ЂУКАНОВИЋ'

„Е, БОЉЕ ДА СИ ПОГИНУО"

Концем маја или почетком јуна 1944. године, као курир 1. батаљона, добио сам задатак да из Ластве Чевске понесем пошту у штаб VI црногорске ударне бригаде који се дијелом налазио у Ублима. Али, поред поште требао сам да отпремим и неку ракију која је нађена у закопу на положају који су држале наше јединице у рејону Кујава, Пјешивачки До. Ракију је Штаб Батаљона намијенио за Болницу Приморске оперативне групе, ради испирања рана.

За отпрему те ракије, количине од 25—30 литара, дат ми је један друг из Пратећег вода Батаљона са мулом. Пошто балон (димиџана плетена) није био напуњен, ракија се муњкала, јер је посуда била од око 40 литара. Иа једној страни самара ставили смо кладу ради равнотеже. Крећући се беспућем, козјим стазама, путовали смо 3—4 сата. Кад смо били на домаку Убала, мула се спотакне низ једну страну, баш на десну страну на којој је била ракија и тако о крш (громаду) разбије балон са ракијом. Тада сам погледао друга који је водио мазгу и рекао му иабусито: „Што нијеси пазио богаму!"

Обојица смо гледали како из плетенке цури ракија и напаја камен и оно мало земље око њега. Ја оставим друга са мазгом, па продужим у Штаб Бригаде. У том тренутку били смо удаљени 1 км од Штаба. По приспјећу, јавио сам се комесару, другу Ђуровићу и рапортирао да сам донио пошту, а да задатак није извршен, јер је ракија просута и образложио. Чекао сам пријекор и грдњу, али друг комесар Ђуровић рече: „Десило се то па нека сте ви здрави, заплијенићемо ми другу". Мене је то

мало охрабрило, али сам свјестан да кад дођем у Батаљон, неће то тако проћи. Нијесам се преварио.

Враћајући се истог дана, успут сам стално мислио што ће ми рећи замјеник комесара 1. батаљона, друг Ћоко Краљевић, пошто ми је он тај задатак дао. Исто сам му рапортирао да је „задатак дјелимично извршен", а он ме упита: „А што то није извршено?" Објасних му. Међутим, друг Ђоко плану и рече: „Е, боље да си погинуо". Те ријечи су ме тешко погодиле.

Петар ВАСОВИЋ

ЦОКА, ПРОТИВТЕНКОВСКА ПУШКА И ДУВАН

Половином јуна 1944. године 3. батаљон се налазио на положају села Рубеже код Никшића. Задатак батаљона је био да затвори правац Никшић—Жупа, као и да држи непријатеља у обручу, стационираног у граду Никшићу. По распореду борбеног поретка Ватаљона, 3. чета добија задатак да затвори правац на самој Комуникацији Никшић—Жупа. Одмах приступа рушењу пута на неколико мјеста као и поставља барикаде. Трећа чета се налази у селу Рубеже, а Команда Чете у кући доброг домаћина Мартиновића.

Непријатељ се иалази у самом граду. Окружен је са бодљикавом жицом и бетонским бункерима, са два, три улаза и излаза из града, такозване „рампе".

Задњи дани пролећа. Један број сељака доље испод нас у равници у такозвано.j „неутралној зони" раде. Нема борбе. Борци Треће чете су на положајима.

Неко позва десетара да дође на пут и он одмах пође. Он долази са борцем који носи једну велику пушку. Борци гледају. Ко је овај? Десетар упознаје борце: „Другови, то је борац Цока Ћерић. Придодат нашој десетини са противтенковском пушком. Два борца нека са пута донесу сандуке муниције". Борци се окупише око пушке. Гледају, пипају, и кад донесоше метке, повикаше у глас: „колики меци".

Чија је ово пушка? Цока одговара: „То је енглеска, падобраном дошла". Сједе Цока и погледа борце, па се окрену десетару и рече: „Нема дувана?" Борци ;се мало насмијаше. Не знају они колико је он страствен пушач. Очи му закрвавиле без дувана. „Ми савијамо у иовину мало лишћа, па нас проће жеља", рече

један. Све се умири, а десетар одреди два борца са Цоком и пође да постави противтенковску пушку на мјесто како му је наређено, испод положаја десетине, на самој окуци на путу. Вратио се десетар, а Цока остао са два борца на положају.

Сјутрадан прије ручка долази борац са положаја противтенковске пушке и саопштава да је Цока некуд отишао прије 2 до 3 сата и да га нема да се врати. Десетар са .још једним борцем пође на Цокин положај. Гледа около, претражује да није заспао, али Цоке нема. Ту му је мала торбица, ту му је капут. Од личиог наоружања има пушку и бомбу, то је понио са собом. Забринути сви. Пита један борац: „Јел могуће да је дезертирао?" Десетар размишља са борцима. „Није дезертирао. Знам ја њега. То је страствен пушач. Можда се спустио доље у равницу код оних сељака што раде. Знате, он је прије рата продавао дуван „котробан" па су га жандари ћерали. Продајући дуван прије рата, издржавао је фамилију. Увијек је жандаре насамарио. Чак је једном жандару, кад га је ухватио, папар у очи дунуо и тако побјегао. Није он дезертирао, чекаћемо ,га."

Прошло је даљих два три сата нестрпљења, кад одоздо ево га, иде. Махну нам руком. Ми се уозбиљили. Дође и стаде испред нас, завуче руке у кошуљу и поче да вади пакле дувана, цигарета и да ставља испред нас. Кад избаци све, онда узе једну паклу цигарета и рече: „Ова пакла је за мене, а све ово за чету." Борци само што не пружише руку. Десетар прекиде: „Не, не Цока, узми то све дувана и идемо код комесара, па ако комесар одобри то иде за цијелу чету, јер ти мораш објаснити, како си дошао до овог дувана." Реаговао је, али се упугише према Команди Чете. Идући, прича он десетару како је то било, а десетар њему: ти ћеш то тамо испричати комесару, важно је то да буде истина. Цока је био истинит, а увијек је волио да контрира комесарима, но овог пута био је мало забринут како ће се то оцијеиити.

Дођоше до комесара и Цока даде дуван. Десетар напомену да је то Цока „набавио". Комесар озбиљно слуша, ништа не говори, борци се скупили, сви шуте и чекају. Комесар гледа Цоку. Цока се мало смије, гледа комесара и борце и каже: „Комесаре, дај борцима да пуше." Комесар остави дуван испред себе, нареди да сви сједнемо и озбиљно нареди Цоки да исприча како је дошао до дувана. Цока познат по шали и хумору онако шеретски поче да прича: „Ја, комесаре, стојим, сједим, лежим на положају и све гледам да ли ће више ови Њемци да крену. Све ми се чини да иду к нама са цигаретом у устима. Њих нема, па нема. Ујутро видим доље у равиици неке сељаке ће копају. Мислим да идем

до њих, вјероватно они имају дувана. Одлучим, идем доље, а ако видим да Њемци праве покрет према нама, ја имам времена да се вратим до моје противтенковске пушке. Смислих и рекох моме помоћнику да идем мало доље и да ћу се вратити брзо. Узех пушку, оставих блузу, извадих кошуљу напоље а испод кошуље двије моје бомбе на кајишу. Кад сам дошао изнад првог сељака, није их било без 2 до 3, један од другог на великој раздаљини. Ја сам пушку сакрио и појавио се онако у кошуљу. Он се мало ирепаде, али види да нијесам наоружан и сачека ме да сиђем до њега. Сједосмо и почесмо разговор. Он доста застрашен. Добих од њега да савијем и слатко почех да пушим. Питам ја, гдје има ту дувана да се купи, знаш, ја се — бавим препродајом дувана. А он ми каже — у граду. Тако ја њега испитам како се може ући у град и гдје је рампа, гдје стоји стражар, а мени је све остало познато, јер знам њемачки. Улазио сам и излазио ја преко „рампе" и у Подгорицу неколико пута по задатку. Лако је то мени. Имам у џеповима разног новца и одмах одлучих да уђем у град и да купим дувана. Замолих сељака да ми да мотику и обећах му да ћу му донијети дувана. Узех ја мотику преко рамена са избаченом кошуљом, а испод кошуље двије бомбе и правац „рампа". Војник стоји испред стражарнице, а ја ти њему на талијански. Ја сам ту сељак, радим и само да нешто узмем да поједем и да се вратим и да даље радим. Ја њему све добро на талијански, а он кад виђе како тали.јански добро знам, махну руком и ја прођох. Створио сам план, ако ми тражи легитимацију, рекао бих му да ми је ондје код оног сељака, ено ондје гдје радим у капуту и да бих се вратио ако треба да је донесем, тако би се вратио, а покушај уласка у „блок" — у град би пропао. Он се задовољи са мојим објашњењем на талијанском језику и махну руком да уђем, с тим да се одмах вратим. Ја уђох и брзо у правцу цеитра града. Гледам гдје има дувана да се купи. Нађох и узех. Гледа ме она продавачица и ја јој рекох да то купујем за раднике који раде на ровове њемачке. Мотика ми је на рамену легитимација. Одобри она и даде ми. Ја то потрпам у џепове и одмах: на „рампу". Једну кутију најбољих цигарета држим у руци и оном истом стражару, како идем према њему, пружам му је. Ја њему, мој добри „амико", а он мене такође одвраћа и ја пролазим, и правац на оног мог сељака. Дођем, смијем се ја, а кад

му пружих кутију цигарета, смије се и он. Рекох му ја да сам партизан и само открих кошуљу да види двије бомбе. Укочи се он. Потапшем га по рамену. Видиш шта може партизан. Кажи ти њима да ћемо ми брзо доћи, не овако, него батаљонима и бригадама. Одох ја изнад њега гдје сам оставио „карабин" и капу, па кад ставих пушку на раме и капу са петокраком на главу, одозго га партизански поздравих и викиух: „СМРТ ФАШИЗМУ" — и тако донесох ово дувана. На комесаре, подијели то борцима, видиш како чекају".

Комесар стаде, погледа борце, као да тражи одобрење од њих, борци се насмијаше, а комесар поче да дијели дуван, али не одобри његову причу.

Милош ПОПОВИЋ

БОРБА ИЗНАД ДРАГОВЕ ЛУКЕ

У љето 1944. године 3. батаљон VI Црногорске бригаде налазио се у селу Лукову. Одатле је са својим четама повремено извршавао одређене задатке, у рејону од села Глибавца до села Озринића. Негдје у првој половини јула 1944, године Прва чета одређена је да држи положаје на Товићу, изнад Драгове Луке, гдје се задржала око десет дана. Команда чете са једним водом била је смјештена у Судин До, на врху Товића. Мој вод налазио се на положају непосредно изнад Врагове Луке. Вод је бројао 20 бораца, био је наоружан са 3 пушкомитраљеза, пушкама и аутоматима, са довољно муниције и ручних бомби.

Положај изнад Драгове Луке доминирао је над читавим пољем према Никшићу, што нам је омогућавало добро осматрање и дјејство. Једнога дана око 8 часова четничке снаге, јачине око 350 људи, извршиле су напад на наш положај изнад Драгове Луке. У току напада Њемци су их подрхсавали снажном артиљеријском и минобацачком ватром, што им је омогућило да се врло брзо развију у стрељачки строј, упадну у Драгову Луку и избију на наш положај. Дошло је до оштре борбе, у којој смо били подржани ватром из пушкомитраљеза Другог вода наше Чете. Четници нијесу успјели да нас одбаце са нашег положаја, захваљујући добро утврђеној и организованој одбрани, снажној, изненадној и добро синхронизованој ватри, а прије свега храбрости и борбености бораца.

Послије трочасовне борбе четници су се почели повлачити. При повлачењу тјерали су краве, јунад, овце и свиње, које су опљачкали из штала Драголучана. Многе мјештане су и малтретирали на разне начине, нарочито приликом одузимања њихове стоке и пљачке других ствари из њихових домова. Када смо сазнали и видјели што раде, пошли смо у напад. Снахшом и есрикасном ватром натјерали смо их да бјеже и оставе дио стоке коју су били заплијенили.

Четници се нијесу помирили са неуспјехом, па су наредна два дана поновили напад, на истовјетан начин и са истим циљем. Но, и поред тога нијесу успјели.

Нашем успјеху у овој акцији, поред наше упорне, одлучне и добро организоване одбране, допринијели су и сами четници, њихова слаба организованост и веома слаб морал. То су испол.или приликом напада, а нарочито при повлачењу, када су панично бјехсали и међусобно се псовали најпогрднијим изразима.

Мјештани Драгове Луке су нам се много захваљивали због ове акције, а ми смо се осјећали срећним што смо успјели да их заштитимо од четничких насртаја. Ово је било мало село, око четрдесетак домаћинстава, на вратима града Никшића, под сталном контролом окупатора и домаћих издајника, на устима њихових пушчаних и артиљеријских цијеви, али и поред тога читаво партизанско. Дало је преко 20 првобораца и знатно већи број погинулих у НОБ-у. Ми смо све то знали, што нас је и надахњивало у овој акцији. Због тога нам је успјех био утолико дражи.

Овом приликом навешћу један примјер који ми је остао у незаборавном сјећању. Тих дана упознали смо се са више Драголучана, а међу њима и са 70. годишњим Пером Јововићем, пјесником, потомком чувеног црногорског јунака Новака Рамова и угледним грађанином Никшића, коме је један син носилац Споменице од 1941. године, а цијела породица активно је учество-Еала у НОР-у од првог дана устанка. Милина га је било слушати када нам прича. Читао нам је његове пјесме посвећене НОБ-у. Хвалио нас је и дивио се нашој борби. Једног дана дошао је код нас и донио ејекиру рекавши: „Донио сам сјекиру да убијете ову моју свињу и да је поједете са осталим друговима. Четници су је три пута тјерали, али је нијесу отјерали захваљујући вама". Након његовог упорног наваљивања заклали смо свињу тешку преко 120 килограма. Неколико килограма оставили смо чика Перу, а остало пошаљемо Интендатури батаљона у Лукову. Били смо озарени топлим ријечима и изразом лица овог старог ратника, а задовољни начииом којим нам је даје, да смо је, како нам каже, заслужили нашом храброшћу и људскошћу.

Божо ЂУКИЋ

МОЈ НАЈДРАЖИ ДОЖИВЉАЈ

Четврти батаљон .је дуже времена држао положај према Грахову. Одатле је добио покрет да посједне нове положаје према Никшићу.

Друга чета, у којој сам се ја налазио добила је распоред да држи положај на Уздомиру, чији се обронци спуштају до близу Никшића.

У својству партијског руководиоца, друг Божидар Петровић, замјеник комесара 2. чете, саопштио ми је кандидатуру за члана Партије, још докле смо се налазили код Грахова — април-мај 1944, у Павловом Долу. Он је по својем позиву, и као стар.јешиии и као секретар партијске ћелије у Чети, пратио и цијенио мој рад и као борца и као скојевца, и мој кандидатурски стаж ни.је био дуг.

Једног дана половином јуна 1944. године, дјелови 2. чете одмарали су се у селу Милочанима, позвао ме друг Божидар Петровић на састанак Партијске ћелије Чете. Овом састанку присуствовао је и друг Блажо Марковић, замјеник комесара 4. батаљона. Састанак је текао према дневном реду, а када се дошло на тачку — пријем у КГ1J, партијски руководилац је говорио о томе што значи бити члан КПЈ, какве задатке је обавезан да извршава и какве тешкоће да подноси; додао је и истакао да му је позната укупна моја активност и рад по свим питањима, и да испуњавам потребне услове за пријем у Партију.

С обзиром на карактер састанка, у дискусији су учествовали и остали чланови Партијске ћелије. Након тога донесена је једногласна одлука и саопштено ми, уз честитање, да сам примљен у КПЈ. Када ми је то речено, ја сам од радости толико био збуњен да нијесам умио ни да кахсем хвала, али сам знао само то да речем да немам срећнијег момента у мом животу, да ћу извршавати СЂВ постављене задатке и да пријем у Партију за мене значи нешто највеће што човјек мохсе да постигне у животу.

Овај моменат никада — док сам хсив не могу заборавити, а посебно тадашњи састав ове партијске ћелије: Божидар ПетроЕић, Милорад Јововић, Јела Шарановић, Пејо Матијашевић, Михаило Раичевић, Чедо Томчић и Владо Богетић.

Радомир-Рајо ЂОКИЋ

ЛИСТАЈУЋИ ДНЕВИИК

Курило

Батаљои је на задатку затварања комуникације Даниловград — Никшић. Наша 2. чета је на положају, тако што је по један њен вод истурен на брду Курило. Ово брдо, у виду купе, доминира читавом околином. Осматрачи одавде лако уочавају сваки покрет Њемаца и четника у Даниловграду, на утврђеном брду Тараш и дуж двију комуникација које преко Бјелопавлића воде за Подгорицу. Но, и непријатељ овдје види сваки покрет наших бораца, јер вегетације тако рећи нема, на овим сусједним брдима, те отуда су сва дневна кретања сведена на минимум. Већ дуже времена иепријатељ се не усуђује на покрет према Никшићу.

Данас је вријеме ведро и вјетровито. Око подне два наша вода се смењују на овом брду. Свакако озбиљан војнички промашај. Педантне Швабе данима су вребали овакву прилику. Знају они да нама не одговарају крути фронтови и позиционе одбране, те зналачки користе сваки наш пропуст, па то и данас чине. Одједном у вријеме смјене, артиљерија са Божове главице отвара брзу паљбу по самом врху Курила. Погоци су прецизни,'јер артиљерци су, за ово и низ околних брда, имали унапријед припремљене све потребне елементе за гађање. Да би ефекат био већи, користе гранате са куглицама — шрапнел. Погинуо је Раде, а рањена су двојица другова. Рањен је и друг Драгиша Богетић, који је у име команде чете присуствовао овој смјени. Жива дискусија у јединици послије овог догађаја. Већина критикује руководство. У праву су, мада су овакве грешке и неминовност нашег рата. Зашто? Првобитно за партизанска, а сада све више и за прелаз на фронтална дејства, морамо плаћати данак. Школу ратне вјештине нијесмо почињали клупом, већ суровом праксом бојног поља.

Предноћ ме зову Јово и Никола у Штаб батаљона и саопштавају ми да сам одређен за курс обавјештајно-извиђачких официра при команди II ударног корпуса у Мојковцу. Послије овог саопштења другарски разговори и ћаскање до у касну ноћ. Поздрављам се са свим друговима у јединици. Жао ми је што одлазим јер се бојим да се нећу вратити у исту јединицу, са којом сам се саживио и која је заиста постала дио мога бића.

НА МАРШУ

(17. IV 1944)

Вријеме облачно и хладно. Већ други дан како смо на маршу. Преостао нам је тешки крашки предео од Медвеђе, преко Будоша, до Кусида. Тамо требамо стићи најкасније у зору. Ноћ тамна. Цича. Сјеверац немилосрдно шиба по лицу и у овој априлској ноћи помијешао се хладан вјетар, несаница, глад и умор. Сви немилице шибају на свој начин. У оваквим приликама човјеку коњ служи као једино средство за транепорт, а често и као водич у мраку. Вечерас те особине наши коњи као да су изгубили у овом пјешивачком камењару. Сваки час се спотичу и падају. Растоварај, па дижи и ослабађај животињу. Опет товари. Та слика никако да сађе са видика. То хрвање са коњима и другим недаћама трају већ 10 сати, а ипак најтеже је још остало. Остала је зора када је најтеже пјешаку и ратнику, јер га сан опије. Ипак пред зору смо се отарасили козије стазе и ево нас на друмском путу Трубјела — Кусиде. Сада више немамо проблема са коњима, али са људима није баш тако, а посебно са ..спавалицама". Сваких 200 — 300 м колона се прекида и чује се: „Нема везе"?. Док дјелови претргнуте колоне успоставе „везу" борци користе да прилегну, па при томе многи и заспу. Сада их треба будити и таман што се крене, а оно опет се чује: „Нема везе". Тек освит дана је разријешио овај проблем „везе".

ЧУМАЈЕВИЦА

(12. V 1944)

Настављамо са претресом терена и гоњењем четника — шкрипара. Читав овај крај је необична пустиња: љути крас, литице и кланци. Право беспуће. Само гдјекоја козија стаза, која повезује мале планинске кућице покривене претежно сламом или каменим плочама. Коза је овдје основна домаћа животиња. Она је немилосрдно уништила вегетацију, па је остало само ситно жбуње — зановет и покоји закржљали граб и јасен. Један друг рече: „Овај цуцки камењар личи на живот у изумирању". Други пак додаје, „ове несретне Цуце треба послије рата одавде иселити и од овог предела направити идеалан звјерињак". Мирко се заглавио у један камењар и добро се угрувао и разбио. Криве су тешке швапске цокуле. Гумени или кожни опанци су једино прикладна обућа за овај терен.

Око подне стижемо у подножје Пустог лисца. Претражујући терен, наишли смо на пар скровишта у којима смо нашли

нешто хране и оиреме, али не и „шкрипара". Иеко рече ако нема њих, али ће зато сутра бити богатији ручак.

У поподневним часовима киша све јаче пада. Иавлачимо згужвана и испрљана шаторска крила. Велике кишие капи, какве само могу овдје бити, необично бубњају по њима као да испробавају пробојност ове наше дотрајале опреме

Увече сам остао код 1. чете. Дежурни чете сједи на троношцу и повремно ставља танке суве гранчице, ређе по које дебело дрво, на ужарено и разбуктало огњиште. Неколико другова ограбило мјесто уз саму ватру и поређали се као сардине. Иако се смјењујемо, ово мјесто ипак је премија за покисле. Владо буљи у пламен, па ни не осјећа како му се лице заруменило од силне ватре, једна жеравица одскочи и паде на ивицу шаторског крила које одмах задими. Марко му довикује, али он не трза. Остали унаоколо приземљуше, поређали се у лежећем ставу или чуче. Ови задњи дремуцкају, али очито очекују вечеру, но ие знају када ће и да ли ће уопште бити. Око пола ноћи долази кувар и буди другове да би за вечеру добили по мали комадић несланог говеђег меса. „Спавалице" приговарају, што их буде ради „мизерије". Иако је ово табу тема и терен са кога не мохсемо очекивати више него што смо добили за вечеру, ипак вишедневна оваква и слична исхрана условила је да чујемо по коју ријеч која друшвима долази од стомака а не из главе. Прво приговарају кувару и интенданту, а затим заврше са: „О кукавне Цуце и Бјелице" и „Када ли ће једном покрет за Ник|шићко поље и Бјелопавлиће".

ВРУЋИ ДИЈАЛОЗИ

(5. VI 1944)

Ноћи су још свјеже и хладне у овом планинском крају, али током дана је пријатно и топло. По свему смо и ми овдје зашли у прољеће. Шума је већ зазеленила и на врховима околних планинских висова мада са сјеверне стране виде се разријеђени сњежни покривачи. Прије подне сам био код „ББ". Обавијестио ме о намјери испада четника из Грахова у правцу Трешњева. Негдје око ручка, изнад нас, пролијећу савезнички авиони у великим формацијама и уобичајено одмичу негдје на сјевер и сјевероисток.

Послије подне сам код водова који су на положају. Причају нам своја запажања. Дан ведар и послије кише па се двогледом заиста види као на длану, све до Дврсника и Бијеле Горе. На положајима непријатељ испред нас (500 — 600 м). Иа брду Курљај

види се већа група четника и 5 — 6 Њемаца. Стојећи овако данима, једни наспрам других, спонтано се јавио обичај да измијенимо по коју оштру војничку ријеч. Не знам'како је по педагогији, а ми смо ово назвали „врући дијалози" или „дијалози са чуке на чуку". Ту постоји устаљени жаргон и правило понашања. На дијалог ме постичу двојица другова, као и неки скорашњи догађаји. Договор је ту и дијалог започињемо.

— О ђикани, о брадоње!

— Е јамари, е Мошова копилади!

— И то ако смо, нијесмо издајице и швапски лижисахани.

I

— Боље нам и ово него у јаме и ваше колхозе!

— А који вам је бољи господар? Онај први из Рима или овај из Берлина? Шта вам боље прија — пашташута или швапска конзерва?

— Добро је нама и овако, а ви гризите лишће и Цуцки камењар.

— Ако, али нећемо овако још за дуго, а тада вама неће бити мјеста под овим нашим небом.

Кратак прекид „дијалога". Мислимо да им је за данас доста. Одједном поново дозива ме неки четник, али оада по имену и презимену, уз додатак: „Мошово копиле". Изненади ме ова прозивка и позив. Знам да имају моје генералије, али како ме препознаше овдје на чуки. Сигурно је то случајност, јер у оваквим приликама обично имају „њорке". Погледасмо се. Нема смисла не одазивати се. Још би то личило на неки кукавичлук. Ако, таман прилика да недовршено искажемо, брзо се одазвах са „Е потурице". И настављамо:

— Шта ћеш ти на ове наше крајеве, вуци се кући, мајку ти бјелопавлићку?.

—• Ми смо вам на сметњи а нијесу ти фрицеви крај вас у бункеру.

— А сметају ли вама усташе што сте их довели ту?

— Усташе су ваша браћа и слуге сте истог господара, а ово су наша браћа — далматински партизани. Скоро ће нам доћи и Савезници са Истока и Запада.

— Шипак ће вама доћи и као да вам вјерују они на Западу.

— Брадоње, слаба вам је рачуница — сад код Шваба, а ЧУтра са краљем и његовим заштитницима на Западу.

— Лај голъо, лај!

— Гдје вам је онај Американац што га неки дан заробиете од нас? Дадосте га господарима. Зато ће вам краљ дати своју медаљу, а Швабе кукасти крст.

— А јесге ли хтјели од њих храиу и муницију, гладнови и петометковићи (очито вјеровали су да је то била нека савезничка мисија код нас)?

Док ово разговарамо, сви смо на обје стране ваи заклона. Одједном примјећујемо како швапски војници улазе у бункер. Знамо по прилици што им је намјера. Младалачки понос и тврдоглавост не дају нам да се цриклонимо. Одједном одлеже рафал из „шарца", а зрна зафијукаше око нас. Мирно се склонисмо иза камена и као да није ништа било — ја наставих:

— Изроди, ето вам ваше ријечи и вашег поштења.

— Нијесте још умукнули, јамари!

— Слабо вам гађају ти инструктори, а ово и све остало ћемо вам вратити једнима и другима, ускоро и у потпуној мјери!

Више се нијесмо јављали. Другови из Штаба Батаљона, који су се противили оваквим дијалозима, користе данашњи ризик којем смо били изложени, па још оштрије критикују. Траже од нас изричиту забрану овакве некорисне праксе. Вјероватио да су и у праву. Народ из околице дуго је на свој начин коментарисао ове „разговоре".

БОРБА У СУСРЕТУ

(9. VIII 1944)

Током ноћи чете су тек посјеле положаје око западне стране града Никшића. Изјутра, сви који нијесмо на служби, мало дуже остајемо на спавању. Осјећамо замор од синоћњег марша. Око 10.00 часова стигоше курири бригаде. Командант наређује хитан покрет у рејону с. Трубјеле, гдје треба посјести положаје. Њемци иза наших леђа продиру ка граду. Борбе се чују западно од Трубјеле. Тачних података о непријатељу, са тог правца, немамо. Батаљон се брзо прикупио и у четним колонама крећемо цестом. Рачунамо пред нама је бар 5 — 6 км пута до могућег сусрета еа непријатељем. Прешли смо тек 2 — 3 км. Још бар 1 км па ће услиједити први одмор. Идемо комотно и без икаквих осигуравајућих органа на маршу (патроле или претходнице). Командант батаљона и нас још неколико смо у групи. Идемо 30 м испред наше челне чете. Један од другова прича вицеве и сви се смијемо. Одједном, на једној оштрој окуци сусрет са Њемцима. Дијели нас мање од 50 м. На нашу срећу и они су се кретали прилично комотно, што је за њих ријеткост. Сусрет немилих погледа и хитра реаговања. Никола први викну: „Непријатељ!" што је и била једина ком.анда у првом моменту. Они вјероватно искуснији ратници, но ми млађи по годинама, па нам боље и брже

раде рефлекси — а то је најбитиије за изненадне сусрете. Наши први рафали из аутомата су из стојећег става. Падоше тројица Њемаца прије него се докопаше заклона. Предност је очито наша. Они се, уз ређе пуцње, повлаче. Потискујемо их све до брда Кобиље главе. Овдје на доминантном врху к. 910 Њемци се концентришу и утврђују. Наше двије чете брзо на јуриш освајају ову коту, али је они убрзо преотимају. Ово се у току поподнева понавља још два пута. Очито они упорно бране ово брдо, јер дефинитиван губитак за њих значи пропаст цијеле јединице. У овој акцији садејствује нам Никшићки одред. Од њих сазнајемо да је пред нама јединица јачине ојачаног батаљона, са којом они још од Вилуса воде борбу. Непријатељ је предвече доведен у позицију окружења на врло малом проетору. Грчевито се бране. Чак и по паду мрака, што није уобичајено, праве дјелимичне јурише. Током првих часова ноћи, док су истурени дијелови према нама активни, оетали дијелови јединице ангажовани су на извлачењу из обруча. На стјевовитом и тотално непроходном простору (провалији), која од нас није била поеједнута, они су на конопе спустили тешко наоружање, рањенике и већи дио коморе и опреме јединице. У зору су се сасвим извукли и преко Никшићког поља спојили се са својима у опсједнутом НиКшићу. Непријатељ је овдје имамо више мртвих (од којих 4 није успио да евакуише) и више десетина рањених, заплијенили смо 2 пушкомитраљеза и неколико пушака и аутомата. Такођер је заплијењено 7 коња натоварених еа муницијом и разном војничком опремом. На нашој страни погинуо је друг Иван Кековић и Брауновић, а рањено 10 друшва.

НА ИЗВИЂАЊУ

(25—26. VIII 1944)

Батаљон је размјештен у рејону Пиштета сем 1. чете која је на положајима код Јаворка, а један је њен вод у Живи. Погинуо је Рашо Миличић и сахрањен уз екромне војничке почаети. Још синоћ смо добили задатак за извиђање непријатеља на рејону Војник —Мокро — Градачке пољане. Са 12 другова извиђачког одјељења крећемо на задатак. У покрету су врло јаке снаге Њемаца који из Грчке иду на сјевер, па су као посебан задатак имале да дијелом снага ангажују се у борби против наших јединица у Црној Гори. Наше снаге (3. дивизија и др.) почев од Подгорице, Колашина и Бијелог Поља, па према Ииви и Голији су у покрету и дефанзивним борбама. Говори се и о нашој противофанзиви, у правцу Колашина.

На стази која вијуга јужиим падинама Јаворка срећемо колону избјеглица. Вуку своје оскудне личне и породичне ствари, те замотуљке натоварили на леђа или на рагама, па чак и на кравама, том једином сигурном извору породичне исхране. Погурени су, лица им пуна умора и физичке клонулости, али и жеље за неком ужурбаности која их зове у неизвјесност. Неколико млађих жена носе бебе на рукама. Старци се опиру на штаповима, вукући за улар по коју козу или кравицу. Одраслија дјеца вуку за руке млађе који се спотичу, јер непрестано буље у нас и околину. Ох, та дјеца о чему они сада маштају у овим врлетима и како ли живот овај клети започињу?

У поподневним чаеовима, у подножју Војника сусрећемо се са избјеглим еељацима из околних мјеста, а који су се склонили по пећинама ове планине. Пролазимо крај самог врха (1997 м) и спуШтамо се изнад Мокрог. Из двогледа посматрамо цијелу околину Шавника. Једна већа колона иепријателза се спушта серпентинама у овај град док друга мања се види како измиче на сјевер према Жабљаку. Послије краћег задржавања продужавамо за Градачке пољане. Наилазимо на позадинце из овог краја и групе сељака које нам дају корисне податке. Рекоше нам да има доста четника на Крнову и у Жупи. У рејону Праге смо нешто сиромашно вечерали и мало одморили. Затим крећемо даље. Пред зору се чује јака борба на правцу Јасенова Поља и Крнова.

Сјутрадан крећемо низ јужне падине Војника и око 16.00 часова стижемо у Јасеново Поље. Овдје требамо прећи цеету Никшић — Брезна. Са правца Брезна и Јаворка као и са сјеверне етране планине Војника чују се рафали и детонације граната. Опрезио прилазимо цћсти јер не знамо гдје су наши и каква је ситуација настала у задње два дана. Друг Владо излази на иесту. Ја и Мирко емо 20 м иза њега, а остали припремни у шумарку чекају на наш знак да кренемо преко цесте на супротну етрану. Одједном, на окуци, око 80 м испред нас, избија њемачка патрола (10 војника и 1 официр). Сусрет погледа и једновремено отварања ватре из аутоматског оружја. Њихове посаде двају митраљеза трче и излазе на два мала ћувика, те постављају своје „шарце". Група наша у цјелости наоружана аутоматима прихвата борбу и у први мах не дозвољава ,дпарцима" да дођу до изражаја. Но, њима одмах пристиже појачање. Визуелним осматрањем, а и по броју оружја која већ дејствују видимо да је ту већ јединица јачине чете. Након 10 — 15 минута нове и веће групе пристижу и пребацују се десно и лијево од нас. Притисак на нас је све јачи. Повлачимо се, јер нам другог излаза нема. Одлучујемо се да се поступно повлачимо пред њима, да би се потом „одлијепили" у згодном моменту. Одступамо у правцу истока, да

бисмо одмах промијенили смјер. Преко шумовитог терена пребацили смо се на западну страну Јасенова Поља и тако дошли њемачкој јединици. која нас гони, иза леђа. За два часа наш замишљени маневар био је и остварен.

Окупили смо се у једном камењару, покривеном старом буковом шумом. Један друг је рањен, а ,,МР" загубио се. Међутим изненада овдје упадамо још у тежу ситуацију. Иза наших леђа, низ падине Војника угледамо како у стрељачком строју силазе њемачке јединице које претражују ову планину. И тако одједном иза нас они, а испред нас на положајима јединица (јачине батаљона) ко-ја нас је тјерала до прије два часа. Осматрамо околину не би ли се пробили десно или лијево, али свугдје на 200 — 300 м унаоколо види се њемачки војник. У тој заиста незавидној ситуацији требало је брзо донијети одлуку. Чини нам се да свака друга тактика, осим „зечје" — у грмену и чекај — је безпредметна.

Размјестили смо се у два повећа жбуна. Раздаљина између група око 30 м. Добро смо се камуфлирали. Припремили смо сви по 1 — 2 бомбе и чекамо. Одлучено је да дејствујемо само ако нас открију. Тада је требало бацити бомбе и онда се појединачно или у групи 2 — 3 пробијати како знамо и можемо. Колиба на периферији Пиштета је требала бити зборно мјесто за све који прехшве. Тек је прошло дееетак минута од уласка у грмење, а Швабе су непосредно крај нас. Гледамо их како у разређеним колонама од 10 — 15 војника силазе низ ове врлети Војника. Оружује држе „на готовс". Сваки војник након 5 — 6 корака застаје и погледа шре у крошње букава, а затим поглед у лијеву и десну страну, па тек онда продужава даље. Споро, тако рећи пужевски се крећу. Нешто страх, нешто неподобна обућа и године појединаца, али прије свега швапска војничка педантност је присутна у овој дивљини. Нама је та спороет видока и посебно тешко нама пада У насталој ситуацији. Повремено опале у зрак по који пушчани метак или рафал из аутомата. Вјероватно су то сигнали, а уједно и растерећење сопственог страха у овој дивљини. Једна колона од 15 војника пролази 20 м западно од нас и застаје пар минута на пропланку јужно од нас. Одмах иза ове и друга група (12 војника). Ови пролазе десетак м далеко од наше источне групе. Ка-Да је из ове групе један изразито плави Њемац испалио краћи рафал из аутомата, Владо се у том моменту лати бомбе. Мислио је да је најгоре — да су нас открили. Срећом овиме је напетост и најгоре прошло, мада се и даље око нас чуо жагор војника и по који пуцањ. Ускоро се почео хватати мрак. То је за нас најбољи савезник и излаз из најтежих ситуација, па и ове наше. Сат времена након пада мрака крећемо у правцу цесте.

Сакривени смо крај саме цесте која води према Никшићу. На овој комугошацији звонко одлијеже топот војничких ципела. Око 22,00 ч када се непосредно око нас све утишало као срндаћи смо прескочили преко цесте. Ова успоредба мислим и одговара, јер то бијаху све кршни и хитри момци од 18 — 20 година, навикнути на све напоре и недаће рата.

На другој страни цесте договарамо се да извршимо препад на прву колону која наиђе. Ово чинимо из чисте осветољубивости за сав етрах и патње које су нам њихове колеге донијеле током дана. Нијесмо дуго чекали. Чује се жагор војника и у њему се повремено издвајају нама добро познате ријечи: „Форвец" Жагор војника мијеша се са топотом коњских копита, блејањем оваца и риком крава, опљачканих негдје у Пиви. Прво 2 — 3 бомбе а потом отварамо брзу паљбу из десетак аутоматских орухсја. Настала је вриска Шваба помијешана метежом и риком стоке. Невиђен крклањанац у једној малој вртачи, коју опасује цеста у виду полукруга. Ово траје око 15 минута. Када су се Швабе прибрале, ми смо се кроз камењар извукли у правцу Пицптета. Нешто послије пола ноћи стигли смо у нашу јединицу. Сјутрадан смо од сељака из Јасеновог Поља извијештени да су у овом нашем препаду на цести убијена два, а рањено више Њемаца.

Бошко РАДОВИЋ

ЦРТИЦЕ ИЗ ЖИВОТА ПРАТЕЋЕГ ВОДА 3. БАТАЉОИА

Средином децембра 1943. године у Лековини је формиран Пратећи вод 3. батаљона од једног броја бораца и етарјешина из све три чете Батаљона. Добровољаца за прелазак у Пратећи вод није било, па су се појединци опирали да пођу у прекоманду, јер им се није напуштало старо друштво, а нијесу им биле привлачне ни нове дужности, јер је брига око руковања и чувања тешког оружја и коња изиокивала посебне напоре. Но и поред тих отпора Штаб Батаљона је, уз пуну подршку команди чета, одабрао добар састав, о чему свједочи и чињеница да је из тог састава израсло до краја 1944. године: два командира чете, три комесара чете, један замјеник комесара чете, један руководилац омладине у Бригади и два командира вода.

За командира Вода је постављен Божидар М. Марковић, до тада борац — пушкомитраљезац у Првој чети, а за политичког

делегата Вода Сретен Н. Вујадиновић, до тада секретар СКОЈ-а у другој чети, кога је на овој дужности средином фебруара 1944. замијенио Радун Мићковић, такође послије Сретеновог одласка у Пратећи вод секретар СКОЈ-а 2. чете 3. батаљона.

При формирању Вод је раополагао са два тешка митраљеза италијанске производње (добијена посредством Штаба 3 дивизије од италијанјске бригаде „Гарибалди"), лаким минобацачем (ношен на леђима) такође италијанске производње, који су собом у Бригаду донијели борци 3. батаљона Зетског одреда. Крајем марта Вод је ојачан са једним тешким минобацачем 81. мм. и противтенковском пушком. Послије заплене једиог њемачког минобацача истог калибра на Коњекој глави изнад Добрског Села, Вод је знатно појачао своју ватрену моћ, а од јуна 1944. он у свом еаставу има једну „базуку" и двије противтенковоке пушке енглеске производње. Ово оружје смо добили из контигента који су опустили савезнички авиони у рејону Ивања или Његовуђе.

Број људстава се стално повећавао и у периоду од формирања до краја јула нарастао са око 25 на близу 45 бораца и старјешина, што је у просјеку десет мање неш у појединим четама. Такође су и нова товарна грла за пренос оружја и муниције систематски увећавана, па их је почетком августа било 22 у Воду.

У свим борбама које је Батаљои водио након преласка из Санцака, јануара 1944, на територију некадашње старе Црне Горе, Пратећи вод је имао видног удјела. У нападу на Грахово 2. јануара 1944. наши тешки митраљези су својом прецизном ватром успјешно подржавали чете до упада у варошицу и својим дјејством повољно утицали на морал наших бораца, а у борби Батаљона 11. марта 1944. у реону Богетића веома допринијели уништењу њемачко-италијанске колоне која је из правца Даниловграда стигла до села Церова. У истој борби послуга минобацача, на челу са вођом Одјељења Божидаром — Бутом Марковићем уепјешно је дјејствовала против њемачко-четничке колоне која је вршила снажан притисак из правца Стубице на положаје 1. и поеебно 3. чете. У тој борби рањен је ташко и друг Буто Марковић, али је остатак послуге веома храбро наставио да пружа подршку 3. чети у одбрани њених положаја све до ноћи, када се Батаљон организовано повукао са Комуникације Даниловград — Никшић према Поткупићу.

У борби за оелобођење Чева 3. и 4. маја 1944. године тешка оруђа Пратећег вода — два минобацача и два митраљеза дејствовала су читаво вријеме из непосредне близине полазних положаја за напад наших чета. Поручник бивше Италијанске војске Виђенцо, тада етручни савјетник у Воду, сматрао је то правом лудошћу, а кад је ноћу 3/4 маја Чево пружало слику велике упа-

љене буктиње коју су формирали: свјетлећи рафали аутоматског оружја, експлозије минобацачких и ручних граната, свјетлеће ракете еа задршком, он је био избезумљен. Обратио ми се, отприлике, овим ријечима: „Ви партизани сте заиста прави јунаци. Ратовао сам већ пуних ,седам година и ово још нијесам доживио. Читао сам Дантеов пакао и сам у рату пролазио кроз њега, али ово је надмаднило све то. Ваше лудости не одобравам, али вам се искрено дивим".

При нападу на Коњску главу изнад Добрског села 8. априла 1944, непосредно еа полазног положаја 2. чете дјејствовао је наш тешки минобацач. Није престао ни тада кад су око њега експлодирале мине његовог сабрата са њемачких положаја. Кад је непријатељска посада ликвидирана у освит дана, Одјељење противтенковских пушака је добило задатак да контролише цесту од Цетиња и спријечи евентуални продор њемачких оклопних возила. Командиру Одјељења Драгутину Цуку Вуксановићу то није било доста. Упустио се у обрачун са италијанеким фашистима који су се ноћу, вјероватно, спуетили оа Мекавца до цесте, с намјером да остану непримијећени и да се потом извуку ка Цетињу. Вуксановић се устремио на њих и сам натјерао двојицу наоружаних фашиста на предају, изложивши се смртној опасности. Команда Вода га је похвалила за храброст, али и х-сестоко критиковала због неопрезности, јер је ризиковао да не изврши главни задатак а и да изгуби живот, до кога нам је било много стало, посебно и због тога што је био јединац.

У току дводневних борби на Вељем брду, 11. и 12. априла 1944, Митраљеско одјељење којим је командовао неустрашиви Радован Павићевић (умро је прије три године) истакло се и у продору до Сердар-куле и других старих утврда и при отпору жестоком притиску комбинованих њемачко-четничких снага да нае што прије протјерају са терена који је за њих био посебно осјетљив. Њемачки извиђачки авион је у више иаврата надлијетао најшу „Бреду" и засипао је митраљеоким рафалима. Радован је одговарао својим карабином који му је увијек био при руци ако из било којих разлога митраљез буде онемогућен. У том неравноправном надметању Радовану је збрисан предњи нишан карабина, али он се није помакао еа својим Одјељењем све док је добио наређење да се повуку. Још дуго је туговао за пушком од које се није одвајао још од напада Њемачке и Италије на Југославију, аирила 1941. године.

Приликом пробоја Батаљона из непријатељског окружења 2. августа 1944. на Кунку, наш тешки митраљез је дејствовао у најкритичнијем тренутку без постоља, наизмјенично оелањан на рамена бораца Ђура Николића и Цоке Ћерића, док се Будислав

Шошкић, секретар Бироа СКОЈ-а у Батаљону, први пут нашао У улози нишанџије у борби са непријатељем. Жестока и прецизна ватра из овог оружја знатно је утицала да четничка засједа на излазу коњске стазе из Кунка ка Буавицама напусти положај и омогући наш излаз из најтеже ситуације у којој се 3. батаљон нашао од свог оснивања до краја рата.

Мнош детаљи из обичног свакодневног живота, по начину како је долазило до њих, по одзиву у јединици и утицају на формирање међуљудске атмосфере, не заостају по интересантности много иза оних које памтимо из борби са непријатељем. И зато остатак текста поевећујем томе , свјестан да би избор неког другог био свакако друкчији. Бод је око три и по мјесеца, од средиие маја до краја августа 1944, боравио на Лукову код Никшића, у неиосредној близини Штаба Батаљона. Та прилика је искоришћана за интензиван рад на стручној војној обуци, идеолошко--политичком образовању и културно-просвјетном уздизању људства Вода и других јединица које су такође ту биваковане. Били су то готово мирнодопски услови, до тада нама непознати, па смо често приређивали културне приредбе, не само за нас већ и за становништво Лукова и суеједних еела.

Једног лијепог поподнева, на импровизованој позорници, изводили емо Ћопићеву једночинку (Ратко Радоњић, замјеник комесара 1. чете ју је прилагодио за извођење на сцени) о двојици браће који су се у ратном вихору нашли на супротним странама. Ја еам играо улогу млађег брата — партизана, а Будиелав Шошкић старијег — четника. Након жестоке препирке на сцени, ја сам потегао револвер са папирним метком који су ми за ту прилику припремили непоередни организатори представе, уперио га ка Шошкићу и повукао обарач. Он се ухватио лијевом руком за десну мишицу и јаукнуо. Публика је пратила ток радње с великом пажњом, а мени је у том тренутку изгледало да је Шошкић изврсно одтлумио ову сцену. Он, у ствари, није глумио већ је осјетио бол, јер је у чаури било толико барута да је импровизовани метак прогорио рукаве блузе и кошуље и опекавши кожу на Шошкићевој мишици, изазвао болни грч на његовом лицу. Завјеса је спуштена, а ја сам примјетивши рупу на Шошкићевом капуту био веома потиштен. Публика је снажно аплаудирала не знајући што ее у завршној ецени стварно догодило ни тада кад ое завјеоа оомакла да би смо као глани актери у представи одговорили на срдачан поздрав.

Једно вријеме у Воду је био Цока Ћерић, познати активист НОП-а из Подгорице још од устаничких дана 1941. године. Био је посебно обдарен за пјеему, па смо чинили ове да га организовано укључимо у хор Батаљона. Ја сам за то добијао и посебна

задужења од комесара Батаљона и његовог замјеника. Није пристајао и најчешће би ми одговарао: „комесаре (тако ме је звао и ако сам тада био делегат — Р. М.), ја не подносим дисциплину и због тога сам одбио да ме приме у СКОЈ, још док сам био у обезбјеђењу Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору Боку и Санџак. У хору је такође потребна дисциплина, а ја то не могу да издржим. Најбоље је да пјевам и играм кад ми се ћефне, а вјерујем да то може бити задовољство и за друге." И било је, али знао је Цока да запјева и игра и онда кад се на конференцији разговарало о најозбиљнијим питањима. Тако је било и на Кунку средином септембра 1944, када се људству 2. чете и Пратећег Вода саопштавао предстојећи задатак на Комуникацији Никшић — Даниловград. Цока је почео да страствено игра и пјева, више пута понављајући стихове „Баба маца ка пијаца рашири се кајно каца" а за то вријеме двије бомбе, крагујевке, тресле су се о његовом појасу. У том тренутку имао сам утисак да му веома годи што су се старјешине нервирале због бојазни да би могло доћи до несреће, и што он може да настави своју игру пред тако бројном публиком не хајући за опомене.

О Цоки има много анегдота, али за ову прилику ево само још двије. На једној конференцији Вода средином јула 1944. на Лукову посебно сам се трудио да убиједим борце како је веома ружно што појединци и даље залазе по сеоским кућама на пиће и јело, тим више што имамо веома добру интендантску службу која у сарадњи са народним властима и захваљујући дотуру појединих артикала исхране од стране савезника, обезбјеђује квалитетну и благовремену исхрану. Био сам убијеђен да сам постигао циљ и више формално упитао да ли има ко што да каже. „Имам ја" —, повикао је Цока — „Данас идем на осмочани качамак. Ко ће са мном?" Зачуо се гласни смијех присутних, а ја сам ее само кисело осмјехнуо и тихо додао: „До кад ће теби све тако изгледати неозбиљно?" Имао сам утисак да му је то теже пало него да сам га оштро прекорио.

Прије покрета Батаљона од Трубјеле према Граховској Осјеченици око 10. септембра 1944, комесар батаљона је скренуо пахсњу свим јединицама да морамо строго повести рачуна да наши борци сељацима на путу не уберу ни једну воћку. Пренио сам то цјелокупном саставу Вода. Пролазили смо поред пуних стабала јабука и крушака, као да нас уопште не интересују. Ипак је то било велико искушење за све, али само Цока то није мо-гао до краја да издрхси и послије сат марша излетио је из колоне у правцу њеног кретања и попео се на прву крушку поред пута. Чим је колона наишла, заљуљао је гране из све снаге. Зрели плодови

су падали на земљу, али се нико на то није осврtао. Сав црвен у лицу викао је: ,,Зар тако чистунци! Ја ризикујем због вас, али сад видим да ви то не заслужујете, немате петље, а тако бисте опробали". Сашао је нагло и више се његова ријеч није чула у колони до Осјеченице.

Поручник Виђинцо, наш стручни савјетник за минобацаче, висок једва 155 цм, накострије шених брчића и ситне главе, мало нагнуте на десну страну, напустио је Вод почетком јула и прије шао у Штаб Батаљона. Како смо били у непосредној близини на Лукову, он је често навраћао к нама да проћаскамо, а радо је одмарао, у посебној проеторији Команде вода, у коју се долазило кроз избу. Једног дана око 15 часова дотрчао је сав узрујан и пожалио ми се: „Радуно, (тако ме је звао) молим те немој казати оном ђаволу Михаила да сам код вас ако буде питао за мене. Хтио бих да мало одспавам". Покрио се ћебетом по глави поред наше постељине која је била прострта на поду. Убрзо затим чуо се испред улаза у нашу кућу глас Михаила Жарића, замјеника комесара Батаљона. Питао ме је ли Виђенцо код нас. У жељи да га не узнемирава, одговорио сам одречно. Иије ми повјеровао већ се са гудалом у руци попео дрвеним степеницама на спрат. Погледао около, а затим се бацио на покривеног Виђенца као мачка на миша. Разјарени Виђенцо је викао: „Ђаволе проклети, не даш ми да се одморим, да пођем у пакао и тамо би ме пронашао!" И као да је сасвим заборавио на војничку субординацију, почео је да се отима, да млатара рукама пут Михаила и да му на талијанско-српској мјешавини упућује погрдне изразе. Михаилу је то било забавно и наставио је да га изазива лаким ударцима гудала по цјеваницама, а ја и другарица Коса Радоњић смо се превијали од омијеха гледајући необичан призор за наше тадашње прилике. Најзад, Михаило је попустио, а Виђенцо са ћебетом у руиама, црвен до ушију, одмаглио низ степенице вичући „поркамизерија!"

Нијемци су већ одавно изводили тзв. Дурмиторску августовску операцију 1944, а ми смо још увијек мирно боравили на Лукову. Са нашом Трећом дивизијом повлачили су се у правцу Крнова многи активисти НОП-а из југоисточних и сјевероисточних крајева Црне Горе. Међу њима налазили су се и моји најближи, отац са нешто више од шесдесет година и већ одавно лошега здравља, и мој старији брат тек опораваљен од тешких рана које је задобио средином јула. Стигли су до нашег импровизованог аеродрома Брезна и били одређени за евакуацију авионима у Италију. Одустали еу од привременог напуштања земље и 22. августа стигли на Луково, скупа са оцем и двије сестре Радомира Никезића, сазнавши предходно да се ту налази наш Батал.он.

Отац и брат су ми неколико дана били гости, а затим и званично распоређени у Пратећи вод. Веома сам се радовао што их поново видим први пут послије 11 мјесеци, али и нашао се у неугодној позицији да будем старјешипа оцу и старијем брату. Они су тога били евјесни. Брат се као партизан са дугим стажом лако прилагодио новој средини, а отац се трудио да добровољним активностима у кухињи, у уређивању просторија и у бризи око товарних грла докаже да он код нае није само гост.

Отац је с нарочитом пажњом пратио сваки мој поступак. Било му је посебно криво ако бих нетактично поступио према коме од подчињених и није пропуштао да ми то стави до знања. Једног дана се у мом присуству и пред групом бораца, као и пред замјеником команданта Батаљона и интедантом Батаљона нашалио на мој рачун, отприлике овим ријечима: „Радо бих овог мог сина који пут изударао, али се плашим војничке одтоворности. Ако сам добро упамтио стара војничка правила, не смијем то учинити кад има на себи блузу или кабаницу са ознакама чина. Остаје ми да чекам да ее раскомоти, па да га и мојом руком опоменем да сам ја и његов родитељ а не само подчињени". Сви присутни су шалу прихватили са нескривеном симпатијом, а мени је позиција очевог старјешине била све неугоднија док сам најзад успио да приволим Штаб Батаљоиа да га помјере у Интедантуру Батаљона. То је за мене било велико олакшање, али ми он то није опростио до своје смрти, јер му је преласком у позадинску службу био повријеђен војнички понос старог ратника. Нијееам тада разумио њетову преосјетљивост, али бих зато данас, можда, и ја тако размИшљао.

Радун МИЋКОВИЋ.

РАЗГОВОР ДВОЈИЦЕ РАТНИКА

Када бих знао писати, писао бих о њима. Друговима који су пали за слободу. Оставио бих најљепши напис о Душану Влаховићу и о Божидару Звицеру. Божидар је пао на коси Расеље у Кочанима, а Душан на Симуњи, годину и по дана касније. Божидар је учио од Душана као и сви ми остали што смо учили, а он нас је учио о најлепшим људским врлинама. Божидар је био омладинац, скојевац, а Душан старији комуниста, старији друг, прослављени борац и руководилац Прве пролетерске бригаде. Ду-

шан је комесар Батаљона, а Божидар десетар, водник и замјеиик командира чете. Обојица су из добрих кућа. Преци им бијаху славни ратници. Душанов отац војвода Миленко, познат и опјеваи у Ужичкој нахији, а отац Божидаров Миљан официр Црногорске и Југословенске војске, прослављен и признат из балканских и првог свјетског рата. Оба стара ратника су красили највиша одликовања и признања. Божидар се развија кроз борбе и окршаје. Душан је морални стуб батаљона, искуени партијац и агитатор. Сталожено излаже своје мисли. Свака ријеч се задржава у оне који га слушају. Јасно и једноставно објашњава и најзамршеније ствари. Уз све то не заборавља човјека. Учи нас Душан колико је човјек сложена личност. „То није само бројка која попуњава строј или јединичне спискове. То је читави скуп воља, хсеља, страха, бола и храбрости. Сваки човјек сања и енује слику будућег живота. Зато будите опрезни и обазриви када са човјеком разговарате". Тако нас учаше Душан. У тим часовима његово дивно мушко лице, уоквирено густом црном косом, обрвама и дивним црним брковима постајаше љепше и блаженије.

Божидар, ђак трговачке академије, несташан и по мало неозбиљан, али само када се не ради о озбиљним стварима. Жеља му је да не покори дједа Перка и оца Миљана. Када запуца, ова жеља га вуче да буде међу првима или још мало испред оних најпрвих редова. Оружје му дивно пристаје. Волио је Божидар да се лијепо обуче и окити оружјем. Блуза од најквалитетнијег талијанског штофа, кројена за неког виапег талијанског официра, а коју је Божидар заплијенио, таман као да је за њега кројена. Преко рамена упртачи, а о појасу пиштољ и двије „крагујевке" док му о врату гајтан спојен са револвером допуњаваше ову одору. Божидар се није само китио оружјем, него га је вјешто користио и изврсно употребљавао. Спретно и окретно је разоружавао Мусолинијеве фашисте у Кусидама. Још брже и окретније је поступао на Бати Цуцкој, гдје је такође имао посла са италијанским фашистима. На Мидовој коси и Царевом мосту усред бијела дана са неколицином својих другова заустављ доста бројну њемачку јединицу која је хитала ка Острогу да спаси Баја и његов.у братију. Божидар на Бијовом гробу и Лековини показује своје војничке квалитете. Учествује у заробљавању прве њемачке танкете и хвата њемачког старјешину, али губи овога комесара, доброг друга и храброг борца Тодора Недића. Божидар га је каеније светио, али на свој начин. Није много говорио, али је зато слушао и примао к срцу све што му се чинило вриједно и паметно. Кроз Катунску и Љешанску нахију, на Вељем брду, Загарчу и другим бојиштима, он је не еамо јунак иего и иокусан руководилац. Води

Божидар рачуна о сваком борцу, а они га воле и цијене. Знају борци Божидара и вјерују му.

Божидар воли храбре, али не кори јавно оне који су се уплашили. Он им личним примјером показује како се треба хладнокрвно држати у ватри и како побјеђивати. Код оних који би се превише уплашили долазио је и поред њих остајао онолико колико да им разбије страх и улије повјерење. Волио је доћи до плијена, али га никада за себе није задржавао, са борцима је дијелио и задњи залогај. Посљедњи је код примања јела, а први при јуришу. Уживао је када би другу помогао и олакшао било физичке или оне психичке сметње. Дакле, ђак је од учитеља примао и у пракси спроводио животне лекције. Душан је на Бохсидара учинио велики утицај.

Читао је Божидар о јунаштву Никца од Ровина, о Ђоковом двобоју са Селим пашом на Вучјем Долу, а многе примјере чојства и јунаштва знао је наизуст. Идући у патролу кроз Кочане, сусрете са са четвиком Божом Ђукановићем у иокласалом житу. Могао га је Божидар убити, јер га је прије уочио и дуго пратио. Зауставио га је као јунак јунака. Обојици су се нашли пиштољи у рукама. Божидар није пуцао, видио је пред собом младог човјека, било му га је жао. Хтио је да са њим поразговара, да га придобије, а не да га убије. Божо из страха опали два метка и промаши, а Божидар ни тада није пуцао. Хтио га је живог ухватити. Настала је подужа трка док Божо не стиже код четника и тако остаде, а Божидар се врати својима. Иије му било жао што га није убио, а могао је неколико пута. Послије овога играо је са сеоцким дјечацима читави сат „крпењаче" ва утрини, као некад испод Требјесе или на заравнима око Бистрице. Ратник који на часак заборави сурови рат и убијање и замијени га безазленом игром лопте на пољанчету.

Па и тог кобног јулског јутра на Расељу, Бохшдар се сусрио са четничким митраљесцем, који је хитао коси коју је већ Божидар еа дијелом чете посио. Позвао је четника да се преда и баци тешку „бреду", а овај га не послуша. Божидар је еада војнички реаговао. Својом „збројевком" усмртио је четничког митраљесца, али је и сам скоро истог чаеа пао покошен митраљеским рафалом њемачког митраљеза са Уздомира. Тако погибе Божидар, а чети се еломиШе крила. Лежао је Божидар на овом голом камењару скоро пола дана. Њемци се нијесу дали примаћи никоме да га мртва склони, а борци су покушавали више пута. То је успјело сељанкама из Рибњака, на које Њемци нијесу пуцали, ваљда из витештва или неког другог разлога. Борци су га прихватили ње-

жно, пажљиво са сузама у очима и донијели на Стубу. Завладала је нијема бол у свим четама Батаљона. Свако је осјећао губитак себе. Над војниковим гробом окупљени и болом сједињени борци погнутих глава слушали су опроштај Душана Влаховића од Божидара Звицера. Душан је говорио тихо својим дрхтавим гласом. У том говору није било китњастих тирада, завјета и заклетви, него просте и једноставне ријечи којима се опрашта човјек од човјека. Комесаров глас је подрхтавао, ријеч је застајала у грлу, а по која крупна суза скотрљала би се низ то лијепо лице и застала у тустим брковима. Многи су гласно ридали, неки су прикривали сузе уздасима и окретањем у страну, али се сузе не дају сакрити.

Комесар је рекао: „Ето тако, Божидаре, тешко је говорити када бол прекида ријечи. . . а мени ријечи застају у грлу. . . једна младост прекинула се у часу када је била на узлазној линији развоја, у часу када је још само мало остало до циља. . ." Циљ је био добро познат крај рата и слобода која се скупо. . . плаћа. Борци су у грчу стезали оружје. Плотун није испаљен, јер су се меци чували за освету. Посљедњи груменови земље на хумки Божидаревој попраћени су дугим митраљеским рафалима око ријеке Зете. То борци Батаљона и Прве чете, негдје на прилазима Никшића свете свог ратног друга, свог замјеника командира, једну дивну младост прерано развијену и прерано увелу.

Када бих знао писати?

Писао бих о Душану, борцу, другу и учитељу. О оном Душану који је безгранично вјеровао људима. О њему који нам је говорио:

„Нема тога човјека, па био он Њемац, четник или усташа који би могао на мене пуцати, само ако бих са њим пар ријечи пута разговарао са озлоглашеним четничким командантима и друпута разговарао са озлогашеним четничким командантима и другим непријатељима, па они нијесу пуцали у њега. Толико је Душан вјеровао људима. Вјеровао је да сурови рат није у стању да убије оно људско у човјеку. Доживио је супротно. Убијен је од одметника на Симуњи, чије су породице почеле уживати плодове које је Душан Влаховић са друговима стварао. . . Када бих само знао писати.

Јован АБРАМОВИЋ

СРЕТАН ПОВРАТАК

Први батаљон добио је задатак да из реона с. Марковина — (Комуникација Даниловград — Цетиње) очисти терен од четника и Њемаца, са циљем овладавања Малим Гарчем (к. 852). Позва ме командант и рече: „Вуко, колико ми се чини ти имаш неке рођаке у с. Загарач. Е, па добро би било да их потражиш у селу и од њих сазнаш каква је ситуација тамо. А узгред, ако нешто нађеш и од хране, јер нам је снабдијевање затајило."

На то му поставих питања: како да одем сам-самцит ђе нијесам никад раније био, па те рођаке и не познајем, нити знам ђе им је кућа у селу. А не знам, богме, ни на коју су страну — нашу или четничку?

Он ми на то одговори: „Колико ја видим, ти си вјешт, па ћеш се некако снаћи. А, ако ти баш буде густо или нешто сумњиво, ти се одмах упути за нама према Малом Гарчу."

Послушах га и пожурих да што прије стигнем у село Загарач. Село је подоста било удаљено од моје јединице. Кад уљегох у њега, нигдје живе душе не видјех. Нешто ми би сумњиво. Прође ме нека језа. Хтједох да се вратим, али се сјетих да ћу се осрамотити ако не одржим обећану ријеч, коју сам дао другу Јолету. Мувајући се у тој недоумици вамо-тамо, одлучим да уђем у једну кућу, која ми се учиње да би могла бити, на основу очевог причања, кућа наших рођака. А ако и не буде рођачка, потајно сам се надао да ће бити бар кућа наших симпатизера.

Кад' се упутих к њој, још поштено и не закорачих, набаса' на ручну бомбу. Кад' је боље загледа', видим добро да нема заштитног поклопца (капе) и да се на њој види траг од ударца у камен. Рескирам, приђем јој ближе, добро чујем да нимало не шушти. Опрезно, као јаје је узмем, још боље загледам и помисливши да ми може добро доћи, баш у овој прилици, замотам је у марамицу и ставим у џеп.

Без куцања, енергичним покретом ухватим за кваку и отворим врата, нијесу била закључана. Шуњајући ое уђох унутра. Смјеста опазим како на сред собе сједи старији човјек, док се нека млађа жена креће по тој пространој соби, као у неком женском' послу. Ипак, по њеним хитрим кретњама, осјећало се да је усплахирена.

Назвавши укућанима још са врата „Добар дан!" — одмах упитам да није ово кућа Вујовића. Старина одговори: „Добра ти срећа! — да знаш, синко мој, да се до сада тако и звала." Без увијања, рекох му да сам и ја Вујовић, од Никшића, па може бити и

да смо неки род. На то ме он упита: „Ама чији си ти то, мој синовче? И,откуд сада у ово зло доба?" Одговорих му да сам син Марка Кићина и да се налазим са бригадом у близини, па пошто сам се сјетио очевог причања о рођацима у с. Загарач, ријешио да их потражим и обиђем.

Он устаде, приђе вратима, отвори их и осмотривши добро да унаоколо око куће нема никога, рече да се он зове Стеван Вујовић и да му је то жена — иако млађа, али му је родила сина. А, онда поче да ме сјетује, да ћу настрадати од четника ако дуже останем у селу. И, онда ми објасни како четници имају своје доушнике, који им, док се они налазе негдје у близини притајени, јаве о доласку партизана у село, те онда почињу да истјерују сву чељад из куће и врше претрес, а старије људе и жене, ко што су они, за то вријеме не дирају. Из тога разлога њих сам могао и затећи код куће, док су сва млађа чељад побјегла из села.

Нареди затим жени да ме добро нахрани пршутом и куваним јајима, што она одмах и учиње, накресавши ми подоста пршуте, изломивши погачу и послуживши ме јајима.

Видјевши да ми се огладњелом осладило јести те свакојаке ђаконије, домаћин се побоја да ћу се дуже задржати, па ме поче пожуривати ријечима: „Послушај ти мене, синовче, па боље стави ти то све у ту твоју торбу и бјежи док не буде касно, ако мислиш жив извући главу одавде. А твојим друговима у тој твојој јединици реци све што сам ти рекао за ове наше четнике, па нека добро знају да им Њемци дрх-се залеђину."

Док ми је то домаћин говорио, зачуше се пуцњи и експлозије ручних бомби. Он ме задржа док пуцњи не ослабише. А онда ми рече: „Ето, такви су четници — зачас те изненаде и мучки нападну, а чим им загусти, побјегну под њемачку сукњу."

Онда ме посавјетовао како да сачувам главу кад се пођем враћати у своју јединицу. Даде ми и неку шубару да заварам четнике, ако случајно набасам на њих. Показа ми пут који кроз село води за Мали Гарач. Утјеши ме да нема опаоности из кућа, које су поред пута, јер да у њима нема никога. Нарочито ме упозори Да, када дођем на крај села, користим жбуње и полако, опрезно да се провлачим кроз њега у правцу Малог Гарча.

Док се поздрављах са њим, жена поче да плаче. Он је уђутка и рече: „Сретан ти пут синовче! Не осврћи се, већ иди као да си безбрижан".

Послушао сам га, и, све до на крај села, поетупио како ми је рекао. Како брзо ститох на крај села, учиње ми ое да сам више трчао но ишао. На крају села ме дочека незгодан терен; стрм обраотао густим жбуњем и трњем, па још и неке ограде од камења. Пузећи кроз то шибље и растиње уза страну, добро ми дође „стри-

чева" шубара; штитила ми је главу, не само од четника него и од до зла бога незгодног трња.

Таман: кад' сам се понадао да сам оставио за ообом опасност, закачи ми 'шубара за један трн, кроз чије сам се гране провлачио, и подиже шубару увис. У то, око мене почеше да фијучу зрна, а нарочито по шубари.

Притајих се неко вријеме, не мрднух. Када престадоше пуцњи, окуражих се и наставих са пузањем, сав изгребен по лицу, кад оно поново почеше да праште меци око мене. Овога пута морао сам још дух-се да се притајим. Кад' кренух, сва срећа, више не би оваквог густог жбуња и трња.

Сав исцрпљен, изгребан, престрашен и тако усамлт.ен стигох у зло доба у своју јединицу. Дође други Јоле, пољуби ме и рече: „Ето, мој куме! ја те већ прежалио, јер сам мислио да су те убили или заробили, а ти ми жив и здрав. Иего, дај испричај нам шта си видио и чуо тамо, те јеси ли нам што донио". Показах му пуну торбу и из ње истресох на сто сву ону ђаконију што ми је спремио мој бркајлија стриц и моја млађа „стрина".

Друг Јоле подијели свима око себе, па и мени, сву ону храну што је донијех, па тако уз малу гозбу испричах своје доживљаје и поруке, које нам је упутио „мој стриц". Присутни другови утврдише да је Стеван Вујовић све искрено и поштено рекао, јер ее то и обистинило тога дана, када је неколико наших другова настрадало од четника.

Када то чух, мени тек тада присједе оно лијепо „стричево" јело.

Вукашин-Вуко ВУЈОВИЋ

ЖЕЉЕВАЦ У ДИМУ

Четврти батаљон VI бригаде био је једно вријеме, јуна 1944. године, деташован и дејствовао у саставу Друге далматинске пролетерске бригаде. Борбена дејства Батаљона на Жељевцу и Рикалу изведена су у склопу акције коју је Друга далматинска пролетерска бригада извела у Конављима. Бригада, без свог Трећег багаљона и 4. батаљона VI црногорске бригаде, који су добили задатак да осигуравају бок са правца Требиња, извршила је изненадни продор у Конавље, реквирирајући веће количине жита и брашна и са 300 коња и мазги извукла га у циљу да се обезбиједе

болнице у Трепчи, Мужевицама и Смрдуши. Акција је трајала три дана. Припреме Батаљона и његова дејства у току тих дана одвијали су се на сљедећи начин:

Батаљон се налазио на краћем одмору у селу Долови. Село се налази између села Нудо и варошице Вилуси. Тих дана, јуна 1944. шдине, била је велика врућина, као што зна у то вријеме да припече на том подручју. Пред саму ноћ је наређено да се пожури са вечером. Све се радило ужурбано. Послије вечере, наређен је покрет свим јединицама Батаљона. У претходницу је, као и обично кад Батаљон маршује, одређена Прва чета. Чета је за своје обезбјеђење у патролу одредила свој Први вод. На марш се кренуло пред сами мрак. Колона се формирала. Тервн је кршовит. Стално смо се спуштали до села Нудо. Ноћ је, и кретање је спорије. Претходница се спустила на цесту која води из Требиња према Вилуеима. Поред цесте је и ријека Требишњица.

Комуникацију од Требиња до Билеће нијесу контролисале наше снаге. Зато се ишло врло опрезно и полако. Терен је за нас био непознат. Команда чете је наређивала да претходница брже иде. Команда Батаљона такође је захтијевала брже кретање. Требало је стићи на вријеме, а ноћ је била кратка. Претходница се кретала врло споро. У патроли сам био и ја. У једном моменту смо оејетили јако клопарање испред нас, на цести. Ријека Требишњица својим током прави буку и разне шумове. Лупање нас је подсјећало на кретање тенковских гусјеница. Оно је било толико јако да емо се чудили, а били смо и опрезни пошто је та бука долазила из правца Требиња.

Крећући ое тако опрезно, открисмо да та лупа није долазила од кретања тенкова, већ ју је стварао долап. Сељаци су на ријеци Требишњици имали направљене долапе. На те велике точкове су везали ламице, које су лупале. Ноћу је то лупање било јако и далеко се чуло. Долапи су служили за наводњавање околних њива које су биле поред ријеке. Док смо открили ту лупу, изгубили смо драгоцјено вријеме. Ишли смо сада много брхсе. Када смо приЈеШли мост на ријеци, замјеник командира чете Милутин Мићановић саопштио нам је, пошто смо изгубили много времена, да морамо по сваку цијену заузети положај на брду Жељевац у току ноћи, прије Њемаца. Обавијештени смо били да Њемци тај положај напуштају ноћу, а ујутро га посједају. Тај положај је раније држао један батаљон Друге далматинске пролетерске бригаде. Наш Батаљон је морао да заузме положај и обезбиједи дејства Друге далматинске бригаде која је извршавала постављени задатак у Конављима. Није се смјело дозволити непријатељу да овлада са овим положајем, јер би његовим падом била угрожена читава Бригада.

У таквој ситуацији, борцима и руководећем саставу било је јаоно да се мора стићи на вријеме, а изгубили смо доста времена.. Није преостало ништа друго већ да се иде усиљеним маршем. Терен је био испресијецан и споро смо се пењали. Пут врло лош, козја стаза. Ја са својим помоћницима на пушкомитраљезу „Шарац", друговима Миодратм Васовићем, Милутином Вукелићем, кретали смо се на челу колоне. Друг Вељко Јовановић, тих дана је дошао за командира нашег вода (дотадашњи командир Вода Томаш Миличић и командир Чете Радоје Никчевић налазили су се на курсу на Велимљу), комесар Чете Мирко Костић и његов помоћник Стеван Вујошевић одабрали су из читаве Чете групу бораца, који су имали најбољу кондицију за кретање. Журило се да сешто прије стигне на одређени положај. Са овом групом су пошла оба комесара. Није се више маршовало, већ се практично трчало. У само свитање нас десетак, са оба комесара, смо стигли на положај Жељевац. Нијесмо се осврталн на оне другове који су заостајали. Тај марш је за многе другове био напоран — практично убитачан.

На положај смо изашли прикривено. Поставили смо „Шарац" на погодно мјесто. Са положаја се могло одлично осматрати, фронтално, док на десном боку према цести прегледност није била добра. Приступ са непријатељске стране је био врло тежак. То су два виса међусобно удаљена ваздушном линијом од 100—150 м. Провалија између та два виса је толика да треба читави сат ићи да би се дошло на други положај. Између висова на самој удолини налазила се једна кућа у којој се становало. Од напорног марша били смо знојави. Сунце није изашло а нама је било доста хладно. Поједини другови су почели да дријемају. Комесари су отишли да смјесте јединицу која је пристигла. На положају смо остали нас тројица са пушкомитраљезом. Наша Прва чета се размјестила позади положаја у једној пећини. Остале јединице Батаљона распоређене су позади, по селима. Положај је такав да на њега не треба више од једног пушкомитраљеза.

Осматрамо положаје непријатеља и ништа не примјећујемо. Сунце је већ изгрејало. Из куће која се налази испод нашег положаја излази лице у цивилном одијелу и иде према нама. Договарамо се шта да урадимо. Пустићемо га да дође, па ћемо га ухватити и спровести у јединицу. Пришао је тај сељак на 100 м са наше лијеве стране. Није нас видио. Затим се вратио кући. Послије тога, није прошло ни 10 минута испред нас су се појавили Њемци на положају. Нијесмо их хтјели одмах гађати. Са положаја се издвојила једна група Њемаца и кренула према нашем положају. Пустили смо их на око 100 м да се одвоје од свог положаја. Иста група је застала. Прикупљају се. Сад је моменат да им

се огласимо. Потегнем обарачу. Један, други рафал. Изненађени еу. Попадали су по ситном растињу. Видимо да поједини пузе. Неки се превијају. Са њиховог положаја се не јавља нико. Послије пола часа, са њихових положаја једновремено је почела артиљеријска и минобацачка ватра. Читаво је брдо у диму. Митраљези бришу да ее не можемо подигнути. Сваке минуте гранате експлодирају. Ми се повремено дозивамо. Муницију чувамо. Сад нам се више не дријема. Није ни хладно. Око нас само лупа камење, које ломе топовске и минобацачке гранате. Осматрамо испред себе. Нико се не креће према нама. Гладни смо као вукови. Доручка нема. Ко да га донесе. Како да се поједе, кад сваког минута прште гелери и камење око нас. Сваки покрет по положају је врло опасан за нас због граната и митраљеске ватре. Простор је на положају био врло мали. Њемци су то знали. За вријеме дејетва артиљерије и минобацача тукли су и из пушкомитраљеза. Они могу да контролишу сваки покрет у току дана на нашем положају. Ми такође можемо 1-вихов. У таквој ситуацији нијесмо могли ни очекивати храну. Теже нам је било без воде. Пригријало еунце, а ни капи воде немамо читавог дана.

Негдје око пола ноћи добили смо ручак. Другови нам рекоше да су покушавали да нам донесу храну, али су морали да одустану. Није било могуће прићи од артиљеријске ватре, говорили су нам: „Ми смо стално ослушкивали да ли се чује ватра са наше стране. Кад то чујемо, знали смо да сте живи". Таква ситуација је била и други дан. Тражили смо да нас замијене на положају, али нам је речено да смо ми привикли, те и да други другови нерадо то прихватају. Тако смо нас тројица остали три дана на том положају. У току ноћи на десном крилу поетављене су засједе према цести, како нас у току ноћи не би изненадили. Са нашег десног бока могло се лако доћи са цесте на наше положаје. Постојала је могућност да нас ноћу изненаде, па смо ее ноћу допуњавали и одржавали везу. Било је важно да се открије покрет непријатеља. Тада би цијела јединица ступила у дејство.

Треће ноћи десетина из мог Вода одређана је да обезбиједи десни бок са правца цесте. Десетар Манојло Нововић те ноћи са својом десетином је обезбјеђивао мој десни бок, као и главнину Чете. Ми смо били упознати са кога се правца одржава веза између нас. Ријетко се дешавало да Њемци врше напад ноћу. Те ноћи се десило да су нас Њемци напали на Брду. Десетар са десетином се повукао позади положаја Чете. О томе нас нИје извијестио нити командир Чете. Око десет часова ноћу очекивали смо да ,нам другови донесу вечеру. Видимо да иду према нама. Мислећи да су то наши другови са храном, онако лежећи, један од

ломоћника рече: „Шта радите досад." Њемци изненађени нашим присуством нешто рекоше и уђуташе. Ја сам успио да опалим неколико метака према њима. Они су се збунили. Друг Миодраг Васовић и Милутин Вукелић докопали су кутије са муницијом. Пребацисмо се на другу страну нашег заклона, ка њиховом положају. Затим около брда идемо према чети. Ракете нам сметају при кретању. Дођемо до пећине у којој је била смјештена Чета. Нађемо комесара и командира. Кажемо им да су Њемци заузели наш положај. Комееар нам није вјеровао. „Вама се то причинило од експлозије граната. Манојло је на положају. Он би нас извијестио". Никако нијесмо могли да докажемо своје тврдње. Но, у том моменту дође курир из Штаба Батаљона са наређењем. Оно је гласило: „Да Прва чета збаци Њемце са положаја како год зна". Тек тада нам је комесар повјеровао. Да су Њемци знали гдје се налази Чета, могли су врло лако да је изненаде и униште, с обзиром да су нас напали са нашега правца.

Команда Чете је по пријему наређења од Штаба Батаљона' приступила организацији напада, у циљу да се поврати изгубљени положај. Терен је био каменит. Мјестимично је било ситнога растиња. Договорили омо ое како да изненадимо Њемце. Морамо се изути да бисмо их изненадили, пошто им се само тако можемо нечујно приближити. Одредили смо и бомбаше. Вође бомбаша су били Милутин Вукелић, и Павле Кнехсевић. Ја сам их пратио са „шарцем". Ми смо знали сваки камен на том положају. Пришли смо на домак ручних бомби. Видимо Њемце. Пуше и разговарају. Један прилази „шарцу", опали рафал и враћа се групи. Бацају ракете и освјетљавају терен. Ми ћутимо. Бомбаши ми дају знак да ће бацити бомбе. Ја их добро видим. У реденику је 100 метака. Бомбе су бачене. Ја отварам ватру на непријатеља. Збацили смо Њемце врло брзо. Изненађење је уопјело. Заробили смо неколико сандука муниције и мина од минобацача. Ујутро смо нашли и ноге откинуте у ципелама. Жељевац је поново у нашим рукама.

Те ноћи у том јуришу, рањен је замјеник комеоара чете Стеван Вујошевић. Чета је на положају остала до зоре. Потом се повукла. Ја сам са својим помоћницима остао на положају до ручка кад ме смијенио Иво Шурбатовић, пушкомитраљезац из наше Треће чете. Тада сам га упознао са поло^кајем и на шта треба да

скрене пажњу. „Без бриге", одговори он. „Ово је Трећа чета." Чим смо ми напустили положај и кренули у колони ка Батаљону, Нземци су извршили јуриш на брдо и збацили нашу Трећу чету. Ми смо заузели други положај и заједно га држали до ноћи са Трећом четом. На Жељевац више нијесмо јуришали. Задатак је био извршен, јер се колона Друге далматинске бригаде са неких 300 коња и мазги, натоварених браршном и житом, већ успјешно извлачила из Коновала. Сјутрадан, јединице Батаљона напуштају Жељевац и Рикало и постепено се повлаче до села Ораховац, а затим свијају у колону и маршују до Клобука изнад Ластве Требињске, гдје Батаљон добија заслужен одмор од три дана.

Момчило ЂИКАНОВИЋ

МОЈ ДРУГ — „ШАРАЦ"
ПРИЧА НИШАНЏИЈА „МУЈО НИКАЦ"

Чудан ти је то човјек овај мој друг „шарац", прича друг нишанџија Мујо. Бјерујте другови, све вас волим као рођену браћу, али „шарац" ми је некако најближи, њега највише волим, особито кад ме слуша. Зар може бити за мене што милије него када почне оно његово пррр. . пррр . . . прррр и други свијетлећи сноп, како синоћ пуче као небески гром право у бункер. Ама брате треба га златом оковати. Само да знате колико сам га пута синоћ пољубио, а чини ми се да се и он мало погордио, па му мило и прави оно своје пррр. . прр. . прр. . . и то баш кад му бацач примакне.

Поштујем ти га као неког старца који је за поштовање. Не да је он стар, не, боже сачувај, он ти је млад као јаблан, а здрав као дријен, него га поштујем што је јунак, што је брате мушко, што бије бој као прави витез, а чувам ти га као око у глави. Не дам да длака падне на њега. А и траба га чувати, јер је то прави ДРуг, прави борац. Али другови, одох далеко. Морам вам рећи још једну ствар о мом другу „шарцу". Истина, мало погрдну, па се бојим да се не наљути. Али неће, он ти је свјестан друг, а погодили смо се да говоримо истину, па према томе трпи критику. Наиме, била ти је то грдна свађа. Имала је крв лећи између нас двојице

прије двије-три ноћи, када није хтио баш ни један метак да опали. Ја сам ти црн човјек кад се наљутим, па га замало нијесам сломио и са бомбама онако на своју руку пашао на бункер. Да ме другови не задржаше, заиста би чудо од нас двојице. УЛИ не дадоше. Ја сам помислио да му је жао туђи своју родбину — Њемце по оној народној: „Турско зрно на Турчина неће". Не, није, огријешио сам се. Он је био болестан. Касније сам то видио па сам му се морао извинити. Свађа је престала, а пријатељство и другарство постало још веће и прионије, а нарочито од синоћ од како се онако силно показао. Он је, болан, био херој и мајстор, а вјерујем да ће од данас бити још већи јунак, још већи мајстор — заврши причу друг нишанџија ,,Мујо Никац".

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944).

Мирко НИКЧЕВИЋ

БОРБА НА ЖЕЉЕВЦУ
(7. јула 1944. године)

Ова борба нашег Четвртог батаљона Шесте црногорске ударне бригаде везана је за продор далматинских пролетера према обали Јадрана. Наиме, Друга далматинска пролетерска, прослављена бригада са Сутјеске, Неретве и многих других ратишта, продрла је енергично према Конавлима, Купарима и Дубровнику, ради заплене и извлачења хране за наше болнице у саставу Приморске оперативне групе. На овом сектору Њемци су имали утврђене гарнизоне (Требиње, Грахово, Никшић и Леденице повише Риона). Они су осјетили да им на поменутом сектору и у приобалном подручју пријети опасност. Одмах су антах-совали веће своје снаге да контролишу простор између наведених утврђених гарнизона. Са том намјером да далматинским пролетерима и осталим нашим јединицама дођу иза леђа, прекину њихову одступницу и „униште" их.

Њемци су журили из Требиња, а наш Четврти батаљон Шесте из Јабука Граховских. Усиљеним маршем, без одмора и коморе, преко Осјечанице, Граховца, Долова, Клобука и Требињске Ластве. Радило се о минутама, па чак и секундама, ко ће први избити на брдо Жељевац. То је успјело борцима нашег Четвртог батаљона.

Тек што смо се почели утврђивати и припремати за одбрану, примијетили смо да нам Швабе подилазе. Наіш комесар Прве чете Четвртог батаљона Мирко Костић и његов замјеник Стеван — Ћеле Вујошевић нијесу нам дали да одмах отварамо ватру док се Фрицеви не приближе на домет наших ручних бомби. Стално су нас убјеђивали да не смијемо ни један метак упразно опалити, једино у живо месо, непријатеља. На знак „јуриш" одјекнуле су наше ручне бомбе, митраљеска и пушчана ватра из свих оружја са којима смо тог момента располагали. Чула се швапска команда „Цурик" и наша „Нагари пролетери!" Ми смо се били притајили и тако изненадили Њемце, јер су се кретали усправно и наступали стрељачким стројем. Трагови крви и исукана цријева обиљежавали су пораз њемачких зликоваца, који су дуго извлачили и носили своје мртве и рањене из оног крша и тромеђе наших трију братских република.

Ту коту на Жељевцу, јужно од Требиња, Швабе су добро одмјерили својим артиљеријским инструментима, јер је свака граната погађала циљ.

Није дуго потрајало иза првог неуспјелог непријатељског јуриша, најједном као да се отворише небеса, стотине артиљеријских и минобацачких граната паде на Жељевац. Црни дим је обавио коту и тешко притиска органе за дисање, просто гуши. Срећом, гранате нас пребацише по дубини, али смо заглушени и задимљени. Зијевамо као жедна пилад. Не видимо Швабе од дима, а они већ подилазе. Чује се команда „Форвец". Деру се зликовци. Са лијевог бока успјели су да нас потисну, али са доминантног врха нијесу.

Са наше стране испод самог врха Жељевца имали смо природни заклон, једну велику нагнуту стијену, гдје су се неки борци са старјешинама склонили. Ту су се поново припремили за противнапад. Земљиште на самом врху Жељевца било је такво да је нападач могао са обје стране да му приђе непримијетно на домет ручних бомби.

Њемци су имали велику предност што су користили своју артиљерију, која им је давала подршку и муницију нијесу жалили, као ни Талијани. За непун сат наши борци су се припремили за противнапад. Командант Никола Живковић и комесар Четвртог батаљона Јово Михаљевић упознали су све борце са начином напада и поновног освајања Жељевца. Бомбајши, пушкомитраљесци и стријелци заузели су борбени поредак и кренули у напад. Њемачке ракете су освјетљавале терен, а „шајрци" тукли немилосрдном ватром. Заорио се бојни поклич бораца бомбаша „Ура пролетери!" На тај знак упалиле су се каписле челичних крушака и одјекнула експлозија на све стране. Запјевали су наши „шарци",

машинке и врх Жељевца је опет био у пламену и у нашим рукама. Од радоети запјевали смо нашу стару пјеому: „Кад нагари шарац и Милева, просипа се цибок и конзерва, аој Швабо, милу ти нану, остаће ти кости на Балкану". Остали борци нашег Батаљона тјерали еу Њемце са лијевог и десног крила и бацили их доље дубоко у долину.

Добро се видјело како Швабе извлаче своје тешке рањенике у један мртви угао, то јест у једну вододерину. Њемци су се поново морали повући, остављајући за ообом један „шарац" без ногара, један лаки бацач, који бијаше оштећен од -наших ручних бомби, са много расуте муниције од тромблона и бацача, као и пуних и празних реденика. Ове гранате и тромблоне нијесмо добро познавали, па нам руководиоци нијесу дали, нама радозналим, да их пипамо, јер бијаху врућe, и оне, и земља, и камен око њих.

Сигналним пиштољем поново су Њемци дали з,нак својој артиљерији да наставе да туку коту на Жељевцу. Опет иста мета, исто остојање. Да бисмо избјегли жртве, повукли смо се у заклон и остали ту све док је трајала артиљеријска ватра. На самом врху би остајали само осматрачи.

Њемци су опет полазили у напад, чим би се артиљеријска ватра пренијела по дубини. Такође бише и наши борци одмах дојурили на врх Жељевца са опремним бомбама за дејство. Претекли би Швабе и заеули их бомбама и митраљеском ватром и натјерали да се повуку, сваки пут уз губитке.

Опет сигналне ракете и преношење ватре, опет у заклон. Па јуриш, па заклон, тако пет до шест пута. Не зна се ко је био дрскији или упорнији, или ми или они.

Иа крају су Њемци одустали од намјере да освоје брдо Жељевац. Неколико напорних дана и неколико дугих ноћи наш Четврти батаљон штитио је батаљоне Друге далматинске бригаде, који су били продрли ка мору, све до њиховог сретног повратка. Наш Батаљон, колико се сјећам, није имао губитака. Имао је десетак рањених бораца, међу којима оам био и ја, као шеснаестогодишњак, лакше рањен и помоћник комесара наше Чете Ћеле Вујошевић.

Када смо се враћали са побједоносног задатка у село Нудо, поред куће Саве Ковачевића, легендарног јунака и прослављеног партизанског команданта, орила се пјесма и „ехо" одјекивао на све стране. Ријечи наших пјесама добро су се чуле и добро су их разумјели четници и шкрипари са околних брда, као и мјештани Нудола и Заслапа. Мјештани су нас дочекивали са здравицом, са боцама вина и ракије. Остала ми је у сјећању добра ракија коју омо пили из руке једне старице, иопред куће Саве Ковачевића.

Нијесам сигураи да ли је то била Савина мајка или тетка. Ове ратне револуционарне пјесме, које су нам давале снагу, полет, храброст, издржљивост и весеље памтим као најдраже успомене, јер ме подсјећају на велике дане наших историјских побједа: ,,Народ који еа слободом дише, крвљу својом историју пише".

Петар МИЈ10БИЋ

ПЈЕСМЕ ИЗ КОЛОНЕ

На три фронга три маршала
Сс>а три против каиитала
На југу су див јунаии
Друг Буђони и козаци
Тимошенко са сјевера
Хитлерове банде тјера
А Друг Тито са Балкана
Са милион партизана.
На вратима Тито стао
Под ноге му Хитлер пао
Па га српом себи вуче
Чекићем му главу туче.
Напред Пеко, Напред Раде,
Вељко Жижић и бригаде.
Пеко јаше коња враица,
Дража нема ни магарца.
С Острога се Бајо дере,
Спашавај ме ој Хитлере.
Партизан му оздо виче,
Нема спаса издајниче.
На острошке греде двије
Бајова се кожа вије
Ај нека је нек се вије,
Требала је још раније.
Ој Четници ој изроди,
Зар се тако борба води
Да се народ ослободи.
Ој Четници црни врани,
Црии су вам дошли дани,
Црни су вам дошли дани,
Горе него нама лани.
За конзерву и за проју,
Убијате браћу своју.
С Орје Луке кучке лају,
Макарона да им дају.

Макарона и ориза
А пред њгша Јаков биза,
Носи гаће талијанске,
Бије мајке партизанске.
Ој Јакове кучко жута,
Овамо ти нема пута
Стигло писмо из Берлина,
Хитлер јаха Мусолина,
А Гроф Ћано Рибертропа
Па се тресе сва Европа.
Доље Влада и министри,
А на престо комунисти.
Доље Влада доље Рим
Доље Милан кучкин син.
Устај сељо, устај роде
У народни фронт слободе
Да се браниш од господе,
Од *господе министара*
Посланика и Жандара,
Од попова мантијаша
И Жандара батинаша.
Петокрака наша значка
Доље Хитлер и Њемачка.
Ој четници вуна, вуна
Бријте браде без сапуна.
Иаша борба захтијева,
Кад се гине да се пјева,
А Четничка црна рука
Кад се гине да се кука.
Сузама се бој не бије
Но се врела крвца лије,
Не бије се бој сузама,
Већ с оружјем у рукама.
Натгред Шеста Црногорска
Прослављена и херојска,
У Борбама прослављена
А од Тита похваљена.
Мрки Тарач Острог пита,
Јел то војска друга Тита,
А Острог му одговара
Оно Шеста чуда ствара.
Она Швапску сломи силу,
На Тарашу и Курилу.
Иде војска и колона
Четвртога батаљона,
А *пред војском зна се које*
Михаљевић Јово то је.
Напред војско, напред воће
До слободе да се дође.
Од Никшића до Билеће
Крваво је никло цвеће.
Сијала га млада гарда
Генерала Шегрт Влада.
Црна Гора борбом дала
Дапчевића генерала,

А *Србија сивог тића*
Генерала Поповића.
Словенија земља мала
Кардеља је она дала,
А *Хрватска борца стара*
Друга Тита за маршала.
Ајд напријед Комитерна
Црна ти је гора вјерна.

Петар МИЛОВИЋ

БОРБА НА МИЛОЈЕВИЋИМА И КУЈАВИ

Крај је јула 1944. године. Друга чета 2. батаљона налази се на самом врху Товића, сјеверно од Никшића. Сам положај омогућава нам да у току дана контролишемо кретање непријатеља, а да у току ноћи преко патрола и засједа, а у сарадњи са Првом и Трећом четом обезбјеђујемо сигурност да нас непријатељ из Никшића не изненади. Неколико посљедњих дана јула окоро се ништа значајно не дешава. Швабе испале на наше положаје у току дана и ноћи по неколико граната на које смо били толико навикли да нас нијесу толико ни узнемиравале. За партизане који су навикли на свакодневне борбе ово је била права монотонија и свако је једва чекао да крене на извршење неког борбеног задатка. Нијесмо дуго чекали и већ 31. јула увече курир нам је из Штаба 2. батаљона донио наређење да се опремимо и 1. августа у 10 часова са комплетном ратном спремом јавимо Штабу Батаљона. Саопштење овог наређења изазвало је право одушевљење, али и знатижељу гдје то идемо у акцију. Почела су разна нагађања и предпоставке, али прави одговор нико није могао дати.

Доласком у Горње Поље командант батаљона нас је упозорио да ее не распремамо, те да ћемо, по извршеним припремама осталих чета, одмах кренути на извршење задатака. Негдје око 14 часова дато је наређење за покрет, уз напомену да идемо у колону по један са већим одстојањем. Кренули смо у правцу Стубе преко Милочана и даље преко Штедима у правцу Броћанца. Наставак пута био је напорнији и тежи. Истина, било је доста евежине на путу између планина Будаша и Лисца. Послије дугог маршовања, дошли смо у Орани До и одморили се на једном планинском пропланку. Свјеж планински ваздух и мирионе траве освјежила су нас. Ноћ је тиха и не чује се нигдје ништа живо. Изгледа да и плавина спава, само што понеки пут прекине ноћну тишину

језиви глас јејине негдје у даљини. Не чујемо ни борбу да се негдје води и стиче ее утисак да није рат. У таквој атмосфери брзо смо •сви полијегали и задријемали, али нас убрзо пробуди добро познати глас команданта 2. батаљона друга Влада Драговића. ,,Збор другови". За трен ока сви смо били на окупу, свјесни да је то тренутак када ће нам бити саопштен задатак ради којег смо први пут и дошли на ову територију. Са пажњом смо чекали излагање команданта и задатке који нам предстоје. Командант нам је знаначки указао на стање на Комуникацији Даниловград — Никшић и истакао да се у бункерима у селу Милојевићи налази једно јаче одјељење њемачких војнка који обезбјеђују саобраћај и везе на Комуникацији Даниловград — Никшић. У вези с тим истакао је да се у селу Кујави налазе јаке четничке онаге. Истакао је, такође, да ее на Богетићима и Ободовом бријегу налази до 200 четника и 100 Њемаца. Све њемачке и четничке јединице су распоређене у домету њемачке артиљерије из Даниловграда за артиљеријску подршку. Код таквог стања истакао је командант добили смо задатак да уништимо њемачко обезбјеђење у Милојевићима, а онда да се обрачунамо и са четницима у долини Зете. Са успјешним завршетком ове акције створићемо страх и панику код непријатеља и подићи морал код народа на територији коју је до сада непријатељ дражао.

У циљу извршења овог задатка ,командант је саошнтио одлуку Штаба Батаљона о раепореду чета и њиховом дејству на непријатеља у Милојевимића. За Другу чету одређен је задатак да у садејству осталих чета ликвидира њемачку јединицу која се налази у бункерима и да по ликвидацији непријатеља на том положају сачека нова наређења. Одмах је одређено 5 бомбаша којима је придодата пушка „базука" и неколико пушкомитраљеза. Објашњен је начин дејства Чете као цјелине и у колони по један кренули смо на задатак. Ишли смо стрмом и каменитом страном у колону по један. Ноћ је доста поодмакла. Строго се пази на одржавање везе у колони. Чује се тихо шапутање другова: „Имали везе, имали везе?". Другови су уморни, неиспавани, али су необично радос-ни, јер би свако хтио да чим прије отпочне борбу против непријатеља.

Поелије неког времена колона заостаје и ту је нашој нестрпљивости крај. Примјећујемо бункере и одмах упућујемо бомбаше, пушкомитраљеске посаде и посаду противбункерске пушке. Командири водова добијају свој задатак, затим крећемо опрезно даље. Борба, то је за нае постала професија, ко ће убити више четника и Шваба, то је први задатак сваког борца, то је такмичење настало у четама. Бомбаши праћени пушкомитраљезима крећу се готово пузећи испред нас на неколико метара. Идемо близу један

другог да не бисмо изгубили везу, јер је већ прилично тамно. Двадесетак корака па застанемо и оелушкујемо. Не можемо у мраку да тачно одредимо положај непријатељских бункера. Наједанпут чу се крик њемачког стражара, чији глас одјекну сурово у ноћи. Потом осуше терен испред себе ватром из митраљеза. Мора да су примијетили наше бомбаше који се налазе под самим бункерима. Њемци су се добро утврдили, посао неће бити лак. Опет наетаде тишина, док одједном почеше снажне екеплозије наших бомби. На то непријатељ сипа паклену ватру митраљезима, бомбама и троблонима. Наши бомбаши засипају бункере бомбама, а пушкомитраљези рафалима. У тој пакленој ватри Њемци бацише једну ракету, која нас више обрадова него уплаши, јер нам је омогућила да видимо тачан положај бункера и најбоље прилазе. Борба постаје све жешћа. Један Шваба поче да се дере толико јако да се његов јаук далеко чуо. То га је неко зрно добро погодило.

Нијемци су дали снажан отпор из бункера. У саму зору вршимо поново жестоки напад. Другови врше јурише на саме бункере. Први од њих је већ заузет. Наша „базука" непогрешиво гађа други бункер. Данило Ђоковић, замјеник команданта, пребројавао је мртве Швабе. Код једног стабла, лежао је на изглед мртав Швабо. Пролазећи поред њега, Данило га је дотакао ногом, а овај је, иако тешко рањен, зграбио пиштољ и ранио Данила у ногу. Неко од другова брзо је реаговао и Швабу докрајчио. Кад се све смирило, прегледом бојишта установљено је да је убијено 22 Њемца. Заробљено 5 „шараца", 1 мали бацач, 2 тромблона, 22 пушке, 1 машинка, неколико пиштоља, доста муниције, 5 двогледа и другог материјала. Ми смо имали само 2 лакше рањена. Тачно у 9,30 часова упориште је ликвидирано, а ми смо направили мали предах да би сљедеће ноћи кренули на нови задатак.

Као што је наређено, оетали смо тог дана на Милојевићима. Село јевисоко на брду изнад долине Зете. Имамо диван поглед на читаву Зетску равницу. Тамо су четници Јакова Јововића са главним упорИштем у селу Кујави, недалеко од Даниловграда. Послије наше побједе над Њемцима у Милојевићима, наш Батаљон мора да се обрачуна и са четницима. То је његов сљедећи борбени задатак. Појава партизанских јединица с десне стране ријеке Зете улио је страх у четничким редовима. Цио дан су пуцали са Кујаве да бише сами себи подигли морал.

Сјутрадан, негдје око 20 часова (2. августа), команде чета позване еу у Штаб Батаљона. Саопштено нам је да у току ноћи пападнемо четиичко упориште на Кујави. То је веома сложен задатак каже у свом брижљиво припремљеном излагању командант Батаљона. Командант Батаљона је нагласио да су четници добили појачање из Даниловград, тако да се цијени да их има око 500.

Поред тог, Њемци су извршили прегруписавање снага, па их сада има много више на фронту према Ободовом бријегу (к. 404), Тарашу и Кујави. Код таквог стања није искључено да Њемци, поред артиљеријоке подршке, пруже четницима помоћ и у људству. Због тога је неопходно да свака чета крајње упорно, брзо и храбро изврши све постављене задатке. Само на тај начин каже он сломићемо отпор четника и овладати територијом коју они сада држе.

У склопу распореда онага 2. батаљона 2. чета је добила задатак да се опусти на Комуникацију према селу Кујави, и да се у нападу на свом лијевом крилу ослања на Прву, а на десном крилу на Трећу чету. Напад треба да почне 3. августа у 0,30 часова. Пошто су извршене све припреме и пошто је сваки борац упознат са задатком Чете, тачно у заказано вријеме отпочео је напад. Напад на четнике у Кујави је био добро организован, тако да четници нијесу могли дати никаквог отпора. Брзина којом су се партизани пробили у центар њихових распореда толико их је 'збунила да су бјежали главом без обзира. Настало је гоњење четника све до близу Даниловграда. На сваком кораку наилазили смо на дјелове њихове одјеће, обуће, пушака, муниције, шатора и другог материјала, који су бацали да бише лакше бјежчли.

Кујава, једно од већих села у долини Зете, ослобођена је први пут послије четничког пуча који је извршио пуковник Бајо Станишић у фебруару 1942. у Бјелопавлићком НОП одреду „Бијели Павле". Борба је настављена, али сада са Њемцима. Негдје око 13 часова тога дана Њемци и четници, њих око 200, покушали су да противударом поврате изгубљене положаје. Веома снажна артиљеријска ватра заоипала је наше положаје, а непријатељ је јуришао. Организованом одбраном разбијени су сви њихови напади. Настао је предах који смо иокористили за одмор и добру исхрану бораца, јер је Кујава била богато село.

Артиљерија из Даниловграда је сваки дан тукла наше положаје око Кујаве од које смо имали и губитака. Тако једног дана сазнасмо да је од артиљерије погинуо Вукале Ђукановић, помоћник комесара 3. чете. Топовска граната је ударила право у отабло од мурве (дуда) испред куће. У кући су били на разговору Вукале са политичким комесаром Батаљона и омладинским руководиоцем у Батаљону. Само једно врло мало парче од гранате се пробило кроз шкуру од дрвета и погодило Вукала посред срца. Та тухша вијест тешко је одјекнула у читавом Батаљону, јер је Вукале био познат као вриједан партијско-политички радник. Изгубили омо вољеног друга, доброг руководиоца и честитог комјтнисту. Његова смрт била је подстрек да још више стегнемо оружје и да још снажније ударамо по непријатељу. Од исте топовске гранате рањен је лакше и Никола Дрекаловић.

Ликвидирање њемачке јединице у Милојевићима и ослобођење Кујаве од четника представља врло значајан успјех бораца 2. батаљона VI Црногорске НОУ бригаде. Тај успјех постигнут је захваљујући прије свега добром командовању и руковођењу од стране Штаба Батаљона. Тим побједама над четницима и Њемцима у долини Зете прекинута је Комуникација и саобраћај на Комуникацији Даниловград — Никшић, тако да је њемачки гарнизон био потпуно одсјечен све до ослобођења Никшића, септембра 1944. Ова побједа подигла је морал становништву које је било окупирано, а међу непријатељима створила је праву панику. Од ове побједе па до ослобођења Никшића, непријатељ у Никшићу био је стално у опсади. Са Кујаве борци 2. батаљона VI Црногорске ударне бригаде кренули су у нове офанзиве, окршаје и побједе.

Вукота ЋИПРАНИЋ

МОРАМО ЗАУЗЕТИ МИЛОЈЕВИЋЕ

Првог августа 1944. године 2. батаљон јачине око 150 бораца и руководилаца налазио се у с. Растовцу — Горње Поље, сјеверно од Никшића. Тога дана Батаљон је добио задатак да изврши марш општим правцем: с. Растовац — с. Заврх — Крупачко Поље западно од с. Кочане — с. Штедим — с. Рињане — с. Броћанац. У с. Броћанац стигосмо у првој половини ноћи 1. августа, у коме се одморисмо и преноћисмо. Другог августа у раним јутарњим часовима Батаљон је наставио маршевање општим правцем: с. Броћанац — Љескови Долови — Бијеле Пољане —- Требоински Поди — Тутини Доли — Орани До (сада Јаворов До). У току кретања вријеме је било облачно са повременим падавинама, што се, у извјесном смислу, повољно одражавало на расположење бораца. Снабдијевени смо са релативно довољно хране и убојних стредстава (муниција, бомбе) и веома добро наоружани. Представљамо веома јаку реалну снагу која је кадра да напада и јача непријатељска упоришта. Удаљење од с. Броћанца до Ораног Дола је око 25-30 км. Ако се томе додају пењања и спуштања, потребно је 10—12 часова усиљеног кретања. Тако је и било, кретали смо се усиљено цио дан и у еами сутон 2. августа стигли у Орани До. За вријеме кретања дат је један краћи застанак за ручак.

Послије вишечасовног усиљеног марша, нрикуписмо се у Ораном Долу. У Ораном Долу сачекао нас је комесар Бригаде који је Штаб Батал>она упознао са предстојећим задатком и задацима осталих батаљона.

Трећи и Четврти батаљон извршиће напад на непријатељске посаде на Комуникацији Никшић — Даниловград, у рејону с. Стуба, Планиница и с. Богетићи.

Први батаљон извршиће напад на непријатељску посаду у с. Орја Лука, која чини саставни дио гарнизона у Даниловграду, јер за извјесно вријеме треба избацити из употребе Комуникацију Никшић — Даниловград. Након упознавања са задатком убрзо стиже наређење команданта Батаљона за напад.

Други батаљон добио је задатак да ноћним нападом 2/3. августа из покрета нападне њемачку посаду у рејону с. Милојевићи, која се утврдила на тт. 492, а који доминира селом Милојевићи и са кога се контролише дио Комуникације Никшић — Даниловград, на дионици од с. Загорка до с. Дреновштице. Замисао Штаба Шесте бригаде је да се по разбијању њемачке посаде у с. Милојевићима, орјентише 2. батаљон на правац: с. Кујава — с. Фрутак и непосредно, а у садејству са Првим батаљоном избије пред гарнизон Даниловград, чиме показати Њемцима и четницима снагу Бригаде.

Њемачка посада у ширем рејону с. Милојевићи јачине је 30 војника и старјешина и пјешадијског је састава, добро је наорух^ана и опремљена. Уз то, посада се утврдила у систему непрекидних ровова, ојачаних са више бункера за пушкомитраљезе. Ровови и бункери повезани су саобраћајницама, све изграђено од камена, по систему тзв. надземне фортификације. Права мала утврда за одбрану није за потцјењивање. Земљиште на коме је изграђено утврђење је типично крашко и безводно. Шири рејон око с. Милојевића и с. Витаеојевића такође је крашки, без вегетације и безводан, са веома оскудним путевима, само покоја козја стаза, што веома отежава и успорава кретање, особито ноћу.

Након добијеног и проученог задатка, командант Батаљона друг Владо Драговић је прикупио командире чета и командира Пратећег вода на к. 713, источно и у непосредној близини Ораног Дола са које су се видјела као на длану села Милојевићи и Витасојевићи са њемачком утврдом на тт. 492. Са к. 713 виде се цијели Бјелопавлићи и богата долина р. Зете.

На извиђању командири добише задатке за напад. Прво што саопшти командант Батаљона је „Милојевићи морају бити ослобођени". Идеја, команданта Батаљона гласи: нападом из покрета, ноћу 2/3. августа разбити и уништити њемачку посаду у рејону с: Милојевићи, пресјећи Комуникацију Никшић

Даниловград, а затим пренијети борбена дејства Батаљона према с. Кујава и с. Фрутак. У случају неуспјеха, напад поновити у току дана 3. августа.

На основу идеје команданта Батаљона, четама и Пратећем воду издати су борбени задаци за напад.

Прва чета напада њемачку посаду са југа и истока правцем: раскршће путева западно од Цркве у с. Милојевићима, источни дио тт. 492.

Друга чета напада лијево од 1. чете правцем: двије бистијерне — западни и сјеверо-западни дио утврђења И тт. 492. Обје чете ће подићи објекту напада истовремено.

Трећа чета у засједи источно од њемачке посаде и тт. 492 на линији: Свињска врела на путу за с. Туњево, са задатком: спријечити Њемцима извлачење и бјежање у гарнизон Даниловград.

Пратећи вод посиједа ватрени положај на безименом вису југозападно од Цркве у с. Милојевићи.

Интендантура Батаљона остаје у Ораном Долу.

Команда (Штаб) Батаљона на к. 713.

По добијању задатка, у свим четама и Пратећем воду приступило се упознавању са задатком командира водова и одјељења, односно свих бораца. По убичајеним методама, одржани су краћи састанци са члановима КПЈ и СКОЈ-а, на којима је указано на значај и важност добијеног задатка. У 1. и 2. чети јавише се добровољци бомбаши, а командири чета и водова одредише им пушкомитраљеску пратњу. Након тога, настависмо са осталим припремама и одмарањем. Људство не спава, сви су будни и ако су имали напоран дан. Живо се, али у највећој тишини коментарише предстојећи напад и упад у богату долину р. Зете. Расположење је пред борбу као и увијек веома добро. Удаљени смо од њемачке посаде непуна 2. км. ваздушне линије, чујност је веома велика, особито ноћу, због тога влада гробна тишина, коју нам једино ремете зрикавци који су у овом крају права напаст, особито љети. Дисциплина је на висини, јер смо свјесни наше близине, а потребно је постићи изненађење, затим се брзо обрачунати са непријатељем и не дозволити му да се снађе и опорави. Уз то, ваља искористити смањену будност бранилаца која се у другој половини ноћи повећава. Рачунамо да све то мох-се допринијети нашем брзом успјеху.

Вријеме напада у 03,00 часова 3. августа, ноћ је тамна и без мјесечине, повремено облачно са слабијим падавинама. Да бисмо У напад пријешли на вријеме ваља кренути најкасније у 02,00 часа. Трећа чета мора кренути нешто раније и на одређену линију избити заобилазним путем. Све је беспрекорно синхрони-

зовано. Командант Батаљона је друг Владо Драговић, чија је стручност била на висини, особито за партизанско ратовање. У томе се стално потврђивао и у пракси доказивао веома успјешним вођењем 2. батаљона.

Између 01,00 часа добисмо наређење за покрет. Покрет извршисмо одмах и без оклијевања. Спуштамо се од к. 713 и Ораног Дола ка с. Милојевићима једином коњском стазом. Крећемо се полако и скоро нечујно. Батаљон се креће у колони до првих кућа испред раскршћа, одавде се јединице раздвајају и свака наставља покрет ка полазним положајима и својим правцима дејства. Нешто испред 03,00 избисмо на полазне положаје и истовремено чујемо наређење командира чета да командири водова и одјељења упуте своје бомбаше напријед. За сво вријеме влада потпуна тишина, изгледа да нас Њемци не очекују.

У главама бораца и руководилаца као рефрен одзвања мото идеје команданта Батаљона „Милојевићи морају бити ослобођени". То је идеја водиља сваког борца и руководиоца. Са полазних положаја крећемо се у развијеном борбеном поретку ка јуришном положају. Бомбаши су напријед испред стрељачког строја, бацише прве бомбе и отпоче напад. Напад потраја "око пола часа, али не успјесмо да упаднемо у утврђење. Тиме напад не успје и прије сванућа повукосмо се на полазне положаје. Сви смо због тога нерасположени. Њемци повремено отварају ватру, али непрецизно. Ми смо добро заклоњени у камењару, који нас штити од ватре пјешадијског оружја. То стање потраја до 07,00 часова. Дан је сунчан и лијеп, велика жега само како може бити на том простору у мјесецу августу. Највише нас мори жеђ и неизвјесност да ли ћемо успјети у поновљеном нападу.

Око 07,00 часова добисмо наређење за поновни напад. Кренусмо као један и у силовитом јуришу већ раније добијеним правцима веома брзо упадосмо у прве ровове и прве бункере. Напад 2. батаљона и одбрана Њемаца води се на блиском одстојању, бомбе имају главну ријеч. Негдје око 09,30 часова њемачка посада је савладана. Највећи дио је убијен, мањи дио је покушао побјећи ка с. Туњеву и с. Загорку, али су их претекли пушкомитраљески рафали 1. и 2. чете и засједа 3. чете.

Приликом чишћења ровова и бункера, рањени Њемци, посљедњим мецима из пиштоља, лакше су ранили двојицу другова из 2. чете, Божа Миличића и Данила Ђоковића.

Резултати: заплијењено је 3 исправна пушкомитраљеза шарца", 5 двогледа, 20 пушака, од којих 1 онајперка, 3 аутомата, 1 пиштољ, 2 полуаутоматске пушке, 5.000 метака, нешто хране и друге опреме. Убијено 22 Њемца; пред 3. четом њемачки губици непознати. Трећа чета одбацила је колону Њемаца и четника која је интервенисала ка нападнутој поса; ч. На цести испод

с. Милојевића уништена су 1 санитетска кола и убијена 2 војника, а заплијењена извјесна количина санитетске опреме.

За вријеме дневног напада и у току дана 3. августа тукла нас је њемачка артиљерија са ватрених положаја из рејона с. Богетића, али без учинка.

Разбијањем њемачке посаде у рејону с. Милојевићи, успјешно је извршен добијени задатак, непосредно је угрожена Комуникација: Никшић — Даниловград на дионици: Даниловград — с. Богетићи. Тиме је Батаљон створио повољне услове за продор према с. Кујави и с. Фрутку.

Крсто ЈАКИЋ. и
Момо ИИКОЛИЋ

САМО ЈЕ ЈЕДАН РАЊЕН УТЕКАО

Вечерали смо много раније него обично. Све је спремно. Батаљон очекује покрет. Са нама је и политички комесар Бригаде Јован Ђуровић.

— Спрема за покрет — паде команда по водовима.

Сви смо у колони по један. Са нама крећу и остале чете нашег Батаљона. Заједнички нам је задатак уништити њемачку јединицу која се налази у Милојевићима изнад Комуникације Даниловград — Никшић, а онда очистити Бјелопавлићку равницу од четника. Ноћ је без мјесеца. Иогу за ногу полако примичемо, да би се очувала тајност напада. Клепеће само кашет од муниције. Са чела колоне, тихим гласом преноси се команда:

— Највећа тишина! Затвори кашет од муниције! Не прекидај везу! Држи прописно одстојање!

Пролази политички комесар нашег Батаљона и његов замјеник да бише сустигли команданта Батаљона који се налази на челу колоне. Осјећам да ће бити жестоке борбе и све мислим на извршење задатка. Да ли ћемо успјети?

Стој! — преносе са чела колоне, а одмах затим:

— Напријед, Жарко и Раде!

Налазим се у средини колоне, поред мене је Вукота Голубовић, држи своје омиљено оружје. Први њемачки пушкомитраљез „шарац" којега смо добилИ у Чети додијељен је њему. Чува га и са њим се дичи, никоме га из рука не да. Не треба му за њега замјена. Милина је гледати Вукоту како рукује „шарцем",

још већа кад у борби из стојећег става гађа као и са наслона. Чувен је по томе у Батаљону и читавој Бригади.

— Покрет — чује се преко везе.

Крећемо се у истом поретку. Спустили смо се низ стрме падине Будоша и сашли у Милојевиће. Испред нас налазе се Њемци у бункерима и у неколико кућа на крају овог села. Са свих страна једновремено, почео је напад. Чују се повици: „Ало Прва! Ало Друга! Трећа!" Митраљесци први отварају ватру по бункерима. Све гори од ватре. Њемци се огорчено боре. Не може им се ништа. Нема простора око положаја који није тучен снажном ватром из бункера. Бомбашка одјељења те ноћи нијесу ликвидирала ниједан њемачки бункер. Ноћни напад Батаљона није успио.

Повукли смо се на одстојању око 200 метара од непријатеља. Ово су урадиле и остале јединице нашег Батаљона. Настало је мало затишје. Ближи се свитање — зора. Очекујемо даље повлачење. Међутим, преноси се наређење Штаба Батаљона: „Запосјести садашњи положај, маскирати се и утврдити. Напад извести у року дана".

Смјела одлука. Ситуација је доста озбиљна. Ако не уништимо Њемце сваког момента може да им стигне појачање из Даниловграда, а нама је једино одступање у правцу планине, а ово је у току дана скоро и немогуће без великих губитака. Одступања дакле нема. Задатак који је добио Штаб Батаљона се мора извршити без обзира на његову цијену.

Ђоко Челебић, који је близу мене, каже да вјерује да је командант Владо Драговић измислио неку тактику да уништи Њемце у бункерима. Он је каже официр бивше Југословенске војске, познаје ратну тактику као и терен на коме се води борба.

Свиће. Сви смо у заклонима, у лежећем смо ставу и повремено осматрамо. Позади нас, нечујно се отварају врата и прозори од једне куће.

— Повукли су се партизани! — чујемо причу жена испред куће. Разговарају између себе о ноћашњој борби.

— Ко може јадна што великој њемачкој сили?

— Одкуда ли само дођоше? Све ће нам Њемци попалити побити а живо одјавити. Кукале ми!

Дођоше к нама у заклон двије жене уплашене од ноћашње борбе. Има ли ико жив од вае од оволико пуцњаве, имате ли рањеника? Нема много рекосмо. „Не бојте се", храбри их Жарко Мићуновић.

— Лако је вама, ви ћете уз ову планину, а ми остајемо овдје код Њемаца. Не може свако бити партизан.

Испричаше нам да су видјели отприлике око 30 Њемаца у бункерима. Долазили су код њих да узимају храну, а наоружани

су до зуба. Чинило им се као да сваки носи умјесто пиштоља митраљез.

— Идите кући, склоните стоку и не излазите напоље, док се не заврши борба — нареди им Жарко.

Гледам сада њемачки положај на чуки у Милојевићима. Све ми изгледа другачије. Бункера немају толико колико сам мислио. Распоређени су кружно, на одстојању до 30 метара. Бункери су озидани са пушкарницама, али нијесу покривени. Свуда около њих је камењар, и то им одлично служи као саобраћајнице за везу и повлачење. Постављени су на најистуренијем дијелу овог узвишења. Испред постављених бункера је брисаи простор око 50-60 метара, а онда се спушта стрмина од камењара и ниске шуме, све до пута Даниловград — Никшић. То им је и једина одступница. Истурени бункер у правцу наше Чете доминира читавим положајем. Освајање овог бункера у многоме би олакшало заузимање и осталих.

Штаб Батаљона са политичким комесаром Бригаде врше посљедње припреме за поновни напад дању. Траже се добровољци бомбаши. Јависмо се: Вукота Голубовић, Душан Бојанић, Ђоко Челебић и ја. Подијелише нам све ручне бомбе које су имали код себе. Пред нама је само један њемачки бункер. Отворена је снажна ватра по бункеру из свих аутоматских оруђа наше Чете прије него су бомбаши кренули у напад. Летјели су крш и олово по њемачком бункеру. Искре од удара у камену летјеле су у небо. Пузећи приближавамо се бункеру, један поред другога на одстојању 3-4 корака.

Ту смо на домет ручне бомбе.

— Бомбе бацај!, командовао је Вукота.

Од наших бомби које смо бацили на њемачки бункер наста страшна експлозија. Најмање двије или три су пале право у бункер. Послије тога бункери занијемише. Престала је њемачка ватра. Задатак је извршен, бункер испред 1. чете је ликвидиран.

— Браво другови!, зачуше се гласови Јована Ђуровића и осталих, Влада, Стева, Васа, Жарка, Рада и др. Друга и Трећа чета извршиле су такође успјешно свој задатак. На Милојевићима нико од Њемаца у овој борби није, кажу, преживио, осим једног рањеног који је некако успио да умакне. Ми имамо само два рањена. Покупили смо ратни плијен, оружје, муницију и остало. Ослободили село Милојевиће. Отворише се врата и прозори од кућа. Пуштена је стока. Несметано се крећу становници овога села. Настало је право весеље, а заорила се пјесма партизанска у колу са народом.

Гојко БОЈОВИЋ

АКЦИЈА ИЗВИЂАЧКОГ ВОДА БРИГАДЕ
(од 30. јула до 3. августа 1944. године)

Планирајући једну већу акцију на Комуникацији Никшић — Даниловград, Штаб VI црногорске бригаде је формирао извиђачки вод и упутио га у Бјелопавлиће, да испита ситуацију на овом терену и обезбјеђење ове Комуникације од стране њемачко-четничких снага, а посебно намјере и кретање бјелопавлићких четника.

Вод је бројао деветнаест бораца, а за командира је одређен обавјештајни официр Бригаде Милутин Милић. Кренули смо преко Лукова, Бршна и преко Међеђе спустили смо се низ Острошке греде у Доњи Манастир. Од једне извиђачке патроле сазнали смо да је дошло пет-шест четника у један засеок испод Манастира. Одлучили смо да их нападнемо у први мрак, са циљем да некога од њих заробимо ради испитивања, што би нам олакшало извршење задатка. Пошли смо по мраку, али су нас примијетили кад смо се примакли и припуцали су искачући из кућа. Уз кратко пушкарање успјели су да побјешу низ оне стране пут Слапа Зете. Но, ипак смо сазнали од мјештана да ће четници сјутрадан прославити Илиндан у Манастиру Острог и на планинским катунима Вражегрмске Пониквице, гдје се организује традиционални сабор.

Ми смо одлучили да их дочекамо и да спријечимо ту њихову прославу. У току ноћи заузели смо положаје на Острошким гредама, затварајући излаз према планини и контролишући оба Манастира, а два борца су однијели извјештај Штабу Бригаде, тако да нас је седамнаест бораца распоређено на Острошким гредама.

Ујутро рано 1. августа примијетили смо да од села Винићи и Вражегрмци бјеже поједини позадински радници и ускоро смо видјели четничке колоне из тог правца, а једна група је наилазила преко села Повије. Пустили смо их да дођу до Доњег Манастира и они су се ту слободно кретали, мислећи да смо одступили и да им не смије стати на пут тако мала партизанска јединица, јер су калуђери Манастира тачно обавијестили четнике о нашем присуству и бројном стању. Њих је сигурно било око двије стотине четника.

Но, ипак су послали патроле да изађу на Острошке греде. Када су нам се примакли, ми смо отворили ватру, гађајући главнину на око 300-350 метара, а појединци су задржали и онемогућили њихове патроле које су нам се биле приближиле. Њихова главнина је била одлична мета, поготово за пушкомитраљез, јер су четници били добрим дијелом груписани на отвореном

простору између дрвећа. Међу њима је настала паника изазвана нашом жестоком ватром, а били смо изнад њих, гдје нам не могу лако прићи. Када су се прибрали, кренули су према нама, али им нијесмо дозволили да заузму Острошке греде. Чак је на њих била бачена и понека ручна бомба са оних стијена.

Борба се продужила цијелог дана, јер се нијесу могли помирити са тим да им мала партизанска група онемогућава одржавање заказаног сабора, па су то схватили као политички пораз и зато су упорно наставили борбу.

Негдје око подне су успјели да изађу на наше лијево крило и ми смо се морали постепено повлачити у правцу села Међеђе, на око 200 метара, и ту смо задржали њихово даље напредовање. Тада су почели да пуцају на нас са леђа бјелопавлићки позадински радници, мислећи да смо ми четници, јер нијесу могли претпоставити да се ту налази нека партизанска јединица, а знали су за покрет и намјере четника. Интересантно је да је десетак позадинских радника било ријешило да спријечи ову четничку прославу. Због тога су припуцали на нас.

Када смо успоставили везу са њима, њих десетак нам се прикључило и заједно смо извршили противнапад на четнике који су били изашли на Острошке греде. Сјурили смо их према Доњем манастиру и одступили су откуда су дошли. Њихове губитке нијесмо могли сазнати, чак ни преко калуђера из Манастира. Ми смо имали два лакше рањена борца, од којих је један био позадински радник из Бјелопавлића, који нам се послије подне прикључио.

Сљедеће ноћи смо чули ураганску ватру у правцу Повије и Кунка, чиме је отпочео напад Бригаде на Комуникацију Никшић — Даниловград, те смо се и ми сјутрадан прикључили јединицама Бригаде.

Радош ИВАНОВИЋ

ОПРАВКА НАОРУЖАЊА И СНАБДИЈЕВАЊЕ НАОРУЖАЊЕМ И МУНИЦИЈОМ

На дан формирања VI бригаде, оформљене су све структуре војне јединице ранга бригаде осим артиљеријских батерија, јер артиљерије нијесмо имали, извиђачког вода и органа за бригу око оправке наоружања и снабдијевање наоружањем и муницијом. Иако су старије бригаде већ у то вријеме имале одсјеке

за наоружање, пушкарске радионице и бојне коморе, наша Бригада то није имала.

Сваки борац Бригаде имао је лично наоружање. Као што је познато, главни, да не кажем једини, извор снабдијевања наоружањем и муницијом био је плијен од окупатора и домаћих издајника. Након формирања Бригаде и њеним дејством на непријатеља, долази се до нових количина наоружања и муниције и стварају се услови за даљу попуну Бригаде новим људством. Сав плијен распоређивали су батаљони равномјерно по четама, зависно од борбених задатака, а веће количине заплијењеног наоружања распоређивао је Штаб Бригаде између батаљона, што је био рјеђи случај. Резеври наоружања и муниције на нивоу Бригаде у првим мјесецима није ни било, па је то и био један од разлога што није у првом моменту формиран орган који би о томе водио бригу.

Послије два мјесеца, тачније 7. јануара 1944. године, II ударни корпус, са курса за распознавање, употребу и оправку наоружања и муниције, шаље једног курсисту 6. црногорској бригади. Доласком овог курсисте са врло мало алата почиње формирање пушкарске радионице, прво у саставу Пратећег вода Штаба Бригаде, а одмах затим радионица прелази у састав Интендантуре Бригаде. Послије прве оправке једног митраљеза „збројевке" и његове пробе, борци курсисту — мајстора назваше Пушкаром, то му је до краја рата, па и послије рата (када се саетану ратни другови), било и име и презиме.

Већина наоружања по поријеклу било је југословенско, затим италијанеко, њемачко и разно друго. Што је више вријеме пролазило, однос наоружања се мијењао, тако да је послије неколико мјесеци њемачко наоружање било најмасовније. Овако хетероген састав иаоружања пред сваку борбу задавао је доста потешкоћа у прерасподјели муниције између бораца у воду и чети. Била је нормална појава да се за пушкомитраљез уочи борбе обезбиједи, колико је то могуће, највише муниције, и то прикупљањем по 1, 2 или 5 метака од бораца који су били наоружани са пушком.Међутим, то није било ни мало једноставно, јер су пушкомитраљези били разни, како по поријеклу тако и по калибру, 7,9 мм „шарци" и „брно" југословенски и 6,5 мм „бреда" италијанске.

Чувању и одржавању наоружања редовно је посвећивана посебна пажња. Средстава, масти и уља за чишћење и подмазивање нијесмо имали. Ту су се борци и старјешине довијали на разне начине. Најчешће су се сушиле кости од стоке која се клала за исхрану и из њих вадила коштана срж која је служила за подмазивање. То је била мала помоћ. Главни услов да наоружање буде чисто и спремно за борбу чинила је љубав бораца

према оружју. Тако рећи на сваком застанку при маршу, борци су вадили крпице и брисали оружје од влаге и прашине. Отуда и долази да се пјевају и неке карактеристичне пјесме о оружју у свим јединицама НОВ и ПОЈ. „Са мојим митраљезом склопићу иајвјернији брак, само нека ми пјева трака, трака, трак; о рамену ми виси, у срцу ми спава, кад фашисте гоним, шест ми крила дава . . ."

Посебна брига о оружју имала је велики значај за овај елемент бојеве готовости, због тога је био врло мали, или боље речено, незнатан број неисправног оружја. И када је дошло до квара томе је најчешће био узрок дотрајалост материјала од кога је израђен овај или онај дио. Резервних дјелова нијесмо имали и зато се оправка сводила на то да се од два неисправна оружја оправи једно, а друго растави, поваде исправни дјелови и сачувају за наредне поправке. Неки дјелови израђивани су и ручно. То су, углавном, биле неке осовинице, чивије и клинови који су омогућавали даљу функцију за извјесно вријеме.

Преласком Бригаде са територије Колашина на територију општине Никшића, Бригада се бројно стално увећава. Доста бораца долази у Бригаду са оружјем. Врло је риједак био случај да борцима који долазе у Бригаду не обезбиједимо лично наоружање.

Увијек се у четама нашла по нека пушка резерве. По неки пут то је била пушка рањеног друга који је послат у болницу на лијечење. Са муницијом је било нешто теже, али више нијесмо били трометковићи, како су нас звали непријатељи протеклих година. Већ првих дана прољећа 1944. године, баш преко територије општине Никшић сваког дана прелијеће неколико стотина савезничких авиона. Пут их је водио из Италије на Источни фронт, с циљем да туку њемачке позадинске групације, а најчешће, како смо тих дана били обавјештавани, тукли су налазишта нафте „Плоешти" у Румунији. Тај поредак огромне масе авиона, „тврђава", Либератора" (тако смо назвали велике бомбардере) и ловаца који су били пратња за обезбјеђење „тврђава", посматрали смо као на паради. То је код нас улило повјерење у скору побједу, а нашим непријатељима, нарочито четницима страх и сазнање о скорој пропасти.

Априла 1944. Штаб Бригаде се налази у селу Ивање, а Интендантура Бригаде у селу Гвозд. Према наређењу Штаба Бригаде формира се једна транспортна јединица са око тридесет товарних коња из интендантуре Бригаде и 3. батаљона. Обезбјеђење колоне дао је такође Трећи батаљон. Задатак је поћи у Колашин ради пријема наоружања, муниције, одјеће и хране која је била распоређена за нашу Бригаду од прве помоћи коју

су западни савезници послали авиоиима и бацили у Колашин. Колона је пријешла пут око 60 км преко Крнова, Семоља и Вратла и стигла у Колашин за нешто мање од 15 часова. Повратак је био нешто дужи, јер су коњи били под товаром.

Друг Микић, интендант II ударног корпуса пошто је издао наређење руковаоцу магацина да нам преда што је распоређено за нашу Бригаду, наредио је да се сви борци, који обезбјеђују наш транспорт, обуку у нове енглеске униформе.

Поред осамдесет комплетних униформа, доњег веша, ципела и чарапа, шињела (нормално без капа, јер је код нас једина капа била титовка), хране (брашно, пиринач, суви кромпир, маст, маргарин, шећер, кафа, млијеко у праху, месне конзерве и мармелада) и два сандука разних љекова, Бригади је распоређено:

— 7,7 мм пушкомитраљеза „брен" енглеских 12 комада,
— 7,7 мм пушака енглеских 45 комада,
— 9 мм аутомата „стем" енглеских 20 комада,
— 7,7 мм метака за пушке и ПМ 26.000 комада,
— 9 мм метака за аутомате 6.000 комада,

Још прије покрета транспорта из Колашина, наоружали смо пратњу транспорта са дијелом аутоматског оружја добијеног од стране савезника. Очистили смо аутомате и пушкомитралезе и обезбиједили их са муницијом, а пушке бораца што су их донијели са собом ставили у товаре на коње. Обучене партизане у нове енглеске униформе и наоружане енглеским наоружањем народ је са одушевљењем гледао свуда куда је колона пролазила на путу за село Гвозд. Тако је било и када је ово наоружање, одјећа, обућа и храна стигла у наше чете и батаљоне, који су већ дуже времена држали у опсади окупационе и четничке јединице у Никшићу.

Сличне пошиљке по асортиману и количини из Колашина добијамо још 2-3 пута. Затим се у селу Велимљу отвара ново мјесто за бацање и спуштање падобранима наоружања, опреме и хране за Приморску оперативну групу бригада, у чијем саставу се налазила и наша Бригада. Одмах затим уређује се аеродром на Његовуђи код Жабљака за слијетање авиона. Читаво љето 1944. године из базе из села Велимља снабдијевају се јединице Приморске оперативне групе. Асортиман наоружања, муниције, одјеће и хране био је исти као и првих неколико пошиљки из Колашина. Интересантно је напоменути на који је начин спаковано наоружање, одјећа и храна. Док је наоружање и муниција спаковано у лимене бачве, дужине око 1,5 метар и тако спуштане падобранима, дотле су одјећа и обућа и храна бацаии са мале висине слободним падом. Требало је На овом чистом простору, без шуме са доста камењара, наћи мјесто гдје неће

нека бала одјеће или вреће са храном пасти на главу. Ријетко се " дешавало да се падобран са наоружањем и муницијом не отвори, али када се то деси, онда је наоружање толико згухсвано као да је од сламе. У тим случајевима са тог наоружања скидали смо неоштећене дјелове и тако стварали резерве резервних дјелова. У случају када се падобран са муницијом не отвори, једини начин сигурног одабирања исправне муниције био је да се сваки метак провјери убацивањем у цијев пушке. Метак који је прошао ову контролу био је потпуно исправан за функцију оружја.

Пренос ових ратних потреба са базе Велимље до положаја око Никшића вршен је на коњима. Количине ратног материјала на овој бази стално су се повећавале, тако да са коњима Бригаде нијесмо увијек могли све количине пребацити на положаје на којима се Бригада налазила. Зато смо користили коње из околних насеља. Народ се одазивао нашим позивима. Пошто падобране ради поновне употребе нијесмо могли враћати базама у Италији то смо их преко народних одбора дијелили народу. Већ почетком јула 1944. године резерве муниције за наоружање, енглеске производње, биле су знатне. Са аеродрома Његовуђа, поред уобичајеног наоружања енглеског и америчког поријекла, које смо примали до тада, стигле су прве пошиљке њемачких шараца са већом количином муниције 7,9 мм и руски аутомати 7,62 мм, „ППШ" који су поред оквира имали и добоше који су се пунили са 72 метка. Ово су биле пошиљке СССР-а.

Западни савезници преко аеродрома на Његовуђи почињу да нас снабдијевају и са оном врстом наоружања чије је спуштање падобраном било веома компликовано, односно готово немогуће. Тако смо у првој пошиљци примили 12,7 мм противтенковских пушака 6 комада, 60 мм минобацача енглеских 8 комада, 90 мм базука 10 комада, ручних бомби 240 комада, и против-тенковских мина 16 комада.

Муниције за сво наоружање било је око 3 борбена комплета. Наоружање је одмах по пристизању, Штаб Бригаде распоређивао по батаљонима. Муниције је слато са наоружањем, с обзиром на ограничене транспортне капацитете батаљона, само онолико колико су биле транспортне могућности батаљона.

Никада до тада нијесмо имали проблема са обуком бораца око расклапања, чишћења, подмазивања и борбене употребе било којег заплијењеног наоружања. Сада смо се по први пут срели са базукама 90 мм које имају електрично паљење и са комплетирањем иагазне противтенковске мине са упаљачем. Без упутства за комплетирање и употребу, ово се оружје није могло слати батаљонима.

Одлучено је да се проба изврши у селу Ивање, и то у присуству скоро свих чланова Штаба Бригаде, курира и Пратећег вода. Пушкар је одређен не само да припреми и покаже — демонстрира, већ да испроба ово оружје са којим се први пут срећемо, „базуке" су биле сличне њемачком „Панцер-фаусту." Није било тешко саставити цијев „базуке" која је била из два дијела, па поставити батерију за електрично паљење, али како сада послије постављања ракетне мине у цијев „базуке" спојити жице (каблове) од мине са прикључцима за обарачу. Ознаке плус и минус на цијеви, „базуке" помогле су нам да правилно[1] повежемо ракетну мину са системом за опаљивање, односно са обарачом. Иако смо знали начин употребе њемачког бацача мина „Панцер-фауста" и положаје за гађање са истим, ипак нијесмо се усудили да прву мину испалимо на тај начин. За сваку сигурност припремили смо мјеето за опаљење прве мине из заклона. Опалили смо 2 мине које на циљу нијесу експлодирале. Тако, размишљајући гласно, курир Спасоје Церовић више ради смијеха рече. „Ма баци то, то је капиталистичка саботажа, мисле нама да подвале, ето како нам помажу".

Трагајући за узроцима неексплодирања мина на циљу и пажљивим прегледом мало деформисаних мина, установили смо да на крилцима стабилизатора нема једног дијела који је постојао прије опаљења из „базуке". Тај дио нашли смо непосредно испред цијеви „базуке" одакле је вршено опаљење. Овај дио од алуминијума у виду чаурице из два дијела отворили смо и у њој нашли упаљач на трећу мину, монтирали смо упаљач и већ том трећом мином са рамена опалили у правцу циља гдје се разлегла страшна експлозија, а четврту мину испалили смо у зид једне у рату спаљене куће. Рушилачка моћ овог оружја све је присутне изненадила. На основу извршене пробе написали смо батаљонима упутство о начину припремања ракетних мина, пуњењу „базука", ставовима за гађање и циљевима које треба уништавати са овим оружјем. Батаљони су са овим оружјем, иако малобројним, добили још једно снажно противтенковско оружје. Потом наређење добија Пушкарска радионица да припреми противтенковске нагазне мине, а Трећи батаљон да их постави на цести која води од Никшића према Лукову.

Примљене противтенковске нагазне мине имале су изглед спљоштеног ваљка. На једној бочној страни постојао је чеп са навојима. Чеп је био чврсто навијен и залијепљен. Тако је на једној спљоштеној страни био привезан лим мале дебљине, гдје је било предвиђено мјесто за постављање упаљача. Пушкарска радионица, не познавајући конструкцију и намјену појединих елемената ових мина, насилно је отворила навојни чеп на бочној страни који је иначе служио да се кроз тај отвор набије експло-

зив у тијело мине. Ручно направљеном бургијом облика и пресјека упаљача избушена је рупа у експлозиву и смјештен упаљач, умјесто да се упаљач постави испод танког лима који је био привезан на једној од спољашњих страна мине, гдје му је право мјесто. Овако комплетиране мине предате су Трећем батаљону, који их је поставио укопавањем на цести. Њемачки тенкови у једној акцији изашли су из блокираног Никшића и наишли на наше минско поље, али мине нијесу експлодирале. Борци у засједама чекали су тренутак када ће тенкови летјети у ваздух, али се то није догодило, јер је Пушкарска радионица добро сакрила упаљаче да их тенкови не могу у тој мјери згњечити како би се мина активирала. Тако се незнање плаћа.

Почетком августа 1944. године формиран је Вод бојне коморе Бригаде у саставу Транспортне чете Интендантуре Бригаде. Вод је имао 20 бораца и 15 товарних коња. За командира вода постављен је Велимир Булатовић. Послије ослобођења Никшића, почетком друге половине септембра 1944. године, Бригадна болница и Интендантура Бригаде са Водом бојне коморе премјештени су у село Кунак. У овом селу Интендантура Бригаде и Бригадна болница остају скоро мјесец дана. Почетком октобра за шефа наоружања Бригаде постављен је Светозар Вујошевић, а за његовог помоћника Петар Шћепановић „Пушкар". Постављањем друга Света Вујошевића за шефа Одсјека за наоружање у потпуности је био оформљен орган који ће се у будуће старати о снабдијевању јединица Бригаде са наоружањем и муницијом и о оправци наорухсања. Релативно затишје на положајима Батаљона дозволило је да се прикупи неисправно наорух<ање и изврше оправке.

Овдје је завршена и оправка једног авионског митраљеза „бровинга" 12,7 мм америчког поријекла. Митраљез је извађен из једног америчког бомбардера који се прије нешто више од мјесец дана срушио код Никшића, јер је био оштећен приликом бомбардовања негдје у Румунији. Поред митраљеза из бомбардера Пушкарска радионица је извадила око 2.000 метака калибра 12,7 мм. У само предвечерје 20. октобра стигла је вијест да је Београд ослобођен. У ту славу авионски митраљез „бровинг" испалио је бројне рафале са свјетлећом муницијом, а весеље бораца и руководилаца трајало је до послије поноћи.

Прикупљање и груписање њемачких снага и њихових сателита четника у Подгорици указивали су на могућност непријатељског одступања преко Херцеговине и Босне. Зато Бригада добија задатак посиједања положаја и спрјечавања непријатељске одступнице преко Никшића и даље преко Требиња. Почетком новембра 1944. године Интендантура са Бојном комором и Болница премјештају се из села Кунка у село Кличево, како би

што ,је могуће боље обезбјеђивали батаљоне коришћењем Комуникације која води од Никшића преко Богетића и Даниловграда према Подгорици. У непосредној близини села Кличева затекли смо на логоровању један енглеоки артиљеријски дивизион са брдским хаубицама по 105 мм. Његова једна батерија била је већ на ватреном положају испод манастира Острога, која је имала задатак да подржава наше јединице.

Овдје Бригада по први пут прима камионима из Никшића и из Дубровника пошиљке муниције, хране и љекова. Бригади се ставља на располагање један камион ради лакшег и бржег дотура муниције до батаљона.

Умјесто припрема да своју прву годишњицу борбених дејстава прослави свечано, врше се интензивне припреме за одсудне окршаје. Тако на сам рођендан Бригаде непријатељ почиње са својим нападима у циљу стварања могућности за одступање преко Херцеговине. Жестоке борбе на овим положајима трајале су пуних 12 дана и ноћи. Муниције смо имали довољно, снабдијевање је вршено и ноћу и дању. Камионске пошиљке ишле су до села Богетића, а ту се вршио претовар на коње. Борци Вода Бојне коморе кречом су на сандуцима муниције писали „Не жалите муницију — туците фашисте". У повратку камионом вршена је евакуација тешких рањеника за Болницу у Никшићу.

Послије коначног слома непријатељског грчевитог настојања да се пробије ка Никшићу и да се повлачи преко Херцеговине, непријатељ је био принуђен да се повлачи правцем Подгорица — Колашин — Бијело Поље — Пријепоље, а нашој Бригади и осталим јединицама пружила се прилика да непријатеља лакше туку у овом брдовитом предјелу, у кањону Таре и Лима.

Интендантура Бригаде са Бојном комором и Бригадном болницом пребацује се почетком децембра у село Буковицу, недалеко од Жабл>ака, а потом преко Његовуђе и моста на Левер Тари за Пљевља. Мост на Леверима преко ријеке Таре био је порушен. За пребацивање људства, муниције, хране, рањеника, као и коња служило је челично уже на порушеном мосту о које је била објешена једна корпа. Дјелови Интендантуре, Бојне коморе и Бригадне болнице дочекали су Нову годину у Пљевљима, а батаљорш Бригаде су већ били ослободили Чајниче и кренули према Фочи.

Негдје око 8. или 10. јануара Штаб Бригаде је наредио да се резерве муниције које су остале у Пљевљима пребаце хитно у Фочу. Са мобилисаним коњским запрегама и колима пред саму ноћ транспорт је, по снијегу који је стално падао, кренуо из Пљеваља преко села Бољанића, Чајнича, села Гувништа, села

Милића до Фоче. Због снијега КОЈИ ЈЕ стално падао, успут је муниција претоварена на саонице, а од села Гувништа омладина и народ преносили су је до Фоче. Већ сјутрадан Бригада је од Врховног штаба преко Штаба Приморске оперативне групе добила наређење да се хитно пребаци на Косово и Метохију ради разбијања остатака балистичких банди. У Фочи, по наређењу Приморске оперативне групе предате су Одсјеку за наоружање 3. дивизије све залихе муниције и наоружања, како би се Бригада растеретила због великих снијежних наноса на овом дугом маршу. Залихе муниције код бораца, чета и у батаљонима биле су скоро довољне за све акције које су вођене на Космету.

Петар ШЋЕПАНОВИЋ

ТРЕЋИ БАТАЉОН У БОРБИ НА КУНКУ

Јединице VI црногорске ударне бригаде љета 1944. године налазиле су се на територији бившег среза никшићког, контролишући правце од Херцеговине и од Даниловграда. Батаљони Бригаде, у ово вријеме, били су снабдијевени са наоружањем које се добијало од савезника у знатним количинама, поред онога које су већ имали заплијењено у борбама, тако да су чете по батаљонима имале по неколика аутоматска оружја („шарац", пушкомитраљез), која су представљала јаку ударну моћ јединице. Такво наоружање је и трах^ило велику муницију, па је то, у неку руку, и отежавало покрет јединица при поласку на неку акцију. Добро се сјећам да смо августа мјесеца 1944. имали у Батаљону 28 аутоматских оружја (митраљеза, „шараца", пушкомитраљеза „Брно" и енглеских), са којима је у Комори ношена велика муниција. Добро ми је познато да је Батаљон у борби на Кунку располагао са 45 товарних коња у Пратећем воду Батаљона и Интендантури, на којима је била натоварена муниција и исхрана. То је, у ствари, био Батаљон у пуној ратној опреми, и по наоружању и снабдијевености ратним потребама. Још када се узме у обзир да су борци, који су сачињавали овај Батаљон — махом из Зетског одреда, били у партизанским јединицама од устанка па све до повлачења одређених јединица са територије Црне Горе (новоформиране IV и V бригада) и случајно остали у позадини, да их је Партија повезала са позадинским радницима, те да се у датом моменту опет нађу у борбеном строју партизан-

ских јединица, јасно је да је то била једна од најодабранијих јединица НОВ-е.

Све су то били прекаљени борци одредских јединица од устанка до повлачења бригада за Босну, који су једва чекали дан када ће се сврстати у ударне снаге за ослобођење наше земље. Може се сигурно рећи да је и старјешински и борачки састав био спреман и за најтеже окршаје, као да је ратовао на Неретви и Сутјесци, а то су посебно и доказали у одсудним бојевима око Даниловграда, новембра 1944. године. Са таквим људством си у свакој прилици био кадар „стићи и утећи и на страшном мјесту причекати". Таквим људством, тј. батаљоном, који је то људство сачињавало, командовао сам од 14. новембра 1943. па до 6. септембра 1944. године, чијим борбеним врлинама и јунаштвом сам се дичио и поносио. Све акције и борбе, које сам изводио еа Батаљоиом, крунисане су успјехом и са врло малим губицима. Увијек сам водио рачуна да сачувам што више живота. То ми је било гесло, јер побједа нам не може избјећи.

Једна од најуспјешнијих борби које је Батаљон до тада имао под мојом командом је свакако и борба у селу Кунак, југоисточно од Никшића за око 10 .км. Ево, тој борби је и посвећен овај чланак.

У склопу општег задатка VI бригаде да се избије на Комуникацију Никшић — Даниловград и са истом овлада, 3. батаљон је добио задатак да преко села Кунак избије на плато Планинице, овлада полохојима Планиница — Башина вода — Повија — Стубица и затвори правце према Манастиру Острог на југу и према Никшићу на сјеверу, и садејствује осталим батаљонима Бригаде, који такође дејствују на Комуникацији јужно од Богетића. За извиђање територије Бјелопавлића, Штаб Бригаде је послао свој Извиђачки вод у извиђање на том правцу, са којим је пошао и обавјештајни официр Батаљона Радош Ивановић. Но, и поред овога бригадног вода, ја сам упутио извиђачку десетину са десетаром Војиславом Дедићем, са задатком да испита територију гдје Батаљон треба да дејствује, и ситуацију према Манастиру Острог, а да по обављеном задатку пође нама у сусрет, правцем Кунак — Бршно — Лаз -— Луково.

Послије добре припреме, Батаљон је извршио покрет са Лукова послије подне око 15 часова, на правцу село Лаз, гдје смо срели нашу извиђачх-^у јединицу. Дедић ме је том приликом обавијестио да је у току дана у Манастиру Острогу био Павле Ђуришић, са око 1.000 четника, али да су послије подне напустили Острог. Послије смо дознали да су планирали да прославе Илиндан у Острогу, али су од тога одустали, јер их је у току дана напао Извиђачки вод Бригаде и неке јединице Зетског одреда, па су напустили Острог. Но, ми за ту ситуацију нијеемо

знали. Даљи подаци о непријатељу су били доста штури. Наиме, о четницима смо знали само толико да их нема у Кунку ни на Планиници, а да су Њемци на к. 538 изнад Планинице. То је узвишење са којега се контролишу сви пролази према Манастиру Острогу, тј. Башина вода, Планиница, Кунак и према Царевом мосту. На тој коти Њемци су израдили бункере. Јачина Њемаца се процјењивала на око једне чете. Дедић ми је еаопштио да се потврђују подаци да су се четници Ивана Ружића — Ружићева бригада, која је бројила око 1.000 четника, истога дана покренули из Никшића према Царевом мосту.

Размишљајући о добијеним подацима, иако су они доста штури, али су били довољни да дозволим сам себи да посумњам да четници имају података о покретима наших јединица, јер је II далматинска бригада два дана маршовала око Никшића, да би смијенила батаљоне VI бригаде, ради предетојеће њихове акције на Комуникацији Никшић — Даниловград, па су, вјероватно, и наслућивали да се нешто спрема на Комуникацији ка Богетићима. У томе се нијесам преварио, јер су баш четници Рухшћеве бригаде пошли да блокирају Кунак, тј. да га посједну са свих страна и да јединицу која уђе у село униште. Они су од Никшића, преко Сливља, стигли у први мрак код Кунка, посјели положаје западно од Кунка до Планинице, непосредно уз сеоски пут којим треба Батаљон да наиђе, а пошто је то све љути камењар и камене међе, онда су се и лако могли сакрити, остављајући слободан сеоски пут који од Бршна води у Куиак, повезујући се положајем са Њемцима на к. 538 и посјели су све доминантне чуке изнад Кунка и Планинице, с једне стране, и поставили јаке засједе од Кунка према планинском насељу Буавици и од Планинице испод огранка Острошких греда, исто према Буавици, а туда је била и једина могућност да се Батаљои извуче испод четничког припремљеног удара у датом моменту.

Село Кунак лежи у једном котлу, између огранка Острошких греда са источне стране, стијена пл. Црквина са сјеверне стране, са југа и загтда, изузев превоја између Кунка и Башине воде зване Планиница, у ширини око 50 м према Манастиру Острогу и Сливља, чија равница се губи испред Кунка на километар, све су стијене и камените непроходне чуке. Дакле, село Кунак је са свих страна опасано стијенама и камењарем, са уласком од Озринића за Башину воду, односно изласком из села ка планинском насељу Буавици, који је правац водио сеоским путем за планину, тј. излазак из Кунка у датој ситуацији, о којој сам у току марша мислио. Ето послије оваквих података о непријатељу и мога размишљања за вријеме марша, што би све требало да предузмем у датој ситуацији, пошли смо на извршење постављеног задатка.

Дугачка колона Батаљона преко с. Бршна, јужним огранцима с. Озринића, ушла је у Кунак. Ево ситуације у којој смо се нашли када смо ми колоном ушли у Кунак. Четничка бригада Ружића, која се налазила у Никшићу, у први мрак је стигла до Кунка, посјела положаје дуж пута који води кроз Кунак и запосјела све чуке које су доминирале селом, а нама оставила слободан пролаз од Озринића, са намјером када колона уђе у Кунак да нас нападне. Поред тога, поставили су и јаке засједе на изласку из Кунка пут Планинице и испод огранка Острошких греда пут Буавица.

Батаљон је ушао у Кунак на сљедећем поретку: на челу Батаљона ишла је Прва чета, затим Штаб Батаљона, 2. чета, Пратећи вод са Интендатуром, у чијем саставу је било 45 товарних коња, што наоружања, муниције а што хране. Стварно велика баласт за једну партизанску јединицу, али ситуација је била таква, јер су нама онда Савезници достављали доста. На зачељу Батаљона ишла је 3. чета. У таквом поретку смо ушли у Кунак и наредио сам да чело Батаљона стане чим избије на Планиницу, гдје је Штаб Батаљона требало да донесе одлуку о извршењу постављеног задатка. Ушао сам у кућу неког Мартиновића, да се испитам о ситуацији у селу и узмем водича. У кући му је неко лежао на поду и када сам упитао: „Ко то лежи?", рекао ми је да му је то син и да болује од тифуса. Повјеровао сам у то, па сам га оставио, а узео домаћина за водича. Припитао сам га има ли на Планиници Њемаца и у Кунак четника. Рекао ми је да у селу нема нико, без сељани, а да је чуо да се на брдо изнад Планинице налазе Њемци. Наредио сам да пође са мном пут Планинице. Тада је почео да се буни и негодује, што ми је дало знак да он нешто више зна, да крије. Припријетио сам му и он је пошао са нама. За то вријеме Батаљон је био застао у Кунак, изузев претходнице, која је изашла на Планиницу без да је наишла на непријатеља. Када сам пошао са водичем и наредио покрет Батаљона, припитао сам га: „Има ли овдје један сеоски пут, који излази ка Буавици?" (Та ми је планина била позната из априла 1942, на којој је формиран 2. ударни батаљон Одреда „Бијели Павле", који је доцније, као 3. батаљон ушао у састав IV црногорске пролетерске бригаде). „Има" — каже, једини пут који повезује село са планином преко тешко пролазне шкале између стијена". Колона је мирно ишла преко села ка Планиници, а ја и замјеник команданта Бригаде Никола Бановић, јашући на коњима, били смо на челу Батаљона, не слутећи у том тренутку да пролазимо кроз четничке положаје, које су посјели били непосредно покрај пута који води кроз Кунак, а којиме се ми крећемо, блокирајући тако село са свих страна, изузев пролаза преко Планинице ка Башиној ЕОДИ. Вјероватно су нас посматра-

ли како јашемо на коњима, али су чекали да цијели Батаљон уђе у село и тако се нађемо у клопку коју су нам припремили четници Ивана Ружића.

Чим смо изашли на Планиницу, одмах сам послао вод 1. чете, који је био у претходници, да са комесаром батаљона Зарубицом избије код Башине воде, извиде ситуацију, обезбиједе се од Манастира Острога и од Повије и о ситуацији нас што прије обавијесте.

На Планиници се окупила 2. чета и 1. вод Прве чете, док су Пратећи вод, Интендантура и 3. чета застали гдје се ко у том моменту нашао. Пратећи вод се са 3. четом у том моменту налазио на путу у Кунак. Све је било мирно и нигдје се ништа није чуло, ни људски глас, ни пуцањ. Тај тајац ми је говорио „припази се". Но, имао сам и предосјећај да ће се нешто непријатно догодити, па сам све мјере предострожности предузео и да се изврши постављени задатак и да се у датој ситуацији предузму и одговарајуће мјере, а на првом мјесту сачувају људи — борци, јер је у оном времену гријех било жртвовати људе за извршење неког задатка локалног значаја, као што је био овај. Тако ме ни ситуација која се те ноћи догодила у Кунку није изненадила.

Вријеме за почетак напада на Комуникацији Никшић — Даниловград било је одређено у 2 сата послије поноћи, а ми смо на Планиницу изашли око 12 часова.

— Ма, ја бих, Драго, да не чекамо два сата, но да пошаљемо једну чету на ову доминантну главицу западно од Кунка, да видимо има ли ко тамо, па према томе и да се равнамо — каже Бановић, замјеник команданта Бригаде.

— Да сачекамо још мало, бар да се негдје пушка огласи и да добијемо обавјештења од комесара са Башине воде — Зарубице каква је тамо ситуација, па ћемо онда нешто предузети.

Али на његово наваљивање ја одредим 2. чету и дам јој задатак да овлада са овом чуком, која је имала врло значајан тактички положај, јер је доминирала на све стране, тако чим је Чета избила испод врха чуке, огласиле су се ручне бомбе са исте, а онда отворена пушчано-митраљеска ватра, и са чуке и са свих страна око Кунка, да је то у трен постао прави кркљанац од ватре аутоматских оружја, пушака и експлозија ручних бомби, да се није могло оцијенити из којег правца се пуца. Брзо сам оцијенио да су четници још за дана посјели положаје око Кунка и нас пустили да уђемо, па у таквој ситуацији да нае нападну и униште. У том моменту прво ми је било спасити Пратећи вод и Интендантуру и извући их испод удара четника, а истовремено сам ријешио да Батаљон извучем испод изненадног удара четника на правцу планине Буавице, и то сам саопштио Бановићу.

Он се са тим одмах сложио. Ја сам са водичем и куриром појурио ка зачељу Батаљона, до командира 3. чете Радомира Костића, и наредио му да се са свим средствима упорно супротстави четничким нападима, и да обезбиједе да се комора извуче испод непријатељског удара. Положаји између 3. чете и четника нијесу били даље од домета бомби, но на више мјеста свега неколика метра их је дијелило једне од других. Позвао сам Божидара Марковића, командира Пратећег вода и Радуна Мићковића, политичког делегата и дао им задатак да са Водом пођу на правцу Буавица, и дао им водича. Моје тешко бреме је била комора, тј. 45 натоварених коња које је требало спаеити да ми се непријатељ не наслади, као што би се десило ако би му успјело да је зароби, а за мене више бруке од те не би могло бити. Да није ове коморе било, сасвим бисмо другачије дочекали четнике у Кунку.

Трећа чета се супротставила нападу четника невјероватном храброшћу и упорношћу. Она је ту бадну приковала на положајима и није им дала ни једног педља да напредују. Батаљон је имао око 28 аутоматских оружја, тако да је ударна снага Батаљона била врло велика. Но, у Кунку је водила борбу само 3. чета, чији су „шарци" шарали терен Кунка и засипали четнике убитачком ватром, тако да нијесу смјели ни носа намолити. Свијетлећим мецима шаран је терен да се то прелијевало у буктиње свјетлости које је било стравично посматрати. По један „шарац" те вечери, за вријеме борбе, трајала је око 2 и по часа, потрошио је више од по 1.000 метака.

Пошто сам дао задатак 3. чети и Пратећем воду, што брже сам пожурио и стигао на Планиницу, гдје су били Никола Бановић и мој замјеник Новак Вујошевић, ријетко паметан и храбар човјек, а изнад свега друг какав се само пожељети може. Одмах сам послао 1. вод 1. чете са водником Божом Ђукићем да са Водом пође испод Острошких греда — сјеверни огранак, и што прије избије на школу куда треба да се комора пробије за Буавицу. Затим сам послао курира до комесара Зарубице да се са водом од Башине воде што прије повуче на Планиницу и наредио Ђону Поповићу, командиру 2. чете, да се са својом четом повлачи са освојених положаја и да дођу на Планиницу. Први вод 1. чете и Пратећи вод наишли су на јаке четничке засједе, тако да је Пратећи вод био присиљен да скида „бреде" са постоља и да дејствује са руку противу четничких засједа, и тако их савла-ДаЈУ-

Послије пристизања 2. чете, оставио сам са Новаком Вујошевићем једну десетину на Планиници и том му приликом дао једну крагујевку коју сам нашао када смо изашли на Планиницу, о којој сам доста мислио одакле се ту нађе, да сачека Зарубицу, а ми са 2. четом идемо за Буавицу, па ћу онда извући и 3.

чету са положаја. Дакле, ситуација је још била неизвјесна. Од Зарубице нема гласа, Комора је пошла да се извуче и 1. вод 1. чете. 2.чета се повукла, а никаквих података немаш о ситуацији осим ураганске пуцњаве и са наше и четничке стране, тако да Кунак формално гори од пушчане и митраљеске ватре. Терен није дозвољавао да се предузму неке друге акције осим што бржег извлачења јединица испод изнеиадног удара, и то на најнепогоднијем земљишту, далеко надмоћнијег непријатеља који је плански припремао ову акцију, стварајући обруч око Кунка, користећи непролазно земљиште. Само сам по ватри 3. чете видио да непријатељ није ни један педаљ ни на ком сектору напредовао, па сам се надао да ће тако и коначни исход борбе бити у нашу корист.

Стигли смо са 2. четом испод саме шкале и чули смо неки жагор. Звао сам командира Пратећег вода Марковића, и он ми се одазвао. Питао сам га: ,,јесу ли изашли сви?" ,,Сви смо изашли, чак и оно ждријебе, дакле цијела комора", одговорио је Марковић. Мојој радости није било краја. Увјерио сам се да сам непријатељу у свему доскочио. Јест да је цијела 3. чета у непосредном додиру са непријатељем, али сам имао повјерење у борце да нема силе која њих може помјерити са положаја, и да ћу успјети да их без већих губитака извучем, што сам и успио. Тада сам рекао Бановићу: „Пођите Ви са Ђоном ка Буавици, па када прођете шкалу, сачекајте ме, а ја ћу се овдје задржати док не пристигну Зарубица и Вујошевић, јер је овај правац куда смо ми прошли слободан и предузећу све да извучем Трећу чету из борбе." Они су пошли, а ја сам се попео на један камен и отворио ватру из машинке, што је био знак 3. чети за повлачење, а и поелао сам курира да ухвати са њима везу ради извлачења. Дакле, главнину снага Батаљона са комором сам извукао, и сада сам очекивао и остале снаге да се извлаче. Борба у Кунку не јењава. Са пуцњавом се мијеша и велика граја четника, на рачун један другога како сам успио да им подвалим. Чуле су се и псовке од њихове стране, уз коментар што би са њима било да сам их ја ухватио У овакав шкрипац као што су они мене. Чак су ми и име помињали.

Док сам одашиљао курире и машинком давао знак гдје сам и којим правцем да се повлаче борци 3. чете, у непосредној мојој близини грунуше двије бомбе, на путу којим смо ми са 2. четом прошли, а у исто вријеме протрчаше покрај мене неки борци, а за њима Зарубица и Вујошевић. Скочих са камена гдје сам се налазио и упитах ко је то: ,,Ми смо, друже команданте,, — рече Вујошевић. ,,Па одакле сада та пуцњава и бомбе"? „Наишли смо на четничку засједу коЈа је на нае бацила бомбу". „Каква засједа

када смо Бановић, ја и 2. чета туда прије 20 минута прошли, па нијесмо ни на какву засједу накасали." Тада ми Новак објасни што се све догодило. Пошто је дошао Зарубица са Башине воде, упутили смо се овом стазом којом сте и ви прошли. Ја сам ишао напријед, када неко викну: „Ко иде!" Ја мислећи да је нека веза из 2. чете, речем: партизани и упитам: А ко је тамо?—Партизани, био је одговор. А који партизани—припитах. Божо Ђукић, командир 1. вода 1. чете, рећи ће овај, но хајде напријед. Некако ми то није одговарало да је Божо у то вријеме ту, па упитах: А ко ти је командир Ђукићу? „Који командир мајку вам бандитоку", па баци бомбе на нас. Ја сам чим се почео одвијати овај дијалог рекао да се другови склоне у заклон, тако да нам њихове бомбе нијесу нашкодиле. Одмах сам одшрафио бомбу, коју си ми дао на Планиници, и бацио на четничку засједу, која се разбјежала, а један или два мртва четника тамо леже".

Када ми је поменуо Божа Ђукића, некако сам махинално посумњао да није том приликом убио Бох-са Ђукића, али се сјетих да је он туда требао да наиђе прије два сата. Уз то, кад смо ми наишли, на нас нико није пуцао, па сам ову претпоставку одбацио. Права истина је била у томе, када је Божо са водом пошао ка Буавици, наишао је на четничку засједу, која се представила као партизани. Божо им се открио као водник 1. вода 1. чете и послије тога је дошло до међусобног пушкарања. Божо је успио да се пробије са водом и заузме шкалу и помогне комори да се и она нађе тамо. Четници су упамтили његово име и презиме и покушали да преваре Новака Вујошевића и његову групу приликом њиховог повлачења истим правцем.

Ова борба у Кунку трајала је око 2-3 сата. Мислим да је ријетко која јединица запала у такву еитуацију, а да се извуче са тако мало губитака, још када се узме у обзир терен и гломазна комора са којом се располагало. Зато првенствено треба захвалити свим старешинама Батаљона, који су се знали прилагодити оваквој ситуацији, као и великој храбрости свих бораца.

Послије тешких окршаја Батаљона, у ствари 3. чете, чија се храброст тешко може описати а да се не каже да је била величанствена, успјели смо да се сакупимо на Буавици, којом смо приликом костатовали да нам нема Станке Шкеровић-Ћаке, санитета 3. чете и још неких бораца и руководилаца Батаљона, који су тек у току првог дана послије борбе пристигли. Погинули су: Горчин Ћетковић, борац који је тек уочи ове борбе дошао у Батаљон и Ћака Шкеровић, коју су четници на превару ухватили и убили. Иаиме, она је у једном тренутку изгубила везу са саборцима из чете, па су је четници чули да некога дозива а били

су ту, непосредно до пута којим је и она пролазила, па су је позвали: „Оди, другарице, овамо". Она се преварила, мислећи да су то партизани, пошла је ка њима. Четници сује мучили и затим убили. Иначе, то је била једна од бољих четних санитета, јер за њу није било нерјешивог проблема. Кад би се неко ранио, она би под највећом непријатељском ватром стигла прва да рањенику пружи помоћ. Таква је била и као борац и болничарка 4. црногорске пролетерске бригаде, из које је прекомандована у VI црногорску бригаду приликом њеног формирања. Желим овом приликом и да изнесем њену храброст и пожртвовање приликом напада Батаљона на Чево, у мају 1944. године. При јуришу 3. чете, Петар Вучевић, звани Шарац, полетио је преко једне чистине изнад с. Војинића и тада тешко рањен од њемачког „шарца" у кољено. Чим је Ћака примијетила његово рањавање, претрчала је под кишом метака овај брисани терен, стигла до Пера, извукла га са брисаног простора, заклонила за један камен и ту превила. Таква је била ова храбра партизанка која је јуначком емрћу завршила свој живот.

На крају, могу рећи да је ријетко која јединица у нашем НОР-у запала у тако тешку ситуацију, као 3. батаљон у Кунку 1/2. августа 1944. године, гдје је Батаљон са свих страна био опкољен врло јаким непријатељским снагама, на врло тешко пролазном земљишту, а да се читава јединица извуче, тако рећи без губитака и сачува велика комора да не падне у руке непријатељу, на што сам трајно поносан, јер су сачувани људи и материјал а задатак опет успјешно извршен, јер смо сљедећег дана освојили терен од Манастира Острог до Стубице, а ово задоцњење није имало никаквих посљедица за извршење општег задатка Бригаде.

Командант Бригаде Вељко Жижић одао ми је признање да сам правилно и једино војнички исправно рјешење донио да се Батаљон чим прије извуче из такве ситуације и сачува и људство и комора, а замјеник команданта Бригаде Никола Бановић, који је ту вече са нама био, рекао је: „Ево ратујем скоро четири године, што у одреду, што у IV бригади, али овакву ситуацију никада нијесам доживио, јер се у овако тоталном окружењу, још на оваквом терену, никада нијесам нашао. Успјех пробоја је утолико већи што је извршен уз минималне губитке. Стварно, борци овога Батаљона заслужују сваку похвалу".

Драгутин С. ФИЛИПОВИЋ

ТРЕЋИ БАТАЉОН У ОБРУЧУ

Другог августа 1944. године 3. јбатаљон је по наређењу Штаба VI црногорске ударне бригаде извршио покрет у правцу Острога, с циљем да нападне четничке положаје: Пандурицу, село Стубицу и Богетиће, да ослободи Комуникацију Богетићи — Пандурица и одбаци четнике са овог положаја у правцу Никшића. Батаљон је извршио покрет из села Лукова у 16 часова. На челу колоне Батаљона била је Прва чета, а за њом Друга и Трећа чета, затим Пратећи вод, Бојна комора и Интендатура Батаљона, и на зачељу колоне један вод 3. чете.

Батаљон је пријешао преко засеока Кунова, Драговољића, ријеке Грачанице, и у први мрак стигао у село Лаз, источно од села Озринића. У селу Лазу био је први одмор од око један час. Команда Батаљона постарала се за водича и пронашла 20-тогодишњег Горчина Ћетковића, који је имао задатак да нас пребаци до Планинице према Повији. У селу смо сачекали да наше кретање не би примијетили четници са брда Пандурице и Њемци са Мидове коее. Батаљо-н је извршио покрет и спуетио се изнад Озринићке школе у подножју Сливља Никшићког. При улазу у село Кунак, колона се кретала у највећој тишини. Ишли смо кроз Кунак главним сеоским путем, који је водио у правцу Планинице, према селу Повији. Када је посљедњи војник Батаљона ушао у село Кунак, а чело Батаљона стигло на Планиницу, пренесена је везом наредба за одмор.

Батаљон је тада имао око 35 товарних коња, 4 мазге италијанског поријекла и 2 јахаћа коња.

Четници су још у току дана заузели све доминантне тачке изнад и около села Кунка и сва погодна узвишења за дејство, пошто су по свему судећи, били обавијештени да је Батаљон крануо са Лукова у правцу Повије и Острога.

Изабрали су најпогодније мјесто за опсаду и напад како би уништили и заробили ову партизанску јединицу. Још за вријеме нашег одмора у Кунку, изненада се сручила грмљавина ручних бомби, лаки и тешки четнички митраљези осули су ватру на колону са сјеверозападне и југозападне стране узвишења. Чуо се глас четника: „Предајте се, партизани, опкољени сте, предајте се Мошова копилади, јамари" и слично. Наши борци изненађени, али не збуњени, одговорили су ватром из аутоматоког оружја. Нико није мислио на предају, само на пробој, кроз обруч непријатеља. Борба је трајала до пред саму зору, ноћ је била мрачна, као да је и вријеме радило за нас. Грмјело је са свих страна, врело је као у котлу. Негдје око два сата послије пола ноћи извршен је

продор четничког обруча на сјеверном правцу према планинском селу Буавица.

Чете су биле растурене по десетинама и тројкама. Тако да је десетина Милоша Поповића прво прошла Вучачко ждријело и запосјела Виторову греду и омогућила излаз кроз Вучачко ждријело Пратећем воду и Бојној комори, као и Интендантури. Пратећи вод је запосјео Вучачко ждријело и Греду изнад Цуклина, еве до близу Вилине воде до Чардак Греде. Дејство тешких ,,бреда" омогућавало је излаз из обруча осталим борцима, а оријентација им је била глае команданта Батаљона друга Филиповића, који је викао „Овдје командант Трећег батаљона Драгутин Филиповић". За нас остале борце који смо били разбацани у мање групе то је било велико храбрење, јер смо се освједочили да је на сјеверној страни наша војска заузела важан положај Вучичко ждријело и да нам је тако омогућен продор из окружења.

Наше извлачење је трајало из обруча све до пред саму зору. Био сам у групици са: Божом Петровићем, водником, Миком Милић, санитетком, Ником Станишићем, комесаром 3. чете и Ћаком Шкеровић, референтом санитета Батаљона. Она се од нас одвојила на Лијешћу и пошла у правцу Возника,рачунајући да се тамо налази замјеник командира 3. чете Мило Петровић. Звала га по имену, а умјесто Мила одазвали су јој се четници. Тако су је преварили и упала је међу њих. Они су је на свиреп начин убили, мучили је, палили јој косу на глави, сјекли јој дојке, чули су се језиви крици ове храбре партизанке, члана Комунистичке партије и наше омиљене другарице. *У* њеној близини погинуо је и водич Горчин Ћетковић, на Лијешћу близу Планинице.

Не знајући за смрт Ћаке Шкеровић и Горчина Ћетковића, наша се групица, чини ми се, извукла из обруча непосредно послије њихове погибије. Тешко смо се пробијали кроз сеоско жбуње, прескакајући плотове и зидине са којима су биле ограђене сеоске парцеле и баште. На путу извлачења дочекала нас је четничка засједа близу Вилине воде. Ми смо скренули правац и избјегли четницима у правцу Жљебова, близу чесме. Ја сам носио моју пушку, муницију и двије „енглеске бомбе" комесара 3. чете Ника Станишића, који је био болестан и имао високу температуру, али нас је храбрио да издржимо. Ишли смо у правцу узвишења према Вучичком ждријелу, рафали су стално тукли са свих страна, са једне стране четнички рафали, а са друге наши. Но од наших митраљеских рафала се нијесмо бојали, а четници су обасипали ватром у правцу Ждријела, јер су осјетили да се у том правцу извлачимо. Божо Петровић и Нико Станишић су пошли испред нас, а ја и другарица Мика Милић

смо застали, јер смо били уморни и исцрпљени. Сјећам се како је Мика довикивала Божу Петровићу: „Бол<о, Божо, не остављај ме са овим дјететом, да нас кољу четници. . ."

Те њене ријечи као да су ме ослободиле умора, кренуо сам у правцу Ждријела, скупа са Миком. Изашли смо кроз снопове четничких куршума, који су се заустављали на чврсте Виторове стијене, које су држали наши борци. Прикључили смо се десетини Милоша Поповића, који се дозивао са четницима, уз снопове митраљееких рафала. Било је то у освит дана.

Бојна комора, Интендантура и један дио Пратећег вода са командантом Филиповићем отишли су у правцу планине Буавице, преко Вучичког бријега, пјешачким путем и улогорили се у првим колибама на Буавицама, а Трећа чета и дјелови Друге чете и 2. митраљеско одјељење Ђура Николића, храброг борца и великог шаљивчине, остали еу на положају на Чардак греди до даљњег наређења.

Наши су борци сада овладали положајима заузимајући Чардак греде источно од села Кунка и сјеверно од села Кунка, Вучичко ждријело и ВитороЕе греде, све до близу Сливља Никшићког, до самог улаза у село Кунак.

Четници су се повукли из села Кунка у правцу Планинице и држали Планиницу према Острогу и Повији као и највећи врх острошких греда и околна мјеста западно од села Кунка и узвишења Вознике, Већу главицу и Вардин. Тада је борба црестала.

Негдје око 12 часова Трећа чета и дјелови Друге чете, као и Митраљеско одјељење Пратећег вода повукли су се у Буавице, док су остале само мање предстраже за оематрање четничких положаја и села Кунка, јер је у Кунку остало око шест наших бораца, који нијесу успјели да се извуку у току ноћи. Били су се склонили у неким скровитим жбуновима, и остали до наредне ноћи, -када су успјели да дођу у саетав својих чета. Борци су се искупљали на планини Буавици, и како би пристизали, командант Драгутин Филиповић би извадио парабелум и испалио по неколико хитаца у знак радости.

Четници су се могли видјети на острошким гредама све до пред саму ноћ. Филиповић наређује командиру Минобацачког одјељења 81 мм да постави минобацач и испали неколико граната на групу четника који су се налазили на Острошким гредама. Извршио је наређење и испалио двије гранате и код треће граиате дошло је до заетоја минобацача због квара у подножју бацача, који је настао ломљењем опруге која потискује мину. Овај квар је отклоњен код пушкара у селу Озринићи, коме су два наша борца понијела сломљену опругу као узорак.

Трећег августа, негдје око 16 часова извршен је покрет у правцу Кунка. Полако се спуштамо пјешачким путем у колони,

највећом тишином. Само се чује топот коња. Поново се спуштамо низ Вучичко ждријело, само сад сигурније, пошто је пред нама претходница која је раније отишла испред Батаљона и са којом имамо сталну везу. Четника сада није било у Кунку и ми смо се слободно кретали и спустили у село. Изашли смо на Планиницу, а четници су одступили и са ње и запосјели Већу главицу. Била је то њихова предстража.

Наша претходница је тачно утврдила да се на Већој главици налази група четника, отприлике јачине једног вода.

Батаљон се задржао у подножју Планинице у највећој тишини, чекајући најпогодиије вријеме за напад. Прецизирано је вријеме за напад, одређено одјељење бомбаша као и утврђени знаци распознавања — бомба и затварач. Напад је извршен на четнике на Већој главици тачно испред саме зоре. Загрмјеле су бомбе и заштектали лаки митраљези, дим је обавио Већу главицу. Четници су брзо побјегли и успјели да повуку своје рањене. На Већој главици нашли смо само једно сељачко бурило за воду, пуно воде и једну италијанску порцију.

Сада су наши борци на Већој главици, на којој су се прије пола часа налазили четници, пјевали смо као што је било уобичајено када се заузме чука или бункери, без обзира на губитке. Пјесма је подизала морал бораца, а четнике смо квалификовали како заслужују сљедећим стиховима:

Ој чвтници црие мачке
нестало је више пљачке
талијанске и њемачке.
Ој четниии кукавице,
сад вас гоне другарице,
Хитлерови најамници,
сад вас гоне ударници.

Свануло је и огријало сунце, а пјешивачки брежуљци били су под јутарњом тмином.

Четници су одступали преко брежуљака у правцу Мидове хосе и Пандурице. Наши су борци у стрељачком строју наступали и заузимали главицу по главицу, без већег отпора од стране четника. Чини ми се да је међу њима завладала паника, наилазимо на понека мјеста крвава, наилазимо и на крваво камење, вјероватно да су имали рањених четника.

Близу Пандурице, на једној чуки, наишли смо на једног мртвог четника, командира чете. Према пронађеним документима код њега звао се Лазар (Лазо) Додер. Четници нијесу успјели да га извуку. Тако је наш Батаљон тога дана заузео Повију и сва брда и главице до Мидове косе, коју су држали Њемци. Заузели смо и село Стубицу, све до Богетића, овладали читавом Комуни-

кацијом од Пандурице до Жуте греде. Том приликом сусрели смо се са борцима 4. батаљона наше Бригаде и са борцима II далматинске бригаде, који су били дошли да нам помогну избацити непријетља са овог терена. Том приликом погинула је другарица Јела Андријашевић из 4. батаљона у селу Стубици и сахрањена у Стубичком гробљу.

Милован БАКРАЧ

ЗАЈЕДНО СА ДАЛМАТИНЦИМА

Те љетње ноћи, када је наш батаљон ишао у напад, изненадно нас нападоше Њемци и четници. Било је то близу села Кунка. Већ смо били опкољени са евих страна. Снажно су нас почели тући пакленом ватром из својих многобројних аутомата. Непријатељ је био много надмоћнији. Наста жестоки окршај, тешка борба бомбаша прса у прса. Али баш онда отпоче и велика борба тамо позади нас, код самог Никшића. Клокотање митраљеза је било све силније, тутањ бомби све већи. А све се то мијешало с нашом борбом. Наста заглушна јека. „Што је то?" питали су се зачуђено наши борци, окрећући се новом попришту борбе. Али су сами нашли одговор.

„Сада су им Далматинци нагарили!" — говорили су усхићено наши.

Борба је код нас добила највећу жестину. Непријатељ са свих страна упорно и дрско насрће. Моменат је критичан. Али наши нијесу више осамљени. „Видиш ли како нас Далматинци помажу? . . ." Те топле ријечи, које је скоро нечујно шапутао друг другу, дјеловале су на нас као ново охрабрење, као нови подстрек да издржимо у борби и пробијемо непријатељеки обруч. . . И ми смо се пробили. У тој ватри борбе сваки наш борац осјећао је Далматинце као своју блиску браћу.

Али то је само један примјер. Наши батаљони су до сада изводили читав низ акција у заједници са II далматинском. Нападали су једни поред других, међусобно се помагали у тежим моментима, заједнички проливали крв по кршевима Црне Горе. На Чеву, код Грахова, код Кусида, на Комуникацији Никшић — Даниловград и око самог Никшића, по кршевима Херцеговине

борци наших двију бригада крварили су једни уз друге, раме уз раме у борбама против заједничког непријатеља. Кроз те заједничке окршаје братство наших бораца и Далматинаца постало је дубоко, нераздвојно. А када је II далматинска добила заслужено признање, тј. кад је била проглашена пролетерском, наши борци су дијелили њену радост.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944).

Б. К.

ПРОДОР ИЗ ОБРУЧА

У току 1944. године непријатељ је Саобраћајницом Подгорица — Даниловград — Никшић иребацивао дјелове јединица и веће количине ратне опреме у циљу ојачања снага у овим гарнизонима, с обзиром на све веће присуство и борбена дејства јединица нашег Батаљона и Бригаде, јединица Друге далматинске и тариторијалних јединица. За неометано извршење око пребацивања јединица и ратне опреме овом Комуникацијом, Њемци су, уз обилну помоћ четника, поставили дуж гребена, изнад Комуникације и у неким селима, јача борбена осигурања.

У циљу онемогућавања коришћења ове Комуникације, 3. батаљон VI црногорске бригаде добио је задатак да 30. марта 1944. организује марш из Лукова — преко Кунка — испод Острошких греда, пређе Комуникацију Никшић — Даниловград, изврши напад на село Богетиће, које је тада бранило око 100 Њемаца и четника, и које је било добро утврђено за упорну одбрану.

Марш је извршен ноћу, 1. августа, на правцу Кунак — Богетићи, уз пуну борбену приправност за прихватање борбе из покрета. Са Батаљоном је био замјеник команданта Бригаде друг Никола Бановић. Батаљон се уз сву могућу опрезност, у чијем је саставу била и Батаљонска комора, приближаЕао селу Кунак, не знајући да су четници запосјели све знатније објекте око Села и затворили правац ,односно превој према Богетићима, да су поставили јачу засједу испод самих Острошких греда. Практично су нам припремили упадање у окружење, јер се село Кунак налази на крајњој источној граници Никшићког поља, испод самих Острошких греда, окружено са три стране истуреним гребенима,

а нарочито неприступачним са источне стране са острошким окомитим, високим, непролазним гредама.

Када су и посљедњи дјелови Батаљона, његово зачеље, упали у засједу, четници су са свих страна отворили снажну ватру из свих оружја. Били смо изненађени, али у таквој еитуацији дошла је до изражаја сталохсеност, присебност, одлучност и сналажљивост у вођењу борбе у циљу извлачења Батаљона из окружења. У таквој ситуацији чуле су се ријечи друга Николе Бановића, који је између осталог рекао: ,,Нисмо западали у техсу ситуацију, али се морамо извући". Ои и командаит Батаљона Драгутин Филиповић прецизирали су задатке јединицама у циљу заустављања непријатеља, онемогућавања стезања обруча, задржавања непријатеља и омогућавања Батљону извлачења из засједе — окружења.

Борба је вођена тако рећи прса у прса. Од јаке аутоматске ватре, тешко су се могле чути детонације ручиих бомби, које су се све више употребљавале због близине положаја. Под таквом борбом, уз жилав отпор који су давали наши борци и уз познавање терена од стране водича мјештанина, успјело је да се козјом стазом извуче главнина Батаљона према планинском насељу Буавица. Заштитни дјелови постепеним извлачењем, уз огорчену борбу, наишли су на четничку јачу засједу испод Острошких гред а. Напад је извршен бомбама .извјеетан број четника је убијен, и један дио, користећи мрак, кроз наше дјелове измијешао се и успјело им је да се провуку у састав главнине. Због ситуације у којој емо се нашли, нијеемо могли утврдити непријатељске губитке, али је сигурно да су били оејетни.

У овој борби заробљена је другарица Сганка Шкеровић, коју су четници посули бензином и запалили. Њен крик при еагоријевању болно је одјекнуо код сваког борца, јер јој нијесмо могли иомоћи, и поред тога што се то просторио од нас није тако далеко дешавало. Неколицина бораца је остало у шкрипама Острошких греда, јер нијесу успјели да се у току ноћи извуку, већ су то учинили сјутрадан.

Када смо сјутрадан посматрали терен у који смо били запали у засједу, како смо се и куда извлачили ,закључили смо да је наше успјешно извлачење искључиво одлучила наша борба вођена на хсивот или смрт.

Весвлин РАЈКОВИЋ

И ОРАХ ТРЕБА ПОДИЈЕЛИТИ

Вријеме пролази, а многа сјећања остају и никада се не могу заборавити. Међу најупечатљивим су она која се односе на предавања комесара 1. батаљона Душана Влаховића. Висок, млад, насмијан, веселе нарави, драг сваком борцу, блиско нам је говорио о држању у борби, односу према народу, савлађивању тешкоћа „У свакој прилици притећи другу у помоћ, па и орах подијелити са њим", посебно је наглашавао. Често нас је подсјећао да смо скупа ка стражи, заједно у покрету на маршу, јуришу у борби, у савлађивању бројних тешкоћа — газимо онијег и лед, трпимо друге временске непогоде, прелазимо набујале ријеке и тешко пролазне камене предјеле. Све ће се лакше поднијети ако је поред себе несебичан, поуздан друг који зна да охрабри ријечју, пјесмом, извлачењем са бојишта рањеника и погинулог. Указивао нам је на примјере из наших пролетерских и других јединица које имају дуже ратно искуство. Његове ријечи су утицале да један другоме вјерујемо као да смо били браћа. Он и командант Јанко Тадић водили су родитељску бригу о свим борцима Батаљона. Слично су се понашали према својим друговима старјешине и борци Прве чете: Ђуро Марковић, Обрен Ровић, Тодор Недић, Жарко Кретајић, Милош Церовић, Божидар Звицер, Драгиша Вукашиновић, Марко Стијепчевић, Ђоко Маловић, Илија Ивановић, који су дали своје хсивоте код Бијов гроба, поднохсја Уздомира код Никшића, Ржишта, Малог Гарча и Пљеваља, као и многи други другови из моје Прве чете, чијих се имена не могу сјетити.

Такав дух је настављен и касније кад су Штаб Батаљона и Команду 1. чете и други старјешински кадар у Чети чиниле друге личности, а за то је посебно заслужан Душан Влаховић, први комесар 1. батаљона, чији су плодни живот прекинули мучки хици шкрипара, сада већ далеке 1946. године, и тако ускратили задовољство борцима 1. батаљона да се послије рата сретају са својим драгим комесаром.

Мирко ИВАНОВИЋ

ПАКАО ИСПОД ГАРЧА

Први батаљон Шесте црногорске ударне бригаде кренуо је одмах иза поноћи 2. августа 1944. годиие од Меоца и Ораног Дола, па се спуштао низ стрме стране Великог Гарча, што се скоро око-

мито спуштају према котлини Пјешивачкој. Недалеко од Ораног Дола Прва чета се одвојила и кренула на задатак према Ржишту, а остали дјелови Батаљона спуштали су се путањом што води према Милојевићима, гдје су се налазиле њемачке јединице. Ноћ је топла, права августовска.

Прва чета се приближавала Ржишту. Кроз село је ишла стрељачким стројем и тако продужила према котлини што з.јапи испод Пјешивачког Дола, и шири се доље ка Даниловграду. Њемци су се са тих положаја били повукли, тако да их је Прва чета заузела без борбе. Један њен вод, са помоћником комесара чете Радисавом Брајовићем, посјео је Свињу, главу, а Друге запосјео је Ржиште и косе што се уздижу изнад Пјешивачког Дола.

Док је Прва чета без борбе посјела Рх-сиште и Свињу главу, Друга и Трећа чета и остали дјелови Батаљона напали су Њемце ушанчене у Милојевићима. Кад је отпочела борба, изгледало је да Милојевићи горе у пламену. Пушчана и митраљеска ватра, прасак ручних бомби, минобацачка паљба су се слили у некакву тутњаву и јеку, да човјек помисли како ту не може нико преживјети. Та силовита експлозија преносила се и одударала од окомите стране Великог Гарча. Паклена ватра се брзо стишала и само би се кроз ноћ губио покоји пушчани пуцањ. У том мућевитом налету утврђење у Милојевићима је пало. Изненађени Њемци оставили су на том камењару 22 мртва и 12 рањених. Из Друге и Треће чете рањено је осам другова, а свој живот положио је борац Треће чете Радивоје Добриловић из Пишча.

Већ сјутрадан, трећега августа, дјелове Прве чете, распоређене дуж Свиње главе, а касније и њене остале дјелове, напале су четничке јединице ,али су се повукле, чим су наишле на снажну и одлучну одбрану вјешто утврђених и замаскираних бораца.

И тог дана остале јединице Батаљона водиле су борбу на Фрутку и Обадовом брijегу. У борби за Обадов брijег погинуо је пушкомитрољезац Миливоје Вуковић. Њемци су имали 17 мртвих, а три њемачка војника су заробљена.

Тек што је свануло јутро 4. августа нападнута је Прва чета од Веље Загреде па преко Свиње главе и њеним доњим дијелом према Ржишту. У нападу су биле доета јаке снаге непријатеља. Ту је био „Гвоздени пук" четничко1 команданта Милоша Павићевића. У своме Дневнику тада сам записала сљедеће: „ 4. VIII 1944. године, сунце грије, дан је лијеп. Јутрос нас је напао непријатељ од Загреде, 2 батаљона четника, 1 чета италијанских фашиста и 1 чета Њемаца око 100 људи. Непријатељ је имао 15 аутоматских оруђа, а наше положаје великом ватром тукле су хаубице од Даниловграда. ..".

Концентрична ватра из непријатељског оружја кидала је дрвене младице што су се тако безазлено њихале подножјем Ве-

ликог Гарча. Топовске гранате орале су около и рушиле кровове кућица храбрих и напаћених људи Ржишта. Под таквом снажном ватром Њемци су успјели да се пробију Котлином Пјешивачког Дола и заузму висове у поднохсју Ржишта, одакле су се повукли нешто прије доласка Прве чете на Ржиште. Запосјели су природно утврђење око бунара. То су све некакве шкрапе, валови, љути кршеви, зидине, раније сазидани бункери.

На Свињој глави се и даље тог дана водила крвава борба са далеко надмоћнијем непријатељем. Наши борци, сад увелико искусни ратници, дозволили су непријатељу да им се приближи скоро на домак пушчаних цијеви, па су га тако тукли свим расположивим оруђима, а посебно су бомбе одиграле своју значајну улогу. Колико је непријатељ био близу наших положаја, пребацивао је бомбама наше положаје, па је тако од пребачене бомбе рањена водна болничарка Зора Мијановић. Зора је имала по тијелу више рана, а највише по леђима. И ако су наше другарице биле већином у санитету, оне су у борбама биле у првим борбеним редовима, бориле се равноправно са друговима. А у случају рањавања бораца прве су им указивале помоћ. Ту на Свињој глави, тешко је рањен наш пушкомитрољезац Милутин Абрамовић, вјечити шаљивџија ,који је знао својим пошалицама унијети живост и ведрину у најтежим часовима борбе.

Сломљен је непријатељ на Свињој глави и одступио је према Вељој Загреди. Њемци су имали 10 мртвих, а четници 18. У тој борби наши борци Прве чете остали су били скоро без муниције, али становници Рхшшта открили су им четвичко складиште муниције, те су се поново наоружали за нове окршаје.

Током дана тежиште борбе пренијето је на Ржиште, гдје су Њемци били продрли скоро до средине села и успјели да запале једну кућу и неке штале. Вод који је био са командиром и комесаром Чете напао је непријатеља, и том приликом вођена је борба прса у прса, борба за сваки крајичак земље. Тек у касним поподневним часовима борба је нешто јењавала и непријатељ је сатјеран у бункере око бунара. А кад је сунце нагнуло почивку, организован је поновни напад. Бомбаши, које су у неколико наврта предводили командир Нешо Јоксимовић и комесар Јолета Абрамовић, узалуд су покушавали освојити бункере које су Њемци грчевито бранили. У тим јуришима на утврђење наши борци показали су посебну вјештину, искуство, хладнокрвност и храброст. Они су се вјешто верали од заклона до заклона и као вјеверице искакали и ускакали у шкрипове и природне заклоне. А млади Милика Трипковић појурио је према бункерима од камена и у камену. Ватра из њемачког аутомата сасјекла је његове хитре кораке, прије него је успио претрчати сасвим малани брисани простор испред њега.

Настао је предах. Ноћ је. Рекло би се да је све мирно. У тој тишини, у том привидном миру спрема се нови напад, траже се могућности и ратна лукавства. Команда Чете даје борцима посљедња упутства за поновни напад и јуриш на утврђење. Прво се оглашава „Џон Бул,"" (Јоћп Воо1), туче утврђење, а потом су бомбаши кренули познатим стазама према бункерима, и у таквом поновљеном нападу утврђење се није могло освојити.

Пети август 1944. године, већ се почело раздањивати, а јутро као да је најављивало некакав преокрет. Командир чете размишљао је о утврђењу и вјештој одбрани Њемаца. Дошао је на идеју да са једног крошњастог дрвета вјешто извиђачко око осматра понашање Њемаца при нападу бомбаша на утврђење. Одредио је искуоног Милана Милића да проматра што се дешава у средишту камењара. Кад се касније напад наших бомбаша поновио, Њемци су се повлачили из првих бункера у природне заклоне и шкрипове, што су се пружали одмах иза бункера, док су једног остављали те нас је заваравао ватром бачених бомби и аутомата. (Тога смо Њемца нашли мртвог на првим бункерима). Тако су наше бомбе падале у бункере док су били празни, а чим би престао напад бомбаша, они би се хитро пребацивали у бункере и осули ватру из својих оружја. Та њихова варка прекинута је у наредном јуришу.

Команда Чете припрема нови и одлучујући напад. Упознаје борце са задацима и правцима напада. У тачно одређено вријеме пошло се на јуриш. У томе стиже командант Батаљона Јанко Тадић, са Извиђачким водом Бригаде ,Извиђачким одјељењем Батаљона и једним водом Треће чете. У том јуришу, у тој пакленој борби која се разлијегала Бјелопавлићком равницом, сваки борац је био бомбаш и градитељ напада, сви до једног нашли су се прса у прса, око у око са вјештим и искусним Њемцима. Пред кра.ј дана попустила је њемачка одбрана. Заузети су први бункери, а онда један по један, шкрип по шкрип, и тако редом све док утврђење није пало, све док је потпуно престала пуцњава.

Њемци су се при повлачењу сјурили низ стрме стране према Пјешивачком Долу и Даниловграду. У овој страшној борби убијено је 16 Њемаца. Заплијењена једна радио станица, један тешки бацач, нешто пушака, пиштоља, машинки, доста пушчане и минобацачке муниције и четири натоварена коња са доста материјала.

Ржиште је пало. Престао је пакао испод Гарча. Сунце се наслонило на Брдо да зађе у ноћ. Борци Првог батаљона славили су своје побједе што их извојеваше тих љетњих августовских дана на положајима испод Великог Гарча. Орила се пјесма: „Иде војска и колона, нашег Првог батаљона...". И кад завршише пјесму своме Батаљону, борци спонтано запјеваше:

• -• „Пушка пуца шарци пиште,
То је борба на Ржиште.."

Ишли су борци Првог батаљона на починак, да бише сјутра, чим сване, заједнички сагледали резултате које су постигли, да бише сагледали све оно што може бити сметња у борбама које предстоје. *Милица* ***ДРАГОВИЋ-КРИВАЋЕВИЋ***

НЕПРИЈАТЕЉ ТРАЖИ ВАТРОМ НАШ ПУШКОМИТРАЉЕЗ

Предстојао је непосредан напад читаве Бригаде на њемачке и четничке положаје на простору Богетића до Обадовог бријега. Ради добијања задатка и распореда за напад, руководсто Бригаде са руководствима батаљона и чета изашло је на терен 2. августа 1944. године. Осмотрени су њемачки и четнички положаји. Прецизирани су задаци, гдје који батаљон треба да напада и разрађеп даљи план напада по четама, као и одређено вријеме напада. Наад је почео за читаву Бригаду 2. августа увече.

Први батаљон дошао је у највећој тишини до јуришног положаја испод вијенца коте Обадовог бријега, која се стрмо спуштала до подножја неколико стотина метара. Положај су бранили четници као заштитница Њемаца, који су држали Комуникацију Богетићи — Даниловград. Ноћ је била тамна, па је стрмина изгледала већа и тежа за савлађивање Обадовог бријега него што је у ствари била.

На јасну и одлучну команду за јуриш команданта батаљона Ананије Петровића, Батаљон је незадрживом жестином јурнуо у напад. Неустрашивим и одлучним борцима није сметала стрмина беспутног терена. Ватра којом су четници обасипали наш положај бомбама са коте вијенца, да би сломили наш напад и одбранили нападнуте положаје, није успјела да нас одбије. Прво су дјелови Батаљона на лијевом крилу овладали косом на овом дијелу фронта. Ово је омогућило, као и ватра Пратећег вода, десном и централном дијелу нашег фронта да без већих жртава овладамо читавим нападнутим четничким положајем. У овој борби погинуо је борац и скојевац Бранко Анђелић, кога су красиле све особине врсног омладинца, борбеност, упорност, одлучност и послушност. Био је спреман на жртвовање до самопријегора, што је и у овој и другој прилици доказао.

Позади освојених четничких положаја налазила се кућа гдје су ови логоровали и оставили извјесну залиху хране. У раевит зоре 3. августа појавила се иза наших леђа једна мања групица четника. Командир чете Крсто Шћепановић, по некој навици да служи примјером, мене је позвао, и нас двојица смо потрчали пут мјеста гдје су се појавили четници. Са припремљеним бомбама претражили смо терен, али су они одмах побјегли низ стрмину кршовитог терена ка цести Даниловград — Богетићи.

Неколико стотина метара од наших заузетих положаја, на јужној страни Обадовог бријега, налазио се и утврђени положај италијацских фашиста-црнокошуљаша. Пред саму ноћ 3. августа примакли смо се њиховим утврђеним положајима и посматрали војнике како шетају. Одлучено је да се на њих испале неколико рафала из аутоматских оружја и из противтенковске пушке, што је и урађено, у циљу откривања њиховог распореда.

Покрет за напад отпочео је око десет и по до једанаеет часова ноћу. Са гробном тишином примицали смо се њиховим положајима. Али фашиста ту није било. Њих је ухватио панични страх, послије испаљених рафала и граната на њих. Они су напустили положај и побјегли.

Долазак и успјеси VI црногорске бригаде у реон Богетићи— Кујава — Обадов бријег изазвали су код Њемаца и четника страх и узнемиреност, па су се ужурбано припремили за борбу. Од раних јутарњих часова чула се тутњава камиона који су превозили ратни материјал и војску од Подгорице до Даниловграда и Орје Луке. Иза Орје Луке и Курила, камиони су искрцавали трупе. Одатле је војска заузимала полох^ај, вијенцем од Курила ка Обадовом бријегу.

Извиднипу Батаљона на овом сектору, тј. на дијелу јужне стране Обадовог бријега дала је Трећа чета.

Из ових а и претходних ратних дана остали су ми у пријатном животном сјећању неки омладинци и други борци. Они су се истицали у свакодневном животу својом послушношћу, а у току борбе били су спремни за највеће подвиге и жртвовање до самоодрицања. За сваку акцију и сваку борбу они су се сами добровољно јављали. Отуда ни овог пута за обезбјеђење Батаљона није било тешко одредити људство, пошто су се сами већином пријавили. На положај су пошли два пушкомитраљеза са потребним бројем људства и једном четном болничарком. Око 8 часова отпочело је дјејство нашег аутоматског оружја. Нијесам имао мира, васпитан од Партије да служим личним примјером, самовољно сам одлучио, као комесар чете, око 10 часова, да и ја пођем на ватрени положај. Ватрени положај пушкомитраљеза, на коме су били Владо Вујошевић, политички делегат, Миро Богдаиовић, замјеник командира Чете, Милија Чуровић, командир Одјељења, са једном

четном болничарком, налазио се на врху саме коте под Обадовим бријегом. Тако је лијева и десна страна положаја била јако стрма, и то источна неприступачна, обложена литицама голих плоча, од неколико стотина метара од самог подножја, а десна западна такође стрма, али приступачнија. У средини ове стрмине био се поставио Војин Шуњур, водник 2. вода, са потребним бројем бораца као заштитница пушкомитраљеза на врху коте. Други пушкомитраљез налазио се на источној страни Обадовог бријега, и на њему је био Обрад Ђурђић са потребним бројем бораца. Овај пушкомитраљез контролисао је Комуникацију Даниловград—Богетићи и у исто вријеме служио као заштитница 2. батаљона, који се налази у селима сјеверо-источно од ове Комуникације.

Пушкомитраљез уз кога су били Вујошевић, Богдановић и Чуровић стално је тукао искрцавање трупа под Орјом Луком и њихово приближавање уз гребен вијенца од Орје Луке и Курила. Очигледно се видјело да је овдје непријатељ имао велике губитке, јер како је довозио војску, тако је и одвозио мртве и рањене.

Да би уништио овај пушкомитраљез, непријатељ је отворио брзу артиљеријску паљбу, али пушкомитраљеско гнијездо нијесу успјели уништити, због самог положаја гдје се налазио. Артиљеријске гранате су подбацивале или пребацивале коту гдје је био пушкомитраљез, мада ју је често обавијао густ дим, прашина и земља од граната које су ударале у кршовиту и земљану коту Обадовог бријега, изнад литице испод наших положаја.

Пушкомитраљез је стално ефикасно дејствовао, а ми који смо били присутни увеличавали смо његову ватрену моћ са пушкама. Борба је била непрекидна. Око четири сата послије подне, наше положаје обасипала је ватра њемачког „шарца" . Тада сам рањен у главу и раме. Колико је протекло времена док сам се потпуно освијестио, не знам. Но прије тога имао сам осјећај да се налазим у ваздуху на некој великој висини. Спуштајући се једва сам дочекао осјећај да сам се спустио и тада сам се освијестио. Сјећање, расуђивање и памћење су били потпуно чисти. Покушао сам да говорим, али нијесам могао. Покушао сам да напишем оно што сам мислио да кажем, такође нијесам могао. Четна болничарка превила ми је рану на глави. Нијесам дао да ми се превије и раме лијеве руке, гдје ми се метак и сада налази.

Другови су хтјели да ме са ватреног положаја изнесу. Ја то нијесам дозволио, пошто је борба била све жешћа, па се могло десити да се због ангажовања око мене наши губици повећају.

Покушао сам да се крећем помоћу пушке на коју сам се штапао и четне болничарке која ме пратила до Штаба Батаљона. У Штабу Батаљона дали су ми коња и за пратиоца Душана Марковића — борца, који ме пратио до болнице. Хируршка екипа љекара налазила се при Приморској оперативној групи у Меоцима. Овдје сам био превијен, с тим да се више не превијам до

доласка у Италију. У Болници Приморске оперативне групе, ускоро послије мога доласка, доведен је и борац Милутин Абрамовић. Из Меоца пренешени смо у Горње Поље више Никшића . Овдје смо оетали три дана. За ово вријеме поклањана нам је необична пажња од тамошње скојевске организације, особито од скојевке Цвијете Бајовић и једне њене другарице. Из Горњег Поља пренесени смо за Крново, а одатле колима са волујском запрегом до Шавника.

Сјутрадан из Шавника превезени смо колима са коњском запрегом за Његовуђе. Када смо дошли у Његовуђе, смјестили су нас у једно оближње село, како би ту сачекали долазак авиона. Авион смо чекали три дана.

Сваку ноћ ложила се ватра за слијетање авиона, а нас су доносили у Његовуђе и поново враћали у село, пошто се авион није појављивао. Тек 12. августа око 12 сати ноћу дошао је авион и нас одвезао за Италију.

Из Италије сам се вратио концем новембра 1944. године. Када еам дошао у Никшић, чуо сам славопојке о VI црногорској бригади за успјехе које је постигла у дванаестодневним борбама на правцу Даниловград — Никшић. Ово је на мене веома пријатно дјеловало, поносио сам се и жалио што су ме ране спријечиле да не учествујем са својом јединицом у овим борбама.

Никола ВУКАШИНОВИЋ

ЈЕЈ1А АНДРИЈАШЕВИЋ

Кад је дошла. у Шесту бригаду, Јела Андријашевић је већ имала богато искуство борца и револуционара. До тада прећени пут водио ју је кроз разне свере људског живљења, гдје је требало доста упорности и борбе да би се опстало и створили услови за нормалан живот.

Дјетињство и рану младост је провела у селу Риђанима, родном мјеету крај Никшића. Оца није запамтила. Имала је само пола године кад је погинуо у првом балканском рату. Мајка, достојанствена и разборита, за Јелу се бринула као и за синове. Шаље је у основну школу, затим у гимназију и тако кида еа предрасудом да женску дјецу, поготову са села, не треба школовати. Зато ће Јелина осјећајност према мајци доживотно остати изразито наглашена.

Школовање је било тешко. Свакодневно је пјешачила петнаестак километара до гимназије и натраг, оскудно одјевена, без довољно уџбеника и школског прибора. Немаштина и кризне године приморали су је да прекине школовање са завршеним шестим разредом гимназије. Остала је код куће двије године, радила на сиромашном имању и осјетила жуљеве од мотике и, чувајући стоку, упознала Злу гору, планину која, због врлети, уз име вјерно носи овај епитет. Јела тада није помишљала да ће туда, у скорој будућности, војевати и ране своје лијечити.

Жеља да се створе бољи услови за живот, да ее олакша породици, да се настави школовање и прошире видици сазнања, није је напуштала. Дошла је на идеју да се негдје запосли и ванредно настави школовање. Покушала је то у Бањалуци, али без успјеха. Пошла је у Београд и запослила се, прво у једној мензи, затим у Државном монополу као обични радник. Истовремено је нрипремала испите, те је завршила гимназију, матурирала 1937. године и, такође ванредно, уписала се на Правни факултет.

По доласку у Београд за њу наступају дани који ће бити од посебног значаја за њено коначно опредјељење за клаену борбу пролетаријата. Активно се укључује у рад синдиката, такође у напредни студентски покрет. Учествује у демонстрацијама против режима, растура летке, дијели пропагандни материјал. Вјешто се укрива замкама полиције и агената. Само је једном, 1938. године, због учешћа у демонетрацијама против доласка грофа Ћана у Београд, отпуштена с посла и притворена. Пуштена је и враћена на поеао након два мјесеца, на масовну интервенцију радника и студената.

У СКОЈ је примљена 1939. године.

Уз помоћ другова успјела је да затури трагове полицији. Живјела је у једном скровитом стану у улици Царице Милице. Ту су се често склањали комунисти, држан је пропагандни материјал, прикупљана помоћ за шпанске интернирце и други прилози, при чему је она обављала дужност благајника.

По доласку Њемаца у Београд, напустила је посао и пошла у родни крај.

У Тринаестојулском устанку 1941. године прихватила се устаничке пушке и више је није одлагала до своје смрти. У почетку је била ангажована за рад на терену, била је и прва одборница АФЖ-а у свом мјесту, али она стално инсистира да иде у неку од јединица које су тада формиране. Тако је ступила у Пети ударни батаљон, а, затим, формирањем Пете црногорске ударне бригаде, у њен Пети батаљон.

У овој Бригади је стицала изванредно борбено Искуство, учествујући као ратник у свим борбама које је њена јединица водила по Босни, Херцеговини, Црној Гори. Три пута је рањава-

на, последњи пут у бици на Сутјесци, 13. јуна 1943. године. Уз помоћ другова који су се послије ове битке вратили у Црну Гору, стигла је у свој крај и лијечила се у планини Злој гори. Не сачекавши да јој ране зарасту, ступила је у новоформирани Никшићки партизански одред, затим у Шеету црногорску народноослободилачку ударну бригаду, гдје је примила дужност омладинског руководиоца Четвртог батаљона.

Њено дотадашње искуство ,стечено у предратном револуционарном раду .посебно искуство стечено у Петој црногорској пролетерској бригади, било је толико да је у Батаљону могла бити распоређена на коју било организационо-политичку дужност. Ипак, рад са омладином јој је најбоље одговарао, јер га је највише вољела. За кратко вријеме је објединила рад актива СКОЈ-а у четама, организационо их учврстила, упорно радећи на њиховом омасовљењу. Омладинску организацију је успјешно укључивала у разне активности, нарочито у културно-просвјетни рад, писање чланака за џепне новине, батаљонски лист, давање приредби, описмењавање.

По природи је била тиха, скромна и врло љубазна. Борци су се радо са њом дружили, јер је сваком могла и умјела да пружи користан савјет, да охрабри малодушног, поучи грешног, похвали заслужног. Све је то чинила тихо, одмјерено, убједљиво и доста успјешно. Данас се многи другови, Јелини саборци, сјећају и причају о појединим сусретима са њом. Један борац, који је у јединицу дошао врло млад, управо најмлађи, у почетку се тешко сналазио. Јела је запазила да је потиштен па му је често прилазила, разговарала са њим ,скоро родитељски га пазила. Једног дана га је упитала да ли се плаши и да ли се зажелио родитеља. Храбрила га је, учила како се користи заклон, осматра и гађа непријатељ. Један батаљонски руководилац се такође сјећа како је био пријатно изненађен кад му је „у четири ока" дала неке примједбе у вези руковођења. Одмах је схватио да су примједбе добронамјерне и умјесне.

Као члан Батаљонског бироа Партије и Бригадно-г комитета СКОЈ-а ријетко се задржавала у Штабу или команди. Највише времена је проводила међу борцима. Често је имала услова, кад дјелови Батаљона воде борбу, да остане у јединици која је на одмору или у резерви. Никад то није користила, увијек се је нашла тамо гдје је најтеже. Једном приликом, на Жељевцу, нашла се у Првој чети која је неколико дана држала положај, непрекидно изложена страховитој ватри непријатеља. Чета је проређивана, али Жељевац се морао држати. Доминирао је простором и обезбјеђивао положаје осталих јединица. У једном тренутку, једне вечери, непријатељ је заузео Жељевац и збацио Чету у подножје коте. Због важности положаја требало ,је извести повратни напад

и поново посјести коту. Затражени су бомбаши. Настао је тајац. У рату, као и обичном животу, наилази тренутак кад понестане даха за храброст. Ноћ је скривала лица бораца од међусобних погледа. Јела је схватила значај тренутка и тихо упитала: „Гдје смо ми, скојевци"? Изазов је био потпун, нарочито за комунисте. За трен су формирана два одјељења по четири бомбаша, међу којима је била и она. Борбени задатак је успјешно извршен.

Своју посљедњу борбу завршила је у Пјешивцима 3. августа 1944. године. Батал»он је предходне ноћи напао њемачке положаје у рејону Богетића. Јела је била с четом која је добила задатак да ликвидира непријатељско упориште на Дрмићу, које је обезбјеђивало посаду у Богетићима. Дрмић је кота која се гребенасто пружа од села Дреновштице према Богетићима. Као и остали борци, на полазном положају се изула. Љути пјешивачки крш, по коме су од постанка атмосферилије дубиле бразде, истовремено брусећи на камену бриди, које би, при непажљивом кроку, остављали болне трагове на босим ногама. Неиријатељ је био изненађен и протјеран. Остатак ноћи је проведен на заузетим положајима. Кад је свануло, њемачке посаде у Богетићима није било. Њемци су одступили према Никшићу. Постојала је предпоставка да су се задржали на Пандурици, ради обезбјеђења прилаза Никшићу. Чета се упутила у том правцу у потјеру. Колоном по један, у прописном одстојању, грабила је цестом према Нандурици. На домаку Стубице, један несрећно усмјерени рафал осуо је по челу колоне.

Јела је неочекивано пала покошена. За њом су, значајније од ове посљедње, остале многе борбе: на Требечини, Трескавици, Забрђу, Вакуфу, Жепчи, Теслићу, Прозору, Коњицу, Неретви, Невесињу, Јаворку, Биочу, Комарници, Сутјесци, Грахову. .. Није дочекала да кроз мјесец и по дана са својом Бригадом уђе у ослобођени Никшић. Никшићани су, у знак сјећања, признања и захвалности једно.ј улици у овом граду дали њено име.

Мирко КОСТИЋ

БОРБА У СУСРЕТУ

Осмога августа 1944. године 4. батаљон VI црногорске ударне бригаде налазио се на положајима село Међеђе, Љеокови Доли, Обадов бријег. Тога дана Команда Батаљона, пред саму ноћ, наредила је да се сви борци што прије повуку са положаја, као и

да се одмах подијели вечера. Батаљон није био на окупу. Друга чета је била истурена на положају, и није могла да се укључи у састав маршевске колоне Батаљона. Она је била негдје око села Љескови Доли. Борци су повучени са положаја, вечера је подијељена. Касније, команде чета су пошле у Команду Батаљона и примиле задатак за покрет. Борци су се припремали за марш. Колона је кренула без Друге чете, која је била удаљена неколико километра, те није могла да стигне да се укључи у маршевску колону Батаљона. Послан је курир са наређењем којим правцем да се креће, како би стигла у састав Батаљона.

Ноћ је била мрачна, пут врло тежак за марш. То је козја стаза. Свуда само голи камен. Маршевали смо правцем: село Медвеђа, Броћанац, жељезничком пругом Трубјела — Никшић до села Бубрежак. У току марша није нас стигла наша Друга чета. Кретање приликом марша је било врло тешко. Навикнути на такав терен и беспућа, савладали смо предвиђену маршруту у току ноћи. Доласком у село Броћанац, пут је био иешто бољи. Колона се кретала брже, све до изласка на жељезничку пругу Трубјела — Иикшић. Шине су биле истргане. Прагови размакнути испод шина, а ми се по њима крећемо, онако дремовни, не корачамо, већ скакућемо, што нас је још више замарало. Одмора и краћих застанака скоро нијесмо ни имали. Иако смо били заморени, радовали смо се што прелазимо на други терен. Доласком у Бубрежак, Команда је дала одмор. Заморени од ноћног марша, борци неиспавани, прилегли су онако са орухсјем по ливадицама. Многи су одмах и заспали. Чекали смо распоред једииица.

У селу Бубрежак налазио се и Мјесни народноослободилачки одбор. Економ и кувари отпочели су са припремањем хране по јединицама. Одборници су ужурбано радили да припреме намирнице за војеку. Иије прошло сат времена а јединице су још биле на окупу. Команда наређује узбуну и покрет јединица. Сада маршујемо назад, према Трубјели. Командант батаљона Никола Живковић и комесар Јово Михаљевић саопштавају да су Њемци напали Команду Приморске оперативне групе и заузели Жељезничку станицу Трубјела. Јављено је из Команде Приморске оперативне групе и из Штаба Бригаде, који су били размјештени у томе рејону, да Приштабске јединице воде борбу са Њемцима. Ситуација је деликатна. Други батаљони наше Бригаде, исте ноћи када смо ми маршевали из Пјешиваца према Никшићу, нападали су њемачку колону која се кретала из правца: Требиње — Вилуси ка Никшићу. Њемци су користили одсуство наших јединица на том терену, па су их наши батаљони те ноћи изненадили. Пресјекли су њихову колону и разбили је код Вилуса. Њемци су били присиљени да се врате у полазне гарнизоне.

Претходница те њемачке колоне, јачине једнога батаљона, одсјечена од главнине, наставила је покрет према Иикшићу. Пошто су наше снаге биле ангажоване у борби, ова колона се неометано кретала све до Жељезничке станице Трубјела, кад је откривена од наших патрола из обезбјеђења Приморске оперативне групе и 6. бригаде. Штаб Приморске оперативне групе је на брзину напустио Жељезничку станицу и извијестио наш Батаљон о непријатељу, а Пришгабске јединице групе су водиле борбу са непријатељем. Батаљон је одмах извршио покрет у правцу Трубјеле. Маршевало се цестом у колони по четири. На челу је Команда Батаљона, а за њом: Прва чета, Трећа чета и на зачељу Пратећи вод Батаљона. Друга чета није била стигла у састав Батаљона. Ја сам се налазио на челу колоне са својим одјељењем. Командир чете Радоје Никчевић и комесар Мирко Костић кретали су се на челу колоне. Маршевало се брзо. Повремено се застајало. Командант је посматрао двогледом земљиште испред себе. Тако смо маршевали неколико километара. Терен је испрекидан, пошумљен. Цеста је еа доста кривина. Није се могло баш добро ни осматрати.

Поново застајемо. Командант Живковић гледа на двоглед и говори командиру прве чете Никчевићу да види покрет војника, да је то наша Друга чета која треба да дође у наш састав, чак види и Пеја. Пејо Матијашевић је тада био командир Друге чете. Било је врло тешко разликовати наше борце од Њемаца. Ми смо имали доста њемачких униформи и наоружања које смо до тада били заробили. Послије те констатаци.је наставили смо даље покрет. Око цесте је терен пошумљен, са ситним жбуњем, али довољно високим да се може прикривено кретати. Поново застајемо и осматрамо. Треба да пређемо једну кривину и изаћемо на нешто правији дио цесте. Видимо и хсељезничку пругу која се приближила цести. Испред нас је мало даље и жељезнички туиел. Изнад тунела је брдо звано Кобиља глава. Застали смо. Командант гледа. Пришли смо на 100 м тунелу.

Видим колону која се креће у нашем правцу. Испред себе има патролу, као и патролу која се креће жељезничком пругом. Видио сам им и капе. Било је јасно да то није наша Друга чета. 'Тог момента, легао сам на цесту и викнуо „Њемци". Отворио сам ватру. Командант је командовао „У заклон". Батаљон .је у једном скоку нестао са цесте. Њемачка колона је била дугачка. Збунили су се. Ја сам се пребацио на брехсуљак изнад цесте. На том брежуљку сам затекао команданта Батаљона и комесара Чете. Имао сам још неколико метака у реденику. Помоћници су се одвојили од мене у оној брзини. Њемци су се брзо снашли иако су били изненађени. Отворили су ураганску ватру на нас из аутоматског

оружја. Батаљон се пребацио изнад жељезничке ируге, тежећи да се докопа доминирајућег иоложаја.

Командант батаљона Никола Живковић позвао ме и иаредио сљедеће: „Друже, Ђиикановићу, заузми ту положај и одатле се не смијеш повући по цијену живота". Рекао сам да немам муниције и не знам гдје су ми помоћници. Он је тада рекао да ће ми нослати муниције, а да помоћнике зовем. Командиру чете је такође наредио да ми се донесе довољно муниције. Све се ово мућевито радило. Помоћници су дошли нешто касније, јер су ме тражили. Имали су напуњене реденике. Заузели смо положај. Пронашли смо на томе брежуљку природни заклон за пушкомитраљез „шарац". Сами да смо правили такав заклон не бисмо тако нешто знали подесити. Прегледност је била добра испред нас, како према цести тако и према жељезничкој прузи. Могли смо успјешно да контролишемо сваки покрет према нама. Њемци се припремају за јуриш. Отварају заглушујућу ватру из свих оружја. Батаљон одбија тај први јуриш. Прва и Трећа чета се рокирају ка вису Кобиља глава, који домииира читавим положајем. Терен је врло тежак за наше јединице. Каменит, пошумљен и без пута, па нема ни козје стазе.

Њемци залегли испред нас. Поново јуришају. Добро их видимо. Муниције имамо довољно. Добили смо два сандука муниције. Јуриш одбијамо. Борци из Батаљона отварају ватру бочно на Њемце. Њихова ватра иије ефикасна, пошто су Њемци испод њих. Насип жељезничке пруге штити Њемце од бочне ватре нашег Батаљона. Моји помоћници Милутин Вучелић, Миодраг Васовић и Мирко Бојић пуне реденике. Муницију не штедимо, али је и не трошимо упразно. Будно осматрамо сваки покрет Њемаца. Поново јуришају, али не успијевају да пријеђу брисани проетор испред нас. Помоћницима сам у предаху борбе саопштио наређење Команде Батаљона. Они су то схватили врло озбиљно, као и ја. То су били прекаљени борци и чврсти скојевци. Будно су осматрали сваки покрет непријатеља. Знали смо шта то наређење значи, нарочито када смо сами остали на том положају.

Лијево од нас дејствовало је Митраљееко одјељење Пратећег вода нашег Батаљона. Из Митраљеског одјељења је рањен Илија Дробњак и Момо Радоњић. Одјељење се повукло у састав Батаљона. На нашем лијевом крилу појавила се мања јединица Никшићког партизанског батаљона, која се послије неколико минута повукла. Њемци су вршили стални притисак и јуриш на нас. Чули су се јауци код ове теренеке јединице, вјероватно да их је било рањених и да су се повукли са тог положаја.

Сада смо остали на положају само нас четворица. Стално гађамо Њемце који су залегли испред нас. Добро их видимо. Они нае гађају минобацачком ватром. Тромблонима, пребацују нас.

Видимо да вуку мртве. Рањеници се њихови превијају. Осматратрамо и кретање Батаљона према брду Кобиља глава, које доминира читавим положајем. Њемци су осјетили намјеру Батаљона. Излазе из тунела, журе уз косу према вису. Њима је много лакше да се крећу. Поново јуришају на наш положај, а журе да заузму и доминирајући положај. Никако да одустану од јуриша на нас. Тога дана су девет пута јуришали да заузму брехсуљак између цесте и жељезничке пруге, али им то није успјело.

Њемци су успјели да се прије дочепају доминирајућег положаја. Наши су са друге стране на 20 м. Бацају бомбе и заузимају брдо. Ми то видимо добро. Повремено пустимо по који рафал на Њемце који се и даље пењу уз косу ка вису. Кобиља глава је у диму. Са обје стране дејствују митраљези и аутомати. Сад једновремено јуришају и на нас и на Батаљон. Кобиља глава прелази из руке у руку. Час су наши на брду, час Њемци. Минобацачи гађају брзом паљбом. Чују се команде и са једне и са друге стране. Видимо помоћника комесара Друге чете Божидара Петровића и помоћника комесара 3. чете Ивана Кековића, како заједно са бомбашима бацају бомбе на брдо. Наши су поново на вису. Њемцима пристиже појачање. Јуришају и опет они заузимају вис.

Ми смо уочили испред нас Њемца који командује „Форверц". Он се склања иза једног камена. Пустим на њега један кратак рафал. Више се није појављивао са командом. Сада су престали они учестани јуриши. Гађају нас минобацачи и митраљези.

Њемци су коначно овладали Кобиљом главом. Батаљон више не видимо. Наши су се повукли. Испред нас је стрељачки строј. Залегли Њемци више не јуришају. Гађају нас са виса. Сад смо остали потпуно сами. Немамо везе ни са ким. Пред саму ноћ видимо хсељезничком пругом једну патролу која се креће према нама. Не знамо ко је. Ми омо се притајили. Пустимо их да приђу ближе. Видимо да имају петокраке. То су били другови из 4. батаљона 2. далматинске бригаде. Они су чули борбу, па су послали патролу да извиди каква је то борба позади њиховог полохсаја. Они су тада од нас сазнали да ми водимо борбу са Њемцима. Тражио сам од њиховог десетара да остану са нама, али је он то одбио и отишли су у свој-у јединицу. Но и тај сусрет са њима нас је охрабрио. Убрзо је пао и мрак. Њемци су отворили јаку ватру са Кобиље главе. Испред нас такође. Ми смо отворили такође ватру на њих.

Послије један сат чујемо жагор са нашег лијевог бока. Чује се и лупњава. Договарамо се да бацимо бомбе, што и чинимо. Нико не одговара на наш изазов. Ноћ је. Спуштамо се опрезно према цести. Бацамо бомбе. Нико се не чује. Било нам је јасно да су се они повукли, када су на нас отворили ватру пред саму ноћ. Они

су се извукли преко поља. Ноћ је као дан. Види се добро. Идемо гга терену и наилазимо на мртве. Девет смо их нашли. Код неких нијесмо нашли ништа од орух^ја, код неких су биле пушке. Ранце су имали еваки. Нашли смо хране. Били смо гладии и добро смо се најели.

Читаву смо ноћ лутали. Нашли смо 12 натоварених мазги са храном и муницијом. Приликом повлачења су оставили комору, вјероватно кад смо ми припуцали. Четнички изроди су њима омогућили да се пробију преко поља у Иикшићки гарнизон кога су они држали. Нас четворица смо остали на положају читаву ноћ. Нијесмо знали гдје нам се налази Батаљон. Сјутрадан око 9 часова Батаљон је стигао. Положај нијесмо напуштали. Доласком Батаљона сазнали смо да је у јурцшу на Кобиљу Главу погинуо помоћник комесара Треће чете Иван Кековић и борац Милош Брауновић. Били смо тужни што смо у борби изгубили тако дивне другове, храбре борце и прекаљенога комунисту, какав је био друг Иван Кековић. Видјели смо како су храбро јуришали на непријатеља. Колико смо били тужни, толико смо били и поносни што смо достојно осветили наше пале другове. Другови су видјели опружена мртва тијела омрах^еног непријатеља, остала на попришту борбе претходног дана.

У оваквим ситуацијама прелази се преко заборавноети, јер су се другови били ангажовали око сахране погинулих. Ми смо извршили постављени задатак. У ратним условима догађају се разне ситуације. Ово је била једна која је била врло деликатна. Наш Батаљон је по први пут имао овакву борбу у сусрету, коју је успјешно окончао, уз мање губитке.

Момчило ЂИКАНОВИЋ

МОЈА НАЈДРАЖА ДИПЛОМА

Као и у другим јединицама НОВ у ПОЈ и у Шестој ЦНОУ бригади избор кадрова основних јединица (вод — чета) иотицао је одоздо. Мишљења и оцјене бораца најчешће су били пресудни коме ће се повјерити команда над десетином, водом, четом. Основно мјерило по коме ее вршио овај избор није био „кључ" него показана храброст у борби као и други квалитети „кандидата" који су се више истицали од других бораца. Зато је критеријум био веома оштар. Међу много храбрих и примјерних бораца у воду и чети није било лако запажати оне најбоље.

Ако је неко желио и можда тежио да постане командир или комесар, да на рукаву пришије црвене траке и петокраку, а таквих је било мало, морао је добро запети и кроз најтеже задатке и борбе стално се доказивати.

Иако је била велика част постати командир или комесар, најчешће смо се прибојавали тих дужности и нерадо их прихватали. Ооновни разлог је био што смо били свјесни велике обавезе и одговорности, јер највећи број није имао ни најосновнија војно--стручна знања за командовање и руковођење јединицом.

Страховању „кандидата" и нерадом прихватању тих дужности није се могло замјерати. Заиста -није било лако примати на себе такву обавезу и одговорност у тако рећи немогућим условима за успјешно обављање дужности и извршавање борбених задатака. Поред опште-познатих потешкоћа (глад, неопремљеност борбеним средствима и муницијом итд.), чете су, најчешће, логоровале, маршовале и изводиле борбена дејства без непосредне радио или телефонске везе са штабом батаљона. Често пута задаци су давани четама доста уопштено и оријентирно. Зато су команде чета морале имати и испољавати пуну иницијативу и самосталност не чекајући упутства и наређења старијих команди.

Сјећам се тих дана кад су ми „натоварили" чету да командујем њоме. Осећао сам се недовољно опособним, смета ми и то што има доста бораца писменијих од мене, неколико гимназијалаца и по неки факултетлија. Један број је и по годинама старији. Питам се да ли ћу моћи одговорити томе, како ми рекоше партијском задатку.

Но, било је и елемената који ме охрабрују и уливају вјеру и наду. Партијска ћелија чете и њена помоћ је највећа нада и гаранција да ћу успјети. У чети нас има шест чланова КПЈ. Охрабрује ме и комесар чете. Диван друг и храбар борац. У чети се стварно колективно руководи. Моје је, као командира чете, да енергично и „стручно" спроведем у хсивот „уоаглашавану" одлуку партијске ћелије и команде чете. Један од вахших задатака ћелије партијске и команде чете јесте припрема и оспособљавање командира за успјешно обављање дужности и вођење јединица (одјељење, вод, чета) у борби. Кадровске промјене су честе. Скоро послије 'сваке борбе остане неко упражњено мјесто. Отуда и проистиче велика важност задатка оспособљавање нових командира. Стручне и материјалне могућности су мале, али воља и упорност наша је на висини. У чети користимо знања другова — бораца који су служили бившу Југословенску војску, као и борбена искуства старијих бораца. Понешто учимо и од непријатеља чије „гестове" и понашање у борби пратимо и користимо. Иово заплијењено оружје или опрему користимо као наставна помагала и

изучавамо са великим интересовањем. У томе нас помажу из Батаљона и Бригаде. Понекад нам вшпа команда пошаље неког од другова који нам понешто објаени из читања карата или о неком новом тактичком поступку кога непријатељ примјењује. Обавијештени смо и о начину школовања старјешина кроз официрске школе и курсеве негдје у Босни на слободној територији.

У љето 1944. године добили смо радосну вијест да ће се, при Приморској оперативној групи Другог ударног корпуса НОБЈ формирати официрски курс. Нестрпљиво очакујемо ко ће бити тај „срећник" да пође на прво „школовање". Једног дана, крајем јула 1944. године, са положаја Градина крај НиКшића, позваше ме у Штаб Батаљона и наредише ми да предам чету своме замјенику ради одлаека на официрски курс од мјесец дана. Сутрадан, из штаба Бригаде полазимо групно. Било нас је 6 другова команданата батаљона и командира чета. Пут до Велимља је доета дуг и несигуран. Сјутрадан етижемо у Велимље. Јављамо се Команди Курса. Курс је емјештан и радиће у ооновној школи. Наредни дан ујутру, почиње настава. Дјечије клупе и школска табла је главни инвентар нашебудуће учионице. Ми смо са собом понијели лично наоружање и „командирску" торбицу. Али ријетко ко има чисту свеску или папира за пиеање, али нае то не обесхрабрује. Већ на првим чаеовима наставник нас, својим знањем и методом излагања, просто „опија". Веома смо пажљиви и „гутамо" сваку нову ријеч или појам коју до тада нијесмо чули и познавали. Радимо и прије и послије подне. Храна је веома слаба и углавном више личи на неку строгу дијету. Хљеба ријетко кад добијемо, и то по веома мало парче. За ручак најчешће добијамо неки кувани „чорбуљак" — неку мјешавину поврћа и по мало мршавог (најчешће козјег) и скоро несланог меса.

Из овога што сам до сада рекао миелим да није тешко закључити да су услови за наше учење на курсу били веома тешки.

Незаборавно су ми остали у сјећању уелови под којима сам пратио излагање наставника на неким чаеовима мога првог школовања на Официрском курсу августа 1944. године у Велимљу. Бригаде, из којих смо упућени на овај курс (2. далматинска и 6. црногорска), изводе борбена дејства тако рећи на пушкомет од нас. Понекад, нарочито ноћу јасно се чује праеак бомби, штектање митраљеза и узвици „ура другови, напријед пролетери!" И поред напрезања да Што више запамтим од онога што слушам на часу наставе, често не могу да се концентришем. Мисли ми се „расипају" на еве стране и одвлаче пажњу далеко од учионице. Свака експлозија гранате или рафал митраљеза скрене ми пажњу на

сијасет неизвјесних питања. Гладан сам и стомак ме чешће „потсјети" на то. Мисли ми брзо одлете и до чете — гдје ли су сада моји другови. Колико их неће бити у чети кад се будем вратио. Поред тих, тако рећи сталних, 'свакодневних питања, која ми скрећу пахсњу и могућности успјешног праћења наставе, у мислима ми се умијешала и другарица Анка, економ Курса, иначе борац 2. Далматинске бригаде. Иако нијесмо ни ријеч проговорили о нечему што би се могло третирати као почетак љубави, ми је истина нијемо већ водимо. Погледи нам се чешће срећу, а понекад са стране и понеки осмијех. Л<ао ми ју је због тоога што сам је претходнот дана увриједио и био према њој веома груб. При диоби ручка насула ми је у порцију вИше хране него ме сљедовало. Као нехотично, испустио сам порцију и просуо ручак. Послије тога успио сам да јој насамо прићем и кажем „што ти је оно требало, какав еи ти комуниста, зар на рачун других другова да ја добијам пунију порцију." Поцрвењела је и заплакала, то је био и крај наше „започете" љубави.

Тога дана услиједи саопштење да ситуација налаже да будемо опремни, ако затреба да ступимо у борбу или извршимо покрет и локацију курса на друго мјесто. Упозорење нас не изненади али га прихватисмо веом-а озбиљно. Неко од другова затражи ријеч и предлохш да од учења под овим и оваквим условима нема много користи. Док другови гину око нас, ми овдје „ладујемо" и изучавамо некакве „мртве страже" и сл. Предложи да међу нама одаберу старјешине и да нас укључе у борбени поредак 2. Далматинске бригаде која је тих дана водила жестоке борбе близу нас на граници Херцеговине и Црне Горе. Сви га радо подржасмо, али се предлог одбаци као „неприхватљив".

Ипак, и поред веома тешких услова, захваљујући упорности и залагању слушалаца, Кома-нде и наставника, Курс је успјешно завршио рад, јер је већина слушалаца постигла одличан и врлодобар успхех.

Пишем ове ретке и размишљам да ли ће онај, ко није нашим стазама борбе и револуције прошао, моћи да схвати под каквим условима се све то збило. Мени је баш зато, ова диплома од свих које сам стекао у послијератним војним школама најдража.

Владо СТОЈАНОВИЋ

„БЕЗЕЦ"

Трећа чета Првог батаљона била је размјештена у селу Стуба Никшићка. Дјелови чете држали су положај према Уздомиру. Вријеме је било изванредно лијепо — дању сунчано, а ноћи су биле релативво топле, мјесеца није било, небо је било пуно звијезда. Људство које није било на положају, у току дана, имало је разна предавања; одржавани су партијоки и скојевеки еастанци, приређивани скечеви и вршене друге активности. Ноћу је људство спавало ван кућа.

На мјестима гдје би вод заноћио, организовала се стража у смјенама. У једној од смјена послије пола ноћи налазила се другарица Видосава Вукићевић. Она је за вријеме вршења стражарске смјене „примијетила" да од зграде у којој је била смјештена Команда Чете према њој неко иде и да пуши цигару. Иако је знала да од тога правца не може доћи нико сумњиви, јер је било неколико стражарских мјеста, она је, мислећи да је неко из Команде Чете или патроле, узвикнула: „Стој и безец!"

Примијећени није ништа реаговао нити је стао, али по свјетлуцању она је закључила да се он примиче и наставила је још неколико пута да виче „безец". На ове њене гласове пробуди се командир вода, хитро устао и пришао другарици стражару, питао је што виче. Она је командиру рекла да према њој иде неко и да пуши цигару. Када је командир упитао: „Па добро, гдје си га примијетила", она је испружила руку у правцу према згради, погледала и пошто је сада свјетлуцање видјела на другој страни, одмах је рекла: „Ено иза зида, видите га, друже командире".

Командир вода је у том правцу примијетио неколико свитаца, а било их је према оближњем шљивику читави рој, и онда је схватио да је она сву ту своју стражарску активност, као и жељу за пушењем, усредсредила на обичног свица.

Тако је настао сценарио, а и рехсија за скеч који је наредног дана изведен, за борце и становнике Стубе Никшићке, а догађај није мимоишао ни зидне новине Чете, уз чији текст је била и одговарајућа цртана слика ревноеног стражара.

Владимир ВУЈОШЕВИЋ

НА КОБИЉОЈ ГЛАВИ

Борба на Кобиљој глави коју је водила моја чета није карактеристична по великом успјеху, јер је било тежих и успјешнијих. Међутим, била је по много чему специфична, а у првом реду по разноврсности дејстава (марш, изненађење, борба у сусрету, напади и противнапади и одбрана) и односу снага. Бројло стање Њемаца кретало се око 350 војника наспрам двије чете и једног дијела приштабских јединица, од око 130 војника Батаљона. Ја овдје описујем само дејства 3. чете 4. батаљона због тога што је, по мом памћењу, поднијела главни терет борбе и што сам се ја у њој налазио, те ми је у сјећању цијели ток дејства.

Почетком августа 1944. године 4. батаљон кренуо је из реона Међеђа за Љескове Доли. Очекујемо да ћемо се ту одморити и нешто појести. Међутим, послије кратког задржавања, сазнајемо да су Њемци у покрету из правца Требиње — Билећа, те вршимо покрет у правцу Пустог Лисца, а по паду мрака за с. Кусиде. Послије неколико претходно изведених маршева слиједио је и овај, који је био један од најтежих. Кроз беспућа Пустог Лисца, Брођанца и Сланог маршевали смо цијеле ноћи и у свитање стигли у село Кусиде. Та ноћ ми је остала у трајном сјећању. Исцрпљени претходним маршевима и борбеним дејствима, једва се крећемо, ноћ је, посрћемо од умора и несанице, заспеш у колони па се опет тргнеш из она. Колона се често прекида и настаје довикивање „веза". Застанемо док се успостави, па опет крећемо. Душа ми је на врх носа, носим „шарац" и посрћем. Освојиле су ме мисли да нећемо никад стићи у то село, борим се сам са собом. Када смо напокон стигли у село[1] Кусиде, неки дјелови Батаљона одмах се шаљу на положаје у правцу Уздомира и Никшића. Моја Чета и остали дјелови Батаљона добијају одмор, сретни омо, брзо се распремамо, не питамо за храну већ одмах лијежемо. У правцу Штедимских Главица — Никшић повремено се чује по неки рафал пушкомитраљеза и пуцањ пушака. Тамо се налази један батаљон II далматинске бригаде на положајима.

Тек што смо се мало распремили и почели са одмором, негДје око 8 часова зачу се кратка пуцњава оа правца Трубјеле. НаРеђује се узбуна Батаљону, тешко устајемо и у себи гунђамо „шта је сад", али се дижемо и узимамо опрему и оружје. Наређује се покрет, пењемо се путељком на цесту и крећемо у правцу Трубјеле. На челу колоне креће се 3. чета на чијем се челу налази командант Батаљона Никола Живковић, замјеник комесара Батаљона Блажо Марковић и Команда Чете. Прислушкујемо разговор кроз који сазнајемо да је неко напао Штаб Приморске опе-

ративне групе на Трубјели. Неко говори да су Њемци, неко да су четници. Све нас то чуди и помало ствара невјерицу, одакле су Њемци нама за леђима на слободној територији, поготово када знамо да се неки батаљони Бригаде и херцеговачке јединице налазе на правцима Вилуси — Требиње — Билећа. Крећемо се без осигурања и тако ређи сви осматрамо у правцу Трубјеле. Командант стално држи двоглед, ништа се не примјећује, нити се чује било каква пуцњава. Влада неизвјесност, склони смо да не вјерујемо да је тамо непријатељ. Неко нас је обмануо, узалуд вршимо напрезања и исцрпљујемо се ионако уморни — тако мислимо у себи и тихо један другом говоримо. Командант је упоран и убрзавамо кретање, тек неко викну: „Ено колоиа!".

Командант застаде, зауетави се колона, гледамо цестом у правцу Трубјеле. Избија колона на чистину и креће ее у сусрет нама, удаљена је око три километра, па се само разликује силуета људи. Због велике удаљености, не можемо да препознамо о коме се ради — нагађамо. „Њемци", иеко кахсе четници, а има их који говоре да би могле бити и неке од наших јединица које се повлаче из правца Вилуса. Сада још брже крећемо, радознали смо да сазнамо ко је то. С обзиром :на испресијецаност земљишта (пут се увлачи у увале) колону не можемо стално да пратимо — час ее губи, час појављује, тако да и даље влада нејасноћа о коме се ради. Послије краћег времена, обадвије Колоне избијају једновремено на помол једне увале — оштрог завоја на растојању 70—80 метара. Призор је био страшан — никада ее раније нијесмо сусрели на тако кратком одстојању са толико Њемаца. Стао нам је дах када емо угледали те зеленосиве униформе. Међутим, •није било панике. Обје коло-не тренутно су застале као да се питају је ли то могуће. Ми смо ипак брже реатовали. Командант Батаљона је викнуо „Њемци — у стријелце." Из колоне смо отворили ватру, а затим, акоро истовремено, дали се у стријелце изнад пута. Њемци су застали, очито још више изненађени од нас, а затим и они кренули у заузимање доминантних положаја. У овом првом сукобу Њемци су имали 3 мртва (остали су на цести), а ми само једног лакше рањеног.

Послије окршаја на цести настала је утрка у заузимању погодних положаја уз једновремено отварање ватре. Моја 3. чета, понијета почетним уепјехом, тако ређи у трку је заузела безимени вис испод Кобиље главе. Под борбом овладати висом није било лако. Тај дио више личи на пуетињски, тешки камењар, са ситним грмљем, уз то, карактерише га велики уопон са нагибом од 35 до 40 степени. Освајањем и посиједањем виса, постали смо супериорнији над Њемцима, Међутим, то је било привремено. Док смо се ми колебали да ли или не да заузмемо и коту 910 Кобиљу

главу, Њемци су, иако под тешком ватром, продужили и заузелИ тај домииантни вис, који нас је каониje скупо коштао. Мој 1. вод посјео је сам врх безименог виса. Отварамо ураганску ватру на Њемце, који се тако рећи испред нас пењу на коту 910, остављају мртве и рањене да бише се чим прије попели. Шсиједањем Кобиље главе, ситуација се мијења у корист Њемаца, јер је вис доминантан и пружа добро осматрање и ефикаону ватру. Њемци, свјесни каква им опаоност пријети, организују одбрану и врше приореме за давање отпора под сваку цијану, схватајући да немају друшг излаза.

Понесени успјехом и свјеони што би значило за нашу Чету и Батаљон ако биомо уништили непријатеља, покушали смо да истог ликвидирамо, прво заузимањем Кобиље главе, а затим набацивањем на положаје 1. чете и по дјеловима уништавати га. Борба за Кобиљу главу трајала је цијели дан. Трећа чета и дјелови Друге вршили су узастопне нападе на бројнијег и технички надмоћнијег неиријатеља, и то по дану, у чему ми нијесмо имали искуства, а и подрШке.. Посљедњи напад извршен је пред залазак сунца, али без успјеха. Њемцима је било јасно што за њихов опстанак представља Кобиља глава, па су се тако и поиашали. Исцрпљени нападима, без хране и воде, са приличним бројем рањених и погинулих, повукли смо се на полазне положаје. Одмах послије нашег повлачења, код Њемаца се примјећују покрети. Претпостављамо да врше припреме за противнапад и прободза Никшић, што се стварно и догодило. По паду првог мрака, отворили су јаку артиљеријску и минобацачку ватру, а затим оиловито кренули у напад са главним правцем — безимени вис. Трећа чета, дајући жесток отпор, повлачи се под борбом на повољније положаје (Медену греду). Очекујући продор Њемаца за Кусиде, организујемо одбрану да бисмо у току ноћи пријешли у противнапад. Док посиједамо положај, дошла је сува храна и дијели се по положају борцима, једновремено престаје пуцање. Њемци даље не нападају, губимо додир са њима. Ови смо изненађени што се дешава. Наређује се да кренемо напријед и успоотавимо контакт. Спуштамо се низ стрму страну Медене греде. Ноћ је, крећемо се опрезно, излазимо на првобитне положаје, али додир не успостављамо, говори се „Њемци побјегоше".

Ноћ је, сједимо, сви омо мрзовољни због ограниченог успјеха, још живимо у нади да еу Њемци негдје ту, негдје су се прикрили. Међутим, још смо жалоснији за изгубљеним друговима, посебно за Ивом Кековићем, замјеником комесара чете. Поред Ива, погинули су храбри нишанџија на пушкомитраљезу „Бренгал", чини ми се да се звао Марић, кога је онајпер погодио у главу, и борац Брауновић. Очекујући да не'што сазнамо шта је било

са Њемцима, одједаом у тихој ноћи зачу се громки глас „стој — ко иде", оа друте етране чујемо „Први батаљон". И стварно послије пола сата прекида контакта са непријатељем, стигли су дјелови Првог батаљона Бригаде из правца Трубјеле, ради помоћи у борби против Њемаца. Тек сада смо били овјесни за које кратко вријеме емо изгубили тако крупан залогај, били смо заиста нерасположени.

Касније сазнајемо да су се Њемци пробили на небрањеном правцу. Наиме, кроз стрме пећине на правцу Сланог неби нико повјеровао да ће се Њемци одлучити за пробој, па су овај дио посјели само мањи дјелови Посадне чете, које су Њемци брзо одбацили и сурвали се низ стрме стијене у Слано. Причало се да су оруђа и коње спуштали на конопе. Овај правац, без обзира на његове земљишне карактеристике, није изабран случајно. Њемци су били свјесни да бише се на другим правцима теже или никако пробијали, и друго, опуштањем у Слано одвајају се од наших снага и комотно се крећу за Никшић. Треба нагласити да су и у овој борби четници показали евоје издајничко лице. Наиме, једна група четника из Грахова водила је Њемце све до Сланога, а одатле их је прихватила друга група која је дошла из блока и одвела их за Никшић.

Неиријатељ је имао: неколике десетине мртвих и 35 рањених. Заплијењено је 7 пушака, 2 аутомата, неколико сандука муниције и 7 коња натоварених разном робом. Поред три погинула, наша чета имала је и 5 рањених бораца.

Смрт Ива Кековића тешко је погодила све борце и старјешине Чете, па и Батаљона, те му због тога посвећујем мало простора. Три сиіа Бошка Кековића кренули су из свог родног Загарча у рат и револуцију. Спасоје гине у Четвртој офанзиви, Саво у Бањанима као командир 2. чете нашег Батаљона и Иво, најмлађи брат, замјеник комесара моје Чете, на Кобиљој глави. Замјеник комесара чете био је по дужности партијоки радник, па се његовом избору поклањала пуна пажња, укратко морао је бити оличење примјерног комунисте и старјешине по свим питањима. Такав је био и Иво Кековић. Иво је важио као један од најетрожијих старјешиіа у Чети, али је био вољен појединачно и од цијелог колектива. Био је строг, али и правичан, поштовао је достојаиство човјека, знао га је разумјети, посебно у невољи, пружити му помоћ, присно разговарати с њим, дијелити пасљедње залогаје хране, пјевати и веселити се, кретати са њим у борбу, тумачити му линију наШе борбе, оштро реаговати на његове слабости. Ето, зато је био веома цијењен.

Посљедње вријеме често је контактирао еа мном, припремао ме је за пријем у Партију. Оштро је реаговао на сваку, па и нај-

мању моју слабост, али је зато издашно пружао помоћ у отклањању истих. Када му је год дозвољавало вријеме, објашњавао ми је какав треба да буде члан Партије; говорио ми је о Партији, правилности наше борбе, о друштвеном уређењу послије рата, мојим слабостима и свему ономе што треба да зна комуниста.

У току ове борбе често је навраћао у мој Вод. Ја еам био нишанџија на „шарцу" и при отварању ватре, Иво би ми знао рећи „добро гађаш Недићу, чувај се снајпера", а то је била заиста стална опанност, нарочито у прекиду борбе. Врши се посљедња припрема напада, Иво је у близини мене, говори ми како да дам подршку и кад да кренем. Кренула је цијела Чета у напад. Иво виче „Недићу, напријед", и тек што се подигао иза камена, био је смртно погођен од снајпера, а да није рекао ни јао. Не вјерујући у најгоре, почели смо да га зовемо „комесаре!", „комесаре!". Није се одазивао, па смо притрчали подихсући га, али узалуд, једва је давао знаке живота. Ива су понијели болничари, а ми смо наставили са нападом. Каоније смо сазнали да је издахнуо.

Тако је у посљедњем јуришу на Кобиљу главу 9.8. 1944. године дао свој живот као помоћник комесара .3. чете 4. батаљона друг Иво Кековић, за идеале наше борбе и срећни живот. Понесен је и сахрањеи у његов родни Загарач, из кога је кренуо у иеравноправну али праведну борбу наших народа.

Послије мјесец и по дана примљен сам у КПЈ за коју ме припремао Иво Кековић.

Јован ИЕДИЋ

ВОРБА ЗА КОБИЉУ ГЛАВУ

Пресијецањем Комуникације између Никшића и Даниловграда, почетком августа 1944. године од стране три батаљона Шесте бригаде, непријатељеки гарнизон у Никшићу нашао се у веома деликатном положају. Био је опкољен, а самим тим и њему је пресјечено авако снабдијевање. Вјероватно је ради тога њемачка команда и одлучила да направи покрет са нешто јачим снагама из Требиња и Грахова како би олакшала ситуацију Никшићком гарнизону. Развучене снаге Друге далматинске бригаде које оу браниле те правце нијесу биле у стању да га у томе потпуно онемогуће. Зато је штаб Приморске оперативне групе наредио штабу VI бригаде да се хитво повуче из долине Зете ради сирјечавања продора Њемаца од Требиња. Бригада је одмах по добијању на-

ређења упутила два батаљона у правцу Осјеченице и Вилуса, док је 4. батаљону наређено да се пребаци у село Брестице и уједно са дијелом онага штити извлачење Бригадне коморе. И док су наша два батаљона избила у рејон Трубјеле већ 8. августа увече, Четврти батаљон се још налазио у рејону Брестице и Љескових Дола. Касно увече му је стигло ново наређење да остави Бригадну комору и да се хитно пребаци у рејон села Кусиде, ради појачања наших снага на комуникацији Никшић — Трубјела. Тако је касно ноћу осмог на девети август 4. батаљон кренуо према Кусидама. У том моменту његова 2. чета се налазила на зачељу Бригадне коморе, па јој је куриром послато наређење да и она одмах крене за Батаљоном у правцу Кусида.

Батаљон је стигао у Кусиде негдје између 8 и 9 часова. Друга чета у то вријеме избијала је тек на брежуљке између села Броћанца и Слано. Стигавши у Кусиде, Штаб Батаљона је дао одмор поред самог извора, како би се борци мало освјежили од напорног ноћног марша. Сам Штаб се смјестио у кући Ибра Самарџића. Људство се још није поштено ни освјежило кад се од правца Трубјеле чула пушчана и митраљеска ватра. Кад је чуо ватру на Трубјели, Штаб Батаљона се забринуо, јер је знао да се тамо налази Штаб Приморске оперативне групе, смјештен у згради Жељезничке станице. Поред Штаба није било неке јаче јединице, па су помислили да су то сазнали четници и да су их напали, пошто се тих дана још налазила по која четничка група на тим теренима.

Ради тога је Штаб Батаљона хитно послао курира са наређењем да Друга чета убрза кретање према Кусидама. За све људство које се ту налазило Штаб је дао узбуну и покренуо га у правцу Трубјеле. У међувремену ватра на Трубјели почела је да јењава, а мало касније и потпуно престала, али је Батаљон наставио и даље кретање у том правцу. Тек што су одмакли један до два километра на једној окуци дошло је до изненадног сусрета са Њемцима. Наш пушкомитраљезац Момчило Ђикановић био је бржи и опретнији и гарви отворио ветру. Пала су два Њемца, а онда је наетала трка за заузимање што повољнијих положаја. И једни и други видјели су преимућство у заузимању висинских положаја сјеверно од пруге према доминирајућем вису Кобиља глава (к. 910). Тако се фронт брзо ширио према вису иако је земљиште једва проходно. Пошто је 1. чета била на челу колоне, она је одмах и заузела положаје изнад пруге, а сјеверно од њих поставила се 3. чета, педесетак метара јужније од самог виса (кота 910).

Као што се види, читава трка за заузимање виса Кобиља глава завршила се у корист Њемаца, јер су они први избили на

коту. Истини за вољу, они су и били у повољнијем положају, јер је земљИште на њиховој страни било боље проходно, а и нагиб је био знатно мањи него на нашој страни. Заузимањем ове коте, Њемци су били у могућности да зађу за леђа нашем Батаљону и тако га веома опасно угрозе са деснот бока. Зато је наше руководство Батаљона једва чекало да му стише 2. чета како би се заштитило из тог правца. Међутим, Њемци нијесу ни покушали да их заобиђу, већ су се задовољили посиједањем најважнијег положаја у цијелом овом распореду. Можда заобилажење нијесу извршили и ради тога што ни сами нијесу знали какве се снаге налазе испред њих и какав им је распоред. На самом врху Кобиље главе, Њемци су запосјели већ постојеће камене бункере, заостале од борби, ко зна када и од кога. У међувремену још су их мало дотјерали и прилагодили својим моменталним потрабама. То су могли да ураде несметано, пошто се иопред њих на том дијелу положаја није нико налазио.

Када се 2. чета почела спуштати према селу Слано, чула је паљбу иа правцу Трубјела, па је убрзала кретање како би што прије стигла у састав Батаљона, пошто није ништа знала о чему се ради. И таман кад емо били негдје на средини села Слано, чула се жестока пушчана и митраљеска ватра изнад села Кусида. Одмах нам је било јасно да то наш Батаљон води борбу са непријатељем. Тек што је борба почела, срете нас курир са наређењем да што најбрже можемо дођемо у састав Батаљона. Зато смо кренули трчећим кораком по јакој августовској врућини. Трчао је колико је ко могао, па се колона убрзо почела развлачити. Борци физички слабији почели су да падају од умора. На њих се више није нико осврtао, јер је требало што прије стићи у помоћ Батаљону. Јачи су ишли даље, а преморени су устајали, опет падали, али гаијесу одустајали иако су заостајали. Један пушкомитраљезац, исцрпљен под теретом пушкомитраљеза у јодном моменту је пао и довиинуо: „Држите пушкомитраљез, требаће вам, ја не могу даље". Нијесам имао времена ни да се окренем на њега, само сам зграбио пушкомитраљез и продужио даље. У таквом пакленом темпу стигли смо у Кусиде, притиснути страховитим умором и жеђи.

У близини пруге у селу Кусидама дочекао нас је командант Батаљона Никола Живковић и повео до једне усамљене кућице изнад пруте гдје се налази заклоњен бунар са питком водом. Ту смо мало предахнули, напили се воде и прикупили заостале другове. И док је тај предах трајао, Штаб Батаљона нас је упознао са еитуацијом и дао нам задатак да се најбржим темпом попнемо иза положаја Прве и Треће чете до испред виса Кобиља глава и да на њему нападнемо Њемце. Тада су нам рекли да ће и остале

чете извршити напад свака на свом правцу, како би потисли Њемце према Трубјели и довели их у неновољан положај за одбрану.

Чим смо добили наређење, Чета је кренула према коти и заузела положај на око 200 метара испред Њемаца. Пошто смо осмотрили коту 910 Кобиља глава, одлучили смо да на полазном положају оставимо један пушкомитраљез „шарац" са замјеником командира чете Михаилом Раичевићем да одатле подржава наше наступање и да нас штити при евентуалном извлачењу, ако напад не би успио. У близини њега, одредили смо и Четно превијалиште. Са овим осталим људством и Командом Чете одлучисмо да нападамо непријатеља са ручним бомбама. На овакав бомбашки напад одлучили смо ее зато што је Чета тога дана бројала једва тридесетак људи, па нијесмо имали што да дијелимо на бомбаше и остале. Кретали смо се на растојању од свега неколико корака, јер смо хтјели да заспемо непријатеља што јачом густином бомби. 1-Бемци су нае опазили и почели да туку жестоком митраљеском ватром, али нас вије погађао, јер су се његови бункери налазили на задњем натибу виса. Гађајући из таквог положаја, нијесу могли да нае виде, а издизање глава изнад бункера није им дозвољавала ватра нашег „шарца", који је косио само тај дио положаја. То нам је омогућило да се релативно безбједно примакнемо непријатељу. Кад смо пришли на блиско одстојање, засули смо их кишом ручних граната. Одмах су се чули крици њемачких зојника. Али убрзо послије тога, одговорише нам истом мјером. Њихове „дрвењаче", како смо их звали, почеле су да падају на све стране. Мене је од једне спаеао омањи камен иза кога сам се бацио, када сам видио да једна лети право на мене. Ипак ме је неколико гелера погодило у лијево раме.

Да бисмо избјегли ватру ручних бомби, помјарисмо се још неколико метара напријед, јер другог избора. није било, сем да се повлачимо, а то још тада нијесмо ни помишљали. То приближавање нам је умањило знатно веће губитке. Онда одлучисмо да мало застанемо док се превију и евакуишу рањени, па да онда поново нападнемо Њемце. Пошто рањеници одоше, опет заеусмо непријатеља ручним бомбама. Они нам вратише још јаче него први пут. Опет запрашташе бомбе на све стране око нае. Међутим, ерећа је у томе што нае многе пребацише. Но, ипак нам се рани још неколико друшва. И мене опет једна рани у ноге. Пошто једна рана поче нешто јаче да крвари, дозволих да ме превију. Хтједох још да останем ту, али ми другови не дадоше, па се •почех повлачмти према Превијалишту гдје су се окупљали и остали рањеници из Чете. Тада установисмо да имамо 11 рањеника, а то је безмало половина Чете.

Овдје морам истаћи одважност и храброст наших болничарки Савице Оташевић, Јованке Мудреше и Анђелије Ђине Лаковић, која је и сама била рањена превијајући рањвнике на самом положају. Оне су све напустиле мјесто Превијалишта и трчале од борца до борца, између кише ручних бомби и превијале их, а онда својом нејаком снагом носиле до Превијалишта и заклона.

Када смо видјели колико нам је људи избачено из строја, одлучили смо да одустанемо од даљег напада, јер се објективно више није ни имало чиме нападати. Некако одмах иза тога стигао је командант Батаљона да види шта смо учинили. Кад смо га упознали са еитуацијом и нашом одлуком да више не нападамо, он се са тиме сложио. Ни остале чете нијесу успјеле да се помјере напријед.

Одмах послије тога предузете су мјере да се евакуишу рањеници у болницу, која се налазила у рејону Велимља. Убрзо су нађени коњи за лакше рањенике и људи за преное једног теже рањеног. Мене су, иако рањеног, одредили за спроводника колоне.

Тога дана више се није нападало, само је борба вођена са достигнутих положаја, јер ни једна страва није покушавала да потисне другу. Ми зато што нијесмо имали снаге, а непријатељ, вјероватно, што е једне стране није знао какве се снаге налазе пред њим, а са друге, што му је, вјероватно, био главни циљ да се ту одржи до вечери, а затим под заштитом ноћи пробије за Никшић, што му је и успјело.

У току дана Штаб Приморске оперативне групе покушао је да прикупи нешто снага да му затвори правац према Никшићу, али у томе није успио, јер у близини није било јачих снага које бише на вријеме могле стићи на те положаје, а једна мања .јединица Никшићког партизанског одреда, која је поејела положаје јужно од пруге, није имала снаге да му спријечи намјеравани продор. Чим је пао мрак, Њемци су се прикупили и завршили продор преко села Слано према Ниншићу. Непријатељ је све рањене и погинуле, углавном, успио да однесе са собом. На положајима је остало 7 мазги са нешто хране и друге опреме. На положајима гдје се водила борба нађено је нешто оружја и муниције. Оружје је у већини случајева било оштећено од наших ручних бомби. Тако је на једном аутомобилу остао траг експлозије бомбе, пуно крви и парчад људског мозга. По свему судећи, нађено оружје је лрипадало погинулим и рањеним Њемцима.

Као што сам навео, губици наше Друге чете били су 11 рањених, од којих је Светозар Косовић касније умро у болници. Остали рањени су били: Ђуро Кнежевић, Илија Дробњак, Радомир Јоцовић, Милорад Јововић, Анђелија—Ђина Лаковић, Љубо Ђурашевић, Драго Радовић, Милан Радоњић и још два

друга чијих се имена, на жалост, не сјећам. Из Треће чете смртно је рањен друг Иван Кековић, помоћник комесара Чете, који је умро ту непосредно иза положаја, не долазећи свијести. Због тога смо сви били тужни, јер емо га знали као дивног друга и неустрашивог борца. То је била посљедња жртва од три сина старог Бошка Кековића, који је еа њима ишао из борбе у борбу.. Само неколико мјесеци раније пагинуо је Иванов брат Саво код Велимља, као командир Друге чете. Тешко је било појавити се пред старим Бошком, који иепраћа свог Ивана, као поељедњу наду да ће бар са њим дочекати слободу. На жалост та му се нада није иепунила. Ето остао је и без посљедњег сина, а Сава је сахранио само неколико мјесеци раније .

Милорад ЈОВОВИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА ИВАНА КЕКОВИЋА

Пролазили су дани
пуни кише, града и снијега,
пупи умора, неспавања, гладн,
пуни крви, меса, костију људских
и градили бедем на изглед неосвојие
без отвора, пролаза,
са оловном буром
крвавог притискања.
Швабе, Талијани, усташи
четници, бјелогардејци својим унакрсним језицима
бацача, топова, митраљеза
гутаху крвожедно као хијене
А Иван, као стијена,
моћно и гордо
на својим младим плећима
носаше омиљеног „брна".

Тазио је ледне воде
до појаса и до насмијаних устију.
Стојећи, пркосио је уздигнуте главе
и срећан, што тговбједоносно броди
замишљао је, сањарио весело и младалачки:
тамо је обала побједе, тамо је буктиња слободе,
морамо је узети!...
Иван је три године
кроз машту испреплијетану
пакленим бодљама сурове борбе
гутао и носио зраке свјетле вјерности
Титу и народној борби.

И када је смртно погођен,
у агонији и хропцу,
у мучном растсзању младог тијела које је умирало,
и тада било је његово последње:
Живјела Ком. партија

Живио наш идеални вођа маршал Тито!"

(Објављено у листу Шесте црногорске *„Ударник",* бр. **1. 1944)**

Никола СТИЈЕПОВИЋ

ПЈЕСМА ИНСПИРИСАНА ТАКМИЧЕЊЕМ

Главнина снага на!ше Бригаде у јуну и јулу 1944. године провела је на положајима око Никшића, који је тада држан у опсади. За овај период вршени су повремени препади на непријатеља, са циљем уношења панике и осјећања несигурности код непријатеља, а што је нарочито имало одраза на деморалисање четника, који су у већем броју прелазили на нашу страну. За период ова два мјесеца по јединицама је спровођен интензиван рад на идеолошко-политичком, војничком и културном уздизању борачког састава, као и политичко-културни рад са народом у мјестима гдје су се јединице налазиле. У овом периоду спроведено је и такмичење у част 13. јула — Дана устанка црногорског народа. Пропозиције такмичења су обухватале цјелокупни рад и живот који су јединице у ондашњим условима могле проводити. Поред осталих пропозиција била је и та, која јединица ће успјети да виши број људства са терена убиједи да ступе у наше јединице. Ваљда из тих разлога, негдје средином јуна 1944. године, код мене се пробудила идеја да то изразим у виду пјесме за зидне новине. Тако сам на положају испод падина Уздомира, према Стуби, саставио пјесму „Устани", која је на крају такмичења уврштена међу најбоље саставе у зидним новинама 1. батаљона. Ево тих стихова:

„Устани и ти посљедњи
што нијеси устао
дадни нешто за ову борбу
неће ти бити жао.

Доћи ће оно доба,
доћи ће они дани,
питаће се гдје је ко био
и на чијој страни.

*

Зато устани смјело,
освети палих синова гроб,
стреси са себе окове,
и не буди више роб.

За примјер нека ти служи
војска партизана
која се херојски бори
три године дана.

*

Устани и ти посљедњи
што нијеси устао
дадни нешто за ову борбу
неће ти бити жао".

Владимир ВУЈОШЕВИЋ

НА РАПОРТ КОД КОМЕСАРА

Љето 1944. године, наш 2. батаљон налазио се у околини Никшића. Овог пута је на логоровању у Горњем Пољу — с. Растовац. Штаб Батаљона размјештен је испод Градине са сјеверне стране. Чете се налазе на положајима и другим задацима. Углавном оријентисани смо према Никшићу и Уздомиру. Вод пратећих оруђа размјештен је у ширем рејону с. Видрован. Једно микобацачко и једно митраљеско одјељење су на положајима, врше подршку четама. Командир вода Милутин Гиљен налази се такође на положају. Врло је стручан за минобацаче. Када гађа, свака му мина пада право у циљ. Ја, као политички делегат Вода, секретар сам партијске ћелије, сада бројно најјаче, јер су у наш Вод дошли неки теренски радници, већином старији људи и жене, а и ста-

рији су чланови КПЈ. Големи збјег. Био сам у то вријеме члан Батаљонског комитета.

У близини нашег лсгора, налазила се кућа неког старијег човјека, чији је син био у активној служби њемачке војске, у својству активног поручника Гестапоа. Стари је имао уљаник пчела. Како је била родна година, кошнице су биле пуне бијелог сања и новоскупљеног меда. Јео ми се мед, јер смо га у породици увијек имали, с обзиром да су мој дјед и отац гајили већи број кошница пчела. Наредим двојици бораца да изаберу најбол^у кошницу. Као „стручњак" дао сам им упутство да испод кошнице ставе бацачко пуњење, односно прах из чаурице од пушке и опале пчелу. Кошница је тежила око 30 кг. Разбијемо кошницу, наједемо се и напунимо порције за резерву, љепота божја. Међутим, ђаво ми није дао мирозати. Од тога меда пошаљем ја 5 ш Штабу Батаљона, по Станици Ђукановић, која је била болничарка нашег Вода. Станица је однијела мед и нашла у Штабу политичког комесара Батаљона Стева Ковачевића. Угштао је: „Што је то Станице?". Она весело одговори: „Послао Вам делегат Вода мало меда". У дијалогу она исприча све, јер комесар је постао исљедник. Испол^авајући љутњу, вику и галаму: „Носи то натраг и реци Сретену нека одмах дође. Како он смије да пљачка и да бламира наш политчки рад на овом терену. Поред тога, строга је директива да се баш пчеле не смију дирати." Дође Станица, трчи као манита и виче: „Сретене, иди одмах у Штаб Батаљона по наређењу Стева Ковачевића". Није ми било мило, али морало се. Обузеше ме жмарци и почех увиђати да може и слатки мед бити горак. Постадох свјестан да сам направио прекршај и да се у нашем рату за мање иступе може и глава изгубити.

Пођем код Стева и рапортирам како слиједи. Политички комесар је био изненађен да тако нешто може да уради један његоз борац. На његове примједбе ја се мало насмијеших. „Чему се смијеш?" — упита ме он доста љутито. „Знаш ли ти да постоји специјална директива да се пчеле не дирају, без обзира чије су, јер свака их је војска таманила, а вријеме је да се мисли на живот у миру. 0 томе су били упознати сви борци." — Бранио сам се доказујући да је кошница из уљаника познатог четника. „То те не правда", рече политички комесар и твој случај ће се поставити на партијском састанку, а такође упознати и твој Вод". Снаница се вратила без меда, јер јој у повратку командант Батаљона Владо Драговић рече: „Остави мед, ја ћу да једем са овим људством из Штаба, а комесар ће поставити сваку ствар на своје МЈесто." Тако је и било. Сви су јели мед сем политичког комесара.

Сретен БОЖОВИЋ

У СУСРЕТ „ОСМОЈ ОФАНЗИВИ"

Средином августа 1944. године иепријатељ је припремајући своју тзв. осму офанзиву у Црној Гори извео више напада на правцу: Горње Поље — Крново. Други батаљон налазио се на положајима: с. Драгова Лука, с. Глибавац — с. Мали и Велики Брезовик — с. Растовац и био у сталном контакту са непријатељем, повремено вршећи испаде према гарнизону у Никшићу. Непријатељ је у времену од 15 — 24. августа извршио више напада на 2. батаљон с циљем, да би открио борбени поредак и евентуално одбацио снаге Шесте бригаде са. положаја сјеверно од Никшића и створио услове свог надирања на правцу: Никшић — Шавник и Никшић — Брезна. Једаи од својих најјачих напада непријатељ је предузео 21. августа на правцу: с. Глибавац — с. Брезовик, када је са око 600 добро наоружаних Њемаца и четника нападао на положаје 2. батаљона. Тога дана, у поподневним часовима, 2. батаљон је пријешао у иротивнапад са Другом и Трећом четом, успјевши да потисне Њемце и четнике према гарнизону Никшић. У противнападу Батаљон је нанио Њемцима и четницима осјетне губитке (око 21 мртав и 37 рањених) војника и официира. Батаљон је имао 2 мртва и 3 рањена борца.

Међутим, како је непријатељ успио да потисие снаге 2. ударног корпуса од Колашина и Мојковца према Жабљаку и Шавнику, знатно се погоршала ситуација у ширем рејону Никшића. С тим у вези, наређено је јединицама Шесте ЦНОУ бригаде да посједне нове положаје на линији: с. Видроваи, с. Вироштак, с. Милочаии, с .Стуба. Двадесет четвртог августа 2. батаљон прикупио се и постројио у с. Растовац. Један члан Штаба Приморске оперативне групе објаснио је новонасталу ситуацију у Црној Гори и шире. Пред стројем Батаљона изнијето је стање наших јединица и намјере окупатора. Наглашено је, да кроз Црну Гору наступају двије њемачке дивизије које се повлаче из Грчке. Чак нам је изеијета претпоставка да постоји мотућност одступања за Босну, али да би то био само наш привремени маневар, како би се избјегле непотребне жртве и губици јединица.

Дана 24. августа увече, 2. батаљон је добио наређење да изврши демонстративни напад на Уздомир и засеок Дукло, а затим да посједне нови положај на линији: с. Стуба, с. Завраца и контролише превој који из с. Милочана води у с. Завраца. Извршен је демонстративни напад у првој половини ноћи, а у другој половини Батаљон је посио нови положај смјестивши своју главнину у с. Завраца. Одмах је успостављена веза са 3. батаљоном који је посио положаје дуж жељезничке пруге с. Стуба, с. Кусиде и лијево са 1. батљоном, који је посио положај изнад с.

Милочана. Свака чета је одмах истурила престражна одјељења и упутила патроле ради непосредног обезбјеђења и прикупљања података о снагама непријатеља на простору: Горње Поље, с. Мали и Велики Брезовик, с. Мокра Њива и с. Кочани. Сјутрадан непријатељ је напао наше положаје. На с. Градини јужно од с. Растовца убрзано је изградио утврђени рејон за одбрану непрекидним рововима и бункерима од еуцрмеђе, у типу тзв. надземне фортификације. Претпоставља се да је у рејонима: с. Растовац, с. Видрован и с. Горње Поље било око 350 њемачких војника, а од тога само на Градини око 100, вјероватно ослабљена чета. Њемци су се утврдили за одбрану и цијело вријеме нијесу изводили никакве испаде, па чак ни . демонстративне нападе према нашим снагама, в.јероватно су чекали и појачања.

Тридесет првог августа 1. чета добила је задатак да, падом мрака, извршн покрет правцем: с. Завраца — Милочанска црква — куће Божовића у с. Милочани — Хан Максимовића — с. М. Брезовик — Градина, и да са југозападне стране нападне утврђену посаду непријатеља на Градини. Цио дан протекао нам је у припреми личне опреме и наоружања. Ипак с нестрпљењем смо очекивали пад мрака и прелазак у напад. За вријеме припрема за напад остао ми је у сјећању лик храброг пушкомитраљезца и десетара Миладина Кљајића, који је тих дана био готово бос и у поцијепаном одијелу. Пошто није имао разлога да припрема обућу и одјећу, одмах послије чишћења наоружања обрати нам се: „Пушкомитраљез сам очистио, оквире и муницију такође. У себе и у оружје сам сигуран, а што се тиче одјеће и обуће немам што да је поправљам, али ме неће ни оптерећивати. Ноћас ћу се, надам се, обући и обути, или ћу пак остати на утврђеној Градини". Своју изјаву храбри пушкомитраљезац није изневјерио.

До р. Зете Батаљон је ишао у колони, а по преласку ријеке, свака чета је пошла према свом правцу напада. Прва чета, предвођена водичима са тсга терена брзо се и неопажено приближила непријатељу, на 100 — 200 метара. Кретањем ка објекту напада, уз пут смо наишли на њемачку телефонску линију, коју смо на иеколико мјеста покидали. По избијању на линију са које ћемо прећи у напад, командир Чете, друг Саво Живковић прецизирао је сваком воду и допунске задатке, које нам није могао раније саопштити. Сваком воду и одјељењу одређени су прецизни правци наступања и објекти напада, правац и објекат напада сусједа и задаци осталим дјеловима борбеног поретка Чете и Батаљона.

Мој Вод наступао је на десном крилу Чете и пажљиво се приближавао непријатељским положајима. Испред сваког одјељења упутио сам по двојицу бораца као извиђаче. Убрзо су, у једној вртачи открили непријатељске минобацаче, о чему сам одмах извијсетио командира Чете. Наредио ми је да сачекам

долазак бомбаша из других водова и да тек тада пријеђем у напад. Међутим, послије кратког времена огласи се рафал митраљеза из правца с. Растовца, на који је нападао Први батаљон. То код њемачких војника послужиоца минобацача изазва извјесно комешање. Добро смо их видјели како се ужурбано припремају за дејство или за покрет. Тада више није било чекања. Наредио сам да се изврши јуриш. Међутим, Чета се већ била прикупила и из покрета цјеловито пријешла у напад у коме је брзо уништила непријатељску посаду, заплијенила неколико минобацача и ликвидирала више непријатељских војника.

Борба се увелико разгорјела на правцима напада свих батаљона. Подршку напада вршила је артиљерија Бригаде. Међутим, непријатељски војници утврђени на Градини нијесу се предавали. Те ноћи сам лакше рањеи у главу и руку од непријатељског рафала. Ипак, наставио сам да у саставу Вода водим борбу за освајање Градине. У међувремену, ране ми је превила другарица Јелена Ђукановић, референт санитета Чете.

За вријеме напада на утврђени рејон снажно нас је тукла непријатељска артиљерија и минобацачи. Прије поласка на јуриш и за вријеме извршења јуриша, пушкомитраљесци су из руку дејствовали по непријатељским рововима и тиме нам олакшали извршење јуриша. У једиом моменту, док је дејствовао по непријатељу, смртно је рањен храбри десетар и пушкомитраљезац Недјељко Кнежевић, који је пренијет у Четно превијалиште, а затим упућен у Бригадну болницу. На путу за Болницу друг Недјељко је умро у с. Стуба. Док смо заузимали предње ровове непријатеља и прва два бункера, дознао сам да је смртно рањен и пушкомитраљезац Рамо Дабезић који је на путу за Бригадну болницу умро у с. Стуба, гдје је и сахрањен. За нашу Чету био је то тежак губитак.

Након успјешно извршеног напада на Градину, наста затишје, што смо искористили за прикупљање плијена, нарочито наоружања и муниције. Тада је десетар и пушкомитраљезац Миладин Кљајић извршио своје обећање које је дао друговима пред полазак у напад, обукао се и обуо у нову њемачку униформу. И док смо поправљали и подешавали опрему, командир Чете нам је поставио нови задатак. Наиме, требало је уништити још два непријатељска бункера из којих је још увијек непрекидно сипала митраљеска ватра и који су доминрали осталим положајима на Градини.

Док смо надирали према посљедњем непријатељском упоришту, сретох се са замјеником комесара батаљона Васом Асановићем и комесаром чете Жарком Мићуновићем, који ми, видећи ме рањеног, наредише да се одмах јавим у Батаљонско превија-

лиште, јер су сматрали да са раном у глави не би требало да и даље чекам без љекарске интервенције. Правдао сам се да ми рана није тако опасна и да ћу ићи када Вод заузме и наредне положаје на с. Градини, тј. кад ликвидирамо и преостале непријатељске бункере.

У сљедећем јуришу овладасмо читавим утврђеним рејоном на с. Градини и ликвидирасмо посљедње посаде непријатеља у утврђеним бункерима. Тада је комесар Чете Жарко Мићуновић одредио двојицу другова који су ме одвели у Батаљонско превијалиште које се налазило у рејону с. Малог Брезовика, удаљено 1,5 километар од наших положаја. На путу за превијалиште наиђосмо на тројицу њемачких војника, који када нас опазише, почеше да бјеже. Међутим, брзо смо реаговали, успјесмо их ликвидирати и заплијенити им опрему и наоружање.

Када смо стигли у Батаљонско превијалиште, одмах су ме превили и очистили рану, корећи ме што раније нијесам дошао, јер, како ми тада подсмјешљиво рекоше, глава није нога или рука да бих могао причекати. Међутим, ни Батаљонско превијалиште није било поштеђено непријатељске ватре. Управо, у моменту нашег доласка, 3. чета водила је одбрамбену борбу против њемачких јединица које су надирале од Никшића према с. Глибавцу и Градини. Ипак, 3. чета је успјела да одбије непријатеља и да му нанесе осјетне губитке од око 10 — 15 мртвих и више рањених.

Послије завршеног напада и отклањања опасности од даљих дејстава непријатеља, наиђоше совјетски филмски снимателји који снимише рањенике и земљиште на коме смо извели борбена дејства, као и услове у којима се обрађују и збрињавају наши рањеници. Том приликом нам рекоше: „да се ми у Југославији храбро боримо и да су се лично увјерили у вијести које су до тада слушали о југословенским партизанима".

Борбе на с. Градини и у ширем реону биле су заиста тешке и крваве, о чему свједоче и бројни подаци у архивској грађи и литератури. Тако, на примјер: у Ратном дневнику Команде 2. батаљона Шесте бригаде записано је да је у току те ноћи ликвидирано око 70 њемачких војника, италијанских фашиста и четника, Да је заплијењено, поред осталог, и: 2 тешка бацача, 6 митраљеза, 3 аутомата, 2 пиштоља, 3 двогледа и око 30 пушака. Сем тога, заплијењена је велика количина муниције и друга ратна опрема.

О жестини напада на Градини говоре и сопствени губици: 11 мртвих и рањених бораца, међу којима и двојица храбрих гхушкомитраљезаца из Чете Недјељко Кнежевић и Рамо Дабезић. Ова и све претходне борбе против окупатора и домаћих издајника на дјелу су оповргавале мишљење оних појединаца који су се увијек и изнова прибојавали снаге њемачке војске. Наше побједе су биле најбоља потврда наше снаге и перспектива наше коначне побједе. То је уједно уливало и највеће повјерење у циљеве НОБ-е и социјалистичке револуције.

Радуле ДРАШКОВИЋ

ПРЕКИД ВЕЗЕ СА ДВИЈЕ ИЗВИЂАЧКЕ ПАТРОЛЕ

Двадест четвртог августа 1944. године, послије напуштања Пиве од стране јединица Треће дивизије и њиховог пробоја преко Крнова ка Колашину, Четврти батаљон Шесте црногорске бригаде добио је задатак да из реона размјештаја село Пиштети, изврши покрет у правцу Пиве. Тих дана почели су се проносити гласови међу борцима да предстоји нека нова офанзива већих размјера, па чак да је слична Петој офанзиви. Да те сумње нијесу биле без неког основа, свједочи то да се и наш Батаљон, као и остале јединице Бригаде, повукао из предјела Горње Поље према сјеверу, тј. планииама Његошу и Голији. Значи, Штаб Батаљона је имао неке информације о кретању непријатеља. Први вод из моје Чете послан је са наређењем у Штаб Треће дивизије 21. августа. Прва чета Четвртог батаљона добила је задатак 23. августа да изврши марш у правцу Пиве, са циљем да открије покрет Њемаца из правца Горанско и са правца Дужи. Пошто сам ја из Пиве, а у Чети је било доста бораца са тога терена, то ћемо као познаваоци терена најбоље извидјети да ли се из правца Фоче преко Горанска, као и са правца Дужи према Брезнима и даље према Никшићу крећу њемачке јединице. Са Четом сам кренуо на извршење задатка послије подне и у реон Брезна стигли смо ујутро. Размјестили смо се у кући која је била прва испод планине Мали Јаворак. Кућа је била удаљена од села око један километар.

Доласком у рејон Брезна, Први вод је упућен ка Дужи да извиди терен и уколико открије непријатеља да пошаље курира у Команду Чете, ради предузимања потребних мјера и обавје-

штења претпостављене команде. Задатак вода је био и да задржава непријатеља у циљу изнуравања, те, уколико дође до озбиљније ситуације, да се повуче у састав Чете која је остала у рејоиу Брезна. Договорили смо се да Вод по извршењу задатка дође на ручак код куће Ђиикановића. Уколико код нас буде неке новости, обавијестићемо командира Вода путем курира.

Командир Другог вода Вељко Јовановић пошао је са истим задатком у правцу Бајово Поље — Горанско. Уколико открије покрет Њемаца са тога правца да преко курира обавијести Команду Чете и да задржава непријатеља у циљу изнуравања. Трећи вод и Интендантура Чете остали су код куће Ђиикановића. Утврдили смо путем патрола да у селу Потприсоје нема никог од становника села. Куће су празне и закључане. Било нам је јасно да су и сељаци нешто сазнали о покрету непријатеља преко Пиве, па су напустили село и отишли у збјег.

Од хране нијесмо имали ништа. Сел^аци су били у збјегу. Одлучили смо да једна група бораца крене у село да потражи нешто за храну. Донијели су нешто кромпира. Негдје око десет часова, наша патрола је открила непријатеља у нашој непосредној близини, који је долазио из правца Бајова Поља. То је била колона јачине једног батаљона. Од наше патроле упућене на тај правац, нијесмо имали никакво обавјештење. Видјели смо да непријатељ има велик.у комору. Наша патрола отворила је ватру на њемачку колону. Њемци су се развили за борбу и наставили покрет према Јаворку. Ми смо пружали отпор. Нијесмо могли послати курира Првом воду који је пошао у правцу Дужи. Сматрали смо да ће чути борбу и повући се шумом у правцу Јаворка. Претпостављали смо да се Други вод повукао у шуму. Команда Чете била је изненађена доласком њгмачке колоне, па смо се повукли под брдом у састав Батаљона, који је био размјештен код куће Мићовића, позади Великог Јаворка.

Послије примљеног задатка од командира Чете, са Водом сам пошао у правцу села Дужи. Пољем смо се кретали читав сат. Запосјели смо положај изнад моста на ријеци Комарници. Око десет часова, видим колону Њемаца у јачини једног Батаљона са комором како се креће из села Дужи према кањону Комарнице. Кад су се приблшкили мосту, наредио сам отварање ватре. Њемци су журили да пријеђу преко моста. Ми имамо доста времена. Можемо да се благовремено повучемо у правцу Чете. Наредио сам да се повлачимо. Преко пол?а ишли смо у колони по један. На једном брежуљку хоћемо да се одморимо и попушимо цигарету. Одлучили смо да не идем:о на ручак, како смо се договорили са Командом Чете, већ да их обавијестимо о покрету Њемаца. Ручаћемо кад дођемо у састав Батаљона. Са тога брежуљка видјели смо у селу Потприсоје неке људе у кромпиришту. Закључили смо

да су то сељаци из збјега дошли да узму храну. Узео сам пушку од борца Милуна Мушикића. а дао му „шарац" кога сам носио као командир вода.

Узео сам десет метака и повео са собом борца Сава Павићевића. Десетарима наређујем да пријеким путем крену у правцу катуна Жива и да ћу их стићи, па ћемо тамо ручати како смо се договорили. Ја и Саво пођемо кући Ђикановића. Видимо дим из куће. Мислимо да је Команда Чете у кући. Оба смо ожедњели. Изнад куће је чатрња са водом и љетња колиба. Саво спушта чутурицу да напуни воде. Ја сам пошао у кућу.-Одједном опали пушка из куће на Сава и погоди отвор на чатрњи. Стаде галама Њемаца у кући. Саво је скочио преко ограде изнад колибе, а ја за њим. Заклонио нас је кукуруз и пасуљ, као и колиба те нас нијесу могли гађати са прозора из куће. Шума је била близу. У једном скоку били смо у шуми.

Истог момента отворена је ватра из аутоматског оружја на правцу кретања Вода. Изнад нас на доминирајућем вису Њемци држе положај. Отварају ватру. Нас двојица се договарамо што да радимо. Не знамо што је са Водом. Било нам је јасно да су Њемци дошли на Брезна из правца Бајова Поља и да су се наши повукли у правцу Батаљоиа. Послије пола сата видимо колону преко поља у јачини једне чете, иде у село Потприсоје. Та се колона сукобила са мојим Водом. Гледамо да нема наших међу њима, али ие можемо ништа да примијетимо. Можда су наши изгинули. Морамо то установити. Спуштамо се кроз шуму према цести. На цести не видимо никога. Одлучујемо да кренемо у правцу Великог Јаворка. Идемо опрезно. Видимо Њемце на положају, на вису Стојковац. Испод самог врха видимо високу папрат која се слива са шумом. Кроз папрат пузимо и долазимо до шуме која се веже са катуном Жива и брдом Шишман. Чим смо се помолили на чистину код катуна Жива, гађају нас наши, вјероватно су мислили да смо Њемци. Морамо ићи около Живе шумом, према Љељеним долинама. У састав Батал,она дошли смо око пола ноћи.

Кад смо дошли, сви су се зачудили. Били су извијештени да смо ми, вјероватно, ухваћени или погинули. Питао сам за ЉУДСТВО Вода. Рекли су ми да се Вод пробио, да су два лакше рањена, те да нема три борца: Раша Миличића, Јанка Кнежевића и Милуна Мушикића са „шарцем". Послије неколико времена дошао је Јанко Кнежевић. Био је рањен у карличну кост. Он је тада рекао „Рашо је погинуо, а Мушикић је одступио у правцу Војника. Ја сам рањен остао под једном кладом у шуми и тако ме нијесу пронашли". Друга Јанка су превили, а ја сам пошао у свој Вод.

Чим је сваиуло, нарећено је да идемо на Брезна и изнесемо Раша Миличића да се сахрани. Кренула је Чета без Другог вода. Други вод није био стигао у састав Чете пошто је одступио приликом сусрета са њемачком колоном у правцу Будноса. Вод је дошао у састав Чете другог дана. Спуштамо се у правцу катуна Жива. Претходног дана у рејон Брезана дошла је њемачка колона и из правца Дужи. У току ноћи Њемци су заузели положај са друге стране Живе. Пјешадија је подилазила нашим положајима. Ми их нијесмо примијетили. Сретамо се у шуми. Отварамо ватру једни на друге, а Њемци гађају артиљеријом. Ми се повлачимо да заузмемо повољније положаје. Прва чета се повлачи према вису Шишман. Дајемо организован отпор. Видимо да Њемци падају, али други преко њих јуришају према нама. Један Њемац се затрчао за комесаром Мирком Костићем и хоће да га ухвати жива. Мирко се окреће и гађа га из пушке. Ми не можемо да гађамо Њемца, јер би убили комесара. Коначно га Мирко ликвидира.

Њемачка колона је сад изложена нашој бочној ватри. Нијесмо успјели да изнесемо и сахранимо друга Раша Миличића. Рашо је био прмјеран у сваком погледу. Био је од најпримјернијих. Развијао је другарство и племенитост код другова. На њега је иозитивино утицао његов брат Томаш, који се тих дана налазио у Бањанима на курсу командира чета и команданата батаљона. Настојали смо да достојно сахранимо друга Раша, али у томе нијесмо успјели. Њага су сахранили омладинци и борци са терена на мјесту гдје је и погинуо. Послије три дана дошао је друг Мушикић са „шарцем." Он није могао да се пробије према нама док се Њемци нијесу пробили према. Никшићу. Ова акција је била несмотрена грешка, која је могла да нас кошта и много више жртава. Команда Чете била је изненађена доласком Њемаца. Други вод није могао да обавијести Команду Чете о насталој ситуацији. Команда Чете није могла да обавијести Први вод о доласку Њемаца у рејсн Брезна. Све се ово одвијало на терену који није омогућавао међусобну везу, пошто је била равница, а уз то непријатељ нас је изненадио.

Може се рећи да смо имали велику ратну срећу. Наћи се усред поља опкољени са свих страна од Њемаца а проћи са једном жртвом, било је право чудо.

Момчило ЂИКАНОВИЋ
Милутин МИЋАНОВИЋ

ИЗ ЖИВОТА 2. БАТАЉОНА

Када се у мом мјесту сазнало да се формира Шеста црногорска ударна бригада и да се за њу траже добровољци, одмах сам се јавио и сјутрадан пошао у правцу Колашина преко планине Јеловице. Након неколико дана стигох у Матешево, заједно са још неколико другова. У Матешеву наиђосмо на један батљон Четврте црногорске пролетерске бригаде, који нам понуди да уђемо у његов састав, што ми одбисмо, јер смо хтјели да уђемо у састав новоформиране Шесте бригаде.

Ја и моји другови били смо чланови СКОЈ-а или чланови УСАО Југославије.

Крајем октобра стигосмо у Колашин у коме остадосмо петнаестак дана. У Колашину смо чекали да се прикупи довољан број људи како би се могла формирати бригада. Дочекасмо 14. новембар 1943. године, дан када се изврши формирање Шесте бригаде.

Бригада се поетроји по батал>онима у с. Дријенку. Читав церемонијал постројаЕања и формирања поквари јака киша, која се на нас тако силовито сручи да нам се скваси одјећа и обућа до голе коже. Са нама борцима киснули су и руководиоци. Но, без обзира на тако јаку кишу, свечаност формирања приведена је успјешно крају. Најљепши утисак на све нас оставило је полагање заклетве, хсоју смо са највећим задовољством прихватили и ње се држали до краја рата, иепунивши обећах-ве које смо дали пред свечаним стројем. На дан формирања сви борци нијесу имали оружје. Зато расположиво оружје заплијењено од Италијана и четника подијелисмо равномјерно. У тој подјели мене западе једна дугачка италијанска пушка. чија је цијев високо штрчала изнад моје главе иако сам био прилично висок и развијен.

Прво ватрено хфштење доживио сам у борби против четника на простору Мораче, а затим на простору е. Лијева Ријека, Куча и Братоножића. Иако смо били млади и неискусни у тим првим борбама против четника, борци су показали да ће бити достојни настављачи дјела својих предака и равноправни саборци славних пролетера који су се борили у редовима Четврте и Пете црногорске пролетрске бригаде. То је уједно била гаранција да ће Други батаљон у саставу Шесте бригаде израсти у снажну борбену јединицу. Тако је и било, Други батаљон је био борбена јединица високих моралних и борбених вриједности, једхшца која се у свакој борби све више потврђивала као снага која 1е била кадра стати пред сваког непријатеља. У Батаљону се одвијао живот достојан људи ријешених да истрају и у највишим

тешкоћама — то је одлика партизана Титовог кова, свјесних својих обавеза према слободи и спремних на највећа одрицања. У наставку мојих утисака изнио бих три карактеристичне приче које убједљиво говоре о другарству бораца и руководилаца Другог батаљона Шесте бригаде.

Прича прва, оскудица у дувану. До дувана се тешко долазило, јер није било редовног снабдијевања. Стога, када би се дошло до дувана, углавном отетог од непријатеља једна цигарета је дијељена на више пушача, тако што би сваки пушач повукао по неколико пута и тиме бише сви били задовољни. Једнога дана на положају у с. Стуба наиђе поред мене комесар чете Ђорђије Бановић и командир вода Владо Стојановић и питају ме „Јоване имаш ли дувана?" Ја им одговорих да немам и да бих дао најболж ручак за мало дувана. У то Ђорђије извади из џепа кутију пуну дувана и даде ми да савијем цигару. Таман ја почео да савијам цигару, кад Бладо Стојановић вади и он кутију, такође пуну дувана. Поче да се дијели ручак, а ја гладан. Међутим, како сам претходно био обећао да бих за цигару дуваиа дао ручак, то се убрзо и догоди. Борци и руководиоци Треће чете ејели и ручавају, а ја ријешио да одржим дату ријеч. Они једу, гледају ме и смију се. Ја тргхим и ћутим, част је у питању. Видећи то, комесар чете друг Ђорђије Бановић посла једног борца до' кувара са наређењем да ми се даде ручак. Мени нареди да га примим. То наређење одбих и наставих да пушим. Када виђе, комесар чете посла ми ручак са наређењем или да га узмем или на рапорт. Видим, однио ђаво шалу, нема друге иего да узмем ручак сматрајући да је слаб сваки борац који иде на рапорт без обзира на разлоге. Тако се деси да добих дуван и ручак.

Прича друга, у саставу патроле. Био сам у саставу једне патроле у Новом селу код Спужа. Воћа патроле је командир вода Владо Стојановић. Мдући селом, патрола уђе у једну кућу са намјером да је претреее и потражи скривене четнике. Уласком у кућу, затекосмо у њој једну младу жену са двоје малољетне дјеце. Упитасмо жену да ли има мужа и ако га има гдје се тренутно налази? Жена ћути и ништа не одговара, очигледно није јој питање по вољи. Ми опет питамо, „да ли Ти је муж у четницима или у партизанима или се негдје склонио?" Она и даље ћути. То нам постаде сумњиво. Иа то водник Стојановић нареди да се неки од бораца попне на таван куће и да погледа да се није тамо склонио. Јавих се добровољно. Међутим, на тавану куће испријечила се једна греда попречно и омета нам пењање. Како сам био највисочијии најкрупнији попех се на таЕан у великом луку. Попех се брзо и кренух ка једном кошу, али без оружја, додуше са једном бомбом о појасу. Прићох кошу и угледах човјека до зуба наоружаног. Морам признати, би ми непријатио, тргох се нагло и

онако махинално викнух „руке у вис!", а он одмах рече: „предајем се". Одмах га затим упитах „што ћеш Ти горе?" Човјек ћути и ништа не говори. Очигледно, смртно се уплашио. Разоружам га и наредих му да се са таваиа спусти доље. Он одмах послуша. Предадох га командиру Вода који га стражарно упути у Команду Чете, а Команда Чете у Штаб Батаљона. Иа моје питање „што ћеш Ти горе", настаде шала и смијех јер сам требао да га питам „што ћеш Ти у сво.јој кући?"

Прича трећа, згоде и незгоде. Једног дана у љето 1944. године сретох се са једним Њемцем у Горњем Пољу код Никшића, кога изненадих, јер ја први угледах њега. Како сам у том моменту обављао велику физиолошку потребу, немах времена да завежем гаће, већ једном руком држим гаће, а другом оружје и онако неспреман појурих Њемца. Њемац то искористи и побјеже ми. Ништа ми не преоста него жаљење.

Истог љета и године код с. Глибавца, сјеверно од Никшића на положају смо нас неколико другова. Контролишемо прелазе преко ријеке Зете и кретање непријатеља од Никшића. Сунце страховито пече. Наша одјећа пуна вашки које нас много узнемиравају. Ми свукли доњи веш и водимо борбу против њих. Чак се такмичимо ко ће више вашки уништити. У томе сам предњачио и освојио сам прво мјесто.

Комесарова виндјакна. Комесар чете Ђорђије Бановић носио је једну лијепу њемачку виндјакну, отету у борби од неког „Швабе", Једног дана он мени каже: „Јоване, молим те стави ову виндјакну у твој ранац", што ја и учињех. Згужвах виндјакну и њоме напуних ранац од кога се нијесам никада одвајао. У борбама око Даниловграда, новембра 1944. године, виндјакна у ранцу спасила ми је живот, јер ме заштитила од њемачког хладног оружја и парчади бомби и граната. Од тада необично волим и цијеним одјевни предмет виндјакну.

Јован МИХАИЛОВИЋ

НОЋИА БОРБА

Шеста црногорска ударна бригад држала је блокаду Никшића током љета 1944. године. Дана 31. августа те године једна јача њемачка колона од око 200 војника изненада се пробила до Горњег Поља, па се увече улогорила на висоравни око цркве, очекујући, вјероватно, предвиђено садејство са својим гарнизоном у Никшићу.

Да би се предупријединле даље намјере непријател^а, требало је брзо дјеловати, па је Штаб Бригаде наредио Штабу 1. батал>она да опколи непријатеља у реону Видрована исте ноћи и да га уиишти. Штаб Батаљона одлучио је да опкољавање изврши тако што ће прва чета (чији сам тада био командир), бити баријера овој њемачкој групацији на правцу њеног вјероватног одступања ка Никшићу, а друге двије чете и приштабске јединице (Пратећи вод и др.) вршиће на осталим секторима притисак на њемачку групацију.

Без сумње задатак за моју Прву четуу био је врло тежак с обзиром да је према тако бројном непријатељу, бројала само 28 бораца. Чета се добро снабдјела ручним бомбама при поласку на задатак и брзо заузела одређени борбени положај, подилазећи непријатељу на неким мјестима и на око 100 метара одстојања. То су нам омогућавали ноћ и погодан терен (дијелом пошумљена и кршевита зараван). Средином четног борбеног положаја пролазила је доста широка сеоска стаза, која се даље, на неким мјестима сужавала камењаром и водила у Никшић. Јасно нам је било, ако непријатељ крене у пробој, кренуће овуда, и то цијелим људством и оруђима, па смо једног пушкомитраљесца и његовог помоћника поставили на око педесет метара иза нашег положаја, тамо гдје се пут сужава, на једном каменитом неприступачном ћувику. Њихов задатак је био, ако непријатељ, пробије одбрану и јурне да бјежи стазом, да га дочекају и пуцајући на њега из близине у тјеснацу, разбију. То су била два опробана борца који су више пута показали да заповијести извршавју војнички и савјесно.

Чета је настојала да заузме што бољи положај и да се што боље утврди, па је сваки борац направио испред себе заклон од камена. Чим нас је непријатељ осјетио, отворио је на нас јаку ватру, док смо ми поЕремено одговарали са два иушкомитраљеза и пушчаном ватром. Између ватрених положаја била је већином млада љескова и грабова шумипа, преко које се непријатељ оглашавао иза каменог зида којим је опасано црквено двориште. Борба се развила на цијелом сектору нашег Првог батаљона. Борбеним патролама које су пузиле према непријатељу, испитивали смо једни друге. Наше бомбашке патроле повремено су засипале непријатеља бомбама док су њихове послије два до три часа упорне борбе показале нервозу и очигу тежњу да испитају мјеста за пробој. Срећа је била што сам примијетио, враћајући се из бомбаша, да су наше бомбе ностале неефикасне. По томе и по другим знацима дошли смо до закључка да се непријатељ већим дијелом пребацио у шумицу ближе наше линије и да га ми °ада бомбама и ватром пребацујемо. Ово је било смјело лукавство непријатеља. Прошла је поноћ, ватра је почела дуж цијелог

фронта да јењава, само се на нашем сектору појачавала. Очито се борба ближила своме врхунцу и завршној драми што је хитно захтијевало нову тактику и брзо престројавање. Савјетујући се са члановима Команде чете (комесар Светозар Гаговић), с обзиром на непријатељско лукавство и намјере, усвојио сам сасвим нов план: напустити потпуно дефанзиву, приближити се непријатељу све ближе и напасти крајње офанзивно свим средствима. Шумицу смо сада и ми користили и приближили се непријатељу баш нос под нос једни другима. Четног секретара СКОЈ-а Милицу Кривачевић послао сам у Штаб Првог батаљона да тражи појачање за нашу Чету, а и због тога да је склоним да не иде са нама у бомбаше.

Тада смо се скоро сви, осим аутоматичара, распоредили у бомбаше и приближавајући се непријатељу поново направили заклоне од камења испред сваког борца. Наредио сам: прве бомбе бацити на десет метара испред себе, па све даље бомбама чистити терен од непријатеља, а ватру из аутомата и пушака отворити прво близу, па онда све даље по непријатељу. Поноћ је била већ давно прошла али, од експлозија, ноћ се била заруђела зором руменом. Створена је паклена ситуација за непријатеља, он се узмувао, његова ватра скоро је умукла, очито се поколебао, ваљда је осјетио страх за голи живот и у паници обрнуо леђа и дао се у дивље бјегство. Два Њемца то нијесу успјела, јер су била близу, па је један налетио на мене, а други на водника Рада Ђурковића *и* оба су била заробљеиа. Раде је добио као трофеј огреботину на лијевом образу и модрицу око лијевог ока, јер је „његов" Њемац био боксер, а мој вјероватно „кошаркаш", јер је држао руке у вис. Непријатељ је оставио ту још два мртва и доста ствари, спреме, да би био лакши за бјежање и ношење својих рањених и мртвих.

Користећи пуно изненађење, непријатељ је успио да се пробије лијево од нас. Ту је погинуо командир чете Мијо Недић, добар друг и стари борац.

Зора свиће, ми се прикупљамо, скупљамо плијен, лица су нам и даље напрегнута од умора. Чета није имала губитака, па је радост побједе била утолико већа.

Очито је да смо предухитрили непријатеља и вјешто га тукли.

Свануло је, срећујемо се, опуштамо се, сви некуд ходамо, сви говоримо у глас, смијемо се у глас, Чета почиње да се радује

побједи, животу и сунчаном љетњем дану. Послије два дана цијела ова групација Њемаца биће потпуно уништена од бораца Шесте бригаде. Такође, сљедећег дана ова борба наше Чете биће реконструисана и снимљена од једног совјетског фоторепортера, па ћемо 1945. године неке наше кадрове гледати у првом нашем филму „У планинама Југославије", али цио „четни филм" наша Чета још није успјела да види, јер, можда је и то вјечна судбина ратника.

Нвшо ЈОКСИМОВИЋ

НОЋАС МИ ЧУВАЈТЕ ЉУДЕ

Тридест првог азгуста 1944. године, Први батљон је добио задатак да нападне Њемце на утврђењу Видрован. Тадашњи мој командир Чете био је Мијо Недић, један од најомиљенијих бораца и руководилаца у Батаљону, па и у Бригади. Требао је тих дана да пође на нову дужност, за замјеника команданта Другог батаљона. Колико је волио Чету и другове, није хтио да пође док не изврши то вече задатак са Четом.

Када смо ноћу кренули на задатак. стално је звао командире водова и говорио им: ноћас ми чувајте људе као никада до сада. Као да је имао кеки предосјећај своје погибије. Ноћ је била тиха, ишли смо колоном нечујно и у току саме ноћи пришли смо на ивици шуме близу утврђења и почели да заузимамо положај. Први вод је одмах заузео положај, док су Други и Трећи вод продужили лијево од првог вода ивицом шуме и почели заузимати положај. Од ивице до утврђења била је исјечена шума, јер су је Њемци ради свога обезбјеђења исјекли и направили брисани простор. У том времену командир Чете сам је одређивао положај пушкомитраљесцу Душану Ђукановићу. Кренуо је да обиђе положај Другог и Трећег вода. Кренуо је десетину корака, док се зачуо само један пупањ од стране непријатеља. Тај исти хитац је смртоносно погодио командира Чете Мија Недића. У том трејутку сам чуо тихи узвик: „јао мени." Одмах сам притрчао до њега са још два друга и видјели смо да је смртно рањен. Наредио сам да се изнесе са положаја и одмах обавијестио команданта Батал-она Ананија Петровића, који се налазио недалеко од нашег положаја. У међувремену сам обавијестио и командире Другог и

Трећег вода, с тим да се борцима не саопшти вијест о погибији командира док се не изврши задатак.

Нијесмо дуго чекали док је дат знак за напад. Почела је жестока митраљеска ватра са свих страна. Гађана су утврђења „базукама" које смо имали у свом наоружању Пратећег вода Батаљона. У гој жестокој борби примицали смо се све ближе непријатељу, бацали ручне бомбе и извршили јуриш на утврђење које је за кратко вријеме било заузето.

Њемци су на том положају оставили доста мртвих и рањених, док је једна мања група кроз ноложај Прве чете почела да бјежи у праЕцу Никшића. У том пробоју није се могло отварати ватра из оружја, већ су се наши борци похватали у коштац и са кундацима пушака убијали Њемце. Том прликиом наш борац Раде Ђурковић је задобио ударац кундаком од кога му је била поломљена вилица.

Њемци који су успјели да пробију положај Прве чете покушали су да побјегну у правцу Никшића, али у томе нијесу успјели. Наше засједе су их дочекале и један дио побили, а други заробили, тако да са тих положаја нико од Њемаца није успио да се врати у Никшић. У овој борби је разбијена једна комплетна њемачка јединица која је држала тај положај. Такође је заплијењена већа количина ратног материјала и оружја. Наши губици су били један погинуо и три рањена друга. Погинуо је командир Чете Мијо Недић, а рањен је Душан Влаховић, комесар Батаљона, од минобацачке гранате у непосредној близини положаја. Такође је рањена Милка Шћепановић, борац Треће чете и Раде Ђурковић, из Прве чете.

Милош ЧУРОВИЋ

УТВРЂЕЊЕ ЈЕ ПАЛО

Августа мјесеца 1944. године приликом VII непријатељске офанзиве и наше одступнице из околине Никшића, Жупе и Горњег Поља за Злу гору, VI црногорска ударна бригада је добила задатак да нападне Уздомир, Градину и Вироштак, које су држали Њемци и четници и да вратимо све раније положаје које је Еригада доста дуго држала у околини Никшића.

Наш 1. батаљон се тада налазио на положају у Злој гори, сјеверно од Никшића, гдје смо над Горњим Пољем држали стражаре и вршили предстраже.

Негдје крајем августа 1944. године добили смо испред ноћи наређење за покрет и за напад на утврђење Вироштак, у којем су били јако утврђени Њемци и четници, у зиданој кули и рововима.

Близу утврђења којега смо нападали, стигли смо око 12 сати ноћу, гдје нам је било саопштено да се имамо сазути да нас непријателз не би открио док прићемо до испод самог утврђења на 20 метара одакле је почињао брисани простор, јер су непријатељски војници посјекли сву шуму и шибље у непосредној близини утврђења.

Када су се наши бомбаши привукли на погодно одстојање и огласиле се експлозије њихових бомби, почео је и наш бацач да туче непријатељско утврђење, али, на жалост, непрецизно. Остали батаљони Бригаде су истовремено напали Уздомир и Градину. Ватра је била тако жестока да се имао утисак како утврђење гори у пламену. Свјетлећи меци су парали на све стране и са готово непрекидним експлозијама бомби, мина и граната и бљеском непријатељских ракета стварали језиву атмосферу.

На одсјеку испред моје 1. чете борба је трајала један и по сат док,утврђење није коначно 'заузето. У овој борби био сам близу командира чете Мија Недића, који је погинуо од непријатељског куршума још на самом почетку. Данима послије његове погибије туговали смо за овим примјерним старјешином и другом. По општем увјерењу био је један од најхрабријих бораца и најуспјешнијих командира у Бригади. Доживотно ћу памтити велику тугу на лицу његоЕих сабораца приликом његове сахране сјутрадан, послије погибије, на гробљу у Видровану.

Непријатељ је само у овој борби са јединицама 1. батаљона имао 10 мртвих и 12 заробљених војника и старјешина, и тако нам бар донекле залијечио тешке ране за нашим погинулим и рањеним друговима.

Истог дана послије сахране Мија Недића, добили смо наређење од Штаба Батаљона да сваки војник заузме свој положај који је имао приликом напада на Вироштаку, јер се међу нама нашао ратни филмски репортер Црвене Армије Виктор Муровцев који је камером снимио наш поновљени импровизовани напад.

Радомир Б. ВУКСАНОВИЋ

ЦИЈЕВ ОД БЈАРЦА ЈЕ БИЛА ЗАЛИВЕНА

Наша Прва чета Првог батаљона налазила се крајем августа 1944. на положајима југозападно од Горњег Поља. Горње Поље су тада као цјелину контролисали ватром Нијемци са четницима из утврђења. Још у току дана дошло је до отварања ватре са једне и друге стране, што је омогућило нашим етарјешинама и борцима да се одреди и утврди положај њемачких и четничких јединица на положајима, као и распоред ватреног оружја и оруђа непријатеља.

Прва чета добила је задатак да са још неким дјеловима Првог батаљона изврши напад на једно јако утврђење и неке друге положаје у Горњем Пол.у, у току ноћи. Извршене су све припреме за напад по водовима, контрола исправноети оружја, попуна муницијом и бомбама, као и преглед остале опреме. Командир Чете је одредио правце кретања водова за напад и линију за извршење јуриша у циљу уништења и присиљавања непријатеља на повлачење према Никшићу. Прва чета нападала је на десном крилу дјелова Првог батаљона, а Први вод у коме сам ја био на десном крилу Прве чете — десио од утврђења. Рокирао се што више десно, тако да када је извршен општи напад, Први вод се нашао супротно од утврђења и Уздомир му је био иза леђа. Испред прве десетине дио зидине је био до пола срушен — претпостављам зубом времена.

Од јаке пушчане, аутоматске и пушкомитраљеске ватре и експлозија бомби створио се прави пакао. Земља је подрхтавала. Свјетлећи меци шарају небо као звијезде, бомбаши непрестано бацају бомбе, а „шарци" због непрестаних рафала потискују рамена својих нишанџија. Борба је трајала до пред зору, ватра не престаје, цијеви оружја, рекао бих, горе, могао би човјек припалити цигарету. Нема се времена и кад би је било. Поштује се дисциплина која је јача од жеље и потреба. Одједном „шарац" престаде да везе — дејствује у правцу порушеног зида. Саопштавамо путем везе да је „шарац" у застоју. Тражи се одговор имамо ли мунипије. Одговарамо потврдно. Наређују да се застој отклони. Не иде, чаура је оетала у лежишту, затварач правилно окренут, муниција у реденицима, а на прсту се осјећа да је извлакач исправан. Значи, заливен је и квар не може да се брзо отклони.

Помјерисмо се лијево два-три мтера. Њемци су осјетили да је на том правцу „шарац" престао да отвара ватру и то користе за повлачење. Вршимо притисак ватром из других оружја и бомбама. И они отварају ватру из покрета. Гори им под ногама, па су се дали у бјегство. И овом приликом је њихова намјера да уз помоћ четника потисну партизанске јединице према Дурмитору, Босни и Херцеговини осујећена.

Мирко ИВАНОВИЋ

СКОЈЕВАЦ РАМО

Послије капитулације Италије, добар број политичких затвореника из Црне Горе, који су се иалазили у италијанским затворима и логорима, успис је да избјегне њемачко заробљавање и повезао се са италијанским нартизанима. Неки су пријешли у Југославију и одмах се повезали са пар.тизанским јединицама, да би наставили борбу до ослобођења, али многи од њих нијесу дочекали толико жељену слободу, јер су погинули на ратиштима широм наше земље. Један од таквих палих бораца био је и Рамо Дабезић, борац Шесте црногорске народноослободилачке ударне бригаде.

Рамо Дабезић је у Шесту црногорску бригаду ступио по повратку из италијанског заробљеништва. У Црну Гору се вратио преко Дрвара. Причао је да је по италијанским законима био осуђен на тридесет година затвора. У оптужници која га је теретила стајало је да се као припадник партизанског покрета борио против италијанских оружаних сиага. У ствари, овај патриота је био суђен од окупаторекоr суда зато што је био напредан омладииац и патриота СЕОје земље.

Рамо је био у саставу Прве чете Другог батаљона. Убрзо по доласку у јединицу почео је да се истиче личним примјером, храброшћу и, надасве, дружељубљем, тако да је за кратко вријеме постао врло омиљен међу борцима Прве чете. Био је пушкомитраљезац. То је у то вријеме била особита част сваком борцу, јер аутоматских оруђа није било довољно, а пушкомитраљесци су могли бити само провјерени и храбри борци. Рамо је увијек био један од добровољаца који је желио да прати својим пушкомитраљезом борце бомбаше. Појверење између бомбаша и пушкомитраљезаца њихових пратилаца при повлачењу послије избаче-

них ручних бомби морало је бити бескрајно. Животи бораца — бомбаша овисили су, у неку руку, од пушкомитраљесца који их је штитио. У том погледу Рамо је уживао велико повјерензе свих, јер је убрзо показао да успјешно обавља сваки повјерени му задатак. Такав је био и тако су га прихватили сви борци 1. чете.

Ноћу, 31. августа на 1. септембра 1944. године, 2. батаљон се забацио иза леђа њемачким јединицама које су се утврдиле на положају Градина код с. Растовца. С Њемцима је било и црнокошуљаша — италијанских фашиста, који су се послије капитулације Италије прикључили њемачким јединицама. Остали батаљони Бригаде нападали су непријатеља у рејону с. Видрован. Други батаљон пошао је на извршење задатка из с. Стуба. Неопажено се пребацио испод Уздомира, а затим прегазио. ријеку Зету између с. Милочана и с. Малог Брезсвика и неопажено се забацио окупаторским јединицама иза леђа. Пошли су бомбаши. Пошао је и Рамо с пушкомитраљезом да их, по устаљеном обичају, штити. Бомбаши су извршили задатак убацивши бомбе у непријатељске бункере. Рамо је својим пушкомитраљезом штитио њихов повратак, којом приликом се изложио убитачној ватри непријатеља и био смртно рањен.

Убрзо се међу борцима пронијела вијест да је у овој борби тешко рањено више бораца, међу којима и Рамо Дабезић. Друг Рамо Дабезић спадао је међу храбрије борце 1. чете. Али, тјешили смо се да ће друг Рамо пребољети задобијене ране. Одмах је организовано његово извлачење. Направљена су носила и отпремљен у Болницу Приморске оперативне групе, која се налазила на простору Бањана.

Иако смртно рањен кроз грудни кош, због чега је једва говорио, Рамо се са носила распитивао, о исходу борбе — колики су наши, а колики непријатељски губици и што је од оружја заплијењено. Другови су му све испричали, носећи га ка Болници. Међутим, Рамове ране су биле смртоносне. Није издржао. На путу за Болницу Рамо је на носилима издахнуо. ГЈрије умирања, посљедње су му ријечи биле: „Кад смо тако удесили њемачке и италијанске фашисте, сад не жалим што умирем".

Колона с рањеницима је застала. Спустила је носила на земљу, али Рама више није било међу живима. Замјеник командира чете Вукота Голубовић, и сам тешко рањен, замолио је другове да његова носила принесу до Рамових. Тешко је могао да покреће главу, али је то урадио с крајњим напором, желећи да се тако својим блиским присуством опрости од друга Рама Дабезића. Плакали су Рамови другови, али што се ту може, рат је, а рат не бира жртве.

Рамо је био веома ведре нарави, до краја одан циљевима НОБ-а, дружељубив, дисциплинован и озбиљан. Иако је провео

врло кратко вријеме у 1. чети, брзо се уклопио у колектив и као такав постао веома запажен, због чега су га сви другови подједнако волјели.

Друг Дабезић је сахрањен у селу Стуба, изнад извориштa ријеке Крупац (сада Крупачко језеро). Сахрањен је на малој заравни у хладу јасена поред раније сахрањених другова. До ок~тобра 1947. године друг Рамо је мирно почивао међу својим друговима. Октобра 1947. године, његов стари отац ископао је посмртне остатке свога сина и однио их и сахранио у Рамовом родном мјесту на падинама планине Румије. Приликом сахрањивања другови су заједно са њим закопали брошуру из које су скојевци учили и савлађивали градиво из марксизма. Приликом ископавања Рамових остатака, брошура је послужила за идентификацију.

У знак сјећања на погинулог сина, Рамов стари отац погидао је својим средствима спомен-чесму на једном од путева планине Румије, чиме је трајно обиљежио успомену на њега и све оне који су уградили своје животе на олтару слободе и братства и јединства југословенских народа и народности.

Душан БОЈАНИЋ

ЖИВОТОК ОМЕЂЕН ИЗВОРИМА

Мијо Недхчћ погинуо је на брду изнад Видрована тридесет првог августа 1944. године. На његовом гробу није ништа записано. Остала је хумка без знака, без слова и броја. Таква је судбина ратника. Обиљежаван^е тражи вријеме, вријеме у слободи, за коју они себе дадохпе. Сахрањен је онако како су сахрањене стотине његових другова. Набацана је земља, а изнад главе усађен повећи нераван камен. али природан и бијел, посве бјелцат као снијег. Гроб у шуми, ратни, ни превише дубохс нити плитак, ни превише комотан. Таква је иза ратног окршаја остала Мијова хумка. А под хумком остао је на вјечној сгражи и биљегу човјек са осјећајним народним срцем, увијек загледан у људе, у борце своје чете, њихове патње и наде, х-вихову глад и бесаницу, у ране и крв проливену. Остао је да почива храбри борац, силовит и смион, чврст као гранитна стијена који је своју храброст тихо и ненамјетљиво преносио на друге; бомбаш без страха и зебње; командир који је знао и умио да води своју чету у јурише и борбе, да чува људе и да заједно са својим друговима остварује ратне успјехе.

Рођен у селу Борковићи, повише извора Пиве, Мијо Недић се још у свом дјетињству огледао у бистрој води извора Око, гдје је угледавши свој лик као у огледалу размишљао како да се ослободи недаћа које су притискивале људе његовог краја. На врелу Ока огледао се Мијо као дјечак док је још маштао о ликовима јунака из народних пјесама које је учио наизуст или слушао док су их пјевали планинштаци уз гусле у дугим зимским ноћима. Ту је пролазећи изнад врела Пиве и крочио прве кораке у живот, осјетио његове љепоте и недаће. Ту га је запљуснуо талас младости кад је силазио Манастиру на сијела, скупове или вашаре.

Кад је рат отпочео, Мијо Недић се отиснуо са свог извориштa пивског, прошао многе окршаје и борбе, калио се и сазријевао, задобијао ране, сам се превијао и лијечио. Корачао је на челу Друге чете 1. батал>она Шесте црногорске бригаде од оснивања ове прослављене јединице. У том свом ходу носио је и корак свог рођака Тодора Недића, тог биетрог и кршног момка, омиљеног комесара Прве чете истог Батаљона, што погибе на Бијову гробу 1943. године, одмах послије формирања Бригаде. Мијо је његову смрт поднио достојанствено и храбро. Ммали су нешто више међусобно од крвног сродсгва, јер су расли заједно. Заједничке су им биле дјечије радости, младићке патње и наде, иста стремљења и идеје. Од тада је прошло много времена и у том времену памћења су нестајала под велом минулих година. Мпак, понешто је остало у сјећањима, да подсјети и посвједочи, па макар то био само разгрнут траг његових ратних корачаја, или само корак упамћен и незаборављен.. .

У Штедимским главицама, покрај Никшића, Нијемци су тог фебруарског јутра 1944. године застајали да би затим кренули према Кусидама. Немилице су трошили челичне кугле а кроз драчу и камењар чуло се како урвају поклекло камење и како се ломатају. Мијо је двогледом осматрао њихово кретање, положај своје Чете, Штедимске Главице и Крупац како мртво лежи у прикрајку Капина поља. Одлучи да се пребаци мало напријед, у некакав љути крш. Помисли да ће одатле имати бољи преглед. И збиља, видио је све испред себе као на длану. Посматрао је Зету како протиче и гргољи поред Чете, пролази кроз њемачке положаје и шуми и вијуга кроз своју земљу и туђинску војску. Видио је камени мост, трошне кућице напаћених људи и раштркано стадо оваца уплашено од пуцњаве. Наједном запљуснуше зрна око њега. Кидала су кукрикове гране, одбијала камен од камена, Мијо се наглао трже. Осјети некакву врелину кроз ногу и спусти руку тамо гдје осјети бол. Покуша да тај бол ухвати као грч, сакупи и заметне у чвор. Кад пригуши бол, испружи руку и угледа крв. Примириса је, ни сам не знајући због чега.

Учиње му се да је црвенија него што је гледао као дјечак кад би помиљела која капљица из носа или какве посјекотине. Спуза се потом испод крша у омању заклон, узе завој из торбице и преви рану. Метак се провукао кроз бутину и зарио се негдје у земљу коју он толико воли и брани од туђина. Једнако их обрани исто зрно — земљу, његову родну груду и њега, њену одбрану.

Мијо се под ранама пентрао гудурама, пребацивао, рамао, командовао Четом. Из ране би понека кап крви канула и пала на бијелу плочу сунцем испечену и вјечно жедну и жељну влаге, па макар ту жеђ гасила и људском крвљу. У том његовом кретању, пребацивању, у командовању и бризи о Чети било је нечега дирљивог, нечега што гане људску душу. Није Мијо хтио за болницу, јер рана без озљеде кости, како је назва, прије зарасте у борбеном строју. и заиста, у ходу, на ногама, из борбе у борбу рана му је зарастала и зарасла таман онако како је то Мијо рекао.

У селу Кокошнице све су куће од камена. И кровови, скалине и кућни прагови. Око кућа су подигнути зидови од наслаганог камења, све сама сухомеђина, грот, сувозид. Кокошнице, село у камену и од камена, запосјели су Нијемци. Према њима се упутила од Загоре, Добрске жупе, Пржника, Метериза па преко Лаола колона уморних бораца Првог батаљона. Кретали су се под сталном ватром њемачке артиљерије све док су могли топови дотурати. Ноћ је, осми април, 1944. Хладно је. Мјесечина открива сваки покрет кроз чистину. Сјенке не напуштају ничији траг, траг онога што се креће. Друга чета је запосјела Кокошнице од Црнојевића Ријеке. Сваки борац је заузео положај у камењару. Само је Мијо у покрету, он није на једном мјесту, његово мјесто је дуж положаја. Пребацује се од борца до борца, разговара, опомиње на опасности што вребају. Говори о хљебу, ватри, обући или сну, изговори понеки стих владике Рада, помене Клаузевица или Фрунзеа, о којима су многи тек понешто чули а многи ни толико.

Мијо је своју жеђ за знањем утољавао читајући од најранијих дана кад је завршио основну школу. До многих књига је долазио кад је ишао Пивском мансатиру, гдје се скоро увијек неко нашао од касније познатих учесника револуције и организатора овог ослободилачког рата. Мијо је све то што је научио и сазнао умио уткати у нити борбе, у животне радости при почивку или у ходу док би се кретали на неки задатак. Добро је познавао сваког борца и за сваког од њих имао праву ријеч. Давао је задатке свима. Себи је остављао најтеже, па и оне који му као командиру нијесу припадали. За њега је лични примјер начело хшвљења, школа, наук. Тако је он својим примјером освајао људе око себе, без тешкоћа рекло би се стицао и стекао повјерење.

Пребацујући се са положаја размишљао је како освојити митраљеско гнијездо наднијето изнад Чете. Из њега сикће ва,тра, сва пржи испоред себе. У размишљању га прекиде женски глас. Препозна га. То је био глас Милице Кривачевић, борца, жене-бомбаша, друга. Милица, та снажна и борбена жена, ратница испод Дурмитора пратила је и сад свог командира са жељом да се нађе у невољи као безброј пута раније што је била својим друговима. Њен коврџави перчин који јој је испод капе падао према раменима паде му у очи. Пребаци се до ње. Отуда је поиово осматрао бункер и прилазе до њега. Бомбаш најлакше уништи бункер кад му се добро приближи — промрмља и нареди јој да му донесе коју бомбу и да остане у заклону иза камена са кажипрстом на окидачу. Са пуним џеповима бомби пузио је кроз сјенке сувомеђине док су изнад њега зрна парала ваздух. Окретао се четном положају, заматрао мјесец, оцјењивао растојање до ватреног гнијезда. Кад је отвор бункера био скоро иа дохват руке, убацио је једну, другу, па трећу бомбу. Затим се приљубио уз земљу, пригрлио је објема рукама дишући у њу и покореиу и * слободну. Експлозија се разлеже. Бункер оста пуст, леден, разорен, а из њега је занијемио сваки пуцањ. И тек што се поврати од уђутканог ватреног гнијезда, нагази на рањену Милицу. Ишла је за њим на бункер, далеко од камена иза којег је требала да штити командира — бомбаша. „Прекршила си наређење!" — оштро је прекори, иако је видио да је рањена, преви је и оде положајем Чете на коју више није сипала ватра из бункера што се повисочије уздизао изнад Кокошница.

Јутро се тек назире. Праскозорје дијели ноћ од дана. Десети је април 1944. године. Веље брдо се разбашкарило и раширило евоје груди као уморан ратар послије напорног дана кад легне да се одмори. Земља је измрзла, а трава се стидљиво појављује послије зимског сна, некако спарушена, танкоживотна. Камење испрано снијегом и првим пролећњим кишама постало је још оштрије, крхтије и трошније као да је испечено у некој огромној пећи. Све је то пуно некаквих гомила, позида, рупчага и шкрапа, терен тежак до зла бога. Доље испод брда лежи Подгорица. Смјестила се ту као да се хтјела заклонити од вјетрова околним брдима и брежуљцима. Борци су заузели заклоне у тим јамоликим шкрапама. Отвори пушчаних цијеви зјапе према граду под Горицом. Сваког тренутка очекује се напад Нијемаца. У том ишчекивању, у тој станци рађа се као вјечиост дуга напетост. Она ће намах нестати чим први рафали засијеку крај ушију, кроз мирни небески простор. Мијо није имао времена о том да размишља. Он је, чини се, другачије преживљавао то унутрашње кључање и сагоријевање што се рађа у човјеку прије него што почну пуцњи и борба плане. Ишао је положајем, све нешто загледао, прорачу-

навао, наређивао. И тек штс је сунце својим зрацима додирнуло росу по врховима околних брда, гракнуше топови. Ускоро заштекташе митраљези, зацикташе аутомати и пушке, засуше бомбе. Веље брдо је у пламену. Пуцало је, пламћело и горјело васцијели дан без престанка. Кад сунце поче нагињати починку, напад и јуриш Нијемаца поста све снажнији. Пребацују се, пузе, иду корак по корак. Бацају ручне бомбе и оне округле, и оне дугачке од двије педи што их борци у пошалици називаху „качамаљ", ваљда што су отприлике дужиие качамаља, пуромета. Ковитлају се те дугачке наказе изнад глава бораца, падају, експлодирају. Понеку би ухватио који борац онако ,живу" и снажним замахом је вратио назад нека експлодира тамо одакле је бачена.

Пустити Веље брдо значило је смрт Чети, Батаљону, свима на том положају. Мијо је то добро знао. Није оклијевао ни за секунду. Скочио је иза заклона, скинуо капу на којој се једва видјела петокрака са српом и чекићем, нанунио бомбама, прескочио до једног љутог крша што се уздужно пружио према Нијемцима, ка Подгорици. Бацао је бомбе доље према Нијемцима, па десно и лијево да га не би опколили. Започео је потом и јуриш! Од тог јуриша што га Мијо започе и даде му снагу и прве кораке Нијемци се зауставише и суновратише низ стрмину Већег брда, да се доље у Подгорици прикупе, да се преброје. Многи су оставили живот на тој вјетром и чежњом за слободом исушеној земљи, на камењару што тежи ка небеским висовима, по рупчагама што зјапе под небеским сводом као велике незајажљиве чељусти.

Тек што је Веље брдо обавила ноћ, настала је тишина. Само се покаткад чуо звекет ашова и топот лопата при удару у камен. То борци сахрањују погинуле другове, покривајући их земл,ом што живот дадоше за њу. При врху Већег брда Трећа чета сахрањује Војина Марковића, а у једној малој увалици окренутој према бјелопавлићкој равници борци Друге чете сахрањују Милоша Одаловића, неустрашивог момка из околине Никшића. Мијо је стао изнад његова гроба, а низ лице му је потекла суза. Клизила је лагано док се није загубила у капљицама згрушане крви на уморном лицу. „Огреботина", рече Мијо кад руком обриса лице и на длану видје трагове крви. Залутало парче бомбе му је направило бразготину прекс- десног образа. Тако и ова његова рана је само огреботина што ће зарасти у борбеном строју, рана што није озлиједила кост.

Један сат је до поноћи. Тридесет први август 1944. године. Све је тихо и мирно. Само понека узнемирена птица прхне оштрим заокретом око високо уздигнутог звоника у којем виси старо звоно цркве горњепољске покрај Видрована. У залеђу Мијове чете лежи Шипачно. Сел->ани Шипачна су наизглед утонули у сан. Десно, крај цркве, заузела је положај Трећа чета. Тамо је и

Штаб Батаљона. А доље, изнад чистог и бистрог Видрована Прва чета је пресјекла пут Нијемцима ирема Никшићу. Сви су у једном кругу као у каквом несагледивом колу спучили своја крила око Нијемаца и њихових утврђења.

Заетавши на положају у очекивању тренутка за напад, Мијо се обазрео неколико пута десно и лијево, па према бункерима. Погледом кроз ноћ без мјесечине желио је да обухвати све око себе, и борце своје Чете, остале чете Батаљона, равницу Горњег Поља и Уздомир, горд, висок и натмурен. Загледао је у звијезде приковане за далеко плаветнило неба и високо слободно небо далеко од рата и земаљских зала и пакости. И у том му се од Видрована учиње да је покрај Ока, извора Пиве, и своје дјетињство и предратни дани изиђоше му пред очи јасно као на длану. Никада му тако родни крај и обронци, околна брда, Око и Кањон Пиве нијееу тако лијепо изгледали. Појавише му се пред очи слике Манастира и скупова иа које је долазио под изговором да иде на вашар. Виђе себе како прима књиге и материјал и учиње му се да чује ријечи упозорења на опасност и будност. Мијо се промешкољи и осјети у грлу и грудима неодољиву жељу да запали цигарету, такву жељу да јој се није могао одупријети. Није ни слутио да се тим погледом и виђењем опрашта од своје Чете, од тог неба, од рођеног Борковића, од свог хшвота. У том магновању и очекивању знака за јуриш проломи се пуцањ кроз тишину ноћи. И први хитац, прЕа челична кугла што те ноћи бљесну и прсну, прође кроз велико, увијек људско и топло Мијово срце. Врела крв се расточи по грудима, по камену, по земл.и горњопољској. Текла је оставл-.ајући за собом црвени траг. Текла је док је била врела, док се млакоћа држала још у течности, док се није охладила, отврдла. „Погину Мијо!", пуче глас као гром, глас брз и оштар који се зари у срца сваког борца к'о пушчано зрно. Глас помијешан са узвицима јуриша био је јачи од најјачег пуцња.

Утврђење је у пламену. Све се пролама, тутњи, ври. Тако је и на Градини гдје Други батаљон просто разноси у ваздух и дрво и камен. Пред саму зору умукоше пуцњи изнад Видрована. Настаде тајац као да се еа утврђењем нешто десило. Први Нијемци су се предали у зору а последњи сјутрадан кад су сунчеви зраци огријали уморне борце. Птице су поново настављале свој безбрижни лет и сјекле ваздух око звоника. Батаљонски санитет је превијао рањенике. Међу рањеним је и Душан Влаховић, политички комесар Батаљона, његова душа. Човјек који је својим знањем, методичношћу и нарави био узор свима који су га познавали. Био је увијек спреман да укаже, поучи, са неком особитом благошћу пренесе искуство и знање на млађе, осоколи и покрене. Друга чета је сахрањивала на брдашцу изнад Видрована Мија

Недића, свог друга, свог незаборавног командира. Ту је остао да почива Мијо Недић чији је живот започео на једном врелу, Оку, врелу Пиве, а угасио се на другом врелу, врелу Видрована. Ваљда је усуд хтио тако да му животни почетак у нечему личи иа крај, да му је живоТок омеђен изворима. Из Видрована је извирала чиста и бистра вода. Пролазила је кривудавим коритом тихо и лагано. Протицала је према Никшићу чиста и би~стра видрованска вода остављајући изнад свог врела, као на вјечној стражи, командира Мија, човјека и борца чији су ратни корачаји оставили иза себе траг по коме се и данас може препознати.

Светозар ГАГОВИЋ

ФРИЦ У ШТАЛИ

Послије успјешно изведеног напада на њемачку посаду на Градини јужно од с. Растовца у Горњем пољу код Никшића, рано изјутра неко рече да се у штали или у кући Марковића на тавану налазе Њемци. У близини куће Марковића смјештен је Штаб 2. батаљона. Као обавештајни официр Батаљона са одјељењем извиђача брзо опколих кућу и покушах да утврдим колико их има и гдје су. Из куће се нико не јавља, а у штали се налази свезана стока. Домаћин куће Марковића био је у четницима и налазио се у гарнизону Никшић. Убрзо утврдисмо да Њемци нијесу у кући, већ у штали, зато сву нажњу усмјерисмо на шталу, коју опколисмо са три пушкомитраљеза.

Штала је била покривена сламом, а унутра на тавану била је већа количина сијена. Послије неколико покушаја, чак и пуцања у вис, нико се не јавља. У једно доба појави се на вратима један Њемац, али не можемо са њим да се споразумијемо колико их још има. Њега позивамо да се преда Њемац нешто рукама објашњава, а затим се повуче унутра. Пошто се нијесмо успјели споразумјети, а како се Њемац вратио у шталу након кратког чекања, закључисмо да се Њемци спремају на отпор и да нас могу изненадити. Стога донијех одлуку да из сва три пушкомитраљеза отворимо ватру по крову штале, чији се кров запали од дејства свјетлећих метака. Тада Њемац изађе, предаде се и даде нам до

знања да унутра нема других Њемаца. Брзо уђосмо унутра и спасисмо стоку од похсара.

Касније ,је у Штабу Батаљона утврђено да је Њемац побјегао са положаја, сакрио се у штали, брзо заспао и тако гласно хркао да је сам себе открио.

Мило ЂУКИЋ

РАНО ПРЕКИНУТА МЛАДОСТ

Још као ђак ваљевске Средње пољопривредне школе Владимир-Владо Гаговић је у свом родном Безују покушавао да мијења устаљене навике рада и живљења. Све што је научио и видио у предратним данима почео је претакати у поднебље које до тада није имало прилику да се обогати са новим пољопривредним културама. У свом заносу овај млади ђак је имао успјеха, па је са пуно жара и нараслих жеља преносио стечено знање на своје сељаке који су га изреда цијенили и вољели.

Кад је дошао рат, све је то Владимир морао оставити. И књиге и очево огњиште да заједно сагоре у пламену што га уждише паликуће окупаторске. Умјесто књиге, у његове невјеште руке обрела се пушка и Владимир се једнаким х-саром завјетова да ће се борити за одузету слободу.

Прије доласка у Шесту црногорску бригаду прошао је неколико јединица. У Четвртом батаљону ове бригаде Владимирова скромност, племенита једноставност, ненаметљивост и жеља да своје знање пренесе на друге брзо је стекла симпатије другова. У вријеме предаха и одмора, Владимир је описмењавао друга крај себе, припремао четне приредбе, писао и уређивао џепне новине, одржавао часове из историје, географије или политике. У борбеном строју Владимир је био у првим редовима. Насмијан, тих и .једноставан у опхођењу корачао је у колони или отварао састанак четног актива СКОЈ-а. Изабрали су га за секретара управо ти храбри скојевци, бомбаши и неустрашиви митраљесци који су увијек били међу првима.

Била је блага септембарска ноћ а Трећа чета је нападала на Њемце и четнике у Гребицама. Требало је нанијети ударац непријатељу који се забарикадирао у први појас утврђења које се пружало од Уздомира и Гребица до Капина поља. Борба је трајала током читаве ноћи, а у раздјело ноћи од дана Чета се морала повући. Борци су се сврстали у колону и журним корацима

хитали поред Уздомира према Стуби. На челу колоие је командир. Тог јутра се на зачељу колоне кретао Владимир Гаговић, а испред њега је ишла млада Јованка Стругар, четни референт санитета. Престала је пуцњава из њемачких утврђења. Све се утишало сем што се јутарњи цвркут птица благозвучно преламао увлакама Уздомира.

Осванула је сриједа, 13. септембар 1944. године. Тек који минут пошто се сунце почело рађати, помаљало се иза брда некако успорено као да не жели да буде свједок умирању и нестајању Владимирове младости. И док је оно тако застајкивало, на Уздомиру су Њемци на нишанским справама укопаног бацачког гнијезда одмјеравали растојање до партизанске колоне. Кад су све прорачунали, почели су минама хранити незаситу цијев овог разорног оруђа. Мине су падале поред колоне која се пребацивала према Стуби. Владо је ишао мирно и са осмјехом на лицу. Као да је својим безбрижним ходом пркосио смрти. Кад се окренуо да погледа према Уздомиру, дуже је задржао поглед на јутарње сунце и његову румен. То је посљедње што је видио у свом кратком животу. Септембарско сунце у рађању!

Мина се отиснула са Уздомира својом убацном путањом. Док се приближавала колони, чуло се оно нејасно шуштање и пробијање кроз ваздух. Наједном се распрсла уз снажну експлозију. Као мућа скршила је дрвеће, разорила земљу, искидала камење. Дим се полако одвајао од земље. Колона се кретала испод завјесе дима и прашине. Само су остали да леже на земљи смртно погођени Владимир Гаговић и Јованка Стругар. Њихова млада крв је потекла кроз росу тог септембарског јутра. Мине из бацача са Уздомира су и даље падале око бораца који су носили тијела својих погинулих другова. Са сузама у очима сахранили су Владимира и Јованку у једној увлаци одакле се могао добро видјети Никшић и Уздомир, што постојано пркоси људима и времену.

Милосав ПОЛЕКСИЋ

ОКРШАЈ СА ЧЕТНИЦИМА У ЗАГАРЧУ

Септембра 1944. године налазио сам се са четом у засеоку с. Гропа у подножју планине Мали Гарач, и смјештен у кући Ћупића. У раним јутарњим часовима једна жена каза нашој патроли да смо опкољени. У исказ ове жене наша патрола посумња због чега ју је довела V команду чете. Жена узбуђено и уплашено каже

нам да је родом из породице Драговића, да је удата у Шћепановића у с. Загарчу, да нам је пријатељ и симпатизер, па нас обавјештава: да су ноћу четници преко с. Бандића и с. Комана изашли на Мали Гарач, а да наступају од моста на р Сушици и од Кошћелове Главице и да су нас већ опколили. Жена рече да јој ,је муж у четницима, па је ова обавјештења од њега сазнала.

Жена је рескирала свој живот да би нас обавијестила. Брзо смо то провјерили и утврдили да жена говори истину. Од с. Плана и с. Кошћелова Главица наступала је главнина која отпоче борбу са нашим истуреним дјеловима. Брзо донесосмо одлуку. Комесар чете (аутор овог чланка) са два ојачана вода пође у сусрет главнини, а командир чете Еладо Стојановић са остатком чете на Мали Гарач да ликвидира њихову позадину. Ко ће иа који правац ићи од нас двојице, почесмо се прегонити. Командир је хтио да он иде мјесто мене и каже да ћу ја погинути ако одем. Пошто сам га питао да ли је и он од крви и меса и да ли може и он да погине, споразумјесмо се да ја идем према главнини.

Брзо ступисмо у борбу јер су четници већ силазили у с. Загарач. Првим плотунима заустависмо њихово надирање, иако су били бројни око 400 — 500 четника. Циљ нам је био: прво, ослободити Мали Гарач и обезбиједити слободно комуницирање са главнином јединица нашег 2. батаљона. Ја и командир чете одржавали смо везу куриром. Заметну се жилава и упорна борба која осујети непријатеља да даље настуиа. У помоћ нам притече Команска теренска чета, чији командир бјеше Михаило Прелевић.

Када смо добили обавјештење да је Мали Гарач већ посједнут, одлучисмо да се постепено повлачимо уз пружање отпора, и да до пада мрака одржимо положаје у подножју Малог Гарча изнад кућа с. Гропа које је доминирало с. Доњим Загарчем. Пристиже и командир чете. У садејству са Теренском четом брзо се прегруписасмо и спремисмо за напад, с тим да нико не смије опалити ни један метак док се не приближшмо на блиско одстојање. Све вријеме четници су урлали по с. Загарачу, пријетили, псовали и радовали се нашем поразу. Међу њима је главни командант био неки Вуковић, који је своју сестричну партизанку називао свакојаким погрдним именима, јер га је она препознала. Наша наредба је обавезивала сваког борца. На дати знак, отворисмо јединствену ватру из свог наоружања уз узвике „ура, јуриш". Тим одлучним налетом четници су били изненађени. Напад поче давати резултате, четници се поколебаше и почеше да се извлаче, што нас доведе у лозицију да пређемо у гоњење према Спужу и Подгорици и умјесто да они нас униште, ми њих протјерасмо и нанијесмо им велике губитке.

Мило ЂУКИЋ

ПИЈАНИ МАГАРАЦ

у септембру 1944. године налазио сам се код 1. чете 3. батаљона и пратио њен рад. Ту негдје на домаку села Тоголши 1. чета би распоређена у једну запуштену четничку кућу. Пред пад мрака наиђе једна средовјечна жена и поче нешто да гунђа и пријети, из ње избија непријатељска горчина. Са собом води једно ухрањено магаре са неколико вреће на самару. Упитах жену куда иде? Она ме мрко погледа и набусито рече да иде својој кући. А на питање гдје су јој остали укућани, она одговори: „Тамо су гдје им је и мјесто". Наставих дијалог:

— А шта ћеш ти сама овдје да радиш, знаш да може да запуца сваки час?

— Неће до сјутра, одговори жена.

— Аха, то значи да ти сјутра идеш код својих?!

— Не ја Богами. него се враћам одмах. Дођох да потоварим мало брашна и кртола и да узмем неке прње, па онда идем код својих у Тоголше, одговара жена.

Видјећи њене намјере, наредих да јој се не праве сметње и нека узме све за шта је дошла кући. Процијенио сам да ће њена прича да „упали" код четника када дође са товаром и да ће то бити добра агитација за нас.

Још док је жена пунила џакове са брашном и кртолама, борац Цока Ћерић пронађе једну кацу пуну вина, отприлике 30 литара. Запита жену да ли би дала мало вина да борци чете попију, а она одбруси: „Нећете ђавољу кап нопити и прије ћу га просути но што ћу га партизанима дати да попију".

Жена из страха да јој партизани не попију вино изнесе кацу испред куће и потури је поред једне мурве за коју бијаше свезала магарца. У два-три маха улазила је у кућу и износила ствари по које је дошла, а и нешто дуже се задржала квасећи неку мјешину да би у њу преточила аино из каце. То вријеме магарац је искористио, уђенуо главу у кацу и пије ли вино — пије. Магарац је изгледа доста вица попио, јер убрзо је легао „мртав-пијан" поред мурве, уз гласно дахтање и фрктање. Када га угледа да лежи, жена се у први мах забрину за свог магарца, не знајући шта се збило. Али, кад видје да у каци скоро половина вина недостаје, би јој јасно да се магарац напио, па залелека колико јој грло даје: „О маго пјандуро, исти си ка' мој Митар — јаој мени до Бога што ћу сада а морам натраг". На озо ће Цока: „Браво маго, паметнији си од газдарице — аферим". И ја изустих: „Наздравље ти пиће маго, боље ти да се сладиш него четници". Настаде и гласан смијех бораца.

Упутих и прекор жени: „Видиш женека главо, не бранимо ти да понесеш брашно, кртоле и ту постељину, па и вино, али Бог те казнио па се магарац напио те са стварима не можеш никуда, а ти иди куда си наумила. Но запамти, нечасно си поступила, јер ускоро ће слобода доћи коју ти и твоји нијесте заслужили, па ћеш доћи да молиш да ти се да хљеб, сјеме и остало".

Жена зграби завежљај прња и пребаци га преко леђа, гурну ногом у кацу и просу оетатак вина и оде остављајући нама брашно, кромпир и на аманет кућу и магарца, с тим да га пустимо у поље, наравно када се отријезни.

Ратко РАДОЊИЋ

НА ПАВДОВОЈ СТРАНИ

Поступајући по наређењу Штаба Првог батаљона Шесте црногорске ударне бригаде, од 28. септембра 1944. године, одмах је одређено 30 бораца из Треће чете, с тим што је једно одјељење са п. митраљезом упућено да неутралише један њемачки бункер, који се налазио на врху Павлових страна за обезбјеђење комуникације Подгорица — Цетиње. Људство од 23 борца пошло је из села Метеризи на задатак тачно у 20 часова 28. 09. 1944. године. Са овим људством пошли су замјеник командира чете Радивоје Пејовић и комесар чете Обрад Ђурђић. Људство је било добро наоружано — пет пугакомитраљеза „шараца", а муниције колико су борци могли понијети, јер смо у претходним борбама заплијенили велику количину оружја и муниције.

Ноћ је била тамна. Киша је интензивно падала. На челу ове мале колоне ишао је наш водич, Марко Лопичић, партизан са овог терена, кога нам је, за извршење овог задатка, упутила Команда мјеста, храбар и присебан, добар познавалац терена и прилика :иа њему. Вјешто нас је провео недалеко поред Школе у селу Рваши, у којој се налазила њемачка посада непознате јачине. Захвал>ујући помрчини, јакој киши и умјешности нашег водича, прошли смо неопажени и избили на комуникацију Подгорица — Цетиње. Марко нас је успут детаљно упознао са саобраћајном ситуацијом на овој комуникацији. Потврдио је, оио што смо раније слушали и од наших извиђача, да сваког дана око 10 часова овом комуникацијом пролазе најмање два непријатељска камиона, а често и више, у пратњи једног мотоцикла, од Подгорице за Цетиње, а враћају се послије подне, вјероватно носе сљедовање и друге потребе за гарнизон на Цетињу.

Извиђањем на лицу мјеста одлучили смо да срушимо и президамо пут на првој кривини Павлових страна од правца Подгорице, на мјесту званом Брестови — Цери. Претходно смо поставили обезбјеђење од оба правца (и од правца Подгорице и од правца Цетиња), а са осталим људством дали се на посао. Президали смо цесту и, колико смо могли, обурдали потпорни зид. По завршетку радова распоредили смо људетво у засједу с јужне стране пута, како најефикасније може дејствовати. Договорили смо се да никога од евентуалних пролазника не пустимо да прође било у коме правцу. Пролазнике би задржали у једној заклоњеној дубодолини, а комесар ће с њима да разговара. У погледу акције договорили смо се да пустимо колону у кривину и да ватру најприје отварамо на задње возило, како би онемогућили повратак и закрчили пут осталим. Ако би мотоциклиста, који је обично ишао на челу колоне, покушао да се врати, њега треба одмах ликвидирати. У таквој ситуацији чекали смо свануће. Јака киша је непрестано падала. Магла. У саму зору почели су да наилазе неки сељаци, жене и дјевојке са натовареним магарадима. Кажу да иду у воденицу. Њих смо задржали и свратили у „заклон" код комесара.

Наша предвиђања нијееу се остварила. Умјесто очекиване ауто колоне, рано ујутру појавила се једна лимузина, која се кретала од правца Цетиња за Подшрицу, Сирена се огласила издалека. Један наш пушкомитраљез био је постављен на домак саме цесте од правца Цетиња. За пушкомитраљезом су се налазила два младића — Јакша Тадић, нишанџија и Миладин Благојевић, помоћник. Појава лимузине све нас је изненадила. Кад је ушла у кривину и возач уочио на путу препреке, покушао је брзо да се врати. Наши пушкомитраљесци видјели су да се у колима налазе Њемци, па су отворили ватру. Кола су оштећена. Из кола су се појавила два Њемца и возач. Пушкомитраљез их је покосио сву тројицу. Касно је било кад смо покушали да се прекине паљба и да их заробимо. Њих тројица су лежали мртви на цести. Њихова крв се измијешала са локвама воде. Претресли смо и њих и кола. У колима је била само лична спрема погинулих Њемаца — веш и оетало. Од оружја само пиштољи, један аутомат, двије флоберке (ловачке пушке за птице), нешто санитетског материјала, кекса и других слаткиша, боца ликера. Из личних исправа закључили смо да је један Љекар, а други љекарски помоћник и да су путовали са Цетиња у неку јединицу у Бијело Поље. Доцније је утврђено да су то била два висока функционера Гестапоа за пропагадну, да се један звао др Волмар а други Цвилингер и да су задужени за пропаганду на Балкану. Лимузину смо преврнули под пут.

Сад нам је било јасно да од наше замишљене акције нема ништа. Борци су помало нервозни, јер су очекивали богат плијен, у првом реду хране.

Откривени смс. Непријатељске посаде и бункери, који су били начичкани дуж пута, почели су насумице да дејствују. У гарнизонима Цегиње и Подгорица настала је узбуна. Посада из бункера на врху Павлових страна такође је почела да дејствује. Наше одјељење, које смо тамо оставили, уђуткало га је. Нарочито је била активна непријатељска артиљерија и минобацачи, која је са положаја Кокоти и других мјеста почела снажно да дејствује. Ми смо имали идеалне природне заклоне, поред тога била је и магла, а уз то оно што се зове ратна срећа. Ииједсмо имали ниједног ни рањеног ни погинулог.

Истог дана кретао се један четнички батаљон од Подгорице за Цетиње. Чувши за нашу акцију, овај батаљон свратио је у с. Рваши и околна насел>а, сматрајући да мјештани знају која је то партизанска јединица и које јачине. Малтретирали су мјештане, нарочито партизанске симпатизере, да им кажу те податке. Према казивању мјештана, упутили су једну патролу да извиде наше положаје и. прикупе потребне податке. Ми ту патролу нијесмо примијетили, а ни они нас. Патрола се вратила и извијестила да тамо нема никога. На то се командант Саво Јовићевић јако наљутио на патролу, изгрдио их и лично, са групом четника, неопрезно, без икаквог војничког реда, пошао у извиђање према нашим положајима. Наши борци су се притајили. Онако како смо се били договорили, пустили четнике на блиско одстојање, а онда отворили снажну и изненадну ватру. Четници су изненађени, у паници побјегли, вукући своје рањене и погинуле.

Пред саму ноћ код нас је дошла једна лсена из оближњег насеља, донијела један кукурузан хљеб и боцу ракије. Сва радосна причала је како се „у исте опанке" осветила четничком команданту Саву Јовићевићу, који је јутрос псовао и шамарао, да му каже која је то партизанска јединица, а послије један час исти је, у борби са нама, тешко рањен и кад су га донијели у село, умро је.

Но, акција се ни са овим није завршила. Њемци су камионима довлачили јединице од правца Црнојевића Ријеке, а онда, у стрељачком строју наступали у правцу наших положаја. Ми смо се строго притајили и чекали да прију ближе. Тога кишног и магловитог дана већ се приближавала ноћ. Њемци опрезно и споро наступају и бацају сигналне ракете. Артиљерија и минобацачи непрестано туку. Ми смо одлучили да се пред саму ноћ повучемо јужно од с. Рваши. Прије повлачења отворили смо ураганску ватру из цјелокупног наоружања да би демонстрирали велику јединицу, а оида се брзо повукли. Њемци задуго иијесу

смјели да прићу нашим, већ иапуштеним положајима, већ су их стално тукли из наоружања свих врста. При повлачењу ступили смо у везу са два теренска радника (Шофранци), који су нам предочили да је један четнички батаљон (црмнички) накнадно пристигао од Подгорице, као и јаче снаге Њемаца и да су заузели положаје око комуникације и сјеверно од ње, на правцу куда би ми требало да се пробијемо и вратимо у састав Батаљона, у реон с. Метеризи. У таквој ситуацији ми смо одлучили да се повучемо у сасвим супротном правцу — ка селу Превлака, на обалу Скадарског језера, гдје су нас мјештани топло примили, огријали и припремили вечеру. Затим нас, исте ноћи, чамцима превезли преко Ријеке. Сјутрадан смо опет онако уморни, исцрпљени и неиспавани имали доста тежак марш правцем Дујево — Дубово — Зачир — Добрска плоча — Улићи и вратили се трећи дан, без губитака у састаЕ Батаљона.

Радивоје ПЕЈОВИЋ

ПОМАДА

Задовољство се огледало на свим лицима — бораца, командира, комесара. Охрабрен тим општим расположењем, а подстакнут присуством другова из Штаба 1. батаљона, наш командир чете Крсто Шћепановић први гласно показа своје задовољство:

„Ови комесари стално говоре како ће се ускоро искрцати савезници — као што видите — прва се искрца моја III дивизја". Дивизијом је називао, у изузетним тренуцима одушевљења, своју чету.

Одушевљењу је заиста имало мјеста: акција на путу Подгорица — Црнојевића Ријека сасвим је успјешно изведена. Са мјеста званог Цер (преко села Каруча, Језера, Дујева, Стругара, Цеклињске Жупе, поред утврђења на Мекавцу) цјелокупно људство се вратило, чак без иједног рањеног. Ни сами не знамо чему се више радујемо: што смо без губитака, или што је акција успјела.

Ни плијен није био за подцјењивање — у оружју и другом ратном материјалу. Ту је била, између осталог, и једна повећа кожна путничка торба. У торби: нека њемачка документа, неколико златника и — мала кожна ташна са прибором за бријање.

Ту ташну друг из Штаба Батаљона даде мени. Унутра: два пакла жилета, машиница за бријање, парчад стакла од полом-

љене бочице за колоњску воду. . . Знам по мирису који ме је дочекао да је ту била колоњска вода. И — двије рупе од куршума на ташни: резултат наше пуцњаве на њемачка кола.

У ташни је била једна туба, мислио сам: помада!

Одморили смо се и сјутрадан пошли на нови положај. На нашем положају једна камена плоча и једна каменица са водом. Ево згодног и мјеста и тренутка да се обријемо и да испробамо „машинерију" за бријање — помислих. Ја нијесам имао сапуна, али је зато имао друг Милија Чуровић. Сапун је намијењен за прање, али — шта мари и обријати се уз његову помоћ. Воде имамо, четкицу, жилете, машиницу и иомаду што нам је Фриц „даривао". Лијепо се, заиста, обријасмо. Сад ја важно ступам на сцену: отварам тубу, дочекује ме пријатан мирис, истиксујем на длан мало „помаде" и задовољно се трљам. Треба дати и другови-ма, али — да ли ће равномјерно расиодијелити? Да ништа не ризикујем, ја сам им, на испружене дланове, лично истискивао, свакоме помало и редом.

Не знам да ли сам до краја био подијелио, кад осјетих да ми се лице скупило, да ми се кожа стеже и затеже. „Отров, ди-верзија" — помислих. Викнух, колико ме грло носи да не трљају, да је отров. Ја сам први спрао „отров". Осјетих мекану, ваздуша-сту пјену. Тек тада видјех да је то сапунска пјена. . .

Нијесам се збуњивао кад сам борцима говорио, у облику предавања, како се земља окреће око своје осе и како прави ши-року путању око сунца, ни када сам говорио о човјековом пос-танку, а, ето, збунила ме је туба за сапун.

Још једна искра мржње сину ми кроз главу према Нијем-цима. Признајем: тада су ми били најмање криви.

Владимир ВУЈОШЕВИЋ

УПАД У ОРЈУ ЛУКУ

Послије ослобођења Никшића, наш 4. батаљон наступао је према Даниловграду. Без значајнијег отпора посјели смо село Фрутак и Обадов бријег, док су Њемци и четници чврсто др-жали високо брдо Курило и село Орју Луку. Оба ова положаја била су јако утврђена са каменим бункерима, и одбраном њих бранио се Даниловград, до чије је одбране непријатељу било веома стало. Ипак, Штаб Бригаде је одлучио да са 4. батаљоном нападне ове гголожаје, иако је он по својој бројчаности и техни-

чкој опремљености знатно заостајао за непријатељем који се брани на веома утврђеним положајима.

Од тешког наоружања Батаљон је имао само један минобацач од 50 мм са оскудним бројем мина. Због тога, у борби је могао да испали свега неколико мина, јер би у противном остао без иједне. Иако мала та неприкосновена резерва морала се строго чувати како народ каже „за црне дане".

У току дана четама су издати задаци гдје ће која нападати. Прва и Трећа чета добиле су задатак да нападају Курило, обухватом са десног крила, односно са западне стране. Њихово дејство подржаваће минобацач са Обадова брijега. Друга чета имала је задатак да напада на Орју Луку са источне стране, обухватом са лијеЕОг крила, односно са јужне стране. Штаб Батаљона и Батаљонско превијалиште налазиће се у селу Фрутак. Почетак напада предвиђен је за 1. октобар у 23 часа.

Када смо добили задатке, сви смо кренули у своје чете да се припремимо за ноћни напад. Команда моје Друге чете одлучила је да са главнином Чете, односно са два вода, напада Орју Луку фронтално између Курила и цесте која од Даниловграда води према Никшићу. Један вод јачине двадесетак људи, са којим сам и ја одређен, треба да се, под заштитом ноћи, провуче деоном обалом р. Зете и заобиђе Орју Луку са југоистока. Остали дио Команде Чете кретаће се са главнином.

До 22 часа извршене су све припреме за напад. Пошто је дужина пута вода са којим сам ја ишао била знатно дужа него осталих двају водова,' то ŒШ ја кренуо одмах послије 22 часа, да би благовремено и неопажено стигао на полазни положај. Чим смо стигли, ту у близини ријеке упознао сам све борце са задатком, одредио зборно мјесто у случају неуспјеха у нападу и мјесто превијалишта. Неколико минута прије 23 часа кренули смо у напад. Примицали смо се веома опргзно, јер нијесмо познавали терен и распоред непријатеља. Орју Луку нијсемо у цјелини обухватили, пошто нијесмо имали довољно људства за тако широк фронт, него само перфирене куће. Сматрали смо да је у војничком погледу боље да се оријентишемо према гребену косе која се од цркве спушта према цести, односно према Југу. Рачунали смо да су главни непријател-зски положаји ту а не у селу, што се показало тачно.

Тачно у 23 часа избили смо на јужну ивицу косе изнад пута. у смо изненадили групу четника, која је у већини већ спавала док Је стражар испаливши један метак побјегао. Остали су се надали у б.јегство за њим. Бјежали су према цркви, испаљујући тек по који метак. У исто Еријеме из црквене порте отворена је на нас митраљеска ватра. Један дио четника није успио ни да Узме пушке, а да не говоримо о ћебадима и торбама. Ми смо кроз

ноћ јурили за њима према цркви. У исто вријеме чула се жестока ватра на цијелом положају Батаљона, а нарочито око Курила. Гонећи четнике, примакли смо се ближе цркви одакле нас је дочекала жестока митраљеска ватра и ватра ручних бомби. Мало смо застали, а онда се још мало примакли и убацили неколико бомби у црквену порту. Настала је страшна експлозија, а мало послије тога појавио се велики пламен, који је осивјетлио цијелу околину, готово као да је дан. У стЕари, горио је пласт сијена, који је ту, вјероватно, остао када је покошена трава. Да ли су га запалиле наше ручне бомбе или су га запалили четници да бише о$_{с}$-вијетлили терен, тешко је знати. Тек оно је горјело и веома нам сметало у даљем нападу. Морали смо да залегнемо на земљу. Одатле смо отварали ватру и повремено убацивали нове бомбе, све док нијесмо остали и без њих.

Након једног сата ватра на осталим секторима напада Батаљона, по нашој оцјени, почела је да јењава. Покушавамо да схватимо да ли то попуштају наши или њихови, али без успјеха. Ипак, чини нам се наши. То нас је помало забрињавало, јер смо се налазили дубоко иза непријатеља, а одвојени од осталих јединица. Њемци и четници у том случају могу да изврше противнапад на нас, а ми помоћи ни од куда не бисмо имали. Али није се имало куд. Борба се морала наставити, али без намјере да даље јуришамо. Два борца су лакше рањена. И даље будно пратимо развој ситуације на осталим секторима Батаљона. У једном тренутку схватили смо да је ватра на Курило потпуно престала, а на положајима осталих водова наше Чете, чује се само спорадична пуцњава. На основу тога закључујемо да напад Батаљона као цјелине није успио и да се и ми морамо повлачити.

Одмах сам наредио постепено повлачење вода на зборно мјесто. Ја сам остао са још три-четири друга да их штитим. Некако тада и ватра од запаљеног сијена поче да јењава, што нам олакша повлачење. Кад се они мало удаљише, наредих и осталима да се повлаче. Сви су ме послушали сем Ника Никчевића, који се налазио само метар-два удаљен од мене. Видим га да и даље пуца, па му кажем: ,,Нико, повлачи се". А он ми добаци: „Чекај, комесаре, мало, уочио сам једнога који извирује иза зида." И само што је то изговорио тресну бомба тик поред њега. Заслијепи ме јак бљесак, а затим се разлеже страшна експлозија. Осјетих мирис експлозива и земљане прашине. Затим ме нешто јако заболе у крстима, а онда осјетих полако сливање капи крви низ тијело. Значи рањен сам. Уплаших се да ћу можда жив пасти у руке непријатеља. Кад се мало прибрах, видим да су ми ноге здраве. То ме охрабри. Рачунам да ћу се ипак некако извући. Онда бацим поглед на Ника. Он се баш тада преврну на другу страну. Као да чух глас „Аух". Потом се нагло трже увис, као да

хоће да устане, а затим се сруши на земљу без гласа. Помислих, да ли је погинуо или је у шоку? Не знам. Оида га тихо дозивам, али одговора нема.

Допузим полако до њега. Узмем га за руку и тихо зовем. Он као да ме не чује. Не јавља се. Примакнем се тик уз њега. Почех да га пипам, кад ми се за руку поче лијепити крв. Обрисах руку о одијело и осјетих мирис крви. Тек тада схватих да ,је наш храбри и неустрашиви Нико мртав. Нешто ме јако заболе око срца. Размишљам што да радим? Да га носим, не могу. А како да га оставим? Помислих, да ли би он мене оставио да се нашао у мом положају? Ако га оставим што ће мислити моји борци, које сам учио да никад не остављају друга. Што ће мислити професор Мирко Никчевић, од кога сам доста паметних ствари научио. Размишљам да ли је морално да га оставим? Борим се сам са собом. Да ли има смисла да и ја изгубим живот због његовог мртвог тијела, кад га и тако не могу носити? Рачунам да ни он сам, кад би могао да проговори, то не би дозволио. Тако ми иавиру разна размишљања за и против. На крају ипак закључујем да би било бесмислено да останем уз њега.

Више не смијем да оклијевам. И коначно је дошло вријеме да га ипак његов комесар мора оставити. Тешко ми је да замислим да ће Нико пасти у руке четничких звијери, да се на његовом мртвом тијелу иживљавају. Али све је то узалуд. Шему више нема спаса. Смрт је ту. А помоћи ниодкуда нема. Сви су борци далеко, а ја остао сам са мртвим Ником. Једва да се могу кретати, а камо ли некога носити. Још један тужан поглед на Ника и почињем да пузим уиазад. Ватра у црквеној порти већ почиње да се гаси. Пузим полако и још увијек размишљам о њему. Тек што сам одмакао десет до петнаест метара, тргох се. Као да чух његов глас да каже: „Комесаре, ја оног средих". Као из сна нагло се окренух назад. Буљим у ноћ и назирем још увијек његово непомично тијело. Још мало лежим и гледам. Све ми се чини да ће он устати, али то је заблуда. Схватам да се мени у размишљању о њему све то причињава, као сан. И још једаи и посљедњи поглед на њега. Закључујем, ипак је све готово, више га никада нећу Еидјети. Стварност је сурова. Нико коначно остаје, а ето ја морам да одлазим. Свеједно је и да останем ништа му нећу помоћи. Он више не чује свог комесара који га је неизмјерно волио.

Али живот тражи да се иде и бори даље. Ослањајући се на пушку, полако се дигох и кренух. Болови су јаки, нарочито при помјерању десне ноге. Спуштам се према путу и опет размишљам. У мојој чети су четири Никчевића, четири одважна борца. Све храбрији један од другог. Сјетих се Иикоде, па онда професора Мира који ће само мјесец дана касније и сам храбро погинути. На крају, ту је и храбри Урош. Мирко је као професор васпитавао

своје ђаке о људским врлинама које требају показати и у најтежим условима. Иако нијесам био његов ђак, размишљам да ли ће се мој поступак уклопити у његово професорско схватање етике. Да ли ипак нијесам нешто погријешио. Никако не могу да нађем одговор. У сталном размишљању одједном нађох се пред жичаном оградом. Тргох се да осмотрим и да се оријентишем гдје се налазим. Видим да сам умјесто заобилазног пута, према зборном мјесту, кренуо право — пречицом. Преда мном се нашла дугачка њива ограђена бодљикавом жицом. Покушавам да пријеђем преко жице, али не могу. Пођем мало десно, па онда лијево и наиђем на једну прекинуту жицу. 'Гуда се некако провучем и кренем кроз кукуруз. Жито је већ при зрењу, па сваки покрет кроз њега у тихој ноћи чује се далеко. Одмах се огласи митраљез и почеше фијукати зрна изнад мене, али ме не погађају. Ипак ме штити ноћ од непријатељског ока. Некако пријеђох кукуруз и нађох се на другој ивици њиве. Ту ме дочека нова невоља. Са друге стране њиве засађена хшвица са провученом бодљикавом жицом. Никако да нађем пролаз. Тако лутам доље, горе, док не наиђох на једну малу јаругу коју је направила вода испод ограде. Легнем и провучем се низ стрмину на другу страну. Сад више није било никаквих препрека до зборног мјеста, али свеједно ја се врло споро и тешко крећем. Ипак, стигао сам на зборно мјесто са доста закашњења. Сви су били забринути што ме нема и са нестрпљењем су чекали да ли ћу се појавити. Наравно, очекивали су ме са друге стране, па зато нијесу ни примијетили док нијесам бануо пред њих. Приђох на неколико корака, и тек тада ме видјеше. Неко викну радосно „Ево комесара". Ја се шутке још мало примакох и полако сједох. Они се некако као збунише, јер ме нијесу навикли да шутим. Прва се снађе Јованка Мудреша, болничарка и упита ме: „Комесаре, да ниси рањен?" Одговорих јој климањем главе, јер сам под утиском Никове погибије некако изгубио вољу да говорим.

Болничарке одмах почеше да ме скидају да би ми превиле рану. По крвавој одјећи и обући видим да ми је истекло доста крви, али се још доста добро држим. Само осјећам х<ећ и неку врућину иако је ноћ доста свјежа. Кад ме превише и кад се мало прибрах, испричах им о Никовој погибији. Свима се смркнуше лица, јер су рачунали да он иде иза мене да ме штити. Било им је неизмјерно тешко, поготово што је остао. Некако су се због тога осјетили потиштеним, као да су сви кривци за његову смрт. Посебно им је тешко падало што није изнесен. Сви су га искрено жалили, али ту се више ништа није могло учинити. Покушај спашавања његовог мртвог тијела донио би само нове жртве. Почело је и да свиће. Требало је што прије кренути ка Фрутку.

Крећемо ливадом поред Зете, али нас је непријатељска ватра од цркве присилила да се спустимо у корито. Идемо поред саме

воде. Обала је стрма, па ми је кретање веома тешко. Болничарка Јованка Мудреша зграбила ме у намјери да ме носи. Ја сам то одбио и полако, ослањајући се на пушку и придржавајући за болничарку, усгшо да пријеђем до Батаљонског превијалишта у Фрутку. Ту ме дочека комесар батаљона Божидар Петровић и обавијести да је и мој помоћник друг Савић Павићевић тешко рањен у главу. А ето он је дошао у нашу Чету само недјељу дана раније, што се каже још се нијесмо ни упознали, а заувијек се растајемо. Ту се скупило још десетак рањеника. Пошто су нам дате инјекције против тетануса и поново били превијени, одмах су спремљени коњи и носила и упућени смо у иравцу Никшића. Ја нијесам могао да јашем од болова, па сам полако ишао пјешке, ослањајући се на пушку од које се нијесам одвајао. Док су остали рањеници измицали, далеко напријед, ја сам све више заостајао.

Цио дан путујем од Фрутка до изнад Богетића. У том дугом и спором кретању мисао ми се опет враћа на синоћну борбу. Опет претурам по глави да нијесам негдје погријешио. Да није требало негдје другачије поступити? Можда сам требао оштро подвикнути Нику да одмах напусти положај. Све у свему никако не могу да нађем за све одговарајуће објашњење, а ипак ми се чини да је .све што сам те ноћи урадио било ириродно.

На овом путу размишљао сам о много чему. Навиру разне асоцијације везане за судбине људи у рату и злодјела наших неприајтеља, тако да само поЕремено бацим поглед на околину коју пролазим. Ријетко разговарам и са нашом добром и храбром болничарком Савицом Оташевић која ме прати. Обузет размишљањима, готово махинално полако корачам, понекад заборављајући и на болове. Одједчом ме из размишљања тргну бука мотора. Погледах у том правцу, кад се преда мном заустави камион. Савица му се обрадова више него ја, јер се стално брииула да ли ћу издржати да стигнем до Болнице, пошто сам сваких двадестак метара морао да одмарам. Уто изађе шофер и рече: „Друже комесаре, послао ме интендант Лазо за вас". А ево шта је било. Кад су рањеници стигли у Никшић, иснричали су за мене да сам рањен и да се једва крећем. На то је одмах реаговао Лазо Мирановић, који ме добро познавао и послао по мене једа« стари камион. Срио ме је иегдје на серпентинама повише Богетића. Кад сам стигао у Никшић, дочека ме Лазо са још неколико другова. Послије поздрава и кратког разговора, посушше ме у Кусиде, гдје се налазила Бригадна болница у кући Ибра Самарџића.

Колико се сјећам, Батаљон је те вечери имао десетак рањеника, од којих је послије неколико дана умро у болници мој помоћник Савић ПаЕићевић.

Милорад ЈОВОВИЋ

БОРБЕНО ЈЕДИНСТВО ОМЛАДИНЕ 2. БАТАЉОНА

Послије слома 5. непријатељска офанзиве и битке на р. Сутјесци, младићи и дјевојке, борци и руководиоци прослављених пролетерских бригада, позадински радници, интернирци, затвореници и заточеници непријатељских казамата, чланови КПЈ и СКОЈ-а, сврстали су се у редове Никшићког партизанског одреда. Ти младићи и дјевојке су се калили у борби против италијанских јединица и у њиховом разоружавању и заробљавању у данима капитулације Фашистичке Италије, против новопристјелих њемачких дивизија и у разбијању четника Ваја Станишића и Блажа Ђукановића.

Тих дана Врховни штаб НОВ и ПОЈ наређује Главном штабу за Црну Гору и Боку да се од најбољих црногорских омладинаца попуне јединице 4. и 5. пролетерске бригаде и да се формира још једна црногорска бригада која ће се звати Шеста НОУ бригада. За новоформирану Шесту народноослободилачку ударну бригаду одређен је један батаљон никшићког НОПО састављен од прекаљених бораца и руководилаца. Такав батаљон бораца и руководилаца је ушао у састав Бригаде.

Таквих квалитета су били борци и руководиоци и осталих батаљона из састава Зетског, Дурмиторског, Комског и Ловћенског одреда од којих је 14. новембра 1943. године у Дријенку код Колашина формирана Бригада.

Други батаљон је формиран од бораца и руководилаца из свих одреда на челу са командантом Новаком Кнежевићем и политичким комесаром Стевом Ковачевићем.

Партијска и Скојевска организација су биле бројне. Стечена искуства у дотадашњим борбама и отпорима против непријатеља чинили су их борбено способним и спремним за највећа прегнућа. На такве борце и руководиоце Штаб Батаљона се могао у потпуности ослонити, па је због тога одмах могао повести Батаљон у борбу против четника Павла Ђуришића и Ђорђија Лашића.

Политичка ситуација у свијету и у земљи су биле још један од значајних елемената који су борцима и руководиоцима давали снагу да се енергичније боре против свих врста непријатеља. Тих дана кад је формирана Бригада у Колашину се одржавало 1. засједање ЗАВНО-а Црне Горе, на коме су се састали представници свих демократских и прогресивних снага Црне Горе. За многе је то био невиђен скуп и незабораваи догађај. У слободном граду слободан народ удара темељ новој слободној Црној Гори. Одушевљењу нема краја, доносе се значајне одлуке, мобилишу се људи, младо и старо да рат и револуцију приведу крају.

У Батаљону и четама се одржавају конференције и састанци. Говори се о политичкој ситуацији, проучавају се одлуке 1. засиједања АВНОЈ-а и 1. засиједања ЗАВНО-а Црне Горе, читају се извјештаји о побједама и успјесима наше НОВ на свим ратиштима, о савезничким побједама на свим фронтовима, о отварању 2. фронта, о побједама Црвене Армије код Лењинграда и Стаљинграда, а уз то се воде и даноиоћне борбе са четницима.

Све то није било тетлко објаснити тим младићима и дјевојкама, који су под рукоЕОдством Партије и СКОЈ-а доказали сву своју политичку опредијељеност за побједу револуције. Такмичарски дух и борбено расположење били су одлика свих бораца. Није требало два пута поновити захтјев за засједу, патролу, акцију или било какав други борбени задатак. Нема сумње да се ентузијазам испољавао једнако код оних који су први пут ступили у борбу као и код искусних ратника. Постати члан КПЈ, кандидат или члан СКОЈ-а — то је била, за све оне који то нијесу били, идеја водиља.

Свака изведена акција, већег или мањег обима, добро је припремана. Руководиоци и искуснији ратници — борци су улагали много труда да своја искуства пренесу на млађе, да се сачувају животи, да се побједа постигне са што мање материјалних и људских жртава. Из сваке такве акције рађали су се нови чланови СКОЈА-а. Борбене акције су анализиране на састанцима КПЈ и СКОЈ-е. Анализирана су понашања бораца и руководилаца, истицани су успјеси а оштро су подвргаване критици и осуди слабости појединаца или колектива. На таквим примјерима смо учили, подизали борбену и политичку свијест бораца.

Од формирања Батаљона па до коначне побједе ништа нијесмо заборављали само да би изградили монолитно јединство и праву револуционарну народну војску, спремну за извршење сваког борбеног задатка, подижући истовремено борачку политичку свијеет, писменост и културу, другарстзо и међусобно поштовање и солидарност, колективност и дисциплину и све друге позитивне особине које красе сваког правог револуционарног борца и руководиоца. Такође из таквог колектива су се обезбјеђивали кадрови за нове јединице НОВ, за успјешне позадииске политичке раднике, за органе народне власти и за све друге службе потребне побједи и револуцији.

Поред обавеза у јединицама и посебно извршавања борбених задатака, омладина нашег Батаљона и цијеле Бригаде уложила је много труда у раду са омладином села кроз које је пролазила, политички дјеловала, масовила теренске организације, мобилисала их у борбу против нецријатеља, у борбене јединице, ангажовала као обавјештајце, водиче, снабдјеваче оперативних јединица и за друге задатке који су обезбјеђивали побједу. То су

били врло коикретии и непосредни задаци омладине Батаљона са омладином на терену. Скојевци су били поносни својом организацијом, па су због тога предњачили у свим борбеним задацима и свакодневном животу и раду.

Бројне су акције 2. батаљона у којима су скојевци испољили своју високу политичку свијест и борбену спремност за ствар Партије и народа. Од Колашина преко Лијеве Ријеке и тешких борби са четницима, до Никшића и Грахова и готово свакодневних борби против Њемаца и четника, око Даниловграда и Подгорице и у завршшм операцијама код Фоче, Чајнича и Горажда, у борбама са балистима на Косову, пут Батаљона је био тежак али славан. На том путу су се посебно храбро борили, умирали и гинули скојевци и други омладинци Батаљона, онако како их је васпитавала КПЈ.

Никола ДРЕКАЛОВИЋ

ИЗ РАДА ИЗВИЂАЧКОГ ОДЈЕЉЕЊА ДРУГОГ БАТАЉОНА

Био сам борац у Другој чети Другог батаљона до преласка наших јединица на територију Пјешиваца.

Наш Батаљон је од краја септембра 1944., колико се сјећам, био распоређен од села Богмиловића, преко села Ржиште, Загреде до Лазарева Крста. Извиђачко одјељење Батаљона сачињавали су сљедећи другови: Вељко Перовић, обавјештајни официр и вођа одјел.ења, Ћетко Ковачевић, пушкомитраљезац, Божидар Мијовић, Филип Андријашевић, Миљан Чолаковић, Радоњић и Мишковић. Укупно нас је било 12 извиђача. Касније је према потреби долазило до промјена у бројном стању. Упознати смо са својим дужностима и обавезама од стране Вељка Перовића који је показао врло велике способности. Вељко је био интересантан извиђач борац. Носио је малу браду и звали смо га поп. Носио је само пиштољ и штап умјеето пушке. Развио је врло разгранату мрежу за прикупљање гшдатака, не везујући се само за рејон Батаљона, већ много шири простор.

Том мрежом су били обухваћени повјереници и на слободној и окупираној територији, као и сви одборници и команде мјеета од Богетића до Бусовника. Био је тако и један повјереник из Да-

ниловграда, чије Име нијесам сазнао. Извјештаје нам је слао по једном дјечаку, чије име такође нијесам успио да сазнам. Тај дјечак је имао око 14 година, а ја сам био задужен да га осматрам и чекам. Он је, гонећи краву испод Орје Луке до куће нашег тадашњег команданта Батаљона Милутина Милића, доносио нама извјештаје. Извјештаје је остављао испод моста на ријеци Сушици. Сушица је тада била граница слободне и окупиране територије, па зато и износим смјелост и вјешто кретање овог малишана да по сваку цијену обави повјерени му задатак.

Обрвн ЋОРОВИЋ

ПОЛИТИЧКИ И ВАСПИТНИ РАД У ЧЕТВРТОМ БАТАЉОНУ

Тешко ми је пао одлазак из Првог батаљона Вурмиторског одреда који је највећим дијелом као цјелина ушао у састав ЈЛесте бригаде као њен Први батаљон. Иеки другови првих дана шалили су се са нама борцима Четвртог батаљона, говорећи да је наш Батаљон формиран из пет одреда, док су у Првом батаљону Дурмиторског одреда били све сами Дурмиторци, добровољци и сви смо се међусобно познавали.

Примјер за све нас били су командант Батаљона Јанко Тадић, командир Мијо Иедић и комесар чете Тодор Недић (оба погинули у VI бригади). Није било ниједног борца који не би извршио њихово наређење, па макар се радило о давању живота. Ово због тога, јер су они увијек били у свим борбама на челу својих јединица. Сви ти борци у Батаљону имали су ратно искуство. Ми Пршљани у борбама вођеним у Херцеговини и при заузимању Борча 1942. године, па Језерци и Дробњаци у тешким и крвавим борбама вођеним против четника на Сињавини, израсли смо у храбре ратнике. Онако млади и полетии пјевали смо: „Ми смо момци Дурмиторци, у одреду добровољци, не х<алимо своје крви, да будемо увијек први".

Без обзира што смо ми распоређени у Четврти батаљон у почетку туговали за друговима и руководиоцима из Дурмиторског одреда, то нас .је све скупа брзо прошло, захваљујући упорном и правилном партијско-политичком раду руководећег кадра Четвртог батаљона. Брзо је постигнуто другарстЕО и јединство

међу нама који смо се нашли у овој јединици заједно са друговима скоро из читаве Црне Горе.

Политички и културно-просвјетни рад био је тако добро вођен да је давао врло добре резултате. Такав рад помогао је нарочито нама, младићима са села који смо били са мало опште наобразбе. Већина нас је била са 4 разреда основне школе. Такав организован рад омогућио нам је да схватимо како се учи, зашто треба учити и како се треба борити. За тај и такав рад постојали су и одређени услови. Већ смо имали искусан кадар који је дошао за формирање 4. батаљона, из 4. и 5. пролетерске бригаде и поједини руководиоци из партизанских одреда.

Партијско-политички кадар у већини су били ђаци и студенти. Већина су били борци од 1941. године, са доста искуства У раду.

Одмах по формирању Батаљона почело се са интензивним радом. Друга половина новембра и цио децембар искоришћени су до максимума, јер тада нијесмо имали већих акција и маршева као што је то било касније.

На првој батаљонској конференцији говорио је комесар Батаљона Јово Михаљевић. Упознао нас је са планом рада на морално-политичком уздизању. Између осталог, он је нагласио „да се побједа може извојевати само са свјесним и политички изграђеним борцима, који ће знати зашто се боре, а да то постигну, потребно је доста труда и напора". Завршавајући своје излагање он позива све нас да морамо поћи стопама наше прослављене Четврте пролетерске бригаде. Јово је ово чешће истицао, позивајући се на Четврту бригаду јер је дошао за комесара Батаљона из те јединице.

Тих дана ја сам био у Пратећем воду Батаљона. Наш Вод је за политичка предавања и наставу у почетку био прикључен Првој чети. Предавања је држао комесар чете друг Мирко Костић, студент агрономије. Увијек је био дотјеран, смирен, хладокрван и истрајан у објашњавању градива које је износио. Невјероватно је знао добро поставити структуру часа. На часовима није било прозивки и оцјењивања, али се већина трудила да што боље савлада одређено градиво. Кроз предавања су се изучавала питања из разних области. Све са циљем да се што више постиг-не у васпитању и образовању бораца.

Поред предавања велику улогу у обуци и васпитању имале су и остале форме рада, као што су: водне и четне конференције. Њих смо одржавали прије и послије сваке акције. До максимума је развијена другарска критика и самокритика. Указивано је на слабости и пропусте сваког по.јединца, а истицани су и похвал^ивани они који су се показивали као приМјерни и најбољи у раду.

Ево неких мојих сјећања на рад организације СКОЈ-а.

Наш Пратећи вод, у коме је било неколико скојеваца, није имао секретара СКОЈ-а све до формирања Пратеће чете. Са нама је радила, одржавала састанке и пратила наш рад другарица Јела Андријашевић, секретар Батаљонског бироа СКОЈ~а.

Јела Андријашевић, студент права, борац од 1941. године из V пролетерске бригаде, била је наш узор и примјер у сваком погледу. Тиха, паметна, блага и до максимума развијеног осјећаја за људе. Више од свих руководилаца разумијевала је тешкоће и проблеме људи. Сваком успјеху појединаца радовала се као свом личном. Због свих тих њених дивних особина, била је вољена и цијењена од стране сваког борца и руководиоца. Гдје су год учествввале наше јединице у борбама и она је била са њима, и то у првим борбеним редовима. Трајало је то тако све до њене погибије несрећним случајем.

У живом су ми сјећању многобројни састанци које смо одржавали. На њима се третирало питање учења, другарства, сналажења у борби, те пријема нових чланова СКЈ-а. У ту нашу организацију примани су најбољи и најоданији борци који су својим радом и понашањем служили за примјер осталима.

Покушаћу да на свом примјеру истакнем колико и како се радило на пружању помоћи и васпитању кроз рад СКОЈ-а. На једном од тих састанака била је критика и самокритика, гдје сам био и ја критикован. Указано ми је да имам неправилан став и мишљење о борцима који су дошли у нашу јединицу из Васојевића, јер према њима се не односим другарски. Другарпца Јела у својој дискусији, између осталог, каже: „Друг Милосав поистовјећује све Васојевцће и мисли да су сви четници, то је неправилно и тако не може и не смије да се понаша члан СКОЈ-а".

Том приликом критиковали су ме још неки другови. Дао сам обећање да ми се то више неће догодити и да такве и сличне дискусије нећу водити. Те да ћу то доказати својим радом и понашањем. Био сам опрезан. Међутим, опет, негдје касније, у једном разговору са другарицом Даром Вулановић, иначе чланом КПЈ, старим борцем, закачим се са њом око тих питања. Прије тога дезертирало нам је још пет бораца, међу којима су била двојица из Пиве. Она ми тада рече: „Ето, видиш да нијеси био у праву и твоји Пивљани почеше да бјеже". Она се мало и шалила. Ја се изнервирам и кроз те закачке увриједим је и рекнем јој доста погрдних израза. Она онако наљућена оде право код комесара батаљона Јова Михаљевића и исприча му све о томе што сам јој рекао. Он ме негдје, када смо били на одмору, позва и пита што је то било и како сам поступио према другарици Дари. Ја признам и кажем му све како је било. Јово се смијао док је разговарао са мном. Таква је била његова нарав, али пошто сам био крив, није, уосталом као увијек, одступао од принципа. И

сада се сјећам тога разгосора када ми је Јово рекао: „Ти, Милосаве, иијесу још научио ни границе Васојевића, и за тебе су све, изгледа, Васојевићи ОЕО преко Вратла и да су све четници, а видиш, од оних другара што нам побјегоше било их је пола из Мораче и из Пиве. Ти си дао обећање на састанку да о тим стварима нећеш причати, а у дискусији са Даром пријешао си и на вријеђање. То ти не ваља. Но ја мислим да ти се то више неће догодити. Ми смо ових дана требали да ти саопштимо кандидатуру за члана КПЈ, али због ових твојих испада то ћеш мало сачекати". Тако и би, али не дуго. Од тада више ми се то није никада у животу поновило, већ сам увијек имао правилно гледање о тим питањима.

Ево још једног састанка из мог сјећања, односно прибјелешке. Под „Разно" била је критика и самокритика. Мене критикују због спавања. Прво кажу да сам издржљив, добар друг и борац али да су ме прозвали великим спавачем. Стварно је тако и било. Понекад бих дријемао на часовима, а у покрету сам знао, придржавајући се уз друга, у ходу да спавам. Што се тиче глади, могао сам да издржим колико хоћеш. Иегдје прије тога састанка били смо на положајима и препуцавали се са Њемцима. Наређено је да се повучемо. Јединица је отишла а ја сам заспао и остао на положају. Послије су слали патролу, те ме нашли и пробудили. Сви ме критикују, а Јела ме брани и оправдава, говорећи, да су то навике и да ћу ја то отклонити. Јела Шарановић ми каже кроз осмијех и шалу: „Милосаве, што радиш, црна те земља привлачи, чувај себе, погинућеш". Од тада више нијесам критикован због дријемања и спавања. Касније није било ни времена за то.

Ево још на једном састанку другарске пажње и указивања. Ја сам се на почетку 1941. године оженио. Жеља је била родитеља да то учиним пошто сам био јединац, па ваљда да се не би иекоријенили. Негдје у јануару мјесецу 1944. године наша јединица налазила се у Барама Радовића у Морачи. Тих дана моја супруга дође да ме види. Била је млада, свега је имала 19 година, доста лијепа и веселе природе (Умрла је 1945. године). Моји другови и другарице добро су је прихватили и шалили се на наш рачун. Звала се Јела, а код нас су биле већ двије Јеле, те и на тај рачун бијаше вицева и прича. Остала је пар дана и тако рећи није се раздвајала од тих наших другарица. Оне су је питале и интересовале се како и што раде жене на терену, те су јој савјетовале како би требало да раде. У разговору са њом дознале су да ја тој својој другарици уопште нијесам писао од како сам пошао у Бригаду. При испраћају ја чујем да јој Јела Андријашевић каже: „Хајде, срећан ти пут, па ће ти Милосав у будуће писати".

На првом нашем састанку, Јела помиње и ово питање, па каже: „Ево, видите, један примјер нашег рада, друг Милосав до сада није никада написао писмо својој другарици, која иначе врло активно ради на терену. Он пише родитељима, али њој не, мислећи да је то срамота. Међутим, то није тако. То је старомодно, и то су наша стара црногоркса гледања која су заостала. Ми скојевци и млади комунисти не смијемо тако да радимо, него, напротив, морамо се борити против свега онога што не одговара нашим циљевима". Брани ме Марко Жижић и каже да би и он тако радио да је ожењен, јер би у селу замјерили ако би писао жени а не оцу. Јела опет об.јашњава ово питање и на њега указује и осталим друговима. Ја сам то схватио као исправан став и касније сам чешће писао и адресирао писма на име своје жене, па је то било драго и мојим родитељима.

Из неколико ових примјера види се како је и колико наше руководство и организација водила рачуна о сваком појединцу, да би од нас створила спремне и изграђене људе и револуционаре са широким погледима на живот.

Посвећивана је значајна пажња и питању нашег рада и односа са омладином на терену. На једном од тих састанака имали смо тачку дневног реда: „Како ускладити наш однос са том омладином". Ту су нам дата упутства и указано да морамо бити примјерни у нашем раду и понашању, на свим приредбама и игранкама на које смо повремено одлазили. Тада смо се налазили у Матешеву и осталим околним селима. Ми смо тада пјевали: „Матешево бјеше зона, Четвртога батаљона, кога Краљске памте Баре и сва села око Таре".

Дјевојке су пјевале: „Васојевка свака фина без пудера и кармина". Лијепи су то били дани.

Крајем јануара 1944. године постао сам кандидат за члана КПЈ. Везу ми је одрхсавао друг Јово Михаљевић. На одморима или приликом марша увијек би ми, када смо се сретали, указивао на нека питања из мог понашања и рада. Задуживао би ме да проучавам поједине материјале, те што све из тога треба да савладам. Кроз тај присан и другарски додир, као и помоћ увијек ме подстрекавао и развијао вољу код мене за рад. Под његовим утицајем развијао сам код себе упорност да морам дати све од себе на свом личном уздизању. И сада је за испитивање колико смо сви скупа били упорни да што више читамо и радимо на том плану.

Сјећам се и оваквог случаја: Негдје у другој половини априла 1944. године налазио сам се у Бригадној болници, у селу Смрдуша у Бањанима. Ту је био у Болници и друг Блажо Марковић, помоћник комесара Батаљона. Био је болестан и имао је температуру 40 степени, а упорно је проучавао историју СКПБ-а и водио прибјељешке. Ето, на тим примјерима и ми млади комунисти радили смо свестрано и користили свако слободно вријеме.

Милосав ПОЛЕКСИЋ

ЗАХТЈЕВ ЗА ПРЕМЈЕШТАЈ У БОРБУ[1])

Приликом распореда партијског кадра, штаб Шесте Црногорске бригаде, одредио је Сретена Божовића на дужност помоћника комесара у бригадној интендантури. Мада је био храбар и способан за неку од руководећих четних или батаљонских функција, Штаб бригаде га је упутио у позадинску јединицу с очигледном намером, да га поштеди и не изложи непосредној опасности. При том се руководио препоруком неког високог партијског руководиоца, који је упозорио на то, да је Божовићева иначе бројна породица изгинула у току рата.

Како је Сретен Божовић реаговао на ту добронамерну и у основи племениту намеру и одлуку Штаба бригаде, сведочи ово његово писмо, које је упутио крајем септембра 1944. године, из села Кунка (крај Никшића), помоћнику комесара бригаде Блажу Марковићу. Писмо је сачувао и уступио нам га Алекса Ивановић — Чика, који се тада налазио на дужности у штабу бригаде.

23. IX 1944. године, Кунак

ДРАГИ ДРУЖЕ БЛАЖО, ЗДРАВО!

Пошто се познајемо, иако не најбоље, желим те посјетити са овим писмом, здраво сам и добро, које и вама желим да те ово моје писмо затекне у добром здрављу и потпуном задовољству, као и да постигнете велике успјехе у свом раду. Пошто се неко постарао да ме уклони из борбених редова да не погинем, као да

1) Сведочанства: Народна армија, 5. I 1968. године.

ће да зависи будуће човечанствено од мене, одређен сам овдје при интендантури Шесте бригаде за помоћника комесара поменуте јединице.

Напомињем да нијесам дошао да се одређујем на дужност по захтјеву мајке и брата, него по потреби партије. Зато сам енергично захтијевао пребацивање у оперативне јединице, гдје сматрам да ми је мјесто и гдје могу највише да допринесем и да стечем искуства из борби. Нијесам се окружио моменталним успјехом, па да се направим јунак, него сам члан партије равно 3,5 године и за толико времена би се најшашавији научио да нешто мисли.

У овој јединици у којој сам дошао без икакве воље, нијесам до сада остао запажен, боље рећи био сам потпуно неактиван. Рад до данас овдје свео ми се на интервенисање за пребацивање опреме у јединице које воде борбу, а ја имам велику жељу да се непосредно борим. Друг Благоје ми је обећао (комесар бригаде Б. Марковић — прим. Ред.), али колико је та моја жеља и оетварива још није увјерен. Зато тебе молим као друга и свог руководиоца кроз којег видим партију, да ме овдје не држи дуго, пошто ме већ очекује пребацивање, да се брже упознам са друговима. Више да не дужим, мислим да ће ми брзо доћи позив који очеку.јем свакодневно.

А сада прими пламени комунистички поздрав од друга

Сретена БОЖОВИЋА,
дипломираног сељака, из Куча

ОД НИКШИЋА ДО БОЈАНЕ*)

Дуго ангажовање јединица VI црногорске ударне бригаде у непосредним борбама око Никшића са сталним ватреним притиском и непрекидним држањем Града у окружењу иатјерало је Њемце и четнике на повлачење из овог гарнизона, тако да је 18. IX 1944. године застава ове прослављене Бригаде истакнута на бедеме слободног Никшића.

***) Овај текст сам написао на основу својих сјећања и борбених наређења Штаба VI црногорске бригаде, Пов. бр. 202 и 203 од септембра и октобра 1944, као и поново достављеног наређења пов. број 204 од 31. X 1944. и пов. бр. сл. од 3. XI 1944. године.**

Одмах након ослобођења града, према добијеном задатку, наш 1. батаљон продужио је покрет и гоњење непријатеља који је одступао у правцу Даниловграда, и том приликом нанио му осјетне губитке у рејону Стубице: 10 мртвих, 18 рањених и 5 заробљених. У даљем покрету Батаљон се 20. IX 1944. године пребацио са ове комуникације на падине Великог Гарча и заузео положаје: Ржиште — Загреда — Лазарев Крст, са задатком да брани и штити слободну територију, као и да врши ватрени притисак на десни бок непријатељских снага.

Тако је у току ноћи 21. IX 1944. године извршен демонстративни напад са једном четом на непријатељски положај Курило, а у току ноћи 23. IX 1944. године око 20 часова четници су извршили напад са јачим снагама на наше положаје, с намјером да нас одсијеку од Великог Гарча и потисну са наших положаја. Са њима је вођена доста тешка борба на читавом фронту, све до један час послије поноћи, када смо успјели да их разбијемо и натјерамо у бјегство. Иа основу новодобијеног задатка, Батаљон се пребацио 25. IX 1944. године на нови терен, у ширем реону Ријеке Црнојевића, а наше положаје заузео је да држи и брани 2. батаљон VI црногорске бригаде.

Акције у реону Ријеке Црнојевића

У циљу извршења иовопоставлоеног задатка на комуникацији Подгорица — Ријека Црнојевића, наш 1. батаљон се у току дана 25. IX 1944. године прабацио из Доњег Загарча, преко Комана и Загоре, на простор: Метеризи — Жупа Добрска, гдје је распоређен на становање. Истог дана по доласку у овај реон издати су задаци четама да одмах заузму ватрене положаје иа подесним тачкама за напад и одбрану, као и поставе аутоматска оружја на гребеиима изнад саме цесте, одакле могу испољити најјачу ватру према непријатељским упориштима на простору Леперићи — Рваши — Павлова страна, гдје су се налазила јака њемачка утврђења и упоришта са посадама за обезбјеђење комуникације. Сљедеће ноћи извршен је напад са по једном четом на њемачке положаје у реону Леперић — Рваши. Њемци су дали огорчен отпор, а уз то њихова упоришта била су јако утврђена и подешена за одбрану. Због тога напад наших чета није успио.

Посебно у току ноћи 28/29. IX 1944. године наша 3. чета извршила је успјешно значајну акцију на цести испред Друшића и у близини Павлових страна. Наиме, по добивеном задатку, поставила се ноћу у засједу на одређеном мјесту изнад цесте, с тим што је цесту претходно преградила блоковима камена на мјесту званом Брестови Цери, иако су се недалеко од њих нала-

зиле њемачке посаде у њиховим упориштима. У току дана 3. чета је остала прикривена у засједи и чекала да наиђе, према добијеним подацима, њемачка колона са правца Цетиња. Међутим, рано ујутру са наведеног правца наишла еу једна њемачка путничка кола и зауставила се на мјесту гдје је цеста била прегрђена. Кола и путници у њима засути су снажном ватром бораца 3. чете и уништени. Путници у колима били су Њемци, од којих је један био високи функционер Гестапоа, и то специјалиста за њемачку пропаганду на Балкану, што је утврђено из њихових исправа. У том моменту је њемачка посада, у близини мјеета догађаја, отворила јаку ватру на борце 3. чете. Са правца Ријеке Црнојевића, њен положај засула је јака артиљеријска ватра са њемачких положаја, а исто тако стигло је њихово појачање до мјеста догађаја.

У исто вријеме, један четнички батаљон, под командом Сава Јовићевића, избио је у рејону Рваша, предузео напад у правцу Друшића и мјеста гдје су чули да се води борба са Њемцима. Када је њихова извидница и стрељачки строј пришао близу 3. чете прикривене у засједи, ватра из брзих шараца покосила је многе четнике, што их је изнеиадило, тако да су ухваћени паником почели да бјехсе назад у правцу Рваша. На овом мјесту логинуо је и њихов командант батаљона. У таквој ситуацији, правац одступања 3. чети био је затворен са једне стране четницима, а са друге њемачким посадама, које су откриле полохсај Чете и предузели мјере да је опколе, тако да се Чета иашла у критичном положају. Међутим, за излаз из те ситуације велику сналажљивост и храброет показао је друг Марко Лопичић, илегални партијски борац из села Друшића, који је био прикључен нашој 3. чети, као добар познавалац овог терена. Он је, преко својих сарадника, обезбиједио исхрану, чамац за превоз преко Језера, у реону Дујева, и извео је сигурним путем изнад Ријеке Црнојевића, тако да је Чета стигла другог даиа у састав Батаљона без губитака.

У току ноћи 4/5. X 1944. године Батаљон је извео и још једну акцију у селу Додоше са 1. и 2. четом, с тим што је 3. чета остала на полох<ајима изиад села Рваши, гдје су се иалазила непријатељска упоришта, са задатком обезбјеђења друге двије чете, при њиховом прелазу преко цесте у правцу села Додоша. Батаљон је опрезно прошао поред Њемаца, који су се налазили У селу Рваши, и даље преко планине Бобије и етигао у село Додоше, које се налази на самој обали Скадарског језера, на домак Жабљака, старе тврђаве и преетонице Ивана Црнојевића. У овој акцији, уз сарадњу са позадинским друштвено-политичким радницима, извршене су казне над неким народним непријатељима, путем конфискације њихове стоке, која је истјерана на слободну

територију, ради исхраие наших јединица. Један дио је уступљен ЈТовћенском НОП одреду, а један је враћен власницима, послије накнадно установљених грешака приликом извршења акције.

Самостални задаци на терену Црмнице и Крајине

У овом времену јединице Приморске оперативне групе (у чијем је саставу била и наша VI црногорска бригада) предузеле су своја појачана борбена дејства на ширем подручју дуж црногорског приморског појаса. Према томе, и у вези нејасне ситуације, која је могла брзо да се измијени и компликује, јер се још у том времену није тачно знао главни правац одступања њемачких дивизија из Грчке и Албаније, па се претпостављало да може услиједити њихов продор за повлачења, евентуално, и на Приморском правцу. Наиме, према правцима покрета, и мјестима концентрације њемачких снага, њихов правац повлачења могао се највише претпостављати на линији: Скадар — Подгорица — Никшић. Међутим, тада се то још није смјело узети као сигурно и наше снаге благовремено сконцентрисати на овом правцу. Ово нарочито због тога што је непријатељ својим в.јештим маневрисањем прикривао свој стварни правац продора.

У склопу тих акција, наш 1. батаљон добија од Штаба VI црногорске бригаде, почетком октобра 1944, нови задатак да се пребаци на Приморски правац, са задатком да предузме самостална борбена дејства у позадини непријатеља, на широком маневарском простору, између Јадранског мора и Скадарског језера, на подручју Црмничке нахије и даље на терену Крајине, са истуреним извиђачким дјеловима у правцу Скадра и ријеке Бојане. Као главни задатак постављено је пред Батаљон да путем обавјешта.јне службе, службе осматрања, као и истуреним извиђачким дјеловима, утврди правце покрета и мјеста груписања непријатеља на линији: Скадар — Бар — Будва, и о томе хитно шаље извјештаје Штабу Бригаде, а у хитним случајевима Штабу Приморске оперативне групе. При извршењу овог задатка, скренута нам је пажња да се не смијемо упуштати у фронталне борбе са непријатељем.

У том циљу, одмах су из реона Метериза упућени ка Приморском правцу: осматрачка одјељења и извиђачки дјелови са командиром извиђача Мирком Кривокапићем и обавјештајним официром батаљона Петром Радовићем, који су доста брзо и успјешно прикупили потребне податке о непријатељу и о томе достављали важне обавјештајне извјештаје Штабу VI црногорске бригаде, на даље коришћење.

Ананије ПЕТРОВИЋ

ЗАСЈЕДА ЈЕ УСПЈЕШНО ДЕЈСТВОВАЛА

Једне кишне ноћи, крајем септембра 1944. године, након детаљног извиђања терена и других припрема, одабрана је група од око 30 бораца из 3. чете Првог батаљона, са задатком да постави засједу на цести између Ријеке Црнојевића и с. Рваша и ту сачека и ликвидира непријатељску ауто-колону, која .је прије подне ишла од Подгорице за Цетиње а послије подне враћала се за Подгорицу. Задатак је био врло деликатан и опасан, дер су сви доминантни положаји око наведене комуникације били запосједнути од Нијемаца и талијанских фашиста, тако да је мјесто наше засједе било тучено одозго с предње стране и обије бочне стране. За извршење овог задатка формиране су три десетине, свака од по 10 бораца и с по два пушкомитраљеза. Десетари су били Јакша Тадић, Иво Ђурђић и Душан Марковић. С овако формираним водом пошао је и комесар чете Обрад Ђурић и замјеник командира Чете Радивоје Пејовић. Негдје прије пола ноћи вод се, уз помоћ водића, провукао између непријатељских положаја и спустио на цесту у с. Рваши, а да није знао да се у том селу налази око 800 четника из Подгорице, на челу с командантом Савом Јовићевићем. Циљ ове четничке групације вјероватно је био осигурање пута њемачком главешини из Цетиња. Но, захваљујући мраку, густој магли и јакој киши, наша је колона неопажено прошла кроз село и упутила се на мјесто засједе, звано Брестови. Томе треба додати и чињеницу да је то било у сезони печења ракије, па су се четници, изгледа, добро понапили. По доласку на мјесто засједе, (једна оштра кривина) президали смо цесту, а затим заузели положаје с доње стране цесте према Скадарском језеру. Моја десетина била је на десном крилу према с. Рвашима, десетина друга Ђурђића у средини а десетина друга Тадића на лијевом крилу према Ријеци Црнојевића.

Негдје у зору цестом од Рваша према Ријеци Црнојевића појавила се нека жена с натовареним коњем. Скренули смо је с пута, не дозволивши јој да настави пут према Ријеци Црнојевића. Жена је била, очито, изненађена нашом појавом, али нам је добронамјерно рекла да је у селу заноћило око 800 четника, за које ми нијесмо знали. Тиме је наша ситуација постала још сложенија, али смо били спремни да издржимо до краја. Неколико минута након ове жене, појавио се један наоружани човјек, У жандарској униформи, који се тихо кретао у правцу Ријеке Црнојевића. Користећи маглу и крошње успутног дрвећа, скоро неопах<ено прошао је положај моје десетине. На крају је био примијећен и заустављен с позивом да дође к нама. Он нас је питао ко смо ми и када смо му рекли да смо партизани, вјешто

се почео извлачити и брзо се изгубио из нашег видика. Наш разговор чула је десетина друга Ђурђића па је овај човјек, без заустављања, једним метком смртно погођен. Мислим да је то урадио сам друг Ђурђић.

Ова.j пуцањ није изазвао никакву узбуну на оближњим њемачко-талијанским положајима. Напротив, проматрали смо како неки Талијани обављају своје јутарње физиолошке потребе, што је значило да смо и даље остали непримијећени. Међутим, на десном крилу, око кућа у с. Рваши, настало је комешање наоружаних људи,за ко.је смо већ знали да су четници, али је и даље владала тишина у којој се чула само галама четника и ромињање кише. У том затишју, комесар Ђурђић и замјеник командира Чете Пејовић обилазили су положаје десетина и давали потребна упутства.

Десетак миiута након првог пуцња наишла је лимузина из правца Цетиња. Лимузина је стигла до препреке на цести, покушала да се врати, али их је десетар Јакша Тадић обасуо прецизном митраљеском ватром и брзо ликвидирао. У том моменту изашао је из лимузине човјек у цивилном одијелу, и почео да виче да не пуцамо, јер је све готово. На наше питање ко је он, поменути је одговорио да је тумач Марковић и да се у лимузини налази помоћник шефа Гестапоа др Волмер. На то му је десетар Ђурђић одговорио да и овдје има Марковића и убио га. Комесар Ђурђић, који се налазио код десетине Тадића, опалио је још један рафал у правцу лимузине, а затим је послао Тадића према лимузини.

Тадић је утврдио да је у лимузини било 3 виша њемачка официра, шофер и поменути тумачи и да су сви мртви. Покупио је нешто плијена из лимузине и вратио се на положај десетине, већ под јаком ватром непријатеља из непосредне близине. Моја је пажња, за то вријеме, била усредсређена према четницима, који су се налазили у селу и који су се након ових рафала почели ужурбано кретати по селу, те насумице пуцати из пушака. Ватра из митраљеза, минобацача и другог оружја отворена је сада са свих страна према положају нашег вода. Но, ми смо и даље шутјели мотрећи на све стране. Та наша шутња, доводила је у заблуду непријатеља, па је и њихова ватра повремено јењавала, све док би се ми, онда када је то било нужно, поново огласили. У том, релативно кратком затишју код четника се примјећивала велика паника. Чуо сам њихове међусобне свађе, псовке и увреде, као „кукавице", „изроди црногорски" и слично.

У једном тренутку чуо сам гласни повик: „Ко је Црногорац, за мном". И заиста неколико минута, након тога, цестом, према положају моје десетине пошло је око 30-так четника на одстојању од 2—3 м, вјешто користећи јарак поред цесте и друге при-

родне заклоне, а нарочито праменове магле, који су, ношени вјетром, заклањали наш видик. Узео сам пушкомитраљез, заузео погодан положај за гађање и чекао најпогоднији моменат. Кад је чело четничке колоне дошло скоро до линије положаја наше десетине, отворио сам ватру тукући доста прецизно по четничкој колони. Истовремено су и други борци десетине отворили ватру по четницима. Након краћег времена на цести се није видио више ниједан четник и настало је краће затишје с наше стране. у тишини чули су се само појединачни јауци, а неко је залелекао ,.Леле мене, Саво, брате, за тобом, леле!" Тада ми је било јасно да је међу погинулима четницима (касније сам сазнао да их је било 11) смртно погођен и њихов командант Саво Јовићевић, који је и повео ову колону против нас. Послије овога преживјели четници, из ове колоне, повукли су се неопажено према с. Рвашима, а одатле се, маса од 800 четника дала у паничан бијег према Кокотима и Подгорици. На тај смо начин, бар с десне стране нашег положаја, били растерећени, и моја десетина, тога дана, више није испалила ни метка.

Напомињем, да су четници, који су бројчано били далеко јачи од нас, тј. више од 20:1, имали врло повољне могућности да нам преко једне удолине која нас је раздвајала, користећи мртви угао, зађу иза леђа, чиме би нас потпуно угрозили. Тога смо се прибојавали, али, за њихову несрећу, пошли су цестом. Након овог догађа.ја с четницима, поново је на нас отворена жестока митраљеска, минобацачка и артиљеријска ватра са свих околних положаја, а нарочито је била интензивна на лијевом крилу десетине друга Тадића.

Из правца Ријеке Црнојевића отпочео је, затим, напад Нијемаца који је трајао читави дан. Том је приликом њемачка пјешадија водила и псе, што је била новина за све борце. Послије паничног бјекства четника из с. Рваша к нама су дошле неке жене из села, носећи пуне корпе разног воћа, хране и пића. Љубиле су нас и клицале нашем успјеху што смо убили, по њима „највећег зликовца! тога краја", мислећи на Сава Јовићевића. Тога дана остали смо приковани, али и добро заклоњени на својим положајима. Нашу ситуацију олакшавали су интензивни напади нашег Батаљона на све доминантне непријатељске положаје око цесте.

Наступом ноћи, повукли смо се с положаја без икаквих жртава и, уз свестрану помоћ мјештана, упутили се према Ска-Дарском језеру. Стигли смо на неки оток, у село Превлаку. Тај оток с копном веже један стари мостић за којег су нам мјештани Рекли да му Турци никада нијесу успјели прићи. Мјештани тога отока приредили су нам срдачан дочек, нахранили нас и осушили Уз отворене ватре. Нешто прије зоре, мјештани су нас чамцима

превезли преко Скадарског језера. То је био, за већину наших бораца, први превоз чамцем или бродом преко језера. У току тога превоза Језером, неко од бораца, инспирисан идилом превоза, спонтано је запјевао" Плови лађо по мору Јадрана,
бјежи Дражо ево партизана".

Из неослобођеног дијела Ријечке нахије, уз помоћ водића, поново смо се пребацили преко Добрске плоче и тек трећи дан дошли у састав Батаљона.

Душан МАРКОВИЋ

ДРУГАРСТВО МЕЂУ ДРУГАРИЦАМА 1. ЧЕТЕ ЧЕТВРТОГ' БАТАЉОНА

— Детаљи са Богмиловића, септембра 1944 —

Било је то право другарство. Кад би се дошло из акције, за другарице није било одмора, оне су превијале рањенике, смјештале их или транспортовале и даље преузимале све послове око кухиње, хигијене или других послова. У то су предњачиле најодговорније, али те најодговорније су биле и највише оптерећене, а никад да се пожале да им је тешко или да више не могу. Кад би почела пјесма и коло, оне су прискакале да заиграју и запјевају, јер су и ту врло често предњачиле. Наше старије другарице су имале неки нарочити слух, који би назрео све врлине млађих и односиле су се брижно о младим другарицама, да су млађе лако увиђале да неко брине о њима, да им великом бригом и пажњом истински замјењује родитељски дом. Празо је уживање било посматрати овај логор у Богомиловићима гдје је био 4. батаљон. То је било велико другарство између свих у Чети, а исто тако и између чета. Жељеле смо да се одмах зближимо и заједнички организујемо све послове, како би то ишло и брже и љепше.

Дара Вукотић-Матовић је онда била помоћник комесара Чете. Она је била тако весела, тако блиска, лијепо знала да запјева, лијепо да расподијели задужења у Чети. Добро је знала и умјела да оцијени свачије склоности и способности, па је тако и задуживала своје другарице у Чети. Она је знала стати испред нас и рећи: „Пјесму да се мало развеселимо", а онда тихо, ненаметљиво подијелити задатке и свако иде да обави оно што му је одређено: Милица Делевић, Олга Миљанић, Јелица Радосављевић, све у вези санитета и хигијене, Васа Радоњић са активом СКОЈ-а

да нешто проради, Рада Ивановић да настави рад са неписменима у Чети, а Јованка Шоћ да се повеже са осталим четама и види што да се уради на културно-просвјетном плану.

Послије извјесног времена она би провјерила како смо извршиле задатке, али не наметљиво нити усиљено, него једноставно са осмијехом приђе једној по једној и све што има поприча с њом и настави даље, а увијек јој је био осмијех на лицу, са оним њеним веселим погледом који је охрабривао и уливао код нас самопоуздање у свакој прилици.

Посматрајући Дару, ми смо се састале и саставиле неке стихове о њој, којих се и данас сјећам:

Нема љепшег комесара, него што је наша Дара.
Нема боље другарице од наше комесарице.
Кад ти треба савјет прави, ти се само Дари јави.
Она ће ти савјет дати и души ти олакшати.

Но, морам рећи да је прави душебрижник о свему и свачему била Милица Делевић. Тој није тешко било дан и ноћ да не спава, из борбе у борбу ићи без одмора, али увијек имати снаге и стрпљења за друга и другарицу. Није никад рекла да јој нешто није право иако јој више пута није било много што право. Она је уживала да другима буде све добро и задовољно, а себе је увијек стављала у посљедњи план. Она је хтјела и настојала да све уради, а другима да распореди само оно што она не може стићи. Вољела је да друге другарице одморе, запјевају и заиграју, а она сама да ради на парењу одјеће бораца, на сређивању санитетског материјала, па кад би нека уочила да се наша Мика не одмара, она би рекла: „Играјте ви и пјевајте, завршићу ја то". У више махова другарице би притрчале да се тај посао обави и заврши, да се све заједно веселимо. У акцијама (нападима) које су извођене са Богомиловића, највише је радила и трчала, али увијек са вољом и жељом да друге другарице заштити и омогући им да оне нешто другоураде. То 1е заиста било право и велико другарство.

Радмила ИВАНОВИЋ-МИРКОВИЋ

СЕСТРА У ПОХОДЕ

Октобра 1944. године положаји нашег 4. батаљона били су ка простору Богмиловићи — Обадов бријег — Пјешивачки До. Једне тамне и прохладне ноћи, права октобарска, пошли смо у

напад на Орју Луку, упориште Њемаца и четника, који су се ту повукли након пада Никшића. Уплашени и стијешњени, цијеле ноћи су тукли из тешког оружја по нашим положајима, најчешће из минобацача.

Развили смо се у стријелце и кренули у напад. Кроз ноћ се чула потмула експлозија. Шапат је ишао од борца до борца да су неки другови наишли на нагазне мине. Борба је трајала до саме зоре, а тада је издато наређење за повлачење.

Када смо стигли на одређено зборно мјесто, видјели смо да међу нама нема још једног нашег друга, погинуо је Момир Мумин, родом из Пиве.

Јутро се рађало, а ми смо нашег друга сахрањивали. У страни поред мале сеоске цркве остала је још једна нова хумка, а ми смо са болом у срцу за изгубљеним другом посиједали на оближње камење. Шапатом је прострујала вијеет да је мртвом другу Момиру у посјету дошла сестра.

По нашем понашању је предосјетила што се десило са њеним братом. Жељела је да је одведемо на његов гроб. На њеном лицу се видио бол за изгубљеним братом, али њено држање је било јуначко.

И данас се сјећам њених ријечи: „Лакше ми је када видим да га жалите као рођеног брата".

Васиљка ***РАДОЊИЋ-КАЛИЧАНИН***

ЧЕТНО ДРУГАРСТВО

Долазећи из Никшићког одреда у новоформирану Бригаду, иас четворо је остало и даље за.једно — Јела Андријашевић, Радоје Никчевић, Мирко Костић и ја.

Из других одреда су дошли млади људи, приближно наших година, тако да се међу нама другарство брзо развило. Момчило Ђиковић, Дубак, Дашић, Цецун, Барјактаревић, Васовић, Бојић и многи други су ускоро чинили једну велику сложну породицу.

Нас двије, Јела Андријашевић и ја, једине двије другарице (у почетку) смо у сваком другу имале велику заштиту, као што би старији брат заштитио своју млађу сестру. Кад год би ко од другова добио мало хране или воћа, један дио је увијек за нас био резервисан.

Добро се сјећам друга Милутина Вучелића званог Цецун, никада није могао да дозволи да нас двије будемо у поцијепаној

одјећи или обући; увијек је узимао поцијепане дјелове одјеће, а давао нам своје непохабане. Слично се понашао и Дубак. Приликом нашег кретања кроз Куче, моја обућа се распала тако да сам цио дан ишла по снијегу у поцијепаним чарапама. Дубак је *лзуо* своје опанке, дао ми их, а он је наставио даље бос. Никада нијесам имала порцију, а ни кашику, али ту је био диван друг Мирко Бојић са својом порцијом и обавезне двије кашике, које су стајале забодене иза повеза његових чарапа (гета), тако да смо увијек јели из исте порције.

Дашић је волио своје познавање фолклора да пренесе и на нас остале којима то није баш много лежало; био је упоран, али и поред његове упорности никада нијесам научила да играм коло. Кад год је наш Батаљон спремао приредбу, свако би по својим способностима дао неки свој допринос.

Иако се наш тадашњи живот одвијао кроз борбу, усиљене маршеве, наша је младост све то побјеђивала.

Међу нас се туга увлачила, и смијех и весеље пресгајало једино када смо губили некога драгог из својих редова. Не могу а да не поменем нама свима драгу Росу Перовић, чијој су се храбрости сви дивили. Иако је била храбар и неустрашив борац, за чију је храброст и непријатељ знао, у часовима предаха, кад год би набавила материјала, за час би се испод њених вриједних руку појавили опанци или чарапе, што је за нас био највећи поклон. Захваљу.јући њој готово увијек сам била обувена.

Јела Андријашевић, студент, руководилац омладине Батаљона, била је неку годину старија од мене. Пошто је у њен дјелокруг рада спадао и рад са сеоском омладином на терену, увијк ме је водила са собом и укључивала у рад.

Овакво другарство се никада не заборавља.

Рат се давно завршио, већи дио другова које помињем није дочекао ослобођење. Али ми живи кад год се састанемо, сјетимо се наших палих другова и другарица, Јеле Андријашевић, Мирка Бојића, Вељка Јовановића, другарице Јеле из Куча, Ћорца, Дашића и других.

Васиљка ***РАДОЊИЋ-КАЛИЧАНИН***

БОРБА НА СУТОРМАНУ
(12. X 1944. године)

Високу планину Суторман (у Црмничкој нахији), одакле пуца поглед на пучину Јадранског мора, освојиле су јединице 1.

батаљона VI црногорске бригаде ликвидирајући непријатеља на јако утврђеном положају, који се налазио на једном узвишењу на врху Сутормана. Положај је био миниран и опасан бодљикавом жицом са свих страна и посједнут посадом од 35—40 фашиста, Њемаца и Талијана.

У циљу извршења овог задатка, Батаљон се у току ноћи 10/11. X 1944. године пребацио преко комуникације Ријека Црнојевића — Цетиње, правцем: Добрска плоча — Горњи Цеклин — Љуботиђ, гдје се задржао на одмор и преноћиште.

Сјутрадан, око 7 часова, Батаљон је продужио покрет из Љуботиња, правцем: Грађани — Брчели, гдје се задржао на одмору неколико часова. Народ и омладина са одушевљењем су нас дочекали и заједно са борцима Батаљона пјевали партизанске п.јесме и играли козарачко и црмничко коло.

У том времену, Штаб Батаљона се састао са командантом мјеста у Брчелима Илијом Маровићем. Он нас је детаљно упознао са ситуацијом на терену, дао нам скицу и податке о непријатељском упоришту на Суторману, са тачно назначеним ватреним тачкама, као и прикључио Батаљону једну теренску јединицу, чији је политички комесар био Војо Страхиња.

Одмах послије подне Батаљон је наставио покрет преко Глухог Дола, провлачећи се изнад овог села једном врло стрмом и врлетном стазом, која је водила неколико стотина метара уз уска и стрма точила, као и између високих брда, оштрих чука и литица, а што је представљало велики физички напор за борце, нарочито за Пратећу чету и Бојну комору са коњима натовареним тешким оруђима, муницијом, бомбама, гранатама и другим ратним материјалом.

Све ове напоре јединице Батаљона су успјешно издржале и на вријеме избиле на каменита узвишења нланине Созине, чије су чуке и камењари попрскани крвљу погинулих бораца, славних синова Црмничке нахије, који су пали у борби против фашистичког окупатора у јулском оружаном устанку 1941. године.

На овом простору Батаљон се задржао да се одмори, среди оружје и опрему и припреми за даљи покрет, ради благовременог заузимања полазног положаја за напад на непријатеља у одређено вријеме.

Наше даље наступање, кроз мрачну и хладну ноћ на тешко пролазном земљишту, било је доста отехсано и успоравало наш покрет, тако да је Батаљон избио са својим јединицама послије пола ноћи на сјевероисточне падине високе планине Врсуте, са надморском висином преко 1180 м.

У овом реону издата је јединицама борбена заповијест и одређени правци и објекти напада на непријатељска утврђења на Суторману.

Прије напада, упућена је благовремено 3. чета у заједу на вјероватном правцу непријатељског извлачења из овог упоришта. Остале јединице Батаљона, у садејству једног дијела 3. чете Ловћенског ПНО одреда, под командом Воја Страхиње, спустиле су се са падина планине Врсуте. Подишле су непримијећено непријатељу и заузеле полазни положај за напад 12. октобра 1944. у 2 часа попоноћи.

На полазном положају (који је доминирао над непријатељеким утврђењима) постављени су тешки митраљези „бреда", „шарци" и минобацачи 81 мм, са којег су могли успјешно и непосредно да туку непријатеља снажном ватром. Некако у исто вријеме изашле су на јуришни положај групе бомбаша и одјељења пушкомитраљеза ПТ пушака и лаки бацачи мина, ради подршке и заштите стрељачких одјељења.

У 2,45 часова, на одређени знак, извршен је напад и јуриш, једновремено са свим дјеловима Батаљона на непријатељско јако утврђење на врху Сутормана . .

Отворена је снажна ватра из аутоматског оружја и гранатама из тешких миинобацача засут је прецизном ватром непријатељски положај. Загрмјеле су и бомбе, које су храбри бомбаши убацивали у први ред непријатељских бункера и ровова у којима је непријатељ потучен или потиснут.

Фашисти су у почетку покушали да дају отпор, али је убрзо њихов положај био у пламену. Настале су страшне експлозије и пламени језици су се у самом утврђењу разбуктали, због запаљеног складишта граната, бомби, експлозива и муниције.

Већина фашиста успијева да се извуче из свог упоришта и у свом паничном бјегству покушавају да се спасу и одступе према Бару. Међутим, на свом правцу одступања наилазе на нашу 3. чету, која је била постављена у заједи, те иста успијева да им нанесе тешки пораз и скоро све ликвидира.

Од јаких експлозија, у току борбе, проламала се планина Созина и одјеци детонација чули су се до Бара, Црмничке нахије и Крајине. Још страшније детонације су се чуле када је непријатељска артиљерија са правца Бара усула брзом паљбом у стијене и високе литице Сутормана. Грмјело је тако неколико часова. Одјек ових експлозија и жестина борбе и пошто је зора сванула и завршила се борба на Суторману остављали су утисак на посматраче из даљине да се води тешка и крвава борба од стране неке крупне пролетерске јединице, како су то коментарисали мјештани околних села.

У овој борби на Суторману смртно рањен политички делегат једног вода 3. чете, Тодор Петров Ивановић, из села Врбице, који је брзо подлегао ранама. Он је у свим борбама испољавао велику храброст и политичку зрелост, а нарочито својим људ-

ским односом према борцима, а посебно личним и вјештим примјерима у борби постао је омиљен и популаран код свих бораца његове чете. Због тога, његова смрт, уочи саме слободе, болно је одјекнула у нашем Батаљону. Овдје на Суторману предат је тереиској чети, одакле је одмах пренешен и сахрањен у село Глухи До.

Непријатељ је у овој борби имао знатне губитке, и то: 26 убијених фашиста, 12 рањених и 4 заробљена.

Поред тога, заплијенили смо од непријатеља: 1 тешки ми~траљез ,,бреда", 3 лака бацача мина, 3 талијанска пушкомитраљеза, 17 пушака, 4 пиштоља — њемачка парабелума и 1 југословенски пиштољ, 7.000 метака од талијанске „бреде", 13.000 метака од талијанске пушке, као и већу количину војничке опреме и другог ратног материјала.

Ова муњевита, брза и изненадна акција 1. Батаљона VI црногореке бригаде осталива је на народ снажан морално-политички утисак и подстакла (на шИроком подручју овог краја) маеовни прилив бораца у наше јединице, а нарочито на терену Крајине, гдје раније није била развијена оружана борба.

Послије освајања Сутормана, важне стратегијске тачке, Батаљон је и даље наставио покрет комуникацијом у правцу Бара и снажним ватреним притиском на друго непријатељско упориште Туђемиле натјерао посаду да је напусти у паничном бјегству у правцу Бара. С тиме је овај крај био потпуно ослобођен од непријатеља, а Батаљон се рокирао преко Сутормана у правцу Вирпазара. За контролу овог правца одређена је једна теренска чета Ловћенског НОП одреда, као и дјелови наше 3 чете.

Ананије ПЕТРОВИЋ

ХУМКА У ПЕЛИНУ

Небо се срасло са каменом. Кишни облаци, небо и камен. Камен на камену.

Киша лије, из неба и камена. Као из кабла лије, без престанка.

Небо се опучило. Наишла нека гадна пзница, од бога наук примила, небо рикнуло ... То се и бог окомио на Шесту, фуј! Рече Драшко.

Унаоколо — љеса смрти.

Морамо их се дочепати, чуше се опоре комесареве ријечи, као да кроз зубе прозобри. Не говори он баш то друговима борцима, он то себи у браду. Навика. Давно је била Четрдесет прва, онај Тринаести јули, и још мало прије . . . Три пута тај датум очитан на добу календара.

Који је данас датум?

Питаш мене? шта ће ти?

За историју, рачунам.

А, то ти у твој тефтер. Морамо их се домоћи. Веома је важно. Знаш Драшко, Њемци не смију ка Никшићу. Била би то наша срамота.

Ја мислим: гријех је од нас тражити више него дајемо. Покоцаћемо историју.

Драгиша, комесарев помоћник, ћути ли кад сије у свој тефтер? Ко би то знао. Киша, вјетар, густ мрак . . . Е тај мрак! Могао би га чобан, да је млијеко озчје, оно јесење, планинка укиселила у крајачу. . . Могао би га сјећи на кришке . . . овај мрак.

Драшко, цикотић подгорички, школарац неко рече. Све то није много сигурно. Нечије од мрака украдене ријечи вјетар дограби, прилијепи их на стијену; киша сплакну, однесе ка језеру — неоста траг. Чује се комесарева наредба: тишина! Ниједан борац не би се заклео да ли је што чуо, или зачуо. Што има да се чује. Њемац дуж цијеле џаде — од Подгорице до Цетиња, умеђио се на сваки бријег, «а сваку чуку — као да му је дјед оставио у аманет цијелу Црну Гору. Што је Њемцу џада, ова мокра, каменита, још у ову мрклу ноћ, у овај густиш невиђења: је ли при чистој памети?

Камен, киша, вјетар, Њемац .. .

Ти знаш колико нам је важно да их се домогнемо.

Драшко ћути. Пипа тефтер, утоплио га у њедра.

Њемац и џада. Проваљено небо. Бог не мари за своје стадо. Ајван до ајвана. А људи, богме, ни они не маре за бога. Обојак о коме нико неће слину да отре . .. Све се осамосталило, све се осилило — видјет ћемо рачунице, на крају.

Не би ли друг комесар, онако, по партијској линији, наредио богу, или ти га укорио, да смањи пишање . . .

Хоћеш ли у то у „историју" друже?

Које?

Бога, мислим, у један вагон са комесарем.

Одакле оволико Њемаца?

Контам, брат брату, у Подгорицу их има ... па да не погријешим много, десетак хиљада.

Пуф!

Њемац, бог, камен, киша, мрак . . . Али, контам ја, по оној народној: Ничија га није задовијек. Кад би човјек видио мрак,

овај ноћашњи, па да га замоли, онако — љуцки, да се окане мојих очи, кад би . . . Гдје мрак да видиш! густ је није да није; варајчом да га заграбиш, онако — као кисело млијеко . . . овче, са отаве . .. сјесени . . .

Партизанска војска прелази џаду. Војска — десетак бораца. Нема џаде али има Њемаца.

Џада од Подгорице до Цетиња — њемачка. Около гола мука. Она је црногорска. Киша не престаје. И камен слинав, јегуљаст. Стани на њега како ти драго — сломићеш врат. Даниловград — богу иза леђа. Тамо је Бригада. Подгорица се пружила — надуго и нашироко — до Ћемовског, до Вељег брда, ка Пиперима — курвањски се раширила и Њемца на себе узела . . . Гадна ли доба, људи!

Борци се тискају са стијенама. Све — сам шкрип. Онда, уз џаду, низ џаду — никако пријеко, на ону другу страну. Успоганила се и она, та џада.

Опанци се расквасили. Опута, она у обувачу — стамена. Комесар броји другове, и конта: није ли мрак испио капу са главе, или главу испод капе. Злата су вриједне, обије.

Меко газите другови. Њемац — на дохвату руке.

По лабрњи га, кад ти је при руци.

Зло говедо — довијека јуне. Драшко, води другове на џаду. Барикаду . ..

Од памтивијека камен није био тврђи него ове ноћи. Киша га није смекшала. Рукама — да му поломиш ребра, вала, биће те жеља. Драшко пријену за парапет. Руке пуне камења.

Ноћ се отегну. Од Подгорице ка Пиперима — бију топови. Од Даниловграда лете ђулад ка Оотрогу. Од Косова луга биће да ударају гранате у бедра Чева. Гарач се испрсио, и конта: моја је вјечност. СамозЕано дође и прво праскозорје. Облаци увенуше. Ова земља увијек је имала самозваних . . . Исплакало се небо, ове ноћи, за цио вијек унапријед. Суша ће сатријет и камен на камену.

Џада вири иза окуке. Барикада — шака јада.

Бијах убијеђен, ноћас цијело брдо смо навалили. . . Виђи сад: шака да опростиш оне работе, јадао се Драшко гледајући у забринуто лице комесарево.

Иду ли?

Ко? упита Драшко?

Твоје стрине, одбруси комесар. Борци се насмијаше, грохотом. Са свих страна — смрт. Партизанима остала шака стијења, шкрипови, врлет, драче. И џаде од окуке до барикаде. Двадесетак корака — није могао заувар, кад је дједовина . . .

Шака живота омеђена, као у гробници лобања празна.

Морамо их живе, шапну комесар.

Коса се диже на глави. Чело се ороси зноjем. Пбт изби и испод носа. Њемци, па живи, па свуда око бораца, па стиjене, па шипражје кукуричаво, па бога нема . . . Некад су људи вjеровали У среħу. Jутрос — жива Њемца за гушу . . .

Имају добру партиjу, рече комесар.

Камион-два во.jника, одговори Драшко, немарно. Стотинак пушака.

Капа се одлиjепи од мокре косе. Коса се диже на глави, а глава се увлачи међу рамена. Ноге тону у камен, као у глиб . .. Грдне ли бруке и срамоте; остаће пљуска иза нас — као да је змиjу коњ копитом . . .

Безглавог ли времена, чоче!

Говнари! Прилазите већ jедном! Дури се Драшко.

Само мирно другови. Чувајте шофер — шајбну. Живе их морамо.

Облаци посивjели. Боже, оца ти. .., ђе се гологуз jутрос надниje над овом рупом .. . Фуj! мајци ти га . . . Ух! Много их је, говнара. Мравињаци.

Бункери се окитили зелено — сивим одорама. Сваки до псjаса разголићен: бријање, прање зуба, умивање, фискултура, намjештање плавих перчина . . . Госпоцки ратуjе ...

Црна лимузиима помоли нешто као нос на окуци. И очи: два велика стаклена ока испод чела, цакле се, боже лиjепе ли љепоте! И прозори, они са стране, стаклени, као на двору Принца из бајке-лажљивке, оне шаренолаже, са баба Рогом, на бадњу вече што се залиjепи на врата страшило говнарско, мисли баба да ја вjерујем у све то, Фуj! Божић бата.

Грдна ли рата, људи!

Драшко пљуну у оловку, у њеи мастиљави врх. Кратка тупа, није велим ти-ни за мачку нодреп . . . Биће код Швабе макар једна цијела нова, порадова се, тутну тефтер у њедра и ухвати десни точак лимузине на визир „шарца". Точак, онај до кунете . . . да се лимузина не обурда, побрину се Драшко за „самозванце". У кући су ми, вели.

Комесар подиже руку, ону лиjеву. Десном је држао шмаjсер. Кад рука зађе за облаке — умриje тишина. Спокоj камена нестаде у трен ока. Облак куршума — као онај са скакавцима што кад полегну по Ћемоску . . . иза њих „корота" посиjана.

Штитите ме другови! Подвикну комесар и у двадесетак дивоjарчевих корака нађе се под парапет, узвера уз њега и — дочека га плотун смрти из лимузине.

Jутрос, велим ти, ни гладан пас топлу погачу премазану са маслом не би поjео, оца му. . .!

Њемци, они око бункера, гледаjу и чуде се чуду. Пуцањ челичне дисциплине не jењава. Jечи гора ова црна, jечи стиjење,

урнебесно, сваки дан и сваку ноћ. Свита сватовска уз младу присјела па јој зубе броји, а десни не гледа. Крњатак до крњатка, грдне ли срамоте: невјесту у дом довести . . .

Опсјена. Звекира удара о врат, у потиљак. Врата замандаљена. Запараше митраљези свих калибара и брзина. Развеза се петља смрти. Клупко пређе се замрси и у кучину претвори. Гробова шкрипа; сваки шкргут зуба гробница цијела.

Морао сам, правдао се комесар. Стискао торбу као да му је ђедовина. Морао сам другови.

Гледај, довикну Драшко. Планови! Планови, другови!

Снопови смрти вршљају по камењару. Бункери миле ка шачици партизана. Из ове рупе жив .. .

Дан се отегао — као зла година. Дан и вјечност другују, руку под руку.

Муниција нам је на измаку, рече Драшко и отвори посљедњи сандук муниције, онај метални. Комесар ћути. Борци пребирају џепове, и њедра, и празне торбице. Муниција смо ми, рече „нотарош историје".

Важна је актн-ташна, другови!

Шта је са мраком?

Пази да ти не дође још за вијела. Сад ће на јуриш, рече комесар.

Ријечи сувишне. Ипак, да се зна.

Шта то рече? Упита Драшко претурајући њемачка докумеита и торбу.

А, сад ће на јуриш, је ли?

Ко? упита комесар, Ах, да: твоја стрина.

То? Реци јој да понесе торбу.

Какву торбу? чудио се комесар.

Са даровима. Мараму приганица, гомилицу ускршњих јаја, пшеничну погачу .. .

Јечи котлина Зете.

Ено ти стрине Драшко. Носи дарове!

Мравињак зелено-сивих униформи мили по камењару.

Опет, по ко зна који пут данас, коса се диже — као да је на хрбату .јежа. Драшко — гледа и не гледа. Милује торбу, мјери планове, тежину и срећнички гледа налив-перо. И мисли:

што немају тајин унутра . . . Јели смо јуче ујутро на Загреди, за четом. Ухвати сумњу за реп: бјеше ли јуче или прекјуче?

Припремите бомбе другови!

Другови и бомбе. И стрине, и кошмар времена. Бомбама и торбама се брани шака живота. Све на длану — међу прсте се угњијездило врућe, погачасто, као тијесто неуквашено помијешано са урођицом. Драшко престани да пишеш!

Друже комесаре, што лијепо пише. Слатко!

Њемци иа јуриш, опет!

Зар немају прешнија посла? Да завршим мисао. Ако је не ухватиш за вријеме — умрије! Ни за реп је више нећеш да те сва од жежена злата .. Нешто ми падоше на памет јегуље: тигањ и врела маст, миришу оне, а мирише и љеб испод сача, па .. •

Бомбе!

Неће дан да оде, кучкин син! Удомио се око цаде, испружио оби.је ка Њемцима: тетке ли су, оца им . . .!

Будало. Лези!

Облак се затресе. Уши зује. Очи траже у празно.

Аух, оца им , . .! Пробушише ми „Титовку" Фуј! тужио се Драшко.

Ко?

Битанге! Који ли је, да ми је знат . . .

Брекћу камиони са цетињске стране. Брекћу и од Подгорице. Дан се уротио против партизана, а ујаранио са Њемцима. Њемци се смјењују у јуришу за јуришом. Партизани немају смјена. Шака мрака удомила се у око.

Нотарош историје нешто нотира. Мисли се испретурале.

Ви, школарци, много сте блентави.

Јел? ти то мени друже комесаре?

Ноћ се прикрада. Спремите се за јуриш, другови. Ка Језеру су иајтањи рече комесар и осврну се око себе — да броји капе.

Нијесам завршио, побуни се Драшко.

Помоли главу — завршићеш у трен ока. Лези!

Ух! Зар им није доста моја капа, нова? Знаш ли ко ми је сашио?

Не знам. Знам ко ће ти узети мјеру, бојим се.

Ко?

Њемац.

Ма, ја те питах: знаш ли ко ми је сашио „Титовку"?

Важан је крој, мјера.

Па реци.

Митка, зар не?

Да и то запишем?

Што да запишеш?

То, мислим: јединствена основа новог друштвеног поретка — комесар мора да зна ко се у кога заљубио . . .

Лези? Осиједићеш ме прије вакта, бога ти . . .!

Шугава ли дана.

Језеро оживјело. Траг дана плива по њему. Вода — брдима огледало. Минобацачи мрсе стакласту површину језера. Митраљези „чешљају" обалу. Вода дубока. Борци се огледају на длану

воде. Подигну чакширама ногавице до кољена, до стегана — вода ће у грло, до срца . . . Језеро има и нема дна. Плећат му копач био ...

Ко умије да плива? упита комесар.

Тајац. Јунака — да ће бог. Није све Њемац . .. Шта са водом? Нити је можеш шаком, нити пушком . . . погануља једна! Тајац пун мучнине.

А, што ће ти пливање, запита Драшко.

Торба мора у Штаб Бригаде, рече комесар.

Срећан јој пут. Ево ти је, рече Драшко и пружи торбу комесару.

Није вријеме за шалу, Драшко.

И ја мислим тако. Преплива.ј ову локву — ево ти дукат.

Здраво другови!

Руке посегнуше ка још неохлађеном оружју.

Чамац, као Д& је из липове коре саздан, клизи по стакластој површини језера.

Подавићемо се другови!

Ко жив пређе на другу страну — под срећном се звијездом родио.

Засеок се угњијездио испод Петрове горе. Шака кућерака стисла се у подножју литице, усађена у нарамак грабових кукрица. Засеок ћорав, глув, зидине нагореле, временом зуба оглодане, жељне креча и малтера. Кровови од ћерамиде-пориједки. Они од плоче — красе многа минула времена.

Бог, још кад је свијет стварао, заборавио на људе ових зидина.

Подарио му камењар, кукрице, змије, врело сунце, сув вјетар и ђердан гладних вјекова. Тај бог побарабарио инсана са ајванима. Сад, велим ти, разабери гдје је коме мјесто живљења, забиљежи Драшко.

Доље, на невелики пушкомет, Језеро. Вињи га, кучкина сина, и оће нам пријети! Умало да се удавимо у његовој једној иогавици, ноћас, оца му . . .!

Уз Језеро, као вран стрвинар на стожини, покисао, очерупна, на ћувику камене стијене . . . Вир Пазар.

Нахија Црмничка, с краја на крај, дуљем и ширином пруђила се испред групице бораца: барјачит им је по њој, као кокоту по зори вијест дана доносећи.

Суторман на видику; међа гледању, оћоравио . . . Уз њега — као траг кад детлић пиша по снијегу — траг жељезничке пруге. Под сам врх планине пруга се увукла у брдо. Нико не чека воз, чак ни пруга.

Кукрице суве грабовиие и зановети топлином милују лица уморних партизана. Одјећа на њима се пуши. Сунца — да ће бог. Сладак сан хвата са оба ока. Копа у зенице.

Опростите, онебива се домаћин док домаћицу стид за образе хвата — Опростите, ми спремили качамак и укљеве још јутрос. Неко јави . .. Све се охладило. Опростите . ..

Гладне очи гледају. Нико се не помјера. Тајац. Желудац се смијеши.

Жено, дај боцун са препеченицом! Дај и демиџану са вином!

Гутљај ракије, качамак, укљеве, црно црмничко вино: о боже, хвала ти што нас јутрос не подави . . . и доведе у рај овај, једном у животу да га видим, рај . . .

Што би са твојим новим пером Драшко?

Образа ти, немој ме сад. Гријех је, мислим, за мој дроб . . . Невољо, далеко ти лијепа кућа. Домаћине, увијек ти се са срећом долазило, чоче!

Тунел је без мина, рече водић — позадинац. Бункер је на другој страни, онај кад се дође од Бара, ако ко дође.

Је ли тврдо зидан?

Биће да је циментат, гвоздене шипке.

Колико их има, војника, мислим?

Хм? Пун, чоче, као шипак зрна.

Борци стегнуше корак. Прилегоше по камењару. Комесар гледа кроз бусен пелина.

Море другови!

Драшко, теби оно вино ударило у памет. Попило ти је.

Не! Попио ја њега. Гледај море! Јеси ли био кад на море друже комесаре?

Ко? Је ли питаш мене?

Видим ти по очима. Нијеси. Срамота. Море другови!

Знаш ли гдје си?

Ко? Јел' ја?

Моја стрина,

Да и њу у тефтер, за историју?

Зашто?

Често је спомињеш, па велим: кад комесар нешто често спомиње ред је да се утефтери. Историја је мртва без писма.

Драшко поведе бомбаше. Борци се пресабрали: биће за једно „бомбардовање" Клизи крш заједно са бомбашима. Пламенови захватише бетон. Ожиљци црни, гарави. Дахћу митраљези. Огањ и громови вију се над Суторманом. Бар и Барани — буље напето — као гладна сова у шупљину ноћи.

Друже комесаре!

Плотун!

Друже комесаре!

Не прекидај паљбу!

Друже комесаре . . . Драшко . ..!

Бункер се претворио у врело смрти. Погана смрт усадила се у камен.

Румија своје врхове забила у небо. Облаци присјели на њена рамена, прекрили је до кукова, куку, курвањска ли времена.

Штитите ме другови!

Комесаре, не!

Морамо га изнијет. Плотун! Не прекидај паљбу!

Суторман нарасте за једну хумку. Камењар тврдокоран. Бусење пелина прекри трагове свеже копане земље. Испод ноката бораца — земља. У очима сја.j туге и бола.

Пренијет ћемо га, шапну водић — позадинац, на сеоско гробље, кад се рат заврши. Што . . . на крстачи . . .?

Не треба му крстача. Он је члан Партије. Ивановић Драгиша, Трећа чета, Први батаљон. Шеста црногорска . . . Хтједе комесар да каже.

Предомисли се.

Нека друже. Вратићемо се ми по њега, тужно прошапта, занесе главу устрану и нареди покрет.

Суторман нарасте за једну хумку. Трагови, свјежи трагови сиромашне земље сакривени у бусењима пелина.

Обрен МАРКОВИЋ

ОСЛОБОЂЕЊЕ ВИРПАЗАРА

Почетком октобра 1944. још увијек се налазила у Вирпазару јака непријатељека посада, која је упорно бранила и одржавала саобраћајну везу и комувикацију за Бар, уз помоћ и сарадњу неких четничких група, које су се још увијек налазиле уз Њемце, рачнајући да сачекају искрцавање савезника на Црногорском приморју.

Према неким подацима, достављеним са терена органима ОЗН-е, примијећено је да се Њемци спремају за повлачење из Вирпазара у правцу Бара. Због поменуте намјере непријатеља и ради свог обезбјеђења са тог правца, још у току ноћи за вријеме борбе на Сутораану упућена је једна чета за контролу кому-

нккадије Вирпазар — Суторман, са задатком да нападне, из засједе, непријатељске бочне и заштитничке дјелове, у моменту када непријатељ почне повлачење и са колоном буде у покрету.

Међутим, под утицајем жестоке борбе, јаких експлозија и детонација у току борбе на Суторману, Њемце и четнике је обухватила паника и страх од блокаде и иреоијецања комуникације, па су нагло убрзали покрет и своје повлачење, тј. користећи мрачну ноћ, успјели су да се провуку комунижацијом и брзо пребаце истом прије зоре у правцу Бара, жртЕујући своју поеаду на врх Сутормана, без да јој укажу ма какву помоћ. Ово са циљем да своју колону у покрету не откривају и да прођу без борбе.

У току њиховог повлачења главне снаге 1. батаљона су још биле ангажоване на ликвидацији њемачке посаде у бункерима на врху Сутормана, па батаљон није имао тактичке могућности за напад на колону, све док једна наша чета, одређена у том циљу, није стигла да се на вријеме постави на погодан положај за напад. Но због мрачне ноћи и тешко пролазног земљишта само је мањи дио снага из саетава ове чете успио да се сукоби са њемачким заштитничким дјеловима у реону Лимљана и да им нанесе извјесне губитке.

Са правца Сотонића садејствовала је са нашим снагама и 13. чета ОЗН-е, чији је био политички комесар Душан Марковић, која је вршила ватрени притисак у правцу Вирпазара и Бољевића. Том приликом из те Чете погинуо је њихов борац Урош Дрецун из Љуботиња, од артиљеријске гранате.

Пошто је Батаљон ликвидирао њемачку посаду на Сутормапу, извршио је покрет правцем: Лимљани — Бољевићи и ушао прије подне у слободни Вирпазар, дана 12.X 1944. године и на гребене изнад обале Скадарског језера поставио 3. чету за обезбјеђење са тог правца.

Поменута 3. чета, која се већ налазила на положају, остављена је на обезбјеђење ослобођеног Вирпазара и контролисање правца преко Скадарског језера, а са осталим дјеловима Батаљона продужен је покрет у правцу Крајине.

Ова Чета је своју активност испољавала путем извиђачких одјељења и сталних осматрачких станица, са задатком — данонохнмм извиђањем и осматрањем праваца од Плавнице — Врањине и Подшрице, да нас не би непријатељ изненадио са те стране. Ово с обзиром да су се у том времану концентрисале јаке њемачке снаге у ширем реону Подгорице, Зете и долином Мораче, које су се повлачиле из правца Скадра.

У току ових дана, једно извиђачко одјељење 3. чете примијетило је њемачки брбд да плови Скадарским језером са правца Плавнице према старом утврђењу Лесендру. Када се брод при-

ближио на домет успјешне ватре, отворена је на њега ватра из аутоматског оружја. Брод се нагло засукао и окренуо назад у правцу Скадра. На броду је морало бити мртвих и рањених, јер је обасут јаком ватром на блиском одстојању. На тај начин смо Њемцима прекинули бродски саобраћај преко Језера у правцу Ријеке Црнојевића.

О овим и свим другим резултатима извиђања доетављан је хитно извјештај Штабу VI црногорске ударне бригаде.

Тако је коначно ослобођен Вирпазар, центар Црмничке Нахије, у којем је у оружаном устанку 13. јула 1941. године у цик зоре планула прва устаничка пушка, на позив КПЈ, која је запалила ватре устаничке борбе у читавој Црној Гори. Коначно, послије четворогодишње тешке фашистичке окупације црмнички напаћени народ добио је потпуну слободу, за коју је дао огромни број жртава и храбрих бораца у народноослободилачком рату.

У ослобођеном граду наше борце иарод је дочекао са великим одушевљењем, евуда се чула пјесма и општенародно весеље, а околна брда еу одјекивала од плотуна из аутоматског оружја, са чим је изражавана велика радост дочеканој слободи овога краја.

Ананијв ПЕТРОВИЋ

ПРЕДСЈЕДНИК ЈЕ ПОСЛАО ОПАНКЕ

Послије борбе и ликвидације италијанске фашистичке посаде на Сутораану 11. октобра 1944. године, 3. чета 1. батаљона 6. црногорске ударне бригаде остала је на Сутораану за обезбјеђење правца Бар—Вирпазар. Чета се ту задржала неколико дана, док је Батаљон са осталим дјеловима наставио акцију кроз Крајину до р. Бојане и албанске границе.

У то вријеме у Чету је дошао један Словенац -Јоже. . . младић, ђак кога су Њемци мобилисали и ангажовали за тумача између њемачких официра и четничких команданата, јер је добро познавао њемачки језик. Јоже је иокористио прилику, дезертирао из њемачке команде у Бару, дошао у нашу Чету и остао до краја рата као добар борац и дисципливан војник. Причао је разне згоде и незгоде које је доживио као тумач у њемачкој војсци. Исто тако у Чету су долазили и многи партизански симпатизери из Бара и околине и давали податке о непријатељу и приликама на неослобођеној територији.

у то вријеме имали смо доста бораца са слабом обућом. Комесар чете, Обрад Ђурђић, написао је писмо предсједнику квисгсиншке Општине Бар, неком Ђуришићу, да за Чету пошаље што већи број гумених опанака и муниције за амерички пиштољ мар-ке „колт". Ово писмо је упућено по неком цивилу. Кад је предсједник добио пиемо јако се забринуо. Ипак је „пронашао" извјестан број опанака и муниције за „колт" и послао нам их. И уједно поручио да му се нипашто више не обраћамо, а доносиоцу рекао да о томе никоме не прича.

Радивојв ПЕЈОВИЋ

КРОЗ МИНСКО ПОЉЕ НА ТАРАШ

Командир 1. чете и ја добили смо позив да се 13. октобра до 17 часова послије подне јавимо у Штаб 4. батаљона, у засеоку Демировићима, ради специјалног борбеног задатка Чете. Командант Батаљона Радоје Никчевић, у присуству осталих чланова Штаба, саоггштио нам је да ћемо сјутра увече у саставу 1. батаљона 5. црногороке пролетерске учествовати у нападу на Тараш.

Сви су чланови Штаба жељели да нам нешто кажу, али поента је била у томе да у предстојећој тешкој борби на утврђени Тараш представљамо не само Батаљон већ и 6. бригаду пред борцима прослављене 5. пролетерске. И ријечју и погледом изражавали су наду да ћемо се у састав Батаљона вратити уздигнута чела. Нас двојица се нијесмо разметали обећањима, већ само поменули да ћемо се заложити за што бољи углед наше Бригаде.

Сјутрадан у 10 чаеова били смо у Штабу 1. батаљона 5. пролетероке бригаде. Командант Батаљона Божо Станојевић упознао нас је, «а основу борбене заповијести пггаба 5. пролетероке, са задатком 1. батаљона, а затим посебно са задатком наше Чете. Предстојао је ноћни напад на Тараш, на читавом фронту од сјевероисточних падина Брда, почев од села Секулића до сјеверозападних падина изнад села Богићевићи. Одређено је да наша Чета буде на деоном крилу Батаљона. Након пријема задатка у ^кУћи гдје се налазио Штаб Батаљона, командант нас је позвао да ^Га слиједимо један километар у правцу Тараша. Са једне узви-Шице показао нам је борбени распоред јединица које ће учествовати у нападу и мјесто гдје ће се налазити Штаб. Наша Чета је до ЈУришног положаја на највиши врх Тараша требало да се креће СЈеверозападним гребенрм, са нешто већом оријентацијом на сје-

верне падине и мањим дијелом јушзападно од ивице гребена. Терен је био приступачнији него на другим дјеловима фронта, али се зато могло одмах закључити да ће му непријатељ поклонити највећу пажњу и да му пружа шансу да га покрије прецизном минобацачком и артиљеријском ватром. Саопштено нам је да јуриш на утврђене тачке Тараша треба да почне у 22 часа, али и прецизирано да ће знак за истовремени јуришш бити двије црвене ракете испаљене са Командног мјеста, да не би дошло до непредвиђених околности. При растанку речено нам је да ће двије испаљене бијеле ракете бити сигнал за повлачење у случају неуспјеха.

Одмах послије повратка у Чету, одржан је састанак са свим старјешинама који су били предвиђени за учешће у овој акцији (Штаб нашег 4. батаљона је одлучио да једна десетина остане, са замјеником командира на Фрутку), на коме их је командир чете Милутин Мићановић упознао са предстојећим задатком. Уочи самог поласка Чете на извршење борбеног задатка, ја сам, по претходном договору свих чланова Команде Чете, упутио свима неколико ријечи. Тражио сам од бораца да досљедно слиједе наређења својих старјешина и изразио наду да ћемо сви скупа извршити задатак, бранећи достојанствено углед наше Бригаде пред друговима из прослављене 5. пролетероке.

У први мрак смо прошли кроз село Велете, настојећи да то буде што тише да непријатељски расположени појединци не обавијесте своје заштитнике о нашем покрету. На жалост, лавеж паса је био тако јак да је сваком у селу, па и у сусједним Богићевићима, било јаоно да се нешто необично догађа. Дали због тога или због ранијег обавјештења о предстојећој нашој акцији до кога је непријатељ на неки начин дошао, ми смо се ускоро нашли (тако рећи чим смо напустили село и почели се пењати ка цркви на брду источно од села Богићевића, која се налазила на правцу нашег подилажења Тарашу), под жестоком ватром непријатељске артиљерије. Гранате су експлодирале у непосредној близини колоне, а једна је разнијела младог борца Новаковића у непосредној близини цркве. Убрзаним кретањем и повећањем одстојања, покушали смо да избјешемо убитачну ватру. Срећом, непријатељ није био нарочито прецизан, па су многе гранате подбацивале или пребацивале нашу колону. По дејству артиљерије и по правцима придолажења једница 1. батаљона 5. бригаде, могло се закључити да је непријатељ очекивао овај напад и да се обезбиједио оД изненађења.

Негдје по средини гребена који је водио до главног непријатељског упоришта на највишој коти Тараша (к. 280), непријатељска граната је усмртила Рада Тепавчевића, политичког делегата

зода, који је само два дана прије дошао у на!шу Чету из 1. батаљона наше Бригаде. Није етигао ви да се саживи са новом средином, али су његова привлачна појава и блага нарав од првог сусрета дочекане у Чети са нескривеним симпатијама.

Непријатељска артиљеријска и минобацачка ватра је стално појачавана, а распрекавајући гранате уносиле су посебно немир међу борце, који раније нијесу били у прилици да осјете дејство картеча. Убрзаним кретањем према врху Тараша, покушали смо да бар ум;ањимо опаоност од убитачне ватре, али смо убрзо стигли на простор који су засипале тромблонске бомбе са врха Тараша. То је нова опасност која нас је присиљавала да тражимо нова рјешења. Опет нови застој ради консултовања и покушај успостављања везе која поодавно не постоји са командиром Чете, који се кретао са другим водом југозападним падинама гребена. Означено вријеме за једновремени јуриш на главни положај нетријатеља се приближава, а ми немамо јаону представу о томе докле је стигао наш лијеви сусјед. Ноћ је веома тамна и знатно отежава зизуелни контакт међу борцима Првог вода са којима се ја крећем.

Најзад смо стигли на око двјеста метара од врха и ту вршимо посљедње припреме за јуриш, чекајући на уговорени знак или на одговарајућу пору-ку путем курира. Ватра из непријатељских тешких оруђа нас више не узнемирава, али зато још жестоко туче по правцима куда би требало да прилазе јединице 1. батаљона 5. бригаде. Нас и даље систематски засипају тромблони, али срећом многи не експлодирају ако дотакну тло гдје није шли камен. Одавно је истекло вријеме одређено за јуриш а уговореног ракетног еишала нема. Најзад се појавио са читава два сата закашњења, што је потврђивало нашу претпоставку да је Први батаљ.он имао такође велике тешкоће у прилазу главним отпорним тачкама непријатеља.

Дуж читавог фронта убрзо су се чули уобичајеви покличи за јуриш, а са обје стране нарочито жестока ватра из аутоматеких °РУђа. Раније одређена група бомбаша од пет бораца из наше Чете устремила се ка врху, али је послије пријеђених око 50 метара наишла на мине. Двојица су тешко рањени. Мирко Лалатовић, један од најстаријих бораца у Чети, имао је око 45 година, остао је без оба ока и без деене шаке, а Радивоју Човићу еу биле раекомадане бутине и еједала. Његове ране су биле најстравичније што сам их икад видио у рату. Изгледало је као да је неко помамно ударао сјекиром по њему, а онда комаде раојеченог меса приближио ка јакој ватри. Иако су били у грозном етању, држали [C]У се јуначки не пуштајући ни гласа од себе, али су својим изгле-Дом шокирали многе борце. Само један бомбаш, борац Петар Миловић од Грахова, задржао се на достигнутом положају, а остала

два, потресени судбином својих другова и уплашени подмуклим дејством нагазних мина, устукнули су назад.

Ватра са покличима пролетера на осталим дјеловима фронта није јењавала, а ми смо застали пред самим циљем. Погледао сам та забринута лица око себе с надом да ће се добровољно јавити бар неко да покушамо са новом групом бомбаша. Нико се није чуо. У овом часу било нам је потребно, мени нарочито, војничко иокуство командира Чете, али везу још прије погибије Тепавчевића нијеомо имали. Уз невоље које су се стално увећавале, оптерећивала нае је и бојазан за судбину Другог вода, који је требало да се креће десно од нас. Но, у мени је непрекидно била присутна и мисао да не смијемо изневјерити наду коју је полагао у нас наш Штаб Батаљона. Затражио сам од командира вода да поведе вод на јурИш. Гледао је у мене избезумљено, брада му је почела да цвокоће, а руке да се тресу. Његови нерви нијесу издржали. Једва је проциједио кроз зубе да он то више не може послије тешког рањавања на Сутјесци, па макар пошнуо од наше руке. Прекорио еам га тешким ријечима и једва се уздржао да не учиним посљедњи корак због чега бих био доживотно несрећан, јер је у том часу психички био тотално уздрман.

Није ми више остало ништа друго већ да комунистима и скојевцима или свима упутим још један позив за јуриш. Опредијелио сам се за апел свима. Одазвали су се и силовитим налетом, уз употребу свих врста оружја са којима смо у том часу располагали, натјерали смо непријатеља да одступи са највишег узвишења ТараЈша. У овом посљедњем јуришу посебно се истакао борац Петар Миловић и први стигао, бацајући бомбе, до непријатељских шанчева, чиме је све у јединици најпријатније изненадио, задобивши при томе један охгиљак изнад десног ока од парчета непријатељске ручне бомбе. Уз њега лакше су рањена још три друга, окрзнуо их је метак или ситна парчад бомби или камена.

Веома видљиви крвави трагови према јужним падинама Тараша евједочили су да су Њемци и италијански фашисти имали рањених и погинулих, али су успјели да их извуку са главног положаја. Затекли смо у напуштеним шанчевима постоље тешког митраљеза „бреда", дјелове радио станице, три пушке, више ручних бомби њемачке и италијанске производње, један оштећени ручни минобацач, неколико ћебади и нешто друге опреме.

И док смо постављали обезбјеђење од могућег противнапада непријатеља, засула нае је јака бочна ватра из њемачких „шараца", са положаја изнад села Секулића. То непријатељско упориште пролетери нијесу успјели да ликвидирају ни послије више. покушаја. Један метак ме је погодио у лијеву страну врата која

•је била окренута према непријатељеком незаузетом положају. Случај је хтио да рана на изузетно оејетљивом мјесту буде, због мале дубине, штово безопасна. Прије него сам могао бити свјестан карактера ране и када сам осјетио да ми крв цури низ леђа, тихим гласом позвао сам четну болничарку да ме превије. Била је неопрезна и глаено повикала да сам рањен. Настала је краткотра.јна пометња. Некако у исти час из правца Командног мјеста Батаљона испаљене су двије бијеле ракете, сигнал за наше повлачење, јер пролетерима није пошло за руком да ликвидирају дио утврђених тачака на сјевероисточним падинама Тараша.

При одступању са достигнуте линије, опрезно смо се кретали да бисмо избјегли нове губитке од остатка неактивираних нагазних мина, па се и због тога трагедија из наступања није поновила.

У повлачењу на око 200 метара од врха Тараша, придружио нам се и други вод, који је, срећом, прошао без губитака, мада је и он извјеоно вријеме трпио јаку ватру непријатељске артиљерије и минобацача. Сада смо били у прилици да се брже крећемо, јер је било ви<ше руку за ношење тешких рањеника, њиховог оружја и задобијеног плијена на Тарашу. Изузетно пожртвовање око преношења и збрињавања рањеника при нашем повратку иепољиле су другарице из наше Чете, а нарочито Јелица Радосављевић, којој није ништа било тешко да уради што је обећавало да може ублажити велику патњу стравично унесрећених људи.

На око хиљаду метара од мјеста погибије, у једној долиници оивиченој љутим каменом и карактеристичним растињем за ово поднебље, сахранили емо друга Топавчевића и минутом ћутања, након обављеног укопа, одали му посљедњу пошту, а затим смо пожурили да се што прије удаљимо са терена који је поново могао да буде интензивно засипан ватром непријатељске артиљерије. Изнемотли од великог физичког и пеихичког замора, прозебли, поцијепане одјеће и обуће због кретања по врло тешком терену и гладни, враћали омо се у свој Батаљон с осјећањем дубоке туге за потинулим и двојицом тешким ранама унеоређених другова, али и са оејећањем поноса да смо свој задатак под најтежим условима успјешно извршили. Било је видљиво да иста оејећања Дијеле с нама сви чланови Штаба нашег Батаљона који су нае Дочекали у освит дана при нашем повратку код Слапа Зете, доста Далеко од мјеста њиховог сталног пребивалишта од доласка на овај терен.

Радун МИЋКОВИЋ

ТРЕЋА ЧЕТА У ОКРУЖЕЊУ

Други батаљон добио је задатак да посједне и упорно брани положаје сјеверо-источне падине М. и В. Гарча на одсјеку с. Лазарев Крст — Ржиште.

По топографском склопу земљишта, положаји су за Њемце били од изузетног значаја. Њиховим овлађивањем пружала се могућност бочног удара у бок снага Шесте Црногороке ударне бригаде које су браниле Обадов бријег и комуникацију Даниловград — Никшић. Зато ће Њемци више пута покушати да овладају овим положајима прије него отпочну дејетва њихових главних снага у продору ка Никшићу.

У склопу задатка 2. батаљона 3. чета је имала изузетно важно мјесто у борбеном поретку Батаљона. На крајњем десном крилу Батаљона и Бригаде, без постојања наших снага на свом деоном крилу, имала је задатак да посједне и упорно брани рејон с. Лазарев Крст, иакључно с. Орашје, Мали Гарач, и да осматрањем и патролирањем кантролише просторе с. Плана, с. Сађавац и с. Загарач. Од уопјешног држања и одбране ових положаја у многоме је зависила упорност одбране и извршење задатка 2. батаљона. Закључак команданта Батаљона саопштен «ам је приликом издавања заповијести за одбрану. Тај закључак о мјесту и улози 3. чете био је реалан, а што ће се показати у више поновљених напада Њемаца и четника да нам преотму ове положаје и обезбиједе што повољније услове за своја каонија даља дејства ка Никшићу.

Октобра мјесеца 1944. године, у садејству са четницима, Њемци организују и изводе напад на положаје 2. батаљона. Заузимање Малог Гарча и ликвидирање 3. чете у рејону с. Гропа — с. Лазарев Крст, Њемци повјеравају четницима (јачине од око 800 четеика), а снагама јачине једног батаљона Њемаца врше нападе на главне он-аге 2. батаљона у рејону с. Рхшште.

Да бише што успјешније извршили добијени задатак од Њемаца, четници веома смишљено и вјешто, плавирају и изводе свој напад. Главним снагама, ноћу уочи дана напада, успијевају да се неопажено из рејона Спужа пребаце преко р. Сушице и посједну линију с. Плана — с. Катунине — с. Маленза.

Помоћним онагама јачине 60 — 80 четника (Загарачки четничи батаљон) успијевају прије ри р. Сушицу и кроз непосједнути простор између 3. и 2. чете 2. батаљона уопијевају неопажено посјести источне падине и врх М. Гарча. Тиме је 3. чета била доведена у позицију окружења, па је тако прва етапа четничке замисли о окружењу и уништењу 3. чете успјешно завршена.

Команда 3. чете иако иије осуЈетила овај исиад четника није била изненађена, јер се дуже вријеме очекивао напад на положаје 2. батаљона.

Поставља се питање: зашто су четници поетигли такав уепјех? Успјех су постигли зато што је на лијевом, а нарочито на десном крилу Чете било толико непосједнутог простора, да га је физички било немогуће успјешно контролисати. Свакодневним **очекивањем** напада и ангажовањем 1. вода и 1. одјељења 2. вода Чете у ноћним патролама и престражама били смо физички веома заморени и иецрпљени. Но, иако смо очекивали њихов напад, ипак се догодило да Чета падне у окружење.

Овом почетном успјеху четника допринијеле су и наше неке слабости субјективне природе. Чета је дуже времена логоровала и боравили у с. Лазарев Крст и с. Гропа. Логоровали смо и у кућама из којих је по неко био у четницима. Борци су се поприлично упознали и зближили са овим породицама. Попустила је будност и то нам се осветило. Оружје у „сошкама", бројно стање доступно, положаји и правци кретања стража и патрола такође лако уочљиви, разговор бораца недовољно контролисан, и низ других података. Непријатељски расположен члан породице гдје смо логоровали могао је, без великих напора и опаоноети, прикупити низ информација. То се једнога дана и десило. Из једне куће Ћупића нестала је једна дјевојка чији је отац био у гарнизону Даниловград са Њемцима и четницима. Када смо се заинтерееовали гдје је дјевојка, одговорено је да је пошла код тетке у Комане. Посумњали смо, али је било већ касно. Како емо касније дознали, четници су о нама имали све податке. Вјероватно да је то и било одлучујуће у одлуци извођења акције: изненађења и окружења Чете.

Међутим, као што смо већ рекли, наша опрезност и будност ни овога пута није потпуно затајила. Први наговјештај да ее нешто опасно спрема око наше Чете осјетио сам при пријему рапорта од друге смјене патроле која се еа задатка вратила око 03,00 часа. Вође патрола су реферисале да нема ништа ново, сем једнога који је почео да нешто „мрси", да се некоме од бораца учинило да испод Ђуровог крша чује неко шапутање и ријечи „пст, пст" и да је исти опалио један метак у том правцу. Доведоше ми тога борца који категорички потврди што је чуо и изјави да је предлагао десетару да претресу и боље испитају сумњиви дио терена. Укорих вођу патроле због неодговорног вршења своје дужности, а сам узех карту да мало боље упознам и процијеним земљиште. Одмах на карти запазих да кроз шуму, долином једног сувог потока гдје се чуо шапат, постоји „козја" стаза која од [c]- Сладојевог Копита преко р. Сушице води ка врху М. Гарча.

Брзо закључих да се ради о некој акцији непријатеља. Одмах наредим дежурном Чете да пробуди Команду Чете и да појача будност стража. Команду Чете упознах са ситуацијом и изнесох своја размишљања и сумњу. Још нијесам ви завршио своје излагање и дефинитивиу оцјену о оитуацији, кад на врата упаде к нама помоћник економа чете Раде Мијатовић и саопшти: „опкољени смо". Кад се мало смири и „издува" поче објашњавати како је од поноћи разноеио брашно по селу, да жене пеку хљеб за Чету. Када је ушао у једну кућу, једна жена му је у повјерењу саопштила: „да је из партизанске куће, да јој је муж четник и да је назад пет минута прошао поред куће којом приликом јој је рекао да смо опкољени. Иди брзо, кажи команданту".

Ситуација је сада била јаона. Наредих узбуну Чете и њено окупљање у зидинама запаљених кућа на крају села. Одлука је да са два вода без једне десетине бранимо положај изнад окуке пута сјеверно од с. Лазарев Крст, а са једним водом да очистимо М. Гарач од четника и створимо услове за упорно извођење одбране у духу добијеног задатка и тиме се ослободимо снага које су се убациле иза наших леђа. Такође смо одлучили да једну десетину пошаљемо на затварање правца који из с. Сладојево Копито води ка врху М. Гарча ради спречавања придоласка појачања. Договорисмо се да комесар и замјеник командира Чете руководе одбраном, с. Лазарев Крст, да вод у напад поведе командир Чете и помоћник комесара, а да одјељењем у засједи командује командир вода Новица Даковић.

Завршисмо договор о груписању Чете и начину извршења задатка кад дежурни рапортира да је Чета окупљена и чека наређење. Излазимо из куће. Већ је свануло и лијепо се види. Чуше се неколико експлозија бомби. То је био знак да је обруч састављен и да четници полазе у другу етапу извршења замишљеног задатка — напад и уништење Чете. Пожурисмо преко једне ливадице ка зидинама гдје нас Чета чека. Али, са првих чука изнад с. Гропа четници отворише ватру из митраљеза и рафалом осуше по нама, чиме нас натјераше да претрчавањем и скоковима дођемо до Чете. Укратко, упознах борце са ситуацијом и задатком Чете. Економу чете наредих да се са Комором евакуише југозападним падинама М. Гарча ка Марковини. Командиру вода Новици Даковићу дадох задатак за посједање Ђурковог крша. Остали дио Чете поведосмо ја и комесар Чете Мило како емо се већ нретходно договорили.

Чим смо изашли из зидина куће, четници нас обасуше јаком митраљеском ватром са првих падина М. Гарча. Срећом, главне четничке снаге са правца с. Плана још не бјеху пристигле на одстојање одакле бише нас тукле ватром. Брзо се развисмо у ра-

стреоит борбени поредак и по раније договореној одлуци пођосмо на извршење задатка. Први вод је одмах ступио у борбу. Имао је кзузетно тежак задатак. Цио дан је водио борбу са четницима, док их пред сам залазак сунца није притјерао уз сам врх. М. Гарча. Под борбом савлађивати земљиште дубине око 3 километра и уз то прекривено шикаром и драчама исцрпјело је борце 1. вода до краја. Посебно смо тешко подноОили жеђ, јер је дан био сунчан и веома топао, а воде уопште нијесмо имали гдје узети. Са усана смо скидали скрамице осушене кожице. Не могу гласно да командујем, што је у овој ситуацији неопходно. Немам директне везе са осталим дјеловима Чете. Али, ипак постоји веза физички нечујна, али оигурна и веома поуздана. Комесар Мило „Пјешивац" и по грађи и по карактеру и храбрости чини камен станац кога није лако помјерити с мјеста. Новица, испробан и више пута доказан и храбар, вјешт и непоколебљив борац и командир вода, сваки задатак уопјешно обавља. Рашен, са завојем око главе, побјегао је из болнице да би што прије заузео своје борбено мјесто у строју Чете. Његове рафале лако препознајем, кратки и ријетки ,пуца само када оцијени да су „рентабилни". Ово пишем и истовремено се присјећам десетара и пушкомитраљезаца: Благоте, Давида, Алексића, Рада, Милоша, Пуна, Голуба, и др. Какви су то били врсни борци и другови! У сваког сам чврсто вјеровао да ће задатак извршити савјеоно и добро. То су -уједно биле моје везе тога критичног дана са свим дјеловима Чете.

Пред сам излазак сунца наредих командиру вода другу Миковићу да одреди бомбаше и заузме посљедње упориште загарачког четничког батаљона, врх М. Гарча. Моје наређење чују четници. Видим, узврпољише се и наста гужва. Наши бомбаши наступају ка врху. Четници не сачекаше јуриш него се на позив једног од њих „ко је за краља и Отаџбину — за мном" стропошташе низа страну ка нашим бомбашима. Услиједи непосредни сукоб. Они бројнији и надвишавајући нас успјеше да искористе своје предности. Тешко ранише бомбаша Кнежевића и преко деснот крила 1. вода пробише се низ источне падине М. Гарча доље ка положајима на којима комесар Мило Ћукић, са дигјелом Чете, вођа1ше борбу против главних четничких снага а које су цио дан вршиле снажан притисак на положаје с. Лазарев Крст — с. Гропа.

Ова ситуација тога дана најтеже ми је пала. Четнички про-Дор, ка снагама које нападају са чела. нијесам одмах схватио да ли је то због уопјеха главних снага и тежње да се са њима споје или бјежање од непосредне опасности да буду заробљени на врху М. Гарча. Но, брзо закључих да је разлог ово друго. Једну десетину оставих да држи и контролише М. Гарач. Рањенику чести-

тах ране и рекох му да смо га осветили. „Неколико брадоња ће вјечито чувати стражу под врхом М. Гарча". Он се мало насмијеши и тихо прозбори: „Срећна ти побједа командире". Колико ми ова ријеч ваљаше у том моменту када нијесам знао каква је ситуација код Ђукића. Другарици Васи дадох упуство што да ради са рањеником, а са неангажованим људством вода, скоро без иједног метка у пушкама, брзо стрчасмо у помоћ Милу „Пјешивцу".

Тај суерет са комесаром нећу никада заборавити. Иза једног заклона од камена, кога засипа четнички митраљез, ми се грлимо и већ честитамо један другоме побједу. Све до тог сусрета обоетрано смо стрепјели један за другога да ли ћемо издржати притисак толике „руље" и острвљеног олоша. Кулминација ове стрепње била је онда када се група четника са М. Гарча појавила иза леђа Чете у рејону с. Гропа.

Сунце је већ на заласку. Четници и даље пуцају не штедећи муницију. Са »аше стране ријетко ко опали по који метак, јер је муниција на измаку. Ми чекамо и радујемо се ноћи. Примјењујемо трик: „не пуцај више ни метка. Причекај мрак па на јуриш. Ко не ухвати жива четника, нека се не враћа у Батаљон". Овим прикривамо недостатак муниције. Четници се такође одазваше, али псовком и густином ватре.

У том моменту ми бијасмо пријатно изненађени. Економ чете, Ђорђе Милошевић, који се у само свитање са Комором био извукао из окружења, схватио је да ће Чета оетати без муниције. Узео је џак на леђа са неколико стотина метака и кроз драче и шикаре М. Гарча пробијао се до Чете неколико часова. Исцрпљен, скоро наг и сав изгребен од грања и трња — рапортирао је, „Командире, ево мене са мало џебане". И овога пута он потврди оцјену о себи: савјестан, веома одговоран и храбар — прави домаћин Чете. Његова појава и драгоцјени „поклон" у право вријеме изазва нашу радост да двојица — тројица скочисмо, загрлисмо га и другарски му одасмо признање и захвалност. То нас за мало скупо кошта. Рафал четничког митраљеза се огласи. Лакше нам рани пушкомитраљезца Алексића, који бјеше такође устао да грли економа Чете. Подијелисмо муницију командирима водова. Процијенисмо ситуацију и почесмо се договарати за ноћно дејство и одбацргвање четника. Истовремено пристил<е нам појачање од једног вода са замјеником команданта Батаљона. Упознасмо га са ситуацијом и нашом намјером за напад. Без примједбе прихвати наш предлог. Издадосмо кратко упуство и потребна наређења командирима водова и пођосмо у напад. Врло лако потиснусмо четнике, који се у паничном бјекству повукоше одакле су и пошли.

Специфичност и услови под којима је Чета извела успјешно одбрану М. Гарча у условима борбе у окружењу, противу осам пута бројнијег непријатеља, представља лијеп примјер пожртвовања и савјесног извршавања задатка сваког борца и старјешиие који је био учесник те једнодневне, непрекидне, самостално вођене борбе у окружењу.

у тој борби Чета је имала једног теже и два лакше рањена друга. Четници су имали 10 — 12 мртвих и више рањених, како су нам рекли сељаци послије завршене борбе.

Владо СТОЈАНОВИЋ

ПРОДОР У КРАЈИНУ

У духу потпуног извршења првобитно постављеног задатка од Штаба Бригаде и Штаба Приморске оперативне групе1. Батаљон је наставио своју даљу активност и продор на терену Крајине, у правцу албанске границе, тј. након 3-4 дана послије освајања Сутормана и ослобођења Вирпазара, Батаљон је пренио своја борбена дејства у реону Шестана на терену Крајине и даље на ншрем подручју у правцу Остроса и Владимира до обала Бојане, у циљу откривања евентуалног правца повлачења њемачких снага из реона Скадра према Црногороком приморју.

Покрет је извршен из Вирпазара поред обале Скадарског језера, правцем: Годиње — Сеоца — Крњице — Караникићи — Лукићи — Мурићи — Ливари, гдје се Батаљон зауставио на одмор и становање, с тим што су његови извиђачки дјелови избили на сјевероисточне падине високе планине Румије, чија надморска висина износи преко 1500 метара.

Штаб Батаљона смјештен је у основној школи у Ливарима са водом за обезбјеђење, а остале јединице су раопоређене у ближој околини овог мјеста са истуреним предстражама и другим обезбјеђујућим дјеловима, са задатком предузимања строгих мјера безбједности да не би били изненађени од непријатеља. Ово из разлота што је овај терен држала под свој утицај и терор балистичка војока, предвођена познатим зликовцем Хасани Јусуфом, са сједиштем у Скадру. Ова војока је убијала, палила и правила Разна наоиља народу, а нарочито је био страх и трепет за ,народ У овом крају, вођа ове војске Хасани Јусуфи, за кога су говорили Да га метак не може погодити.

Јединице Батаљона у току свог наступања на овом терену нијесу долазиле у непоередни контакт и оружани сукоб са балистичким бандама, јер су брзо нестајале са терена испред нас и повлачиле се у правцу Остроса и Владимира, на правцу Бојане, а затим прешле на територију Албаније, у рејону Скадра. У свом повлачењу нису давали никакав отпор, јер су према жестини бор_ бе и страшних експлозија на Суторману, сматрали да борбу води нека пролетерска дивизија, како се то у народу по селима говорило.

Одмах по доласку у Ливаре одржали смо један састанак у Основној школи са представницима из свих околних села. На састанку је говорено о циљевима и задацима наше борбе, као и о начину и поступку наших јединица на њиховом терену, указујући на њихове задатке, у погледу организације органа народне власти и укључивања бораца у нашу НОБ. Сви присутни сељаци и њихови представници сложили су се са нашим захтјев>има и пристали да сарађују са нама, истичући у овојим шворима поштовање и симпатије према партизанима и НОБ-и за ослобођење земље од окупатора, иако су до тада били под јаким утицајем квислиншке војске.

Ово је први пут да се на овом терену појавила једна крупнија и добро наоружана партизанска јединица која се задржала на том терену неколико дана. Сви наши борци и руководиоци оставили су на овај народ, већином албанске народности, одличан утисак по физичком и војничком изгледу, модерном оружју и правилном односу према њима. То су били већином млади и физички лијепо рззвијени борци и са доста уредном одјећом, обућом и ратном опремом. Поред тога Батаљои је располагао са свим врстама модерног оружја, са великом ватреном моћи, које смо већином заплијенили у борби са окупатором (24 шарца „брзе зорке"), а мањи дио добили од савезника. Исто тако, у командама чета и Штабу Батаљона био је довољан број школованих, образованих и споеобних политичких и партијских кадрова, који су знали правилно и успјешно народу објашњавати политичку ситуацију, циљеве и задатке наше борбе. То је била најљепша колона младих људи и храбрих бораца. Права народна војска пред којом се није могла одржати никаква препрека. У тој колони било је доста дјевојака партизанки које нису ни у чему заостајале иза мушкараца. Напротив, у свим тешким приликама испоЈ&авале су невјероватну физичку и моралну издржљивост, као и велику храброет у свим борбама. Међу њима се са својим војничким изгледом и убојитим оружјем посебно истицала партизанка Милица Кривачевић, храбра Дурмиторка из Шаранца. Она је знала међу првима и у најтежим моментима да покрене партизанске пјесме,

са јаким гласом, који би као струја прошао колоном, и прихваћен од осталих бораца загрмјела би партизанска пјесма дуж читавог Батаљона. Укратко речено, била је невјероватне издржљивости, физичке и духовне снаге, са високим степеном политичке свијести и борбеним еланом.

По питању политичког рада, организовано је и одржано неколико зборова са народом у већини села на терену Крајине, који су били добро посјећени, и са успјехом завршени. Све је ово било значајно и повољно утицало на овај живаљ албаноке националности за промјену њиховог схватања о нашој борби и бржем укључивању бораца са тог терена у партизанске борбене редове.

У даљем покрету и чишћењу терена од балистичких остатака и прикупљању података о њемачким покретима и груписањима са правца Скадра, организована је служба осматрања и извиђања. у том циљу истурен је један појачани вод на високо брдо Козјак, одакле је имао добру прегледност на правцу албанске границе и дуж обала ријеке Бојане.

У истом циљу упућени су на том правцу и други извиђачки дјелови, ојачани са аутоматским оружјима, под командом командира извиђача Мирка Кривокапића, и обавјештајног официра Батаљона Петра Радовића, који су се опрезно провлачили са водичима до Остроса и Владимира и прикупљали податке о непријатељу.

На тај начин неколико дана и ноћи путем сталног осматрања и извиђања контролисан је овај дио Крајине. Посебна пажња осматрања и извиђања вршена је на пловне објекте и прелазе преко ријеке Бојане, а нарочито на Мост код Сукобина, који би Њемци евентуално користили за прелаз ријеке, и вршили даљи продор на приморском правцу. Са таквим упорним извиђањем прикупљени су важни подаци о њемачким правцима покрета и груписања, ради бржег утврђивања главног правца повлачења њихових снага, које су одступале из Албаније у правцу Црне Горе. Обавјештајни извјештаји о ситуацији на овом терену слати су хитно преко курира и одјељења добро наоружаних бораца, и предавани, преко Другог батаљона на Лазаревом Крсту, Штабу Шесте црногорске бригаде у Дреновштици, а у извјесним случајевима и непосредно Штабу Приморске оперативне групе. Преношење ових извјештаја са велике удаљености излагало је људство физичким напорима и непосредним опасностима, јер се морало заобилавити преко тешко пролазног земљишта и пролазити преко неколико путева и комуникација које су Њемци и четници упорно контролисали и држали своје посаде на истима, ради обезбјеђења саобраћаја и превоза ратних јединица и ратног материјала. Али није се

десио ии **Један случаЈ да су ови извЈештаЈИ пали у руке непријатеља.**

Послије десетак дана прикупљања јачих балистичких снага и сређивања њихових деморалисаних редова, као и њихова сазнања о јачини партизанских снага на овом терену, поново су балистичке банде предузеле своју злочиначку активноет и покрет заузимајући село по село на терену Крајине, с намјером да изврше напад на наше јединице у рејону Шестана. У то вријеме дошла је у Штабу Батаљона у Ливаре једна група представника околних села, који су на одржаном састанку при нашем доласку пристали да сарађују са нама. Том приликом поред нашег сазнања и они су нас извијестили о покрету балиста у правцу наших јединица. Такође су навели да је поново дошла из рејона Скадра велика и опасна војска Хасани Јусуфа, те да је притисла њихова села, спроводећи терор и насилну мобилизацију, пријетећи да ће им села попалити и народ побити, уколико приступе партизанима. Поред тога, ставили су нам до знања да они морају бити покорни тој војеци и чак истакли да су принуђени да са њима учествују у борби против наших јединица, правдајући то великом нуждом и муком за опае њихових кућа, имања и породица.

У вези процјене новонастале ситуације, Штаб Батаљона доноси одлуку да не ступа са њима у оружани сукоб, јер нам је био тако постављен задатак да избјегавамо фронталне борбе, узимајући у обзир нашу велику удаљеност од главних онага наше Бригаде и тешко пролазно брдовито земљишта, које је непријатељ добро познавао и имао могућности за наше опкољавање и пресијецање одступнице.

Због наведених разлога Батаљон се у току ноћи 25/26. октобра 1944. пребацио поново на терен Црмничке нахије у рејону: Бирпазар — Бољевићи — Сотонићи, гдје се задржао два до три дана. За ових неколико дана организовали смо по селима друштвено-политички рад и развијали обавјештајну и извиђачку службЈ- у правцу Бара и Петровца, а што нам је био главни задатак и као такав постављен од Штаба Бригаде.

ПРИПРЕМА ЗА НАПАД НА ЦЕТИЊЕ

У овом времену вршене су припреме за предузимање општег напада на Цетиње. Ради тога и на захтјев Штаба Ловћенског НОП одреда, Батаљон се пребацио 30-ог октобра 1944. из Црмничке нахије на комуникацији Ријека Црнојевића — Цетиње, у рејону Метеризи — Улићи — Добрска Жупа, са задатком затварања и пресијецања тог правца према Цетињу у садејству са јединицама Ловћенског НОП одреда и 10. црногорске ударне бригаде.

Поред наведеног задатка Штаб Бригаде и даље стално посвећује велику пажњу раду 1. батаљона на плану што потпуније организације обавјештајне и извиђачке службе на простору Црмнице и Крајине, тј. на приморском правцу. То се види из честих пиемених директива и конкретних упутстава, упућених штабу 1. батаљона у току октобра и новембра 1944. године под број 202/44, као и под бродем 204 од 31. X 44. и под број сл. 3. XI 44. године, у којима указује на важност и хитност извршења овог задатка, у циљу откривања главног правца повлачења њемачких дивизија из правца Грчке и Албаније.

За успјешно извршење овог задатка, Штаб Батаљона је одмах упутио ојачана извиђачка одјељења, са обавјештајним официром Батал-она на терен нашег ранијег дејства, и то у правцу: Бара — Петровца — Будве, са групом терених радника, који су добро познавали овај терен. Они су успјели да се пробију до погодних осматрачких тачака и са истих личним осматрањем и испитивањем мјештана, прикупили су важне податке о стању и активности непријатеља на овој комуникацији. О томе је достављен најхитнији извјештај Штабу наше Бригаде, ради процјене ситуације и доношења правилне одлуке за концентрацију наших снага на главном правцу повлачења њемачких дивизија.

У циљу пресијецања комуникације Подгорица — Ријека Црнојевића и што боље блокаде и јачег притиока на непријатељски гарнизон Цетиње, све једиинце на овом правцу предузимале су у овом времену појачана борбена дејства. Тако је у току ноћи 27/28 X 1944. године, једна чета Ловћенског НОП одреда извршила напад «а њемачко важно и јако утврђење Леперић, које се налазило изнад саме цесте. Међутим, напад ове чете послије дуже и крваве борбе иије успио, јер је имала тешке губитке, и то шест мртвих и четрнаест рањених, од којих шест теже.

Послије два до три дана једна чета нашег 1. батаљона поно-Еила је овај њихов неуепјели напад на њемачко утврђење Леперић. Наша чета водила је неколико часова тешку борбу са Њемцима, који су давали огорчени отпор из свог јако утврђеног положаја и испред истог засипали терен онажном запречном ватром. По жестини борбе и јачини утврђености положаја Штаб Батаљона је оцијенио да се ово непријатељско утврђење не може освојити без великих жртава. Поред тога и кад би га оевојили, не бисмо га могли успјешно држати и бранити. Наиме, Њемци би га поново заузели по сваку цијену, јер од држања овог положаја зависио је њихов слободан пролаз и саобраћај комуникацијом Подгорица Ријека Црнојевића — Цетиње. Имајући ово у виду, Штаб Батаљона је одлучио да одустане од даљег напада, у циљу чувања

својих бораца од сувишних губитака и наредио овој чети да се иовуче на овоје полазне положаје.

Исто тако, у вези са припремама за општи напад на Цетиње јединице X црногорске бригаде у току 27. X 44. извршиле су демантративни напад на непријатељоки гарнизон Цетиње. Ово у циљу откривања мјеста и распореда ватрених тачака у систему непријатељске одбране. Њихов 2. батаљон успио је да овлада Шпадијерским врхом, утврђењем изнад самог Цетиња. Остали дјелови Бригаде повукли су се на полазне положаје.

У вези ових акција, сљедећих неколико дана и наш 1. батаљон предузимао је неколико напада на ову комуникацију и држао под стални ватрени притисак непријатељска упоришта у ширем рејону Ријеке Црнојевића. Батаљон је упућивао мање дјелове у заједе у близини цесте, између непријатељских упоришта, који су непријатељу наносили извјесне губитке и спречавали слободан саобраћај и транспорт у правцу Цетиња. Међутим, Њемци су грчевито држали и бранили по сваку цијену упоришта дуж ове комуникације, и са тиме обезбјеђивали саобраћајну везу између Подгорице и Цетиња, иако са повременим прекидима и застојима.

Ананије ПЕТРОВИЋ

СМРТ ДРУГА РАДА ТЕПАВЧЕВИЋА

Било је то једне мрачне и кишне октобарске ноћи, када се 1. чета нашег Батаљона упутила преко набујале Зете у правцу Тараша. Тихо, по камењу, по блату и киши корачали су одлучним корацима народни борци крвавом непријатељском гнијезду, да га нападну. Приближавали су се непријатељекој јазбини јуначким срцем, које је горјело жељом освете, жаром патриотизма и љубави према народу и њиховој борби. Мир језиве ноћи прекидала је повремена артиљеријска паљба са обије стране и повремени непријатељски рафали, којима је разбијао сопствени страх. На видику се већ назиру непријатељски бункери и зидови којима су се опаеали рестауратори средњевјековног мрака. Све више лупетају непријатељски митраљези у ноћи, траже нас. Језиво и на узбуну детонирају њихове гранате, јер чују: ломи се и рони камење, јече долине у којима се утврдио и утамничио непријатељ — са свих страна иду партизани. Непријатељу се чини да се брјегови сурБавају на долине.

Као оштра стријела, као мач засјекла се јуначка колона у непријатељеко тијело, а он, друг Раде, млади политички руководилац, стари борац од 1941, био је међу првима. Обостраном митраљеоком ватром горио је борбени положај. У дугим ноћним часовима пламћела је чука од ручних бомби. Свјетлошћу и ватром овога оружја већ три године друг Раде разгонио је у борбама у којима је учествовао мрак фашизма са поробљене домовине. Знао је да у ватри сагоријева фашизам.

Слобода се не може извојевати без жртава. У овој ураганској ватри непријатељска граната угасила је племенити живот младог политичког руководиоца. Погинуо је млади првоборац — комуниста, у првим борбеним редовима, дајући примјер како се бори и гине за свој народ. Из ватре еу га изнијели другови на рукама. Његово мртво лице и тада је било озарено осмијехом оптимизма, који је за шега био увијек карактеристичан. СачуЕао је и мртав партизанску вјеру у побједу на којој ће се напајати будућа покољења.

Познао сам друга Рада у мјесецу јулу ове године, када је дошао у моју чету. Био је најхрабрији пушкомитраљезац моје чете. Сва наређења примао је весело, благо осмјехнут, радостан, што му се пружила прилика да својим пушкомитраљезом дарује фашисте оловом и смрћу. Био је одгајен у дивној породици. Кад му је дошао на гроб њег<?в отац, донио му је вијенац, који су оплели другови омладинци из његовог краја. То је био поздрав другу. Поздрав слободне Голије, понос родитеља, успомена на младост, процвјеталу и исковану у трогодишњој борби, а сада узидану у темељима нове и слободне домовине. Над гробом свога сина, отац није пустио ни сузе, него је поносно рекао: „Није ми жао што је погинуо. Љепшег живота и љепше смрти за овога сина нијесам могао пожељети. Жао ми је само што ми друш синови нијесу дорасли да пошаљем једнога у VI бригаду на мјесто Радово. . ."

Друг Раде био је један од најомиљенијих другова у јединици. Сјећаће се другови њега дуго. Сјећаће се њега и оне дводневне борбе на Ржишту. Живјеће он дуго у јуначкој традицији наше Бригаде. Живјеће пали јунаци вјечито, живјеће у побједи и У слободи и снази нове домовине.

Слава другу Раду Тепавчевићу!

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944)

Негио ЈОКСИМОВИЋ

ТРИ ЦРВЕНЕ РАКЕТЕ
(ослобођење Грахова)

Варошица Грахово, са ужом околином и каменим висом к. 722 у самом центру Грахова, била је организована за кружну одбрану. Град је био окружен са свих страна бодљикавом жицом са неколико редова. На жици су биле густо начичкане, празне, лимене кутије од конзерви ради скретања пажње посади. Непосредно иза бодљикаве жице постојали су два реда ровова, пуног профила, повезани саобраћајницама. На кључвим мјестима одбране били су надземни и подземни бункери у којима је стално дежурало у строгој приправноети по неколико десетина бораца. Испред предњег краја одбране у непосредној близини жица густо су посијане мине, импровизоване и повезане са ручним бомбама које су се активирале помоћу телефонске жице, и то ручним повлачењем. Све куће у рејону одбране биле су подешене као отпорне тачке. Камени вис је чинио центар одбране, а оио је начичкан митраљезима, минобацачима, као и са 2 топа, на њима је била осматрачница Радио центра одбране и Центар везе.

Окелет појаеа запречне ватре чинила је коса и бочна ватра аутоматеког оружја. Као допуна ватреног система у дубини одбране, само ноћу, распоређивана је артиљерија, минобацачи и тешки митраљези. Из ровова дејствовали су, поред лаких минобацача и тромблони. Бришућа ватра у појасу запречне ватре подешена је да туче сваку тачку иопред краја одбране.

Овако утврђен, ужи рејон Грахова, давали су поеади Грахова сва преимућства да створи несавладиву одбрану. Овако припремљену одбрану (коју је, узгред речево, вепријатељ стално допуњавао и усавршавао за три и по године рата, почев од Италијана па до Њемаца и четнижа), према искуствима II свјетског рата, било је могуће сломити употребом свих родова војоке: пјешадије, артиљерије, тенкова, авијације и инжењерије.

Одбрану Грахова сачињавали су 450—500 четника, добро наоружаних пјешадијским оружјем, као и једна чета Њемаца од 200 до 250 бораца, командир ове чете био је истовремено и командант гарнизона под чијом су непосредном командом били потчињени сви четници у Грахову. Командир чете био је капетан по чину, а чета је припадала 2. батаљону 234. пука.

Према непријатељу стајала су три батаљона: 3. батаљон VI црногорске ударне бригаде и два батаљона X црногорске бригаде.

- Од наоружања 3. батаљон је имао 190 пушака, 2 тешка митраљеза, један минобацач калибра 81 мм, један ракетни бацач ,,Пијат-Џон Бул", 12 пушкомитраљеза, доста бомби и пушчане

муниције и пар тромблонки. Батаљон је од 10. октобра бројио око 250 бораца.

Седмог октобра командант Батаљона врши припрему са командама чета за даљи продор ка Грахову. Бећ истога дана навече Батаљон је избио у село Граховац, Закурљај, т. 982, В. Дервиш и тиме стекао солидне положаје за ослобођење свих села сјеверно и западно од утврђеног Грахова. Непријатељ је оставио 5 мртвих на положајима.

Осмог октобра у зору 1. и 2. чета продужавају дејства и ослобађају села Петковићи, Подкурљај и Челину. Том приликом погинуло је 33 четника, док су се остали разбјежали југозападно од Грахова у правцу Крња Јела и у Грахово. На достигнутој линији Батаљон се одмарао и припремао за даља дејства. Ослобођењем села Петковићи, Подкурљај, Челинак, као и избијањем на безимено брдо кт 982 и В. Дервиш Батаљон је створио солидан ослонац за коначно ослобођење Грахова. Шири рејон Грахова, сјеверни и западни је ослобођен, а батаљони X бригаде опкољавају Грахово са истока и југа.

ПРЕДАЈА РУДИНСКО-БАЊАНСКОГ ЧЕТНИЧКОГ БАТАЉОНА

Девети октобра Штаб Батаљона окупио је командире и комесаре чета и самосталних водова, интенданта, извиђаче и санитете Батаљона и дао оцјену дејства чете и водова од 7. и 8. октобра. Командант баталлна ставља до знања да ће Батаљон сам или у садејству напасти на Грахово. Са овога састанка се пошло на безимено брдо кт 982 и одатле вршено визуелно извиђање. Новак Вујошевић издаје и наређење да се четешто хитније припреме за ослобођење Грахова. Пошто смо имали искуства из јануара 1944. године, препоручио је четама да се борци прилатоде равници и да свако себи прибави какав погодан камен или дрвени пањ-облицу, ради ваљања испред себе приликом предстојећег напада на Грахово. Као полигон за увјежбавање водова одређена је Главица за црквом у Грахову. Приликом увјежбавања, руководиће лично командант Батаљона. Морално-политичко стање опсједнутих четника је врло лоше. Појединачна и у мањим групама бјегства из варошице су честа. Такво стање код четника има уцицаја и на Њемце, и једни и други осјећају несигурност. Од Леденица, гдје се Њемцима налази бојна комора, нема покрета ка Грахову, што значи да је X бригада прекинула везу Грахово — Рисан. Новака интересује када ћемо добити наређење за напад на Грахово, за колико дана непријатељ има муниције и хране. Ваљало би знати тачан одговор на ова питања. Али како доћи до одговора, Штаб

треба да се ангажује и организује извиђање и обавјештење од заробљених четника.

Истога дана пополдне, извиђачи су привели Штабу Батаљона једног старијег човјека од око 50 година. Колико ми је остало у сјећању, рекао је да се презива Миловић. Рекао је да живи у Грахову, да је симпатизер партизана, да има најближе рођаке у партизанима од 1941. године, каже да су га упутили четници из Рудинско-бањанског батаљона да би са партизанима „углавио" предају већег броја и да од партизана добије гаранцију да ће им остати глава на рамену, као и то да им обезбиједимо прихват и да се утврди ко, када и гдје ће да их прихвати. Узгред је молио да овај разговор буде у строгој тајности, јер он има породицу у Грахову, а четничких ухода-шпијуна има доста по селима око Грахова. Новак први обећа да ће све бити у конспирацији и рече му ако је патриота, требало би да .нам да податке о бројном стању, наоружању, залихама хране, утврђењима, моралу у Грахову итд. Подаци које нам је овај човјек дао били су драгоцјени.

Сада је остало да Штаб, без присуетва било кога, донесе одлуку. Прво, поставило се питање да ли се човјеку може повјеровати и да ово није смишљена акција четника, да нас нападну у Пол^у и нанесу нам губитке, а тиме се освете за погибију свог команданта, као и иотибију осталих четника из овог Батаљона, како организовати прихват и разоружање, како обавијестити Штаб Бригаде о томе кад је он далеко од нае. Чича је навео да се четницима жури и куме, богораде, да најкасније сјутра буде извршен посао око предаје. Питања је било на претијек. Размишљало се и процјењивало, и на крају Штаб Батаљона, заправо комесар батаљона, замјеник комесара и командант Батаљона приме сву одговорност на себе око овог посла. Закључено је да Новак разради сав посао око прихвата, спровођење до Граховца, разоружања, итд. Одлучено је да се Штаб Бригаде обавијести посебно о овоме, јер нема се времена за отезање око ове предаје. Миловића смо задржали до пред ноћ, и уз пратњу упутили до Цркве у Подкурљај, а одатле нек се сам снађе. Наше патроле још нијесу биле упућене у Поље према Грахову, па није било бојазни да дође до неприлика.

На састанку Команде Батаљона размишљали смо и о томе да са двије чете упаднемо у Грахово у испражњени простор којег је покривао овај Батаљон, али смо проценили да за тај задатак немамо снага, да и најмањи прорачун, уколико се покаже нереалан, може довести и до тешких жртава. А што ако се ови окрену нама у леђа? Одустали смо од овакве замисли. Одустали смо и од замисли да ови што се предају поубијају своје главешине, па и њемачке, и на тај начин изврше тешку диверзију. Разлог што смо одустали од овог је тај што то практично није било изводљи-

во с обзиром на деморалисаност, политички лош хвалитет „пре~ бјега", као и на психичко стање из кога ее јасно могло закључити да је њима стало да изнесу живе главе из Грахова и да из тих разлога нијесу способни за једну тешку акцију, за коју је поред тога требало доста времена и организације. Команда Батаљона свакога чаеа очекивала је наређење за напад на Грахово.

Десетог ујутро у 4 часа Четнички батаљон испуњава одговор и долази код Цркве у селу Подкурљај са пушкама преко рамена, прихвата их један вод 3. чете, као и Пратећи вод. Већ се прилично разданило када су дошли у село Граховац. Узгред буди речено, наспрам њих поставили смо два вода са пушкама к нози, а један пушкомитраљез на погодном мјесту, како би, уздуж постројених дошљака, отворио ватру у случају потребе. Простор између њих и наше јединице био је раван и одстојање од око 30 — 40 м.

Акција око предаје је потпуно успјела. Командант 3. батаљона је командовао мирно и одржао пригодан говор и позвао да они који желе да ступе у наше редове иступе три корака напријед. Од 80 и нешто више људи, иступило их је њих 70. Ми смо одабрали 60 људи и одмах распоредили по четама. Преостале, међу којима је било дјеце и стараца, послали смо уз пратњу у Рудине и Бањане са писмом за органе власти. Истога дана навече у Граховцу смо одржали другарско вече, уз пригодан програм, у чему нам је помогла Културно-просвјетна екипа II далматинске бригаде. Интендант Батаљона је спремио добру вечеру и за, сада већ, нове добровољце. Сјутрадан извршена је заклетва и распоређени пошли су у евоје чете, гдје их је обухватио партијско-политички рад, врло интензиван.

Добровољци нијесу имали никакав други третман већ исти као и сви наши борци. Брзо су се сродили са нашим борцима. Међу њима је било доста некадашњих партизана из 1941. и 1942. Показали су се као добри борци и у нападу на Грахово 17, 18. 20 и 21. октобра, на Обадовом бријегу и даље у свим борбама које је водио овај Батаљон од Грахова, Горажда па до Косова. у Батаљону је у вријеме предаје ових четника било око 50%) чланова СКОЈ-а и око 42% члана КПЈ. Тадашња војно-политичка ситуација, као и одлично морално-политичко стање у Батаљону, затим села из којих су потицали дала су велики број старих паргизана, њихових блиских и даљих рођака, што је све утицало да су се саевим брзо аеимилирали. Штаб Батаљона, када је одлучио да их прихвати, првенствено је рачунао са свим овим елементима.

Бјегством из Грахова и ступањем у партизане, четнички редови су се прилично прориједили. А неспокојство, неизвјесност и страх преовлађују међу четницима. Много имамо корионих пода-

така о стању у Грахову. Наређење за напад још немамо, али вребамо прилику да ускочимо у варошицу. Процјењујемо да би требало наставити интензивно изнуравање опсједнутих, али без нервозе и непрорачунатог залијетања. Имамо обавјештење да X црногорска бригада пристиже и посједа положаје источно и јужно од Грахова.

Ноћу 16/17. октобра вршимо демонстративни напад на Грахово. Ако ситуација буде таква да се може без великих губитака проћи кроз жице, онда ћемо продријети у Грахово и ликвидирати посаду. Таква прилика нам се те вечери није указала, јер је непријатељ појачао будност, убацујући њемачке војнике у четничке редове. Чете су пошле у напад правцем:

1. чета са јужних падина В. Дервиша,

3. чета од села Подкурљај и села Челина, Граница са 1. четом пут Никшић — Грахово,

2. чета од села Петковићи ка Каменом вису (Умцу).

Бомбаши су дошли у прави мрак, Ишло се опрезно, с обзиром да су сваких пар минута, са Каменог виса, испаљиване ракете које су освјетљавале све прилазе Грахову. Минобацач дејствује по Грахову са циљем да уништи Командно мјесто и осматрачнице на Каменом вису. Непријатељ је врло брзо уочио да нема никаквог дејетва са источне и јужне стране, па је пребацио дио снага на фронт према 3. батаљону и прилично га приковао за земљу. По унапријед договореном начину извлачења, а по наређењу Команде Батаљона, почело је извлачење по десетинама, али доста успорено. Чете су се послије пар сати потпуно повукле на полазне положаје. Те вечери имали смо 5 лакше рањених другова: Вучету Зарубицу, Божидара Марковића, Љубомира ЛукШића, Николу Вујошевића и Ратка Чворовића. Минобацач продужава дејство на сваких 1/2 часа по једна граната.

Седамнаести октобра Батаљон се прије подне одмарао на положајима. Вријеме је било идеално за то доба године, ведро и доста топло. Командант Батаљона врши уигравање командира чета за сљедећи напад, али са мањим снагама ради изнурвања непријатеља. Вечерас ће препад почети у 20 часова. Минобацач ће до ноћи дејствозати на сваки час по 1 граната, а у 17,30 часова па до 19,45 на сваки минут по 1 граната. Чудно, 17. октобра непријатељ не употребљава своју артиљерију и минобацаче, али уоптребљава много више тромболске мине, па нам је 17. увече рањено 6 другова, а један је погинуо. Рањени су: Никола Клауђеровић, Перо Калуђеровић, Стево Тодоровић, Бранко Јањушевић, Милован Мирковић, Милентије Вуксановић-Пуро, а пошнуо је храбри борац из 1. чете Димитрије Т. Ћук, родом са Дурмитора.

Из овог напада на Грахово било је поучних примјера и новина које су против 3. батаљона први пут примијењене. Бришућа ватра у појасу запречне ватре косила је цио простор на висини 15—20 цм изнад земље. Борци који су у тој зони претрчавали погађани су у ноге до испод кољена, а они који су пузали рањавани су у главу и рамена. Због тога је Команда Батаљона наредила командама чета да организовано прикупе са терена балване и погодне камене плоче како би се борци заштитили, колико-толико, од бришућег ватре непријатеља. На правце напада чета била је равница, осим нешто мањих неравнина и рупа на правцу 1. чете. у сљедећим препадима, као и у задњем нашем нападу на Грахово, борци су испред себе гурали главом, раменима и рукама ове предмете и на тај начин се, донекле, штитили бришућих зрна из митраљеских оруђа.

Деветнаести октобра једна колона Њемаца и четника покушала је да се пробије од Леденица ка Грахову, као помоћ опкољеном гарнизону у људству, муницији и храни. Други батаљон X црногорске бригаде сачекао ју је код села Драгаљ и нанио им знатне губитке, због чега се колона вратила тамо одакле је дошла. Тога дана јединице 3. батаљона вршиле су припреме за задњи јуриш на Грахово, интензивно извиђање и ноћно узнемиравање непријатеља.

Двадесети октобра прије подне, на положај 3. батаљона дошли су командант 2. корпуса Радован Вукановић и комесар Приморске оперативне групе бригада Бошко Ђуричковић. Командант батаљона и његов замјеиик нијесу били у Штабу већ на рутински обилазак чета. Испред Штаба Батаљона дочекао их је комесар Батаљона и упознао са стањем у Батаљону (бројно стање, наоружање, морал — политичко стање, положај јединица), као и о стању и наоружању опкољених у Грахову. Потом су Вукановић и Ђуричковић пошли у пратњи комесара Батаљона и неколико курира на падину брда 962, одакле су осматрали рејон Грахова.

Послије извиђања положаја, комесар Приморске оперативне групе бригада издао је усмено наређење за 3. батаљон: „Грахово сјутра навече мора бити заузето, макар и по цијену живота". Комесар батаљона је захтијевао и писмено наређење, али је командант Корпуса рекао: „Наређење старјешине усмено је као и писмено". Ђуричковић је обећао да ће нам током данашњег дана послати потребну муницију, маказе за сјечење бодљикавих жица, један тешки минобацач са довољно муниције. Такође је саопштио да ће за видјело дана доћи и једна батерија топова и хируршка екипа. РГстога момента послао сам курира да позову команданта Батаљона, замјеника комесара Батаљона, као и све командире и

комесаре чета, руководиоце Пратећег вода и интенданта Батаљона ради нреношења ове наредбе и блашвремених припрема.

Овај дан прије подне допремљени су камионима: један топовски вод од два топа, доста муниције, маказе и један минобацач 81 мм са доста муниције. Дакле, све према обећању, сем хируршке екипе која је дошла сјутрадан и нашла погодне просторије у селу Закурљај.

Двадесетог октобра у 13 часова командир Топовског вода поставио је топове на ватрене положаје са којих се Грахово може туђи и директним гађањем. Одредио је и резервне ватрене положаје, као и ватрене положаје за два минобацача 81 мм. Сва ова артељерија узела је елементе за тучење циљева у Грахову. Циљеве је одредио командант Батаљона и са командиром батерије утаначио сишале и вријеме гађања, динамику гађања и вријеме прекида ватре, почев од 14 часова 20. октобра до 19,45 часова 21. октобра. Неколико пробних хитаца је испаљено ради провјере узетих елемената, односно прорачуна. Минобацачи су већ од 14 часова почели да туку Грахово сваких 1/2 сата непрекидно до 21. у 19 часова када ће заједно са батеријом предузети брзу паљбу по одређеним циљевима. Циљ је био да се униште бункери на улазу у град из правца Никшића, затим по Каменом вису ради дезорганизаије непријатељског командовања. Свакако од интереса је било и стварање бреша на улазу у Грахово на правцу 1. и 3. чете, као и испред Каменог виса на правцу 2.*чете, али за отварање бреша требало је имати јаче артиљеријске снаге.

СИТУАЦИЈА НА ФРОНТУ ПРЕМА НЕПРИЈАТЕЉУ

Двадесет првог октобра 1944. године према непријатељу стајале су сљедеће јединице: 3. батаљон VI грногорске бригаде напада са сјевера и запада, 5. батаљон X црногорске бригаде са истока и 2. батаљон X црногорске бригаде са југа. Укупно напада око 550 бораца, уз подршку 2 топа 76 мм и два минобацача 81 мм. Вријеме напада је у 20 часова. Врше се посљедње припреме. Борци осјећају да ће вечерас кренути у одлучан напад. Примали су суви оброк за цио дан.

Вријеме за обавјештење бораца за напад одређено је у 18 часова, али они већ, искуством и интуитивно, осјећају да ће вечерас на јуриш. Артиљерија туче по плану ватре. Штаб Батаљона је на ногама већ у 15 часова, а у 16 часова поћи ће на Командно мјесто у задњој кући и најближој Грахову у селу Челина. У четама живост и радост. Тихо се пјевају наше партизанске пјесме. Потом пјесме: „Нема боја да се бије гдје бригада Шеста није". Али тихо да их непријатељ не чује. Дијеле се бомбе и остала муниција. Од-

ређено људство прима маказе за сјечење бодљикаве л-сице. Многи поред себе дрл<е камене плоче, камене валутке, дрвене облице. ДобаДУЈУ један другоме „пази", „немој ноћас да ме оставиш, друже". дају се посљедња упутства и препоручује се да се сједне или легне ради одмора, да се не удаљују . . . Непријатељ ноћас не употребљава свјетлеће ракете, али туче брзом паљбом иопред предн>ег краја своје одбране. На кога? Наши се налазе још на полазним положајима. Још до јуриша има пуна 2 сата, а од полазних положаја па до јуришног одстојања има око 400—1000 м. Вријеме пролази и Батаљон се припрема да изађе на јуришно одстојање.

Прва чета напада са правца Велики Дервиш, дио града лијево од пута Никшић — Грахово. Трећа чета из правца село Поткурљај, деоно од пута Никшић — Грахово и друга из правца село Петковићи, са циљем да овлада Каменим висом, а по овладавању да затвори правац Грахово — Рисан.

Артиљерија и минобацачи већ дејствују брзом паљбом, уокоро ће престати, а чете ће поћи на своје положаје, залећи и чекати знак за јуриш. Паљба из тешких оруђа је престала. Чете су пришле Грахову на 50—100 м од жичаних препрека. Непријатељ који се био примирио је одједном отворио убитачну ватру и за пар минута приковао наше борце за тло, и нагло престао са паљбом.

Комесар Батаљона тражи од Штаба Батаљона да оде до 1. чете и испита у чему је застој. Полази са два курира Радивојем Петровићем „Прцом" и Алексом Радевићем. Храбри су то момци и врло вјешти. Курири вични сваком терену. Комесар је стигао до пред саму капију, тзв. Никшићку капију, и у неким рупама нашао 5 бораца из 1. чете са десетаром Средојем Урошевићем који бијаху искидали жице у ширини 2—3 метра. Један борац из његове десетине бијаше погинуо. С обзиром да је наступио тајац, наредио је Урошевићу да исјече жицу на капији и широм је отвори, а по куририма иаређује да 1. и 3. чета у трку улете у Грахово. За тили час капија је отворена и Урошевић је ушао у заклон, а из правца 2. чете чује се глас комесара Чете Срета Вујадиновића: „Побјегоше, побјегоше. . ." Истодобно су 1. и 3. чета ускочиле у Грахово. У том тренутку ево Новака и Радомира Никезића. Улазимо и ми у Грахово, већ смо стигли до првих бункера лијево и десно од мостића. Иза нас од мостића једна четничка тројка искаче и отвара ватру из пушака на нас. Срећом, нико од нас није ни окрзнут, а Радомир и курири осуше по њима и сва тројица су покошена.

Идемо полако напријед. Трећа чета је са једним водом овлаДала Каменим висом (к. 722) а један њихов вод је улетио у Грахово ᵏРоз капију кроз коју су прошли борци 1. и 2. чете. Чују се рески и кратки рафаљи. Вика и дозивање бораца ,,овуда", ,,пази бомба

из ове куће, иза те зидиие". Дозива се нишанџија „пијата". Страшна експлозија, ускаче се у ровове, туча по саобраћајницама. Неко дозива командира. Предало им се неколико четника. Опет бомбе, рафали и појединачни пуцњи, и то траје све до 21 час, када је 3. батаљон, у садејству са јединицама Десете црногорске бригаде, потпуно ослободио Грахово и часно извршио наређење више команде. Трећа чета шаље један вод у гоњење Њемаца који су побјегли из Грахова на рисански правац. Отуда се чују рафали. Новак излази на Камени вис и са три црвене ракете даје уговорени знак да је Грахово коначно ослобођено. Силовит и незадрхшв јуриш, ускакање у ровове и саобраћајнице, уништавање бункера учинило је крај владавини непријатеља и историјско Грахово је ослобођено.

Четници су имали од 1. до 21. октобра преко 180 мртвих и 100 заробљених, а Њемци 18 мртвих и 8 заробљених. Плијен је био доста велик: 2 топа, преко 200 пушака, доста аутоматског оружја, муниције пушчане, 2 минобацача 81 мм, али и ни једне гранате за топове и минобацаче. Ми смо имали тројицу мртвих: водника Мирка Радоњића и борце Блажа С. Бацковића и Новицу В. Пековића из Бањана, једног од новодошлих из Грахова. Сјећам се да је био по професији учитељ и да је припадао Првој чети.

Из Грахова је успио да се извуче мањи број четника и дио Њемаца из 2. чете 2. батаљона 334. пука (њемачки подаци).

Ето, у 21 час 21. октобра 1944. године окончана је драма која је на овим положајима почела децембра 1943. и послије неколико покушаја Грахово је коначно ослобођено.

Ратко РАДОЊИЋ

БОРБЕ ОКО ГРАХОВА 1944. ГОДИНЕ

Крајем септембра 1944. године 3. батаљон Шесте црногорске ударне бригаде се налазио на територији Љешанске нахије, гдје су вођене борбе са Њемцима и четницима на простору између Даниловграда и Цетиња, све до Црнојевића Ријеке. Наш је батаљон послије успјешно обављеног задатка на поменутом терену добио смјену од неке јединице (не сјећам се које) и маршем преко Чева, Јабуке, Загоре стигао у околину Грахова, које је још увијек било у рукама Нијемаца и четника. Стигли смо негдје послије првог октобра и посјели положаје на простору Стреканица — Бојање брдо — Граховац, повезујући се са јединицама Прве бокељ-

ске бригаде, која се налазила југозападно од Грахова. Поред Ијемаца и четника у Грахову и око њега, и у његовој непосредној близини, непријатељске снаге држале су положај на Јанковом врху, Касарни у Стреканици, Црном врху и Касарни на Леденицама, тако да веза непријатељу није прекидана са Боком Которском за сво вријеме док су држали Грахово.

Наш Батаљон као цјелина се налазио око Грахова више од 20 дана. За то вријеме су вршена извиђања и долазило до повремених препуцавања са Њемцима и четницима. У самом блоку Грахова (како смо га звали) било је неколико стотина четника, па је од наше стране са њима био успостављен свакодневни контакт. Иозивани су да изађу из Грахова и да се придруже нашим јединицама, с тим да је свакоме загарантована безбједност живота, уколико није починио злочин. То је трајало данима, али успјеха није било много.

Негдје око 9. октобра јављено је да је једна група четника ријешила да изађе из блока, с тим да их борци нашег Батаљона дочекају код Никољске цркве у Пољу граховском, како би се придружили нашим четама. У ту групу су била око 80 четника који су изашли из Грахова са свим овојим наоружањем. Група је прихваћена од стране једног нашег вода и доведена код Штаба Батаљона (Штаб се тада налазио на Граховцу). Доласком ове групе код Штаба Батаљона, они су затражили да им се дозволи да пођу до својих кућа да се виде са укућанима и да се поново врате у наш Батаљон. Штаб Батаљона је удовољио овој њиховој молби, с тим што им је саопштено да се обавезно морају вратити они који хоће у наш Батаљон, а они који се не врате да се пријаве код Команде мјеста Велимље — Вилуси. Они су стварно пошли и кроз три дана већина од њих се вратила у наш Батаљон, гдје су распоређени по четама. Ови броци, послије њиховог повратка, евакодневно су дозивали четнике који су остали у блоку, да изађу и да се придруже нашим јединицама и да им се ништа неће десити, али резултата није било.

Негдје око 17. октобра, Штаб Батаљона је добио иаређење од претпостављене команде да се изврши један препад на Грахово, али да се нема намјера заузимати. Штаб Бригаде „Гарибалди" се налазио на Велимљу са неким својим јединицама, па је том приликом одређен и један њихов батаљон да учествује у предстојећем препаду. Командант тог батаљона, заједно са нашим командантом, Новаком Вујошевићем, је извиђао непријатељске положаје.

У овом препаду, колико се сјећам није учествовао цио 3. батаљон, него само Прва чета, која се налазила на положајима Дервиш—Курљај. За вријеме препада из наше Чете су погинула Два борца, чијих се имена не сјећам. Знам само да је један имао

презиме Ћук и да је родом из Пиве. Тада се међу нама говорило да су оба били јединци у родитеља. Погинули су на блоку 1.

Једна италијанска патрола се упутила низ Челину, па је истој успјело да се пребаци преко жичаних препрека и да уђе у само Грахово, гдје су заробљени од стране Њемаца. Када је та патрола заробљена, они нијесу одмах стријељани, него су вјероватно држани као таоци. Но, на дан заузимања Грахова били су измасакрирани, тако да су након нашег освајања варошице покупљени у комадима и сахрањени.

Цијело Грахово је било опасано бодљикавом жицом, а на жицу су биле постављене празне конзерве, па је тако најмањи додир до жице давао знак да се неко налази код ње. У самој варошици је било неколико бункера који су бранили од спољњег напада са свих страна. Најопаснији бункер је био на брду Хумац, на којем су били смјештени »Лакоук, чије је ватрено дејство достизало на све стране, јер су ти бункери били подешени за кружно дејство и одбрану. Грахово је било тешко заузети, јер је свуда около била равница. Уз то, није се исплатило давати толике жртве, када се већ наслућивао крај рата. С друге стране, Београд је био ослобођен, наше јединице су биле на прилазима Дубровника а и у цијелој Боки су борбе вођене, док је Грахово било као осиње гнијездо у нашој позадини.

Двадесет првог октобра вечера је борцима била подијељена нешто раније него осталих дана, па је сваком било јасно да ће то вече бити извршен напад и заузето Грахово или ћемо га напустити и добити покрет у неком другом правцу. Приликом вечере, неки борци који су тога дана били у патроли примијетили су једну батерију топова која се кретала у правцу Грахова и у њој су препознали Симеуна Миљанића, па је то било јасан сигнал да се то вече мора заузети Грахово. Још док је трајала вечера, наша артиљерија је отпочела да дејствује, а њој је главни циљ био да уништи бункере на брду Хумац, јер је одатле била непријатељска ватра најефикаснија. Дејство наше артиљерије је било успјешно па су бункери са цијелом посадом и наоружањем уништени, а са тиме је, може се рећи, сломљена одбрана варошице.

Одмах послије вечере, Чета је постројена уз присуство командира Мила Петровића, његовог замјеника Шака Живковића, комесара Чете Радоша Ивановића. Комесар је као и пред сваки напад, позвао добровољце да се јаве за бомбаше. Наравно, као и обично први се јављају чланови Партије и СКОЈ-а, а међу њима и један који није био ни једно ни друго, Саво Домазетовић из Ћеклића, који је тада имао око 45 година. Видјевши ово, комесар Чете је командовао „на своја мјеста", а онда са чела почео да одбраја по тројицу у групу бомбаша, тако да је одабрао три групе, и мене као десетара одредио за вођу бомбаша. Пошто нијесу сви

били чланови Партије и СКОЈ-а, један се нашао да моли комесара да га ослободи да не иде у бомбаше, јер ће погинути. Овакав његов гест је разљутио комесара, па му је рекао: „Зар овим осталим није живот тако драгоцјен и мио као теби, па ниједан не тражи да буде ослобођен". Послије тога и овај је отишао у бомбаше. Саво Домазетовић је енергично инсистирао код комесара да и он пође са бомбашима, па му је, најзад, након оштре препирке удовољено.

Овако формиране групе биле су снабдјевене са потребном количином бомби, а и са три пушкомитраљеза. Са једном групом је био пушкомитраљезац Крсто Перовић, са другом Милорад Брауновић, док се имена трећег не сјећам. Све групе су пошле заједно низ Челину и на дно Челине се раздвојиле. Једна група је отишла десно у правцу блока 1, друга у правцу бункера у којем се налазио непријатељски тешки митраљез, а ја сам остао у централној групи, чији је задатак био да овлада центром варошице. Свака од група се сналазила како је знала и умјела, нарочито у савлађивању жичаних препрека. Лијевокрилна група у којој је био Саво Домазетовић — који је имао маказе за сјечење жице, успјела је најприје да савлада жичане препреке и да овлада бункером у којем је био тешки митраљез. Пошто су овладали овим бункером, одмах су ватрено дејство митраљеза усмјерили у правцу других положаја непријатеља, што је увелико олакшало дејство остале двије групе. Када су остале двије групе овладале са предњим крајем непријатељске одбране ,лијевокрилна група се рокирала сасвим лијево, с тим да ухвати везу са јединицама 10. црногорске бригаде, које су нападале лијево од нас у правцу Стреканице, са циљем заузимања Грахова.

Централна група бомбаша муњевитом брзином се пробила до центра варошице и овладала кућом Андрије Миловића, гдје је био смјештен четнички штаб и главни њемачки магацин. Како су групе напредовале, тако је остатак јединица Батаљона улазио на блок 1 и заузимао борбени поредак. Вјероватно на лијевом крилу није био добар спој између нашег лијевог крила и јединица Десете бригаде, тако да је једна група четника успјела да побјегне из Грахова у том правцу.

Након заузимања центра варошице, ушли смо у њемачки магацин и нашли 5 Нијемаца на спавању. Вуле Вукославовић им је нешто рекао и они су се на брзину обукли и упутили се правЦем који су им Вуле и Давид Пејовић означили. Послије овога поставили смо стражу пред магацин и пошли даље. Наишли смо на једну повећу групу четника без оружја. Један између њих нам 16 саопштио да се остатак четника налази у дворишту зграде и да Су сложили сво оружје по групама. Ми смо пошли у том правцу 11 стварно наишли на једну огромну групу четника од неколико

стотина. Том приликом им је речено да сви иду у правцу блока 1, јер је тамо био гро јединица нашег Батаљона, што су они послушно учинили.

За кратко вријеме Грахово је заузето, а ми смо по наређењу командира Чете отишли у Школу на одмор. Када је свануло, пошли смо да обиђемо бункере и саобраћајнице које су биле около Грахова, као и да видимо како су разорени бункери на Хумцу, па смо том приликом наишли на велики број погинулих четника, као и на масакриране Италијане који су при ранијем упаду у варошицу били заробљени.

Пошто се добро разданило, почеле су да пристижу групе омладине ради сахране погинулих Њемаца и четника. У посљедњој борби за Грахово, по мом сјећању наше јединице нијесу имале рањених ни погинулих.

Саво КИЛИБАРДА

МАЈКА

Септембра 1944. године у вријеме борби около Грахова у 3. чету 3. батаљона дође Мили Латковић, ђак цетињске Гимназије. Запамтих му презиме по оцу Николи, професору и писцу уџбеника математике за ниже разреда гимназије, који нам док смо били ђаци задаваху доста главобоље.

Остави уџбенике и ђачку клупу за сретнија времена у слободи, и поче учити сурову школу рата. Умјесто професора рату га учаху јулски устанци и судионици многих борби од формирања Бригаде и њихови млађи насљедници. Прекаљени пушкомитраљесци и бомбаши, на искуствима из окршаја, бијаху најубједљивији инструктори. Брзо научи да ђачком капом нема потребе затварати лијево око кад се пуца, да треба бројати до пет, па тек онда бацати активирану „крагујевку" и друге вјештине. Научи да растављa и састављa „шарац" и „брно" и „бренгал", аутомат и друге справе ратовања.

Четни састанци бијаху посебна школа. Послије прве тачке о „војно-политичкОј ситуацији", гдје нас обично комесар упознаваше о биткама и продорима на ратиштима Југославије, докле су догурали фронтови са Истока, којим се темпом шири поплава из Нормандије, понекад се имало нешто рећи и о томе како се мили уз италијанску чизму. Тихи океан је био предалеко, па није ни помињан.

Друга тачка „Критика и самокритика" бијаше својеврсна школа. Овдје се учило самоодрицање, чојство Марка Миљанова, људска етика и морални кодекси партизански. Овдје се другарски однос претварао у братску љубав. Партија и СКОЈ кроз живот и односе створише морални капитал. Завољесмо то вријеме и те односе, описмо се у младости, па достина остаде пијана до данашњих дана.

За то кратко вријеме положи Мили испите у тјерању четника са Бојањег брда изнад Нудола, при акцији по пећинама Бијеле горе, кроз засједе и упаде у Граховеко поље, на положајима код Спомен-цркве на Граховцу, подигнуте у част славне побједе наших предака у Граховској битци. Иза цркве тражисмо заклон, када нас изненада засипаху топовске и минобацачке гранате из Грахова.

Завршни испит полагао је Мили у борби за ослобођење Грахова. У три узастопна напада на Грахово, ишао је као добровољац бомбаш. У посљедњем при заузећу Варошице, када бомбаши прођоше трореду жицу, изнад кољена прекоси га митраљез. Када бомбама истјерасмо Њемце и четнике из првих ровова и кућа, унесоше другови Милог у прве куће, дадоше му неколико бомби и обећаше да ће по њега доћи уколико претекну. Обећање испунише, и сјутрадан на коња из Пратећег вода пребацисмо Милог до болнице у Трешњево, гдје остаде и раста се од 6. бригаде.

Тридесет година касније, у љето 1974. године, са младим магистром Ражњатовићем, обретох се у Котору. У мноштву странаца, један од лако препознатљивих которских госпара објасни нам да „наш" Мили ради у СДК. Устави нас портир, и једва без најаве уђосмо у канцеларију. Пошто се увјерисмо да смо на правом мјесту, без представљања комотно сједосмо. Са чуђењем гледа Мили непознате госте. Да бисмо прекратили неизвјесност, замолих га да устане и да заврне панталоне, пошто бијаше лако обучен, изнад кољена. Задрхташе вилице, покуша да се сјети имена ,али гријеши. Откуд Црногорац а јеврејско име, па кад му се казах, полеће у загрљај. За Божа магистра чудна смо ми нека сорта људи — старци, тобож ратници, а скоро да заплачу. Послије сам му објаснио да је крива друга тачка.

Заборави Мили на своје обавезе, вуче нас својој кући. Једва га убиједисмо да би наша сјећања терорисала фамилију. Замолисмо га да одемо у неку од оних тихих коноба близу цркве Св. Трипуна. Ту у коноби, уз кафу, исприча Мили тужно сјећање.

„Знаш, оног дана када си ме водио за болницу у Трешњево, нијееам ти рекао шта се збило оне ноћи када ме у кућу остависте рањеног. Оејећао сам да страховито мрзите домаће издајнике. Затекох у кући жену и затражих јој воде. Умјесто воде обећа варенике, раши ногавице панталона, поцијепа, креветски чаршав и

поче да ме превија. У међувремену изађе неколико пута напоље. Експлозије бомби и пуцњава говораше да је у јеку борба за Варошицу. Када се трећи пут врати, закука за кућом ископаном, и поче да чупа косу. Стајала је тако неко вријеме избезумљена а мене се то учиње вјечност. Пошто се поврати, рече ми: „И твоја је мајка могла овако ноћас закукати. Проклет био онај који вас закрви. Пази моје срамоте, не превих ти ране и не донесох да оквасиш уста". А затим се саже, преви ми ране и донесе варенике. Сазнадох послије да сте јој ви, моји другови, када је оно трећи пут излазила, ту на домаку куће убили сина јединца. Није прошло дуго, негдје послије поноћи, дођосте за мене, а она оста сама у кући".

Са Божом слушам тужну причу Милог, па га упитах: „Да ли икад — потражи ту жену?" „Не, никада, мислио сам, али нијесам имао храбрости, жао ми је било да јој повриједим ране", тихо, са сјетом у очима изусти.

Давид ПЕЈОВИЋ

ОСЛОБОЂЕЊЕ ГРАХОВА
(21. октобра 1944. године)

Подесно за организацију одбране, Грахово је непријатељ цијело вријеме ратних година подешавао за одбрану и утврдио га по свим прописима. Земљани покривени бункери добро су бранили жичане препреке које су начичкане конзервама објављивале сваки додир .Мноштво „шараца" је плело паукову мрех<у свјетлећим мецима у жичане препреке. То су добро упамтили борци 3. батаљона. Њемачка посада, ојачана са око 300 четника, добро попуњена и наоружана, могла је да заустави сваки напад на брисаном простору који окружава Грахово.

Трећи батаљон ојачан артиљеријом и у садејству са једним батаљоном 10. бригаде добио је задатак да освоји Грахово.

Седамнаести октобра цио дан су тукли Грахово 2 наша минобацача и 1 топ 75 мм. Навече је Грахово нападнуто, и то. 1. чета са правца Дервиша 2. са правца Петковића и 3. са правца села Подкурјаја и Челина. Напад прве ноћи имао је више за циљ да се испитају сви могући најпогоднији пролази у жичаним препрекама и да се покуша заузимање града, али не никако по цијену великих губитака. Напад је изведен у први мрак. Бомбаши чета су пришли препрекама и почели да праве пролазе кроз жи-

цу, али су на самом почетку осујећени и нанесени су нам губици. Без обзира на нашу појачану ватру, непријатељ је добром организацијом ватре и освјетљавањем терена одржао превласт и Батаљон се повукао на полазне положаје.

Сјутрадан се извршила анализа напада по четама и за Батаљон као цјелину, па се нови напад припремио за навече. Предвече је минобацачка и топовска ватра са неколико граната објавила нови напад, а четама је наређено да буду активније него претходие ноћи. Напад је изведен око 20,00 и трајао је око 3 часа. Групе за отварање пролаза у жичаним препрекама су ове ноћи имале више успјеха, па су бомбаши дјелимично извршили задатак, али од покривених бункера ни један није ликвидиран. С обзиром да је и ове ноћи непријатељ имао добро организовану и дисциплиновану ватру и да смо у првом покушају имали веће губитке но прошле ноћи, Штаб Батаљона је наредио повлачење на полазне положаје.

Пошто су штабови Бригаде и Приморске оперативне групе оцијенили да је непријатељ јако утврђен и да има довољно снаге за одбрану, 3. батаљону се придодају још 2 топа 75 мм са довољно муниције и одређује један батаљон 10. бригаде да напада са јужног правца, од Драгаља.

Три наредна дана јединице Батаљона су искористиле за попуну ратним материјалом, као и за анализе претходних напада и нове припреме за предстојећи обрачун.

Двадесет првог, рано изјутра, наша артиљерија, не штедећи муницију, почела је прецизном, непосредном ватром да туче Грахово. Срушила је до темеља кућу испред 3. чете која је била у жичаним препрекама и главни бункер на правцу 3. чете, а затим правила бреше на прилазима чета у жичаним препрекама. Минобацачи и артиљерија су цијелог дана гађали циљеве по захтјеву чета, па је одбрана непријатеља уздрмана и дезорганизована.

На командантском извиђању командант Батаљона Новак Вујошевић је издао кратко наређење: „Иеколико бункера је порушено, па не треба дозволити да их непријатељ поново посједне већ их у први мрак освојити. Након освајања Грахова, Штаб ће се налазити у оној двоспратној згради. Почетак напада биће у први мрак".

С обзиром да је сваки борац, одјељења и вод добио задатак још у току дана, немирне и раеположене борце није могао нико зауставити да ,још иза дана не оспу ватру по непријатељским положајима, па су још у току дана почели пузати у правцу жичаних препрека.

Сутон је и није се добро замрачило кад је свјетлећа њемачка ракета испаљена са јужне стране Грахова ван жичане препреке, око 300 метара испред батаљона 10. бригаде, командант 3. ба-

таљона је у том моменту са куририма Батаљона пријешао жичане препреке и скоро из Грахова командовао: „Трећи батаљон, јуриш!" Када су се борци Батаљона освједочили да је командант пријешао жичану ограду, одједном је у силовитом налету цио Батаљон кренуо на јуриш и у трену се нашао у прве бункере и куће.

Настала је потом улична борба и рововско расчишћавање. Непријатељ је разбијен, али је и даље пружао отпор. Налет Батаљона се није могао зауставити, па је практично непријатељ био згажен. Но, ипак цијелу ноћ се наилазило на отпор појединих групица Њемаца и четника, који су поступно уништавани вјештим акцијама бомбаша.

Пошто је непријатељ главним снагама у први мрак успио да одступи на правцу батаљона 10. бригаде, пад Грахова је био олакшан, гоњење непријатеља је настављено све до Леденица.

У јутарњим часовима 22. октобра престао је сваки отпор непријатеља у Грахову. Губици непријатеља су били велики — мртвих преко 200 четника и Њемаца, заробљених 100 четника и око 10 Њемаца, а заплијенили смо: 2 топа 75 мм, неколико минобацача, пушкомитраљеза, неколико стотина пушака и велику количину муниције свих калибара, хране, одјеће и санитетског материјала.

Ми смо имали 7 мртвих из 3. чете и 11 рањених у свим јединицама батаљона. Погинули су из 3. чете: Перовић Владимир, Јововић Раде, Бацковић Блажо и Радоњић Миро, из 2. чете: Милошевић Ђуро и Мараш Бошко и из 1. чете Ћук Тома Димитрије, а рањени: из 1. чете Вујошевић Никола, Чворовић Ратко, Калуђеровић В. Никола, Калуђеровић Ђ. Перо, Тодоровић Стево; из 2. чете Зарубица Вучета, Лукшић Љубо; из 3. чете Мирковић Милорад; из Пратеће чете Марковић М. Божидар, Јањушевић Бранко, као и курир Батаљона Вуксановић Милентије-Пуро.

Мило ПЕТРОВИЋ

УМАКЛИ СУ ЗАСЛУЖЕНОЈ КАЗНИ

Грахово је ослобођено. Њемци држе аустријске волтице у Кривошијама и прилазе Боки. Сви покушаји Њемаца претходних дана да деблокирају Грахово скупо су плаћени, а и на путу кроз Кривошије остало је доста мртвих несахрањених Њемаца.

Трећи батаљон послије пада Грахова упућен је да напада утврђења која штите прилазе Боки. У кућама Бојанића распоређена је 3. чета близу којих је тврђава коју држе Њемци. У Чети је мало оних који су претходних ноћи спавали. Командир чете Мило Петровић одређује патролу, која ће уз стражу штитити Чету на заслуженом одмору. Само цестом коју су правили Ауетријанци или преко непроходне Бијеле горе, могу покушати да се пробију они који су умакли из Грахова.

Ноћ је и не види се прст пред носом. Киша пада тако обилато и потврђује да се налазимо на подручју највећих падавина у Европи. Кад бљесак муње обасја, треба запамтити пут до сљедећег бљеска, јер ван цесте ова.j крај је непроходан и дању. Причају мјештани, у вријеме када су Кривошије биле под Аустроугарском, да их је цар Фрањо Јосиф, видјевши гдје живе, ослободио плаћања пореза и служења војске. Доста им је јада и невоља овдје живјети.

Напријед у патроли је Новак Гатало, цетињски илегалац и скојевац. Иза њега са „бренгалом" Драшко Крунић, паметна и кршна момчина са Пивске планине, који је уједно и вођа патроле. На зачељу је никшићки голобради ђак којег због „националне неисправности" истјераше из гимназије и стрпаше у затвор под Бедем. Торбе и џепови пуни су бомби заплијењених у Грахову. Код Драшка, осим торбе од талијанске гас маске навршене бомбама, има доста муниције. Драшково присуство улива сигурност маленој, голобрадој дружини.

Не би дуго, сретосмо двије млађе жене које су „пошле за со у Боку". Предадосмо их дежурном у Чети, не помишљајући ни на крај памети да су нечија претходница.

Новак је застао и ми налијећемо на њега. Саопштава нам да чује гласове као да Њемци говоре. Застајемо и скидамо капуљаче којима смо покрили главе, ослушкујемо, али ништа не чујемо. Киша лије као из кабла.

„Батали, Новаче, ови мртви и надувени Њемци о које се спотичемо неће никада више проговорити", каже Драшко и настављамо пут вођени сјајем блијеска муња. Одједном чује се бубњање камена, посртање, звекет оружја у паду и гласна псовка Њемаца као да су у Минхенској пивници. Близу су и ми нијесмо жалили бомбе, уз додатак рафала из „бренгала". Чују се јауци рањених Њемаца. И тек сада утврдисмо да смо прошли непосредно уз њих. Бомбе и пуцњава алармирали су Чету. Јавља се Мило, и ми му саопштавамо о чему се ради. Као и увијек, куражи нас, Уз обећање да ће брзо средити ствар. Остали смо одсјечени од Чете. Заузели смо заклон на цести, убијеђени да ће нам помоћ Доћи, али у неизвјесности колико Њемаца има.

Чети је дата узбуна; опкољава простор. а између бљеска мућа, бомбама обиљежавамо мјесто сусрета. Прође нам и ова иоћ без сна, а то је трећа узастопно. Након ноћне блокаде, поче претрес терена. Ђавољи је то посао пронаћи скривене у Кривошијама. Партизанске тројке вјешто вођене и упућене и томе су доскочиле. Систематски претрес показује успјех. Сваки покушај да од рањених Њемаца сазнамо нешто завршава без успјеха. Прусима из 181. дивизије не помаже обука и вјештина да се за неколико стотина метара домогну заштите из волтица, које за њих живот значе. Сустижу их рафали освете. Ипак, један је изузетно вјешт и остало му је неколико десетина метара до окуке која је за њега спас. Узео је заклон да предахне и осмотри даљи правац бијега. Иза камена помаља се „валтер". Бомба и рафал из пикавца прекинули су сваку наду. Ново официрско одијело, неупотребљиво, гвоздени крст и још неколико одликовања казиваше да се ради о старјешини који је дуго успјешно ратовао, али не и овдје. Ваљда му нико није објаснио како су овдје голоруки кривошијски устаници разбијали аустријске пукове. Ја сам, напротив, још као ђак слушао причу старог Аћима Вавића, који је у кривошијском устанку 1869. убио на командном мјесту команданта аустријског пука.

Двадесет година касније неколико нае учесника у овој борби сједимо и причамо о рату. С-аговорник нам је и један од тадашњих четничких команданата, и он нам прича: „Октобра 1944. године ђаво ме донесе у Боку. Надале су се четничке главешине да ће „западни савезници" послати по њих подморнице. Тамо сретох херцеговачког кома-нданта четника Поповића, четничке главаре из Бањана, Блажа Пешикана и Рака Лалића, који су успјели избјећи из Грахова. Све су предвидјели да се пробију са Њемцима до Леденица. Ко ће се надати да ће их партизани пресрести у Кривошијама у стравичној ноћи око 24 сата, непун километар од њемачких посада. Скривени у тумбину — пропусту испод пута — слушали су како испитују рањене Њемце, и дрхтали од рафала пушкомитраљеза и експлозије бомби испаљиваних при претресу терена. Имали су среће да их нијесу открили. Сљедеће ноћи домогли су се Леденица".

Припитах га још нешто; потом оте ми се те гласно изговерих:

„Та људска багра, осим издаје свог народа, изда и нове господзре; немаше петље да се обрачунају са голобрадом патролом —- штета што избјегоше заслужену казну".

Давид ПЕЈОВИЋ

КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ ЖИВОТ

Други батаљон је био омладинска јединица састављен од средњошколаца, и радничке и сељачке омладине али врло бистре и напредне. Са таквим колективом није било тешко организовати културно-забавни живот.

Такви омладинци навикнути на рад, користећи своја ранија богата искуства стечена у НОП одредима, почели су да организују све облике културно-забавног живота почев од описмењавања и зидних новина па до озбиљних и на доста високом нивоу приредби за војску и становништво. То је био пут не само културног уздизања већ масовног повезивања са народом и уношења ведрине и расположења у предасима између борби и других борбених акција.

Поред партијско-политичког рада, састанака и конференција, културно-забавни живот је био један од елемената који је код бораца и руководилаца уносио освјежење, зближавао људе, градио међусобне мостове, уливао пов.јерење, подизао културу, развијао мржњу према непријатељу, оспособљавао сваког појединца за политичку и орухсану борбу. То је био један од значајних елемената индивидуалне и колективне спремности на жртве у свим условима борбе и отпора. У томе су се знатно залагали сви партијско-политички органи, почев од Штаба Батаљона до командира водова. У програмима и директивама током НОР истицан је културно-забавни живот јединица као посебан задатак у свим условима борбених дејстава.

Батаљон је своје прве културно-забавне вечери и приредбе одржавао у Лијевој Ријеци. У програмима су биле рецитације, пјесме, скечеви, врабац и сл., а до дуго у ноћ и игранке уз присуство омладине и становништва са терена. Све ове приредбе су имале васпитан карактер. Критиковане су слабости појединаца и колектива, подизао борбени морал, политичка свијест, зближавале су људе и упућивале их на већу борбену спремност у извршавању борбених и других свакодневних задатака.

Припадници непријатељских оружаних снага, народни непријатељи и издајници, кукавице и дезертери изврга̀вани су руглу, а све то кроз пјесму и игру, што се врло позитивно одрах<авало на морални лик сваког припадника наших јединица. Све позитивне и негативне ствари су се јавно истицале, што је био одраз осјећања и расположења свих оних који су учествовали у извођењу и оних који су присуствовали приредбама. Са таквих приредби су омладинци одлазили у борбене јединице, на одговорне задатке, спремни на све хсртве, јер су поред политичке и идеј-

не припремљенасти на саможртвовање били свјесни да могу ући и у програм приредбе као негативне или позитивне личности.

Међусобно такмичење јединица у одржавању приредби, веселих вечери, издавању зидних новина био је исто тако важан задатак као и такмичење која ће јединица боље извршити борбени задатак или уништити непријатеља. Такмичење појединаца ко ће више написати чланака, научити рецитација, описменити себе и друге, ко ће више организовати веселих вечери по селима, гдје ће више присуствовати омладине и становништва, чије ће зидне новине чешће излазити и са више чланака и сл. То су били приоритетни задаци сваког културно-забавног одбора и сваке јединице.

Може се слободно рећи да није било села и засеока куда је пролазио и гдје је боравио Батаљон, а да свакодневно нијесу одржаване приредбе и другарске вечери, па и онда када су данонoћно вођене борбе против непријатеља. Састав Батаљона је био такав да је квалитет културно-забавног живота био на висини и да се могао организовати и у јединици и на терену без великих напора. Биљежи се у документима НОР-а, не само наше Бригаде и Батаљона, већ и прослављених пролетерских бригада да је културно--забавни живот јединица одиграо запажену улогу у сузбијању страха и панике код јединица, много лакше су се подносили губици и жртве које су биле свакодневне, другови погинули у борби су се сахрањивали, а приредбе и другарске веселе вечери су се одржавале. То је било вријеме када је побједа над непријатељем био приоритетан задатак, па се морало чинити све да се ојача борбени морал бораца и јединица НОВ.

У политичким извјештајима се каже, да су јединице у свакодневном контакту са становништвом, да је међусобна сарадња добра и то се врло позитивно одражава на цјелокупно политичко стање, да се одржавају приредбе и конференције са становништвом и за становништво, да су органи народне власти задовољни понашањем јединица, да становништво доноси борцима намирнице, одјећу и обућу, да им открива народне непријатеље и сакривена складишта животних намирница, да омладинци ступају у јединице чиме се показује масовно опредјељење за НОБ.

Ако се овом дода да су из таквих јединица израели кадрови чија су искуства послужила за новоформиране јединице НОВ у Црној Гори и да је квалитет и квантитет културно-забавног рада попримао све савршеније и разноврсније облике, како се приближавао крај рата, онда се може констатовати да се учинило много у условима тешке и напорне борбе против далеко масовнијег и технички надмоћнијег непријатеља. Уз све остале задатке који су пратили НОР и револуцију културно-забавни живот је дао свој велики допринос за побједу.

Када смо водили тешке борбе око Никшића, Даниловграда, Подгорице, када смо се налазили у рововима данонoћно и одбијали узастопне нападе добро опремљеног и суровог непријатеља, јединице које су биле на положају или у резерви организовале су свој унутрашњи културно-забавни живот.

Културно-просвјетни одбор Батаљона је имао свој програм рада за цио Батаљон, а одбори чета су на основу тог програма и сопствених могућности правили своје планове. Није се заборављао ни један вид активности, зидне и џепне новине, неписмени, дилетантске и рецитаторске групе, пјевачки хорови, читалачке групе, културно-просвјетне секције и предавања из разних области. Такмичарски дух из свих области захватио је цио Батаљон. Предњачили су чланови СКОЈ-а. Вјешто су коришћени омладинци који су били са више школе и имали више смисла за поједине области.

Штаб Батаљона, команде чета, Батаљонски биро СКОЈ-а и КПЈ су били иницијатори цјелокупног рада, уносили су своја искуства, контролисали квалитет програма, обезбјеђивали политичку линију КПЈ, одабирали теме које упућују на храброст, пожртвовање, дисциплину и привржсеност политици КПЈ.

На скуповима војске и становништва и у самим јединицама одржаване су конференције, зборови и митинзи и на њима су иступали изграђенији чланови КПЈ и СКОЈ-а, обично батаљонски и четни руководиоци. Говорило се о изградњи нове власти, популарисало 2. засиједање АВНОЈ-а и ЗАВНО-а, Национални комитет ослобођења Југославије. Развијана је љубав према новој отаџбини Демократској Федеративној Југославији, а кроз све то се развијала и неограничена љубав и поштовање према великану наше револуције и југословенских народа другу Титу.

Сви написи у новинама, листовима и другим писаним материјалима су били прожети вјером у побједу и одношћу према КПЈ, СКОЈ-у, новој Југославији и другу Титу. Кроз цјелокупан рад је било најважније да се оживотвори и усвоји политика КПЈ.

Остао ми је у сјећању један састанак Батаљонског комитета СКОЈ-а, одржан у с. Лијевој Ријеци, са дневним редом:

1. Организационо стање СКОЈ-а у Батаљону,
2. План рада,
3. Разно.

Мада су сви чланови Батаљонског комитета били доста искусни, млади и полетни, спремни да раде и са пуно иницијативе, одмах у почетку састанка смо се договорали како да се подносе извјештаји о стању у четама и како да се праве планови за будући рад. Најчешће је на састанцима анализиран културно-просвјетни рад, јер су чланови СКОЈ-а били носиоци тог посла. Нарочита пажња посвећена је била оној чети која се налазила на терену

у мјестима у којима су мање залазиле наше јединице или је становништво било мање расположено према НОП-у и револуцији.

Комитет СКОЈ-а Батаљона је подносио извјештај Батаљонском комитету КПЈ а редовно и бригадном секретару СКОЈ-а. У таквим извјештајима, између осталог, се обавезно извјештавало о политичком раду, културно-просвјетном раду, посебно раду са неписменим и раду на терену.

Никола ДРЕКАЛОВИЋ

БАЈОНЕТОМ СМО КОПАЛИ ГРОБ ЗА МИРКА

У масиву између Орјена и Ловћена, изнад самог Рисна, доминира Црни врх. Сур и го, као и остали кривошијски љути камен, врх покрива импозантна тврђава. Са низом других трђава, или „волтица" како их зове народ овог краја, ови аустријски бисери фортификације препрека су за упад и ослобођење Боке, након пада Грахова.

У прошлости одољевале су ове тврђаве вјечној жељи Црногораца да ослободе своју „Невјесту Јадрана, прекривену небом ко од плаве свиле, љепшом од Нагоркиње виле, и свјетлијом од њеног ђердана".

Са срцем, бомбама и мржњом која снагу даје, октобарских дана 1944. године 3. чета 3. батаљона VI црногорске крену у јуриш на небо, да у поноћне сате освоји волтицу на Црном врху. Иза тврђавских зидина, кроз челиком ојачане пушкарнице, из челичиих митраљеских купола одољеше Њемци силовитом нападу паргизанске чете. Као да су бирали храбре, раиише Сава Думића и Зека Понту. Тромблонска бомба смртно рани водника Мирка Радоњића, из Биоча. Умрије на рукама друга, са којим је скакао у бистре вирове Мораче, ишао на сијела по Кучима и Пиперима, прекинуо момачке радости и од првог дана остао у строј 6. бригаде, да би наставио борбу коју започе у Батаљону „Јоле Пилетић" оних устаничких дана 1941. године. Ноћ сакри сузе у оку друга му из младости и командира Мила Петровића, који о рамену објеси торбицу мртвог Мирка.

Оста да испунимо часни партизански завјет, да сахранимо мртвог друга тамо гдје му гроб неће бити пронађен и оскрнављен. Пут који води ка тврђави на Црном врху, којим се једино могаше кретати, бијаше под ватром. Осјећајући наше присуство, стално нас прате и засипају тромблонским бомбама. Чети је наређено

повлачење и прикупљање код убла у подножју Црног врха. Преко љутог камена и шкрипова треба по ноћној карамачини изнијети мртвог друга, а не одати присуство. У шатороком крилу, посрћући и падајући, Мило, Драшко, Давид и Новак у сјеверним падинама Црног врха траже мјесто које би памтили да сахране Мирка. На измаку снаге, нађосмо малу вртачу, ограђену каменим зидом. Бајонетом, мислим јединим у чети, који имаше Драшко Крунић, у јужном углу најближем Црном врху копали смо гроб и рукама вадили земљу. Имали смо срећу да смо на стијену наишли тек на дубини преко пола метра. Од отпалог храстовог лишћа иза камене ограде направисмо лежај да положимо на вјечни одмор ратног друга. Прекрисмо му лице да га земљом не повриједимо. Утабасмо земљу, срушисмо међу да каменом заспемо гроб, па све то прекрисмо лишћем. Нијема постројена мала дружина скину капе и ћутањем ода посљедњу пошту Мирку Радоњићу, воднику 1. вода, 3. чете, 3. батаљона 6. црногорске бригаде. Убрзо иза тога кренула је Чета са зборног мјеста са рањеним друговима на импровизованим носилима, тихо у колони ка новим задацима, остављајући вољеног друга на Црном врху, на вјечној страхш.

Давид ПЕЈОВИЋ

У ПРВОЈ ЧЕТИ 2. БАТАЉОНА

Послије прославе октобарске револуције т низа акција против четничких снага, Први батаљон Дурмиторског одреда са планине Сињавине спустио се у с. Липово. Сазнавши да ће Батаљон ући у састав новоформиране бригаде, код бораца и старјешина завлада изванредна радост и расположење.

Тога хладног новембарског јутра, на једној пољани Липовске равни у савршеном поретку, батаљони су се налазили у строју по четама. Врши се прозивка. Прозвани другови сврставају се у нове јединице. При поласку поздрављамо се са старим друговима. Било је суза, молби да се остане у ранијој јединици. Тешко ми је пало када сам чуо да одлазим у Прву чету Другог батаљона. Поздрављам се са друговима, а посебно са мојим пушкомитраљезцом Саватијом Томићем. Растанак је обојици пао тешко.

На означеном мјесту Прве чете већ се налазило нешто постројених другова. Јављам се једном високом другу који стајаше испред строја са ознакама комесара чете. Рече да ће ми бити

комесар и да се зове Жарко Мићуновић. Упути ме командиру вода Милутину Гиљену, а овај десетару. У чету придолазе и остали борци међу којима има и друтова из мога ранијег Батаљона. Код мене се постепено враћа раније расположење и жеља да се што прије заврши са распоредсм. Зажељех и да видим друга Пека, јер нам је речено да ће он лично извршити смотру новоформиране бригаде. Дочек кога приредисмо другу Пеку био је достојан његовог ауторитета.

Послије смотре настаде међусобно упознавање. У строју се налазе провјерени и искусни борци са Неретве, Сутјееке, илегалци еа терена и борци прослављених црногороких одреда и бригада. Сви смо били организовани у УСАОЈ-у, СКОЈ-у или Партији. У строју наше Чете било је и неколико другарица искусних и прекаљених бораца. Оне су нам биле и сестре и другарице. Људство Чете сачињавали су претежно сељаци, ђаци и студенти и неколико радника. Неколико другова служило је бившу Југословенску војску. Најмлађи борци наше Чете су Божидар Новаковић и Мираш Пешић.

Чета је имала три вода. Карактеристично је напоменути да су се у њих сврстали борци из свих крајева Црне Горе и из свих партизанских одреда чије су јединице ушле у састав Шеете бригаде.

Састав команде чете: командир, Лакић Јелић, комесар, Жарко Мићуновић, замјеник командира, Ђуро Кнех<евић, замјеник комесара, Раде Кнежевић, референт санитета Вука Балетић, омладински руководилац, Душан Бојанић и економ чете, Милош Радоњић.

Послије формирања, остадосмо 4 дана на одмору у с. Липову и Колашину. Осамнаестог новембра 2. батаљон је извршио иокрет за Лијеву Ријеку и Пелев Бријег. По доласку у Лијеву Ријеку поред војних задатака приступило се интензивном политичком раду, марксистичком образовању и војно-стручној обуци, а посебно упознавању и руковању расположивим постојећим наоружањем. Такав систем рада практиковао се са свим новодошлим борцима. Организована су и такмичења, у склапању и расклапању аутоматеког и полуаутоматског оружја, чак и завезаиих очију. Формиран је културно-просвјетни одбор Чете који је од почетка био врло активан. Организована су политичка предавања, увјежбаване хорске пјесме, рецитације, извођени скечеви и издаване зидне новине. За сво то вријеме пјеване су партизанске и црногорске пјесме. Послије сваке борбе у мјесту логоровања организоване су приредбе у присуству мјештана и бораца који се нијесу налазили на дужности. Чешће су организоване заједничке приредбе са становништвом, односно са осталим четама Батаљона.

Црва борба нашег батаљона изведена је 1/2. децембра против четника у рејону Куча, којом приликом је заробљено 13 четника.

Преласком на терен никшићког среза вођене су скоро свакодневне борбе са четницима и Њемцима, од којих једна тежа, али успјешна са италијанским фашистима на Мекавцу близу Цетиња. У тој борби рањен је пушкомитраљезац Живојин Ракочевић. Чета је учествовала у сљедећим борбама: у Рудинама, Грахову, с. Буроње, с. Круси, с. Чево, с. Милојевићи, с. Кујава, Градина код с. Растовца, Обадов бријег с. Загреда, Загарач, Поља колашинска, Шаховићи и другим мјестима. У свим овим борбама одјекивали су бојни покличи храбрих бораца наше Чете против окупатора и домаћих издајника. У Чети се хшвјело и борило јединствено, један за све, сви за једнога.

Најтеже борбе Чета је водила на Грахову, с. Загарчу, с. Чеву, Мекавцу и Градини. У свему томе ваља истаћи да смо у једној од најтежих борби коју је Чета водила у с. Загреди засеок Ржишта са Њемцима имали само једног погинулог друга. Све своје нападе Чета је вршила из покрета и уз примјену изненађења. У постизању изненађења Чета се особито истакла у нападу на њемачку посаду на Градини, јужно од с. Растовца. У том нападу, а у садејству са 2. четом, 1. чета је до ногу потукла непријатеља, додуше уз осјетне сопствене губитке. Практиковало се да прије сваке борбе одржимо у Чети партијске и скојевске састанке, а потом четну конференцију на којој је подробно објашњен задатак Чете, задатак оеталих чета и задатак Батаљона у цјелини. То је увијек имало позитивно дејство у смислу напрезања и ангажовања сваког појединца. Поелије изведене борбе, макар да је вођена једним водом, у Чети је вршена анализа. У анализи су истицани најбољи борци и руководиоци. Истовремено критиковане су слабости појединаца и јединица (водова, одјељења). Такав метод рада давао је изванредне резултате, а његовом досљедном примјеном Чета је израстала и израсла у снажан војнички колектив, који је био страх и трепет за сваког непријатеља, а поуздан ослонац сопствених снага коме се вјеровало.

За годину и по дана тешких и крвавих борби које је Чета водила (14. новембра 1943. године до 15. маја 1945. године), Чета је претрпјела велике губитке и имала 36 погинулих и рањених бораца и руководилаца, односно избачен је из борбеног строја трајно, или привремено, њен комплетан састав који је имала на дан формирања. У Чети еам провео од формирања до краја рата, сем краткотрајне одсутности због рањавања. По моме сјећању погинули су сљедећи другови у борбама за Грахово: Томаш Драговић, смртно рањен и подлегао ранама, Вељко Обрадовић и Александар Ђекић; у борбама код Новог Села: Никола Рашовић, командир 3. вода, смртно рањен и подлегао ранама; у борбама за Чево:

Милош Савоазић; у нападу иа с. Кујаву, Јагош Џаковић, десетар члан КПЈ; у нападу на Градину јужно од с. Растовца: Рамо Д$_а$~ безић, члан СКОЈ-а и Нећељко Кнежевић, смртно рањени и подлегли ранама; у борбама у с. Загреди: Филип Миловић, десетар, и у нападу на Потрк код Шаховића: Никола Стојановић, десетар.

Рањени су сљедећи другови: у борбама за Омутић и с. Брестице: Васо Делић и Крсто Јакић; у борбама за Грахово: Михаило Миличић ,командир 2. вода, Радивоје Симоновић, Радуле Драшковић, Драгутин Меденица и Мијо Ковачевић; у нападу на Мекавац: Живојин Ракочевић; у борбама за с. Бери и с. Буроње: Лакић Јелић, командир чете, Божидар Бојић и Гојко Поповић; у борбама за Чево: Радоња Чејовић, командир вода, Крсто Јакић, командир вода, Радуле Драшковић, десетар и Вукота Головић, пушкомитраљезац; у нападу на Градину: Вукота Голубовић, замјеник командира чете, Радуле Драшковић, командир вода и Михаило Ковачевић, бррац; у борбама у с. Загреда, засеок Ржишта: Јован Баровић, Љубо Ковачевић, Раде Кустудић, Љубо Маловић, Мираш Пешић и Благоје Николић; у борбама за Поља Колашинска: Миливоје Вуковић и један друг чијег се имена не сјећам. Укупно погинулих 10 и рањених 26 бораца и руководилаца.

Остало ми је у драгом сјећању да смо, гдје је год дошла Чета или Батаљон као цјелина, били свуда примљени као своји. Посебно ми је остала дивна успомена на 11. фебруар 1945. године на дочек који су нам приредили грађани Косовске, данас Титове Митровице. Било је доста хладно и кишовито вријеме, а колона Бригаде иако уморна од дугог марша у беспрекорном реду пјевајући партизанске и црногорске пјесме улази у Град. Грађани Митровице, млади и стари са заставама и марамицама постројени поред цесте пјевају и скандирају добродошлицу ослободиоцима, како су нас они тада назвали.

У Чети је увијек било шале и вицева на рачун других, али истичем и једну анегдоту која ми је остала у сјећању, а било их је и више.

Једног дана борац Јован Ђурановић, родом из Судиног Дола са Товића, сјеверно од Никшића на положају код с. Ржишта наишао је на незреле орахе. Како није имао нож, ноктима и зубима скидао је љуске са ораха. Иетог дана поцрњеле су му усне и прсти руку. Усне му испуцале и претвориле се у праве ране. Другови у воду и десетини су га критиковали. Позвао га је и комесар чете Гојко Бојовић и рече: „Јоване, јадане, што си то урадио да си такав. Знаш ли да си сељаку уништио незреле плодове без ичијег одобрења. Видиш ли ти да си из строја избачен као да си рањен'".

Не дозволивши да га и даље комесар критикује, у једном даху му јован одговори: „Друже комесару, овако црног када ме уоче Њемци заобиђи ће наше положаје, а ја ћу ово издржати"". Сви смо се слатко смијали, а Гојко му кроз смијех рече, ,,кад је тако, нека ти буде и иди код Милице (Милице Челебић) референта санитета Чете да ти ране нечим намаже"". Јован војнички по-здрави и оде према својој десетини.

Крсто ЈАКИЋ

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У 3. ЧЕТИ 4. БАТАЉОНА

У нашим четама се ковало братство и јединство, поштовање човјека, вјера у себе, односно колектив, своје руководство, које је тих ратних дана дијелило зло и добро са војницима. Жене такође нијесу изостајале иза мушкараца. У Чети смо имали партијску организацију — ћелију, организацију СКОЈ-а — актив, омладинску организацију. Партијска, скојевска и омладинска организација имале су своје састанке, радне, редовне и по потреби ванредне. Члан Партије ,је морао положити испит као борац, омладинац, а послије члан СКОЈ-а, па онда проћи кроз кандидатски стаж, гдје се вршила нарочита припрема. Са кандидатом је био задужен по један искусни члан КПЈ, обично из команде или секретар СКОЈ-а, делегат вода или слично. Он је стално њега имао на вези, а практично и теоретски га уздизао, указивао му на недостатке и о томе реферисао на радном партијском састанку. Када се оцијени да је кандидат добро припремљен, дотични би био примљен за члана КПЈ на свечаном партијском састанку. То је била највећа част која се могла замислити. Чланови КПЈ и скојевци служили су за примјер, истицали се у дисциплини, добровољном одласку у бомбаше и истрајности и другарству. Такав је био мање-више цио колектив. Нарочито се пазило на нове борце, да им се посвети другарска пажња, да се навикну на нове услове живота.

У Чети су се редовно одржавале четне конференције, на којима се вршила анализа пређеног пута, марша, акције, борбе и елично. Из тога би се извеле поуке за наредне задатке и посебно [3]а борбене акције. Моћно оружје била је критика и самокритика, [к°]ја је била развијена не само у Партији и СКОЈ-у него и у чет-

ном колективу. Борци су на заједничким скуновима слободно критиковали један другога, а гшдале су примједбе и на старјешине. То није била формалност, него жива ријеч и потпуна слобода. Често је борац давао примједбе које су уважене ако су биле истините и документоване. Због тога су критика и самокритика брижљиво гајене, као средство којим се отклањала слабост и клесала се права људска личност, достојна великих идеја борбе.

Поред радних и свечаних партијских састанака, одржани су и теортски за политичко уздизање састава јединице, партијске ћелије и актива СКОЈ-а. Редовно су подношене информације о политичкој ситуацији у земљи и иа међународном плану.

Јединица је на дотичном терену настојала да оствари што боље везе са народом, затим са НОО и организацијама КПЈ и СКОЈ-а, тамо гдје су ови органи и организације постојали. То је било врхунско оличење јединства, војске и народа. Гдје смо се дуже задржали, биле су организоване и зидне новине, веселе вечери и приредбе са народом и за народ дотичног краја. Држана су предавања из разних области науке и културе, из историје и географије, развитка друштва и слично. Поред тежње за национално ослобођење, наш ратник је имао пред собом и више социјалне циљеве, борбу за комунистичко друштво. Он је био интернационални војник. Морално-политичко јединство било је најважније оружје побједе. Тако наоружан, војник револуције био је спреман увијек да да максимум од себе, а и да положи свој живот на бранику части и славе свог народа ,,за далека нека покољења".

Сретен Ј. БОЖОВИЋ.

У ПРВОМ НАПАДУ НА ЦЕТИЊЕ

Послије ослобођења Иикшића — 18. септембра 1944. године, главнина Бригаде остала је у ширем реону Никшића, ради обезбјеђења комуникације Ниншић — Даниловград, док је Први батаљон дејствовао одвојено од Бригаде на веома пространој територији Љешанске и Катунске нахије, Црмнице и Крајине, са циљем контролисања комуникације Ријека Црнојевића — Бар.

За мјесец и по дана, Први батаљон је успјешно извршио три крупна задатка, два војна и једаи политички: ослободио Вирпазар, на комуникацији Ријека Црнојевића — Бар, уништио непријатељско утврђење на Сутораану и успоставио народну власт

V Крајини, која до тада није била обухваћена Народноослободилачким покретом.

Пошто се припремао напад на Цетиње, Штабу Првог батаљона је наређено да се пребаци на комуникацију Цетиње — Ријека Црнојевића, с тим да учествује и у иападу на Град.

Тако је Батаљон, у зору 6. новембра био у с. Бокову, гдје је у току дана извршио све потребне припреме, да би предвече заузео полазне положаје изнад Цетиња, тј. на Црној греди и дејствовао на крајњем крилу Десете бригаде, на правцу: Доњи Крај — Војни станови, Официрски етанови — Капела — Црна греда — Блок према Ријеци Црнојевића — Данилова болница — Основна школа. Освајајући кућу по кућу, улицу по улицу, Први батаљон је продро до центра Града, настојећи да ухвати везу са батаљонима Десете црногорске бригаде, која је нападала са друге стране, од Дубовика.

Међутим, Десета црногорска бригада у свом наступању наишла је на минско поље и због осјетних губитака, које је ту претрпјела, није могла да изврши постављени јој задатак. Због тога се наш Батаљон нашао у тешком положају и зора га је затекла у Граду. Он је морао да одустане од даљих борби и да се повуче на полазне положаје. Батаљон је на правцу свога надирања наишао на неколико десетина мртвих Њемаца и четника, а заробљена су три топа, 7 тешких митраљеза, 1 пушкомитраљез и 30 коња и мазги натоварених муницијом, санитетским материјалом и другом ратном опремом. Губици Првог батаљона у овој борби били су: пет мртвих и 7 рањених другова, и то: Марко Стијеповић, десетар, Миливоје Гроздапић, борац, Митар Тодоровић борац, Радојка Костић борац (ови из Прве чете), и Милан Вукоеављевић из Треће чете.

Међутим, када смо, ипак, сретно прошли ту опаеност у којој емо се били нашли у Граду, један водић — бивши четник почео је чешће да се осврће уназад. Вјероватно је помислио како смо ми стекли утисак да нас је иамјерно навео на њемачку засједу и да ћемо га, можда, због тога стријељати. Али нама то ни накрај памети није падало, јер смо се увјерили да он то није намјерно урадио. Преостали дио пута од Орлова крша прошли смо на обострано задовољство.

Ту смо ухватили везу са политичким комесаром чете из Другог батаљона Десете црногорске бригаде и саопштили му да пренесе команданту свог Батаљона да наш Батаљон води борбе У еамом центру Града. Он нам је наредио да се најхитније вратимо назад и извијестимо свога команданта о ситуацији у којој се нашла Десета црногорска бригада послије наиласка на минска поља.

Схвативши колико је критична ситуација у којој се нашао наш Батаљон, журили смо да што прије пренесемо извјештај о ситуацији на правцу Десете бригаде.

Стигавши у јединицу, извијестили смо командира Чете о насталој ситуацији код Десете бригаде. Међутим, командант Батаљона је већ био предузео одговарајуће мјере за повлачење Еатаљона, па смо се прије зоре повукли из Цетиња уз доста велике губитке.

Тешко сам доживио смрт ових својих другова, а поготову погибију Рајка Гвозденовића, мог доброг друга још из дјетињства са којим сам у младости провео многе дане.

Вукашин-Вуко ***ВУЈАЧИЋ***

МИЛУН ВУКОСАВЉЕВИЋ

Шестог новембра 1944. шдине угасио се један млади тек започети живот. Те лијепе јесење ноћи погинуо је храбри борац Треће чете Првог батаљона Шесте црногорске ударне бригаде Милун Вукосављевић, у борби са Њемцима и четницима на прилазима Цетињу.

Милун је био и сувише млад. Рођен је 1926. године у Малом с:елу Сељани у Пиви, у сиромашној сељачкој породици. Још од малена, Милуну је био предодређен животни позив сељачког чобанчета и тежак физички рад сељака — земљорадника на мало неплодне планинске земље. Као дијете морао се борити за парче хљеба и прије све тешкоће тадашњег сељачког живота као и многи његови вршњаци, од слабе исхране и лоших услова становања, до предугог, тешког и исцрпљујућег рада. Тај млади организам тешко је то подносио, али другог избора није било.

Године 1941. долази рат и капитулација бивше Југославије. Тада је Милун имао само 14 година. Његова породица прихвата позив КПЈ за борбу противу окупатора, а код Милуна развија љубав према НОБ и револуцији. Зато Милун, иако врло млад, брзо схвата сву суровост рата, препознаје у КПЈ јединог предводника у борби противу непријатеља и то младо биће чврсто се опредјељује и пролази све фазе једног ратника, неустрашивог борца. Од почетка устанка, као омладинац, у границама својих могућности помаже НОБ, да би почетком 1943. године постао борац са пушком у руци и био један од најмлађих бораца у Првом батаљону Шесте црногорске ударне бригаде.

Са својом јединицом као борац увијек се налазио тамо гдје се била одлучујућа битка. Због такве његове храбрости, бојећи се за његов млади живот, од стране бораца — његових другова и непосредних руководилаца скретана му је пажња да се не излаже таквим опасностима. Међутим, његов одговор увијек би гласио: Мање се гине када се храбро иде у борбу". То је била његова '^евиза од које он није никада одустајао до своје смрти. Он није могао да буде онакав какав није био. Да би остао оно што је био, Милун је чинио оно што је морао да чини.

Овакву храброст и држање могао је испољити само изузетно храбар борац какав је био Милун, борац одан Партији и народу, борац за слободу, човјек високе свијести и морала који је пред собом имао само један циљ, ако треба дати и свој живот за слободу свога народа. Такав је био Милун, такав је умро од зликовачке непријатељске руке, такав је и данас у сјећањима свих оних који су га познавали. Поникао је из народа, васпитан у једној дивној патријархалној породици, остао је такав до своје смрти.

И те ноћи, посљедње његовог живота, пошао је са бомбом у руци на бункер. На жалост, био је то његов посљедњи животни пут. Разјарене непријатељске банде дочекале су га прије него што је могао ишта више да учини. У нападу ко-ји је извршио Први батаљон на Цетиње, Њемци и четници давали су јак отпор. Освајајући један по један бункер, Батаљон се све више приближавао Граду. Милун увијек први као бомбаш иде на њемачке бункере. И када смо већ били пред ликвидацијом посљедњег непријатељског упоришта, непријатељски митраљески рафал смртно је покосио Милуна у моменту када ее припремао да баци бомбу и тако ликвидира и то посљедње непријатељско упориште.

Рођен у крају храбрих и поносних горштака, гдје се дјеца још од малена одгајају на епским пјеемама и уз гусле, Милун је храбро погинуо у покушају да и овом приликом искаже своју храброст и да се на тај начин супротетави наеиљу непријатеља и свим мрачним силама над човјечанством.

И док је он лежао мртав, ноћни повјетарац лагано је пребацивао с једне на другу страну његову црну косу, а његово преплануло румено изнурено лице постало је блиједо. Тако се угаеио један млади, тек започети хшвот, испуњен горчином према непријатељу, а надахнут л>убављу према слободи.

Иако његов погреб није био величанствен, нити онакав какав се даје борцима данас, иако га приликом сахране мајка, сестра брат и остала ближа родбина није оплакала, сахрана је била достојна једног великог борца, можда баш онаква какву је он желио. Умјесто његових најближих, сахранили су га његови другови са сузама у очима, свјесни да су изгубили храброг борца и изузетно омиљеног и драгог друга. Тога момента осјећали смо да

нам његове црне очи, његове усахнуле усне и његово блиједо лице говори „оставите ме, идите даље, наставите борбу до побједе". ц тај његов завјет испунили смо, ушли у Цетиње, а потом наставили борбу до коначне побједе.

Милун је и даље остао да живи у срцима свих његових другова, да га се сјећају, да га помињу и да се уче на његовим примјерима како се треба борити за своју слободу. Тешко је заборавити тога дивног друга, изузетно храброг борца, примјерног члана КПЈ-у, његово људско поштење и храброст, јер је Милун био диван човјек, тих, повучен, али увијек насмијан младић, оличење доброте и људскости, омиљеи међу свим друговима, дружељубив, хуман.

Суров је био пут којим је прошао Милун, пут одрицања и патњи, пут ратника од својих најмлађих дана. На његовом примјеру борци су се учили како се постаје јунак у одбрани свога народа. Дајући свој млади живот за слободу, Милун је, као и сви они који су дали живот, обезбиједио себи часно мјеето у историји наших народа. Зато му посвећујемо ове ријечи да би му се бар донекле одужили за његов велики допринос. Јер, дати свој живот за слободу, највише је што се може дати.

Милорад БАЈАГИЋ

ФУДБАЛСКИ ТИМ VI ЦРНОГОРСКЕ НОУ БРИГАДЕ

Л. Мирановић
В. Жижић Д. Филиповић
Ј. Тадић Ј. Ђуровић Н. Живковић
В. Драговић Благоје Марковић Ђ. Краљевић
М. Зарубица Блажо Марковић

Вођа пута В. Нововић, судија Ј. Михаљевић
Аутрихтери: 1. Станов Васо 2. Ратко Љиљин

Прва утакмица у Санџаку. Лопту имају Њемци. Стране бира тим VI бригаде.

Одмах у почетку осјећа се паметна игра десног халфа Тадића. Лопту додаје лијевом беку Филиповићу, који јаким шутом туче с гола на гол. Десни бек Жижић упозорава читав тим на ниску игру, јер Њемци боље играју високо. Ниска игра успијева и јако тучену лопту бека Жижића прима Краљевић и даје Зару-

биди. *Овај* пребацује лијевом крилу Марковићу. Марковић враћа центар' х Дје притрчава Краљевић и јаким прецизним шутом у десни угао даје неодбраљив гол. Њемце збуњује технички врло-добра игра тима VI бригаде и, пошто су примили још 3 гола, на-пуштају терен. Од велике збуњености оставили су 2 тенка којима се је довезао тим Њемаца на овај терен.

Игра се преноси код Иикшића. Игралишта: Иванов До, Елезов До, Прентин До, који ће остати као успомена како првом тиму тако и подмлатку бригаде. Овдје се одиграла прва утакмица са тимом четничких банди званим „Издајник", који и не долази у обзир, јер уиграни тим VI бригаде у првих 10 минута туче их катастрофално. Обезглављени играчи тима „Издајник"' бјеже за блокове: Никшић, Д. Град и Грахово да би тамо попунили ионако ослабљене тимове Њемаца. У овим утакмицама нарочито се истакао голман Мирановић својим хватањем округлог предмета.

У игри на Богетићима противу њемачко-италијанско-четничког тима долази до изражаја ц. халф Јован Ђуровић, чија игра главом пада у очи читавој публици. Његова технички дотјерана игра успијева да повеже тим. Падао је гол за голом. Овдје је лако било доћи до закључка да је за овакве утакмице „Дублве" сиетем потребан. Само га треба правилно примијенити. Катастрофално тучен, овај тим, звани „Мјешавина", распршио се, те је пола играча пошло за Никшић а пола за Д. Град. Преко 100 остало их је на Богетиће, те ваљда и сад тренирају учећи се правилном „Дубл-ве" систему игре.

На Добрској Плочи истиче се својом повезаном игром десна полутка Драговић. Голгетер дана М. Зарубица дао је 14 голова. Мора се признати да су 9 голова дати из опсајда, то јест Зарубица је ушао и сувише у казнени простор. Али судија није примијетио и признати су. Ц. халф Ђуровић има Еелику заслугу за снахсан катастрофални пораз њемачког тима, јер је као искусан играч повезао читаз тим, који је у финишу бар у сам расвит зоре дао ове голове. На утакмици код Д. Граца долази до изражаја десни халф Живковић својом продорном игром. Овдје се показао као врло добар. Судија Ј. Михаљевић. Главна његова одлика је непристрасност за свој тим, те му на тај начин даје могућност да се још боље развије.

Центар-фор Благоје Марковић, играч чувеног тима V пролетерске, на посљедњој утакмици код Требиња, гдје су доста јаки шутеви противничког тима ла-не брањени, доказао је да ће својом сталоженошћу, хладнокрвношћу и искуством у игри бити прави стуб нашега тима.

Наш тим скоро 3 мјесеца није играо ни једну озбиљнију утакашцу и могло се мислити да ће та улежаност утицати на његову форму. Било је обратно. Ефикасна игра главом бека Жижића, гдје

је свака лопта додана своме играчу тако да је повезана како навала тако и одбрана, голови које је тим дао били су неодбрањиви Ц. халф Ђуровић у посљедњим утакмицама стално је био у навали, што није пожељно, јер остављајући своје мјесто може настрадати одбрана. Тачно је то да он као добар техничар и центар-халф мора потпомагати навалу, али не директним пуцањем на гол, већ додајући округли предмет навали. Видно су се истакли Драговић, Тадић и Живковић. Продорна игра Живковића за сваку је похвалу, што свједочи страховити пораз СС-тима, ловачког тима „Принц Еуген" (41:2). Једна је ствар да халф Живковић мора мислити на мало технички дотјеранију игру, исто као и Тадић на повезаност у игри. Наш тим је појачан старим асом, познатим и прекаљеним играчом IV пролетероке — Николом Бановићем.

Аутрихтер Васо Станов истицао се на Чеву, а Ратко Љиљин на Богетићима. Вођа пута Војин Нововић паметно води свој тим. Одмах пред утакмицу масажа, а послије утакмице купање. Здравствено стање играча на завидној висини. Реума, ишијас и чиреви не долазе код старих уиграних асова у обзир.

Прво коло утакмица завршено је. Ми смо стекли изванредно искуство. Ма какав систем игре нам противник наметнуо, на ма ком терену, ми се сналазимо. Тим ирије што имамо подршку широке публике, која се сасвим разочарала и извиждала, већ једном јавно ,њемачке тимове, како на нашем терену тако и на свим игралиштима Европе. Њемци су остали сами, без навијача. Хиљаде њихових играча испало је из комбинације, док ми можемо правити комбинације са новим снагама. Њихови преостали играчи тренирају, уче се продорности и пробијању — ономе систему, који је наш Савез препоручио у сусрету, када су се наши тимови нашли са далеко надмоћнијим партнером, а нарочито на Сутјесци и Зелен гори. Али ми имамо много веће искуство у том систему игре, њихови тимови су јако замсрени, те према томе наши успјеси су тим више загарантовани.

С таквим перспективама почело је друго коло утакмице — ф и н а л е.

Нрве утакмице се играју на терену никшићком. Почетни ударац имају наши играчи. У првим сусретима наша момчад су показала апсолутну надмоћност. Видјело се да је неоправдана бојазан, која се јавила у вези с тиме што баш у том међувремену преко 60 играча, већином првотимаца одлази у ново формиране клубове. Међу њима и два позната аса Ј. Ђуровић и В. Жижић, који је пошао за наш Подсавез. Претпостављало се да ће се у игри исте момчади показати недовољна повезаност и техничка дотјераност с обзиром да су наши репрезентативци веома млади. Међутим, с доласком старих рутинираних играча Шекуларца и Мар-

тиновића у нашу екипу и новим распоредом, који је извршен, тј. измјеном мјеста, тако да је Благоје Марковић, који је много обећавао и дао у првом колу утакмице, прешао у халф-линију на мјесто Ђуровића, а жустри, .неуморни Блажо Марковић, који пуца директно десном ногом у лијеви угао, у фор на мјесту Благотевом. Тиме је кичма тима остала чврста и непоколебљива. Опробани Тадић, који се на 50-дневном тренингу у Никшићу технички усавршавао, надамо се да ће у потпуности задовољити на мјесту Н. Бановића.

Судећи по првим сусретима од Никшића до Д. Града, видјело се да је садашњи лијеви Халф Р. Никчевић примио у насљедство многе особине свога претходника Живковића, док млади Петровић игра систем игре Блажа Марковића. Такође, Н. Вујошевић, Ратко Љиљин у игри са остацима тима „Издајник" по ЈБешанској нахији и најзад с њемачко-четничким тимом на Грахову оправдали су у потпуности наде које су на њих полагали. Ананије Петровић и Васо Мартиновић дали су сјајну игру у Црмници, а нарочито на Цетињу у комбинацији са екипом Н. Бановића. Од Мартиновића се и могла очекивати таква партија, јер је био на свом терену и у свом амбијенту.

Најзад, Васо Станов, аутрихтер из првог кола игара бриљира по својим потезима. Истина, он је дрзак, сувише експлозиван, а то се нарочито види по његовом недавном продору у Коеови луг гдје је лакше повријеђен. Он је ту оеобину попримио, вјероватно од својих партнера Њемаца у многобројним сусретима са њима.

Једном ријечи, из досадашњих сусрета, а поготово по успјешним утакмицама које бригадна репрезентација игра улазећи у другу годину од свога постанка, скептицизам с којим смо гледали на наш тим у почетку другог кола, сасвим је депласиран. Наш тим се показао жилав, отпоран, технички дотјеран и прекаљен, тим који је у суштини досљедни ученик и сљедбеник наших прослављених тимова IV и V пролетерске. С обзиром на досадшње успјехе вјерујемо да ће тим до краја истрајати угледајући се на наше старе, прекаљене, у игри са противником лукаве тимове. По истим методама као и код IV и V пролетероке, иако под много повољнијим условима, тим VI изводи исти систем игре. Исти рад и то нам даје поуздање да ћемо се пласирати на једно од првих мјеста на табели у финалном колу утакмица.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944}

Ђоно ПОПОВИЋ

ДРУГАРИЦЕ У 3. ЧЕТИ 2. ЕАТАЉОНА

У 3. чети је увијек било 2—3 другарице. Општа карактеристика за све њих била је да су паралелно са другим борцима у Чети извршавале све борбене задатке и обављале друге борачке дужности (стража, дежурства, патролирање и др.). Значи, у погледу извршавања задатака нијесу ни по чему заостајале иза својих другова. Напротив, по много чему, оне су биле више изложене психичком па и физичком напрезању. Редовна појава је била да борци послије извршења задатака (марш, борба), сем оних распоређених на дужноети, лешу и одмарају се. За другарице најчешће није био такав „режим'¯'. Оне бише као праве домаћице у кући посљедње остајале да заврше посао. Оне су биле те које су указивале прву помоћ рањенику и болесном, оне су биле прве за одлазак по селу ради прикупљања најнеопходнијих намирница (млијека, воћа, поврћа и др.) за рањенике.

Оне су биле носиоци хигијене у Чети. Често, док би се Чета одмарала, оне су најангажованије око прања веша и парења одијела. И ми смо их сматрали ,али и оне су се тако оејећале, као да су најодговорније за рањенике и хигијену у Чети. Но, то их није лишавало других задатака. Оне то нијесу ни захтијевале. Напротив, са пушком у руци учествовале су у свим акцијама не заоетајући ни у најжешћим окршајима. То најбоље показује број рањених другарица. Од девет другарица које су краће или дуже вријеме биле борци 3. чете теже их је рањено 3 — Васиљка Лазаревић, Милица Челебић и Јованка Поповић.

Када би неко од другова пао рањен, оне би заборавиле на страх и опасност и без ичијег наређења прве би отрчале до рањеног друга ради указивања помоћи. Брига о рањеницима од стране другарица у 3. чети заиста је била на висини. Могло би се тврдити да су се оне осјећале одговорније за рањенике него остали борци Чете. Сјећамо се једног лијепог примјера и подвига другарице Васиљке Лазаревић. Било је то августа 1944. године када је 3. чета добила задатак да у току ноћи пријеђе р. Бистрицу и изврши препад на непријатељоке положаје сјеверно од Никшића, правцем Мијушковића млини — Пивара. Чету је на извршење задатка повео комесар чете Ђорђије Бановић. Чета је смјело и енергично допузала до непријатељских полоа.ја и извршила је снажан препад. Непријатељ добро утврђен и маскиран допустио је да му чета неометано подиђе на 100 — 150 метара, а потом је отворио снажну унакрсну ватру из више аутоматских оружја. Због тога се Чета морала повући на полазне положаје, са рањеним комесаром Чете и без храброг борца и дивног друга Мила Дедића, који је тешко рањен остао испред њемачких положаја.

Пошто је установљено да нема друга Мила, у одсутности рањеног комесара Чете, почела је полемика ко је крив зашто се рањеник није извукао и да би га требало изнијети. Но, било је и мишљења да га је немогуће извући и да је веома ризично поновити напад.

Командир вода, који је преузео команду над Четом, иако лично храбар и добар борац, није био довољно енергичан да прекине ово „погађање" бораца, па су скоро већ прихваћена мишљења о немогућностима извлачења рањеника. Тада се за ријеч јавила другарица Васиљка, члан партије и више пута доказани храбри борац 3. чете и рекла: „Другови, зар има мјеста нагађању оћемо ли или не извлачити рањеног друга. С каквим образом би се сјутра могли појавити у Батаљону и Бригади. Што би нам рекао командир и комесар, када се врате у Чету. И на крају, како ћемо се ми сјутра осјећати у борби и јуришу ако будемо сумњали хоће ли нас неко извући или оставити. Другови, ја предлажем, и као комуниста захтијевам, да се рањени друг мора извући, па и под цијену наших живота. Ја одох, а ко хоће, нека ме слиједи". Не чекајући одлуку и заповијест командира, Чета је поново загазила у р. Бистрицу, брзо и још жешће поновила напад на непријатељски положај. Рањени друг је извучен, а Васиљка је била међу првима, и као бомбаш тешко рањена (десетак и више рана по грудима и лицу) од непријатељске бомбе. Тако је другарица Васиљка Лазаревић, и по цијену свог личног хшвота, била главни иницијатор и учесник да се рањени друг извуче и част 3. чете сачува.

Другарице 3. чете нијесу се показале само у извлачењу рањеника и указивању прве помоћи, већ и у транспортовању и спровођењу рањеника. То је био одговоран и тежак задатак. Транспортовати их преко гудара и беспућа, најчешће носећи их на импровизованим носилима од стране сеоске, углавном женске омладине и стараца ,чинило је веома тежак и сложен задатак. Како је потреба за транспортовање рањеника била честа појава, а у циљу што мањег расхода бораца са полохсаја, за спровод рањеника најчешће смо слали по једну другарицу. Оне су тај задатак веома одговорно и добро обављале. Сјећамо се једног детаља. Са положаја с. Лазарев Крст — Коравац у четвородневној борби наша Чета имала је већи број рањених и мртвих дрзчова и другарица. Рањенике је требало што брже пребацити до Никшића. Са неколико стараца и жена за ношење рањеника додијељено је и 6 заробљених Италијана. У немогућности да се издвоји неко од бораца или старјешина за транспорт рањеника, по не знам који пут за спровод опет ће ићи Даница Мићуновић. Комесар чете покуша да са положаја извуче још бар 2 до 3 борца као испомоћ Даници, а она то одби и рече: „Не, комесаре, ја могу сама, није ми ово први

пут". Гледамо тада то малецко створење, еије у њој било 40 кг кундак пушке млатара јод по кољенима, санитетска торбица виси јој о лијевом боку, а бомба на опасачу. Одакле јој та снага да може издржати и извршавати тако напоран и одговоран задатак. Сјутрадан, прије него се вратила, борац који се враћао из болнице донесе нам вијест да су се Италијани побунили и одбили да носе рањенике ,док се добро не одморе. Пошто иије успјела убјеђивањем о нужности да рањеници што прије стигну у болницу, Даница је пријетњом енергично натјерала на послушност непослушне заробљене Италијане.

Такве су биле борци — другарице 3. чете 2. батаљона. Ми њихови саборци и другови врло их се радо сјећамо и увијек смо им захвални, а имена Васиљке, Милице, Драге, Милеве, Јованке, Данице, Сенке, Паулине, Шћепановићке остају нам у трајној и пријатној успомени.

Владо СТОЈАНОВИЋ
Мило ЂУКИЋ

РЕФЕРЕНТИ САНИТЕТА У ПРВИМ БОРБЕНИМ РЕДОВИМА

Руководство Другог батаљона посвећивало је посебну пажњу организовању и оспособљавању санитетске службе у Батаљону. Постојао је референт санитета Батаљона и његов помоћник, који су одговарали за рад референата санитета по четама. Свака чета имала је референта санитета и његовог замјеника, који је, уједно, био и референт санитета првог вода чете. Водови су имали своју болничарку. Њихов задатак је, поред осталог, био да оспособљавају друге борце за пружање прве помоћи рањеним и болесним друговима и другарицама. То је био веома одговоран и сложен посао. Ово тим прије, што нијесмо имали школоване борце који би се прихватили тог посла. У циљу њиховог оспособљавања организовани су курсеви на нивоу Батаљона, Бригаде и дивизије на којима су стицана прва знања за обављање овог веома хуманог посла. Предавачи су били, у већини случајева, ђаци и студенти медицинских школа и факултета који су имали бар основна знања из ове области. Свако присуство љекара, па макар то било и временски кратко, коришћено је да се референтима санитета помогне да се што боље оспособе.

Послије повратка са курсева у јединицу преносили су своје знање на све борце. Сваки, па и најмањи предах, референти санитета су користили у том циљу. На разним састанцима настојали су да се сваки борац оспособи да може другу у невољи да пружи прву помоћ. Свакодневне борбе и честа рањавања омогућавала су да се референти санитета и остали борци кроз практичан рад оспособе и да на сваком новом случају стекну нова искуства.

Набавка санитетског материјала била је стална брига руководства и бораца батаљона. Сваки лијек, завој или средство за дезинфекцију брижљиво су чувани. Њихова набавка била је веома тешка. Истина, главни извор снабдијевања санитетским материјалом био је непријатеЛ). Код већине убијених или заробљених непријатељских војника налазили смо разни санитетски материјал. Било је случајева када смо успјели да заробимо непокретне и покретне непријатељске медицинске центре у којима смо проналазили доста тог материјала. Сав тај прикупљени материјал брижљиво је чуван и веома рационално коришћен.

За свакодневне потребе референти санитета у својим торбицама носили су онолико санитетског материјала колико се предвиђало да ће им за тај дан бити потребно. Вишкови су чувани при Штабу Батаљона и по потреби дијељени по четама.

Посебну улогу у прикупљању санитетског материјала имале су омладинске организације на терену на којем смо се налазили. Њиховом заслувом, наше резерве санитетског материјала су се веома често увећавале. При овом треба посебно истаћи да су омладинске организације, које су се налазиле на окупираној територији, често под веома тешким, опасним и сложеним условима успијевале да прикупе санитетски материјал и да нам га доставе. При оваквој организованости и бризи резултати нијесу изостали. Свако је одговорно и зналачки извршавао своје обавезе, те смо скоро увијек имали санитетског материјала за најосновније потребе.

Одржавање личне хигијене гфедстављало је посебан проблем. Услови живота били су такви да се није могло ни шворити о нормалном одржавању личне хигијене. Одјећа и обућа су често, нвкада и искључиво, набављани од непријатеља, која је облачена и обувана у онаквом стању у каквом је нађена, а чеето крвава и прљава. У насељене куће се врло ријетко становало и ноћивало. На положају, на некој главици, или поред неког пута, то је био наш дом. Честе борбе, временске непогоде и друге недаће биле су наш стални пратилац.

У тим условима требало се снаћи и у границама могућег створити какве такве услове да се лична хигијена одржи, бар до

тог стелена да не дође до заразних болести. У том смислу референти санитета су организовали дезинфекцију одјеће. То је био једини начин да се уништавају вашке, ко.је су за нас партизане представљале праву напаст. Коришћење „Партизанског бурета" било је једино могуће у тим условима. Сваки предах је коришћен, ложена је ватра и-борци су скидали одјела, огртали се ћебадима и чекали док се из бурета не извади дезинфиковано одијело.

Прање веша је, такође, организовано на најједноставнији начин. Борци су били навикли на овакав начин одржавања личне хигијене и помагали су референтима санитета да се тај посао што брже обави. Истина, у вези са употребом „Партизанског бурета", било је доста зшда и незгода, највише шала и вицева. Дешавало нам се да нас непријатељ гађа артиљеријом или изврши напад баш онда кад су се одијела извјесног броја бораца налазила у бурету. Тада су настајале врло комичне сцене, које су касније препричаване и коментарисане и служиле за задиркивање и шалу. Све у свему, „Партизанско буре'" одиграло је веома запажену улогу у одржавању личне хигијене и било је саставни дио партизанског начина живота.

Све што је о мјесту и улози референта санитета напријед речено, била је припрема да успјешно могу извршавати њихов основни задатак, помоћ рањеном или болесном другу. Позната је чињеница да је свака група бомбаша имала пратиоца референта санитета, који је поред санитетског материјала носио бомбе и пиштољ (пушку). То значи, мјесто им је било у првим борбеним линијама.

Референти санитета у Другом батаљону биле су другарице. То су биле пожртвоване дјевојке, које су својом храброшћу давале сигурност рањеним друговима да ће им бити указана помоћ и да ће бити склоњени на сигурно мјесто. Сјетимо се борби, које смо водили, и у којима су својом храброшћу давале примјер како се треба борити за слободу.

У свим борбама које је водио Други батаљон, другарице референти санитета дале су запажени допринос. Борбени пут Батаљона и Бригаде је њихов борбени пут који су оне храбро и достојанствено прије шле и дале веома велики удио у ослобођењу земље.

Вукосава-Вука ГОЛОВИЋ-НИКЕЗИЋ

У ОЧЕКИВАЊУ НАШЕГ ВЕЛИКОГ ДАНА

Још нас само неколико дана дијели од нашег Другог конеса. Читава омладина Црне Горе и Боке нестрпљиво и са усхићењем очекује овај велики догађај, који ће бити најочитији израз наших снага и нашег већ остваренот јединства и који ће показати •езултате свих наших радних напора и борбених прегнућа од првог нашег Конгреса до данас. Ту ће, истовремено, млади нараци-ај Црне Горе и Боке, пред лицем СЕОга народа, рјешавати питања која се тичу будућности читавог нашег народа, а посебно ааше омладине. Свестраним предконгресним такмичењем наша омладина се спрема за свој Други конгрес повећавајући свој удио у народноослободилачкој борби.

И омладина наше Бригаде није остала по страни од ових општих омладинских настојања. До свијести свакога нашег омладинца и омладинке допрло је сазнање о величини значаја овог великог дана. И код нас је отпочело опште омладинско такмичење, како између појединаца, тако и између јединица међу собом. А у склопу нашег омладинског такмичења заузима прворазредно мјесто такмичење које смо двадесет другог прошлог мјесеца заказали омладини Округа никшићког, што нашем такмичењу даје шири смисао и још већи значај. Наше такмичење је већ дало видне резултате.

И у најтежим моментима борбе, у јуришима на непријатељска утврђења и градове, кроз млазеве непријатељских куршума, кроз ватру ручних бомби, наша омладина не заборавља на свој Други конгрес, него надахнута духом предконгресног такмичења задаје непријатељу на бојном пољу све снажније ударце, постиже нове, славне побједе. Наши млади борци и у посљедњим тешким окршајима са надмоћнијим непријатељем показали су чуда од храбрости и издржљивости, показали су многе дивне примјере ударништва и хероизма. Својим незадрживим налетима на непријатељска упоришта и смртоносном ватром свога оружја они свакодневно упознају непријатеља о томе како се наша омладина припрема за свој Други конгрес.

Читава наша омладина, покренута својим предконгресним такмичењем, треба још више да увећа своје напоре на пољима борбе и рада, како би што ведрије чела дочекали тај наш велики цан и што боље представили нашу Бригаду.

Нашим још снажнијим ударцима по непријатељу и појачапим радом треба да учинимо све да бисмо заслужили признање,

које ће Конгрес дати најбољој црношрској бригади и округу — Конгресну заставицу.

БОРИМО СЕ ЗА КОНГРЕСНУ ЗАСТАВИЦУ.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944)

Будо ШОШКИЋ

ТУГА ЗА ПОГИНУЛИМ ДРУГОМ

Око Даниловграда 2. батаљон је више дана водио жестоке борбе са Њемцима и четницима. У тим борбама погинуо је из Пратеће чете нишанџија на ручном бацачу Недјељко Обрадовић, мој блиски друг кога сам много волио и цијенио.

Четвртог новембра 1944. године, 2. чета и дјелови 1. чете упућени су у напад на четнике у с. Косови Луг. Стога им је као ојачање дат ручни бацач са иишанџијом другом Недјељком Обрадовићем. Борба са четницима била је веома жестока и крвава.

За вријеме ових борби налазио сам се у бојној комори Бригаде размјештеној у близини Никшића ради пријема муниције и друге војне опреме за 2. батаљон. Када сам се 5. новембра вратио у јединицу у с. Д. Загарач у коме се налазио штаб 2. батаљона са Пратећом четом, осјетио сам да у Чети нема уобичајене пјесме и сесења. Одмах кренух у своју Пратећу чету. Крећући се ка својој Чети у путу сретох друга Воја Кнежевића кога упитах: ,,Зашто се у нашој Чети не чује пјесма?" На то ми друг Војо одговори: „Пјесма се не чује, јер је погинуо друг Недјељко Обрадовић, храбри борац и омиљени друг кога смо сви волели". У том тренутку највише ме заинтересова да ли је изнијет са положаја? На ово питање добих потврдан одговор. Такав одговор друга Воја мало ме умири и умањи мој бол за погинулим другом. Затим пођох у цркву цџе је био смјештен његов љеш да га видим. Истовремено би ми лакше што ћемо га ми сахранити.

Недјељко је био омиљен међу свима нама, јер је био веома добар и дисциплинован борац. Посебно се истицао у чувању и подмазивању свог ручног бацача, од кога се није ни на спавању одвајао, јер је био свјестан значаја овог оруђа у борби. Када би легао да спава, увијек га је држао поред главе са изговором: „нека ми се нађе при руци. . ." То је била одлика свих врсних бораца НОВЈ. Сем тога, друг Недјељко је стално настојао да на бацачу обучи што више других бораца, у чему је постизао добре резултате,

Петог новембра сахранисмо друга Недјељка, уз присуство свих другова и другарица наше Чете који нијесу били на положају- Од погинулог друга Недјељка испред Чете опростише се бираним ријечима другови Петар-Пвша Шеваљевић и Војо Кнежевић. Туга се увукла у наша срца, али смо и поносни на његов свијетао лик. На крају, било нам је лакше што смо га сахранили, ми његови другови и другарице са узвиком „слава ти, драги друже".

Радован ЂОРОВИЋ

МОЈ КОМАНДИР ВУКАЈЛО КОСТИЋ

Срели смо се средином новембра 1943. године на домаку Колашина. Дан је био прохладан, а ниски црни облаци, праћени повременом грмљавином, наговјештавали су лоше вријеме.

У селу гдје је извршено формирање Трећег батаљона, било је изразито живо и весело. Тај сусрет знаних другова и оних који су се ту први пут видјели био је топао и веома срдачан. У непосредном разговору обнављале су се успомене из првих дана устанка и каснијих борби у којима су они учествовали, било на терену свог завичаја или на славном путу пролетерских бригада из којих су тек стигли као кадровска попуна тек формиране Шесте бригаде.

Дошао сам из Четврте црногорске пролетерске бригаде и руководиоци Штаба Шесте су ми саопштили да сам именован за комесара Треће чете Трећег батаљона. Казали су ми да је командир те Чете искусни и испробани борац Вукајло Костић, родом из Жупе Никшићке.

Пошао сам му у сусрет. Уз чврсти стисак руку и спонтани загрљај, изразили смо обострану радост што ћемо бити заједно на челу једне чете младих али храбрих и већ испробаних бораца. Разговор смо наставили као да смо стари знанци. Позвао ме је да сједнемо и укратко ме упознао са оним што је тог пријеподнева било урађено. А онда смо заједнички прецизирали што нам још предстоји да би чета била комплетно оформљена. Вукајло је, за разлику од мене, лично познавао извјестан број бораца са терена и његови предлози и сугестије за размјештај основног кадра и оформљење економата били су потпуно умјесни и нас двојица смо врло брзо усагласили ставове, а потом реализовали одређене одлуке. Стекао сам одмах утисак да је Ву-

кајло способан организатор и старјешина који зна да постави темеље јединице којом ћемо заједно руководити.

Чета након формирања није дуго чекала да добије и прве борбене задатке. Јединице њемачког окупатора, уз помоћ домаћих издајника, тих дана су угрожавале Колашин од правца Пљеваља. У оквиру огцштег задатка нашег Батаљона, у реону Драшковине и Бијовог гроба, средином децембра 1943. Трећа ,чета посјела је за одбрану одређене положаје. У тешким окршајима са далеко надмоћнијим и боље -наоружаним непријатељем, уз осјетне сопствене губитке, Чета је ту положила испит своје борбене зрелости. Видан допринос том првом ватреном крштењу дао је командир Чете. Он је знао правилно да процијени ситуацију на самом терену, да правилно изврши распоред десетина и водова и укаже старјешинама и борцима на значај одбране који је предстојао. А своје мјесто увијек је имао у првом борбеном реду, на најосјетљивијем дијелу фронта. Својим примјером Костић је у тешким моментима храбрио друге и оетајао до посљедњег на положају ако је требало да се обезбиједи повлачење јединице.

У једном од тих окршаја, када су Њемци узастопним јуришима настојали да нае потисну, командир је хтио под сваку цијену да истраје и да им то не дозволи. Том приликом он је био рањен. Када сам чуо, одмах сам му пришао и по нашем старом обичају честитао му ране. Са осмјехом ми се захвалио и рекао ми да наставином са упорном одбраном.

Ускоро је оздравио и опет стао на чело своје Чете.

У часовима предаха окупљао је око себе млађе да би их као искусни војник практично упознавао са вјештином ратовања, тј. како треба да бацају бомбе, отварају ватру, штите један другога и слично, све у циљу бољег чувања сопствених живота и наношења што већих губитака непријатељу.

Услиједио је 8. јануар 1944. напорни марш читаве Бригаде у правцу Никшића и Грахова. Пажљив према својим борцима, Вукајло је са изузетном бригом пратио држање појединаца током марша и храбрио своје другове да истрају. Када би примијетио да је некоме тешко, прилазио би му и узимао пушкомитраљез са његовог рамена или сандук са муницијом да би му олакшао и омогућио да се одмори од терета и настави.

Једанаестог марта 1944. године водили смо тешку борбу са Њемцима и четницима у реону Богетића, која је трајала готово

читав дан. За подршку својих снага, непријатељ је употребљавао и своју артиљерију. Командир Костић је и ту дошао до изражаја са својом храброшћу и упорношћу. Али овог пута ратна срећа га није послужила. Јуначки је положио свој млади живот дајући примјер другима како се треба борити против фашистичких окупатора за слободу свог народа и за његову срећнију будућност. Тако смо изгубили још једног примјерног командира, храброг човјека и доследног комунисту, Вукајла Костића.

Нико СТАНИШИЋ

ОДБРАНА ПРАВЦА
ДАНИЛОВГРАД — НИКШИЋ

ПРИПРЕМЕ ЗА ОДБАНУ ПРАВЦА ДАНИЛОВГРАД — НИКШИЋ

Након ослобођења Никшића, већ 24. септембра Штаб Приморске оперативне групе, предвиђајући повлачење Њемаца и предају власти четницима и усташама, наређује потчињеним јединицама правце и начин дејства и поред осталог наређује 6. црношрској ударној бригади да са два батаљона затвори правац Даниловград — Никшић и Даниловград — Чево, на линији Лазарев Крст, Загреда, Ржишта, Матковићи, Богмиловићи, Фрутак, Слап. Поред упуства о начину дејства, Бригади се изричито наређује: „Продужите детаљно рушење комуникација Даниловград — Никшић и Даниловград — Чево, а у случају повлачења непријатеља из Даниловграда одмах порушите комуникацију Даниловград — Подгорица."

ВШ НОВ и ПОЈ у директивама од 10. и 15. октобра наређује 2. ударном корпусу да у Санџаку и Црној Гори преječе одступницу њемачким снага које се повлаче из Албаније, Косова и Метохије. Посебно се наређује рушење комуникација и мостова.

Разрађујући ову директиву Штаб 2. корпуса и Штаб Приморске оперативне групе наређују. 6. црногорокој ударној бригади: „Темељито порушите комуникацију Даниловград — Чево и Даниловград — Никшић". У том циљу додјељује се минерско одјељење 2. корпуса и једна количина експлозива.

Штаб 6. Црногорске бригаде 16. октобра наређује 2. батаљону рушење Комуникације Даниловград — Чево, а 4. батаљону Комуникације Даниловград — Никшић, с тим да поред јединица за ово ангажују мјесно становништво са одговарајућим алатом. Посебно се препоручује формирање минерских група од бораца који су слухшли бившу Југословенску војску у инжињерским једивицама.

Батаљони су заједно са мјесним становништво приступили рушењу комуникација, почев од предњег краја па по дубини реона одбране. За рушење је коришћен алат од мјесног становништва, као што су: ашови, лопате, пијуци, разни чекићи, лаке и тешке ћуекије и жељезви предмети који су могли служити као полуге за помијерање већих камених громада. Расположиви алат је био недовољан, како по врсти тако и по количиви, што је отежавало и успоравало извршење задатака. Обје комуникације су врло подесне за рушење, јер су већим дијелом израђене у засјеку, тако да ее порушени материјал лакше котрљао даље од мјеста рушења, што би отежавало евентуалну оправку пута без

довожења ковог материјала. У усјецима и на суженим мјестима, која се не могу заобићи, прављене су попречне камене барикаде.

Оба батаљона су формирала минерске групе, али у документима нема података колико експлозива је добијено, одноно утрошено и да ли је била ефикасна његова примјена. Учесници се, углавном, сјећају да су у ручном рушењу учествовале комплетне јединице (водови и чете) заједно са становништвом. Одзив становништва био је изванредан, без обзира на чињеницу да су у великој већини одрасли мушкарци били у бригадама. Становници Пјешиваца били су од раније познаници са борцима 6. бригаде, који су на овом терену изводили у више наврата многобројне акције. Овог пута су схватили, без много објашњавања, да могу допринијети успјешној одбрани својих домова, а то им је успјело заједно са борцима 6. бригаде. Четврти батаљон отпочео је рушење у близини Курила, па по дубини до села Загорка. Од села Загорка до села Богетића рушење је изводило минерско одјељење 2. Корпуса са мјесним становништвом и по једном Омладинском и фронтовском радном бригадом из Никшића. Послије паљења мина, становништво је имало задатак да прошири порушени дио и да одбаци материјал низ стрмине, а у уејецима и на суженим мјестима да изради попречне камене барикаде. Дубина рушења на правцу Даниловград — Никшић износила је око 15 километара, а извођено је са прекидима, од половине октобра до половине новембра.

Почетком новембра замјеник команданта бригаде Јанко Тадић извршио је обилазак 4. батаљона и том приликом посебну пажњу обратио на противтенковска оруђа (1 ручни бацач и 2 противтенковске пушке 14,7 мм), то јест на њихова мјеста и задатке с обзиром на могућност употребе тенкова. Поред тога наредио је да се за сва оружја израде одговарајући заклони, као и да се обрати пажња на маскирање, затим да се изврши запречавање противпјешадијским и противтенковским минама. За извршење запречавања Бригада је додијелила Батаљону мине и минерску групу од 4—5 обучених пионира и командира групе који је био подофицир у инжињерским јединицама бивше Југословенске војске. Ова група стигла је у Батаљон након неколико дана и додијељена је Пратећој чети, односно Противтенковоком воду ове чете. До 12. новембра група је израдила неколико мањих препрека на путу Орја Лука — Курило — Обадов бријег и једну велику камену препреку — барикаду (5х1,5 метара) на кривини пута, у виеини села Доњи Фрутак. Поред тога поставила је противпјешадијско минско поље на сеоском путу Орја Лука — Доњи Фрутак и противтенковско миноко поље на путу Курило — Обадов бријег.

Предвиђања виших команди у погледу правца повлачења Њемаца су се потврдила, јер већ 15. новембра ВШ НОВ и 1ТОЈ обавјештава 2. корпус да се у реону Подгорице прикупила 181. њемачка дивизија и да ће највјероватније кренути у пробој правцем Даниловград — Никшић — Билећа. Јединице 6. ударне бригаде то су, почев од 14 новембра, добро осјетиле на одбрамбеним положајима: Лазарев Крст — Загреда — Ржиште — Матковићи — Богмиловићи — Фрутак — Слап, а нарочито на лијевом крилу. Прије почетка напада Њемаца, Бригада је сва прикупљена и припремила се за одбрану, тако да није било изненађења. Батаљони 6. бригаде имали су искуства у одбрани. Међутим, ово је био први случај да се Бригада нађе на једном положају и да води одсудну одбрану. Бригада није располагала ни са каквим алатом, а није имала ни иокуство у фортификацијском уређењу одбрамбених положаја. Већини бораца и старјешина могло је као узор послужити оно што су видјели у ранијим борбама при освајању њемачких положаја. Недостатак искуства и навика за фортификацијско уређење положаја, старјешине и борци надокнађивали су мајстороким коришћењем природних погодности земљишта.

Ефекат рушења пута осјетио се прво на дионици Богетићи — Дреновштица. Наиме, послије извршеног рушења пута, стигле су на Богетиће двије хаубице 152 мм, које су заробљене при ослобађању Требиња, а требало их је упутити у састав Артиљеријског дивизиона у село Милојевиће. Да би се то спровело, требало је оспособити дио порушеног пута, а затим га по проласку хаубица поново порушити. И овога пута у помоћ је прискочило мјесно становништво, јер су све јединице биле заузете у борбама са Њемцима.

Седамнаестог новембра увече, Њемци су кренули у напад са 9—10 лаких тенкова и танкета, који су се кретали путем Орја Лука — Курило — Обадов бријег. Савладали су све препреке до велике барикаде на кривини пута у висини села Доњи Фрутак. Код ове препреке су морали застати, а то је било довољно нишанџијама ПТ пушака и ручног бацача да из непосредне близине бочном ватром униште два тенка, а затим је пушкомитраљез осуо ватру по тенковима, спречавајући Њемцима да изиђу из тенкова и пруже помоћ оштећеним тенковима, већ су се повукли остављајући два оштећена тенка које је и посада напустила заједно са осталим тенковима. Њемци су пошли у напад ноћу, вјероватно да бише избјегли дејство ПТ оруђа, очито су рачунали да их нишанџије не могу погодити ноћу.

Одмах послије овог напада, наметнуло се питање како су Њемци прије шли преко ПТ мина, а да ниједна није експлоди-

рала. За ово су навођени разни разлози, као што су: неисправност мина, неисправност упаљача, нестручно постављање и евентуално размииирање од стране Њемаца у току предходне ноћи или непосредно прије напада, с обзиром да су располагали са миноистраживачима за откривање металних мина.

Тешко се данае, послије 39 година опредијелити за било који од ових разлога, али мени се чини да најприје долази у об~ зир посљедши разлог, тј. разминирање, јер се мине нијесу могле непосредно осматрати са положаја, а поготову ноћу. Било како било, ово је добар примјер како препреке могу зауставити тенкове и изложити их ватри ПТ оруђа са нишанџијама којима рука не дрхти пред тенковима, какви су били борци ПТ вода Пратеће чете 4. батаљона. Након ових губитака Њемци нијесу више ни покушавали нападати са тенковима.

Поред учешћа у рушењу пута, помоћ мјесног становништва дошла је до изражаја у преношењу рањеника од батаљонских превијалишта до Бригадног превијалишта у селу Богетићима, као и у преношењу артиљеријских граната од Богетића до положаја артиљерије у селу Милојевићима, те у преношењу хране до борбених положаја. Због тога сматрам да је похвала изречена од стране Врховног Команданта маршала Тита борцима 6. црногорске ударне бригаде, за успјешну одбрану праваца Даниловград — Никшић, истовремено и похвала становништву Пјешиваца за њихов пуни допринос овој побједи.

Никола СУБОТИЋ

НАПАД НА ЦЕТИЊЕ
(6/7. XI 1944. године)

По извршеним задацима у Крајини и Црмничкој нахији, наш 1. батаљон се пребацио на подручје Улићи — Метеризи, гдје је и контролисао комуникацију Цетиње — Подгорица, са задатком да учествује у планираном нападу на Цетиње.

У то вријеме, Цетиње је било један од најважнијих градова у Црној Гори, па се оматрало да се по заузимању Цетиња и његове околине, као сигурног ослонца, може успјешно дејствовати према морској обали и на правцу Подгорице.

Ради тога Штаб Приморске оперативне групе доноси одлуку да се овај непријатељски гарнизон ликвидира, у што краћем року.

На основу ове одлуке Штаб X црногорске бригаде издао је борбену заповијест нашем 1. батаљону да садејствује са њиховом X црногороком бригадом и учествује у општем нападу на Цетиње на дан 6. XI 1944. године у 20 часова, са правцем напада: Доњи Крај — Војни стан — блок према Ријеци Црнојевића. Истовремено, батаљони X црногореке бригаде добили су задатак да нападну западну страну града, са правца Дубовик — Бајице — Орлов крш.

Непријатељске снаге у гарнизону Цетиње износиле су, како је то наведено у заповијести, око 400—500 Њемаца и негдје приближно толико четника.

За извршење свог задатка Батаљон је извршио покрет у 3 часа поелије поноћи из Горњих Улића преко села Бокова и прикупио се у Боковска Пољица, у непосредној близини Цетиња, гдје је стигао у 8 часова и смјестио се на одмор и припремање за планирани напад.

У 15 часова једивицама Батаљона издата је борбена заповијест са тачним правцима и објектима напада. Још у току дана извршено је подилажење у правцу непријатељоких положаја и све јединице Батаљона заузеле су одређене тачке, које доминирају Цетињем. Пошто је пао мрак, заузет је прикривено полазни положај одакле ће се извршити одлучујући налад.

На уговорени знак у 20 часова, артиљерија Приморске оперативне групе отворила је јаку артиљеријску ватру, која је трајала око пола сата и за то вријеме гађала и тукла прецизно непријатељске циљеве и ватрене тачке у Цетињу, што је ојачало борбени дух за муњевити налет бораца у предстојећем јурихпу.

У том времену, под заштитом артиљеријске ватре, јединице Батаљона епустиле су се преко западне стране Шпадијерског врха и заузеле јуришни положај у непосредној близини непријатељских бувкера и ровова.

Са овог простора су све чете, око 20,30 часова, једновремено извршиле снажни јуриш (на бункере спољне одбране), отварајући жестоку ватру из ових врста оружја, а нарочито из тешких митраљеза „Бреда" и минобацача 81 мм.

На уништењу посада у бункерима спољне одбране града, највећи успјех су постигле, из непосредне близине, храбре групе бомбаша, одјељења ПТП и лаких бацача мина и омогућиле Изихово брзо ликвидирање, тако да се непријатељ у почетку није снашао да пружи неки јачи отпор.

Овај први успјех смо добро искористили и у сљедећем налету и јуришу, без жашће борбе, заузели и ликвидирали посаде У згради Војног стана, гдје су били смјештени четнички официри, и још неке ватрене тачке у лијевом крилу од ове зграде.

Међутим, најјачи отпор су дали четници и Њемци из бункера на блоку према Ријеци Црнојевића, тако да се на овом дијелу одбране Града морао јуриш понављати неколико пута и заеипати непријатељски бункери бомбама и минама из ПТ пушака и минобацача.

Послије неколико времена жестоке борбе (у којој смо имали неколико мртвих и рањених) коначно је непријатељ савладан и цио блок према Ријеци Црнојевића пао је у наше руке. Четници су побјегли у правцу Белведера и Ријеке Црнојевића а остаци њемачке посаде повукли се дубље у правцу центра Града, гдје смо осјетили да су добили појачање и са те линије отворили снажну ватру на наше јединице.

Батаљон је и даље наставио напредовање према центру Града и мућевитим јуришима освајао кућу по кућу, и у том налету избио код Данилове болнице и Хипотекарне банке.

Послије савлађивања ових важних отпорних тачака, напад и гоњење непријатеља настављени су улицом Баја Пивљанина, тако да су неки дјелови Батаљона дошли до Балшића пазара, а други дјелови вршили јаки ватрени притисак кроз Зуберову и Његошеву улицу до Црногорске банке, чистећи од непријатеља све поменуте улице пред собом.

На овој линији Њемци су дали огорчен отпор заеипајући Батаљон снажном ватром, предузимајући неколико противнапада, а нарочито када су осјетили да малаксава ватра на положајима X црногорске бригаде. Али наше јединице су успјеле да одбију еве њемачке противнападе и да одрже освојене положаје све до 3 сата послије пола ноћи.

Десно од нас нападао је 2. батаљон X црногороке бригаде, а лијево крило морали смо сами обезбиједити, јер на ту страну није било партизанских јединица у нападу.

У овој борби, нанијели смо непријатељу велике губитке: 33 мртва Њемца и Талијана, а погинуло је и 22 четника и 16 рањено, међу њима и четнички командант Леко Лалић.

Заплијењено је: 3 противтенковска топа, 7 тешких митраљеза „бреда", 1 противавионски митраљез, 1 ташки минобацач, 3 талијавска пушкомитраљеза, 4 камиона уништена, већа количина муниције и граната и осталог ратног материјала.

Негдје испред саме зоре, стигао је курир у наш Штаб Батаљона и предао нам извјештај са потпиоом начелника Штаба X црногарске бригаде Влада Драговића. У извјештају је наведено да је X црногорока бригада наишла на јаки отпор непријатеља и да су имали знатне губитке на свим правцима, те да су одустали од даљег напада на град Цетиње. Поред тога, и сами

смо оцијенили, по мјестима њихове борбе, да нијесу уопјели да изврше продор у Град према постављеним задацима.

Због тога је даљи опстанак нашег Батаљона у граду био угрожен, јер се налазио у уским клијештима њемачких онага, у једном дубоком клину, те се безусловно морао повући из Града на прихватне положаје.

На основу процјена овонастале ситуације, Штаб Батаљона је одлучио да Батаљон што хиткије повуче из града, и то прије зоре.

У том смислу издата су одмах наређења евим четама да предузму организовано извлачење из Града у правцу Шпадијерског врха, јединог слободног правца за одступање, с тим да се главне онаге, по могућности непримјетно одвоје од непријатеља под заштитом јаке ватре из аутоматског оружја и што брже одступе у одређеном правцу. Када су јединице избиле на стране и камене падине Шпадијереког врха, почела је да овиће зора. У том моменту, на овом простору усула је јака непријатељска артиљеријска ватра, од које су чете имале извјестан број мртвих и рањених.

Иако уз тешке физичке напоре, чете су доста брзо прије-шле угрожени простор и успјеле да се пребаце преко оштрих чука 1И стрмих гребена Шпадијерског врха у правцу села Бокова — Косијера и Ђиновића.

Ананије ПЕТРОВИЋ

БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У ОДБРАНИ ПРАВАЦ ДАНИЛОВГРАД — НИКШИЋ*

Након ослобођења Никшића 17/18. 9. 1944. године, Бригада је без 3. батаљона, наставила гоњење непријатеља, који се није задржавао све до спајања са својим снагама у Даниловграду. Снаге у Даниловграду, и до тада доста јаке, знатно су се ојачале долаеком снага из Никшића и са положаја дуж комуникације Даниловград — Никшић.

Под команду 6. бригаде, стављен је Зетски народноослободилачки партизански одред и један батаљон Никшићког народноослободилачког партизанеког одреда. Истовремено, Први батаљон Бригаде оријентисан је на комуникацију Подгорица —

***) Шеме број 1 и 2 у прилогу чланка.**

Ријека Црнојевића — Цетиње, ради садејства Ловћенском одреду и нападима на непријатељска упоришта и колоне дуж ове комуникације.

Бригада са Другим и Четвртим батаљоном и јединицама поменутих одреда извршила је посиједање положаја око Даниловграда, и то: јединице Зетеког одреда посјеле су пололсаје на крилима у рејонима с. Колашиновићи — с. Горњи Мартинићи, односно с. Плана —- Сађавац, а два батаљона Бригаде Слап — с. Фрутак — Обадов бријег (к. 404) — с. Ржиште — Петрова глава — Загреда — Коравац. Батаљон Никшићког одреда одређен је да буде у бригадној резерви у рејону с. Загорак.

Посиједањем ових положаја, непријатељ је у Даниловграду био блокиран са ових страна, сем са правца Подгорице. Према томе, непријатељски положаји су изгледали у облику клина, а наши у облику потковице.

У каснијим дејствима, Први батаљон Бригаде, 6. и 7. новембра учествује са јединицама 10. црногорске бригаде у нападу на Цетиње. Трећи батаљон садејствује јединицама 10. црногорске бритаде и 21. октобра ослобађају Грахово, а 7. новембра пристиже у рејон с. Горња и Доња Повија на краћи одмор, попуну и реорганизацију.

Непријатељ са положаја око Даниловграда није испољавао никакву активност, сем што се бранио са утврђених полохсаја од напада наших јединица, које му нијесу дозвољавале да предахне ни један дан. Нападе смо изводили сваке ноћи, прирећујући им разна изненађења, као: извршење напада на једном па на другом положају а некада на све истовремено. Такође је било изненађења о почетку напада: час падом мрака, час у зору или у пола ноћи и сл. Ситуација је била у нашим рукама. Овако опкољен и сабијен у утврђене објекте, непријатељ је желио да мирује, да сачека долазак јачих онага па онда, евентуално, предузима јача борбена дејства, али му ми то нијесмо дозвољавали. Борачки састав Бригаде био је врло оран за борбу, јер је било муниције у изобиљу, хране и опреме такође. Наша војска туче непријатеља на свим фронтовима, слобода је близу, то борци добро знају. Осјећало се да је борцима било право уживање нападати и туђи окорјелог непријатеља баш ту у Бјелопавлићкој равници, који се сада под ватром наших бораца купа у сопственој крви. Поред осталог, наши борци се свете за своје другове омладинце које су прије неколико мјесеци Њемци и њихове слуге четници мучки и кукавички стријељали ту на Лазинама, на домак града. Ту се сакупила најгора црногорска олош, да би у посљедњим данима остала вјерна Њемцима и била досљедна сопственој издаји, осјећајући све више да им се ближи крај. Да је тако, свједоче

свакодневна бјежања појединаца који са бијелим заставама, користећи ноћ, долазе и предају се нашим јединицама.

У овом пврподу из извјештаја штабова батаљона и Штаба Зетеког одреда, редовно се говори о уопјешним нападима на непријатељске положаје, о заплијењеном оружју, опреми и сл. Другови из Штаба Бригаде чеето су у обиласцима положаја батаљона. Командант и комесар Бригаде су жељели да детаљно упбзнају стање и борбену готовост јединица, те су их због тога стално обилазили. Одушевљавала нае је ведрина и борбени дух бораца и старјешина. Сви су били врло расположени за борбу, пјесму, игру и другарску шалу.

У позадини, иза борбеног положаја Бригаде, тих дана се развила велика радна активност. Дуж комуникације Жута греда — с. Богетићи, тек формирани Радни батаљон је врло активан. Руши дјелове пута, у чему му помаже окоро читаво становништво пјешивачке општине, а гдје се не може рушити, тада се праве камене — суво зидане препреке одређеиих димензија које успјешно могу зауставити покрет тенкова и остале моторизације. Становници овога краја су вични овом послу, јер је ова комуникација у току НОР до тих дана комплетно била рушена три пута, а дјелимично ко зна колико пута. Сви раде предано и својски. Такође је од с. Богетићи до Царевог моета извршена припрема за минирање погодних мјеста, као и припрема за минирање и рушење самог Царевог моста. На дијелу пута Орја Лука — е. Горњи Фрутак, извршено је постављање противтенковских мина и прављење зидних камених препрека.

Бригада је спремна да спријечи продор непријатеља ка Никшићу, јер је о тој његовој намјери била благовремено обавијештена, а свакодневно нас је обавјештајна служба упознавала са најновијим подацима о намјерама непријатељима, о снагама које пристижу и сл. Но, ако би евентуално њихов продор и успио, предузимали смо све што је у нашим могућностима да би га исти што скупље каштао. Земљиште, на коме се налазила Бригада и на коме ће се одвијати наредна борбена дејства, ишло нам је на руку. Положаји доминирају над непријатељским, па и ближа и даља околина је таква. Поред тога, сваки вис, греда, страна, насељено мјеето и сл. добро су познати нашим старјешинама и борцима, јер је Бригада раније на овом терену, у неколико наврата, водила повремене акције већег и мањет обима и интензитета. Све те околности су олакшавале да Бригада успјешно изврши добијени задатак.

Потребно је истаћи да је период од ослобођења Никшића до 12. XI 1944. године био врло значајан за даља борбена дејства у ослобођењу наше земље.

НОВЈ је, успјешним дјејствима у Македонији и јужној Србији, приморала Њемачку врховну команду да извлачење преосталих снага из Грчке и цјелокупних онага из Албаније врши преко неослобођеног дијела Црне Горе ка Херцеговини и јужној Далмацији.

Извлачење је спровођено врло интензивно и до 1. октобра 1944. године, гро непријатељских снага се већ нашао на простору Тирана — Скадар, па се морало брзо дејствовати ради ослобођења комуникација које изводе у шири простор Мостара, како не би дошло до нагомилавања јединица на релативно малом простору.

Но, баш на неослобођеном дијелу Црне Горе, јужне Далмације и Херцеговине, непријатељ почиње да губи дјелове територије које је до 1. октобра држао, те су се изгледи за несметано извлачење снага почели смањивати и погоршавати. Наиме, 369. легионарска дивизија држала је, поред осталог: Билећу, Требиње, Дубровник и Конавље, а 181. дивизија: Грахово, Боку Которску, Цетиње, Даниловград и простор: Подгорица — Будва — Бар — Скадар (ШЕМА БРОЈ 1.).

Веза између тих двију дивизија одржавала се само преко уског обалног појаса од Херцег Новог до Дубровника, али доволно доброг да се преко њега, и евентуално новог правца које би отворили, може вршити извлачење. Али, како је напријед истакнуто, ситуација се за Њемце погоршава, јер 29. херцеговачка дивизија 2.X заузима Билећу, а 5.X Требиње. Цавтат ова дивизија ослобађа 16.X, а Дубровник 18.X 1944. године. Сада је веза између 369. и 181. дивизије потпуно територијално прекинута, а наша слободна територија се знатно проширила. Та слободна територија у наредним дејетвима постаје врло значајна и одлучујућа. У том циљу 29. дивизија се одмах оријентише једним дијелом ка Коиављима а другим ка Мостару, док Приморска оперативна група наступа ка Боки Которској и Даниловграду (ШЕМА БРОЈ 2).

Приморска оперативна група је у свом саставу имала сљедеће јединице: 2. далматинску пролетероку бригаду, 6. црногорску ударну бригаду, 1. бокешку ударну бригаду и 10 црногореку ударну бригаду. Све наше јединице дивизијоког састава у нашем НОР-у означаване су бројкама сем ове Приморске оперативне групе и Приморске оперативне групе на простору Сјеверног приморја. То су биле у ствари дивизије, али без нумерација и са именима која су наведена.

Оваквим ангажовањем наших снага успијевамо да затворимо правце: Даниловград — Никшић, Рисан — Грахово — Требиње и Котор — Херцег Нови — Дубровник, потпуно онемогућавајући

везу 21. брдског армијског корпуса са њемачким јединицама у јужној Далмацији и Херцеговиии.

Цијенећи ову ситуацију, команда 21. армијског корпуса закључује и јасно изражава намјеру да продор преко Црне Горе за Херцеговину и јужну Далмацију може извести на два правца: Скадар — Бар — Будва — Котор — Рисан —• Леденице — Требиње и Подгорица — Даниловград — Никшић — Требиње.

Како се види, према њиховој процјени, оба правца би се сјединила у Требињу.

Команда 21. армијеког корпуса одлучује да предходнице на оба правца буду јединице из 181. дивизије, ојачане корпусним дјеловима. За извЈзшење ове замисли, ка Леденицама се оријентише 334. пук а ка Даниловграду 363. пук. Али, еитуација се за Њемце одмах поелије ове одлуке још више погоршава, јер 21.Х наше снаге ослобађају Грахово, а Цетиње је пред падом. Због тога, Њемци ојачавају 334. пук јер се показало да је слаб за извршење продора ка Требињу. Истовремено предвиђају ојачавање и 363. пука, али то не чине због претпоставке ако 334. пук успије одустаће од пробоја ка Даниловграду и обрнуто, ако нe успију на правцу Леденица, да оријентишу све снаге на правац ка Даниловграду. Тако се и десило, и Њемци одређују правац ка Никшићу као главни и наређују подизање телефонске линије од Подгорице преко Даниловграда ка Никшићу, за потребе 21. армијског корпуса.

Закључак:

1. Значај простора неоелобођеног дијела Црне Горе био је пресудан за Њемце. Правци пробоја и извлачење су били добро изабрани и реално еу могли да задовоље потребе, јер су били кратки и омогућавали брзо избијање у рејон Мостара.

2. Процјене наших комаиди су биле правовремене и добре. Одмах су парирале намјере и дејства Њемаца, благовремено упућујући јединице на угрожене правце, уз истовремено проширење слободне територије.

3. Процјена непријатеља да може еа снагама од по једног пука на сваком правцу извршити пробој била је слаба и потцјењивала је наше снаге, што им се каеније ооветило.

4. Одлука непријатеља да послије свих перипетија врши пробој и извлачење на једном правцу, тј. преко Даниловграда ка Никшићу, је резултат слабе процјене, закашњелих одлука, журбе и долажења у ситуацију „да се нема куд".

И када је постало сасвим јасно да ће непријатељ СЕе своје снаге и раоположива средства оријентисати на правац Даниловград — Никшић, 6 црногорока бригада, са својим Другим, Трећим и Четвртим батаљонима, била је пред напад непријатеља распо-

ређена на положајима: с. Лазарев Крст — Гропе — Мала Загреда — с. Ржипхте — Обадов бријег — с. Фрутак — с. Велета. Први батаљон се још налазио у саставу 10. црногорске бригаде за дејства око Цетиња, а 3. батаљон у резерви, прво у селу Повија, послије у Церову.

Јужно од јединица Бригаде, налазио се Зетоки НОГ1 одред без једног батаљона, на положајима: Сађавац — с. Плана.

Источно од Бригаде налазио се 1. батаљон 5. црногорске бригаде, на положајима: иокључно с. Велета — Градац — с. Подкула.

На положајима: с. Лаће — с. Колашиновићи — с. Горњи Мартинићи налазио се Други батаљон Зетског одреда.

За подршку Бригаде у одбрамбеним дејетвима одређен је 1. артиљеријски дивизион 2. корпуса на положајима: с. Подвраће — с. Купиново — с. Селиште. У каснијим дејствима подршку је вршио кратко вријеме један артиљеријски дивизион Енглеске армије са положаја: Манастир Острог -— с. Робаја.

- Наепрам наших снага, у нападном борбеном поретку су се налазиле сљедеће непријатељоке снаге: 363. пук, 181. дивизије, са: допунеким батаљоном, 222. ловачким противтенковским батаљоном, Другим дивизионом 222. артиљеријоког пука, дјеловима 222. пионираког батаљона, 86. батаљоном црних кошуља и 1200 четника.

Ове онаге биле су распоређене по сљедећем:

— е. Јеленак — јужно, с. Мартинићи, око 400—550 четника,

— с. Секулићи — Тараш — р. Зета, први батаљон 363. пука,

— р. Зета — с. Фрутак, 222. допуноки батаљон,

— искључно с. Фрутак — Курило — р. Сушица, 222. ловачки противтенковски батаљон,

— уз обалу р. Сушица од с. Дубраве до Коравца, Друпи батаљон 363. пука,

— у рејону јужно Даниловград 86. фашистички батаљон црних кошуља,

— у рејону Тулица Други дивизион 222. артиљеријског пука,

— на простору јужно од с. Плана и Сађавац 600—700 четника.

Распоред онага непријатељ је извршио 12.XI са задатком да 13.XI отпочне са нанадом.

Процјена нашег Штаба Бригаде је била тачна. Њемци су почели са нападом 13.XI ујутро. Други батаљон 363. пука са око 400 четника, уз подршку јаке артиљеријске и минобацачке ватре, извршио је напад на десно крило Бригаде ка с. Плана и с. Лазарев Крст. Због слабе везе дјелова 2. батаљона са Зетским одредом, непријатељ успијева да заузме с. Плана и Коравац. Након тога, једна четничка група креће са десног бока и из позадине на 2. ба-

таљон који мора да напусти с. Плана. Сјутрадан 2. чета 2. батаљоиа упућена је према Сађавцу и с. Бусовник да са Зетеким одредом нападне четнике и протјера их на полазне положаје, у чему и успијева. Непријатељ је у овој борби успио да нас изненади са почетком дејства, али није тиме у цјелини успио изненадити наше јединице.

Четрнаестог новембра Њемци са првим баталзоном 363. пука и са око 500 четника врше напад према селима Градац и Богићевићи, а нешто касније са Другим батаљоном 363. пука продужују напад на десном крилу од села Плана и са Коравца ка с. ЈТазарев Крст, након тога што су ојачали Други батаљон 363. пука. Овај напад је био подржаван од стране Другог артиљеријског дивизиона 222. артиљеријског пука из рејона Косови луг, и дијелом од стране 222. ловачког противтенковског батаљона, из рејона Тулица. Напад је био онажан и веома смио, чак дрзак. Нарочито је био иопољен јак притисак на Коравац. Послије паклене пушчане и артиљеријске ватре, дејетва ручних бомби, наше енаге су приморане да напусте Коравац, али га послије кратког времена поново заузимају. То се поновило још једанпут у току ноћи. Ујутро су у нашим рукама били и Коравац и с. Плана. Борбе оваквог интензитета вођене су и на нашем лијевом крилу, у рејонима с. Поткрај и с. Подкула.

Рањене борце смо, по извлачењу са положаја, одмах упућивали у с. Богмиловићи, јер се тамо налазила хируршка екипа, која је стално радила. Екипа је била састава: једак љекар из Црвене армије, један љекар Италијан, један љекар Швајцарап и једна другарица медицинска сестра, такође из Црвене армије. Дакле, то је била интернационална екипа. Иако у тој екипи није био ниједан припадник наших народа, они су овај заиста тежак и деликатан посао савјесно и одговорно обављали. Љекара Италијана смо касније примили у КПЈ. Необично се обрадовао овом признању. Из Богмиловића смо рањенике, послије потребне обраде и пружања одговарајуће помоћи, упућивали у Никшићку болницу.

У прва два дана покушаја пробоја ка Никшићу, 363. пук са јединицама ојачања није постигао планирани успјех, а претрпио је осјетне губитке.

Овим дејствима, завршена је прва фаза борби на правцу: Даниловград — Никшић.

Штаб 181. дивизије уочио је да су снаге слабе и тражи појачања, мотивишући тај захтјев тиме да се цијели 363. пук пребаци на десну обалу ријеке Зете.

У циљу што брже евакуације својих снага са простора Скадар — Подгорица — Бока Которска, штаб 21. армијског корпуса

усваја захтјев 181. дивизије и упућује свјеже снаге дивизији за даљу употребу. Појачање је било знатно и сачињавали су га: борбена група „51:еуегег (Штајерер)[1]), једна маршна група ваздухопловаца из групе „Вескег" (Бекер)[2]), трећи моторизовани дивизион 999. артиљеријског пука, један дјелимично моторизовани дивизион обалске артиљерије, 964. моторизовани дивизион и грчки моторизовани дивизион[3]).

— Након овог ојачања, Штаб 181. дивизије 15.XI приступа прегруписавању својих снага. Распоред тих снага је био сљедећи:

[1]) **Група „5*еуегег" била је формирана од седам тврђавских батаљона *и* једног артиљеријског дивизиона, са још двије батерије. Група је имала двије бригаде: 964. бригада, под командом Шварца, имала је три батаљона, а 1017. бригада, под командом Енглера, имала је четири батаљона. Артиљеријски дивизион и двије батерије били су под командом генерала 8*еуегега. Ови подаци су из документа бр. 47—4 к. 73 и ратног дневника команданта веза 21. АК, докуменат бр. 1—5 к. 6, Архив Војно-историјског института. Највјероватније је да је генерал 51еуегег у овим борбама имао само 1017. бригаду и артиљеријски дивизион и двије батерије, док је 964. бригада, највјероватније, дејствовала на Приморском правцу.**

[2]) **Група „Вескег" (Бекер) била је формирана од три подгрупе (А, Б, и** Ц), **свака јачине по четири батаљона. На правцу према Нкшићу ангажована је само подгрупа „А", пуковника Шмита. Остале двије подгрупе биле су ангажоване код с. Кокоти и** у **Црногорском приморју. Ови подаци су из Документа бр. 1—5, К. 6, Архива Војно-историјског института.**

[3]) **Дјелимично моторизовани дивизион обалске артиљерије и грчки помоћни моторизовани дивизион највјероватније су ушли у састав 222. артиљеријског пука, јер је на основу многих података закључено да је од 15. XI из рејона Тулица често дејствовало по неколико дивизиона артиљерије на једном или више праваца. У подацима се помиње још 964. моторизовани дивизион. То је дивизион 964. бригаде која није ангажована на овом правцу. Највјероватније је с тога да је тај дивизион остао у саставу своје Бригаде, што би било нормално. Код 1017. бригаде се не спомињу моторизовани дивизион и двије батерије под командом генерала 31еуегега. Тај дивизион је, вјероватно, из састава 1017. бригаде, с тим што је ојачан са још двије батерије. Из горњих података о новим непријатељским снагама, излази сљедеће: до пристизања јединица ојачања, на правцу Даниловград — Никшић до 15.X1 биле су ангажоване сљедеће снаге: 363. пук састава два батаљона са: 222. ловачким пт. батаљоном, 222. допунским батаљоном, 222. пионирским батаљоном, другим артиљеријским дивизионом, 222. артиљеријског пука, 86. фашистичким батаљоном црних кошуља и са 1200 четника. Пристизањем ојачања, снаге су се повећавале у сљедећем: Група „51:ауегег" јачине: четири батаљона тврђавског типа са моторизованим дивизионом и још двије батерије, Група „Вескег" јачине четири батаљона са 3/999. артиљеријског пука, Грчки помоћни моторизовани дивизион и дјелимично моторизовани дивизион обалске артиљерије. *Укупно снаге су се повећале за 8 батаљона, 4 дивизиона и двије батерије. На правцу је сада ангажовано: 8 пјешадијских батаљона, 4 тврђавска батаљона,* 5 *артиљеријских дивизиона, плус* двије батерије, 1 ловачки пт. батаљон и 1 пионирски батаљон.**

— на дијелу: јужно с. Г. Мартинићи — с. Јеленак и даље дејствују четници,

•— на одсјеку: с. Јеленак — с. Секулићи, постављена је група „Бекер" са 3/999. артиљеријског пука, као јако бочно осигуран>е'непријатељских јединица.

— на одсјеку: с. Секулићи — р. Зета, постављена је група Штајерер" са моторизованим дивизионом и двије батерије, за напад према с. Слап,

— на одсјеку с. Фрутак — Обадов бријег и даље у дејству 222. допунски батаљон са дијелом 222. ловачког пт. батаљона за напад према с. Творило и Обадов бријег,

— на одсјеку: Обадов бријег — с. Ржишта, први батаљон 363. пука и главне онаге 222. ловачког пт. батаљона. У II ешалону 86. батаљон црних кашуља, за напад према с. Ржишта,

— на одсјеку: од с. Загреде до с. Коровац и даље у дејству Други батаљон 363. пука на запад ка Малом и Великом Гарчу.

— на одсјеку: с. Плана — Сађавац и даље у дејству четници,

— у рејону Тулица: 222. артиљеријски пук са својим другим дивизионом и Грчки помоћни моторизовани дивизион и дјелимично моторизован дивизион обалске артиљерије, за подршку 363. пука и осталих јединица на десној обали ријеке Зете.

Главни правац напада, непријатељ усмјерава на село Ржишта и правцем комуникацијом ка Никшићу.

У овој фази непријатељ прва два дана није водио рачуна колики ће му бити губици. Њему је било стало до тога како да пронађе слабе тачке наше одбране и да се тамо пробије, стварајући широки простор за маневар ради даљег продора ка Никшићу. У вези с тим, ми дјелимично вршимо прегруписавање снага тиме што Трећи батаљон дијелом својих снага замјењује Четврти батаљон на Обадовом бријегу, а овај се рокира ка селима Фрутак и Велета.

Непријатељски општи напад отпочео је 16.XI рано ујутро. "У току тешких борби које су непрекидно трајале од 16. до 18.XI, непријатељ је уопио, оријентишући своја дејства више на исток, да се од с. Јеленак и с. Секулићи убаци у међуиростор 1. батаљона 5. бригаде и Зетског одреда и заузме села: Колашиновићи и Слатина, а затим продужи на сјеверозапад и заузме с. Бријестово и с. Горњи Рсојевићи. Први батаљон 5. бригаде, пружајући јак отпор надмоћнијем непријатељу, послије дводневне борбе, повукао се на линију: с. Винићи — с. Јовановићи. Сјутрадан Батаљон врши противнапад, али без успјеха. Након тога, подржан са главним снагама 4. батаљона, а уз подршку једне батерије 1. дивизиона 2. корпуса, одбија напад непријатеља ка селу Велета.

Непријатељ 18.XI поново врши напад, али је био одбијен и није успио заузети с. Велета. Истовремено је и 2. батаљон Зетског одреда пријешао у напад, заузимајући поново: с. Калезићи, с. Ковачки Долови, с. Подкрај, с. Јеленак и к. 648. Послије дејства 2. батаљона Зетског одреда, 4. батаљон јаком бочном ватром дејствује по дјеловима групе „81:еуегег" из рејона с. Фрутак и заустављa непријатеља на ивицама села Богићевићи и Велета. И поред великих губитака, непријатељ је продужио са притиском како би се коначно дочепао наших кључних положаја, вршећи напад са правца Орја Лука ка Обадовом бријегу. Међутим, дјелови Трећег батаљона су га онемогућили и приморали да се укопа на објекту Курило.

На свом лијевом крилу непријатељ је извршио 16.XI напад на с. Орашје и Коравац, са циљем да посједне Мали и Велики Гарач и обезбиједи лијеви бок за продор ка Никшићу. Наш 2. батаљон је ступио у борбу, али због јаког ватреног дејства 2. батаљона 363. пука, потпомогнутог јаком артиљеријеком ватром, морао се повући ка с. Лазарев Крст и с. Гропа. Борба је и даље била жестока, тако да су поједини положаји прелазили из руке у руку по неколико пута. Непријатељ је успио у зору да пробије нашу одбрану на положајима коте 603.

Послије јаке артиљеријске припреме, непријатељ је 17.XI ујутро пријешао у напад и послије жестоке борбе присилио наш 2. батаљон да напусти с. Лазарев Крст и повуче се на Мали Гарач и.јужне падине Великог Гарча. Том приликом једна чета Батаљона, која је држала с. Плана и Коравац, била је одсјечена. Но, са четом је успостављена веза и иста се под борбом извлачила преко с. Доњи Загарач и дошла у састав Батаљона без већих губитака.

Деташовани 1. батаљон 6. бригаде враћа се у састав Бригаде 17.XI. Доласком 1. батаљона 2. батаљон добија задатак да се повуче улијево и посједне положаје у рејону: село Матковићи — село Ржиште, док је 3. батаљон у међувремену 16/17.X1 рокирао своју 2. чету са Ржишта на Обадов бријег.

Први батаљон је у зору 18.X1, крећући се опрезно на посиједање положаја које је дотле држао 2. батаљон, изненада наишао на једну њемачку колону (вјероватно јачине ојачане чете), која се била непримијетно инфилтрирала у току ноћи 17/18.XI иза леђа јединица Бригаде. Батаљон је мушевитим и врло енергич-

ним дејством ову колону потпуно разбио. На брзину је пребројено 75 погинулих Њемаца[4]).

Међутим, 1. батаљон је послије овог сјајног успјеха био угрожен од јачих снага 363. пука које су наступале од Мале ка Великој Загреди, па се вјешто извукао и посио положаје на Свињској глави, ширећи се десно према средини Гарча, а лијево ка селу Ржишта.

Да би ојачао одбрану Бригаде, Штаб Приморске оперативне групе је наредио 10. црногорској бригади да се са три батаљона пребаци на положаје које је држао 1. батаљон 6. бригаде (Велика и Мала Загреда), јер је надмоћност непријатеља била велика а борбе за протекла три дана веома жестоке. У вези с тим, 10. бригада, без Првог батаљона, пристиже 18.XI на овај одјек и смјењује 1. батаљон 6. бригаде који се упућује према с. Ржиште[5])

Као што се види из излохсеног, Њемци од 16. до 18.XI, иако знатно надмоћнији, како бројно тако и у наоружању, нијесу постигли очекивани успјех, захваљујући веома еластичном командовању, максималном пожртовању, упорној одбрани борачког и старјешинског састава Бригаде, 1. батаљона 5. бригаде, Зетског одреда и 1. артиљеријског дивизиона 2. корпуса, који је честим промјенама ватрених положаја батерија, водова и одјељења, те редовним контактима са командним кадром батаљона и Бригаде, преносећи ватрена дејства у прави моменат на одређене циљеве, успијевао уништавати или неутралисати непријатеља на више мјеста.

Колико су ове борбе биле тешке и како је у њима 6. бригада дејствовала, види се поред осталог и из ратног дневника команданта веза 21. њемачког армијског корпуса за 18.XI, гдје, поред осталог, износи: „Непријатељ се на правцу Даниловграда ојачао. Изгледа да је добро наоружан и да је то добро вођена регуларна трупа."[6]).

[4]) Постоји више верзија за овај напад 1. батаљона. Према подацима **које су** дали борци 1. батаљона, пребројали су 75 мртвих а заробљено је **било:** 8 митраљеза „шарац", 3 аутомата, 6 пиштоља типа „парабелум", **много** пушака, разне муниције, хране и ратне опреме. Према изјавама двојице **заробљених** Њемаца 25.**XI** код с. Ржиште, ојачана претходница 2/363. пу**ка у** борби од 18.XI имала је чак 120 мртвих. Без обзира на ове бројке, **важно** је истаћи да је у ратовима риједак случај да у борби буде више **погинулих** од рањених и несталих. Ето, Њемцима се то десило да имају **више** погинулих од рањених и несталих у једној борби, и то на тлу наше **земље,** на тлу гордог Гарча.

* Депеша Приморске оперативне групе бр. 10/420 од 16.XI, Док. бр. 10, к. 397, архива Војно-историјског института.

[6]) Документ бр. 1—5, к. 6, архива Војно-историјског института.

Напад 363. пука, без Другог батаљона, на положаје 3. батаљона у захвату Обадов бријег — с. Фрутак није уопио. Пук је у овој борби имао осјетне губитке.

Долаоком 10. бригаде на наше десно крило, Њемци су, ради предострожности, 18.XI упутили на одсјек Даниловграда још два батаљона.

Послије тродневних тешких и изнуравајућих борби и настојања 181. дивизије да изврши ко зна који већ пут пробој ка Никшићу, принуђена је да на десном крилу одустане од пробоја. Међутим, на централном и лијевом крилу, уз велике напоре и губитке, успијева да оевоји веома мали простор. Артиљерија којом је раополагао непријатељ, а која је била јачине око 60 артиљеријских оружја разних калибара, није успјела својом подршком да олакша напредовање својој пјешадији. Неуспјеху артиљерије је допринијело прецизно дејство наше артиљерије, која је често и успјешно маневрисала оруђима, а, поред осталог, са неких ВП могла је да види положаје непријатељоке артиљерије и непоередним гађањима наноеила тешке губитке иетој.

Посебно успјешно је дејствовала једна батерија са Обадовог бријега, која је непосредним гађањима правила дар-мар у рејону Тулица и Коеовог луга. Осим тога, ми смо имали један топ калибра 152 мм (у ствари то је била топ-хаубица заробљена у Требињу). Оруђе је било доста тешко и за њега се морао оспособити добар пут за транспорт. Оруђе је примакнуто на 6 км од Орје Луке и Курила. Довучено је тамо гдје је и требало. Командант артиљеријске групе, покојни Душан Секулић, гађао је са овим оруђем Курило и трећом гранатом погодио сам врх. На основу добијених података, од те гранате погинуло је комплетно одјељење које се налазило на Курилу, а бројало је 20 војника. Народ, а и наши борци, ово оруђе су прозвали „Велики топ". Или, други случај: на њемачком положају у с. Богаћевићи од једне гранате наше артиљерије погинуло је 18 Њемаца. Готово невјероватно, али се догодило.

Један енглеоки артиљеријски дивизион, како смо у ранијем тексту рекли, подржавао је дејства Бригаде нешто касније, тј. 19.XI. Његов ватрени положај је био у близини манастира Острог. Од тога дивизиона нијесмо имали неке веће помоћи, јер се већ 20.X1 пребацио са основног положаја на наредни у рејон с. Кличево, одакле није могао, у односу на свој домет, да врши било какву подршку. Енглески артиљерци нијесу били оно што су били авијатичари.

Авијатичари су узлијетали са аеродрома Капино поље и у ниском лету бомбардовали њемачке положаје пред нама и око Даниловграда. Дејствоали су доста прецизно. Имали су и губитак

једног ловца — бомбардера „спитфајера", који је погођен од ПА артиљерије из рејона Даниловграда. Пилот је био мајор по чину; пио је окренути авион ка нашим положајима, затим искочио и падобраном се спустио на 150 метара од положаја 4. батаљона и био спашен.

Осамнаестог новембра завршена је друга фаза борбених дејстава, без икаквих успјеха за непријатеља.

Након ове фазе, штаб 181. дивизије припрема дејства за трећу одлучујућу фазу и 19.XI врши задње прегруписивање снага[7]). Предвиђа главни правац напада у захвату с. Ржиште — Обадов бријег ка с. Богмиловићи. У том циљу доводи један батаљон у с. Загреда.

Њемци 19.XI настављају са жестоким нападом. Испољавају јак притисак на с. Слап. Прије почетка напада, једна чета 1. батаљона 5. бригаде пробила се до ивице с. Богићевићи, али се морала, под јаким притиском једне њемачке групе, повлачити ка с. Велета. Ова група је заузела с. Велета и приближила се селу Слап. Међутим, 4. батаљон је читав дан, под врло снажним ватреним дејствима из непоередне близине, држао непријатеља просто прилијепљеног за положаје које су претходне ноћи посјели. Било је мјеста гдје су положаји наших бораца и непријатељски били на удаљењу од 25—50 метара. Таквих случајева је било и на другим дјеловима одбрамбеног сектора Бригаде. Са командантом 4. батаљона, комесар Бригаде је провео цијели 19.X1 на положају. Одржавана је стална телефонска веза са 1. батеријом артиљеријског дивизиона 2. корпуса — са комесаром батерије Леком Радевићем. Договорено је тога дана да батерија пред ноћ почне дејствовати јаком ватром по с. Велета, а каоније да ватру пренесе у дубину непријатељског положаја. Иначе, ова Батерија је повремено, током цијелог дана, тукла с. Велета и к. 168. Командант Батаљона је имао у плану да падом мрака противнападом одбаци непријатеља са положаја које је држао и заузме с. Велета и к. 168. Противнапад је успио, заузета је к. 168 и с. Велета, а непријатељ одбачен ка с. Богићевићи.

Истога дана Њемци онагама пука и два батаљона врше напад на положаје: Обадов бријег, — с. Ржиште — Г. Фрутак. Напад није имао уепјеха због јаког и организованог отпора 2. чете 3. и дјелова 4. батаљона.

Истовремено, 10. бригада, без Ирвог батаљона, извршила је нпаад на Њемце у с. Велика и Мала Загреда. Вођене су жестоке

[7]) **То је почетак треће и посљедње фазе напада непријатеља. Командант 181. дивизије је ојачан са још два батаљона: 1. батаљоном 369.** пука и **222. филизирским батаљоном. Оба ова батаљона ангажује ка с.** Ржишта.

борбе читав дан, али Бригада није уепјела да заузме село, јер је 2. батаљон 363. пука добио појачања и успио задржати положаје. Да би коначно пробили одбрану на одсјеку с. Ржиште, примичу два артиљеријека дивизиона у рејон Курило — с. Орја Лука. Такође помјерају и 222. ловачки ПТ батаљон ка с. РжИшта. Јединице Бригаде — 1, 2. и 3. батаљон енергичним отпорима и противнападима 19. и 20.XI одбијају све непријатељске нападе наноеећи им велике губитке.

И поред толиких напора, 20.XI борбени раопоред непријатеља је и даље клин увучен у наш борбени поредак, али са минималним успјееима на правцима: с. Ржишта, с Фрутак, с. Велета. На тим правцима непријатељ је продро у просјеку 2—4 км.

Њемци 21.XI поново нападају и на крила и на фронту, са циљем да потисну наша крила, исправе и екрате фронт и добију веће могућности за масирање снага на тежиштима. Тако већ око 6,00 часова, након снажне артиљеријске припреме врше напад на цјелокупни фронт 6. и 10. бригаде. Одмах затим убацује у борбу 222. филизирски батаљон на правцу с. Фрутак. Дјелови Трећег и Четвртог батаљона одбијају све нападе и, уз подршку 1. артиљеријеког дивизиона 2. корпуса, уопијевају одржати положај. Губитака је било обострано. Ооим тога уништена су два тенка. Иакон свега, 222. филизирски батаљон је одбачен ка Курилу, остављајући слабије снаге на јужној ивици с. Фрутак. За ово вријеме 10. бригада је водила жестоке борбе око села Велика Загреда коју заузима, али непријатељ заузима с. Малу Загреду.

Овај дан је за Њемце био пресудан у борбама за пробој. Зато послије исхода борби овога дана, командант 181. дивизије извјештава команду 21. армијоког корпуса да је пробој ка НикШићу немогућ. Њемци су за девет дана жестоких борби уепјели напредовати само неколико километара и ништа више.

Како први правац њемачког извлачења преко Леденице није успио и као такав отпао, то је командант 21. армијског корпуса тешка срца морао да обавијести команданта групе армија „Е", генерал-пуковника Лера, о поновном неуспјеху 181. дивизије, али сада на овом правцу. Ово је други неуспјех 181. дивизије за извршење истог задатка. Неуопјех је био утолико тежи због тога што су се сада на овом простору њемачке снаге нашле окружене јединицама 29. дивизије, 3. дивизије и Приморокe оперативне групе из Југославије и јединицама 5. и 6. албанске дивизије из Албаније.

Велика заслуга врло доброј подршци артиљерије јединицама Бригаде припада народу. На овом доста тешком терену, уз то по јакој зими и само са људском снагом, снабдијевање артиљеријском муницијом било је изванредно. Од Никшића, муниција

је пребацивана камионима само до Острога и Богетића. Од поменутих мјеста до ватрених положаја гранате су дотуране доношењем на леђима од стране жена и омладине, а по који пут и од старијих сељака са подручја Пјешиваца и села са обије обале ријеке Зете. Сви они су поносно и храбро ноеили гранате, чак и за вријеме непријатељског дејства артиљерије. Ношење је у почетку било и дању и ноћу, да би се касније вршило само ноћу да би се сачувала мјеста наше артиљерије а носиоци заштитили од ватрених дејстава. У доношењу граната није било застоја, те су оруђа била стално снабдијевена потребним количинама граната. Наша артиљерија је у овој операцији утрошила 9850 граната.

У Подгорицу 22.XI долијеће авионом генерал-пуковник Лер, командант групе армија „Е" и лично се увјерио у тешкоће пробоја ка Никшићу. Он је одмах дао сугестију команданту 21. армијског корпуса генералу Лејзеру да оријентише 297. дивизију од Подгорице према Биочу, са циљем да изврши пробој ка Колашину[3]). Но, без обзира на ово наређење, борбе на фронту 6. бригаде су настављене несмањеном жестином. Истога дана Њемци су извршили јак напад на линији: с. Матковићи — Обадов бријег — с. Фрутак — с. Велета, а код с. Загреде пријешли у одбрану. Из рејона с. Ржиште, Њемци подилазе положајима 2. батаљона, али их Батаљон противнападима одбацује.

Истовремено је 10. бригада напала Њемце поново у с. В. Загреда и коначно га заузела и одбацила их ка десној обали р. Сушица и с. Плана. Послије неуспјеха код с. Матковићи и с. В. Загреда, Њемци покушавају на правцима: Обадов бријег, с. Фрутак и с. Велета, али са тих праваца бивају одбачени уз велике губитке у људству и ратној опреми.

Њемци организују одбрану 23.XI на положајима око с. Ржишта — деона обала р. Сушица — с. Плана, а главни правац напада предузимају по који већ пут ка с. Фрутак — с. Творило, са циљем да се изманеврише Обадов бријег. У том циљу дејствује пјелокупном артиљеријом по с. Фрутак и са три батаљона врши јуриш. Прва чета Трећег батаљона и 1. чета 4. батаљона уз жилав отпор одбијају таласе непријатељске пјешадије, која је успјела да потисне 1. чету 3. батаљона са дотадашњих положаја, али их је ова у брзом противнападу повратила. Након тога непријатељ напада Обадов бријег и уепијева да заузме к. 404. Предвече, 3. батаљон, послије снажног притиска и ефикасне артиљеријеке ватре 1. артиљеријског дивизиона 2. корпуса, врши противнапад и одбацује Њемце.

[8]) Из ратног дневника команданта веза 21. АК, документ бр. 1—5, к- б., Архив Војно-историјског института.

Штаб дримороке оперативне групе 24.XI наређује Бригади да 25.XI изврши противнапад на непријатељске положаје на одсјеку: с. Ржиште — Обадов бријег — к. 404 — с. Фрутак. а 10 бригади да истовремено изврши напад и одбаци непријатеља са Свиљске главе[9]). Такође је наређено да се издвоји једна хаубица из Дивизиона и из с. Купинова туче јаком ватром непријатељску осматрачницу на Курилу, тригонометар 269.

Пред овај противнапад 6. бригада је била на положају: падине Гарча изнад села Ржишта — с. Матковићи — Обадов бријег — с. Творило — с. Велета. Први батаљон 5. бригаде: с. Калезићи — с. ЈТубово. Десета бригада: с. Сук — с. Плана — Коравац — с. Мала и Велика Загреда.

Њемачке снаге су се налазиле на положајима: Косови луг — с. Стражбенићи — Сладојево Копито — с. Орашје — с. Ржиште — к. 404 — с. Доњи Фрутак — с. Богићевићи — ејеверно с. Секулићи — с. Јеленак — с. Мартанићи.

Дејства 6. бригаде подржава 1. дивизион са двије батерије, а 10. бригаду двије батерије 2. дивизиона и једна хаубица, укупно 15 артиљеријских оруђа.

Противнапад 6. бригаде почео је 25.XI у 5.00 чаеова ујутро. Био је солидно припремљен, како код пјешадијских тако и артиљеријских јединица. У овом противнападу први пут се није штедјела муниција[10]). На сандуцима граната писало је: „Не штедјети муницију". Зато је артиљеријска ватра била јака и прецизна, нарочито у дејствима по непријатељској артиљерији, уништавајући јој знатан број посада и оруђа[11]), на положајима: Главица — Орја Лука — Курило — с. Јовановићи — с. Вучица и Тараш, а моторна возила у рејону Курила.

Када је почетком артиљеријске подршке артиљерија пренијела ватру на непријатељеку пјешадију , Бригада је почела са противнападом на истурене непријатељске положаје.

Њемачке јединице, чији је циљ био пробој и које су до тада биле стално у нападном борбеном поретку, изненађене су јачином нашега противнапада. Почињу жестоке борбе са честим обостраним јуришима. Први и Други батаљон су нападали снаге 363. пука

[9]) Депеша штаба Приморске оперативне групе, бр. 35/111 (Док. бр. 2—10, к. 397, Архив Војно-историјског института). У ствари је Штаб Бригаде прије организовао противнапад него што је добио ову депешу.

[10]) У извјештају о акцијама 1. дивизиона око Даниловграда, поред осталог, се износи да је у непрекидним борбама утрошено 9.850 граната и да су наше бригаде и батаљони први пут осјетили праву артиљеријску ватру и тактику у њеним дејствима (Док. бр. 1—12, к. 754).

") У извјештају Хермана Шулца, припадника 222. артиљеријског пука, наводи се да је једна батери.ја 2. дивизиона у борбама код Даниловграда изгубила сво људство, оруђа и материјал.

у с ржиште, а 3. батаљон је нападао 222. допувски батаљон на Обадовом брijегу.

У току дана Њемци нијесу могли довести појачања због дејства наше артиљерије и ангажованости дијела својих снага према **10.** бригади, на простору од с. Велика Загреда до с. Плана. Око подне, командант 363. пука лично води свој Други батаљон у циљу да опколи с. Ржиште са западне стране и тек онда га нападне истовремено слабећи дејетва 1. и 2. батаљона на Ржиште.

Међутим, штаб 1. батаљона благовремено је уочио ову намјеру команданта 363. пука, па је дијелом својих снага, вјештим маневром, обишао село са западне стране, блокирао 2. њемачки батаљон и еело, посио погодне положаје и тада убитачном ватром обасуо одсјеченог непријатеља са свих страна. Уништавање овог Батаљона трајало је неколико сати. Тада су наши ухватили уговорене знаке за јављање ракетама њемачкој артиљерији за напад на наше положаје и објекте. Када је овај њемачки Батаљон био опкољен, наши су ухваћеним уговореним знацима за дејство артиљерије обиљежавали ракетама положаје 2. њемачког батаљона, те су их након кратког времена Њемци почели туђи и уништавати сопственим гранатама. Тако су гранате намијењене нама, падале по положајима Њемаца. Непријатељ се очајнички бранио. Окружен челичним обручем који су око њега све више стезали наши борци, Батаљон је попустио и био увИштен еа цјелокупним својим Штабом, у коме се налазио и командант 363. пука.[12])

Истовремено 2. батаљон 6. бригаде је помогао 1. батаљону да задржи главнину 363. пука, а каеније да је разбију.

Двадесет шестог новембра долазили су омладинци и еељаци из ужег подручја да гледају какво је било поприште на коме су се одвијале борбе, да виде на малом простору неколико стотина погинулих, добро ухрањених и осионих Њемаца. Ова борба је била инспирација да се пјева о Бригади. Тако се почело пјевати: „Бацач грми, шарци пиште, то је борба на Ржиште" итд. У овој борби је заиста дејетвовало доета „шараца", а и заплијењено је 15 комада између осталог ратног плијена који је био велики.

У овом покушају пробоја непријатељ је изгубио четири стотине војника и старјешина. Непријатељ се више није усуђивао Да на овако ризичан, а и дрзак начин покушава пробити одбрану.

Када је штаб 181. дивизије обавијештен о неуспјеху својих јединица, наредио им је да прије̂у у одбрану. Увече, 25.XI непријатељ се повлачи са положаја око Курила и Загреде и посије- Да одбрану на линији: с. Секулићи — Тараш — с. Богићевићи — Орја Лука — Тулица — лијева обала р. Сушица до с. Плана.

[12]) Изјава команданта 1. батаљона 363. пука (Док. бр. 31—4, к. 73, Архив Војно-историјског института).

Поред великих губитака у свим овим борбама у људству, ратној оиреми, наоружању свих врста, и губитку два тенка и једног авиона као и другог материјала, непријатељ ништа није могао више учинити већ да се повуче у одбрану на горе наведену линију. У борбама је потпуно уништен 2. батаљон 363. пука, а остале њешве јединице имале су губитака чак до 66%. Непријатељ је линију за одбрану утврдио на напријед поменутим положајима и остао на њој до 8.XII 1944. године, када се одједном одвојио и у ширем простору организовао одбрану Подгорице, па је тако 181. дивизија сада преузела улогу заштитнице 21. армијеког корпуса.

Штаб 2. ударног корпуса је послије 25.X1 уочио да се Њемци намјеравају пробити у правцу Матешева.[13]) Већ 22.X1 су неке непријатељске јединице почеле да стварају мостобран ка Биочу и градњу моста на Морачи. Због тога 2. ударни корпус почиње извлачити поједине јединице са овог сектора и упућивати их на друге. Преко штаба Приморске оперативне групе, наређено је 2.XП 1. бокашкој и 10. црногорокој бригади да смијене јединице 6. бригаде, а Еригада да се пребаци на простор Мојковца. Првој бокешкој бригади је наређено да смијени батаљоне 6. бригаде који су се налазили на лијевој обали р. Зете, а 10. бригади, батаљоне који су се налазили на десној обали р. Зете.

Послије смјене, Бригада је 7. ХП упућена на простор Мојковца, еа задатком да бочно дејствује на непријатељске снаге које се повлаче тим правцем.

З а к љ у ч а к

1. Штаб Бригаде је имао добро организовану везу са јединицама на терену — телефоном и преко курира. Дио Штаба је непрекидно био на положајима код батаљона. У Штабу су се малозадржавали. Штабовима батаљона је на лицу мјеста помагано у реализацији постојећих задатака. То се показало као врло добро. Ово, нарочито ради тога што се ситуација на терену код јединица врло брзо мијењала, па их је требало брзо и рјешавати. У Штабу Бригаде се, најчешће, налазио само по један члан Штаба бригаде. Веза са њим одржавана је редовно.

2. Што се тиче борбеног морала бораца и јединица као цјелина, био је изванредан. Да је такав био, потврђују борбени ус-

[13]) У штабу 21. АК 24.X1 у 20.30 часова написано је наређење бр. 5 за извлачење на нови правац. Сада је ударни правац био Матешево—Мојковац—Колашин—Шаховићи. По овом наређењу 181. дивизија је одређена у заштитницу, а 269. имала је задатак да врши пробој ка Колашину (Док. бр. 1—5, к. 6, Архив Војно-историјског института).

пјеси које су постигли. Није било ниједиог случаја да наше јединиде и поједини борци нијесу са великим пожртвовањем извршили сваки задатак. Све борце и старјешине прожимала је вјера у побједу. Иако је непријатељ био неколико пута надмоћнији, ми смо га јуначки, својски и паметно тукли, да је и сам признавао и често бивао изненађен, не само нашим борбеним пожртвовањем и јунаштвом, него и нашим војничким вођењем правих бојева који су непрекидно трајали 12 дана. Ово се види из ратног дневника команданта веза 21. армијског корпуса које смо навели у ранијем тексту. Каква је била пожртвованост наших бораца види се из овог примјера: На положају 2. батаљона у једној борби се налазио и комесар Бригаде друг Блатоје Марковић, са куриром Барјактаревићем. Борба је на том положају била веома жестока, просто је све било у пламену. И баш у том најжешћем кошмару, курир покушава својим тијелом заштитити комесара од непријатељских погодака. Комесар одгурну курира и рече му: „Немој, друже, да ме 'брукаш, јер ако се ради о томе да се заштитимо, требало би прије ја тебе да штитим, а не ти мене, јер ја сам пуно старији, а ти млађи пред којим је читав један живот".

3. У овим борбеним дејствима на четнике нијесмо обраћали пажњу, јер нијесу у борбеном смислу представљали онагу. Њемци су их користили за дејетва против наших слабијих јединица, за ношење рањеника и сахрањивање погинулих. Белики дио њих се предавао нашим јединицама.

4. Успјешном одбраном Бригаде у времену од 12—25.X1 1944. године, завршена је друга етапа борби за ослобођење Црне Горе. Одбрану на овом правцу углавном је носила 6. бригада и 1. батаљон 5. бригаде, који су били на тежишту одбране. Ово су били најљепши примјери пох-сртвовања и јунаштва Бригаде.

Даниловградока операција је оцијењена као једна од најтежих борби наших јединица вођених у току НОР.

5. За 12 дана тешких и исцрпљујућих борби, непријатељ је изгубио 3100 војника и старјешина, међу њима и команданта 363. пука, 181. дивизије.

Губици 6. бригаде били су: 53 погинулих и 272 рањених бораца и старјешина.

Ратни плијен је био: 50 митраљеза „шарац", 8 тешких бацача, 57 аутомата, 290 пушака, од чега 78 полуаутоматских, 65 пиштоља „парабелум", 26 двогледа, 5 радио станица, 21 телефон и велика количина осталог ратног материјала. Затим, уништена су: 3 топа великог калибра, 4 тенка, 1 авион,. 17 камиона и 8 противтенковских митраљеза.

6. Као круна ових дејстава је похвала коју је Бригада добила од свог Врховног команданта друга Тита. Текст ове писмене похвале гласи:

П О Х В А Л А

„За примјерно јунаштво и пожртвованост изражавам своју захвалност и признање борцима, подофицирима и официрима и политичким комесарима 6. црногорске бригаде, који су за 12 дана упорних бојева код Даниловграда показали велику храброст и издржљивост у борбама са непријатељем и истријебили 3100 непријатељских војника и официра.

Нека је слава палим борцима, који еу до краја испунили свој дуг према народу".

Врховни командант НОВ и ПОЈ
Маршал Југославије
Тито, с. р.[14])

Благоје МАРКОВИЋ
Никола ШЕКУЛАРАЦ

[14]) Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, т. П. стр. 562.

ШЕМА БРОЈ 1

СИТУЛЦИЈА НА БОЈИШТУ ДО 1. 10. 1944. ГОДИНЕ

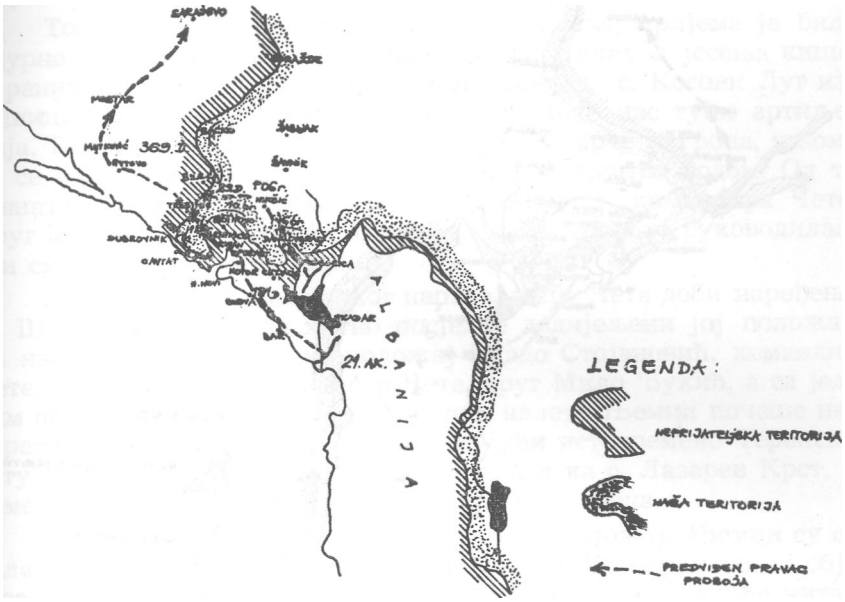

ОБЈАШЊЕЊЕ:

До 01. 10. ситуација је била доста повољна јер су 369. и 181. дивизија држале територију која је могла, уз ангажовање јачик снага обију дивизија^ да омогући 21. АК да се извлачи ка Мостару користећи два провца: Скадар — Бар — Будва — Котор — Пераст — Рисан — Леденице — Требиње и — Подгорица — Даниловград — Никшић — Требиње.

Маневар јединица 29. Херцеговачке дивизије и Примарске аперативне групе је благовремен и правилан са циљем да се ликвидирају гариизани непријатеља: Билећа, Требиње, Цавтат, Дуборвник, Грахово, Цетиње, прошири слободна територија, раздвоје 369. и 181. дивизија и ослабе шансе 21. АК за пробој ка Требињу и даље ка Мостару и Сарајеву.

ШЕМА БРОЈ 2

СИТУАЦИЈА ИА БОЈИШТУ ОД 01. 10. — 13. 11. 1944. ГОДИНЕ

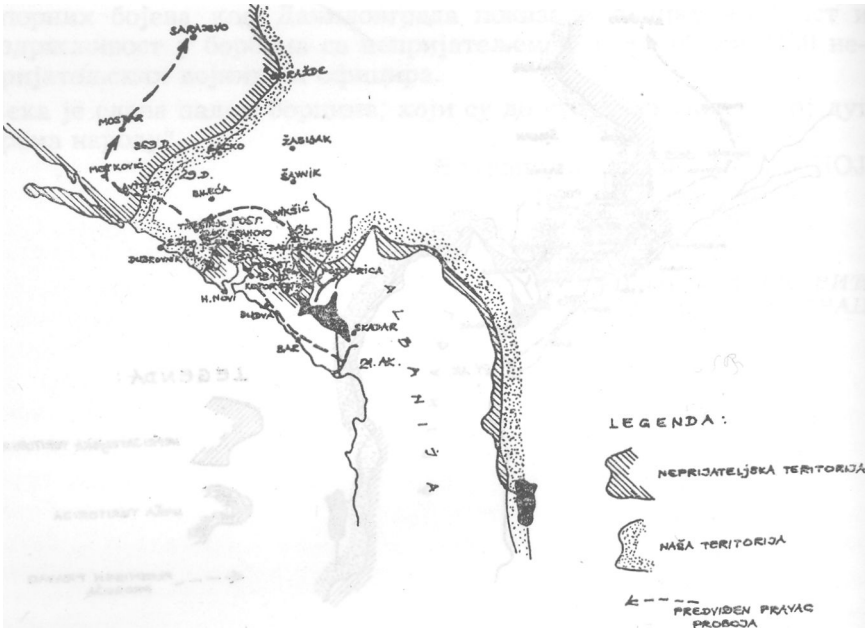

ОБЈАШЊЕЊЕ:

2. 10. ослобођена је Билећа, 5. 10. ослобођено је Требиње, 16. 10. ослобођен је Цавтат, 18. 10. ослобођен је Дубровник, 21. 10. ослобођено је Грахово, 13. 11. ослобођено је Цетиње.

Створена је већа слободна територија, маневар наших јединица повољан, снабдијевање побољшано, створен излаз на море.

Непријатељ је знатно раздвојен (369. од 181. дивизије),, услови за пробој 21. АК сад су знатно слабији, одустаје од правца Скадар — Леденице — Требиње и оријентише се на правац Подгорица — Даниловград — Никшић — Требиње.

Због овакве ситуације непријатељ 12. 11. врши прегруписање снага, а 13. 11. почиње борбена дејетва ка Никшићу која ће непрекидно трајати до 25. 11. 1944.

13. 11. почиње ДАНИЛОВГРАДСКА ОПЕРАЦИЈА, у којој је носилац борбених дејстава 6. ЦРНОГОРСКА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА УДАРНА БРИГАДА.

ДЕТАЉ ИЗ БОРБЕ У ЗАГАРЧУ

Почетком новембра 1944. године наша Бригада водила је огорчене борбе с њемачким јединицама које су надирале од Подгорице, преко Даниловграда ка Никшићу. Трећа чета Другог батаљона поојела је одбрамбени положај источно до с. Загарча. Југоисточно од ње, на њеном десном крилу раопорећена је Теренска чета, а сјевероисточно, на њеном лијевом крилу распоређена је Друга чета нашег батаљона.

Тога јутра, када је почео њемачки напад, вријеме је било тмурно и облачно. Убрзо је почела да пада хладна јесења киша. У раним јутарњим часовима, Њемци из рејона с. Косови Луг извршише напад на положаје Првог вода. Поче нас туђи артиљерија. Том приликом једна граната погоди логор у с. Гропа, у коме су ее налазили Команда Чете са првим и друшм водом. Од те гранате погибе друг Јанко Митрић, замјеник командира Чете. Друг Митрић је био изузетно храбар борац и добар руководилац, сви смо г-а вољели и цијенили.

По отпочињању њемачког напада, наша Чета доби наређење од Штаба Батаљона да хитно посједне додијељени јој положај. Са нашим водом крену на положај Владо Стојановић, командир Чете. Са једним водом комесар Чете, друг Мило Ђукић, а са једним помоћник комесара Чете. У првом налету Њемци почеше надирати на наше десно крило, потискујући истовремено Теренску чету ка с. Плана, са усмјеравањем напада ка с. Лазарев Крст, у коме је била размјештена комора Другог батаљона.

Нашим стизањем на додијељени нам положај, Њемци су се налазили од нас на удаљењу око 100 метара. Истовремено, са обје стране одпоче борба на живот и смрт, у којој узе учешће читав командни кадар наше Чете. Убрзо, ситуација постаде веома озбиљна, па чак и критична. Сваки борац схватио је еву озбиљност ситуације. Не желећи да одступимо ни за један педаљ, борци показаше изузетну храброст, при чему се највише истакоше другови Новица Даковић, Милош Мумин, Радомир Јаредић, Пуниша Миковић, Миро Головић, Давид Ђуровић и командир чете Владо Стојановић.

Напад Њемаца и наша одбрана трајао је читав дан. На наш положај Њемци су сручоили огромне количине муниције, а из неба је непрестано лила киша као из кабла. При крају дана Њемци ее почеше извлачити из борбе према с. Коеови Луг. Користећи такву ситуацију, дио нашег вода крену за њима. Међутим, Њемци су се извлачили уз сопствени прихват од објекта до објекта оставиЕшх-г на једној чуки неколико војника који су се притајили.

Када смо пријешли у противиапад, они изненада осуше ватру на групу наших бораца која им се приближаавала. У тој групи налазио сам се и ја. Не погибе нико, али ранише нас четворицу, Радомира Ћипранића у главу, од чега се онеевијестио. Парчад бомбе ранише Миливоја Одаловића ио челу и лицу, друг, чијег се имена више не сјећам, рањен је у стомак, а мене метак погоди у десно раме. У сусрету са Њемцима Мијат Мирковић хитро баци бомбу на групу Њемаца, а Милош Мумин осу по њима рафалом из свог шарца. Њемци побјегоше и оставише на чуки једног мртвог. Иако се већ хватао мрак, настависмо гоњење Њемаца.

Падом мрака настаде стравичан призор од свјетлости рефлектора, распрскавања бомби и граната и ватре митраљеза. Сваки камен и дрво су се видјели као у сред подне.

Радомира Ћипранића однесоше на носила, а нас тројицу четни санитет Васиљка Лазаревић поведе на превијање у Четно превијалиште. Истовремено стиже још рањеника из осталих водова. Помоћ им указа Вукосава Головић, замјеник референта санитета Бригаде. Затим смо у току ноћи сви пребачени у Бригадну болницу на Кличево, у којој затекосмо Васа Асановића, замјеника комесара Батаљона, Душана Бојанића, комесара Друге чете, Милутина Лалатовића и друге из нашег Батаљона и Бригаде. Теже рањенике упутише у Болницу Никшић и Дубровник.

У Болници сам први пут за вријеме мога ратовања захваљујући Васу Асановићу добио комплетну нову енглеоку униформу. Послије двадесетак дана лијечења вратих се у своју јединицу коју етигох у с. Подбишће код Мојковца.

Мирко ИВАНОВИЋ

У БОРБАМА ОКО ФРУТКА

Послије напада на Тараш 14. октобра 1944. године, 1. чета 4. батаљона се вратила на Фрутак и у овом селу боравила 27 дана готово неузнемиравана од непријатеља. А онда је 12. новембра од раног јутра њемачка артиљерија из рејона Даниловграда почела жестоко да туче наше положаје сјеверно, сјевероисточно V сјеверозападно од Цркве у селу. Било нам је јаено да непосредно предстоји покушај непријатеља да својим јачим снагама продре према Никшићу, јер смо још раније били обавијештени од Штаба Батаљона да предстоји покушај продора Њемаца на овом правцу. Већ око 10 часова наши осматрачи су примијетили

да се непријатељска колона покренула од Орје Луке испод Курила (кота 269), цестом која води за Никшић. Одстојање између наших положаја око цркве у Доњем Фрутку и непријатељске колоне омогућавало је успјешно дејство наше митраљееке ватре, па је тешка „бреда" Пратеће чете Батаљона, већ више дана пристигла са својом послугом код нас као појачање, засула рафалима Њемце у покрету. Настало је међу њима комешање, а онда су развили фронт према нашим положајима. Одстојање је давало шансу и нашим пушкомитраљезима, па је мањи број њих почео да дејствује, али само кратким рафалима. Непријатељска пјешадија је била присиљена да се заустави и укопава, али су зато њемачки топови и минобацачи појачавали ватру, па су честе заглушујуће експлозије граната и мина свуд около ровиле земљу и подизале високо увис црни дим, што је уносило приличан немир у борбени распоред 1. вода, који се сам до пред ноћ одупирао притиску непријатеља.

Често смо тражили заштиту од непријатељских граната и мина у самој цркви, јер је имала дебеле бочне зидове и веома чврст камени кровни свод. Како је из њене непоередне близине дејствовао и наш тешки митраљез, била је тако рећи стално на нишану непријатељске артиљерије. Пошто смо се увјерили да је добро издржала неколико директних погодака, све чешће смо од убитачне ватре тражили заклон у цркви, остављајући најнеопходнији број бораца на положајима десно и лијево од ње, да бише ватром, осујетили брзо приближавање непријатеља.

Од експлозије граната и мина поломљена су стакла на три мала прозора, па је било тренутака кад смо се у Цркви формално гушили од дима и били присиљени да је напуштамо ради узимања свјежег ваздуха.

Око 17 часова примијетили смо да се Нијемци убрзано пребацују ка равници испод села. Нијесмо имали добар преглед од доста бројног дрвећа на овом терену, али смо жестоком ватром из аутоматских оруђа и лаког минобацача још увијек читав сат и по осујећивали масовније подилажење противника. Са спуштањем мрака ситуација се за нас погоршавала, без обзира што смо на борбеном положају већ развили читаву Чету, јер наша ватра, природно, није више могла бити тако ефикасна, што је непријатељу ишло у корист, те далеко бројнији опаоно нам се приближио.

У први мрак извршио је снажан притисак, отварајући паклену ватру из свих расположивих оруђа. Одговорили смо истом мјером и успјели да га задржимо. Једва да је прошло 15 минута, а поново су насрнули на нас. Чуле су се учестале њихове кратке команде „Форверц, форверц!". Поред ватре из аутоматских оружја, покушали су да нас домаше офанзивним бомбама, познатим

качамарима, како смо их популарно звали. То им је само **дјели-** мично успјело на нашем десном крилу, према комуникацији Даниловград — Никшић, али су их наши борци успјешно враћали назад. Поново смо их натјерали да застану, али за кратко јер су брзо пошли у трећи јуриш. Бранили смо се свим што нам је било на располагању. Многе наше бомбе експлодирале су међу њима. Чули су се њихови јауци, но нијесу одустајали од намјере да нас потисну. У вријеме најачег ватреног дејства имао се утисак да смо .једни другима на дохват руке.

И када је изгледало да ћемо издржати и трећи њемачки јуриш, на узвишењу иза наших леђа, најближем десној обали Зете, примијетили смо ракетни сигнал непријатеља. Излазак Нијемаца на ту тачку био је за нас смртна опасност. По свему судећи, наше крајње лијево крило није обратило пажњу да Нијемци могу гуменим чамцима прићи на наш рејон са лијеве обале Зете, а и наш лијеви сусјед, 1. батаљон 5. бригаде, дијелила нас је Зета, учинио је исту грешку и то нам се грдно осветило. Да тога није било, још бисмо им се одупирали на Доњем Фрутку, мада овај положај по плану одбране Батаљона није био предвиђен за дужу одбрану.

Убрзано смо се повлачили, хитајући да се дочепамо првог виса на око 200 метара од куће старог Тома Радоњића, гдје је Чети био дом нешто више од мјесец и по дана, да се не бисмо нашли у полуокружењу. Срећом, дошли смо до прихватног положаја без губитака, а само тројица бораца су лакше рањени, али су послије превијања остали на својим дужностима у јединици.

Нијемци нас нијесу оставили на миру ни на овом положају већ су нас систематски обасипали минобацачком и митраљеском ватром. Било је сасвим извјесно да ће наставити напад, јер се Доњи Фрутак не би могао одржати без заузећа висова у његовом непосредном залеђу. Притисак је био све жешћи, а нарочито је за нас била опасна бочна ватра са паралелног виса са источне стране, тачке одакле је непријатељ испалио ракету још док смо покушавали да зауставимо трећи јуриш Нијемаца на наше положаје око Цркве у Доњем Фрутку. Ипак смо се држали до сванућа, а онда смо се, уз сагласност Стевана Вујошевића, помоћника комесара Батаљона, који је са нама био од почетка на прихватном полохсају, помјерили за око 500 метара у правцу села Творила и заузели нови положај ивицом доминантног гребена којинам је пружао добар преглед готово читазог терена у залеђу Доњег Фрутка.

Нашој Чети је припала .част да се ухвати у коштац са знатно бројнијим и опремљенијим непријатељем дан прије него су отпочели напади Нијемаца, италијанских фашиста и четника на другим одсјецима одбране фронта наших јединица које су затва-

рале правац према Никшићу. Иако нијесмо одржали Доњи Фрутак и непосредне висове сјеверно од њега, може се рећи да смо у првом судару изишли као побједници. Принудили смо Нијемце да се за поменуте положаје неупоредиво јачим снагама од нас очајнички боре пуних 20 часова. И док смо ми прошли без једног погинулог, они су само у три јуриша на наше положаје око цркве и Фрутка изгубили и 4 официра. То је, по причању мјештана који су у посљедњи час успјели да умакну из села, био повод да дивљачки насрну на све становнике које су затекли у кућама, не обазирући се на старосну доб, и да за одмазду поубијају и покољу 33 оеобе, одмах по упаду у село. Примајући ту вијест од наших одбјеглих познаника са Фрутка, били смо дубоко потресени трагедијом недужне нејачи и испуњени неописивом мржњом која нас је подстицала на освету.

Од 13. новембра па до краја борби на овом правцу, држали смо фронт од око километар и по дужине, почев десно од ивице гребена испод кога пролази пјешачка стаза за Горњи Фрутак, па лијево падинама најдомииантнијих висова до десне обале ријеке Зете. Десно од нас до пута Даниловград — Никшић налазила се до 14. XI 3. чета нашег Батаљона, а касније 1. чета 3. батаљона са којом смо сво вријеме успјешно садејствовали. Користећи максимално природне погодности терена, на одређеним тачкама вршили смо појачања, дозиђивањем у висину или са стране, природних заклона. Требало је доста труда да приволимо борце да то чине, јер су по том питању мање-више сви били оптерећени негативним насљеђем својих предака, а у наредним данима потврдило се да су ти, на брзину импровизовани, камени шанчеви многима спасили главу.

Вријеме од првог сукоба на Фрутку до 16. новембра провели смо релативно мирно, у мањим чаркама са непријатељем на блиском одстојању. Повремена непријатељска артиљеријска ватра није нам задавала нарочите бриге, јер су гранате обично експлодирале доста далеко иза наших леђа или тукле простор између нас и Нијемаца. Већ смо се били навикли да се налазимо удаљени од њемачких положаја на око 300 метара ваздушне линије и да се међусобно варакамо ко ће кога прије ограбити да му скине главу. Но, живот је ипак сваким даном бивао све тежи. Ноћи су већ биле веома хладне, па се са оскудном одјећом и премало топлих ћебади с муком дочекивао дан, утолико више што се ватре нијесу смјеле палити да не навуку дејство непријатељских тешких оруђа. Храна је допремана из Демировића, па би се до положаја охладила и мало је могла да допринесе да се Ублажи негативни утицај хладноће на опште расположење бо-Раца.

Шеснаестог новембра од раног јутра њемачка артиљерија је жесто.ко тукла наше положаје, а експлозије су одјекивале и дуж читавог одбрамбеног фронта Бригаде. То је био наговјештај новог покушаја непријатеља да даље продире. У два маха — око 10 и 14 часова издржали смо снажан притисак њемачке пјешадије. Имали смо задовољство да посматрамо како наша добро организована ватра проређује редове нападача и присиљава их да се врате на полазне положаје. Код нас није било ни мртвих ни рањених. Но, истог дана у први сумрак сами смо се постарали да ублажимо непријатељски пораз властитом несрећом. Извршавајући наређење замјеника команданта Батаљона, носили смо своје главе на тањиру Нијемцима, спуштајући се према њемачким положајима стрмином коју је непријатељ покривао убитачном ватром. Нашу судбину дијелио је и наш деснокрилни сусјед, 1. чета 3. батаљона.

За пола сата били смо поново на ивици гребена, не успјевши да домашимо њемачке шанчеве својим бомбама. У тој авантури изгубили смо замјеника командира чете Вељка Јовановића, земљорадвика, родом из Жупе Никшићке, изванредвог друга, који је својим укупним људским понашањем и смјелошћу у критичним ситуацијама био истински омиљен од свих у Чети. Непријатељски рафал погодио га је у главу и сигурно је да ни тренутка није био свјестан свог краја. Погинуо је у његовој близини још један наш млади борац чијег имена се, на жалост, не могу да сјетим. Исто вече Вељко је издахнуо на путу за Бригадно превијалиште, а борца смо сахранили у долиници на око 500 метара позади положаја. И наш десни сусјед изгубио је у исто.ј акцији два борца испод самих њемачких шанчева. Многи од нае видио је како су њихове бомбе домашиле њемачки грудобран, али њихово јунаштво није могло да буде награђено ни укопом на брзину у камењару гдје земље нема ни за укоп, а камо ли за род. Остали су тамо гдје су их њемачки „шарци" усмртили.

Од те вечери као да су ствари окренуле наопако. Губили смо људе и онда кад се то с мало више пажње није морало да догоди. Осамнаестог новембра Нијемци су се опет рано огласили снажном артиљеријском ватром дуж читавог нашег фронта. Послије првог дана борбе на Фрутку, то .је била најопаснија ватра на нашем одсјеку. Придружили су се и тешки минобацачи и почели да убацују мине иза наших леђа. Ивицу није погодила ниједна, али зато се изнад нас чуо застрашујући шум мина које су достижући највишу тачку хитале земљи и падале по увалама иза борбеног распореда. Једна од њих направила је праву пустош. Погодила је усред ватре око које се гријала група прозеблих бораца, која се оглушила о упозорење Команде Чете да дим може да привуче посебну пажњу непријатеља и доведе до несреће.

Командир и ја нијесмо благовремено енергично реаговали да забранимо ватру и посљедице су биле кобне. Погинула је болничарка Јелица Радосављевић, домаћица, родом из села Птикља из Куча, ситног раста, али велике енергије и неограниченог пожртвовања у свакој прилици кад је рањенику била потребна помоћ. Поред ње, теже и лакше је рањено још пет бораца. Сјећам се да су међу њима били: Перко Никчевић, десетар, Божо Ђукановић, Басо Вукићевић и Милорад Блечић.

Дјелимично кривицу и дан данас носим на својој души за ову несрећу, јер је сентименталност превагнула над здравим резоновањем и војничким инстинктом. Претходна ноћ је била најхладнија од почетка борби. Снијежило је са сјеверним вјетром и хладноћа се увлачила до кости. Уз то, већ шест дана нико није могао да се опусти и ноћу мирно одспава бар неколико сати. То је и мене и све друге чланове Команде учинило преосјетљивим на истинске патње наших сабораца, па смо зато упозорење на могућу несрећу претпоставили одлучном наређењу да се ватра не пали и борци не групишу.

И послије таквог губитка, предстојао нам је окршај са непријатељем који је морао бити свјестан чињенице да му само преузимање наших доминантних положаја може да обезбиједи стечене позиције у протеклих шест дана и отвори перспективу за даље продирање на овом правцу. Зато су убрзали минобацачку и митраљеску ватру до крајњих могућности, а затим за њих са неуобичајеним гласним повицима кренули свом жестином на нас. Поновила се слика од 16. новембра кад су се њихови нападачки редови повијали к земљи и почетна силина удара јењавала да би се коначно послије 2 часа узлета и узмицања поново нашли тамо одакле су се покренули послије артиљеријске припреме.

Опет је наступило привремено затишје. Но наши услови живота се нијесу поправљали осим што би у овим паузама између непријатељских напада храна редовније стизала на положај и што смо бар привремено уз месо и хљеб добијали топлу чорбу. Било је то прво окрепљење за прозебле, а од 18. новембра и покисле борце, јер је од овог дана почела да сипи досадна киша и Да нам приређује нове незгоде.

До 21. новембра на нашем одсјеку владало је претежно затишје. Користили смо сваку прилику да до сваког појединца допру вијести о на.јновијим успјесима НОВ-е и савезничких армија, о збивањима у Београду и ослобођеним крајевима земље. Критички смо се осврнули на борбе које смо водили претходних Дана и на све облике живота који се одвијао у изузетно неповољним околностима, говорећи врло конкретно о понашању појединаца. Све старјешине, почев од командира чете Милутина Мићановића до командира одјељења, и чланови четне партијске ће-

лије показали су миого стрпљења и такта да код веома исцрпљених бораца одрже борбени морал на висини. То је пресудц$_0$ дјеловало што смо иако проријеђених редова спремно дочекали нове насртаје њемачких јединица.

Двадесет првог и двадесет трећег новембра имали смо нове окршаје прса у прса са помахниталим Швабама. По жестини били су елични оном првом око Цркве на Фрутку, а по губицима на нашој страни најтежи у току свих 12 дана и ноћи, колико су трајале ове борбе.

У рано јутро 21. новембра (дан је био ведар и са највишом температуром од почетка борби) на нашем одсјеку је било релативно мирно, за разлику од других дјелова фронта Бригаде, одакле је допирала снажна канонада њемачких топова. Позват сам био у Штаб Батаљона ради дефинитивног договора око попуне упражњених командних мјеста у Чети, првенствено замјеника командира чете и око оцјене искустава у прилагођавању идеолошко-политичког рада новим условима живота. Око 10 часова чула се јака минобацачка и пјешадијска ватра у правцу наших положаја. Истрчао сам из куће у којој је Штаб Батаљона боравио и не осврћући се на позиве другова из Штаба да сачекам, ж$рио сам најбрже што сам могао ка положају. Позади споја између моје Чете и 1. чете 3. батаљона, на око 200 метара на путу који је водио за Горњи Фрутак, нвшнао сам на уништено одјељење лаких минобацача Пратеће чете 3. батаљона. Око поломљеног минобацача лежала су у локви крви три друга — Вељко Лаличић, вођа од.јељења, један Италијан, чије име ми је било непознато и млади борац са Фрутка Петар Радоњић. Прва двојица су умрла на путу за Бригадну болницу, а Радоњић је преживио, и сада као пензионисани инжењер живи у Титограду. На око 100 метара ближе нашем положају лежао је тешко рањен и четврги члан одјељења, мој етари знанац, нишанџија на лаком минобацачу Севастјан Белтрамо, мали поносни Пијемонтез. Клекнуо еам да га помилујем по коси, а он је са напором отворио очи и проциједио кроз зубе: „Готово је, друже комесар". Покушао сам да га охрабрим и глаено позвао нашу болничарку Васу Радоњић да му превије ране. Издахнуо је и ои на путу за болницу.

Потресен трагичном судбином бораца чији сам старјешина био у 3. батаљону готово осам мјесеци, стигао сам деконцентрисан до положаја одакле је пуцао одважни стари ратник и мени изузетно близак човјек и друг Божо Мартиновић, тада у улози савјетника при Команди Чете. Питао сам га гдје су Нијемци и неопрезно стао иза заклона. Нагло ме повукао к земљи, а у том тренутку рафали из њемачког аутомата окрзнули су врх каменог блока испред нас. Погледао је у мене очински и рекао: „Сад ваљда

ишћу су". Спасио ме је, јер да њега није било, ови редови никад не би били написани.

Од њега сам дознао да је ово други њемачки јуриш. Појачаном ватром из пушака и аутоматских оруђа и ручним бомбама натјерали смо их да устукну. У малом предаху прошао сам са другом Мартиновићем до нашег лијевог крила, које је имало задатак да строго пази да нас Њемци не обиђу преко непосједнутог терена који су чиниле стрме падине према Зети гребена на коме смо се бранили још од напуштања Доњег Фрутка, 12. новембра. У повратку ка средини положаја Чете, посљедњи пут смо живог видјели водника Мирка Бојића, наочитог, неустрашивог момка, са чијег је увијек насмијаног лица зрачила доброта. Из његове непосредне близине дејствовао је наш „шарац", којим је руковао његов рођак Миљенко Бојић. У трећем непријатељском јуришу Мирко је смртно погођен из њемачког аутомата у чело дуго умирао у самртичком ропцу не долазећи к свијести. Некако истовремено стигла је вијест да су на лијевом крилу од непријатељске гранате погинули десетар Радомир Ћорац, родом из Берана, пушкомитраљезац Милош Куљић из Пиве и још два борца чијих имена се на жалост не сјећам. Рањено је и шест другова и другарица — Миљенко Бојић, нишанџија на „шарцу", лакше, Васо Вукићевић, помоћник нишанџије на „шарцу", веома тешко, па му је лијева нога послије неколико дана ампутирана испод кука, у Никшићу; Мирковић, чије име такође не памтим, Васа Радоњић, болничарка, доста озбиљно. Јован Ћоровић, политички делегат, лакше и Божо Мартиновић, савјетник у Чети, нешто мало касније замјеник командира Чете, лакше.

Од паклене обостране ватре и ручних граната није се могла чути ни команда командира Чете да се повучемо на прихватни положај на око 50 метара ваздушне линије иза дотадашњег положаја. Њемцима је најзад успјело да заузму доминирајуће тачке изнад Фрутка, стално убацујући нове снаге, почев од 16. новембра и трпећи велике губитке.

Помогнути жестоком артиљеријском и минобацачком ватром, која је трајала готово читав сат, Њемци су покушали да еа освојених позиција наставе даље продор према Творилу. Нијесмо им дозволили да нас потисну са прихватног положаја, иако смо из борбеног строја, закључно са 21. новембром, изгубили око пола састава Чете. Поред храброг држања, мање-више сваког појединца у Чети, велика заслуга за то припада и нашој артиљерији. Успјешно нас је подржавала са Купинова у најкритичнијем тренутку. Истина, почела је с ватром по нашем новом полох^ају али је грешка, срећом, брзо исправљена и Иијемци су се нашли под жестоком ватром наших топова. То је снажно дјеловало на

морал исцрпљених бораца, нарочито онда кад нам се чинило да је наша артиљерија надјачала њемачку.

Издржали смо још два тешка дана. Нарочито је било критично 23. новембра, кад нас је њемачка артиљерија од јутра сатима непрекидно засипала тешким гранатама. Око нас је земља била изрована, камење самљевено, стабла раскомадана. Још једанпут смо преживљавали прави пакао. Али ни наша артиљерија није остала дужна. Са блиског одстојања гледали смо како камење лети на све стране на положајима наших противника, а црни дим прави копрену изнад њихових шанчева. И мада су у тактичком погледу што се земљишта тиче били у знатој предности испред нас, покушали су само једанпут да нас јуришем потисну са наших нових положаја. Дочекали смо их добро организованом ватром и више се нијесу усудили да крену напријед, чак ни тада кад је наш десни сусјед попуштао под притиском њиховог лијевог крила. Брзим противнападом 1. чете 3. батаљона, поново је и код нашег десног сусједа стабилизован фронт. Прошли смо без погинулих, али се број рањеника од непријатељских граната увећао још за три.

Њемци више нијесу на овом одсјеку покушавали с новим нападима, па и на већину других. Иницијатива је коначно прешла на нашу страну, па је 25. новембра, на оонову наредбе Штаба Приморске оперативне групе, Бригада извела успјешан противнапад дуж читавог фронта. Штаб 4. батаљона је одлучио да 1. чета не учествује у противнападу због великих губитака које је имала у претходним борбама, већ је тај задатак, на овом правцу, повјерио 2. чети, а Прву повукао у Творило ради одмора.

Ово су за Чету били најтежи дани од њеног формирања до краја рата. У току свих дванаест дана борила се под изузетно неповољним климатским, па и теренским условима, са врло оскудном опремом која није могла да пружи добру заштиту од хладноће и кише. Једнолична храна није могла да буде адекватна надокнада за перманентно физичксј и психичко исцрпљивање које су природа и непријатељ узроковали, и поред тога што је економат Чете, на челу са Иваном Божовићем, крајње савјесно и пожртвовано испуњавао своју дужност, стижући на положај и тада кад су вођене најжешће борбе. При крају борби успјешно смо се одупирали непријатељу са половином оног људства које је дочекало Њемце на Доњем Фрутку 12. новембра, јер смо закључно са 24. новембром имали девет погинулих и 14 рањених. Њемци су скупо платили заузимање Доњег Фрутка и неколико доминантних висова у његовом залеђу. Иако никад нијесмо имали прецизне податке о њиховим губицима на овом одсјеку, зна се да су били велики. Били су принуђени да формирају војничко гробље међу чукама изнад Села, које је, због огор-

чења нашег становништва према завојевачу, уклоњено послије завршетка другог свјетског рата, а могло је да остане као својеврсно свједочанство наших побједа. Према причању мјештана, било је на њему више од 50 гробова.

За сво вријеме док су борбе трајале око Фрутка, са нама је у најкритичнијим тренуцима био Стеван Вујошевић, помоћник комесара Батаљона и својим војничким искуством, мирноћом и одлучношћу драгоцјено помагао да издржимо.

Радун МИЋКОВИЋ

ДРУГИ БАТАЉОИ У АКТИВНОЈ ОДБРАНИ

Прије почетка пробоја непријатеља на правцу Даниловград — Никшић, VI црногорска ударна бригада, без Првог батаљона, посјела је положај за одбрану: Коравац — Лазарев Крст — Гропа — село Мала Загреда — село Велика Загреда — Ржиште — Обадов бријег (к. 404) с. Фрутак — Слап Зете, са задатком не дозволити продор непријатеља на правцу Даниловград — Никшић; десно се бранио батаљон Зетског одреда, посиједајући положај за одбрану: Плаиа — Сађавац, лијево на лијевој обали Зете положај за одбрану посјео је батаљон 5. пролетерске и батаљон Зетског одреда.

Други батаљон VI бригаде добио је рејон за одбрану: Коравац — Лазарев Крст — с. Мала Загреда — с. Велика Загреда, десно се бранио батаљон Зетског одреда, а лијево 3. батаљон VI бригаде. Задатак 2. батаљона — не дозволити продор непријатеља на дате положаје и у садејству са јединицама Зетског одреда обезбиједити десно крило Бригаде.

У првој половини новембра 1944. године непријатељ је почео да врши концентраци.ју својих снага у рејонима: Подгорица — Спуж — Даниловград, са задатком пробоја за Никшић.

Извиђачки вод Батаљона, ојачан одјељењем минобацача и једним одјељењем из 2. чете, вршио је насилно извиђање и прикупљање података о непријатељу у времену од 8. до 12. новембра и Штаб 2. батаљона обавјештавао о концентрацији непријатељских снага, као и да се на нашем правцу налази један батаљон 363. пука, једна чета црних кошуља (Талијани) и око 500 четника Павла Ђуришића, и да ће бити о.јачани са два дивизиона хаубица из Косова луга.

Десетог новембра 1944. године у Штаб 2. батаљона дошао је контраобавјештајни официр VI бригаде, поручник Ђорђија-Ђоно Поповић, и дао нам драгоцјене податке о непријатељу и о његовој концентрацији у долини Зете, као и да се напад непријатеља може очекивати најдаље до 12. новембра. Ти подаци били су нам драгоцјени, јер смо извршили још јаче припреме у одбрамбеним рејонима. Дванаестог новембра ујутро непријатељ је са два дивизиона из Косова луга тукао наизмјенично положаје Бригаде. Усљед велике ширине фронта непријатељска артиљерија није била ефикасна. Артиљерија-П ударног корпуса, која је подржавала VI бригаду концентрисала је сво.ју ватру на уже рејоне Даниловград — Орја Лука — Косови луг, изнуравајући непријатеља и наносећи му осјетне губитке и још више дајући морал нашим јединицама, које први пут добијају подршку своје артиљерије.

Тринаестог новембра четници Павла Ђуришића, јачине око 500, извршили су напад на јединице Зетског одреда на линији: Плана — Сађавац и истог дана у 11,00 часова 2. чета нашег Батаљона са јединицама Зетског одреда извршила је напад на четничке банде, протјерујући их на правцу Зеленика — Ново Село. Непријатељ је имао два мртва и више рањених.

Четрнаестог новембра у_зору непријатељ јачине 400 Њемаца, око 400 четника и 100 црних кошуља (Талијана), подржан артиљеријом и минобацачима извршио је напад на положаје 3. чете 2. батаљона на положајима: Коравац — Плана и усљед недовољне активности чете Зетског одреда у рејону Плана, непријатељ заузима Плану, угрожавајући десно крило Батаљона у рејону: Коравац — Лазарев Крст. Трећа чета 2. батаљона својим противнападима зауставља непријатеља и у 17,00 часова ојачана једним водом из 1. чете и одјељењем минобацача врши противнапад на Коравац, разбијајући непријатеља и наносећи му тешке губитке — око 40 мртвих и 150 рањених, а чета је имала 3 мртва и 11 рањених, заплијењена су два пушкомитраљеза, двије радиостанице и више личног наоружања и опреме.

Петнаестог новембра непријатељ подржан артиљеријом и минобацачима врши напад на положаје 2. батаљона Коравац — Лазарев Крст и у 16,00 часова, уз осјетне губитке, буде одбачен на раније освојене положаје Плана — Ново Село. За три дана борби од 13. до 15. новембра непријатељ није постигао већи успјех, а претрпио је ос.јетне губитке у људству и материјалу. Планирани успјех на правцу продора непријатеља Коравац — Лазарев Крст, чији је био циљ да овлада Малим Гарчем село Мала Загреда — село Велика Загреда и да обезбиједи лијево крило својих јединица, а с тим и продор главнине својих снага на правцу Даниловград —• Никшић. није остварен.

За три дана данонoћних борби јединице Батаљона биле су прилично изморене, а уз то временске неприлике: јака киша и повремени снијег ишле су на руку непријатељу који је био боље опремљен. Наша артиљерија усљед удаљености ватрених положаја и отежаних веза није била у стању да врши ефикасну и благовремену подршку нашег Батаљона, што је још више подстицало непријатеља за напад на датом правцу.

Шеснаестог новембра непријатељ постиже дјелимичан успјех. Подржан артиљеријом и минобацачима у 09,00 заузима Коравац — село Орашје, угрожавајући положај 1. чете на положајима Мала Загреда. У 17 часова батаљон врши противнапад на непријатељске положаје: Коравац — Лазарев Крст, али без успјеха. Напад је трајао до 23 часа и уз осјетне губитке. Батаљон је био присиљен да се повлачи и заузме прихватне положаје, "јужне падине Мали Гарач — село Велика Загреда. По заузимању наших полох^аја: Коравац — Лазарев Крст, непријатељ је почео одмах да се утврђује, остављајући дио снага иа Коравцу, а остали дио већих снага оријентише правцем: Мала Загреда •— Велика Загреда.

Седамнаестог новембра непријатељ послије јаке артиљеријске припреме у 05 часова прелази у напад, пребацујући дио снага преко ријеке Сушице, присиљавајући 2. батаљон на повлачење и посиједање прихватних положаја на линији: Мали Гарач (тт. 852), југоисточне падине Великог Гарча. За ових пет дана борби, од 13. до 17. новембра, Њемци, иако са надмоћнијим снагама и техником, нијесу постигли већи успјех, а све захваљујући крајњем напору и пожртвовању Батаљона иако у сложеном начину командовања и у том моменту без подршке артиљерије на овом дијелу положаја.

Штаб Приморске оперативне групе, још 16. новембра, наредио је 10. црногорској бригади да изврши смјену нашег Батаљона и преузме наше положаје на линији: Мала Загреда — Велика Загреда.

Осамнаестог новембра, пошто је 10. бригада преузела наше положаје на линији: Гарач — Рхшште, 2. батаљон добија задатак да изврши марш правцем: Гарач — Ћурчићи — Витасовићи и посједне рејоне за одбрану Витасовићи, гдје као бригадна резерва добија задатак за дејства на угроженим правцима Бригаде. Усљед честих промјена ситуације и продора непријатеља на одбранбени рејон 10. бригаде, 2. батаљон 20. новембра добија задатак да изврши марш и посједне рејон за одбрану: Матковићи — Пјешивачки До — Ржиште, са задатком: затворити правац Велика Загреда — Ржиште — Пјешивачки До — Даниловград и у датом моменту, у садејству са 1. и 3. батаљоном, извршити напад на непријатеља.

Двадесет првог новембра у 06 часова непријатељ подржан јаком артиљеријом и минобацачима извршио је напад на Први батаљон, одбацујући га на источне падине Гарча. Други батаљон уз сталне противнападе задржава непријатеља у селу Ржиште. У 16 часова подржан јаком ватром артиљерије и минобацача, непријатељ врши противнападе и 2. батаљон одбацује на сјеверну ивицу села Ржиште.

Двадесет другог новембра у 10 часова непријатељ подржан јаком ватром артиљерије и минобацач а врши јак притисак на наше положаје: Ђуканова глава — Матковићи — Ржиште. Упорном одбраном 2. батаљона и сталним противнападима непријатељ је одбачен на првобитне положаје — село Ржиште.

Двадесет трећег и 24. новембра непријатељ није активан на правцу наших положаја. Наша артиљерија тукла је полохш.је непријатеља у селу Ржиште и 24. у 20 часова, 2. батаљон напада на непријатеља у селу Ржиште, али без неког већег успјеха, с тим што смо у сталном додиру тако да непријатељска артиљерија није била у могућности да прецизном ватром туче наше положаје, због чега су често пута тукли и своје положаје.

Двадесет петог новембра, уз подршку артиљерије II корпуса, а уз садјејство са 1. и 3. батаљоном VI црногорске ударне бригаде у 05 часова 2. батаљон је извршио јак напад на непријатељске положаје с. Ржиште и цијелог дана вођене су жестоке борбе уз обостране противнападе, и у 17 часова Батаљон успијева да разбије непријатеља, протјеравши га на правцу Даниловград, гдје је претрпио велике губитке, око 100 мртвих и рањених, а 2. батаљон је имао 12 мртвих и рањених. По протјеривању непријатеља на правцу Даниловграда, 2 батаљон је вршио стални притисак на непријатеља који од 26. новембра није предузимао озбиљније нападе на положаје 2. батаљона.

Пошто непријатељ није могао да пробије одбрамбене полохшје VI бригаде и изврши планирани продор за Никшић. то је главни правац напада усмјерио на правцу: Подгорица — Биоче, а пошто су тај правац браниле наше мање снаге, пробој му је успио. Тада се јасно видјело да је непријатељ одустао од продора за Никшић и штаб VI бригаде наређује 2. батаљону да се 5. децембра прикупи у рејону Богетића, одакле ће извршити марш правцем Богетићи — Никшић — Крново — Шавник — Мљетичак — Липово — Мојковац, гдје посјести положаје на лијево.ј обали Таре — Штитарица — Поља Колашинска, са задатком: затворити правац Мојковац и не дозволити ширење непријатеља на лијевој обали Таре.

Радован ИВАНОВИЋ,

ИЗ БОРБИ ПРАТЕЋЕ ЧЕТЕ ЧЕТБРТОГ БАТАЉОНА

Почетком новембра 1944. године, од нашег Пратећег вода (и допуном из других чета), чији сам ја био командир а водни делегат Милутин Батрићевић, формирана је Пратећа чета Батаљона.

Командни састав новоформиране Пратеће чете био је сљедећи:

— командир чете Пејо Матијашевић,

— комесар чете Саво Павићевић, помоћник комесара Милутин Батрићевић,

— замјеник командира чете Милосав Полексић,

— секретар СКОЈ-а чете Војислав Ћетковић,

— референт санитета Чете Боса Татар.

Остале старјешине чете: командир митраљеског вода Марко Жижић, командир противтенковског вода Душан Јовићевић, командир минобацачког одјељења Љубо Стевовић.

Наоружање: два тешка митраљеза ,,бреда" италијанског поријекла, двије противтенковске пушке, један „пијат" енглеског поријекла, како смо га ми касније звали „Угарак" и минобацач 81 мм. По први пут добили смо и велике количине муниције.

Чета је попуњена људством ранијег Пратећег вода и борцима из стрељачких чета Батаљона, односно само митраљески вод је остао са истим људством. У то вријеме Чета је била врло јака и значајна снага Батаљона.

На сређивању и њеној обуци и јачању бојеве готовости, није било пуно времена, али зато је била пружена велика помоћ од стране Штаба Батаљона, посебно комесара Батаљона Божидара Петровића и замјеника команданта Батаљона Неша Јоксимовића. Рад је био посебно интензиван у другој половини октобра и првој половини мјесеца новембра 1944. године. Томе је погодовало и лијепо, право јесење вријеме.

Чета је била распоређена у селу Творило, на неколико километара од Орје Луке. Смјештај и исхрана, за тадашње услове, били су добри. У нашој близини налазио се и Штаб 4. батаљона, те нам је и та околност била од велике користи за припреме Чете као цјелине за предстојеће задатке.

Једног дана, почетком новембра, стигла је група другова из Штаба Бригаде, на челу са замјеником команданта бригаде Јанком Тадићем, са циљем да провјери каква је оспособљеност бораца на појединим оруђима, као и јединице у цјелини.

Командант батаљона Радоје Никчевић нареди командиру Пратеће чете Пеју Матијашевићу да припреми послуге против-

тенковских пушака и минобацача. Све је било спремно за 15 до 20 минута, те се другови из Штаба Бригаде, Батаљона и Команде Чете нађоше на једној узвишици изнад кућа Горњег Фрутка. Један од другова из Штаба Бригаде се обрати командиру ПТ вода Душку Јовићевићу ријечима: „Можеш ли ти погодити онај пропуст на цести?" (то је био канал испод пута). Он му одговори да може. „Кад је тако, хајде да видимо", одврати друг. Душко лехсе, размакну ногаре ПТ пушке калибра 14,7 мм, нанишани и опали. Погодак се видио тик уз пропуст. Задовољан оваквим дејством, друг из Штаба Бригаде рече: „Научи, друже и остале твоје другове тако да гађају и биће добро".

Затим је дошао на ред командир минобацачког одјељења 81 мм, друг Љубо Стевовић. Њему је речено ово: „Видиш ли највиши врх Обадовог бријега? Ако га видиш, заузми елементе и да видимо што ће бити". Љубо, тадашњи матурант Никшићке гимназије, смирено срачуна елементе даљине и правца, заузе их на квадранту, јер није имао нишанеких справа, уврхуни либеле и затражи дозволу да минобацач испали мину. По одобрењу, минобацач је опалио и послије двадесетак секунди показа се експлозија баш на мјесту које је било означено. Сви смо били задовољни, јер је ефекат био сјајан.

Након тога, контрола у Чети је била завршена и саопштено нам да ћемо у будуће и ми морати да се укопавамо на положајима за вријеме борбе, да морамо правити препреке на цести, да се маскирамо а да ће стручњаци постављати и минска поља. У ту сврху добијамо као помоћ друга Килибарду из Штаба Бригаде са пар бораца. Они ће бити привремено у нашем Батаљону. Одлучено је да се смјесте код нас у Пратећој чети.

Килибарда је био подофицир бивше југословенске војске — инжењерац по струци. По доласку је одмах написао чланак за зидне новине са насловом „ФОРТИФИКАЦИЈА". Сви смо формално „бленули" у чланак, читали га по иеколико пута, али смо мало тога разумјели, јер се он служио изразима који су нам били непознати — страни, али касније смо почели понешто схватати, радећи практично око оруђа на положајима.

Упоредо, тих дана су се у Батаљону и у нашој Чети вршиле припреме за годишњицу прославе Бригаде. Циљ је био која јединица ће најбоље извршавати борбене и друге задатке, посебно у наношењу губитака непријатељу.

Послије одласка другова из Штаба Бригаде, били смо упознати са новонасталом ситуацијом и плановима непријатеља, те смо у потпуности и са великом озбиљношћу схватили задатке који нас очекују.

Обука је извођена плански и организовано. Почело је са утврђивањем положаја, посебно са израдом бункера, ватрених

положаја оруђа, постављању ПТ препрека од камена — читави зидови по цијелој ширини цесте, високи 1,5 метара и широки 1 метар, постављању минских поља и сл.

Политичка предавања одржавао нам је комесар чете Саво Павићевић а некад и комесар Батаљона Божидар Петровић. Војно-стручну наставу држао је командир Чете Пејо Матијашевић, уз помоћ замјеника команданта батаљона Неша Јоксимовића. У партијском раду имали смо помоћ од стране помоћника комесара Батаљона друга Стевана Вујошевића, који редовно присуствује састанцима и помаже правилном усмјеравању партијског рада. Уз све ово и културно-просвјетни рад није изостајао. Одавно се није тако озбиљно и интензивно радило, јер се припремало да дође нешто несвакидашње, тешко, са великим напорима, напрезањима, одрицањима и сл.

Сав тај рад није био узалудан. Вријеме ће то врло брзо показати. Између осталог, створили смо, поред већ добрих међуљудских односа, још боље односе. Другарству, весељу, шалама — није било краја. У највећој кући села Горњи Фрутак, давали смо увече скечеве, а послије тога игранке, гдје се шевало и играла црногорска кола. Друг Ђово Поповић је писао, у џепним новинама Батаљона, између осталог, о нашој Чети и ово: „Куд год се појави Пратећа чета, све је весело, а кад пјевају, као да звоне манастирска звона". Пјевало се и о истакнутим борцима, уз оваква римовања: „Млађенова пуца „бреда", па Њемцима напред неда", или „Жижић Марко од два метра, Њемцима је стална мета".

Најомиљенија пјесма код бораца је била „Мрки Гарач, Острог пита, јел то војска друга Тита, а Острог му одговара, оно Шеста чуда ствара", или ово пјевање: ,,0д Никшића до Билеће, Бригада се Шеста креће, од Никшића па до Спужа, Бригада се шеста пружа".

Марко Жижић и Млађен Дубљевић су се невјероватно добро слагали. Понекад би се препирали, у шали, око тога који су бољи јунаци: Пивљани или Дробњаци. Такмичили су се и у томе чије је одјељење боље. Једном приликом дођу на идеју да се окушају пред Четом који је физички јачи. На њихово инсистирање, ми им то и одобримо. Оба су били снажни, али Млађен издржљивији. Марко је био висок 2,10 см., највиши човјек у Бригади (то је отац садашњег нашег кошаркаша Жижића), а Млађен је висок 1,75 см, крут, окошт, али снажан и чврст као стијена. Једнога дана вријеме је било само како се може пожељети, одмарали смо се, Чета на окупу. Ту дођоше и неки чланови Штаба Батаљона. Њих двојица ухвате се у коштац и боре се више од 20 минута. На изненађење свих, Млађен обара Марка. Највјероватније да је Млађен био вјештији. Сада неко предлаже да

Марко клекне на кољена, па ће тако бити поравнати. Хватају се други пут. Марко обара Млађена и тек сада настаје смијех д шала. Иа крају их снима са апаратом Љубо Стевовић. Ето у таквом раду и расположењу су се приближавали најтежи окршаји наше Чете.

Почетком новембра непријатељ је стално користио ноћ, пристизао са новим и новим снагама од Подгорице у рејон Даниловграда, према нашим положајима. Ти дани били су напрегнути и дјеловали су јако на људску психу. Но, интересантно је издржали смо психички и нијесмо се бојали. Тај феномен смирености је за проучавање и данас. Понекада бисмо се и забављали и осматрали камионе свих врста који су се кретали из правца Спушке главице преко Даниловграда до Орје Луке. Све се то могло видјети и ноћу, јер су биле ведре и са мјесечином. Понављам, све је то било мучно, али се нијесмо бојали.

Наш 4. батаљон је по наређењу Штаба Бригаде већ, углавном, био распоређен за одбрану.

Рејон одбране је обухватао: ријека Зета, југоисточно од села Фрутка, цеста сјевероисточно, кота 404 (Обадов бријег) — село Кујава. Тај положа.j се благовремено посједа и утврђује.

Пратећа чета на тежишту одбране Батаљона и као елеменат борбеног поретка Батаљона подржава Прву чету, која је била на главном правцу напада непријатеља.

Десно од нашег Батаљона дејствовао је 3. батаљон VI бригаде. Лијево од нашег Батаљона налазио се 1. батаљон V црногорске пролетерске бригаде.

Детаљан распоред Пратеће чете био је сљедећи: митраљески вод у селу Доњи Фрутак, коса сјеверно од цркве за око 350 метара. Минобацачко одјељење сјеверно од Школе у Доњем Фрутку.

У првој фази борбених дејстава 12. и 13. новембра, Пратећа чета је ангажовала Митраљески вод и повремено Миобацачко одјељење да подржава 1. чету која се успјешно одупирала непријатељу око цркве у Доњем Фрутку и на чукама изнад села. Због десанта Нијемаца преко Зете, 1. чета се након три сата најжешће борбе око цркве у Доњем Фрутку 12. новембра увече морала хитно да повуче на чуке сјеверно изнад села. Том приликом су се организовано и без панике, иако у критичној ситуацији, повукла два одјељења Пратеће чете — митраљеско и минобацачко, уз велико пожртвовање читавог људства.

У другој фази борбених дејстава 16—18. новембра, Пратећа чета је остала и даље на десној обали ријеке Зете за подршку 1. чете иако су 2. и 3. чета биле пребачене на лијеву обалу ријеке Зете, на положајима села Богићевићи и Велете.

Тек завршетком борбених дејстава у овој фази, тј. 19. новембра Пратећа чета, без једног тешког митраљеза и Противтенковског вода који остаје на цести, пребацује остала оруђа на лијеву обалу Зете и подржава борбена дејства 2. и 3. чете од 20. до 25. новембра.

Дејства Пратеће чете у другој фази борбених дејстава била су сљедећа:

Цијелог 16. новембра 1944. године радило се на утврђивању положаја, маскирању и заузимању елемената за гађања на евентуалне циљеве. Да би били потпуно сигурни у извршење постављених задатака, извршили смо посљедњу контролу положаја Чете, и то: командир чете Пејо Матијашевић са командантом батаљона Радојем Никчевићем, Митраљески вод и Минобацачко одјељење, а ја са замјеником команданта Батаљона Нешом Јоксимовићем Противтенковски вод и посебно групу за рушење и запречавање.

Конфигурација земљишта је била таква да је погодовала одличној организацији одбране. Осим тога, земљиште нам је било добро познато из ранијих борбених дејстава на овом терену неких јединица нашег Батаљона. Ватрени положаји минобацача и противтенковских оруђа те митраљеска гнијезда тако су били утврђени и добро изабрани да бише били уништени или онеспособљени за извјесно вријеме само ако би претрпјели директне поготке артиљерије, минобацача или авијације.

Падом мрака 16. новембра 1944. године, почело је дејство врло јаке артиљеријске и минобацачке ватре које је непрекидно освјетљавано свјетлећим зрнима. Наш Батаљон је издржао ову .јаку ватру и комплетан извршио неколико препада на непријатељски предњи крај, са циљем да га завара да нијесмо пријешли у одбрану.

Овдје желим да истакнем један детаљ о нашим борцима. Тога дана, 16. новембра 1944. године, предвече, одредили смо која ће одјељења остати на положајима до 24 часа, а која од тога врем ена па до свануђа. Такође смо предвидјели да уз митраљезе „бреда" буде по 1000 метака. Нишанџија Милутин Марковић прилази ми и моли да добије још 500 метака и око 10 ручних бомби које смо непосредно пред ову ситуацију добили од савезника. Нијесам га одбио зато што је био млад и полетан, врло храбар и сналажљив. Тако је он пошао на положај. Негдје прије 24 часа, дошао сам на положај са другим смјенама. Положајима се врло тешко прилазило, јер су били изложени дејству артиљерије и МБ. Но, када смо дошли до митраљеског гнијезда Милутина Марковића, цијев од митраљеза је била потпуно усијана. Коман-Дир вода Марко Жижић врши смјену, а Милутин му добацује: >.Овај митраљез има само још два шаржера муниције, али ја ћу

донијети доста које имам ту у близини". У том моменту прилази нам помоћник нишанџије друг Мандић и каже: „Питајте Милутина гдје је ноћас био". Што је то урадио Милутин", питамо се?

Негдје око 22 часа задужио је помоћника Мандића да дежура поред митраљеза и повремено дејствује, а затим узео опих 10 ручних бомби и са командиром Извиђачког вода Батаљона Милетом Павићевићем и бомбашима Чете пошао да нападну њемачке бункере. Послије овог „открића", питам Милутина зашто је то учинио? Он је одговорио: „Милосаве, ти не знаш да нас другови из 1. чете стално задиркују, говорећи како је нама лако јер не идемо у бомбаше, па зато покушах ноћас да им докажем да и ми знамо бити бомбаши". Ето такав је био Милутин. Није хтио да се чува. Та његова неустрашивост и несмотреност коштала га је у једној борби на Самару код Горажда тешког рањавања. Пуцао је на Њемце у стојећем ставу. Но, и поред тог тешког рањавања, остао је жив. Умро је 1980. године као пензионисани мајор оклопних јединица ЈНА.

Рано ујутро, у зору 18. иовембра 1944. године, непријатељ врши страховити напад и притисак на све положаје 1. чете, а тиме и на Пратећу чету без ПТ вода. Непријатељска артиљеријска припрема, а касније и артиљеријска подршка је тако прецизна и снажна да ју је околни крш још више појачавао дејством парчади од камена. Одмах затим Њемци, уз снажну пјешадијску ватру и дјејством организованих ручних бомби, стварају прави пакао на положајима изнад Доњег Фрутка. На косама изнад села је паклени кркљанац. Ми одговарамо истом мјером. Нешто касније почиње и наша подршка артиљерије. Заједно дејствује наша и енглеска артиљерија са ватрених полохшја из рејона Богетића и Купинова. То је била врло јака артиљерија. Енглези су имали дивизион хаубица 105 мм, а ми топове 76 мм брдске и батерију топ-хаубица 152 мм заробљену код Требиња. Убрзо затим се појављује наша авијација у ескадрили од по 4 апарата. Први пут садејствујемо са савезницима у родовима и видовима оружаних снага. Права смо армија, и то нам даје још више подстрека да истрајемо. Но, непријатељ је и поред ове наше подршке знатно надмоћнији у хшвој сили и техници, па смо, из бојазни од неугодног изненађења, повукли тешки митраљез и минобацачко одјељење из стрељачког строја 1. чете.

При једном повлачењу 1. чете на резервне положаје, није се имало времена, чак ни да се митраљези „бреда" раставе, па су их Марко Жижић и Млађен Дубљевић, тако рећи пред носом Њемаца носили нерастављене. То физички мало ко може да уради. То је био прави подвиг и јунаштво ових двају бораца. Извукли су митраљезе који су поново дејствовали и који ће још доста јада нанијети Њемцима.

Борба је трајала читав дан. Предаха нема. Пратећа чета Гез ПТ вода успјешно и даље подржава 1. чету.

Посебно се овај дан истакло МБ одјељење Љуба Стевовића, које је положаје Њемаца сукцесивно тукло и узнемиравало, испаливши за то вријеме око 150 мина.

Увече, по завршеном прегруписавању снага и попуном са муницијом, а са истим људством, јер попуне њиме није било, 18. новембра 1944. године дјелови Батаљона на лијевој обали Зете врше снажан противнапад на непријатеља који је држао Гукош, потискују га, наносе му тешке губитке и чете поново излазе на почетне положаје. Ко је наредио противнапад, Штаб Бригаде или самоиницијатива Команде Батаљона, није ми познато, али послије свега што се десило, смоћи снаге и поново ударити, исто је као и јуришати на небо. Но, противнапад је успио, непријатељ је не изненађен већ пренераженн. Задаци у противнападу нијесу били нимало лаки. Узастопним јуришима стријелаца и пушкомитраљезаца, уз дејство неустрашивих бомбаша, постигнут је овај успјех.

У живом ми је сјећању, а то знају и сви преживјели борци Батаљона, да су у тим јуришима заједно са борцима јуришали командант и комесар Батаљона Радоје Никчевић и Божидар Петровић. Чланови КПЈ и СКОЈ-а понесени сјајним примјерима њих двојице, са узвицима „Напријед комунисти" били су на висини свог задатка и примјера како се треба борити. У тим јуришима рањен је и помоћник комесара Пратеће чете Милутин Батрићевић, кога су онесвијешћеног са положаја борци пренијели до превијалишта Батаљона, а затим у Бригадно превијалиште.

Те вечери, 18. новембра 1944. године, непријатељ врши снажан притисак и са правца Орја Лука — Горњи Фрутак уз цесту. Послије снажне артиљеријске припреме, која се и овдје осјетила, кренуо је непријатељ са 9—10 лаких тенкова. Противтеиковски вод са своја два одјељења противтенковских пушака 14,7 мм, одјељењем ручног бацача енглеске производње „пијат" и једним пукшомитраљезом, одлично утврђен и маскиран, уз изведено запречавање цесте испред положаја 150—200 м и постављањем ПТ минског поља испред препрека од стране групе за запречавање и рушење, која је била придата Воду, чекао је тенкове. Тенкови су пријешли минско поље а да није експлодирала ниједна мина. Одмах је командир вода Душко Јовићевић објаснио борцима да су можда мине код самих препрека или тек иза њих према нама, тако да је то схваћено умирујуће и без панике, јер се у ПТ мине много вјеровало и представљале су неку велику снагу. Када су тенкови стигли пред камену препреку — зид димензије: ширина пута 1 метар дебљине, 1,5 метар висине, стали су. Одмах након заустављања тенкова, престало је дејство артиљерије, што је

дало одушка борцима. Видјећи да не могу проћи, Њемци излазе из првих тенкова, чује се говор и, вјероватно, гледају да ли би могли проћи преко зида од камена или га уклонити. Нијесу могли ни једно ни друго.

Ноћ је била мркла и на цести су се видјела повремено свјетлуцања у тенковима. Оцијенивши да је даљина повољна, тј. мала да се може нишанити у свијетла тенкова, да се могу спојити свијетло са нишаном и мушицом у једну замишљену линију, командир ПТ вода Душко Јовићевић прихвата се улоге једног нишанџије на првој пушци, а на другој је наредио командиру одјељења Станишићу да он буде нишанџија и дао команду да се отвори ватра. Испред ПТ пушака, на 50 до 70 метара налазио се храбри Бранко Вуковић, командир РБ одјељења, уједно и нишанџија. Њему командир у тој ситуацији није требао наређивати, јер је Бранко видио све боље од осталих. Његов „Угарак" имао је јаку детонацију и неки наши борци су говорили: „То је наша Каћуша". Послије првих пуцњи из ПТ пушака, одмах се огласи и Бранко се „пијатом", и све је то скупа трајало 15—20 минута. Утрошено је око 30 метака по одјељењу и 5 ПТ мина.

Послије престанка пуцњаве, чули су се поново гласови, сада гласнији и нервознији, и тада је пушкомитраљезац Мартиновић почео пуцати у правцу тенкова. Свијетла на тенковима су се погасила, а и гласови се више нијесу чули. Након 30 минута огласили су се мотори тенкова. Звук је посто.јао све слабији, што је био знак да одступају. Чим су се мотори огласили, поново је пала команда „пали", а наређено је да се нишањење врши у правцу звука, чисто по интуицији. У свануће 19. новембра 1944. године тенкова није било до Орје Луке, али су уз камену препреку и јужно од ње за 100 метара ка Курилу стајала 2 лака тенка. То значи да нијесу уништена два челна тенка већ челни и трећи или четврти иза њега. Ујутру уништене тенкове могли су да виде голим оком многи борци нашег Батаљона и борци 1. чете Трећег батаљона.

За успјех наших јединица у одбијању непријатељских тенкова, подједнако су заслужни сви другови из ПТ вода, а другови из групе за запречавање дјелимично, јер да су минирање правилно поставили, било би још више непријатељских губитака. Сви ти знани и незнани борци ове јединице остаће у сјећању прех<ивјелих бораца 4. батаљона.

Из изложеног се види да је ПТ вод стално био на врло важном задатку и положају на цести. Први који је дошао послије уништења тенкова био је комесар Батаљона Божидар Петровић, те им је обећао и послао једно одјељење бораца са пушкомитраљезом ради обезбјеђења ПТ вода, јер овако нијесу били у стању да се одрже и обезбиједе.

Прва чета 4. батаљона наставила је да успјешно одолијева сестоким јуришима Њемаца 21, 22. и 23. новембра. У тим тешким окршајима успјешно ју је и даље подржавала једна тешка бреда" Пратеће чете, док су остали дјелови, без ПТ вода, 20. новембра упућени на лијеву обалу Зете ради подршке 2. и 3. чете У борбама око Гукоша и других положаја.

Из свих ових борби вођених од 12. до 20. новембра 1944. године може се закључити да је Пратећа чета одиграла заиста велику улогу у овим борбама и окршајима. Увијек смо били раме уз раме са борцима стрељачких чета иако тактички гледано можда тако није требало да буде, али услови су тада то диктирали и захтијевали максимум напора.

За тај период борби из Пратеће чете рањено је 7 бораца, и то: Батрићевић Милутин, Кнежевић Павле, Јовићевић Душан, Вуковић Бранко, Жижић Мироје, Лакићевић Петар и Гудел, Павле.

У трећој. фази борбених дејстава 20. до 25. новембра Прагећа чета, без ПТ вода и једног тешког митраљеза, успјешно је подржавала и борбена дејства 2. и 3. чете која су била непрекидна. Нарочито тешки окршаји су били 21. и 22, али Чета 1е издржала и успјешно подржавала чете нашег Батаљона.

Позадинско обезбјеђење и збрињавање рањеника било је добро. Рањени су без закашњавања извлачени из борбе, гдје је било низ примјера да поред бораца рањене другове износе и спашавају старјешине. Такав је био случај да је замјеник команданта Батаљона Нешо Јоксимовић сам носио рањеног командира ИТ вода Душана Јовићевића, и то под снажном ватром непријатељске артиљерије.

Економ Гојко Дубљевић, пуних 12 дана и ноћи узастопних борби успијевао је да обезбиједи свакога борца са сва три дневна оброка. Организована је и добијена пуна помоћ народа овог краја, посебно Кујаве и осталих села. Добровољно су доносили појецине намирнице, а у већини случа.јева сланину и фини кукурузни хљеб печен под црепуљом. Борци су били задовољни са исхраном. Испјевали су пјесму економу Гојку: „Бог да живи нашег Гојка, биће хљеба биће смока". (Из џепних новина). На једној од батаљонских конфернција послије свих тих борби, командант Батаљона Радоје Никчевић, пред цијелим Батаљоном, писмено је похвалио друга Гојка. За такав његов примјеран рад одликован је Медаљом за храброст. Риједак је примјер такве упорности, сналажљивости и умијећа организовати такву, исхрану, дотур муниције и евакуацију рањеника у таквој, тешкој ситуаци.ји — сиромаштва и беспућа.

Милосав М. ПОЛЕКСИЋ

ТРЕЋА ЧЕТА У ОДБРАНИ КОРАВЦА

У оквиру задатка Шесте Црногорске ударне бригаде да затвори правац: Даниловград — Никшић и не дозволи продор ГБемаца ка Никшићу, 2. батаљон је имао веома важан и одговоран задатак. Батаљон је од првога дана одбране овога правца посиједао и бранио положаје Мали и Велики Гарач на одсјеку од с. Плана до с. Ржишта, на дужини од 10 — 12 км. По свом географском простирању у правцу југоисток-сјеверозапад, и топографском склопу земљишта, ови положаји су представљали изузетно важне објекте одбрамбеног пололсаја Бригаде чијим држањем су се створили повољни услови за упорну одбрану овог правца.

Њемци су одлично уочили значај и важност положаја Мали и Велики Гарач и зато ће у претходним де.јствима својих припрема за продор главних снага ка Никшићу више пута покушати да освоје погодне полазне положаје. Њихова настојања су разумљива јер бише заузимањем Гарча створили повољније уелове за бочни удар на главне снаге Бригаде на Обадовом бријегу и брзо избијање у рејон с. Богмиловића — с. Витасовића. Зато ће и тежиште де.јства Њемаца, прва четири дана напада, бити усмјерено на положа.је 2. батаљона. У циљу овлађивања положаја Малог и Великог Гарча ангажоваће ојачани 363. пук 181. дивизије, уз подршку два дивизиона артиљерије, који ће, у дванаестодневним борбама за ове положаје, бити десеткован на челу са командантом Пука.

Са значајем задатка држања тих положаја био је упознат сваки старјешина и борац нашег Батаљона. Свима је било јасно да се положаји морају одржати по цијену хсивота свих нас. Одступање није долазило у обзир ни под кнквим условима, јер би се тиме угрозиле главне снаге Бригаде које бране Обадов бријег и комуникаци.ју Даниловград — Никшић.

У борбеном поретку 2. батаљона 3. чета је добила задатак да упорно брани положај Лазарев Крст — Коравац — искључно с. Орашје, и тиме затвори правце који из рејона Спужа преко с. Плане и с. Сладојева Копита изводе ка Малом Гарчу. Истакнута на крајњем десном крилу Батаљона, тиме и Бригаде у цјелини, а полазећи од значаја и важности полоша.ја који је добила за одбрану, 3. чета је имала најистакнутије мјесто у борбеном поретку Батаљона. Од успјешног држања положаја 3. чете у многоме ће зависити извршење задатка 2. батаљона у цјелини, што се и показало у пракси. Овакав закључак је изнио командант Батаљона када нам је саопштавао заповијест за одбрану.

Задатак смо схватили веома одговорно. Брижљиво смо извршили све припреме како не бисмо били ничим изненађени, као

се једном раније десио случај при окружењу Чете од страие четника. Процјењивали смо разне варијанте могућег непријатељског дејства. Земљиште смо већ добро познавали, али смо га овога пута још једном процијенили. Положајима на Коравцу придавали смо највећи значај, јер је пружао најбоље услове за давање упорног и жилавог отпора у одбрани. Сваку чуку, поток, њивицу „крстили" смо именом и са тиме упознавали борце. Одредили смо знаке и сигнале за везу ради успјешног командовања.

Одбрамбени рејон Чете, широк 3 — 4 км, није пружао могућност потпуног посиједања и затварања свих праваца који изводе ка Малом Гарчу. Простор источно од положаја 3. чете ка Сађавцу и Доњем Загарачу иије био посједнут нашим снагама, што је Чету веома исцрпљивало у данонођном патролирању и осматрању. Но, ипак, 3. чета је тада предстаљала велику снагу и чврст елеменат борбеног поретка 2. батаљона. Бројно стање од око 90 старих, и у дотадашњим борбама испробаних бораца, чинило је снагу на коју се може поуздано рачунати и када је у питању најтежи задатак. Чета је наорухсана, поред пушака и аутомата, и са 12 пушкомитраљеза „шараца" и 2 ПТП. Морално-политичко стање и другарство у Чети било је на висини. Рељеф Коравца и лично познавање топографских склопова на њему пружило нам је могућност да упорно бранимо посједнуте положаје. У томе нам је, мјесно становништво с. Загарача, у највећем броју случајева, било наклоњено и спремно да нам помогне.

Сви елементи у Чети су били активно укључени у припремама одбране датих положаја. Економ, кувари, санитетлије, курири — све је, на свој начин, било укључено у припрему и обављало свој дио посла. Партијска ћелија (8 чланова КПЈ) на челу са секретаром и комесаром дала је значајан допринос у припреми за што успјешније извршење задатка ко.ји предстоји.

Команда Чете је веома опрезно, па и нестрпљиво очекивала напад Њемаца и предстојеће окршаје. Са наших положаја сваког дана смо гледали Њемце и четнике како се у групама и колонама крећу по Косовом лугу и како посиједају ватрене полохсаје артиљерије.

Први дан напада на положаје 3. чете услиједио је 13. новембра 1944. године. У расвит зоре Њемци су, из рејона Спужа, 1. батаљоном 363. пука 181. дивизије пријешли р. Сушицу и испред иаших престрахсних положаја с. Плана развили се у борбени поредак за напад. Да бише постигли^што већи психолошки ефекат, Њемци су се, у густом стрељачком строју и по групама, дрско и смјело кретали ка положајима наше предстраже не зазирући ни од рафала пушкомитраљеза са положаја с. Плана.

Команда Чете је одмах командовала „на положај" и за свега неколико минута Чета је посјела Каравац и источну ивицу с. Лазарев Крст. Осмотрисмо развој догађаја испред наших истурених дјелова на положају с. Плана и на почетку не могосмо одмах схватити зашто Њемци без пуцања подилазе нашим положашма Када пристигоше на домет успјешне ватре наших предњих д]е. лова, прилегоше на земљу и из свег расположивог наоружања отворише ватру, а брзо затим уз команду „форверц, форверц" еиергично и без оклијевања пођоше у напад.

Наши предњи дјелови се повукоше са положаја с. Плана, које успјешно прихватисмо. Ватру са Коравца још не отворисмо док нам не приђоше на 150 — 200 метара. Затим команда „пали" и веома успјешна ватра из неколико пушкомитраљеза и више десетина пушака. Натјерасмо их да прилегну. Наста колебање. Понови се команда „форверц, форверц", али нико не пође напријед. Почеше се врпољити и заузимати повољнији положај за напад послије чега услиједи веома снажна ватра. Још једном поновише јуриш али без успјеха.

Дочекасмо их мушки и дадосмо до знања да се Коравац неће лако њима препустити. Тиме као да склописмо неку врсту примирја. Ватра се утиша и само се по неко огласи пушчаним пуцњем. Обје стране „примирје" користе за сређивање својих редова и побољшање положаја. Од Њемаца нас одваја само један мали превој, између с. Плана и Коравца, звани Белић. Видимо како однесоше неколико рањеника преко с. Плана. Јасно их чујемо како разговарају. Наш борац Ђуровић зна њемачки, па саопштава командиру да Њемци преко радиостанице захтијевају артиљеријску подршку, јер се „бандити" упорно бране на Коравцу. Није прошло ни неколико минута кад се из рејона Косови луг огласише први топовски пуцњи, а брзо затим и експлозије граната по нашим положајима. Док „ураКљише" Коравац, ми се повукосмо неколико метара позади гребена (косе Коравца) и тиме избјегосмо паклену артиљеријску ватру која ће неколико минута туђи саму ивицу Коравца. Свака граната која не погоди ивицу Кораовца него је пребаци, због стрмине и оштрог нагиба падине, за нас је безопасна.

За вријеме артиљеријске припреме Њемци су скоро неометано подилазили нашим положајима, али, чим бише дали сигнал (зелена ракета) да артиљерија пребаци ватру по дубини, ми бисмо хитро истрчали и прије њих посјели ивицу Коравца. У надвишавајућем положају у односу на њих, успјешније смо бацали бомбе на њих прије него што су они могли то учинити на наше положаје. За четири дана данонођне борбе на Коравцу по неколико пута се понављала игра артиљеријом и бомбама.

Кошћелова главица иа Коравцу четири пута је прелазила руке у руку. Дању нам је одузму, а ноћу, кад остану без артиљериске подршке, ми је опет преотмемо.

У свежем сјећању ми је остала слика тих догађаја. Борци су без поговора извршавали борбене задатке. Свијест и дисциплина је била беспрекорна, а само је оманула приликом заузимања Кошћелове главице и њемачких положаја уопште. Посљедњи пут када смо од Њемаца заузимали и преузели изгубљени положај Кошћелову главицу на Коравцу, као по правилу, и овога пута борци који први изађу на заузету чуку потруде се да се „оките" аутоматом, пиштољем, двогледом итд., као доказним аргументима да је први или међу првима, а тиме и најхрабрији, ускочио у њемачке положаје. Као по неком правилу, престанак експлозија бомби и заузимање Кошћелове главице оглашавано је пјесмом као: „аој Саво, ој херојУ. . ." То су Њемци запазили у неколико наших претходних јуриша и те посљедње ноћи борбе на Коравцу веома вјешто искористили.

Послије нашег јуриша повукли су се са врха Коравца око 50 — 60 метара. Када су наши бомбаши и борци заузели врх Главице, умјесто да посједну положај и да ватром и покретом и даље гоне непријатеља, они су „инвентарисали" положај и пјесмом се доказивали ко је те ноћи био бољи јунак. Њемци су искористили ову несмотреност и извршили противнапад. Још једном је Кошћелова главица горела у ватри борбе. Чули су се јауци и, поново тајац. Ми смо били изненађени и у нереду се повукосмо. Покушали смо да поновимо напад, али без успјеха. Ноћ је била веома мрачна и ситна киша је росила.

Пребројасмо се и запазисмо да нам нема друга Милана Ђуровића. Неко рече да је пао тешко рањен под саму чуку. Командир и комесар бијесни. Свима је тешко, али ситуација изгледа безизлазна. Командир позива командира вода: „гдје ти је рањеник?" „Друже, команданте. . ." муца, „немогуће га је . . ." „могуће је и то ћеш ићи ти за њега, десетар Рале и ја са вама". Комесар се умијеша, каже командиру: „Нећеш ти, него ћу ићи ја". Договорише се да 3. вод изврши препад на чуку са бочне стране и три командира се изгубише у тамну ноћ падинама Кошћелове главице. Послије десетак минута још једном се чу „ура пролетери", још једном заблијешта од бомби Коравац. Овога пута умјесто њемачких трофеја донесосмо тешко рањеног друга који, само што га спустисмо на праг куће Ћупића гдје је чета логоровала, испусти душу уз неко тихо шапутање као „напријед другови..."

Сјутрадан, 16. новембра све до 10 часова Коравац смо „дијелили" са Њемцима. Са приспјелим ојачањем Пратеће чете 2. батаљона, 3. чета, ослабљена и исцрпљена, још једном је против-

нападом покушала да поврати Коравац, али није успјела. Еочним дејством са правца с. Орајшје Њемци су угрожавали лијево крило Чете и она се морала повући на положаје с. Гропа — Лазарев Крст, гдје ће наставити борбу тога дана до пада мрака.

Ноћу 16/17. одбрамбене положаје Чете преузели су дјелови 1. батаљона Шесте црногорске ударне бригаде. Послије тога Чета добија задатак да одмаршује у рејон с. Богомиловићи ради одмора и попуне. Прије него смо кренули наређено је да се постројимо на једној ливадици гдје је већ прије нас била постројена јединица (ваљда из 10. црногорске бригаде). Не сјећам се ко је то био, али почео је да говори: „То је та чета која је бранила Коравац четири дана и ноћи. То су борци који су часно и јуначки извршили свој задатак", и додао још неколико ласкавих и заиста лијепих ријечи за нас. Послије завршеног краћег говора командиру и комесару уручен је поклон — пиштољ „.валтер" и златан сат.

Колико смо губитака нанијели Њемцима, не могу поуздано да кахсем, јер су у полохшју нападача били у ситуацији да своје рањене и мртве, у већини случајева, извлаче и односе у своју позадину. Но, сваки пут при поновном освајању Кошћелове главице на положају им је остало по десетак мртвих, уз доста оружја и опреме. Поред већег броја заплијењене опреме и наоружања на положајима Коравца и Лазаревог Крста, Чета је заплијенила и двије радиостанице, што је представљало изузетно вриједан плијен.

У четвородневним борбама за положаје Коравац — Лазарев Крст, 3. чета 2. батаљона је показала своју праву вриједност и снагу. Она је водила неравноправну борбу, чета против ојачаног њемачког батаљона 363. пука са односом снага 6:1 у корист Њемаца које је веома снажно подрховала артиљерија.

Чета је претрпјела велике губитке, али је положаје одржала и постављени задатак часно извршила. Иако без десетак и више прекаљених и храбрих бораца који погинуше или тешко рањене однесоше за болницу, она ће као малобројна и веома исцрпљена, због развоја догађаја на положају 2. батаљона у рејону с. Ржиште, морати да скрене са свог добијеног задатка за одмор и попуну, и да већ сјутрадан поново заузме одговарајуће мјесто у борбеном поретку 2. батаљона у рејону с. Ржиште и настави борбу, још пуних седам дана и ноћи.

Не сјећам се имена свих другова које изгубисмо на положају Коравац — Лазарев Крст, па ћу поменути само неколико Нзих: Јанко Митрић, замјеник командира; Косто Кривокапић, командир 3. вода; Голуб Лалевић, омладински руководилац Чете; Милан Ђуровић, Лукић, Вујовић и др. Рањених је било много више него мртвих. Жао ми је и осјећам се кривим што нијесам запматио сва имена оних који храбро дадоше свој живот на Коравцу и положају Малог Гарча. Но, сваком борцу 3. чете остаће у незаборавном сјећању њихови ликови и подвизи за Коравац.

Владо СТОЈАНОВИЋ

НА ГУКОШУ СУ СЕ СМЈЕЊИВАЛИ ЈУРИШИ

Кад је 14. новембра 1944. године почела највећа борба коју је икада водила VI црногорска бригада на правцу Никшић — Даниловград, наш 4. батаљон добио је рејон за одбрану: десно комуникација крај села Фрутка (на десној обали Зете) и Гукош[1]) на лијевој обали ријеке. На десној обали за одбрану су остали 1. чета, минобацачко одјељење, одјељење противтенковских пушака и једно митрал>еско одјељење, а на лијевој 2. и 3. чета са по једним митраљезом.

У том распореду моја 2. чета заузела је средишњи положај у односу на остале двије чете. Бранила је западну падину Гукоша на лијевој обали Зете. Сам врх Гукоша и његову источну падину запосједала је 3. чета, чији је командир био неустрашиви борац Томаш Миличић, кога су војници веома цијенили и вољели. Са њиме смо изванредно сарађивали у борби, како у обавјештењима тако и у помагању ватром аутоматског оружја у најтежим тренуцима. Полохсаје на Гукошу борци су касније прозвали „Крвави Гукош". Такво име су му дали зато што је на њему за 12 дана непрекидне борбе много проливено наше и њемачке крви.

До судара са Њемцима дошло је тако рећи у сусрету. Наш Батаљон се нашао цио на десној обали Зете када је издато наређење да са двије чете пређемо ријеку и запосједнемо Гукош. Одређено је да Дрзта чета запосједне падину Гукоша према Зети, а да Трећа чета заузме сам врх и да се повеже са 1. батаљоном

')Гукош се назива једно узвишење на лијевој обали Зете, удаљено од Слапа на око 1,5 до 2 км. Његова западна падина доста стрмо пада према р. Зети, коју је бранила моја чета.

V. црногорске бригаде, који је заузимао положај источно од Гу, коша. Зету смо пријешли у току ноћи преко моста код с. Кујаве и пожурили да заузмемо што повољнији положај око Гукоша Међутим, Њемци су већ увече избили баш на те положаје које смо ми хтјели тога јутра да посједнемо. До судара са њима дошло је у саму зору. Дочекали су нас снажном артиљеријском ватром и ватром аутоматског оружја. Борба је вођена готово цио дан, али је свако остао на свом полазном положају. Нико никога није успио да помјери. Први је дан борбе и прве недаће. Командир чете Вукота Голубовић нам дан прије битке оде у болницу, а данас нам се ранио његов замјеник Рајко Булатовић, тако да остадох сам да командујем четом. Кад паде мрак, одлучисмо да нападнемо Њемце ручним бомбама. Напад је био муњевит и ми и Трећа чета избацисмо Њемце са голих непошумљених положаја, али кад зађосмо у шуму не могасмо ништа учинити. Мрак је био такав да нијесмо могли видјети ни неколико метара пред собом, а камоли да видимо природне заклоне иза којих су нас гађали. У таквој густој шуми нијесмо могли ни бомбе бацити на непријатеља, а да нам се нека не одбије од дрвећа и врати на нас саме.

Пошто нам није успјело да Њемце потиснемо са њиховог другог положај, то се вратисмо на освојени први положај, кога ћемо ми у будуће звати „мали" због тога што је био краћи од нашег полазног положаја. Ту се мало утврдисмо и сачекасмо јутро. Морал бораца је изванредан иако смо тога дана имали неколико рањених, а међу њима и храброг борца, професора Мирка Никчевића, који ће послије неколико дана умријети у болници.

Ту сачекасмо јутарњи њемачки напад. Најприје нас засуше кишом артиљеријских и минобацачких граната, а онда крену пјешадија. Први јуриш одбисмо, али други не издржасмо и повукосмо се на наш други односно „велики" положај, како смо га звали. На њему остасмо цио дан и не дозволисмо Њемцима даљи пробој. Увече ми опет нападосмо Њемце и повратимо јутрос изгубљени „мали" положај. Ту останемо до јутра, а онда се повучемо на „велики" да би избјегли артиљеријску ватру, којом су га Њемци сваког јутра тукли прије поласка на јуриш. Сјутрадан њемачка артиљерија је тукла у празно. Тако смо се са њима прегањали неколико дана. Они су нас нападали дању, а ми њих ноћу.

Нашу варку са промјеном положаја једног дана су Њемци уочили. Тог 18. новембра ја сам рано ујутро обилазио положај сваког борца, да видим јесу ли се добро поставили. Почео сам са десног крила и кад сам прошао нешто више од половине положаја, за једним зидом наиђем на мог помоћника Анта Стијепче-

»,а____Брицу. До одласка у партизане бавио се берберским за-^атом у Рисну. Он ми је некако врло симпатичан младић, са свим најљепшим особинама Далматинца, пун животне радости и весе лости са примјесама хумора и сатиричних опаски. До скоро је био пушкомитраљезац у нашој Првој чети. Отуда је дошао код мене умјесто погинулог Савића Павићевића. Кад је дошао и видио да у Чети нема командира ни замјеника, каже он мени: „Друже комесаре! Ја се у командовање не разумијем баш ништа. Ја знам само да се бијем, а знам доста и да причам, као и сви Далматинци, па ти командуј и мене ништа не питај, а ја ћу твоје одлуке ако треба да објашњавам борцима. Мени то неће бити тешко, јер ћу се заједно са њима борити, а имам дугачак језик па ће све то ићи добро".

Ту поред њега нађем и Марка Ивановића и Анђелију — Ђину Лаковић, четну болничарку. Замолише ме да сједнем и да им дам „картицу" да савију цигарету. Таман што сједох кад поче да туче артиљерија, али умјесто да туче ,,мали" положај, као ранијих дана, туку баш тамо гдје смо се ми измакли да бисмо је избјегли. Један минобацач се устријемио гш гађа брзом паљбом, али подаље од нас. Ми сједимо мирно, као да се ништа не дешава и савијамо цигарете. Одједном чу се оштар фијук мине кроз ваздух, а онда се зари у земљу на малој заравни, иза нас, али не експлодира. Марко ме изненађено погледа и каже „сјајно"! Таман што је то изговорио, друга мина звијукну изнад наших глава и паде на око метар далеко од оне прве. Ни она не експлодира, а Марко пошто се мало снебива опет рече „красно". Немадосмо времена ни прокоментарисати Марково дивљење, кад трећа паде само метар далеко од нас, али ни она не експлодира. Сви заниј емисмо. Три мине једна за другом падоше тик поред нас и ни једна не експлодира. Ипак се у нас увуче неки страх. Просто не знамо шта би требало предузети. И наш је Марко занијемио и не умије више ни да се диви срећи, која нас прати. Тек што се мало прибрасмо, кад Њемци пренијеше ватру у дубину.

Пошто мало прокоментарисасмо овај срећан завршетак, ја кренух у даљи обилазак положаја на лијевом крилу. Кад дођох До краја, затекох групу бораца, како сједе на једној малој зараЕНИ иза повеће шупље стијене. Видим да су изабрали изванредан положај за одбрану, какав није имала ни једна група. Стијена је повећа, а у средини шупља. У њу су углавили пушкомитраљез ,,шарац", тако да их непријатељ. ни одакле не може осмотрити. Код „шарца" се углавио и веома добар нишанџија Петар Вулановић из Трепче из Бањана. Ја сједем код њих и поведемо разговор о предстојећем нападу Њемаца. Перо лежи и осматра, већ је почела и митраљеска ватра, што значи да ће ускоро почети и на-°тупање, а затим јуриш.

Тако причајући, окренем се да га упитам да ли су се Њемци довољ«но примакли да бих наредио отварање ватре. Питам га: „Перо, докле су стигле Швабе?" Он ништа не одговара? Ја га зовем: Перо, јер мислим да се занио па ме не чује! Он опет не одговара! Скочим и притрчим код њега кад има шта и да видим. Њега је, кроз тај мали отвор на каменој стијени случајно погодило залутало тане у саму јабучицу грла и прошло кроз врат и том приликом пресјекло и гркљан и вратни дио кичме. Како је осматрао положај у лежећем ставу са уздигнутом главом и кад га је тане погодило, он је само спустио главу на камен не дајући никакав знак од себе. Ми то занесени разговором нијесмо ни примијетили. Извукли смо га из заклона и положили на траву. Ето тако је погинуо наш драги Перо док борба тако рећи није ни почела.

Пошто смо одбили напад Њемаца, послије подне смо га сахранили непосредно иза тога камена иза кога је погинуо. Сви смо били тужни и жалосни због његове погибије. Али времена за жаљење није било. Тих дана погибија је била редовна појава. Морало се мислити на даљу борбу. Исте вечери морало се нападати. Није се смјело показати непријатељу да смо малаксали и ако смо били објективно добро истрошени. Од почетка ових борби преко двадесет бораца било нам је избачено из строја. Свака два три дана добијали смо по неколико нових бораца, али се бројно стање Чете ипак смањивало. Неки нови борци испадали су нам из строја, а да им ни име ни презиме још нијесмо знали. Зато ће на жалост многи остати незабиљежени у списковима рањених и погинулих бораца VI бригаде.

Те вечери смо опет повратили наш „мали" положај. Сада смо опет ради преваре Њемаца остајали и по дану се бранили на њему. Тако смо се са њима стално варали око положаја на коме се бранимо. Час смо се бранили на „великом" а час на „малом" положају. Ове варке иам некада нијесу успијевале, али најчешће јесу.

Једног дана, колико се сјећам то је било 21. новембра, задрх-сасмо се ујутру на „малом" положају и чекамо Њемце. Очекујемо артиљеријску припрему, али ње нема. Моји осматрачи ми јављају да виде покрет Њемаца, кроз шуму према нашим положајима. Ја наредим да се добро сви притаје и сачекају Њемце на блиском одстојању. Посматрам и сам и видим како се полако шуњају према нашем положају. Кад су се примакли на тридесет до педесет метара, бацисмо ручне бомбе. Одјекну страшна експлозија десетак и више бомби. Подигоше се ситни облаци дима, а затим отворисмо жестоку пушчану и митраљеску ватру. Њемци се као мало збунише и прилегоше, а онда се зачу команда „Форверц". Њемци екочише напријед и јурнуше према нама. Дочекасмо их страховитом ватром из пушака и осам пушкоми-

траљеза. Почеше масовно падати на земљу и застадоше. Онда почеше да се дижу и да вуку мртве и рањене назад. Ми сипамо немилосрдну ватру на њих. Падају носиоци заједно са рањеним, али дотрчавају други и прихватају обојицу. Успјеше да се повуку у заклон стотинак метара назад.

у истом моменту су Њемци кренули на јуриш, на наш ,,ветшки" положај сручила се жестока артиљеријска ватра, што значи да нам је успјела варка. Послије пола сата, Њемци кренуше поново на јуриш, али их поново одбисмо. Опет су имали мртвих и рањених, али их све одвукоше. Тога преподнева тако јуришаше још два пута, али без успјеха. Наш тешки митраљез због конфигурације земљишта не може да гађа преко глава бораца, али успјешно брани један отворен међупростор, кога нијесмо посјели, јер је веома непогодан за одбрану.

Тај кркљанац, какав се често не дешава и траје већ више од три сата, привукао је пахсњу и Штаба Батаљона. Око 11 часова дођоше код мене командант и комесар Батаљона, Радоје Никчевић и Бохсидар Петровић. Упознадох их са еитуацијом, а они радосни због наше успјешне одбране зграбише од мене и једног борца пушке и почеше сами да гађају Њемце. Кад се мало задовољише, одоше даље у обилазак Батаљона. Мало послије из вода ми јављају да им је за „шарце" понестало муниције. Ово нам се први пут дешава од када се овдје боримо. Муниција нам је редовно пристизала и већ се знало колико нам је исте дневно потребно. Данашња је борба веома дуга и жестока и захтијевала је већи утрошак муниције, а ње у резерви није било. Тражим је из батаљонске коморе, али ми одговарају да је ни они немају, али да је транспорт на коњима кренуо из Богетића према нама.

Видим да се Њемци на једном мјесту групишу. Добијам утисак да се спремају на јуриш? Размишљам шта да радим? Ако немамо довољно муниције за три ,,шарца" како да их одбијемо? Ако сувише штедимо муницију, примијетиће да малаксавамо и онда ће још јаче навалити? Да појачамо ватру са наших пет „енглеза" и тако заварамо Њемце о недостатку муниције? А шта радити ако и за њих, због повећане паљбе, нестане муниција? На ^РаЈУ размишљања ипак закључих да је најбоље да извршимо противнапад и да је отмемо од њих. Кренемо са оно мало муниЦије и ручним бомбама и извршимо противнапад. Њемци се изненадише, јер их дању нијесмо нападали и побјегоше не успјевши да однесу три сандука муниције. То нас охрабри, па кренусмо даље, ка једном узвишењу које је заклањала мала зараван. Ту иас дочека жестока митраљеска ватра, кроз коју нико не мохсе проћи. Неколико другова је рањено. Кад то видјех, нареДих да се одустане од даљег напада. У исто вријеме настаде и

друга невоља. Командири водова јављају да је и за „енглеске" пушкомитраљезе муниција на измаку.

На достигнутом положају остасмо око два сата, а онда нам стиже муниција. Њемачка ватра ослаби и ми се сручисмо на положај који су они дотада жестоко бранили. Тек тада нам би јасно зашто су се тако упорно бранили. Наиђосмо на велику раку широку око два метра у коју су заједнички сахранили више погинулих. Нијесмо жељели да је откопавамо да би смо их пребројили. Од тога мјеста познавао се и велики траг куда су вукли рањене и погинуле у позадину. Нашли смо и једног погинулог у честару кога нијесу успјели да однесу. Тако се завршила та цјелодневна борба, најжешћа коју смо водили за дванаест дана ове крваве битке. И таман када се борба већ завршавала, јавише ми да је стигла муниција за сва оружја.

Те вечери опет останемо на „малом" полох<ају. Ујутро тек што је сунце огријало, а другови из 1. чете са десне обале Зете зову нае и кажу да виде два Њемца који се врте испод једног камена недалеко од нас на мјесту на коме смо јуче водили борбу са њима. То мјесто је тако рећи на ничијој земљи, али ми смо га у јучерашњем противнападу прошли. Пошаљем тамо патролу, кад се она убрзо врати и води два Њемца. Један се представи као Аустријанац, а други као Пољак. Одмах их посласмо у Штаб Батаљона на даљу надлехшост. Тада реконструисасмо и како је дошло до тога да се они одвоје од своје јединице. Када смо први дан извршили противнапад, они су се склонили под ту стијену. Наши борци их нијесу видјели и они су ту остали и преноћили. Кад је пао мрак, нијесу смјели да се покрену са мјеста, а ујутру су се надали да ће њихови по обичају извршити на нас напад и они ће им се тада придружити. На њихову несрећу то је био први дан када нае Њемци нијесу нападали. Тако су они остали сами, а онда су их наши примијетили и све је било брзо готово.

Хтио бих нагласити да у току рата никад нијесам имао прилике да издржим толику артиљеријску ватру на малом простору. Исто тако никад нијесмо имали мање губитака од тако велике ватре и ако нијесмо били укопани у ровове, већ смо користили постојеће међе и зидове као заклоне, уз мања дотјеривања. Разлог што нијесмо имали већих губитака од артиљеријске ватре, поред понеке неексплодиране мине, вјероватно, треба тражити и у нашој покретљивости и честом мијењању положаја. Њемци су били узели прецизна одстојања, па је било довољно помјерити се за сто или чак педесетак метара, па да потпуно промаше циљ и груну у празно. Они су знали да у току дана врше артиљеријске нападе три до четири пута. Ти напади одвијали су се готово у минут тачно у одређеним размацима. Ми смо то пратили и чим би дошло вријеме за артиљеријски напад, ми бисмо заузели онај

положај који они неће туђи. У томе смо веома ријетко гријешили. Но ту и није требала нека велика вјештина да се предвиди шта и у које вријеме туђи. Они су то радили просто по неком шаблону, који се по неколико дана не мијења.

Интересатно је напоменути да је једна од артиљеријских ватри увијек извођена један сат по паду мрака, и то по најближим положајима са којих смо полазили у напад. То је, вјероватно, проистекло из тога што смо ми обично нападали ноћу, и то одмах по паду мрака, па су они рачунали да ће нам тада нанијети највећи губитак. Пошто смо ми то запазили обично бисмо се прије припреме приближили Њемцима тако да су нас пребацивали. Тада ми нападамо, а артиљерија бије у празно. Неки пут бисмо опет сачекали да артиљеријска ватра престане, па оида почнемо напад. То су само неке од варки које смо чинили у овој свакодневној борби. Свако је некако гледао да надмудри оног другог.

Ово је само мали исјечак из борби моје 2. чете. Узео сам 14, 18. и 21. новембар од укупно дванаестодневних борби које је водила моја 2. чета, не зато што они имају већи значај од осталих дана, јер је сваки дан на свој начин значајан. Они су ми само некако остали у јачем сјећању због неких момената који су од мене тражили посебно напрезање и размишљање. Уосталом, како би и могло бити другачије кад се борба зодила са истим непријатељем, на истом положају, са истим људима и са истим наоружањем.

На крају, не могу а да не кажем и то да за свих тих дванаест дана нијесам запазио ни код једног борца ни страх ни колебљивост, ако се изузме један новајлија, који је сам себе ранио чим је дошао. Борци су хтјели да га лиичују, па смо га једва одбранили. Сви остали новодошли тако су се уклопили у борбу, као да су стари ратници. Са њима није било тешко командовати, јер сам био сигуран да нема реалног задатка кога они неће извршити. На такве борце чсвјек је поред све скромности морао бити поносан.

Милорад ЈОВОВИЋ

БОРБЕ 3. БАТАЉОНА КОД ДАНИЛОВГРАДА
(у новембру 1944)

О нагцим борбама на правцу Даниловград — Никшић, новембра 1944, многи су писали и дали обиље материјала за про-

учавање дејства 21. брдског њемачког корпуса и јединица 2. ударног- корпуса НОВ, које су спрјечавале њемачки продор ка Никшићу. Моја намјера је да изнесем неке детаље из борби 3. батаљона, првенствено оне из борби 2. и 3. на Обадовом брijегу,

Њемци су почели пробој у правцу Никшића 13. новембра у раним јутарњим часовима, означавајући почетак напада јаком артиљеријском ватром по свим положајима 6. бригаде. Узвраћајући ватру, наша артиљерија је одговорила пуном мјером, па је тако почело уже да се затеже. Благодареhи одличном прегледу и повољним положајима за одбрану, наше јединице су великом упорношћу и вјештином још од самог почетка довеле непријатеља у тешка искушења.

Након првих напада непријатеља на десно крило Бригаде у правцу Лазаревог Крста и лијево у правцу Богићевића, логично се очекивало да hе сада непријатељ усредсредити посебну пажњу у правцу Обадовог брijега, па се Батаљон прегруписао 16/17. и сузио фронт одбране, јер је наша 2. чета повучена са Ржишта и са 3. четом одреhена да брани Обадов брijег, а 1. чета је одреhена да брани положаје изнад Фрутка. Распоред Пратеће чете је био универзалан, тако да је минобацачка група од 2 минобацача могла да дејствује испред сваке чете а скоро тако је било и са митраљезима, јер је митраљез са лијевог крила на Обадовом брijегу доста успјешно тукао бочном ватром њемачке положаје испред 1. чете на даљини свега од око 800—1.000 метара.

Не знам какав је био прецизан задатак наше артиљерије, али је чињеница да је њихова осматрачница стално била на Обадовом брijегу и да се са овог положаја управљало ватром моторизованог дивизиона који се налазио у реону Подвишће — Купиново, као и брдске батерије из реона Богетића — Милојевића. Ове осматрачнице су одиграле велику улогу и у усмјеравању дејстава наше авијације по концентрацијама и новим снагама непријатеља које су увоhене у борбу, нарочито на нашем правцу.

Друга и Трећа чета су, углавном, држале Обадов брijег, и то од Пјешивачког Дола и лијево одржавале ватрену везу са 1. четом на положајима изнад Фрутка. Обадов брijег се бранио са тактиком распореда чета по једна чета у резерви, одмарајући навече и преко дана, докле не дођe ситуација да је чета на Обадовом брijегу угрожена, а тада чета са одмора улази у одбрамбени систем у заклоне који су унапријед за то припремљени. Значи, кад год би непријатељ покушао да овлада Обадовим брijегом, дочекало би га око 140 бораца, са око 2 митраљеза, 16 „шараца" и енглеских пушкомитраљеза, неколико лаких минобацача и противтенковских пушака. Борци су распоређивани по 2-3 у заклонима-бункерима, које смо имали времена да уредимо и маскирамо. У сваком бункеру било је довољно бомби и муниције.

7Г рен је стрмо падао испред нас, па је осматрање било савршено. Бомбс су се могле поиегдје бацг^ти и на даљину до 100 метара. Лобро су уочени пролази групног кретања непријатеља, на што су их присиљавали тешко савладиви камени блокови, па је на тим мјестима унапријед планирана запречна ватра аутоматског оружја. Свака долиница која је била неконтролисана из аутоматског оружја, препоручена је минобацачкој групи, нарочито бацачима 50 мм који су као руком тукли најмање увалице. Значи, све је благовремено уштимовано.

У току ноћи 16/17. новембра 3. батаљон се, како је помепуто. прегруписао и поставио на Обадовом бријегу са 2. и 3. четом а првом изнад Фрутка.

Како је претходног дана непријатељ успио да потисне наш II батаљон ка Гарчу, освоји чак и Лазарев Крст и упути се у правцу Гарча, напад на Обадов бријег се свакако очекивао и није нас могао изненадити. Рано изјутра отпочела је снахсна артиљиријска ватра по свим нашим положајима. Испрва, рекло би се, није било сасвим јасно каква му је била права намјера, чинило се да је то уобичајена активност. Међутим, убрзо смо од Орје Луке примијетили јаче колоне, које се повремено раздвајају. Не отварајући ватру, брзо су пришле на око 500 м. Тада су из „шараца" почели да показују своју снагу. Одвратили смо, и није се баш знало чија је ватра јача, али јесте једно сигурно да су наши мирно из бункера пратили сваки њихов покрет. Често се уочавало да „шарац" који је дејствовао са одређеног положаја још није уништен. „Мијењају се на њега" примјећује Драшко Крунић, „јер знам да сам до сада и два пута побио читаву посаду".

Овог дана није дејствовала наша авијација непосредно испред нас, али је зато наша артиљерија пратила покрете непријатеља, али до испред нас на 400 метара. Због тога простор између нас и нападача покрива наша ватрена група од 2 минобацача и неколико бацача 50 мм. Овог дана непријатељ је отпочео напад једновремено према Гарчу и Обадовом бријегу, а нешто касније и на нашу 1. чету, која је напад брзо одбила. Борба је трајала практично цијелог дана, али не онако какву смо је очекивали. Непријатељска артиљеријска ватра цијелог дана је тукла по нашим положајима, али из разлога што је тукла изблиза и узбрдо, могуће јој се склонити у обичан заклон, тако да смо тог Дана имали смо 3 рањена и међу њима командира 2. чете Божа Петровића. Навече је 2. чета пошла на одмарање, а 3. остала на положају, пошто смо примијетили да се непријатељ повлачи у правцу Орје Луке.

Осамнаестог новембра на подручју Гарча — Ржишта, у раним јутарњим часовима, зачула се паклена ватра нашег 1. ба-

таљона. Борба је била кратка и ми смо с Обадовог бријега јаоно чули узвике: „Ево још један шарац", „Предај се", „Не пуцај". товремено је напад изведен и на нашу 3. чету на Обадовом брије-гу, а такође и на рејон 1. чете. Борба је била жестока, приближно као и претходног дана, те зато 2. чета нас није појачала, па је тек предвече извршена наша уобичајена замјена.

Деветнаестог новембра послије јаке артиљеријске припреме Њемци су напали наше лијево крило на лијевој обали Зете, па и нашу 1. чету. Посматрајући с Обадовог бријега, уочавале су се колоне једна за другом у правцу Горњег Фрутка. Када су пришле на потребном одстојању, митраљези и „шарци" с Обадовог бри-јега су се укључили у борбу. Није трајало дуго а снажна ватра се огласила и у Ржиштима, на реон нашег 1. батаљона, а затим и на реон наше 2. чете на Обадовом бријегу. Овог дана непријатељ је жестоко навалио на положај изнад Фрутка и према Слапу Зете. Није му успјело да потисне наше јединице ни на том ни на дру-гим правцима. Овог дана наша артиљерија је изузетно прецизно пратила покрете непријатеља и уњуткивала његову артиљерију. Послије затишја наша 3. чета је замијенила Другу.

Сљедећи дан је протекао као и претходни, с тим што је непријатељ на заузетом земљишту задржао снаге и није се по-влачио, као што је то обично радио. Овај дан 3. чета на Обадовом бријегу и Прва изнад Фрутка вршиле су договоре са извиђачима наше артиљерије о начину управљања њеном ватром. Касно на-вече 2. чета је дошла са одмора и промијенила 3. чету.

Рано изјутра 21. новембра развила се борба на свим реони-ма батаљона. Први батаљон је одбачен уз Гарач, а Други је при-нудно одступио из Ржишта у правцу Ђурчиће. На реону IV бата-љона воде се огорчене борбе, а на Обадовом Бријегу наша 2. чета једва одолијева. Води се велики артиљеријски двобој. Просто се не зна гдје је теже и како ће се окршај завршити. Преко теле-фона се сазнаје ситуација на положајима нашег батаљона. Није ни мало завидна. Одједном наређење, око 9 часова: „Трећа чета на положај". Трчећим кораком, као и неколико пута раније, за-узимамо положај. Сријећемо комесара Сретена Вујадиновића и, као обично, чети са одмора која се уводи у борбу припада да за-узме десно крило од врха Обадовог бријега па до Пјешивачког Дола. Нашле су се двије чете заједно и заједнички из свих ору-жја осуле по непријатељу. Није много потрајало и непријатељ је заустављен, а артиљерија је отпочела да дејствује. Са осмат-рачнице су упућиване команде: „ближе сто", па поново „ближе сто" док нијесу гранате почеле падати и у наше положаје. Ваљда је то разлог што неки аутори кажу да је непријатељ тај дан заузео врх Обадовог бријега, што није тачно. Артиљерију смо задржали на „линији смрти", а ми смо напустили пар наших

ц нкера и оставили их нашој артиљерији, која није дала никоме се усели у њих док се ми не вратимо. Овог дана нијесу нас ни ^виони заборавили. Бришућим летом митраљирали су колоне ко-су долазиле од Орје Луке и сијали смрт међу њима. Најзад, један усијешан непријатељски погодак и наш авион пада и нестаје из нашег видика на њивама Орје Луке, док храбри пилот падобраном покушава да се спусти на положај нашег IV батаљона, јер видно клизи у правцу њих. Имали смо утисак да је пао између два фроита и да се чују јуриши с обје стране, ко ће прије стићи до њега. Можда пад пилота није био узрок за те јурише.

Предвече наша 2. и 3. чета препоручују да се ватра пренесе за пар стотина метара напријед, и једним силовитим ударом поново смо у нашим бункерима предњег краја одбране, које смо оставили нашој артиљерији на чување. Друга чета је пошла на одмарање.

Освануо је 22. новембар, најтежи дан од почетка борби. Рано изјутра тресло се све на Обадовом брijегу од артиљеријске ватре. Издато је кратко наређење: „У заклон". Ватра је трајала непрекидно, а напад је истовремено извршен на десно наше крило. Чују се повици. Командант Батаљона је на осматрачници, као и обично свако јутро, и упозорава да се добро припремимо за дочек. Благовремено је наређено нашој 2. чети да се приближш положају. Напад је почео као и обично са уобичајеним снагама, с том разликом што се од Орје Луке примјећују непрекидне колоне. Изгледа да су овај пут били убијеђени да морају проћи Обадов брijег. Ангажовали смо нашу артиљерију и тражили подршку авијације. Иа вријеме смо тражили попуну муницијом и бомбама. Ватра је јака, а притисак такав да и када би имао намјеру да одступиш, то не можеш. Борба је све јача и јача. Тутњи и грми, не зиа се да ли наша или туђа зрништа шибају ПО бункерима. Борци се дозивају и рекао бих да су баш у овој ситуацији најхрабрији.

Благовремено је извршена припрема за посиједање положаја 2. чете, јер је угрожено лијево крило Обадовог брijега, па се 3. чета више тамо ангажовала. То су Њемци добро искориетили и у Пјешивачком Долу направили клин и покушали да нас заобиђу, јер нае овог дана наши 1. и 2. батаљон не могу помоћи, пошто воде огорчене борбе у Гарчу. Наша 2. чета је ушла у борбу из покрета. На челу колоне се налази комесар чете, који је данас и командир, јер му је командир у болници. Рањен је првих Дана борбе на Обадовом брijегу. Позади комесара Вујадиновића налазе се Радојица Поповић, па остали шарџије и бомбаши 2. чете. Трчећим кораком кроз ситну грабову шумицу силазе у правцу својих раније припремљених бункера, које су Њемци дјелимично заузели. Без размишљања и узмака „јуриш напријед". Ускочили

су у бункере и измијешали се са Њемцима, потисли их и заузели своје полохсаје. У том налету храбро су погинули комесар Byja_диновић и његов друг Радојица Поповић. Погибе и најбољи борац. 3. чете Драшко Крунић. Сазнавши борци за нашу погибију, као један, чују се њихови повици: „Удри, удри", „Нагари и нека га плате", „Удрите другови", „Напријед Шеста". Бацају се бомбе и гађа се непрекидно. У тим тренуцима са осматрачнице Батаљона чују се рафали аутомата и пушчана ватра. Међусобне команде су нестале, свако је преузео одговорност за себе и себи командује. Не чује се више телефон од треске граната, али наша артиљерија уочава да смо у кризи, па је једноставно запалила наш предњи крај. Ватра за тренутак престане, па се поново покрене и бива све јача. Тако се то наставља све док слабији коначно не попусти, што је било видно у поподневним часовима, када се примјећује да Њемци желе предах, вјероватно у намјери да одступе. Нама муниција стално пристиже, па не дозвољавамо прекид борбе. Најзад мрак, тишина. Извлачење 9 рањених и 3 мртва. Попуна са муницијом и уређење срушених склоништа и ровова. Те ноћи на положају су заједно остале и сјутрадан 2. и 3. чета, очекујући нови напад.

Двадесет трећег нападнута је наша 1. чета изнад Фрутка. И тамо се чује страшна јека. Наша артиљерија је добро подржава, као и наша аутоматска оружја са лијевог крила Обадовог бријега. Очито се види да је непријатељ покушао да заобиђе Обадов бријег правцем Фрутак — Творило. Пошто му то није успјело, поновио је напад на Обадовом бријегу око подне и заиста га угрозио, тако да се у послијеподневним часовима поновила иста ситуација од претходног дана.

И 24. новембра напад непријатеља на свим фронтовима је упоран и дрзак. Без узмака траже спас у пробоју и пролазу за Никшић. Но борци VI бригаде навикли на једнолике дане не дају им ни корака напријед. Када смо били најуморнији, прочуло се да прелазимо у противнапад на свим одсјецима фронта Бригаде.

Двадесет пети новембар освануо је са јаком нашом артиљеријском ватром по непријатељским полохсајима. Са наше осматрачнице навођене су наше батерије на праве циљеве. Ту су се налазили њихови извидници који су давали прецизне команде. Наши борци гледали су како лете у зрак камиони и комора са муницијом непријатеља. Дошло је вријеме да и ми водимо модерни рат. Наш Батаљон као и читава Бригада пријешла је у противнапад и нијесмо дали непријатељу да се одвоји и да одахне, као што то он није давао нама првих дана, тако да су се предвече њемачке једиинице дале у панично бјегство у правцу Орје Луке.

Сљедећег дана, док је још трајала борба у долини Зете, 181. њемачка дивизија прелази у одбрану и тражи спас у пробоју на оугом правцу. На положајима од Гарча до иза Тараша оставила велике жртве у људству и материјалу.

Мило ПЕТРОВИЋ

БОРБЕ НА ЛИЈЕВОЈ ОБАЛИ ЗЕТЕ

Трећа чета Четвртог батаљона пријешла је преко Слапа Зете на лијеву обалу Ријеке непоередно након што су отпочеле велике борбе код Даниловграда, новембра 1944. године. Заузели смо положаје на врло непроходном терену — све сам камењар и шибље. Чета је била на лијевом крилу Батаљона, тј. Шесте црногорске бригаде. Источно од Чете био је Први батаљон Пете црногорске пролетерске бригаде. Са њим смо координирали дејства. Шеста бригада је посјела положаје за одбрану у облику потковице, тј. од Тараша, преко Слапа, Фрутка, Обадова бријега Дола Пјешивачкога и даље до Загреде загарачке. Борбе на нашем одсјеку су почеле 13. или 14. новембра.

Положај нашег Батаљона био је засут минобацачком ватром и топовима. Нашу Чету су тукла бројна оружја, непрестано два сата. Затим, Њемци полазе у напад. Чинило се да је све оживјело. Чету је нападало више од једног батаљона. Вирили су шљемови као љеса. Командир Томаш Миличић наредио је: „Нек дођу на саму цијев, и сваки погодак ће бити сигуран". Кад је опалио Томаш, загрмјело је из свих оружја. Осули су паљбу два „шарца" и десет пушкомитраљеза. Настала је јека. Њемци су падали, али нијесу одступали. У непрекидним јуришима стално су придолазиле нове снаге Њемаца и напад се обнављао. Сијевале су ручне бомбе уз повике. Жестоко су топови и бацачи тукли и њину и нашу војску. Присиљени смо били да се повлачимо. Ноћу смо се прибрали, извршили противнапад и повратили положаје. Противнапад је почео у један сат послије пола ноћи. Ја сам рањен 17. увече и пребачен за Никшић, а касније за Дубровник и Корчулу.

Послије два и по мјесеца вратио сам се у јединицу код Фоче, која је била проријеђена. За три до четири дана жестоких непрекидних борби на лијевој обали Зете, њемачки јуриши су били веома чести да бише чим прије сломили нашу одбрану и стигли до Слапа. Било је случајева да их потјерамо ноћу до

самог Тараша, а они нас дању потисну назад. У тим борбама за неколико дана погинуло је око 100 Њемаца. Кад нам је било тешко, често су у првој линији, заједно са нама, јуришали командант Батаљона Радоје Никчевић и комесар Божидар Петровић.

Сретен БОЖОВИЋ

КУЛТУРНО-ПРОСБЈЕТНИ РАД У ДРУГОМ БАТАЉОНУ

Сваки наш борац из Шесте црногорске ударне бригаде знао је, поред осталог, да се Бригада не бави само војним или ратним питањима него и политичком и културно-просвјетном дјелатношћу. Тако су одмах послије формирања Бригаде, односно батаљона, одрхсане батаљонске конференције и изабрани културно-просвјетни одбори у батаљонима.

У Лијевој Ријеци смо одржали прву батаљонску конференцију 2. батаљона и изабрали културно-просвјетни одбор. У Одбору, из Штаба Батаљона, били су изабрани: политички комесар Батаљона Стево Ковачевић, помоћник, секретар СКОЈ-а у батаљону Никола Дрекаловић и санитетски референт Дара Шуковић; из 1. чете политички комесар Жарко Мићуновић, Душан Бојанић и Вука Балетић; из 2. чете: политички комесар Мито Зајовић, Добрашин Стојановић и Вукосава Мићуновић; из 3. чете: политички комесар Ђорђије Бановић.

Формирали смо и хорове по четама. Ту су бирани они другови и другарице који добро пјевају. Из наше, 3. чете одабрани су сљедећи другови: Сенка Марковић, Гојко Бојовић, Јелена Ђукановић, Владо Стојановић, Ђорђије Бановић, Мишко Чукић и Божидар Машовић.

Изабрани другови и другарице одмах еу почели радити на пољу хорске дјелатности. Културно-просвјетни рад у Батаљону је почео са издавањем зидних новиица, прорађивањем материјала за приредбе итд. Одмах је заказан збор грађана преко народне власти. На том збору грађана говорили су политички комесар и командант Батаљона Новак Кнежевић.

Културно-просвјетни рад одвијао се у свим видовима У нашем Батаљону, приликом неког покрета, дугог марша или неког другог ратног задатка, одмах у строју на првом мјесту била је пјесма и шала. Сви смо били весели ма колико био тежак за-

атак. Такав наш поступак остављао је невјероватно добар утисак код народа, па чак и код оних који нијесу били нама привржени.

Комесар је прво поздравио збор и наставио говорити о значају и улози народноослободилачке борбе, братству и јединству, улози народа и народне власти, омладине и свих организација у њој. Његове завршне ријечи пропраћене су снажним аплаузом и одобравањем од стране народа. На том збору објавили смо народу да наш, Други батаљон, спрема један скроман програм за нову годину, а сјутрадан смо поставили плакате на видним мјестима.

Одмах смо почели рад на припреми за приредбу. Више пута ти програми нијесу били изведени у планираном мјесту, због ратних задатака, него смо их приказивали на другом мјесту гдје би нам то могућности дозвољавале.

Ево и једне наше, прве приредбе коју смо приказали на Нову 1944. годину у школи у Лијевој Ријеци. За ту приредбу припремили смо комад „Јазавац пред судом" од Петра Кочића. Та приредба је изведена под јаким војничким обезбјеђењем, јер смо били обавијештени да ће нае непријатељ, четници Павла Ђуришића, напасти и да ће они Нову годину славити у Лијевој Ријеци, а не ми. Иако смо очекивали напад непријатеља, нијесмо од приредбе одустали, него смо наставили са радом. Наше патроле крстариле су у свим правцима. На једном брду изнад школе поставили смо тешки митраљез — „бреду" и два „шарца" ради обезбјеђења. Пало је вече. Народ се почео окупљати. До почетка приредбе окупило се пуно народа. На приредбу су из радозналости дошли и они из четничких породица, нарочито њихова омладина.

На бину се појавио политички комесар Батаљона, поздравио публику и говорио о значају приредбе и свима пожелио срећну Нову 1944. годину. Завршне његове ријечи су пропраћене снажним аплаузом од народа и бораца. Затим су се најављене тачке програма редале једна за другом.

Прво је наступио батаљонски хор и отпјевао химну „Хеј Словени", уз пратњу хармонике, јединог инструмента који смо имали. Хором је дириговао Гојко Бојовић.

Затим је рецитовао помоћник комесара Ш чете Вуколе Ђукановић пјесму „Комеомолска пјесма" од Владимира Маяковског. Одмах за њим се поново огласио хор са борбеном пјесмом: „Партизан сам, тим се дичим, то не може бити свак, умри-Јети за слободу може само див-јунак", која је пропраћена снажним аплаузом. Послије тога су наступили глумци са комадом »Јазавац пред судом." На крају су наступили хорови, по четама, са борбеним и народним пјесмама. Ево још неколико пјесама које су тада пјеване: „Хучи, тече Сутјеска, крв плива по њој,

дивизија Савина бије тежак бој", „На бојишту топ за топом риче рањен другар за другаром виче", „Партизане наше знаде цео свет, знају и фашисти ко је партизан; живот, младост не жалимо ми, ал' фашисте протјерат смо се заклели".

Приредба је са успјехом завршена. По лицима присутних могли смо видјети да је у потпуности постигла циљ, циљ који смо мижиљели, а она разлика која је на почетку постојала међу њима сада је ишчезла, и сви су они, заједно са нама, пјевали гро"-могласно посљедње стихове пјесме: „Живот, младост, не жалимо ми, ал' фашисте протјерат смо се заклели".

Није више било припадника ове или оне стране, били смо сви једна цјелина, цјелина која је спремна да да посљедњу кап крви за слободу. А то је оно што смо уствари и хтјели да постигнемо самом приредбом. Ово је само један моменат из богатог културно-просвјетног рада Другог батаљона Шесте црногорске ударне бригаде. Он је као и остале активности био на идејној висини борбе, јединства са народом, коме је суђено да буде врело бораца за људску слободу.

Божидар МАШОВИЋ

ИЗ ДЕЈСТВА 1. БАТАЉОНА У ПОДНОЖЈУ ГАРЧА

Наш 1. батаљон је почетком друге половине новембра 1944. био на сектору југозападно од Даниловграда — Мали Гарач, село Доњи Загарач. Послије низа успјешних борби које је претходних дана водио, често и самостално, од Сутормана, Вељега брда, Цетиња, комуникација Подгорица — Цетиња, сада се нашао на десном крилу Бригаде. Само један мањи одсјек на нашем лијевом крилу до нашег 3. батаљона на линији село Загреда — Ржишта држао је један теренски батаљон Никшићког одреда. Састав овог батаљона био је доста шаролик, недовољно попуњен и са доста по годинама старијих бораца. Њемци као да су осјетили ту слабу тачку на правцу пробоја. Они ноћу на овај сектор упућују своју ојачану групу да се провуче кроз распоред одбране, изађе у планину Гарач и сјутрадан садејствује са јединицама које нападају са форнта на том правцу. Овакав вид борбе они су иначе знали често да примијене у борби са партизанима.

Ова група успијева да на одсјеку овог теренског батаљона прође кроз линију одбране, јер су непосједнути међупростори на овом дијелу фронта то омогућавали, а није била ни довољна буд-

, ове јединице. Наша је срећа што и ова њемачка група није била довољно опрезна када се пробила кроз нашу линију одбране. Јер, само још коју стотину метара да је пошла уз планину Гарач. а што је неометано могла вјероватно би извршила свој задатак. Ова група је носила тежу ратну опрему, а сам нагиб Гарча- Узкоји изашли> Д°бро их је заморио. И позната пруска опрезност је затајила. Чим су прошли кроз линију одбране овог тереноког батаљона, полијегали су у једној вртачи кроз коју пролази пут за с. Загреда — с. Пјешивачки До. Овај пут је омеђен каменим зидом са обје стране ширине око 2 м и висине око 1 м.

Баш те ноћи наш Први батаљон добија наређење од Штаба Бригаде да се рокира улијево од нашег 3. батаљона који је држао Обадов бријег и да на. овом положају смијени теренски батаљон Никшићког одреда. Мислим да је ово први пут за протеклу годину дана ратовања VI црногорске бригаде да се њена сва четири батаљона нађу у линији фронта један до другога и у директном садејству.

Друга чета 1. батаљона добила је задатак да у току ноћи пође прва и смијени овај Батаљон на његовом положају, а касније у току ноћи пристићи ће остале чете Батаљона. Негдје послије пола ноћи, колона 2. чете стигла је од Малог Гарча у село Загреду. Прошли смо кроз цијело село и стигли пред једну од скоро посљедњих кућа на крају села. У овој кући је био смјештен Штаб овог теренског батаљона. Командант батаљона био је Божо Марковић, човјек у годинама, стари ратник, комита још из 1. свјетског рата. Ми што смо били први на челу колоне чујемо како упознаје нашег командира Мирка Богдановића гдје су положаји његовог батаљона. Они су били распоређени на поједине тачке подно села Загреда, до коте Свињска глава на Ржиштима, као и да су они већ спремни да иду на нове положаје. Овај разговор и наш застој трајао је само неколико минута, јер су обојици била већ позната наређења.

Друга чета је продужила напријед да посједне положаје овог батаљона на лијевом крилу Ржишта — Свињска глава. Чета је прошла 500-600 метара напријед и наишла на вртачу у којој је ова Њемачка група, изгледа, спавала. Истина, имали су неко обезбјеђење, на правцу према нама било је њихово митраљеско одјељење. Пошто је ноћ, наша колона је ишла без неког већег растојања и доста тихо, али каменита стаза нас одаје.

Ово њемачко одјељење је реаговало када смо пришли на домет бомбе. Наиме, чујем трзај затварача на „шарцу", али он није опалио. Чујемо како се „шарац" поново брзо репетира, али за дивно чудо чујемо само трзај затварача без опаљивања. На први трзај „шарца" командир Богдановић, у ходу, мирно каже:

„Не пуцај, овдје партизани". На други и трећи трзај затварача „шарца", хитро понавља исте ријечи, али и скида машинку са рамена и упућује им неку псовку, јер мисли да је то нека патрола овог теренског батаљона. Њемци су тада бацили бомбу и почели појединачно да отварају ватру на нас. Командир је викнуо: „У стријелце!" Развијајући се у стријелце почела је да се руши међа лијево и десно од нас. Њемачка бомба је ранила једнога друга. Хитро смо заузели положај и развили се за борбу. Командир Богдановић је упутио и неке псовке на рачун теренског батаљона и његовог команданта, јер смо усред њиховог распореда налетјели на непријатељску засједу која је могла да буде по нас много тежа да није отказао њемачки „шарац" А били смо му дошли у потиљак, скоро на дохват руке. Другови из теренског батаљона брзо стигоше и рекоше да се вјероватно ради о Русима--Власовцима.

Они су ових дана напуштали Њемце. Ми смо у Чети имали тројицу тих војника. Наређено је једном од њих да их позове и упита ко је тамо. Умјесто одговора, Њемци су испалили неколико граната тромблона. Када смо то видјели, Чета је брзо хватала положаје изнад њих да им спријечи наетуп уз планину Гарач. Почиње зора да свиће, долазе 1. и 3. чета нашег Батаљона. Назиремо их у колони као што смо ми мало прије ишли. Обавјештавамо их о Њемцима испред односно испод нае. Они не вјерују, али на упозорење командира Богдановића, ехватају ситуацију.

Командант батаљона Ананије Петровић излази на чело колоне и брзо издаје задатке. Након кратког увида у тренутну ситуацију, 1. чету упућује испод вртаче одоздо, како би се спојила са лијевим крилом Друге чете. Трећа чета са чела, како је дошла, развија се између Прве и Друге чете. Са наше три чете вртача је скоро опкољена. Остало је још једва 100 метара између 1. и 2. чете. Читаво то вријеме Њемци у вртачи тако рећи ни мало се не узбуђују — спавају. Они су, вјероватно, мислили да је у питању нека мања партизанска патрола због које се не вриједи замарати. Па, они су већ били завршили већи дио свога задатка; прошли су кроз нашу линију фронта неоткривени. Сам напад њихових главних снага се, иначе, послије овог ноћног затишја очекује — чим сване. А тако је и било.

Када су Њемци примијетили да то није слаба партизанска патрола, било је већ касно. Тако рећи већ су били опкољени. Остао је врло мали размак између 1. и 2. чете да се споје. Врло панично су реаговали и насумице отварали ватру. Потпуно неорганизовано. Наш 1. батаљон мислим да је тада у свом-наоружању имао, поред осталог, бар 40 пушкомитраљеза. Наша ватра била је паклена и просто их сасјекла и неутралисала њихову ватру само

за неколико минута. Опасности за сопствене снаге није било, јер су положаји наших чета у односу на вртачу издигнути.

Послије десетак минута ураганске ватре, по тој вртачи се није кретао ни један жив Њемац. Никакви заклони нијесу помогли Између двије међе које су обиљежавале пут кроз вртачу, били су просто наслагани један на другога, јер то није био заклон од дејства са свих страна. Један мали број од ове њемачке групе је успио да се извуче, и то само на оном неспојеном дијелу обруча између 1. и 2. чете.

У тој вртачи је остало 85 мртвих Њемаца. Батаљон је имао само тројицу рањених другова. Пало нам је у руке доста оружја, опреме и муниције. Ово је била уводна борба нашег Батаљона на овим положајима, које ћемо држати читавих 12 дана и ноћи. А о тим борбама могу да кажем само овдје начелно да еу биле врло жестоке и крваве.

Неколико пута су нас Њемци помјерали скоро до врха планине Гарча да бисмо их ми скоро истог дана или ноћи враћали назад. Било је ту безброј јуриша и противјуриша. Ми, пушкомитраљесци први пут смо морали да мијењамо цијеви на својим пушкомитраљезима због усијања од ватре. Партизански пушкомитраљезци обично нијесу имали потребе да носе резервне цијеви и да се оптерећују. Ми смо морали добро да економишемо са муницијом и били смо доста шкрти са дужим рафалима. Сада, у овим боребама, били смо у ситуацији да имамо довољно муниције, а посебно су нас они снабдијевали када смо њихове јурише сламали.

Сјећам се да су сеоски народноослободилачки одбори у нашој позадини тих дана имали, поред осталог, доста посла око закопавања изгинулих Њемаца.

Тих дана знало је проћи и више од 24 сата а да не добијемо ни парче хљаба. Не зато што није имало, него због сталне борбе, а ми нијесмо имали замјену. На положају смо били дан и ноћ. Ноћу смо повлачили по један вод из чете и одмах иза положаја на смјену спавали под кишним небом. Само ноћу је и могла да нам се дотури храна. Позадина нашег Батаљона је била наслоњена на планину Гарач и доста неповољна за снабдијевање. Воду смо пили из каменица око нас. Сјећам се једног дана неки друг је нашао код погинулог Њемца пиринач — око пола киле. Мој помоћник на пушкомитраљезу Данило Бајовић предложи а ми прихватисмо да ту усред борбе некако скувамо пиринач. Испразнисмо једну кутију-касету од муниције за „шарац." Поред нас је била мала каменица са водом. Полако сваки у заклону скупља

сува дрва и иза једног већег камеиа залажемо ватру, све очекујући по-новни јуриш Шваба. Дрва су сува али ми размахујемо ватру да не прави дим и не постане орјентир за њихову артиљерију која нас иначе стално туче. Прво смо мало те воде загрijали да оперемо масну касету од машинског уља, али је то била слаба вајда. Ставили смо пиринач и скували. Нијесмо били много вични у његовом припремању, па нам се згусну као качамак, а и запремина није била довољна да прими више воде. Добро је мирисао тај наш ручак на уље и маст за подмазивање оружја, али није остало ништа, све смо појели. Колико се сјећам никога није стомак заболио.

У овим борбама ми смо имали велику подршку наше артиљерије, као и топова једне енглеске батерије. Наши артиљерци II корпуса били су тих дана добро опскрбљени са муницијом, као и Енглези. Њихова ватра је телефонски вођена од стране нас са линије фронта и добро смо сарађивали.

Њемци су морали да одустану од пробоја у правцу Никшића послије великих губитака. И наш Батаљон је имао губитке, али далеко мање од њемачких. Сјећам се једног нашег противјуриша. Упадамо у њихове положаје, натјерујемо их на повлачење уз велике губитке. Један наш борац, Зелен Вуковић, узима заробљени њемачки „шарац" и са њим у јуришу гине, а борац Василије Драгићевић узима исти „шарац" из руку погинулог друга, иде напријед и гине. Костадин Ђуришић, трећи борац зп редом, узима тај „уклети" „шарац" и са њим само који минут касније такође гине. Све се ово догађа само у једном дану и једном нашем противјуришу који су били жестоки, а Њемци су иза себе остављали десетине мртвих и посебно нас добро снабдијевали са муницијом која нам је много значила.

Коначно смо сломили све њемачке нападе на овом правцу и он је морао да одустане и пробија се на правцу Подгорица — Колашин. Ми борци били смо радосни што^смо успјели да осујетимо овако велике њемачке снаге за пробој према Никшићу и тако достојно извршимо постављени задатак. Похвала од стране нашег Врховног команданта Друга Тита била нам је нарочито драга и велики подстрек за настављање даљњих борби до коначног ослобођења наше земље.

Душан-Дука ***ЂУКАНОВИЋ***

ПРВИ БАТАЉОН НА ПОДРУЧЈУ СРЕЗОВА БАР И ЦЕТИЊЕ

Прва два мјесеца од ослобођења Никшића, 18. септембра **!944.** па до прве борбе у боју код Даниловграда, у којој је Њемцима нанио катастрофалан пораз (18. новембра 1944), Први батаљон је као ударна песница Шесте црногорске ударне бригаде био •деташован на подручје Љешанске нахије, Црмнице, Крајине и Катунске нахије. Оставши и даље у формацијском саставу Шесте црногорске ударне бригаде, Батаљон је у оперативном погледу био неко вријеме претпочињен Ловћенском НОП одреду и 10. црногорској НОУ бригади. Међутим, дејствујући на широком маневарском подручју, Први је углавном дјејствовао самостално.

Не може се тачно одмјерити да ли је Први батаљон у томе двомјесечном периоду више дјеловао политички или војнички; гдје је прошао потпуно је разбио четнике, а приволио заведене за НОБ; придобио симпатије народа и народности Крајине; ликвидирао важна непријатељска упоришта и неутралисао значајне за непријатеља комуникације.

Дванаестог на тринаести октобра 1944. године ликвидирао је непријатељска упоришта у Вирпазару и на Сутораману (Туђемиле и Црни крш), те тиме паралисао комуникацију Бар — Ријека Црнојевића. У ликвидацији овога непријатељског упоришта, поред Друге и Треће чете Првог батаљона учествовала је и једна теренска чета Ловћенског НОП одреда.

Непријатељ је претрпио слиједеће губитке: 16 мртвих и 12 рањених. Плијен: 1 „бреда", 3 лака бацача, 3 италијанска пушкомитраљеза, 17 пушака, 4 пиштоља, 82 ручне бомбе, 90 граната за лаки бацач, око 2.000 метака и много друге ратне опреме и материјала.

Сопствени губици: 1. погинуо и 3 лакше рањена из Првог батаљона, 1 погинуо и 1 лакше рањен из батаљона ОЗН-е и 2 лакше рањена из теренске чете Ловћенског НОП одреда.

Смрћу храбрих погинуо је Тодор Ивановић, политички делегат вода Треће чете, родом из с. Врбице — Доњи Кучи. Полазећи у ову борбу, да би охрабрио младе птиће, новопридошле омладинце, својим пријатним глаеом пјевао је:

„. .. Омладино крени, крвни,
у посљвдњи бој жуђени . . .'

И дан-данас, као да је то било јуче, тога дивног Тодоровог поја живо се сјећа његов саборац Бранко Мркић, профеeор факултета у Новом Саду.

Тодор Ивановић је рођен 1919. године, тј. када је погинуо имао је 25 година. И сам млад, дизао је крила и морал млађим од себе. Погинуо је штитећи и спасавајући своје „птиће" који су се због неискуства нашли у смртној опасности. Несебично је жртвовао свој млади живот, да би млађи остали живи. Тај његов подвиг, раван је херојству.

Његовом ведром и свијетлом лику посветио је запис Обрен Марковић под насловом „Х,умка у пелину". Храбри Тодор Ивановић био је једина жртва Првог батаљона, дата за ослобођење Црмнице, која је јула 1941. године међу првима подигла устанак У Црној Гори.

Ослободивши коначно Црмницу од окупатора и домаћих издајника, Први батаљон је пошао на извршење деликатног политичког задатка. Од 17—27. октобра 1944. године боравио је у пријатељској посјети народу и народностима на подручју Крајине, подручја између Скадарског језера, планине Румије и албанске границе.

У пратњи највиђенијих и истакнутих позадинаца Луке Мрђеновића из Крајине, те Крста Лековића (члана ОК СКОЈ-а), Мише Лековића (члана ПК СКОЈ-а) и Десе Радуловић (руководиоца АФЖ) из Црмнице, Први батаљон је добродошлицом дочекан као вјесник слободе по сљедећим селима Крајине: Годиње — Д. и Г. Сеоца — Лекићи — Крњица — Вучедабићи — Мастијеповићи — Караникићи — Шестани — Дедићи — Ђураовци — Мурићи — Пинчићи — Ливари — Бриска — Љубовићи — Гурзе и Пипери.

Наш Батаљон био је прва једииИца НОБ и ПОЈ која је ступила својом ногом на тло Крајине. Пружајући братску руку становништву Крајине, које до тада није узимало активног учешћа у НОП-у, Први батаљон је стекао велике симпатије и популарност код народа и народности овога краја. Мирењем завађених племена у с. Мурићи, гдје је владала крвна освета, нарочито је била одушевљена омладина тога и околних села.

Свестрана помоћ болничарки Првог батаљона, женама и дјеци по тим селима, у задравственом и хигијенском погледу, оставила је видан траг на жене Крајине.

На провокацију групе жандарма на челу са поглавицом Хасан Јусуфом, која је 24. 10. 1944. године изашла из Скадра да, хушка народ Крајине против НОВ и ПОЈ, Први батаљон, умјесто да прихвати борбу, понио се на најмирољубивији начин: покушао је да са њима преговара. А када није у томе успио, повукао се у село Ливаре. Ту га је народ одушевљено дочекао због великодушног односа према заведеним људима њиховог краја.

Правилан однос цјелокупног састава Првог батаљона према народу Крајине уродио је видним плодом. Омладинци су масовно ' добровољно ступили у редове Првог батаљона. Повјеравајући нам своје синове, народ Крајине је тако дао видан допринос НОБ до краја рата, а Батаљон је као амбасадор мира, веома успјешно завршио своју мисију на овом терену.

По повратку из Крајине, попуњен новим и свјежим снагама, Први батаљон се од 28—31. октобра задржао у Црмници да са народом овог слободарског краја прослави коначну побједу — ослобођења цијеле Црмнице. На омладинској конференцији Црмнице, која је одржана у слободном Вирпазару, говорили су испред народа Батрић Јовановић и Мишо и Крсто Лековић, а испред Првог батаљона Вуко Михајловић, секретар СКОЈ-а, послије чега је настало весеље и заиграло коло.

Првог и другог новембра 1944. године Батаљон се усиљеним маршем пребацио из Црмнице преко комуникације Подгорица — Цетиње у Кантунску нахију, и то испод самог носа њемачког упоришта на Мекавцу, нашао се на новом простору југосисточно од Цетиња и дејствовао на утврђена упоришта Леперић (к. 422), Хан Машановића и друга.

О учешћу Батаљона у првом нападу на Цетиње, под датумом 7. XI 1944. г., положај: борбе у Цетињу, вријеме: дан и ноћ је била ведра и доста топла, у рубрици: Садрх-саj, личног дневника 17-годишњег курира Првог батаљона стоји записано: „Тачно у 10' до 8 ч. артиљерија је гађала Цетиње до 8ч. у 8ч. одређен је био напад. Али када је прошло 8 ч. а X бриг. још не отпочиње борбу наш бат. први енергично отпочиње с борбом у 8 и 30 часова. Наше брзе нападачке јеДинице нападају непријатељске положаје према Војном стану, болници и основној школи. Непријатељ је из утврђених бункера давао жилав и јак отпор. Али наше брзо, неуморно, неустрашиво и херојско ангажовање расположивих снага успјело је да кроз кратко вријеме разбије непријатељска утврђења тако да се непријатељ дао у панично и бјесомучно бјегство. Наше су снаге одмах упале и заузеле јака непријат. утврђења.

Борба се наставља. Наше десно крило уз отварање јаке ватре ових снага са заузетих положаја, на јуриш упада у центар вароши. Зато вријеме наше лијево крило савлађује један дио непријат. артиљерије, и успјева да зароби 3 топа, 1 тешки бацач, 7 бреда и ост. рат. мат. Настаје уличиа борба. Непријатељ даје и Даље корак по корак жилав отпор. Развијена у стрељачке строЈеве, наша аутоматска одјељења и бомбаши чисте једну по једну кУћу, уз велику непријтељску ватру тешког оружја. Наш изненадни енергични напад па затим брзи и широки упад збунио је

непријатеља тако да се потпуно поколебао. Али пасивно држање осталих батаљона X бриг. (осим једног који је успјео да овлада Орлов. Кршем) допринијело је да се непријатељу (многобројном) да времена да се благовремено прикупи у удаљенијим кутовима вароши, и направи опасност за наш бат. који је упао дубоко као клин у Цетиње. Из тих разлога а по наређењу штаба X бриг. наш се бат. морао повући са ових сјајних положаја у вароши.

Батаљон је потјерао велики плијен, али због брисаног простора и свитање зоре, непријатељ је разбио један дио коморе. Наши губици: 5 мртвих и 7 рањених. Непр. је имао огромне губитке".

У покушају ослобођења Цетиња борци Првог батаљона дали су свој частан допринос прослави 27-годишњице велике октобарске револуције, а на крвавом бојишту остали су вјечно да се спомињу неустрашиви борци:

1. Марко Стијеповић, борац Прве чете, погинуо 7. XI 1944, родом из Јаворја — Шавник,

2. Миливоје Гроздановић, борац Прве чете, родом из Никшића, погинуо 7. 11. 1944.

3. Радојка Костић, борац Прве чете, погинула 7. 11. 1944, родом из Рубежа — Никшић,

4. Митар Тодоровић, борац Прве чете, погинуо 7. 11. 1944, родом из Ораха — Никшић, и

5. Вукосављевић Милун, борац Треће чете, погинуо 7. 11. 1944, родом из Сељана — Жупа Пивска.

Вјечни Ловћен памтиће и преносити на покољења Његошеве стихове:

„. . . На гробљу ће изнићи цвијеће
За далеко неко поколање! . . "

за које они дадоше своје животе.

Остављајући Десетој црногорској НОУ бригади да дотуче ошамућеног непријатеља, Први батаљон је хитао у састав своје Бригаде, која је у реону Даниловграда, тијелима својих бораца, поставила живу барикаду за одбрану ослобођеног Никшића.

Одморивши се послије жестоке борбе само један дан у Пољицама, Први батаљон се у времену од 9—15. новембра усмјерио на ликвидацију свих важнијих упоришта дуж комуникација Цетиње — Подгорица, тј. Кошћела — Мекавца — Метериза — Рваша и Лепрића, као и на уништавању колона одступајућих снага из Цетиња за Подгорицу.

У тим борбама највише су се истакли борци Треће чете, под руководством замјеника командира чете Радивоја Пејовића и политичког комесара Обрада Ђурђића. Десетиие Јакше Тадића, Душана Марковића и Ива Ђођића извеле су прави подвиг У

непријатељском осиљаку — ликвидирали су путнике у једним колима, са шефом Гестапо-а др Шо1тегот, који су ишли из Цетиња за Подгорицу и успјешно дејствовали на колону од преко 500 четника на челу са њеним К-том Савом Јовићевићем, која је ишла из Подгорице у сусрет њемачкој колони код Ријеке Црнојевића и убили њеног команданта.

Док је Први батаљон вршио елиминацију непријатељских снага дуж комуникације Цетиње — Подгорица, која је послије претрпљених губитака на Цетињу 6/7. новембра престала бити актуелна за Њемце (што штаб Приморске оперативне групе још увијек није вјеровао, па је држао ангахсованим Први батаљон на тој комуникацији у реону Ријеке Црнојевића), Други, Трећи и Четврти батаљон Шесте бригаде и Први батаљ.он Пете црногорске пролетерске бригаде, лавовски су одољели првом таласу покушаја пробоја почетних снага претходнице 181. дивизије, која је из реона Даниловград наступала ка Никшићу.

Због угрожености сектора Шесте бригаде, Штаб Бригаде шаље Првом батаљону 15. новембра наређење да се хитно, усиљеним маршем пребаци у реон с. Загарач —. с. Лазарев Крст, са даљим тежиштем дејства у правцу с. Загреда — с. Ржиште.

Драгутин ПЕЈОВИЋ-ПЕЈА

ОДРЖАВАЊЕ ВЕЗЕ У БРИГАДИ

Приликом формирања Шесте бригаде није се располагало ни са каквим техничким средствима за одржавање веза. Због тога није ни формирана посебна јединица везе, јер се није робовало никаквим шемама о формирању, већ се формирало оно за што су постојали услови. Али то истовремено не значи да руководство Бригаде и нижих јединица није схватало значај и потребу одржавања веза. Напротив, ово питање се постављало свакодневно, почев од најнижих јединица па до Штаба Бригаде, јер се знало да се не може донијети исправна одлука, уколико се не располаже са најновијим подацима о непријатељу, као и о стању сопствених јединица. Поред тога, ситуација се, тако рећи, мијењала из часа у час, а батаљони су најчешће дејствовали на великим удаљеностима један од другог или од Штаба Бригаде. Тако, на примјер, у првој половини децембра 1943. године један батаљон и Штаб Бригаде налазили су се у Колашину, један

батаљон у Лијевој Ријеци, а два батаљона у реону Бијело Поље — Павино Поље, или у октобру 1944. године Штаб Бригаде и два батаљона у Пјешивцима, један батаљон код Грахова и један батаљон у Црмници. Познаваоци ових рејона, макар и површни, могу лако схватити како је било тешко одржавати везе у таквим условима.

За вријеме боравка у Колашину Штаб Бригаде је користио телефонске везе које су постојале између појединих команди мјеста, а исто тако и у рејону Никшића.

У батаљонима, четама, водовима, одјељењима и мањим групама одржавала се свакодневно курирска и веза сигналима. Чете су имале, најчешће, по једног курира за одржавање везе са водовима и са штабом батаљона, док су неке чете за сваки посебан случај одређивале посебног курира. Од сигналних средстава коришћена су звучна, оптичка и визуелна средства. За сваки конкретан задатак одређивани су посебни сигнали према средствима са којима се располагало. Поред тога доласком појединих старјешина са курсева, све више су се почели примјењивати устаљени знаци за поједине радње, као на примјер: пажња, стој, напријед, у заклон, видим непријатеља итд. Батаљони су имали 1-2 курира за одржавање везе са четама и за слање извјештаја Штабу Бригаде, као и за лично обезбјеђење команде батаљона.

Бригада је имала одјељење курира (10—12) за везу са батаљонима и са вишим командама, као и за лично обезбјеђење чланова Штаба. За курире су одређивани борци, прије свега до крајности одани, храбри, брзи, сналажљиви, издржљиви и самоиницијативни. Ови курири су прије шли на хиљаде километара извршавајући задатке, и то најчешће пјешке, а врло ријетко на коњу кад је за то било могућности.

Није ни потребно наглашавати да су задатке извршавали по сваком времену и добу дана, а некада се морало ићи преко неослобођених терена, те су курири морали имати изоштрен смисао за оријентацију како дању тако и ноћу, уз истовремено избјегавање сусрета са непријатељем. Догађало се да јединица или штаб до које иде курир у међувремену промијени мјесто или се куриру само каже шири рејон у коме се јединица налази. У тим случајевима све је зависило од сналажљивости курира да пронађе јединицу, тј. да изврши задатак.

Послије одређеног времена курири су одлазили у јединице за командире одјељења, водова или водне делегате, с тим што су у међувремену завршавали краће курсеве. Смјена курира није вршена истовремено, тако да су старији курири обучавали нове и преносили им њихова богата искуства.

До мог доласка за курира при Штабу Бригаде, почетком октобра 1944. године, већ се било промијенило неколипо курира, а ја сам затекао као искусне курире: Младена Недића (командир), Благоја Косовића, Радивоја Петровића, Николу Драговића, Бранка Анђелића, Вучића Шћекића, Илију Чеперца, као и другове којих се сјећам само по презимену, Бакрач, Љешковић и Николић.

Послије ослобођења Никшића, Штаб Бригаде је добио радиостаницу за везу са Штабом Корпуса, а оспособљена је и телефонска линија до Никшића, гдје се тада налазио Штаб Другог корпуса. Батаљони су заробили једну количину телефонског кабла и телефона, тако да су могли успостављати везу до Штаба Бригаде. Није потребно ни наглашавати да је то у многоме олакшавало рад курира.

Приликом спровођења припреме за одбрану правца Даниловград — Никшић, до почетка напада Њемаца успостављена је телефонска веза са 3. и 4. батаљоном, као и са артиљеријским дивизионом који је био придат за ојачање Бригаде.

Шеснаестог новембра 1944. године добио сам задатак да однесем наређење 1. батаљону у село Загарач. За пратиоца сам добио петнаестогодишњег Михаила Недића из Пратећег вода Бригаде. Од Дреновштице до Загреде; стигли смо без проблема и ако смо се кретали непосредно позади положаја. У Загреди се поставило питање да ли ићи заобилазним путем између Малог и Великог Гарча, или непосредно преко положаја 1. батаљона што је много краће. С обзиром на то да смо се до ноћи морали вратити назад у Дреновштицу, одлучили смо да идемо краћеми путем, то јест дуж положаја. Чим смо прије шли неколико стотина метара, Њемци су извршили јуриш и потионули левокрилну чету 1. батаљона, а ми смо се нашли у непосредној близини Њемаца. За мене се тада поставило питање како извршити задатак и истовремено сачувати свог пратиоца. Оцијенио сам да се морамо повлачити уз Мали Гарач, а тек касније мијењати правац, тј. ићи између Малог и Великог Гарча. Лежећи у заклону дао сам знак Михаилу да се повлачи, а ја ћу за њим. Међутим,'на моје велико изненађење, Михаило ми је одговорио: „Ја сам добио задатак да пратим тебе, а не ти мене, већ се повлачи прво ти, а затим ћу ја". За убјеђивање није било ни времена ни могућности, а схватио сам да би то било узалудно, јер ме Михаило не би послушао и ако смо били непосредно испред Њемаца, те сам пошао први а тек онда он.

Наш дијалог је непосредно слушао чувени јунак Божо Марковић, командант батаљона Никшићког одреда, који је био дошао као појачање нашој Бригади. Божо је то прокоментарисао

ријечима: „Нити мањег борца, нити већег срца" и наредио ми да о Михаиловом држању упознам Штаб Бригаде. Када смо се одлијепили од положаја, отишли смо оним дужим правцем између Малог и Великог Гарча. При повратку смо се прво попели на врх Малог Гарча и одатле оцијенили правац кретања према ватри једне и друге стране. За сво ово вријеме Михаило није ни за стопу изостао, нити је поаказивао знаке умора, иако цијелог дана нијесмо ништа јели.

Неколико година послије рата срио сам Божа Марковића у Никшићу и чим ме препознао, питао ме шта је било са оним јунаком из Загреде. Рекао сам му да је остао жив и да живи негдје у Војводини, а затим је он свом друштву причао о том догађају, а мене је тек тада укорио што сам несмотрено улетио између двије ватре.

Другом приликом, мислим да је то било 19. новембра, комесар Бригаде Благоје Марковић, телефоном је извијештен од 4. батаљона да је једним дијелом потиснут са положаја и да имају сјеверно од Кујаве десетак тежих рањеника које треба хитно преузети, јер постоји опасност да их Њемци заробе у случају даљњег продора. Немајући другог рјешења, комесар ми је наредио да са групом Италијана и са становништвом преузмем рањенике, а одборнику Николи Бацковићу, у чијој смо кући били смјештени, наложио је да што брже сакупи становнике. Никола је прво ангажовао своју супругу Јелу и још једну жену да сакупљају остале жене, а он је гласом дозивао поједине становнике да се прикључе носиоцима рањеника. За то вријеме ја сам отрчао до Италијана који су били смјештени у школи. Нијесам знао језик, али сам нешто ријечима, а нешто гестикулирањем објаснио командиру што се од њега тражи и показао му правац кретања, а ја сам трчећи продужио према рањеницима. Нашао сам рањенике у шуми поред пута између Кујаве и села Загорка. С обзиром да су били на ширем простору, покушао сам да их пребројим како бих могао проценити број носилаца, то јест колико ћу људи одредити за једна носила. Крећући се између рањеника, један од њих ме је препознао и руком ми давао знак да пријем, једва је говорио те сам се ја сагнуо према њему и баш у том моменту нас је надлетио један енглески авион и грубом грешком осуо рафалом из митраљеза по рањеницима и по носиоцима који су у том моменту пристизали. Немоћно сам се окренуо према Дреновштици гдје се у Штабу Бригаде налазио енглески подофицир са радиостаницом за навођење авиона на циљеве.

Из Штаба су пратећи ситуацију осматрањем, одмах уочили грешку авиона и истог момента га повукли у правцу аеродрома, тј. Никшића. Носиоцима рањеника сам рекао правац Богетићи и ни ријечи више, јер би биле сувишне. Када сам отпремио посљед-

њег рањеника, ирегледао сам терен да нема још неки, а затим кренуо за носоцима. Изненадио сам се брзини кретања носилаца, јер их до Дреновштице нијесам стигао. Када сам стигао у Штаб, комесар ми је рекао да је све видио, а ја сам га замолио да преко тумача кажем Енглезу што су Италијани рекли на рачун енглеских савезника. Наравно, он ми то није дозволио, јер је знао како Италијани сочно псују. Истога дана стигло је извињење енглеске команде због учињене грешке.

Сада ми је жао што не могу навести ниједно име жена носилаца рањеника, изузев Јеле Бацковић, да им се бар на тај начин одужим у име рањеника, које су без одмора носиле од Кујаве до Богетића.

Никола СУБОТИЋ

ДВА ДОБРА КОМАНДИРА И ДРУГА — ВЕЉКО И МИРКО

Ово су два добра друга, борца и старјешине VI црногорске ударне бригаде чија имена буде емоције њихових преживјелих другова, а нарочито оних који су у борби били непосредно са њима и добро их познавали, међу којима сам и ја. Ово су борци о којима се никад много не може рећи, а нарочито не описати њихове заслуге и њихов лик као бораца и комуниста, али се може са сигурношћу рећи да су они потпуно свјесно посветили себе, са свим својим умним и физичким способностима, циљевима народноослободилачког рата и социјалистичке револуције, за те циљеве се досљедно борили и дали своје младе животе.

Стали су у строј VI црногорске бригаде на дан њенога формирања 14. новембра 1943. године. Пуни младалачке снаге и полета, отпимизма и расположења достојанствено су пркосили суровој зими и разним недаћама које су нас окружавале у оно вријеме. Вељко је на дан формирања Бригаде постављен за командира вода, а Мирко за командира одјељења у 1. чети IV батаљона, и у овој Чети остали су све до њихове јуначке смрти половином новембра 1944. године.

У свим борбама које је овај Батаљон водио од Маташева до Грахова, Требиња, Билеће, Чева, Даниловграда и Никшића, Вељко и Мирко су нераздвојни, увијек у првој борбеној линији, и као старјешине и као борци, па чак и бомбаши. Били су примјер млађима и сигурна гаранција за своје предпостављене да ће добијени задатак без икаквог колебања смјело и одважно из-

вршити. Од дана формирања Бригаде био сам стално са њима и добро их познавао, па могу на овом мјесту истаћи неке њихове заједничке особине које су их красиле као борце и старјешине као скојевце, чланове КПЈ и другове. И један и други били су изузетно храбри, пожртвовани, издржљиви, хладнокрвни и скромни. И један и други до краја мотивисани циљевима рата и социјалистичке револуције са безграничном вјером у нашу побједу. Најкраће речено, биле су то стабилне личности на које је њихова команда и организација КПЈ са сигурношћу могла да рачуна у свакој, па и најтежој ситуацији.

Јовановић Сава Вељко рођен је у селу Царине — Жупа Никшићка 1918. године у сиромашној сељачкој породици. У свом селу је завршио основну школу и ту продужио своје дјетињство, јер није могао даље да се школује. Рано је почео да се бави сточарством и земљорадњом и да на себе прима доста тешке задатке у помагању својих родитеља. Под утицајем КПЈ и СКОЈ-а у његовом крају, рано се опредијелио и пришао напредној омладини, а у 13-јулском устанку ступио у 3. батаљон Никшићког партизанског одреда. У овом Батаљону остао је све до повлачења наших снага за Босну, марта 1942. године. У то вријеме остао је на терену, као и многи омладинци и скојевци, али је и даље продужио да активно сарађује са илегалним партијско-политичким радницима на терену Жупе Никшићке, као омладинац и скојевац. У другој половини 1943. године, поново се формира Никшићки партизански одред и Вељко ступа у њега. Из наведених података види се да је у VI бригаду дошао као искусни борац, те није случајно што је приликом формирања Бригаде одмах постављен за командира вода.

Вељко је био врло веселе природе, стално расположен и насмијан, али при добијању задатака и издавању наређења врло одлучан и озбиљан. У извршавању борбених задатака имао је такта и ратне вјештине, строго водио рачуна да задатак изврши са што мање губитака, због чега је подједнако вољен и цијењен, како од стране бораца, тако и од претпостављених. У Батаљону је дошао као члан СКОЈ-а, а већ почетком 1944. године примљен је у КПЈ.

Бојић Мирко је млађи од Вељка 5. година. Он је рођен У селу Бојићи, Горња Морача, 1923. године. Његов отац Новак и мајка Милосава изродили су 4 сина и 4 кћерке, што је породицу чинило врло бројном. Врлетна Морача је оскудна за људске потребе, па је овакву бројну породицу било тешко издржавати. Мирко је, такође, завршио основну школу у Драговића Пољу, која му је била доста удаљена, а о даљем школовању није могло бити ни говора. Као најстарији син, односио прва радост у кући,

• истовремено био и прва помоћ оцу и мајци у издржавању °подизању млађе браће и сестара. Он је највише осјетио све *егобе сиромашног сељачког живота. Био је неуморан радник, па се читава породица, нарочито браћа и сестре, према њему односила са великим поштовањем. Практично, Мирко није имао дјетињства, јер је у младим годинама примио на себе доста тешке дородичне обавезе, што је знатно утицало на његово формирање као човјека.

у VI Бригаду Мирко је дошао као добровољац, али и огранизовано из омладинске организације. Врло брзо је примљен у организацију СКОЈ-а, а већ првом половином 1944. године и у КПЈ. По много чему се разликовао од његових вршњака — омладинаца који су дошли са њим у IV батаљон. Ја сам се дивио откуд код једног младића са још непуних 20 година толико озбиљности, толико сигурности у себе, толико такта са људима и моћи прилагођавања врло тешким условима живота. Кратко речено, згодан момак, физички здрав и способан, примјерних карактерних особина, једна благородна душа која јб врло брзо освајала симпатије бораца и старјешина јединице у којој се он борио. Он је већ половином 1944. године са духшости командира одјељења постављен за командира вода, и био је један од најмлађих руководилаца његовог ранга у Батаљону.

Ако се има у виду њихово заједничко социјално поријекло и традиционално насљеђе њихових породица у којима је част и слобода била изнад свега, онда није ни чудо што су они имали низ заједничких особина које су их красиле као људе, борце и старјешине.

Погинули су у једном тешком окршају које је водила VI бригада са њемачким јединицама које су покушавале да се пробију од Подгорице преко Даниловграда у правцу Никшића.

Прва чета 4. батаљона Шесте бригаде, 12. новембра 1944. године, посјела је положај на десној обали ријаке Зете, са предњим крајем одбране између села Горњи и Доњи Фрутак код Даниловграда. Командир чете био је предрати учитељ и резервни официр Милутин Мићановић, а његов замјеник Вељко Јовановић, комесар чете Радун Мићковић, ђак Подгоричке гимназије, а његов помоћник Мирко Бољевић из Зете, предратни члан КПЈ. Напад Њемаца на положај ове чете почео је 12. новембра негдје око 17 часова, и тај први окршај трајао је пуна три сата. Ова Чета налазила се на тежишту одбране Батаљона, а сви чланови Команде у првој борбеној линији. Њемци су уз подршку снажне артиљеријске и минобацачке ватре јуришали на положај Чете, а Чета је водила тзв. активну одбрану у току свих 12 дана и 12 ноћи, што значи, да је поред упорне одбране често прелазила у мање противнападе и наносила непријатељу тешке губитке. У

једном таквом противнападу 16. новембра Вељко је смртно погођен у главу. Давао је знаке живота, али је на носилима, од Фрутка за Дреновштицу, гдје је била Бригадна болница, издахнуо. Штаб 4. батаљона је одмах на мјесто Вељка Јовановића за замјеника командира 1. чете поставио дотадашњег командира вода Мирка Бојића, свега 5 дана је био на тој дужности, а већ 21. новембра и он смртно погођен непријатељским куршумом у главу, на мјесту је остао мртав. То је био један од најжешћих напада Њемаца, гдје се борба водила тако рећи прса у прса. Мирко је сахрањен на мјесту гдје је погинуо, а касније су његови посмртни остаци пренесени у његово родно мјесто.

Ето, у таквој борби коју је Чета водила 12 дана и 12 ноћи, против бројчано и технички надмоћнијег непријатеља, у којој се предњи крај Чете није помијерао уназад, погинули су Вељко и Мирко. Они су таквој чврстој одбрани дали знатан допринос. Због тога је њихова смрт значила велики губитак и изазвала велико жаљење, не само у њиховој Чети, него у читавом Батаљону.

Стван ВУЈОШЕВИЋ

И ТО СЕ ДОГАЂАЛО

Новембарски дани 1944. године. Паклена борба на Обадовом бријегу. Њемци надиру свом снагом, али су ипак заустављени Прићи који метар ближе Њемцима, драгоцјено је. Прецизни њемачки снајперисти вребају жртве.

Божо Кнежевић, борац, 3. чете, младић из Пиве, осмотрио је неких десетак метара напријед добар камен за заклон и бољи преглед. Договор је са друговима да први крене напријед, и одмах скаче ка одабраном камену. Одједном када је пришао близу, иза одабраног камена помаља се шљем и Њемац који иуца у Божа. Видјевши да је Божо пао, другови бомбама убијају Њемца и пребацују се напријед. Мало потом устаје Божо и пипа себе. Не може да вјерује да га је Њемац промашио са непуних десет метара.

И није га промашио. Погодио га ,је тачно у средину енглеске бомбе која му је о опасачу висила на стомаку. Он је пао, јер му је бомба од удара зрна у њу притисла стомак и избила зрак.

Недозвољен боксерски ударац. Остао је доказ, половина бомбе и даље му је висила о опасачу, а доња половина са упаљачем је отпала.

Чувао је Болсо ту половиину бомбе, „да би њоме крцао љешнике ако се врати у Пиву", како је волио да каже.

Давид ПЕЈОВИЋ

НАШ ДРУГ — ЧИКА САВО
(најстарији борац наше Бригаде)

Чика Саво — како смо га ми, млађи, ословљавали — пао је, као борац наше Бригаде, у раним јутарњим часовима 25. Новембра 1944. године, у борби са Њемцима у селу Ржиштћ, испод планине Гарча, општина Даниловград. Имао је тада пуних 59 година.

Ријеч је о Саву Р. Марковићу из села Бубрешка — бивша општина кочанока, срез никшићки.

Мада је у нашој Бригади био кратко вријеме, сви борци нашег 1. батаљона и велики број бораца осталих батаљона наше Бригаде знали су га по томе, што није узмицао пред тешкоћама и опасностима, него је ступао раме уз раме са борцима који су били и по три пута млађи од њега. Учествовао је у евим борбама које је у том периоду водила 3. чета 1. батаљона, са којом је највише био, испољавајући изузетну личну храброст и вјештину старог ратника. То је у нама још више јачало борбени елан. Осим тога, Чика Саво нас је везивао топлим, очинеким односом према нама, причама о данима које је провео у Италији на робији, о сусрету са другом Титом на Вису итд.

Сјећања на Чика Сава потичу још из дана моје најраније младости, негдје од 1938. године, када је из Аргентине, гдје је био на раду око 10 година, поново дошао да лшви у свом селу Бубрешку. Касније, све до јулског уетанка 1941. — као ђак Никшићке гимназије— чашће сам га виђао. Увијек сам се радовао сусретима са њим, јер је знао да ми прође и разговара са мном као са едраслим човјеком, што ми је импоновало.

Наш друг Чика Саво, ношен снажним, исконеким осјећањем Да је слобода највећа вриједност, опредијелио се за НОП 1941. године, када су се на нашем терену јавиле прве акције парти-

занских јединица. Он је тих дана осјећао немир. Схватио је да није вријеме за безбрижан живот, већ да треба ступати у акцију. Није се дао заварати причама да су борбу отпочели необуздани, пропали студенти и ђаци. Желио је лично да се увјери ко води борбу против окупатора. Ступио је у контакт са појединцима из своје генејрације из никшићког среза и са Окружним комитетом КПЈ за округ Никшић, да би о свему стекао праву слику. Када се вратио кући, сазвао је најближе рођаке ради дошвора о односу према устаницима. Након овог састанка, под оружјем на страни партизана било је око 30 бораца из братства Марковића, укључујући и некотико млађих, који су већ били активни чланови СКОЈ-а.

Чика Саво је, од формирања Општинског НО бивше кочанске општине, октобра 1941. године, изабран за потпредсједника тог Одбора и предсједника његове судске секције, гдје је активно радио све до краја јуна 1942. године. Тада су наше снаге одступиле за Босну, а активност одбора морала је престати, да би каеније — 1943. поново била обновљена.

Чика Саво је тих дана прихватио предлог команданта Никшићког Народно-ослободилачког партизанског одреда Саве Ковачевића — са којим се упознао и спријатељио у децембру 1941. године, у току борби са Италијанима на Црквицама и Грахову — да не иде са оперативним јединицама, већ да остане на терену, како би дјеловао у позадини. Међутим, његова активност у тим условима била је кратка, јер је убрзо ухапшен. Око два мјесеца се налазио под истрагом у Никшићком затвору, а затим је предат италијанском Ратном војном суду на Цетињу. Маја 1943. године осуђен је на 24 године робије, послије чега је упућен на издржавање казне у Итилију.

Почетком јуна 1944. године успио је да изђе из затвора и да преко Трста и Сушака ступи у контакт са јединицама НОВ и ПОЈ, негдје на територији Горског Котара. У јулу 1944. шдине стигао је на Вис, гдје се тада налазио Врховни штаб НОВ и ПОЈ. Тамо је пронашао свог пријатеља и комшију Марка Вујачића, подпредсједника АВНОЈ-а, који му је омогућио да разговара са другом Титом. Чика Саво нам је причао да му је друг Тито у току разговора савјетовао да отпутује за Црну Гору и да се укључи у органе власти, што је он и прихватио. Првим авионом са Виса преко Барија отпутовао је за Гацко, а одатле за Никшић, гдје је стигао крајем септембра 1944. године. Пошто је неколико дана остао са породицом, јавио се другу Војину Николићу, свом пријатељу и познанику из устаничких дана 1941. који је тада био политички комесар II ударног корпуса са сједиштем у Никшићу.

Припремајући се за писање ових редова, састао сам се, априла 1983. године са другом Војом Николићем, чланом Савјета

федерације, у жељи да од њега непосредно чујем нешто више о Чика Саву као одборнику наше нове власти из 1941. и 1942. године, а посебно о томе како је упућен у VI Црногорску ударну бригаду. Друг Војо ми је испричао да је, неколико дана пошто се Штаб П Ударног корпуса смјестио у ослобођеном Никшићу, код њега дошао Чика Саво.

Ја сам — каже друг Војо — већ био обавијештен да је стигао кући из заробљеништЕа. Дуго смо о свему причали, али када се поставило питање што он сада треба да ради, ја сам му, без двоумљења, предложио да се одмах укључи у органе власти. Он је, међутим, иноистирао да иде у оперативну јединицу, али пошто сам био упоран да му то (с обзиром на његове године) нећемо дозволити, тражио је да му одобрим да оде на 10 дана да посјети сина Душана, који се тада налазио у 1. батаљону VI црногорске ударне бригаде. Ја сам се с тим сложио, не слутећи да се он неће држати договора. Остао је у Бригади око 2 мјесеца, све до погибије. Када сам чуо да је погинуо, поред тога што ми га је било жао као човјека и што сам његову погибију доживио као губитак једног од најсвјетлијех ликова његове генерације из редова угледних домаћина, сељака, из нашег среза, дуго сам прекоријевао сам себе што сам му дозволио да иде у Бригаду, чак и под условом да се врати за 10 дана. Чини ми се, да ме тада. послушао, доживио би слободу којој се толико радовао и за коју је све жртвовао — каже друг Војо.

Ово су само цртице из Чика Савовог живота, из његовог односа према НОП-у до ступања у редове бораца наше Бригаде, гдје је и завршио свој животни пут.

Пошто сам од октобра 1944. до јануара 1945. био курир у штабу VI бригаде, још ми је у свежем сјећању суерет са њим у Штабу Бригаде на положају у селу Дреновштица. Пошто је и мени и другговима из Штаба Бригаде рекао да иде у 1. батаљон да посјети сина Душана, детаљно сам му објаонио куда треба да се креће до Штаба 1. батаљона, који се тада налазио код Вирпазара. Када је тамо дошао, није желио да се врати, већ се одмах укључио у борбене акције које је Батаљон из дана у дан непрекидно водио. Осим тога, изгледа да је сазнао да предстоји борба за ослобођење Цетиња, па се код старог ратника из балканских ратова, ратника и командира вода из тзв. аустријског рата, (I свјетски рат) — учесника у борбама против италијанских окупатора децембра 1941. на Црквицама и на Моштаничкој главици код Никшића, јавила неодољива жеља да се непосредно бори за ослобођење Цетиња — града у коме је, нешто више од годину и по дана прије тога, био осуђен на 24 године робије.

Напад на Цетиње изведен је ноћу између 6. и 7. новембра 1944. године, у садејству са X црногорском бригадом. На жалост,

Цетиње није ослобођено у том нападу, него неколико дана касније. Наш 1. батаљон наступао је из правца Ријеке Црнојевића, лијево и десно од цесте, више са сјеверне стране, која је готово сва саздана од љутог и голог крша, исплетена са по неколико редова бодљикаве жице. Након нашег првог снажног напада, Њемци су напустили своје положаје, остављајући за собом велику количину оружја и другог ратног материјала. Негдје око пола ноћи борци нашег 1. батаљона заузели су цетињску болницу „Данило I" и нашли се на улицама града. Међу барцима који су тако храбро и са заносом јуришали, ношени неодољивом жељом да баш они буду ослободиоци ове старе црногорске, славом овјенчане престонице, био је и Чика Саво. Није тешко претпоставити на каквим крилима је те ноћи летио овај жездесетогодишњак улицама Цетиња и како је био разочаран кад је издато наређење да се наш Батаљон повлачи.

Чика Саво је након овог неуспјешног напада на Цетиње остао са 3. четом 1. батаљона и учествовао у борбама које је она водила у Љешанској нахији, Загреди, Загарачу и на Ржишту, гдје је и погинуо.

Од другова из 3. чете 1. батаљона, одмах сам добио потпуно обавјештење како је гогинуо, па ћу покушати да то сада реконструишем. Наиме, непосредно уочи напада 3. чете на село Ржиште, који је изведен по кишовитој ноћи између 24. и 25. новембра, комесар чете Обрад Ђурђић сматрао је да Чика Саво не треба те ноћи да иде у борбу, па га је наговорио да остане код Четне коморе, уз објашњење да Чета иде само у извиђање. Чика Саво ја такво обавјештење прихватио. Међутим, када је негдје испред зоре чуо да се води борба, кренуо је да тражи Чету у правцу села Ржишта. Дошао је близу положаја и почео дозивати да би успоставио контакт. Како је због нове енглеске униформе, кишне кабанице и комплетне опреме коју је добио на Вису био лако уочљив, њемачки снајперисти су га засули ватром. Он је једно вријеме вјешто избјегавао, пребацујући се из једног у други заклон отварајући стално ватру из свог аутомата. Али, у једном заклону није измакао неком њемачком нишанџији. Био је погођен у грло и зрно је кроз вратне пршљене изашло напоље, тако да је на мјесту остао мртав.

Његово дозивање другова из Чете, прескакање из заклона у заклон и сам моменат када је био погођен најнепосредније је могао да види наш саборац друг Јоже Цигланечки, који је тог момента са положаја водио неке разговоре са Њемцима, на њемачком језику, позивајући их да се предају. Они су му одговорили да од предаје нема ништа и да су им малочас убили команданта, кога су прелознали по енглеској униформи и машинци.

Тако је Јоже међу првима сазнао да је наш друг Чика Саво завршио своје ратовање.

Истог дана погинуо је и наш неустрашиви пушкомитраљезац Милан Благојевић, па су он и Чика Саво сјутрадан сахрањени, један поред другог, на једном пољанчету у селу Рхсишту, уз еве војне почасти и пригодне говоре. Чика Савове кости су првом половином 1946. године пренесене и сахрањене у породичној гробници у Рићанима, такође уз високе војне почаети и говоре које су одржали пуковник Ђоко Павићевић (најстарији партизан — Југославије) у име ЈН армије и Андрија Јокић .— у име народне власти.

Убрзо након погибије, Чика Савова породица је добила његов Орден за храброст, којим је одликован на предлог Штаба VI црногорске ударне бригаде. На мјесту гдје је погинуо подигнута је спомен-плоча, која истовремено представља и успомену на један од најтежих окршаја које је тих дана водио наш 1. батаљон са Њемцима. Ту спомен плочу данас, са великим похптовањем, чувају сељаци села Ржишта. Око ње намјеравају да подигну ново сеоско гробље.

Никола СУБОТИЋ

ВРАНОВИ НЕ Ј1ЕТЕ ВИШЕ

Враћали смо се из Црмничке нахије. На Сутораману смо оставили Тодора Ивановића. Сахранили смо га у мало посне земље, на брзину. У оку још суза.

Ни упадом у Цетиње нијеемо могли да се похвалимо. Њемац се жилаво бранио. Убјеђује нас, непријатељ, да му није до умирања, барем не овдје — на црногорском камену.

Крај четрдесет четврте. Вијек двадесети. Смрт вреба иза сваке чуке, иза грма, камена, шибљике. Рат траје свом жестином. Главе падају сваки дан, сваку ноћ; јутром, с вечера, у пола дана или ноћи — не бира смрт мјесто, вријеме, живот. У бјелопавлићкој долини стигли Њемци са свих страна. Рачунице зборе: десетак хиљада фашистичких пушака . . .

Бригада се претоврила у међу: спријечити непријатеља да се пробије ка Никшићу, уз Пјешивце . . .

Десетина, самљевена умором и прикривеном тугом за изгубљеним друговима једва корача; миче ногу мимо ногу — као да иде на гробље. Комесар чете увијек уз прву десетину. Десетина

•састављена од десетак голобрадих ратника који су више вични „клису" или „крпењачи" него рату. „Шарац" нам друг.

Идемо стрмином од пута, преко Загреде ка Ржишту, ка Доду Пјешивачком. Њемац се нс смије докопати Ржишта. Ако то постигне — Обадов бријег је његов. Одавде лако удара на Пјешивце. Из Пјешиваца још лакше на Пандурицу, а онда без „добројутро" — право у Никшић. Неће, куне се Бригада.

Десетина кораче на челу чете. Чета на челу Првог батаљона. Шеста бригада — раширила се око Даниловграда — као да јој је сваки камен дједовина. Са дједовинама не чинимо конат јутрос.

Врлет у подножју Гарча — и за козе вратоломија. Опанци „прогледали", Суторман је био далеко. Опута на опанцима изневјерила. „Шарац" се усјекао у раме. И глава отежала. Сандуци муниција отегли руке. Мијењамо се у ношењу терета. И комесар је у низу смјењивања. Једемо на брзину, у кратким предасима марша и у заклонима борбе. Мука живјети. Ником се не мре данас, на самом крају рата. Остављамо хумке иза себе, сијемо их по камењару, земља штедра и не да се ни покопу.

Комесар не пристиже, повуче за руку: „Дај", рече и скиде ми „шарац" са рамена. Даде ми његов „шмајсер". Све ми тешко, чак и опанци.

„Дјеца", дода комееар и пређе на чело дееетине. Ријеч се изгуби у камењару. „Стани!" шапну комесар и гурну ме руком устрану. Има људи који виде оно што многи не примјећују, не наслућују. Ухвати ме грозница од призора.

На педесетак корака испред нас — Њемац до Њемца. Цијела пољана Њемаца. На десетак корака — њемачки војник допола наг, гледа се у огледалу објешеном на јасенову кукицу, брије се, дотјерује ... Поред њега „шарац", пропео се на обије ноге, зјапи ка нама — смрди на смрт.

На превоју смо, дееетина и Њемац који се брије. Са врха превоја пуца кратак видик до сљедеће главице. Присоје — окићено зеленим одорама. Има их, брат брату кад би контао — стотинак, можда и двије стотине. Још једном жмарци захватише тијело. Чета подаље од нас. Не чује се и не види. „Добро је ако нае није видио у огледалу", рече комесар, и дода: „Мали, брзо натраг, до Чете, до Батаљона. Нека заобиђу Гарчем ... Ти, нижи реденике. Колико има? Аха? Аха! Двије кутије. Добро је. Хиљаду метака. Нижи и не зазјавај! Као да никад нијеси видио голог Њемца".

Спајам реденике: педесет за педесет, педесет за стотину, педесет за сто педесет . . . Прсти подрхтавају. Говоримо погледима и прстима. Ријечи се заледиле у грлу. Зелено-сиве униформе

мирују. Доручак им, или предручак — ужина, по берлинском времену, или по наредби -— свеједно. Комесар држи на нишан оног што се избријава. Њемац ломи чоколаду. Грицка је са уживањем. Десетина је синоћ вечерала скроба, неслана, са доста јечма . • • Секунди се претворили у вјечност. Вријеме умрло, окаменило се, залутало Гарчем и поломило ноге у јамама, безглаво. Комесар опсова. „Иду ли, бога му?"

Чета заобилази превој. И присоје заобилази. За њом још једна Друга чета. Батаљон се претворио у земљу. Није звечарка, не чује се њено мицање. Моји дланови мокри. Зној цури низ чело, преко обрвица, низ лице и увлачи се у њедра. Фањела пријења за голу кожу. Кошуље да ће бог. Њемац грицка чоколаду, са уживањем. Стотинак Њемаца чини то исто, у присоју црногорског камењара. Не мари за нае, или се узјогунио па не хаје за рат — побјеђује годинама.

Између двије главице мала њивица. Долиница, заштићена од пута с међом. Козе је прескоче кад им затреба. Ових година, ратних година, нема коза, нема усјева, нема рода. Рађа се смрт, и Њемац, на сваком кораку. Са горње стране пута, оне од Гарча, ониска међа. Изнад ње брањевина. Између те двије међе њемачка сила. Тишина, она гробна, царује. Огласи се празна конзерва: Њемац је одбаци кад се најео . . .

Комесар погледа ка Гарчу. „Ено Крле", рече и додаде „да си по смрт пошао, већ би три пута стигао. Пали!" Њемци се не збунише. Ни онај један, усамљеник на предстражи. Метак за метак. Зуб за зуб — а то ћемо да видимо на крају, кад будемо сводили рачунице.

Гарач је уз нас, с леђа. Данас нам не треба. Доста смо друговали са планинама. Зажељели смо се равнице, ђаде, калдрма, села и градова. Примичемо се, педаљ по педаљ. Авет фашистичка бије огњем смрти — без штедње. Први батаљон клизи низ камењар — без ријечи. Смрт се укотвила између међа, око долинице, у шкрипове.

Ивановић је остао на Суторману. Хумка мала, сиротињска, нема земље за покоп доста. Радоше прићи. Ти си с нама. Не, не лијемо сузе. Не лијемо, кунем ти се. Бијемо, нешто као бој бијемо. Прићи и ти, увијек си био међу првима. Ево комесара и „шарца". Знаш ти њих: кад се удруже — море им до кољена. Поведи другове са собом, све их поведи. Шта ће вам хумке.

„Крле, крећемо!?,, „Јашта би болан не био. Напријед другови! Јуриш!"

Коса на глави узрасте у трен ока. Ледени зној се сави око тијела и око срца. У срцу нешто топло, и мило. Ноге лако носе тијело. Чело се разведри. Смрт заигра у коло смрти, у своје коло.

Њемац истрчао на џаду смрти. Сије он, смрт сије, ми копамо посијано. Ко истраје дуже Један трен — побједшж је за сва времена. Њемац се усправио, испрсио — туче нештедимице. Ми партизани не жури нам се. На својој смо земљи. Није много благородна, али — наша је, рачунамо, са ње нећемо никуда.

Иво води вод. Сиједе влати синоћ бројао по глави — неко му поклонио чешаљ. „У заклон дјецо!" виче Ђођић и, да би себе увјерио да добро командује, додаје: „Иза мене, пост вам ваш"!. Док то говори, сагну се да провјери је ли њемачки официр мртав. „Окитио те Хитлер, чоче, ка да си му женин брат", рече и пође руком да га искрене и у образ му погледа. Њемац—еполеташ, нешто учиње, помјери се, згужва. Мртав, а жив? Иво се отима, чупа руку из официревих удара. Удара и Њемац. „Очина ти оца!" „Шта је Иво?" — упита Шћепановић. „Угризе ме, оца му . ..! Виђи колико заби зубе . .."

Зелено-сиве униформе нема ко да броји. А и шта их бројит, кад их одбројавамо на сваком кораку. Помислих да и задњи Њемац погибе кад неко повика: „Брже другови! Трком!" Погледах у комесара. Он ми додаде „шарца". „Замијени му цијев", рече, „док се мало средим. Избили Њемци на Ржиште.

Овог јутра, подкрај четрдесет четврте, вијека двадесетог, започе жесток бој. Почела је борба на Ржиште. Почетак пун страве, пун неизвјесности. Јутрос смо побиједили, поносни смо и горди. И стрепимо, срцем стријепимо: хоћемо ли бити међа коју Њемац неће прескочит?

Борба за Ржиште, за част Шесте, на Ржиште — тек је почела. То нијесмо знали док. . . Бијаше то подкрај четрдесет четврте, у сам оевит слободе. Смрт је висила на сваком кораку.

Обрен МАРКОВИЋ

ЧУВАЛИ СМО ЦАРЕВ МОСТ А МИСЛИЛИ НА ОБАДОВ БРИЈЕГ

Послије дуготрајних, непрекидних и напорних борби око Грахова и маршева према Никшићу, 3. батаљон је 30. октобра 1944. године дошао у села Доњу и Горњу Повију. Ту смо се пар дана одмарали, сређивали оружје и опрему и мислили на нове, тешке задатке какви су обично постављани пред 3. батаљоном. У

те дане наш 2. и 4. батаљон водили су борбе са Њемцима и четницима око Даниловграда.

Изјутра 8. новембра Милорад Петровић, командир 3. чете, позвао је Сава Килибарду, командира 3. вода и наредио да два одјељења његовог вода припреми за марш и у 12 часова да му се јави за пријем задатка.

Храбри ратник и искусни командир Саво одмах је покупио свој Вод, наредио 2. и 3. одјељењу да се припреме за покрет и борбу. Када смо га питали какав нам задатак предстоји, веоело и шаљиво је одговорио: „. . . Сувише сте радознали, то је строго пов. број тајна . ..!"

У 13 часова одјељења су била постројена. Пошли смо правцем према Царевом мосту. Имали смо задатак да на њему смијенимо обезбјеђење из 4. батаљона и да Мост заштитимо од диверзија и, уколико непријатељ продре према Никшићу, да активирамо постављени експлозив и онеспособимо га за саобраћај. Око 18 часова командир Саво примио је Мост од посаде која га је до тада обезбјеђивала. Брзо смо упознати са дужностима и распоређени на стражарска мјеста. И минери су почели увјежбавати своје дужности. Посао им није био лак. На Мосту је било 12 кућишта са експлозивом. За случај опасности све их је требало, једновремено активирати.

Већ четири дана како смо на Мосту. Одговорно га објезбјеђујемо. Из Никшића нас добро снабдијевају храном и дуваном. Служба коју обављамо није посебно тешка. Ипак, код свих нас немир и осјетна нервоза сваки дан је све присутнија. Први смо пут одвојени од Чете и другова са којима смо доста дуго заједно. Обавијештени смо да је наш Батаљон из села Повије пошао у правцу села Богумиловића. Око Даниловграда чујемо сваки се дан воде борбе. Од како смо пошли из Повије са Четом немамо везе.

Четрнаестог новембра стигле су енглеске инжењерске јединице. Од Требјеее према селу Озринићи ровокопачима су изграђивали положаје за одбрану. И они су на мосту поставили обезбјеђење. Све су то радили да за случај потребе брзо извуку један свој артиљеријски дивизион који је био на ватреним положајима западно од Острога. Своје обезбјеђење на Мосту поставили су зато што нијесу имали повјерења у нае. Истини за вољу, ни ;ми се нијесмо у њих пуно уздали, без обзира што смо били ратни савезници. Били су млади, добро ухрањени и обучени, а до зуба наоружани. Завидјели смо им на оружју. Споразумијевали смо се мимиком: главама, рукама, па и ногама. Наш командир Саво, кршна и тиха делија из Бањана, као да се плшио да нам ти лукави Латини — како их је звао, нешто не подвале, па нас је често упозоравао: „Пазите се добро ових савезника и будите достојанствени партизани!"

Освануо је ведар и прохладан позни јесењи дан, 17. новембра. Од Стубице примицала се колона рањеника на носилима Када су дошли код Моста, пришли смо носилима и нудили их цигаретама и храном. Били су из 2. батаљона. Ни тај дан ништа нијесмо сазнали за нашу Чету. Око 12 часова надлијетали су њемачки авиони. Чим су их видјели енглески војници напустили су стражарска мјеста и остале положаје и склонили се у корито ријеке Зете.

Наредних дана према Даниловграду борбе су биле све жешће. Изјутра, 20. новембра један друг је пошао у село Богмиловиће да успостави везу са Четом и замоли нашег доброг командира Чете да нае смијени. Жељели смо да се и ми потучемо са омрзнутим непријатељима. Нешто конзервиране хране и дувана послали смо друговима на бојиште. Испред мрака сазнали смо да се наш Батаљон брани на Обадовом бријегу и да еоди непрекидне, данонoћне тешке борбе са вишеструко надмоћнијим и опремљенијим непријатељем, али му ни стопе не да напријед. Сјутрадан су пронијели 6 тешко рањених бораца из наше 1. и 2. чете. Рекоше да је 3. чета у резерви Батаљона и да противнападима поправља ситуацију на бојишту Батаљона.

Тај дан је енглеска посада попуњавана муницијом иосталом борбеном опремом. На све емо начине покушали да одобровољимо магационера да нам да свјетлеће муниције за пушкомитраљезе да пошаљемо нашима на положаје. Све је остало узалудно. Пожалили смо се командиру Саву. Послије дужег размишљања рекао нам је: „Вечерас омладинци Никшића у кућама првог села до Моста дају приредбу за енглеске војнике. Близу је складиште са муницијом, па се онаћите. Запазите, када је у питању муниција за тучење непријатеља, све је дозвољено, јер немамо фабрика и складишта. Ипак, не смије се ништа лоше догодити. Ти си ми Зеко одговоран за то!"

План је брзо разерађен. „Идејни" творац био је Нећо Канкараш. Када је приредба почела, њихово обезбјеђење је ослабило. Нећо и још два друга са четири сандука свјетлеће муниције и сандуком ручних бомби брзо су се нашли поред наше стражаре. Још брже је све натоварено на једног коњића и товар је са Нећом одмах упућен Чети на положаје. И сјутрадан смо молили магационера да нам да муниције. Ћутао је, вртио главом и бијесно гледао. Ми смо се правили „Енглези". Увече смо сазнали да су погинули Драшко Крунић, Сретен Вујадиновић и Радојица Поповић. Тужни смо били за нашим храбрим и добрим друговима, а и зато што и ми нијесмо на бојишту.

Двадесет трећег новембра једна црногорска старина пролазила је поред нае на Царевом мосту. Послије уобичајеног поздрава пита: „Ђетићи, чија је оно онако лијепо обучена и наоружана

глска што копа у правцу Озринића?" Када смо му казали ко су
3 шта'р[а]Д[е]> пришао нам је, извадио кутију са дуваном и понудио
и савијемо цигарете, а онда наставио: „Нека их, нека, неће им требати то што раде. Поздравите их и реците да су закаснили. Сами смо се борили четири године. Треба да их обавијестите да наше пролетерске дивизије једним правцем избиле на границу Мађарске и Аустрије, а друге успјешно воде борбе Јадранском обалом према Истри и Словеначком приморју. Ове гадове што су 10Ш ту у долини Подгорице уништићемо у ове црногорске планине и неће дуго давати отпор. Приупитајте их ђе су били да нам помогну на Сутјесци, Неревти, Козари и другим мјестима широм Југославије? Сада су дошли, а сјутра ће причати да су нас ослободили".

Очито бијесан на савезнике, старина се поздрави са нама и упути у правцу села Широке Улице. Био је у праву. Све успјехе које је постизала 6. црногорска ударна бригада сјеверно од Даниловграда, Енглези су преко јавних гласила приписивали њиховом артиљеријском дивизиону који је подржавао одбрану Бригаде. Када је за то обавијештен, друг Тито је одмах наредио. да се тај дивизион' хитно врати за Никшић*). Жалио сам што нијесам знао гдје је наша старина да му ово испричам.

Други дан били смо у заклонима на Обадовом брijегу, срeКни што смо се иако доста касно поново нашли у својој проријеђеној Чети.

Лазар ЗЕЧЕВИЋ

ХУМКЕ

Док су им мисли и погледи лутали некуд преко црних каменик брегова, који су се свуда око нас множили, са размаком од неколико корака један од другога, иопрекиданом заводљивом стазом, испод грбаве ивице Обадовог брijега ишла је колона људи —• бораца. Лица су им била одвише мрка, од дугог ратовања препланула, а живахне очи носиле су у себи неугасиви огањ борбе који се већ четири године разгоријевао у срцима бораца једног непокорног народа.

Као и увијек, на челу колоне био је човјек изразита лица н уваженог изгледа. Имао је снажан и поноОит стас, широка и

***) Тај Дивизион се одмах повукао послије прво ватре којом** га **је** °сула њемачка аргиљерија из Косовог луга.

овална рамена до којих се спуштала мрка гргураста коса као гавранова крила: то је био комесар чете, Вујадиновић Срето.

Док ое колона полако клатила кроз суморни вео јесењег дана, прозодије тмастих облака у покрету често су постављале и смјешивале своје маглене страже по овећим бреговима. Уз то су одозго, са Ораног налијетала крда вјетрова, лудо пожурујући да престигну колону, запињући невидљивим удовима о камење и ниско закржљало растиње, правећи потом своје беспослене излете далеко у предјеле на лијевој обали ријеке Зете.

Тамо на самом прочељу бријега, свега око два километра далеко према Бјелопавлића равници, одакле се он издваја од своје планинске природе, Чета је дванаест тешких и крвавих дана храбро војевала.

Ту је она смјело развијала своја рањена крила, и у борбеном строју Бригаде, одважно и јуначки са оружјем и грудима својих бораца, на истуреном ратном положају, пред непријатељску силу стала. И дванаест пуних дана, дугих као године, прометејски уз бријег приковану моју чету, непријатељ је, ко зна колико пута дневно, пребројавао топовским канонадама, шарцима и злогласним тромблонкама.

Ти ратни новембарски дани 1944. године били су и сувише тијесни и мргодни. Тмасти и бременити облаци су се непрекидно вукли над поднебљем у својим чврето збијеним фалангама, док је чета спокојно друговала камену и оружју. И нико зацијело није могао видјети те младе људе гдје дане и ноћи столоваху по уклетом прибрежју Обадовог бријега, нико, дакле, осим злокобно око непријатеља, и сунце које ријетко извираше из ниеких облака понекада би их етидљиво погледало.

Док су брда и планине непрекидно силовали мрки облаци и лијене маглуштине, вукући за собом своје дугачке тоге, Илија Илић се заносио мишљу да је тамо, испред бријега, одакле се зачиње питома равница, туђа и неосвојива земља. Дани пролазе, мјесеци и године, а краја нигдје нема завађеним свјетовима. Кораци су се већ затупјели небројеним кружењима каменмтим серпетинама Гарча, које му личаху на боре оронулог старца.

Све док су га таласи борбе овамо занијели у машти је љубоморно чувао непомућену, шкрту и опоро дивљу љепоту својих родних и забитних Роваца. Још када се као безазлено чобанче успињао на окомке пиперских планина с неповјерењем је спуштао погледе доље, у равницу, и она га никада није могла занијети својим чарима. А сада му је изгледала још већа, пространија, и онако овјенчана фатаморганичним предјелима, чинила му се као понор, бездан који га привлачи својим невидљивим нитима.

Она му се потпуно окаменила у погледу, притиокала га као нејкељено бреме, огољела му и осиромашила душу. Кадкада је у магновењу истински доживљавао ону незаборавну пјесму планине у којој се бијаху похраниле струје и вихори, а сувише шрди висови сажели елободу пространства.

Из тог идиличног заноса пренуо се када еу се у нашу војничку колону умијешале сеоске дјевојке, које су биле повијене под теретом муниције коју су носиле на бојшнте. Међу њима је Илија тражио прилику своје љубави. Али ниједна од њих не би му ни приближна слика њеног оличења. Понекад је о њој говорио искрено жалећи да нас увјери у њену особеност, као да је уистину значила етворење праве људске милине.

Али, ето, он већ одавно овдје око равнице учи занат својих предака, занат ратне вјештине, а љубавне згоде су тиме постајале све блеђе успомене. Брзо се сав предавао циљевима на које су га наводиле ратне прилике.

Бројна непријатељока војска, у своме повлачењу из Грчке и Албаније, слегла се била у Бјелопавлића равници, припремајући сву своју оилу да се пробије за Никшиће. Била је то једна веома ћудљива стихија, коју је сачињавала људска маса и убилачка ратна техника, што се кретала ка западу. У долини ријеке Зете, Шеста црногорска бригада је била успјешно затворила правац кретања овом врло агресивном непријатељу. Тај догађај је био, у ствари, она права маратонска битка, у којој је Шеста црногорска крвљу и оружјем својих бораца писала најзначајније странице своје ратне историје. Оваког дана су таласи непријатељских војника, неком својом необичном и безумном тактиком, нападали на наше положаје. Те походе су пратиле грмљавине топова од којих * је земља подрхтавала.

На ратној позорници се сваког дана одигравала једна велика и крвава драма. У њој је једну од главних улога играла наша Друга чета, Трећег батаљона. Крваво коло ратне игре се сваким даном све више заплијетало. Нашем непријатељу смрт је била више наклоњена.

Разуздани непријатељеки јуриши су се ређали и на нашу Чету. Један од њих је био нарочито драматичан и пресудан. Али, у моменту када се он збивао, нијесмо могли осјетити еву његову важност, јер је неизвјеоност потпуно владала нашим мислима и осјећањима.

Дим се свуда још лијено подизао еа бојишта, док је Срето обилазио поједине дјелове своје чете. Једва се кретао по грубој и каменитој природи нашег борбеног положаја, који је лично на раечеречене удове и остатке неког древног града, кога је вријеме већ одавно разурило. Када је прилазио једном провизорно на-

прављеном каменом склоништу, гдје се налазио пушкомитраљезац Илија у једном моменту био је изненађен. Пред бункером је мирно, без икаквог видљивог узбуђења, сједио на камену, веома снажан и големог раста, непријатељски војник. Срето је за тренутак застао и напрегнуто посматрао двије људске прилике, које су једна другој још нијемо очитавале на лицу своју судбину, у с-ред крвавог окршаја.

На Сретову пренераженост и љутњу, због неопрезности и скоро луде храбрости Илијине и његових другова, Илија одговори хладним осмјехом, и погледом му показа заробљеног непријатељског војника.

— Ово је наш Штраус — са закашњењем рече. — Он је СС-овац, борио се на Стаљинграду, каже, у СС дивизији.

— Па изгледа да се тамо добро провео — смијући се, мало одобровољен, рече Срето.

Затим се испитивачки загледа у заробљеника, чије је лице било расточено и скоро унакажено парчетом љутог гвожђа. Али рана је била већ зарасла и обадвије стране ожиљка, набрекле од дебљине тијела, још више су истицале бору усјечену као корито.

Висок, пресамићен непријатељски солдат је сједио на камену и с времена на вријеме би бацао погледе на нас. У гротекскном лику овог људског створења очигледно се истицала нека анимална равнодушност.

Наједаред се Илија примаче к њему и зарони му руке у џепове, повади тромблонке које је у њима био уокладиштио, заједно с комадима хљеба и једном бусолом.

— Ах, ово ми је модерна војска — рече Илија. — Изгледа да су се на ниоко спуштили. Узе једну тромблонку, стИште је у руци и најзад замахну њоме, као да је желио снахшо ударити непријатељског војника. Војник је нешто говорио неразумљивим, туђим језиком и на крају понављао:

— Штраус... Штраус.

— А, Штраус? Изгледа да је од славне породице — иронично рече Срето, окрећући се према Илији — Да зна српски причао би нам нешто о музици.

— Па какве везе он има са музиком — помало наивно рече Илија. Он је војник, а прије ко зна чиме се занимао.

— Какве везе. . . А Штрауси.. . зар нијеои чуо за њих? За њих цио свијет зна. Можда им је то неки рођак.. .

— Рођак.. . хм, да је њихов рођак био би можда неки војсковођа, а он...

Затим Илија одагна прстима руке капу далеко на потиљак, откину парче од овоје искрзане кошуље и лаким покретима брисао је капље росе по глаткој свјетлуцавој површини свога оружја.

Заробљени непријатељоки војник је одмах спроведен у Команду Батаљона. При одласку Илија га је дуго пратио погледом, и чинило му се да му је однио собом неку драгоцјену вриједноет коју никада неће вратити.

За то се први пут наљути на Срета. У помало видљивим знацима срџбе брзо се повлачио у себе. Ћутао је. У глави га је прогонила мисао: Зашто сам му опростио? Зашто? ... Хтио ме је преварити. . . Мој је живот хтио. . . Дрско и подло се, као грабљива звијер, прикрадао. . . Бацио се на мене. . . Али је постао мој плијен. Требао је добит своје...

Тада је миелио само о томе, а у души му се брзо мијењала слика живота. Први пут је увиђао да у свом ратничком искушењу није имао сабране све могуће незгоде, недаће и ненадне ратне судбине. Уз неко нејасно осјећање страха, који му се послије свега тога јављао, замишљао је себе мртва и прегажена: тако је то могло бити, а затим је у живој представи видио и замах каме и душевно пиће убице у смрти побијеђеног. Срдио се на влагу која је падала на подухле и одрвењеле руке, на лице и у кости се упијала. Али, изнад свега тога у свијести му је стајало, и никако га није ни за тренутак напуштало, оно — зашто!?

Тешки и влажни облаци су тих дана насељавали у тијелу неку тупу, мртвопијану хладноћу. Од ње нас је сваке ноћи, које смо проводили на бојишту под отвореним небом, епопадао тежак и мучан сан, који је као проклество прожимао душу, од чега се глава клатила и ударала о кољена. Јасно се осјећало како човјек у тим приликама постаје уклети роб његов.

А посљедња ноћ била је нарочито плачљива, набрекла од влаге, језива и пуна јада. Онако тешка и мрачна притискала је бојиште, засједала нам у погледу и охоло нам наметала њену ружну боју и природу. Узалуд гледам око себе: тмине ми поглед занијеле и вид затомиле. Осјећам као да се гибам на вртешци валова који ее утркују некуд као помамни вранци.

Тама је била у потпуности сјединила небо и земљу, а у утупјелим чулима лежао је удаљени мир, који се послије вишедневне борбе дубоко доживљавао. Кишна и прохладна ноћ је окивала душу и тијело. Наједаред извукох руку испод уздрхталог тијела и покушах је узнијети до очију не бих ли трењем сан одагнао. Она ми се клатила, и чинило ми се да је била неприро-Дно издужена. Од првог покрета њоме крв поче да путује. То осјетих по трновитом болу, али не дође до краја прстију. У том моменту се доојетих и позвах у свијести другу руку за помоћ и оживљавање. Повукох је а она умртвјела и изгубљена у гомили тијела мојих другова, полускамењених леденим дахом.

Танка нит зоре се увлачила између ноћи и дана када кроз полусан осјетих потрес, а затим мељавину и претакање камења по положају моје Чете. Уз то се јасно видјело како су се огњене кугле из брзометних топова легле доље, у равници, сикћући и гнијездећи се око нае. Фосфорно обојена танад су се злокобно клатила и правила чудесне трусове, а небо скамењено у полумраку цијепало се.

Из брдовитог амфитеатра наше гранате су гњевно пропјевале. Танад су се сусретала и укрштала у ваздуху као зли духови. Једна ракета боје вечерњег сунца направи лук у виду дуге, изви се са непријатељске стране и стартова изнад наших глава. У паду се расипала, иза њене јарке боје, боја мрака била је изразито црна.

Кад одагнах сљепоћу и када зора потајно изрони на ратно позорје, сретох погледом мноштво људских прилика које се примицаху к нама као уходе. И гле, куда су се устремила та безумна људска створења! Усправно ходе, примичу се неком помало чудном бојном тактиком, стихијно и пустоловоки тријумфално. Чему им толика ратничка гордост! ? ...

Мноштво непријатељских војника као роботи, уједначеним покретима, приближавало се огњеним дворима моје Чете. Топовоке канонаде су без престанка утирале њихове борбене редо-ᷱве. Али, као да је из земље извирала, непријатељска војска се јатила по прибрежјима, с насиљем се уњедравајући у нашем борбеном упоришту. Пламене бомбе су својим продорним звуцима проламале даљине, ткале и ломиле суморно јутро. Од њих је камен пиштао, стењао и јаукао, а људи су нијемо умирали.

Гомиле облака су се тога дана разилазиле над поднебљем, ишчезавајући у видику, а моја Чета је још једном из својих редова бирала борце за вјечну стражу. С њима је остао и наш храбри комесар Срето.

Пошто воЈСка злогласног команданта Фон Лера тога пута није успјела да оствари свој циљ, упутила се у другом правцу, остављајући мноштво љешева на бојном пољу. Наша рањена и проријеђена Чета, послије борбе, сабирала се у колону. Одлазила је. Мртви еу ћутали, прекривала их је ровита земља. Окрећемо се и посљедњи пут погледима поздрављамо хумке наших ратних другова, које нам изгледаху као неке скрхане судбине. Остављамо оне који су били дио нас, који су заједно са нама чинили једно биће и једну душу.

Колона бораца се постепено губила каменитим перивојима, носећи вјечито наеељене хумке у зеницама својих очију. Ријечи су им тога дана биле понестале, пресахле, само су им погледи

говорили неко нијемо људско ијесништво које се урушавало у коријене људске душе.

.. . Једна сјенка је побожно стајала на висовима Гарча. Лаганим ходом је силазила низ обронке. Тражила је бојиште наше Чете. Ту се дуго струјама опирала, не знам шта је хтјела. Можда је тужјела јунаштво на хумкама погинулих.

(Ова је прича под истим насловом објављена у Никшићким новинама бр. **365. од 14. новембра 1975. године)**

Данило ГАШОВИЋ

НАРОД ХРАНИ ВОЈСКУ НА ГУКОШУ

Повезаност наше НОБ са народом у току рата свакоме је позната. Међутим, многи конкретни детаљи те сарадње и учешћа народа у онабдијевању, обавјештавању, изношењу и спашавању рањеника и друге подршке, па све до непосредног учешћа мјесног становништва у борби никад неће бити исцрпљени. Ја ћу се овдје осврнути само на држање и помоћ народа за вријеме дванаестодневних борби на Гукошу.

Тих новембарских дана Њемци су жестоко нападали наше положаје на лијевој обали ријеке Зете. Борба је вођена свакодневно. Ређали су се напади и противнапади. Артиљеријска ватра Њемаца није готово престајјала. Није се знало да ли је жешћа прије почетка напада или приликом повлачења. Та ватра је често засипала и оближња села иза наших положаја. Зато су сељаци били приморани да са стоком и дјецом побјешу два-три километра у позадину. Тих првих дана осјетио се код њих и страх од продора непријатеља у њихова села. Међутим, послије три дана х<естоких окршаја у којима Нијемци нијесу успјели да се помјере ни за један метар, расположење се нагло промијенило.

Првих дана наше снабдијевање храном било је веома ограничено. Нешто суве хране добијали смо само увече, јер се борба водила преко цијелог дана и доношење и подјела хране на положају није долазила у обзир. Ово утолико прије што није имао ко ни да се бави снабдијевањем хране. Људство из Интендантуре Батаљона и четних економата углавном је било ангажовано на организацији дотура муниције, која је морала да свакодневно стиже на положај.

Наша успјешна одбрана полохсаја првих дана борбе толико је охрабрила сељаке да су стоку и дјецу убрзо повратили својим

кућама. Ми смо морали да их чак опомињемо да их ипак удаља од положаја због могућих губитака од артиљеријоке ватре. Невјероватио је било гледати их и слушати са каквом сигурношћу говоре о нашој одбрани. Они су били сигурни у оно што ми сами нијеемо били, а то је да Њемци неће пробити наше положаје.

Као што сам рекао, онабдијевање храном било је веома отежано. Једног дана наш економ Радован Ђурашковић, не знајући како да нас снадбије храном, зађе по селу Змино и Проаш и каже сељацима како је војска која се тако сјајно бори на изmаку снага, јер нема хране. Неки од сељака просто су га изгрдили што то прије није јавио. Што је чекао? Истог дана народ навали са храном директно на ватрене положаје. Тога дана стигло је више хране него за ранија три дана. Свако је носио што је имао. Иа положај је стизала сланина, сир, кајмак, паприка, смокве, ракија, вино, дуван и разне друге намирнице. Они нијесу чекали ноћ да борба престане него су доносили кад ко испече хљеб и хитали на положај да га врућег донесу. Нико им није одређивао што ће носити ни колико. Пошто нијесмо имали ушто да сипамо вино и ракију кад нам донесу, они су онда нашли два бурила за воду и донијели их на положај. Од тада смо сву ракију сипали у једно а вино у друго буре. Тако смо им ослобађали одмах флаше, ибрике и плетенке у којима су нам доносили пиће да бише имали у чему да нам опет донесу.

Послије тоганаш економ је дигао руке од снабдијевања храном. Цио се посветио дотуру муниције. Само би понекад, реда ради, дошао да види како смо снабдјевени. Наравно, тада би донио и по десетак килограма куваног меса, што би му дошло као неки поклон. Ови људи су просто схватили као своју природну обавезу да нас хране. А хранили су нас заиста онолико и онако како су најбоље могли и умјели. Од тада хране је било у изобиљу. Држали смо је на два мјеста заштићену чаршафима и шаторским крилима. Нико је није чувао, а сваки је борац знао гдје се налази. Сваки је одатле сам узимао колико је и што хтио и када је било могуће да једе. Било је случајева да групица бораца пошаље једног да узме за све њих и донесе хране. И таман кад су почели да једу, Њемци навале на положај. Они оставе храну на камену, па раепале по Њемцима. Кад одбију напад, наставе започето јело.

С обзиром да смо ракије и вина имали на положају увијек по дееетак до двадесет литара, морали смо скренути пажњу борцима да се неко не опије. Ѓо смо учинили само први дан и више за тим нијесмо имали потребе. Сви су они били толико савјесни да се нико ни једном није напио. Пили су само онолико колико им је било довољно, а да се не напију. Пошто су нам се бурад брзо напунила, морали смо упозоравати сељаке да мање доносе. Сли-

СМО их морали упозорити и за осталу храну, посебно за хљеб, који се брзо сушио, поготово што је, углавном, био од кукуруза.

Из овог снабдијевања остао ми је у сјећању један детаљ кош никад нећу заборавити. На положају бијаше мало затишје, ка нама се примиче дјевојчица са торбом на леђима. Није била старија од 12—13 година. Још стотинак метара имаше да стигне до нас кад Њемци отворише артиљеријску ватру. Ми залегосмо, али се одмах сјетиомо девојчице и погледамо тамо, а она потрчала према нама. Ми јој викнемо да легне, а она оклијева, као да се чуди што јој то кажемо. А онда некако невољно леже на мјесту гдје се затекла без икаквог заклона. Ухвати ме неки страх за њену судбину. Скупим храброст и дотрчим до ње. Повучем је у заклон иза једног камена. Онда јој објасним како треба да се чува кад бије артиљерија. А она ми безазлено каже: „Па ја се не бојим кад сте ви ту".

Очигледно је то да она није схватила да је наше присуство само по себи не може заштитити од артиљеријоке ватре. Питам је кога има од породице, а она каже да има само мајку и малог брата. Каже да мајка има посла, па је њу послала да нам донесе врућег хљеба и сланине. Пошто престаде артиљеријска ватра, ја је одатле вратим и кажем јој да пренесе мајци поруку да нам више не шаље храну. А мала се чуди, па каже „зарпто, чико, кад мама каже да је срамота, јер сви носе па и ми морамо". Онда јој ја објасним да ми имамо довољно хране, па да нема потребе да нам и они доносе да је не бисмо бацали. Послије тога она вееело одокакута назад, а мене остави у размишљању. Каква је то љубав према војсци и какав је то понос оироте жене која евоје дијете излаже животиој опасности, само да би нам дотурила храну и да јој неко не би пребацио да није помагала војску као остали сељаци.

Поред снабдијевања храном, ови еељаци су улагали велике напоре за пренос рањеника и пренос муниције до борбених положаја. Све тешке рањенике они су пренијели до Богетића, одакле су транспортовани камионима. Исто тако, са Богетића је транопортована муниција до близу положаја на коњима и магарадима, које су водили старији људи и жене. На око километар од положаја муниција је истоварана *и одатле до положаја ношена на леђима. Иако то није на први поглед велика даљина, то није било лако пренијети. Прво, што су се излагали опасности, а ДРУго, што то нијесу биле мале количине, јер се тих дана трошило много муниције, ручних бомби и мина за мале минобацаче. ^У је био и бацач од 81 мм и друга оружја.

Немогуће је у једном кратком чланку описати све оно што Је овај народ чинио за нас тих дана. Како је стекао и зашто је

оејећао такву оигурност у нашу снагу? Са каквим се пожртвовањем ангажовао да нам омогући успјешну одбрану. Један од 0дборника донио нам је храну и интересује се за нашу одбрану, за снабдијевање храном, муницијом, па и водом. Ја му објасним, а он каже: „Ви се само борите храбро, као и до сада, а наше је 'да вас оа свим обезбјеђујемо. Ви се зато не трееба да бринете.". Иако је од тада прошло четрдесет година, немогуће је заборавити овај дивни и храбри народ који нас је свакодневно бодрио и чинио еве да нам помогне да истрајемо у борби. Надам се да смо и ми учинили све и да нијесмо изневјерили шихова очекивања и њихово повјерење које су имали у нас.

Милорад ЈОВОВИЋ

САНИТЕТ ШЕСТЕ ЦРНОГОРСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Августа мјесеца 1944. године прекомандована сам из Првог батаљона и постављена за референта санитета Бригаде. Дотадашњи референт санитета Рашо Алексић упутио ме у рад санитета, и указао на моје обавезе као референта и упознао ме са референтима санитета батаљона. Одржали смо заједнички састаиак, гдје су биле мени већ познате другарице, јер су скоро сзе биле из IV и V црногорске пролетерске бригаде. Сарадња је одмах отпочела.

Ускоро је дошао и бригадни санитет (као добровољац, мислим да је био са Сицилије) љекар опште праксе, коме, на жалост, нијесам упамтила име. Био је то човјек хуманих осјећања, који није правио разлике између болесног или рањеног борца. Све их је једнако штитио и лијечио. Колико је био привржен нашој борби, стално је мислио како помоћи и што више урадити у својој струци. Сјећам се да је стално мислио како би могао да постане члан КПЈ, па ме је једном приликом упитао како да ту жељу оствари. Ја сам о томе често са њим разговарала. И, заиста, ми смо га примили у Партију; произведен је у чин поручника и одликован Медаљом за храброст. То је тада једино било могуће учинити за његов несебичан доприиос и залагање које је исказао у борби против фашизма. При испуњавању својих дужности понашао се и осјећао као да се налази у својој отаџбини. Послије ослобођења 1945. године отпутовао је за Италију.

При Бригади је постојала Бригадна болница. Управник Болнице била је др Лаура Шпрунг. Једно вријеме Болница се нала-

зила у селу Смрдуша, а послије се селила према потреби и према кретању Бригаде. Ту су се упућивали рањени и болесни борци. Болничко особље је било састављено, претежно, од болничарки које су похађале санитетске курсеве при Болници Приморске оперативне групе. Те су се болничарке стручно оспособљавале тако што су прије подне радиле на превијању и лијечењу, а послије подне училе теоретски дио.

Теоретска питања обухватала су: дужност болничарки и носиоца рањеника, прву помоћ, врсту рана, заустављање крварења, прелом костију, први завој, стерилизацију завојног материјала, болести уопште, а посебно заразне болести и општу хигијену. На тим предавањима могли су се видјети и активисти омладине са терена, који су чешће навраћали код наших рањеника.

Болница је имала поред управника и комесара помоћника комесара. Поред дужности да лијечи и његује рањенике и болеснике, Управа Болнице имала је дужност да описмени све оне који су неписмени. То је у ствари био и партијоки задатак. Зидне новине су истицале живот и рад у Болници. Писало се о подвизима појединих рањеника, како се ко држи при превијању, такође, током лијечења и сл. Писани су чланци од стране особља и рањеника. Писало се о међународној ситуацији, о ситуацији на фронту, о нашој борби итд. Објављивани су чланци и оних који су ту научили да пишу и читају.

Снабдијевање са санитетским материјалом вршено је обично од плијена и од савезничке помоћи. Носила смо сами правили, као и ублаге, наравно, примитивно од два коца и шатороког крила. То су болничарке саме правиле уз помоћ носиоца рањеника.

Задатак Бригадног санитета био је да редовно обилази батаљонске санитете, одржава са њима састанке, указује на пропусте и помаже у раду, распоређује санитетски материјал, води рачуна о штедњи материјала, о хигијени и здравственом стању по батаљонима, смјештају људства, подноси извјештај (обично писмено) руководству Бригаде, тражи помоћ и даје предлоге у вези санитета, предлаже замјену или попуну Бригадног санитета и све што је у вези са санитетским радом.

Може се слободно рећи да су болничарке VI црногорске ударне бригаде обављале своју дужност врло успјешно. То је доказ што су не једном ризиковале свој сопствени живот да би спасиле рањеника, извукле га из окршаја са положаја, пребациле до заклона, превиле и упутиле до батаљонског или бригадног превијалишта. Ране су биле добро обрађене, тако да није било бојазни да ће рана искрварити. Толико су те дјевојке биле оспо-

собљене и пожртвоване у свом послу. Често би казао љекар Италијан да је урађено све како треба.

Уз санитетски материјал обично су имале и флашицу љуте ракије, коју су љубоморно чувале за чишћење рана, јер смо у алкохолу оокудијевали. Тако су те скромне, али врло храбре болничарке у борбама око Никшића, Даниловграда, Ржишта, Обадова бријега, Грахова, Цетиња, Бијелог Поља, Подгорице, обављале свој деликатан задатак у данонођним борбама и издржале тако рећи, немогуће, а да није ниједна поеустала, напустила положај или отказала задатак.

Послије тешких борби при покушају непријатеља да прође од Подгорице према ослобођеном Никшићу новембра 1944. године, када је непријатељ разбијен и заустављен, услиједио је усиљени марш јединица преко Синьавине и Колашина и кроз Санџак за Фочу. Пред полазак одржан је састанак референата санитета батаљона са референтом санитета Бригаде, гдје се разговарало о предстојећем задатку. Указано је да нас на путу може непријатељ изненадити, па зато мора и санитет бити спреман. Подијељен је санитетски материјал по водовима и четама — батаљонима. Водне и четне болничарке носиле су материјал у својим торбама, а резерве су се налазиле у сандуцима, који су ишли уз комору батаљона.Материјал се морао штедјети, јер се никад није знало унапријед кад ће и од куда доћи сљедећи, па су га болничарке брижно пазиле и чувале. Сваки зазој док год траје користиле су, тако што су га прале и откувавале да бише га поново употријебиле. Постојала је нека врста такмичења међу болничаркама коме ће дуже трајати завој, газа, вата, прашак за ране и остали дјелови санитетског материјала. Чим би имали предах на маршу или на положају, болничарке бише прегледале своје санитетске торбе. тако да су увијек биле спремне на задатак. У маршу су ишле уз колону свога вода или чете — батаљона, како би имале увид да неко не изостане коме треба помоћи.

Марш до Фоче је завршен. Смјестила се Бригада, а послије краћег одмора добила је нове задатке. Тако је и санитет добио задатак да смјести Бригадну болницу.

У путу је било нових борби, па и нових рањеника, а усљед напорног пута, хладноће и слабе одјеће и обуће и нових болесника. Болница је смјаштена у пространој згради у центру Града. Баш тада смо добили два љекара — хирурга. Један је био заробљеник — Њемац, а други добровољац Швајцарац. За првог су нам окренули пажњу да га треба контролисати, јер није поуздан, док је Швајцарац провјерен и одан, добровољно је дошао међу југословенске партизане и хоће да се бори против фашизма. И заиста, за оба су били другови у праву. Швајцарац, коме је било

име Марк* (ми га прозвасмо Марко) знао је по неку ријеч срп-ски, па омо се некако опоразумијевали, посебно са бригадним љекаром, док Њемац, име му је било Карло, није знао, или није хтио да зна. Често нас је о његовим намјерама обавјештавао (нијесу биле баш хумане) доктор Марко, па смо морали да интервенишемо и указујемо да то тако не може или не смије. Он је, рецимо, доносио својевољно одлуку да уради ампутацију гдје по мишљењу других љекара не мора бити и сл. Ту је велику улогу одиграо и наш бригадни љекар Италијан. У кратком времену ова два љекара — добровољца су се тако опријатељили да су сваки њихов елободан тренутак проводили заједно, били веома дисциплиновани и хумани, поштовали љекароку етику. То се одражавало на наше рањенике, па кад они уђу међу њима, осјећају се задовољни иако не могу да се са њима попричају, јер се не разумију, али на лицима једног и другог осјећа се ведрина.

Бригада је одмах добила нове борбене задатке и пошла у напад на Горажде. За ову прилику санитет је био спреман. Борба на том еектору је била оштра и тешка, па је било и доста рањеника. Послије указане прве помоћи упућени су у Бригадну болницу у Фочу, гдје су их прихватили љекари, обрадили ране и даље лијечили. Било је доста тешких рањеника, гдје су се љекари морали борити за њихов живот. У многоме су у томе успјели, захваљујући њиховој стручности. У борби на Горажде имали смо већи број погинулих и рањених другова, њих око 40. Међу њима је било и неколико другарица.

Одмах послије поменуте борбе, Бригада је усиљеним маршем пријешла на терен Космета. Рањеници су остали у Фочи, а са њима љекар Њемац — Карло и Швајцарац Марко. Љекар Италијан је пошао са нама. Овај марш је био врло напоран, уз то и јака сува зима, јануар мјесец, а доста бораца лако и слабо обучени, па је дошло до повреда на ногама и доста назеба — прехлада. Сјећам се да смо утрошили сву резерву аспирина и одговарајућих љекова на том путу.

Иа Косову су нас чекали нови задаци. Размјештај по селима, батаљони удаљени један од другога, а Бригадни санитет је омјештен у Пећи. Ту је постојала нека болница, и ми смо је користили за наше потребе, јер смо већ имали нових рањеника и болесника.

Послије извјеоног времена Бригада се сели у Призрен. Тада су већ бољи услови за смјештај, исхрану, хигијену, а и борбе су рјеђе, па је и здравствено стање боље. То је вријеме кад се већ

*** Др Марк Олтрамарио, хирург, био је члан Комунистичке партије Швајцарске.**

могло живјети касарнским животом. Сад се већ осјећала близу слобода, а уз то и носталгија за родним крајем. То се почело јављати код извјеоног броја другарица.

Бригада је била у могућности да оспособљени кадар даје другим новоствореним партизанским јединицама, а у том способном кадру било је и наших другарица. Тако је тада из Призрена пошло неколико другарица за помоћника комесара чете, политичког комесара чете, делегата вода, референта санитета дивизиона, комесара Болнице и сл. Тада је један број другарица пошао на санитетски курс у Скопљу, а многе су се вратиле кући. Многе од њих су се укључиле у разноврсне активности на терену, истрајале и остариле себи егзистенцију, многе формирале породицу, подизале и васпитавале дјецу.

Све у свему VI црногорска ударна бригада може бити поносна што је имала толики и такав кадар другарица, увијек поуздан и сигуран.

Марија-Машица ТАДИЋ

КРВАВА КМША НАД РЖИШТЕМ

Прије неку вече дође Дука код мене, Вели: „напиши нешто за Бригаду, за сјећање." Гледам ја њега, а и он мене. Гледамо се тако, а ја никако да се сјетим Ђолета. Како му име бјеше, презиме. . .? „Свеједно", вели Дука, „напиши да се не сјећаш"... Грдне ли бруке, мислим се ја, заборависмо другове. И имена им заборависмо. Пишемо сјећања на Бригаду, на Први батаљон. „Сјећам се кише на Ржиштима". Сећам се Ђолета, голобрадог младића, вршњака мог, саборца. Сјећам се Ржишта. Али имена и презимена?"

И други сутон на помолу. Њемци нападају, не узмичу. Свака чука, сваки ћувик, свака удолина и неравнина претворена у бункер. Бункери падају један за другим, преко ноћи, дању. Њемци на јуриш освоје наше положаје, ушанче се, озиђу обор себи, уоборе се и меркају преко визира наше главе. Меркају ка Никшићу, нешто меркају. Ми не зиђемо бункере. Чим Њемци сазидају обор око себе, Батаљон јуришем једним сломи Њемце, разруши бункере. . .

Њемци поново на јуриш. Јуришамо и ми. Јуришања се претворила у игру смрти. Бомбе постале као бомбони смрти. Митра-

љези много не користе. Ржиште бог саздао за борбу: прса у прса, за гушу, међу оба ока, цријева по долини. . . Киша ромиња над Ржиштем. Крвава киша.

Авиони изроне иза Пандурице. Брзином копца суноврате се низ Пјешивце, митраљирају Град и око њега. А онда из њихових крила букне ватра, избије дим као из оџака и авион се сруши претворен у пламену буктињу. Стуб дима избије иза Тараша., у Пиперске стране, Косовим лугом. . . У трен ока од енглеског авиона остаде пепео. Мора да енглеоки пилоти нијесу везници Подгорицу. Преораше је из темеља, као Картагу. ..

Котлина Зете, од Подгорице до Доњих Пјешиваца, претвсрена у бојиште. Американци прошле ноћи бомбардоваше Подгорицу. Сравнише је са земљом. У њој, рекоше људи, у часу бомбардовања није био ни сеиз њемачког официра. Убише савезници Подгорицу. Преораше је из темеља, као Картагу. . .

Немамо времена да једемо са казана. Парче умертинова хљеба, гуку качамака, главицу лука дијелимо на четворо, на петоро — залогај не иде низ грло. Воде нема. Киша лије. Налети прамен магле од Гарча и претвори се у кишни облак. Батаљонска комора сврстала се у прве борбене редове. Нема редова, оних борбених, али има Њемаца. Спавамо у јуришима. Предаха нема ни за мало она. Ко заопе стојећи — гдје га покопати? Ко заспе сједећи — бог нека му је на помоћи.

Бога нема.

Спавамо у јуришу.

Сан, глад, жеђ — и киша. И Њемац, прође. Њемац уопоставио живу „џаду" до Даниловграда. Њом се онабдијева, довлачи нове свјеже чете. Ие мари. Ми немамо гдје да се „спојимо". Једино примакли смо се њемачким бункерима и — кад нам нешто мањка „узимамо" из бункера, од Њемаца.

„Немам завоја више", јада се Милица, и додаје да другове мора да превије по сваку цијену. „Крваре", вели. Њемци, они што су орни за борбу — тек пристигли из Града, имају завоја, имају љекова. Цио Први батаљон се претворио у бомбаше и стријелце из првих редова. Дрхти Гарач. Завоја мало. Неко заплака, гласно, син, отац, брат. . . Друг је ближи од свсијих рођака и родовских веза. Срамота није заплакат. Крвари Батаљон.

„Ђоле! Мали Ђоле! То Милица виче. Милица — болничарка. Рана — отвор на излазу кугле шаку да ставиш. . . „За болницу", нареди Крсто. „Ах, добога. Дијете", рече Саво. „Носила!" нареди Комесар.

Болничарка рашири пољаву. Неко донесе двије мотке. Милица уши мотке у ћебе, са двије стране. И преви голобрадог друга — ратника. На лицу му осмијех пун туге. Неће он из чете,

вели. „Са вама ћу другови!" Ћутимо. Кроз ћебе точи крв. То киша, ова киша, ова киша из облака над Ржиштима — крваза.

„Склањајте дјецу из овог пакла", огласи се водник Ђођић. Мерка другове, по лицу их мерка. Сјећа ли се балканоког рата, бугарског. . .? „У бригадну болницу, ћетиња!" тамо га носите, тамо му је лијек, неко рече, за утјеху свима нама. До бригадне болнице — стиже се једино пјешке. Никшић је далеко.

Рањеник у први мах-без тежине, чини се. Опанци се расквасили. Опута покидана, а обувача млатара од ноге до ноге и петља се око чланака. Спотичемо се. Носила се усјекла у рамена. Кожа помодрела; крвари и она. Рамена боле. Ђоле тражи воде. Болничарка рашири длан. Кишне капи ситне. Пјешивачки До је близу или се удаљава из трена у трен. И он узмиче пред најездом Њемаца.

Ђоле тражи воде. Сваки час иште кап, двије. Каменица нема. Испиле их змије. Ноћ царује. Стаза, она козја стаза, нестала у мраку. Прст пред оком да ставимо — нема га. Све ошоравило. Циједе се носила. Киша крвава. Хтједе болничарка да ухвати кап двије на длану, другу усне да покваси. Утроба гори. Воде другови, зове Ђоле. Корачамо заједно са носилима. „Само да му воде нађемо, мало, другарице". „Има, дијете, има. Ево мало варевине".

Болничарка примаче кутлачу блиједим уснама. Лојаница тиња. Ђоле прогута гутљај млијека. У истом трену је повраги, избљува. Варевина крвава. „Ја бих воде", вели рањеник. Домаћица пружи кутлачу воде. Болничарка узе дрвену ожицу, захвати мало воде и принесе је рањенику. Уста примише то мало дара. Не оде низ једњак. Поврати је. . .

„Иду Њемци", рече једна жена, Дољанка, шапну себи у браду. Пет-шест жена, Дољанки, стрепе над рањеником, над нама борцима Шесте, над собом. „Иду Њемци! У Пјешивачком Долу нема „мушке главе. Отишли у рат, у борбу. Није им Косово далеко, на Ржишта".

У припећу сједи старица. Очи се увукле дубоко у главу. Образи — церова кора. Погледа рањеника и заврће главом. Ни јекну а да не проговори. „Уждите свијећу", рече старица. „Језик прегризла!" довикну у црнини убрађена жена. „Копајте гроб", додаде старост. „Свијећу! Ђоле му име?" Није бако. Тако смо га звали. . . међу собом.

Ђоле више не иште воде. Не тражи варевине. Ћути. Ћутимо сви. Жене плачу, наричу,' крадом, у тишини. Цапица удари у камен. Мотика нема шта да разгрне. Камен, камен, камен. .. Још нема дзна. Има Њемаца. . . и смрти има.

„Загрћите и бјежите ђецо!"

Иду Њемци, погански сој! Заузимамо буоију. Одсјај бомбе обасја незагрнути гроб. Земља прекривена ленцуном домаћице. Испод ленцуна — Ђоле. Нешто шушну, неко се спотаче. Пригрлисмо пушке.

То баба пали свијећу. Чува је од тринајестог јула, увијек јој у њедра. Запела — хоће да је ужди ђетићу на гроб. Она кад нешто суми, старост. „Опростите дјецо", рече домаћица и пружи крајачу са млијеком. Нико не пружа руке. Ћутимо. Баба пали свијећу. Жене је придржавају док прилази овјежој хумци. Сагну се, дохвати мало земље испод стопала, баци је на хумку, прекрсти се, клекну на кољена и поче да тужи, нариче, набраја мртве, знане и незнане.

Топови грунуше од Браленовице. Гранате лете високо уз Гарач — планину. Журимо натраг, у Чету у Батаљон. Болничарка носи крваву пољаву. Мотке смо бацили. Киша ромиња. Пољава се циједи. Мора да је киша над Ржжитем крвава.

Ето друже Ђука, ја се тога сјећам, као да је то било јуче. Имена му не знам. У списку нијесам видио. . .

„Историја је оно што је написано", рече Дука, и дода: „Војим се да смо закаснили са сјећањима. Давно бијаше. . . Али, ред је да се и са ове даљине сјетимо другова."

Ред је, мислим, ред је, а мисли далеко отишле, залутале: хтио бих да му име изговорим, пуно име и презиме. Опрости Ђоле...

Обрен МАРКОВИЋ

„УЈЕДЕ МЕ КАО БИЈЕСАН ПАС"

У току борби око Даниловграда 13. до 26. Новембра 1944. године било је не само разних доживљаја, већ и веома необичних призора.

Иво Ђођић, борац 3. чете Првог батаљона 6. црногорске ударне бригаде покушао је да скине пиштољ са погинулог њемачког подофицира, који је потрбушке лежао тешко рањен, а изгледао је мртав. Кад је Иво покушао да га преврне и да му откопча опасач и скине пиштољ, Њемац га је снажно ухватио зубима за палац од руке, тако да га је окоро одгризао. Иво је јако врисну од бола и снажно кундаком ударио полумртвог

Њемца по глави, просуо му мозак, и овај је тек тада ослободио Ивов палац. Због тога је Иво морао да оде у превијалиште, а одатле у болницу, гдје се задржао дуже времена на лијечењу, јер је добио тровање.

Кад се поново вратио у јединицу, причао је како га је ујео Њемац „као бијесан пас".

Радивоје ПЕЈОЕИЋ

БОРБЕ НА ГАРЧУ

Борба на Коравцу (16. и 17. XI 1944)

Њемачке снаге (двије дивизије 21. брдског армијског корпуса), које су се повлачиле из Грчке и Албаније у току новембра 1944. год. правцем: Скадар—Тузи—Подгорица, сконцентрисале су се долином ријеке Зете, на ширем подручју Бјелопавлићке равнице и Даниловграда, са циљем продора у правцу Никшића и даље на сјевер, ради спајања са другим њемачким снагама у рејону Вишеграда.

Припреме и борбе за њихов одлучујући продор на правцу Никшића почеле <су у току 13, 14, и 15. XI 1944. г. Снажном артиљеријоком ватром непријатељ је тукао непрекидно ових дана положаје наших јединица и са мањим снагама вршио притисак и нападе да би открио ватрене тачке и јачину наших снага које бране овај правац. У току 14. XI 1944. год. Њемци су са јачим сна-гама, уз подршку јаке артиљеријоке ватре, извршили напад на положаје 2. батаљона VI бригаде на Коравцу, али су јединице овог Батаљона одлучном одбраном и противујуришима успјеле да одбаце Њемце назад. Исто тако, у нападу на положаје 1. батаљона V црногорске пролетерске бригаде, који су се налазили на лијевој обали ријеке Зете, непријатељ је такође претрпио пораз и био принуђен да одступи назад.

На дан 16. XI 1944. године Њемци су преузели нови општи напад за одлучујући продор са јаким снагама у правцу Никшића, уз подршку снажне артиљеријске ватре, која је сипала ураганску ватру на положаје, које су у рејону Даниловграда држали борци V и VI бригаде и Зетоког НОП одреда. Њихова лијева колона покушала је да овлада падинама Малог и Великог Гарча, наступајућиса правца ријеке Сушице, како би на тај начин обезбиједили свој лијеви бок при продору главних снага према Никшићу. У тим

нападима на десно крило VI бригаде развиле су се најжешће борбе које су вођене на узвишењу Коравац, а који је положај држао и бранио 2. батаљон наше Бригаде. Јединице 2. батаљона давале су огорчен отпор непријатељу, који је дрско нздирао у њихов положај наносећи им знатне губитке. Међутим, како је непријатељ нападао са неколико пута јачим снагама од наших, успио је, уз тешке губитке, да потисне 2. батаљон са овог положаја и овлада узвишењем Коравац, који је за Њемце био важан тактички ослонац за даљи продор на том правцу.

У исто вријеме деона непријатељска колона напала је положаје Првог батаљона V пролетерске бригаде и Зетског НОП одреда, на лијевој обали ријеке Зете, гдје је непријатељ такође успио да потисне наведене јединице и избије до Колашиновића и Слатине, гдје су ове јединице успјеле, уз тешке борбе и губитке, да зауставе даље напредовање непријатеља. Према новонасталој ситуацији, била је јасна намјера непријатеља да се одлучио на извлачење и продор својих дивизија на правцу: Подгорица — Даниловград — Никшић, а с обзиром да је десно и лијево крило наше Бригаде било потиснуто са својих положаја, Штаб Приморске оперативне групе одлучио је да хитно један дио својих јединица пребаци са приморског правца и са њима ојача јединице које бране правац према Никшићу.

У том времену 1. батаљон VI бригаде, тј. послије напада на Цетиња 6/7 XI, налази се на комуникацији Подгорица—Цетиње, са задатком пресијецања исте и спречавања непријатељских покрета у правцу Цетиња, гдје се задржао до 16. XI 44. Међутим, усљед погоршане ситуације на фронту одбраке наше Бригаце у рејону Даниловграда 1. батаљон добија наредбу 17. XI 1944, у виду депеше са потписом Блажа Марковића, да се хитно усиљеним маршем пребаци у састав Бригаде, и повеже са њеним дееним крилом у рејону Доњи Загарач, на Лазаревом Крсту, јер је ово крило угрожено продором Њемаца преко Коравца, са којег су по~ложаја претходног дана потиснули наш 2. батаљон.

У вези извршења новог задатка 1. батаљон је стигао у одређени рејон преко Бандића и Комана истог дана око 11 часова и одмах послије извршеног усиљеног марша, из покрета развио је за напад двије чете у борбени поредак, уз садејство једне теренске чете из Загарча. Ове јединице су успјеле брзо да подиђу у непооредну близину непријатељског положаја и изврше муње-ЕИТИ напад и јуриш на непријатељски положај Коравац. Њемци су давали огорчени отпор, покушавајући да овај положај задрже по цијену великих жртава, али је 1. батаљон успио да непријатељу нанесе тешке губитке и овлада узвишењем Коравац, потискујући непријатеља у правцу ријеке Сушице. Са тиме је само дје-

лимично била отклоњена опасност од непријатељског продора на десно крило наше Бригаде. Ово из разлога што су Њемци у току ове борбе заузели, држали и грчевито бранили једну камениту и природно јаку чуку, звану Владов дуб, на падинама Малог Гарча, која је доминирала околним тереном. Са овог положаја непријатељ је имао повољне тактичке могућности да штити снажном ватром друге њемачке снаге, које су са правца ријеке Сушице вршиле даљи продор у правцу села Загреде и села Ржишта. У том случају непријатељ би се нашао непосредно у бок и позадину фронта наше Бригаде.

Борба код В. Загреде (17. и 18. XI 1944.)

Послије освајања Коравца, 1. бат. се пребацио у с. Загарач, гдје се припремао за пријем и извршење новог борбеног задатка у току сљедеће ноћи, док је на овај положај остала да исти држи и брани Теренска чета Зетског НОП одреда. У међувремену Штаб 1. бат. добија у Доњем Загарчу усмену борбену заповијест од Штаба Бригаде са задатком да у току ноћи 17/18. XI 1944, почетком у 20 часова, нападне Њемце у рејону Мали Гарач и Мала Загреда, а затим да продужи преко Велике Загреде и заузме положаје на Ржиште, с тим да уепостави везу са Трећим батаљоном на Обадовом брijегу. Такође је наглашено да ће Други батаљон одмах наступити и заузети положај у рејону М. Загарач — М. Загреда, (пошто ове положаје очисти Први батаљон од Њемаца), и на тај начин обезбиједи деоно крило Првог батаљона.

Батаљон је истог дана у 20 чаеова извршио покрет одређеним правцем према добијеном задатку, с тим што је 2. чета упућена у претходницу преко сјеверних падина Малог Гарча и Бешина убла у рејону Мала Загреда, са задатком да испита да ли су исту Њемци заузели, јер се није тачно знало до које линије су избили, пошто су у току дана били у покрету на овом правцу, а ооматрањем се није могао утврдити њихов положај због тамне ноћи. Друга чета је опрезно, у борбеном поретку, пришла Малој Загреди и са извиђачким дјеловима ушла у село и утврдила да непријатеља на том рејону нема, о чему је одмах обавијестила Штаб батаљона. (Њемци, који су били упали у М. Загреду продужили су покрет према В. Загреди, непосредно прије доласка 2. чете). Ова чета је продужила покрет напријед у правцу Велике Загреде, не знајући да се њемачка колона креће испред њих у истом правцу. Чета се и даље опрезно кретала са истуреним извиђачким дјеловима, јер није била јасна ситуација у погледу непријатељског продора на овом правцу. Тек кад је Чета стигла у

Велику Загреду, дознала је од неких позадинских бораца да је колона Њемаца непооредно испред њих прошла кроз Велику Запреду и задржала се у близини Свиње главе. Чета се овдја задржала са истуреним дјеловима за обезбеђење у правцу Њемаца.

У том времену главнина Батаљона продужила је покрет правцем за Другом четом. Батаљон је кренуо превојем иза, Малог Гарча и опрезно пријешао преко Мале Загреде, са накнадним испитивањем исте, јер се рачунало да Њемци сваког момента могу да избију у овај рејон. Због то-га кретање Батаљона у току ноћи било је споро, очекујући извјештај од извиђача Друге чете. Када је Батаљон стигао око четири часа на простору Велике Загреде, добија извјештај од извиђача 2. чете да се пред нама на истој стази налази колона Њемаца, и да је заноћила у близини Свиње главе. Ове податке нам је потврдила и једна група бораца Теренске чете, на. коју смо наишли у Великој Загреди, и конкретно иам објаснили на којем се мјесту налазе.

У међувремену, са правца ријеке Сушице избила је друга колона Њемаца, у близини Мале Загреде, прије него је овај рејон заузео наш 2. батаљон, а затим у току ноћи продужила покрет у правцу Велике Загреде, према 1. батаљону. У том моменту наш 1. батаљон се налазио на истом простору и на кратком растојан.у између двије колоне Њемаца, тј. стварно у критичном положају, али то нама није било познато, а такође ни Њемци нису знали да се непосредно између њихове двије колоне налази партизакски батаљон. Они су морали имати међусобну радио везу, па је ова прва њемачка колона, која се налазила испред нас у близини Свиње главе, била сигурна да се за њима креће друга њемачка колона (њихова главнина). Наиме, нијесу могли никако претпостављати да се за њима непосредно креће партизански батаљон, те нам је ово омогућило да наведену колону Њемаца на простору између нас потпуно изненадимо и у нападу брзо савладамо. Посебно истичем и то да нисмо знали, нити имали података о томе да се друга њемачка колона креће директно на истом путу иза нас, јер ^{а смо то знали не би се смјели одлучити да извршимо напад на колону испред на-с.

Пошто је Штаб батаљона обавијештен о положају Њемаца испред нас у близини Свиње главе, одмах је створен план за напад и извршен распоред чета у борбени поредак, са одређеним задацима и иравцима напада. У том распореду јединице Батаљона успијевају прије зоре да непримијетно подиђу непријатељском полол^ају, као и да га опколе скоро са свих страна, тако да Њемци нас нијесу уочили, све док нијесу били засути ватром рафала из нашег оружја. У сами цик зоре, ^када су се Њемци могли добро ви-Дјети, у великим групама на више мјеста, Батаљон је истовремено

са свим четама извршио на њих муњевити и овеобухватни јуриш, отварајући жестоку ватру из аутоматског оружја, са блиског одстојања, и са врло подеоних чука и гребена за борбу. Са овим првим ватреним налетом, Њемци су били потпуно изненађени и многи покошени ватром рафала наших бораца, падајући као снопље на десетине мртвих и рањених, тако да нису имали снаге ни времена да дају ма какав организовани јачи отпор, сем појединаца који су покушавали да отворе ватру.

У сљедећим јуришима, и ватреним налетима храбрих бораца и руководилаца 1. батаљона, за непуних тридесет минута потпуно су били поражени и читава колона Њемаца уништена, сем малог броја који је успио да се провуче и одступи у паничном бјекству у правцу Орје Луке. У току овог окршаја Батаљон је имао само два рањена борца, а, осим уништене њемачке колоне, у руке нам је пало важно и модерно оружје и друга ратна опрема и материјал. Поред тога, претрпјели су огромне губитке у живој сили, које смо утврдили на лицу мјеста. Но то је урађено на брзину, јер смо одмах морали примити борбу са другом колоном Њемаца. Према нашем првобитном бројању, погинуло је 75 Њемаца. Међутим, према исказу једног заробљеног Њемца, тај број је износио 120 погинулих, и то је била комплетна ојачана њемачка чета, упућена у претходницу главнине, друге колоне, која се кретала недалеко иза наших леђа. Затим, око осам часова у јутру док су наши борци бројили погинуле Њемце и прикупљали заплијењено оружје, муницију и другу опрему, добили смо извјештај, преко осматрача наше заштитнице, да се друга њемачка колона убрзано креће преко Велике Загреде, и да брзо може стићи до наших положаја.

У вези новонастале ситуације наређено је командама чета да што прије узму најважније врсте оружја, муниције и друге заплијењене опреме, а затим да се брзо пребаце на нове прихватне положаје у рејону Свиња глава, и на неке подесне гребене изнад пута, на падинама Великог Гарча, са којих ће јединице Батаљона моћи успјешно дати отпор наступајућој новој колони Њемаца.

Тек што су јединице нашег Батаљона изашле са првобитног положаја и заузеле нове положаје, чело њемачке колоне је стигло до мјеста гдје је уништена њихова претходница, с тим што су извјесне снаге развили бочно у стрељачки строј у правцу наших положаја, а друге онаге покушале су да се и даље крећу у растреситом строју у правцу Ржишта.

Јединице Батаљона отвориле су снажну ватру из аутоматског оружја на Њемце, који су се кретали дугачком колоном, путем испод наших положаја, наносећи им знатне губитке. Међутим, Њемци су и даље упорно продужили покрет у правцу Ржи-

шта, под заштитом дијела снага развиЈвних у стрељачки строј, који су отварали непрекидну јаку ватру по нашем положају. У том моменту, усула је по нашем положају снажна непријатељска артиљеријска ватра са правца Даниловграда и дуже времена тукла наше положаје брзом паљбом и нанијела нам тешке губитке — већи број погинулих и тешко рањених бораца и руководилаца.

У том времену ова непријатељска колона јачине једног батаљона успјела је да продре и избије у рејону Ржишта, гдје се задржала и одмах почела да утврђује своје положаје за одбрану, са задатком да обезбиједи лијеви бок главних њемачких снага, које су у таласима надирале на сектор 6. бригаде, у циљу продора у правцу Никшића.

На правцу продора наведене колоне, Штаб 6. бригаде хитно је пребацио са десног крила усиљеним маршем преко Великог Гарча 2. батаљон наше Бригаде у рејону Матковићи, са задатком да затвори овај правац и спријечи Њемцима продор кроз наше положаје. На десно крило Бригаде на мјесто нашег 2. батаљона пристигли су као појачање батаљони X црногорске бригаде и заузели положаје за одбрану у рејону Малог Гарча — Загреде.

Наш 1. батаљон пошто је учествовао у неколико тешких окршаја са Њемцима и имао знатне губитке, повучен је са ових положаја на В. Гарач. На овом простору Батаљон се одмарао неколико дана, вршио попуну у људству и материјалу, као и предузимао припреме за општи и одлучујући напад на Њемце.

Борба на Ржишту

У рејону Великог Гарча, Штаб 1. Батаљона добија 24. XI 1944. године борбену заповијест од штаба VI црногорске бригаде у вези општег напада на Њемце, са задатком да изврши напад на њихове положаје у рејону Ржишта, и то на дан 25. XI 1944, са почетком у 6,00 часова. За извршење овог задатка јединице Батаљона спустиле су се у току ноћи низ стрме падине Великог Гарча и заузеле полазне положаје за напад прије зоре. Тачно у 6 часова, њемачке положаје на Ржишту почела је да туче јака и прецизна ватра Бригадне артиљерије, од које су Њемци трпјели тешке губитке. У том времену, и под заштитом наше јаке ватре из аутоматоког оружја, остављеног да дејствује са полазног положаја, Батаљон је са свим јединицама извршио енергични јуриш и обухватни напад са ударом на оба непријатељска бока, уз даљу снажну артиљеријску подршку.

У првом налету и јуришу, Батаљон је успио да брзо овлада са неколико важних непријатељских ватрених тачака и јаких упоришта, те да Њемце сабије на много ужем простору, гдје су давали огорчен отпор и наносили осјетне губитке нашим јединицама. Њемци су стално и непрекидно отварали јаку запречну ватру и покушавали неколико пута да изврше противнапад, иако су трпјели тешке губитке од аутоматске ватре наших јединица, а посебно од тешких минобацача и Бригадне артиљерије. Борбе и јуриши наших јединица продужени су у току читавог дана, освајајући једно по једно непријатељско упориште и потискујући Њемце на еве ужи простор. У том моменту престала је да дејствује наша артиљерија, пошто је и нама пријетила опасност да трпимо губитке од ње, јер смо се били пробили непосредно кроз њемачке положаје и отпорне тачке.

Најјача борба се развила око 16—17 часова, када непријатељ покушава да се пробије кроз наше положаје. Међутим, све јединице Батаљона, одбијајући жестоке непријатељске нападе, продужиле еу да воде тешку борбу и даље све до касно у ноћ, тако да је тек око 23 часа ликвидирано и посљедње непријатељоко упориште, које је још покушавало да даје снажан отпор. Један дио њемачких снага успио је да се извуче и одступи у иравцу Даниловграда. Преостале непријатељске групе, које су у току ноћи остале прикривене и испресијецане на отвореном положају, пронађене су и ујутро другог дана ове ликвидиране. Исто тако, у току борбе, могли омо оцијенити да оу и друге све јединице 6. бригаде успјеле да разбију и присиле непријатеља на повлачење. Нарочито смо са нашег положаја могли лако да уочимо и видимо да су јединице 3. батаљона, послије неколико дана тешких и крвавих борби, бранећи храбро важни стратегијски положај, Обадов бријег, успјеле да непријатеља потпуно разбију и потуку, као и да његове остатке одбаце назад у правцу Орје Луке.

Губици Батаљона су били доста тешки: 6 мртвих и 15 рањених, од којих 4 теже. Сјећам се још увијек неколико имена ових храбрих и неустрашивих бораца, који су у овој борби жртвовали своје младе животе, и то: Жарко Крстајић, замјеник командира 1. чете; Милош Церовић, командир једног вода 1. чете; Илија Ивановић, политички делегат једног вода 1. чете; Миладин Благојевић, нишанџија шарца из 3. чете; Саво Марковић, стар преко 60 год., борац 3. чете, који је дошао да се бори заједно са својим сином Душаном. Сјећам се да је тада рањен и Коста Обрадовић, помоћник политичког комесара 2. чете.

Непријатељ је имао 154 погинула (од којих 3 официра), 35 рањена и 2 заробљена борца.

Заплијенили смо: 7 „шараца", 1 италијански пушкомитраљез, 3 гевермашинке, 3 полуаутоматске пушке, 7 парабелума, 2 италијанска пиштоља, 40 пушака, као и већу количину разне опреме и другог ратног материјала.

На крају, послије 12-дневних тешких крвавих борби у рејону Даниловграда, на читавом фронту VI бригаде, непријатељ је потпуно разбијен и поражен са огромним губицима, тако да је натјеран да одустане од продора на овом важном стратегијском правцу према Никшићу, тј. наставио је повлачење својих дивизија из Грчке и Албаније правцем: Подгорица — Колашин — Бијело Поље, и даље на сјевер у правцу Вишеграда.

Ананија ПЕТРОВИЋ

СРЕТЕН ВУЈАДИНОВИЋ

Биографија Сретена Вујадиновића је ријетко богата за тако кратак људски вијек од свега 23 године. Родио се у угледној породици Николе Станишина Вујадиновића, у селу Момчу у Кучима, као треће по реду дијете од њих осморо (четири сина и четири кћери), колико су имали његови родитељи — отац Никола и мајка Мира, по роду Рашовић, из историјског села Фундине.

Од малих ногу васпитавао се на богатој традицији и очевог и мајчиног братства. Генерације Вујадино'вића су због свог изузетног јунаштва уживале велики углед у Кучима, а легендарним ратним подвизима Новака Милошева у Великом ослободилачком рату Црне Горе противу Турака 1876 — 1878. поносе се и данас не само Кучи већ и читава Црна Гора. Партизанска чета села Момча, чији је комесар 1941. године био Сретен Вујадиновић, носила је име овог прослављеног јунака. Рашовићи су такође дали велики допринос историјски давно утврђеним бројним кучким побједама пад Турцима који су вјековима узалудно насртали на Куче да их претворе у послушну рају и одвоје од осталих дијелова Црне Горе. Они су изњедрили чувеног јунака Јоша Станојева, најближијег друга у младости Марка Миљанова, са којим је гласовити војвода, још док је био само хајдук и кабадахија књаза Данила, четовао против Турака, потстицао Куче да се још средином 19. вијека, без обзира на одлуке великих сила, чврсто вежу за Црну Гору и кога до смрти није могао да прежали.

Сретен је у себи обједињавао све добре особине које наслеђе може да подари, и по очевој и, по мајчичој линији — одважност, човјечност, велику енергију и способност да се, у складу са физичким развојем, релативно лако духовно обогаћује. Имао је срећу да расте уз оца који је, као перјаник књааа и крал>а Николе Петровића, природно веома бистар и добро писмен за доба раног Сретенова дјетињства, имао богато животно искуство, видио и доживио много тога што његовим земљацима није било доступно. Васпитну мисију у Сретеновом дјетињству срећно је допуњавала његова мајка, племенита и мудра жена, која је доста успје-(шно кориговала урођену синовљеву наглост.

За разлику од велике већине његових вршњака у родном селу, Сретен је имао релативно добре услове за живот. Захваљујући очевој пензији, породичној кући у граду и једном од бољих сеоских имања у Кучима, није лично осјетио како је горак хљеб и патан живот готово сваке сељачке породице. Комбиновано је учио основну школу на селу и у Подгорици, али се никад није односио с висине према својим сеоским вршњацима, који су, најчешће, носили сукнену одјећу у закрпама и опанке од сирове говеђе коже направљене на најпримитивнији начин. Напротив, били су му блиски и једва је чекао да се сретне са њима кад наступе школске ферије. Трајало је то тако и кад ^е учио гимназију и трговачку академију у Подгорици.

Почео је рано да политички мисли и дјелује, одмах након завршетка мале гимназијске матуре. Настављајући школовање у Трговачкој академији у Подгорици, нашао се у ђачкој средини у којој је утицај КП-Ј и СКОЈ-а, уоеталом као и у Подгоричкој шмназији, на формирање младих људи био до те мјере развијен да се веома мали број ђака опредјељивао за реакционарие режимске организације.

Брзо се одушевио прогресивним идејама и циљевима револуционарног покрета и захваљујући свом бујном темпераменту г.еђ од првог разреда нове школе експонира се као најполетнији пропагатор комунистичких идеала. Страствено се ангажује у духовном, па и физичком обрачуну са реакционарима, нарочито љо • тићевцима, који су малобројни, али зато агресивни и опасни, посебно због тога што су несметано могли да носе лично оружје *л* што су стално хушкани од представника власти и реакционарних организација да провоцирају и излажу наше активисте строгим мјерама школских власти .Запаженом физичком снагом и љепотом, посебно су га красиле крупне кестењасте очи, преплануло лице необично правилних црта, изражене обрве и бујна цриа коса, одлучношћу и речитошћу плијенио је своје другове, изазивао нескривене симпатије код ученипа и уливао респект код политичких противника који су се веома плашили његових брзих и

снажних песница. У другом разреду Академије, почетком 1938 године и формално је постао скојевац и наставио још запаженије револуционарну активност.

Његов отац је запазио да учењу не поклања одговарајућу пажњу, да се дружи са младим људима љевичарске орјентације, па је настојао да га приволи бар на умјереније понашање. Нарочито је био забринут за Сретенову судбину након демонстрација 1938. шдине, у којима се Сретен испољио као један од најзапаженијих у извикивању револуционарних парола и гушању са полицијом. Одговорио му је: ,,Ја те веома волим и поштујем, али што се тиче мог политичког ангажовања, ја сам се опредијелио за револуционарни пут и нећу одустати до краја живота".

Све што је чинио даље, потврђивало је његову досљедност. Напустио је Подгорицу одмах након уласка окупатора у нашу земљу и вратио се своме Момчу. Тамо је врло агилан на припреми његових завичајаца, нарочито омладине за"оружану борбу. Тих дана је примљен у Комунистичку партију. Секретар је актива СКОЈ-а у селу и члан Општинског комитета СКОЈ-а за Горње Куче. Поново смо заједно на истом послу у раду са омладином као и двије године уочи рата у Подгорици. Као старији и искуснији друг, радо је слушан на за.једничким скуповима, а својим оптимизмом окрепљујуће је дјеловао и у најсложенијим ситуацијама.

Стигао је да своју урођену храброст потврди у устаничким данима 1941, у борбама у околини Загреде и Убалаца, октобра 1941, на Савином лакту на комуникацији Пљевља — Пријепоље децембра исте шдине. Енергично дјелује у својству политичког комесара чете ,,Новак Милошев" 2. батаљона „Марко Миљанов"", на сузбијању дефетизма у селу, кога шире отворени и прикривени непријатељи, користећи стријељање 19 сељака из Момча од стране Италијана, непосредно иза њиховог пораза у околини Загреде и Убалаца, 19. и 20. октобра 1941. и нашег неуспјеха у бици за Пљевља 2. децембра исте године. Од тада он доживљава и једно лично задовољство да му отац пружа свесрдну подршку у његовом ангажовању на реализацији револуционарних задатака без обзира на ризик, који је нарочито велик од средине марта 1942. године, одкада четници заводе своју страхозладу у Кучима.

Након повлачења партизанских снага из Куча, марта 1942, остављен је да у изузетно тешким условима настави активност за циљеве НОП-а у свом крају. Непрекидно је у опасности од хапшења и предавања Италијанима у руке, али он котинуирано и интензивно дјелује на раскринкавању четника, на одржавању морала код присталица НОП-а, на политичкој припреми сељана за предстојећи обрачун са окупатором и његовим помагачима, посебно на организованој активности СКОЈ-а у селу. Углед његовог оца у Кучима и родбинске везе са неким утицајним појединим-

цима у четничком покрету разлози су што се четници нијесу одлучили да га хапсе прије новембра 1942. године. Но послије рањавања познатог издајника Илије Ивановића од стране кучких илегалаца, четници су покушали да онемогуће илегални рад активиста НОП-а у Кучима масовним хапшењем свих сумњивих. Затворили су их 19. и 20. новембра 1942. у Школи на Медуну, у некадашњој кући војводе Марка Миљанова. Међу њима био је и Сретен Вујадиновић.

Он се није мирио са новонасталом ситуацијом, па је побјегао са још седам активиста једне кишне, мрачне ноћи, средином децембра 1942. године. Посљедњи је скочио низ велику стрмину, Југозападно од главног улаза у школу и задобио тешке спољне и нарочито унутрашње повреде. Том приликом је изгубио свијест и није успио да дође у уговорено вријеме до мјеста гдје је требало да нас сачека веза (и ја сам био у тој групи) ради пребацивања на територију тадашње тзв. Велике Албаније. Човјек за везу није стигао, нити било каква порука о томе гдје да се упутимо, и ми смо се ненаоружани нашли у готово безизлазној ситуацији, па смо пожурили да се сви што прије удаљимо од затвора у правцу својих села да би избјегли потјеру. Сретен се након долажења- свијести упутио својим пријатељима на село Лијешта и једва некако у зору стигао у њихову кућу. У жељи да му помогну пријатељи Сретенови су се повјерили својим рођацима. Умјесто очекиване помоћи, услиједио ,је спровод иа коњу (једва се помјерао) до Медуна и предавање четничкој јединици која је чувала затвор.

Четници су га у фебруару 1941. спровели у Подгорицу, у злогласни затвор на Забјелу. Сада му је живот био непосредно угрожен, али срећом при спровођењу у четнички суд, уз наклоност једног очевог старог пријатеља, побјегао је и по безпућу стигао до Момча, повезао се са илегалцима у околини Убалаца и наставио у илегалству рад за НОП. То је био повод да четници одведу у затвор све чланове његове породице, осим очеву мајку и најмлађу сестру која се у том тренутку није затекла кући, и да их у њему задрже све до расформирања затвора на Медуну.

Почетком септембра 1943. године на дан формирања 3. батаљона Зетског партизанског одреда нашли смо се у истој 2. (Горњокучкој) чети са једним бројем најагилнијих наших другова из илегалног рада за НОП 1942. и 1943. године. Сретен се нарочито истицао и у Одреду и у 6. бригади, почев од њеног оснивања 14. новембра 1943, на сваком борбеном задатку. Били смо често скупа на специјалним задацима — у извидници, борбеном осигурању, заштитници, док смо се налазили у Зетском одреду и први мјесец у Бригади. Увијек је себе излагао највећим опасностима. Ишао би први при кретању патроле или се повлачио последњи из састава заштитнице, уз кратко објашњење: ,,Ја имам нешто мало више

војничког икуства". Заиста, ја нијесам у рату срио човјека тако спремног да се жртвује за друге без икакве тежње да од тога прави капитал за себе.

Био је секретар СКОЈ-а своје чете у Одреду, а први мјесец иакон формирања Бригаде и у 2. чети 3. батаљона, све до одласка на нову дужност политичког делегата Пратећег вода у истом Батаљону. Убједљиво је дјеловао на скојевце, па и на све друге борце, личним примјером и он није имао никад тешкоћа да међу њима нађе добровољце за било који задатак, па и за оне најтеже, као што је био, нпр., одлазак у бомбаше на непријатељске бункере.

Послије учешћа на политичком курсу у Колашину фебруара и марта 1944. од око мјесец и по дана, вратио се у своју матичну 2. чету 3. батаљона крајем марта за политичког комесара и остао на тој дужности све до јуначке погибије 22. новембра 1944. године на Обадовом брijегу, изнад Комуникације Даниловград — Никшић.

Урођена велика храброст и висока револуционарна свијест битни су разлози што је у свим борбама његове чете био први или међу првима. Тако је било на Каменој глави, на домак Вјетарника и Јаблана, октобра 1943, при заузимању њемачко-четничких положаја, у засједи на потоку од Драчевца испод Фундине 7. новембра 1943. године приликом ликвидације групе њемачких официра, на челу са пуковником обавјештајцем, о чему су информисале и радио-станице Слободна Југославија и Лондон, на Бијов гроб изнад Бродарава при разбијању јаке и посебно опремљене њемачке јединице, у жестоком окршају при нападу два батаљона наше Бригаде и Ловћенског одреда на Чево, 3. маја 1944. и у неколико напада на Грахово, све до коначног сламања њемачко-четничког отпора 21. октобра 1944. године. У свим тим, као и другим окршајима, изгледало је као да Сретен Вујадиновић лети на крилима. Јуришао је увијек уздигнуте главе и погледа у коме је искрила ватра. Поред њега у Зетском одреду и у 2. чети 3. батаљона Бригаде било је доста сабораца из његових Куча. Сви су они у сваком судару са непријатељем имали на уму, поред револуционарних циљева, и то да не смију окрњити ратнички углед њихових предака. Међусобно такмичење у борби и у савлађивању других ратних неприлика било је, дијелом, мотивисано и братственичком традицијом. Није нас било срамота да му и тада и сада признамо предност, а он је на најљепши начин, без вјештачке позе чувао ратнички нрестиж Вујадиновића. Држање достојно сваке хвале, тим више што му је физичко'здравље било веома нарушено од оне децембарске ноћи 1942. године када је задобио тешке повреде приликом бјегства из затвора на Медуну. Само најинтимнији пријателчи знали су да су му плућа и бубрези

озбиљно начети, што се гховремено манифестовало избацивањем крви.

Блиски његови саборци са којима је пријатељевао још из школских дана су знали да се у том наоко грубом ратнику крије крло осјећајна личност. Догађало се да жестоко испољи срџбу на појединце или групу чије му се понашање у одређеном тренутку учинило недоличним. Знао је у томе и да претјера, понесен својим темпераментом, али убрзо се кориговао започињући разговор о најобичнијим стварима и посебно испољавањем интереса за личне и породичне проблеме саговорника. Није се устручавао ни од самокритике у четири ока, или на партијским и другим састанцима.

Кад се расправљало о грешкама других на одговарајућим скуповима, тражио је да се стрпљиво, без априористичких ставова анализирају све околности, па тек да се изричу мјере. Сјећам се како је таквим односом, уз подршку још једног друга, утицао да партијски Батаљонски биро не пренагли, у септембру 1944. на Осјеченици код Грахова, према тадашњем комесару 1. чете 3. батаљона, коме се замјерало на крутости и због неких недоказаних наводних повластица у исхрани и коришћењу другог комфора.

У интимним разговорима иопољавао је велику бригу за судбину родитеља, брата и сестара. Тада су његове ватрене очи биле пуне сјете. Говорио би ми: „Још од младих дана, нарочито од четвртог разреда гимназије, да и не помињем од рата на овамо приредио сам доста невоља мојој породици. Мене је, и поред свих недаћа са којима се сретамо, релативно лако. Сигуран сам са пушком у руци, окружен тако поузданим друговима. Стари родитељи и нејаки брат и једна сестра су, напротив, у великој опасности, првенствено од домаћих изрода. Било би ми много лакше да је бар брат код мене. Чини ми се да бих га сачувао, а оетали би се лакше сналазили кад не би непосредно бринули о њему". Кад су га отац и брат посјетили на Богмиловићима, на око 15 дана уочи његове погибије, био је истински срећан. Видио их је први пут послије годину дана и радовао се томе као мало дијете.

Његова привлачна мушка л^епота и бујни темперамент дочекивани су са занаженом наклоношћу од женског свијета и на терену куда смо пролазили, поготову тамо гдје смо боравили дуже, па и у Батаљону. Бројне симпатије нијесу могле да не наиђу на одзив код једне камплетне личности каква је била Сретен. Далеко од помисли да су комунисти свеци, он је имао сентименталних веза које није прикривао, али се достојанствено уздржавао да својим понашањем не наруши тада важеће моралне норме у партизанеким јединицама. Није, на жалост, увијек људски ехватан, па је било и ситних пакости које су рањавале његову осјетљиву душу.

Осјећајност његова је долазила до пуног изражаја и кроз неограничену привржености својим друговима, карочито старим. Доживотно ћу памтити како је дирљив био наш опроштај кад сам свратио к њему да се поздравимо уочи мог непосредног одласка из Трећег у Четврти батаљон, у септембру 1944. године. Нашао сам га на положају, непосредно уз сјеверозападну границу Граховског поља. Послије доста кратког пријатељског разговора који нам је обојици тешко падао због неизвјесних нових сусрета, он ме снажно загрлио у наручје, стегао свом снагом уз груди и тихо *уцутио* неколико ријечи за мој срећан пут. Осјетио сам како ми његове сузе влаже лице. Узвраћао сам на исти начин. Одмичући ка путу који води за Осјеченицу, застао сам неколико пута и окренуо се мјесту гдје смо се поздравили. Пратио ме погледом непомичан.

То је било наше посљедње виђење, јер је овај необични човјек и јунак ускоро завршио свој живот онако како је то њему доликовало у рату, у противјуришу пред својом четом на Обадовом брijегу. Очевици кажу да је то било 22. новембра 1944. године, да је Чета упорно одолијевала неколико сати жестоким насртајима знатно надмоћнијих њемачких снага, да су са обадвије стране употребљаване бомбе, бајонети, кундаци и пушчане цијеви, а било је и хватања укоштац и дављења непријатеља голим рукама. Сретен је сво вријеме био тамо гдје је било најтеже. А онда око 15 часова Њемци су потиснули деснокрилни ЕОД И довели у питање могућност даљег успјешног отпора Чете. Позвао је комунисте и скојевце у јуриш на непријатеља и пошао први. Одазвали су се сложно и Нијемци су устукнули назад. Он се устремио на њемачког поручника и одлучно продирао напријед у жељи да га ухвати живог. У овом посљедњем јуришу стројницом је убио неколико нецријатеља, али је и аутомат њемачког поручника смртокосним куршумима у главу окончао живот овог примјерног човјека и јунака. Дуго, дуго пошто се то десило ја нијесам могао ни хтио да вјерујем да је то истина. Нијесам у томе био сам.

Радун МИЋКОВИЋ

СУДБИНАЈЕДНОГРАТНИКА

Тај млади ратник, Ђоле Радовић, одважни и беспрекорни борац наше зацијело храбре и поносне чете, био је рођени син ћудљиве, мргодне и сурове планине. Први пут је године 1924.

угледао свијет и сунце изнад себе у родном и забитом пивском селу Бабићима, које се проријеђено распростире по доловима над врлетним кањоном ријеке Пиве, гдје вјечито хучи вировита вода планинске ријеке, надалеко распростирући шумове своје древне и непрекидне мелодије. Његови први погледи заустављали су се тамо на крају неба које је било планинама подзидано. У видицима и разузданим просторима родног краја су му се намножавале планине и окомите стијене, на чијим су раменима безмало сваког дана јахале магле и наметљиви облаци. Горе, изнад самог кућног прага, као господар егзотичне природе стајао је ваздушасти Маглић са раскриљеним облацима као неким пркосним ратним заставама.

Стјеновити Маглић са својим небеским врхунцима био му је засио у погледу и насртљив у видику. Са њега су, у вечерњим часовима, муње долазиле, смијале се лудо, ту, пред самим очима, стравично се ритале и поигравале око главе, правећи веома често огњене кругове, чије су се дијагонале пружале од Маглића до Љубишње и од Вучева до Дурмитора. Ту је, и усред љетног дана, и поред веома пркосне сунчеве свјетлости, тама лако освајала планинске амбисе ,а Маглић је остајао заробљен облацима изнад кога су се муње у небо забадале, а уз то се земља у својим темељима тресла. Та најезда кадкада не би дуго трајала, па се врх лланине често пробијао и стајао обнажен у небу као звијезда изнад олује.

Од првих дана свога живота, Ђоле је у родном завичају осјетио и искусио драматику природе и вјечну борбу неба и земље. Вјечито је гледао на хоризонтима фаланге узнемирених облака које су јуриле и гинуле од вјетрова у земаљским предјелима или горе, у дубинама небеског простора. Доживљавао је дакле ту, у драматичном миљеу планинске природе њене ћудљиве и исконски завађене силе. Али никада можда није ни помишљао да ће једнога дана и људска бића, попут природе, сврстати се у фаланге, тамо пза граница његове земље, и кренути у рат, у безумну борбу и погибије, и да ће за смисао живота лудост изабрати.

У своме карактеру Ђоле није скоро ништа имао од оне ћудљиве и немирне природе родног завичаја, ништа осим исконског мира гордих брегова, који, насупрот свакој помами што над њима лудује, трају у непомућеном спокојству. У свакој прилици и перипетијама живота, предјелима његове душе владао је становити, стоички мир. Иа лицу му је почивала благост и доброћудност. Био је осредњег и овлаш повијеног раста, као да се физички, ;још од раних дана, спремао да прими на себе тешки терет живота. Његов живот био је зацијело борба, борба са многим природним и друштвеним невољама које су га притискале на путу кроз егзистенцију, као бол живљења и начин постојања.

У родном селу проводио је зиме свога дјетињства у имовинеки сиромашном дому својих родитеља. Од Митрова до Ђурђева дана погледи су му били заробљени у бијелим, снијежним пустињама, по којима су оргијале олује и облаци. А затим је долазило прољеће, које је започињало свој поход одоздо, од ријеке, споро се пењући уз амбисе ,и најзад освајало њиве и ливаде, у којима је касније раскошно љето боравило. Када би пчеле почеле да излазе на ливаде тужећи мелодично по цвијећу, и када би птице стале у хору весело да пјевају, Ђоле је тада напуштао родитељски дом, јер у њему није имао безбрижног дјетињства. Одлазио је у најам да би за себе и своје родитеље зарадио кору опорог јечменог хљеба. Тако је још од дјетињства чувао туђе овце по каменитој планини Соколу. И тамо, по Соколу, гдје су се вјечито мијешале овце и облаци, ратовао је са лукавом и насртљивом вучијом природом. Сањао је како ће једнога дана отићи из овога свијета, чији су хоризонти од свуда били обзидани планинама, отићи дакле некуд у неизвјесност.

Тако је то и било. Дошло је најзад оно несрећно доба, које се обично назива ратним временом. Непријатељске фаланге, попут апокалиптичких олујних облака, стигле су једнога дана у пивска села преко планина, одакле су иначе и временске најезде одувијек долазиле. Донијеле су смрт и огањ у домове људи. Настало је уништавање свега оног што се могло затомити. Није више било ни оваца ни најамног занимања. Ђоле је тада заувијек напустио свој завичај. Одлазећи у себи је носио слику сагорјеле и ојађеле земље Пиве, која је лежала стрмо рањена и опустошена. Почео је да усавршава занат војевања против окрутог непријатеља своје земље. Нашао се у Другој чети, Трећег батаљона Шесте црногорске бригаде. У многим борбама, на Вељем брду, Ржишту, Обадовом бријегу, Чеву, Грахову, Горњем пољу, Кунку, Липову и другим, Ђоле се показао као храбар борац и пушкомитраљезац. Био је дуго времена један од стубова наше чете. Као пушкомитраљезац, бомбаш и командир одјел>ења, несебично је у свим приликама залагао своју егзистенцију за један срећнији и љепши живот и слободу о којима је сањао. Ратна га је срећа пратила, као што то увијек скоро бива код оних појединаца који су по својој природи храбри и одважни, била му је, дакле, наклоњена све до једног позног децембарског дана 1944. године. Наша Чета тога дана била је на положају у Горњем Липову, на брду Градина и његовој околини. То су били наши посљедњи дани борбе противу окупатора на територији Црне Горе. Бројне непријатељске јединице, приликом свога одступања, заузеле су Колашин и ширили су се и кроз Липово. Вријеме је било магловито и прохладно. Снијежни облаци су се спуштали од Вратла и планине Сињавине. Свјетлоет дана била је тмаста и сувише суморна. Непријатељски топови су

неочекивано бомбардовали Градину гдје су се налазили дјелови наше Чете, одакле је Ђоле, са својим „шарцем", господарио дан Липовом. Иза тога су непријатељски војници извршили веома дрзак напад, и у тој борби Ђоле је био тешко рањен. Куршум га је био пробио кроз груди. И, ето, тако то бива у ратним приликама, као да се није ништа ни десило. Ђоле је тога пута зацијело напустио своју Чету и своје ратне другове са којима је био дуго времена кроз борбе и тешкоће, и са којима је био сковао чврсто пријатељство и оио особено и трајно ратно другарство које се само у ратиим приликама стиче.

Тако је то било тада. А данас у земљи Босни, тамо негдје на сарајевском гробљу вјечито почива тај добри и храбри ратник Ђоле, који је завршио свој живот у двадесет трећој години као официр наше Армије. Умро је од посљедице задобијених рана у минулом и суровом рату. Умро је тихо и нечујно у сарајевској Војној болници 1947. године. Отишао је тако као да му је свеједно било живјети и умирати. Над својим гробом није видио уплакане очи, колеж и скамењеиу тугу у срцима својих рођених, најближих. — Ћуд човјеку бјеше његова судбина, рекао је некоћ древни грчки филозоф.

(Овај фељтон је објављен под истим насловом у Никшићким новикама, бр. 237 и 238 — 9, од 1973. године)

Данило ГАШОВИЋ

ДАНАК НА РЖИШТУ

Средином новембра 1944. године наш Први батаљон нашао се у ноћном покрету на терену Загарча, према Ржишту. Било је већ свануло кад је колона Батаљона била у с. Загреди. У једном трену, неко из средине колоне опазио је Нијемце с наше десне стране. По колони се брзо пронијело „Нијемци", „Нијемци". На ову вијест свака чета, вод и десетина као и сваки борац самоиницијативно су кренули у правцу Нијемаца. За врло кратко вријеме Нијемци су били обухваћени са три стране, што се по команди или кроз обуку не би могло иостићи у било којој ситуацији. За пар минута положај Нијемаца обасут је убитачном ватром и у року од пола сата Нијемци су били ликвидирани. На попришту је лежао љеш до љеша, претежно младих људи. Радило се, наиме, о једној њемачкој чети која је у току ноћи изашла из Даниловграда и уз стрме падине Гарча избила у с. Загреду. У том селу,

на уском простору око неких вртача, одмарали су се баш у часу пашег наиласка. Касније сам чуо да је старјешина те њемачке јединице успио побјећи, с још десетак војника, али да је по доласку у Даниловград извршио самоубиство. У том окршају наш Батаљон није имао жртава, а око 80 њемачких војника остало је заувијек на падинама Гарча. Током кратке борбе рањена је другарица Шћепановић, мислим да се звала Милка, као и борац Богдановић. . . родом из Пиве. Након овога, колона Батаљона поново је кренула у правцу с. Ржишта.

У то вријеме њемачке јединице, које су се повлачиле из Грчке и Албаније иреко Подгорице, с намјером да преко Никшића цроћу за Сарајево и даље, вршиле су јак притисак на 2,3. и 4. батаљон наше Бригаде, који су бранили тај правац. Том притиску нарочито је био изложен 3. батаљон на положају Обадов бријег. Други батаљон, с теренском четом, држао је положаје на источним падиима Великог Гарча, у рејону Свињска глава, с. Ржишта и с. Ћурчиће. Овај Батаљон није могао одољети јаким нритисцима Њемаца који су намјеравали овладати овим положајима. Доласком Првог батаљона, ојачана је одбрана на овоме дијелу положаја. Борбе, позиционог карактера, вођене су свакодиевно од 14—25. новембра 1944. године, с промјенљивим успјесима тако да су поједини положаји више пута прелазили из руке у руку. Нијемцима је било јако валшо да овладају положајима од Загреде до с. Ћурчића и угрозе положаје 3. батаљона на Обрадовом бријегу, запосједну све доминантне положаје лијево од комуникације Даниловград — Никшић и тако омогуће продор својим јединицама према Никшићу и даље. Положаје око р. Зете бранили су 4. батал^он наше Бригаде и 1. батаљон Пете пролетерске.

У борбама вођеним 23. и 24. новембра 1944. године на линији Загреда—Ћурчиће, Њемци су, уз помоћ јаке артиљеријеске ватре, јачим снага успјели да одбаце наш 1. батаљон према Великом Гарчу, а 2. батаљон према с. Ћурчићима, и тако овладају положајима око с. Ржишта. Тиме је положај 3. батаљона на Обадовом бријегу био доведен у врло тешку ситуацију. Но, борци тога Батаљона херојски су се држали, задржавајући и даље свој положај. Сјећам се њихових дозивања и повика „Напријед другарски Први, «агари другарски Први", што је тјерало сузе на очи, јаче струјање крви у жилама бораца Првог батаљона и дјеловало на њихов борбени морал и храброст. Иначе, односи између 1. и 3. батаљона били су на завидном другарском нивоу, што је резултат више заједничких борбених акци.ја.

У ноћи између 24/25. новембра 1944. године 1. и 2. батаљон пошли су у одлучујући противнапад на њемачке положаје дуж гребена од с. Загреде до с. Ћурчића. Наша 3. чета, по тамној и

кишној ноћи, пошла је у противнапад с источних падина Великог Гарча, тј. иза неких колиба (саврдака) у правцу с. Ржишта које је било запосједнуто од Иијемаца, јачине отприлике једне чете.

По мрклој, кишној ноћи тешко смо се кретали низ стрме падине Гарча, али смо прије зоре стигли у рејон села. Бомбаши из сваког вода пошли су напријед, праћени с по једном десетином из сваког вода. Не сјећам се распореда водова и десетина, али знам да је десно од моје десетине, која је била одређена за пратњу бомбаша, био вод Милије Ђуровића. Но, добро се сјећам, да сам са СЕОЈИМ поузданим пушкомитраљезом и помоћником изгубио везу с бомбашима и стицајем околности нашао се испред њих. У том кретању наишли смо на телефонску жицу, која је била постављена од једне куће десно у правцу каменитог ћувика, лијево од правца нашег кретања. О њу смо се спотакли и при паду узроковали чујне ефекте. То је упозорило послугу једног непријатељског пушкомитраљеза која је била истурена лијево и нешто позади нас.

Нијемци су брзо прихватили „шарац" и припремили се за отварање ватре, чиме су и нама скренули пажњу на св-оје присуство. Али тај пушкомитраљез није био оријентисан у дравцу на-с већ у правцу наступања Чете. Њемци нијесу претпо-стављали ДЕ смо нас двојица већ прошли поред њих. У сваком случају нијесу нас примијетили. Додиром руке, скренуо сам пажњу Благојевићу на непосредну близину Њемаца. Благојевић је прЕи опалио рафал тога јутра у правцу Њемаца и двојицу на мјесту убио. У том тренутку настао је прави пакао. Бомбаши су бациЛи бомбе, наеумице, негдје позади нас, а Њемци су са СЕОЈИХ положаја, а нарочито из дворишта једне куће, на око 50 м десно од нае, отворили жестоку ватру из аутоматског оружја. Пуким случајем, ја и Благојевић остали смо неповријеђени. Истог часа командир вода Милија Ћуровић извршио је незадрживи напад на Њемце око поменуте куће. У пар минута ликвидирао је то упориште. Т-о нам је омогућило да у пар скокова заузмемо погодан заклон и наставимо да гађамо непријатељски бункер на једној чуки испред нас. Тек што је Благојевић поставио пушкомитраљез за дјејство, наслањајући га на један повећи камен, засуо нас је рафал „шарца'' из бункера испред нас. Но и том приликом, зачудо, нијесмо били погођени.

Сматрајући да је овај став за гађање врло опасан, јер је горњи дио тијела Благојевића био откривен, наредио сам му да заузме лежећи став. Из тога става има-о је одличну прегледноег и могућност за прецизно гађање. Убрзо за тим дошао је код нас замјеник комесера чете, Димитрије Делетић, па, не схваћајући нашу ситуацију, те сматрајући да гађање из лежећег става нема

ефекта, наредио је Благојевићу да гађа преко већ постојећег камена. Тек што је почео да поетавља оружје за дејство, био је погођен директно у чело. У паду дочекао сам га на рукама и већ мртвог положио на земљу.

На том мјесту, поред мртвог Благојевића, са пушкомитраљезом и два сандука муниције (један ми је нетко добацио) остао сам прикован читавог дана. Из пушкомитраљеза гађао сам из лежећег става по импровизованим бункерима Њемаца који су се налазили на око 80 м од мене. За то вријеме нико од бораца није ми могао прићи, нити сам се ја могао повући.

Већ у току јутарњег напада наша Чета успјела је, а мислим и Друга, да овлада свим истуреним ватреним тачкама непријатеља. На положају 3. чете Њемци су се упорно бранили са већ поменуте чуке и из импровизираних заклона. Такође су упорно бранили положаје лијево од нас, гребеном Пјешивачког Дола према с. Ћурчићима, гдје је дејствовао 2 батаљон. С достигнутих положаја вођена је жестока борба читавог дана, у којој су дејствовале — наша артиљерија с положаја Острог, а њемачка из Даниловграда. Наша артиљерија црецизно је тукла отпорне тачке Њемаца, а њемачка правила и тешке грешке. С обзиром на непосредну близину наших и њемачких положаја, њемачка је артиљерија, поред наших, тукла и властите положаје.

Њемци су са својих положаја испаљивали сигналне ракете у правцу наших положаја, усмјеравајући тако затру своје артиљерије према нама. За узврат ми смо са сзојих положаја испаљивали исто такве ракете у правцу њемачких положаја, чиме је њемачка артиљерија била доведена у заблуду, па је више тукла властите, него наше положаје.

Пред вече, истог дана, припремљен је и извршен поновни јуриш на преостало њемачко упориште на положају 3. чете. Захваљујући вјештом подилажењу вода Милије Ђуровића с бочне стране чуке, брзо смо ликвидирали и то задње упориште на положају 3. чете. Том приликом су нанешени тешки губици непријатељу. Преживјели њемачки војници повукли су се према с. Ћурчићи, тј. према положајима 2. батаљона, јер су њихове снаге још чврсто држале своје положаје. Трећа чета појурила је тада као лавина, гонећи Њемце према Ћурчићима. Тиме је била одјечена оступница Њемаца према Даниловграду. Истовремено је 2. батаљон извршио снажан напад на њемачке положаје, тако да се непријатељ нашао између двије ватре, не рачунајући, врло успјешну бочну ватру бораца 3. батаљона с Обадова бријега.

Излаз из такве ситуације Њемци су нашли једино у противнападу. Тако су у силовитом продору од с. Ћурчића према с. Ржишту налетјели на борце 3. чете, изненадили нас и успјели да нас за кратко потисну у страну. Но 3. чета брзо се снашла, па смо

бочном ватром за врло кратко вријеме успјели да потнуно разбијемо и десеткујемо непријатеља, наносећи му тешке губитке. У том продору Њемаца, тешко је рањен пушкомитраљезац Радош Петковић, а лакше Душан Зековић. До касно у ноћ проналазили смо појединце или групице њемачких војника посакривене по жбуњу и вртачама.

Овом нашом побједом источне падине Гарча су биле заувијек ослобођене присуства њемачких фашиста, а њихов продор према Никшићу и даље заувијек осујећен. На попришту борбе, након овог дана, остало је преко 100 мртвих њемачких војника, које су мјештани неколико дана сакупљали и сахрањивали. Највећи број погинулих Њемаца био је баш на Ржишту, тј. на положају 3. чете. У току ове борбе наша чета имала је 2 мртва и 3 рањена борца. Рањени су били десегар Тадић Јакша у јутарњим сатима борбе и Пековић Радош и Зековић Душан у вечерњим са•гима борбе. Поред Миладина Благојевића, о коме је већ било ријечи, погинуо је и мој покојни отац Саво. Р. Марковић (чика Саво, како су га звали борци у Батаљону). То су уједно и једине жртве које је 3. чета претрпјела тога дана.

Покојни Саво и Миладин сахрањени су сјутрадан у посебним ракама на обронцима с. Ржишта. Сахрана је извршена уз почасну паљбу, пригодни говор, те уз присуство мјештана и бораца читавог Батаљона. Посмртни остаци ове двојице бораца пренесени су касније на гробље у мјесту живљења њихових породица. Породица Сава Марковића подигла му је, по жељи становника с. Ржиште, спомен плочу која и данас стоји на мјеету његове погибије.

Душан МАРКОВИЋ

ДРАШКО КРУНИЋ

Драшко Н. Крунић рођен је 1923. године у селу Унач, општина планинопивска орез шавнички. По занимању је био земљорадник, завршио 4 разреда основне школе. Крупан и стасит младић, једар и здрав — прави горштак. По природи био је отворен и дружељубив, увијек спреман да пружи руку и да помогне у невољи, био је омладинац за примјер.

У НОБ је ступио јануара 1944. године у Дурмиторски одред, а од марта 1944. године ратна искуства стицао је као борац у 3. чети, 3. батаљона, 6. црногорске НОУ бригаде, гдје је као добровољац ушао у њен састав на Трубјели.

У борбама за Бијеле Пољане, Богетиће, Орју Луку и друга мјеста око Никшића, међу добровољце бомбаше увијек се налазио

Драшко. Његове бомбе рушиле су бункере, заклоне, препреке и ватрене иоложаје; уђуткивале ватрене изворе и отварале пролазе својим јуришницима. Својим примјерним ликом борца НОР-а брзо је плијенио другове у Чети. Од како је примљен у СКОЈ, у родном селу Унач, већу част није осјетио као у мјесецу априлу када му је командир чете предао пушкомитраљез и одредио га за нишанцију. У тешким борбама које је 3. чета водила при другом нападу на Богетиће, на Коњској глави, Вељем брду и Чеву, борци су се безбрижно осјећали када их је као бомбаше, при јуришима и извлачењима, штитио пушкомитраљезац Драшко.

Свуда се истицао храброшћу, посебно на Грахову и Добрској плочи, када је 8. априла 1944. био и рањен. Лична храброст и надасве племените људске врлине које су га красиле утицале су да Драшко већ у мају мјесецу буде примљен за члана КПЈ.

У јулу је одређен за командира одјељења. Био је радостан, али и тужан. Дужност командира одјељења раздвајала га је од његовог пушкомитраљеза „бренгала", којег је волио изнад свега и напросто у њега био заљубљен. Видјећи да му то тешко пада, командир Чете прихвата да он буде командир одјељења, а истовремено и пушкомитраљезац. У Четије било још одличних пушкомитраљезаца, али чини се да нико као Драшко није могао брже раставити и саставити пушкомитраљез. Сви су се дивили његовој брзини и умјећу.

Борбени и животни пут Драшка Крунића завршава се у једној од најтежих и најзначајнијих борби коју је до тада водио 3. батаљон. Била је то позната и чувена борба из друге половине новембра 1944. године, за спречавање продора Њемаца и четника преко Обадова бријега и Средње горе у правцу села Богетића. У тој борби Одјељење Драшка Крунића имало је за Батаљон важан задааак. Повезивало је одбрану са десним сусједом на Ржишту и затварало долину Доњег луга, која је својим обликом и протезањем олакшавала непријатељу да прикривено убацује групе војиика и извиђачко-диверзантске органе у дубину одбране Батаљона. Све је то командир Драшко добро проанализирао и донио одлуку како да распореди Одјељење и утврди план за одбијање дневних и ноћних напада. Сваком борцу и послугама пушкомитраљеза одредио је основне и по два резерва заклона, зоне и правце отварања ватре, начин потпомагања и сигнале. За одбијање ноћних напада и спречавање убацивања, поред осталог, одређивао је мјесто објавницама, засједама, и извиђачима. Овакав распоред и јасни задаци сваком појединцу омогућили су одјељењу да се упорно брани.

Скоро сваки дан, од 16. до 22. новембра, ненријатељ је нападао дању, а често и ноћу, настојећи да се преко Доњег луга

домогне Средње горе. Све те нападе успјешно су одбијали Драшкови „ударници", како је он звао своје другове.

Драшково одјељење није се само бранило. Сваку вене када непријатељ није нападао, он је са групом бомбаша и својим „бренгалом"" изводио препаде на непријатељске положаје. Акције ,је добро припремао. Практиковао је да изјутра одреди борца који ће у току дана осматрати и откривати све потребне детаље у непријатељевом распореду на правцу гдје је планирао препад. Увече, осматрач му је реферисао: гдје су ватрени положаји појединих оруђа, гдје су заклони, осматрачнице, препреке и слично. На основу тих података и личног увида правио је план препада за дотичну ноћ. При томе се руководио да своје борце сачува, а да непријатеља што више туче. За такву идеју основно је било непријатеља изненадити. Зато је акције изводио тајно, у различита доба ноћи и по лошем времену. Из акције је редовно долазио са трофејима: пушка, аутомат, пиштољ, муниција и сл. Заробљени четник причао је да су једне вечери, док је киша обилато падала, Драшкови бомбаши изазвали неред на непријатељским полож_ајима.

Припремао је Драшко и препад ноћу између 22. и 23. новембра, са намјером да ухвати и Штабу 3. батаљона „иоклони'" живог Њемца. Ту жељу, на жалост, није остварио. Тога, кобног 22. новембра, непријатељ је јаким снагама цио дан нападао гребен Обадова брijега и Доњи луг. Са својим пушкомитраљезом Драшко је дуго усп.јешно одолијевао и спријечавао учестане нападе и продор Њемаца. Није са одјељењем одступао, нити мијењао положај пушкомитраљеза, а заклон му је био природни камењар. Из тог гнијезда сипао је убојиту ватру на Њемце и био им велика кочница. Због тога је убрзо постао мета неког снајпериста. У једном моменту, сјећам се, погоди га метак посред чела и просу његов мозак на све стране. Ту помоћи није било — тренутно је издахнуо. Та ми слика никад неће изблиједјети пред очима. Искористили смо тренутно затишје и извукли га неколико метара уназад, настављајући са нових положаја сламање њемачког продора.

Тога дана пало је још бораца, међу којима и комесар 2. чете Сретен Вујадиновић. Жртве су се исплатиле, јер су се положаји одржали, а и непријатељу су нанијети велики губици, због чега више није предузимао силовите нападе на том правцу.

Командир одјељења — пушкомитраљезац, комуниста Драшко Крунић храбро је положио свој млади живот. Погинуо је на домаку ослобођења земље, али је часно испунио свој дуг према друговима и Отаџбини. Сахрањен је 23. новембра 1944. године на гробљу у селу Богмиловићи.

Новак ГАТАЛО

РЖИШТЕ ПОСЛИЈЕ БИТКЕ

У другој половини новембра 1944. године вођена је једна од најжешћих борби у селу Ржишту, које се налази на падинама планине Гарча, с јединицама 21. њемачког брдског корпуса које су покушавале да продру за Никшић.

Прије почетка поменуте борбе, позвали су ме у Команду Првог батаљона да ми саопште одлуку о упућивању на школовање у Војно училиште у Београду. Био сам не мало изненађен, јер тако нешто ни.јесам очекивао. Тамо се нијесам дуго задржао, али и то кратко вријеме комесар Батаљона је искористио да са мном поразговара, и да ми, по старом обичају, да неке савјете, који су ми и данас у свјежем сјећању.

До тада сам био борац Пратећег вода, нишанџија на противоклопном ручном бацачу енглеске гхроизводње. Одлазак за Београд требало је да услиједи убрзо, па сам по наређењу комаидира Вода бацач предао свом помоћнику Вељку Јањушевићу, борцу нашег Вода. У међувремену остао сам без већег задужења, па ми је због тога било и тешко и жао. У вријеме жестоке борбе за Ржишта налазио сам се цри Штабу Првог батаљона, ради обезбјеђења. Било ми је досадно, па сам донио одлуку да и ја пођем на положај. Учинио сам то да бих се поново нашао поред некадашњег мог помоћника Вељка, који је успјешно руковао оружјем, и непогрешиво погађао циљ.

По повратку у Команду, добио сам наређење да допремим муницију нашим јединицама на фронту. Једва сам успио да на брзину нешто презалогајим (ноћ се ближила), па сам уз краће упутетво командира пошао на извршење задатка. До положаја је било свега неколико километара, али довољно далеко да ме ноћ затекне у путу.

Са натовареним коњем излазим на пут који води према Ржишту и Загреди. Ту застајем за краће вријеме да размислим куда ћу даље; ситуација је измијењена у односу на ону када ми је командир поставио задатак. Ипак, одлучим да наставим пут за Ржиште, у нади да ћу наићи на наше јединице. Још тада чула се жестока бор&a; схватио сам да је хитно потребна муниција нашим друговима, па сам настојао да што прије стигнем. Како сам се приближавао бојишту, мрак је био све гушћи, а пут којим сам се кретао све мање видљив. Није било друге, задатак се мора извршити. Ко зна шта сјутра може бити? Ко може гарантовати да не буде још горе него протеклог дана? Ко се могао вратити у јединицу а да задатак у потпуности не изврши? Јасно, то не долази у обзир, но даље па докле се стигне.

Како сам се цриближавао положају, пуцњава је још трајала, али не тако жестоко као сат, два раније. Када сам био сасвим близу Ржишта, борба је одједном прекинута. То ми је било чудно, нејасно. Борба која је вођена данима и ноћима умукла је одједном, и то баш сада. Зашто, није ми било јасно, па је то у мени изазвало дезоријентацију и страх да не доспијем у непријатељске положаје. Прошао сам кроз село, али се нико није огласио. Што сада, питао сам се. Одлучио сам, ипак, да наставим пут према југу. И тако напријед (ноћ ја даље тонула у тишини), све док у једном моменту нијесам претпоставио да би борба могла бити завршена.

Тако је и било. Њемци су те вечери били потиснути, па сам одлучио да се поново вратим у Ржиште. Прошао сам га и у близини села, са десне стране, недалеко од пута, назирала се контура једне разрушене куће. Ту сам одлучио да преноћим. Поред рушевине налазио се каменом озидани тор. Утјерао сам унутра коња, растоварио га, завезао за један камен, а затим потражио за себе преноћиште. У близини сам пронашао стог сијена, у који сам се увукао и ту сачекао јутро. Трудио сам се да не заспим. али нијесам издржао.

У зору, кроз сан, чујем неки разговор, кикотање и покоји повик. Тргао сам се, погледао према путу и без потешкоћа утврдио да су то наши борци. То је било једно извиђачко одјељење, са десетак мјештана. Када је колона наишла поред куће и у тору спазила коња и муницију, разлетјели су се наоколо и са чуђењем се питали: откуда коњ и муниција. Не чекајући много, упућујем се према њима, трљајући очи од прашине. Одмах су ме угледали и у глас повикали: ,,Баци пушку, стој, баци оружје!'", како је ко први стигао да изговори. Послушао сам их, одложио оружје и подигао руке увис. Развили су се у стрељачки строј, упереним пушкама и аутоматима кренули су према мени. Питали су ме ко је још са мном .Рекао сам им да сам сам, и да је коњ са мувицијом мој. Без узбуђења сам исцричао да сам ту на извршењу задатка. Убрзо смо се споразумјели, и почели са повјерењем да разговарамо.

Дошворили смо се да мало одморимо. Посиједали смо по зиду тора, и док се командир припремао да постави нове задатке, један од мјештана извади из торбе боцу лозове ракије. Подиже је увис и задовољно наздрави: „У здравље, командире! У здравље зам другови, и нека вам је сретна ова побједа". „Здраво био и хвала ти", одговорили смо сви изгласа и готово једновремено. Боца је брзо ишла из руке у руку и тако до искапи, да би се потом нашла у парчићима разбијена о камену разрушене куће.

Одмах иза тога командир одјељења је рекао да се мора наставити пут без задржавања. Поскакали смо одмах са зида. Ко-

мандир је укратко саонштио задатак и распореди своје борце на начин који обезбјеђује извршење задатка. Имао сам неодољиву лсељу да пођем за њима.

Замолио сам га да ми то одобри. Мало је размислио и полугласно проговорио: „Да, борба је завршена, муниције има довољно, брзо ћемо завршити задатак", а затим гласно наставио; „Добро, друже, можеш са нама".

На путу према Ржишту испред самог села, сусрићемо два мушкарца и једну жену. Једна од њих, етарији, застаде испред нас. Застадоше и остали. Најстарији је имао на глави изношену црногорску капу, подиже је у вис и задовољно повика' „Хвала вам, браћо моја, хвала вам, јесте их јуче покомадили". Затим су иаставили сви из гласа „Чудо сте право јуче направили, Косово право, има и живих Шваба, али тек толико да се осјећа да су живи". Хтјели смо ту да останемо још мало, да видимо има ли наших мртвих и рањених. Али нас жена прекиде, поче да плаче и кука, ражалило јој се за браћом. „Једног су Талијани стријељали на Кокотима, а други је погииуо у Босни. Оста кућа без мушке главе".

Кома-ндир се поново обрати најстаријем и замоли га да му укратко исприча какво је стање на терену. Овај је једва чекао такво питање: „Хоћу, брате, не укратко него на дуго и широко." Даје нам податке о мјестима гдје има највише мртвих и покоји тешко рањени Шваба, да још на бојишту има оружја, муниције и опреме. Упозорава нас да се морамо опрезно кретати, јер може бити непријатних изненађења. Командир се захваљује и наређује покрет. Полазимо, командир на челу колоне, са њемачким аутоматом преко груди, увијек спреман да у случају потребе отвори ватру. Ми остали за њим, а цивили на зачељу. Корачамо убрзано без гласа. У покрету комаидир руком даде знак да се распоредимо у већ договорени стрељачки строј. Терен је био готово непроходан. Ван пута било се тешко кретати, но није било друге, морало се, па како је ко знао и умио. Тако распоређени излазимо на један пропланак преко којега пролази пут. Готово истовремено наилазимо на прве погинуле Њемце. Како се крећемо даље, све их је више и више. На некима је било оружја, муниције и опреме, али је много више оних које су наши претходног дана разоружали.

Слика је грозна, просто човјек да не повјерује да на тако малом простору лежи толико мртвих и рањених. Иако смо били радознали и хтјели да их што боље видимо, комаидир то није дозвољавао, него је стално понављао: „Брже, другови, брже, задатак још није извршен". Скоро трчећи смо пријешли прОпланак и наетавили да се крећемо кроз честар. Наилазимо ионово на мртве и рањене Њемце. Ту их је нешто мање, али је слика стра-

вична. Не само што су мртви били рафалима изрешетани, него је и терен изгледао тужно; видљив траг једне жестоке борбе, која је тек била завршила. Мало подаље наилазимо на један камени заклон иза кога је вирила цијев митраљеза. Ни митраљез није остао поштеђен, па су им га наши оставили. Зид заклона и свуда наоколо били су зрнима изрешетани. То несумњиво говори ца је неки од наших митраљезаца водио ватрени двобој са тврдоглавим фашистом, док га није докрајчио.

Мјештани који су ишли са нама да обиђу своје напуштене домове као да су заборавили на њих и нијесу се одвајали од нас. Поново журимо, и погледима биштемо терен, док се одједном зачу јаук. Стадосмо као укопани, заустависмо дисање, и уперисмо поглед сви у истом правцу: „Иека"", рече неко од наших, „чује се нешто". Сви смо напрегли слух и стварно зачусмо поново јаук. Сада смо већ одредили да је то мало подаље са горње стране пута. То је установила једна група која ,је била блшке него ми, па се упутила у том правцу. Бојали смо се да то случајно није остао неки од наших на разбојишту, али само за тренутак. Извјештавају ^хас да се у вртачи испред њих налазе два мртва и два рањена Њемца. Касније смо сазнали да су ова двојица умрла од задобијених рана из претходне вечери. Наређено је једној групи мјештана да рањене Њемце збрину. Одређено је мјег.то гдје да их донесу и да се према њима хумано поступа.

Поново пада команда за покрет. Моја група требала је ићи са доње стране пута, али због непроходности терена више смо ишли путем него ван њега. За нама је на неколико корака ишла жена са кћерком, која је на неколико стотина метара испред нас имала кућу са доње стране пута. Замолила нас је да их допратимо до куће, јер их је било страх да иду саме. Пошто нам се учи-1ШЛЮ да је то подалеко, нијесмо могли испунити њихову жељу, да не би изостали за десетином која је већ била поодмакла. Договорили смо се да ћемо остати на путу, док не стигиу гдје су кренуле. Видјећи да су стигле кући, одлучисмо да наставимо даље. Одједном чусмо паничне повике: „Њемци, другови!" „Откуда сада Њемци", готово истовремено изговорисмо. Обратили смо сву пажњу на њихове узвике, па смо опет застали. Иако нијесмо били сигурни о чему се ради, договорисмо се да би ваљало поћи доље. Потрчали смо низ путељак који је водио црема њиховој кући, трчале су и оне одоздо. Тако смо се сусрели ниже на пола пута. Биле су уплашене, једва живе, задихане. Нијесу одмах могле да нам кажу што су све видјеле. Убрзо су се смириле, и почеле да нам причају што су видјеле. Рекоше да се у једној огради поред куће налазе три Њемца, да двојица леже завијених глава, а један сједи поред њих. Немају оружја. Да бисмо их мало охрабрили,

један од нас рече: „Ако су Њемци, нијесу вукови". „Какви вукови, ми се не плашимо вукова, већ се плашимо ових разбојника". „Добро кад је тако, ми идемо доље да видимо, а ти дјевојко пођи па извијести командира о чему се ради." Није се много двоумила, већ је у лакој обући, као срна потрчала уз брдо да би се за час нашла са друге стране пропланка.

Нас двојица се договоримсо да им приђемо опрезно, и то из два различита правца. Кренусмо напријед. Но, када смо се попримакли, угледасмо на једном коцу иза зида комад бијеле крпе. Када смо пажљивије погледали, видјели смо да је то комад завоја, раније употребљаван, а на њему трагови крви. Схватили смо одмах да друго нијесу имали да означе предају. Настависмо према огради и за час се нађосмо на супротним странама зида. Одмах смо видјели колико су немоћни, заиста је било тачно све што су иам жене испричале. Двојица леже на једној љеси, завијених глава, умотани у шаторска крила. Трећи, наизглед лакше рањен, али непокретан, сједио је поред њих на празном уљишту; наслањајући се лактовима на кољена, држао је главу у рукама. Прилазимо им сасвим близу, да их из непосредне близине видимо. Ледан од њих полугласно виче: „капут, капут, васер, васер'".

Пошто смо нешто владали њиховим језиком, јер емо га учили у гимназији ,ступили смо са њима у разговор. Када смо изговорили прве ријечи на њиховом језику, примијетили смо да су се мало охрабрили. Одмах су нас упитали хоћемо ли их убити. „Не, ми партизани не убијамо заробљене и рањене, па иако су недријатељи". Молили су да им помогнемо. Жалили су се на своје како су их оставили у невољи. Тражили су воде и говорили да им је хладно. Дрхтали су од страха и хладноће. Није ни чудо, једанаести је мјесец, а Гарач је то.

Жени смо наредили да донесе воде, што је одмах учинила и пружила шољу ономе што је сједио. Нас је понудила лозом. Пописмо по гутљај-два и вратисмо боцу жени. Она се насмија, па нас упита „што не понудисте ове људе?". „Добро, питаћемо их". „Хоћете ли ракије, момци?" „Ја, ја, ракија", и пружи руку да је прихвати. Нијесмо то очекивали, па смо у шали рекли да нам наздрави. Није нас разумио. „Ајде, дигни ту боцу у здравље Хитлера'-', подругљиво добаци жена. Кад је чуо његово име, спусти боцу на кољено и обори поглед испред себе. Намрштио је лице.

Нијесмо више имали времена да се задржавамо, па смо ријешили да пођемо. Саопштили смо некако и њима нашу одлуку, да их морамо напустити. То их је изненадило. Молили су нас да их не остављамо, јер су били беспомоћни. Били су изненађени, јер њихова војска није поступала тако према нашима. Обећали смо да ће им други помоћи, што очигледно нијесу повјеровали. Жена није хтјела да остане ту, код куће, бојала се и мислила на

кћер. Није нам пошло за руком да је убиједимо. Отишла је са нама. Убрзо стигосмо на главни пут да бисмо се прикључили десетини из које смо се издвојили. Мало касније сусријећемо се са дјевојком, која је била упућена са поруком. Рече нам да су наши другови остали у неком засеоку и да их сачекамо на путу.

Посиједали смо одмах поред пута са вамјаром да доручкујемо. Одмах иза тога наилази наше одјељење, сви весели и задовољни оним што су видјели и чули, тако да смо морали прекинути доручак. Командир је стојећи саопштио да се овдје нећемо пуно задржавати, због тога да бисмо што прије стигли на мјесто гдје је остао товар муниције. Убрзо смо тамо стигли и нашли све у најбољем реду. Ту се кратко задржавамо како би средили податке са терена. Командир вади оловку и свеску из торбе и тражи од нас што смо видјели или дознали. Напомиње да подаци морају бити тачни, јер извјештај треба да достави команди.

Ни ту се нијесмо дуго задржали, извјештај је већ био сређен. У њему је сгајало да је на бојишту остало преко 60 мртвих и рањених Њемаца, и то из посљедњег дана борбе, да има још оружја, муниције и опреме коју наши нијесу покупили, да на наше мртве и рањене нијесмо наилазили. Један од бораца исприча да је при проласку кроз село чуо од неких старијих особа, које нијесу напуштале куће за сво вријеме борбе, да су Њемци свакодневно проносили мртве и рањене.

Слушајући пажљиво командира, закључио сам да извиђачком одјељењу није био оеновни задатак прикупљање података о мртвим и рањеним, оружју и опреми већ о општем стању на бојишту, како би се што прије предузеле мјере ради његовог санирања. Требало је уклонити толике мртве и рањене, и предузети све мјере како би се избјегли народ поново могао повратити својим кућама.

На путу за команду, главна тема разговора је била ово што смо видјели и доживјели при извршењу задатка. Посебно смо били сретни што нијесмо наилазили на наше мртве и рањене.

Стижемо у логор једне наше чете, мислим Треће. У дворишту усамљене куће затекли смо само Четну комору, док су остали отишли на сахрану погинулих бораца нашег Батаљона, Сава Марковића из села Клачине, недалеко од Никшића и Благојевића, пушкомитраљезца из Пиве.

Милутин СТЕВОВИЋ

ЂОЈ1Е АРСОВ

Рођен је у селу Загреди — Кучи, у сиромашној сељачкој иородици. Завршио је основну школу на Момчу. Био је бистар и могао је да учи, али га је сиромаштина у томе онемогућила. Остао је мали без мајке и њене топле његе. Чувао је стадо и учио тешку животну горчину. Најчешће је ишао бос, огрнут кожухом и струком.

У СКОЈ је примљен јула 1943. године, на састанку коме је присуствовала Стана Томашевић-Арнесен. Тада је Иван-Милутин Милутиновић био неколико дана на Убалацу и Загреди, заједно са Блажом Јовановићем и већом групом бораца и руководилаца. Децембра 1943. године, мјесец дана послије формирања VI црногорске бригаде, чувао је стадо на обалама Мале ријеке, изнад дадашњег Великог моста. Чуо је пјесму бораца VI црногорске бригаде: ,,Из Вригаде VI наше скачу борци у бомбаше. Бригаде је VI жеља, срушит Њемце до темеља". Није мирно издржао, бацио је свој огртач и полетио низ стране Мале ријеке до њеног корита. Прегазио је и наставио уз окомиту узбрдицу. Дошао је у 2. батаљон, јавио се мени, кад је стигао у Вјетарник.

Ја сам га враћао, а то су чинили и други у Штабу Батаљона. Био је полу го и бос, није хтио да слуша: ,,Нећу натраг жив! Дајте ми оружје!"', узвикивао је. Упутили су га у 2. батаљон. У 3. батаљону је био тада његов рођак Новак, замјеник командира чете. Није га ни он могао вратити. Постао је борац 2. чете 2. батаљона, необично омиљен, храбар и вјешт. Убрзо је добио поред оружја и енглеску униформу. Сашио „Титовку" и сав био узбуђан од веселља. Постао је, четни, па батаљонски курир.

У једној борби код Никшића 1944. године, кад је носио штабску пошту, срио је три Италијана, који су послије борбе били раштркани по терену и тражили спаса, одмах је бацио бомбу, једнога убије, а остале двојицу приведе Штабу. У познатој бици код Даниловграда 1944. године, због сЁОЈе смјелости био је упућен да пде за курира Штаба бригаде. Он то иије хтио, јер је желио да остане на фронту. Штаб му је то удовољио. Истога дана, ноеећи извјештај чети на положај Свињска глава — Загреда загарачка, Пјешивачки До, пошао је у јуриш и био погођен од шарца. Ту му је сломљена рука, повријеђена ребра, откривена џигерица. Томе се придружила јака студен и добио је запаљење плућа и парализу ногу. Пребачен је на Богетиће, а потом у болницу у Никшић, гдје је руски мајор, љекар, чинио узалудне напоре да га спаеи. Ту је дошао његов брат Никола да ме види након мог рањавања и наишао је на свог брата Ђола.

Ђоле је умро 23. новембра 1944. године. Пред смрт је говорио: „Нас је четири брата. Срамота је да ниједан не ногине, а ако један о,стане, довољно је". Неколико тренутака пред смрт ништа није могао да окуси, али је затражио поморанџу, коју је нашао Савић Чарапић из Бригадне интендантуре. Окусио је мало и издахнуо. Говорио је до смрти и храбро се држао. Умро је на рукама свог брата Николе. Био сам ту и ја, као тежи рањеник, Савић Чарапић, интендант Бригаде, официр Насто Митровић, Стојанка Михаиловић, санитет. Сви смо се дивили његовој храбрости, заједно са руским официром, љекаром. Сахрањен је пред Никшићки манастир. Посмртни остаци су пренесени септембра 1947. шдине и сахрањени у родном селу Загреди, гдје су сахрањени заједно са његовим рођацима Рашком и Спасом Божовићем. Ђоле је постао члан Партије неколико мјесеци прије смрти. Одликован је Орденом за храброст, посмртно.

Сретен БОЖОВИЋ

БЕЛТРАМО СЕВАСТИЈАН

У сачуваној ратној документацији 3. батаљона 6. црногорске народноослободилачке ударне бригаде уписано је само име и презиме, без икаквих других података, растом веома ниског, али духом снажног Италијана од око 27 година. Провео је у Пратећем воду 3. батаљона готово пуних једанаест мјесеци, али је врло слабо разумио српскохрватски језик. То је разлог што од њега готово ништа нијесмо могли сазнати о његовом животу прије доласка у нашу јединицу, тим прије што ни ми нијесмо имали другова који говоре или добро разумију италијански.

Белтрамо је ушао у састав Пратећег вода јануара 1944. године, приликом кратког задржавања 3. батаљона на Богмиловићима, на путу 6. бригаде од Санџака за стару Црну Гору. Склонио се у селу послије капитулације Италије и при нашем пролазу кроз Пјешивце, молио је да га примимо у јединицу. Штаб Батаљона га је додијелио Пратећем воду. Раопоређен је на дужиост кувара. Он се томе противио, покушавајући да рукама, уз по неку нашу ријеч, објасни Команди Вода да је њему мјесто уз лаки минобацач, и то да буде нишанџија. Није тада успио да приволи старјешине да промијене одлуку, јер су сматрали да ће бити најкориснији у кухињи.

На послу је био веома пожртвован, али и врло осјетљив, ако уочи да се неко од бораца извлачи при припремању хране,

код гуљења кромпира, одвајања пасуља и боба од махуна, разметања качамака у великим казанима итд. Тада би протестовао на италијанском, необично крупним гласом за његов раст, гледао продорно и црвенећи у лицу подсјећао, убацујући по неку нашу ријеч, на равноправност.

Често се кошкао са економом Чете Богданом Поповићем, најстаријим другом у Воду, који је уживао да збија шале на рачун Белтрама и да гледа како у љутњи темпераментно реагује. Једног дана на Осјеченици код Грахова, почетком септембра 1944, за вријеме припремања ручка, та изазивања су превршила мјеру и Белтрамо је са разметачем качамака појурио на Богдана. Био је спреман да му се освети за све увреде, али је Богдан на вријеме умакао испред подигнуте даске. Присутни борци су плакали од смијеха, а Белтрамо је излетио из куће у потјеру за Богданом. Викнуо сам на њега и он се за часак обрео испред мене, поздравио војнички и не дозволивши ми да било што кахсем, почео усплахирен, да се жали: „Друже комесар, оно Богдано, оно бркато сове мене Калабрез. Ја не Калабрез! Ја Пијемонтез, ја Пијемонтез!"

Разјарен, понављао је те ријечи више пута, ударајући десном руком у своје груди. Савјетовао сам га да се смири, да је то само шала и обећао да Богдан то неће више чинити. Наставио је да се жали на талијанско-српској мјешавини и енергично да захтијева да га премјестимо на лаки минобацач, јер он је од почетка желио да буде нишанџија на бацачу а не кувар. Обећао сам му да ћу о томе говорити са командиром Вода.

Жарко сам желио да Белтраму сачувамо живот и зато сам се тешка срца одлучио да тражим од командира његов премјештај. Позвали смо га заједнички на разговор, у нади да се предомислио. Био је и даље одлучан и од тада до смрти 21. новембра 1944. он се није одвајао од лаког минобацача. Кад смо му рекли да ирихватамо његову молбу, радовао се као дијете и неколико пута понављао „грација".

Ускоро смо се увјерили како Белтрамо одлично рукује бацачем и смјело прилази непријатељским положајима у строју са борцима чији напад подржава. Десетог септембра 1944. изненадним продором преко комуникације Даниловград — Чево, 3. батаљон је изненадио четнике у селу Ораси. Белтрамо се у прогањању четника према Прогоновићима веома истакао успјешним дејством минобацача са блиског одстојања по упаниченом непријатељу. Морали смо га брензати да превише не истрчава. Изгледало је да је нарочито киван на четнике. Уочи сваке борбе питао би јесу ли то Бугари (тако је звао четнике), а кад би добио потврдан одговор, са нарочитим жаром слао им је што учестаније гхоздраЕе из минобацача.

У стрељачком строју са својим минобацачем јуришао је више пута на јако утврђене њемачко-четничке положаје око Грахова, нарочито 17. и 21. октобра, и том приликом доказао да по храбрости не заостаје за другим нашим иекусним провјереним борцима.

Два дана након што су 12. новембра 1944. отдочеле борбе око Доњег Фрутка са Њемцима који су покушали продор од Даниловграда према Никшићу, стигао је са својим одјељењам на чуке изнад Фрутка да у саставу 1. чете 3. батаљона потврди своје већ испољене војничке врлине. Био је као и раније веома поуздан. Овај пут ми смо се бранили а не нападали ,али то није негативно утицало на његово држање. Макако да је било критично, а било је нарочито тешко одољети њемачким насртајима 18, 19. и 21. новембра, он се не би помјерио ни педаљ назад без наређења свог командира.

Заједно са тројицом својих другова из послуге лаког минобацача трагично је завршио на висовима изнад Фрутка, 21. новембра 1944. године. Сви тешко рањени од непријатељских минобацачких мина ,он још и од митраљеског рафала, издахнули су на путу за Бригадну болницу, осим једног који се опоравио након дужег лијечења.

Журећи од Штаба Батаљона ка нашим положајима које је непријатељ тога дана у поновљеним очајиичким јуришима покугпао да заузме, наишао сам на њега како са самртичким бљедилом на лицу лехси непомичан у локви крви, на споју иза моје чете и 1. чете 3. батаљона, одмах иза борбеног строја. То је било наше прво виђење послије готово два мјесеца. Дубоко ме је потресао њешв изглед. Иако није гласа пуштао од себе, видио сам да је критично. Клекнуо сам изнад њега и дотакао руком његову главу. С напором је отворио очи и проциједио кроз зубе: „Готово је, друже комесар". Покушао сам да га охрабрим и одлучно позвао болничарку Васу Радоњић да га превије и евакуише са још два борца за Превијалиште Батаљона. Дужност ми је налагала да будем чим прије у борбеном строју, па сам му брзо пожелио срећно лијечење и пошао од њега. Смогао је снаге да још једанпут погледа у мене очима пуних суза, а затим су капци прекрили његове зјенице.

Ја сам се у мислима враћао на кобну одлуку о његовом премјештају из кухиње на лаки минобацач, септембра на Осјеченици, коме сам ја, на жалост, кумовао. Хтио сам да учиним добро, а испало је најгоре, јер овај поносни Италијан није стигао жив до болнице да му љекари, надокнадом крви, покушају спасити живот.

Радун МИЋКОВИЋ

„ЈА НИЈЕСАМ КУКАВИЦА"

У новембру 1944. године Њемци су силовито навалили на положаје нашег Четвртог батаљона код Слапа. У првом налету успио је да заузме положај Гукош. То је једно брдашце, не велико, на лијевој обали Зете, али је доминирало положајима све до Тараша. Истога дана стигло је наређење из Штаба Бригаде да се у току ноћи Гукош мора заузети, и чим је пао мрак, почели су јуриши. Њемци, по обичају, чим падне мрак укопају се и не мрдају. Тако су и овдје урадили; учврстили су се, и то на падини узвишења а не на врху. Тако да врх Гукоша могу да туку ватром уочавајући циљ према небу.

Тих јуриша је било више у току ноћи. У таквом једном јуришу, мој нишанција на пушкомитраљезу Љубо (презимена се не могу сјетити, само знам да је био из Љешаноке нахије), легао је са пушкомитраљезом и гађао врх Гукоша, јер је тешко стојећи или у покрету гађати са пушкомитрал^езом. У том моменту наиђоше командант батаљона Радоје Никчевић и комесар батаљона Божвдар Петровић. Обилазили су борце и храбрили их. Командант само што се није спотакао по оном мраку о ноге пушкомитраљесца, па мислећи да се неко крије, викну: „Дижи се, кукавицо, што лежиш ту".

То се све дешавало у непосредној мојој близини, био сам тада десетар. Нијесам имао времена да им објасним ову ситуацију, јер су они отишли даље дуж фронта. Мој Љубо је устао страшно увријеђен, са сузама у очима, викао је: „Доказаћу ја команданту да нијесам кукавица". Све је то понављао и ишао напријед ка врху Гукоша, тако да смо га једва стизали. Када смо стигли на сами врх, Њемци су са падине тукли аутоматским оружјем сами врх, тако да ока нијесу дали отворити и сви смо залегли, само је Љубо понављао: „Ја нијесам кукавица" и „Доказаћу ја команданту да нијесам кукавица." Викао сам: „Лези, Љубо", али је било цабе, гађао је стојећи из иушкомитраљеза и одједном му клону лијева рука и рафал из пушкомитраљеза запара испред његових ногу. Он баци пушкомитраљез и поче да откопчава бомбе, али са великим напором, јер се није могао помоћи лијевом руком. И даље је стално викао: ,,Ја нијесам кукавица".

Скочио сам и ухватио га преко појаса и оборио на земљу. Била му је сломљена лијева рука. Склонили смо га позади пожолаја. Ту је дошла болничарка и однијели су га у позадину. Чуо сам да је пребачен на лијечење у Италију и даље ништа о његовој судбини нијесам сазнао.

Мирко БАБОВИЋ

ПРЕСЈЕЧЕНИ ХОД МИЛОША ЦЕРОВИЋА

Милош Церовић, син Радев, из Тушине растао је у породици Церовића за коју је везано све што је добро и честито, што је слободарско, што зрачи и гријe. То најбоље потврђује пјесма за Милошева претка и великог народног пријатеља Новицу:

„Куд пролази Церовић Новица
Туда јарко огријава сунце. .."

То исто може да се каже за Грубана, познатог н-ародног пресудитеља и правдочинитеља, као и Стојана уредника „Слободне мисли" и вијећника АВНОЈ-а.

Милош Церовић је лист са истога стабла које га је потхранило врлинама његових предака. Као омладинац Првог батаљона Дурмиторског одреда стајао је у његовој колони и са Жабљака се упутио преко студене Сињавине према Колашину, на формирање VI црногорске ударне бригаде. Пролазећи голетима Сињавине, каткад би се окренуо да погледа врхове Дурмитора. Идући тако у колони знао је кроз пјесму да са њим разговора, да му се обраћа са неком њежношћу и чежњом:

„Дурмиторе висока гшанино,
У теби ми три снијега кажу,
Један лањски, један ономлањски,
Један кажу од ове године".

Тако се Милош опраштао од Дурмитора, од своје родне Тушине. Убрзо се потом нашао у строју Првог батаљона VI црногорске бригаде. Снажни и кршни Милош је одмах примио пушкомитраљез. Носио га је кроз многе маршеве и са њим учествовао у разним окршајима. У првим борбама на Лековини и Бијовом гробу, Милош је показао изузетну храброст. Идући борбеним путем Батаљона, увијек је корачао у првим редовима и борбама, почев од Лековине, Бијовог гроба, Уздомира, Гарча, Коравца, Вељег Брда, Цетиња, Ржишта, Веље Загреде и другдје. И као пушкомитраљезац, и као десетар или водник добијао је најтеже задатке. Са својим водом ишао је тамо гдје је најтеже, тамо гдје постоји вјероватноћа да ће бити пробој непријатеља.

Била је дубока јесен 20. новембра 1944. године. Милош је са својим водом посјео чуке повише Свиње главе. Јаке њемачке снаге надирале су од Даниловграда не би ли се пробиле за Никшић. Борба је трајала скоро читав дан. Милош је ишао од борца до борца. Изгледало је да га неће или му ништа не може пушчани или митраљески метак. Зрна су га једноставно мимоилазила.

Из сваке борбе излазио је нерањив, а увијек је међу првима и на најтежим мјестима. Понекад би се у шали рекло: „Милоша може само топ савладати." И тог новембарског дана топовске гранате су орале падине Гарча. Орале су скоро читав дан, раздирући Свињу главу. Све је било у диму. Кад би се дим покренуо и подигао са изроване земље, из згаришта би се појавио Милош, сав црашшав и гарав, али са смијешком што улива поуздање, што зрачи честитошћу и оном људском топлином понијетом из његове родне Тушине.

Такав је био цио дан, 20. новембар 1944. године, све док није иавио починку. Топови су упорно тукли а Милош се појављивао кроз густи дим, обилазио своје другове, са њима разговарао. Послије једног ватреног вала топови су замукли да бише се нешто касније опет огласили. Дим се је дизао, ковитлао, губио се у даљ. Милош се није појављивао. Нестало је смијеха на његовом лицу. Трагично се обистинула ова прича да Милоша може погодити и савладати једино топовска граната.

Живот Милоша Церовића, храброг и неустрашивог борца и омиљеног друга није одолио топовокој гранати. Убила га је у ходу, док је усправно ишао падинама Великог Гарча.

Милица ***ДРАГОВИЋ-КРИВАЋЕВИЋ***

СЈЕЋАЊЕ НА ПОГИБИЈУ ДАНИЛА ЋОКОВИЋА

Други батаљон се налазио на положају Ђуканова главица — Матковићи — Ржиште. Непријатељ стално напада и врши све могуће напоре да нас потјера са положаја и да обезбиједи пролаз њемачких јединица у правцу Никшића. У том циљу наши положаји су у таласима нападани и непрестано тучени артиљеријом. Једноставво, Њемци нијееу мировали ни дан ни ноћ и чинили су све да остваре свој циљ. Такво стање на форнту било је веома тешко и захтијевало је од нас максимално ангажовање, храброст, будност и истрајвост. Задатак који нам је повјерен био је сасвим јасан: Њемцима се не смије дозволити да пробију наш фронт и да крену правцем за Никшић. То је знао сваки борац и тако се управо и понашао. Све што нас је сналазило тих дана веома сд10 храбро подноонли. Нико вије ни помишљао да се одмори или да се склони од кише и сусњежице, која је тих дана немилосрдно падала.

Такво вријеме и стање на бојишту било је и 22. новембра 1944. године. На тај дан, негдје око 10 часова, непријатељ је из-

вршио снажан напад на наше положаје. Том нападу претходила је изузетно снажна артиљеријска ватра од које смо имали мртвих и рањених бораца. Напад нецријатеља дочекали смо спремно и одлучно. За веома кратко вријеме пријешли смо у снажан противнапад и непријатеља натјерали да се у нареду врати на полазне положаје остављајући на бојишту више мртвих и рањених. Настао је кратак иредах који смо искористили за одмор и препричавање разних згода и незгода из претходне борбе.

У једном бункеру направљеном од камења на дијелу фронта у Матковићима налазио се са друговима друг Данило Ђоковић, замјениккомандира П чете. Као и увијек био је расположен и својом веселошћу стварао такву атмосферу да су сви учествовали у пријатном разговору. Били су веселији кад су видјели да им другови доносе храну. Окупили су се око казана, подијелили качамак и почели да једу. Нијесу заборавили ни на непријатеља чији је положај био веома близу, на око 150 метара. С времена на вријеме су осматрали положај да их непријатељ не изненади. Друг Данило је највише био опрезан и баш кад је приносио руку устима да узме залогај хране подигнуо се да осмотри непријатеља и његове положаје. У моменту када је издигао главу изнад шанца непријатељски снајпериста га је погодио у главу. Пао је међу своје другове и није успио да проговори ниједну ријеч. Тако се угасио живот Данила Ђоковића, човјека кога смо у Батаљону неизмјерно волјели.

То је био снажан момак који је у свим ситуацијама био веома сналажљив и који је био увијек спреман да другу помогне. По~себно је био запажен због своје храбрости и упорности у борби са непријатељем. Његова смрт болно је одјекнула код свих који су га познавали. Мало даље од мјеста погибије смо га сахранили. У име свих бораца Другог батаљона од њега се опростио друг Јово Перуновић. У свом опрошгајном говору друг Јово је, између осталог, истакао да је друг Данило Ђоковић у цвијету свог живота и евоје младости дао свој живот за НОБ и слободу свог народа и да више од тога није могао дати. Сјећање на њега је обавеза свих нас, да још више ударамо по непријатељу и да остваримо слободу за коју је друг Данило дао свој х-швот.

Вијест о смрти друга Данило попут мује доспјела је у дом Милуна Ђоковића, оца покојног Данила. Одмах су се окупили сви рађаци и пријатељи и договорили се да посмртне остатке покојног Данила донесу и сахране у родно село Југовиће у Жупи никшићкој. Тужна колона дошла је на гроб у којем је био два дана раније сахрањен. Стари Милун, сав скрхан од бола нијемо је гледао у гроб свог оина. Он је ратник балканских ратова, I и П свјетског рата и зна како ратови односе животе. Међутим, бол није могао издржати, био је сав скрхан као уосталом и сви ми који смо ту

били присутни. То је заправо био скуп бораца који су мало говорили, а на чијим се лицима јасно видио бол и туга за изгубљеним другом. Тако је покојни Данило сахрањен прво на положају гдје је погинуо, а затим у родном селу Југовиће. Сјећање на њега, на тнетово другарство, њешву храброст и веселост остаће вјечно у чашим срцима.

Вукота ЋИПРАНИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА ИЛТЛЈУ ИЛИЋА

Сјећање на ратног друга Илију Р. Илића, послије 39 година, представља заиста примјер како се поједине личности из наше славне народноослободилачке борбе не могу ни послије толико времена избрисати из нашег живота.

Био је то младић 20-тих година, осредњег раста, изванредне кондиције, онажан и издржљив, тако да се код њега никада није осјећао умор ни изнемоглост. Готово увијек је био насмијан, весео и раздраган, без обзира у којој се ситуацији налазио, што је имало позитивно дејство на остале борце. Знао је да кроз пјесму, шалу и доскочице отргне другове из апатије, што је било неопходно у појединим ситуацијама. Његове омиљене пјесме су биле: „Ој ђевојко Васојевко" и „Титове су дивизије. . .", које су остали радо прихватали на неком одмору или маршевској колони.

Милина га је било погледати са укрштеним реденицима муниције преко рамена и са његовим пушкомитраљезом „Зорка", којег је увијек чувао, подмазивао и дотјеривао, тако да га не би никада изневјерио да својом убитачном ватром дејствује по непријатељу.

Био је изузет^но храба,р, довитљив и умјешан борац, бомбаш и пушкомитраљезац. Свуда је предњачио, није чекао да га предпостављени одреди за акцију или задатак већ се сам добровољно јављао.

Тако је било и те кобне ноћи 24. јануара 1945. године, у борби на Мишјаку код Гораждa, гдје је храбро погинуо као вођа бомбаша подилазећи непријатељским положајима, носећи пуну војничку торбу бомби и крећући се по веома неприступачном те-

рену и нри нискоj температури са осталим друговима из свог вода према непријатељским рововима. Неопажено су се приближавали њемачким положајима, припремајући се да баце на непријатеља ручне бомбе. У том моменту, одједном се проломила убитачна непријатељска ватра из њиховог наоружања, на наше одјељење бомбаша и смртно погодила неустрашивог борца друга Илију, који својом крвљу зали Мишјак.

Љубо ЛУКШИЋ ц
Ђорђв РАДУНОВИЋ

РАДОЈИЦА ИОПОВИЋ

Политички делегат 1. вода, 2. чете, 3. батаљона Радојица Поповић рођен је 1926. године у ,с. Драговољићи, Луково, Иикшић, завршио је 4 разреда основне школе; отуиио добровољно у НОВ маја 1944. године.

Друг Радојица био је додијељен Команди мјеста Никшић за рад у позадини, али је он то врло енергично одбио, сматрајући да је његово мјесто у првим борбеним редовима, гдје ће највише допринијети извршењу заповијести нашег Врховног команданта маршала Тита, да се непријатељу не дозволи да некажњен напусти нашу земљу, у којој је толико зла нанио нашим народима. 'Гако је ступио у VI црногорску ударну бригаду и распоређен на напријед назначену дужност делегата вода.

Вудући да је био јединац између пет еестара, а његова фамилија врло одана НОП-у, то је Команда мјеста ионово тражила да га Бригада врати на ослобођену територију, али га ни тада нико није могао убиједити да се врати, и поред упорног настојања цијелог Штаба Бригаде. Чак му је и мајка долазила по њега, али је и њу одбио, испољавајући тако велику оданост КПЈ и својство изузетно одважног борца против непријатеља.

Наша чета бранила је положај на Обадовом брijегу, а наш Вод је био на десном крилу Чете. Земљиште испред нашег Вода било је кршевито, стрмо и врло пошумљено, чиме је дозвољавало непријатељу да неопажен подиђе нашем предњем крају, те смо морали чешће вршити извиђање предњег краја, у чему је и Радојица учествовао, иако је то било врло опасно.

Пошто непријатељ претходних дана није успио да цробије одбрану Баталчона ва правцу с. Ржишта и Фрутка, то је 22. новембра 1944. године уоредсредио свој главни правац напада преко

Обадовог бријега, у намјери да нашу Чету одбаци или уништи, и тиме отвори иролаз за Никшић. Извршио је масовну артиљеријску црипрему и пошао у напад, који му није успио ни послије неколико узастопних покушаја ,јер му је сваки сломила наша чврста одбрана. У једном очајничком нападу, непријатељ се окомио на десно крило Чете, на положај нашег Вода. Комесар чете друг Срето је то видио и дошао нам у помоћ. У гушању са непријатељем, њемачки официр је покосио Срета рафалом аутомата. Радојица му је прискочио у одбрану, али и сам пада покошен.

И тако јуначки погинуше два борца и руководиоца, који су слободу више цијенили од живота, чија је оданост НОП-у и част била јача од смрти.

Отишли су из наших борбених редова два блиска бескомпромисна борца, два комуниста без мане и страха, који су својим врлинама дубоко усадили свој лик у нашим срцима, за што их никад нећемо заборавити.

JРеволуција тече даље, наша Чета је попуњена новим друговима, наш строј је слиједио путеве рев-олуције и даље се борило и гинуло, па је дошла и толико хсељена слобода, али велика туга за изгубљеним друговима остаће вјечно.

Љубо ЛУКШИЋ

ПОГИБИЈА МИЛАДИНА МИЛОВАНОВА

Миладин Благојевић, родом из села Буковица у Пиви, као нушкомитраљезац 3. чете, Првог батаљона, храбро је погинуо 25. новембра 1944. године, у борби са Њемцима, на Ржиштима код Давиловграда. Био је то младић око 20 година. У Петој недријатељској офанзиви, јуна 1943. године, њему су Њемци стријељали шест чланова уже породице: оца, мајку, брата, сестру, дједа и бабу. За ту породичну трагедију звало се и у јединици у којој се налазио Миладин. Штаб 1. батаљона и лично командант Батаљона друг Анавије Петровић, сугерирали су Команди Треће чете да се Миладин, колико је то могуће, чува (да се не шаље у бомбаше, у први борбени ред и слично). Међутим, Миладин није дозволио да он испусти пушко-митраљез из руку и не буде у првим борбеним редовима. Чинило му се да је понижен ако буде ,,уз комору" и да му се и у првим борбеним редовима не може ништа више догодити него на „зачељу".

Потајно је гајио јаку мржњу према Њемцима, па је неустрашиво јуришао, да би се и на овај начин осветио непријатељу за

смрт својих најмилијих. У таквом заносу дао је и свој живот и славно погинуо у вријеме када је слобода већ била близу.

Да би жалост била већа, на сам дан његове погибије дошла је да га поејети његова сестра Милка, дјевојка која је претекла л<ива катастрофу Пете офанзиве, јер се тада, случајно, није налазила код родитеља, него код неке својте. У тренутку када је она дошла у јединицу погинуо је Миладин. Борци, Миладинови другови, нијесу могли дозволити Милки да свога брата види мртвог, како га је разнио непријатељски рафал, већ су јој рекли да мало сачека, јер је Миладин наводно негдје на стражи, а у ствари чекала је толико док је Миладин сахрањен. Послије сахране показали су јој његов гроб. Тужно је било погледати ову младу дјевојку ка-ко топлим сузама оплакује потибију свога брата.

Радивоје ПЕЈОВИЋ

ОДБОРНИКОВА КРАВА

Један вод 2. чете 4. батаљона (ја сам био политички делегат) држао је положај на лијевој обали Зете од 14—25. новембра 1944. Захваљујући крајњој одлучности — као, уоеталом, и други водови поменуте чете — успијевали смо да одбијемо упорно и тврдоглаво насртање Њемаца; хтјели су по сваку цијену да нас потисну. Имао сам утисак да су били до заслијепљености упорни и да нијесу водили рачуна о сопственим губицима; 18. новембра четири пута су јуришали на поменути положај. Тек око 16 часова су одустали од даљих настртања. Да ли зато што су били ошамућени неуспјесима, да ли зато што је то била нека тактичка њихова варијанта, ни;јесу мртве мицали оа мјеста гдје су погинули. А ми се, захваљујући томе, докопали три „шарца", 64 пушке и пет аутомата. Преко ноћи није било борбе, али смо ми слали пацроле за извиђање испод наших положаја.

Једна патрола је, између осталих, била упућена од Слапа према Б1огићевићима, а Штаб Батаљона је, из иредострожности да Њемци ипак не продру у Фрутак и Творило, наредио евакуацију становништва и стоке са Творила. Требало је да се смјесте иза наших положаја. Патрола, која је упућена црема Богићевићима, међутим, има врло чудан и испит и суерет.

Чују они, наиме, у глуво доба ноћи топот цеетом. Засједа је у великој неизвјесности чекала и чекала; требало је сачекати да

се приближи, а топот се моиотоно и опоро прибл-ижавао. Већ на крају стрпљења вођа патроле, са положајем уза саму цесту, види да топот изазива говече, крава измакла пажњи газде и умјесто лијево куд и остали ударила десно, баш према Богићевићима гдје су Њемци. Не да јој патрола да је кољу Њемци неш је поведу до Слапа, до куће једног Павићевића (у чијој се баш кући одмарао један дио нашег Вода) и затвори је у избу испод нас. Власница куће не познаое краву колико познаае ли она њу.

Негдје исцред зоре долази човјек и пита за краву. Познајемо га, то је одборник Никола Јовановић. Он ју је препознао и свакако јој се обрадовао, а ја сам њему и оеталим борцима „рапортирао":

„Друже одборниче, Ваша крава је ухваћена на путу црема Даниловграду, у очигледној намјери и под непобитним доказима да се преда Њемцима. Наша патрола је осујетила њену намјеру, ухапсила је и затворила у избу".

И Никола је „осудио" такав њен поступак, а као награду иатроли која ју је „ухапсила и спровела" има да се њено млијеко преда баш њима.

Домаћица је награду и предала.

Владо ВУЈОШЕВИЋ

НАРОД ЈЕ СВЕСРДНО ПОМАГАО

Послије ослобођења Никшића 18. септембра 1944. године, јединице Шесте црногорске ударне бригаде гониле су непријатеља према Даниловграду. У Граду је постојао непријатељски гарнизон са којим су се онаге из Никшића сједиииле и ту организовале одбрану. Батаљони Шесте бригаде еа по једним батаљоном Никшићког и Зетског одреда извршили су посједање положаја око Даниловграда са свих праваца сем са правца Подгорице и са тих положаја вршили сталне нападе на непријатељска упоришта. Непријатељу у Даниловграду пристизала су појачања са правца Подгорице, чиме је знатно ојачавана његова обрана, те није било реалних изгледа за успјешан напад на оам Град.

Према постојећем општем стању, у оно вријеме, цроцјена ситуације у односу на непријатеља била је: Због општег ратног стања, а посебно ратне ситуације на подручју Балканеког полуосчрва, непријатељ се са постојећим снагама, а под сталним притиском наших јединица, није могао одржати у Никшићу. Доведеи у такав положај, непријатељ се повукао у Даниловград, са очитом

намјером да се до прикупљању снага које су се повлачиле из правца Грчке и Албаније и нрикупиле у рејону Подгцрице и Даниловграда припреми за продор према Никшићу и даље.

У прилог овој процјени ситуације иде, поред осталог, и то: што непријатељ у свом повлачењу из Никшића није порушио тако значајан саобраћајни објекат као што је Царев мост, што је овај правац за нецријатеља био најпогоднији; што би се на том иравцу најбрже повезао оа својим снагама на подручју Требиња и даље преко Херцеговине за Босну. Оваква процјена заснивана је на чињеницама што смо на основу добијених обавјештајних података, као и личног осматрања били у ситуацији да стално пратимо концентрацију бројних непријатељских снага у Даниловграду и његовој околини.

На оонову извршених процјена све скупа очито је говорило да ће непријатељ покушати са продором комуникацијом Даниловград — Никшић, која, углавном, иде кроз Пјешивце. У циљу одбране тога правца, нужно је било организовати што систематскију одбрану, по фронту и по дубини. У ту сврху наметнула се потреба организовати читав народ Пјешивачког краја на разне активности. Цјелокупно људетво, сав народ организовано и активно да дадне прилог одбрани овог правца; одбрани својих домова, својих живота, који су већ толико пута страдали у току рата, толико пута паљени, мучени и убијани.

Ваља напоменути да је у августу 1944. годиве, у састав VI црногорске бригаде, углавном из Стубице ,ступило око четрдесет бораца. Доласком VI бригаде послије ослобођења Никшића у Пјешивце, сво људство између осамнаест и четрдесет година, физички спооообно, ступило је у Шесту бригаду, сем људства теренске чете, која је имала своје посебне задатке, а поред осталих и откривање и уништење преосталих народних издајника.

Може се рећи, сасвим сигурно, да је Бригада од стране, скоро, читавог народа са одушевљењем дочекана, с вјером да су њени борци коначни ослободиоци овог напаћеног народа, који је толико страдао и жртава поднио током читавог рата. Тих дана славило је крсну славу неколико села у Пјешивцима, па су борци ПОЗР!-вани на славу, а поред тога и на положаје им је доношено пиће и храна и друге намирнице. Углаввом, сусрет бораца и народа био је ордачан и веома топао. Овакав дочек бораца је разумљив, тим више кад се има у виду да је предратна пјешивачка општина, која је била релативно мала, дала у народноослободилачку борбу велики број бораца који су од почетка устанка остали у њеним редовима, као и оних који су били интернирани. Истина, из Пјешиваца је био знатан број и 'Оних који су били мобилисани у не~пријатељске редове, али веома мали број оних који су тамо пошли добровољно, односно стварних непријатеља народа. Већина при~

силно мобилисаних били су веза са вашим друговима који су билИ остављени у иозадини на илегалном раду. Они су илегалцима, кад год је то било могуће, излазили у сусрет и помагали их у погледу исхране и давања муниције, савитетског материјала, обавјештавања о покрету непријатеља и његовим намјерама и друго.

У вези са тим, колико је било људи који су стицајем околвости дошли у редове четника, а оа њима нијесу. имали ништа заједничког, може да послужи и један карактеристичан примјер: Приликом спашавања бјегунаца из Никшићког затвора, марта мјесеца 1943. године, од око четрдесет ваших другова-бораца, у току самог бјегства, пали су поново двојица другова у руке непријатељу. Оба ова друга по кратком поступку осуђена су на смрт стријељањем. За извршење ове пресуде одређен је Јован, звани Шајо ЈХ-азов Перовић из села Богмиловића, који је био жадармеријски наредвик у бившој Југославији и као такав мобилисан од стране окупатора и домаћих издајника. Јован Перовић је категорички одбио да изврши такво наређење, без обзира на посљедице. Перовић је нашим друговима илегалцима, као и породицама ваших другова уопште чивио разне услуге, а као борац VI црногороке бригаде рањен је у борбама око Давиловграда у јесен 1944. године.

Ради што јаче и сигурније одбране од непријатељског надирања цравцем Даниловград — Никшић требало је обезбиједити и извести све радње које иду у прилог одбрани. Требало је темељито порушити колски пут по читавој дужини: Жута греда — Царев мост, па и сами Мост припремити за минирање. У ту сврху !од омладине која није била стасала за борбу и од људства које није било у дубокој старости формиран је Радни батаљон. За команданта батаљона именован је Михаило Бољевић, официр бивше Југословенске војске. Како командант, тако и Батаљон у цјелини до краја еу савјесно схватили своју дужност. Поред овога и сви сељаци, који нијесу ушли у састав овог Батаљон-а, били су ангажовани на подручју својих сел-а ва рушењу или презиђивању пута. Све ове припреме и сами радови организовани су са мјесним и општинским најродним одборима и новоформираном Командом мјеста у Богетићима. Штаб Бригаде, о овим радовима, био јередовно обавјештаван од страве комавдавта Радног батаљона и осталих органа који су на тим пословима радили.

Наше јединице данонођво вападају нецријатеља око Даниловграда и наносе му осјетне губитке. И нецријатељ концетрише своје снаге у граду и околиии и врши припреме за продор према Никшићу. О свему томе имамо редовне и добре обавјештајне податке. Након свестране припреме непријатељ је приступио и покушао да изврши своју замиеао, у току ноћи између тринаестог и четрнаестог вовембра и са јаким снагама вапао оба наша крила. Тако су почели тешки бојеви око Даниловграда, који су непреки-

дно трајали дванаест дана, а за које је стари ратник Лазо Радојичић рекао: „Пјевана је пјесма за девет крвавих дана од Острога до Спужа, а ових су дванаест дана још крвавији".

У току развоја тих тешких бојева, Штаб Другог ударног корпуса, ради ојачања наше одбране, ставио је под команду Штаба Шесте бригдаде двије брдске батерије топова, из своје Артиљеријоке групе, које су пласиране, једна батерија на положајимц Богмиловићи — Селиште, а једна багерија на пол^ожају у подручју села Винићи. Команда савезничких јединица, која је била у Никшићу, такође ради појачања одбране овог правца, ставила нам је на расположење и употребу једну брдску батерију, која је пласирана у подручју села Шобајића.

Нападом нелријатеља на наше положаје у циљу продора црема Никшићу, створена је у цјелини нова ситуација и на борбеном распореду и у позадини борбеног распореда Бригаде. У тој новој ситуацији појачава се улога Радног пјешивачког батаљона и читавог народа тога краја. Требало је у првом реду поправити порушени колски пут од Богетића до Царева моста. Ови радови морали су да се изведу и изведени су у најкраћем могућем року.

Ово је било неопходно ради дотура артиљеријеке и пјешадијске муниције и хране камионима од Никшића до Богетића. Оправка пута од Богетића до Жуте Греде није се смјела изводити због претпоставке да је непријатељ могао да помјери наш борбени поредак. Од Богетића до положаја муниција, храна и све друго дотурано је снагама Радног батаљона и народа у цјелини, а гдје је то било могуће коришћена су и товарна грла.

Иако уз помоћ омладине из Никшића, као и из Вражегрмаца, главни терет свестране помоћи борцима на положајима сносио је народ предратие пјешивачке општине и До Пјешивачки. Свако је, рекло би се, схватио своју дужност и обавезу „дати све за фронт". Примјера ради ,Радивоје Милованов Спасојевић из села Витасовића, већ у годинама и оронулог здравља, довео је у Штаб Бригаде свога синчића који је тада имао око дванаест година и рекао: „Ово.дијете нудио сам у овај Батаљон што ради и носи што треба за борце, па рекоше да је зато нејачак, те сам га довео код вас дако вама ишта послужи".

Поред дотурања свих потребних намирница на положаје, морало се и са положаја, у току ових борби, пренијети око двије стотине рањеника до Богмиловића, гдје је био бригадни прихват и Цревијалиште са хируршком екипом, од три хирурга. Послије пружене прве помоћи и прве обраде рањеници су преношени на Богетиће, одакле су транспортовани камионима до Кличева, гдје је била, у кући Мијушковића, организована Бригадна болница.

Црихват и Превијалиште рањених другова у Богмиловићима било је довољно снабдјевено са расположивим средствима од

стране интендантуре Другог корпуса. Но и поред тога, оно што је рањеницима недоста:јало, као млијеко и воће, добијано је од породица дотичних села. Мајке су биле спремне да од уста своје дјеце одвоје храну да би је понијеле рањеним друговима. У том погледу било је доста лијепих примјера самопријегора и понфтвовања, ових скромних и ратом исцрпљених сељака. Било је пуно примјера да су сељаци: Дола, Ржишта, Селишта и Богмиловића, а то су села која су била непосредно уз положаје, и кроз која су се полох-саји протезали, доносили борцима Р1а положајима топлу храну и чашу ракије да их загрије. У новембру, када су наступиле јаче студеви, било је случајева да је варод борцима донооио на положаје ћебад и друге покриваче — пољаве да бише се колико толико утоплили.

Уопште узето, у овим борбама које су трајале пуна два мјесеца, а посебно од тринаестог до- двадесет петог вовембра, јединство фронта и позадине дошло је до најпотпунијег степева. Управо ту и није било позадине у правом смислу, већ је читаво залеђе првих борбених линија било ратно подручје. Од Богетића до положаја стално су се кретале колоне омладиве и старијих људи восећи артиљеријску, минобацачку, пјешадијску муницију и друго до положаја.

Од положаја, такође до Богетића, ношени су рањеиици, а у извјесним случајевима и погинули друшви, то јест они који су сахрањивани у родном мјесту. Те кол-оне за фровт ангажованог народа биле су повремено митраљиране од стране вепријатељске авијације, а врло често и под домашајем артиљерије, па и пјешадијске ватре, а све то вије имало битвог утицаја на њихову активност.

Нецроцјењива је била материјална и морална подршка овако организованог и активног, тако рећи цјелокупног народа, општине пјешивачке у току читавог времена вођења ових тешких борби. С правом се може рећи да је таква спремност народа овог краја ва самоодрицање и пожртвованост имала и моралног ефекта на и онако изванредан морал бораца Шесте! Бригаде.

Борци Шесте црногореке бригаде, поред свога историјског задатка: уништење што већег броја непријатељских војника, у долини ријеке Зете и одбране продора на овом тако значајном за њих правцу, имали су у виду да не дозволе непријатељу да и овога пута гази и уништава, већ по ко зна који пут, народ који се налазио за њиховим леђима и био толико спреман на напоре и пожртвовање, те да би им, колико је највише могао, помогао у њиховим јуначким подвизима.

Покушај непријатељског продора од Даниловграда према Иикшићу био је ковачно сломљен двадесет и петог новембра. У

току ноћи између 25. и 26. новембра непријатељ је ради заштите од иреласка наших бораца у напад порушио мостове на Сушици и Мирков мост на ријеци Зети. Извојевана је велика побједа. Предахнули су борци и народ. Настало је опште весеље. У коло се хватало и играло и војска и народ, а није био риједак случај грљења бораца и народа.

Прред наведених послова које је обављао народ овога краја, пружајући тиме помоћ борцима на положајима, дејствовала је и Пјешивачка теренска чета. Поред пуног обезбјеђења залеђа борбених положаја, од остатака непријатеља — домаћих издајника, повремено је узимала учешћа и у борбама, садејствујући борцима Шесте Бригаде на спојевима батаљона и слично. Због тога се у то вријеме појавила и пјесма, прио код бораца, а онда и код народа: „Оно Шеста бомбе баца, с њом батаљон Пјешиваца". Већ је речено да је постојао раднички батаљон, а борачка је била само чета, коју су борци уз одушевљење назвали батаљоном.

Користећи одређене прибиљешке, из тога времена, па изводе из операцијских дневника, као и лична сјећања, опет се није у могућности у потпуности приказати колико је народ предратне пјешивачке општине поднио напора у тим данима и тиме помогао и олакшао борцима који су данонoћно водили борбе. Треба схватити шта то значи, кад старци од преко шездееет и пет година учествују у ношењу рањеника од Богмиловића до Богетића, без смјене, а таквих случајева је било; или да жеве у поодмаклим годинама упрте на Богетићима артиљеријске гранате, које су биле упаковане у тврде картоне и носе их на леђима до батеријских положаја.

У јеку најтежих бојева, када се већ могло претпоставити да је могуће спријечити продор неиријатеља према Никшићу, од Артиљеријске групе Другог корпуса добили смо једну хаубицу калибра 140 милиметара, а због њеног кратког домета морали смо је довући до Загорка, да бисмо могли туђи непријатељске положаје око Даниловграда. Читав народ је ангажован у отклањању прекида на путу и поправљању порушених мјеста да би могла прићи камионом који је хаубицу вукао. Све је то обављено у изузетно кратком времену. Послије дејства хаубице које је трајало два дана, иста је враћена назад, а рушење пута поново обављено веома брзо и успјешно.

Све ово пожртвовање народа овог краја заслужује да се колико толико отргне од заборава, што је и циљ овог чланка. Свјестан сам да је ово само мали дио онога што је овај народ за Народноослободилачку војску дао и да је ово само мали дио патњи које је претрпио, како од окупатора тако и од домаћих издајника.

Благоје МАРКОВИЋ

ГРОБНИЦА ЊЕМАЦА НА ВЕЉОЈ ЗАГРЕДИ

Коравац, Плана, Сађавац, Мали Гарач и његове падине што се спуштају према Дашшовграду већ су одавно познати борцима Првог батаљона. Скоро на сваки камен, сваку плочу, шкрип, путељак или шипраг свикнули су се његови борци. На том камењару су преспавали многе ноћи, камење им је било простирка и јастук да наслоне уморне главе, заклон од куршума. Недалеко од Коравца, 15. априла 1944. године, остао је на пололсају тешко рањени Марко Бошњак, из Безује, а према Горњем Загарчу погинуше тог дана Свето Поповић, из Дољана, замјеник политичког комесара Друге чете и Ђуро Полексић, из Боровца.

Поново смо на Коравцу. Опет смо прса у прса са Њемцима и четницима. Пред саму вече, 17. новембра 1944. године, Први батаљон се повукао са ових положаја због других задатака. Кретао се према Доњој Марковини, а затим десно све до Бешина Убла. Након краћег одмора, негдје испред поноћи, Батаљон је кренуо између Великог и Малог Гарча према Даниловграду. Опет се испред очију указа Бјелопавлићка равница. Друга и Трећа чета су забасале кроз беспуће Великог Гарча да бише се пребациле према Рх-сишту и Свињској глави. Прва чета је добила задатак да се што прије спустио до Загреде и да изврши напад на Космату главицу коју су посјели Њемци. Стрељачки строј се кретао доста нечујно. Бомбаши су се пребацивали и примицали огољелом врху Космате главице. Али, она је била пуста, на њој није било Њемаца.

Јутро је, 18. новембар. Све је ведро. Од Космате главице Прва чета се упутила према Вељој Загреди. Борци су ишли у колони, брзо и опрезно. Са једне косе која се губи у падинама Великог Гарча неко је рукама давао знак да се застане, да се заузме заклон, а затим некако тихо, али ипак јасно допријеше његове ријечи: „Ало комаидир Прве, Ристо Дурутовић, ало! Непријатељ је исцред Чете!"

Препознали смо глае Вука Михаиловића, руководиоца СКОЈ-а Батаљона. Чета се одмах развила у стријелце и журно се упутила према Вељој Загреди гдје су били Њемци. Вод Милоша Церо>вића зашао је одоздо, од Пјешивачког Дола да затвори круг и спријечи пробој Њемаца према Даниловграду. Већ је свануло. Њемци су одмарали у кућама Веље Загреде. Само је стражар мирно и безбрижно чепукао наоколо. Ко зна гдје су му биле мисли. Није ни слутио да се око њих налази батаљон партизана са којим су се вјероватно сусретали на Коравцу, Малом Гарчу или негдје друго.

Друга и Трећа чета већ су посјеле положај од Ржишта па преко увалица које се простиру висовима Великог Гарча. Све је још увијек мирно. Наједном се сручи ураганска ватра. Тај снажни ватромет сјекао је дрва, носио камење. Њемци су искакали кроз прозоре, кидисавали на врата, покушавали да се домогну стрмените увлаке што води према Даниловграду. Испред кућица је гомила лешева. Пуцњава се ускоро утиша. Само би ее повремено чуо глас Крста Шћепановића, командира Треће чете, како издаје наређења, упозорава на нешто што треба хитно предузети. Живих Њемаца више није било на Вељој Загреди. Већа Загреда је гробница Њемаца. Ватаљон се одмах повукао и заузео положај дуж Свињске главе и падинама Великог Гарча, остављајући иза себе њемачке лешеве.

Тек што се ватра утишала, подигоше се њемачки авиони са Подгоричког аеродрома. Парали су небо око Гарча. Тешка артиљерија је преоравала увлаке, косе, сваку стопу земље. Моторизована колона Њемаца брзо се пребацила до Коравца, а одатле према Вељој Загреди, ишла је борбеним стројем. Под снажном ватром њемачки војници купе лешеве, товаре их и носе да их сахране доље у Даниловграду или ко зна гдје. Ворци Првог батаљона држе положај дуж Свињске главе и нешто височије према Великом Гарчу. Кад умукноше пуцњи и кад се Њемци са лешевима упутише према Даниловфаду, зачу се пјесма уморних бораца. Високим басом Мирко Богдановић, командир Друге чете, поведе пјесму што се испоја тог новембарског јутра:

„Бацач оре, бију бреде,
Бјеже Њемци са Загреде".

Тек негдје предвече уписала сам у свој ратни дневник: „18. XI 1944. године. Крећемо се тихо и журимо за Свињску главу. Зора је и нападосмо непријатеља кога смо опколили. Отворила се јака ватра из наших аутоматских орухсја. Борба је трајала један час и потукли смо 85 непријатељских војника и официра. Плијен 8 шараца, 4 машинке, 6 парабелума и другог ратног материјала. Са леђа од Космате главице напале су нае јаке енаге. Повукли смо се на положај и то читав Батаљон на Свињску главу и Велики Гарач".

У већ сада пожућелим листићима ратног дневника читам да је убијено 85 њемачких војника. Из Батаљона је једино рањен Миливоје Богдановић, брат храброг командира Друге чете Мирка, коме честитасмо ране и пожељесмо брзи повратак борбеном строју.

Милица ДРАГОВИЋ-КРИВАЋЕВИЋ

РАЗЛИЧИТЕ РАТНЕ СРЕЋЕ

Митраљеско одјељење постављено је ва самој вододелници Обадова брijега, у готово природном митраљеоком гнијезду, као да га је природа баш томе намијенила. Са тог положаја имамо одличан видик и јасан преглед, како напријед према Курилу, тако лијево према Фрутку и десно према Загреди. На све те три стране можемо да бијемо убитачном ватром. ,,Бреду смо очистили и подмазали, пресијава се. Муниције имамо у изобиљу. Сваког часа очекујемо напад. Чудно је то психичко стање бораца на положају. Са нестрпљењем очекујемо почетак борбе и ако смо свјесни да сваког часа у тој борби мох<емо погинути, бити рањени и унака-;кени, што је теже од смрти. Страх нас је од свега тога, али опет прижељкујемо да већ једном борба почне. И почела је. Ноћу 15. на 16. вовембар отпочела је артиљеријека ватра по нашим положајима. Послије артиљеријске припреме слиједио је јуриш за јуришем и 16. и 17, и сваки дан непрекидна борба до 28. новембра, али се ми не дамо; Батаљон упорно брани поеједнуте положаје.

„Бреда" је доминантна и по положају и по ватри. Колика је њена улога казује нам артиљеријска ватра, јер готово непрекидно око нае експлодирају топовске и минобацачке фанате, али никако да нас погоде. Р1 ми се питамо, зар је могуће да нае од толиког броја граната, нама вамијењених, ни једна не погоди. Постало нам је јасно да вас може увиштити само директан погодак, погодак на тих 2-3 м\

Пошто су се Њемци увјерили да и поред велике бројне надмоћности не могу сломити отпор наше Бригаде, то су одустали од Никшићког правца и почели да се повлаче правцем: Подгорица — Лијева Ријека — Колашин. Наша Бригада је добила задатак да их гони на том правцу, те нас је на дотадашњим полох<а-јима замијенила 1. бокељска бригада. И тог дана, кад се вршила смјена на положају, дошло је митраљеско одјељење Бокељске бригаде да нас замијени и да своју „бреду" поставе на положају гдје смо ми били. На положају је владало затишје; читаво јутро са обје стране није метка опаљено. Пошто смо се спремили, узели оружје и опрему, један по један излазили смо из заклона и одлазили на зборно мјесто. Тек што сам изашао из заклона, чуо сам пуцањ. Помислио сам да мене гађају, па сам легао. Из тог положаја видио сам да борац Бокељске бригаде, који је прије пар секунди поетављао „бреду" и посматрао видик кроз пушкарницу, лежи непомичан. Чуо сам узвике, „убише га!" Вратио сам се код њих и видио да је младог нишанџију погодио метак у сред чела. Био је мртав.

Отишао сам за Одјељењем и размишљао како су различите ратне ереће. Бијасмо овдје 12 дана у жестокој, ураганској ватри и зато вријеме гађаше нас и топови и бацачи и снајперисти, чак и директан напад изводише да би уништили „бреду" и не само што нас не уништише, већ нико ни рањен није био. А ево сада када је борба на овом правцу готово завршена, када су остале само предстраже, на овом истом положају погибе човјек, а да са тог положаја није ни метак опалио. Чудно, зар не!

Љубо РАДУНОВИЋ

ЗАБОРАВЉЕНО МИТРАЉЕСКО ОДЈЕЉЕЊЕ

Послије завршене борбе на Обадову брijегу 1. чета 3. батаљона и Митраљеско одјељење „бреда", које јој је било придодато, посјели су положај у рејону села Стијена Пиперска. Положај Митраљеског одјељења налазио се на једној литици која се стрмо, готово окомито, спушта према Бјелопавлићкој равници и Подгорици.

На тим положајима остали смо до 10. децембра. Све те да-не падала је јака киша, а нарочито ноћу 9. на 10. децембар. Та ноћ је била страшна, громови су стално тукли, муње сијевале, киша падала без престанка и ноћ била мрачна да се ни прст пред оком није видио. А ми смо били мокри до голе коже и тресли се од хладноће. Глад нас је мучила, јер вечеру нијесмо добили, а ни дувана нијесмо имали. И тако проведосмо читаву дугу и предугу децембарску ноћ на каменој литици, заједно са сурим орловима, да бисмо дочекали најжељенију свјетлост дана, тог 10. децембра 1944. године.

Са нестрпљењем смо очекивали вријеме доручка, те су нам погледи стално били упућени ка логору. Вријеме је споро одмицало. Већ се одавно разданило, а доручка још нема. Чудно! Љути смо због тога. Одлучисмо да један оде у логор и донесе доручак. Киша више није падала, повремено се појављивало сунце, које је било „зубато", али ипак пријатно. Друг Саво Павићевић, који је отишао по доручак, брзо се вратио, али празних руку. Не мало смо били зачуђени, готово запањени, када нам је рекао да је у логору 10. црногорска бригада и да је наша Бригада у току ноћи отишла на марш. Нијесам могао да повјерујем, па сам отишао у логор гдје сам од команде једног батаљона 10. бригаде сазнао да је наш

Батаљон у раним јутарњим часовима извршио марш у правцу Колашина. Тек тада ми је постало јасно да смо заборављени.

Вратио сам се код одјељења. Брзо смо ее припремили за марш и онако гладни, промрзли и ненаспавани натоварили ми•граљез на леђа (коња је одвела чета) и око 10 часова пошли на марш за Батаљоном. Око 15 часова стигли смо у село Сеоца, у којем смо се распоредили по кућама ради одмора и исхране, јер од глади и умора нијесмо могли наставити марш, Ја сам са једним другом остао у једној великој и лијепој кући, сматрајући да ћу код тога домаћина бити најбоље угошћен. Међутим, домаћица нам је спремила качамак са ужеглом машћу. Иако смо били пуно гладни, због опорог мириса, качамак нијесмо могли да једемо. Домаћин је упорно тврдио да нема ништа друго да нам понуди. Из његовог односа према нама јасно се видјело да је на страни непријатеља. По завршеном ручку остали борци су дошли код нас у велику кућу. На лицу им се читало задовољство. Почели су одмах да се хвале како су добро ручали, чак и вино да су пили. Кад смо се ми пожалили да смо слабо ручали, нишанџија Марко Павићевић овако је то прокоментарисао. „Е моји другови, код богаташа на глас, а код сиромаха на част".

Док смо се спремали за марш, запазио сам на ливади испод велике куће коња, који пасе. Послије расправе са домаћином, чији је и био коњ, а на којег сам, иначе, био љут због слабог ручка, послао сам једног борца да коња доведе, те смо на њега натоварили митраљез и пошли на марш. Нијесмо прошли ни два километра коњ је пао, те смо опет морали митраљез и сандуке са муницицијом носити на леђима. Пут нам је био потпуно непознат. Киша је почела поново да пада и мрак да се спушта. Приближавали смо се планини и гуетој шуми преко које морамо да прођемо и од тога нас хвата страх. Тек што смо закорачили на узану шумску стазу, запазили смо да нам у сусрет иде једна особа са коњем. Каква срећа! Нијесмо могли да повјерујемо својим очима. У моменту сам помислио да је то фатаморгана. Ипак је стварност. Позовем Сава Павићевића, ватрена и увијек весела момка из Ђеклића и наредим му: „Саво, дај ми „бреду"! Хватај коња!" Саво је ухватио коња. Био је то млад, снажан и добро ухрањен коњ. Дјевојка, чији је био коњ, молила је да јој коња не узмемо, јер је сиромашна и да тај коњ издржава цијелу породицу. Пошто смо јој објаснили наш положај, ионудила се да нас прати док стигнемо јединицу, али под условом да јој вратимо коња. Њен предлог смо прихватили, тим прије што нам је рекла да добро познаје пут кроз планину. Није дуго прошло кад смо, за нашу велику срећу, наишли на чобанску колибу у коју смо се склонили да преноћимо. Заложили смо ватру од сувих букових дрва које смо затекли у колиби. Одмах смо полијегали око ватре која се све више

разгоријевала. Ја сам легао на импровизованом, од грубих дасака сачињеном кревету. Дуго нијесам могао да заспим. Остали борци већ одавно спавају. Наједном осјетим мирис сагореле вуне, погледам ка ватри, а оно Бојанићу, младићу из Бањана, који је имао изразито бујну црну косу, глава у пламену. Скочио сам са кревета и са мокрим шињелом поклопио Бојанићеву главу и тако угасио ватру.

У рано јутро 11. децембра наставили смо пут и око 10 часова дошли у село Трмање гдје је Батаљон преноћио. Када смо дошли код куће у којој је била смјештена наша Чета, јавио сам се командиру Божидару Марковићу и приговорио му зашто су нас заборавили на положају. Командир се заинтересовао за бијелца и наредио ми да коња задржимо у јединици, не уважавајући моје објашњење и обећање које сам дао дјевојци. Успротивио сам се таквом наређењу и рекао му да коња може узети само преко мене мртвог. Ухватио сам коња за узду и позвао дјевојку да јој га предам. У том моменту појавио се комесар наше Чете Милош Половић, који се ставио на моју страну и брзо умирио командира који је повукао раније издато наређење. Дјевојци смо вратили коња.

Тог истог дана око 11 часова пошли смо на марш за Међурјечје. На читавом путу заборављено Митраљеско одјељење и даље је носило на својим леђима тешки митраљез и сандуке муниције, јер је нашег коња командир Божидар великодушно уступио Батаљонској комори ради преноса „валшијег" товара.

Љубо РАДУНОВИЋ

ДО ФОЧЕ И ГОРАЖДЕ

ИЗ ВИШЕ БОРБИ И СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА

Иако је прошло пуно времена, чини ми се као да је то све јуче било. Не бих могао рећи кад је било најтеже, али могу казати кад сам био најжалоснији. Наиме, чим сам дошао у Други батаљон на Граховац тражило се ко ће ићи да сретне рањенике. Борба је трајала цио дан око Грахова. Једва да сам био дошао пола сата прије. И кренули смо нас неколицина нових и старих бораца. Падала је већ ноћ. И срели омо једна носила. Било их је и више, али под једна смо ускочили ми двојица. Био је на њима Тошко Меденица од Колашина. Јечао је, нешто је говорио другарици која је пратила рањенике. Мирисала је крв. Био је велики снијег чија се смрзнута покорица проваљивала под нама, он би јекнуо а то је бољело и нас, особито нас који смо били из тога краја. Зар на том Савином, слободарском Грахову да гине цвијет црногорске омладине, и то баш од четника Граховљана.

Унијели смо рањеника у Миловића кућу и само што смо одахнули изишла је другарица, мислим Јововић, и рекла: „Умро ми је Тошко на рукама". С њим смо преноћили у истој просторији. А онда је говорио Миљан. Миљан Балетић је говорио, грмио је и савијао се од бола. „Јавите им кад уђемо у осиње гнијездо да ћемо крваво коло заиграти". Чули су они за те поруке, али се нијесу научили памети што их је окупо коштало.

Али и веселили смо се. Мито Зајовић нас је звао кад је била борба на Крусима. Па мјесто да каже да их опколимо, „Ајдемо, друшви, да их заобиколимо". Падали смо од смијеха, а младост није ни било тешко насмијати. Стари Нико Шеваљевић звао би Килибарду, али не би погодио цраво презиме, него би рекао Калибарда. Е тај Килибарда је опет звао: „Ћоровићу, брани ме од „шарца", не да ми очи отворити".

И за Ћоровића је било анегдота: „Друже. разумијеш без дискусије ,и, друже, буди свјестан". Једном су се и мени смијали. Било је ријечи ко се од којег оружја највише плаши. Неко од бацача, неко од бомбардовања. А ја сам рекао да ме највише страх од наше „бреде". Јер кад смо нападали Мекавац изнад Ријеке Црнојевића. та наша „бреда" је подбацила и ошинула по нама бомбашима. Цијели рафал ми је сасула испод самих ногу. Ту не можеш да се снађеш, нема ту заклона. Сјутрадан су се они извињавали, јер су видјели да су подбацили, То се по ноћи лијепо види, јер су зрна при удару сијевала.

А кад смо послати на тај Мекавац, командир нам је издао заповијест: „Тамо, на ономе вису су Њемци и треба их бацити ондале". И кад смо се привукли испод њихових шанчева, чујем ја говоре талијански. Звали су Цетиње. Звао сам да нас зову ри-

бели и знао сам да је „пронто" као наше „хало". Признаћу да ми је лакнуло. Рекао сам то и вођи бомбаша. И онда бацили смо бомбе, али и они. Сијевало је као громови. Претворио се мрак у свијетли дан. Тамо десно се чуо Димитрије Дамјановић-Диле. Италија је већ била капитулирала, али то су били они Талијани који су се прикључили Њемцима. И бацили смо их с Мекавца.

На Чево је била жестока борба. Тамо су нам погинула два борца: Добрашин Стојановић и Данило Делић са Дурмитора, и оно јутро кад нас је гађала њемачка артиљерија са Симуње. Данило је пјевао: „Са Карпата падају гранате пази друже да не падну на те" и баш тада је погођен топовском гранатом. Много касније сам случајно срио његове родитеље на Ораном Долу код Великог Гарча, ишли су да виде гдје им је погинуо син. А Добрашин, то је онај шарџија који није дао никоме „шарац" ни на маршу да му га помогне носити.

Чево је варошица у котлу. Шеста га је напала трећег маја, у зору 1944. Није заузета, али није се могло ни назад, донијелч су нам храну, али није се могла подијелити него тек кад се смрачило. А онда другу вече напад са цијелом Бригадом. Па то је била милина, чудо. Кркљало је као у казану. Можда још више него код ранијег напада на Даниловград кад су питали руеког пуковника: „Гдје је видио слич-ну битку", а он је рекао: „На Сапун гори и на Севаетопољу". Познат је и феномен затишја непосредно иза битке. Гробна тишина. Само јече рањеници. Тада сам начинио инцидент. Гађали су нас топови и неки су погинули. Био сам и ја рањен, па сам крио рану од Станице Ђукановић да ме не превије. Љутила се на мене и на силу ме превила. Разлог за мој поступак је у томе што је рана била високо изнад кољена. И ту су ми се због тога борци смијали, иако је било цијело брдо у диму. Баш је мирисао барут и то реско.

А пјешадија „Форверц, форверц." Стево ми је послао свога коња са седлом. Их, због тога сам се ја хвалио свакоме хшвом: „Послао ми комесар Батаљона свога коња." Стева Ковачевића сам добро познавао, јер нам је био учитељ у школи за вријеме старе Јушславије, а затим ми је био командир Чете 1941. године кад смо рушили гвоздени мост код Требиња, кад су нас напали тенкови. И 1942. године ми је био командир у Херцеговини. Али кад смо чинили реквизицију у близини његове куће, рекао би ми: „Паликућо, херцеговачка, још из земана Омер Паше". И шта би се догодило: дознају жене да смо ми Стевова војска, па за нама, а Стево им врати сву стоку, а војска мора да се храни. Али и давао је народ. Баш те сеоске жене код којих емо тражили реквизицију, једне ноћи су нам дијелиле бијеле чаршаве да нас не види нецријатељ на енијегу кад смо пошли у напад на бодљикаву жицу утврђеног Грахова.

И код Даниловграда било је „весело". Тамо нас је дрмнуо, малтене, цијели један корпус. Хтјели су да цроћу од Скадра за Никшић. У Дубровнику, који је био ослобођен рањеници Друге далматинске припремали су се за евакуацију на Корчулу и поручивали су нам да не пуштамо Њемце на море. И нијесу прошли.

Неки борци су бацајући бомбу довикивали „Нон пасара". Знали смо што то значи. А што се тиче цеста и мостова, то је све било дигнуто у ваздух. Ставили бисмо експлозива у коморе по пуне вреће, па као да је избио вулкан.

И „Мрки Гарач и Острог пита јел' то војска друга Тита?" А и гинуло се. У Косовом лугу је погинуо Недјељко Обрадовић, стари борац, баш код куће Калезића, онда Ђоковић, командир чете, Митрић замјеник командира, мали Миловић, пушкомитраљезац, Мацановић. За тога Мацановића сам се присјетио, кад је у јеку борбе Божо Миличић позивао неког другог да дође тамо горе, на његово мјесто. Одмах сам знао што се догодило. Неке сам Мацановиће и раније познавао, били смо велики другови 1942. године у борби око Колашина. Можда сам га и ради тога волио још више.

Иза тога дошла је Сињавина. Познавао сам је доста добро од раније, још док је постојао Омладински батаљон, али такве планине ваљда нема нигдје. Наиме, кад смо је прелазили цијелом Бригадом ухватила нас је олуја. Био сам и на мору, али таквог торнада никад нијесам срио. Познато је да су нам страдали коњи који су носили оружје, а човјек, интересантно, ту је јачи. Грабили омо оружје најприје и сви смо ее спасили. Нашао сам при једној стијени Сенку Гргуревић, ученицу из Никшића, нешто је бунцала, мећава јој је била стргла мараму. Нијесмо је пуштили да остане на том мјесту, јер се иначе не би спасила. Дао сам јој мој шал од вуне.

Доста пута смо се свађали с четницима. С брда на брдо. Ружили су нас, но ни ми њима нијесмо остајали дужни. Запјевали бисмо им: „Чији ли су оно брави, што их мајор Лашић јави. Чија ли је оно стока, што се вије око блока".

Једном су нас звали тамо, близу Пљеваља и питали: која смо ми то јединица. Рекли смо им истину: „Овамо Шеста црногорска". „Није истина, Шеста је била јуче на Сињавини и одступили су", било их је ваљда, цијела, дивизија Павла Ђуришића; поцрнио је био снијег од њих. А онда смо се нашли и у Косову. Ја се нигдје нијесам нашао непосредно очи у очи с непријатељем као на Шар-планини. Ишли смо сами само ми два борца, ја и Анђелковић из 11. српске и срели смо стотину балиста на свега 20 метара. И запуцали смо на њих, и то је он први отворио ватру. Они су пу-

цали у нас, али су почели да бјеже, јер су мислили да нас има више. Њих је покренула Бригада тих дана и набасали су на нас који смо ишли на Шару из Пуете Ријеке. Рат је био већ давно завршио и тај поратни период можда је био и најгори.

У касарнама, без огријева, нигдје стакла на прозорима, лежало се на голом поду, а онда смо донијели из шуме суве папрати и лежали на њу. Сјекли смо дрва у легендарном Црнољеву да бисмо се лријали ми и Скопље.

Негдје смо сретали и борце Народноослободилачке војске Албаније. С њима смо преноћили и у селима код Сјенице, у фебруару 1945. Имали су друкчије ознаке од наше војске, наши су их носили на оба рукава, а они на капи са лијеве стране, што је нама било чак и симпатично. Имали су и другачије капе са петокраком звијездом, али ми се чини да их је било и без петокраке, но нијесам сигуран.

Кад је било најтеже? Стално. Од почетка до краја, али било се младо, знали смо због чега све то трпимо, и то нас је носило; имали смо срећу да су се наша очекивања испунила.

Чак је међу нама било и блиских рођака, нпр. по два брата из једне те исте куће, и то не ријетко. Два Кривокапића, Косто и мали Ђоша, па Ковачевићи, Миловићи, Перовић Вељко и Вучета, Вучетић Гага и Душан, или других блиских сродника, као: Перо Шеваљевић и отац му Нико из Котора, командант Батаљона Милутин Милић са сестром и оцем, старим Пунишом. Милутин не би командовао другачије него „Хајдемо, другови, Хајдемо Друга, напријед Прва". Они који су имали брата по ноћи би тражили један другога стрепећи више за њега него за себе. А у акцију се ишло свако друго или треће вече, по четама, али Килибарда сваку иоћ у пратњи с бацачем. И кад је прекипјело: „Е, нећу", „Што нећеш?" „Нећу, наредио овај, наредио онај. Е нећу, нема те силе да ме примора, ви сви прескачете два дана, а ја сваку ноћ, е нећу".

Није нам требала приредба, имали смо је тако рећи сваког дана, као и оно кад су нас питали амерички пилоти, колика нам је плата. Једног борца питао је комесар „које руде наша земља има најмање?", а он као из топа: „соли ,комесаре, најмање".

Радован ГОБОВИЋ

ОД ОБАДОВА БРИЈЕГА ДО КОЛАШИИА

Послије осјетних губитака и услиједа неуспјеха да се од Даниловграда пробију ка Ни1Ш1ићу, снаге 21. брдског њемачког корпуса биле су приморане да мијењају правац извлачење и да се у неповољнијим тактичко-оперативним условима повлаче заобилазним правцем преко Колашина и Мојковца. То је условило прегруписавање наших снага ,које у почетку карактерише постепена смјена између батаљона 5. пролетерске, 6. и 10. црногорске бригаде и пребацивање Шесте на правац Подгррица (Титоград) — Колашин — Мојковац, ради бочних напада и спречавање извлачења снага 21. њемачког корпуса.

Другог децембра у току ноћи, 3. батаљон је добио наређење да се, (пошто га смијени један од батаљона 1. бокељске бригаде), пребаци у рејон Пипера, са задатком да преузме положаје 1. и 3. батаљона 5. црногорске пролетерске ударне бригаде и да затвори правце: с. Вежиште — Пипери и с. Биоче — Пипери. Остали батаљони Бригаде цревожени су камионима од Никшића до с. Годуља, одноно до Језера, а затим пјешке преко Синьавине (1. бат.) и преко р. Таре (2. и 4. бат.) избили на комувикацију Колашин — Мојковац.

Сјутрадан, послије смјене, 3. батаљон се прикупио, по четама, у рејону с. Кујава и извршио неопходне припреме људства за марш. То је било прво прикупљање Батаљона након вишедневних борби које је водио на Обадовом брijегу и око с. Фрутка. У том, временски кратком, предаху борци су препричавали борбене доживљаје и са посебним поштовањем, сјетом и поносом говорили о херојским подвизима својих драгих другова који су смјело и одважно положили своје животе на падинама изнад ријеке Зете. У знак поздрава са њима заорила се пјесма. . . „Ко њемачку сломи силу на Ржишту и Курилу. .." која је, као и до тада у сличним ситуацијама, чинила цркос потешкоћама и била зов на нове гтодвиге и успјехе.

Тога дана бројно стање Батаљона било је: официра 16, подофицира 8, бораца 254, и Италијана који су својевремено ступили у партизане 7. Наоружање: пушака 195, аутомата 7, пушкомитраљеза 28, „шараца" 6, митраљеза „бреда" 4, ручних бацача мина 45 мм 2, тешких бацача мина 81 мм2, противтенковских пушака 2. Батаљон је располагао са 45 коња.

Из с. Кујаве Батаљон је извршио покрет правцем: Слап Зете — с. Виш — с. Г. Рсојевићи и у с. Јовановиће је стигао у сумрак дана. Послије вечере и кратког одмора настављен је покрет око 22,00 часа, правцем: с. Сретња — с. Гостиље —с. Копил^е — с. Ожези. Крећући се каменитим ијешачким стазама у мрклој

иоћи, праћени хладном јесењом кишом, сусњежицом и вјетром, у јутарњим часовима стигли смо у с. Ожези, и повезали се са батаљонима 5. бригаде. У поподневним часовима извршена је смјена јединица. Положаје 1. батаљона од с. Стијене до цркве изнад засеока Завале посјеле су 1. и 2. чета, с тим што је 1. чета држала положаје у с. Стијена а 2. чета с. Радећа, док је 3 .чета преузела положаје 3. батаљона од с. Петровића до засеока Свибе. Са по једном „бредом", ојачане су 3. и 2. чета.

У расвит зоре петог децембра у Батаљон је дошло 16 бораца из Никшића. На путу их је пратило лоше вријеме, па су одмах збринути, а затим распоређени по четама. У току дана Њемци су се ужурбано извлачили преко Биоча ка Лијевој Ријеци, посједајући околне висове ради обезбјеђења комуникације. Дјелови нашег Батаљона, који су имали задатак да их узнемиравају, чим су ступили у контакт са њима били су дочекани ј,аком митраљеском и минобацачком ватром, а Батаљон је тучен онажном артиљеријском ватром. Поједине патроле састављене од бораца из ових крајева прелазиле су р. Морачу и извиђале непријатеља.

Од шестог до десетог децембра Батаљон се налазио на положајима према претходном распореду. Његове положаје непријатељ је сваког дана тукао артиљеријом и нападао мањим снагама, али су сви напади одбијени. Наша авијација је повремено бомбардовала и митраљеском ватром тукла колоне непријатеља које су се извлачиле од Подгорице ка Лијевој Ријеци.

Деветог децембра Батаљон је добио наређење да се пребаци у рејон с. Липово код Колашина, гдје ће ући у састав Бригаде. Одмах по пријему наређења, Штаб Батаљона је проучио правац кретања, одредио мјесто преноћишта, а потом упознао командире чета са задатком и наредио предузимање неопходних припрема људства за марш.

У поподневним часовима у рејон с. Стијена пристигао је 3. батаљон 10. црногорске бригаде и у току ноћи 9/10. децембра преузео положаје нашег Батаљона.

Десетог децембра око 05,00 часова Батаљон је кренуо на марш правцем: с. Стијена — с. Петровићи — с. Близна — Катуни Луњевик — Развршје (Прљавица тт. 1184) — с. Трмање.

Кретање је вршено под заштитом маршевских осигуравајућих дјелова, а ради веће безбједности на појединим дионицама пута повећавано је одстојање између јединица и бораца. Хладан јесењи југо са кишом и сусњежицом, теже проходно земљиште и велика висинска разлика од око 900 м, отежавали су и успоравали кретање и брзо замарали људство. Покисли и уморни око 16,00 часова стигли смо у с. Трмање, родно мјесто Вељка Влаховића и Душана Влаховића, који је био политички комесар 1. батаљона 6. бригаде на њеном формирању, и ту коначили. Прихват

је био добро организован од страие органа народне власти и народа. Јединице су размјештене у куће и колибе, и у току ноћи уз ватру отвореног огњишта и велико гостопримство житеља овог *сиро машног села сушили мокру одјећу и обућу, одмарали се и црипремалп за наредни дан. Скромна вечера од чорбастог крompира, без меса, и парченце овсено-јечменог хљеба чинили су сладак залогај уморним и огладњелим борцима. Непосредно обезбјеђење организовано је на нивоу Батаљона, по четама и пред сваком кућном гдје смо се одмарали.

У току ноћи стигао је курир из Штаба Бригаде и донио радосну вијест да је 6. црногорска ударна бригада похваљена од стране Врховног команданта и наре!)ење да се Батаљон што прије пребаци у рејон с. Црквине. Вијест о похвали Врховног команданта брзо се проиијела кроз све јединице Батаљона. Радости нашој није било краја. Честитања, загрљаји, пољупци. пјесма и по нека суза за окоро погинулим друговима, којима ово признање највише припада ,али немаше среће да то доживе. Све се то слило у један незаборавни доживљај — радости и поноса. Брзо смо заборавили физичке напоре и добили нову неизмјерну снагу полета и заноса која се не може описати.

Сјутрадан око 08,00 часова пред постројеним Батаљоном, командант батаљона је свечано прочитао Похвалу Врховног ко~ манданта[1]) и одржао пригодан говор, уз опште одушевљење бораца. Послије тога батаљон је, уз јако осигурање, продужио покрет правцем: с. Трмање — с. Влаховићи — с. Буље — с. Међу-**Р**јечје, гдје је стигао око 16,00 часова.

Дванаестог децембра око 07,00 часова настављен је покрег правцем: с. Међуречје — манастир Морача — с. Црквине — с. Доње и Горње Липово. У пролазу кроз с. Црквине, гдје се налазио дио Штаба Бригаде, Батаљон је добио задатак да затвори правац Колашин — с. Липово и да ослонцем на јаке земљишне објекте,

') Војно-историјски институт: к. 398, ФЗ, док. 21. Уз похвалу Врховног команданта, Штаб 6. црногорске ударне бригаде, између осталог, пише 3. батаљону: „То је ријетко и свечано признање Врховног команданта за подвиге, еамопријегорну .пожртвовану и упорну борбу јединица 6. црногорске ударне бригаде, које ће остати убележене крупним словима у историји НОБ-а и борбе нашег народа за слободу. Наша је бригада имала и раније значајне и тешке боре и примјерне подвиге. Ова похвала Врховног команданта подсјећа нас на све то. Надовезује се на све напоре које су борци ове бригаде преживјели. Повезује погинуле из ранијих борби са жртвама из ове садашње борбе, за исти циљ и исти идеал, против истог непријатеља. Похвала је позив свима нама да се ниједног тренутка не стане, да ее настави примјером какав је био овај за којега је похвала дата. Обавезни омо према Врховном команданту и НОБ-у да и даље наставимо са примјерима, какав емо показали код Даниловграда. Похвала даје једно од почасних мјеста нашој Бригади у борби за слободу. Она нам још више улива увјерење у прегалаштво".

бочним активним дејствима наноси непријатељу што веће губитке, омета и спречава његово пробијање и извлачење од Колашина ка Мојковцу.

По стизању у рејон с. Бабљак око 17,00 часова, чете су, идући с десне у лијево, распоређене по сљедећем:

— рејон Бабина гора, с. Бабљак, Рујевик (тт. 1335) додијељен је 3. чети;

— рејон с. Дријенак (искључно тт. 1012), искључно с Баковићи, западни дио Градине, 1. чети;

— рејон с. Баковићи, Марково брдо (тт. 1228) с. Плана, Градина (к. 1425) 2. и Пратећој чети.

Десно од 3. батаљона налазио се 1. батаљон, а лијево према Мојковцу 2. и 4. батаљон 6. бригаде.

Пошто је непријатељ био доста далеко од Колашина, испред Матешева, ангажован у борби са дјеловима 5. црногорске пролетерске бригаде, чете нијесу одмах посјеле положаје, већ су се размјестиле у с. Липову, ради одмора, а према Колашину, на истажнутим висовима, у рејонима: Бабља греда, с. Дријенак и с. Баковићи, оставиле су борбена осигурања јачине од одјељења до вода, која су повремено смјењивана на положајима, а према степену продирања непријатеља ка Колашину ој&чавана са свежим снагама.

Тринаестог децембра непријатељ је успио потиснути дјелове 5. црногорске цролетерске ударне бригаде и овладати ширим рејоном Матешева, а затим је енергично продужио напад према Колашину. На тај правац упућени су извиђачки дјелови нашег Батаљона, са обавјештајним официром ради праћења развоја дејстава и црикупљања података о непријатељу, а појачани су и осигуравајући дјелови.

Тог дана Батаљон је попуњен са 31 борцем који су стигли из Бара. Бећина од њих били су лако одјевени и са гуменим опанцима на ногама, ненавикли на оштру климу и ходање по снијегу, те су представљали озбиљну бригу старјешина око обезбјеђивања одговарајуће одјеће и обуће за њих.

Одмор у с. Липову искоришћен је за одржавање састанака по четама и водовима, на којима су критички анализирани претходни дани марша и указивано на значај предстојећих борби и задатака. Такође су држани скојевеки и партијски састанци. Новодошли борци су обучавани у руковођењу са личним наоружањем, нарочито у склапању и расклапању пушкомитраљеза и употреби ручних бомби, организовано је и парење одјеће на уобичајени начин у партизанским бурадима.

Пошто су Њемци сјутрадан избили пред Колашин и заузели с. Скрбуше, Батаљон је у поподневним чаеовима са свим снагама посјео положаје за одбрану. С обзиром на велику хладноћу чете

су у току ноћи 14/15. децембра организовале одмор људства, на тај начин што су на положајима остављана дежурна оружја (пушкомитраљези) и дјелови за осигурање, а главнина се одмарала позади положаја у кућама и појатама и у погодним земљишним заклонима. Људство на положајима је смјењивано сваке два часа. Такође су упућиване патроле, постављане објавнице и засједе.

Око 12,00 часова петнаестог децембра, Њемци продиру у Колашин и заузимају га, а затим енергично настављају напад уз снажну подршку артиљерије, и након два часа борбе заузимају Бабљу греду, са које су се правовремено повукли осигуравајући дјелови наше 3. чете. Затим су покушали да овладају рејонима с. Бабљак и с. Дријенак, али у томе нијесу успјели, јер су дочекани снажном пушкомитраљеском ватром наших истурених дјелова.

Шестнаестог децембра непријатељ је поновио напад на с. Бабљак и с. Дријенак, али због вјештог дејства дјелова 1. и 3. чете није успио да их заузме све до пред пад мрака. Том приликом дјелови 3. чете у рејону с. Бабљак засједним дејством из пушкомитраљеза уништили су једну групу непријатељских војника.

Истога дана, предвече, Батаљои је попуњен са 43 нова борца, претежно из приморских крајева, чиме се његово бројно стање повећало на преко 300 бораца.

Сјутрадан, одмах по сванућу, непријатељ је наставио жесток напад на положаје 2. чете и послије вишечасовне борбе заузео је Марково брдо и Говеђу главу (к. 1452), и на тај начии овладао непосредно доминирајућим висовима уз комуникацију, сем Градине, која је за њега имала посебан значај. Због тога је у току тог дана два пута покушао да је заузме, али је оба пута одбијен и морао се повући на полазне положаје уз осјетне губитке, остављајући на бојишту око 15 мртвих, а имао је и више рањених, док је 2. чета имала само два рањена борца: Блахад М. Миловић и Бошко Б. Зорић. У вечерњим часовима непријатељ је наставио дејствовати са артиљеријом по положајима на Градини.

Положаје на падинама Рујевика успјешно је држала 3. чета, која је у току дана одбила више напада непријатеља.

Одмах по сванућу, осамнаестог децембра, непријатељ је уз снажну артиљеријску и минобацачку подршку поново пријешао у напад на полохсаје Батаљона. Иарочито је вршио јак притисак са правца с. Плана и Марково брдо ка Градини. Напад није јењавао током цијелог дана, али су сви његови покушаји да овлада Градином били узалудни, јер су снаге Батаљона, посебно 1. и 2. чета, поред упорне одбране вјешто изводиле бочне противнападе и одбацивале непријатеља на полазне положаје. Тога дана су из 2 чете рањени: Милош Р. Поповић, Ђоле Радовић и Чедо Симоновић док се имена двојице бораца не сјећам.

Деветнаестог децембра око 13,00 часова, непријатељ је са јаким снагама, уз артиљеријску и минобацачку подршку, поновио напад на Градину. Послије три часа жестоке борбе, да се не би излагали нецјелисходним губицима, наше снаге су се повукле са Градине на нове положаје: 1. чета сјеверно од *с.* Бистрице Липовске, а 2. чета према к. 1188, затварајући правац од Градине ка с. Горње Липово. При томе непријатељ је претрпио осјетне губитке (око 30 погинулих и више рањених), док су губици 3. батаљона били два погинула и четири рањена. Погинули су Махмут Алић из 3. чете и Никола Николе Мушић из 2. чете. Рањена су четири борца чијих се имена не сјећам.

Овог дана Батаљон је попуњен са још 76 бораца, чиме се његово бројно стање повећало на око 400 бораца.

Послије заузимања Градине непријатељ је наставио са ужурбаним повлачењем према Мојковцу, док према положајима 3. батаљона није испољавао већу активноот, осим дејства артиљеријом и минобацачима, од које су 20. децембра погинула два борца: Смајил Шабана Ђуровић из 3. чете и Драшко Вучинић из 2. чете. Према непријатељу су оетављени мањи дјелови, док су се главне енаге Батаљона одмарале у с. Горње Липово. Затишје је искоришћено за предузимање хигијенских мјера, држање кратких партијских и скојевских састанака и састанака војних колектива. Посебна пажња је посвећена пријему нових бораца и њиховој обуци у руковању личним наоружањем, оцремању са одјећом и обућом, јер се све више улазило у зиму, а Батаљону су предстојали нови озбиљни борбени задаци. Културно-забавни рад је био организован у сарадњи са скојевском и омладинском организацијом с. Липова. Навече је одржана игранка (сијело) у кући Бојовића, гдје је била смјештена 1. чета.

На основу развоја ових борбених дејстава може се извући сљедећи закључак. Пошто је овладао Колашином, нецријатељ је наставио снажан продор ка Мојковцу, а ради бочног обезбјеђења, сигурног и несметаног кретања главних снага, тежио је да, по сваку цијену, овлада непосредно доминирајућим висовима у захвату комуникације, зашто је ангажовао довољно јаке снаге подржане артиљеријом. У томе је успио тек након петодневних борби, али уз осјетне губитке. Међутим, 3. батаљон је стигао у рејон Колашина послије ташких борби које је водио на Обадову бријегу, недовољно одморан и непопуњен. Због тога, и знатне надмоћности непријатеља, није био у могућности да испољи јаче нападе, већ је примјењивао еластична дејства, односно нешто упорнију одбрану појединих важнијих тактичко-топографс1шх објеката, уз

извођење снажних, изненадних и разно-врсних офанзивних дејстава и активности, као што су мањи напади, пренади, засједе, дротивнапади и др., што је одговарало датој тактичко-оперативној ситуацији и његовим борбеним могућностима.

Саво РАДОВИЋ

МРКОЈЕВИЋИ У ПРВОМ БАТАЉОНУ

Сада и од раније сам житељ с. Печурице. Село Печурице припада племену Мркојевићи које је смјештено на јужним падинама планине Лисиј, једном од огранака планине Румија.

На простору између Бара и Улциња претежно живи становништво муслиманске вјероисповијести. Прије другог свјетског рата цио овај крај веома је био заостао и врло тешко се живјело. За вријеме оата на овом простору смјењивали су се разни окупатори: прво, Италијани, па Њемци, а затим балисти и волунтари. Сви су они примјењивали исте методе владавине; дрско понашање, малтретирање становништва, иљачка имовине и друго, што је веома огорчавало наше људе. Посебно су испољавали свој бијес према припадницима племена Мркојевићи, сматрајући нас Србима и Црногорцима.

Наш крај је био прије другог свјетског рата и дуго у току рата сасвим запостављен у политичком смислу. Стога смо били политички неповезани са активистима и руководствима КПЈ и НОП-а, због чега смо све до ослобођења Бара и Улциња оетали пасивни, најмање нашом кривицом.

Међутим, и у таквим условима, истина увијек са великим закашњењем, до нас су допирала обавјештења о догађајима. Постепено смо и све више схватали циљеве НОБ-е. Како се рат ближио крају, све више и све масовније смо се опредјељивали за циљеве НОП-а и радовали смо се сваком његовом успјеху. Поноени смо што смо за вријеме рата очували добре односе између различитих народности и вјероисповијести, живјели смо у слози и пријатељству. У нашем крају није било ниједног случаја да је неко некога шпијунирао или прогонио. Дочекали смо крај рата чиета образа и мирне савјести.

Ослобођењем Бара и Улциња указала нам се прилика да много више сазнамо о резултатима дотадашње борбе народа и на-

родности Југославије. Ми младићи од пушке и воље за борбу дочекаомо и тај дан да се укључимо у редове НОВЈ, да се сврставамо у бригаде и дивизије које су ослобађале још неослобођени дио Црне Горе.

Тако се из племена Мркојевићи нае 48 упути у Шесту ЦНОУ бригаду. На пут пођосмо радосни уз пјесму и веселье, свјесни да је дошао тренутак исказивања и потврђивања наших опредјељења, наших мисли и наших жеља.

Међутим, морам бити искрен, били смо истовремено и забринути, не тешкоћама и опасношћу које нас чекају ступањем у Бригаду, него како ћемо бити примљени од бораца и старјешина који су толико времена прије нас водили тешке и крваве борбе и ишли стазама револуције. Бојали смо се од потцјењивања и другачијег гледања на нас „новајлије". Ииjесам могао ни предиоставити да другачије може да буде.

Послије неколико дана напорног путовања стигосмо у Шесту ЦНОУ бригаду. По стизању, јависмо се у 1. батаљон. Мој први сусрет и утисак у Батаљону био је више него охрабрујући. Другарски са нама разшварају и веома се топло односе као да смо већ стари знанци и другови. Од подцјењивања нас „новајлија" или неког приговорања нема ни трага. Права другарека атмосфора, што нас помало чуди, али и улива повјереље. На велико наше чуђење никоме не сметају ни наша имена: Ибро, Зећо, Брајим, Суљо итд. Храну дијеле нама новајлијама исто као старим борцима и старјешинама. И у коло се ухватисмо и загрљени запјевасмо пјесму о Сутјесци и Сави. Мени лакну, просто се постидјех мојих ранијих размишљања, бриге и стрепњи.

И не само пријем него и даља брига другова и старјешина о нама била је веома добра. Сјећам се многих лијепих примјера људског и хуманог односа према нама младим друговима. То је било другарство у правом смислу. То је била школа братства и јединства. И зато није чудо што су се нови борци брзо уклапали и оопособљавали да успјешио извршавају сваки задатак који је налагала КПЈ и друг Тито.

Ми, потомци племена Мркојевићи, поносимо ее што смо били борци славне Шеете ЦНОУ бригаде, што смо дали свој скромни допринос ослобођењу наше уже домовине Црне Горе и шире домовине Југославије, што смо се борили против омрзнутог окупатора и домаћих издајника. Од 48 бораца племена Мркојевићи који су се борили у редовима прослављене Шесте бригаде, један се број бораца није вратио својим домовима и својим породицама. Положио је своје животе при крају рата за част и дјело наше напаћене домовине, за свој углед и углед свих нас, за част племена Мркојевићи. Зато, нека им је велика слава и хвала као људима и друговима.

Иврахим ПОПОВИЋ

БИЋЕ ИМ КАО КОД СВОЈЕ КУЋЕ

Са правца Боана наш Први батаљон Шесте црногорске ударне бригаде стигао је у Буковицу код Жабљака децембра 1944. и по наређењу Штаба Првог батаљона чете су претежно биле размјештене по кућама у близини цесте. У Буковици је био и један дио рањеника Батаљона и Бригаде. Тада су се сви борци залијечени од рана нашли у својим четама нашег Батаљона.

Један домаћин из братства Јауковића сазнао је о доласку Првог батаљона, и пошто је његов син био борац у његовој Првој чети, упита једног борца који је био на стражи, „Је ли у тој кући Прва чета". Стражар упита ко му треба, а овај одговори „старјешина". Послије уласка у кућу, Јауковић се, послије поздрава, обрати командиру: „Одавде до моје куће има двјеста-триста метара, цио дан сам пробијао пртину кроз снијег који стално пада, па сам дошао да ми дате један вод људи или дееетину да се угрију, осуше, вечерају и преспавају у мојој кући, биће им као код своје куће". „Теби хвала, Јауковићу, мојој Чети, као што видиш, одборници су обезбиједили да се борци одморе, осуше одјећу и обућу, вечерају и преспавају". „Друже командире", настави Јауковић, „нећу их одвајати од мог сина", „А гдје ти је еин?" „Ту код вас". „Добро, твој син и овај друг његов старјешина нека пођу са вама". „Ти ме, командире, изненади". „Како мислиш, Јауковићу?" „Па, ето, мој син може са друговима борцима док траје рат, а његови другови са њим не могу једну ноћ да преноће у нашој кући, не би их одвојио од мог сина".

И заиста, потврдило се то када смо нас двојица стигли у кућу овог домаћина. Сви су у кући жалили што сви другови из вода нашег друга Јауковића нијесу дошли с њим да их угосте као најрођеније.

Мирко ИВАНОВИЋ

ЊИХ ДВОЈИЦА

Зелен од хладноће Мило Пушаљ забаци пушку на раме, заби руке у џепове излизане доламице и окрену главу уетрану, да би избјегао ударе мећаве у лице.

Доље, низ широко, снијегом попрашено поље, Нијемци су покретали тенкове. Плави репиђи бензинског дима ледили су се у ваздуху, мукла тутњава мотора ширила се према брдима.

„Оно их шетају да се не замрзну" — присјети се Пушаљ. „А како би било да зађемо мало иза косе, док нијесу заждили топом?"

Троми, попут стјеница угојени тенкови, бректали су пољем Миго натјера сам себе да мисли на тенкове, а не на овога што га је водио у долину, да над њим изврши сурову и брзу ратну правду.

Оиноћ су га ухватили са украденим хљебом. У штаб батаљона догегала се ситна, безуба старица и оптужила борце да је поткрадају.

„Би ли познала лопова?" — црвенећи од гњева упита је комесар Жарач.

„Бих, светога ми Ваоилије, као што тебе гледам!" — клела се, притискујући длаком лијеву страну груди.

„Иди, Пушању, проведи је кроз батаљон. Нека препознаје. . . Вјештица!" — полугласно је прогунђао Жарач.

„Шта сам дочекала?!" — није престајала да нариче баба. — „Два сам сина у борбу оправила. Старији ми командује одредом, а ви ме пљачкате, баш као четници. Јуче ми украдоше пола погаче".

„За пола погаче може цијела глава да оде!" — као за себе рекао је Пушаљ, мрзећи из дна душе ову бабу, што је ревносно, попут ловачке керуше њушкала по батаљону, не би ли открила крадљивца.

„Па, нека оде!" — заинатила се баба. — „Нека оде, ако је лоповска! И моји синови се боре, ама не краду!"

„Сви смо ми нечији! синови", — прогнуђао је Пушаљ.

„Нека ти!" — обрецнула се баба. — „Гледај своју дужност"! — опоменула га је и наставила да провјерава.

Лопова су открили случајно. Пролазећи поред штале у којој су били коњи из пратеће чете, зачули су рскање спечене коре. С недоједеним хљебом спровели су га у штаб батаљона.

Баба је сиктала оптужујући.

Младић је ћутао. Није се усуђивао да прозбори јер је Жарач урлао као опечен. У кратком затишју, између гласова, Пушаљ је, сједећи крај пећи, подигао главу и поглед му се сусрео са уплашеним младићевим. Стајао је, сметен и изгубљен, не пуштајући онај комад хљеба из руке.

Гледајући у њега. Пушаљ се најежио: „Ето, и ово ћу морати да стријељам!" Његова претпоставка се ускоро обистинила.

Жарач је истјерао и бабу и лопова напоље, затим се усходао по тијесној собици, лупао длаком по футроли револвера и нагло, треснувши шаком по расклиманом столићу, позвао писара да му издиктира наредбу о стријељању.

„У име народа..." чуо је Пушаљ, куњајући крај топле фуруне. . . . . за дјело пљачке и наношења љаге народнооелободилачкој војсци..."

Остало се знало.

Јутрос га је водио доље, у завјетрину, праћен погледима митраљезаца који су се припремали да пођу на засједу, између Царева моста.

„Оде Пушаљ, на дужност!" — с подсмијехом у гласу викну један од њих. Пушаљ се и не окрену.

„За свашта ли се на смрт осуђује, побогу!" мислио је гледајући од љутине на Жарача „Слакомио се ђаво на комад погаче и сад: на, Пушаљу, убиј, за примјер другима! Их. . . Превише је, брате и тог стријељања! За свашта!"

Јутрос нарочито ова му се мисао укопала у свијеет. Када је извео младића, овај га је препознао.

„Све гледам: јеси ли то ти, Миш? Јеси! Ха?" — промуцао је, увијајући мршавим раменима.

„Јесам. Лично ја!"

Младић је заћутао као да о нечем размишља.

„И баш тебе да одреде". . . додао је незадовољно, као да му иије право што ће га стријељати комшија.

„Свеједно, ја или ко други!". — опоро је промумљао Миго, пропуштајући осуђеника испред себе. — Тебе је, комшија, ђаво ионако однио. Нема ти помоћи!"

Ишли су тако долином, заметеном снијегом, а када сиђоше у долину, Пушаљ, застаде и осмотри. Тамо, на супротном крају, гдје се уздизало неколико дудова, било је најзгодније. Они одозго, из села, неће видјети шта се ради доље, а увала ће пригушити пуцње.

— Тамо? — пружајући руку према дудовима, упита осуђеник.

Пушаљ климну главом. Плетући ногама по цјелцу снијега, младић се запути према дрвећу, по чијим су гранама, као црне грудве, дријемали гавранови, давно навикли на пуцњаву и крв.

Птице се и не дигоше кад човјек застаде испод њих. Само накривише ружне и као ноћ црне главе, а једна, прену-та из дријемежа, кратко тракну, заљуља се на голој грани, и, лепећући, крилима, отресе паучинасти прамен снијега са гранчица. То као да одвуче младићеву пажњу од Пушаља, који му се споро примицао.

Освијеети га жесток удар мећаве. Била се опуетила у долину, размахујући бијелим оштрицама снијега. Дрхтећи и увијајући тијелом, момче се узалуд трудило да прикупи скутове шињела уза се и Пушаљ разазна његов плачни шапат:

„Ух, мајко моја јадна, студено ли је! Што се каже — ко у гробу!"

„Сад би га требало! Сада!" — помисли Пушаљ, настојећи да угради тренутак када се младић окрене од њега, али га осуђеник претече:

— Удри, Миго! — викну наједном као да преклиње. — Удри, не било ти за душу! Или мислиш да ми је лако чекати?!

Студен га је била изобличила. Као окамењен, не трепћући, гледао је у Пушаља, док му се на крајевима усана лагано ледила тужна, пађеничка гримаса.

„Ни јаука, ни суза! Баш као и друго живинче!" — помисли Пушаљ и, премјештајући се с ноге на ногу, како би заузео бољи став за паљбу, наједн-ом осјети како га спопаде нека дотад непозната мука. Није долазило од глади нити од силне студени: било је у том нечег млаког и гњецавог, разливеног по цијелом тијелу, тако да му се учини као да је читав разлабављен, једва везан костима и зглобовима. Закључи да у таквом стању не би могао убити ни мачку, а камоли човјека.

Погледа у руке: још мало па да иепусти пушку.

„Да није од глади?" — запита се и сјети се да у торбици има парче хљеба. Лијено повуче торбицу на трбух, откопча је и извади комад јечмена хљеба.

Али, чим опази црнкасти залогај, схвати да му није до јела.

Нешто друго мучило је Пушаљеву душу, нешто друго, а не глад, обарало је цијев његове пушке према земљи, умртвљујући му снагу и вољу.

„Сажаљење?" — упита се.

„Није! Отврднуо сам ја на те ствари" — разувјери себе. „Неш. . . огадило се човјеку. Тежак је занат ратнички, а овај је најгори. Само — убијај. Својег као и туђег, кад ти се нареди. И. .. не мисли много. Што више мислиш, теже ти је на срцу".

— Тако ти је то! — рече глаоно. Био је заборавио на осуђеника и на хљеб.

А оно, умотано и прогорио шињел, стајало је пред њим, полумртво од студени.

„Свашта! Свашта ти се на смрт осуђује!" — помисли и пружи хљеб младићу.

„На, жвакни двапут" — изусти и наслони се на цијев, побијељелу од мраза.

Осуђеник не одби. Примаче се, пружи танку као канџија руку и бијелим, чистим зубима брзо одломи залогај.

— Хвала ти као човјеку рече жваћући, па када поједе и иосљедњу мрвицу, поново опусти руке и ишчекујући погледа у Пушаља.

— Изгибосмо даиас на овој студени, — промрмља и занијеми.

„Вала, отегнуло се мимо обичаја" — помисли Пушаљ. Наједном, учини му се да можда није добро ни схватио Жарачево наређење. Загледа се у осуђеника, одмахну главом. „Од овога јадова ником ни штете, ни користи. Зашто ли сам га. боже, довео овдје?" упита се, напрежући мозак да смисли било шта, само не оно од чега га је хватала чудна мука.

Трудио се на све начине да нешто смисли, да измијени или бар одложи Жарачеву одлуку, испуњен неком шашавом надом да ће се десити чудо. . . Дотрчаће баба — вјештица и рећи да се преварила.. . или ће Жарач викнути одозго „Остави! Хтио сам само да га уплашим!" те ће овај његов комшија још коју годину ваздух дисати и издалека обилазити сеоске погаче, сјећајући се овог смрзлог јутра.

Али се прену и закључи да сам себе заварава.

Ипак није могао да изврши. Присјети се нечега.

— Слушај — рече, — би ли имао шта да поручиш својима?

Младић га упитно погледа.

— Нешто тако... као посљедњу жељу, — мрмљао је Пушаљ, обрадован што је пронашао повод да одлохш стријељање.

— Било би. . . — несигурно, послије дуге шутње, изусти осуђеник. — Него...

Ћутао је врло дуго прије него што је проговорио као да је неким чудом схватио Пушаљеву намјеру. За то вријеме мраз их је стезао обојицу. Пушаљеви табани трњали су у цокулама, а његови кратки, батљави прсти лијепили су се за гвожђе на пушци, али то он није примјећивао. Чекао је и чекање му је лако падало. Кад младић проговори, њему би готово криво.

— Па, ето — једва растављајући вилице, проговори младић, — било би нешто. .. Видиш. . . ако би ми мајку видио. . .

Поново је ћутао.

— Реци слободно! — храбрио га је Пушаљ.

— Ма, ништа...

— Реци, кад ти се каже! — готово викну Пушаљ, бојећи се да младић не одустане.

Осуђеник уморно одмахну руком, још више се згури под шињелом, и цвокоћући, проговори:

— Па, видиш. . . сјетих се нешто сада. . . она ми је ирицала. . . Причала ми је, брате, некад давно, како негдје има нека земља, нека земља бескрвица и безгладница. . . тиха и добра земља за сваког роба божијег, гдје евако чељаде свој мир налази. И, ето, кад је видиш, реци јој да сам се њене приче сјетио, овдје. . . пред тобом и, реци јој, да сам јој поручио. . .

Нијем и уредсређен, Пушаљ је зурио у осуђеника,

— .. . да сам јој поручио: лакше ми је од њене приче било док сам смртну уру чекао! Тако јој реци — заврши младић, уморно преклапајући очи, као човјек који једва чека да усни.

Био је сасвим близу сну у својој земљи обећаној, гдје глади нема и гдје нема крви… цраснуће пуцањ, не да га прене иза сна, не да га топлом копреном свјетлости прекрије. А бијели покров увиће његово лагано тијело — до прољећа, затрпаће сва мјеста која зебу и чистим, крисатлним чарапама утоплиће његове помодреле палчеве…

Тако помисли Миго Пушаљ, држећи спремну пушку.

Видје себе, као и увијек, у главној улози: обарач је притиснут и заједно са пуцњем, позади осуђеникових леђа излијеће ларче окрвављене тканине ,а оно што је стајало нред њим пада, грабећи рукама празнину и претвара се у том паду у ништа: ни ријечи више, ни погледа, ни радости, ни туге у њему. Пањ што вири испод снијега. ..

„Не могу!" било је прво што јасно разазна иза те визије.

„Овога не могу. . . и нећу!" — потврди у себи, па лагано објееи пушку о раме, окрену се у мјесту и крену низ долину.

Пољем, уз ријеку, Нијемци су шетали угојене тенкове.

Миго опази црне, покретне куле и плаве репове за њима, па забрза да се дохвати замрзлог корита. У ходу извади бомбе, скиде осигураче и сјури се под мост, раскриљен над залеђеном ријеком.

За њим, ситни и несигурни, одјекнуше кораци по леду. Окрену се: младић, шака јада, трчао је за њим, плачући.

— Од шта ти је, Миго Пушаљу, да гинеш због мене?! — јецао је, поводећи се по леду.

— Одбиј — грубо викну Пушаљ. — Не сметај!

Опрезно се вукао коритом, настојећи да приђе што ближе тенковима. Већ су наилазили: тресао се и увијао мост под челичним стопалима, а суви снијег осипао се са греда и бијелио их попут паспаља.

— Миго! — прену га младићев глас.

Осврну се и угледа једну помодрелу шаку, сличну канџи, која се пружала према њему.

— Миго, дај и мени бомбу! — зачу.

Осјети да ће завољети овога младића, ако остану дуже овако један до другог. Хтједе да га грубо, по навици, одбије, хтједе да га отјера у стотину ђавола, али само изрече:

— Ево, кад си навалио. Мене гледај! Хајде! . . .

Митраљесци са засједе опазили су их тек када су искочили на мост.

Пушаља су познали по краткој доламици. Задржао се мало код ограде помажући младићу да се попне, а затим су обојица

потрчали ирема тенку, који је брзо окретао своје челично рило у сусрет људима.

Видјели су двије, готово истовремене експлозије, а онда, тренутак доцније, зачули су мразом умекшан митраљески рафал, који их је обојицу положио на широку, бијелу подлогу моста, раскриљеног изнад залеђене ријеке.

(Објављено у књизи „Споменик", НИП „Побједа", Титоград, 1976)

. . . ***Стеван БУЈ1АЈИЋ***

АЛБАНЦИ У ТРЕЋОЈ ЧЕТИ

По ослобођењу Улциња са неколико десетина другова из Улцињског теренског батаљона упућен сам у Шесту црногорску народноослободилачку ударну бригаду. Радовали смо се стапању у борбену јединицу као што је била Шеста бригада, стога смо једва чекали да и ми што више допринесемо прогањању непријатеља из наше домовине. Али морам да кажем да смо помало страховали како ћемо бити примљени. Крај рата се приближавао. Стога се питамо, зар нас стари борци који су прошли дуг и крвави борбени пут неће припитати и замјерити нам гдје смо до сада били, да нас неће подцјењивачки гледати.

Послије неколико дана напорног кретања негдје у брдима стигосмо у Бригаду. Нас десетак распоредише у 3. чету 2. батаљона. Вишедневно кретање и гладовање доста нас је исцргхило. Брзо се око нас окупише борци Чете. Опходе се према нама веома лијепо и другарски. Командир Чете нас распореди по водовима и десетинама. Чусмо наређење командира да нас нахране и за 24 часа не распоређују на дужност, да бисмо се добро одморили и окријепили. Већ смо охрабрени и брзо се ослобађамо страха о могућем подцјењивању и друкчијем гледању и третирању. Сјутрадан је са нама водио разговор комесар чете Мило Ђукић и командир Владо Стојановић. Какви другови. Дјелују веома сугестивно и просто нас освајају садржајем и другарским ријечима и приступом.

Има нас који веома слабо или никако не можемо да пратимо комесара, јер доста слабо говоримо српски. Али пријатно нас изненади говор командира Влада. Поче на шиптарском језику. То нас посебно „раекрави" и морам да признам окуражи. Некако се још више опустисмо.

Тога дана добили смо пушке и већ се почесмо уклапати у нову ередину. Борци нам другарски прилазе и као да се утркају ко ће бити пажљивији, и ко ће нам боље објаснити руковање пушкомитраљезом, бомбом. Храна се дијели свима једнако. Једна другарица са великом пажњом преви повријеђену ногу Ћазиму. Нико нас не гледа подоздриво. Напротив, добијам утисак малтене као да сам дошао у госте.

У околини Шаховића данашње Томашево доживљавамо прво ватрено крштење. Дивимо се храбрости и вјештини старијих бораца. Ја као помоћник пушкомитраљесца, ношен њиховом храброшћу и еопственом жељом да се искажем, стопу у стопу пратим нишанџију. Сјутрадан командир вода Милош Мумин похваљује ме пред цијелом Четом, чиме сам био веома поласкан и подстакнут за даље успјехе у извршавању задатака.

За све старе борце и старјешине 3. чете имао бих много шта позитивно да кажем. То су били заиста вриједни другови и комунисти. Другарство и односи у Чети су били на завидној висини. Братство и јединство само како се замислити може. Никоме не смета наша вјероисповијеет и имена Ибро, Бајрам, Ћазим. Сви борци се подједнако третирају, што нас посебно чини сретним, јер су нарочито за нас који смо слухшли војску бивше Југославије сјећања и искуства била другачија. Као врхунац подједнаког третирања и очинске бриге о сваком борцу подједнако од првих дана ступања у Бригаду, остао ми је у незаборавном сјећању један примјер командира Чете. Негдје код Мојковца командир 3. вода друг Одаловић одреди нас шесторицу за бомбаше међу којима и друга Бајрама, који немаше никаквог искуства у руковању оруxсјем, а поготово бомбом, а уз то не знаваше ни једну српску ријеч да проговори. Пред полазак на задатак испред бомбаша појави се командир Чете. Са неколико ријечи нас упозори на озбиљност задатка, нашали се мало и охрабри нас, и скоро да кренемо он у етрoју примијети друга Бајрама. Са чуђењем упита га: „Одакле ти, Бајраме, ту у бомбаше?", па се окрену командиру Вода и упита: „Одаловићу зашто си одредио њега у бомбаше који још није чуо прасак бомби и осјетио рафал митраљеза?" Примијетили смо да се „љутнуо". Хитро се окренуо из групе бораца и нареди Караџићу да замијени Бајрама.

Послије успјешно изведеног напада на Њемце, били смо похваљени од командира и лично охрабрени, особито ми који смо први пут доживјели прво бомбашко крштење. Ту се и слатко насмијасмо на рачун друга Бајрама. Командир, поред осталог, рече: „Ето, другови, и бомбаши не гину само ако вјешто и храбро изненаде непријатеља. Бајрам ће на то „е, шок командир, али ја синоћ од страха не би ни стигао до положаја".

Гест командира Чете о замјени Бајрама оставио је на нас Албанце веома снажан утисак кога смо често помињали и кога се ево и послије скоро четири деценије радо сјећамо. То је изгледа била пракса од раније коју је примјењивала команда 3. чете. Због тога је мислим брзо задобијала повјерење свих бораца, па и наше. Стога смо је завољели, Њена наређења, савјете и упутства смо без поговора и савјесно извршавали до коначне побједе и ослобођења земље. Зато борци 3. чете из ових врајева често се подсјећају на, истина, тешке дане и борбени пут којим је та Чета прошла — Црна Гора, Санџак, Босна, Косово, али и на незаборавне лијепе другарске и братске односе старјешина према својим борцима.

Ми Албанци поносимо се што омо били борци 3. чете 2. батаљона Шесте црногорске бригаде. У њој сам изучио „занат" борца за борбу против непријатеља и унапријеђен сам у чин водника, У њој сам схватио прави смисао о другарству и братству и јединству; у њој сам се и у идеолошко-политичком смислу припремио за нови збратимљени поредак. У њој сам примљен у СКОЈ, а одмах по доласку из ЈНА у мој родни Улцињ примљен сам и у КПЈ, чији ћу вјерни чла-н остати до краја мога живота.

Таип ХАСАНАГИЋ

„НИКОЛА НИЈР: ЗА ОБРШАН БОРАЦ"

Јануара 1945. године Шеста црногорска бригада са својим јединицама је пошла из Фоче преко Пљеваља, Сјенице и Новог Пазара у правцу Косовске Митровице, данас Титове Митровице. На овом дугом путу при пролазу кроз једно планинско мјесто обрасло шумом, у околини Тутина напала нас је једна мања група балиста. Већ прекаљени и искусни борци и старјешине одмах су им се супротставили. Борац Никола Липовац, сада професор у Београду, у моменту напада нити је заузео заклон, нити је скидао пушку са рамена. Борац наше јединице био је и један Р1талијан, по имену Нело Пелукини. Уочивши Николино понашање у овој ситуацији, обратио ми се у шаљивом тону: „Друже, Ћоровићу, оно Никола није за обичан борац већ за неког вишег старјешину, пошто осматра зона и развој ситуације."

Обрен ЋОРОВИЋ

„ТИ СИ ЦЕПАЛО ДРВА ТАЛИЈАНИМА'

У нашој малој извиђачкој јединици био је један Италијан који је вјероватно заробљен у ранијем периоду рата, па је додијељен нашој извиђачкој групи. На једном кратком састанку баш њему је била упућена критика да није добро поступио у једној нашој акцији, па је дошло и до блажег вријеђања између њега и Ћетка. Видјећи да се не може бранити на други начин обратио се Ћетку који га је највише критиковао: „Што се ти толико правиш важан кад сам ја етупио у партизане прије тебе и борио се док си ти цепало дрва Талијанима за макарону".

Ово показује колико је овај Италијан — партизан себе сматрао равноправним са осталим партизанима и колико је он НОБ против фашизма сматрао и својом борбом.

Обрен ЂОРОВИЋ

БОРБА НА ГРАДИНИ

Послије дванаеетодневних жестоких борби у рејону Даниловграда (Обадов бријег) и онемогућавања њемачким снагама, које еу се повлачиле из Грчке и Албаније, да се извуку из окружења правцем: Подгорица — Даниловград — Никшић, непријатељ се почео повлачити правцем: Подгорица — Вјетарник — Лијева Ријека — Колашин. Наш 3. батаљон је добио задатак да дано-ноћно напада непријатељеке колоне и да му не дозволи уредно повлачење. У том циљу Батаљон је извршио марш 10. децембра 1944. године у 05,00 часова, правцем: села Ожези — село Трмање — село Међурјечје — Манастир Морача — Црквине — Бабљак — село Доње J1ипово. Батаљон стиже у Липово 15. децембра, гдје се и размјешта.

Друга чета је запосјела положај на Градини (К-1126). Истог дана, непријатељ је заузео Колашин и Бабљу греду, а сљедећег дана (16. 12.) Бабљак, Дријенак и Баковиће. Наши извиђачи пратили су кретање непријатеља који нам се приближавао. Сваког момента очекивали смо напад на положај наше Чете. Ми се интензивно припремамо за одбрану, прилагођавамо ровове, који су ко зна кад и од које војоке копани, но нама ће они добро доћи. Активно радимо на овом задатку иако баш немамо искуства за овакав посао, а и оскудни смо са алатом. Физичку активност по-

спвшује велика хладноћа. Непријатељска артиљерија, која је дејотвовала по нашим положајима ,и повремени налети непријатељоких извиђачких авиона као да нас опомињу да се што брже утврдимо. Не изостаје ни политичко-партијски рад, ни војно--стручна обука, која се интензивно проводи, нарочито са новим борцима који су прије пар дана дошли у Бригаду.

Морално-^политичко стање вода је на висини: Борци су расположени и орни за борбу. Има се утисак да са нестрпљењем очекују директан сусрет са непријатељем. Сви су свјесни да се непријатељу ближи крај, да су му ово посљедњи трзаји и да је слобода на прагу. Уехићење због узастопних побједа на: Грахову, Никшићу, Обадовом бријегу још траје, а посебно због похвале коју је наша Бригада добила од Врховног команданта.

У таквом раоположењу дочекали смо сунчано али хладно јутро 17. децембра 1944. године. И тог јутра осматрачи су јавили да виде одбљесак из шуме на правцу Колашина, на удаљености око 400 метара. Одмах смо схватили да је то одбљесак од непријатељског оружја који врши подилажење. Издато је наређење ,,Сви на положај". Командир вода Љубо Лукшић је наредио да се борци припреме за борбу, да будно прате непријатеља и да не отварају ватру без његовог наређења. Потом, командир вода и ја обишли смо све борце и стичемо увид у ватрени положај сваког борца, а посебно оних за које знамо да немају борбеног искуства.

Када је непријатељ пришао на одређено одстојање, командир Вода је наредио: „По непријатељу — пали!". Отворили смо ураганску ватру из читавог наоружања по непријатељу који се налазио у покрету. Послије жестоке, а не дуге борбе непријатељ је, претпостављам уз велике губитке, одбијен и враћен на полазне положаје. И 3. чета нашег Батаљона, која је бранила Рујевик, одбила је непријатељски напад. Међутим, јединице које су браниле Марково брдо и Говеђу главу (К. 1452) нијесу издржале -напад и непријатељ је заузео ове положаје, чиме су донекле били угрожени наши положаји.

Задовољни смо постигнутим успјехом, а посебно што немамо губитака у људству. Ипак смо опрезни. Сваки борац је и даље остао иза своје бусије. Чују се коментари бораца, све у стилу „мајку им швапску, али их удесисмо". Командир вода похваљује вод и упозорава борце да ускоро слиједи поновни напад. Стари је то борац, научио је он њихову тактику ратовања.

И би тако. Ево опет нас нападају, али опрезније и са више решпекта. Значи да су у првом нападу добили добру лекцију. Опет је командир наредио да се пуца само у месо. Чекамо их на нишан. Ово нам омогућују ровови. Све смо више свјесни што

значи добро се припремити за одбрану. Када смо отворили ватру по непријатељу, одмах смо га приковали за земљу. Послије краће борбе почео је да одступа и вратио се поново на полазне положаје. И овог пута чули смо јауке њихових рањеника и видјели како извлаче погинуле и рањене. Приближава се ноћ, били смо гладни и промрзли, али то у току борбе нијесмо осјећали. У току ноћи смо се, углавном, одмарали, јер смо знали да Њемци никад ноћу не нападају, као да ћемо и сутрашњи дан (18. децембар) имати тежак. Тог дана око 08,00 часова Њемци су нас поново напали. Поред нашег 2. вода 2. чете сада Градину брани и 1. чета нашег Батаљона. Остали дјелови 2. чете посјели су к. 1746. Градина је поново одбрањена. Знали смо да нас и даље неће оставити на миру, те да ће и по цијену још већих жртава предузети све да заузму Градину, јер им је потребна да обезбиједе повлачење трупа, а нама да му због ње и на њој задамо што веће губитке. Ми смо наш циљ већ испунили, али он свој није. И он дјелимично свој циљ иопуњава сјутрадан, 19. децембра, кад је уопио да заузме Градину. Но и тада је не би заузео да нам је био циљ да је задржимо. Ишли смо по задатку даље да му припремимо „дочек" на другој „Градини".

Ђорђија РАДУНОВИЋ

БОРБЕ ОКО МОЈКОВЦА
(од 10. до 30. ХП 1944. године)

Послије успјешних борби код Даниловград, Четврти батаљон VI црногорске ударне бригаде добио је задатак да се прикупи у реону села Богетићи. У селу Богетићи укрцали емо се у камионе и пребацили у Никшић. Из Никшића Батаљон се такође камионима пребацио у Жабљак, преко Шавника, а затим наставио марш и заноћио на Сињавини у шараначким колибама. Сјутрадан емо наставили марш у правцу Санџака. Спуштали смо се у кањон ријеке Таре ка мјесту званом Ђавољи лази. То је тјеснац кроз који се пробила ријека Тара. На том мјесту посјечено је једно стабло и пребачено са једне обале на другу, куда је требала јединица да пријеђе. На самом стаблу — брвну било је уграђено да се може приликом прелаока придржавати руком. Права је страхота била гледати а камоли прелазити ријеку на томе мјесту. Успјешно смо савладали прелаз и пребацили се на десну обалу ријеке Таре. Комора је ишла другим правцем.

Преласком у Санџак, маршујемо у правцу Мојковца. Ручали смо у селу Пренћани, нашли водича и наставили марш. Наших јединица није било на том терену. Тежили смо да изненадимо непријатеља. Водич, који је био са Трећом четом, провео нас је кроз њемачке положаје, тако да су нам Њемци остали позади.Десно од нас према ријеци Тари била је Прва чета. Трећа чета се вратила мало уназад, подгго јој је непријатељ остао иза леђа. Положаје смо посјели у саму зору. Запосјели смо доминирајући вис Градац, а затим се спуштамо према Мојковцу и цести. Трећа чета држала је положај јужне падине Градца и деоно неколико висова. Мој вод држао је положај испод Градца. Њемци су били по кућама, а обезбјеђење имали на брежуљцима према ријеци Тари. Обезбјеђивали су кретање овојих колона цестом према Бијелом Пољу.

Борба је отпочела у саму зору. Трајала је читав дан. Били су угрожени од нашег десног крила према ријеци Тари. Иастојали су да нас одбаце са тих положаја али нијесу успјели. На лијевом крилу су покушали јуриш који им такође ни.је успио. Овај терен је био за њих врло тежак за савлађивање. Један дио мога Вода био се спустио до самих кућа гдје су се Њемци били размјестили, па смо могли да контролишемо сваки њихов покрет. Други дио Вода био је нешто уназад запосјео два виса. Тамо се налазио комесар чете Мико Зоњић. Пред саму ноћ Њемци су извршили јуриш на Прву и Трећу чету и дио мога Вода који је био од мене одвојен. Друг Зоњић је наредио повлачење са брежуљака. Приликом повлачења погинули су помоћник на пушкомитраљезу Милан Перишић, као и борци Трипко Кулић и Михаило Јабучанин. Ови другови Су у ранијим борбама код Даниловграда показали примјер велике храбрости у борби са Њемцима.

Повлачење на десном крилу није било добро организовано, па је додшо до погибије ових другова. Са тих положаја непријатељ је био угрожаван, па је извршио снажан јурИш и одбацио Прву и Трећу чету. По ватри сам оцијенио да су се наши повукли и да су Њемци избили иза мене, па сам наредио повлачење на вис Градац. Са тога виса имао сам добру прегледност. Видим да се десно од мене борци повлаче у нереду. Спустио сам се иозади виса и закључио да је борце ухватила паника. Сазнајем од десетара и делегата вода Миливоја Глушца да су другови Перишић Милан, Трипко Кулић и Михаило Јабучанин погинули и остали између положаја.

Наређујем да се борци враћају на положај. Видим да се све масовније одступа без наређења. Тада сам узео пушкомитраљез и стао испред бораца и викнуо: „Назад, на положај или

ћу вас побити!" Борци су видјели да нема шале. У том моменту наишао је друг Блажо Марковић, помоћник комееара Бригаде. Он је то видио и чуо, па ме питао што ја то радим. Кад сам му објаснио, одобрио је мој поступак и положај је задржан. Борци су враћени на иоложај кога су били напустили. Панику су стварали нови борци из попуне. Стари борци су се чврсто држали иако их је било мало.

Пала је ноћ и јединица се прикупила. Погинуле другове морамо изнијети и сахранити по сваку цијену. Они се налазе између положаја на ничијој земљи. Командир чете Томаш Миличић наређује ми да одредим два друга који ће изнијети погинуле другове. Перишића и остале. Одредио сам борца Радивоја Симуновића и још једног друга да са мном изнесу другове. Командир се том приликом на мене наљутио зашто да ја идем. Знао сам ситуацију у јединици и физичко стање бораца. Поставио сам обезбјеђење и кренуо на извршење задатка. Била је помрчина. Пузећи смо брзо дошли до погинулих другова.

Симуновић и друг кога се не сјећам узели су Кулића и Јабучанина, а ја Перишића и тешко смо их изнијели позади наших полохшја. Иако је било напорно, обавили смо поеао тако да нас Њемци нијесу ни иримијетили. Ноћу смо се повукли на доминирајуће положаје. Погинуле другове смо пренијели до првога села гдје смо их сјутрадан сахранили.

Изгубили смо тројицу прекаљених бораца који су се истакли у борбама и јуришима на непријатеља и у двана-естодневним непрекидним окршајима на Белетама испод утврђеног Тараша код Даниловграда. Друг Јабучанин је прије погибије на неколико дана стуиио у нашу јединицу из попуне, тако да је дао живот у нашој борби. Остали смо без двојице скојеваца, омиљених другова који су били врло цијењени у јединици. Њима су били повјерени задаци и улоге на руковању еа аутоматским оружјем као одабраним борцима. У рату се то наоружање даје храбрим, оданим и признатим друговима, провјереним на бојном пољу. Они су то показали и доказали да су били први међу најбољима. Они су за побједу наше револуције јуначки пали, борећи се против омрзнутог непријатеља до посљедњег даха, али нијесу дочекали слободу, мада је она била на домаку. Ми, њихови другови и саборци задржали смо најљепше успомене на њих, на те дивне момке, искрене другове, храбре борце који су свуда и на еваком мјеету служили за примјер. Као такви су оетали у нашим сјећањима. Њихове дивне ликове и јуначке подвиге нијесу заборавили другови саборци, а неће их заборавити ни сви они који буду читали о њиховим подвизима.

Момчило ЂИКАНОВИЋ

БОЛ И ПОНОС МАЈКЕ ПАРТИЗАНКЕ

У подножју једног брежуљка, у ред шуме четинара уздизашб се једна кућица од брвна. Зидови бијаху прилично високи, док кров бијаше сграђен од испреплијетаног прућа и сламе. Бијаше дивна мјесечна ноћ. Мјесечина весело сијаше свему и свакоме. У кући крај огњишта сједаше жена својих четдресетих година, а поред ње један постарији човјек читаше уз ватру неко писмо. Весело лице жене говораше да су добри гласи, сва усхићена, мољаше комшију да јој понови писмо које јој писаше њен син, борац НО војске.

,,... Нано, могу ти рећи да сам добро и здраво. Мени је сасвим добро, а и другови ме воле. Борбу водимо сваки дан и водићемо је до коначне побједе. .. "

,, . . . Када се ово сврши, доћи ћу одмах тамо јер сам се много тебе ужелио. Поново ће у нашем дому заорити пјесма веселих младића и дјевојака. Поново ће на нашим њивама заорати рало и ударити мотика. Ово ће бити уокоро драга мајко, јер се слабо пише овим разбојницима, који већ клону. . . Мајко, баш сада сам чуо да ће наша бригада према тим крајевима и можда ћу имати прилике да дођем дан-два кући, јер сам се много ужелио тебе, куће и наших њива.

Прими пуно поздрава од твог сина Марка".

Сузе радоснице котрљаху се низ њено увело лице и при том помисли да ће јој Марко, син јединац, доћи. Њеним лицем прелијеташе блаш осмијех. Она је мислила ружно о њему, туговала је, дуго није знала ништа за њега. А сада види да је њена туга била непотребна. Он ће јој доћи загрлити је. С том мишљу пође да легне.

Прошло је неколико дана а селом пуче глас да је дошла бригада партизана на два-три сата од села. То потврдише топови који гуваху њемачке положаје. Ватра је бијеснила дуго, док се најзад не утшпа. Мајка ријеши да прва пође сину Сто је дошла његова бригада), да га изненади. Над околним брдима гомилаху се облаци црни и пријетећи. Све бијаше тмурно и црно. А негдје на дну мајчиног срца роди се зебња да није погинуо у овим посљедњим биткама, које су се водиле за ослобођење његовог завичаја. Ту је мисао она стално угушивала, али се она и против њене воље јављаше.

Стигла је у чету. Комесар и командир предусретоше је. На њиховом лицу осјети се туга, Било им је !тешко Саопштити мајци да је њен јединац погинуо. А погинуо је јуначки пред њемачким бункером пратећи пушкомитраљезом бомбаше. Њемци

су били стјераии, но митраљески рафал захватио га је и он се пружио мртав. Цијела је чета много жалила Марка, а сада када сазнаше да је дошла његова мајка сви се окупише. Потресним и болним гласом комесар се обрати мајци:

— Добра мајко, нама је тешко рећи, али морамо. Твој син је погинуо јуначком смрћу бранећи домовину и ослобађајући свој завичај. Ми ћемо дуго сачувати уопомену на њега, а његово јунапггво елужиће нам као примјер. . .

Неколико сати послије тога по блатњавом путу, тетурајући се иђаше старија жена болно цвилећи за изгубљеним јединцем, а громови проламаху небо.

„Погинуо је јуначком емрћу бранећи домовину" — сјећаше се она ријечи комесара и то бијаше велика утјеха партизанској мајци.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1, 1944)

Борислав РАТКОВИЋ

СОФИЈИНА ТОРБА

Под крај децембра 1944. године VI бригада добила је наређење да из реона Колашина најхитније крене ка Босни. Без одмора, тако рећи данонохно, њени батаљони су се пробијали кроз снијежну мећаву и грабили ка одредишту. Иако успут није било борби, марш је био врло напоран. Маршевало се од раног јутра до касно у ноћ. А пошто се пролазило крајевима којима су разне војске више пута пролазиле, хране није било ни за лијек. Истина, кад бисмо стигли у коначиште добијали смо нешто што се звало вечера — чорбу од кромпира у којој су само они који су имали највише среће могли да пронађу кришку кромпира.

Тог јутра 1. батаљон је из Горње Буковице кренуо према Тари. Колона је вијугала уском пртином преко Језерске висоравни. А усред те мећаве, украј пута стајала је Софија Перишић, средовјечна жена из Врточ Поља, шћућурена уз један камен, који ју је бар мало заклањао од невремена. Чекала је 1. чету. Неко јој је рекао да је у њој рођак њене сестре. Чета је наишла и Софија је нашла кога је тражила. Услиједио је топао поздрав, а онда је Софија предала свој поклон „цијелој чети". Била је то велика сељачка торба, пуна јечменице, сира и чак мало ско-

рупа. Толико хране у њој да је сваки од нас добио више од оног што смо добијали и за више дана. Ка^о је пријала та храна! Никада нико није јео слађи хљеб! А сир!

Одакле ли јој је та храна? Како било да било, сигурно ју је откинула од уста своје бројне дјеце. Радовала се Софија кад је видјела како раздрагано дијелимо и „уништавамо" њен поклон из торбе.

Колона је пролазила. А Софија је још дуго остала у снијегу, машући рукама и пратећи је како се губи тамо иза брежуљка. Сјетила се она свог брата Милана Требјешанина, партизанеког команданта, студента права и организатора устанка у шавничком крају и пожељела да тамо негдје далеко, у другом крају земље, неко дочека његову јединицу са пуним торбама, као она нас.

Урош ЛАКИЋ

НЕПРОЧИТАНО ПИСМО

Децембра 1944. године Други батаљон водио је тешке борбе против Њемаца на положајима у околини Мојковца. Ја сам се тада налазила у 3. чети. Имали смо доста рањених бораца, а болница се налазила у Липову, па сам и ја као болничарка одређена у пратњи једне групе рањеника које је требало одпремити у болницу.

Кад смо са рањеницима стигли у Липово, одмах се ту окупило више мјештана који су хтјели да виде да ли се међу рањеницима налази неко од њихових најближих и да се преко нас обавијесте о евојима. Мени приђе једна постарија жена, каже да има сина у 2. батаљону Бригаде, зове се Марко Стојановић и пита да ли сам случајно чула за њега. Ја се обрадовах што се баш мени обратила и рекох јој да га одлично познајем, јер смо у истом воду, и да ми је Марко један од најбољих другова. Кажем јој да је здраво и добро и показах маказице и мали ножић које ми је њен Марко поклонио на положају код Даниловграда, да ми се као болничарки нађу при руци.

Када је она све ово чула, њеној срећи није било краја. Рече ми, поред осталог, да га пуно поздравим, да му кажем да се причува, јер, колико се сјећам, рече да је зећ два сина изгубила у борбама. Сјутрадан, непосредно пред наш повратак донесе ми

писмо и замоли да га предам Марку, опет пожељевши све најбоље и свом сину и свима нама који смо са њим.

Вративши се на положаје код Мојковца тражећи своју Чету наиђох на помоћника комесара који ме неким прикривеним терeном одведе до Чете, јер нае је снажно тукла њемачка артиљерија. Тек што смо ушли у неку сељачку кућу, другови унесоше једног погинулог борца коме је парчад граиате разнијела дио грудног коша. Рекоше нам да је то Марко Стојановић. Ја одмах из торбице извадих и показах писмо које је Марку послала мајка, а како смо се тог момента осјећали и ја и сви присутни, то се ријечима не може описати. Помоћник комесара у нијемој тишини прихвати писмо и спусти га на погинулог друга. Тако смо погинулом сину дали писмо од мајке, али је оно остало непрочитано.

Убрзо је наређен покрет за Пљевља, а Марка омо, са писмом његове мајке на грудима, сахранили на једном брежуљку и на гробу написали његово име. Тужна мајка је тако умјесто одговора на писмо убрзо добила извјештај о погибији још једног сина.

Даница БОЖОВИЋ-МИЋУНОВИЋ

УДАР У ЊЕМАЧКИ БОК КОД КОЛАШИНА

Пошто непријатељ није уепио са својим снагама да се пробије на правцу: Даниловград — Никшић, успијева са продором повлачења својих дивизија из Албаније комуникацијом: Подгорица—Колашин—Бијело Поље.

Наша VI црногорока бригада, послије вођења тешких борби са Њемцима на сектору Даниловграда, задржала се до 6. децембра 1944. године на одмору у реону: Дреновштица—Церово—Богетићи, када је извршила покрет и пребацила се на простору Колашина и Мојковца, са задатком удара у бок и позадину одступајућих њемачких снага.

У вези извршења овог задатка, наш Први батаљон пребапио се пјешке правцем: Богетићи—Никшић,а одавде камионима до Млетичка. Затим је наставио марш са тешким физичким напорима преко снијежних и високих падина планине Сињавине, по цичи зими, газећи снијег до кољена, и заузео полазне положаје за борбу у ширем реону Колашина, на простору: Острвица—Липово—Црквине.

Друга чета смјестила се у иеким колибама и поеjела положај на падинама планине Острвице, испод једног од највећих врхова изнад Колашина, а одатле се спуштала прикривена ближе цести и дејетвовала на пролазеће њемачке колоне и на њихове заштитнице. Исто тако, и остале чете батаљона посјеле су полохсаје лијево и десно од ове чете и дејствовале са истим задатком у реону Црквине — Липово — Бабја греда, наносећи непријатељу знатне губитке брзим и муњевитим упадима у њехове положаје, и ако под врло тешким зимским условима.

У непосредној близини испред наших положаја, налазили су се положаји и логори њемачких побочница и престража које су штитиле лијеви бок главних снага одступајућих њемачких дивизија на овом правцу. Ове истурене њемачке дјелове, у већини случајева, уништавале су јединице нашег Батаљона. Међутим, њихове главне снаге и моторизоване колоне, стално је бомбардовала и тукла наша и савезничка авијација и наносила им огромне губитке у људству и техници. Лако ее видјело на цести како њемачки камиони горе у пламену, и са њих чују серије експлозија које разноее на комаде њемачке војнике. Проламала се планина Острвица од страшних детонација и експлозија запаљених граната и бомби. Сваки дан наша авијација све више појачава своја борбена дејства и по читавој дужини њемачких колона сије ватру и смрт.

Наше јединице, користећи бомбардовање авијације, пометњу и панику код непријатеља, привлачиле еу се непримијетно не само до њихових ватрених полох^аја, него су упадале брзо и изненада дању и ноћу у њихове логоре, затичући физички исцрпљене Њемце чак и на спавању.

При извршењу ових акција борци Првог батаљона испољавали су пожртвовање, еналажљивост и велику храброст, жртвујући при томе своје младе животе.

Такву једну акцију извршио је командир једног вода Друге чете Иво Ђадић, који је са партолом кренуо у извиђање, изненада је упао у непријатељски логор и затекао Њемце на спавању. Командир вода се вратио назад и од своје Чете тражио појачање, а затим прикривени напали су на логор и успјели да убију њиховог стражара, као и обаспу бомбама поспале Њемце у свом логору.

Слично овој, извео је једну акцију и други водник једног вода исте Чете Рајо Милићевић, који је са својим борцима успио изненада да нападне и уништи истурену њемачку престражу, која се била склонила од хладноће у једну колибу, а из које ру узалудно покушали да бјеже.

Оваквих и сличних случајева било је сваки дан све више и на положајима других чета. Тако је и неустрашиви борац Милутин Рогановић мућевитом брзином упао у њемачки положај и убио два њемачка војника, а њиховог нишанџију ухватио живог и са „шарцем" довео га у своју Другу чету.

Такву смјелост и храброст извео је и Милован Косовић, који је ускочио у њемачку осматрачницу, усред дубоког и смрзнутог снијега, и успио да ухвати живот њемачког стражара (који је дрхтао од страха и мраза), и да га ликвидира.

У току ноћи 22/23. I 1944. године двије чете Батаљона извршиле су напад на непријатељеки јако утврђени положај на брду Лому. Послије жестоке борбе, на јуриш су га заузеле и Њемцима нанијеле тешке губитке. На освојеном положају је нађено о мртвих и 7 рањених, међу којима и један официр, као и заплијењен један „шарац". Међутим, Њемци су послије неколико јуриша успјели у зору да поврате изгубљени положај.

Сљедеће ноћи Батаљон је поновио напад и послије тешке и крваве борбе успио да поново заузме исти положај, с тим што је непријатељ претрпио губитке од 11 мртвих и више рањених. Наши губици су исто тако били велики — 6 погинулих и неколико рањених.

Послије извршеног задатка у овом реону, Батаљон се пребацио преко снијежних и залеђених падина Јаворја и стигао у Боан код Шавника. Одавде је извршио покрет дана 26. XII 1944. године преко Бух-совице — Језера — Његовуће и даље прешао кањон ријеке Таре у правцу Пљеваља.

Ананије ПЕТРОВИЋ

ИЗВИЂАЧИ НИЈЕСУ ПРОПУСТИЛИ ПРИЛИКУ

Децембра 1944. године Извиђачка група Другог батаљона Шесте црногорске бригаде пошла је од села Шаховићи, сјевероисточно у правцу Бијелог Поља, са задатком да се прикупе подаци о кретању непријатеља на том дијелу терена. У Извиђачком одјељењу били су Обрен Ћоровић, Ћетко Ковачевић са пушкомитраљезом, Божидар Мијовић, Филип Андријашевић и сеоски одборник који је био под оружјем. На овом путу дошли смо у једно село и у близини комуникације код Бијелог Поља проиашли одборника да би преко њега добили потребна обавјештења. У том разговору дошао је један сељак из дотичног засе-

ока и саопштио нам да се у непосредној близини налазе њемачки војници са коњима и да врше утовар сијена са стогова тамошњих мјештана. Стогови су били груписани на једној пољани окрухсеној шумом, а са јужне стране потоком и оградом. Саслушавши овога сељака иаш обавјештајни официр Вељко Перовић је наредио да пођемо нас четворица извиђача са одборником и извршимо само извиђање и да му јавимо.

Приближавајући се мјесту гдје Њемци врше утовар установили смо да немају никакво обезбјеђење и да се понашају као да су на својој слободној, сопственој територији. Забављени око утовара одложили су и лично наоружање. Оцијенивши ситуацију до изражаја је дошла самоиницијатива бораца у Извиђачком одјељењу на овом задатку. У кратком договору нас петорица наоружаних пушкомитраљезом и аутоматима донесемо одлуку да овакву прилику не пропустимо и не губимо вријеме ради извјештавања обавјештајног официра. Неопажено смо пришли у непосредну близину и оцијенили да ни један метак неће бити испаљен у празно. У овој акцији успјели смо брзином и изненађењем да без отпора убијемо и ранимо 17 Њемаца. Заробили смо једног њемачког подофицира, а одвели смо и два коња, јер смо оцијенили да нам од плијена више ништа није потребно. У току ноћи предали смо извјештај и коње Штабу Бригаде пошто је наш Батаљон већ био извршио покрет у правцу Пљеваља.

Обрен ЂОРОВИЋ

НАШИ НОВИ ДРУГОВИ

Акција је завршена. Борци су се вратили у логор. Уморни су, али причају моменте на ноћашње борбе. Причају један другоме своје утиске и своја запахсања. Објашњавају се, допуњују, еавјетују. Утисци су снажни. Причају — уче се на својим и искутвима других. Старијим борцима је то стара тема, добро позната и дубоко проучена. За њих је борба постала обична ствар. Њима је потпуно овладао борбени партизански дух. Они су се са борбом сахшв.јели, они су њоме овладали. Борба је за њих обавезност, насушна свакидашња потреба. Борба је за њих пјесма, живот, нешто без чега се они не осјећају војници, војници — партизани су учитељи борбене школе.

Ноћас је Марко био у борби. Прва борба, први окршај у редовима партизана. По први пут он види одушевљене бомбаше како смјело јуришају на непријатељска утврђења, храбре пу~ шкомитраљесце, који су се саживјели са својим „брном", ,,шарцем" или „бренгалом". По први пут он види да им је пјеема највјернијега постала њихова пјесма, пјесма која их води напријед, вуче, гони. Стријелци се утркују, паметно, војнички. Командири, комесари, водници, дестари командују. Иду напријед, бодре и савјетују. Рукују и воде борбом, сами се боре. Смишљено, паметно, одлучно, снажно, мушки, вични, управо партизански. И Марко је одушевљен. Прича о својим утисцима и ко да испитује себе: да ли је он то стварно видио, да ли је то преживио? Јесу ли то ови људи који се онако храбро бише и борише? Они су му сви сада милији, дражи, како су му они сад блиски, присни. . .

Са осмијехом одушевљења на уснама, гласом који подрхтаваше, с извјесним узбуђењем, сав предан том усхићењу Марко прича:

„ . . . Ово је био за мене један од најснажнијих момената у хшвоту. Овај мој први окршај уз борце партизане остаће дубоко у мојој свијести. То је херојство, јунаштво... Људи су постали челик, они не познају смрт. Извршење задатка, то је све што они носе у својој свијести, у својим срцима, то је оно што имају на памети прогонећи омрзнутог поробљивача наше земље. Другови, ја... ја сам одушевљен. Сва моја настојања умногостручићу да и ја будем оно што сте и ви, да будем прави борац, борац-партизан."

Застао је као да му је недостајало ријечи да исках^е све оно што му је тога момента на срцу лежало. Сва његова блискост, сродност са друговима јасно се чита са његовог лица.

А борци га слушају, посматрају, преживљавају оно што и он преживљава. И као да кроз Марка говори сваки нови борац. То су њихове мисли, жеље и тежње. То је њихово обећање и њихов завјет. И они ће постати сви, сви до посљедњега смјели, одважни храбри борци, борци-партизани.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1. 1944)

Ђ. ПЕЈАНОВИЋ

У СПОМЕН ПАЛИМ ДРУГОВИМА

Када смо прошле године положили заклетву на вјерност своме народу и Врховном команданту народноослободилачке војске маршалу Титу, знали смо да нећемо сви дочекати побједу. знали смо да је трновит и крвав пут ка слободи, да она тражи и те како много страдања и жртава. Знали смо да ће кроз овај страховити талас ратног пожара изгорјети, пресахнути многи животи младих људи. Знали смо да тако мора бити, јер:

„Побједа пијесу стихови,

Побједа је у прашини путева,
У снијегу, у знојУ, у крви".

Али кад смо се одлучили да са пушком у руци стварамо слободу, одлучили смо се и да дамо жртве. За годину дана жилаве борбе наше бригаде од Санџака до Херцеговине — ту и тамо на безбројним чукама наше напаћене Црне Горе пролили су борци ове бригаде своју племениту крв и давали многе драгоцјене животе у борби са за све вријеме надмоћнијим непријатељем. Од почетка пали су и падали наши другови, наша крв и месо. Падали су они са којима смо се кроз прва ватрена кршења и кроз многа страдања и борбе срастали и ностали једно. Међутим, сви су падом устајали, дизали се, челичили. Бол за изгубљенима био је и остаје велики. Бол је растао — нијесмо плакали, него мрзјели. Бол је растао, с њим и наша мржња и жеђ за осветом, јер то су тражили они, пали другови умирући у ватреним окршајима или на рукама наших болничарки. Губећи њих, збијали смо се чвршће. С губитком наших узорних руководилаца Б. Звицера, Ђ. Марковића, Ж. Дубљевића, О. Ровића, И. Ивановића, Тодора и Ми^а Недића, Д. Мугоше, Бранка Кековића, Ж. Крстајића и многих других јачала је наша ударничка снага, борбени дух бригаде. Руководили смо се њиховим примјером херојства, оданости и самопријегорности. Јачали смо, јер смо у сваком сукобу настојали осветити их вишеструко. Јачали смо идући у сусрет слободи која је избијала и избија и из њихове проливене крви.

Они — дио нас самих — били су и остају за нас незаборавни. Нећемо и не можемо их заборавити, јер њихови животи, који су припадали само народу, њихово животно дјело и њихова херојска смрт били су и остају као путоказ до коначне побједе.

(Објављено у листу Шесте црногорске „Ударник", бр. 1. 1944)

Урош ЛАКИЋ

МАРШ ТРЕЋЕ ЧЕТЕ
(новембра и децембра 1944. године)

Послије вишедневних тешких и крвавих борби у рејону с. Загарач и с. Ржишта, 3. чета 2. батаљона преоачена је моторним возилима од с. Богетића до с. Гвозда преко Никшића. Од с. Гвозда продужила је покрет пјешке до с. Липова и с. Подбишћа преко планина Крнова и сјеверних падина Сињавине, прије шла р. Тару и избила у рејон Соколовица.

У борбама које је Чета водила на простору с. Загарча и с. Ржишта, Чета је претрпјела осјетне губитке који су попуњени младим борцима из Никшићког НОПО и борцима са подручја Бара и Улциња. На планини Сињавини снијег је био дубок око 1 метар, а можда и више. Ми, борци из приморских крајева Бара и Улциња, веома смо се тешко кретали и споро привикавали на ходање по снијегу, а понегдје и леду. Највише нам је сметала гумена обућа, јер се клизала, уопоравала кретање и веома брзо физички исцрпљивала борце. Стога еу нам стари и искусни борци пуно помогли. Првенствено нам показаше како треба правити „гужве" од канапа, опуте, крпа или прућа које затим треба натаћи преко средине опанака, што нам је знатно олакшало кретање.

Планину Сињавину смо прије шли ноћу 21/22. децембра 1944. године. Од Шавника водио нас је водич. Међутим, непажњом командира извиднице, водич је убрзо побјегао и Чета је остала без њега. Површ планине Сињавине на правцу нашег кретања покривена је снијегом. Видљивост је врло ограничена усљед чега се тешко и све теже оријентишемо. Уз то епустила се густа магла која удружена са ниском температуром отежава дисање, што је још више отежавало наше кретање.

Наредни дан освиће лијеп и сунчан, што нас обрадова, али за кратко, јер су временске прилике на овој планини веома ћудљиве. Уморни смо од дугог марша и несанице. Крећемо се пуних 15 дана, а да се нисмо поштено одморили и наопавали. Командир Чете забринут и љут због водича, пролази дуж колоне Чете, х^устро и ћути, ни са ким не проговара, нити се шали, као што је то увијек раније чинио. Очигледно да каснимо, јер смо до зоре требали прије ћи р. Тару. Маршујемо више чаеова без одмора и скоро бих рекао да се послије 2 — 3 часа марша опет нађемо на истом мјес-ту одакле смо пошли. Зато се нијесмо ни чудили нашем командиру.

Кажу искусни људи да обично једну незгоду прате друге,-тако и нас овога пута. Од сунца смрзнути површински слој сни-

јега попушта. Са зачеља колоне преноси се обавјештење да коњи лропадају. Као одговор са чела, јавише да 3. вод преузме терет са коња. Брзо за тим не прође ни пола часа, опет са зачеља обавјештење: „Пренеси, Дане Крајина легао на снијег и не може даље". Дане је по година био најстарији борац у Чети и родом је из Бара. Са чела Чете ништа се не пренесе, али се зато појави командир Чете. Сви га кришом погледујемо. Љут је. Нагађамо шта ће бити. Тај нама веома омиљени друг и старјешина увијек је нас бодрио и у најтежим ситуацијама знао да нас охрабри, развесели и улије наду за боље сјутра. Командир Владо је жиЕио са нама, у нама и смијем да тврдим да није било борца у 3. чети који га није волио и веома цијенио. Не сјећам се да је икада неко гунђао на његова наређења или реаговао на његове поступке. То је резултат његове очиноке бриге. Познавао је у душу евакога борца^ њихове способности и могућности. Веома правичан и принципијелан постављао се према борцима као најстарији брат. Али при извршењу задатака био је безкомпромисан. Зато емо ее радознало окретали и кришом погледивали уназад што ће бити еа Даном који очито бјеше легао „смртно" уморан на површину снијега и јечећи исказивао свој умор и исцрпљеност.

Командир му приђе и упита: „Дане, што ти је"? „Друже командире, боле ме ноге, не могу даље". „То није чудо, ове нас боле ноге, но устај и пристигни Чету, нећеш ваљда чекати да те Њемци убију". „Друже командире, не могу, па нек ме убију". Командир бјеше процијенио ситуацију — два коња ослобођена терета иду за Четом празна и вјероватно Дане рачуна, не знајући за потребу растерећивања коња да му је то прилика да се мало одмори јашући, па је зато исценирао непокретног болесника, али командир стално инсистира да Дане крене са колоном.

Пошто убјеђивање није помогло, командир оштро упозори Дана да има и других метода да га покрену. Схвативши да му' нема друге Дане скочи као зец и трком заузе своје мјесто у колони. Командир пристиже Чету и ужурбаним кораком поново дође на њено чело. Ми се гушимо у прикривеном смијеху, јер смо еви схватили „махинације" друга Крајине, кога смо иначе веома цијенили и вољели.

Убрзо послије тога сретосмо једног отарог сељака који нас упути како и куда да стигнемо на р. Тару и пријеђемо је преко висећег моста. Каоно у сумрак стигосмо у једно село близу Соколовице, и тек што смо се размјестили по кућама ради преноћишта и одмора, добисмо наређење од Штаба нашег Батаљона да се хитно повратимо назад неколико километара, јер су четници посјели доминантну косу изнад нашег запланираног коначишта.

Како нам је тешко пало такво наређење, то не може нико схватити ко се није нашао у таквој ситуацији. Али ми смо и у тим околностима, иако крајње исцрпљени и уморни, смогли снаге да и тај задатак са успјехом извршимо.

Доста брзо савладасмо тежак беспутни и клизави терен, развисмо се у стрељачки строј и подиђосмо коси Соколовица коју су четници већ запосјели. Ми љути и бијесни што нам не дадоше да се одморимо, дрско и веома смјело омо их налали и првим јуришом, бомбама и рафалима наших пушкомитраљеза, отјерасмо их са косе и смјело се дадосмо у гоњење. У првим кућама наиђосмо на остављену опрему неког четничког штаба. Сељаци нам рекоше да је на евега пар минута ту био Штаб Јуришне бригаде Павла Ђуришића а њен командант се звао Марјановић. Да смо били боље обавијештени, имали смо згодну прилику да заробимо цио штаб. Ту наиђосмо на командантове џизме и опасач са циштољем.

Послије уопјешио изведеног напада неколико другова је похваљено пред стројем чете, међу којима ее нађох и ја.

Сјутрадан ее одморисмо и добро нахранисмо. Пред планинском колибом званом саврдак на снијегу међу буквама и јелама запјевасмо и заиграемо коло као да хоћемо да пркосимо свему ономе што је пред нама. Шалимо се као и увијек на рачун понеког од другова. И овог пута слатко се насмијасмо на рачун Дана Крајиие при поиовном дијалогу између њега и командира, у коме Дане призиаде да је због великог умора симулирао тоталну немоћ да би ее одморио јашући коње ослобођене товара.

Било је тешких и веома напорних дана, али, и у најтежим ситуацијама, било је хумора, пјесме и весеља. У Чети је другарство било на висини. Ништа нам није сметало, а националност и вјера најмање. Били смо сви као један. Заједно смо дијелили зло и добро у свим приликама. Био је то веома енажан и сложан борбени колектив. Због тога се поносим што сам био борац 3. чете, 2. батаљона.

Таип ХАСАНАГИЋ

МАРШ ПРЕКО СИЊАВИНЕ И ДУРМИТОРА

Тек што су борбена дејства 3. батаљона са Њемцима према Колашину посљедња два дана била нешто смањена, 23. децембра 1944. Баталзон је добио наређење од Штаба Бригаде да, након

емјене на положајима, изврши покрет преко Сињавине, Језера и р. Таре за с. Шаховиће (садашње ТомашевоЈ, гдје ће добити нови задатак. Иа том плану одмах су предузете конкретне мјере за припрему јединица и појединаца за марш. Посебна пах<ња посвећена је поправци и подешавању одјеће и обуће, с обзиром на предстојећи марш и савлађивање сурових и онијегом завијаних планина. Јер марш који нам је предстојао преко Сињавине подсјећао нас је на сурове услове х-сивота јединица Дурмиторског партизанског одреда из зимских дана 1942. године, када су водећи борбу са четницима и Италијанима држали положаје на овој хировитој планини. У снијегом заметене колибе морали су улазити одваљивањем дасака са крова, кроз такозване баџе, а затим отварали врата изнутра и копањем тунела у снијежним наносима, омогућити улазак бораца у њих. Дакле, о свему се морало размишљаити и бити спреман на ове неугодности.

Због тога су погледи старјешина и бораца, тих дана, врло често били окренути ка врховима Сињавине, праћењу кретања облака и процјени времена. Радознало су ослушкивана предвиђања временске оитуације од старијих мјештана — сељака и њихови савјети.

Сјутрадан у поподневним часовима положаје нашег Батаљона преузео је 2. батаљон 1. бокељске бригаде. Послије тога све јединице Батаљона су се прикупиле у селу Липову, одмарале се и вршиле посљедње припреме за предстојећи марш. Исхрана је нешто појачана, па је пред полазак на марш оваки борац добио и по једно парче од око 250 грама јечмено-овсеног хљеба.

Двадесет петог децембра освануло је прохладно зимско јутро, нашвјештавајући лијеп дан и будећи наду бораца у повољне услове за марш. Батаљон се након обједа постројио по четама и послије извршене смотре од стране командира и комесара, кренуо је на марш око 06 часова правцем: с. Липово (к. 951) — Вратло (к. 1872) — Сињавина — с. Крња Јела — с. Боан — с. Тушина. На челу Батаљона кретала се 1. чета.

Издужена колона споро је одмицала кривудавом цестом, уз стрме стране снијехшога Вратла и са великим напором еавлађивала висинску разлику од око 900 м. Што се више колона пела уз планину, напор је бивао све већи. Јутарњи зраци еунца стидљиво су се пробијали између облака и повремено обасјавали колону и обронке Сињавине. Зној је оросио озарена лица бораца, који су хитали да се чим прије домогну врхова Сињавине, чијим висовима су се почели поигравати мутни облаци, наговјештавајући скору промјену времена. Убрзано је кретање до крајњих граница физичке могућности људства. Иастала је утрка са временом, пох-суривање и подстицање оних што су посустајали, јер еваки

даљи час марша доносио је погоршање времена. Већ кад је чело колоне подилазило самом изласку на Вратло, вријеме се нагло погоршало. Неко од бораца гласно рече: „Овдје не важи она народна, да се по јутру дан познаје". Небо су покрили густи облаци, носећи у сусрет снијежну мећаву, која је „негостољубиво" дочекала колону, уморних, знојавих и загријаних бораца, при излаоку на зараван Сињавине. Таква нагла промјена времена и ледени сјеверац лако се увлачио у нашу екромну одјећу, пробијајући се тако рећи до костију.

Крећући се од Вратла ка с. Крњој Јели, преко катуна и Прибојског поља, колона је у вртлогу снијежне олује поетепено губила уобичајену компактност, а старјешине моћ утицаја на јединице као цјелине, тако да је кретање настављено, углавном, по водовима и одјељењима. Снажна мећава, струјањем и звуцима вјетра, својственим за ове предјеле и доба године, засипала је очи, смањивала видљивост, ограничавала оријентацију и успоравала кретање Ватаљона. У таквим условима посебно је било отежано одржавање везе и правца кретања, као и кретање коња, који су упадали и заглављивали се у снијежним наметима. Ради лакшег кретања морали смо их растоварити и преносити њихове товаре. Старјешине су посебну пажњу посвећивале, прије свега, физички слабијим борцима и борцима који су скоро дошли у јединицу из приморских крајева, јер је за неке од њих ово био први сусрет са тако суровом зимом. Невјешти у кретању, по снијегу, неки у гуменим опанцима или опутњацима, безброј пута су посртали, падали, али се нијесу „иредавали", већ упорно иастављали покрет.

У савлађивању насталих тешкоћа велику помоћ су пружили искуснији борци из планинских крајева, који су познавали овај терен и ћуди сурове планине. Вјешто су се сналазили у одржавању правца кретања, заобилажењу сметова, одржавању везе и сл. У једном моменту осјећам као да ми у ушима одзвањају звуци пјасме о Сињавини, што је радо пјева омладина ових крајева, у којој се к аже, да су у њој „преко зиме равна брда и долине". Кажем то десетару Душану Ђурковићу, а он, придржавајући ме за руку, храбри ме и рече да ми се то причињава, јер „коме је на овом кијамету до пјевања".

Тако у хрвању са хировитом Сињавином, студи и мећавом, око 13 часова стигли смо у с. Крњу Јелу. Тиме је био пребројен овај најтежи дио марша, успјешно и без већих посљедица, сем што је неколико бораца имало иромрзле уши и прсте на ногама.

Док смо се прикупљали у једној завјетрини старјешине указују што да радимо са промрзлим дјеловима тијела. У томе неко

другова прокоментариса: „Е, вала оно што није успјело Њемцима на Обадовом бријегу за 15 дана скоро да је успјело овом проклетом сјеверцу за неколико часова". „Како то мислиш?", пита други. „Па зар не виђе да нас ова мећава екоро ие разби на буљуке, те замало не изгибоемо". „Би тешко, али није исто", рече трећи.

Стојећи у завјетрини покушао сам да се окријепим парчетом хљеба из торбе, које сам примио пред полазак на марш, али како је хљеб био свјеж и од лошег брашна (мецав) смрзао ее и претворио у прави ледени сендвич. Гладан сам, али ми се онако еа ледом не једе. Гледам бркајлију Бађа, што је скоро дошао у Бригаду из Бара, како се мучи да очиети бркове од иња и леда, па га задиркујемо, а он се заречe да ће их обријати првом приликом.

Послије кратког одмора и по указаној првој помоћи премрзлима, покрет је настављен. У сутон дана Батаљон је прошао кроз попаљени Боан, а око 17 часова ушао у с. Тушину, размјестио се по сеоским кућама и ту преноћио. Становници увијек слободарске Тушине дочекали су нас на њима својствен начин и уз оно право гостопримство и љубазност Дурмитораца допринијели да се премрзли, озебли и исцрпљени борци одморе и опреме за сјутрашњи марш. Све су то чинили на уштрб своје домаће чељади.

Сјутрадан у раевит зоре, на правцу излаека оваке чете на пртину, стајали су кувари са пуним казанима. топлога јела и при пролазу бораца дијелили им храну. Испред Батаљона у Шаранце су упућени коначари, ради правовремене организације смјештаја и прихвата Батаљона. Батаљон је око 07 чаеова наставио марш правцем: с. Тушина — с. Буковица — с. Новаковићи — с. Његовуђа — с. Крш. Дебљина сиијежног покривача мјеетимично до изнад кољена, успоравала је кретање колоне и замарала људство. У с. Његовуђи у пролазу смо примили ручне бомбе и муницију, а затим продужили покрет и око 16 часова стигли у с. Крш и ту коначили.

Двадесет седми децембар освануо је облачан и врло хладан, наговјештавајући јаш један напоран дан. Још се није било сасвим разданило, кад је, послије топлог обједа, Батаљон око 05 часова кренуо из с. Крш преко р. Таре у Санџак. Силазак низ Шаранце, преко с. Шљиванског низ „Ђавоље лази" у Кањон р. Таре био је врло техсак и по много чему слонсенији него пењање уз Вратло и марш преко Сињавине. Сами иазив „Ђавоље лази" говори да је тај терен толико стрм да се само ђаволи туда могу безбрижно спуштати. Залеђене стрме падине низ које је водила коњска стаза, прекривена танким слојем снијега и ледом, отежавали су кретање и највичнијим брђанима — горштацима. Посебну потешко-

ћу имали су борци у гуменим опанцима и опанцима од коже (који су се били смрзли). Они су падали безброј пута и на појединим дионицама више су клизили него ходали. Савлађивање таквог терена представљало је праву вјештину, тим прије што је непосредно спуштање на ријеку Тару представљало сталну опасност да се неко отионе низ окомите литице и стрмоглави у њено корито.

Испред Батаљона се иопријечила плаховита и ледена ријека Тара. Хука и тутњава таласа што су се одбијали од обале и њених високих и голих стијена које се непосредно издижу из корита, још је више појачавао осјећај непријатности и несавладизости овог терена, код оних бораца што нијесу навикли на овакве врлети и временоке прилике. Ова непријатност се повећавала сразмјерно нашем приближавању Ријеци. Изнад евега поеебне тешкоће су биле у кретању коња низ ове врлети, те је правовремено извршено њихово растеривање, а за преное терета ангажовани су и сељаци тога краја. Људи су помоћу конопаца и ужади, тако рећи на рукама спуштали коње до Ријеке. Сјећам се да је било наређено да се у случају отискивања, што прије пресијече колан, како би се коњ лакше одржао, или бар спасио товар. И поред предузетих мјера, три коња су страдала, отионувши се низ залеђену стрмину у корито Ријеке.

Захваљујући доброј организацији и сналажљивоети старјешина у вођењу јединица, нико од бораца није страдао, сем што је било неколико лакше повријеђених.

Батаљон је пријешао Ријеку преко висећег — жичаног моста, а затим наставио марш до села Лупоглав, Чоланиће и Крупице (Рељин камен), гдје је стигао око 16 часова, размјестио се по кућама и ту коначио.

У вези овога марша касније су препричаване многе згоде и незгоде — шале и анегдоте.

Сјутрадан, било је нешто топлије вријеме него претходног дана. Батаљон је око 08 часова наставио покрет преко с. Барица — Голе стијене — с. Брезе и у с. Потрк стигао у првомрачје, гдје се размјестио по четама. У овом селу Батаљон се задржао и 29. децембра. Овај преданак је био нужан послије тродневног напорног марша, изведеног преко сурових, снијегом завијаних планина Сињавине и Дурмитора. Вјероватно да је то био и најнапорнији марш који је Батаљон имао у току рата, јер је изведен у врло сложеним временским условима на високо-планинском земљишту

са око 1/3 новодошлих бораца, приморaца, којима је попуњен Батаљон у с. Липову, иепосредно пред полазак на марш. Већина од тих бораца били су са лошом обућом, лаганом одјећом и уз то још ненавикнути на дуже маршеве и посебно на овакве услове живота.

Саво РАДОВИЋ

ДОГАЂАЈ СА МАРША

Пратећа чета Трећег батаљона маршујући на зачељу главнине Батаљона у јануару 1945. правцем: Пљевља, ријека Ћехотина, село Челебићи — Фоча и по доласку на десну обалу ријеке Ћехотине није могла тога дана наставити марш одређеним правцем, јер су четници Павла Ђуришића у одступању онеспособили мост за прелаз јединица које су имале у своме саставу и товарна грла, која су носила пратећа оруђа и муницију. У тој колони су се иашли позадинска одјељења чета, Пратећа чета и Интендантура Батаљона.

Поред команде Пратеће чете, ту се налазио интендант Батаљона и замјеник команданта Батаљона Божо Миличић. Временски услови су били слаби, јер је тога дана падала киша и сиијег и чинили још неугоднијим хладан и непогодан зимски дан. Покушај да се Ријека пријеђе газом није успио, усљед њеног високог водостаја у непосредној близини лијеве обале. Цијела колона је покушала газом, али на 2—3 метра од лијеве обале није се могло даље. Заправо, у тој оитуацији челни у колони био је пришао лијевој обали на 2—3 м, а вода му је била до браде и даљи покрет напријед немогућ. Замјеник команданта Батаљона Божо Миличић, процјенивши ситуацију, нареди да и они другови који се нијесу уеудили да загазе у Ријеку покушају прелаз газом. Водостај се све више и више повећавао и напријед се није могло.

Видјевши ово четни економ Треће чете Владо Шћекић, окуражен већ до тада постигнутим уепјехом, обиђе колону држећи коња за улар, направи један корак или два иопред чела колоне, а његова коња са натовареним казаном потпуно покри вода. Од тога мјеста на одстојању од око 300 метара коњ је ипак испливао на лијеву обалу Ријеке. Четни економ је имао срећу што су се 2 извиђача Батаљона тога момента затекла на лијевој обали Ријеке.

Брзо -су му, без оклијевања, пружили мотку за коју се економ ухвати и тако уз њихову помоћ пријеђе преко Ријеке. Сви смо се осјећали срећни што се овај храбри и енершчни борац спасио сигурне смрти преласком на лијеву обалу Ћехотине.

Колона се врати поново на деону обалу, а Команда чете у иепосредној близини нађе размјештај да јединица иреноћи и одмори се од напорног марша. Објекти у којима се смјестила Чета били су више него скромни. Заправо, то су била кућишта, без крова, јер су куће епаљене од стране четника Павла Ђуришића. Вјероватно су то урадили првенствено због тога што је ово било муслиманско насеље.

Истичем да бољи услови за смјештај јединице у томе мјесту нијесу ни постојали. Одмах је наложена ватра, постављено обезбјеђење јединице, припремљена вечера за борце и борци су се цијеле ноћи сушили, онако еа одјећом у стојећем ставу поред ватре. О неком одмору другом и спавању није могло бити ни говора. Т1итаоци нека сами суде како је било борцима и старјешинама ове зимске ноћи.

У току ноћи јединице Батаљона оспособиле су мост за прелаз Пратеће чете и позадинских дијелова Батаљона. Наредног дана јединица је наставила марш према плану Команде Батаљона и доласком у село Челебиће размјестила се на краћи одмор. Овом приликом били смо боље среће, јер смо у еелу затекли спремљене пите за јело и неколико одртих оваца. Свакако, ово није било нама спремљено, већ четницима. Но они нијесу имали времена да се шсте већ су побјегли непосредно прије долаока јединица нашег Батаљона. Било како било, ово је нама добро дошло; јединица се нахранила, одморила и наставила да извршава даљи задатак.

Милан МИЋКОВИЋ

ОРГАНИЗАЦИЈА СНАБДИЈЕВАЊА VI ЦРНОГОРСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ ИНТЕНДАНТСКИМ ПОТРЕБАМА

Интендантура VI црногорске ударне бригаде имала је на снабдијевању сљедеће јединице из свога састава: 1, 2, 3. и *4*. батаљон и Штаб Бригаде са приштабским јединицама.

Батаљони су дејствовали као самостални извршно снабдјевачки органи. Аналогно овоме, сваки батаљон је имао интендантуру на чијем је челу био интендант батаљона.

На директном снабдијевању код Итендантуре бригаде, поред батаљона, био је Штаб Бригаде са својим приштабским јединицама.

Интендантури Бригаде била је главна дужност да у сваком моменту бди над снабдијевањем овим интендантским потребама цјелокупног људства Бригаде, укључујући ту и батаљонске интендантуре, које су дејствовале као извршно снабдјевачки органи. Аналогно овоме, Интендантура Бригаде је своје складиште попуњавала свим интендантским потребама дотуром из дивизијског интендантског складишта, или из мјесних средстава, као и помоћи добијених ваздушним путем, уколико је за ово било могућности. Из Бригадног интендантског складишта интендант Бригаде је вршио попуну батаљонских интендантура. Попуна интендантура батаљона вршена је непосредно или позивом лично интенданта батаљона да додијељене интендантске потребе прихвати из Бригадног интендантског складишта. Недостајуће интендантске потребе интендант батаљона је, на основу прорачуна, набављао из мјесних средстава, путем народних одбора. Ради овога интендант батаљона морао је да зна у детаљу економоке изворе са којих ће попувити недостајуће интендантоке потребе за људство свога батаљона.

Овако извршена организација обезбјеђења интендантских потреба VI црногорске ударне бригаде беопрекорно је функционисала, у чему је огромну улогу одиграо интендавт Бригаде, заједно са интендавтима батаљона. Усљед овога јединице Бригаде иијесу оскудијевале у неопходним потребама.

Интендантске потребе, а према прорачуну интенданта батаљона, даље су се дотурале четама у циљу припремања јела људству. Овај задатак је обављао економ чете.

Економ чете се такође старао да се храна по предвиђеном јеловнику благовремено преузме, правилно припреми, а потом подијели људству ради исхране. Припрему јела вршио је четни кувар, али под надзором интендавта батаљона, односно економа чете, а и командир чете имао је за ово видну улогу, нарочито уколико није био заузет борбеним задацима чете.

Диоба јела вршена је тако да се казани са јелом поставе тако да борци могу храну лако прихватити или да се борцима на положајима јело може дотурити у циљу употребе путем разноса хране.

Све је ово овисило о ситуацији у којој се нашло људство чете. Радило се тако да борац добије прописану порцију хране. При овоме су видну улогу играле атмосферске прилике. Било је чешћих случајева да се борцима није могла дотурити казаиска хра-

на на положајима. Тада се дотур вршио системом сувог оброка, кухано меео са хљебом или сир са хљебом. Тешко је ово у детаље описати, али једно је важно да борац на положају не буде гладан и да бар привремено задовољи своје потребе.

Од варива употребљавао се, већим дијелом, кромпир и купус, а у изузетним приликама је било и еувих варива, пасуљ и пиринач (чешће употребљаван), суво тијесто и др.

Мило КРАЉЕВИЋ

ИЗМЕЂУ ДВИЈЕ ВАТРЕ

Читав батаљон опрдао се с Ацом Зецом. Није био ни стријелац, ни митраљезац, ни бомбаш, ни носач муниције, ни водич мазги, није ваљао за патролу, нити за стражу, није био низашта што би пристајало црвеном ударнику двапут похваљене Шесте црногорске бригаде, која је на Даниловграду петнаест дана заустављала њемачку оклопну дивизију и која је на јуриш узела Грахово начичкано фашистичким митраљезима, а сада је, по снијегу до појаса, усиљеним маршом газила преко Санџака, да удари преко Дрине, право на Горахеде.

Негдје у варошици уловила је патрола Ацу Зеца, високог и црнпурастог трговчића, са татарским брчићима и кабаницом од црног камгарна. Накупљујући маст, да би је касније продао десет пута скупље изгладњелим становницима главног босанског града, Аца Зец је заноћио у Чајничу. Навече је пио вино са четничким командирима и пјевао им предратне шлагере, а када се послије пијанке пробудио испод преврнутог кафанског стола, по варошици је ираштало на све стране.

Допузао је до прозора и бацио поглед низ улицу баш у тренутку када је партизански пушкомитраљезац са неколико рафала срезао пијано четничко друштво, које је покушавало да стругне преко дрвене снијегом заметене ћупријице.

— Мајко Богородице, ја ти данас погибох! — заплакао је Зец, преврнуо се на леђа и набацао на себе све столице које су му биле надохват руке. У том срамотном и капитулантском положају нашли еу га наши борци.

Био се укочио од етраха.

Командир патроле ринуо га је ногом у стражњицу и подвикнуо:

— У-стај, да те стријељамо!

Тада је Зец урликнуо гласом који се не би дао упоредити ни с једним животињским и пао у несвијест.

Одвукли су га на улицу, провукли кроз замрзнути снијег и вратили свијести. Но, Зец се опет онесвијестио чим је угледао нови призор; два борца вукла су заробљеног четника, а овај се тужно драо, све док га не прислонише уза зид опаљене џамије.

— Зашто га прислањају уза зид? — усудио се да запита Зец, али је одговор дошао неочекивано. У мразном јутру суво су праонуле двије пушке и четник се скотрљао у снијег. Тада је Зец поново прешао у царство незнања.

Ипак нијесу га стријељали. Можда зато што је носио кабаницу од камгарна и што је имао велике, тужне очи неизљечивог плашљивца, који ни у каквој војсци не би знао опалита метак.

— Знаш ли да куваш? — упитао га је командир.

— Знам! Све!. . . ђувеч, гулаш, паприкаш, питу гужвару. . . почео је да ређа Зец, али је командир, подсјетивши се изненада свих лијепих јела која је прије рата јео, грубо прекинуо његово набрајање:

— Умукни! Знаш ли да куваш качамак?!

— Како да не, молим! — спремно је потврдио Зец.

— Јави се четном економу на располагање, — најзад је одлучио командир.

Тако Зец остаде жив, а његов вапај Богородици оде упразно.

Увече, док се чета одмарала у згради бивше поште, Зец се показао као ненадмашан пјевач. Партизанске уши, отврдле од пуцњаве и борбених пјесама, упијале су благе мелодије Зечевих љубавних пјесама, и собичак бијаше иопуњен готово побожном пажњом, која никако није пристајала уз мрка лица и очи изоштрене на нишанима.

Увијеи у кабаницу, с партизанком натучевом до крупних, немирних очију, Зец је сједио на постољу тешке бреде и неуморно пјевао.

„То јв било лвтос баш код твтв Ане,
проводисмо ја и Смиља лепе летњв дане. . .
Да! Да! Да! . . . лепв летње данв.
Јвс'! Јес'! Јвс'! . . . дивнв лвтње дане!"

извијао је Аца, стидљиво загледан у овоје руке, скупљене у крилу.

Отпјевао би тако пјесму, наемијешио се као да се правда што није научио нешто борбено и упитно погледао у командира. Раекорачен изнад њега, командир га је заштитнички лупао по плећима и разњежено квоцао:

— Е, јеои ми јунак — љубавник! А јутрос — пуне гаће! Него чуј, би ли знао ону: „Због ом љубљени друже____"

— Знам, молим!

— А ти распали! Само оно „због ом" замијени са „здраво" јер смо ми бога давно искључили из напредне омладине, — шалио се Цока.

Зец би у недоумици погледао у командира.

— Пјевај ти како си научио, — храбрио га је командир. Остави ти Цоку и његове тандаре!

Оборивши главу још ниже, Зец је болећиво започињао:

„Због ом, љубљени друже,
Црни облаци круже,
задње вену већ руже
јесен ближи се већ".

Имао је особину сваког врсног ијевача: већ је послије првих тонова заносио се и ишао само за својим гласом, као птица за сунцем. Гледао је у једну тачку и није могао видјети Мирка како замишљено барка око затварача свог аутомата, нити је могао спазити Цокин стаклени поглед, ни узбуђено лупкање Јевремових прстију по телефонском сточићу, нити је могао чути притајени уздах наше четне болничарке Милке.

А увијек је био спреман да запјева: на маршу, или на застанку, уеред планине, по мећави, ако је ко зажелио, као да се тиме искупљивао за потпуну борачку неопоеобност и за оно панично гњурање у снијег чим би издалека зацијукали митраљези.

— Ех, Зече! Зече! — корили су га тада борци — баш си зец! И нама је, Зече, мило живјети, па опет не ровимо по снијегу као дивљи праоци!

— Страх ме! Умријех од страха, другови! — слијежући раменима признавао је Аца, као да признаје неку хроничну и неизљечиву болест.

Зато га, ваљда, нијесу слали ни у патролу, ни на стражу, нити су му повјеравали да води мазге, а још мање да носи пушку. Вукао се у нашој колони овај залутали цивил, који је у великом ратном метежу изгубио дом и конак, па се приблазнио чети и куварском казану, у коме се и за њега нашла порција пуре.

Ипак — рат је такав — ватрено крштење није могао избјећи.

Ледене децембароке ноћи бригада је напала њемачки гарнизо-н на Дрини. Наша чета удари иа голи, снијегом заобљени брежуљак, по коме су као кошнице били растурени бункери. Невични борби на голом терену, борци упадоше у унакрсну ватру. По-

слије петнаестак минута борбе, чета се повуче, остављајући под брежуљком тројицу мртвих и носећи шест рањених другова.

Командир позелење од гњева када зачу да су погинули остали по непријатељским бункерима. То нам се раније није дешавало. У малој сеоској соби окупи се искрвављена чета и љутити глае комесарев еасу прекоре и срамоту на комунисте и окојевце, који у незнаним босанеким брдима оставише мртва тијела бомбаша Илије, Мирка и Вукашина, да их развлаче лисице и да им се не зна гроба ни мрамора.

— Припремите шаторска крила! Сви у строј! Сви! И кувари! — сиктао је командир и чета крену у ноћ. Остаде само Милка са рањеницима.

Уском, пуцкетавом пртином газио је Зец иза мене. Гола брда модрила еу се под мјесечином, огрнути бијелим кабаницама укочено су стражарили грмови смреке. На Дрини је крклјао јуриш.

Високо над нашим главама лијено еу промицали свјетлећи куршуми, један за другим, или просути у линију попут свитаца. Пригушене снијегом, меко су рикале ручне бомбе. Зец се тресао. Попут искварених вентила фуктале су изнад нас топовске гранате, а снопови свјетлећих зрна спуштали су се све ниже и већ су црвене осице облијетале око наших глава, лупкале по снијегу и дизале сњежни прах по пртини. Зец је тихо јецао. Обасјана ватрометом борбе, ријека је заустављала ток: то је Први ударни слаповима сјекао матицу и бомбе еу већ урлале на њемачкој обали. Зец је спомињао Богородицу мајку.

Сад се колоном пронесе шапат: „Пожури". Грчевити плач Аца Зеца изгуби се у топтању обуће. Чета се разли уз брежуљак. Митраљези нас бацише у онијег.

Брзим, кртичјим покретима Зец је рио снијег испод себе и његова кабиница као да је тонула — тако брзо је копао под собом. „Мајко, пречасна Богородице!". . . ширио се његов шапат, а црна крила кабанице све еу дубље тонула у бјелину. Онда Зеца нестаде. Претопио се у енијеег, а његов узбуђени јаук зачу читав строј: „Земља! Земља, другови, стигао сам до земље!"

Утом нас из бункера засуше тромблонеким бомбама. Једна тресну покрај Зечеве логе.

Тада читава чета видје Зеца како се исправља у свој својој дужини, шири руке као да ће полетјети и зачу његов урлик, који је надглашавао једноличну зуку митраљеза:

— Предајем се! . . . Не могу! Не могу више. молим! . .. па потрча низбрдо, право у запаљени градић, из кога су широко лизали челични огњеви.

За тренутак на брежуљку не одјекну ниједан метак. Умукнуше бункери. Један мирни, промукли глас викну:

— Цока, ие дај му!

И не погледавши у командира Цока се придиже на кољена и опали само једанпут. Зец се претури наглавачке. Закотрља се ииз падину и претвори у велику модрикасту грудву снијега, у којој се изгубише његове дуге руке, ноге и широка црна кабаница.

Митраљези поново почеше да жвачу ноћ и чета се припреми за одлучни јуриш.

У зору, на врху брежуљка рашчистисмо снијег и ископасмо гробове за еедам другова. Оеми, Аца Зец, остаде тамо гдје се заустависла велика грудва. Између двије ватре. . .

(Објављено у ауторовој књизи „Споменик", НИП ^Побједа", Титоград, 1976).

Стеван БУЛАЈИЋ

БОМБАШ МАРТИНОВИЋ

Шеста црногорска ударна бригада ослободила је Фочу 11. јануара 1945. године. Ово је било њено коначно ослобођење. Коначно кажем због тога, што је Фоча у току овог рата у више наврата падала у руке непријатељу и била ослобађаиа од стране јединица Народноослободилачке војеке. Уиркос јакој зими и великом снијегу, јединице Шесте бригаде послије дугог марш маневра од Шаховића преко Коврена, Пљеваља—Метаљке—Чајнича и планине Ифсара, бануле су 11. јануара 1945. године у рану зору на косе изнад Фоче и изненадиле непријатеља, који се дао у панично бјекство, остављајући велике количине опреме и наоружања. За нас је од посебног значаја било то што непријатељ изненађен нашим долаоком није успио да активира постављене мине испод висећег моста на Дрини.

Кратко вријеме након ослобођења Фоче, на тај терен су стигле и јединице Једанаесте херцеговачке бригаде. У духу општег плана борбених дјејстава штабови ове двије бригаде донијели су одлуку: да са два батаљона Шесте бригаде и једним батаљоном Једанаесте, изврше притисак на непријатељоке снаге које су држале Горажде. Ово посебно због тога да би се олакшало форсирање Дрине и ослобођење Горажде јединицама Тридесетседме дивизије, које су са подручја Чајнича дјејствовале на том правцу.

У циљу извршења овог задатка, наш Први батаљон је приступио извођењу покрета из Устиколине на дан 17. јануара 1945.

године правцем Рана њива — Бакија — Ратковићи са реоном дјејства: Бриједе, кота 904 — Калац — Витковићи, кота 661. У свом покрету Батаљон је изненађен од стране непријатеља у селу Камом гдје је претрпио изузетно велике губитке (око дзадесет мртвих и рањених). И поред тако великих губитака, Батаљон се убрзо средио, напао непријатеља и уз знатне жртве успио да га иротјера. Непријатељске јединице повукле су се у састав својих снага, које су држале положаје на линији Бријеђе, кота 904 и Калац — Витковићи, кота 661.

Одмах након судара Првог батаљона са непријатељем командант и комесар Шесте бригаде стигли су на његов положај и у заједници са Штабом Батаљона непосредно руководили даљом борбом. Као прво требало је ликвидирати бункер на коти 904, који је био добро утврђен и брањен. Трећем батаљону, који је био на положајима у реону Јагодићи—Брдо кота 942, наређено је да овај бункер држи под ватром аутоматског оруђа, зодећи при томе посебно рачуна када ће му подићи бомбаши Првог батаљона, којима је био задатак да овај бункер ликвидирају. Јавило се више бомбаша добровољаца, од којих су изабрана тројица и истовремено снабдјевени већим бројем бомби. Међу овом тројицом храбрих бомбаша био је и један веома млади борац ниског раста, а имао је на себи зелени италијански шињел.

Бомбаши су пошли у извршење задатка, тачније на директно уништење бункера, који је од нас био удаљен 250 метара праве линије, па смо могли, уз помоћ двогледа, да пратимо сваки детаљ у извођењу ове рискантне акције. Стрмен уз коју су се пели била]е скоро потпуно без вегетације, са нешто мало ситног грмља. Одважни бомбаши су опрезно и изузетно вјешто прилазили бункеру. Њемачка посада бункера је повремено осматрала терен, прибојавајући се управо овакве акције. Када су сва три бомбаша пришли близу бункера, борац у зеленом шињелу, који је био најближи, издвојио се и у одлучном ококу пришао непосредно уз бункер, убацио 3—4 бомбе и ликвидирао га. Дигао се велики дим са комадима камења и све се убрзо утишало. Послије ове смјеле акције, која је била очигледно пресудна, наши борци су овладали овим положајем и у незадриотвом налету протјерали њемачку јединицу. Ја и командант Бригаде смо брзо дошли до ликвидираног бункера и затекли за ратнике изузетан призор. Унутра су била два мртва и један тешко рањени Њемац. Међу њима је сједио овај наш храбри борац и нешто баратао око њемачког пушкомитраљеза који је од дјејства бомби био оштећен. Био је са-

свим миран и прибран као да се догодило нашто обично и свакодневно. Командант и ја смо га пољубили, честитајући му на храбрости, а на питање како се зове, рекао је да је Мартиновић — име сам му на жалост заборавио.

Сјећајући се овог јуначког чина, било би ми драго да се са овим ратним другом и храбрим борцем поново сретнем.

Благоје МАРКОВИЋ

ПОЗДРАВ СЕСТРИЋА СА УЈАКОМ

Бригада је у опустошеној Фочи. Лако је избројити становнике у овом дивном граду на Ћехотини и Дрини. У таквим условима тешко је доћи до хране. Једна десетина из 3. батаљона одређена је да у селима поред Дрине, близу Шћепан поља, прикупи, путем раквизиције, нешто хране. Ташко је избројати војске које су овуда прошле. Дан је прошао, а једва је нешто хране прикупљено. Касно у ноћ треба се вратити у Фочу. Ведра је јануарска ноћ. Пршти снијег и лед под ногама мале колоне. На зачељу колоне која граби низ Дрину је Милорад Брауновић и са њим Урош Мумин са „шарцем". На једном завијутку пута застали су да припале цигарету. Тада примјећују да их једна група, неких стотинак метара позади, већ дуже времена прати.

„Ма ко је то тамо позади"?, пита Милорад.

„Сад ћете видјети Мошова копилади. Овдје је Спасоје Дакић са четницима", одговарају, упућују сочне псовке и први пуцњи.

„Овдје Урош Мумин са партизанима 6. бригаде, ујаче", одговара Урош, не остајући му дужан у псовци.

Истовремено са рамена друга, Мумин упућује ујаку са друштвом прве рафале из „шарца". Мала дружина око Брауна прихвата окршај. Тек тада примјећујемо да нас је странама изнад нас, крећући се под заштитом шумарака, пратила друга група. Убрзо је група изнад нае иотражила епас у шуми. Непосредно потом, познати зликовац, који је на души носио и другог савезничког официра искрцаног на тлу Југославије, капетана Атертона, повукао се испред сестрића и друштва.

Касно иза ионоћи мала колона вратила се читава у Фочу. Од оно мало хране доћеране на коњића из околине Шћепак поља, сјутрадан су Владо и Бранко Шћекић припремили кртолову чорбу са кукурузним брашном, да поједемо, „попијемо", како је то волио да каже Зеко, за ручак.

Давид ПЕЈОВИЋ

НАПАД НА МАТИЈУ КОД ГОРАЖДА
(17. јануар 1945)

Пополдне 16. јануара 1945. године. Послије напорног преласка Дрине у реону села Цвилин, 1. чета 1. батаљона одмара се у селу Вранићи, уз комуникацију Фоча — Горажде, у које је стигла око 15 часова. Али, као и обично, одмор не траје дуго. Одмах иза поноћи чета креће даље — ка Горажду, које је циљ њеног напада.

Мрклина, мраз стеже, магла гушћа но икад, а колона цестом поред немирне Дрине граби напријед, ка положајима Њемаца испред Горажда. Без шапата, без пјесме, без даха. Ноћну тишину ремети само шкрипање снијега под ногама бораца и хучање плаховите Дрине.

Послије прећених пет-шест километара одвајамо се од цесте. Уски сеоски путељак, усјечен између падина. Пролазимо кроз успавано село Калац, подножјем брда Матије. Но, сви не спавају. На вратима трошне куће стоји старац у бијелој доњој одјећи и посматра нас како пролазимо, не мареће за хладноћу. Бранко[1]), ко зна каквим инстиктом подстакнут, искаче из колоне и љутито пита старца што ће у ово доба на вратима. Пријети му. Смирујемо Бранка и пролазимо, јер нам се жури.

Под заштитом ноћи и густе магле пењемо се уз стрму, ниским жбуњем обраслу страну Матије. Не види се ништа. Снијег клизав, а уз то и некакав шљунак. Направиш корак-два, па се оклизнеш и онда све поново. И тако опет — много пута. Ипак, полако напредујемо. Горе, ка врху брда нагиб је нешто блажи. Назире се бункер. Подилазимо му.

Иза нас, доље у селу пуцњава. Њемци, које је изненадио наш наилазак и који су се били примирили у кући на чијим вратима смо малопријe видјели старца, дочекали су другу колону Чете,

') Бранко Бољевић, борац из околине Титограда.

која се кретала иза нас. Нае су пропустили, јер нијесу имали времена да предузму ништа. Но, њихов отпор је брзо скршен и све је опет мирно.

Ми смо већ пришли бункеру саевим близу. Крећемо на јуриш. Све се тресе од експлозија бомби. Зачудо, њемачки отпор није снажан и ускоро смо у буикеру. Нико од наших није рањен. Њемци побјегоше ка врху Матије, остављ*ајући опрему и ранце. Нијесу имали времена да их понесу. Неко отвара један заплијењени ранац и вади из њега храну. Неко други упозорава да храна може бити затрована. Очигледно је да изненађени Њемци нијесу имали времена да мисле и на то — било им је важније како да побјегну. Ми се у тишини гостимо. Богат доручак. Има чак и чоколаде. За сваког понешто. Ту су и цигарете, само се не смије запалити.

Мало изнад бункера чује се шкрипање снијега. То неко иде. Заустављамо колону и питамо ко је. Одговарају нам: „Трећа чета!", и ми их пропуштамо да прођу. Кад је, који минут касније, дошао курир да нам јави да Њемци бјеже из села и да ће проћи поред нае, било је већ касно. Њихова колона била је одмакла ка бункеру на врху Матије.

Послије кратког одмора настављамо ка главном бункеру на врху Брда. Спрема се прва група бомбаша. Одлази. Чекамо. Још нема експлозија бомби. Тајац и зебња. Умјесто експлозија бомби чује се само неколико пушчаних хитаца. А онда злослутна тишина. Одлази друга група бомбаша. Она иде опрезније. Опет чекање, тајац, зебња и нада. Најзад, бомбе су се огласиле! И пушчани хици. Бункер није пао.

Спрема се нова група бомбаша. Стари Петко[2]) моли да он иде на бункер — „да не шну млади". Не помажу убјеђивања. Командир је морао да попусти. Раздраган као дијете, Петко одлази са групом бомбаша. Ускоро се винуо пламени обруч око бункера, али су Њемци остали у њему. Бомбаши се нијесу вратили.

Наши упорни покушаји да заузмемо бункер остали су без успјеха. Нијесмо успјели ни да му се приближимо колико треба. Нијемци су, пошто су на вријеме открили наш напад, испред бункера, у ниском жбуњу, поетавили мртву стражу —снајпериште.

Чета је притиснута црним слутњама — је ли много погинулих и рањених. Скоро ће сванути. Преноеи се наређење да се повлачимо. Зар да оставимо другове, горе под бункером? Ново наређење — остајемо на положају.

У зору се још више приближавамо бункеру, чији се обриси јасније назиру. Купимо погинуле и рањене и затварамо обруч око

[2]) Петко Шалетић, најстарији борац чете, из околине Даниловграда.

Нијемаца. У том положају чекамо. Хладно је, али хладноћу не осјећамо. Све ее утишало. Нијемци мирују у бункеру, а ми око њега.

Скоро ће подне. Најзад наређење — из свих оруђа паљба по бункеру! Нападамо у необично вријеме — у сред бијела дана. Не штедимо муницију, имамо је доста. Не дамо Нијемцима ни главу да помоле. Вуко, Драга и Божо[3]) под заштитом наше ватре подилазе бункеру. Још само мало! Бацају прве бомбе. И Нијемци узвраћају бомбама, али оне падају далеко иза бомбаша. Матија је сва у пламену и диму. Дуго то траје. Најзад избезумљени Нијемци искачу из бункера и испод гребена Матије бјеже ка другој линији њихове одбране Горажда, ка Плочама. Обасипамо их ватром. Бомбаши су им тако рећи на врату. Јуре за њима. Ускоро цијела Чета прогони избезумљене Нијемце, који су заборавили да пуцају, да се бране. Ипак, имају среће. Знатан број их измиче кроз празан простор између наших положаја. Али доста их није успјело да се извуче. Остали су „на положају" и животима платили своја злодјела.

Чета је извршила задатак. Матија је заузета. Али туга за изгубљеним друговима била је јача од радо-сти због побједе. А за ту побједу евоје животе су дали: Милан Милић, делегат вода, Новица Минић, десетар и борци Милун Вујисић, Петко Шалетић, Алија Жуђеловић, Радоје Шћепановић и Илија Вулетић.

О овој борби остали су забиљежени у операцијском дневнику 1. батаљона сувопарни подаци:

„Наши губици: 6 мртвих и 8 рањених, од којих 3 теже.

Непријатељски губици: 12 мртвих и 15 рањених.

Плијен: 1 шарац, 1.000 метака, 3 пиштоља, 5 пушака, 2 бусоле, 1 двоглед.

Атмосферске прилике: Хладно и магла."[4])

Уроги ЛАКИЋ

У НАПАДУ НА ГОРАЖДЕ ИМАЛИ СМО ОСЈЕТНЕ ГУБИТКЕ

Након десетодневног одмора, Штаб 3. батаљона је добио наређење од Штаба Бригаде да се из Фоче са Батаљоном пребаци у

[3]) Вуко Михаиловић, помоћник комесара чете, Драга Вујичић, болничарка и Божидар Мартиновић борац.

[4]) Операцијски дневник 1. батаљона, VI црногорске ударне бригаде, Војноисторијски институт Београд, К 398, ф/6, документ бр. 13.

шири рејон с. Вранићи и с. Ратковићи, ради припреме напада на Горажде. Сходно томе, Батаљон је кренуо из Фоче двадесет трећег јануара 1945. у 14 часова, прије шао р. Дрину преко висећег моста, а затим наставио марш визводно лијевом обалом Дрине, преко с. Хандића и Устиколине и у 19 чаеова стигао у с. Вранићe, преноћио и остао ејутрадан до послије подне.

По стизању у с. Вранићe успостављена је веза са 1. батаљоном наше Бригаде, који се од раније налазио на том терену.

У току дана, двадесет четвртог, прикупљани су подаци о јачини и распореду снага непријатеља у Горажду и његовој непосредној околини и вршене непосредне припреме за напад.

Према раоположивим подацима у Горажду и на објектима који непосредно доминирају око Града, на лијевој обали р. Дрине налазио се батаљон Њемаца, са једном батеријом топова, око 300 милицајаца „Ћебоваца" и око 30 четника*).

У нападу на Горажде ангажовани еу 1. и 3. батаљон 6. црногорске ударне бригаде, са западне стране Града од села Гламоча и села Брда и дјелови 7. црногорске омладинеке бригаде са сјеверне стране прилаза Граду преко Сјенокоса. Према непровјереним подацима, са десне обале р. Дрине из правца с. Г. Колијевке, ребало је да напада 3. санџачка пролетерска бригада, али до тога није дошло.

Трећи батаљон добио је задатак да из правца с. Гламоч нападне и разбије снаге непријатеља које се бране у рејону, такозвани Попов До и Попове ливаде и да у непоередном садејству са 1. батољоном, који је нападао десно од 3. батаљона на правцу: с. Г. Брда и с. Лалета — Мишјак (к. 613) овлада косама западно од Града, а затим да продужи напад у правцу сјеверног дијела Града и еадејетвује 7. црногорској омладинској бригади у ослобођењу Горажда.

Командири чета упознали су чете са задатком још у с. Вранићи пред сам покрет, гдје су одређени бомбаши, њихови пратиоци, челне патроле, челни извиђачи и друге појединости. Задаци су допуњавани у току кретања према приближавању објектима напада.

Око 15 часова Батаљон је извршио покрет из с. Вранића правцем: с. Ратковићи — с. Камен — с. Јагодићи — с. Завршје — с. Гламоч. На челу Батаљона кретала се 1. чета. У с. Гламоч Батаљон је стигао око 20,30 чаеова, одакле су чете пошле у напад пре-

***) Међутим, Штаб Бригаде и штабови батаљона нијесу имали довољно тачних података о јачини и распореду снага непријатеља у Горажду. Јер, избијањем наших снага пред Горажде била је угрожена комуникација Вишеград — Горажде — Сарајево, због чега је непријатељ привукао снаге из Сарајева и ојачао и утврдио гарнизон у Горажду.**

ма добијеним задацима. Прва чета налазила се у средини Батаљона и нападала је у захвату пута с. Гламоч — с. Селари, али због неизвјесности о распореду и положајима непријатеља добила је наређење да прва не отвара ватру све док не буде откривена или се не нареди.

Друга чета је нападала десно од прве, преко засеока Остуге и Ожебла, сјеверним падинама Мишјака. Лијево гребеном ка тт. 609 — к. 443 нападала је 3. чета.

Ноћ је била врло хладна. Температура око 10° испод нуле, тако да се голи прсти лијепе за челичне цијеви оружја. Снијег је био скоро до кољена. Покорица ухваћена ио снијегу рушталa је испод ногу и откривала сваки наш покрет и чинила обавијест непријатељу да му долазе нехсељени и незвани „гости".

Услови за прикривено приблихсавање и нечујно кретање били су врло лоши, па о правом изненађењу за напад није постојала пека већа могућност, посебно када непријатељ очекује напад, будно мотри и прислушкује. И поред свих непогодности, челни извиђачи и бомбаши су се веома вјешто привукли непријатељу на блиско одстојање. Трећа десетина првог вода 1. чете, која се кретала у захвату пута, у улози четне патроле, пришла је близу најистуренијих кућа на домет ручних бомби. Налазио сам се у челним извиђачима ове Десетине, али нам је наређено да не отварамо ватру, док се не огласи ватра суседа. Лежимо непомични у снијеГу> чујемо и примјећујемо непријатеља. Хтио бих да пуцам, али не смијем, наређено је. На то ме знаком опомиње Радоеављевић, који лежи поред мене, морам да га слушам, он је искуснији борац, а био је раније и тешко рањен кроз плућа. Са наше десне стране нека ограда од бодљикаве жице и чини ми се повећи поток или ријека. Са лијеве стране стрми нагиб, покривен жбуњем. Ми, тако рећи, на пртини, у врло неповољном положају, само ако нае примијете. Иза нас су другови са пушкомитраљезима на одстојању око 80 м. Дали омо им некако до знања да смо наишли на непријатеља. Али се не смијемо покретати.

У том моменту, лијево од нае, око 21,30 часова, истурени дјелови (бомбаши) 3. чете сукобили су се са непријатељем. Затим се распламсала жестока борба, дуж фронта праштале су бомбе, штектали митраљези и аутомати. По свјетлећим зрнима и сигналним ракетама могу се оцјењивати правац дејетва и мјесто непријатеља. Непријатељ је отворио снажиу артиљеријску и минобацачку ватру чије су разорне гранате парале небо и потресале снијегом покривену земљу, и још више појачавале жестину борбе и отпор непријатеља. Ноћна тмина, шума, мраз, снијег, неизвјесност, узвици „Ура, напријед!" — „Јуриш пролетери!". Затим се чује по неки

болни вриса«, ко зна чији, нашег или непријатељоког војника, али з-на ее само да је болан, а можда и посљедња изговорена ријеч.

Наши упадају у непријатељске ровове, дјелови борбеног строја се мијешају, па се у мрклој ноћи у оваквим условима лако губи правац и оријентација. Знаци распознавања нијесу више поуздани. Након извјесног времена настаје дозивање другова, храбрење и подстицање на успјех. Чујем како неко дозива Головића, и закључујем да је рањен. Заиста, прави борбени кошмар и незабораван призор у овој узаврелој зимекој ноћи што постаје све хладнија како се ближи њен крај.

Кад се распламсала борба на правцу дејства 2. чете, онда се тек видјело колико је 1. чета, нарочито њен Први вод ушао тако рећи у џак непријатељу (скоро око 800 метара), што је, с обизром на временске услове и терен, било пошбељно, само да ју је непријатељ открио и отворио унакрсну ватру. Тек сам тада схватио зашто нам је наређено да не отварамо ватру. Одмах је наређено да се овај дио 1. чете што прије, нечујно извуче на новољније положаје.

Жестока борба је непрекидно трајала до око 03 часа по поноћи. За то вријеме Друга чета је заузела двије линије ровова непријатељске одбране и нанијела му осјетне губитке (око 15 мртвих и више рањених). Али је и она имала велике губитке (9 погинулих, 5 рањених). Погинули су: Крсто Ј. Ераковић, Илија Р. Илић, Никола Н. Полексић, Омер С. Понтић, Рамо С. Понтић, Раде Б. Дракић, Омер С. Капаџић, Рахмија Н. Кртовић, Спасоје Рогановић, а рањени: Саво Ђ. Марковић, Милош Ћ. Манојловић, Ново Б. Головић, Владимир Р. Драшковић, Момир Влаховић.

На правцу Попова Дола Трећа чета и дјелови Прве чете наишли су на снахсан отпор непријатеља. Нарочито је упорно бранио коту 602. Према непотпуним подацима непријатељ је и на тим полохшјима имао 5 мртвих и више рањених. Погинуо је Војин Б. Брајовић, а тешко је рањен у ногу Вељко Мрвошевић (умро је од посљедица рањавања у Фочи). Диван друг, океро је дошао у нашу Чету из болнице, гдје је лијечио ране из претходних борби. Пред полазак у напад рекао ми је: „Запамти, малиша, мене неће зрно да промаши". Послије борбе, док су га болничарке превијале у једној кући, повраћао је. Пришао сам му и честитао ране. У тој муци осмјехнуо се као да ме хтио подсјетити на наш разговор пред полазак у напад. Из Треће чете рањеки су: Вукола С. Вукотић, Милош М. Станковић и Русто Т. Дураковић. Батаљон је у овој борби имао укупно 10 погинулих и 9 рањених другова.

Око 02 чаоова 25. јануара постепено су јењавала борбена дејетва, ватра је постајала све рјеђа и око 03 часа углавном су се још чули спорадични пуцњи из пушака и понеки рафали пушкомитраљеза. Чете су се по наређењу Штаба Батаљона извлачиле из борбе и прикупљале на полазним положајима, сређивале се и указивале помоћ рањеним друговима. Мртве нијесмо успјели извући и сахранити, остали су на мртвој стражи, у снијехшом покривачу на косама Мишјака и Попова Дола. За неке од њих то је била прва и посљедња борба.

Поелије тога неуспјелог напада, Батаљон се, по наређењу, у току ноћи ужурбано повукао преко с. Гламоча ка с. Завршје, јер је постојала велика опасност да у току извлачења дању буде изложен дејству непријатељске артиљерије.

По извлачењу Трећа чета је остала у с. Завршју, са задатком да извиђа непријатеља и обезбиједи Батаљон на одмору који се размјестио: Прва чета у с. Лукариће, Друга чета у с. Богушићи, Пратећа чета, Интендантура и Штаб Батаљона у с. Јагодићи, а рањеници су упућени у с. Враниће, гдје се налазило Превијалиште Бригаде.

Узрок овог неуспјелог напада на Горажде, вјероватно, лежи у недовољној припреми напада, непотпуном извиђању и прикупљању података о јачини, распореду, начину организације одбране и могућностима непријатеља, као и недовољној сихронизацији и садејству између бригада које су учествовале, или су требале да учествују у нападу. Напад је вршен на непознатом земљишту без водича, по снијегу, на непријатеља који је боље познавао терен од нас.

Ооим тога, борци 6. црногорске ударне бригаде, понијети успјесима у борбама што су их водили крајем 1944. године, нашли су се у саовим другим условима (посебно земљишним) на које нијееу били навикли. Сувише смјело и неопрезно су јуришали, што је проузроковало тако осјетне губитке.

Саво РАДОВИЋ

КОМАНДИР ТОМАШ

Томаш Миличић је рођен 20. 11. 1919. године у селу Унач, сада Плужине, МК Трса, од оца Марка и мајке Анђе, ио роду Сочица. Остао је сироче од 6 година. Године 1925. умрла је његова мајка. Одрастао је без њене топле његе и њене милосне ру-

ке. Марко се није женио. Прехрањивао је бројну породицу и мучио муку радећи на туђим имањима као дневничар ,а дјеца су морала да иду у дворбу, у најамни радни однос и да напуштају свој дом још у раном дјетињству. Марко се ослањао на најстаријег оина Илију који је још израна као млад морао да носи велики терет. Убрзо је стасао и Томаш и почео да узима удјела у мукотрпном животу своје фамилије, а за њим и Рашо као најмлађи, који је једва упамтио овоју мајку Анђу, кућни стуб породице. Анђа је била од истакнутог братства по чојству и јунаштву. Имала је срећу да се уда за човјека чврстог карактера, да дође у братство које је знало да цијени част и поштење од вајкада на великој цијени на висоравни Пивоке планине, тамо гдје јече стијене гордог Дурмитора и околних брда и гдје бију небески громови, тамо и дан данас Пивљани зраче сво-јом чистом људскоћом једноставном и природном, каваљерством без мита, срдачношћу и отвореношћу, исто као њихова планина.

Марко, отац Томашев, боравио је у доба Аустрије у логору Нађмеђер, Мађарока. Био је то прекаљени карактер.. Чињеница да је остао млад удовац са малом дјецом и да је јуначки издржао све те ташке животне недаће, говори сама за себе да се ради о примјерном карактеру који је зрачио у свом селу и околини, и свако га је поштовао. Томаш и његова браћа Илија и Рашо израстали су у ср[е]дини која је клесала одважне људске карактере, и калила их у мукама да ваљају народу кад затреба. Томаш као дијете чобанче, го, бос и формално гладан, слушао је приче о пивоким јунацима, љепотама људске душе и људском достојанству. Овдје је и дан данас тешко бити рђа, шпијун, преварант и лупеж, јер је одмах изолован и каштиган од евих. Радо је Томаш слушао гусле по ноћним сједељкама, које су дочаравале нашу историју, разне битке и бојеве, злочине Турака и других окупатора.

Ооновну школу је завршио у евом родном мјесту. Учио је одлично и био запажен, али сиротиња није дала да се даље иде. Морао је копати, орати, чувати стоку, туђу, и без родости носити тешко бреме. Увиђао је неправду и биједу сељачких маеа, које су биле обесправљене у оној несрећној земљи, бившој Југославији. Под утицајем напредних људи и револуционара овога краја Божа Жарковића, Обрада Цицмила, Спасоја Шарца, Милана Копривице, Гојка и Пера Жарковића и других, ширио се напредни покрет и омладина овога краја ступила је у класни сукоб са бурхсоазијом и смјело газила на револуционарној стази, гледајући ка великој земљи совјета — СССР-у. Томаш овим својим бићем припада тој омладини и активира се у њеним кружоцима.

Године 1940. пошао је у војску у Бања Луку, на одслужење војног рока од 18 мјесеци, у пјешадију. Цијењен је као најбољи војник у јединици. Више пута је добијао наградно одсуство, и одликован је медаљом и орденом који се данас чувају у родној кући. Капитулација бивше Југославије га је затекла у Бања Луци. Побјегао је да би дошао у родни крај, али су га Њемци ухватили код Тузле. Протјеран је у заробљевиштво, у логор Нец и друге логоре Аустрије и Њемачке, а касније на линији Мажино, чувено француско утврђење према Њемачкој. Свирепо су га мучили. Јео је врућу воду и комадић гњиле репе. Били су полуголи, ритама исцрпљени животарећи под најтежим околностима. Шибани радили су најтеже послове. Вукли су се потрбушке, раширених руку и ногу, а позади вреба камџија и метак у потиљак. Многи је то у мукама и пожелио. Циментат су мијешали голијем рукама. . .

Шћепан Миличић, Томашев рођак, био је протјеран у ропство у Аустрију, гдје ће се касније са Томашем дописивати. Једнога дана Томаш је прозван од логорских власти. На његову срећу, у логору су били многи Хрвати Миличићи, а Павелић је затражио да се они врате натраг, што су њемачке власти и учиниле. У тој групи, због свог презимена, буде и Томаш враћен. Стигао је до Загреба у дрвене опанке у које ће стићи и до своје куће. У Загребу је остао око 20 дана и пребачен у Сарајево. Одавде га је спровео неки Муслиман да га преда затвору у Мостар, али га је пустио прије него су стигли на одредиште. Допао је до неког четничког штаба, одакле је опроваден до џандамерије у Подбожур. Они су га као заробљаника срели благонаклоно, надајући се да ће га везати за свој покрет, у чему неће успјети. Стигао је у своје родно мјесто, село Унач, Пивска планина, 20. јуна 1942. године. Тада је видио шта четници раде, а одмах по долаоку о четничким недјелима причали су му његов отац Марко и брат Илија, који од почетка активно дјелују за наш покрет. Томаш је одмах укључеи у рад ОМЛЕ1ДИНСКИХ група и касније примљен у СКОЈ. Мрзио је окупаторе и његове слуге, и био необично одан и пожртвован. Био је сигуран на сваком задатку. Вршио је курирску службу. Обавјештавао о четнич1шм намјерама. Давао храну партизанима и слично. Живио је полуилегално и тако се спасио од талијанских и њемачких покоља у Пиви за вријеме Пете офанзиве.

Послије капитулације Италије ступа у Дурмиторски одред, гдје је примљен у КПЈ. На дан формирања VI црногореке бригаде ступа у њене редове, у Другу чету Четвртог батаљона, као десетар, па убрзо водник и командир Треће чете Четвртог батаљона. На војничким дужностима се истиче као талентовани руководилац, смјели јунак и истински комуниста. Од њега смо сви узимали

иримјер. Посве хладнокрван у борбама, бијаше то војничка мајка и био је особито вољен од свих, популаран у Батаљону и Бригади. Био сам код њега помоћник комесара чете и секретар Партије у чети. Запазио сам у Миличићу изузетну војничку спрему, особен карактер, високу политичку свијест, беспријекорно јунаштво и сигурног војничког старјешину у љутим бојевима за ствар части и славе. Он није био само врли патриота и командир уоко војничког профила. Бијаше то идеални борац, одан комунизму и политички образован комуниста лењинског строја, који се, за разлику од многих војничких руководилаца, радо ангажовао на унапређењу политичке наставе.

Летио је пред јединицом као соко. У бојевима код Даниловграда, када су на нашу јединицу за 13 дана и ноћи наваљивали њемачки батаљони, по педесет на једнога, Томаш је са својим саборцима однио побједу над мрским туђином и његовим сарадницима. Увијек је био први у јуришу, а посљедњи када се одступа. Дијелио је са војницима зло и добро, пазио да не остане рањеник, помагао носити оружје изнемоглима. Био је истиноки друг, стопљен с јединицом. Погинуо је код Горажда 21. јануара 1945. године у борби с Њемцима и усташама. Био је далеко искорачио пред четом у правцу непријатеља на снијегу и ноћној мјесечини. Нао је на бојном пољу, изрешетан у посљедњим борбама Шесте бригаде, на тлу источне Босне, тако рећи непосредно прије нашег одласка за Коемет да тјерамо балисте.

Ја сам стигао са Корчуле, гдје сам лијечен од рана, и чету сам нашао код Фоче, у којој више није било командира и многих старих ратника који су погинули док сам се ја лијечио на Корчули. Било ми је тешко и нешто ми је фалило. Нијесам могао признати да више нећу видјети Томаша и многе друге. Плакао сам, сакривен од јединице.

Томаш је сахрањен на десној обали Дрине, у селу Зупчиће. Његови посмртни оетаци су пребачени у родно мјеето Упач, и заједно сахрањени са остацима брата Раша, који је погинуо у Четвртом батаљону наше Бригаде код Брезне, августа 1944. године, као бомбаш и члан КПЈ.

Рашо је рођен 1923. године. Ступио је у партизане Дурмиторског одреда у доба капитулације Италије. Као и Томаш, такође је био добар друг и храбар борац. Вјечно су заједно у свом родном мјесту. Браћа Миличићи су испунили свети дуг према људским идеалима. Поред њих из овог села леже пали јунаци браћа Крунићи —Лазар и Гојко, Драшко Крунић, Душан Бјелаковић, РСуљићи Бећко и Трипко. Трипко Куљић је био борац, пошкомитраљезац, познат као чувени нишанџија у Четвртом батаљону.

Почивају јунаци на Пивокој планини, окружени у видокругу Дурмитором, Биочем, Голијом, Волујаком, Трупаном, Маглићем и Кручицом, и другим гордим висовима, као што је и њихова част горда и висока. Томаш је одликован посмртно Орденом заслуга за народ III реда, Указ број 415, од 9.8 1946. године (број ордена 30029), такође Орденом и Медаљом за храброст.

Ово се чува код његова брата Илије Миличића, као и друге успомене на Томаша и Раша, и њиховог оца Марка, који умрије 1955. године као породични инвалид, учесник у I и II свјетском рату. Ту постоји и наредба о унапређењу Томаша у чин поручника. Илија је, такође, био припадник НОП-а. Уживалац је борачког права. Живи домаћински. Дјецу је научио. Седамдееетогодишњак виталан и радан, при нашем недавном сусрету извади из кофера писмо од Томаша из Бригаде.

„Положај, 11.11.1944. године.

Драги брате Илија, здраво!" Између осталог, пише за Раша: „Он је погинуо на оне окуке које слазе са Јаворка у Брезна. Ја сам онда био у Голију и кад сам чуо, ја сам се вратио на Брезна и ја сам га укопа. Стио сам га сахранити у гробље код цркве, али су били четници и нијесам могао. Сељаци из Брезна су ообјегли, па сам га ја пренио до мјеста гдје је био сахрањен. Слабо је био укопан, ја нијесам ни алата имао. Посљедњи пут сам га видио, два дана прије погибије, кад се вратио из болнице" (лијечио се као рањеник — м.п.). „Били смо свега петнаест минута заједно.

Томаш Миличић"

Илија чува љубоморно све што подсјећа на његова брата Томаша, и своју дјецу учи на његовом примјеру. Између осталог, има и писмо Шћепана Миличића из заробљеништва у логору у Ауетрији, упућено Томашу.

Шћепан у њему наводи гдје се налази и да је здрав. Пита за свакога свога и друге појединости, да га не би спријечила цензура, у завијеној форми. На исто писмо — утврђени формулар, Томаш у одговору, јер се тако морало, по налогу логорских власти: „Драги Шћеиане", пише кад је пуштен из логора, затим о себи и својима, о Шћепановим рођацима. Говори у писму о много умрлих и болесних. Може се између редова наслутити да хоће нешто да каже о ситуацији, али тако да цензура не би задржала пиемо.

Ово писмо је стигло у Шћепанове руке и кад је дошао из логора, донио га је, те су оба у кући Миличића на једном формулару. Стоји примједба Шћепанова да је Томаш послао писмо

10.2.1943. године, и да је иутовало 38 дана. При дну је округли штамбиљ (Сталаг 18 Ц 4, Геп. Цофт).

Након повратка у јединицу, чуо сам да је на глас о пошбији Томаша Миличића сав Батаљон плакао и окупио се на сахрану, као и народ из дотичног краја. Говор је одржао Божидар Петровић, комесар Батаљона, а од њега се опростио и командант батаљона Радоје Никчевић, један од чувених јунака Шесте црногорске бригаде. Томаш је остао на вјечној стражи, а јединица је отишла на Коомет усиљеним маршем преко Санџака и Рашке. Наше чете су у маршу запјевале: „Јединица нема мира, ни Томаша командира".

Сргтвн Ј. БОЖОВИЋ

СПАСАВАЊЕ ЧЕТИЕ БОЛНИЧАРКЕ

У 2. чету 4 батаљона дошао сам почетком 1945. године. Чету сам пристигао иа маршу правцем Пљевља—Чајниче. Мало сам кога у Батаљону познавао, али код првог сусрета осјећао сам се хао међу старим познаницима, и то не само код другова из Чете, већ и са осталим из Батаљона. Покрети и борбе су честе, а довољан је само један марш или акција па да се познанство стекне, обнови или утврди.

Неколико дана били смо у мјесту Заборак, у близини Чајиича. Једва смо дочекали покрет према Чајничу да се опет нађемо са осталим четама Батаљона, а у изгледу је била и нека већа акција.

Батаљон се припремао за напад на Горажде. Из наше Чете био је ангажован један вод. Са водом је отишла и четна болничарка, Јованка Мудреша. Нијесам знао колико је већ дуго болничарка у Чети, али се дало запазити да беспрекорно обавља своју дужност, било да је Чета у маршу или покрету. Мала, ситна и вјероватно ие старија од 17 година личила је на право дијете. Али то јој није сметало да са пуно ауторитета обавља сваки посао четне болничарке. И не само то. Догађај о коме ће бити ријечи потврдиће колико се онаге и енергије крило у томе наизглед крхком и слабом тијелу.

Напад на Горажде само је дјелимично био успјешан, јер је гарнизон био добро утврђен и брањен јаким снагама. Непријатељу су нанијети знатни губици, али је и Батаљон такође имао доста

губитака. Из вода смо имали само једног рањеног друга, али извлачење вода из борбе и повратак био је драматичнији од претходно завршене акције.

Вод се повлачио растреситим стројем, а како је терен био стрм, испресијецан јаругама и обрастао гуетом шумом, могућа су била изненађења. Тако је пролазећи поред једног жбуна Јованка пала право у руке непријатељском војнику. Настало је гушање, отимање и борба на живот и смрт. Како је терен био стрм, окотрљали су се низ падину. У том котрљању уопјела је да се ишчупа из непријатељских канџи, без капе и са огуљеном кожом на челу од непријатељских ноктију. Поново је настала трка, поново је сустигао и успио да је ухвати за каиш санитетске торбе. У поновљеном раскубању које је услиједило, прекинуо се каиш од санитетске торбе, па је једно отишло на једну, а друго на другу страну и на таквом одстојању да је друг који је немоћно пратио читав овај догађај имао могућности да пуца у непријатеља, а да истовремено не погоди Јованку. Искористио је тренутак и хицима из свог аутомата усмртио Њемца. Иначе Јованка је била немоћна да се еама обрачуна еа нападачем иако је за појасом имала лијеп пиштољ, који је уз то складно пристајао уз униформу, али је на хсалост био без ударне игле.

Овај догађај, иако без тежих посљедица, свима је тешко нао. Могло се претпоставити каквим би ове мукама била изложена да је заробљена. Ово тим прије што су још била свјехса и неизбрисива сјећања на дивљачке поступке никшићких четника пршшком заробљавања болничарке из Трећег батаљона другарице Станке-Ћаке Шкеровић.

Перо ПЕЈОВИЋ

НОВИНАР
НА ГРОБУ ДРУГА МИНИЋА

Здраво друже, здраво борче,
Своје земље браниоче
Здраво лафе, здраво момче,
Здраво млади Црногорче.
Зашто ћутиш? Што не рече,
Да си здраво ej, човјече,
Кад ми знамо што си био.
Ни од ког се ниси крио.
Ти си човјек од природе
Куд се ђеде? Гдје нам оде?

Заслуге су твоје јаке,
Ти си примјер за јунаке.
Куд си прошо гдје се чује,
Друг Новица да путује.
Јунаштва се твога плаше.
Сви четници и усташе.
Па и Њемци исто тако,
Заборавит неће лако.
Ти си друже на Цетиње
Разгонио банде њине.

Па и Гарач и Ржишта
Да им није више ништа
Колико их туна паде
Све од **твоје руке младе**
Па заслуге твоје тако
Описати није лако.
Да сам пјесник као Бранко
Па да узмем перо лако
Да о теби стално пјевам.
О јунаштву твоме снивам.
Опет не би могло стати
Што бих хтио описати
Сва јунаштва и врлине
Што учиње покрај Дрине
Та крвничка клета рука
Удави нам тог хајдука
Зла судбина тебе узе
Сад ти тијело кропе сузе.
Жалост ми је пред бога
А сузна ми оба ока

Срце пуца сузе лете
Ej крвници рђе клете
Платићете швапске псине
Крв невине омладине
Чујеш друже чуј Новица
Часнога ми мога лица
И другарске ријечи наше
Платиће нам све усташе
На мртвоме твоме тијелу
Ја остављам своју жељу
И тебе се кунем вјерно
Да ћу увијек ићи смјерно
Ми нећемо друже крити
Тебе ћемо осветити
А сад остај друже због ом
Растати се морам с тобом
Мирно спавај вјечне сјени
Успомене то су мени.
Слава палим друговима
и Новици међу њима.

(Објављено у листу „Ударник" I, 1955)

ШАЈ1Е И ДОСЈЕТКЕ

ДА ЛИ РУСИ ЖАЛЕ ЗА ДЊЕПРОСТРОЈЕМ?

Све што је било руско било нам је свето. Њихови колхози и њихови совхози, њихови градови и њихове фабрике, а нарочито електрична централа на Дњепру која је била заиста велика, али за нас још већа. Говорило се да је неки руски музичар компоновао музику на основу рада огромних машина овог гиганта руске петољетке.

Први батаљон послије повратка из Санџака застао мало у Колашину. Борци се размјестили на починак, а комунисти Батаљона на састанак у сали гимназије. Душан Влаховић и Драго Мијатовић руководе састанком. Душан износи политичку ситуацију код нас и у свијету. Говори о савезницима, а за Русе каже да су се повлачили испред Њемаца из тактичких и стратегијских разлога. Паметан је Душан, зна он да су Руси одступали и због силе и јачине Њемачке, али неће да ремети устаљено мишљење које је створено код чланова Партије да су Руси јачи, али се повлаче да би Њемце дубље увукли и тако их више поубијали. Јолети, политичком делегату Вода пратећих оруђа се мути нешто у глави. Хтио би да остане убијеђен да је тако, али зна да се тако

лако не жртвују добра Украјине, зна да су Њемци загазили у ријеку Волгу и да су на Азијском континенту. Зна да су спаљени градови и села, да су Њемци сијали смрт и пустош, па се јави за ријеч да допуни комесара.

,,Ја мислим, другови, да је све овако како каже комесар", рече нешто из дисциплине, нешто и да мало подиђе комесару, па мало застаде и настави „али, такође, мислим да су Руси добро закукали када су им Њемци уништили Дњепрострој". Заврши Јолета своју мисао и сједе, а комунисти се заједно са комесаром насмијаше. Касније се нешто реалније разговарало о свјетекој ситуацији.

* Ф ^

КОМАНДАНТ ПРИМА РАПОРТ ИНТЕНДАНТА

Први батаљон при повратку из Санџака стиже у Виниће, гдје је требао преноћити. Командант забринут, јер би желио да се борци одморе, а сеоске куће то не омогућавају, јер су мале и неудобне. Добро ако сви бар под кров преноће. Док командант замишљено шета, дотле интендант Вајо брине своју бригу, гдје размјестити кухиње и комору.

Мали, здепаст, утегнут разним каишима прилази војнички команданту, прописно поздравља и гласно пита:

„Гдје ћу размјестити кукиње?" Интендант је' теже изговарао слово „х". Командаит му није одговорио на постављено питање него и даље шетао. Сада неколико омладинаца охрабри интенданта да још једном покуша, али да заузме што је могуће боље војнички став. Интендант понови исто питање: „Гдје ћу са хукињама, друже команданте."

Командант подиже главу и такође му војнички одговори:

„Смјести их у п . . . материну!", одбруси командант и продужи да брине своју бригу.

„Разумијем, друже команданте!", одпоздрави интендант и он такође продухси са својом бригом.

$ ^ $

ШПИРОВА САМОКРИТИКА

Шпиро Милић, борац Прве чете Првог батаљона послије једне акције у Прнгоновићима изврши конфискацију у некој мало богатијој кући и за еебе задржа боцу ракије, нешто хљеба и сланине, толико да му се нађе у невољи.

Намирисали ову Шпирову резерву Милутин, Божидар и Милорад, па користећи нешто власти одреде Шпира на стражу а за то вријеме из његовог ранца преконфискују ове намирнице и сјутрадан их у патроли у сласт поједу и попију.

Тужан Шпиро прилази комесару Чете и некако стидним гласом отпоче:

— Ја, друже комесаре, сам био причувао нешто за мене и тебе, па ми га ноћас они лопови украдоше и искапаше!

— Шта си то био сачувао Шпиро? — у чуду се упита комесар.

— Мало ракије, сланине и. . . и. . . —, хљеб није поменуо, али је умјесто тога додао — „то је оно ако би се иеко ранио".

Комесар га отпусти и рече да то Шпиро у виду самокритике изнесе на четној конференцији, па нека борци одлуче.

Дође час критике и самокритике, те комесар не чекајући да Шпиро затражи ријеч, рече како друг Шпиро нешто има рећи Чети. Сви радознало нађуљише уши, јер су борци понешто и начули, а Шпиро отпоче:

— Мене, другови, покрадоше неки из Чете, онда када сам ја био на стражи, тако рећи на службеној дужности, па ми се сада смију у шаку и миришу по ракији и сланини, дабогда их губало.

Сви присутни прснуше у смијех, а тек неко упита:

— Откуда то код тебе Шпиро, када те ствари чува четни економ?

Шпиро поцрвење, замуцка и рече: „Сви сте ви знали да ја још из Љешанске нахије чувам оно ракије за рањенике, па сте се удрухшли да је попијете, а то није ни поштено ни другарски", једва проциједи и упитно погледа комесара.

Комесар рече да је Шпиро непоштено дошао до намирница, па их на непоштен иачин и изгуби. Тако се заврши ова самокритика.

* * А

ВАЈОВА ПУШКА И МАРКОВА КОЗА

Интендант 1. батаљона Василије Жижић хранио је добро Батаљон. Уз његову храну и лично сналажење сваког борца некако се животарило. Када би ишао у набавку хране, собом је водио по неколико бораца, како би био што убједљивији, јер гдје се није могло милом, могло се, не лези враже, силом.

Тако се наш интендант једнога дана нађе у кући Марка Рогановића, у селу Стуби. Послије уљудног питања за здравље и Марковог правдања да му се у кућу није трефило ни каве ни

ракије, Вајо би додао: „Море, какве каве и ракије, важно је данас да човјек има хљеба и меса, а кафе ће бити када се заврши рат". Види и Марко куд Вајо циља, па ће рећи: „Нема ни тога, ето ја немам ни прашка брашна, а од брава ништа сем три-четири скубе". Имао је Марко нешто говеди и коња, а и мало више коза и оваца. Вајо га прво пусти да се изјада, па ће:

— Па од тога што ти је бог дао и кућа сачувала да даднеш једну овцу или козу за сада, јер је војска гладна. Марко се направи да није чуо, а опет Вајо мисли да је Марко пристао, па отпоче да излахсе политичку ситуацију и заврши како ће се и рат завршити „колико је сјутра".

— Па ако ће се рат завршити колико је сјутра, рече Марко „којег ђавола тражиш од мене сиромаха једнога брава, нека војска гладује до сјутра, ништа јој бит неће, а сјутра ето ти Никшића и у њему свега и свачега, ја ти не дам ии шиљежета".

Вајо види да му је пропао час политичке наставе, па избаци најјачи адут, што би рекли коцкари: „Хоћеш ли ти да ја бацим ову моју пушку ради те твоје екубе?" Марко види да оде коза, па ће рећи:

— Могао би је бачит, не би било велике штете, или ми је дати да одбраним ово остатка брава од звријеради.

Вајо одабра мало подебљу козу и прикључи је раније прикупљеном крдићу брава.

Марко оста превијајући парче хартије на којем је писало да му се плати када се заврши рат.

СЕЉАК ГРУЈО И КОМАНДИР МОМЧИЛО

Први батаљон се послије борбе на Бијовом гробу размјестио у селима Барице и Крупице, по којима су вршљале разбијене четничке банде. Штаб се смјестио у кући имућнијег сељака Груја, који је имао некако чудно искривљену главу. Глава погнута на доле, а искривљена на једну страну, па ми је личио на разљућеног гуска који жели да уочи а онда да својим кљуном одбије опаеност. Ову кућу је избјегавао командир Треће чете Момчило Шоловић. Послије сваког састанка Команде Чете би остале да се погосте врло квалитетним сиром и печеним крумпиром, а наш Момчило се одмах губио под било којим изшвором. Једнога дана га присилисмо да нам објасни узрок његовог понашања у Грујовој кући. Он нам исприча ово:

„У прољеће 1942. године ја сам овдје био као борац Дурмиторског партизанског одреда. Као скојевац сам добио задатак да ликвидирам опасног заробљеног четника, а то је био Грујо. Ја сам савјесно извршио добијени задатак, али је Грујо несавјесно оздравио", заврши причу командир.

Јолета АБРАМОВИЋ

ПРЕЛАЗ ПРЕКО ДРИНЕ

Први батаљон је почетком 1945. године добио задатак да се пребаци преко ријеке Дрине у правцу Устиколине. Командант батаљона друг Ристо Дурутовић дао ми је задатак да са једном десетином будем у претходници Батаљона у назначеном правцу. Доласком на обалу ријеке Дрине, примијетили смо неки сплав и поред њега једног човјека који је био сплаваџија. Кад смо га видјели, опрезно смо му се примицали, јер су нам мјештани на које смо наилазили говорили да туда и у том реону има заосталих четника. Међутим, кад смо дошли код скелеџије, видјели смо да је он сам, па смо га питали: кога је све видио или можда превозио? Рекао је да и сам не зна какву је све војску превозио, и да му је то као неко занимање. Рекли смо му „Е па кад је тако, сад и нас превези на другу страну Ријеке". Мало је оклијевао, али је на крају ипак пристао.

Приликом прелаека преко Ријеке, фијукали су меци преко глава бораца или се хладили у Ријеци, тако да у том времену нијесмо знали ко је на ову а ко на ону страну Ријеке, бар такав смо имали утисак. Кад се десетина сретно пребацила преко Ријеке која нас је носила неколико километара низводно у односу на оно мјесто гдје смо ми мислили да ћемо бити пребачени.

Када смо се пребацили, видјели смо да су четници тај терен запосјели. Орећа је наша била што је на тој страни ријеке Дрине било доста камењара, па смо се брзо снашли и заузели заклоне да бисмо могли одговорити на њихову ватру и заштитити се. Били смо припремили и бомбе да нас не би случајно изненадили. Они су нае напали, али и ми им нијесмо остали дужни, јер је и наш пушкомитраљезац успјешно дејствовао, тако да смо успјели да одбијемо њихов напад. У том тренутку дејствовала је једна од наших бригада, не знам тачно да ли је била X или XI херцеговачка бригада. Они нијесу знали ко смо ми, али су по нашој ватри дошли до закључка да смо партизани. То су нам касније

и рекли кад смо се срели. Они су нам замјерили што смо се издвојили од Батаљона. Кад смо им рекли да смо ми претходница и да смо тако схватили задатак, рекли су да су нас и они, усљед забуне, могли побити још прије нашег искрцавања.

Батаљон ее чамцима пребацивао преко Дрине. Задовољни и сретни што се све добро завршило, очекивали смо похвалу од Штаба. Умјесто тога, командант Батаљона нам је замјерио због неопрезности.

Након малог предаха у Устиколини, наставили смо са наступањем преко 20 километара лијевом обалом Дрине, и негдје око 11 сати ноћу стигли у село Вранићи. Ноћ је била ведра, али је доста било хладно. Путовало се у највећој тишини, опрезно, без икаквог застоја.

Батаљон се за врло кратко вријеме сукобио са непријатељем, дуж лијеве обале Дрине, у правцу Горахсда. Прва чета односно Први њен вод имао је врло жестоку борбу са Њемцима и четницима. Успјели смо заједничком акцијом цијелог Батаљона да их потјерамо и присилимо на одступање према Гораждy. Падале су ситне пахуљице и већ се било разданило кад је наш Вод дошао на домак Горажда. Код неког камењара, односно заклона подијелили смо се на двије десетине да бисмо Њемце тукли унакрсном ватром. Пошто смо били обучени у њемачким униформама отетим у претходним борбама, дошло је до забуне између наше двије дееетине. Наиме, пошто је једна десетина отишла сасвим ниже и даље од друге да би се што ближе приближила непријатељу, друга је остала височије гдје је и била. У том нашем нападу на Њемце умало да није страдала наша десетина од друге наше десетине. Пушкомитраљезац из горње дееетине друг Радомир Ђурковић осуо је рафал из евог пушкомитраљеза на нас. Десило се да ми је тај рафал изрешетао шињел између нога а да ме зрно није нигдје закачило. Шињел је био доста дугачак, јер је Шваба који га је носио био већи од мене. Жао ми га је било, јер је био лијеп, официрски, па сам се зорио са њиме. Ја сам се тада бко истурио да видим одакле је најбоље гађати Швабе, па сам био добра мета за доброг стријелца. Склонио сам се, а он је наставио да пуца све док му неко од бораца његове десетине није рекао да не пуца, јер је чуо наше псовке одоздо. Био се јако уплашио да није некога од нас убио или ранио, јер се био пофалио како је добро нишанио.

Након успјешног дејства Прве чете и сазнања од неких мјештана гдје се све непријатељ налази, Чета се сакупила за кратко да би анализирала извршење задатка и одмах послије малог окрепљеања добила нови задатак. Сазнавши да нико није страдао од његовог пушкомитраљеза, Ђурковић се почео из-

вињавати, јер је стварно мислио да смо ми Њемци. Сметала му је магла, односно снијежне пахуљице, а није се ни надао да ће десетина отићи толико далеко и много ниже. Због тога га нико није окривљавао већ нас што смо отишли толико ниско. Разговор се завршио на тај начин што је друг Ђурковић мене загрлио и пољубио као и ја њега. Борци су ми се смијали кад су ми видјели шињел како је просто расјечен позади, као да га је неко са маказама пресјекао, а Радомира су хвалили како је добар стријелац.

Вукашин ВУЈОВИЋ

ЛИКВИДАЦИЈА БУНКЕРА НА ПЛАИИНИ МАТИЈИ

Прва чета 1. батаљона добила је задатак, а посебно 1. вод да се ликвидирају неки бункери на падинама планине Матије. Вјероватно је неко из неких других јединица прије њих покушавао, па није успио да их ликвидира. Вод је добио такозвани бомбашки задатак. Сјећам се да је било речено да треба одређивати и оне борце који још до тада нијесу били у бомбаше, као и оне који су тек ступили у Бригаду да се прекале у борби. Друг Петко Шалетић из села Шарановића, Даниловград, кршан снажан и одважан човјек, старији од нас, дошао је код мене да ме замоли да он оде у бомбаше. Рекао сам му да не треба да иде, јер нас има доста и да је он превелика мета за непријатеља. Додао сам да ћу и ја са још једним пушкомитраљезом штитити бомбаше, да је све испланирано тако да не би смио нико да погине уколико се будемо придржавали ранијег искуства и плана напада. Међутим, иако сам му предочио да ће бити добра мета за непријатеља, јер је и кад пузи лако уочљив, наваљивао је и молио да му се одобри да оде у бомбаше. Није хтио да окаља образ пред осталим борцима у бомбашком воду и одустане од првобитне жеље.

Бомбаши су уз пратњу два пушкомитраљеза кренули на одређени задатак у правцу бункера. Прије поласка су поскидали све оно што би им сметало и звекетало, и баш је у том моменту дошао до мене друг Петко Шалетић, извадио пиштољ иза појаса, пружио ми га рекавши: „Ево ти га јер видим да си поштен човјек и добар друг, да га имаш за успомену од мене, а ја ћу други скинути са Швабе кад освојимо бункер". Пиштољ је био лијеп, брониран, са колом, руски нагант, којега сам, на хсалост, послије рата предао у Команду Ваздухопловства. Већ смо се били при-

макли првом најближем бункеру. Он се доста спретно, у погнутом ставу кретао. Речено му је шапатом да мора да пузи, јер је опасно кретати се у таквом ставу и да треба да користе и најмањи заклои. Онако поносан, права црногорска јуначина, иије хтио никог да послуша, него је грабио да што прије дође близу бункера и први убаци бомбу у њега. Пред сам буикер, скоро на домет бомбе био је покошен њемачким рафалом. Борци су га извукли са положаја, мада је то било доста ризично. Мислили смо да је био само рањен, али смо се преварили, јер је био просто речено изрешетан.

Пошли смо поново ка бункеру са друге стране, пошто се том страном, куда смо први пут покушали, није могло прићи од велике ватре и бомби које су Њемци бацали. Један наш пушкомитраљезац, Радомир Ђурковић, је и даље дејствовао на том правцу да би се непријатељ заварао, а други је заједно са бомбашима са друге стране прилазио бункеру, не отварајући ватру све док се бомбаши нијесу огласили. Пушкомитраљез је испаљивао своје рафале и тако штитио бомбаше. Њемци су покушали да дејствују на тој страни, али их је пушкомитраљез брзо уђуткао. Бачене су још неколике бомбе и настао је тајац у бункеру. Иако нам се дшого журило да сазнамо што смо постигли, ипак смо мало застали и ослушкивали крике Њемаца.

Опрезно смо се приближавали том бункеру, и на наше изненађење у њему смо нашли два „шарца" и доста муниције, као и два мртва Њемца од којих је један био официр. Изгледа да је погибија тог официра и успјели маневар бомбаша деморалисао Њемце, па су остали побјегли у Горахсде. Сада су борци 1. батаљона имали бункер који је доминирао над Гораждом. Тај бункер је касније добро послужио приликом заузимања Горажда.

Вукашин ВУЈОВИЋ

ЈЕДАИ ПРИМЈЕР ИНТЕНДАНТСКОГ СНАБДИЈЕВАЊА ХРАНОМ У БОСНИ

Батољонски интендант, кад је требало да иде у нека села гдје је био јак утицај четника, да би прибавио храну за борце изнурене од тешких борби и велике хладноће, тражио је да он сам изабере одређени број бораца. Међу тим изабраницима био сам и ја и кад смо дошли у једно мало разбацано село (таква су

била честа у том дијелу Босне) и ушли у једну наоко повећу кућу, дочекала нас је само домаћица. Била је врло згодна црнка и доста враголаста. Почела је да се врпоље око нашег интенданта јер се он представио као сатрјешина јединице, и то повелике! Понашала се као да га је још од раније познавала, али је говорила да она нема ама баш ништа хране у кући, а да има дала би све од евег срца. Међутим, он је, као и ми остали, инсистирао да се снађе и да нам донесе оно што има вишка из своје оставе. Понављала је да хране нема, па нема. Сви који смо били са њим, постали смо нестрпљиви. Морали смо бити опрезни, јер смо од раније знали да је то четничко село. Упозоравали смо га да домаћица није искрена и да нас највјероватније обмањује, а можда и нешто друго смјера. Он је остао ту да би нешто на лукав начин од ње добио. Кад смо пошли по другим кућама и распитивали се да ли има некога од одборника који би нам рекао праву истину и помогао у сакупљању хране, нико нам није хтио рећи, а можда га и није било, па смо сами почели по кућама да тражимо било што за јело, наглашавајући да рачунамо да то добровољно дају. Успијевали смо да добијемо некаквих сувих дивљих крушака које су им служиле као зимница и сви су се правдали да друго немају ништа.

Уочљиво је било да нас варају, па смо почели мало оштрије да им се обраћамо. Кад смо ушли у сљедећу кућу, неки стари домаћин, онако љут, упитао је што и колико нам је дала она жена код које смо малочас били. Рекао је да је она најбогатија у селу и да је њен мухс био четнички старјешина у селу, да се још увијек мува и крије око села, као и да пријети неким сељанима због неактивности и слабе сарадње са четницима, да им је ударао некакав свој порез, како рече, намет на вилајет. Упозорио је да нае је домаћица лагала и да хоће да нае увуче у неку замку, пошто је њен муж највећи четник у селу.

Након тог сазнања, ми смо се вратили у кућу гдје је био оетао наш итендант, пошто смо већ били прикупили нешто хране, а и тако смо се били договорили. Обавијестили смо га на страну што смо чули у селу о домаћици и њеном мужу. Чувши то, реаговао је врло љутито и почео да по шупама претражује. Успио је да нађе не само сувих дивљих крушака него и сира, скорупа, па и нешто сувог меса. Након тога још се није разљутио и наставио да и по кући претура и тражи по ормарима и испод кревета. Кад је завирио испод кревета на коме је малоприје сједио, запрепаетио се кад је видио наорухсаног и брадатог човјека. За чае смо га разоружали и свезали.

Претпоставили смо да је њен муж видио нас док је био негдје у близини куће, а хсена, вјероватно, у штали код стоке или је нешто скривала, да је он у међувремену ушао у кућу и

сакрио се под кревет, рачунајући да је ту најбезбједнији. Можда се поуздао и у препреденост своје жене, која је знала да се врло вјешто снађе у таквим ситуацијама. У том моменту, жена је покушала да побјегне. Брзо смо је вратили у кућу и везали. Вјероватно и сама није знала да јој је муж под креветом, јер се, претпостављам, не би одлучила на бјегство.

Сад се нашла између двије ватре, па јој није било нимало лако. Интендант је хтио да тог четника убије на лицу мјеста. Но ми смо га спријечили. При поласку у јединицу, одвезали смо домаћицу да би нам помагала да носимо храну и тјерамо неко мало коњче.

Ми смо се били договорили да о томе ништа никоме не причамо, али то није могло остати непознато из сљедећих разлога. Наиме, кад смо их довели у Штаб Батаљона, код Прве чете, они су при испитивању све рекли. То је требало да послужи четнику као доказ како он није никакав зликовац, јер да је био такав могао је да убије итенданта док је сједио на кревету. Било је и смијања на рачун тога, па су се обадвоје били мало опустили и ослободили се страха. Мислим да су ту жену након мало дужег саслушавања о ситуацији у селу пустили да иде кући. Тај четник је, претпостављам, послат на даља саслушавања код обавјештајног официра. Што је са њим даље било, није ми познато.

Вукашин ВУЈОВИЋ

НА КОСОВУ
И У МЕТОХИЈИ

ОД ЗАВРШЈА ДО ЗВЕЧАНА

Војне старјешине имају своје мјере када са војоком крећу на пут, поготово ако је дуг. Мјере километре, бирају путеве и правце, одређују циљеве, застанке, одморе, коначишта, и још пуно чега. Кад све то саберу маршу даду ранг, али еигуран сам да ниједан није назван паклени.

Марш од дивног села Завршја на обронцима Мишјака изнад Горажда до, у пјесми о Југовића мајци опјеваног Звечана, у већини голобради младићи из колоне 6. црногорске бригаде мјерили су другим аршинима, који се боље памте. Иако сјећања блиједе, остају незаборавна тадашња виђења.

Мишјак изнад Горажда у бјелини онијежних наноса за нас је био крвав. Осташе на њему гробови другова, и гроб малоњетног добровољца Албанца из Владимира код Улцињa, а на падинама Синьавине код Липова мјесец дана раније и млађег му брата који погибе првог дана боравка у Бригади. Оста убјеђење да су ти гробови цијена којом платисмо неприлагођавање новим уеловима ратовања, послије стечених навика у црногорском камену.

Завршје оста запамћено по високој оцјени коју борци дадоше интендантима, по сочним псовкама мјештана. Момо Ј., а скгурно да није био сам, по поклоњеним чарапама од дјевојке и ашиковањима. Ту се сретосмо, а брзо растадосмо са нашим из Ш дивизије. Осташе са њима тешки рањеници, болесни и изнемогли. Окренуомо леђа штурим, гренадирским, СС и другим њамачким јединицама еа којим ратовасмо ие би ли их научили да овамо никад више не ратују. Бијаше нам жеља да нам плате за Лазине, Богданов крај и друга црногорска стратишта, као и за Крагујевачке Шумарице, Краљево, крваву Козару, Похорје, Бањицу и безбројна стратишта. Умаче нам брадата пестокупљевина војвода Ружића и Ђуришића да положе рачуне за Брезу колашинску и многе брезе које за собом оставише.

Шапутало се да некуда крећемо. Купљени су подаци о опанцима, чарапама, наушницама и другим топлим стварима. Старјешине и други виђенији борци негдје се губијаху. У појатама састанци СКОЈ-а бијаху нешто дужи. Делегат Чедо Сукновић нешто много помињаше „конспирацију".

Дан-два прије покрета домаћин куће, ваљда по њему својственом инстикту, осјети да ће га гости напустити, па нам донесе, тобож, свјежу сламу. Колико је свјежа, брзо осјетисмо. Иападоше нас изузетно агресивне вашке, јер оне домаће у нама на које бијасмо иавикли нијесу изазвале толико чешање. Убрзо сазнадосмо да је она „свјежа" слама била простирка четничкој багри која

бјежаше пред нама. Неки доказани стручњаци у уништавању вашки помоћу ватре тврдили су да је ово посебан сој вашака, јер имају на леђима крст. Била је то посљедња четничка гадост од које се ослободисмо у Пљевљима. Пред покрет они нешто искуснији стваряху скромне резерве у торбама, злу не требало. Досјетише се неки да набаве соли, наравно сточне, да се нађе, па смо им касније били захвални.

У фебруарско јутро 1945. године по зимској цичи крену 3. батаљон у јединствену колону. Одморни и сити, и поред хладноће која штипа уши и ствара иње на брковима, грабили смо залеђеном цестом. Кад прођосмо Враниће, сјетисмо се да су ту извори кисјеле воде којом су нам мјештани прије напада на Горажде мијесили укусни кукурузни хљеб. Осташе голи воћњаци са обиљем стабала крушака, од чијег рода мјештани кисељаху и сушаху плодове, и прављаху укусан течни пекмез.

Пријатну варошицу Устиколину са кућама шиндром покривеним и витким минаретима бијаше дивно погледати у зимској идили. Ђак Никшићке гимназије, борац из колоне Војо Станић, садашњи академик, забиљежи на цртаћем блоку ово виђење и показа ми га на једном застанку. Грабили смо за Фочу.

Почело је искакање појединаца из колоне. Опет невоље са опанцима. Не зна се што је горе зими, онај који носи опанке од сирове говеђе коже или гумењаке. Ледена стаза их брзо својим ножевима искида, а овлажени снијег и лапавица их толико затегну да се опанци тумбе окрену а неријетко и спадну са нога. У пањенике због обуће бијаху и они који имаху опанке од излизаних аутомобилских гума, јер никад нијесу били сигурни кад ће се оклизати и пасти. Они који су имали њемачке ципеле, посебно гојзерице и рјеђи са енглеским војничким ципелама на овом путу били су у предности.

Кога змија уједе плаши се и гуштера, каже стара изрека. Ми нијесмо имали уједених од змија, али је било оних којима уши бијаху промрзле при прелазу Сињавине. То што их је снашло, подносили су, али су се плашили нових невоља и новог премрзавања. Најбројнији бијаху приморци који у Бригаду дођоше код Колашина.

Маршујући, падајући по клизавици, завијајући ноге парчадима од ријетких ћебади или шаторског крила и пјевајући, примицали смо се Фочи. Познајемо минарет код моста на Ћехотини. Прије уласка у Фочу, срета нас болница у којој су лијечени Игманци.

Наша чета је на зачељу колоне, а пред нама комора у којој тјераху неколико вочића. И док је чело колоне прешло мост и улазило у Фочу, пред нама на мосту наста гужва. Висећи мост

на Дрини, изузетно дјело партизанских инжењераца, а и импровизације, имао је у свом патосу уграђена и врата скршута бог зна одакле. Један од волова из коморе предњим ногама провалио врата и пропао, па се не може напријед, што је изазвало крклањанац. Убише вола, гурнуше у Дрину и прелаз бијаше отворен.

Испод моста хучи Дрина и на остацима срушене гвоздне конструкције заустављају се ледене санте. Тај заустављени лед подсјети ме на причу мјештана о једном другом мосту. Дубоко сам убијеђен да је спадао у најјезивије мостове у свијету. Доносиле су Дрина и Ћехотина љешеве покланих и убијених од усташа и четника и ту су се заустављали, тако да су неке људске наказе демонстрирале како се Дрина преко љешева може прије ћи.

Коначно смо поново у Фочи, у коју се недавно сјурисмо са Љубишње гонећи познанике са Кунка, који бјежаху да не би положили рачуне зашто запалише Ћаку и починише безброј других злочина. Пошто се одморисмо, нешто појед осмо, боље речено пописмо, еаопшти нам се наредба да се припремимо за покрет. Већ се примицала ноћ, а то је значило да од спавања нема ништа.

Куда смо те ноћи прошли појма немам. Кретали смо се шумским стазама и пробијали пут кроз снијежне наносе. Маршовати ноћу кроз дубок снијег, мјестимично залеђен, а још кроз шуму, ђавољи је посао. Дуги су такви километри и имаш утисак да такав пут хоће да развали човјека. Сазнадох да смо у најтежој дионици прошли неку планину слична назива Козари — партиза-нском симболу страдања и херојства. Те ноћи нигдје се у колони није видјела свјетлост цигарете. То није било ради конспирације покрета, већ ради тога што се премрзлим прстима не може савити цигарета. У расвит зоре заврши се то ломатање и стигосмо у Чајниче.

Нада да ћемо се у Чајничу одморити и нешто појести брзо се изјаловила. Стојећи на цичи, чекали смо лашке рањенике наше болнице да крену са нама. Из тог сусрета оста једна вјечна сумња. Другу који бјеше међу рањеницима, подметнуо сам нејака леђа у голом пољу да га извучем. По тој слободи питах да ли има нешто да поједем, јер они настављају пут из Чајнича. Рече ми да нема. Тридесет година касније у хотелу „Оногошт" у Никшићу шеф сале, пошто се увјери да сам ја тај кога траже, понуди ме да будем чашћен од друштва које је било у лову на фазане у Косовом лугу. Пошто чух ко хоће да ме части. гласно, да чује и шеф и друштво, рекох да ми испече вола не би могао оправати оно што ми не даде неколико кашика скроба из талијанске порције коју држаше испод шињела у Чајничу, и одбих част.

Брзо смо стигли иа Метаљку. Овдје су четнички љешинари кукавички поклали неколико голоруких наших рањеника. Изгледа да ћемо имати са њима и даље посла, па, злу не требало, обезбјеђујемо се у покрету, при чему је посебно тешко оним у бочним обезбјеђењима.

Свако мјесто којим пролазимо свједок је неке трагедије. Сијале су овдје смрт и усташке и четничке каме. Завезана око запаљених стогова сијена, горјела су овдје нејач и старци. Одвијале су се овуда крваве оргије у име бога, краља и поглавника, по наредбама горских штабова и усташких жупнија. Овдје у близини код села Викоча, поред Ћехотине, испод једне пећине и импровизоване настрешице, срели смо преетрављену мајку са троје нејаке дјеце, која је, не знајући ко смо, молила да њу прво убијемо. Тај стравични поглед мајке никад не могу заборавити. Љубав коју те ноћи испољише према овим несрећницима наше другарице сестре Косић и Мика Милић, за мене је нешто епско и највеличанственија епизода у њиховом ратовању.

У неким од тих опљачканих и опустошених села ноћисмо, без наде да ћемо нешто појести. И што поједесмо, по шаку сушених крушака. Одакле је, било је доста.

Ујутро у цик зоре, и увијек у цик, кренусмо да бисмо стигли у Пљевља. Види се да је то град у слободи. Исписане пароле, најсимпатичније оне невјешто писане. Да је овдје слобода, осјећа се по пјесми и шенлучењу. Влада побједничко расположење, али поред пекара, којих није мало, нема оног пријатног мириса хљеба који надражује ноздрве и ствара бунт у стомаку. Иаше наде су у Команду мјеста у којој су они који су до јуче као и ми били у колони. Они нае најбоље разумију. Но наде су једно а њихове могућности друго. Није био обичај тога доба да нам се много обећава. Имала је Команда мјеста и других брига, па прећосмо на државни квартир, или како то данас зову пакет услуга. Из тог пакета добисмо спавање у од Аустријанаца прављеним касарнама, пустим собама са нешто мало сламе. Скроман бијаше оброк који добисмо, а још екромније већ очима измјерено парче хљеба.

Ради сазнања да смо се напунили четничких вашака, а било је и оних домаћих старосједиоца, ријешише да нас дезинфикују. Свукосмо се до коже голи и дадосмо оно одјеће са нас да се дезинфикује у „партизанску бурад". Ријетки су били они који сакрише неки драгоцјенији дио одјеће. Кад то извадисмо из оних бачава и обукосмо, нијесмо изгледали много елегантно. Ем згужвано, нагорело, пожућело и опаљено, заудара на неку тоњу коју једва неколико дана касније издуваше вијавице са Пештера. Најгоре је било што не бијаше више топло као прије. Окупасмо се колективно, што нам се ријетко догађало, и привремено се

ослободисмо вашака, па и чешања у колони. На брзину сазваном састанку СКОЈ-а, комесар у оквиру „војно-политичке" ситуације узгред помену Космет, Шабана Полужу, Сефедин бега, али нешто округло. Поред овог званичног из „полузваничних извора", чусмо о некаквој балистичкој војсци која је нападала Митровицу. Овим схватисмо зашто се креће у цик зоре.

Од Пљеваља ка Митровици кренусмо путем којим су вјековима пролазиле разне војске. Овуда је Влатко водио Босанце у помоћ цару Лазару на Косово. Овуда је у Цариград одвођен данак у крви, да би се од те дјеце стварали јаничари — страх и трепет Отоманске империје. Овдје негдје је отимана Хајдана и многе друге љепоте дјевојке вођене за украсе Стамболоких харема. Много је зла овим путевима протутњало. Идемо туда и ми, да бисмо са слободом за навијек избрисали путеве тим стравичним походима.

На Јабуци застадосмо на мјесту гдје су четнички љешинари убили дјечака — легендарног бомбаша Бошка Буху. Кад стигосмо у Пријепоље, опет смо на мјесту херојског страдања. У рушевинама бивше болнице, које су сачуване као монументални споменик, херојски су гинули Шумадинци не би ли помогли браниоцима у болници. Виде се у снијегу завијани Сјенокоси гдје су партизани натјеривали Њемце да у паничном страху скачу низ литице. У пролазу видјесмо и Милешево, вриједан споменик наше средњевјековне културе.

Заноћисмо негдје испред Сјенице. Овуда су осјетни трагови пустошења. Нема крда оваца која су овуда некада блејала. Ријетко је видјети коња, јер немаше војске којој коњ у то вријеме не бијаше потребан. Они ријетки које би случајно срели имаху дебелу документацију. Све у свему, слабе су наде да ће престати да нам крче цријева. Кад нас коначари уз помоћ одборника разведоше по кућама, у то се увјерисмо. Промрзли, уз то гладни и уморни једва смо чекали да се огријемо, и легнемо «а од ражане сламе направљену струњачу, прострту по земљаном поду. Ваљда по налогу одборника, домаћица је требало да нам спреми нешто за вечеру. Процјене по виђењу наших стручњака бијаху тачне.

Скучена немаштином, али не и пажњом, домаћица нас упита да ли да нам испече хљеб или спреми питуљице. Неки Дурмиторац, ваљда мислећи на пите округлаче са сиром и скорупом, из којих кипи масло, одлучи се, а остали то прихватише, да се спреме питуљице. Домаћица их спреми брзо. Из једног џака у решето, а не сито, просија овсјено брашно, боље рећи сламу, дода у то мало од оне наше сточне соли из Завршја, па умијеси то са водом и саби рукама. Изброји нас и направи толико кола-

чића. Спљеска то рукама и баци иа ужарену плочу на огњишту. Највјероватније она плоча бијаше од топовског лафета, па се колачићи, уз обиље дима, брзо испекоше. Свакоме западе таква питуљица за вечеру. Тешко је нама прогутати питуљицу, у којој је највише сламе, али ми се чини није било лако ни домаћици, јер је то једино имала, о чему са уздахом говараше.

У раевит зоре прикупљање за покрет. Тада се саопштава ко ће на чело, ко на зачеље и ко ће „имати среће" да врши бочно обезбјеђење. По томе како која група пјева, прије него кренемо, може се, приближшо, оцијенити каква је била вечера и коначиште. Осјећа се присуство умора. Комесари на зачељу имају посла. Коње не јашу они којима су намијењени него они који су исцрпљени па заостају. Уз оне који теже иду најчешће су другарице, кум, племеник, друг из затвора и по некој линији својта. Другарице им не пружају медицинску помоћ, боље помаже доза нежности. У колони је присутно схватање да се кроз Санџак увијек иде уз брдо, и да те чека друго кад савладаш прво. Ваљда док се спуштамо низ брдо, то се не памти. У Црној Гори зна се бар што је уз брдо а шта низ брдо. Присутна је прича о кртолову качамаку са скорупом или младим сиром, о кастрадини са кртолама у гукама, о јамужи у снијегу, о скакавици на граделама са маслиновим уљем и другим љепотама од којих иде вода на уста. Готово да човјек по томе погоди ко је одакле. Такве сањарије најчешће прекида пјесма.

Да нијесмо сити, види се по пушкомитраљесцима како носе оружје. Од Завршја не уживају усвојену привилегију да имају на казану првенство на „репете", не кувају наши кувари. Њемачки „шарац" кад се гладно најпогоднији је за ношење, иако је у њему 13 кила и 400 грама чиста гвожђа без добоша и редеиика. Пребациш дупли редеиик преко леђа, добош легне на стомак, а једна рука на цијев поред скривача пламена а друга поврх кундака наслоњена. Мало притиснеш, па цријева не крче.

Нешто мало је попуетио мраз, па је онијег омекшао. Достина у колони могу да савију цигару. Испробава се рецепт да се прозебли прсти оспособе да савију цигарету. Истрљају се руке добро сувим снијегом, док не заболе прсти око ноката. Брзо међу ноге осушиш руке, пазећи да не буду гдје влажне, хучући у себе да се не осрамотиш, претрпиш оне болове у прстима и ријеши се проблем, јер се прсти након тога угрију. За старије другове овај рецепт није препоручљив.

Кад отопли на застанку, настају мале незгоде, посебно ако те-запане нижи грм прекривен снијегом. У шињел завијену задњицу трупачке увалиш у снијегом прекривен грм и осјећаш се каО у фотељи, па се брзо заепе. У таквом положају кад се чује

наредба „Покрет", најчешће се преиначи у „Проклет". Осим ове врсте спавача у колони је било и стручњака који могу да спавају у покрету. Иду и спавају, могао си поред њих причати што хоћеш, не буде се. Једино пуцањ или нешто неуобичајено за уши могло их је тргнути из сна. Навикне човјек на свашта.

На читавом путу пјесма прати колону. Мислим да је није било оне ноћи од Фоче до Чајнича. Обично се почиње „Мрки Гарач Острог пита", ето да се зна ко смо, па затим омиљене партизанске пјесме „Пушко моја", „Партизан сам — тим се дичим", „Шуми, хучи Сутјеска", „Коњух планино" и друге. Обично у новим просторима прође и нова пјесма, чује се у сусрету. Имао је 3. батаљон доста пјевача, али кад запјева Вучета Зарубица ријетки су они који пјесму нијесу прихватили. Грмио је Вучетин глае као оркан родног му Дурмитора, и уз његов и такве гласове, женски глаеови давали су пјесми ратника и мелодичност и њежност.

Било је познато да ћемо у цик зоре устати и касно заноћити. То је у процјенама и оцјенама оних који су нас водили било утврђено. Водили су нас старјешине с реда изникле од бораца из колоне. Почев од оних који су палили тринаестојулске ватре, прије шли Неретву и Сутјеску, до оних из строја у Дријенку и касније који су кроз окршаје израстали. Уливало је то повјерење код оних које су водили. Са становишта војничких норми у нашем понашању било је фамилијарности. Кад су наређивали, нијесмо их помињали по дужностима него по именима. Била су нам знана имена и Николе, Јанка, и Благоја, и Блажа, Радомира, Јована, Мила, Јосифа, Сава и Воја како су по старјешинству били надређени.

На једном ноћењу код Бијелих Пољана, сретосмо се са ријетко виђеним крдима оваца и говеди и бројним породичним патријархалним задругама, са неколико десетнна чељади у којој су чланови задужени за конкретне послове, слично као у војсци, у чијим се пекарама пече више хљебова за породицу. Западе нас да ноћимо у кући такве задруге гдје се чува мрс. Нарећано неколико десетина каца овчјег сјеничког сира. Иако смо скромно вечерали и спавали поред пуних каца, дубоко сам увјерен да пут каце те ноћи није пружена рука. Ваљда су на то утицали они на брзину одржани састанци партијске ћелије и актива СКОЈ-а, као и уобичајена друга тачка четног саетанка „Критика и самокритика".

Наставља се покрет. Кад смо из даљине видјели ноћна свијетла, из географије смо знали да је то Нови Пазар. Но, док смо стигли у град, учиње нам се читава вјечност, обмануше нае она свијетла на која бијасмо ненавикнути. Једва смо чекали да се

пружимо на неки патос, у загријаном простору. Леђима навиннутим да спавају и на камену, добродошао је сваки патос. Кад нас смјестише у једну кафану, доживјесмо изненађење. У кафани доста гостију, на столовима чокањи ракије, мезе и салате, а у углу пуши се прави правцати роштиљ и давно заборављени мирис печеног меса. На наше чуђење све што се једе и пије може се платити парама. За нас чудо невиђено, зар ее може за паре нешто купити. Засјели бољи љубитељи капљице, а нама се спава, па кад чекање досади, истјераемо их. То што се у торбици нађоше Недићеви динари заплијењени у земуници њемачког команданта у Грахову а да не буду употријебљени за савијање цигарета, треба захвалити „Светом писму" штампаном на цигарет папиру, којег понесох од оца из Никшића, па нам је дуго трајало. Није узето из вјерских него пушачких разлога, јер сам у затвору посебно цијенио цигарету, па ми навика трајно оста. За те паре ћевап 10 а лепиња 20 динара, а код нас новчанице од по 500 динара. Дивота да се наједемо. Имали смо за по 20 ћевапа и неколико лепиња, и још да остане. Закључисмо да је то за празан стомак много. Доста по 5 ћевапа и једну лепињу у двије рунде. Прву одмах а другу послије поноћи, иако ће ћевапи бити хладни. Смазасмо прву туру, па да се не би ћевапи охладили а ми дизали и другу одмах ликвидирамо, јер ако је до умирања, боље је умријети сит. Од остатака пара наручисмо да нам за ујутро газда спреми лепиње. Када смо ујутро устали да продухсимо пут, спадали смо у групу најгрлатијих пјевача. Оне лепиње уз пут подијелисмо са онима који нијесу те ноћи имали среће да спавају гдје се пеку ћевапи. Морали смо вратити дуг због пажње послије оних питуљица.

Иза ћевапчића и резаних лепиња, пут до Рашке је прошао уз пјесму. Заноћили смо у неком селу иза Рашке у долини Ибра.

Тај пут од Рашке до Косовске Митровице, прећен по расквашеном путу у снијехшој кањузи, гдје нијесу помагале ни најбоље ципеле да сачуваш ноге, првенствено запамтих по језивим траговима. Овуда, долином Ибра, швапски »Пћегтепзсћ-**1«** у неславном повратку, боље речено бјежању са пута »Бгап§ пасћ Оз1:еп« примијенили су сва техничка умијећа да докажу суровост и варварство у рушилаштву. До темеља су разарали све што је Југоелавија, уз одрицања и задужења, које послије рата платисмо, правила. Сваки тунел стручно је био разорен на улазу, излазу и путем унутрашњих лагума; зјапиле су стравичне јаме. Бројни гвоздени мостови, изломљени и пресјечени по неколико пута, сурвани су у Ибар. Камени стубови, носачи и потпоре тих мостова до темеља разорени. На свакој жељезничкој станици претрпани колосјеци вагонима, изломљених осовина и

конструкције. Просто невјероватно одакле толико вагона. Мислим, бијаше то станица Лепосавић гдје сваки колосјек те велике станице бијаше претрпан огромним парним локомотивама. Већина из колоне то је први пут видјела. Свака од тих локомотива имала је експлозивом разорен сваки витални дио, при чему је казан за пару посебно грозно био расцвјетао. Невиђен примјер варварства. Сигурно би био награђен онај који би од Рашке до Косовске Митровице нашао жељезничку шину која није пресјечена експлозивом на четири мјеста, тотално пресјечене скретнице или жељезнички праг који по средини не бијаше пресјечен. Негдје послије рата гледао сам заплијењени филм који је приказивао каквом су техником варвари обављали тај посао.

Маршујући даље долином Ибра, сријећу се трагови борби, вођених при пробоју Пекових пролетера за Србију. Бомбама разорени бункери на два спрата, налик на тврђаве, бијаху у рушевинама и најчешће запаљени. На утринама поред пута, у мјестима окршаја стајаху хумке погинулих Њемаца, означене крстом са натакнутим шљемом.

Кад стигосмо у Бањску, пријатно мјесто у овом мору пустоши, одморисмо се. Развезе се прича и нагађање, али оетасмо у увјерењу да је то постојбина Бановић Страхиње. То сазнање подсјети ме о легенди мојих племеника који своје поријекло вежу за Страхињу.

Пуни смо нових сазнања, како оних званичних сазнатих од комесара или командира на застанку, тако и оних „полузваничних", па су присутна и објашњења зашто овамо журимо. Помиње се Наредба друга Тита да се на Космет упути наша Шеста, и на то смо веома поносни. Убијеђени смо да је Наредба о похвали Бригаде за борбе вођене око Даниловграда довела баш нас овамо. Поносни смо на повјерење и сигурни у себе да ћемо га оправдати. Испуњени овим сазнањем и расположењем, присутна је и радозналост колико још има до Митровице. Тај простор се не мјери километрима, већ старом партизанском мјером колико се до циља може испушити цигарета.

Кад угледасмо брдо са очуваном средњевјековном тврђавом, сазнадосмо да је то Звечан, град а не извор на којем је појен Дамјанов Зеленко. По витким димњацима из којих куљаше дим, сазнадосмо да је то индустријски комплекс Трепча, као и то да се иза Звечана налази Косовска Митровица, циљ нашег марша, и заборав на глад, страшну зиму и изузетно напрезање, јер смо се надали одмору послије вишедневних напора. ,

У Звечану смо се смјестили у школи, а убрзо и у вилама енглеских сувласника Трепче. Дођосмо до нових сазнања и нама нејасних виђења. Било нам је нејасно како то да Трепча, чијим је оловом сијана смрт по Европи, оста током читавог рата поште-

ђена од бомбардовања а наша Подгорица би сравњена са земљом. Зашто Њемци при повлачењу, у јеку најгрознијег пустошења и уништења, не такоше једним грамом експлозива Трепчу. Овдје у близини, са титулом савезничког представника у Горском штабу Драже Михаиловића, врзмао се пуковник Бејли, сувлаоник Трепче и становник Звечана. Видјесмо невиђену удобност живљења богатих, у вилама са парним гријањем из топионице, егзотичним зимским баштама, са обиљем дотад невиђеног цвијећа, пространим салонима и салама са чијег паркета се лако падаше, у мермер обложеним купатилима и чудним клозетима само за жене рађеним. Сазнајем да ће то вјечно бити само наше, на састанцима СКОЈ-а договорисмо се како то да чувамо, а онако узгред добисмо објашњења како се то и употребљава.

Сазнали смо, такође да су у најдубљим рударским јамама, посебно на „Деветом хоризонту", са којег рекоше да досеже негдје испод Митровице, довођени комунисти да ропским радом у тами јама буду убијени, и да су се и у тим условима неки домогли Копаоника и водили чете партизанске.

Дознали смо и то да је овдје присутна спрега балиста, четника, падобранима бачених и у Бечу од Гестапоа обучених диверзаната са онима који се нијесу лако одрицали влаоништва на овим просторима, без обзира што су нам званично били савезници у рату.

Овдје је туберкулоза харала и многе младе животе носила. Оловна прашина у рударским јамама и гасови у ливници Трепче стварали су старцима и изнемоглим људе већ у тридесетим годинама живота.

Стигли смо на Космет да водимо првенствено борбу политичким дјеловањем, а по потреби и оружјем да тога што је било никада више не буде.

Заврши се наш и дуги и тешки марш. Не знам ни данас да ли му приетоји назив паклени. Тако га видјех као борац из колоне, а нас је било пуно у цвијету младости.

Давид ПЕЈОВИЋ

АКЦИЈА НА КОСОВУ И У МЕТОХИЈИ

Штаб VI црногорске ударне бригаде, у очекивању да понови напад са јединицама Бригаде на њемачке положаје у рејону Горажда, крајем јануара 1945. добија од П ударног корпуса, путем

депеше, нови задатак и нову зону дејства са широким маневарским простором, на територији Косова и Метохије, са задатком да разбије и уништи остатке разних балистичких и четничких група. Ове групе су се прикупљале и криле по шумама и планинама, са намјером, да у повољној ситуацији изврше оружапи напад на органе народне гласти и на партизанске команде и јединице, у циљу освајања влаети.

Ради извршења наведеног задатка у саставу VI црногорске ударне бригаде, 1. батаљон се пребацио 30. 1. 1945. са положаја око Горажда долином ријеке Дрине и стигао поелије подне у Фочу, гдје се задржао на одмор и преноћиште 31. 1. 1945. године. Затим је наставио дуги и напорни дванаестодневни марш, преко високих планина, по дубоком снијегу и великој хладноћи, и то правцем: Фоча — Чајниче — Пљевља — Пријепоље — Сјеница — Нови Пазар — Рашка, и даље продух-сује марш долином ријеке Ибра и преко Звечана избија у Косовску Митровицу 13. 2. 1945. године.

У Косовској Митровици 1. батаљон се задржао до краја фебруара 1945. године. У ово вријеме у граду се одржавају војно-политичка савјетовања, четне конференције, партијски и скојевски састанци, на којима се борци и руководиоци упознају са ситуацијом, као и политичким и војним мјерама приликом извршавања тешких и одговорних задатака, како би што боље схватили проблеме на терену и имали правилан однос према народу. Ово све у циљу указивања што веће помоћи војно-политичком руководству на терену и јачања органа народне власти на Косову и у Метохији. Сем тога, ових дана вршене су припреме и извођене вјежбе са јединицама за параду и дефиле Бригаде кроз Град, у част 27-годишњице Црвене армије. Прослава и дефиле су реализовани 23. 2.1945. године. На прослави је говорио Благоје Марковић, комесар Бригаде.

У току ноћи 28 2. 1945. године Батаљон се пребацио из Косовске Митровице у шири рејон Вучитрна, гдје су се били појавили балисти. Међутим, са њима нијеемо долазили у сукоб, јер су брзо нестали испред наших јединица. Батаљон је и даље наставио чишћење и претресање терена, путем непрекидних даноиоћних акција, и потјера у циљу хватања и уништавања непријатељоких елемената. Наиме, на простору Косова, Батаљон је држао своју зону дејства под сталном контролом, све до 5. 3 1945. године. Међутим, на основу борбене заповијести Штаба VI црногорске ударне бригаде, 1. батаљон се пребацио са првобитног простора на терен Метохије, са маневарским простором и зоном дејства сјеверно од комуникације Горња Клина — Ракош, ширеħи се у правцу долине Ибра, гдје се претпостављало да се налазе балистичке групе и њихове базе.

За извршење овог задатка, Штаб Батаљона је издао борбену запговијест пов. сл. од 5. марта 1945. године и одредио четама зоне и правце дејства, и то:

1. чета: зона дејства на правцу Радишево — планина Ружица — Сува планина, а на другом правцу Милаиов крст — Црепуља — Вражја глава — Калудра; 2. чета: зона дејства, јужно од комуникације на правцу: Трновци — Кућица — Горња Клина, а сјеверно, Доњи Жабари — Кошутово — Горњи Стрмац; 3. чета: зона дејства на правцу, Свињари — Врбница — Краљица и даље у правцу југозападних падина планине Чичевице.

Јужно од нае налазила се 5. косовска бригада, у рејону Србица — Доња Клина и са њом је одржавала везу наша 2. чета.

Западно од нас налазио се наш 2. батаљон, и са њима је одржавала везу наша 1. чета, у рејону Ракош — Сушица.

Сјеверно од наше зоне налазио се 3. батаљон у рејону Зубин поток — Чечево, и са њима је одрхсавала везу наша 1. чета.

Наш 4. батаљон и Штаб Бригаде налазили су се у Косовској Митровици, и са њим је одржавала везу наша 3. чета.

Штаб 1. батаљона са Четом пратећих оруђа и Интендатуром налазили су се у Доњој Клини.

Задаци чета били су: свака чета, у одређеним зонама дејства, упућивала је, дању и ноћу, дубоко по терену, мање борбене и извиђачке јединице, десетине и водове, ојачане са аутоматским оружјем, а према потреби упућивана је и по једна ојачана чета у засједе и потјере, у циљу откривања јатака и уништавања балистичких база. Међутим, балисти су стално избјегавали борбу са нашим јединицама и нијесу у овом времену покушавали да нас изненада из засједе нападају, иако су за то имали повољне могућности, јер су се њихове базе налазиле на високим и тешко приступачиим планинама, покривеним густом шумом. Тако, кад би осјетили да им пријети опаеност опкољавања, брзо би нестајали и пребацивали се на нове терене што даље од наших јединица. Већином су се пребацивали и склањали у села — катуне и планине према албанској граници, у рејону Шар планине, Дечанских и Руговских планина.

На овом тереиу своју зону дејства 1. батаљон је држао под сталном контролом од 5. Ш до 18. Ш 1945. године, када су се све јединице Бригаде пребациле на нови терен у ширем рејону Пећи, с тим што се Штаб Бригаде, са приштабским дјеловима, смјестио у Пећи.

Јединице 1. батаљона распоређене су на нове просторе села Исток — Врела — Дечани и даље иза ових рејона вршиле покрете и потјере по селима: Баране — Челопек — Пожар — Стреоца,

гдје су упадали балисти, вршећи терор и пријетили народу да ће их побити у случају сарадње са партизанима.

У акцији која је изведена 22. Ш 1945. године, у којој су учествовале наше 2. и 3. чета, откривена је и уништена балистичка база на планини изнад Дечана, у којој је погинуо већи број балиста.

Почетком априла, Батаљон се налазио у рејону села: Баранн — Јабланица — Пожар. У селу Баране изведена је акција против балиста, и ухваћена њихова група јатака.

У другој половиии априла 1945. године Батаљон се налазио у рејону села: Каличани — Црни Луг — Врела. У овом времену Батаљон је извео важну акцију у току ноћи на балисте, који су се налазили на терену Суве планиие. Наше јединице су се сукобиле са овом групом балиста на катунима села Каличани. У овој акцији погинула су три балиста, већи број је рањен, заробљен је и вођа ове групе балиста. Наши губици су били: један борац погинуо и три су рањена.

Првог маја 1945. године одржана је у Пећи прослава Празника рада, на којој су се окупили грађани Пећи заједно са борцима VI црногорске бригаде. О значају прославе говорио је Јанко Тадић, командант Бригаде. У исто вријеме одржана је прослава Празника рада и у Истоку, на којој су учествовали борци 1. батаљона наше Бригаде и борци 2. батаљона Косовоке бригаде, гдје су такође одржшш говори о значају овог празника.

Вријеме до коначне побједе смо провели у ширем рејону Пећи, настављајући извршавање првобитних задатака, гдје нас је и затекла капитулација Њемачке. У то вријеме ја сам се налазио у Пећи, у Штабу Бригаде, на дужности начелника Штаба. Када смо обавијештени о капитулацији, настало је огромно одушевљење, како код грађана, тако и код бораца свих јединица, који су заједнички, раздрагани, уз пјесму и игру, прослављали извојевану побједу. Чули су се плотуни радости на све стране у част славне побједе и крваво стечене слободе.

Ананијв ПЕТРОВИЋ

У РУГОВСКОЈ КЛИСУРИ

Завршетак рата Четврти батаљон је затекао у Руговској клисури, а нашу 2. чету у селу Велики Штупељ, који се налази на лијевој страни Клисуре и наспрам најстрмије литице која се читав километар вертикално диже у висину.

Дане смо проводили у патролирању, контролишући ближи и даљи терен, а доста времена остало је за политички рад на терену и у јединици, и за интензиван културно-просвјетни и забавни живот. И зидне новине биле су саставни дио културно-просвјетног рада. Појавио се и члаиак „На ливади брују", у коме је направљен покушај, а колико се сјећам и успјешан, да се прикаже сеоска идила. Био је почетак маја, снијег се отопио — сем у већим увалама и на већим висинама, овце на пропланцима, пуно зеленила и прољећнег цвијећа. Очекивао се и завршетак рата. Сјетио сам се приче једног мог рођака из Војводине, који је једном годишње долазио да посјети родни крај и увијек преко Пећи и Чакора, кроз Руговску клисуру. Био је до те мјере одушевљен њеним љепотама, па истицаше „да нешто слично нема ни у Швајцарској". У рату смо пролазили кроз крајеве сличних природних љепота: Синьавину, Крново, Дурмитор, Метаљку, кањоне Мораче, Таре . . . Све је то посматрано у борби, покрету маршу. Због таквих услова природне љепоте, које су сретане на сваком кораку, нијесу запажане, нити је било времена да им се дивимо. Па ни тада, посматрајући Клисуру и њен величанствен изглед, није ме обузимало неко посебно узбуђење нити дивљење.

Моје размишљање прену грмљавина од које се проламала Клисура. Паљба из свих оружја одјекивала је са правца Велики Штупељ и Кућишта, гдје су се налазили други дјелови Батаљона. Истовремено, примили смо вијест да је Њемачка капитулирала, чиме је рат у Европи био окончан.

Општем слављу придрухсила се иаша Чета. Дочекан је и тај дан за кога се, пуне четири године најсуровијег рата кога памти историја, патило, страдало, гинуло и умирало, проливено море крви и дате безбројне хсртве, али и живјело, борило и вјеровало да ће доћи.

Тек тада сам осјетио све љепоте Клисуре, села у коме је распоређена моја Чета, пропланка на коме се налазило и свих мјеста и крајева кроз која смо пролазили.

Пврo ПЕЈОВИЋ

НА НОВОМ ЗАДАТКУ

Почетком фебруара 1945, Шеста црногорска бригада кренула је на извршење нових и деликатних борбених и политичких задатака на терену Косовско-Метохијске области. У тој области била је врло компликована ситуација за све вријеме вођења и раз-

воја НОР-а код иас. Тамо су Италијани још за вријеме своје окупације успјели организоЕати профашистичку балистичку организацију ради сузбијања НОП-а на том простору. За ту сврху они су искористили традиције и обичаје албанског народа, као и вјерску и националну иетрпељивост која је владала између албанског с једне и црногорског и српског становништва с друге стране. Ова нетрпел.ивост била је потенцирана и неправедном аграрном и другом политиком, коју је спроводила бивша Југословенска влада, а којом су се Албанци нашли у бесправном полох-сају. На тој основи формиране су оружане и добро организоване групе које су, користећи се наведеиим слабостима и другим неријешеним питањима, ширили свој утицај међу албанским становништеом. То је у знатној мјери утицало на развој НОП-а у том дијелу наше земље, тако да се процес формирања нових јединица ИОВ и нових револуционарних органа власти споро одвијао.

Капитулацијом Италије Њемци су преузели ту организацију, још боље је организовали и наоружали за борбу против НОВ Југославије и њених демократских циљева. Приликом свог повлачења из наше земље, Њемци су на Космету оставили око 50.000 добро наоружаних људи из те области на чијем челу је стајао Шабан Полужа. У том саетаву било је њемачких подофицира, као и специјално обучених агената и диверзаната. То је била озбиљна снага у нашој позадини која није била за потцјењивање. Ове снаге вршиле су и оружане нападе на поједине градове и насеља и у знатној мјери ометале рад постојећих војно-територијалних органа, као и стварање нових. Таква ситуација је и условила покрет наше и Прве бокељске бригаде према Космету. Требало је помоћи војно-политичким органима у сређивању деликатних прилика у тој области

Наш 1. батаљон је кренуо из Фоче за Пљевља, гдје се састао са осталим батаљонима Шесте, а одатле Бригада је пошла по батаљонским колонама за Косовску Митровицу. Први батаљон кретао се правцем: Пљевља — Сјеница — Иови Пазар — Рашка — Косовска Митровица. Маршевали смо само дању, а ноћу бисмо се одмарали у погодним мјестима у којима бише наши коначари, преко народних одбора, претходно припремили смјештај и исхрану. У току марша колоном су се непрекидно ориле познате партизанске пјесме, као и оне које су сами борци у току марша компоновали. Тих новокомпонованих пјесама било је више, а ево једне од њих:

Нема боја да се бије:
ђе Бригада Шеста није...

Наши борци су јако добро издржаЕали свакодневни марш, иако су били оптерећени оружјем, муницијом и другом опремом.

Уз пјесме и шале маршевало се достојанствено и младалачки, што је остављало необично повољан утисак на становништво мјеста кроз која смо пролазили. Није био риједак случај да становници појединих насеља изађу на ивицу пута и посматрају веселу и ведру колону својих младих ослободиоца. Путем којим смо се кретали наилазили смо на рушилачка звјерства њемачког окупатора, као и на остатке његове технике (камионе, аутомобиле, тенкове, топове и др.) која је остала као разбацано гробље под дејством наше и савезничке авијације. На том путу срели смо се са једном бригадом НОВ из НР Албаније, с којом смо се и касније сретали на Космету. Након седмодневног марша, стигли смо у Косовску Митровицу, негдје око 12. феруара 1945. године.

Тешко је данас, послије толико година, писати о свему ономе што су борци чета и батал^она наше Бригаде радили и какве су све задатке извршавали од свог доласка на Космет, па до ослобођења, а дијелом и послије ослобођења наше земље. Основни наш циљ био је да се разбију и разоружају балистичке групе на том подручју, које су у вријеме нашег доласка биле врло активне и утиче на консолидацију политичких прилика и учвршћење органа нове народне власти. Балисти су били толико активни да су неколико дана прије нашег доласка у Косовску Митровицу, покушали напад на град у циљу његовог заузимања, а Једанаесту српску бригаду, која се налазила у реону града, потисли. При извршењу овог основног задатка наша Бригада није имала озбиљнијих тешкоћа, до,к је Бокељска бригада имала више окршаја са балистима око Пећи и Ђаковице, при чему је имала и губитака.

Балисти су напросто нестајали са нашег пута и уклањали се са свих праваца којим би се кретала наша Бригада. Изузев случајних сусрета наших патрола, или засједа које смо на основу података наше обавјештајне службе постављали балистичким групама, или при нападу на њихова скровишта у планинама, нијеемо имали озбиљнијих сукоба нити жртава. Једине двије жртве пале су из наше 3. чете изнад Истока.

Далеко теже је било изЕршавање оног другог ди.јела нашег задатка. Требало је политички дјеловати у средини посебног менталитета, и различитог политичког и културно-просвјетног нивоа. У таквој средини требало је тумачити циљеве наше борбе, раскринкавати балистички покрет и стицати повјерење албанског становништва. Требало је на најприетупачнији начин доказивати тим људима да ће у послијератном демократском уређењу друштва сви наши народи, па и албански имати иуну једнакост и равноправност у заједничкој држави. Све то је требало прилагодити устаљеним вјерским и породичним обичајима становништва, што је захтијевало друге методе од оних на које смо већ иавикли.

То је од свих нас захтијевало пуно вјештине и умијећа. Захваљујући мјесним војно-политичким органима и организацијама и сталном политичком раду у нашим јединицама, ми смо се постепно прилагсћавали и уепјешно дјеловали код становништва и све више стицали симпатије албанског народа у крајевима кроз које смо пролазили и боравили. Тако смо, поред чисто војних задатака, пружили велику моралну и политичку помоћ постојећим органима власти, формирали иове и помогли у њиховом учвршћивању.

Одмах по доласку у Косовску Митровицу, 3. вод, Треће чете пошао је исте ноћи за рудник Трепчу, у чијој близини је неколико дана раније била нападнута Једанаеста српска бригада и извршен покољ дијела српског становништва у том крају. У сјећању ми је остао срдачии сусрет са отановништвом Доњег Рудника, који се одиграо те исте ноћи. Застрашени свакодневним пријетњама и недјелима балиста, становници тога мјеста, (претежно Срби и Црногорци), били су обрадовани нашим доласком. Продужили смо затим у Горњи Рудник, смјестили се у радничке колоније рудника Трепча и уз потребне мјере обезбјеђења свакодневно контролисали околни терен. Ускоро затим у Рудник је стигла читава наша 3. чета, а убрзо и наш Батаљон у пуном саставу.

У Косовској Митровици и околним мјестима Бригада је остала нешто више од мјесец дана, а затим је извршила покрет у правцу Косова поља и даље према Дрениии. Након претресања терена и разбијања балистичких снага у реоиу Дренице, Батаљон се пребацио за Пећ, гдје је на подручју Витомирице, Истока и околних мјеста наставио извршавање својих војних, политичких и културно-просвјетних задатака.

Трећа чета боравила је једно вријеме у селу Исток. Из тог села вршене су потјере за балистичким групама, као и засједе на највјероватнијим правцима њиховог кретања. Обавијештени о скровишту једне групе балиста, два вода из наше Чете пошли су једног дана у планину изнад Истока, гдје се скривала та група. Доласком на мјесто скровишта, борци ових водова, пошли су у огжољавање истог. али су их балисти на вријеме открили. Пошто је била јака хладноћа, појачана планинском климом, аутоматска оружја бораца су заказала, тако да су балисти успјели да побјегну, при чему су убили два наша друга. Оба су били негдје из околине Бара.

Касније смо се нашли у селу Стреоца, гдје смо и дочекали иотиуно ослобођење наше земље 15. маја 1945. Тај дан прославили смо заједно са становништвом тога и оближњих села. Тиме нијесу били завршени сви наши задаци. Као и раније и даље смо испуњавали своје обавезе. Пуно смо учинили и по питању враћања кућама заведених људи који су се нашли у балистичким организацијама.

Душан МАРКОВИЋ

„УБИЈ МЕ КОМЕСАР, УБИЈ МЕ КОМЕСАР!"

Посљедњих дана мјесеца јануара 1945. године Бригада је добила задатак да се најхитније пребаци из источне Босне на Косово. Путовало се данонођно форсираним маршем. Путеви су били завијани снијегом. Бригада се с великим напором пробијала кроз мећаву неколико дана, али овај дуги марш се срећно завршио.

На Косову је Бригада распоређена на положајима по утврђеном плану и борбеном задатку. Штаб бригаде се смјестио у Косовској Митровици а мој 2. батаљон у селу Свињаре, у непосредној близини града.

Послије иеколико дана проведених у Пратећој Чети 2. батаљона, добио сам позив да се јавим Команди Батаљона, гдје ми је саопштено да се као техничко лице прекомандујем у Саобраћајни одсјек Војног подручја П ударног корпуса са сједиштем у Никшићу.

У међувремену док ми је политички комесар Батаљона Жарко Мићуновић саопштавао прекоманду, пришао нам је један старији Шиптар, пао на кољена пред комесаром са подигнутим кечетом у руци говорећи: „Убиј ме комесар", понављајући то више пута.

Жарко изненађен овим поступком упитао га је зашто да те убијем, пошто је он поново узвикнуо „Убиј ме комесар, убиј ме комесар, јер овако ми живота нема".

Комесар је поново упитао: „Зашто ти нема живота и каква ти је невоља?"

„Ваши војници улазе у наша дворишта и куће и у вријеме када нас мушкараца нема тамо, а што је за нас", рече он, „горе од

смрти, јер ни ми Албанци не улазимо у куће Албанаца кад домаћин није код куће."

Жарко га је ухватио за руку и подигао из клечећег става, потапшао га по рамену и рекао: „Добро, добро, друже, немај бриге, наредићу ја партизанима да не улазе у ваше куће и објаснити им какав обичај влада код вас на Косову, јер да су они то знали не би улазили у ваше куће и дворишта."

Жарко га је још једном потапшао по рамену. Старац се затим умирио, захвалио до неба комесару и позвао га да га посјети, обећавајући му да ће све дати и учинити за потребе партизанске војске.

Овај случај упозорио је политичког комесара и све партизане на Косову да буду опрезни и тактични у чувању и поштовању важећих обичаја албанске средине, чији су први утисци о нама били врло јаки и интересантни.

Михаило БАБИЋ

ХВАТАЊЕ БАЛИСТА

По доласку на Космет, односно у Призрен постављен сам за комесара Извиђачке чете VI прногорске ударне бригаде. Чета је била састављена од извиђачких водова батаљона, и у њој није било борца који ниј.е био члан Партије или СКОЈ-а. Све провјерени, искусни и храбри борци. Чета ми је остала у најљепшој успомени и тешко ми је пало кад сам се морао растати од ње и отићи у Ваздухопловство. Иако се скоро рат био завршио у многим мјестима Југославије, на Космету се и даље водила борба са остацима балиста. Чишћење је било свакодневно и Чета је, са обавјештајним официром Бригаде другом Радовићем, била често на терену.

Добијали смо податке да се неки балисти крију по неким кућама и у близини њих. Улазили смо у те куће са друговима Албанцима који су били са нама. Њихово присуство је било нарочито неопходно због разговора са домаћинима на албанском језику. Не знам тачно, али чини ми се да је то био Илија Дробњак који се приликом обиласка једне куће самоиницијативно попео на таван, са још једним другом, и ту остао по одласку наше Чете. Чета је била псодмакла кад су у кућу дошли балисти да се почасте код свог јатака који их је издржавао. Имали су обичај да једнога оставе на стражи, а остали да оставе пушке у ходнику и да тако уђу у одају за госте. Тако су и постунили, постављено им

је јело које је било сакривено док смо ми били у кући. Посматрајући то, друг Илија се договорио да ризикују њих двојица и да се један баци на етражара који је био у ходнику, а други за њим и да. га тако савладају и свежу. Тако је и било.

Илија је успио да му запуши уста док је други скинуо чалму са балисте и везао му руке. То су врло брзо извели и заједно са њиме, гурајући га испред себе, ушли у домаћинову одају. Присилили су домаћина, који се мало раније правио потпуно невиним, да веже остале, уз пријетњу да ће бити покошени из аутомата уколико нешто друго покуша, а стављено му је до знања да могу да му страдају и укућани. Он их је послушао и са њиховим појасевима их повезао једног за другог, али је то било доста лабаво, па су му припријетили да то боље уради. На крају су и њега заједно са њима свезали и потјерали према нашој Чети.

Ми смо мислили да су њих двојица негдје на побочници Чете. Уз то, терен је био такав да се није имала добра прегледност Чете, посебно због тога што су и задаци водова били различити у тој акцији. Пошто су балисти доведени, обављено је кратко саслушање посредством друга Албанца који је био са нама. Дошли смо до закл-.учка да су то били уплашени људи усљед иепријатељске пропаганде и утииаја гестаповаца који су били н.а том терену. Спроведени су у Штаб Бригаде и даље у косметске јединице. Вјероватно да су касније пуштени кућама и да су увидјели да се људи не убијају због тога што су Албанци, како су им то уливали у главу провокатори и непријатељи братства и јединства,

Вукашин ВУЈОВИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА КОМАНДИРА ТОМАША

Осам часова. „Другови, спрема за покрет", чуо се одвалши глас друга командира.

Устајање, ужурбано сПремање, комешање. Другови се спремају за покрет. Поново се чује глас од стране друга командира: „Пожури"! I чета већ постројена.

Као и увијек командир саопштава задатак, најприје неколико ријечи с којима збијаше шале са својим друговима и исте весељаше. Командир почиње: „Вечерас идемо гдје и досад безброј пута а то је у борбу против Шваба. Но наш је задатак изванредан и по томе што треба да вршимо и пресијецање непри-

јатеља. Одлучноет, смјелост и одважност спасава нас у борби и наноеи жртве непријатељу. Ради се о уништењу опсједнутог њемачког гарнизона у Гораждu и ми да са своје стране покажемо непријатељу песницу ударну". Још са неколико ријечи командир упозна чету са задатком која га пажљиво саслуша.

Ведра је зимска ноћ, купи се иње на одијелу, руке и лице притиска мраз, али упркос томе чује се борбена пјесма: „Ми газимо онијег и воду, боримо се за слободу".

Покрет је, креће се чета кроз ведру зимску ноћ, тихим и пажљивим ходом, корача у правцу непријатеља. Гдје-кад с времена на вријеме. зашушти ређеник „шарца" мијењан из озеблих руку, и тихо преношење наређења „пожури" праћено бржим корацима.

Пролази чета мирно, нечујно, као да би хтјела умаћи, неопажено прићи поред густе шуме која је под притиском снијега и мраза погнула своје гране и тужно гледа своје увело лишће које лежи на змељи. Пролази тихо да се не би пробудио неки непознат живот преплашен и дао сигиал непријатељу да према њему иде лавина која ће га однијети у неповрат. Оцртавају се сјенке другова по снијегу који се блиста у ведрој зимској ноћи, а које примијећене од непријатеља задају му смртни страх.

Примјећују се прве куће села у којем се налази непријатељ. Примјећују се прве чуке и положаји на којима је непријатељ наперио своје ухо да би примијетио откуда долази њему смрт, а којој он треба да припријети са „Хајл Хитлер".

Врши се брижл.иво распоред од стране друга командира. Распоред испуњен мржњом и гњевом према непријатељу, распоред пун очинског и другарског старања према својим друговима. Треба очистити тај крај, треба уништити привремену барикаду непријатеља са које шиљаше смртоносне гранате и кишу од олова мирном становништву, чији се звуци мијешају са врискoм дјеце и јауком жена, њихова вриска и јауци, њихови попаљени домови говоре: „Гони га, не дај му стати"! Издат је задатак и распоред, али по неколико пута командир скреће пажњу својим друговима на будност и опрезност. Бодри своје другове весела и насмијана лица, што уливаше дух борбености и готово спремни запјевати пођоше на извршење задатка.

Мјесечина је а уз то пршти промрзла земља и лед под ногама, што говори непријатељу — „ето нас".

Већ је непријатељ почео да запљускује чету кишом од олова и граната. Наши борци пузајући према њему дошаптавају се: „Напријед друже, обузео га је страх".

Плануше бомбе, и чу се звучни глас командира: „Ура! Напријед!" Експлозија бомби мијешаше се са борбеним узвицима: „Ура!" и „Напријед", као и са дреком и јауцима непријатеља који

панично бјежи остављајући ратни материјал. Командир координира ватру своје чете. Врши се притисак на посљедњем упоришту непријатеља, на десној обали ријеке Дрине. У јуришу на упориште непријатељско тане погоди друга командира. Посљедње му ријечи бјеху у смртном ропцу: „Напријед, другови! Живјела НОВ! Живјела слобода! Живио друг Тито!"

Тако заврши свој живот храбри и омиљени борац и руководилац Томаш.

Узида свој живот у темеље слободе поносни син гласна Дурмитора. Хладно тијело са укоченим очима испуњеним мржњом према непријатељу прихватише топле руке другова и однијеше према вјечној кући, кући коју направише крај пута у подножју Козаре, која у својим њедрима крије безброј таквих кућа.

Дрвени крст са урезаним именом показује његову вјечну кућу. Дрвени крст опомињаше пролазнике и посјетиоце:,, Путниче, дао је живот за слободу, за родну груду коју је волио изнад свега".

Са упереним пушкама према непријатељу и испаљеним куршумима, са сузама на очима и ускликом: „Слава ти, друже", би испраћен командир.

(Објављено у Џепним новинама 4. батаљона Шесте црногорске, 1945.)

Божидар ПЕТРОВИЋ

ХУМОР У ТРЕЋ.ЕМ БАТАЉОНУ

(Анегдоте)

Анегдоте су настале од памтивијека, непресушне као извори. Неодољиво су развијале љубав према појединцима и откривале људску страну, која је зближавала људе.

Шале и анедгдоте кроз све ратове постајале су подстрек и освјежење. Познато је да су шале у часовима туга и очаја враћале осмијех на људским уснама и вјеру у хсивот. Војвода Мишић је гласно размишљао да би у вријеме безглавог одступања српских војника пред Колубарску битку предложио за највише одликовање војника који започне шалу, или отпочне пјесму или свирку.

Оне су и нама током НОБ-е биле освјежење и храна духа. Шале вјерно погађају дух људи. Настају спонтано изазване, као

искра из камена, бљеснуле би изненада, али никад у празно и никад наивно.

Шале нијесу само забава и разонода, већ благо које оплемењује човјека. Преносиле су се са кољена на кољено и чувале од заборава.

Шале из рата су својеврсна историја. Нико од хроничара, чак ни они који су писали дневнике није у стању да погоди дух људи онако вјерно како то сама шала успијева.

У најтежим часовима историје дух наших народа је свиткао као стријела и увијек сигурно погађао циљ. Бљесак духа никад није закаснио. Он је био увијек присутан. Када Јован Иличковић, зезаним рукама, кроз цетињске улице, узвикује: „Сретна вам слобода, Црногорци!", погађало је то као најубојитији рафал оне који су Италијане дочекали као ослободиоце.

Код нас у Трећем батаљону, а и читавој Бригади, сијевале су мање досјетке, па је велика штета што се нијесу прибиљежавале оног часа када су настајале, јер би биле још љепше, драхсе и приступачније.

Овдје сам забиљежио само неке, мада их је било безброј.

КАД КОМОРЏИЈЕ ПОСТАНУ РУКОВОДИОЦИ

Шеста бригада је формирана од бораца из цијеле Црне Горе. Борци Зетског, Никшићког и Дурмиторског одреда, као и борци Ловћенског и Комског одреда дошли су у Колашин. У састав Бригаде ушли су искусни борци и руководиоци из Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде и партизанских одреда с територије Црне Горе. Борци су измијешани тако да ниједан батаљон није био „етнички" чист, јер је међу Зећанима било Дурмитораца, а међу Никшићанима Васојевића и слично. Штабови батаљона су се трудили да задрже провјерене, храбре и искусие борце у својим батаљонима, па су се снашли овако:

Уочи формирања Бригаде извршена је на брзину прекоманда неких познатијих бораца у Батаљонску комору. Чудо једно како се људи досјетише, да се у комору одаберу одважни. Јер је при формирању Бригаде свако узимао борце из чета, а коморе су по старим навикама биле увијек попуњаване старијим, здравствено слабијим и борбено непровјеренијим људима, па нико није хтио баш радо примити борца из коморе.

Послије формирања Бригаде, настаде опет прекоманда, али сада се „коморџије" нађоше на дужности водника, делегата водова, секретара СКОЈ-а и слично. Једино Четврти батаљон остаде кратких рукава, јер се он није унапријед припремио.

УХВАТИО ВЕЗУ

Командант Трећег батаљона одреди борца Цоку Ћерића да ухвати везу са десним сусједом, мислећи да се тамо налазе партизани. Цока се врати врло брзо испраћен отуда митраљеским рафалом.

— Ухвати ли везу? — упита га командант.

— За мало они мене не ухватише, одбруси љут Цока.

Командант није знао да се на том положају налазе Њемци и четници, који су раније посјели положаје.

НОГЕ У ВИС

Заробила засједа Трећег батаљона на комуникацији Подгорица — Цетиње једног познатог издајника и петоколонаша. Цока га је познавао још од прије рата, па је хтио да му се поштено освети за недјела.

Издајник излазећи из аутомобила поздрави партизана са стиснутом песницом и ријечима „Смрт фашизму!". Цока га добро одалами кундаком и отпоздрави „Слобода народу", а онда оштро во.јнички командова:

— Ноге у вис!

„Како ћу, друже, завапи издајник „дићи ноге?" „Лијепо, рече Цока, „једну па другу." Издајник покуша да изврши заповијест, али се нађе на леђима.

Тако је овај суарет двојице комшија завршен усвдро, јер је издајник спроведен народном суду, а Цока пронађе нову команду код заробљавања.

СИЈЕЦИ КОЛАН

На маршу Трећег батаљона испријечила се Синьавина, прекривена дебелим снијежним покривачем. Синьавину некако савладасмо, али је са кањоном Таре мало теже ишло. Спуштајући се од Његовуђе ка Тари, ишли смо стрмим путељком прекривеним леденом глазуром. Многи борци су најчешће ишли четвороношке. Многи су се придржавали за закржљало јасење и друго ријетко шибље. Тешко је било коморџијама и Пратећој јединици, јер су коњи често посртали и многи се нашли у ледене валове брзе Таре. Борци су спашавали драгоцјене товаре, па било да се ради о храни или муницији. Тада би се најчешће зачуо поклич: „Сијеци колан!", како би се товар сачувао.

Тако неспретно се спотаче борац Вучета Зарубица и поче да се клиже и ваља низ стрмину. Никола Полексић, идући иза њега, добаци:

— Сијеци колан!

Вучета ее подоцкан заустави и држећи се за један јасен, изубијан и преплашен само проциједи:

— Оца бих ти очикскога ј. .. само да ми није то што сам класно свјестан.

ЧЕСТИТАСМО ИМ БОЖИЋ

Утврдили се четници на косама које се уздижу на лијевој обали Ћехотине. Ми у Бољанићима мислимо како да их отјерамо, да нас не дозивају и псују цијели дан. Мјештани нам показаше гдје се ријека може прегазити иако је зима, а вода ледна. Договорисмо се да четнике нападнемо рано на сами Божић, као полазници. Са једним водом извршисмо све припреме и послије поноћи кренусмо у акцију. Прегазили смо ријеку и стрмим стазама се у свануће приближили селу и четницима. Четници су читаве ноћи пили и шенлучили, не надајући се ни најмање да их ми баш на сам Божић можемо напасти.

— О четници!", викну командир Божо Петровић, „Добро јутро и сретан вам Божић". На ове ријечи пушкомитраљесци засуше куће рафалима врелог олова умјесто житом, што се по обичају чини.

Четници се разбјежаше, а ми се вратисмо са богатим плијеном натраг у логор, гдје настависмо божићковање, али са четничком печеницом и шљивовицом.

Штаб Батаљона нареди покрет и прекиде нам божићно славље.

НАУЧИСМО ДОМАЋИНА ДА ГОВОРИ РУСКИ

Маршује Бригада преко Босне и Санџака ка Косову и Метохији, гдје балистички покрет узима све више маха. Иде се усиљеним маршем. Храна се кува ноћу, а дијели у зору, послије чега се наставља покрет.

Закончисмо у једном селу између Чајнича и Пљеваља. Чета се размјестила. Борци се одмарају, а команда 2. чете врши анализу марша и припреме за сјутрашњи дан. Домаћин до зла бога шкрт. Стално кука и превија се, а по кући и шталама се види да није сиромах. Цока и „пролетер" (тако смо звали курира) нешто ромиџају, полу талијански, а пола њемачки. Ово заинтересова домаћина, па нас упита „Ко је оно?", показујући главом према Цоки. Ћибо Вуковић одговори као из пушке: „Оно је Рус (показујући на Цоку), а оно је курир".

— Што оно сад каже? — пита радознало домаћин.

•— Тражи ракије — одврати сад командир Божо Петровић. Домаћин се уви и хтједе да клисне између нас, али га оштар поглед Цокин прикова за земљу.

— Нема друге, домаћине, него дај ракије, рече сада комесар.

— Како да је дам када не знам руски — опет ће молећиво домаћин.

— То ти је бар лако — поучисмо га сви. — Однеси ти њему ракије и реци: „Бањушка, држи пожалост вотку, пиколо бомбино, рагаца, круци фикс".

Домаћин донесе колико пола литра ракије, али у изговору руско-њемачко-талијанског се грдно намучи, но некако уз наше суфлирање, Цока га разумједе и прими ракију, која нас уморне мало окријепи.

— Научих ли ја руски? — припита домаћица, а ми углас: „Научи како не, сад би могао у сред Москве, без брига."

СМИЈЕНИШЕ СЕ КОМАНДАНТИ

Послије битке на Мишјаку, наш командаит Новак пође на нову дужност у правосуђе, а мјесто њега дође Јован-Јоза Вукотић, поштански службеник прије рата, а добар човјек и јунак у току рата. Ово се изврши у току марша, што би се рекло смијенише се у ходу.

Колона маршује кроз маглу и непрегледне босанске планине. Дан је суморан, па ни борци нијесу расположени. Нови командант јаше некада на челу, а некада уз колону. Дознали смо да је нови командант родом са Чева, око којег је често вођена борба са окупаторима и њиховим слугама. Наилази поред колоне Друге чете, мало устеже коњу дизгине и поче да се интересује о стању у Чети. Одједиом се из колоне разлеже пјесма:

— Побједа ће наша бити,
чујте Чевљани!

Командант се трже, а и ми се изненадисмо, јер је код нас командант први пут, па иако у ходу.

— Што ово треба да значи?, као мало љут ће командант.

— Ма то је наш Цока који се око Чева доста намучио, рекосмо ми и сви се слатко насмијасмо.

Тако новог команданта дочека пјесмом једино Цока.

„УШЉИВУ ВАМ ДРЖАВУ"

Бригада се задржала у Пљевљима мало дуже. Борци су се одморили, мало разгледали град и припремали се за другу етапу напорног марша до Косовске (даиас Титове) Митровице.

Негдје у ноћ дочусмо да се неки наш борац напио и у механичкој радионици се свађа са тамошњим радницима. Претпоставили смо да је то могао бити наш Цока и нијесмо се преварили. Пошао сам са замјеником командира, јер би га обична патрола тешко смирила.

Нијесмо се преварили, јер стварно затекосмо Цоку у пола радионице како завrће рукаве и спрема се за бокс, а у другој половини неколико радника који се такође спремају за тучу. Рачунали смо да ће се Цока смирити када нас угледа. Међутим, догодило се супротно, Када нас угледа, као да доби крила и повика:

„Хоћете да се бијете, а „ушљиву државу имате!"

Цоку једва емирисно, а његова примједба се односила на велику нехигијену и вашљивост која нас је пратила кроз читави Санџак. Тада смо мислили да ће и Санџак добити неку ширу аутономију, као држава, јер се и нека химна Санџака пјевала.

Послије тога Цока напусти Санџак, али напусти и нашу Чету и пође у своју Подгорицу, коју је волио као мало дијете мајку.

*

КОМАНДАНТ И РАКИЈА

По традицији код наше Чете се увијек могло наћи по мало ракије, колико злу не требало, ако се ко рани, ако. .. ако. . .

Ова традиција нам донеее јавну пох.валу од Команданта, а ево како се то догоди:

Заноћисмо на Пештеру у једном муслиманском селу, већ неколико дана како се крећемо Санџаком, па је и ракија дошла на танко. Због предоетрожности извршисмо површан претрес и, гле, чуда, балонче од једко три литра неке бистре текућине. Курир га пружи командиру. Командир га помириса и рече: „Ракија". Ми мало живнусмо, док ево ти у мусафирску собу и домаћииа.

— Што је бре ово, домаћине — упита Обрен Вујадиновић, помоћник политичког комесара.

— То је ради наших жена, оне са тим перу косу — рече домаћин.

— Ми са тијем испирамо грло — рече неко од нас и сви се насмијасмо овом открићу.

Сјутрадан колона Батаљона прелази Дугу Пољану, под врло ииском температуром. Борцима се нахватао лед на шаловима и реверима шињела, а оним срећницима који имају брке, висе леденице скоро низ сваку длаку.

Ми смо од синоћног плијена оставили добру чутурицу и када наиђе командант, смркнут и најежен, угштах га да није мало „мученице" гдје нагазио (ракију смо звали мученицом). Погле-

дао ме тужно и са пријекором, као да би хтио рећи: „Одкуда ракија код Муслимана, и то још на Пештеру, гдје ни стабла шљиве нема".

Пружисмо му чутурицу, коју прво помириса, а онда натехсе и позадуго није узимао душка. Врати нам чутурицу и рече:

— Аферим Друга чета, нрави сте јунаци!

Овакву похвалу нијесмо добили ни послије борбе на Мишјаку, гдје добро окрвависмо гаће.

Тога дана дуго времена се могла чути командантова порука:

— Нека неко из Другечете дотури „оно".

„ПРОШИРИ НАДЛЕЖНОСТ" .

Приближавамо се Новоме Пазару и све чешће сретамо групе сељака који су нешто трговали и са пазара се враћају у своја села. Тако сретосмо повећу групу сељака и пред њима једног кршног Пештерца, који нас поздрави фашистичким поздравом. Ми се насмијасмо и рекосмо команданту који то у први мах и не примијети. Командант плану и рече:

— Повратите ми тога дугајлију — што неки из колоне и учинише. Командант га прво одмјери, а онда ће њему:

— Како оно ти друже, поздрави?

— Ја, овако (и опет поздрави фашистички), тако сам сваку војску до сада поздрављао.

— Од сада ћеш поздрављати овако — командант заузе прописан став и поздрави стиснутом песницом. Затим пуче шамар, делији полеће капа са главе, а ми се погледасмо.

Читавом колоном је сељак држао стиснуту песницу на слепоочници, често се осврћући да га однекуд не стигне слична поука.

Подоцкан примијети Радомир Никезић, помоћник комесара:

— Ти команданте, изгледа прошири надлежност.

ПЕРО, УЧА И РИБЕ

Дошао Батаљон у долину Ибра, промијенио полохсај и сада има и мало предаха. Смјестили смо се у сеоску школу, борци по учионицама а Команда 3. чете код учитеља. Видимо веселог учу који је скромну библиотеку допунио са празним флашама, а има још и по неку кап, па се тако од мила бога разговарамо.

Замјеник командира Перо „шарац" често га ословљава уз његову узречицу „чешачу стари", што учо прихвата, а не зна да смо тако звали оне који би поред других недаћа још и сврaб за-

радили. Нешто се договорише и договор објавише да се крене у акцију.

Припремише се бомбе, а учо као вођа бомбаша стаде на **челу** једне одважне групице. Одмарширасмо до обале Ибра, који се на томе мјеету разлијеваше, па му и корито бјеше шире. Учо, стари ратник распореди све нас и показа примјером како да бацамо камење уз воду и да се приближавамо једноме виру у којем нешто затутње, сину водени млаз високо, а вода побијеље од рибљих тјелеса. Паде команда:

— Гази у воду! — што ми послушно учинисмо.

— Хватај само крупне, а ситне пуштај — допуњава учо команду, што ми опет послушасмо.

Тако се јуначки заврши ова бомбашка акција и све би било добро да послије обилатог ручка није имао посла и четни санитет, јер смо поелије акције дуго времена кашљали и лијечили се чајевима и другим медикаментима, јер мјесец март може бити лијеп, али за купање у леденом Ибру било је, признаћете, сувише рано.

Доста времена је прошло, а ми смо и слово „р" од рибе изб.јегавали да кажемо.

КОМАНДАНТ И ТРУБАЧ

Ко се само сјетио да подијели блех музику или музичку дружину, која нам се придружила од Лебана, остало ми је непознато. Вјерујем да је овдје преовладала идеја да свако мора добити .ако не једнако, а оно бар по нешто, па макар то била и музика.

Наш Батаљон је добио једног трубача циганина (још тада нијесмо знали да га треба звати Ром) и пола трубе. Стварно пола трубе, ако не и мање. Нама је припала писка од трубе и рукохват, а оно широко што труби и даје лијеп изглед и умиљат глас је њен весели власник одрезао и по сопственом признању продао неком ножару, који опет од тога окива ножнице за ножеве.

Нико се није тако обрадовао трубачу као друг командант. Он је своје заповијести везао за трубу и трубача, као на примјер: „Трубач ће свирати устајање (чете су биле прилично удаљене једна од друге, па је трубача могла сербез чути комора и куркри који су били близу Штаба), објавити почетак занимања, због за ручак, повечерје и тако редом." Ето зашто је командант тако високо цијенио трубача. Иако није још био завршен рат, командант је наслућивао брзи завршетак рата и прелазак на касарнски живот, а тај живот, признаћете, без трубача се тешко може да за-

мисли. Ми смо скеитички гледали и на трубача и на половину трубе, што команданту није било право.

Једнога пролетног пријеподнева, када се командант успављивао, послије напорне батаљонске обуке, а јуришали смо на Звечански стари град, наравно уз сигнале трубе, стари сплеткар Видо Станковић, правник из Ћеклића, организова крађу „писке", тако да трубачу остаде комад мједи, коју је могао слободно продати, макар у старо гвожђе.

Циганин преплашен до смрти најави диверзију комесару Батаљона Радисаву Брајовићу, а овај је наслућивао игру и рече трубачу да о томе извијести лично команданта.

Како је трубач будио команданта, то ни најбоље данашње телевизијске камере не би могле вјерно пренијети, а тек какав је урнебес настао када се команданту разбио сан, то ни ја нијесам могао описати. Знам да су се помињали родитељи, најчешће мајке СЕИМ циганима, музици и музикантима. Овај случај није само остао на томе, него се морасмо и на састанку Батаљонског комитета позабавити са тијем.

Више се у Звечанску котлину није чула труба, па макар била и јерихонска. Весели трубач заврши за коњоводца.

РНОФТ УШТРИЈА КУЋЕ

(Живјела Црвена армија)

Пролазећи широм Метохије и Косова у току 1945. године, чули смо поздраве и пароле на шиптарско-албанском језику ,,Живјела Црвена армија", или, „Живјела Југословенска армија".

Било је доста бораца, па и сами командни састав чета да није знао ни слова шиптарски. Борци су се често обраћали комесару да им понешто преведе. На дан Првога маја 1945. године учествовали смо на војној паради у Пећи. Формирали су се ешалони, штаб, комора и што је најважније свирала је музика, али не више са половину трубе, него права музика. Истина да је ово неким новопеченим коњаницима причињавало главобоље, јер су се коњи плашили музике, па се понеко нашао и на ледини.

Тако јашу у назови штабу који смо на брзину импровизовали, Радун Мићковић и писац ових редова Јолета Абрамовић. Народ аплаудира, заставе се вију и бројне пароле се њишу изнад глава масе народа.

Један грлат делија кликну „Рнофт Уштрија куће", а ја то одмах преведох Радуну, да онај кликну Кучима и рече: „Живио војник из Кућа". Радун мудро ћути и само се осмјехује.

Када се заврши парада, говоранција и стишаше поклици, Радун ми приђе и добаци:

— Знам ,ја да ти мислиш да сам ти повјеровао, али си заборавио да сам ја Куч и да доста шиптарски разумијем, јер смо комшије.

Тако се ја разочарах, а био сам увјерен да сам убиједио Радуна како му кличу као добром војнику.

ГІЕРО „ШАРАЦ" И КРАЉ ДЕЧАНСКИ

Почетком априла 1945. године нађе се Друга чета у кругу манастира Високих Дечана, и ту остаде неколико дана. Калуђери као домаћини лијепо нас дочекаше. Било је ту добре ракије, одличног кисјелог купуса и добро очуваних јабука. Йашло се ту и по који маснији залогај шунке, суве овчетине или чак суве рибе. А војска за доручак добијаше и по пола литра млијека.

Ова „удобност" покрену јачи културно-просвјетни и иолитички рад у Чети. Многи борци и старјешине показаше евоје склоности, као на примјер: командир Божо се заинтересовао за кисјели купус и ракију, ону мало постариј у, замјеник комесара Обрен поведе бригу да му који од чланова Партије „вјером не окрене", комесар Јолета се заинтересовао за архитектуру и фреске манаотира, а замјеник командира, за обуку бораца, за калуђерицу Марију и ко оно збиља лежи у оном каменом саркофагу. Свако је развијао своје склоности, јер је било затишје између акција.

Калуђери су упознавали борце са историјом и значајем цркве. Са „чудима" краља Дечанскога, који више од седам вјекова почива и чија се рука може голим оком видјети. Рука мала, поцрњела и напукла око ноката и између прстију. Око ње је срмом извезена златна наруквица, којој се приступа, народ је љуби и оставља богате дарове.

Перо „Шарац" пажљиво слуша калуђера Гаврила. Наједном се калуђер трже, јер видје да га из групе од неколико бораца неко слуша а неко не слуша, док Перо гледа и не трепће, па помисли да је он, иако руководилац и старјешина, „побожан човјек", те на њега често у току причања обраћаше поглед. Хтио је Гаврило да се увјери да га његова психологија не вара, а Перо се и даље диви „чудима" краља Стевана и његове сестре Јелене, цара Душана и његовим свијећама које приложи кад оцу Стевану очи извади и све чудо јаче од јачега. Кад се борци разиђоше, заустави калуђер Пера ријечима: „Вама имам нешто да покажем" и приведе га мермерном саркофагу, па пошто се увјери да су сви невјерници напустили цркву, направи неколико склекова и уз шапутање и крштење отпоче да открива краља Дечанскога. Види Перо балсамованог покојника, лобања очувана, али смањена, бра-

да бијела отпукла од давно балсамоване коже лица и задржала се на груди, а Перо ублиједио као и сваки младић који би се нашао пред давно упокојеним љешом, који је чудом средњовјековне технике очуван од распадања. Кад се Перо врати у команду Чете изјави: ,,Ја виђох краља Дечанскога", а и калуђер Гаврило причаше својој братији: „Спасих још једну душу".

Јолета АБРАМОВИЋ

ФОРМИРАЊЕ И АКТИВИОСТ КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНЕ ЕКИПЕ БРИГАДЕ

По доласку Шесте црногорске ударне бригаде на терен Косова и Метохије половином фебруара 3945. године наметнула се нухшост појачаног подизања културно-просвјетног нивоа бораца и старјешина, а прије свега просвјећивање становништва, заведеног и неупућеног у праведност наше борбе. Иако су у батаљонима и четама још од формирања Бригаде постојали културно--просвјетни одбори, чији је рад усмјеравала партијска организација, требало је преко културно-просвјетне дјелатности што непосредније и чвршће обезбиједити контакт и повезивање становништва са војском на овом терену. Културна екипа Бригаде је имала у свом програму давање приредби са скечевима, музичким, хорским и рецитаторским тачкама, као и гусларске вечери. У Бригади смо имали за ове потребе довољан број другова који су знали да свирају на гитари, виолини и другим инструментима. Тако је културна екипа била спремна да у слободном времену даје приредбе за војску и народ. У саставу културне екипе било је и бораца албанске народности из околине Улциња и Бара који су били добродошли за ове прилике с обзиром да се Бригада налазила на Косову и Метохији. Популарно је било албанско коло „Шота", у којем су радо учествовали сви борци.

Другови задужени за културно-просвјетни рад такође су одржавали разна предавања за борце и старјешине. У томе се нарочито истицао Вуко Михаиловић, средњошколац. На тим предавањима било је пуно и хумора. Тако је једном приликом Вуко одржао предавање о постанку човјека. Говорећи о првобитном човјековом претку, Вуко није био довољно разумљив, па га је један од бораца припитао: „Па добро, друже комесаре, реци нам како је изгледао тај мајмун о коме нам говориш?" Иако му је

Вуко објашњавао поближе какав је био изглед човјековог мајмуноликог претка овај није био задовољан. Вуко је био веома добар психолог, па је оејетио повећану заинтересованост друга, па ће на то у шали рећи: „Видиш болан како ја изгледам", показавши у том моменту своје космате груди, као једно атавистичко обиљежје којим је желио, макар и уз мало шале, да буде што убједљивији. У том моменту било је мало и спонтаног смијеха и шале, а затим је, као обично, настало весеље и коло чији је иницијатор био сам Вуко.

Једна од активности која је употпуњавала културно-забавни рад у Бригади, а и физички стварала кондицију бораца, било је и организовање фудбалских утакмица између Батаљона или Бригаде са фудбалским тимовима у Пећи и Призрену. У тиму наше Бригаде поред мене играли су: Перо Гиљан, Рацо Филиповић, Бранко Вујадиновић, Слободан Шаљић, Бранко Вукотић, Новица Головић, Бранко Никчевић и други. О материјалном обезбјеђењу фудбалског тима и културне екипе у цјелини, бринуо се интендант Мило Краљевић, који је такође много волио да игра фудбал.

У нашем спортском надметању имали смо и своју публику која нас је подстицала и награђивала аплаузима. За вријеме тих утакмица било јеЈЈОста и несташлука, због којих су се послије испредали разни вицеви и шале, а кадкада се дешавало да неко пође и на рапорт код команданта, мада се све то завршавало без неких негативних посљедица.

Вукашин-Вуко ВУЈОВИЋ

МЕЂУ НАМА

Друже, хоћеш ли ми дати маказе да откинем нокте?

Ах, друшкане, не богами. . .

А зашто?

Шта ја знам, можда ћу се опет вратити у Санџак или Босну па да шишам хљеб.

Тако је друшкане части ми.

(Из **Џепних новина 3. чете 4. батаљона, 1945)**

Н. Н.

ШЕСТА БРИГАДА

Наша Шеста бригада
на јуриш иде напред,
она је храбра војска
осветнички одред....

Већ пуца бомба, баиач, бреда
Тучемо фишисте све
гонимо душманина
са земље дједовске.

Нестаће џелата наших
Хитлера, Хортија,
Недића, Павелића,
четничких бандита....

Већ пуца, бомба, бацач, бреда
тучемо фашисте све
гонимо душманина
са земље дједовске.

Наша земља ће бити
сретна и слободна
јер су бригаде њене
њој то припремиле...

Већ пуца, бомба, бацач, бреда
тучемо фашисте све
гонима душманина
са земље дједовске.

Наша Шеста бригада
на јуриш иде напред
она је храбра војска.
осветнички одред...

Већ пуца, бомба, бацач, бреда
тучемо фашисте све
гонима душманина
са земље дједовске.

(Објављено у Џепним новинама 3. батаљона, 1945)

Новак ГАТАЛО

ИРИЈАТЕЉСТВО СА АЛБАИЦИМА У МЕТОХИЈИ

Марта 1945. године, 3. чета 2. батаљона водила је борбе против балиста у рејону Турског Колашина и Истока у Метохији. У тим борбама, Чета је ангажована неколико дана, послије чега се вратисмо у Пећ и смјестисмо у касарну. Ноћу, негдје око 21,00 час, уморни, неиопавани и гладни једва дочекасмо да се мало одморимо. Још се нијесмо ни почели смјештати дође комесар Батаљона Жарко Мићуновић и нареди нашој Чети да кренемо у једно село удаљено од Пећи око 12 км.

У близини села срете нас човјек оа флашом ракије у руци и рече: „Добро дошли браћо Црногорци". То је био одборник села, предсједник комисије за повратак исељеника и предсједник комисије за прикупљање хране за јединице Приморске оперативне групе. Представи се као Милутин Караџић. Све је било спремно за наш долазак и брзо нас размјести у једну велику кућу која је била влаоништво неког бега за кога рекоше да није био лош за нас у току рата. Војока вечера и леже да опава. Команде организоваше потребна обезбјеђења.

Човјек нам иоприча куда се све кретао као избјеглица из Метохије и као партизан по Црној Гори. У тој причи Крсто Јакић, замјеник командира чете, родом из околине Жабљака, препозна га као озлоглашеног четника из тога краја. Човјек обећа да ће нам обезбиједити довољно хране и другог, затим оде веома задовољан.

Након његовог одласка одмах посласмо курира у Пећ да обавијести Штаб Батаљона оа питањем што да радимо. Наредног дана ујутро за вријеме спремања доручка дође Караџић са двије флаше ракије. Крсто Јакић позва неколико његових Дурмитораца који су га познавали или чули за њега. Пита га Крсто: „Да ли ме познајеш?" Караџић одговори „Не". Крсто га упита: „Да ли ми познајеш оца?" Караџић одговори да га зна као часна и поштена човјека. Одмах смо га ухапсили и свезана спровели у Пећ. По доласку у Никшић трећи дан је стријељан као окорели зликовац и непријатељ.

Село у коме смо боравили је претежно било насељено Албанцима. Када становништво видје свезаног Милутина Караџића од својих Црногораца, постаде им нејасно што ми то хоћемо. Албанци су били уплашени нашим долаоком, затварали су се у овоје куће, спремни на одбрану и обрачун са нама. Позвали смо одборнике њих 9, све Албанци. Међу њима је Караџић био једини од Срба и Црногораца који их је завео и уливао им страх. Објасни-

смо смисао и циљеве наше борбе, да ми гонимо непријатеља без обзира на националност, након чега се опустише. Послије тога разговора и нашег правилног држања између нас и Албанаца развило се велико повјерење и пријатељство. Стога су нам касније често помагали на извршавању задатака због којих смо и дошли.

Мило ЂУКИЋ

ЈЕВРОСИМА КАПЕТАНОВИЋ

Колашин, мученички али и херојеки град, био је свједок многих покоља, мучења и зала која су починили фашистички окупатори уз помоћ домаћих издајника — четника. Ту, у Колашину, и :на Брези, окупатор и домаћи издајници мучили су и убијали на хиљаде родољуба, од дјеце до стараца, све оне који су презирали издају свога народа и који су се борили за слободу.

У том мученичком граду, односно његовој ближој охолини селу Дријенак, формирана је 14. новембра 1943. године 6. црногорска ударна бригада, у коју сам и ја дошла из 4. пролетерске бригаде, еа још неколико другова који су били одређени за руководећи кадар у 6. бригади.

Послије формирања Бригаде 3. батаљон је боравио краће вријеме у рејону Матешева, гдје сам упознала Јевросиму Капетановић једну од другарица које су биле у злогласном Колашинском затвору. Жељела сам лично од ње да чујем о том мученичком животу у затвору. А она, Јевросима, радо је причала о мукама својих другарица, али не и о себи. А ево о каквој се другарици радило, по сјећању Милице Кривачевић, која је била са њом у затвору. Јевросима је као окојевка и веза са илегалцима 25. новембра 1942. године пала у руке четника у Барама Радовића, одакле је 1Спроведена у Колашински затвор, гдје је евирепо мучена. Из ноћи у ноћ су је саелушавали и послије саслушања, испребијану, 'сву у модрицама и искрвављену враћали у ћелију. Сва је била деформисана од батина. Све те муке стоички је издржала не одајући ни једног илегалца, као ни симпатизера НОП-а, Њена истрајноет, смјелост и храброст постали су примјер који се граничи са легендом. Са организованим радом наставила је и у затвору. Тако, поред осталог, са Даром Крстаић 14. мај>а 1943. године уопијева да отвори врата на ћелијама затвора, којом приликом је побјегао из затвора Момо Лончаревић.

Јевроиму су из Колашинеког затвора премјестили у затвор „Сајмиште" у Београду, одакле је послије извјесног времена због недостатака доказа пуштена кући. Иако јој је по доласку кући у село Прекобрђе било ограничено кретање и била под сталним надзором четника, успјела је да при формирању 6. бригаде постане њен борац.

Била је храбар и неизмјерно пожртвован друг. Као референт санитета неустрашиво је извлачила рањене другове из првих борбених редова и пошто би им указала прву помоћ, односно евакуисала их у превијалиште, враћала се на положај, да би са пушком у руци, раме уз раме са најхрабријим борцима наставила борбу. Таква је била у свим борбама које је водила њена јединица. Била је изразито скромна. Према сваком борцу братски се односила, њежно и са пуно обзира. Зрачила је добротом. Другови и другарице су је пуно волјели, цијенили и поштовали.

Савјесно и са пуно одговорности извршавала је постављене јој задатке. У највећем броју случајева, док су други одмарали, она је обилазила чете, ишла од друга до друга и бринула се за њихово здравље, хигијену, одјећу, обућу и друго. Себи је најмање пажње поклањала.

Ње више нема међу нама. У првим послијератним данима трагично је завршила свој млади живот. Није доживјела да ужива благодети слободе, за коју се борила младалачким жаром, свим срцем, свим бићем. Није дочекала да се као побједник врати у свој волјени Колашин.

Љепосава БОБИЧИЋ — ПЕЈОВИЋ

ШЕСТА ЦРНОГОРСКА У ПЈЕСМИ БОРАЦА

У мојим сјећањима о пјесми бораца Шесте бригаде остало ;е можда мало. Борци који су преживјели могли бише понешто да додају. Стога их унапријед молим да ми толико не замјере што нијесам записао све, јер би ми то заиста било немогуће. Узео сам да епоменем само оне пјеоме што смо их пјевали свакодневно и у готово свим приликама.

Ријешеност бораца да борбу доведу до побједоносног краја била је неумољива и доељедна. А то су исказивали кроз пјесму:

„Без извора нема воде,
ни живота без слободе".

На дугим маршевима и у борбеним дејствима, гладни и лоше одјевени, ио енијегу и блату, борци су пркосили пјесмом:

„Ми газимо снијег и воду,
Боримо се за слободу.
Ој, слободо, сунце јарко,
За тебе је мријет слатко.
Ко за тебе не полази,
Ову земљу нек не гази".

Окупатору и домаћим издајницима помоћи није било. Знали су да пред силом народа и његових бораца излаза нема.

Борбе Шесте бригаде у долини Зете четрдесет четврте године остаће као славна епопеја једне битке која је вјероватно премашила захтјеве који еу јој били постављеви. Дванаест дана и ноћи борци наше Бригаде одолијевали су силним нападима Њемаца и њихових помагача. Али каменити ћувик Обадов бријег и друге наше положаје нијесу могли заузети. Зато су ее дивизије Вермахта морале окренути другим и тежим правцем. Из те неравноправне борбе поиикле су незаборавне пјесме које и данданас међусобно запјевамо:

„Бригада је наша славна,
њој ниједна није равна.
У борбама прослављена,
а од Тита похваљена.
Пријешла ријеке, пријешла горе,
наше славне Црне Горе".

Читаво једно подручје пламтјело је од убитачне ватре, али на одступање нико вије ии помишљао. И кад је било најтеже, пјевали смо:

„Митраљези мрке бреде,
фашисте ће да уреде.
Од Загреде до Тараша,
гробницу је Швабо наша.
Мрки Гарач Острог пита,
јел' то војска друга Тита,
што њемачку сломи силу,
На Загреди и Курилу.
Острог Гарчу одговара,
оно Шеста чуда ствара".

И даље, из те битке:

„Авиони стално пиште,
град Данилов да униште".

Четници, као отворене слуге окупатора, доживљавали су поразе на бојном пољу, али и дубоко презрење народа и бораца. Често су у то вријеме наши борци пјевали:

„Једна баба из Никшића,
тражи Баја Станишића.
Тражила га од прилике,
да је пише у четнике.
Ој, четници, црни врани,
дошли су вам црни дани,
за конзерву талијанску,
полиш куКу партизанску.
За конзерве и за проју,
издајете браћу своју.
Нема више мармеладе,
да четници мажу браде.
Нема браде, нема косе,
сад четници самар носе".

Храброст, издржљивост, скромност, другарство и у најтежим часовима, биле су признате и неписане врлине. Борци су то непогрешиво заиажали. Зато еу измислили пјесме о својим саборцима, друговима, о овојим командантима.

„Весел'те се горе сиве,
иде Пеко преко Пиве.
Преко Пиве и Дробњака,
за њим иде војска јака.
Пеко води борце смјеле,
Митар Бакић пролетере.
'Ајде Пеко, 'ајде рисе,
'ајде мало пожури се.
Пожури се с бригадама,
да обријеш све с брадама.
Пеко јаше коња вранца,
Бајо нема ни магарца".

Пјевали су и о командантима који нијесу били њихове непосредне старјешине, нити су потицали из њихова краја. Тако су пјевали о Владу Шегрту, прослављеном команданту херцеговачких партизана:

„Ој дјевојко моја јадо,
је ли какав Шегрт Владо.
Средњег раста, браду брије,
јунака га ниђе није".

О борцима и командантима с којима су заједно јуришали на непријатељске бункере, испјевали су многе дирљиве пјесме:

„Напред Пеко, напред Раде,
Вељко, Војо и бригаде.
Иде војска све полако,
а пред њом је Тадић Јанко.
Иде војска и колона,
Од Трећега батаљона,
а пред војском зна се ко је,
Филиповић Драго то је". .... , '..„•:

Од 'стотина изузетно храбрих бораца, имали смо једнога који је 1хо изгледу једва био занажен, али је мало ко био толико вјешт да се приближи непријатељском бункеру, заспе га бомбама и неопажено се врати на првобитни положај. То је био Војо Дедић. О њему смо опјевали кратку пјесму:

„Крвавога нема боја,
дез водника Дедић Воја".

Политичко-идејни и културно-просвјетни рад између битака, у кратким предасима, био је веома развијен и интензиван. На таквим састанцима борци су упознавани не само о циљевима, већ и о ширини револуционарне борбе. Подстакнути дубоким патриотизмом и сазнањем о вјековној борби својих предака за слободу инезавистан положај, они су, пред прву битку за Грахово, пјевали:

„Црна Горо кремен камен,
Црногорци — живи пламен.
На камену родио се,
На камену подиго се.
На камену оре, пасе
Ал' туђину не да на се".

Често биемо запјевали и о пушци:

„Пушко моја, вјечни друже,
Мезимице срца мог,
Са тобом се ја у борбу крећем,
и за народ дајем живот свој.
Пушко моја ти ћеш ми помоћи,
да фашизму сломим гадан врат,
и свим оним који борбу коче,
па макар ми био рођен брат".

Борци су интимно ематрали да је њихова борба дио интернационалне борбе пролетаријата цијелог свијета. Није отуда чудно што су у борбеним порецима, или пред неку важнију битку пјевали и ове стихове:

„Када пуцаш иза рова,
ти се сјети Димитрова.
Димитрове сабљо бритка,
побједниче свију битка".

Визија ове борбе била је далекосежна и класна. Тако је негдје на Дурмитору шјевана ова пјесма:

„На планини Дурмитора,
сједјела сам крај логора,
и слушала час читања,
Лењинова васпитања.

*А **најљвпше код њих 7ито је,***
код њих нема ријеч „моје".
Код њих бјеше ријеч „наше",
што се мени допадаше".

ВеличЈина, љепота и снага ових пјесама је у томе што су извирале из срца сваког борца и изражавале њихову спремност на највеће жртве. Срицали су их како су знали и умјели.

Милентије ВУКСАНОВИЋ-ПУРО

ИЗВОД ИЗ РАТНИХ ЏЕПНИХ НОВИНА
(ЗАБАВНИ ДИО)

РЕБУСИ:

1. **Име престонице једне федералне јединице; ако му одбијеш прво слово добићеш назив старинског оружја.**
2. **Име једног нашег оетрва; ако га наопако изговориш добићеш име једног нашег приморског града.**
3. **Име једне ријеке коју је наша бригада прешла; ако му последње слово ставиш на почетку, добићеш име једне водене животиње.**
4. **Име једне планине у Србији; ако му одбијеш два последња слова, добићеш име једне птице грабљивице.**
5. **Име једне планине у Босни је и крштено мушко име.**

ЗАГОНЕТКЕ:

1. **Цио свијет одјену, а себе не може.**
2. **О клину** ви*ји**, а о злу мисли.**
3. **Црвен јарац по кошари скаче.**
4. **Пуна школа ђака, ниоткуда врата.**
5. **Ја сам мали, танак, леп**
   кад путујем имам реп,
   изгубим га путујући,
   па без репа дођем кући.

ОБЈАШЊЕЊЕ:

Соса: Како то да онај швапсжи Фирер настрада?

Лала: Е, баш еи ти, Сосо, луда. Та ваљда знаш да се је он на осовини возикао, па му се један точак заглиби, други му разлупа бањушка и осовина кврцну као лед, а ваљда ни он није од гуме, па да му се у томе сосу ништа не деси.

ПУТ ШЕСТЕ БРИГАДЕ

Поноћ је, од зиме дрхтиш
као над водом прут,
а славна Шеста бригада
иолази на тежак пут.

Шитраљез ситно гитекће
и пада Њемац крут,
10 славна Шеста бригада
са њима засипа пут.

'Гресак и блесак у ноћи
и звижди бацач љут,
то славна Шеста бригада
бомбама крчи пут.

Бомбама срушени град је
цвијећем обасут,
за дочек Шестој бригади
народ је спремио пут.

И тамо гдје је славом
овјенчан славом сваки кут,
тамо је Шесту бригаду
одвео њезин пут.

(Објављено у Џепним новинама Интендантуре 3. батаљона, бр. 1. од 1. V 1945)

В. ***ДРАШКОВИЋ***

НОВАК ВУЈОШЕВИЋ

Од ране младости до краја свога живота Новак Вујошевић је непрекидно зрачио најљепшим људским особинама. Било је право задовољство бити са њим у друштву, у ђачким и студентским данима, на иопуњавању револуционарних задатака у предратном и ратном периоду, у послијератном социјалистичком развоју нашег друштва. Зато је имао тако много другова и пријатеља који су сваки сусрет са њим доживљавали као истинску радост.

Новак се родио у гласовитом дому црногорског официра Мијајла Милетина, у коме се, као најдрагоцјенија вриједност, цијенило чојство и прегнуће да се у одбрани слободе и части домовине жртвује све, па и живот ако затреба. Због тога је његова прогресивна оријентација још из времена похађања по афирмацији напредних идеја чувене Подгоричке гимназије у предратној Југославији, земљи омражене полицијоке стеге и бездушне експлоатације радника и сељака, нешто природно. У њој је почео да стиче прва сазнања о пресудној револуционарној улози радничке класе у борби за друштво социјалне правде и истиноке националне слободе. То је било одлучујуће да се даљим школовањем не поевети официрском позиву и тако настави породичну традицију већ да се опредијели за студије права, и неизбјежно суочи са тешким условима студирања на Београдском универзитету.

Још од првих дана студија, нашао је своје мјесто у редовима напредне студентске омладине, активно се борећи за револуцио-

нарне идеале који су се остварили у нашој социјалистичкој револуцији. И мада је завршио факултет 1939. године, до априлског рата 1941. није могао да добије посао у државној служби осим по цијену да служи угњетачком режиму, на што он није хтио да пристане.

У припреми и извођењу тринаестојулског устанка црногорског народа 1941. године, Новак се ставио на расположење Комунистичкој партији Југославије, несебично прихватајући све задатке, од оних на припреми устанка у масама до извршења конкретних задужења везаних за даљи развој наше борбе у најсложенијим и најтежим условима. Због своје изузетне личне храбрости, посебног смисла за присне контакте са људима, завидне војничке спреме коју је стекао у школи резервних официра бивше Југословенеке војеке, уливао је повјерење код маса у организаторе и предзднике устанка и видно доприносио угледу НОП-а у очима народа у првим данима оружане ослободилачке борбе, па и каоније, кад је устаничко одушевљење посустајало. Један је од најугледнијих бораца партизанског батаљона „Марко Миљанов" у Кучима. Са њим је учеетвовао у евим акцијама које је ова јединица изводила — на Јелином Дубу близу Биоча 18. октобра, на Загреди и Убалацу у Кучима 20. и 21. октобра, на Савином Лакту у бици за Пљевља 2. децембра 1941. године, у борбама са четницима, фебруара 1942. на проетору од Матешева до Краљских Бара, и у другим све до повлачења партизана из његовог краја, средином марта 1941. године.

У изузетно тешким уеловима илегалног рада у Кучима 1942. и 1943. године до септембра, до његовог ступања у Зетски партизански одред, он је храбро, досљедно и веома мудро обављао многе најделикатније задатке. И најљући противници из шареног кола помагача окупатора односили су се према њему са респектом.

Ови његови саборци из Зетоког партизаноког одреда и Шесте црногорске народноослободилачке ударне бригаде, међу којима сам био и ја као командант 3. батаљона Шесте, у коме је Новак био замјеник командира чете, обавјештајни официр Батаљона, замјеник команданта Батаљона, а послије мог одласка из Бригаде, почетком септембра 1944. и командант Батаљона, памте га као веома даровитог војног руководиоца, који је са својом јединицом успјешно извршио сваки задатак уз најмање могуће жртве. Борци и старјешине јединица којима је командовао били су увјерени да ће он због овоје постојане храбрости и пословичне хладнокрвности у свакој прилици наћи најбоље могуће рјешење, било да јединица напада или да се брани. Показао је толико пута да је то повјерење стечено у најтежим искушењима: на Каменој глави,

близу Вјетарника у Братоножићима, на Бијовом гробу у Санџаку, на Грахоеу у неколико наврата, на Богетићима, око НикШића, на Чеву и посебно на Обадовом бријегу, за вријеме очајничког покушаја Њемаца да се у новембру 1944. пробију од Даниловграда у Никшић и даље према Мостару и Сарајеву.

Њемачни потпуковник који је командовао њемачком јединицом у нападу на Обадов бријег новембра 1944. године одговарао је послије рата пред нашим судом за злочине почињене у рату у Црној Гори. У улози тужиоца био је Новак Вујошевић и овојим иитањима изненадио је надменог Пруса који се чудио откуд наш тужилац зна толико детаља кад о њима није било ријечи у истрази. Њемац је покушао да на сваки начин избјегне одговорност за покољ нејачи у Фрутку коју су извршиле његове јединице. У једном тренутку упитао је Новака откуда му је ове то познато, и кад је Новак одговорио да је командовао батаљоном који је бранио Обадов бријег, Њемац је стао мирво, поздравио га и одао ^му признање за умјешну и храбру одбрану поменутог положаја. Ето, стицајем околвости које само живот може да изрежира, Новак је добио и признање од противника којега је наша одбрана очигледно импресионирала, што му је, разумљиво, било веома драго.

Он није само надахњивао суборце на велике подвиге примјерном храброшћу, умјешношћу у командовању, мирнођом и прегалаштвом у овакој борби већ исто толико и другим примјерним карактерним особинама и посебно непосредвим испољавањем дружељубља које је код њега било максимално развијено и веома доприносило његовом великом угледу руководиоца и друга.

Све високе моралне, политичке и интелектуалне квалитете испољене у оружаном дијелу револуције потврђивао је непрекидно и у мирнодопском развоју земље на бројним одшворним државним и друштвено-политичким функцијама — окружног тужиоца за Подтрицу, замјеника републичког јавног тужиоца Црне Горе, предсједника општине и среза Титоград, секретара Скупштине СР Црне Горе и других, до судије Уставног суда СР Црне Горе. Он је сав свој богати умни потенцијал, сву своју физичку снагу, свој револуционарни занос и искуство обдареног масовика уградио у велика достигнућа наше социјалистичке самоуправне заједнице. Није штедио себе ни од каквих тешкоћа све до своје смрти 11. сштембра 1976. године само да би се остварили вјековни снови најпрогресивнијих синова наших народа да живе у слози и љубави, добру и благостању. Зато су његов живот и његово дјело трајно нераокидиво везани са свима који су са њим друговали у рату и миру.

Драгутин ФИЛИПОВИЋ

ДОКУМЕНТАРНЕ ФОТОГРАФИЈЕ

Народни херој Војо Тодоровић, замјеник команданта **Шесте** бригад приликом њеног формирања, умро 7.X 1961.

Војин Ђерковић, први партијски руководилац 6. бригаде, •погинуо у саобраћајној несрећи 1947.

Група бораца из Никшићког ИОП одреда пред улазак у састав 6. бригаде 1943.

Помоћник комесара **1.** батаљона Ђоко Краљевић са другом, **љета 1944.** у Озринићима

Трећи батаљон 6. бригаде, новембра 1943. на Матешеву

Група старјешина и бораца 3. батаилона. новембра 1943.

Командант и замјеник команданта 3. батаљона Драгутин **Филиповић** и Ананије Петровић, новембра 1943. на Матешеву

Вукајло Коетић, командир 3. чете 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. на Богетићима

Командант Бригаде Вељко Жижић са куририма

Комесар 3. батаљона Ђоко Краљевић и замјеник команданта Батаљона Ананије Петровић, децембра 1943, на Матешеву

Тодор Недић, комесар 1. чете 1. батаљона, погинуо у Лековини 12. децембра 1943.

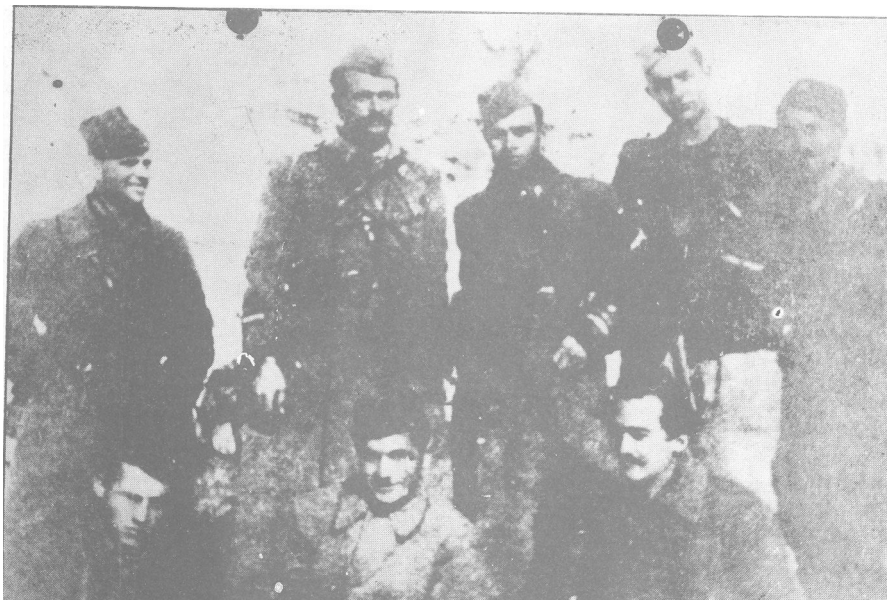

Замјеник команданта б^ бригаде Војо Тодоровић са члановима Штаба 3. батаљона, крајем 1943,

Учесници Партиј<*ог савјетовања 6. бригаде, јануара 1944. на Јабуци код Колашина

Замјеник командан^а 6. бригаде Војо Тодоровић са групом бораца и стзрје-шина на планини Буавици близу Жупе Никшићке, крајем фебруара 1944.

Борци 1. батаљона у разговору са **ратним филским репортером Црвене** армије Викотором Муровцевом, крајем августа 1944. у **Горњем Пољу**

Комесар Шесте бригаде Јован Ђуровић са групом бораца

Драгутин Ђуровић, лушкомитраљезац у 2. чети 3. батаљона, рањен 11. марта у селу Церово и подлегао ранама 12. марта 1944.

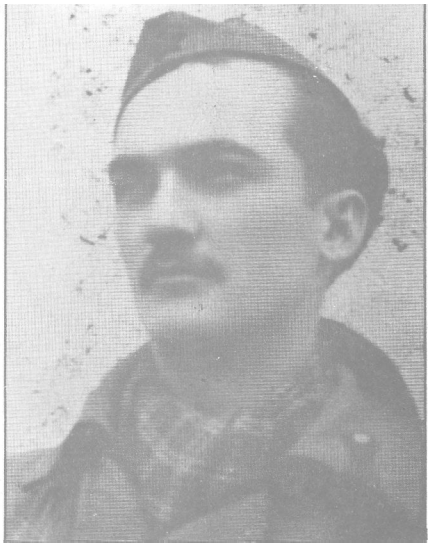

Свето Поповић, замјеник комесара 2. чете 1. батаљона, погинуо 18. IV 1944. у Доњем Загарачу

Илија Ивановић, комесар 1. чете 1. батаљона, погинуо 29. IV 1944. у Доњем Загарачу

Божидар Звицер, замјеник командира 1. чете 1. батаљона, погинуо 4. VII 1944. у Кочанима код Никшића

Прагећи вод 3. батаљона са командантом батаљона Драгутином Филипсшићем - маја 1944. на Лукову У тином

Улазак 6. бригаде у Никшић, 18. септембра 1944.

Душан Влаховић, комесар 1. батаљона са борцима 6. бригаде

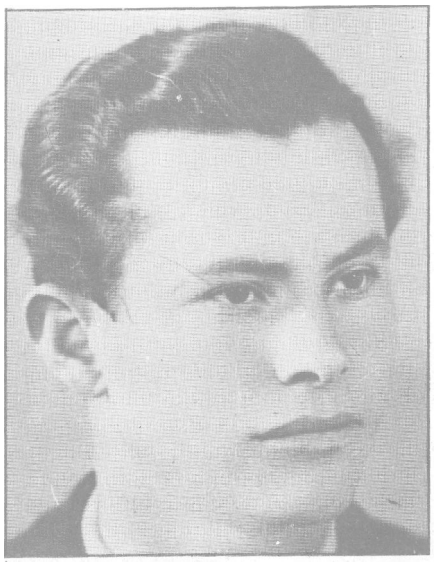

Момчило Шоловић, командир 3. чет ; 1. батаљона, смртно рањен 21. VII 1944. подлегао ранама 22. VII 1944. у Стуби код Никшића

Јела Андријашевић, омладински руководилац 4. батаљона, погицула 2.УШ 1944. у Стубици — П.јешивци

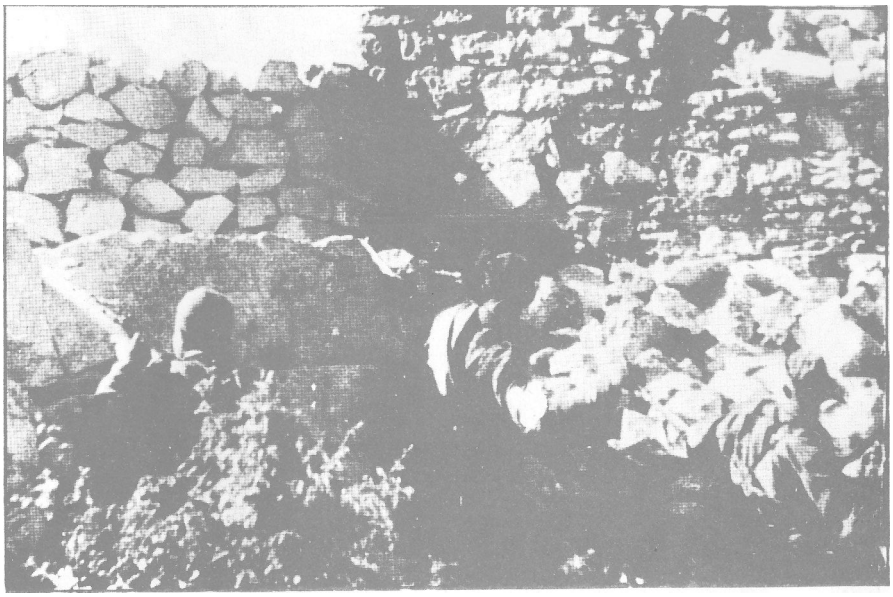

Први батаљон 6. **бригаде напада њемачке положаје у Горњем** По4У, **2. септембра 1944.**

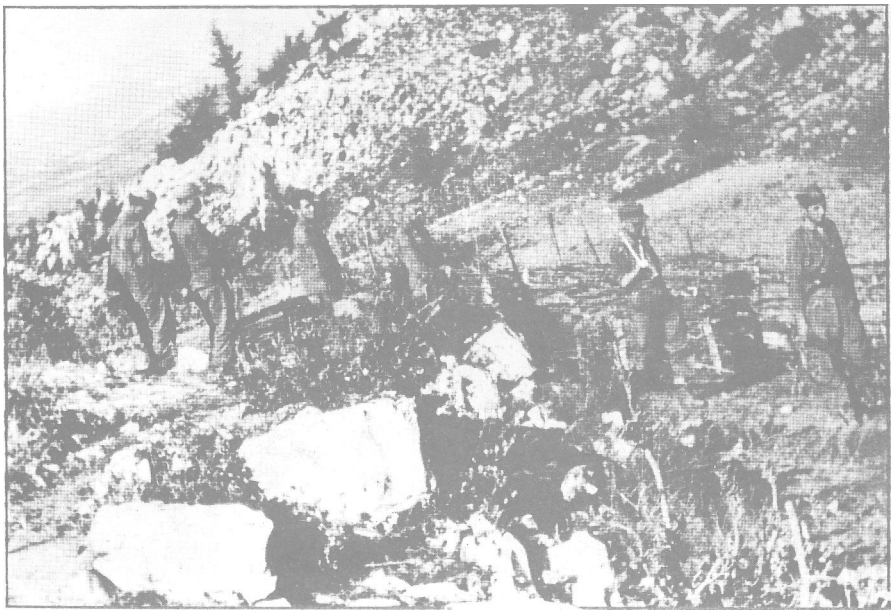

Борци 2. батаљона спроводе за Штаб Бригаде Њемце заробљене у Горњем Пољу 2. септембра 1944.

Детаљ из борбе са Њемцима у Горњем Пољу, 2. септембра 1944.

Владо Гаговић, секретар СКОЈ-а 3 чете 4. батаљона, погинуо 13 септембра 1944. у селу Кусиде

Душан Радуловић, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 24. XI 1944. на ' Фрутку

Блажо Јовановић, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку са Благојем Марковићем, комесаром 6. бригаде

Улазак 6. бригаде у Никшић, 18. септембра 1944

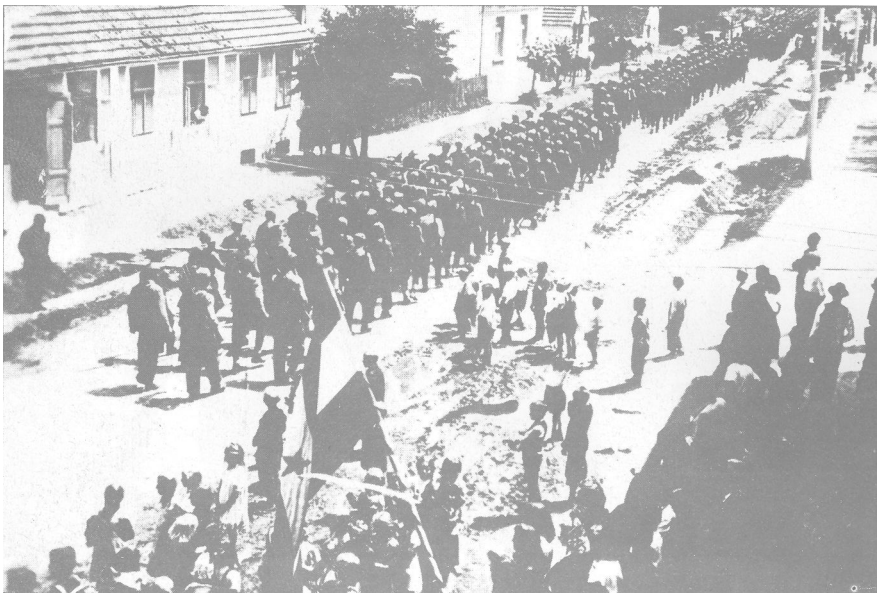

Дјелови 6. бригаде на паради у Никшићу, септембра 1944.

Борци Пратећег вода 4. батаљона на положајима око Даниловграда, септембра 1944.

Борци 6. бригаде код Грахова, октобра 1944.

Дреновштица новембра 1944 — полазници Подофицирског курса 6. бригаде. Усљед озбиљности ситуације на правцу одбране Даниловград — Никшић, прекидају курс да бише се вратили у своје јединице. Многи од њих су положили своје животе у борбама око Даниловграда

Политички комесар 4. батаљона Божидар Петровић припаљује цигарету рањеном борцу, новембра 1944. на Фрутку код Даниловграда

Митраљез 6. бригаде на положају код Даниловграда, новембра 1944.

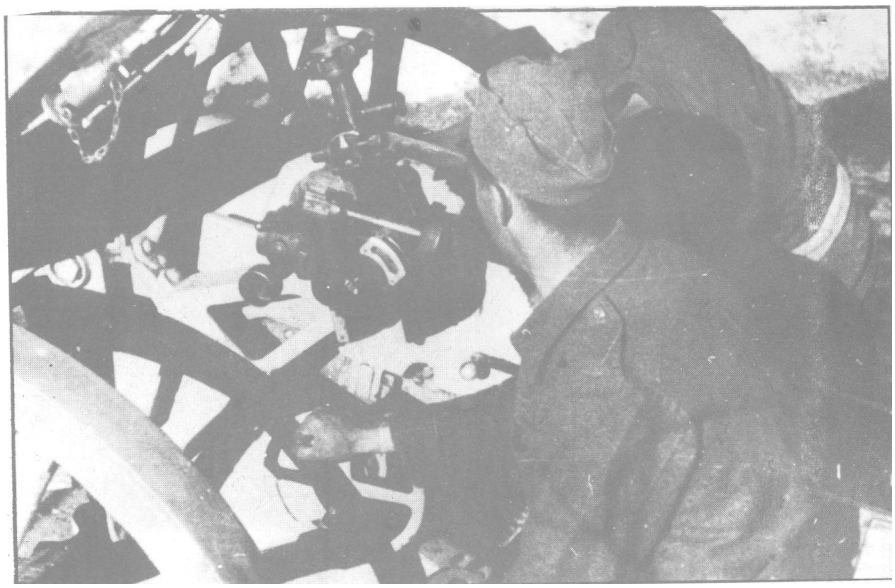

Посада топа коригује елементе на положају код Даниловграда, новембра 1944.

Штаб 1. батаљона

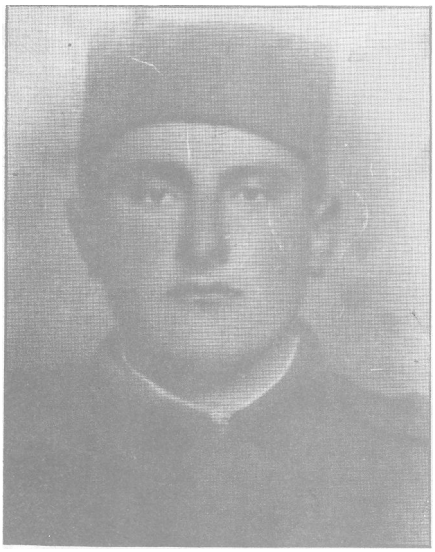

Жарко Крстајић, замјеник командира 1. чете 1. батаљона, погинуо 20. XI 1944. на Загреди — Даниловград

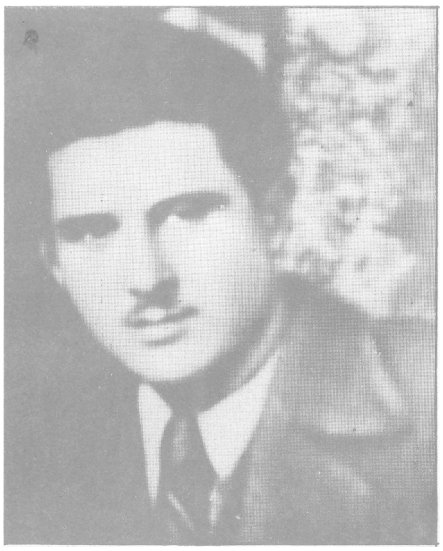

Сретен Бујадиновић, политички комесар 2. чете 3. батаљона, погинуо 22. XI 1944. на Обадовом бријегу у противјуришу пред четом

Чланови Штаба 6. бригаде и Штаба 2. батаљона на положају у реону Велике Загреде код Даниловграда, новембра 1944.

Чланови Штаба 6. бригаде са Штабом 1. батаљона, 27. новембра 1941. на Ржиштима код Даниловграда

Блажо Марковић, помоћник комесара 6. бригаде и Будислав Шошкић секретар СКОЈ-а Бригаде са друговима

Група руководилаца из 6. бригаде, новембра 1944.

Командаш 2. батаљона Милутин Милић прима задатак од команданта и начелника Штаба Бригаде, 27. новембра 1944. на Ћурчићима код Даниловграда

Шеста црногорска ударна бригада пред полазак из Никшића преко Крнова и Сињавине за Колашин, 7. децембра 1944.

Борци 6. црногорске ударне бригаде одлазе за Колашин да бише пресјекли одступницу Њемцима, децембра 1944.

Зуфим Жижић - Каћо, вјерски референт 6. бригаде, са групом бораца из Штаба и пришта6ских јединица Бригаде

Делегати 6. бригаде за Други конгрсс уСАОЈ-а. децембра 1944. у Цетињу

Дјелови Бригаде на маршу кроз Санџак, кра.јем децембра 1944

Дјелови Бригаде на маршу правцем Пљевља — Чајниче, јануара 1945.

Штабови 3. санџачке пролегерске и 6. ирногорске ударне бригаде јануара 1945. у П.љенљима

Група сгарјешина Бригаде, почетак 1945.

Команда 1. чет1 4. пага.нопа. јпнуара 1945. V Ил.еи.ч.има

Томаш Миличић, командир 3. чете 4. батаљона, погинуо 25. I 1945. код Горажда

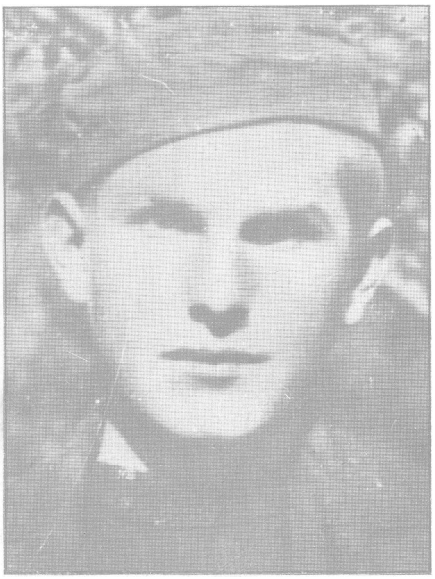

Миленко Ивановић, десетар 3. чете 1. батаљона. погинуо 31. I 1945. код Устиколине

Другарице из 4. батаљона, почетком 1945

Група бораца и старјешина 6. бригаде, јануара 1945. у околини Фоче

ЦЈИаб 2. батаљона са командантом и начелником Штаба Бригаде, јануара 1945. у Санџаку

Преко Ивсара, јануара 1945.

Партизанска бурад су нас штитила од п.јегавца

Дјелови Бригаде на маршу за Косово, фебруара 1945.

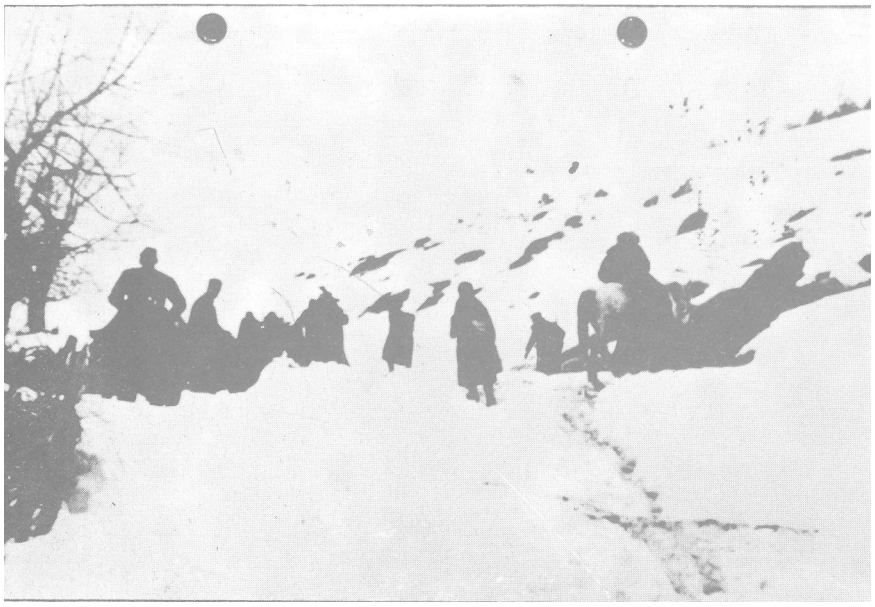

Марш кроз Санџак за Косово, фебруара 1945.

Група бораца и стчрјешина Бригаде, фобруара 1945 у Новом Пазару

Црногорско коло при застанку на маршу Бригаде за Косово, фебруара 1945.

Штаб 6. бригаде у Косовској Митровици, фебруара 1945.

Политички руководиоци 3. чете 4. батаљона, фебруара 1945. у Косовској Митровици

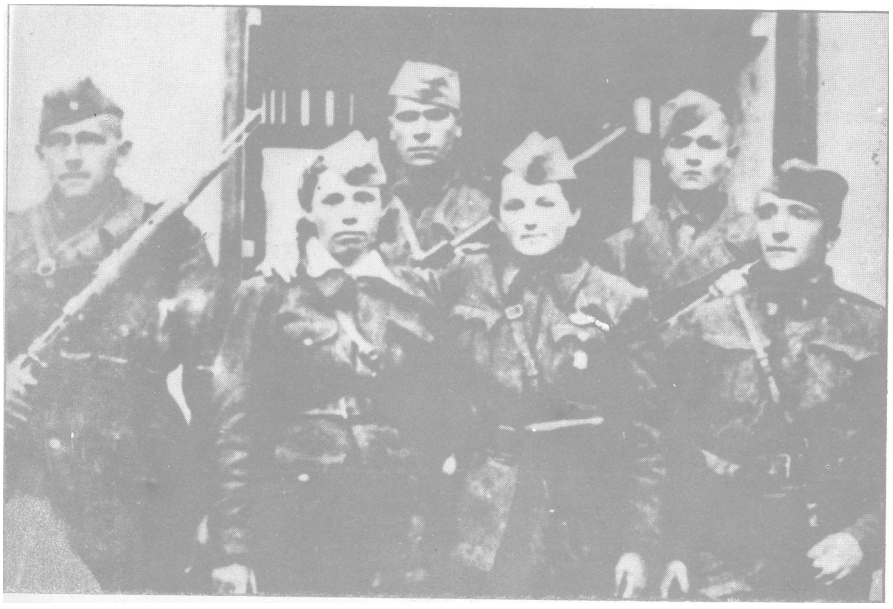

Борци 2. батаљона, пролеће 1945. на Косову

Штаб 4. батаљона, марта 1945. на Косову

Другарице: Ђина Лаковић, Милица Стаматовић и Љубица Вујошевић, крајем фебруара 1945. у Косовској Митровици

Борци и руководиоци из итендантуре и бојне коморе 6. бригаде

Борци и руководиоци 6. бригаде са пионирима у Призрену, у пролеће 1945

Радисав БраЈовић, комесар 3. батаљона са групом руководилаца и једним Албанцем, представником **народнооедабедажа**.ч1ШЕ**.ал6а8%** априла **1945. на Коеову**

Командант 6. бригаде Јанко Тадић са пиоиирима албанске народности *у* прољеће 1945. у Пећи

Чланови нпабова б.црногорске и 1.бокељске бригаде, на Косову, марта 1945.

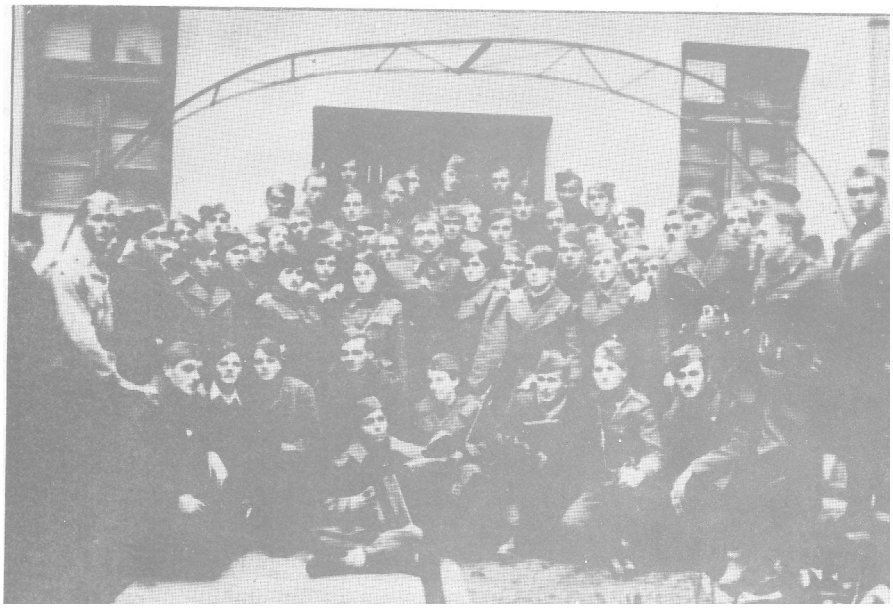

Дјелови 3. батаљона 6. Бригаде на Косову 1945 годлнј

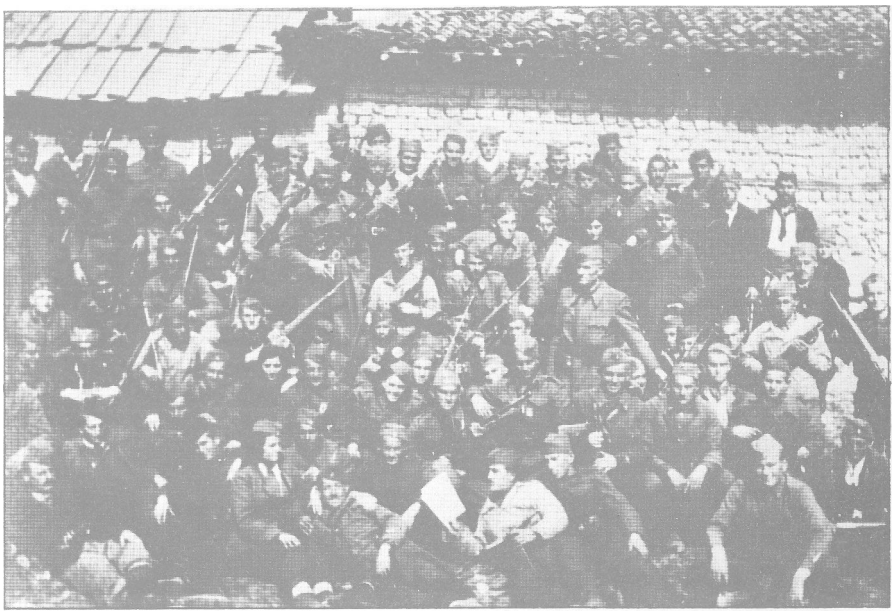

1. чота 4. батаљона. марта 1945. у Дреници на Косову

Јанко Тадић, командант Бригаде, уручује одликовање Марку Жижићу, у пролеће 1945.

Благоје Марковић, комесар Бригаде, са групом старјешина, марта 1945.

Другармце референти санитета у 6. бригади, на Косову 1945.

Послије једне коиференције са предстапницима Народноослободнлачког одоору у Ваковици, ма.ја 1945.

Командант 6. бригаде Јанко Тадић уручује **одликовања борцима Бригаде,** априла 1945. на Косову

Другарице из 2. батаљона, на Косову 1945

Команда 1. чете 1. батаљона, почетком маја 1945. на извору **Белог Дрима** на Косову

Група ~руководилаца из 6. бригаде, у **пролеће 1945. на Косову**

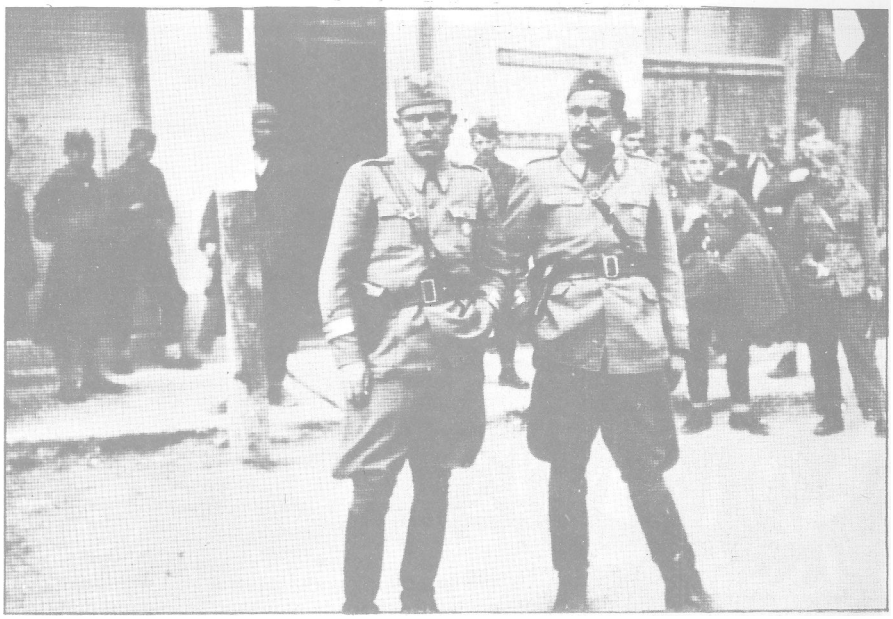

Ксмандант н комесар 6 бригаде, другови Никола Шекуларац и Благоје Марковић, са борцима Бригаде, априла 1945. у Пећи

Дио 1. чете 4. батаљона, априла 1945. у Ругову

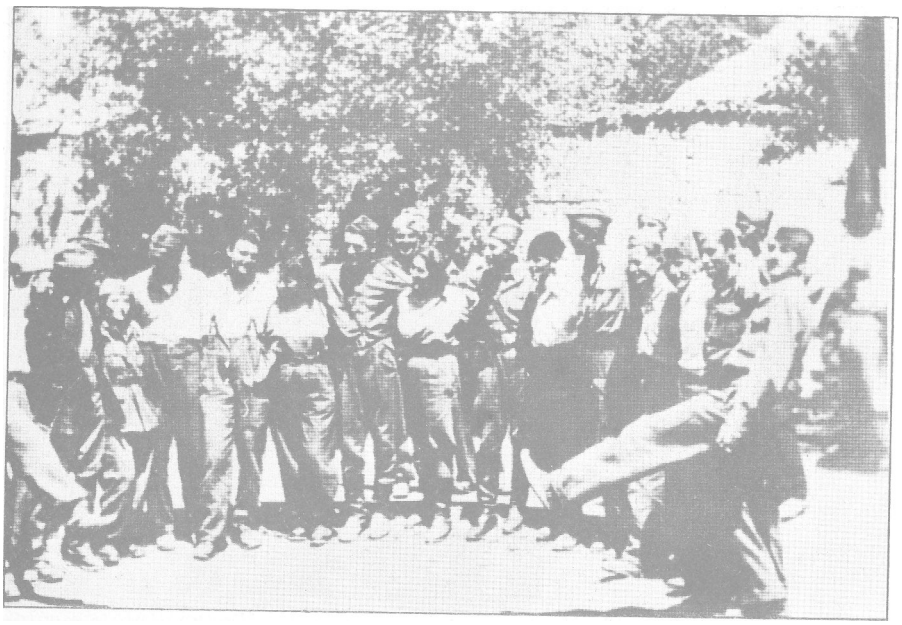

Црногорско коло, пролеће 1945. на Косову

Квимидни **кадцр 6. бригаде пред Првомајску параду 1945. у** Пећи

Милутин Васовић, комесар чете наших рањеника у Италији, погинуо од подметнуте бомба 1945. у једном биоскопу у Италији

Група бораца и руководилаца 6. бригаде, фебруара 1945. у **Косовској** Митровици

Смотра јединица 6. бригаде пред Првомајску параду на Косову 1945.

Са параде у Пећи 1. маја 1945.

Представници народне власти са подручја Пећи са руководиоцима 6. бригаде, у пролеће 1945.

ПОХВАЛЕ И ОДЛИКОВАЊА

Похвала

За примјерно јунаштво и пожртвованост изражавам своју захвалност и признање борцима, подофицирима и официрима и политичким комесарима 6. црногорске бригаде, који су за 12 дана упорних бојева код Даниловграда показали велику храброст и издржљивост у борбама са непријатељем и истријебили 3.100 непријатељских војника и официра.

Нека је слава палим борцима, који су до краја испунили свој дуг према народу.

Врховни командант НОВ и ПОЈ
Маршал Југославије
Тито, с. р.

Ордени

Орден заслуга за народ са златном звијездом

Орден братства и јединства са златним вијенцем

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ*)

АГРАМОВИЋ Милосава ВУКАШИН, рођен 1926. у Штедиму — Никшић, борац 1. чете 1. батаљона, заробљен и стријељан 29. априла 1944. године у Доњем Загарачу — Даниловград.

АЈШЋ Брахима МАХМУД, рођен 1914. у Куњама — Бар, земљорадник, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 20. децембра 1944. у Липову код Колашина.

АНДЕСИЛИЋ Анта БРАНКО, рођен 1924. у Вирку — Жабљак, земљорадник, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 21. августа 1944. у селу Драгова Лука — Никшић.

АНДРИЈАШЕВИЋ Бећа ЈЕЛА, рођена 1912. у селу Риђани — Никшић, студент, омладински руководилац 4. батаљона, погинула 3. августа 1944. у Стубици — Никшић.

АСОВИЋ Османа ТЕМО, рођен 1926. у Вирпазару, радник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 20. новембра 1944. на Гарчу — Даниловград.

БАБОВИЋ Стефана МИЛОШ, рођен у Петњику код Берана, земљорадник, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 23. марта 1944. на Курилу — Даниловград.

БАЈОВИЋ Мића МИЛОШ, рођен у Дубровску — Шавник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 1. фебруара 1944. на Грахову.

БАЛЕВИЋ Радоша МИЛАН, рођен 1914. у Шекулару — Беране, земљорадник, борац, погинуо 1944. код Даниловграда.

БАТРИЋЕВИЋ АНДРИЈА, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

БАТРИЋЕВИЋ ВЕЉКО,. рођен 1918. у Ливеровићима — Никшић, земљорадник, командир вода у 3. чети 4. батаљона, погинуо новембра 1944. у реону села Велете код Даниловграда.

БАТРИЋЕВИЋ Илије РАДЕ, рођен 1924. у селу Трубјела — Никшић, борац, умро октобра 1944.

БАЦКОВИЋ Срдаиа БЛАЖО, рођен 1910. у Страшевини — Никшић, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 21. октобра 1944. на Грахову.

БЕГОВИЋ Блажа БОШКО, рођен 1920. у Даниловграду, ђак, борац 1. чете 3. батаљона, умро од тифуса фебруара 1945. у Пљевљима.

БЕЗМАРЕВИЋ ЈОВАН, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 23. новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград.

БИГОВИЋ Видака БЛАЖО, рођен 1923. у селу Кобиљи До — Цуце земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. код Даниловграда.

*) Борци и старјешине Бригаде умрли у току рата од задобијених рана и од болести такође су уврштени у овај списак.

ВЈ1АГОЈЕВИЋ Милована МИЛАДИН, рођен 1924. у Буковцу — Пива, земљорадник, пушкомитраљезац у 3. чети 1. батаљона, погинуо 25. новембра 1944. на Ржиштима — Даниловпрад.

БОГДАНОВИЋ Нерише БРАНКО, рођен 1920. у Војковићима — Колашин, ђак, борац 1. батаљона, погинуо августа 1944. у Горњем Пољу код Никшића.

БОГДАНОВИЋ. Недјељка ДАНИЛО, рођен 1925. у селу Крстац — Пива, земљорадник, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 4. маја 1944. код Чева — Цетиње.

БОЈИЋ Новака МИРКО, рођен 1923. у Бојићима — Горња Морача, земљорадник, командир вода у 1. чети 4. батаљона, погинуо 21. новембра 1944. године на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

БОЈОВИЋ Блажа ВОЈИН, рођен 1925. у Гарњем Пољу — Никшић, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 24. децембра 1944. на Г.радини код Колашина.

БРАЈОВИЋ Богдана ВОЈИН, рођен 1913. у Грлићу — Даниловград, службеник, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. на Мишјаку код Горажда.

БРАУНОВИЋ Милована МИЛОШ-МИЋКО, рођен 1921. у Прекобрђу — Колашин, ђак, борац 4. батаљона, погинуо 3. августа 1944. у селу Кусиде — Никшић.

БРКОВИЋ Милије МИЛИВОЈЕ, рођен 1917. у Сеоцима — Пипери, земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. код Горажда.

БРНОВИЋ Филипа МИХАИЛО, рођен 1920. у Вељем Брду — Пипери, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 2. фебруара 1945. код Пљеваља.

БУЛАЈИЋ Перка ВЕЛИКА, рођена 1913. у Вилусима, домаћица, борац 2. чете 1. батаљона, погинула 24. јануара 1945. код Горажда.

БУЛАТОВИЋ Тока ИЛИЈА, рођен 1910. у Сцужу, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. на Мишјаку код Горажда.

БУЛАТОВИЋ Николе ЛУКА, рођен 1923. у Рађима — Кучи, земљорадник, борац 2. батаљона, погинуо 12. августа 1944. на Обадовом бријегу код Даниловграда.

БУРИЋ Стевана САВО, рођен 1924. у Мокрој Њиви — Никшић, борац, погинуо јануара 1945. код Фоче.

ВАСОВИЋ Радисава МИЛОВАН, рођен 1925. у селу Трепча — Беране, земљорадник, бррац 3. чете 1. батаљона, погинуо 21. фебруара 1944. — Каменско — Трубјела, Никшић.

ВАСОВИЋ Васа МИЛУТИН, рођен 1923. у селу Трепча — Беране, матурант, секретар СКОЈ-а 3. чете 1. батаљона, рањен на Вељем брду, априла 1944, пребачен на лијечење у Италију и погинуо од подметнуте бомбе у једном тамошњем биоскопу.

ВАСОВИЋ Николе МИОМИР, рођен 1926. у селу Трепча — берана земљорадник, борац 3. чете 4. батаљона, рањен 1944, пребачен у Италију, гдје је и умро 1945.

ВУЈАДИНОВИЋ Николе СРЕТЕН, рођен 1921. у селу Момче — Кучи, завршио средњу школу, комесар 2. чете 3, батаљона, погинуо 22. новембра 1944. на Обадову бријегу — Даниловград.

ВУЈИСИЋ БАТРИЋ, пушкомитраљезац 3. чете 1. батаљона, погинуо 21. фебруара 1944. — Каменско — Трубјела, Никшић.

ВУЈИСИЋ Радована МИЈ1УН, рођен 1901. у Прекобрђу — Колашин, службеник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 17. јануара 1945. код Гораждa.

ВУЈИЧИЋ Ђока БОГДАН, рођен 1924. у селу Заслап — Грахово, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 18. новембра 1944. у селу Велете — Даниловград.

ВУЈОВИЋ Ђура ВУЈАДИН, рођен 1925. у Штедиму — Никшић, водник 3. чете 1. батаљона, погинуо 31. јануара 1945. код Гораждa.

ВУЈОВИЋ Благоте МИЛИВОЈЕ, рођен 1920. у Штедиму — Никшић, пушкомитраљезац у 1. чети 2. батаљона, погинуо 3. августа 1944. на Обадову бријегу — Даниловград.

ВУЈОШЕВИЋ Арса ЂОРЂИЈЕ, рођен 1927. у селу Загреда — Кучи, земљорадник, курир у штабу 2. батаљона, тешко је рањен 15. новембра 1944. у селу Плана — Даниловград, умро у болници у Никшићу 23. новембра 1944.

ВУКАШИНОВИЋ Р. ДРАГИША, рођен 1921. у Будимљу — Беране, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 1944. на Гарчу.

ВУКИЋЕВИЋ Мила ЛУКА, рођен 1926. у Брезовику — Никшић, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 14. новембра 1944. на Коравцу — Загарач — Даниловград.

ВУКИЋЕВИЋ Трипка ПЕРО, рођен 1914. у селу Горња Трепча — Бањани, пушкомитраљезац у 4. батаљону, погинуо 15. новембра 1944. код Слапа — Даниловград.

ВУКОВИЋ ЗЕЛЕН, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 6. новембра 1944. у Цетињу.

ВУКОВИЋ Аћима ОБРАД, рођен 1919. у селу Пишче — Пива, ђак, десетар у 1. чети 1. батаљона, погинуо 12. децембра 1943. на Бијовом гробу.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Вукосава МИЛУН, рођен 1926. у Сељанима — Пива, земљорадник, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 7. новембра 1944. у Цетињу.

ВУКОТИЋ Илије ЉУБИЦА, рођена 1924. у селу Брођанац — Никшић, домаћица, борац 1. чете 1. батаљона, заробљена и стријељана 29. априла 1944. у Доњем Загарчу — Даниловград.

ВУЛАНОВИЋ Милана ЂОРЂИЈЕ, рођен у Загорку — Даниловград, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 14. новембра 1ЕМ. године на Ксравцу — Загарач.

ВУЛАНОВИЋ Трипка ПЕТАР-ПЕРО, рођен 1914. у селу Бусак — Трепча — Никшић, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 18. новембра 1944. у селу Велете код Даниловграда.

ВУЛЕТИЋ ИЛИЈА, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 17. јануара 1945. код Гораждa.

ВУЛЕТИЋ МИТАР, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 21. јануара 1945. код Гораждa.

ВУЛИЋЕВИЋ Нова ВУЛЕ, рођен 1919. године у Трешњеву — Андријевица, земљорадник, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 4. маја 1944. код Чева.

ВУЧИНИЋ Милана ДРАШКО, рођен 1911. у Рогамима — Пипери, службеник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 20. децембра 1944. код Колашина.

ГАГОВИЋ Мирка ВЛАДО, рођен 1923. у селу Безује — Пива, ђак, секретар СКОЈ-а 3. чете 4. батаљона, погинуо 13. септембра 1944. у Кусидама — Никшић.

ГОШОВИЋ Петра ТОМО, рођен 1923. у селу Кржања — Кучи, ђак, умро од упале плућа, децембра 1943. године.

ГРОЗДАНИЋ Р. МИЛИВОЈЕ, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 7. новембра 1944. код Цетиња.

ГУТОВИЋ Сима ЂУРО, рођен 1923. у селу Рудинице — Пива, земљорадник, борац 2. батаљона, напрасно умро 1. децембра 1943.

ДАБЕЗИЋ Муста РАМО, рођен 1924. у селу Добре Воде — Бар, земљорадник, борац 1. чете 2. батаљона, тешко рањен на Градини у Горњем Пољу и подлегао ранама 11. септембра у Стуби код Никшића.

ДАНИЧИЋ Благоја РАДИВОЈЕ, рођен у Лукову — Никшић, борац 2. батаљона, погинуо 26. новембра 1944. у селу Ржиште — Пјешивци.

ДАШИЋ Арсенија ГАВРИЛО, рођен 1926. у Шекулару — Беране, ђак, борац 2. батаљона, погинуо 1943. на Медуну.

ДАШИЋ МИХАИЛО, борац 1 .чете 4. батаљона, погинуо 1944. у борбама око Фрутка — Даниловград.

ДЕЛИЋ Давида РАЈКО-ЗЕКО, рођен 1927. у Борковићима — Пива, борац, погинуо код Даниловграда 1944.

ДОБРИЛОВИЋ Јова РАДИВОЈЕ, рођен 1926. у Пишчу — Пива — земљорадник, борац 3, чете 1. батаљона, погинуо 2. августа 1944. у Милојевићима — Пјешивци.

ДОКНИЋ Благоја РАДИВОЈЕ, рођен 1924. у Голији — Никшић, борац, погинуо у Загарчу 1944.

ДРАГИЋЕВИЋ Миљана ВАСИЛИЈЕ, рођен 1912. у Ђурковићима — Пипери, службеник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 25. новембра 1944. у селу Ржиште — Пјешивци.

ДРАГИЋЕВИЋ МИТАР, ђак, борац 1. чете 4 .батаљона, погинуо 21. новембра 1944. код Даниловграда.

ДРАГОВИЋ Милана ТОМАШ, рођен 1923. у Војковићима — Колашин, ђак, борац 1. чете 2. батаљона, ггогинуо 16. марта 1944. на Грахову.

ДРАКИЋ Божа РАДОМИР-РАДЕ, рођен 1925. у Заљеву — Бар, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погануо 24. јануара 1945. код Гораждa.

ДРАШКОВИЋ Новице МИЛОВАН, рођен 1920. у Ђуђевини — Доња Морача, земљорадник, десетар у 2. чети 1. батаљона, пошнуо 20. новембра 1944. у селу Ржиште — Даниловград.

ДРЈБЕВИЋ (рођена Радовић) ЈЕЛА, рођена 1913. у Барама — Доња Морача, домаћица,, борац 1. чет^ 1. батаљона, извршила самоубиство да не би пала у непријатељске руке, 29. априла 1944. на Малом Гарчу — Даниловград.

ДУБЉЕВИЋ Мирка ЖАРКО, рођен 1923. у Дубљевићима — Пива, земљорадник, пушкомитраљезац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. децембра 1943. у Лековини — Бијело Поље.

ДУБРЕТА Ника ВИНКО, рођен 1924. у Доброти — Котор, ђак, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 12. марта 1944. код Даниловграда.

ЂАКОВИЋ Шурка САВО, рођен 1925. у Никшићу, погинуо 1944. у Буковици.

ЂЕКИЋ Васа АЛЕКСАНДАР, рођен 1920. године у Беранама, земљорадник, борац 1. чете 2. батаљона,, погинуо 17. марта 1944. на Курљај.у код Грахова.

ЂИКАНОВИЋ РАДОЈЕ, борац 3. чете 1. батаљона, пушкомитраљезац, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

ЂОКОВИЋ Милуна ДАНИЛО, рођен 1919. у Жупи — Никшић, замјеник командира 2. чете 2. батаљона, погинуо 22. новембра 1944. код Даниловграда.

ЂОКОВИЋ Михаила САВО, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. код Пљеваља.

ЂУКАНОВИЋ Спасоја ВУКАЛЕ, рођен 1922. у селу Милочани — Никшић, замјеник комесара 3. чете 2. батаљона, погинуо 3. јула 1944. на Кујави — Даниловград.

ЂУКАНОВИЋ Марка МИЛИВОЈЕ, рођен 1925. у селу Милочани — Никшић, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 10. децембра 1943. у Лековини — Бијело Поље.

ЂУРАНОВИЋ Андрије МИЛО, рођен 1920. у Лимљанима — Црмница, радник, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 20. децембра 1944. код Мојковца.

ЂУРАШКОВМЋ Миливоја ВУК, рођен 1920. у Будимљу код Берана, земљорадник, десетар у 3. чети 2. батаљона, погинуо 12. маја 1944. у Брезовику — Никшић.

ЂУРЂЕВИЋ Милоша АЋИМ-БЕЋИР, рођен у Америци 1915, умро код Колашина крајем 1943.

ЂУРЂЕВИЋ Којице ВЕЉКО, рођен 1926. у Ивању — Никшић, командир вода у 3. батаљону, умро у Косовској Митровици 1945.

ЂУРИШИЋ Стева КОСТАДИН-КОСТА, рођен 1921. у Парцима — Љешанска нахија, земљорадник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 25. новембра 1944. у селу Ржиште — Пјешивци.

ЂУРОВИЋ Вукашина ДРАГУТИН, рођен 1925. у Цетињу, ђак гимназије, пушкомитраљезац у 2. чети 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. у Церову — Никшић.

ЂУРОВИЋ Николе МИЈ1АН, рођен у Загорку код Даниловграда, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 14. новембра 1944. на Коравцу — Загарач.

ЂУРОВИЋ Шабана СМАИЛ, рођен 1910. у селу Добре Воде — Бар, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 20. децембра 1944. на Градини код Колашина.

ЂУРОВИЋ Јована СПАСОЈЕ, рођен 1910. у Орасима — Љешанска нахија, радник, борац 1. чете 4. батаљона, пошнуо 14. децембра 1944. код Мојковца.

ЕРАКОВИЋ Ј. КРСТО, рођен у Бањанима — Никшић, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

ЖИЖИЋ Марка РАДОМИР, рођен 1915. у Стругу — Шавник, земљорадник, борац, погинуо априла 1944. код Никшића.

ЖУЂЕЛОВИЋ Суља ХАЛИЛ, рођен 1913. у Комини (Печурице) — Бар, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 17. јануара 1945. код Горажда.

ЗВИЦЕР Миљана БОЖИДАР, рођен 1923. у Никшићу, ђак, замјеник командира 1. чете 1. батаљона, погинуо 4. јула 1944. у селу Кочани — Никшић.

ЗОРИЋ Брајана БОШКО, рођен 1912. у селу Горња Бијела — Шавник, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. код Пљеваља.

ЗУКАНОВИЋ Асана БАЈРО, рођен 1926. у Оџић Главици — Пива, земљорадник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо марта 1944. у Прогоновићима — Љешанска нахија.

ИВАНОВИЋ Милоша ИЛИЈА, рођен 1918. године у селу Дољани — Кучи — Подгорица, монополски радник, комесар 1. чете 1. батаљона, погинуо 29. априла 1944. на Малом Гарчу — Даниловград.

ИВАНОВИЋ Радисава ИЈ1ИЈА, рођен 1926. у селу Дољани — Подгорица, земљорадник, пушкомитраљезац у 1. чети 1. батаљона, погинуо 20. новембра 1944. у селу Ржиште — Пјешивци.

ИВАНОВИЋ Миљана МИЛЕНКО, рођен 1925. у селу Трепча — Беране, земљорадник, десетар у 3. чети 1. батаљона, погинуо 31. јануара 1945. код Гораждa.

ИВАНОВИЋ Петра ТОДОР, рођен 1919. године у селу Врбица — Подгорица. земљорадник, политички делегат вода у 3. чети 1. батаљона, погинуо 13. октобра 1944. на Суторману — Бар.

ИВОВИЋ Мила ИВО, рођен 1907. у Зупцима — Бар, земљорадник, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 24. децембра 1945. код Колашина.

ИЛИЋ Радисава ИЛИЈА, рођен 1921. у Јасенови — Доња Морача, земљорадник, десетар у 2. чети 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

ЈАБУЧАНИН Марка МИХАИЛО-МИЛО, рођен 1920 у Цетињу, питомац Војне академије, погнуо као борац 3. чете 4. батаљона 15. децембра 1944. код Мојковца.

ЈАЊУШЕВИЋ Живка ДИМИТРИЈЕ, рођен 1918. у Озринићима — Никшић, земљорадник, борац 4. батаљона, погинуо крајем 1944. код Мојковца.

ЈОВАНОВИЋ Сава ВЕЉКО, рође-н 1914. у Жупи — Никшић, замјеник командира 1. чете 4. батаљона, смртно рањен 16. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград, умро исто вече при евакуацији у Бригадно превијалиште.

ЈОВОВИЋ НОВАК, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 17. новембра 1944. на Коравцу — Даниловград.

ЈОКАНОВИЋ Гала ДРАГО, рођен 1921. у селу Трса — Пива, земљорадник, погинуо 1944. код Грахова.

ЈОШАНОВИЋ Рада ВОЈИСЛАВ, рођен 1914. у Никшићу, радник, борац 1. чете 1. батаљона, ухваћен септембра 1944. и убијен у Подгорици.

КАЛЕЗИЋ МЛАДЕН, борац 4. батаљона, погинуо 25. јануара 1945. у Крсници.

КАЛУЂЕРОВИЋ Вука НИКОЛА, из Ћеклића, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

КАПАЏИЋ Хасана ХАЛИД, рођен 1919. у Подгорици, шофер, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

КАТОВИЋ Н. РАХМИЈА, рођен у Подгорици, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

КЕКОВИЋ Бошка ИВАН, рођен 1922. у Доњем Загарачу, ђак гимназије, замјеник комесара 3. чете 4. батаљона, погинуо 9. августа 1944. на Кобиљој глави — Никшић.

КЕКОВИЋ Бошка САВО, рођен 1914. у Доњем Загарачу, командир 2. чете 4. батаљоиа, погинуо 22. марта 1944. у Бањанима — Никшић.

КНЕЖЕВИЋ Која НЕДЈЕЉКО, рођен у селу Драговољићи — Никшић, борац 1. чете 2. батаљона, смртно рањен 1. јануара 1944. на Градини — Горње Поље и убрзо подлегао ранама.

КОВАЧЕВИЋ Риста ВЕЉКО, рођен 1915. у селу Спила — Грахово, земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. код Колашина.

КОСИЋ РАДОЈКА, борац 1. чете 1. батаљона, погинула 17. новембра 1944. у Цетињу.

КОСОВИЋ Радована СВЕТОЗАР, рођен 1922. у Купинову — Вражегрмци, Даниловград, борац 4. батаљона, смртно рањен 9. августа 1944. на Кобиљој глави — Никшић и убрзо подлегао ранама.

КОСТИЋ Милуна ВУКАЈЛО, рођен 1908. у Жупи — Никшић, земљорадник, командир 3. чете 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. на Богетићима — Никшић.

КОЧАНОВИЋ Радисава МИЈ1КА, рођена 1924. у селу Мурино, домаћица, борац 1. батаљона, погинула 1944.

КРСТАЈИЋ Обрада ЖАРКО, рођен 1919. у селу Јаворје — Жабљак, земљорадник, замјеник командира 1. чете 1. батаљона, погинуо 20. новембра 1944. на Ржиштима, Пјешивци.

КРУНИЋ Радојка ДРАШКО, рођен 1922. у селу Унач — Пива, земљорадник, десетар у 3. чети 3. батаљона, погинуо 22. новембра 1944. на Обадовом брijегу — Пјешивци.

КУЈ1АЈ1ИЋ Хаџије СЕЉШМ, рођен 1924. у Кутама — Улцињ„„ земљорадник, борац 3. чете 4. батаљона, погинуо јануара 1945. у Шаховићима.

КУЈ1ИЋ Радована МИЛОШ, рођен 1919. у Црквичком Пољу — Пива, земљорадник, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 21. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

ЛАВРОВИЋ Муја ИСТРЕФ, рођен 1920. у Заљеву — Бар, земљорадник, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 14. децембра 1944. код Мојковца.

ЛАЛЕВИЋ Ивана ГОЛУБ, рођен 1922. у Трешњеву, Андријевица, земљорадник, борац 2. батаљона, погинуо 1944. код Орје Луке.

Ј1АЛИЧИЋ Сима ВЕЉКО, рођен 1925. у Бару, командир минобацачког одјељења Пратеће чете 3. батаљона, погинуо 21. новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград.

ЛАКИЋЕВИЋ Ђока МИЛОВАН, рођен 1920. у Плани — Загарач, Даниловград, земљорадник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

Ј1ЕКИЋ Шаћира ФИКО, рођен 1920. у Подгорици, радник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

ЛОЈИЋ Мата МИЛО, рођен 1908. у Бартули — Бар — земљорадник, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 14. децембра 1944. код Мојковца.

ЛУБУРИЋ ВЈ1АДО, борац 4. батаљона, погинуо 1. октобра 1944. на Орјој Луци — Даниловград.

ЛУЧИЋ Костадина ДУШАН, рођен 1914. у Горанском — Пива, борац 2. батаљона, погинуо 13. новембра 1944. у Малој Загреди — Даниловград.

МАЛОВИЋ Андрије ЂОКО, рођен 1925. у селу Дужи — Шавник, ђак, десетар у 1. чети 1. батаљона, погинуо 12. децембра 1943. на Бијовом гробу.

МАРАШ Николе БОШКО, рођен 1923. у селу Матагужи — Подгорица, земљорадник, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 1. фебруара 1944. на Грахову.

МАРКОВИЋ БЛАЖО, барац 1. чете 4. батаљона, погинуо 18. новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград.

МАРКОВИЋ Луке ВОЈИН, рођен 1918. у Штедиму — Никшић, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Вељем брду — Подгорица.

МАРКОВИЋ Вука ЂУРО„ рођен 1912.у Горњем Цеклину — Ријека Црнојевића, земљорадник, командир 1. чете 1. батаљона, погинуо 16. априла 1944. у Горњем Загарачу — Даниловград.

МАРКОВИЋ Луке МИЛОШ, рођен 1922. у Прентином Долу — Цуце, земљорадник ,борац, погинуо децембра 1944. код Колашина.

МАРКОВИЋ Рада САВО, рођен 1888. у селу Бубрежак — Никшић, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 25. новембра 1944. на Ржиштима — Пјешивци.

МАРКОВИЋ Шака СТЕВО, рођен 1910. у Милијевићима — Ћеклићи, Цетиње, правник, борац Пратеће чете 3. батаљона, погинуо 23. новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград.

МАЦАНОВИЋ Марка РАДОМИР, рођен 1925. у Драговољићима — Никшић, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 26. новембра 1944. на Ржиштима — Пјешивци.

МАШИЋ Крста МАРКО, рођен 1920. у селу Дужи — Шавник, земљорадник, водник у 3. чети 1. батаљона, погинуо 24. априла 1944. на Вељем брду — Подгорица.

МИЈУШКОВИЋ Јована ВАСО, рођен 1924. у Штедиму — Никшић, комесар Друге чете Првог батаљона, рањен у борби за Студенца, јула 1944, умро од рана 1945.

МИЈУШКОВИЋ ДУШАН, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 19. децембра 1944. код Колашина.

МИЛИЋ Мила МАРКО, рођен 1925. у Доњој Горици — Љешкопоље, земљарадник, пушкомитраљезац у 3. чети 4. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. у реону села Велете код Даниловграда.

МИЛИЋ Радоње МИЛАН-МИГО, рођен 1925. у Орахову — Кучи, ђак, делегат вода у 1. чети 1; батаљона ,погинуо 17. јануара 1945. код Горажда.

МИЛИЧИЋ Марка РАДОМИР, рођен 1922. у селу Унач — Пива, земљорадник, борац 4. батаљона, погинуо 24. августа 1944. на Брезнима — Пива.

МИЈ1ИЧИЋ Марка ТОМАШ, рођен 1919 .у селу Унач — Пива, земљорадник, командир 3. чете 4. батаљона, логинуо 25. јануара 1945. у селу Зупчићи код Горажда.

МИЛОВИЋ. Милована БРАНКО, из Бањана — Никшић, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. код Пљеваља.

МИЛОВИЋ Јована САВА, рођен 1922. у Грахову, земљорадник, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград.

МИЛОВИЋ Миша СТАНКО, рођен 1909. у Граховцу, борац 3. батаљона, умро у Косовској Митровици 1945.

МИЛОВИЋ Јована ФИЛИП, из Бањана — Никшић, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. на Вуковој Гомили — Даниловград.

МИЛОШЕВИЋ ЂУРО, из Доброте — Котор, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 1. фебруара 1944. на Грахову.

МИНИЋ Мијајла ЈОВАН, рођен у Даниловграду, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо јануара 1945. на Мишјаку код Горажда.

МИНИЋ НОВИЦА, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 17. јануара 1945. код Горажда.

МИРИДИТА Андрије МАРКО, рођен 1921. у селу Пистула — Улцињ, земљорадник, борац 3. батаљона, погинуо 19. децембра 1944. код Колашина.

МИРКОВИЋ Ђура БЛАЖО, из Ћеклића, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

МИТРИЋ Митре ВЕЛИМИР, рођен 1924. у Малој Црној Гори — Жабљак, земљорадник, борац 3. чете 2. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. на Лазареву Крсту — Даниловград.

МИТРИЋ Васа ЂОРЂИЈЕ, рођен 1911. у Барном Долу — Пива,,, земљорадник, борац у 3. батаљону, погинуо 1944. код Даниловграда.

МИШКОВИЋ Јока СТАНИША, рођен 1922. у Жупи — Никшић, командир вода, преминуо у Призрену 1945.

МРВОШЕВИЋ Митра ВЕЉКО, рођен 1921. у селу Рубеже — Никшић, пошнуо као водник јануара 1945. код Горажда.

МРВОШЕВИЋ Јована РАДОМИР, рођен 1922. у селу Рубеже — Никшић, борац 2. батаљона, погинуо 25. новембра 1944. на Ржиштима — Даниловград.

МУГОША Вељка Ј1АЗАР, рођен 1922. у Дајбабама — Подгорица, радник, замјеник комесара 3. чете 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. на Богетићима — Никшић.

МУЈИЋ Муха ЗЕЈНЕД. рођен 1912. у Суставама — Бар, земљорадник, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 20. априла 1945. код Пећи.

МУМИН Мира ЈЕВРЕМ, рођен 1920. у селу Црна Гора — Пива, земљорадник, борац, погинуо 1944. у Загарачу — Даниловград.

МУШИЋ Николе ИИКОЈ1А, рођен на Корчули, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 19. децембра 1944. код Колашина.

НЕДИЋ Миливоја МИЛИНКО-МИЈО, рођен 1919. у селу Борковићи — Пива, земљорадник, командир 2. чете 1. батаљона, погинуо 31. августа 1944. у Горњем Пољу — Никшић.

НЕДИЋ Антонија ТОДОР, рођен 1914. у Борковићима — Пива, земљорадник, комесар 1. чете 1. батаљона, погинуо 12. децембра 1943. на Бијову гробу.

НИКОЛИЋ Радоја ЉУБОМИР, рођен 1923.-у селу Стијена — Пипери, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 11. децембра 1943. на Грабу — Бијело Поље.

КИКОЛИЋ Милоша ЋИРО, рођен 1926. у Штедиму — Никшић, погинуо 1944.

НИКЧЕВИЋ Нешка МАРИНКО, рођен 1924. у Кличеву — Никшић, ђак, борац 4. батаљона, погинуо 14. октобра 1944. на Тарашу — Даниловград.

НИКЧЕВИЋ Радосава МИРКО, рођен 1916. у Стубици — Никшић, професор, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. на Слапу Зете — Даниловград.

НИКЧЕВИЋ Блажа НИКО, рођен 1924. у Јунику — Ђаковица, земљорадник, борац 2. чете 4. батаљона, погинуо 1. октобра 1944. на Орлој Луци — Даниловград.

ОБРАДОВИЋ Стевана ВЕЉКО, из Берана, борац 1. чете 2. батаљона, погинуо 17. марта 1944. на Курљају код Грахова.

ОБРАДОВИЋ Милована ДАНИЦА, рођена 1926. у селу Лубнице — Беране, домаћица, борац 2. батаљона, погинула 1944. у Добром Долу — Дурмитор.

ОДАЛОВИЋ Марка МИЛОШ, рођен 1922. у селу Кочане — Никшић, десетар 2. чете 1. батаљона, погинуо 26. априла 1944. на Вељем брду — Подгорица.

ПАВИЋЕВИЋ Максима БЛАГОЈЕ, рођен у Долу Пјешивачком, погинуо у селу Мужевићи — Бањани 1944.

ПАВИЋЕВИЋ Велише МАРКО, из Броћанца — Никшић. водник у 1. чети 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. на Богетићима — Никшић.

ПАВИЋЕВИЋ Ђукана САВИЋ, рођен 1922. у селу Ржишта — Данилоград, земљорадник, помоћник комесара 2. чете 4. батаљона, тешко рањен 28. септембра 1944. на Курилу — Даниловград и убрзо подлегао ранама.

ПАВЛОВИЋ МИЛОРАД, борац 4. батаљона, погинуо августа 1944. на Кобиљој глави — Трубјела — Никшић.

ПЕЈОВИЋ Владимира МИХАИЛО, рођен 1923. у Миљковцу — Пива, борац 4. батаљона, погинуо фебруара 1944. на Грахову.

ПЕЈОВИЋ Милете САВО, рођен 1923. у Миљковцу — Пива, земљорадник, борац Извиђачког вода Бригаде ,погинуо јула 1944. у Бјелопавлићима.

ПЕЈОВИЋ Филипа СТАНА, рођена 1924. у Ораеима, Цетиње, ђак, борац, погинула 1944. код Билеће.

ПЕКОВИЋ Мирка ЈОВАН, рођен 1925. у селу Ријани — Никшић, ђак, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 12. децембра 1943. на Бијову гробу.

ПЕКОВИЋ Васа НОВИЦА, рођен 1925. у селу Пониквице — Трубјела, пушкомитраљезац у 3. чети 1. батаљона, погинуо 20. .новембра 1944. у подножју Гарча.

ПЕЛИНКОВИЋ Хасана РЕЏЕП, рођен 1902. у Пелинковићима — Улцињ, земљорадник, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

ПЕРИШИЋ МИЛУН, борац 4. батаљона, погинуо 12. децембра 1944. код Мојковца.

ПЕРОВИЋ Луке ВЕЉКО, рођен, 1912. у Рудинама — Никшић, обавјештајни официр 1. батаљона, погинуо у јануару 1945. код Горажда.

ПЕРОВИЋ Крста ВЛАДИМИР, рођен 1922. у Заљутници — Голија — Никшић, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо 13. октобра 1944. на Грахову.

ПЕРОВИЋ Васа МИЛОСАВ, рођен 1919. године у Горњим Трепчима — Никшић, студент, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 8. априла 1944. на Добрској плочи — Ријечка нахија.

ПЕРОВИЋ Лазара КРСТО-КИЋО, рођен 1923. у Доњој Горици — Љешкопоље, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. код Пљеваља.

ПЕТРОВИЋ МИЛУТИН, десетар у 1. чети 1. батаљона, погинуо 8. априла 1944. у Метеризама — Ријека Црнојевића.

ПЕШИЋ Милисава МАКСИМ, рођен 1926. шдине у селу Лубнице — Беране, земљорадник, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 1. фебруара 1944. на Грахову.

ПОЛЕКСИЋ Јована ЂУРО, рођен 1922. у Боровцу — Шавник, земљорадник, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 15. априла 1944. у Доњем Загарачу.

ПОЛЕКСИЋ Николе НИКОЛА, рођен 1922. у Слатини — Шавник, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

ПОНТИЋ Смака МАХМУД, рођен 1912. у **Заљеву — Бар, земљорадник борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24.** јацуара **1945. код Горажда.**

ПОНТИЋ Смака ОМЕР, рођен 1924. у Заљеву — Бар, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

ПОПОВИЋ Николе БРАНКО, рођен 1925. у Брчелима — Црмница, ђак, борац 1. чете 1. батаљона, заробљен и стријељан 29. априла 1944. у Горњем Загарачу — Даниловград.

ПОПОВИЋ Ђура МИЛИВОЈЕ, рођен 1924. у Голији — Никшић, погинуо на Кокотима 1944.

ПОПОВИЋ Јанка РАДОЈИЦА, рођен 1926. у селу Драшвољићи — Никшић, делегат вода у 2. чети 3. батаљана,. погинуо 22. новембра 1944. на Обадову бријегу — Даниловград.

ПОПОВИЋ Риста ПЕТАР, борац 1. чете 4. батаљона, погинуо 21. новембра 1944. на Фрутку — Даниловград.

ПОПОВИЋ Петра СВЕТО, рођен 1922. године у Цетињу, ђак, замјеник комесара 2. чете 1. батаљона, погинуо 16. априла 1944. у Доњем Загарачу.

ПОПОВИЋ Рада СЛОБОДАН, рођен 1919. у Тепцима — Жабљак, земљорадник, обавјештајни официр 1. батаљона, погинуо 29. априла 1944. у Горњем Загарачу.

ПРЉБА Стевана ФИЛИП, рођен 1902. у селу Муховићи — Љуботињ — Цетиње, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, заробљен и стријељан 29. априла 1944. у Горњем Загарачу.

ПУРОВИЋ Ђура МИЛИВОЈЕ, рођен 1924. у Голији — Никшић, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 7. новембра 1944. у Цетињу.

РАДОВИЋ В. РАДОЊА, рођен 1924. године у Шекулару — Беране, земљорадник, борац — пушкомитраљезац у 1. чети 1. батаљона, погинуо 8. априла 1944. у Метеризама — Ријека Црнојевића.

РАДОВАНОВИЋ Тома СПАСОЈЕ, рођен 1925. у Трепчима — Бањани, борац, погинуо јануара 1945. код Горажда.

РАДОВИЋ Машана ДРАГУТИН, рођен 1919. у селу Орах — Никшић, борац 4. батаљона, погинуо на Тарашу, новембра 1944.

РАДОВИЋ Алије ЕМРО, рођен 1916. у Печурицама — Бар, земљорадник, "борац 2. чете 1. батаљона, погинуо почетком фебруара 1945. код Горажда.

РАДОВИЋ ЋИРО, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Горажда.

РАДОЊИЋ Милована МИРКО, рођен 1918. у селу Мрке — Пипери, земљорадник, командир вода у 3. чети 3. батаљона, погинуо 24. октобра 1944. на Црном врху изнад Рисна.

РАДУЛОВИЋ Кара ДУШАН, рођен 1912. у Пошћењу — Шавник, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 24. новембра 1944. на Фрутку — Даниловград.

РАМУСОВИЋ Селима МУСА, рођен 1919. у Беранама, радник, борац 3. чете 3. батаљона, погинз^о 11. децембра 1943. на Бијову гробу.

РАШОВИЋ Петра НИКОЛА, рођен 1923. у селу Доње Момче — Кучи, земљорадник, командир вода у 2. батаљону, рањен априла 1944. и умро од рана 5. маја 1944.

РОВИЋ Ивана ОБРЕН, рођен 1922. у Црквичком Пољу, ђак, замјеник политичког комесара 1. чете 1. батаљона, погинуо 29. априла 1944. у Горњем Загарачу.

РОГАНОВИЋ СПАСОЈЕ, борац 2. чете 1. батаљона, погинуо 21. јануара 1945. код Горажда.

РАДОСАВОВИЋ Радисава ЈЕЛИЦА, рођена 1925. у Птикљу — Кучи, болничарка у 1. чети 4. батаљона, погинула 18. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

САВОВИЋ Војина МИЛОШ, рођен 1914. у селу Момче — Кучи, земљорадник, командир вода у 1. чети 2. батаљона, погинуо 3. маја 1944. код Чева.

САЛАКОВИЋ Смаила ОМЕР, рођен 1925. у селу Добре Воде — Бар, земљорадник, борац 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. код Пљеваља.

СЕВАСТИЈАН БЕЛТРАМО, Италијан из Пијемонта, нишанција на лаком бацачу у Пратећој чети 3. батаљона, смртно рањен 21. новембра 1944. на положају изнад Фрутка — Даниловград, умро на путу за Бригадно превијалиште.

СТЕВОВИЋ Пера СПАСОЈЕ, рођен 1917. у Стуби — Никшић, борац, погинуо на Грахову 1944.

СТИЈЕПОВИЋ Јакова ЉУБО, рођен 1918. у Јаворју — Жабљак, земљорадник, борац 2. чете 2. батаљона, погинуо 21. августа 1944. у Драговој Луци — Никшић.

СТИЈЕПОВИЋ Јова МАРКО, рођен 1926. у Јаворју — Жабљак, земљорадник, десетар у 1. чети 1. батаљона, погинуо 7. новембра 1944. у Цетињу.

СТОЈАНОВИЋ Николе ДОБРАШИН, рођен 1923. у Трешњеву — Андријевица, матурант, политички делегат вода у 2. чети 2. батаљона, погинуо 4. маја 1944. код Чева.

СТРУГАР Вукова ЈОВАНКА, рођена 1920. у Горњем Цеклину — Цетиње, домаћица, референт санитета у 3. батаљону, погинула 13. новембра 1944. код Никшића.

ТЕПАВЧЕВИЋ Пека РАДОМИР-РАДЕ, рођен 1925. у селу Боботово Гробље — Голија, политички делегат вода у 1. чети 4. батаљона, погинуо 14. октобра 1944. на Тарашу.

ТОДОРОВИЋ Вукалице МИРО, рођен 1915. у селу Мрке — Пипери, студент, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 10. децембра 1943. у селу Драшковина — Павино Поље.

ТОДОРОВИЋ МИТАР, водник у 1. чети 1. батаљона, погинуо 7. новембра 1944. у Цетињу.

ТОМИЋ Радоја МИЛИЈА, рођен 1916. у Жупи — Никшић, командир вода у 3. чети 3. батаљона, погинуо 11. марта 1944. на Богетићима — Никшић.

ТОШКОВИЋ Милосава СВЕТОЗАР, рођен 1923. у Плани — Колашин, ђак, пушкомитраљезац у 1. чети 3. батаљона, погинуо 3. априла 1944. на Вогетићима — Никшић.

ТРИПКОВИЋ Вукашина МИЛИКА-ЛАКИЦА, рођен 1922. у Пишчу — Пива, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 4. јула 1944. на Ржиштима — Даниловград.

ЋЕТКОВИЋ Андрије ГОРЧИН, рођен 1925. у селу Озринићи — Никшић, борац 3. чете 3. батаљона, погинуо истог дана када је ступио у Бригаду 2. августа 1944. на Кунку — Никшић.

ЋОРАЦ Милића РАДОМИР, рођен 1922. у селу Дапсићи — Беране, земљорадник, водник у 1. чети 4. батаљона, погинуо 21. новембра 1944 на положај.у изнад Фрутка — Даниловград.

ЋОРОВИЋ Петра ЗАРИЈА, рођен 1925. у Моракову — Никшић, погинуо у Загарчу 1944.

ЂУК Тома ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924. у селу Орах — Пива, земљорадник, борац 1. чете 3. батаљона, погинуо 17. октобра 1944. на Грахову.

ЋАЛИЋ Радована МИРКО, из Лукова — Никшић, борац 2. батаљона, погинуо 16. новембра 1944. у селу Плана — Доњи Загарач.

ЦЕКОВИЋ Хазиза ХАЈДАР, рођен 1927. у Браишима — Улцињ, земљорадник;, борац 3. чете 1. батаљона, погинуо 24. јануара 1945. код Гораждa.

ЦЕРОВИЋ Рада МИЛОШ, рођен 1919. у селу Тушина — Шавник, земљорадник, водник у 1. чети 1. батаљона, погинуо 20. новембра 1944. на Ржиштима — Даниловград.

ЦИЦМИЛ Лазара РАДИВОЈЕ, рођен 1921. у селу Пишче — Пива, земљорадник, борац 2. чете 3. батаљона, погинуо 8. априла 1944. на Добрској плочи — Ријечка нахија.

ЧАЂЕНОВИЋ Мира МИРКО, рођен 1920. у Загоричу — Подгорица, радник, политички делегат у 1. чети 3. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. на положају изнад Доњег Фрутка — Даниловград.

ЏАКОВИЋ Анта ЈАГОШ, рођен 1923. у селу Брејковача — Жабљак, земљорадник, борац 2. чете 2. батаљона,, погивуо 2. јула 1944. на Кујави — Даниловград.

ШАБОВИЋ Истрефа АХМЕД, рођен 1918. у Великим Микулићима — Бар, земљорадник, борац 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. у селу Потковач код Пљеваља.

ШАЛЕТИЋ ПЕТКО, борац 1. чете 1. батаљона, погинуо 17. јануара 1945. код Гораждa.

ШКЕРОВИЋ Блажа СТАНКА-ЋАКА, рођена 1913. у селу Пољице — Даниловград, монополска радница, санитет 3. чете 3. батаљона, погинула 2. августа 1944. на Кунку — Никшић.

)

ШКРЕЉА Ђеке МАРАШ, рођен 1922. у селу Фраскањелу — Улцињ, борац 2. чете, 4. батаљона, погинуо 20. децембра 1944. код Мојковца.

ШОЛОВИЋ Јована МОМЧИЛО, рођен 1914. у Буковици — Шавник, студент, командир 3. чете 1. батаљона, погинуо 20. јула 194-4. у Стуби — Никшић.

ШУШОВИЋ-РАДЕТИЋ Вукоте СТАНКА, рођена 1921. у Ожезима — Пипери, домаћица, борац ,умрла 17. децембра 1944. у Вилусима код Грахова.

ШЋЕПАНОВИЋ Мијата МИЛИВОЈЕ, рођен 1923. у Селиштима — Колашин, борац, погинуо 1944. код Никшића.

ШЋЕПАНОВИЋ Радивоја РАДОЈЕ, рођен 1912. у селу Вишње — Ровца, земљорадник, борац 1. чете 1. батаљона, погицуо 17. јануара 1945. код Гораждa.

ОБРАДОВИЋ Радоја НЕЂЕЉКО, рођен 1919. у селу Тепца — Жабљак, земљорадник, борац Пратећег вода 1. батаљона, погинуо новембра 1944. на Коравцу — Даниловград.

САДРЖАЈ

Страна

Редакција: **УВОДНЕ НАПОМЕНЕ** — — - 5

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕНЕ ПРВЕ БОРБЕ

Милорад Јововић: **ФОРМИРАЊЕ И АКЦИЈЕ ПРВОГ БАТАЉОНА ДУРМИТОРСКОГ ОДРЕДА** — — — — — — 13

Стево КовачвиК: **БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА ТЕРЕНУ НИКШИЋКОГ ОДРЕДА УОЧИ ФОРМИРАЊА ШЕСТЕ БРИГАДЕ** — 27

Ананије Петровић: **СА ТРЕЋИМ БАТАЉОНОМ ЗЕТСКОГ НОП ОДРЕДА** — — — — — — 38

Радомир Никезић: **ОД ДОЉАНА ДО ДРИЈЕНКА** _ _ _ _ _ 43

Стеван Вујошевић: **НА СПЕЦИЈАЛНОМ ЗАДАТКУ У ПОЗАДИНИ НЕПРИЈАТЕЉА** _ _ _ _ — — — — — _ _ 46

Ђорђије-Ђоно Поповић: **ПОДВИГ ЛУКЕ ЛАКОВИЋА** _ — — — 50

Перо Грујичић: **У СУСРЕТ ШЕСТОЈ УДАРНОЈ ЦРНОГОРСКОЈ БРИГАДИ** _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 51

Владо Стојановић: **ВАСОЈЕВИЋИ У СТРОЈУ ШЕСТЕ БРИГАДЕ** 58

Петар Шеваљевић: **ЛОВЋЕНЦИ У ШЕСТОЈ БРИГАДИ** _ _ _ _ 61

Јанко Тадић: **ИЗ РАТНОГ ПУТА БРИГАДЕ** _ _ _ — _— 68

Блажо Марковић: **ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У ШЕСТОЈ ВРИГАДИ** _ _ _ _ _ _ _ _ — — — — 79

Ђоко Бановић: **НА ЦОЉАНИ ДРИЈЕНКА** _ _ _ — — _— 92

Божидар Машовић: **ПРВИ ПУТ НА СТРАЖИ** _ — — _ _ _ 95

Чедомир Дашић: **ПРВИ ДАНИ У ЈЕДИНИЦИ** _ _ _ _ _ _ 96

Мирко Бабовић: **ДОЖИВЉАЈИ ПРВИХ ДАНА У БРИГАДИ** _ — 99

Мило Ђукић: **НА ОБАВЈЕШТАЈНОМ КУРСУ** — — — _ — 101

Јово Михаљевић: **ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА** _ _ _ _ _ _ 101

Бранко Раичевић: У СУСРЕТ ШЕСТОЈ ОФАНЗИВИ — — — — 106
Ђорђије-Ђоно Поповић: ИЗ ПРВИХ БОРБИ У САНЏАКУ 1943. ГОДИНЕ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 109
Михаило Ђуринковић: НА БИЈОВОМ ГРОБУ — — — — — — 111
Светозар Гаговић: ПОСЉЕДЊИ КОРАЧАЈИ ЖАРКА И МИЛИВОЈА 114
Милош Чуровић: МЕЂУ ПРВИМА ЈЕ ПАО ЖАРКО — — — — 116
Петар Васовић: ПРВО ВАТРЕНО КРШТЕЊЕ _ _ _ _ _ _ 118
Радован Ивановић: ОСТАВИО ОПОРУКУ МАЈЦИ _ _ _ _ _ 119
Јеврем Радовановић: ЈБУБОМИР НИКОЛИЋ _ _ _ _ _ _ 120
Никола Вукашиновић: ИЗ ПРВИХ БОРБИ _ — _ _ _ — — 121
Милош Поповић: ДА ЛИ ЈЕ ЈАЧИ САН ИЛИ ГЛАД — — — — 122
Момчило Ђикановић: ЧИШЋЕЊЕ ТЕРЕНА ОД ЧЕТНИКА 1943. — — 123
Васиљка Радоњић-Каличанин: КРАЉСКЕ БАРЕ — — — — — 126
Војо Дубљевић: У СПОМЕН ТОДОРУ НЕДИЋУ — — — — — — 127
Радош Дубљевић: РАЊЕН САМ _ _ _ — __ — — — — 130
Марија-Машица Тадић: САНИТЕТ ПРВОГ БАТАЉОНА — — — 134
Перо Грујичић: УСПЈЕШАН „НАПАД" НА СУВО МЕСО, МЕД И ОРАХЕ — — — — — — — — — — — — 137
Јакша Тадић: ДЕВЕТ ДОБРОВОЉАЦА — — — — — — — — 145
Петар Васовић: ОПАНКЕ ЗА ЦИПЕЛЕ _ — _ — __ — — 143

НА ПОДРУЧЈУ ДАНИЛОВГРАДА, НИКШИЋА И ЦЕТИЊА

Мило Петровић: ПРВА БОРБА 3. БАТАЉОНА ЗА УТВРЂЕНО ГРАХОВО _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 151
Вранко Раичевић: ПРЕД БУНКЕРИМА ГРАХОВА — — — — — 154
Н. Њ: ОСТАО ЈЕ НЕСАХРАЊЕН _ _ _ _ — __ — — 156
Ратко Раичевић: МАКСИМ ПЕШИЋ _ _ _ _ _ _ _ _ 159
Влагоје Радовић: ПРЕД БУНКЕРИМА У ГРАХОВСКОМ ПОЉУ — 161
Ђоко Вановић: „ДРУГОВИ, ПОГИБОХ, НОСИТЕ МЕ" — — — — 162
Ч. Ј.: ДРУГ БЕЋО И ЊЕГОВ ЈАРАЦ — — — — — — — — 164
Милош Голубовић: УСПЈЕЛИ ПРЕПАД — — — — — — — — 166
Ђоко Вановић: „ПУЦАЛА САМ ДРУЖЕ КОМЕСАРЕ" — — — — 167
Ђоко Вановић: „ОВСЕНЕ ПАХУЉИЦЕ НА ПАРТИЗАНСКИ НАЧИН" 169
Ананије Петровић: БОРБА НА БОГЕТИЋИМА — — — — — — 176
Ђорђије-Ђоно Поповић: АКЦИЈА ДРУГЕ ЧЕТЕ НА БОГЕТИЋИМА 181
Момир Јањић: НАПАД НА ЊЕМАЧКУ КОЛОНУ У СЕЛУ ЦЕРОВО 186
Радуле Драшковић: ПРВА ЧЕТА НА КУРЉАЈУ _ _ _ _ _ 188

Божидар-Буто Марковић: ИЗНИО МЕ ТЕШКО РАЊЕНОГ — — — 190
Радисав Ивановић: ДРАГУТИНОВЕ РАТНЕ НОВИНЕ — — — — 191
Обрвн Вујадиновић: ИЗВЛАЧЕЊЕ ЗАТВАРАЧА ИЗ ЊЕМАЧКОГ ТОПА — — — _ — — — _ - _ — _ _ _ 193
Стојанка Божовић: ХЕРОЈСКО ДРЖАЊЕ ЂОКА ПАЉЕВИЋА — — 196
Ратко Раичевић: СВЕТОЗАР ТОШКОВИЋ — — — _ _ _ _ 197
Милош Поповић и Велиша Поповић: СВЕТО ПОПОВИЋ — — — 198
Ђоко Бановић: ОЧИГЛЕДАН ЧАС ИЗ ГАЂАЊА _ _ _ _ _ 201
Ратко Раичевић: МИЛОВАН РАИЧЕВИЋ — — _ — _ _ _ 203
Милорад Јововић: ПРЕНОС РАЊЕНИКА ОД ТИСЕ ДО МАНАСТИРА МОРАЧЕ _ — — — — _ _ _ _ _ _ _ 204
Крсто Јакић: КОМАНДИР ЈЕ РАЊЕН — — — _ _ _ — _ 210
Владо Стојановић: ПОГИБИЈА ДАНИЛА И ВУЛА — — — — — 212
Радун Мићковић: НАПАД НА КОЊСКУ ГЛАВУ — — — — — 215
Ђорђије-Ђоно Поповић: БОРБА ЗА ДОБРСКУ ПЛОЧУ — — — — 220
Благоје Радовић: ИЗ БОРБЕ ЗА ШАРЕНУ ПЛОЧУ — — — — — 221
Владо Вујошевић: ПОГИБИЈА КОМАНДИРА МАШИЋА — — — 222
Јован Абрамовић: МИЛОШ И ВОЈИН У ВЈЕЧНОЈ ЗАШТИТНИЦИ 224
Милош Чуровић: ИЗ БОРБЕ НА МАЛОМ ГАРЧУ — — — — — 227
Владо Војиновић: ТРАГЕДИЈА 1. ЧЕТЕ 1. БАТАЉОНА У ЗАГАРАЧУ 229
Милош Поповић: ИЛИЈА ИВАНОВИЋ — — — — — — — — 231
Војо Дубљевић: СЈЕЋАЊЕ НА ОБРЕНА РОВИЋА — — — — — 234
Светозар Гаговић: ОЧИ ЗГАСЛЕ НА БОЈИШТУ — — — — — — 236
Радомир-Рајо Ђокић: У СВЕМУ ЈЕ СЛУЖИО ЗА ПРИМЈЕР — — 238
Ђоко Бановић: ДРУГ „ЕВЕНТУАЛИЈА" _ _ _ — — — — — 239
Војислав Нововић: ЈЕДНО СЈЕЋАЊЕ НА ТОМАША МИЛИЧИЋА 254
Вукота Ћипранић: БОМБЕ НИЈЕСУ УПОТРИЈЕБЉЕНЕ — — — 255
Михаило Ђуричковић: БОРБА У МАРКОВИНИ — — — _ _ _ 259
Љепосава Бобичић-Пејовић: ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА — — — 261
Ђорђије-Ђоно Поповић: ЛОГОРОВАЊЕ НА ХАНУ ЗМАЈЕВИЋА — 262
Сгево Ковачевић: СИТАН ТАНАЦ У БРОЋАНАЦ — — — — — 263
Милован Бакрач: ПРВЕ ВЈЕЖБЕ 3. БАТАЉОНА И ОБУЧАВАЊЕ У ГАЂАЊУ _ — _ — _ — — _ — — — — 266
Душан Марковић: „ПРЕГОВОРИ" И ПОТРАГА ЗА ХРАНОМ — — 267
Нешо Јоксимовић: БОРБА НА СТУДЕНЦИМА — — — — — — 272
Душан Ђукановић: ИЗНЕНАДИЛИ СМО НЕПРИЈАТЕЉА — — — 274
П. Васовић: „Е БОЉЕ ДА СИ ПОГИНУО" — — — — — — — 277

Милош Поповић: ЦОКА, ПРОТИВТЕНКОВСКА ПУШКА И ДУВАН 278
Божо Ђукић: БОРБА ИЗНАД ДРАГОВЕ ЛУКЕ —, — — — — — 281
Радомир-Рајо Ђокић: МОЈ НАЈДРАЖИ ДОЖИВЉАЈ — — — — 283
Бошко Радовић: ЛИСТАЈУЋИ ДНЕВНИК — — 284
Радун Мићковић: ЦРТИЦЕ ИЗ ЖИВОТА ПРАТЕЋЕГ ВОДА 3. БАТАЉОНА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 292
Јован Абрамовић: РАЗГОВОР ДВОЈИЦЕ РАТНИКА _ — — — 298
Вукашин-Вуко Вујовић: СРЕТАН ПОВРАТАК _ _ _ _ _ _ 302
Момчило Ђикановић: ЖЕЉЕВАЦ У ДИМУ — — — __ — — 304
Мирко Никчевић: МОЈ ДРУГ „ШАРАЦ" _ _ _ _ _ _ _ 309
Петар Миловић: БОРБА НА ЖЕЉЕВЦУ —— — — — — — 310
Петар Миловић: ПЈЕСМЕ ИЗ КОЛОНЕ _ _ _ _ _ _ _ _ 313
Вукота Ђипранић: БОРБА НА МИЛОЈЕВИЋИМА И КУЈАВИ — — 315
Момо Николић и Крсто ЈакиК: МОРАМО ЗАУЗЕТИ МИЛОЈЕВИЋЕ 319
Гојко Бојовић: САМО ЈЕ ЈЕДАН РАЊЕИ УТЕКАО — — — — 323
Радош Ивановић: АКЦИЈА ИЗВИЂАЧКОГ ВОДА БРИГАДЕ — — 326
Петар Шћепановић: ОПРАВКА НАОРУЖАЊА И СНАБДИЈЕВАЊЕ МУНИЦИЈОМ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 327
Драгутин Филиповић: ТРЕЋИ БАТАЉОН У БОРБИ НА КУНКУ — 335
Милован Бакрач: ТРЕЋИ БАТАЉОН У ОБРУЧУ _ _ _ _ _ 344
Б. К.: ЗАЈЕДНО СА ДАЛМАТИИЦИМА _ _ _ _ _ _ _ _ 343
Веселин Рајковић: ПРОДОР ИЗ ОБРУЧА _ _ _ _ _ _ _ 349
Мирко Ивановић: И ОРАХ ТРЕБА ПОДИЈЕЛИТИ _ _ _ _ _ 351
Милица Драгоеић-Криваћевић: ПАКАО ИСПОД ГАРЧА _ _ _ 351
Никола Вукашиновић: НЕПРИЈАТЕЉ ТРАЖИ ВАТРОМ НАШ ПУШКОМИТРАЉЕЗ- _ _ _ _ _ _ — _ — — — 355
Мирко Костић: ЈЕЛА АНДРШАШЕВИЋ _ _ _ _ _ _ _ 358
Момчило Ђикановић: БОРБА У СУСРЕТУ _ _ _ _ _ _ _ 361
Владо Стојановић: МОЈА НАЈДРАЖА ДИПЛОМА _ _ _ _ _ 366
Владимир Вујошевић: „БЕЗЕЦ" — — — — — — — — — — 370
Јован Недић: НА КОБИЉОЈ ГДАВИ _ _ _ _ _ _ _ _ 371
Милорад Јововић: БОРБА ЗА КОБИЉУ ГЛАВУ _ _ _ _ _ 375
Никола Стијеповић: СЈЕЋАЊЕ НА ИВАНА КЕКОВИЋА — — — 380
Владимир Вујошевић: ПЈЕСМА ИНСПИРИСАНА ТАКМИЧЕЊЕМ — 381
Сретен Божовић: НА РАПОРТ КОД КОМЕСАРА _ — — — — 382
Радуле Драшковић: У СУСРЕТ „ОСМОЈ ОФАНЗИВИ" — — — — 384

Момо Ђикановић и Милутин Мићановић: ПРЕКИД ВЕЗЕ СА ДВИЈЕ . ИЗВИЂАЧКЕ ПАТРОЛЕ — _ — _ _ _ _ . _ 388
Јован Михаиловић: ИЗ ЖИВОТА ДРУГОГ БАТАЉОНА — — _ 392
Пешо Јоксимовић: НОЋНА БОРБА — — — — — — — 394
Милош Чуровић: НОЋАС МИ ЧУВАЈТЕ ЉУДЕ — _ _ _ _ _ 397
Радомир Вуксановић: УТВРЂЕЊЕ ЈЕ ПАЛО _ _ _ _ _ _ 393
Мирко Ивановић: ЦИЈЕВ ОД „ШАРЦА" ЈЕ БИЛА ЗАЛИВЕНА — — 400
Душан Бојанић: СКОЈЕВАЦ РАМО — — — _ _ _ _ . _ _ 401
Светозар Таговић: ЖИВОТОК ОМЕЂЕН ИЗВОРИМА — — — — 403
Мило Ђукић: ФРИЦ У ШТАЛИ — — — — — _ _ _ _ _ 409
Милосав Полексић: РАНО ПОКОШЕНА МЛАДОСТ _ — — _ 410
Мило Ђ,укић: ОКРШАЈ СА ЧЕТНИЦИМА У ЗАГАРЧУ — _ — . 411
Ратко Радоњић: ПИЈАНИ МАГАРАЦ _ _ _ _ _ _ _ _ 413
Радивоје Пејовић: НА ПАВЛОВОЈ СТРАНИ _ _ _ _ _ _ _ 414
Владимир Вујошевић: ПОМАДА — — — — — — — — — — 417
Милорад Јововић: УПАД У ОРЈУ ЛУКУ — — — _ _ _ _ _ 418
Никола Дрекаловић: БОРБЕНО ЈЕДИИСТВО ОМЛАДИНЕ ДРУГОГ БАТАЉОНА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 424
Обрен Ђоровић: ИЗ РАДА ИЗВИЂАЧКОГ ОДЈЕЉЕЊА ДРУГОГ БАТАЉОНА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 426
Милосав Полексић: ПОЛИТИЧКИ И ВАСПИТНИ РАД У 4. БАТАЉОНУ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 427
Н. Н. ЗАХТЈЕВ ЗА ПРЕМЈЕШТАЈ У БОРБУ _ _ _ _ _ _ 432
Ананије Петровић: ОД НИКШИЋА ДО БОЈАНЕ _ _ _ _ _ 433
Душан Марковић: ЗАСЈЕДА ЈЕ УСПЈЕШНО ДЕЈСТВОВАЛА — — 437
Радмила Ивановић-Мирковић: ДРУГАРСТВО МЕЂУ ДРУГАРИЦАМА 4. БАТАЉОНА — — — — — — _ _ — _ _ 440
Васиљка Радоњић-Кал.ичанин: СЕСТРА У ПОХОДЕ — — — — 441
Васиљка Радоњић-Количанин: ЧЕТНО ДРУГАРСТВО — — — — 442
Ананије Петровић: БОРБА НА СУТОРМАНУ — — — — — — 443
Обрен Марковић: ХУМКА У ПЕЛИНУ — — — _ _ — _ _ 446
Ананије Петровић: ОСЛОБОЂЕЊЕ ВИРПАЗАРА _ _ _ _ _ 454
Радивоје Пејовић: ПРЕДСЈЕДНИК ЈЕ ПОСЛАО ОПАНКЕ _ — — 456
Радун Мићковић: КРОЗ МИНСКО ПОЉЕ НА ТАРАШ _ — 457
Владо Стојановић: ТРЕЋА ЧЕТА У ОКРУЖЕЊУ _ _ _ _ _ 462
Ананије Петровић: ПРОДОР У КРАЈИНУ — — — — — — — 467
Нешо Јоксимовић: СМРТ ДРУГА РАДА ТЕПАВЧЕВИЋА — — — 472

Ратко Радоњић: ТРИ ЦРВЕНЕ РАКЕТЕ — — — — — — — — 474
Саво Килибарда: БОРБЕ ОКО ГРАХОВА 1944. ГОДИНЕ — — — 482
Давид Пејовић: МАЈКА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 486
Мило Петровић: ОСЛОБОЂЕЊЕ ГРАХОВА _ — _ — — — — 488
Давид Пејовић: УМАКЛИ СУ ЗАСЛУЖЕНОЈ КАЗНИ — — — — 490
Никола Дрекаловић: КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ ЖИВОТ — — — — 493
Давид Пејовић: БАЈОНЕТОМ СМО КОПАЛИ ГРОБ ЗА МИРКА — 496
Крсто Јакић: У ПРВОЈ ЧЕТИ ДРУГОГ БАТАЉОНА — — — — 497
Сретен Божовић: ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У 3. ЧЕТИ 4. БАТАЉОНА —— — — — — — — — — — 501
Вукашин-Вуко Вујоевић: У ПРВОМ НАПАДУ НА ЦЕТИЊЕ — — — 502
Милорад Бајагић: МИЛУН ВУКОСАВЉЕВИЋ __ — — — _ 504
Ђоно Поповић: ФУДБАЛСКИ ТИМ ШЕСТЕ БРИГАДЕ — — — — 506
Владо Стојановић и Мило Ђукић: ДРУГАРИЦЕ У 3. ЧЕТИ 2. БАТАЉОНА — — — — — — — — _ _ _ _ 510
Вукосава Головић-Никезић: РЕФЕРЕНТИ САНИТЕТА У ПРВИМ РЕДОВИМА — _ _ — _ — _ _ _ — — _ _ _ 512
Будислав Шошкић: У ОЧЕКИВАЊУ НАШЕГ ВЕЛИКОГ ДАНА — 5.15
Радован Ђоровић: ТУГА ЗА ПОГИНУЛИМ ДРУГОМ — — — — 516
Нико Станишић: МОЈ КОМАНДИР ВУКАЈЛО КОСТИЋ — — — 517

ОДБРАНА ПРАВЦА ДАНИЛОВГРАД — НИКШИЋ

Никола Суботић: ПРИПРЕМА ЗА ОДБРАНУ ПРАВЦА ДАНИЛОГРАД — НИКШИЋ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 523
Ананије Петровић: НАПАД НА ЦЕТИЊЕ — — _ — _ _ _ 526
Благоје Марковић и Никола Шекуларац: БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У ОДБРАНИ ПРАВЦА ДАНИЛОВГРАД — НИКШИЋ _ _ _ _ _ _ — _ — — — — _ 529
Мирко Ивановић: ДЕТАЉ ИЗ БОРБЕ У ЗАГАРЧУ — — — — — 551
Радун Мићковић: У БОРБАМА ОКО ФРУТКА _ — — — — _ 552
Радован Ивановић: ДРУГИ БАТАЉОН У АКТИВНОЈ ОДБРАНИ — 561
Милосав Полексић: ИЗ БОРБИ ПРАТЕЋЕ ЧЕТЕ 4. БАТАЉОНА — 565
Владо Стојановић: ТРЕЋА ЧЕТА У ОДБРАНИ КОРАВЦА — — 574
Милорад Јововић: НА ГУКОШУ СУ СЕ СМЈЕЊИВАЛИ ЈУРИШИ — 579
Мило Петровић: БОРБЕ 3. БАТАЉОНА КОД ДАНИЛОВГРАДА — 585
Сретен Божовић: БОРБЕ НА ЛИЈЕВОЈ ОБАЛИ ЗЕТЕ — — — — 591

Божидар Машовић: КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИ РАД У 2. БАТАЉОНУ — — — — — — _ — _ _ _ _ _ 592
Душан Ђикановић: ИЗ ДЕЈСТАВА 1. БАТАЉОНА У ПОДНОЖЈУ ГАРЧА — — _ — — — _ _ _ _ _ _ _ 594
Драгутин Пејовић: ПРВИ БАТАЉОН НА ПОДРУЧЈУ СРЕЗОВА БАР И ЦЕТИЊЕ — — — — _ _ _ _ _ _ _ _ 599
Пикола Суботић: ОДРЖАВАЊЕ ВЕЗА У БРИГАДИ — — — _ 603
Стеван Вујошевић: ДВА ДОБРА КОМАНДИРА И ДРУГА — — — 607
Давид Пејовић: И ТО СЕ ДОГАЂАЛО — — — — _ _ _ _ 610
Никола Суботић: НАШ ДРУГ ЧИКА САВО — — — — — — — 611
Обрен Марковић: ВРАНОВИ НЕ ЛЕТЕ ВИШЕ — — — — — — 615
Лазар Зечевић: ЧУВАЛИ СМО ЦАРЕВ МОСТ А МИСЛИЛИ НА ОБАДОВ БРИЈЕГ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 618
Данило Гашовић: ХУМКЕ — — — — — — — — — — 621
Милорад Јововић: НАРОД ХРАНИ ВОЈСКУ НА ГУКОШУ — _ _ 627
Машица Тадић: САНИТЕТИ VI ЦРНОГОРСКЕ БРИГАДЕ — — — 630
Обрен Марковић: КРВАВА КИША НАД РЖИШТЕМ — — — — 634
Радивоје Пејовић: „УЈЕДЕ МЕ КАО БИЈЕСАН ПАС" _ — — _ 637
Ананије Петровић: БОРБЕ НА ГАРЧУ — — — — — — — — 638
Гадун Мићковић: СРЕТЕН ВУЈАДИНОВИЋ _ _ _ _ _ _ 645
Данило Гашовић: СУДБИНА ЈЕДНОГ РАТНИКА _ _ _ _ _ 651
Душан Марковић: ДАНАК НА РЖИШТУ _ — — _ — __ 654
Новак Гатало: ДРАШКО КРУНИЋ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 653
Милутин Стевовић: РЖИШТЕ ПОСЛИЈЕ БИТКЕ — — — — — 661
Сретен Божовић: ЂОЛЕ АРСОВ — _ — — _ _ _ — __ 667
Радун Мићковић: БЕЛТРАМО СЕВАСТИЈАН _ _ _ _ _ _ 668
Мирко Бабовић: „ЈА НИЈЕСАМ КУКАВИЦА" _ — __ — — 671
Милица Драговић-Кривачевић: ПРЕСЈЕЧЕНИ ХОД МИЛОША ЦЕРОВИЋА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 672
Вукота Ћипранић: СЈЕЋАЊЕ НА ПОГИБИЈУ ДАНИЛА ЂОКОВИЋА 673
Ђорђије Радуновић и Љубо Лукшић: СЈЕЋАЊЕ НА ИЛИЈУ ИЛИЋА 675
Љубо Лукшић: РАДОЈИЦА ПОПОВИЋ — _ — __ — __ 676
Радивоје Пејовић: ПОГИБИЈА МИЛАДИНА МИЛОВАНОВА — _ 677
Владимир Вујошевић: ОДБОРНИКОВА КРАВА _ — _ — __ 678
Благоје Марковић: НАРОД ЈЕ СВЕСРДНО ПОМАГАО — — — — 679

Милица Драговић-Кривачевић: ГРОБНИЦА ЊЕМАЦА НА ВЕЛИКОЈ ЗАГРЕДИ _ _ _ _ — — __ — — — 685
Љубо Радуновић: РАЗЛИЧИТЕ РАТНЕ СРЕЋЕ _ _ _ _ _ _ 687
Љубо Радуновић: ЗАБОРАВЉЕНО МИТРАЉЕСКО ОДЈЕЉЕЊЕ — 688

ДО ФОЧЕ И ГОРАЖДА

Радован Гобовић: ИЗ ВИШЕ БОРБИ И СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА 693
Саво Радовић: ОД ОБАДОВА БРИЈЕГА ДО КОЛАШИНА — — _ 697
Ибрахим Поповић: МРКОЈЕВИЋИ У ПРВОМ БАТАЉОНУ — — 703
Мирко Ивановић: БИЋЕ ИМ КАО КОД СВОЈЕ КУЋЕ _ _ — _ 705
Стеван Булајић: ЊИХ ДВОЈИЦА _ _ _ _ _ _ _ _ _ 705
Таип Хасанагић: АЛБАНЦИ У ТРЕЋОЈ ЧЕТИ __ — _ — — 711
Обрен Ћоровић: „НИКОЈ1А НИЈЕ ЗА ОБИЧАН БАЦАЧ" _ _ _ 713
Обрен Ћоровић: „ТИ СИ ЦЕПАЛО ДРВА ТАЛИЈАНИМА" — — — 714
Ђорђије Радуновић: БОРБА НА ГРАДИНИ — — — — — — — 714
Момчило Ђикановић: БОРБЕ ОКО МОЈКОВЦА — _ _ — __ 716
Борислав Ратковић: БОЛ И ПОНОС МАЈКЕ ПАРТИЗАНКЕ — — 719
Урош Лакић: СОФИЈИНА ТОРБА — — — — — — _ _ _ 720
Даница Божовић-Мићуновић: НЕПРОЧИТАНО ПИСМО — — — 721
Ананије Петровић: УДАР У ЊЕМАЧКИ БОК КОД КОЛАШИНА — 722
Обрен Ћоровић: ИЗВИЂАЧИ НИЈЕСУ ПРОПУСТИЛИ ПРИЛИКУ — 724
Ђ. Пејановић: НАШИ НОВИ ДРУГОВИ — — — — — __ — 725
Урош Лакић: У СПОМЕН ПАЛИМ ДРУГОВИМА _ _ _ _ _ 727
Таип Хасанагић: МАРШ ПРЕКО СИЊАВИНЕ _ _ _ _ _ _ 728
Саво Радовић: МАРШ ПРЕКО СИЊАВИНЕ И ДУРМИТОРА — — 730
Милан Мићковић: ДОГАЂАЈ СА МАРША — — — — — — — 735
Мило Краљевић: ОРГАНИЗАЦИЈА СНАБДИЈЕВАЊА ИНТЕНДАНТСКИМ ПОТРЕБАМА _ _ _ _ _ _ _ _ _ 736
Стеван Булајић: ИЗМЕЂУ ДВИЈЕ ВАТРЕ __ — — — __ 738
Благоје Марковић: БОМБАШ МАРТИНОВИЋ _ — _ _ _ — 742
Давид Пејовић: ПОЗДРАВ СЕСТРИЋА СА УЈАКОМ — — — — 744
Урош Лакић: НАПАД НА МАТИЈУ КОД ГОРАЖДА — — — — 745
Саво Радовић: У НАПАДУ НА ГОРАЖДЕ ИМАЛИ СМО ОСЈЕТНЕ ГУБИТКЕ — — _ _ _ _ _ _ _ — — — 747
Сретен Божовић: КОМАНДИР ТОМАШ — — — — — — — — 751
Перо Пејовић: СПАСАВАЊЕ ЧЕТНЕ БОЛНИЧАРКЕ — — — — 756

Иовинар: НА ГРОБУ ДРУГА МИНИЋЛ — _ _ _ _ _ _ _ 757
Јслета Абрамовић: ШАЛЕ И ДОСЈЕТКЕ _ _ _ _ _ _ _ 753
Вукашин-Вуко Вујовић: ПРЕЛАЗ ПРЕКО ДРИНЕ _ _ _ _ _ 762
Вукашин-Вуко Вујовић: ЛИКВИДАЦИЈА БУНКЕРА НА ПЛАНИНИ МАТИЈИ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 764
Вукашин-Вуко Вујовић: ЈЕДАН ПРИМЈЕР ИНТЕНДАНТСКОГ. СНАБДИЈЕВАЊА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 76Д

НА КОСОВУ И У МЕТОХИЈИ

Давид Пејовић: ОД ЗАВРШЈА ДО ЗВЕЧАНА _ _ _ _ _ _ 771
Ананије Петровић: АКЦИЈЕ НА КОСОВУ И У МЕТОХИЈИ — — 780
Перо Пејовић: У РУГОВСКОЈ КЛИСУРИ — — _ _ _ _ _ . 783
Душан Марковић: НА НОВОМ ЗАДАТКУ _ _ _ _ _ _ _ 784
Михаило Бабић: „УБИЈ МЕ КОМЕСАР" _ _ _ _ _ _ _ _ 783
Вукашин-Вуко Вујовић: ХВАТАЊЕ БАЛИСТА _ _ _ _ _ 789
Божидар Петровић: СЈЕЋАЊЕ НА КОМАНДИРА ТОМАША — — 790
Јолета Абрамовић: ХУМОР У ТРЕЋЕМ БАТАЉОНУ — — — — 792
Вукашин-Вуко Вујовић: ФОРМИРАЊЕ И АКТИВНОСТ КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНЕ ЕКИПЕ БРИГАДЕ _ _ _ _ _ 802
Н. Њ: МЕЂУ НАМА — — — — _ — — _ _ _ , _ _ _ 803
Новак Гатало: ШЕСТА БРИГАДА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 801
Мило Ђукић: ПРИЈАТЕЉСТВО СА АЛБАНЦИМА У МЕТОХИЈИ _ 805
Љепосава Бобичић: ЈЕВРОСИМА КАПЕТАНОВР1Ћ _ _ _ _ _ 806
Милентије-Пуро Вуксановић: ШЕСТА БРИГАДА У ПЈЕСМИ БОРАЦА 807
В. Драшковић: ИЗВОД ИЗ РАТНИХ ЦЕПНИХ НОВИНА — _ _ 811
Драгутин Филиповић: НОВАК ВУЈОШЕВИЋ — — — — — — 812

ДОКУМЕНТАРНЕ ФОТОГРАФИЈЕ

ДОКУМЕНТАРНЕ ФОТОГРАФИЈЕ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 817

ПОХВАЛЕ И ОДЛИКОВАЊА

ПОХВАЛЕ И ОДЛИКОВАЊА _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 867

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ _ — — — _ 871

Рецензенти
РАДОВАН ВУКАНОВИЋ
Др ЗОРАН ЛАКИЋ

Главни и језички редактор
РАДУН МИЋКОВИЋ

Технички уредник
графичка опрема и корице
БОЖИДАР ПАВИЋЕВИЋ

За издавача
МИЛЕТА РАДОВАНОВИЋ

Тираж 1.000 примјерака

Штампа
НИО „ПОБЈЕДА"
ООУР ГРАФИЧКА ДЈЕЛАТНОСТ
Титоград — Булевар револуције 11

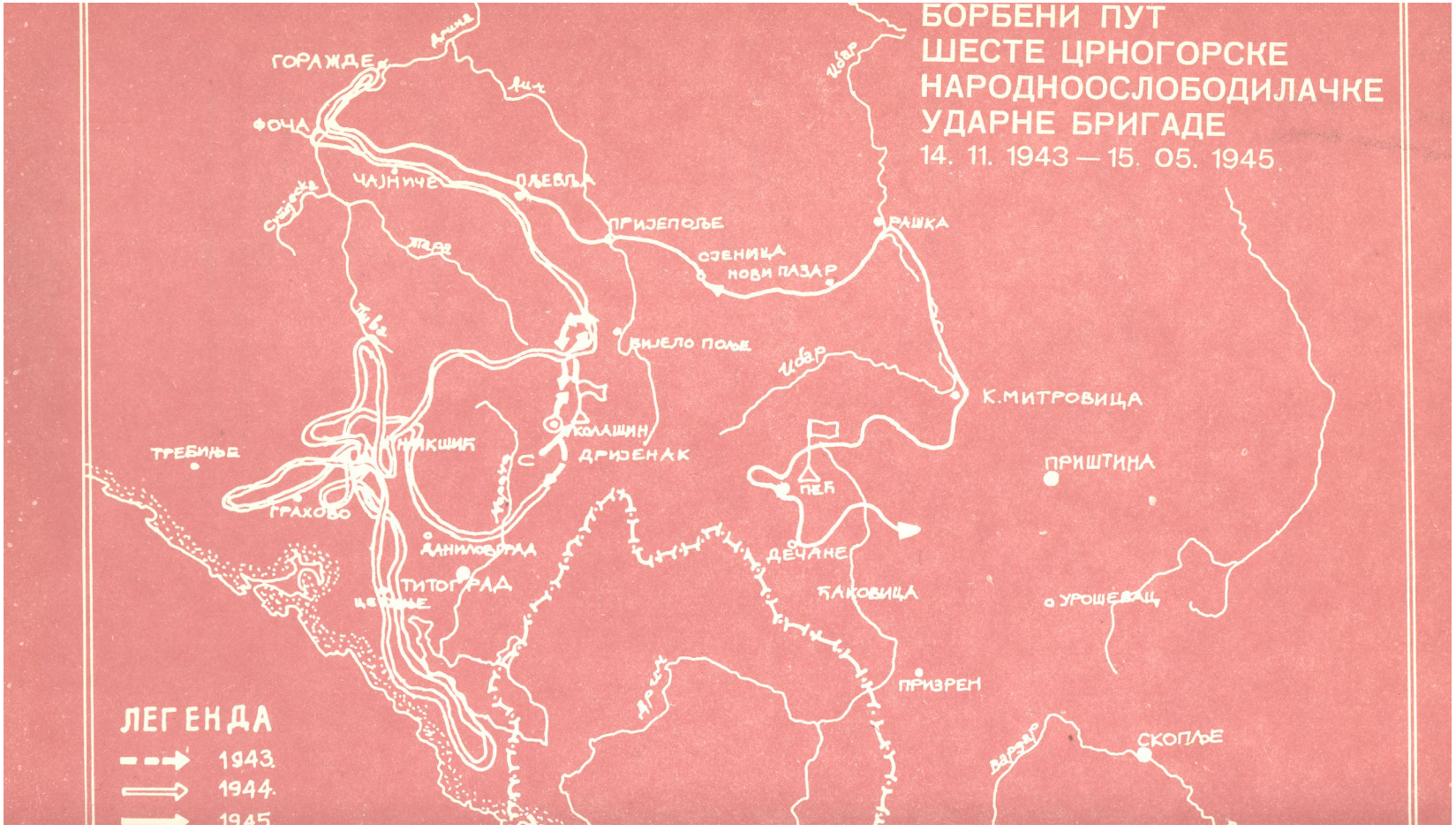
БОРБЕНИ ПУТ
ШЕСТЕ ЦРНОГОРСКЕ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ
УДАРНЕ БРИГАДЕ
14. 11. 1943 — 15. 05. 1945.
ГОРАЖДЕ
ФОЧА
ЧАЈНИЧЕ
ОЛЕВЉА
ПРИЈЕПОЉЕ
РАШКА
СЈЕНИЦА
НОВИ ПАЗАР
ВИЈЕЛО ПОЉЕ
К.МИТРОВИЦА
ТРЕБИЊЕ
НИКШИЋ
КОЛАШИН
ДРИЈЕНАК
ПРИШТИНА
ПЕЋ
ГРАХОВО
ДАНИЛОВГРАД
ДЕЧАНЕ
ТИТОГРАД
ЉАКОВИЦА
УРОШЕВАЦ
ПРИЗРЕН
СКОПЉЕ
ЛЕГЕНДА
1943.
1944.
1945.

БИБЛИОТЕКА „ЦРНА ГОРА 1941-1945“ РЕЗУЛТАТ ЈЕ СПОРАЗУМА О САРАДЊИ РЕПУБЛИЧКОГ ОДБОРА СУБНОР-а ЦРНЕ ГОРЕ И НИО „ПОБЈЕДА“, ООУР ИЗДАВАЧКО-ПУБЛИЦИСТИЧКА ДЈЕЛАТНОСТ.

БИБЛИОТЕКУ УРЕЂУЈЕ ЗАЈЕДНИЧКА РЕДАКЦИЈА.

КЊИГЕ У ОВОЈ БИБЛИОТЕЦИ ОБЈАВЉУЈУ СЕ УЗ МАТЕРИЈАЛНУ ПОМОЋ РЕПУБЛИЧКОГ ОДБОРА СУБНОР-а ЦРНЕ ГОРЕ.